

ארבעה ספרי מוסר בכרך אחד

שערי תשובה
ארחות צדיקים
מסילת ישרים
תומר דבורה

לְאַקְמָא שְׂכִינְתָא מַעֲפָרָא וּלְעֵלּוּי שְׂכִינַת עֲזָנוּ

וְאַלֶּה יַעֲמָדוּ עַל הַבְּרָכָה

אַסְתֵּר בֶּת שִׁמְחָה
כל הישועות

יוֹסֵף בֶּן גָּלְיָה
סבלנות, שמירת תורה ומצוות, יישוב הדעת ועבודת המידות.

סְטִינְסֵלֵב בֶּן אִירִינָה
פרנסה בשפע ובנקל, שמירה והצלחה, עליה רוחנית ושלוש בית.

ברכה והצלחה בכל לדרשן היקר
הרב אַמֶּנוֹן יִצְחָק שְׁלִיט"א ומשפחתו.

אַבְשֵׁלוֹם בֶּן מִישָׁה-דִּינָה שִׁמְעוֹנִי וּמִשְׁפַּחְתּוֹ
ברכה והצלחה בכל. ולחזרה בתשובה בדרך האמת לכלל ישראל.

אַלְיָהוּ בֶּן אַהֲוָבָה,
שִׁיר בֶּת אַלְיָהוּ,
טל בֶּן אַלְיָהוּ

רפואה שלימה בנפש ובגוף מאוצר מתנות חנים בתוך שאר חולי ישראל, זיווג
הגון, בנים ונכדים תלמידי חכמים, חכמה בינה דעת ושכל, פרנסה בשפע
הליכה בדרך האמת ושלוש ואהבה בינינו.

יְחֻזְקָאֵל-חַיִּים בֶּן יוֹכָבֵד
בריאות, נחת ויזכה לראות בשמחת כל ילדיו.

הוֹדִיָּה בַּת רַחֵל
זיווג הגון, רפואה שלמה, פרנסה וס"ד מרובה בכל.

שָׁרוֹן בִּן בִּרְכָה
זיווג הגון מקפ"ז מהרה

יוֹאב בֶּן שָׂרָה וְנָסִים בֶּן דּוֹרָה
חֲזָרָה בְּתִשּׁוּבָה שְׁלֵמָה מְהֵרָה וּמֵאֲהָבָה

לִיבִי בַת רוֹנִית וְדָוִד בֶּן טוֹבָה
חֲכָמָה, יְרֵאָת שָׁמַיִם וְתַקְוַת הַמַּדּוּת. שְׁלוֹם בֵּית וְהַצְלָחָה בְּחַנוֹךְ לַעֲשִׂיַת רְצוֹנוֹ
כְּרָצוֹנוֹ בְּשִׁמְחָה וּמִתּוֹךְ דְּגָמָא אִישִׁית.

אֵילָת בַּת בִּרְכָה
רפו"ש, בריאות איתנה ואריכות ימים. וְשָׁכַל הַבְּנוּת, הַחֲתָנִים וְהַנְּכָדִים יִזְכּוּ
לְתִשּׁוּבָה מִתּוֹךְ בְּרִיאוֹת אִיתְנָה

יַפְעָת בַּת רִינָה
רפו"ש זיווג הגון וזרע בר קיימא.

סוֹל בַּת סַעְדָּה
תזכה לרפואה שלמה בריאות איתנה ואריכות ימים ותזכה לנינים

יָמִית בַּת יַעֲלֹ וְאֵילָן בֶּן רַחֵל
יזכו לתשובה שלמה בריאות איתנה פרנסה טובה זיווג ושמירה עליונה וס"ד
בכל העניינים.

חַן נְתַנְאֵל בֶּן טוֹבָה, מַעֲיָן בַּת יִשְׁשַׁכָּר וְכַרְמֵלָה בַּת מִזֵּל
תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה בִּרְכָה וְהַצְלָחָה וְס"ד בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֵיהֶם, יִזְכּוּ לְרֹב נַחַת
וּשְׂמִחָה מְכֹל יוֹצֵא חִלְצֵיהֶם, שִׁיהִיו ת"ח צדיקים, יראי שמים אמיתים.

גִּילָה-יִשְׂרָאֵל בֶּן שָׂרָה
חֲזָרָה בְּתִשּׁוּבָה שְׁלֵמָה

עֲמִירָם בֶּן רִנָּה, אֶסְתֵּר בֵּת גּוֹלֵיִיט

תְּשׁוּבָה לְשִׁמָּה, בְּרִיאוֹת אֵיתָנָה וְאַרְיֵכוֹת יָמִים וְהַצְלָחָה בְּכָל הָעֲנָיִים
דְּבוּרָה בֵּת תָּמוֹ - תִּזְכֶּה לִרְפוּאָה שְׁלִימָה בִּנְפֶשׁ וּבִגּוֹף, עֲלִיָּה רוּחָנִית תָּדִיר לָהּ
וּלְכָל מִשְׁפַּחְתָּה. זִיוּגִים הַגּוֹנִים לִילְדִיָּה, שִׁיעֲלוּ מַעֲלָה מַעֲלָה בְּהַר הַשֵּׁם וַיִּזְכּוּ
לְכָל הַיְשׁוּעוֹת, וְלֹא יִחְסֹר לָהֶם כָּל טוֹב אִמֵּן וְאִמֵּן.

רוי רועי בן מלכה ושני אודליה בת חנה

יִזְכּוּ לְזֶרַע חַי וְקַיִים וְתִשׁוּבָה אֲמִיתִית,
בְּחֹרֵי וְאֲבֹרְכִי קַפ"ז - יִזְכּוּ לְזִיוּגִים הַגּוֹנִים וְהַצְלָחָה בְּכָל הָעֲנָיִים,
חיים בן אלה ובני משפחתו
יִזְכּוּ לְכָל מְלִי דְמִיטָב.

מורִיָּה בֵּת מִירָב

זִיוּג הַגּוֹן, בֵּית כָּשֶׁר וְנֶאֱמָן, בְּרִיאוֹת אֵיתָנָה וְהַצְלָחָה בְּכָל

הֶרְאֵל בֶּן מִירָב

שְׂיִצְכָּה לְזֶרַע שֶׁל קִיָּמָא בְּבְרִיאוֹת וּבִיָּדָיִים מְלֵאוֹת

לֶאֱחִים וְלַהּוֹרִים

עֲלִיָּה בְּתוֹרָה וְיִרְאָה, בְּרָכָה הַצְלָחָה וּבְרִיאוֹת

לְהַצְלָחָת:

יְדִידִיָּה אֹרִי בֶן תֶּהֱלִי"ו רַפָּאֵל אֱלִיהוּ בֶן אֲבֵרָה

בֶּן זָכָר

בְּתוֹךְ כָּלֵל יִשְׂרָאֵל מְהֵרָה אָמֵן.

"אל נא רפא נא לה"
(במדבר יב, יג)

לימור בת אסתר
אברהם בן שושנה
ברכה בת חממה
שלי בת רונית,
רונית בת תאי,
פרמליה צטי בת טילי
ומורן בת שולה
שאול בן רינה
דביר בן רינה

רפואה שלמה ובריאות איתנה, בתוך שָׁאָר חולי יִשְׂרָאֵל מְהֵרָה אָמֵן.

"נר השם נשמת אדם"
(משלי כ, כז)

לטובת נשמות רבי מאיר בעל הנס זיע"א,
רבי שמעון בר יוחאי זיע"א,
הרה"ק רבי מנחם מנדל מרימנוב זצ"ל.

לעילוי נשמת:

אליעזר בן קלרה,
מיכל בת אסנת,

מֹשֶׁה בֶּן אֶסְתֵּר.
שְׁמֹחָה בַּת אֶסְתֵּר
כְּלִיפָה בֶּן גִּוְלִי,
דִּינָה מִיִּשָּׁה בַת שְׁלֵבִיָּה,
יוֹסֵף מְבוֹרֵךְ בֶּן חוּטָה,
אַהוּד בֶּן הֶרְצֵלִיָּה.

וכן לעילוי נשמת
שְׁלֵמָה בֶּן גּוֹרְגִיָּה ז"ל,
אַהוּבָה בַּת מַסְעוּדָה ז"ל,
תְּקוּהָה בַּת אַהוּבָה ז"ל,
גַּל בֶּן תְּקוּהָה ז"ל
אַמְנוֹן בֶּן בִּלְהָה
רַחֵל בַּת וִיקְטוֹרִיָּה
זְכָרִיָּה בֶּן שְׁמֵעָה
עֲדִי בֶּן מִזֵּל,
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן מִזֵּל,
שׁוּלְמִית בַּת אֶסְתֵּר
שְׁלֵמָה בֶּן סַעֲדִיָּה
יוֹסֵף עֲזָרֹן בֶּן עִישָׁה
גִּיא בֶּן אֶסְתֵּר
אַדִּיסָה בַת אֶלְמִיטוֹ

מנוחתם עדן, זכרונם לברכה, תְּהִיָּה נִשְׁמָתָם צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים

שערי תשובה

תוכן עניינים שערי תשובה

שער ראשון - באור התשובה ועיקריה.....	11
שער שני - להורות הדרכים שיתעורר האדם בהם לשוב אל השי"ת. ת.	31
שער שלישי - נבאר חומר המצוות והאזהרות וחילוקי העונשים	46
שער רביעי - בחילוקי הכפרה.....	113
ספר היראה.....	123
סוד התשובה.....	141
אגרת התשובה.....	145

שְׁעָרֵי תְּשׁוּבָה

שֵׁעַר רִאשׁוֹן

בְּבֹאֹר הַתְּשׁוּבָה וְעִקְרֶיהָ

א. מִן הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר הֵיטִיב הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עִם בְּרוּאָיו, כִּי הֵכִין לָהֶם הַדֶּרֶךְ לַעֲלוֹת מִתּוֹךְ פַּחַת מַעֲשֵׂיהֶם וּלְנוֹס מִפַּח פְּשָׁעֵיהֶם, לַחֲשׂוֹךְ נִפְשָׁם מִנִּי שַׁחַת וּלְהַשִּׁיב מַעֲלֵיהֶם אִפּוֹ, וּלְמַדֵּם וְהַזְהִירָם לָשׁוּב אֵלָיו כִּי יִחְטְאוּ לוֹ לְרַב טוֹבוֹ וַיִּשְׂרוּ, כִּי הוּא יִדַּע יִצְרָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כה, ח): טוֹב וַיִּשְׂרֵי יְיָ עַל כֵּן יוֹרֵה חַטָּאִים בַּדֶּרֶךְ. וְאִם הִרְבוּ לַפְּשׁוּעַ וּלְמַרּוֹד וּבָגָד בּוֹגְדִים בָּגָדוֹ, לֹא סָגַר בְּעֵדָם דִּלְתֵי תְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה לא, 1): שׁוּבוּ לֵאשֶׁר הֶעֱמִיקוּ סִרְהָ. וְנֶאֱמַר (ירמיה ג, כב): שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹכְבִים אַרְפָּה מְשׁוֹבְתֵיכֶם.

וְהַזְהִירָנוּ עַל הַתְּשׁוּבָה בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתּוֹרָה. וְהַתְּבַאֵר, כִּי הַתְּשׁוּבָה מְקַבֵּלֶת גַּם כִּי יֵשׁוּב הַחוּטָא מֵרַב צְרוּתָיו, כָּל שֶׁכֵּן אִם יֵשׁוּב מִיִּרְאַת הַשֵּׁם וְאֶהְבְּתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד, ל): בַּצָּר לָךְ וּמִצָּאוֹךְ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים וְשַׁבָּת עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְעֶתָ בְּקוֹלוֹ. וְהַתְּבַאֵר בַּתּוֹרָה, כִּי יַעֲזֹר הַשֵּׁם לְשָׁבִים כְּאֲשֶׁר אֵין יָד טִבְעָם מִשְׁגָּת, וַיַּחֲדֵשׁ בְּקִרְבָּם רוּחַ טְהוֹרָה לְהַשִּׁיג מַעֲלַת אֶהְבְּתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ל, ב): וְשַׁבָּת עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְעֶתָ בְּקוֹלוֹ כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם וּבִנְיָה בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. וְאוֹמֵר בְּגוֹף הָעֵנִינִי (שם שם, ו): וּמַלְּיָא אֱלֹהֶיךָ אֶת לִבְבְּךָ וְאֶת לִבְבִּי זֶרַעְךָ, לְהַשִּׁיג אֶהְבְּתוּ. וְהַנְּבִיאִים וְהַכְּתוּבִים דְּבָרוּ תָמִיד עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה, עַד כִּי בָאוּ עִקְרֵי הַתְּשׁוּבָה כָּלֶם מִפְּרָשִׁים בְּדִבְרֵיהֶם כְּאֲשֶׁר יִתְבַּאֵר:

ב. וְדַע, כִּי הַחוּטָא כְּאֲשֶׁר יִתְאַחַר לָשׁוּב מִחַטָּאתוֹ, יִכְבֹּד עָלָיו מְאֹד עֲנָשׁוֹ בְּכָל יוֹם, כִּי הוּא יוֹדֵעַ כִּי יִצְא הַקֶּצֶף עָלָיו וַיֵּשׁ לוֹ מְנוּס לְנוֹס שָׁמָּה, וְהַמְנוּס הוּא הַתְּשׁוּבָה, וְהוּא עוֹמֵד בְּמַרְדּוֹ וְהוֹנָה בְּרַעְיוֹנוֹ, וּבִידּוֹ לַצָּאת מִתּוֹךְ הַהִפְכָּה, וְלֹא יִגְוֹר מִפְּנֵי הָאֵף וְהַחֲמָה, עַל כֵּן רָעָתוֹ רַבָּה. וְאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה עַל הָעֵנִינִי הַזֶּה בְּמַדְרֵשׁ קֹהֶלֶת (י, טו), מְשָׁל לֶכֶת שֶׁל לִסְטִים שֶׁחִבְשָׁן הַמֶּלֶךְ בְּבֵית הָאֲסוּרִים, וְחִתְרוֹ מִחֲתָרַת, פָּרְצוֹ וַיַּעֲבֹרוּ, וְנִשְׁאַר אֶחָד מֵהֶם. בֹּא שׁוּר בֵּית הַסֵּהר וְרֹאֵה מִחֲתָרַת חֲתוּרָה וְהָאִישׁ הַהוּא עוֹדֵנִי עֶצוֹר, וַיֵּךְ אוֹתוֹ בְּמִטְהוֹ. אָמַר לוֹ, קֶשֶׁה יוֹם, הֲלֹא הַמִּחֲתָרַת חֲתוּרָה

לפניך, ואיך לא מהרת להמלט על נפשך:

ג. ולא ימצא אחור התשובה זולתי בעמי הארץ, אשר הם ישנים שוכבים, ולא ישיבו אל לבם, ולא דעת ולא תבונה להם למהר להמלט על נפשם. ויש מהם נדחים מעל השם ברוך הוא, לא יאמינו לענש החטא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות יט, א): אם ראית תלמיד חכם שעבר עברה בלילה, אל תהרהר אחריו ביום, כי באמת עשה תשובה:

ד. ועוד, התבונן ברעת המתאחר מן התשובה כי רבה היא, כי לולא התמהמה, כי שב נאנח במרירות לב, ברגזה ובדאגה, ודלפה עינו מתנוגה, כי יפגשו יצרו שנית ויזדמן החטא לידו, יכבוש את יצרו, ויזכור אשר עברה עליו כוס המרירות ולא יוסיף לשותתה עוד, כמו שנאמר (תהלים ד, ה): רגזו ואל תחטאו. באורו, רגזו והצטערו על אשר חטאתם ואל תחטאו עוד, כי הזכיר חטאם למעלה באמרו (שם שם, ד): תבקשו כזב סלה. ויעיד על זה הפרוש אמרו, רגזו, מלשון (בראשית מה, כד) אל תרגזו בדרך, (חבקוק ג, טז) ותחתי ארגז, וענינם הצער על הדבר שעבר ועל ההנה, ולא אמר יראו או גורו. וכאשר יאחר לשוב, בבא החטא לידו, יפול במוקשו כנפול בתחלה, ויגדל עונו האחרון מאד, ותעלה רעתו לפני השם, כי מראשית לא חשב כי פתאום יבוא היצר השודד עליו. אך אחרי אשר ראה דלות כחו ואשר גברה יד יצרו עליו וכי עצום הוא ממנו, היה עליו לראות כי פרוץ הוא, ולשית עצות בנפשו להוסיף בה יראת השם ולהפיל פחדו עליה, ולהצילה ממארב יצרו, ולהשתמר מעונו. ואמר שלמה עליו השלום (משלי כו, יא): ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו. באורו, כי הכלב אוכל דברים נמאסים, וכאשר יקיאם נמאסים יותר והוא שב עליהם לאכלם, כן ענין הכסיל, כי יעשה מעשה מגנה, וכאשר ישנה בו, מגנה יותר, כאשר בארנו:

ה. השנית, כי השונה בחטאו, תשובתו קשה, כי נעשה לו החטא כהתר, ובזה כבדה מאד חטאתו, כמו שנאמר (ירמיה ג, ה): הנה דברת ותעשי הרעות ותוכל. באור ותוכל, כי הרעות נעשות לך כהתר וכדבר שהוא ביכלתך וברשותך, מלשון (דברים יב, יז): לא תוכל לאכל בשעריך, שתרגומו, לית לך רשו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא פו, ב): כיון שעבר אדם עברה ושנה בה, נעשית לו כהתר. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה על איש שעבר עברה ושנה בה, כי מכאן ואילך אם יחשוב לעשות העברה ונאנס ולא עשאה, מחשבתו הרעה מצטרפת למעשה, ועליו נאמר

(ירמיה ו, יט): הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם:

ו. ועתה, בינה שמעיה זאת, כי הוא עקר גדול. אמת הדבר כי יש מן הצדיקים שנכשלים בחטא לפעמים, כענין שנאמר (קהלת ז, כ): כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, אכן כובשים את יצרם מאת פעם, ואם יפלו בחטא פעם אחת, לא ישנו לו, ונקוטו בפניהם, וחוזרים בתשובה. אך כל אשר אינו נזהר מחטא ידוע ואינו מקבל על נפשו להשמר ממנו, גם אם הוא מהעונות הקלים, אף על פי שהוא נזהר מכל העברות שבתורה, קראוהו חכמי ישראל (חולין ד, ב) מומר לדבר אחד, ואת פושעים נמנה, וגדול עונו מנשא, כי, אם אמר יאמר העבד לרבו, כל אשר תאמר אלי אעשה זולתי דבר אחד, כבר שבר על אדוניו מעליו, והישר בעיניו יעשה. ועל הענין הזה נאמר (דברים כז, כו): ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם. באורו, אשר לא יקבל על נפשו לקיים כל דברי התורה מראש ועד סוף, ויורה על זה אמרו 'אשר לא יקים לעשות', ולא אמר 'אשר לא יעשה אותם':

ז. ועוד תדע, כי השונה בעברה אחת עשר פעמים, אף על פי שנוהר מכל שאר העברות, הנה הוא נחשב כעובר על עברות חלוקות. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (מכות כא, א) כי אם יאמרו לגזיר אל תשתה והוא שותה, אל תשתה והוא שותה, לוקה באחרונה על כל אחת ואחת, כמשפט האוכל טרפה, ובהמה טמאה, וחלב ודם:

ח. וראה ראינו כי רבו עונות הדור על זאת, כי יש אנשים רבים אינם מקבלים על נפשם להזהר מעברות ידועות, וכל ימי חייהם אינם נזהרים בהם, אבל הם אצלם כהתר. ואלו לא היו נוהגים כן רק על עברה אחת, חלי רע הוא בנפשם, כאשר בארנו, אף כי נוהגים כן על אזהרות רבות, ובהנה מן החמורות, כמו שביעת חנם, ומקלל את חברו או את עצמו בשם, והזכרת שם שמים לבטלה או במקום שאינו טהור או בידים לא נקיות, והעלמת עין מן העני, ולשון הרע, ושנאת חנם, וגבהות הלב, ונתינת חתית, והסתכל בעריות, ובטול תלמוד תורה כנגד כלן, ורבות כאלה. כתבנו מקצתם אצל בני הדור להזכירם ולהזהירם. וכן ראוי לכל בעלי תשובה לכתוב במגלת ספר הדברים אשר נכשלו בהם והמצות אשר קצרו בקיומם, ולקרא בספר זכרונותם בכל יום:

ט. והנה מדרגות רבות לתשובה, ולפי המדרגות יתקרב האדם אל הקדוש ברוך הוא. ואמנם לכל תשובה תמצא סליחה, אך לא תטהר הנפש טהר שלם להיות העונות כלא היו, זולתי כאשר יטהר האדם את לבו ויכין את רוחו כאשר יתבאר. וכן כתוב (תהלים לב, ב): אֲשֶׁרִי אָדָם לֹא יִחְשָׁב יִי לֹא עֹזֶן וְאֵין בְּרוּחוֹ רְמִיָּה. וכענין הבגד הצריך כבוס, כי המעט מן הכבוס יועיל בו להעביר הגעל ממנו, אך לפי רב הכבוס יתלבן. וכן כתוב (שם נא, ד): הָרֵב כִּבְסֵי מַעְוֵנִי. והכבס הנפש מן העון, כפי אשר תכבס את לבה, שנאמר (ירמיה ד, יד): כִּבְסֵי מַרְעָה לְבָבְךָ יְרוּשָׁלַיִם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ע"ז יט, א): אֲשֶׁרִי אִישׁ יֵרָא אֶת יִי (תהלים קיב, א), בעודו איש. רצונם לומר, כי תשובת האדם המעלה, בימי בחורותיו, בעוד כוחו עליו ויתגבר על יצרו. אכן כל תשובה מועילה, כמו שנאמר (שם צ, ג): תִּשָּׁב אָנוּשׁ עַד דָּכָא וְתֵאמֶר שׁוּבוּ בְּנֵי אָדָם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי חגיגה פרק ב הלכה א): עַד דְּכִדּוּכָה שֶׁל נֶפֶשׁ:

עֵתָה נִבְאָר עֲקָרֵי הַתְּשׁוּבָה:

י. העקר הראשון: החרטה. יבין לבבו כי רע ומר עזבו את השם, וישיב אל לבו כי יש ענש ונקם ושלם על העון, כענין שנאמר (דברים לב, לה): לִי נָקָם וְשָׁלָם, וְנֶאֱמַר (איוב יט, כט): גִּירוּ לָכֶם מִפְּנֵי חָרֵב כִּי חֲמָה עֲוֹנוֹת חָרֵב. ויתחרט על מעשיו הרעים ויאמר בלבבו, מה עשיתי, איך לא היה פחד אלהים לנגד עיני, ולא יגרתי מתוכחות על עון ומן השפטים הרעים, כי רבים מכאובים לרשע, לא חמלתי על גופי, ולא חסה עיני עליו משחתו מפני הנאת רגע אחד, ונמשלתי לאיש שגזול ויחמוס ויאכל וישבע, ויודע כי אחרי אכלו ואחרי שתו יגרס השופט בחצץ שניו, כענין שנאמר (משלי כ, יז): עָרֵב לְאִישׁ לֶחֶם שֶׁקֶר וְאַחֵר יִמָּלֵא פִּיהוּ חֶצֶץ. ורעה מזאת, כי הייתי על הנפש היקרה אכזרי, ונטמא בגלולי יצרי, ומה הועילה בכל קנייניה אם רעה בעיני אדוניה, ואיך החלפתי בעולם חולף עולם עומד לעד לעולם, איך נמשלתי כבהמות נדמיתי והלכתי אחרי יצרי כסוס כפרד אין הבין ותעיתי מדרך השכל. והנה הבורא נפח באפי נשמת חיים חכמת לב וטובת שכל להכירו וליראה מלפניו ולמשול בגוף וכל תולדותיו, כאשר המשילה על שאר בעלי חיים שאינם מדברים, מאשר יקרה בעיניו נכבדה, ואחרי אשר בעבור זאת נבראתי ויהי בי הפך מזה, למה לי חיים, כענין שנאמר (משלי כא, טו): אָדָם תּוֹעָה מִדֶּרֶךְ הַשִּׁכָּל בְּקֵהל רְפָאִים יָנוּחַ. ועוד, כי כמשפט הבהמה לא עשיתי, אבל שפלתי ממנה, כי ידע שור קוניה וחמור אבוס בעליו, ואני לא ידעתי ולא התבוננתי, ושלחתי נפשי לחפשי

מאדוניה. טעמתי צופי, ונשיתי סופי, וגזלתי וחמסתי, ועל דל בוססתי, ולא זכרתי יום המות אשר לא ישאיר לפני נשמתי בלתי אם גוייתי ואדמתי. והענין הזה אשר בארנו, הוא אשר דבר ירמיה עליו השלום (ירמיה ח, ו): אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי:

יא. העקר השני: עזיבת החטא. כי יעזוב דרכיו הרעים ויגמור בכל לבבו כי לא יוסיף לשוב בדרך הזה עוד. ואם און פעל, לא יוסיף, כענין שנאמר (יחזקאל לג,

יא): שובו שובו מדרכיכם הרעים, ונאמר (ישעיה נה, ז): יעזב רשע דרכו:

ודע, כי מי אשר חטא על דרך מקרה, כי התאנה תאנה ויחזק עליו יצרו ויתקפהו, ולא נחלצו רעיוניו וחושיו בפגעו בו, ולא מהרו לגעור בים התאנה ויחרב, על פן יגורוהו היצר בחרמיו, ונפל במכמוריו, לפי שעשו ועתו, בהיות רוח היצר רע מבעתו, ולא מאשר חפצו ורצונו למצא עונו ולעשות כמוהו אחרי זאת, ראשית תשובת האיש הזה, החרטה, ולשים יגון בלבו על חטאתו ולהיות נפש נענה ומרה כלענה, אחרי כן יוסיף בכל יום יראת השם בנפשו, ויתן חתת אלהים בלבו בכל עת, עד אשר יהיה נכון לבו בטוח בשם, כי, אם יוסיף יעבר בו היצר ויפגשוהו כפעם בפעם ורבה עליו תאוותו כמשפט הראשון, לא יהיה נפתה לבו עליו ויעזוב דרכו, כמו שנאמר (משלי כח, יג): ומודה ועזב ירחם, הזכיר תחלה ומודה, על החרטה והודוי, ואחר כך ועזב. אף האיש המתניב על דרך לא טוב תמיד, וגבר על חטאיו דורך בכל יום ושונה באולתו, ושב במרוצתו גם פעמים רבות, וכל עת אוהב הרע, ומכשול עונו ישים נכח פניו, רצוני לומר, התאנה והיצר, וחפצו ומגמתו, אשר לא יבצר ממנו כל אשר יזם לעשות, ראשית תשובת האיש הזה, לעזוב דרכו ומחשבתו הרעה, ולהסכים לקים ולקבל עליו לבל יוסיף לחטא, אחרי כן יתחרט על עלילותיו הנשחתות וישב אל השם, כמו שנאמר (ישעיה נה, ז): יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבתיו וישב אל יי וירחמהו. והמשל בזה, למי שאוחזו השרץ ובא לטבול ולהטהר, כי יניח השרץ תחלה ואחרי כן יטבול ויטהר. וכל זמן שהשרץ בידי, עוד טמאתו בו, ואין הטבילה מועילה. והנה עזיבת מחשבת החטא היא השלכת השרץ. והחרטה מאשר חטא והודוי והתפלה, במקום הטבילה. והיה כי יבואו יסורין ומכאובים על הרשע אשר תמיד כל זממיו להתהלך באשמו, יוסר בתחלה, וישיב מחשבתו הרעה אשר חשב ויכרית מעבדיו מידיו. והמשל בזה, לעגל אשר יכוהו במלמד הבקר לכוון תלמיו. כן המתניב על דרך לא טוב, יקח המוסר תחלה לעזוב דרכי מות וללכת דרך ישר, כמו שנאמר (ירמיה לא, יז): שמוע

שְׁמַעְתִּי אֶפְרַיִם מִתְנוּדָד יִסְרָתָנִי וְאֹסֵר כַּעֲגָל לֹא לָמַד. וְעוֹד נֹאמֵר אַחֲרָיו (שם שם, יח) :
 כִּי אַחֲרֵי שׁוּבִי נִחַמְתִּי. רוּצָה לוֹמַר, כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר יִסְרָתָנִי וְאֹסֵר וְשִׁבְתִּי מִדְּרָכֵי
 הָרָעָה, נִחַמְתִּי אַחֲרֵי כֵן וְאֶתְחַרַּט עַל מֶה שֶׁעָבַר מִדְּבָרֵי עֲוֹנוֹתִי. וְהִנֵּה נִתְבָּאֵר לָךְ מִזֶּה
 כָּל הָעֲנִין אֲשֶׁר בְּאָרְנִי:

יב. הַעֲקָר הַשְּׁלִישִׁי: הִיגוֹן. יִשְׁתַּוְּנוּ כָלִיוֹתָיו וַיִּחְשׁוּב, כִּמָּה רַבָּה רָעַת מִי שֶׁהִמָּרָה
 אֶת יוֹצְרוֹ, וַיַּגְדִּיל יָגוֹן בְּלִבּוֹ, וְסַעַר מִתְחַלֵּל בְּרַעֲיוֹנָיו, וַיֵּאֱנַח בְּמִרְיוֹת לֵב,
 כִּי יִתְכַּן שְׁיִתְחַרַּט וַיִּרַע בְּעֵינָיו עַל חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא וְלֹא הַשְּׁלִים חֻקּוֹ בְּזֶה, כִּי גַם
 הַפֶּסֶד דִּינָר אוֹ אֶסֶר, קָשָׁה בְּעֵינֵי הָאָדָם. אֵךְ אִם אָבַד עֲשָׂרוֹ בְּעֵנִין רַע וַיֵּצֵא נָקִי
 מִנְּכֶסֶיו, נִפְשׁוֹ עָלָיו תִּתְּאָבֵל וְתִכָּבֵד אֲנַחְתּוֹ וְנִפְשׁוֹ מָרָה לוֹ. וְכֵן עַל צָרוֹת רָעוֹת וְרַבּוֹת
 כָּאֲבוֹ נִצַּח וַיָּגוֹן בְּלִבּוֹ יוֹמָם. וְיוֹתֵר מֵהֵמָּה רָאוּי שְׁיִצְטַעַר וַיֵּאֱנַח מִי שֶׁהִמָּרָה אֶת
 הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהִשְׁחִית וְהִתְעִיב עָלֵיהָ לִפְנֵי וְלֹא זָכַר אֲשֶׁר בְּרָאוֹ יֵשׁ מֵאִין, וְחָסַד
 עָשָׂה עִמּוֹ, וַיְדוּ תַנְחֵהוּ בְּכָל עֵת, וְנוֹצֵר נִפְשׁוֹ בְּכָל רָגַע, וְאֵיךְ מְלֹאוֹ לְבוֹ לְהַכְעִיס
 לִפְנֵי, וְאֵיךְ טַח מֵרְאוֹת עֵינָיו הַחוּטָא מֵהַשְּׁכִיל לִבּוֹ. וְהַמְשְׁכִיל אֲשֶׁר נִפְקָחוֹ עֵינָיו,
 יוֹחֲקוֹ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּלִבּוֹ, וַיְבֹאוּ חֲדָרֵי רוּחוֹ:

יג. וּמִדְרָגוֹת הַתְּשׁוּבָה וּמַעְלוֹתֶיהָ, לְפִי גֵדֵל הַמִּרְיוֹת וְעֶצֶם הִיגוֹן. וְהִיא הַתְּשׁוּבָה
 אֲשֶׁר תְּבֹא מִדְּרָךְ טְהוֹר הַנֶּפֶשׁ וְזִכּוֹת שְׁכֵלָה, כִּי לְפִי שְׁכָלוֹ וְכִפִּי אֲשֶׁר תִּפְקַחְנָה
 עֵינָיו יִרְבוּ וַיַּעֲצֻמוּ בְּמָאֵד מְאֹד יִגְוִנוּ בְּרַעֲיוֹנָיו עַל רַב עֲוֹנָיו, כִּמּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נז,
 טו): כִּי לֹא לַעֲוֹלָם אָרִיב וְלֹא לִנְצַח אֶקְצוֹף כִּי רוּחַ מִלִּפְנֵי יַעֲטוֹף וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עֲשִׂיתִי.
 בְּאוֹרוֹ, כִּי אֲשֶׁר יַעֲטוֹף וַיַּצְטַעַר הָרוּחַ שֶׁהוּא מִלִּפְנֵי כִי הוּא מִן הָעֲלִיּוֹנִים, וַיַּעֲטֹפוּ
 נְשָׁמוֹת אֲשֶׁר אֲנִי עֲשִׂיתִי, לֹא אָרִיב עוֹד וְלֹא אֶקְצוֹף, כִּי אֵיךְ לֹא אֶחֱוֹן וְאַרְחֵם עַל
 נֶפֶשׁ יִקְרָה אֲשֶׁר הִיא מִלִּפְנֵי וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עֲשִׂיתִי. עַל כֵּן יִקַּל הָעוֹן כִּפִּי אֲשֶׁר תִּכָּבֵד
 עֲבוֹדַת הָאֲנָחָה עָלָיו, כִּי הִיגוֹן יְבֹא מֵאֵת טְהוֹר הַנֶּשְׁמָה הָעֲלִיּוֹנָה, וְנִרְצָתָה בְּזֶה יוֹתֵר
 מֵאֲשֶׁר תִּרְצָה בְּרַב יִסּוּרֵי הַגּוֹף. וּמִכְאוּבָיו. וְהַמְשָׁל בְּזֶה, כִּי הַמֶּלֶךְ יַחְמוֹל עַל חֲנִיכָיו
 יְלִידֵי בֵיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו, וְהֵם מֵאֲצִילֵי אֶרֶץ הַנִּכְבָּדִים, וַיִּתֵּן לָהֶם חֲנִינָה יוֹתֵר
 מִחֲמִלְתּוֹ עַל הָרְחוּקִים וְהַפְּחוּתִים, וְאָמַר וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עֲשִׂיתִי, לְקַרְבָּתָן אֶל
 הָעֲלִיּוֹנִים, אֵךְ עַל פִּי שֶׁהַגּוֹף וְהַכֹּל מַעֲשֵׂי יָדָיו. וְכִמּוֹהוּ (שמות לב, טז): וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה
 אֱלֹהִים הֵמָּה. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנוֹם לְבִרְכָּה (קידושין ל, ב): שְׁלֹשָׁה שְׁתָּפִים יֵשׁ
 בָּאָדָם, אָבִיו וְאִמּוֹ וְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. וּלְפִי שְׁאִין לֶאֱבֹל וְלֹא שְׁתָּפִים בְּנִשְׁמָה, עַל
 כֵּן אָמַר וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עֲשִׂיתִי. וְאָמְרוּ וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עֲשִׂיתִי, יוֹרָה עַל אֲמָרוֹ כִּי רוּחַ
 מִלִּפְנֵי, כִּי עֲנִינוֹ כִּי אֲשֶׁר בְּאָרְנִי:

יד. ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים לה, י): אֲדֹנִי נִגְדָדָה כָּל תַּאֲוֹתַי וְאִנְחָתִי מִמֶּךָ לֹא נִסְתָּרָה, בְּאוּרוֹ: גְּלוּיָהּ לִפְנֵיךָ כָּל תַּאֲוֹתַי כִּי אֵינְנָה זּוֹלָתִי לַעֲבֹדְתֶךָ, וְאַתָּה יוֹדֵעַ אִנְחָתִי כִּי אֵינְנָה עַל עֶסְקִי עוֹלָם וְהַדְּבָרִים הַכָּלִים, זּוֹלָתִי עַל חֲטָאִי וְעַל קֶצֶר יָדַי בַּעֲבֹדְתֶךָ. וְאָמַר אֶחָד מִן הַמִּתְנַפְּלִים בַּחֲזִין עֲרֹכּוֹ, אִנְחָתִי מִפְּחָדְךָ, הִרְחַק מִמֶּנִּי הָאִנְחוֹת, דֹּאגְתִּי מִקֶּצֶר יָדַי בַּעֲבֹדְתֶךָ, הִרְחַק מִמֶּנִּי הַדֹּאגוֹת:

טו. הָעֶקֶר הָרְבִיעִי: הִצָּעַר בַּמַּעֲשֶׂה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב, יב): וְגַם עֲתָה נָאִם יִי שְׁבוּ עָדִי בְּכָל לִבְכֶּכֶם וּבִצְוֹם וּבִבְכִי וּבִמְסָפָד. וְאָמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבָרְכָה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ד, במדב"ר שלח יז, ז): הַלֵּב וְהָעֵינַיִם שְׁנֵי סִרְסוּרֵי הַחֲטָא. וְכֵן כְּתוּב (במדבר טו, לט): וְלֹא תִתּוּרוּ אַחֲרֵי לִבְכֶּכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם. לְכֵן בְּזֹאת יִכְפֹּר עוֹן הַסִּרְסוּרִים בְּמִדַּת תְּשׁוּבָתָם כְּנֶגֶד מִדַּת מְשׁוּבָתָם, כִּי יִתְכַפֵּר עוֹן לִבְ הַחֲטָאִים בְּמִרְיוֹתָם וְאִנְחוֹתָם בְּשֶׁבֶר אֲשֶׁר הֵם שׁוֹבְרִים אוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב (ישעיה נז, טז): כִּי רוּחַ מִלְּפָנֵי יַעֲטוּף, וְנֶאֱמַר (תהלים נא, יט): לֵב נִשְׁבֵּר וְנִדְּכָה אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה. וְהַמָּשָׁל עַל זֶה מִן הַכָּלִים הַטְּמָאִים אֲשֶׁר [אם] נִשְׁבְּרוּ, מִטְּמֵאָתָם טָהֲרוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יא, לה): תִּנּוּר וְכִירִים יִתֵּץ. וְעוֹן הָעֵינַיִם יִכְפֹּר בְּדַמְעוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט, קלו) פִּלְגֵי מַיִם יִרְדּוּ עֵינַי עַל לֹא שָׁמְרוּ תוֹרָתְךָ, לֹא אָמַר עַל לֹא שָׁמְרָתִי תוֹרָתְךָ, אֲבָל אָמַר, לֹא שָׁמְרוּ, כִּי הֵם סָבְבוּ הַחֲטָא, עַל כֵּן הוֹרְדָתִי פִלְגֵי מַיִם:

טז. הָעֶקֶר הַחֲמִישִׁי: הַדֹּאגָה, כִּי יִדְאָג וַיִּפְחַד מֵעַנֵּשׁ עֲוֹנוֹתָיו כִּי יֵשׁ עֲוֹנוֹת שֶׁהִתְשׁוּבָה תוֹלָה כְּפָרְתָן וַיִּסְוִירֵן מִמָּרְקִין, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לח, יט): כִּי עוֹנִי אֶגִּיד אֲדַאֵג מִחֲטָאִיתִי. וְעוֹנֵן הִיגוֹן עַל שֶׁעָבַר, וְעוֹנֵן הַדֹּאגָה עַל הָעֲתִיד. וְעוֹד שְׁנִית יִדְאָג, אוֹלִי הוּא מִקְצֵר בַּחוּבָת הַתְּשׁוּבָה בַּצָּעַר וּבְמִרְיוֹת וּבִצְוֹם וּבִבְכִי. וְהֵגֵם כִּי הִרְבָּה צָעַר וְהִרְבָּה בָּכָה, יִזְחַל וַיִּירָא אוֹלִי לַעֲמַת זֶה הִרְבָּה אֲשַׁמָּה, וְלֹא הַשְׁלִים חֲקוֹ אֶת כָּל עֲנוֹתוֹ וּבִאֲשֶׁר יִכָּה בְּצוֹם נִפְשׁוֹ. וּמִי שֶׁהִתְבּוֹנֵן בְּגִדְל עֲבֹדַת הַבוֹרָא עַל יִצּוּרָיו, וְכִי אֵין קֶץ לְרַעַת הַמַּמְרָה אֶת פִּיו, כָּל אֲשֶׁר יוֹסִיף בַּעֲבֹדָה וּבִדְרָכֵי הַתְּשׁוּבָה, הֲלֹא מַצָּעַר הֵיא וְהֵנָּה לְמַעַט בְּעֵינָיו. וְאָמַר שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי יד, טז): חָכָם יֵרָא וְסָר מֵרָע, בְּאוּרוֹ, הִחָכָם אָף עַל פִּי שֶׁהוּא סָר מֵרָע בְּכָל מֵאֲמָצִי כַחוֹ, יֵירָא וַיִּזְחַל אוֹלִי לֹא כָלָה חֲקוֹ וְלֹא נִזְהַר כְּדַת מָה לַעֲשׂוֹת. וְכְמוֹהוּ (משלי כח, ו): מִעַקֵּשׁ דִּרְכִּים וְהוּא עָשִׂיר, אָף עַל פִּי שֶׁהוּא עָשִׂיר. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֹנָם לְבָרְכָה בִּילְמִדְנּוּ (תנחומא א, לך טו): אַל תִּפְרֹשׁ חָכָם יֵרָא וְסָר מֵרָע, אֲלֵא חָכָם סָר מֵרָע וַיִּירָא. וְסוּף הַפְּסוּק (שם יד, טז): מוֹכִיחַ עָלָיו, וְכִסִּיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ, אָמַר עַל מִדַּת הַכִּסִּיל שֶׁהֵיא בְּהַפֵּךְ מִמִּדַּת הַחָכָם, כִּי הַכִּסִּיל מִתְעַבֵּר וְעַם כָּל זֹאת בּוֹטֵחַ שְׁלֹא

יִקְרָהוּ עוֹן וְנֹזֶק, וּבַעַל הַכַּעַס עָלוּל לַפְּשָׁעִים וּמִפֶּקֶר לַנֹּזְקִים, שְׁנֵאמַר (משלי כט, כב) :
וּבַעַל חֲמָה רַב פֶּשַׁע, וְנֵאמַר (שם כה, כח) : עֵיר פְּרוּצָה אֵין חוֹמָה אִישׁ אֲשֶׁר אֵין מַעְצָר
לְרוּחוֹ:

יז. וְעוֹד יִדְאָג בַּעַל תְּשׁוּבָה פֶּן יִתְגַּבֵּר עָלָיו יִצְרוֹ, כְּמוֹ שְׁאֲמָרוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּה (אבות
פ"ב, מ"ד) : אַל תֵּאֱמַן בַּעֲצָמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ. כָּל שָׂכֵן הָאִישׁ אֲשֶׁר נִצְחוֹ יִצְרוֹ כָּבֵד,
כִּי רָאוּי לְהִשְׁמֵר מִן הַיִּצָּר הָאוֹרֵב בְּכָל עֵת וּלְהוֹסִיף בְּנִפְשׁוֹ יִרְאֵת הַשֵּׁם יוֹם יוֹם,
וְתִהְיֶה לוֹ לְמַעוֹז בַּעֲבוּר עָלָיו כָּל מִשְׁבְּרֵי הַיִּצָּר הַמִּתְחַדֵּשׁ לְעֵתִיד:

יח. וְדַבֵּר שְׁלֵמָה עָלָיו הַשְּׁלוֹם עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה וּפְרִיט בּוֹ הָעֲנִיִּן הַזֶּה, וּפְתַח פֶּתַח
דְּבָרָיו וְאָמַר (משלי כח, יב) : בַּעֲלִין צְדִיקִים רַבָּה תִּפְאָרֶת וּבִקּוּם רְשָׁעִים יִחְפֹּשׂ
אָדָם. פְּרוּשׁ, הַצְדִּיקִים מְפָאָרִים וּמְכַבְּדִים בְּנֵי אָדָם עַל כָּל מַעֲלֵה טוֹבָה הַנִּמְצָאִת
בָּהֶם וּרְשָׁעִים מְחַפְּשִׁים מוֹמֵי בְנֵי אָדָם וּשְׂגִיאוֹתָם לְהַשְׁפִּילָם. וְאֵף עַל פִּי שֶׁכָּבֵד
הַנִּיחוֹ הַמַּעֲשִׂים הָהֵם וְחִזְרוּ בַתְּשׁוּבָה. אַחֵר כֵּךְ אָמַר (שם שם, יג) : מְכַסֶּה פֶשַׁעַיו לֹא
יִצְלִיחַ וּמוֹדָה וְעֵזֵב יִרְחָם, כִּי אֵף עַל פִּי שְׂאִין לְבַעַל תְּשׁוּבָה לְגִלוֹת עֲוֹנוֹתָיו לְבְנֵי
אָדָם, כְּמוֹ שֵׁשׁ לְהִבִּין מִמָּה שְׁאֲמַר וּבִקּוּם רְשָׁעִים יִחְפֹּשׂ אָדָם, אֲבָל חַיֵּב לְהִתְנוּדוֹת
עָלֵיהֶם, כְּעֲנִיִּן שְׁנֵאמַר (תהלים לב, ה) : חֲטָאתִי אֹדִיעֶךָ וְעוֹנִי לֹא כִסִּיתִי, וְנֵאמַר (ירמיה ב,
לה) : הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתְךָ עַל אֲמָרְךָ לֹא חֲטָאתִי. וְחֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּה פָּרְשׁוּ
(יומא פו, ב) : פְּעָמִים שֶׁהַמְּכַסֶּה פֶשַׁעַיו לֹא יִצְלִיחַ, כְּמוֹ בַּעֲבֻרוֹת שְׁבִין אָדָם לְחִבְרוֹ, כִּי
אֵין לוֹ כִּפָּרָה עַד אֲשֶׁר יָשִׁיב הַגּוֹזֵל וְהַחֲמָס וְהָעֶשֶׂק, וְעַד אֲשֶׁר יִבְקֹשׁ מַחִילָה מֵאֲשֶׁר
הִצִּיק לוֹ, אוֹ הַלְבִּין פָּנָיו, אוֹ סִפֵּר עָלָיו לְשׁוֹן הָרַע, אוֹ בַּעֲבֻרוֹת שְׁבִין אָדָם לְמָקוֹם
שֶׁנִּתְפָּרְסְמוּ לְבְנֵי אָדָם, כִּי הָעוֹשֶׂה עֲבֻרוֹת בִּפְרִהֲסִיָּא מַחֲלִל אֶת הַשֵּׁם וְחַיֵּב לְהִתְאֻנֵּן
וְלְהִתְאַבֵּל עָלֵיהֶם לְפָנֵי בְנֵי אָדָם לְקַדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם. וְזֶהוּ שִׁכְתוּב (ירמיה לא, יח) : כִּי אַחֲרֵי
שׁוֹבֵי נַחֲמָתִי וְאַחֲרֵי הַיּוֹדְעֵי סִפְקָתִי עַל יִרְךָ. עֲנִיִּן נַחֲמָתִי, הַחֲרָטָה וְהַצָּעֵר, כִּי עָקַר
הַתְּשׁוּבָה בְּמִרְיוֹת הַלֵּב כְּאֲשֶׁר בְּאַרְנוֹ. וְאַחֲרֵי הַיּוֹדְעֵי סִפְקָתִי עַל יִרְךָ, אַחֲרֵי
שֶׁנִּוֹדַעְתִּי לְבְנֵי אָדָם וְהִתְפָּרְסְמוּ עֲוֹנוֹתִי, הַתְּאַבְּלִיתִי בַּמַּעֲשִׂים נְרָאִים לְבְנֵי אָדָם, כְּמוֹ
(יחזקאל כא, יז) : סִפֵּק אֶל יִרְךָ, וְנֵאמַר (איוב לג, כז) : יִשׁוּר עַל אֲנָשִׁים וַיֹּאמֶר חֲטָאתִי וַיִּשָּׂר
הָעֲוִיתִי:

יט. וּמוֹדָה וְעֵזֵב יִרְחָם, פְּרוּשׁ, אֵף עַל פִּי כִּי יִסּוּדוֹת הַתְּשׁוּבָה שְׁלֵשָׁה, הַחֲרָטָה,
וְהַיּוֹדְעִי, וְעֵזִיבֵת הַחֲטָא. הַחֲרָטָה וְהַיּוֹדְעִי בְּכָלֵל מוֹדָה, כִּי הַמִּתְנוּדָה מִתְחַרֵּט, וְאֵין

תשובה פחותה משלשה אלה, כי המתחרט ומתודה ואיננו עוזב החטא, דומה למי שטובל ושרץ בידו שלא עלתה לו טבילה. אכן מודה ועוזב ירחם, כי הוא בעל התשובה, אף על פי שיש לתשובה מדרגות רבות, כאשר בארנו:

כ. אמר אחרי כן (משלי כח, יד): אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה, פרוש, אף על פי שהוא מודה ועוזב יש עליו לפחד תמיד, אולי לא השלים חק התשובה, כי היא צריכה למדרגות רבות. ויוסיף אמץ בכל יום להשיג המדרגות. גם יפחד אולי יתחדש עליו יצרו וישמר ממנו בכל עת, ויוסיף יראת השם בנפשו תמיד, ויתפלל תמיד אל השם לעזרו אל התשובה ולהצילו מיצרו. ומקשה לבו יפול ברעה, האומר בלבו, כבר השלמתי חק תשובתי, ואיננו משתדל תמיד להשיג מדרגות התשובה ולהוסיף בנפשו יראה, יענש על זה, כי הוא רם ללב ואיננו מכיר מגרעת נפשו, וגם איננו מכיר גדל חיובו להכשיר דרכיו ביתרון הכשר לפני השם, גם איננו נשמר מיצרו האורב לו תמיד, על כן יפול ביד יצרו:

כא. העקר הששי: הבושה, כענין שנאמר (ירמיה לא, יח): בשתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי. והנה החוטא יבוש מאד לעבור עברות לפני בני אדם, ויכלם אם ירגישו ויכירו בעברותיו, ואיך לא יבוש מן השם יתברך? ואין זה, כי אם לפי היות השם יתברך רחוק מפלותיו, על כן יבוש מן הנבראים ולא יבוש מן השם יתברך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות כח, ב): כי בשעת פטירת רבן יוחנן בן זכאי אמרו לו תלמידיו, רבנו, ברכנו! אמר להם, יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו רבנו! עד כאן ולא יותר? אמר להם, הלואי! תדעו שהרי אדם עובר עברה בסתר ואומר, לא יראני האדם!:

כב. והמדרגה העליונה בזה, שיכלם האדם על עונותיו מלפני השם יתברך. וענין ההכלמה, ההרגשה בבושה והשתנות זיו פניו, כענין שנאמר (תהלים סט, ח): כסתה כלמה פני. ובכל מקום תראה הכלמה נזכרת אחר הבושה, כי היא יתרה מן הבושה, (ירמיה יד, ג): בשו והכלמו, (ירמיה לא, יח): בשתי וגם נכלמתי. ובראות החוטא כי השם יתברך מעביר על עונו ומאריך לו ואיננו נפרע ממנו ולא כחטאיו עשה לו, ולא כעונותיו גמל עליו, יוסיף בושה בלבו, כי הלא החוטא למלך בשר ודם ובוגיד בו והוא מכפר לו, יבוש ממנו. וכן כתוב (יחזקאל טז, אג): למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות יב, ב): העושה דבר ומתביש ממנו, מוחלין לו על כל

עונותיו. וכן מצינו בשאול שאמר (שמואל א כח, טו): ולא ענני עוד גם ביד הנבאים גם בחלמות, ולא הזכיר אורים ותמים, כי נתביש להזכירם, מפני שהרג אנשי נוב עיר הכהנים. ואמר לו שמואל (שם שם, יט): ומחר אתה ובניך עמי. עמי, במחיצתי. וישיג אדם מדרגת הבושה בהתבודד לחשוב בגדלת השם, וכמה רבה רעת הממרה את פיו, ובזכרו תמיד כי השם רואה מעשיו ובוחן כליותיו וצופה מחשבותיו:

כג. העקר השביעי: הכניעה בכל לב, והשפלות, כי המפיר את בוראו ידע כמה העובר על דבריו שח ושפל ונגרע מערכו, כענין שנאמר (תהלים טו, ד): נבזה בעיניו נמאס, ונאמר (איוב טו, טז): אף כי נתעב ונאלח איש שתה כמים עולה, (ירמיה ו, ל): כסף נמאס קראו להם. על פן יכנע ויהי שפל בעיניו. ודוד עליו השלום בהתודותו על חטאו בבוא אליו נתן הנביא, אמר בסוף דבריו (תהלים נא, יט): זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. רוח נשברה, רוח נמוכה. למדנו מזה כי ההכנעה, מעקרי התשובה, כי המזמור הזה יסוד מוסד לעקרי התשובה, ובהכנעה יתרצה האדם אל השם, שנאמר (ישעיה סו, ב): ואל זה אביט אל עני ונכה רוח, ונאמר בענין התשובה (שם נו, יד טו): ואמר סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי וגו', כי כה אמר רם ונשא שכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכנז ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים. למדנו כי ההכנעה מעקרי התשובה. וכן שאר כל הפרשה מדברת על בעלי התשובה (שם שם, טז יח): כי לא לעולם אריב וגו' בעון בצעו קצפתי וגו' דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו. פרוש, דרכיו ראיתי בהכנעה כמו שאמר ואת דכא ושפל רוח, ובמרירות הלב כמו שאמר כי רוח מלפני יעטוף. וארפאהו, כי אסלח לעונו. כמו (הושע יד, ה) ארפא משובתם, (ישעיה ו, י) ושב ורפא לו. ואנחהו, אעזרהו על עזיבת החטא ואגבירהו על יצרו. ניואל עליו השלום אמר (ב, יב): וגם עתה נאם ה' שבו עדי בכל לבבכם ובצום ובכבי ובמספד, ואמר אחרי כן (שם יג): וקראו ללבבכם ואל בגדיכם ושובו וגו', אחר שאמר שבו עדי בכל לבבכם חזר שנית ואמר וקראו ללבבכם והיא ההכנעה, כי יתכן אשר שב האדם בכל לבבו והתחרט ועזב דרכו הרעה ועדנו רם לבב, ואין תשובתו שלמה בלעדי ההכנעה והשפלות. וכן מצאנו בתורה שהזכרה התשובה על דרך כלל שנאמר (דברים ל, ב): ושבת עד השם אלהיך ושמעת בקלו, והזכיר על דבר התשובה ענין הכניעה בפרט, שנאמר (ויקרא כו, מא): אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם, ואמרו זכרונם לברכה בתורת כהנים (בחקותי פ"ח ה"ו): לצד התשובה דבר הכתוב.

כד. ודע כי מעלות ההכנעה רבות, כאשר יתבאר בשערי הענוה בעזרת השם. והמדרגה העליונה בהכנעה המחייבת מדרך התשובה, שיגדיל ויאדיר עבודת השם, ולא יחזיק טובה לעצמו, כי יקטן הכל בעיניו כנגד מה שהוא חייב בעבודת השם, על כן יכנע ויעבוד בהצנע, ולא יחמוד כבוד על מעשיו הנכבדים, ולא יבקש תפארת על פעליו המפארים, ויסתירם מדעתם כפי היכלת:

כה. ובא הענין הזה על עקר התשובה מבאר בדברי הנביא עליו השלום, שנאמר (מזכ"ה, ו, 1): במה אקדם יי אפך לאלהי מרום. פרוש, במה אקדם השם על רב חסדיו, כי הזכיר למעלה בפרשה מחסדי השם יתברך. ובמה אפך לאלהי מרום על רב חטאי. והזכיר אלהי מרום, להורות ולהודיע כמה ראוי אשר יכף ויכנע מי שהמרה רם על הכל. ובאר הענין הזה אחרי כן. האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה, הירצה יי באלפי אילים ברכבות נחלי שמן, אשר אקדמנו בהם על רב חסדיו. האתן בכורי פשעי, בא הענין על מה שאמר אפך לאלקי מרום ואמר האתן בכורי פשעי להראות כניעתי וכפיתתי על רב חטאי, וכי אני מכיר עצם פשעי כי ראוי לתת בכורי קרבן בעבור פשעי כי רב מאד וכי עצום. פרי בטני חטאת נפשי, הזכיר על הפשע בכורי ועל החטאת פרי בטני, כי הפשע הוא המרד כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא לו, ב): והוא יותר מן החטא. והיתה התשובה, הגיד לך אדם מה טוב ומה יי דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד, כי זה נבחר מן העולות והמנחות לקדם בו את השם על חסדיו. והצנע לכת עם אלהיך, זה עקר כניעתך וכפיתך לעבוד את השם בהצנע לכת, כי זה יורה על כניעתך שלא תחמוד כבוד על מעשיך הנכבדים אף כי על המעלות אשר לא יחפוץ בהם היוצר את יצוריו, כי אין להתהלל בהם, כמו העשר והגבורה ומיני החכמות, וזולתי השכל וידוע את השם יתברך, כמו שנאמר (ירמיה ט, כב): אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' (כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי וגו'):

כו. ועוד נתחייב בעל התשובה על הכניעה, מפני שהוא חייב להסיר מנפשו המדות שגורמות לחטוא ומעוללות הפשעים:

כז. והגאווה מסבכת כמה עברות ומגברת יצר לב האדם עליו, שנאמר (דברים ח, יד): ורם לבבך ושכחת את יי אלהיך. ונאמר (משלי כא, ד): רום עינים ורחב לב גר רשעים חטאת. פרוש, הגאווה ניר הרשעים כי ממנה יפרו החטאים, כאשר נאמר ורם לבבך ושכחת. ונאמר (תהלים י, ב): בגאות רשע ידלק עני. ונאמר (שם לא, יט):

הדברות על צדיק עתק בגאונה. ונאמר (יחזקאל לב, כו) : כי נתנו חתיתם בארץ חיים. וכמו שעושים בני אדם ניר בשדה כדי לפרות בו הזרע ולאסוף רב תבואות, כן עושים הרשעים את הגאונה ניר בלבבם, וזורעים בו המחשבות הרעות להוליד ולהצמיח העברות שהם פרי מחשבותם. ועל דרך המשל שאמר הנביא (הושע י, ד) : ופרח כראש משפט וגו'. ומה שאמר חטאת, פרוש, ניר רשעים, ניר חטאת, וכולל חטאים רבים, כמו (ירמיה יז, א) : חטאת יהודה. או יהיה פרושו, וחטאת בחסרון וא"ו, כמו (חבקוק ג, יא) : שמש ירח. והטעם, מלבד כי הגאונה גורמת חטאים, המדה עצמה, חטאת, כמו שנאמר (משלי טז, ה) : תועבת יי כל גבה לב, ובעל הגאונה נמסר ביד יצרו, כי אין עזר השם עמו אחרי אשר הוא תועבת השם :

כח. ועוד חייב בעל התשובה להכניע ולקיים עליו להתנהג על הדרך שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ד מ"ו) : והוי שפל רוח בפני כל אדם, וישיג מזה שלא יכעס ולא יקפיד על חבריו וגם לכל הדברים אשר ישמע אל יתן לבו ויעביר על מדותיו, ויזכה מזה להתכפר על עונותיו, כמו שאמרו זכרונם לברכה (ר"ה יז, א) : המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו, מדה כנגד מדה, וזה פתח תקנה נכבד מאד. ונאמר (איכה ג, כט) : יתן בעפר פיהו אולי יש תקנה, יתן למכהו לחי ישבע בחרפה :

כט. העקר השמיני : ההכנעה במעשה, שיתנהג במענה רך, כענין שנאמר (משלי טו, א) : מענה רך ישיב חמה, בקול נמוך, כי זה מדרך השפלות, כמו שנאמר (ישעיה כט, ד) : ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך, בהפך ממה שנאמר על העשיר בעל הגאונה (משלי יח, כג) : ועשיר יענה עזות. ולא יתעסק בנוי המלבושים והתכשיטים, כמו שנאמר (שמות לג, ה) : ועתה הורד עדיך מעליך. ונאמר באחאב (מלכים א כא, כז) : ויצום וישכב בשק ויהלך אט, ואמר השם יתברך על זה, הראית כי נכנע אחאב. וענין ויהלך אט, בהפך מדרך המלכים שהם מהלכים ברב חיל וקול המלה. ויהיו תמיד עיניו שחות, כענין שנאמר (איוב כב, כט) : ושח עינים יושע. וסימני ההכנעה, כמו, מענה רך, וקול הנמוך, ושחות העין, יזכירוהו להכניע את לבו :

ל. העקר התשיעי : שבירת התאוה הגשמית, ישיב אל לבו כי התאוה עוללה לנפשו לחטוא ולמשוך העון בחבלי השוא, ויעשה גדר לשמור את דרך התשובה, ויפרוש מן התענוגים, ולא ימשך אחר תאותו גם בדברים המתרים, ויתנהג בדרך הפרישות ולא יאכל רק לשובע נפשו וקיום גופו, כענין שנאמר (משלי יג, כה) : צדיק אכל לשבע נפשו, ואל יגש אל אשה רק לקים מצות פריה ורביה או

למצות עונה, כי כל זמן שהאדם הולך אחרי התאוה, נמשך אחרי תולדות החמר וירחק מדרך הנפש המשכלת ואז יתגבר יצרו עליו, כענין שנאמר (דברים לב, טו): וישמן ישרון ויבעט, ונאמר (דברים ח, יב יד): פן תאכל ושבעת וגו' ורם לבבך, ונאמר (משלי ל, ט): פן אשבע וכחשתי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה נב, ב): אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע:

לא. והנה התאוה הנתונה בלב אדם, שרש כל הפעולות. לכן אם יתקן התאוות, תחת אשר כל האברים ישרתו, ימשכם אחרי השכל, וילוו עליו וישרתוהו, יכשרו כל הפעלים, שנאמר (משלי כא, ח): וזן ישר פעלו. ונאמר (שם יג, יט): תאוה נהיה תערב לנפש, נהיה כמו נשברה, מלשון (דניאל ח, כז): נהייתי ונחליתי. אמר, כי כאשר ישבר אדם תאוותו גם בדברים המתרים, בזה תצליח הנפש, והמדה הזאת תערב לה, כי ירים השכל ידו וגבר. ותועבת כסילים סור מרע, הכסילים אשר אינמו שוברים תאוותם ורודפים תמיד תענוגות בני אדם, כי תפגע תאוותם בדרך חטא וכל דבר רע, לא יסורו ממנו. ונקראו כסילים על רדיפת התענוגים, כמו שנאמר (משלי כא, כא): וכסיל אדם יבלענו. ונאמר (ישעיה ה, יא): הוי משכימי בבקר שکر ירדפו וגו' והיה כנור ונבל וגו' ואת פעל יי לא יביטו. ונאמר (משלי יג, כה): ויבטן רשעים תחסר. ונאמר (מלאכי ב, ג): וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנא, ב): אלו בני אדם שכל ימיהם פחגים. ונאמר (משלי יח, א): לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע. פרוש, מי שמבקש ללכת אחר תאוותו ורצונו, נפרד מכל חבר ועמית, כי ירחקו ממנו אוהב ורע, כי תאוות בני אדם ומדותם חלוקות, אין רצונו של זה כרצונו של זה. אכן אם ילך בדרך השכל, אז יתחברו לו החברים ויהיו אוהביו רבים. ואמרו במוסר, מי שהוא רוצה את מדותיו, רבו הקופצים עליו. ויש לפרש על הענין הזה בעצמו, לתאוה יבקש נפרד, איש נפרד מכל אח וחבר, לתאוה הוא מבקש. ובעבור שמבקש ללכת אחר רצונו, למען זאת מרעהו רחקו ממנו, כענין (משלי יט, ד): ודל מרעהו יפרד. בכל תושיה יתגלע, ההולך אחר תאוותו, לא בדבר אחד יחטא בלבד, אף בכל זאת שבתורה יתגלע, כי יעבור על כלנה, מלשון (שם כ, ג): וכל אויל יתגלע:

לב. ועוד תמצא לו תועלת בשברו התאוה הגשמית, כי אם תשאֵלנו תאוותו דבר בליעל ועברה, ידבר אל לבו, הן בהתר לא אמלא תאותי, ואיך אשלח ידי באסור:

לג. ועוד תמצא בשבירת התאנה תועלת רבה ועצומה, כי יגלה בצדק לבו וטוב חפצו לתשובה, כי הוא מואס הטבע אשר גרם לו החטא, ובזה יתרצה אל השם יתברך וימצא חן בעיניו, וכן כתוב (תהלים נא, יט): זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. רוח נשברה, היא הרוח הנמוכה והנכנעת. ולב נשבר, על שבירת התאנה הגשמית, כי התאנה נתונה בלב, כמו שנאמר (שם כא, ג): תאות לבו נתתה לו. ובמזמור התשובה נאמר המקרא הזה. ובאמרו לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה, למדנו מזה, כי בעל התשובה מתרצה אל השם בשבירת התאנה הגשמית, וכי זה מעקרי התשובה. ועוד נאמר בענין התשובה (ישעיה נז, טו): להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים:

לד. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ה משנה כג): כל מי שיש בו שלש מדות הללו, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה. ענין נפש שפלה, שאינו הולך אחר התאנה הגשמית גם בדברים המתרים, כמו שמצינו שאמר אברהם (בראשית יב, יא): הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, כי לא נסתכל בה עד היום ההוא להתבונן על תכונת יפיה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יר' סנהד' פ"ב ה"ג): במה שכתוב (ש"ב כ, ג): ונתהיינה צרות עד יום מתן אלמנות חיות, בכל יום היה דוד מצוה להיטיב את ראשן ונותן תמריקים לקשטן, כדי להציק לתאותו ולהכניעה כאשר יכפוש יצרו מהן, למען יתכפר לו על דבר בת שבע:

לה. העקר העשירי: להיטיב פעליו בדבר אשר זדה עליו. אם הסתפל בעריות, יתנהג בשחות העינים. אם חטא בלשון הרע, יעסוק בתורה. ובכל האברים אשר חטא, ישתדל לקים בהם המצות. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שמות רבה כג, א): הצדיקים באותו דבר שחוטאים בו הם מתרצים. עוד אמרו (ויק"ר כא, ד): אם עשית חבילות של עברות, עשה כנגדן חבילות של מצות. רגלים ממהרות לרוץ לרעה, יהיו רצות לדבר מצוה. לשון שקר, אמת יהגה חכו, ופיו יפתח בחכמה, ותורת חסד על לשונו. ידים שופכות דם, פתוח יפתח את ידו לאחיו לענייו. עינים רמות, יהיה דכא ושח עינים. לב חורש מחשבות און, בלבו יצפון אמרי התורה, ויהי הגות לבו תבונות. משלח מדנים בין אחים, יבקש שלום וירדפהו:

לו. העקר האחד עשר: חפוש דרכיו, פענין שנאמר (איכה ג, מ): נחפשה דרכינו

ונחקרה ונשובה עד יי. ויעשה כן לשלשה דברים. האחד, למען יזכור כל הדברים שחטא עליהם ויתודה על כלם, כי הודוי מעקרי הכפרה. השני, למען ידע כמה לו עונות וחטאות ויוסיף להכנע. והשלישי, כי אף על פי שהוא מקבל עליו לעזוב כל חטא, צריך שידע הדברים אשר חטא עליהם כדי לעשות בהם גדרים ולהשמר מאד לנפשו בהם ממארב היצר, כי נפשו עלולה בהם אחרי אשר נקלו בעיניו ושלט יצרו בהם, והנה נפשו חולה מהמעשים ההם. והחולה כאשר יחל להבריא, צריך להזהר מהרבה ענינים שלא יחזירוהו לחליו:

לז. העקר השנים עשר: צריך שיחקור וידע ויפיר גדל הענש לכל אחד מעונותיו, באיזה מהם יש מלקות, ובאיזה יש חיבי כרתות, ובאיזה יש חיבי מיתות בית דין, למען ידע גדל עונו בהתודותו, וימרר בבכי על אשר הכעיס תמוררים, ולמען יוסיף להכנע, ולמען יפחד מעונותיו, כי העברות החמורות, תשובה תולה כפרתן, ויסורין ממרקין. וכן כתוב (ירמיה ב, כג): ראי דרכך בגיא דעי מה עשית. ויתבאר העקר הזה בשער השלישי:

לח. העקר השלשה עשר: להיות העברות הקלות חמורות בעיניו לארבעה פנים. האחד, כי אין לו להביט לקטנות העברה, אבל יביט לגדלת מי שהזהיר עליה. והשני, כי היצר שולט בעברות הקלות, ואולי תהיה זאת סבה להתמיד בהן ואז יחשבו גם הם כחמורות בהצטרף ענש כל פעם. ומשלו על זה מחוט של משי שהוא נרפה וחלש, וכאשר יכפלו אותו כפלים רבים יעשה עבות חזקה. השלישי, כי בהתמדתו על העברה, נעשית לו כהתר, ויפרוק עלה מעליו, ולא ישתמר ממנה, ויחשב עם פורקי על ומשומדים לדבר אחד. והרביעי, כי אם נצחו היצר בדבר קטן, ינצחוהו מחר בדבר גדול, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קה, ב): כל המשבר כלים בחמתו, יהי בעיניו כאלו עובד עבודה זרה, שקף דרכו של יצר הרע, היום אומר לו כך, ולמחר אומר לו לך עבוד אלהים אחרים. ונאמר (בראשית ד, ז): הלא אם תיטיב שאת. פרוש: למה נפלו פניך (שם ו), הלא אם תיטיב מעשיך ותשוב אלי – 'שאת', פרוש, תשא פניך, מלשון (איוב יא, טו): כי אז תשא פניך ממום, ויש לפרשו מלשון סליחה. ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, אם לא תשוב מאשר חטאת, לא העון אשר בידך לבדו ילין אתך, כי היצר רובץ לפתח להחטיא אותך בכל אשר תלך, ונוצח אותך תמיד אחרי אשר נצח אותך, ויקוש לך, וגם נלכדת ולא שבת. ואליך תשווקתו, להדיחך, ואורב לך בכל עת. ואתה תמשל בו, אם תרצה להתגבר עליו. על כן תענש על החטא אחרי אשר נתתי לפניך היכלת לכבוש את

יצרף:

לט. ואמר שלמה עליו השלום (משלי יג, יג): בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישלם. אמר זה על הבז לעברות הקלות, כי יחבל לו מן הפנים אשר זכרנו. וירא מצוה שהוא ירא לבטל מצוה כאשר יירא מעברה חמורה, הוא ישלם, הוא מתעתד אל הגמול השלם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ב מ"א): הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה. ועוד אמרו (שם פ"ד מ"ב): שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, ששכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה:

מ. העקר הארבעה עשר: הודוי, שנאמר (ויקרא ה, ה): והתודה אשר חטא עליה. ויש עליו להזכיר עונותיו ועונות אבותיו, כי היה נענש עליהם באחזו מעשי אבותיו בידו. וכן כתוב (שם כו, מ): והתודו את עונם ואת עון אבותם. ונהושע עליו השלום שם כל דרכי התשובה חלק אחד, ואחר כך שם חלק השני התשובה בודוי ותפלה, שנאמר (הושע יד, ב): שובה ישראל עד יי אלהיך כי כשלת בעונך, ואחרי כן נאמר (שם ג): קחו עמכם דברים ושובו אל יי. ונאמר (ישעיה נה, ז): יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבתי וישב אל יי, פרוש: וישב בודוי ותפלה. ונאמר (יואל ב, יג): וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל יי, פרוש: ושובו בודוי ותפלה. ועל מי שאינו מתודה נאמר (משלי כח, יג): מכסה פשעיו לא יצליח, מי שהוא מכסה פשעיו ולא יתודה יגלה השם על חטאתיו. ואשר עונו לא יכסה ויתודה, יכסה השם עון חטאתו, כמו שנאמר (תהלים לב, א): אשרי נשוי פשע כסוי חטאה. ואמרו זכרונם לברכה (מדרש תהלים שם): במה הוא נשוי פשע כסוי חטאה בודוי כמו שנאמר למטה מזה (שם ה): חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי אמרתי אודה עלי פשעי לה' ואתה נשאת עון חטאתי סלה]:

מא. העקר החמשה עשר: התפלה. יתפלל אל השם ויבקש רחמים לכפר את כל עונותיו, שנאמר (הושע יד, ג): קחו עמכם דברים ושובו אל יי - זה ענין הודוי. אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב - זה ענין התפלה. ופרוש וקח טוב, מעשה הטוב שעשינו, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה כא, א): עברה מכבה מצוה. ובעת התשובה יתכפרו העונות, ותתעורר זכות המצוה ויאיר נרה אחרי אשר לא הגיה אורו לפני התשובה. וכן כתוב (איוב ח, י): אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג): אם זך וישר היית לא נאמר, אלא אם זך וישר אתה, שעשית תשובה. כי עתה יעיר עליך, עתה אחרי

התשובה שעשית, יעיר עליך כל הצדקות שעשית מלפנים ואשר היה בידך פתוח לרוחה ונטעת אשל אכסניא, כמו שאמר (איוב לא, לב): דלתי לארץ אפתח, וקדם התשובה לא היו צדקותיך מגינות עליך, ואחרי שובך וסר עונך, יעיר זכותך, ושלם נות צדקך. ונשלמה פרים שפתינו, יחשוב ודוינו כחטאת פרים לרצון לנו לפניה. והזכיר פרים, כי חטאת פרה היה פנימי, והיו מזין מדמו על הפרכת ועל מזבח הזהב:

מב. ועוד יתפלל בעל התשובה אל השם למחות כעב פשעיו וכענן חטאתיו, ושיחפוץ בו וירצהו ויעתר לו באשר אם לא חטא, כענין שכתוב בדברי אליהוא על בעל התשובה אחרי היסורין (שם לג, כו): יעתר אל אלוה וירצהו, כי יתכן להיות העון נסלח ונפדה מן היסורין ומכל גזרה ואין לשם חפץ בו, ומנחה לא ירצה מידו. ותאות הצדיקים מן ההצלחות, להפק רצון מהשם ושיחפוץ בהם. ורצונו, החיים הקיימים והאמתיים והאור הגדול הכולל כל הנעימות, כענין שנאמר (תהלים ל, ו): חיים ברצונו. ונאמר (שם פ, כ): יי אלהים צבאות השיבנו האר פניה ונשעה, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים מזמור פ): אין לנו אלא הארת פניה, והוא ענין הרצון, וכבר הקדמנו ובארנו זה. על כן תראה בתפלת דוד בעת התשובה אחרי שאמר (תהלים נא, ד): הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני, התפלל עוד על הרצון להיות רצון השם יתברך בו כקדם החטא, ואמר (שם שם, יג): אל תשליכני מלפניה ורוח קדשך אל תקח ממני. אחרי כן התפלל ואמר (שם שם, יד): השיבה לי ששון ישעך, שיהי נסי השם וישעו מצויים אתו ושתצלח עליו רוח אלהים באשר בתחלה. אחרי כן אמר ורוח נדיבה תסמכני, פרוש, הנה קטנתי מפני פשעי ואינני ראוי לנסיה ולהגלות עלי זרוע קדשך. ואם נשאת עון חטאתי, אינני כדאי להיות נאהב ורצוי כירחי קדם. אבל ברוח נדיבה תסמכני, כי אין קץ לנדבתך וטובתך, ובא ורוח בחסרון בי"ת, כמו (בראשית כו, לו): ודגן ותירש סמכתי. וכענין הזה אמר הושע עליו השלום (הושע יד, ה): ארפא משוכתם אהבם נדבה, ענין אהבם נדבה כענין מה שאמר דוד ורוח נדיבה תסמכני:

מג. ועוד יתפלל בעל התשובה אל השם תמיד שיעזרהו אל התשובה, כמו שנאמר (ירמיה לא, יז): השיבני ואשובה כי אתה יי אלהי:

מד. העקר הששה עשר: תקון המעות באשר יוכל לתקן, כענין שנאמר (יונה ג, ט): וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, ונאמר (שם שם, ח): וישבו

איש מִדְרָכוֹ הִרְעָה וּמִן הַחֲמֶס אֲשֶׁר בְּכַפִּיהֶם, כִּי בְדִבְרֵיהֶם שָׁבִין אָדָם לַחֲבֵרוֹ כְּמוֹ הַגִּזְלָה וְהַחֲמֶס, לֹא יִתְּכַפֵּר עוֹנוֹ עַד אֲשֶׁר יֵשִׁיב אֶת הַגִּזְלָה, וְכֵן אִם צִעַר אֶת חֲבֵרוֹ וְהִצִּיק לוֹ, אוֹ הִלְבִּין פָּנָיו, אוֹ סָפַר עָלָיו לְשׁוֹן הָרֹעַ, אֵין לוֹ כִּפְרָה עַד שְׂיִבְקֶשׁ מִמֶּנּוּ מַחִילָה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (ב"ק צב, א): כִּי אִף עַל פִּי שְׁנָתָן לוֹ דְּמִי בְּשֵׁתוֹ וְדְמִי צִעַר הַהֶכְפָּא, אֵין צִעַר הַבוֹשָׁה וְהַהֶכְפָּא נִמְחַל לוֹ עַד שְׂיִבְקֶשׁ מִמֶּנּוּ מַחִילָה, שְׁנֵאמַר (בראשית כ, ז): וַעֲתָה הָשִׁב אֶשֶׁת הָאִישׁ כִּי נָבִיא הוּא וַיִּתְּפַלֵּל בַּעֲדָךְ וַחֲיָה:

מה. וְרֹאוּי לְבַעַל הַתְּשׁוּבָה לַעֲשׂוֹת כֵּן קִדְּם הַיּוֹדֵי כְּדִי שְׂיִתְרַצֶּה בְּיָדָיו, וְדוּד עָלָיו הַשְּׁלוֹם בַּעַת הַתְּשׁוּבָה כֵּן עָשָׂה קִדְּם הַיּוֹדֵי, שְׁנֵאמַר (תהלים נא, ו): לָךְ לְבַדְךָ חֲטָאִי וְהָרַע בַּעֲיִנֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדִבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְּשִׁפְטֶךָ. פְּרוּשׁ, לָךְ לְבַדְךָ אֲנִי נֹחֵשׁב חוּטָא וְאֵינִי צָרִיךְ זִוְלָתִי לְמַחִילָתְךָ, וְאִם חֲטָאִי לֹאִישׁ כָּבֵר בְּקִשְׁתִּי מַחִילָה מִמֶּנּוּ, וְכִפְרָתִי פָּנָיו, וְכִמּוּהוּ (בראשית מו, לב): וְחֲטָאִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים, עַל הַחֲטָא הַזֶּה אֲחֻשֵׁב חוּטָא כָּל הַיָּמִים אֲצִל אָבִי, כִּי לִזְאֵת לֹא יִסְלַח לִי. וְתִרְגּוּמוֹ, וְאֵהָא חֲטָא לְאָבָא: אוֹ יִהְיֶה פְּרוּשׁוֹ, לָךְ לְבַדְךָ חֲטָאִי, לֹא חֲטָאִי לֹאִישׁ וְלֹא הַעֲתַרְתִּי דְּבָרִי עָלָיו, וְלֹא לְקַחְתִּי מִיַּד אִישׁ מְאוּמָה שְׂאֲצִטְרֶךְ לְמַחִילָתוֹ וְלִהְשִׁיב אֶת גִּזְלָתוֹ, וְאֵין כִּפְרָתִי תְלוּיָה אֱלָא בְּסִלִּיחְתְּךָ, לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדִבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְּשִׁפְטֶךָ, כְּדִי לְהִרְאוֹת לַעֲמִים צִדְקָתְךָ וּגְדֹל סִלִּיחְתְּךָ בְּיוֹם דְּבִרְךָ וְדִינְךָ בַּעַת שִׁפְטֶךָ אוֹתִי. וּלְשׁוֹן לְמַעַן, כִּי גִדֹל הַחֲטָא סָבָה לְהוֹדֵעַ גִּדֹל הַצִּדְקָה בְּסִלִּיחְתּוֹ, עַל כֵּן יִמְשִׁיל הַדְּבָר כְּאֵלוֹ הִיָּה רֵאשִׁית חֲטָאֵת, לְמַעַן יִגְלֶה חֲסֵד הָשֵׁם וְצִדְקוֹ בְּסִלִּיחְתּוֹ בְּיוֹם שִׁפְטוֹ. וְכִמּוּהוּ (הושע ח, ד): כִּסְפָם וְזִהְבָם עָשׂוּ לָהֶם עֲצָבִים לְמַעַן יִכְרֹת, כִּי עָשִׂיתָ הָעֲצָבִים סִבַּת הַכֶּרֶת כִּסְפָם וְזִהְבָם, הִמְשִׁיל הַדְּבָר כְּאֵלוֹ עָשׂוּ הָעֲצָבִים לְמַעַן יִכְרֹת. אוֹ יִהְיֶה פְּרוּשׁוֹ, לְמַעַן זֶה תִּצְדַּק בְּדִבְרֶךָ עַל הַפְּקָדָה וְהַשְּׁלוֹם. וְכֵן, לְמַעַן יִכְרֹת, לְמַעַן זֶה יִכְרֹת:

מו. וְעַל הַדְּרֶךְ הָרֵאשׁוֹן פָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה בְּמִדְרַשׁ תִּילִים (מדרש תהלים מזמור נא), כִּי אָמְרוּ שָׁם עַל זֶה מִשָּׁל לְרֹפֵא שְׂרָאָה אֶת הַמִּכָּה, וְאָמַר: כִּמָּה הַמִּכָּה הַזֹּאת מִכָּה רַבָּה מְאֹד! אָמַר הַחוֹלֶה וְהָלֹא אֲשֶׁר הִכְתִּי מִכָּה נִחְלָה לֹא הִיָּתָה זֹאת כִּי אִם לְבַעֲבוֹר הַגְּלוּת צִדְקַת רְפוּאָתְךָ וּבַעֲבוֹר הָרֵאוּתְךָ אֶת כְּחָה! וְעוֹד נוֹסִיף לְקַח עַל דְּבַר הָעֵקֶר הַזֶּה בְּשַׁעַר הָרְבִיעִי:

מז. הָעֵקֶר הַשְּׁבַעָה עָשָׂר: לְרִדּוּף פְּעֻלַּת הַחֲסֵד וְהָאֱמֶת, כַּעֲנִין שְׁנֵאמַר (משלי טז, ו): בְּחֲסֵד וְאֱמֶת יִכְפֹּר עוֹן וּבִירְאָת יי סוּר מִרָע. וַעֲתָה הַתְּבוּנָן בְּסוּד הַמִּקְרָא הַזֶּה. כִּי הָאֱמָנָם אִם הַחוּטָא לֹא שָׁב אֶל הָשֵׁם, לֹא יִתְּכַפֵּר עוֹנוֹ בְּפַעַל הַחֲסֵד, כְּמוֹ שְׁנֵאמַר

(דברים י, יז): **אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד, וּפָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (ילקוט משלי יא תתקמז): לֹא יִקַּח שֹׁחַד מִצְוָה לְמַחֹל וּלְהַעֲבִיר עַל הָעֲוֹנוֹת. וְעוֹד אָמְרוּ (בבא קמא ג, א): כָּל הָאוֹמֵר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְתָרַן הוּא, יוֹתֵרוֹ חֲיִיו, אָבֵל מְאֲרִיךְ אִפְּסִים. וְאִם לֹא יִשְׁמְעוּ, יִמַּד פְּעֻלָּתָם אֶל חֵיקָם. אָכֵן זֶה שֶׁאִמַּר עָלָיו הַשָּׁלוֹם בַּחֲסֵד וְאַמֶּת יִכְפֹּר עוֹן, עַל בַּעַל הַתְּשׁוּבָה דִּבֶּר, כִּי יֵשׁ עֲבֻרוֹת שֶׁהַתְּשׁוּבָה וַיּוֹם הַכַּפּוּרִים תּוֹלִין וַיְסוּרִין מִמֶּרְקִין, כְּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּשַׁעַר הָרְבִיעִי. וְהִנֵּה הַחֲסֵד יִגֵּן בַּעַד הַחוּטָא וַיִּשְׁמֹר עָלָיו מִן הַיְסוּרִין, בְּשֶׁגֶם הַצֵּל יִצִּיל מִן הַמּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי י, ב): וַצִּדְקָה תִּצְלֵל מָמוֹת:**

וְעוֹד יֵשׁ עוֹן, וְהוּא עוֹן חֲלוּל הַשֵּׁם, שֶׁהַתְּשׁוּבָה וַיְסוּרִין תּוֹלִין וּמִיתָה מִמֶּרְקֵת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כב, יד): **אִם יִכְפֹּר הָעוֹן הַזֶּה לָכֵם עַד תָּמִתוּן. וְהִנֵּה כְּאֲשֶׁר הָאָדָם מִשְׁתַּדֵּל לְתַמּוּךְ בֵּיד הָאֱמֶת, וַיַּעֲזוֹר אַחֲרֶיהָ וַיִּתְעוֹרֵר בְּדִבְרֶיהָ, וְהוֹפִיעַ אוֹרוֹ לְעֵינֵי בְנֵי עַמּוֹ, וַיַּחֲזֹק יְדֵי אֲנָשֵׁי הָאֱמֶת וַנִּשְׂאוּ רָאשֵׁם, וְכַתּוּת הַשֶּׁקֶר יִשְׁפִּילֻם עַד אֶרֶץ, וַיִּגְיַעַם עַד עֶפֶר, הִנֵּה אֱלֹהֵי דְרָכֵי קְדוּשַׁת הַשֵּׁם וְהוֹד וְהִדָּר לְאַמּוֹנָתוֹ וַעֲבֻדָּתוֹ בַּעוֹלָם, וְעוֹד וְתַפְאֶרֶת בְּמִקְדָּשׁ תּוֹרָתוֹ. עַל כֵּן בְּהַרְבּוֹת פְּעֻלָּיו לְקַדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם וְלַעֲזוֹר הָאֱמֶת לְהַכִּין אוֹתוֹ וּלְסַעְדּוֹ, וְנִסְלַח לוֹ מִעוֹן הַחֲלוּל עִם הַתְּשׁוּבָה בְּשׁוּמוֹ הָאֱמֶת לַעֲמֵת אֲשַׁמֵּת הַחֲלוּל, מִדַּת תְּשׁוּבָתוֹ נֶגֶד מִדַּת מְשׁוּבָתוֹ. זֶה בְּאוֹר בַּחֲסֵד וְאַמֶּת יִכְפֹּר עוֹן:**

מח. הָעֶקֶר הַשְּׁמוּנָה עָשָׂר: הַיּוֹת חֲטָאתוֹ נִגְדּוּ תָּמִיד, כִּי רָאוּ לְנַפֵּשׁ הַחוּטָאֵת לְזָכוֹר עֲוֹנוֹתֶיהָ תָּמִיד וְאֵל תִּשִּׂי אוֹתָם לְקֵץ יָמִים, וּמִלָּבָבוֹ לֹא יַחְטֹפוּ עַד בּוֹא חֲלִיפָתוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נא, ה): **כִּי פִשְׁעֵי אָנִי אֲדַע וְחַטָּאתִי נִגְדִי תָּמִיד. וְהָעֶקֶר הַזֶּה יִתְבָּאֵר בְּשַׁעַר הַשְּׁלִישִׁי:**

מט. הָעֶקֶר הַתְּשַׁעָה עָשָׂר: עֲזִיבַת חֲטָאוֹ בְּהִזְדַּמֵּן לוֹ וְהוּא בְּתַקְףָּ תַּאֲוָתוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (יומא פו, ב): **אִיזְהוּ בַּעַל תְּשׁוּבָה אֲשֶׁר תְּשׁוּבָתוֹ מִגַּעַת עַד כְּסֹא הַכְּבוֹד? כְּאֲשֶׁר נִבְחַן וַיִּצָּא נָקִי בְּאוֹתוֹ פֶּרֶק וּבְאוֹתוֹ מְקוֹם וּבְאוֹתָהּ אֲשֶׁה, רְצוֹנָם לומר, כִּי הִזְדַּמֵּן הַחֲטָא לִידּוֹ וְהוּא בְּתַקְףָּ יִצְרוֹ, וְאוֹנוֹ בְּשִׁרְיָרִי בְּטָנוּ כָּעֵת הָרֵאשׁוֹנָה אֲשֶׁר חֲטָא, וְכַבֵּשׁ יִצְרוֹ וְנִמְלֹט בַּעֲדוֹ יִרְאֵת הַשֵּׁם בְּגֹאוֹן פָּחָדוֹ. וּמִי שֶׁלֹּא הִזְדַּמֵּן לִידּוֹ כְּעִנְיָן הַזֶּה, יוֹסִיף בְּנַפְשׁוֹ יִרְאֵת הַשֵּׁם דִּבֶּר יוֹם בְּיוֹמוֹ, כִּכָּה יַעֲשֶׂה כָּל הַיָּמִים. וְכְּאֲשֶׁר יַחְלִיף כַּח הַיִּרְאָה דִּי כְבוֹשׁ בַּכָּח הַזֶּה אֶת יִצְרוֹ וּמִסַּת מְשָׁלוֹ בַּעֲצָם הַתַּאֲוָה, הֵלֵא בּוֹחֵן לְבוֹת הוּא וְבֵין וְנוֹצֵר נִפְשׁוֹ הוּא יָדַע, כִּי אִם יָבוֹא לִידֵי נִסְיוֹן וַיִּגְיַע לִידּוֹ כְּעִנְיָן הָרֵאשׁוֹן, יִצִּיל אֶת נַפְשׁוֹ מִיֵּד יִצְרוֹ. וְהִנֵּה הוּא לִפְנֵי הַשֵּׁם בְּמִדְרָגָה הָעֲלִיּוֹנָה מִן הַתְּשׁוּבָה. וְהוּא שֶׁאִמַּר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי טו, ו): **בַּחֲסֵד וְאַמֶּת****

יִכְפֹּר עוֹן וּבִירְאָת יי' סוּר מֵרָע. פְּרוּשׁ, וּבִירְאָת הַשֵּׁם לְסוּר מִן הָרָע אִם יִזְדַּמֵּן לִידּוֹ. וּמִלֵּת סוּר, מְקוּר, וַיַּעֲיֵד עַל הַפְּרוּשׁ הַזֶּה מֶה שֶׁלֹּא אָמַר וְסוּר. וּמֶה שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לה, טו): סוּר מֵרָע וַעֲשֵׂה טוֹב, (איוב א, ח): יִרָא אֱלֹהִים וְסוּר מֵרָע, עֲנִינוּ, שְׂיָסוּר מִן הָרָע בְּהִזְדַּמֵּן לִידּוֹ, כִּי לֹא יֵאמְרוּ אָמַר סוּר מִן הַמַּעֲשֵׂה, בִּלְתִּי לֵאמֹר יִקָּרֵב לַעֲשׂוֹתוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּהּ בַּמִּדְרָשׁ (תהלים מ): יֵשֶׁב וְלֹא עָבַר עֲבָרָה, נוֹתֵנִין לוֹ שָׂכָר כְּעוֹשֵׂה מִצְוָה, כְּגוֹן שֶׁבָּא דְבַר עֲבָרָה לִידּוֹ וְנִצַּל מִמֶּנּוּ:

ג. הַעֲקָר הַעֲשָׂרִים: לְהַשִּׁיב רַבִּים מֵעוֹן כְּאֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יְדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל יח, ל): שׁוּבוּ וְהִשְׁיבוּ מִכָּל פִּשְׁעֵיכֶם, לְמַדְנוּ כִּי זֶה מַעֲקָרֵי הַתְּשׁוּבָה. וְנֶאֱמַר (ויקרא יט, יז): הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא. לְמַדְנוּ, כִּי אִם לֹא יוֹכִיחֶנּוּ, יַעֲנֵשׁ עַל חֲטָאֵיו. וְדוּר עָלָיו הַשְּׁלוֹם אָמַר בַּמִּזְמוֹר הַתְּשׁוּבָה (תהלים נא, טו): אֲלַמְּדָה פִּשְׁעִים דְּרַכֶּיךָ וַחֲטָאִים אֲלֵיךָ יְשׁוּבוּ:

נא. הִנֵּה הַשְּׁלֵמָנוּ בְּאוֹר עֲקָרֵי הַתְּשׁוּבָה. וַעֲתָה שִׁים עַל לְבָבְךָ לְהִתְבּוֹנֵן בְּדָרִים הַמַּעֲכָבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה, רְצוֹנִי לוֹמַר, כִּי מִי שֶׁפָּרַק עָלוֹ וְנִכְשַׁל בְּאַחַד מֵהֶם תְּמִיד, תְּשׁוּבָתוֹ קָשָׁה. אִם כְּשִׁלְתָּ בְּאַחַד מֵהֶם תְּמִיד, חֲזַק וְאַמֵּץ לִשְׁפוֹךְ שִׁיחַ וְהִרְבֵּה תַּפְלָה וְתַחֲנוּן, וְאַזְוֹר חֵיל לְקַיֵּם כָּל דְּבַר עֲקָרֵי הַתְּשׁוּבָה, וְתוֹסִיף לְקַח בָּהֶם מִן הַדְּרָכִים אֲשֶׁר יִתְבָּאֲרוּ בְּשַׁעַר הָרְבִיעִי, וְתַמְצֵא חֲנִינָה וְתַנְתֵּן לַרַחֲמִים:

גב. וְאִזְכּוֹר לָךְ מֵאֲשֶׁר דִּבְּרוּ רַבּוּתֵינוּ בַּזֶּה. אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּהּ (רי"ף יומא פ"ח): עֲשָׂרִים וָאַרְבָּעָה דְּבָרִים מַעֲכָבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה, וְאֵלּוּ הֵן: רַכִּילוּת, וְלִשׁוֹן הָרָע, וּבַעַל חֲמָה, וּבַעַל מַחֲשָׁבָה רָעָה, וְהַמִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, וְהַרְגִּיל בְּסַעֲוָדָה שְׂאִינָה מִסִּפְקַת לְבַעֲלִיהָ, וְהַמְסַתֵּפֵל בְּעֲרִיּוֹת, וְהַחּוֹלֵק עִם גֵּנֵב, וְהַאֲמִיר אַחֲטָא וְאָשׁוּב, וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּשְׁנָה (יומא פה, ב): הַאֲמִיר אַחֲטָא וְאָשׁוּב, אֵין מְסַפִּיקִין בִּידּוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. אַחֲטָא וְיוֹם הַכַּפּוּרִים מְכַפֵּר, אֵין יוֹם הַכַּפּוּרִים מְכַפֵּר. וְהַמִּתְכַּבֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ, וְהַפּוֹרֵשׁ מִן הַצָּבוּר, וְהַמְבִּזֵּה אֲבוֹתָיו, וְהַמְבִּזֵּה רַבּוֹתָיו, וְהַמְקַלֵּל אֶת הָרַבִּים, וְהַמַּעֲכָב אֶת הָרַבִּים מַעֲשׂוֹת דְּבַר מִצְוָה, וְהַמְטָה אֶת חֲבֵרוֹ מִדֶּרֶךְ טוֹבָה לְדֶרֶךְ רָעָה, וְהַמְשַׁתְּמֵשׁ בַּעֲבוּטוֹ שֶׁל עֲנִי, וְהַמְקַבֵּל שָׂחַד עַל מִנַּת לַהֲטוֹת אַחֲרֵים בְּדִין, וְהַמּוֹצֵא אֲבֵדָה וְאֵינוֹ מַחֲזִירָהּ לְבַעֲלִיהָ, וְהַרְוָאָה בְּנוֹ בְּתַרְבוּת רָעָה וְאֵינוֹ מוֹחֵה בִּידּוֹ, וְהַאֲוִיכַל שׁוֹד עֲנִיִּים יְתוּמִים וְאַלְמָנוֹת, וְהַחּוֹלֵק עַל דְּבָרֵי חֻמִּים, וְהַחוֹשֵׁד בְּכַשְׂרִים, וְהַשּׁוֹנֵא אֶת הַתּוֹכָחוֹת, וְהַמְלַעִיג עַל הַמִּצְוֹת:

שער שני

להורות הדרכים שיתעורר האדם בהם לשוב אל השם

א. דע כי דרכי הסבות שיתעורר האדם בהן לשוב מדרכיו הרעים הם ששה, ובכל אחד מהם למדנו דעת את האדם איך יתהלך בחקר תכונתו, ויאזין עד תבונתו. ונעיר להם אזן לשמע השכל וידוע, עקרים יקרים, לכל חפציהם דרושים ונחלקים. ויותר מהמה בני הזהר, לשוב בכל יום ונפשך לטהר, בלעדי תחזה סבה מעוררת וילדי יום יקושון מחשבותיך, כי תזכור את בוראך, והיה לך זכרו למשיב נפש מדרכי תולדות גוש עפר. ובכן עריה תעור קשת מדעך לישר הדורי טבעך, ומיראת השם ואהבתו והבושה מלפניו תוסיף מעלה תמיד, ותשקוד על נקיון כפיך, וכרות רעיונים מורדים משרעפיך, והברו נושאי כלי נפשך, ובזכרה יוצרה תעדה עדיה ותכלול יפיה, כמו שכתוב (ישעיה מה, כה) : ביי יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל, ותוסיף אמץ להעיר את רוחך בדרכי הסבות הששה אשר יתבארו. ואשר לא השיג המעלה הזאת, יכנע לבבו הערל מדרך הסבות וראות רבות. ולפי מעוט ההכרה מדרך הסבה המעוררת לב האדם לתשובה וכפי נטותה אל דרך הרצון, יודע ויבחן כי התשובה מן הנפש החשובה :

ב. הדרך הראשון, כאשר תמצאנה את האיש צרות, ישיב אל לבו ויאמר, אין זה כי אם דרכיו ומעלליו אשר עשו אלה לו, וחטאיו עוללו לנפשו, וישוב אל השם וירחמהו, כענין שנאמר (דברים לא, יז) : ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ותראה במנהג בשר ודם, כי יחטא איש לאיש, ובעת צרתו יתחרט ויכנע אליו מפני שהוא צריך לעזרתו, תהיה החרטה הזאת גרועה בעיני חברו, כענין שאמר יפתח (שופטים יא, ט) : ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם. ומחסדי השם יתברך שהוא מקבל התשובה מתוך הצרה, ותהי לרצון לפניו, ויאהב נדבה את החוטא בשובו עדין ביום תוכחה ומקרב צרה, שנאמר (הושע יד, ב ד) : שובה ישראל עד יי אלהיך כי כשלת בעונך, קחו עמכם דברים וגו', ארפא משובתם אהבם נדבה. ונאמר (משלי ג, יב) : כי את אשר יאהב יי יוכיח וכאב את בן ירצה. ואם לא ישוב האיש מדרכו הרעה ביום רעה והוכח במכאוב ולא שב עד המכה, יגדל עונו ויכפל ענשו. הלא תראה אם המלך מיסר את מי אשר חטא לו ולא יסר, יקשה מוסרו ויכביד עלו מאד. וכן כתוב (ויקרא כו, יח) : ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם. ונאמר (איוב לו, יג) : ונחפני

לִב יְשִׁימוּ אָף, לֹא יִשְׁוּעוּ כִּי אֶסְרָם:

וְאִם לֹא יָדַע וְלֹא יִתְבּוֹנֵן כִּי הִתְלַאוּת מִצְאוּהוּ מִפְּנֵי חֲטָאֵיו, אֵךְ יֹאמַר כֹּאֲשֶׁר אָמְרוּ הַפְּלִשְׁתִּים (ש"א ו, ט): כִּי לֹא יָדָו נִגְעָה בְּנוּ מִקְרָה הוּא הָיָה לָנוּ, בְּזֹאת יְהִי קֶצֶף עָלָיו מִלִּפְנֵי הַשֵּׁם וַיִּגְדֵּל עֹז הַכֶּת הַזֹּאת מִחֲטָאת הַכֶּת הָרִאשׁוֹנָה. עַל כֵּן כָּתוּב בְּרִאשׁוֹן עַל הַכֶּת הָרִאשׁוֹנָה וַיִּסְפְּתִי לִיִּסְרָה אֶתְכֶם, וְכָתוּב אַחֲרֵי כֵן עַל הַכֶּת הָאַחֲרֹת הַנּוֹכַחַת (ויקרא כו, כא): וְאִם תִּלְכוּ עִמִּי קָרִי וְלֹא תֵּאָבֹו לְשִׁמוּעַ לִי וְגו', כִּי כָל כֶּת הָאַחֲרֹנָה בִּפְרָשָׁה, קִשָּׁה מִן הָרִאשׁוֹנָה, וְאַחֲרֵי כֵן כָּתוּב (ויקרא כו, כג): וְאִם בָּאֵלָה לֹא תוֹסְרוּ לִי וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי קָרִי וְהִלַּכְתִּי אִף אֲנִי עִמָּכֶם בְּקָרִי, וְאַחֲרֵי כֵן כָּתוּב (שם שם, כז): וְאִם בְּזֹאת לֹא תִשְׁמָעוּ לִי וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי בְּקָרִי וְהִלַּכְתִּי עִמָּכֶם בַּחֲמַת קָרִי. וּפְרוּשׁ וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי בְּקָרִי, כִּי תֹאמְרוּ מִקְרָה הוּא הָיָה לָנוּ:

וְאִם אֵין הָאִישׁ מִכִּיר מִעֲבָדָיו וְאֵינְנוּ יוֹדַע כִּי יֵשׁ בִּידוֹ עֹז אֲשֶׁר חֲטָא, עָלָיו לִפְשָׁשׁ בְּמַעֲשָׁיו וּלְחַפֵּשׁ דְּרָכָיו, כְּעִנִּין שְׁנֵאֲמַר (איכה ג, מ): נִחַפְּשָׁה דְרָכֵינוּ וְנִחַקְרָה. וְאִם הָעֵלִם יַעֲלִים עֵינָיו וְנוֹאֲלוּ וְנִשְׁאוּ רַעֲיוֹנָיו וְלֹא הִכְרוּ דְרָכָיו וְלֹא יָדַע מַעֲשֵׂה יָדָיו וְאֲשֶׁר עָשָׂו אֲצַבְעוֹתָיו וַיֹּאמֶר לֹא חֲטָאתִי, חֲטָאתוֹ כְּבֹדָה מְאֹד, כְּמוֹ שְׁנֵאֲמַר (ירמיה ב, לה): הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתָךְ עַל אֲמָרְךָ לֹא חֲטָאתִי. וְנֵאֲמַר (ישעיה מב, כה): וְתִלְהִטְהוּ מִסְבִּיב וְלֹא יָדַע וְתִבְעֵר בּוֹ וְלֹא יִשִּׁים עַל לִב. וְנֵאֲמַר (משלי יט, ג): אוֹלֶת אָדָם תִּסְלַף דְּרָכּוֹ וְעַל יֵי יִזְעַף לָבוֹ:

ג. וְתִדַּע וְתִשְׁכֵּל כִּי מוֹסֵר הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, לְטוֹבַת הָאָדָם. כִּי, אִם חֲטָא אִישׁ לִפְנֵי וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָיו, מוֹסֵר הַשֵּׁם עָלָיו לִשְׁתִּי תוֹעֲלוֹת. הָאֲחַת, לְכַפֵּר עַל חֲטָאֵיו וּלְהַעֲבִיר אֶת עֲוֹנוֹ, כְּמוֹ שְׁנֵאֲמַר (תהלים כה, יח): רָאָה עֲנִי וְעֲמָלִי וְשֵׂא לְכָל חֲטָאוֹתִי. וּבִתְחִלּוֹאֵי הַגּוֹף אֲשֶׁר חָלָה הַשֵּׁם בּוֹ, יִרְפָּא חָלִי נִפְשׁוֹ, כִּי הָעֹז חָלִי הַנֶּפֶשׁ, כְּמוֹ שְׁנֵאֲמַר (שם מא, ה): רִפְּאָה נִפְשִׁי כִּי חֲטָאתִי לָךְ. וְנֵאֲמַר (ישעיה לג, כד): וּבֹל יֹאמַר שָׁכֵן חֲלִיתִי הָעַם הַיֹּשֵׁב בֵּה נִשָּׂא עֹז. וְהַשְׁנִית, לְהַזְכִּירוֹ וּלְהַשִּׁיבוֹ מִדְּרָכָיו הָרָעִים, כְּמוֹ שְׁכָתוּב (צפניה ג, ז): אֵךְ תִּירָאִי אוֹתִי תִקְחִי מוֹסֵר. וְאִם לֹא קִבַּל הַמוֹסֵר וְלֹא נָחַת מִפְּנֵי תוֹכְחָה, וְלֹא מָל עָרְלַת לִבָּבוֹ, אוֹי לוֹ וְאוֹי לְנִפְשׁוֹ, כִּי סָבַל יִסּוּרִין וְנִשָּׂא אֶת עֲוֹנוֹ וְלֹא נִרְצָה עֲוֹנוֹ, אֲבָל נִכְפַּל עֲנָשׁוֹ, כֹּאֲשֶׁר בְּאַרְנוֹ:

ד. וְכֹאֲשֶׁר יִקְבַּל הָאָדָם אֶת מוֹסֵר הַשֵּׁם וַיִּטִּיב דְּרָכָיו וַיַּעֲלֵלָיו, רָאוּי לוֹ שִׁישְׁמַח בְּיִסּוּרָיו, לִפְי שֶׁהוֹעִילוּהוּ תוֹעֲלוֹת נִשְׁגָּבוֹת, וַיֵּשׁ לוֹ לְהוֹדוֹת לַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עֲלֵיהֶם כְּמוֹ עַל שְׁאָר הַהֲצִלּוֹת, שְׁנֵאֲמַר (תהלים קטז, יג): כּוֹס יִשׁוּעוֹת אֲשֶׁא וּבִשְׁם יֵי אֶקְרָא,

וּנֹאמַר (שם, ג-ד): צָרָה וַיִּגְוֶן אֲמָצָא וּבָשֶׁם יִי אֶקְרָא:

וְאָמְרוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּהּ בִּסְפָרִי (ואתחנן לב): רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב אָמַר, כָּל זֶמֶן שֶׁהָאָדָם שְׂרוּי בְּשִׁלּוּהָ, אֵין מִתְכַּפֵּר לוֹ מַעֲוֹנוֹתָיו כָּלֹם, וְעַל יְדֵי הַיְסוּרִין הוּא מִתְרַצֶּה לְמָקוֹם, שֶׁנֹּאמַר (משלי יג, יב): כִּי אֶת אֲשֶׁר יֵאָהֵב יִי יוֹכִיחַ וּכְאֵב אֶת בֶּן יִרְצֶה. פְּרוּשׁ, כְּאֵב אֶת בֶּן – בֶּן יִרְצֶה הַשֵּׁם אֶת אֲשֶׁר הוֹכִיחַ וּקְבַל מוֹסְרוֹ. וּכְדֶרֶךְ שֶׁהָאֵב יִרְצֶה אֶת בְּנוֹ אַחֲרֵי הַתּוֹכְחוֹת. וַיֵּשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד, וּכְאֵב יוֹכִיחַ אֶת הַבֶּן אֲשֶׁר יִרְצֶה בּוֹ, וְאֵינוֹ מוֹכִיחַ אֶת הַבָּנִים שֶׁהוּא נוֹאֵשׁ מֵהֶם וַיִּוְדַע שֶׁלֹּא יוֹעִילוֹם הַתּוֹכְחוֹת. וּנֹאמַר עַל הָאֲנָשִׁים שֶׁאֵינָם מְפִירִים טוֹבֵת הַתּוֹכְחָה וְתוֹעֲלָתָהּ, (הושע ז, יג): וְאֲנֹכִי אֶפְדֶּם וְהִמָּה דִּבְרוּ עָלַי כְּזָבִים. וּנֹאמַר (שם שם, טו): וְאֲנִי יִסְרֵתִי חֲזִקָתִי זְרוּעֹתָם וְאֵלַי יִחְשְׁבוּ רַע. וּנֹאמַר (שם יא, ג): וְאֲנֹכִי תִרְגְּלֹתִי לְאַפְרִים קָחַם עַל זְרוּעֹתָיו וְלֹא יָדְעוּ כִּי רַפָּאִתִּים:

ה. וַיֵּשׁ עַל הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם לְהוֹחִיל מִמַּעוֹף צוּקָתוֹ, כִּי יִהְיֶה הַחֲשָׁךְ סִבַּת הָאוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מִיכָה ז, ח): אֵל תִּשְׁמָחִי אִיבָתִי לִי כִּי נִפְלָתִי קָמְתִי כִּי אֲשָׁב בַּחֲשָׁךְ יִי אֹר לִי, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּהּ (מדרש תהלים מזמור כב): אֶלְמָלָא נִפְלָתִי, לֹא קָמְתִי. אֶלְמָלָא יִשְׁבַּתִּי בַּחֲשָׁךְ, לֹא הָיָה אֹר לִי. וְכָל אִישׁ וְאִישׁ, בְּיוֹם צָר לוֹ יִתֵּן לְבּוֹ לְהִבִּין וְלְהַתְעַנּוֹת עִם הַתְּשׁוּבָה וְהַתְּפִלָּה, כְּמוֹ שֶׁהַצְּבוּר חִיבִין לְצוּם וְלְהַתְעַנּוֹת בְּעֵת צָרָתָם כְּאֲשֶׁר תִּקְנוּ חֲכָמֵינוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּהּ, וְזֶה צוּם נִבְחָר וְיוֹם רָצוֹן. וְכָאֲשֶׁר יָבֹא מוֹסֵר הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עַל הָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא זָךְ וַיֵּשֶׁר, יִהְיֶה לְנִסְיוֹן וְלְהַגְדִּיל שְׂכָרוֹ לְעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר (דברים ח, טז): לְמַעַן עֲנִתָּךְ וּלְמַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיבָךְ בְּאַחֲרִיתָךְ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּהּ (ברכות ה, א): פִּשְׁפֹּשׁ בְּמַעֲשָׂיו בְּעֵת צָרָתוֹ וְחִפֹּשׁ וְחָקֵר וְלֹא מִצָּא חֲטָא בְיָדוֹ, הֵן הֵן יְסוּרִין שֶׁל אֱהָבָה:

ו. וּמַעֲנִין הַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר זָכְרָנוּ, הַתְּשׁוּבָה בְּיוֹם הַמּוֹת, בְּרָאוֹת הַחוּטָא כִּי כָלָתָה אֵלָיו הָרָעָה, וְאַבְדָּה תִקְנוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יא, ז): בְּמוֹת אָדָם רָשָׁע תֵּאָבֵד תִּקְנָה. וְהוּא מִתְוַדֶּה בְּעֵת הַהִיא וְשָׁב אֶל הַשֵּׁם כָּלֵב שָׁלֵם, וְגַם הַתְּשׁוּבָה הַהִיא מוֹעִילָה, אֵף עַל פִּי שֶׁאֵינָהּ מְשֻׁגָּת לְתְּשׁוּבַת הַשָּׁב בְּעֶצֶם תְּמוֹ, כְּאֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ בְּשַׁעַר הָרִאשׁוֹן:

ז. הַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי, כְּאֲשֶׁר יָבֹאוּ יְמֵי הַזְקָנָה וְהִגִּיעוּ יְמֵי הַשִּׁיבָה, וַיְכַל כָּחוֹ וַיִּמָּעַט, וַיִּשְׁח יָצְרוֹ, גַּם יִזְכּוֹר קִצּוֹ כִּי קָרוֹב הוּא, וַיְבִין לְאַחֲרִיתוֹ, וַיֵּשׁוּב אֶל הַשֵּׁם וַיִּרְחַמְהוּ. וְאֲשֶׁר אֵינָנו חוֹזֵר בְּתְשׁוּבָה בְּבֹא יְמֵי הַזְקָנָה, יִכְפַּל עֲנָשׁוֹ וְרַבָּה מִשְׁטָמָה עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּהּ (פסחים ק"ג, ב): שְׁלֹשָׁה הִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא

שונאם, דל גאָה, ועשיר מכחש, וזקן מנאף, ונאמר (הושע ז, ט): אכלו זרים כחו והוא לא ידע גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע. ומן התמיהה והפליאה כי יעמוד האדם בחצי ימיו, ורואה כי הימים הולכים ודלים, ותחל הריסות הבנין, ויחסר המזג בטבעו, ותראה בו היבשות, כענין שנאמר (תהלים קב, יב): ימי כצל נטוי ואני כעשב איבש, איך טח מראות עיניו ומהשכיל לבבו, ולא יראה כי נוסע הוא אל המקום מקום בית עולמו, הלוך ונסוע יומם ולילה:

ח. ויש אנשים רבים ימנע מהם אור התשובה, כי הם זכאים וטהורים בעיניהם, ולא יתעשתו על תקון מעשיהם, כי ידמו בנפשם שהם מתקנים והם חטאים לשם מאד, הלא כתוב (קהלת ז, כ): כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. והאנשים ההם מאשר הם בוזים לדבר עונות ולא ירגישו ולא יבינו למו, או הודע אליהם חטאתם ונשכחה מלבם אחרי כן, והנם כמו החולה שאינו מרגיש בחליו, ולא יחשוב על הרפואה, וכבד חליו תמיד עד אשר לא יוכל להרפא. ופעמים תהיה נסבה לזאת מקצר בינתם, כי לא יבואו לדרוש אלהים, ודעת דרכיו לא יחפצון, על כן לא ישקדו על דלתות חכמים ותלמידיהם, כענין שנאמר (משלי טו, יב): לא יאהב לץ הוכח לו, אל חכמים לא ילך:

ט. והנה אנשים צדיקים וישרים בלבותם, שאגה להם כלביא תמיד במחשבותם, וינהמו על חטאייהם כנהמת ים ועל אשר קצור קצרה ידם מעבודת השם, כי על זה יפשע גבר והרבה אשמה כמו על העברות החמורות, כענין שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז): ותר הקדוש ברוך הוא על גלוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ותר על עון בטול תורה. אף כי מלאו רע האנשים אשר עקר מחשבותיהם ומעשיהם על חפצי גופם והכלי זמנם, ובסוד היראה אל תבוא נפשם, ולהשתונן כליותם עליה אל תחד כבודם במשפיות לכבם וחדרם ומשפיותם לעתים מזמנים, ולא יתנו חלק לתורה בעסקיהם, ומקרב לבם אבד חשבון על נפשם, כי גוי אבד עצות המה, וכמה הם במדרגה התחתונה:

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ה משנה כו): בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח, בן מאה כאלו מת ועבר ובטל מן העולם. והיתה כוננתם זכרונם לברכה בדברים האלה להזהיר על התשובה ושיחשוב האדם על קצו בהגיעו לימי הזקנה, אם לא זכה לעשות כן בימי בחורותיו. ואחרי כי קרוב לבא עתו, יעזוב חפצי הגוף ותאוותיו ויתקן נפשו.

ובהגיעו לימי השיבה יוסיף לגרש מלבו ענין העולם. ולפי מיעוט השנים הפאות, ימעיט בעסק העולם וייתחד תמיד להתבונן ביראת השם, ולחשוב עם נפשו, ולתקן מדותיו, ולבקש תורה ומצות. ומה שאמרו בן תשעים לשוח, הוא מלשון (תהלים קב, א): ישפך שיחו, (בראשית כד, סג): לשוח בשדה, כמו שפךשו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות כו, ב): יצחק תקן תפלת המנחה, שנאמר, ויצא יצחק לשוח בשדה. כי אחרי שהגיע לתשעים, ראוי לו להיות כל עסקו בתפלות ובתהלות השם ולשיח בנפלאותיו:

ודבר שלמה עליו השלום בענין ימי הזקנה שלא יתעצל האדם בהם מעבודת השם יתברך ואמר (קהלת יא, ו): בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים. המשיל ימי הילדות והשחרות לבקר וימי הזקנה לערב, והזרע דרך משל לבנים ותלמידים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות סב, ב): נשא אשה בילדותו, נשא אשה בזקנותו וכו'. העמיד תלמידים בילדותו, יעמיד תלמידים בזקנותו, כי אולי יצליחו בני הזקונים בתורה ובמצות מבני הנעורים, וכן התלמידים אשר יעמיד בזקנותו אולי יצליחו מן הראשונים או יהיו כאחד טובים:

אחרי כן אמר (קהלת יא, ז): ומתוך האור טוב לעינים לראות את השמש. פרוש, חזר לדבר על ימי הזקנה שהמשיל אותם לערב. ומפני כי הזקן לא יטעם את אשר יאכל ואת אשר ישתה כדברי ברזלי הגלעדי (שמואל ב יט, לו), אמר כי יש לו לזקן להנות במאור השמש ואל תקצר נפשו עליו, כי קצר הנפש מונע את האדם ממלאכת שמים, ויערב לו האור כאשר יערכנו לעמת ימי החשך הבאים, כאשר יזכיר במקרא אשר למטה מזה (קהלת שם, ח): כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכלם ישמח ויזכר את ימי החשך כי הרבה יהיו כל שבא הבל. פרוש, גם כי יזקין האדם מאד אל יהי על עצמו למשא, אף בכל שנותיו ישמח, למען לא יאבד אחת משנותיו ולא ישבות מעבודת הבורא, ויזכור ימי החשך כי הרבה יהיו, ואז לא יוכל לעבוד עבודה, כענין שנאמר (תהלים ו, ו): בשאול מי יודה לך:

והצדיקים מתגברים בזקנתם ויאזרו חיל ויחליפו כח לעבודת השם, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנב, א): [קנים ספ"ג] תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים, חכמה מתוספת בהם, ונאמר (תהלים צב, טו): עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו, והזכיר למעלה (שם, יג יד): צדיק כתמר יפרח וגו', שתולים בבית יי, כי הצדיקים

שְׁתוּלִים בְּבֵית הַשֵּׁם מְנַעֲוִירֵיהֶם, וּגְדִלִים בְּבֵתִי מְדַרְשׁוֹת מִבְּחוּרֵיהֶם, כְּתָמָר שִׁיפָּרַח וּכְאָרֶז שֶׁגָּדַל בְּלִבְנוֹן. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (מדרש תהלים צב, יד): שְׁתוּלִים בְּבֵית יי, אֱלוֹ הַתִּינּוּקוֹת, עַל דֶּרֶךְ מַה שִּׁכְתוּב (תהלים קמד, יב): אֲשֶׁר בְּנִינוּ כְּנֹטְעִים מְגֻדִּלִים בְּנַעֲוִירֵיהֶם. וְאָמַר אַחֲרֵי כֵן, בְּדָבָר הַזֶּה אֵינָם נִמְשָׁלִים לְאֵילָנוֹת, כִּי הָאֵילָנוֹת בְּהִזְקִינָם לֹא יִתְּנוּ חֵילָם, וְהַצְדִּיקִים יְנוּבוֹן בְּשִׁיבָה. עוֹד אָמַר עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שם עא, יח): וְגַם עַד זִקְנָה וְשִׁיבָה אֱלֹהִים אֵל תַּעֲזֹבֵנִי עַד אֶגִּיד זִרְעֶךָ לְדוֹר לְכָל יָבוֹא גְבוּרָתְךָ:

י. הַדֶּרֶךְ הַשְּׁלִישִׁי, כְּאֲשֶׁר יִשְׁמַע מוֹסֵר הַחֲכָמִים וְהַמוֹכִיחִים, יִקְשִׁיב וְיִשְׁמַע וְיִכְנַע וְיִחְזוֹר בַּתְּשׁוּבָה, וְיִקְבֹּל בְּלִבּוֹ כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹכַחוֹת, וְשֵׁלָא יִגְרַע דְּבָר מִדְּבָרֵיהֶם. וְהִנֵּה הָאִישׁ הַזֶּה בָּרָגַע קִטָּן יֵצֵא מֵאֶפְלָה לְאוֹר גָּדוֹל, כִּי עַתָּה אֲשֶׁר יֵאָזִין וְיִסְכִּית וּלְכַבּוֹ יָבִין וְשָׁב וְיִקְבֹּל בְּיוֹם שִׁמְעוֹ דְּבָרֵי הַמוֹכִיחִים, וְיִקְשִׁיב עָלָיו לְהִיוֹתוֹ עוֹשֶׂה כָּכָל אֲשֶׁר יוֹרִיחוּ תּוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה מִן הַיּוֹם הַזֶּה וְמַעֲלָה, לְהַזְהִיר כְּאֲשֶׁר יִזְהִירוּ יוֹדְעֵי בִינָה לַעֲתִים, עֲלֵתָה בִידּוֹ הַתְּשׁוּבָה וְנִהְפֹךְ לְאִישׁ אַחֵר. וּמַעֲתָ אֲשֶׁר קִבֵּל כְּזֹאת בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ וְגָמַר עָלָיו כְּכָה בְּלִבּוֹ, קָנָה לְנַפְשׁוֹ זְכוּת וְשָׂכָר עַל כָּל הַמַּצּוֹת וְהַמוֹסְרִים, וְאֲשֶׁרִיו כִּי צִדֵּק נִפְשׁוֹ בְּשַׁעָה קָלָה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (מכילתא בא שמות יב, כח): וַיִּלְכּוּ וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, וְכִי מִיד עָשׂוּ, וְהֵלֵא לֹא עָשׂוּ עַד אֲרַבְּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ! אֲלֹא, כִּיִּן שִׁקְבְּלוּ עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת, מַעֲלָה עֲלֵיהֶם כָּאֱלוֹ עָשׂוּ מִיד. וְאָמַר בְּאֲבוֹת שֶׁל רַבִּי נִתָּן (פרק כ"ב): כָּל שִׁמְעָשִׂיו מְרַבֵּין מַחֲכָמָתוֹ, חֲכָמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת, שְׁנֵאָמַר (שמות כד, ט): נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע. בְּאוֹר הַדְּבָר, כִּי הָאִישׁ אֲשֶׁר קִבֵּל עַל נַפְשׁוֹ בְּלִב נֶאֱמָן לְשִׁמּוֹר וְלַעֲשׂוֹת עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרִיחוּ וְעַל פִּי הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לוֹ הַיּוֹשְׁבִים עַל הַמִּשְׁפָּט, יֵשׁ בִּידּוֹ מִן הַיּוֹם הַזֶּה שָׂכָר עַל כָּל הַמַּצּוֹת, עַל אֲשֶׁר שִׁמְעָה אֲזָנוֹ מִדְּבָרֵי הַתּוֹרָה וְתָבֵן לָהֶם וְעַל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא גָלוּ אֲזָנוֹ עֲלֵיהֶם עֲדָנָה, וְצִדֵּק לְבָשׁ, וְקָנָה זְכוּת עַל הַנִּגְלוֹת אֵלָיו וְעַל כָּל נַעֲלָם מַעֲשֵׂיו, וְאַחֲרֵי זֹאת, יוֹם יוֹם יִדְרוֹשׁ וְיִשְׁקוֹד עַל דִּלְתוֹת מוֹכִיחָיו, וְיִשְׁפִּיל מִכָּל מְלֻמְדֵּיו, וְנִמְצָא הָאִישׁ הַזֶּה מַעֲשֵׂיו מְרַבֵּין מַחֲכָמָתוֹ, כִּי לֹא יָדַע אֶת הַדְּבָר, וְהִנֵּה שָׂכָרוֹ אִתּוֹ, וְכַעֲנִין מַה שֶּׁאָמְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּסִינִי נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע, שֶׁהַקְדִּימוֹ קִבֵּלַת הַמַּעֲשֶׂה עַל נַפְשָׁם לְפָנֵי הַשְּׁמִיעָה. וּבַעֲנִין אַחֵר לֹא יִתְכַן שִׁיחֵיו מַעֲשֵׂי הָאָדָם מְרַבֵּין מִמָּה שֶׁהוּא יוֹדֵעַ:

יא. וְאֲשֶׁר לֹא יִתְעוֹרֵר לְקוֹל הַמוֹכִיחִים, יִכְפֹּל עֲוֹנוֹ, כִּי הִזְהִירוּהוּ וְהִקְשָׁה אֶת לִבּוֹ וְלֹא נִזְהַר, כְּמוֹ שְׁנֵאָמַר (משלי יד, יא): תַּחַת גָּעָרָה בְּמִבֵּין מֵהַפּוֹת כְּסִיל מֵאָה. אֶךְ מִרִּי יִבְקֹשׁ רָע וּמִלֶּאךָ אֲכַזְרִי יִשְׁלַח בּוֹ, פְּרוֹשׁ, הָאִישׁ הָרָע לֹא יִכְנַע לְקוֹל הַמוֹכִיחִים,

אך יבקש להמרות. ותחת כי לא נחת מדברי המלאך המוכיח, מלאך אכזרי ישלח בו, מדה כנגד מדה. כי המוכיחים נקראו מלאכים, שנאמר (דה"ב לו, טז): ויהיו מלעבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנבאיו:

ועוד אמר עליו השלום (משלי טו, י'): מוסר רע לעזב ארח, שונא תוכחת ימות. פרוש, אמת כי ראוי מוסר רע לעזוב אורח ועובר על דברי תורה, אכן יש תקנה כי יוסר וישוב מדרכו הרעה, אך רע ממנו שונא תוכחות, כי אין לו תקנה ותקנה במוסר רע, אבל אחת דתו למות. כי העובר עברה תתקפהו התאוה, והיצר השיאו, ויתכן כי נפשו מרה לו על אשר לא עצר כח מפני יצרו, ואולי יסוּף לתוכחת ויקנה למוסר. אבל שונא התוכחת, כבר נואש מנפשו, ושנאת התוכחת תהיה לו לעדה כי הוא שונא דברי השם יתברך:

יב. עוד אמר עליו השלום (משלי טו, ל לא): מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם. און שמעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין. ויש לכל חכם לב לדעת, כי לא יתכן שחבר שלמה עליו השלום דברים בטלים כאלה חנם בתוך דברי המוסר ויראת השם, בשכבר העיד עליו הכתוב (מ"א ה, יא): ויחכם מכל האדם. אכן זה פשר הדבר, מאור עינים ישמח לב, העין אבר נכבד מאד, כי יראו בו את המאורות המשמחים את הלב. ונכבדה ממנו האון, כי ישמעו בה שמועה טובה המדשנת את העצם שאין בו ההרגשה ולא ידשן במאור עינים בלתי בתענוג יתר. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ק פה, ב): כי האון נכבד משאר האברים, שאם סמא את עינו, נותן לו דמי עינו. חרשו, נותן לו דמי כלו. והן האדם חייב לעבוד את השם יתברך באבריו ויצוריו כלם, כי לעבודתו יצור, כמו שכתוב (משלי טז, ד): כל פעל יי למענהו, אף כי באברים הנכבדים אשר יצר בו, נתחייב לעבוד בהם את יוצרם. והענש הגדול יתר מאד אם יפריעם ממעשה מצותיו ועבודה לא יעבוד בהם ולא כגמול עליהם השיב, כי השם היטיב עמו בחושיו הנכבדים טובה עצומה, וכבוד והדר עטרו בהם, על כן הקדים להזכיר אחת ממעלות האון, בעבור הראותך גדל חובת עבודתו: ובאר אחרי כן כי תהיה עבודת האון בשמוע אל התוכחות, ואמר, און שמעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין. פרוש, ראוי לשכון בין החכמים אחרי אשר יקשיב לתוכחתם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שמ"ר יתרו כז, ט): נפל אדם מן הגג ונשברו אבריו, צריך רטיה ותחבשת על כל אבר מאבריו ועצם מעצמיו, והחוטא אשר חטא בכל אבריו ונחשב כאלו רבתה מפה באבריו

כִּלְמֵי מִכְּפָה רָגְלוֹ וְעַד קִדְקִדּוֹ, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה א, ו): מִכְּפָה רָגְלִי וְעַד רֹאשׁ אֵין בּוֹ מָתָם. וְהִנֵּה הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְרַפָּא כָּל אֲבָרֵי בְרִטְיָה אַחַת, וְהִיא שְׁמִיעַת הָאָזְנוֹ, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה נה, ג): הִטּוּ אָזְנוֹכֶם וּלְכוּ אֵלַי שְׁמַעוּ וְתַחֲי נַפְשְׁכֶם:

יג. הַדְרֵךְ הַרְבִּיעִי, בַּעֲת אֲשֶׁר יִהְיֶה הָאָדָם בְּתוֹרַת הַשֵּׁם וַיִּקְרָא בְּדִבְרֵי הַנְּבִיאִים וְהַכְּתוּבִים, וַיִּכְיֶן בְּנֶעֱם הַמוֹסְרִים וַיִּרְאֶה הָאֲזִהָרוֹת וְהַעֲנָשִׁים, יַחֲרִיד לְדַבְרֵים וַיִּכְיֶן לְבוֹ לְהַטִּיב דְּרָכָיו וּמַעַלְלָיו, וַיִּתְרַצֶּה אֶל הַשֵּׁם, כַּעֲנִיִן שְׁנֹאֲמַר (שם סו, ב): וְאֵל זֶה אֲבִיט אֶל עֲנֵי וַיִּנְכַּח רוּחַ וַיִּחַרַד עַל דְּבָרִי, וְכֵן כְּתוּב בַּעֲנִיִן יֹאשִׁיָּהוּ, (מ"ב כב, יא): וַיְהִי כְּשִׁמְעַת הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבָרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו. וּבַעֲנִיִן עֲזָרָא נֹאֲמַר (נחמיה ח, ט): כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם כְּשִׁמְעָם אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה. וְאֲשֶׁר לֹא שָׁת לְבוֹ אֶל דְּבָרֵי הַשֵּׁם, יִכְבֹּד פִּשְׁעוֹ עָלָיו, כַּעֲנִיִן שְׁנֹאֲמַר (ירמיה לו, כד): וְלֹא פָחַדוּ וְלֹא קָרְעוּ אֶת בְּגָדֵיהֶם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (ירמ' ברכות פ"א ה"א): כָּל הַלּוֹמֵד וְאִינוּ מְקַיֵּם, נוֹחַ לוֹ שְׁנֵהפָכָה שְׁלִיתוֹ עַל פָּנָיו וְלֹא יֵצֵא לְאוֹר הָעוֹלָם. וְנֹאֲמַר (הושע ח, יב): אֲכַתֵּב לוֹ רַבִּי תוֹרָתִי כִּמוֹ זֶר נִחְשָׁבוּ. וְנֹאֲמַר (ירמיה ח, ח): אֵיכָה תֹאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ וְתוֹרַת יי אֲתָנוּ אֲכֵן הִנֵּה לִשְׁקֹר עָשָׂה עֵט שְׁקֹר סִפְרִים:

יד. הַדְרֵךְ הַחֲמִישִׁי, בַּעֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה, הִירָא אֶת דְּבַר הַשֵּׁם, לְבוֹ יַחֲלִיל בְּקִרְבוֹ, בְּדַעְתּוֹ כִּי כָּל מַעֲשָׂיו בְּסִפֵּר נִכְתָּבִין, וּבַעֲת הַהִיא הָאֱלֹהִים יִבִּיא בְּמִשְׁפָּט אֶת כָּל מַעֲשָׂה עַל כָּל נַעֲלָם אִם טוֹב וְאִם רָע, כִּי הָאָדָם נִדּוֹן בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה וְגִזְרֵי דִין שְׁלוֹ נִחָתִם בְּיוֹם הַפְּפוּרִים, וּבַעֲת אֲשֶׁר יֵדַע הָאָדָם כִּי יִבִּיאוּ אֶת דִּינוֹ לִפְנֵי מֶלֶךְ בִּשְׁוֹרָה, הֲלֹא יַחֲרִיד חֲרָדָה גְּדוֹלָה וַיִּשִׁית עֲצוֹת בְּנַפְשׁוֹ, וּבְכָל דְּרָכֵי חֲרִיצוֹת יַחֲשִׁיב מִפְּלֹט לוֹ, וְלֹא תַעֲלֶה עַל רוּחוֹ לִפְנוֹת עַל יָמִין אוֹ עַל שְׂמָאל וּלְהַתְּעַסֵּק בִּיתֵּר חֲפָצָיו, וְלֹא יִשְׁגִּיחַ לִפְתַּח וּלְשַׁדֵּד אֲדָמָתוֹ, וְלֹא יִפְנֶה דֶּרֶךְ כְּרָמִים, וְלֹא יִתְרַפֶּה בְּיוֹם צָרָה מִהַכִּין לֵב לְהִנָּצַל כַּצְּבִי מִיָּד. לָכֵן מָה נּוֹאֲלוּ הַיּוֹצְאִים לִפְעֻלָּם וּלְעִבּוּדָתָם עַדִּי עָרַב בְּיָמִים הַנּוֹרָאִים יְמֵי הַדִּין וְהַמִּשְׁפָּט וְאִינָם יוֹדְעִים מָה יִהְיֶה מִשְׁפָּטָם, הֲלֹא לְאַחֲוָתָם יִהְיֶה לָכֶם בְּיוֹם שְׂיִדְבֵּר בָּהֶּ, שְׁנֹאֲמַר (שיר השירים ח, ח): מָה נַעֲשֶׂה לְאַחֲוָתֵינוּ בְּיוֹם שְׂיִדְבֵּר בָּהֶּ:

וְרֹאוּ לְכָל יִרְאָה אֱלֹהִים לְמַעַט בַּעֲסָקָיו וּלְהִיּוֹת רַעֲיוֹנָיו נִחָתִים, וּלְקַבּוֹעַ בְּיוֹם וּבְלִילָה עֲתִים לְהַתְּבוּדָד בְּחִדְרָיו וּלְחַפֵּשׁ דְּרָכָיו וּלְחַקֵּר, וּלְקַדֵּם אֲשִׁמוּרוֹת, וּלְהַתְּעַסֵּק בְּדִרְכֵי הַתְּשׁוּבָה וּכְשֶׁרוֹן הַמַּעֲשָׂה, וּלְשַׁפּוֹךְ שִׁית, וּלְשֹׂאת תַּפְלָה וְרִנָּה, וּלְהַפִּיל תַּחֲנוּנָה,

והעת עת רצון והתפלה נשמעת בה, כענין שנאמר (ישעיה מט, ח): בעת רצון עניתיו וביום ישועה עזרתיו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ר"ה יח, ב): (ישעיה נה ו): דרשו יי בהמצאו, אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. ומצות עשה מן התורה להעיר אדם את רוחו לחזור בתשובה ביום הכפורים, שנאמר (ויקרא טז, ל): מכל חטאתיכם לפני יי תטהרו. על כן הזהירנו הכתוב שנטהר לפני השם בתשובתנו, והוא יכפר עלינו ביום הזה לטהר אותנו:

טו. הדרך הששי, כל עת יכון לקראת אלהיו, כי לא ידע האדם את עתו, על כן כליותיו ישתונן, ובצדקה יכונן, להשיב רוחו בטהרה אל האלהים אשר נתנה, ויחפש דרכיו ומעלליו בכל יום, יפקדם לבקרים, ולרגעים יבחנם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנג, א): רבי אליעזר אומר, שוב יום אחד לפני מיתתך. אמרו לו תלמידיו, רבנו, וכי אדם יודע באיזה יום ימות? אמר להם: כל שכן! ישוב היום, שמה ימות למחר, ונמצאו כל ימיו בתשובה. ואומר (קהלת ט, ח): בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר, לכן הבגדים משל על נקיות הנפש בתשובה, והשמן משל למעשים טובים ושם טוב, כענין שנאמר (קהלת ז, א): טוב שם משמן טוב. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קהלת רבה ט, ו): בענין הזה, משל לאשתו של מלך שהיתה מתקשטת ותשם בפוף עיניה, ובעלה עובר ארחות ימים, ותאמרנה לה השכנות, הלא בעלך הלא בדרך למרחוק, ועל מה זה לשוא תתיפי? אמרה להם, בעלי מלך הוא, אולי יהפך רוח ים וקל מהרה יבא, וימצאני והנני מקשטת! ויש על האדם לשער בנפשו בהיותו שאנן ושל, איך ידאג לבבו ויראה ורעד יבא בו ביום המות בהיותו נכון לעלות לתן את החשבון, ואיך יתודה בעת מותו בלב נשבר. וככה יעשה כל הימים, יתודה בלב נדפה, ויהיה מורא שמים עליו:

טז. ויש על האדם לחדש לו בכל יום מצות, אולי הגיע תור מותו, ולא יחסר המצות ההן. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (קהלת רבה א, כח): כל העושה מצוה אחת סמוך למיתתו, דומה שקים את כל התורה ולא היה חסר אלא אותה מצוה. וכל העושה עברה אחת סמוך למתתו, דומה כאלו בטל כל התורה:

יז. ויש אנשים אשר לא ירגישו בענין המות לעשות צדה לדרך ולתקן מעשיהם, ולא יעלו על לבם יום מותם עד בואו, והם נמשלים כבהמות, אשר לא ירגישו בענין המות עד יום הטביחה, כמו שנאמר (תהלים מט, טו): כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבל לו. פרוש, כצאן שתו נפשם

לשואל כי לא ירגישו בענין מותם עד בואו פתאום. מות ירעם, אין מות הרשעים כמות הבהמות, מות הבהמות פעם אחת, והרשעים מות ירעה בהם בכל יום, מלשון (מכה ז, יד): ירעו בשן וגלעד, ומענין (איוב יח, יג): יאכל בדיו בכור מות. כי נפש הרשעים ההשחתה וההפסד ידבקו בה בכל עת עד אשר תשחת ותכלה ותאבד. וירדו כם ישירים לבקר. המשיל זמן תחית המתים לבקר אשר יעור בו האדם משנתו, וכענין שנאמר (דניאל יב, ב): ורבים מישני אדמת עפר יקיצו. כי אז ירדו הישרים ברשעים, כמו שכתוב (מלאכי ג, כא): ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין יום הדין לתחית המתים (ראש השנה יז, א): לאחר שנים עשר חדש גופן כלה ונשמטת נשרפת ונעשין אפר תחת כפות רגלי הצדיקים, שנאמר ועסותם רשעים וגו'. וצורם לבלות שואל, צורם כמו צורתם, וכן (הושע יג, ב): כתבונם עצבים, כתבונתם. ויקרא הנפש צורת האדם. ויש מן הדוברים על הנפש שאמרו בגדר הנפש שהיא צורה עקרית. ובאור הענין, כי נפש הרשע יכלה שואל אותה, והיא מזבול לו, כי הנפש מן העליונים, מלשון (ישעיה סג, טו): מזבל קדשך, והרשע סבב בחטאתיו ועולל לנפשו, נפש היקרה והעליונה שהיא מזבול לו, לבלות אותה שואל מטה:

וכמה קשה המות למי שלא הפריד תאות העולם מנפשו עד אשר יפרידנה המות! ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במסכת דרך ארץ, רצונך שלא תמות? מות עד שלא תמות! באור הענין, הרוצה שיהיה לו יום המות לחיי עד, ידבר אל לבו, אחרי אשר סופו לעזוב את האדמה ולהניח חפצי הגוף ובאחריתו ישטמם וישטם, יעזבם בחייו ולא ישתמש באדמה רק לעבודת הבורא יתעלה, ואז יהיה לו יום המות לחיים שאין להם הפסק:

יח. ודע כי נפש הרשע אשר כל תאותה לחפצי הגוף בחייו, ונפרדת תאותה מעבודת הבורא ונבדלת משרשיה, תרד במותו למטה לארץ אל מקום תאותה, ויהי תולדתה כטבע העפר לרדת ולא לעלות, אבל יעלוה למרום לדין ולמשפט ולראות איה החליפה מרום בשואל כאשר יעלו את האבן על ידי כף הקלע. ואחרי עלותה למרום, תרד בטבעה למטה לארץ, כאשר האבן חוזרת ונופלת לארץ אחרי הזריקה, שנאמר (שמואל א כה, כט): והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את יי אליה ואת נפש איביה יקלענה בתוך כף הקלע:

ואמרו זכרונם לברכה במדרש משלי אחת נשמטת של צדיקים ואחת נשמטת של רשעים עולות למרום, אלא שנשמטת של רשעים חוזרות ויורדות ומטרפות לארץ,

שֶׁנֶאֱמַר: וְאֵת נֶפֶשׁ אִיבִיךָ יִקְלָעְנָהּ וְגו'. וְנֶאֱמַר (משלי יא, ז): בְּמוֹת אָדָם רָשָׁע תֵּאָבֵד תִּקְוָה, כִּי לֹא תִהְיֶה תִקְוָה לְנֶפֶשׁ הָרָשָׁע לְצִאת מִחַשְׁפּוֹ לְאוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר עַל נֶפֶשׁ הָרָשָׁע (תהלים מט, כ): תָּבֹא עַד דּוֹר אֲבוֹתָיו עַד נֹצַח לֹא יֵרָאוּ אוֹר:

יט. הִנֵּה נִתְבָּאֵר כִּי נִשְׁמַת הָרָשָׁעִים יוֹרֶדֶת לְשָׂאוֹל, מְשַׁנֵּי מִקְרָאוֹת שְׂזָכְרָנוּ וּמִדְּבָרֵי חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּהּ. וְעוֹד נֶאֱמַר (משלי טו, כד): אֶרֶץ חַיִּים לְמַעַלָּה לְמַשְׁכִּיל לְמַעַן סוֹר מִשָּׂאוֹל מָטָה. וְעוֹד נֶאֱמַר (קהלת ג, כא): מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעֹלָה הִיא לְמַעַלָּה וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הַיֹּרֶדֶת הִיא לְמָטָה לְאֶרֶץ. פְּרוּשׁ, מִי יִכִּיר הַצְּדִיקִים וְהָרָשָׁעִים בְּעוֹלָם הַזֶּה? כִּי יֵשׁ רָשָׁעִים אֲשֶׁר מַעֲשִׂיהֶם בְּמַחֲשָׁף וְלֹא יִכִּירוּ בָהֶם בְּנֵי אָדָם, וְיֵשׁ צְדִיקִים שְׂיִירָאוּ שָׁמַיִם בִּסְתֵר, כְּעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (מִיכָה ו, ח): וְהִצְנַע לֶכֶת. וַיִּקְרָא לְנֶפֶשׁ הָרָשָׁע נֶפֶשׁ הַבְּהֵמָה, מִפְּנֵי שֶׁנִּמְשַׁכֶּת אַחֵר הַתְּאוּהָ הַגִּשְׁמִית כַּבְּהֵמָה, וְכֵעֵנִין שֶׁכְּתוּב (יוֹנָה ד, יא): אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׂמְאָלוֹ וּבְהֵמָה רָבָה. וְלִנְפֶשׁ הַצְּדִיקִים קָרָא רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם, וְכֵעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לד, לא): אָדָם אַתָּם:

וּבְאוֹר לְשׁוֹן הַמִּקְרָא כֵּן הוּא, מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם וְהֵם הַצְּדִיקִים הָעוֹלָה הִיא לְמַעַלָּה, כִּי יֵשׁ הַרְבֵּה צְדִיקִים שְׂאִין אָדָם יָכוֹל לְגִזּוֹר עֲלֵיהֶם בְּעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהֵם צְדִיקִים בְּאַמֶּת וְכִי תַעֲלֶה נֶפֶשׁ לְמָרוֹם, כְּעֵנִין מֶה שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוּאֵל א טז, ז): כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו וְיִירְאֶה לְלֵבָב, וְגַם כִּי רַבִּים מִן הַצְּדִיקִים הֵם יִרְאִי שָׁמַיִם בִּסְתֵר וְאִין צְדִיקָתָם מוֹדַעַת, וְכֵעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (מִיכָה ו, ט): וְהִצְנַע לֶכֶת [עַם אֱלֹהִיךָ]. וַיִּקְרָא לְנֶפֶשׁ הָרָשָׁע, נֶפֶשׁ הַבְּהֵמָה מִפְּנֵי שֶׁנִּמְשַׁכֶּת אַחֵר הַתְּאוּהָ הַגִּשְׁמִית כַּבְּהֵמָה וְכֵעֵנִין שֶׁכְּתוּב (יוֹנָה ד, יא): אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׂמְאָלוֹ וּבְהֵמָה רָבָה. וְלִנְפֶשׁ הַצְּדִיקִים יִקְרָא רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם, וְכֵעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לד, לא): אָדָם אַתָּם, וּבְאוֹר לְשׁוֹן הַמִּקְרָא כֵּן הוּא, מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי אָדָם וְהֵם הַצְּדִיקִים הָעוֹלָה הִיא לְמַעַלָּה, כִּי יֵשׁ צְדִיקִים בְּאַמֶּת וְכִי תַעֲלֶה נֶפֶשׁ לְמָרוֹם, כְּעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (ש"א טז, יז): כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו וְיִירְאֶה לְלֵבָב, וְגַם כִּי רַבִּים מִן הַצְּדִיקִים הֵם יִרְאִי שָׁמַיִם בִּסְתֵר וְאִין צְדִיקָתָם מוֹדַעַת וְכֵעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (מִיכָה ו, ח): וְהִצְנַע לֶכֶת עַם אֱלֹהִיךָ, וְרוּחַ הַבְּהֵמָה וְגו' גַּם יֵשׁ רָשָׁעִים רַבִּים שְׂאִין אָדָם מְכִיר בְּמַעֲשֵׂיהֶם, כְּעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כט, ט): וְהָיָה בְּמַחֲשָׁף מַעֲשֵׂיהֶם וַיֵּאמְרוּ מִי רָאָנוּ וּמִי יִדְעֵנוּ. וְכֵן פָּרְשׁוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּהּ (קהלת רבה ג, כא): כִּי רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם, אֵלוֹ הַצְּדִיקִים. וְרוּחַ הַבְּהֵמָה, אֵלוֹ הָרָשָׁעִים:

וְלֹא יוּכַל אִישׁ לומר כִּי הָיָה מְסַתֵּפֵק עַל נִשְׁמַת הָאָדָם אִם תַּעֲלֶה לְמַעַלָּה, כִּי הִנֵּה כְּתוּב (קהלת יב, ז): וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה. וְעוֹד, אִיךָ יִסְתַּפֵּק עַל רוּחַ

הבהמה אם יורדת למטה, הלא רוח הבהמה מן הארץ ואיך תעלה? ונתבאר בתורה, כי נשמת האדם עליונית, כי כתוב על נפש הבהמה כי היא מן הארץ, שנאמר (בראשית א, כד): תוצא הארץ נפש חיה למינה, ועל נשמת האדם כתוב (בראשית ב, ז): ויפח באפיו נשמת חיים, על כן תעלה נשמת האדם במות הגוף למעלה, כי כל הדברים שבים אל שרשם, כענין שנאמר (קהלת יב, ז): וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ונאמר על נשמת הצדיקים (זכריה ג, ז): ונתתי לה מהלכים בין העמדים האלה. פרוש, בין המלאכים שהם עומדים וקיימים, כמו שנאמר (תהלים קמח, ז): ויעמידם לעד לעולם, ונאמר (דניאל ז, טז): קרבת על חד מן קאמיא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנב, ב): נפשותיהן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד, שנאמר (שמואל א כה, כט): והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים:

וכל אנשי לבב יחשבו העולם הזה כמו דירת עראי, ולא ישתמשו בו רק לעבודת הבורא יתברך, וכינו בו צדה לנפשם, כי אם שנים רבות יחיה האדם ואלו חיה אלף שנים פעמים, אחרי שיש מספר לשני, יכלה המספר וסופו כלא היה יהיה. ועולם הגמול אין לו תכלית, כענין שנאמר (איוב טז, כב): כי שנות מספר יאיתי וארח לא אשוב אהלך. אף כי ימי האדם כצל עובר, כענין שנאמר (תהלים צ, י): ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו'. ונאמר (תהלים קמד, ד): ימיו כצל עובר, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (קהלת רבה א, ג): לא כצלו של אילן ולא כצלו של כתר, אלא כצל עוף הפורח ועובר. רצונם לומר, כי חיי האדם להמשיל העולם הזה בלבו כצל עוף הפורח וברגע קטן עובר, גם כי אין האדם יודע אם היום פאן ולמחר בקבר, ונמצא בהשתדלו וטרחו על יום מחר כי הוא מצטער על עולם שאינו שלו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין ק, ב): אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום:

כ. ועקר ספר קהלת חברו שלמה עליו השלום, למען ישים האדם על לבו כי העולם הבל הבלים ולא ישתמש בו זולתי לעבודת הבורא יתברך, והודיע פונתו בפתיחתו וחתמתו, כי פתח ואמר (קהלת א, ב): הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (קה"ר ג, יג): אלו אדם אחר היה אומר כן, היינו אומרים אולי לא אסף שתי פרוטות מימיו, על כן נחשב העולם הבל בעיניו. אכן שלמה שנכתב עליו (מ"א י, כז): ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים, לו נאה לומר כי העולם הבל הבלים. וחתם ספרו ואמר (קהלת יב, יג): סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם:

כא. ומי שחננו השם יתברך דעה, ישיב אל לבו כי השם יתברך שלחו בעולם הזה לשמור משמרתו ותורתו וחקותיו ומצותיו, ולא יפקח עיניו וזולתי לעשות שליחותו. ולקץ הימים, אם עשה שליחותו באמונה, ישוב ובא ברנה, ושמחת עולם על ראשו, כעבד אשר שלחו המלך לעבר הים, שאין עיניו ולבו זולתי על דבר שליחותו עד שובו אל אדוניו. וכן אמר שלמה עליו השלום (משלי כב, יט כא): להיות ביי מבטחך וגו', להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשלחך:

כב. ומן הדברים שאדם חייב לזכור בעבורם יום המות, כדי שלא יתבטל ואל תרפינה ידיו מעבודת השם יתברך, ותדד שנתו מעיניו לעמול בתורה ולהתבונן ביראת השם ולתקן מדות נפשו, ולהשיג מעלות היראה והאהבה, ולחשוב מחשבות איה יגדיל ויאדיר מצות להיות לנפשו סגלה ואוצר, כענין שנאמר (משלי י, ח): חכם לב יקח מצות, כי ידע ויזכור שהימים קצרים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ב מ"ב): היום קצר, והמלאכה מרבה, והפועלים עצלים ובעל הבית דוחק:

כג. ומי שאינו זוכר יום המות תמיד, דומה בעיניו שיש לו פנאי ומתון להשיג חפצו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ד, משנה כב): יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה:

כד. וכן אמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ט, ד): כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. פרוש, שבח חיי העולם הזה לענין התשובה ופעלת המצוה והשגת מעלות הנפש, והוא הבטחון הנמצא לאשר יחבר אל החיים. ופרוש כי לכלב חי, כי האדם הפחות בחיים, יכול להוסיף מעלות בנפשו מה שלא יוכל לעשות כן החכם והצדיק המת. ובמקום אחר בזה וגנה העולם הזה לענין השגת תענוגיו וכבודו, ואמר (שם א, ג): מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש. עוד אמר (קהלת ד, ב): ושבח אני את המתים שפבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה:

כה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ג, מ"א): הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה. מאין באת, מטפה סרוחה. ולאן אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה. ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון, לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא. באור הדבר, כאשר תחשוב מאין באת, תכניע נפשך ותשנא

הגאונה. וכאשר תזכור לאן אתה הולך, תבנה העולם הזה ותכיר כי מותרו אין, ולא תתעסק בו זולתי לעבודת הבורא יתברך. וכאשר תשיב אל לבך לפני מי אתה עתיד לתן את החשבון, יהי מורא שמים עליך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ר ט, ה): (בראשית א, לא) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד, זֶה הַמָּוֶת. כי גם המות טוב, להכניע הנפשות, ולהיות חתת אלהים על הלכבות, ולבלתי עשות העולם הזה עקר:

ויש אנשים שאינם נותנין פנאי לנפשם לקבוע עתים להבין לאחריתם מטרדתם בקניני העולם, כענין שכתוב (איוב ד, כא): הלא נסע יתרום בם ימותו ולא בחכמה. פרוש, הלא נסע יתרום ממונם מהם בנסיעתם, הנה כי אין לו בהם תועלת, אבל אבד מהם טובה הרבה, כי גרם להם אשר ימותו ולא בחכמה, כי לא חכמו להבין לאחריתם ולתקן נפשם ולהכין צדה לדרכם, כענין שכתוב (דברים לב, כט): לו חכמו ישיכילו זאת יבינו לאחריתם:

כו. והנה נחתום הענין הזה במאמר נכבד אשר לחכמי ישראל זכרונם לברכה (אבות פ"א מ"ד): היה הלל עליו השלום אומר, אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, ואם לא עכשיו אימתי. באור הדבר, אם האדם לא יעורר נפשו, מה יועילוהו המוסרים, כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבו, כענין שנאמר (הושע ו, ד): וחסדכם כענן בקר. ונאמר (משלי י, כ): כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט. פרוש, מוסר הצדיק, זך בלי סיג, ולשונו נבחר. אבל לב הרשעים השומעים מוסרו, רגע אחד הוא, מלשון (תהלים פא, טו): כמעט אויביהם אכניע, ענינו, כרגע אויביהם אכניע. ויקרא לב, הלב הנבון והמתקן, כמו שנאמר (משלי טו, לב): ושומע תוכחת קונה לב, (שם יז, טו): לקנות חכמה ולב אין. אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מלין, ויתבודד בחדרי רוחו, וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו, ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר:

וכשאני לעצמי מה אני, גם כשאני לי להשתדל לתקן נפשי בכל כחי, ואני הוגה בחכמה בכל עת, מה אני, כי השגת האדם קצרה ודלה, ועם הטרח והתקון ישיג מעט מן המעלות. ראה מי אנכי ומה חיי כשאין אני לעצמי להשתדל ולטרוח לתקן נפשי. והמשל בזה מן השדה שהוא זבורית, כי עם רב הטרח בתקונו ועם רב

עבודה יוציא זרע מעט. ואם לא יטרחו בתקוננו, לא יצמיח ולא יעלה בו כל עשב, אבל קוץ ודרדר יצמיח. רק השדה אשר הוא עדית, גם כי לא יטרח בעבודתו, ימצא בזריעתו תועלת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבר"נ טז): בענין מה שכתוב (תהלים קג, יד): כי הוא ידע יצרנו, משל למלך שנתן שדה לעבדיו והזהירם לעבדה ולשמרה ולהביא לו ממנה שלשים כור בכל שנה, והם טרחו בה ועבדו אותה היטב והביאו ממנה לפני המלך חמשה כורים. אמר להם, מה זאת עשיתם? אמרו לו, אדונינו המלך, שדה שנתת לנו זבורית היא, ואנחנו בכל כחנו עבדנו אותה, ועם כל הטרח לא עשית את התבואה יותר מזה השעור:

ואם לא עכשיו, אימתי, אין ראוי לי לאחר יום או יומים השתדלותי בתקון נפשי ובקביעות עתים לתורה, כי אם אומר אקנה לעת הפנאי ועד היות בידי כסף די ספוקי, הנה טרדות העולם אינן פוסקות, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות פ"ב, מ"ה): אל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה:

כז. והשנית, אחרי אשר יאסוף ויכנוס, עוד יכסוף לאסוף, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (קה"ר א, יג): אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו, יש בידו מנה מתאנה לעשותו מאתים, השיגה ידו מאתים מתאנה לעשותם ארבע מאות. וכן כתוב (קהלת ה, ט): אהב כסף לא ישבע כסף:

כח. והשלישית, הזמן מתמעט והמלאכה מרבה, מלאכת התורה ותקון הנפש והשגת המעלות, כמו האהבה, והיראה והדבקות, כמו שאמרו זכרונם לברכה (אבות פ"ב, מ"ז): היום קצר והמלאכה מרבה:

כט. הרביעית, כאשר יאחר תקון נפשו, יקרהו עון ויכשל בעברות תמיד:

ל. החמישית, באחר תקון הנפש, היצר הולך ומתגבר, ויקשיח הלב, ויקשה עליו לתקן נפשו אחר כן, כמו שכתוב (משלי כד, לא): והנה עלה כלו קמשונים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, כאשר היצר קשור בעברה ידמה כענין המינות ולא תשיג ידו לטהרתו. ואמרו במוסרים, ההרגל על כל דבר, שלטון:

לא. הששית, אולי לא ימשכו ימיו וימות טרם ישלים חק התשובה, על כן הזהיר עליו השלום (קהלת ט, ח): בכל עת יהיו בגדיך לבנים:

לב. השביעית, בהתאחרו מן התשובה, יהיו עונותיו ישנים, וישכח יגונם, ולא ידאג להם כאשר בתחלה:

לג. השמינית, כבואו בימים ויחלש כח היצר, לא יקבל שכר על התשובה כאשר בתקון לבבו בימי בחורותיו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ע"ז יט, א) : (תהלים קיב, א) : אשרי איש ירא את יי, בעודו איש. ואמרו (סנהדרין כב, א) : כאשר לא תמצא יד הגנב לגנוב, יחזיק נפשו כאיש שלום :

לד. התשיעית, בימי הזקנה, בהעדר כח ההרגשות, איננו עוצר כח לחדש מסלות בלבבו ולערוך מחשבות להלחם בהן ביצרו, ולהשיג המעלות, ולטרוח ולעמול בתורה ובפעלות, כמו שנאמר (קהלת יב, א) : וזכר את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. על כן ראוי לאדם להחיש מפלט לנפשו, כענין שאמר דוד עליו השלום (תהלים קיט, ס) : חשתי ולא התמהמהתי לשמר מצותיך :

שער שלישי

בבאור חמור המצות והאזהרות וחלוקי הענשים

א. מפני שהזהר בעל התשובה לחפש דרכיו, וכמה לו עונות וחטאות, ואחרי אשר תם חפש מחפש, הזהר לחקר גדל כל חטא מחטאיו, כמו שנאמר (איכה ג, מ) : נחפשה דרכינו ונחקרנה, להודיע אליו כל חטאתיו אשר חטא, כמה הגדיל לאשמה בה, כי יש אשמה עד לשמים גדולה, ויש רעה כנגד כמה חטאים גדולים שקולה. והתשובה הגדולה, כפי היות גדולים חקרי לב באלה. כי לדעתו רב העון וגדלו, נפשו ירעה לו. או אז יכנע לבבם הערל, ואז ירצו את עונם :

ב. ועוד תועיל חקירת עצם העון לכסות כלמה פניו בשאלת המחילה, כענין שנאמר (עזרא ט, ו) : אלהי בשתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך, ולהעטות בושח על נפשו לפני השם יתברך אחרי הבטחון בסליחתו, כענין שנאמר (יחזקאל טז, כג) : למען תזכרי ובשתי וגו' בכפרי לך לכל אשר עשית, ולהיות לנגד עיניו גדלת חסד הכפרה, כענין שנאמר (תהלים כו, ג) : כי חסדך לנגד עיני. והמשל בזה, כי אם חטא העבד לאדוניו ובא להכנע לפניו, אין נפשו אל העבד, בלתי אחרי ידיעתו כבוד פשעו. ואם ידמה בנפשו כי החטא נקל, יגדל הקצף עליו. לכן יתחייב החוטא להכיר עצם החטא וענשו, כענין שנאמר (ש"א כו, כא) : הנה הסכלתי ואשגה הרבה מאד. על כן הצרכנו ללמד לבני יהודה, לתורה ולתעודה, חמור הענשים לכל עון ולכל חטאת. על כן על כל דברי ההקדמה הזאת.

ועוד לתועלת נשגבה גדולה ובצורה, כי ראה ראיתי רב העם חושבים על כמה פשעים כבדים כי הם קלים, ועל חייבי מיתות וכרתות כי הזהירות בהם יתרון הכשר או מדת חסידות, ונכשלים מבלי משים ואין תוכחת, כענין שנאמר (ישעיה מח, ח): גם מאז לא פתחה אונף. על כן הצרכנו להזהירם ולגלות אונם על חמור עברות רבות, וכי יש במצות הקלות דרכים וצדדים רבים לכליון חרוץ ולאבדן הנפש. ורבים מן הרשעים יעזבו דרכם, כי ידעו האבדון וההפסד אשר בה, בהגלות להם גדל החטא ואת אשר נגזר עליו. ונכשלים יאזרו חיל לכבוש תאותם, כי איככה יוכלו וראו באבדן נפשם:

ג. והמשל בזה, לאדם החפץ ללכת אל עיר, ויאמרו לו כי הדרך משבשת בצנים ופחים ואבני נגף, ולצרכו אל המקום ההוא לא יחדל מלכת. והיה כי יאמרו אליו כי שחל בדרך ונמר שוקד עליו, אז יכלה רגליו מן הדרך ההיא. על כן אמר שלמה עליו השלום (משלי א, ב): לדעת חכמה ומוסר להבין. פרוש, כשרון המעשה ועזיבת העברות יקרא חכמה, כענין שנאמר (דברים ד, ו): כי היא חכמתכם ובינתכם. ואחר שילמד וידע המצות ומה הם העברות, צריך שילמד גנות העברות וההפסד והאבדון הנמצא בהן להרחיק נפשו מהן, ולהוכיח עצמו בזכרון הענשים וליסר זולתו. וזאת הידיעה תקרא מוסר, ולמוכיחים ינעם ללמוד לדעת זאת:

ועתה נבאר מעלות חמור המצות והאזהרות וחלוק הענשים:

ד. המדרגה הראשונה, חמור דברי סופרים. נתחייבנו מן התורה לקבל תקנות הנביאים והשופטים ולשמוע דברי חכמים ולהזהר בגדריהם, שנאמר (דברים יז, יא): לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, וגם כי הזהרנו מן התורה לקיים עלינו להיות עושים ככל אשר יורונו. אכן מצות עשה מן התורה חמורה מדבריהם, מפני שהזכר עקר הדבר בספר תורת האלהים מפרש וצוה השם יתברך עליו בפרט. ויש דרכים וצדדים ימצאון שם דברי סופרים חמורים מדברי תורה, כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין פח, ב): חמור בדברי סופרים מדברי תורה, שהאומר אין תפלין לעבור על דברי תורה, פטור. חמש טטפות להוסיף על דברי סופרים, חייב. וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה (ברכות ד, ב):

ה. ועתה הלא לך לדעת, מפני מה העובר על דברי חכמים חייב מיתה יותר מן העובר על מצות עשה ועל מצות לא תעשה. וזה פשר הדבר, כי העובר על דברי חכמים, אשר מלאו לבו לעשות כן, כי תקל מצותם בעיניו, לא מהתגבר יצרו

עליו, אבל כי תכהיך עיניו מראות אור דבריהם ולא יהלך לנגה האמונה, ולא משך בעל גזרתם, ולא יטרח לקים מאמרים כי לא נכתב בספר התורה. ולא נהג כדרך העובר על דברי התורה אשר נפשו מרה לו ונקוט בפניו ויירא ויצר לו כי ישיאֵהו יצרו לחטא. על כן משפט מות יהיה לאיש, כי הפיל דבר אחד מכל דברים הטוב, והנה הוא כאומר, ננתקה את מוסרותימו, ודומה למה שכתוב בענין זקן הממרה את פי חכמים (דברים יז, יב): והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמע אל הכהן וגו':

ו. והשנית, כי האיש ההוא רחוק מן התשובה, אחרי אשר אין הדבר חמור עליו כי ישנה באולתו תמיד. והחטא הקל ענשו יותר מן החמור בהכשל בו החוטא פעמים רבות:

ז. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שה"ש א, ב): כי טובים דדיף מדין, חביבין דברי סופרים יותר מדין של תורה. ואנחנו צריכים לפרש גם את זה. ידוע תדע, כי יראת השם יסוד המצות, שנאמר (דברים י, יב): ועתה ישראל מה יי אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את יי אלהיך. ובזה ירצה השם את ברואיו, כמו שנאמר (תהלים קמו, יא): רוצה יי את יראיו. ותקנות חכמים וגדריהם, יסוד לדרך היראה, כי יעשו גדר והרחקה פן תגע יד אדם באסור התורה, כבעל השדה אשר יעשה גדר לשדהו מאשר יקר בעיניו, כי ירא פן יכנסו בו בני אדם והיה למשלח שור ולמרמס שוה, כענין שנאמר (ויקרא יח, ל): ושמרתם את משמרת, עשו משמרת למשמרתי (יבמות כא, א). ורב הזהירות והגדר וההרחקה מן האסור הלא זה מעקרי המורא. והמרכה להזהר יגיע אל השכר הגדול, כענין שנאמר (תהלים יט, יב): גם עבדך נזהר בהם בשמרים עקב רב. על כן אמרו, חביבין דברי סופרים יותר מדין של תורה, כי גדריהם וגזרותם מעקרי היראה. ומצות היראה שכר הרבה כנגד מצות רבות, כי היא היסוד להם. והדגמא לדבר, כי הנזהר מהתיחד עם אשה מפחדו פן יכשל בעון וכאשר גזרו רבותינו זכרונם לברכה, הלא זה מאשר זרח על נפשו אור יראת אלהים יתברך:

ח. והנה הקדמנו לך בשער היראה, כי נתחייב האדם לראות בפנים, ולהבין בהם, ולהבדיל בין עקש ופתלתול ובין הישר הולך, לתועלת נשגבה אשר הודענוה. והנה כי תראה אנשים זוללים מזלזלים בנטילת ידיים, וישבו לאכול לחם ואינם מברכים לפני אכלם ואחר אכלם, וכהנה רבות מדברי חכמים ותקנותם אשר פורצים גדרם, בזאת יבחנו, בזאת תדע ובחנות את דרכם, כי הם רעים וחטאים

לשם מאד ואחריתם עדי אובד. ועליהם אמרו, כי העובר על דברי חכמים חייב מיתה, כי המעללים האלה לא יכריחם היצר עליהם, ולא תתקפם תולדות החמר והתאנה הגשמית לחטא בהם, אין זה כי אם רע לב ופרוק על שמים מעל צוארם. והנה הם ככל המון פת הזדים האומרים לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא תפצנו. גם הם רחוקים מדרך האמת:

גם הפת אשר אינם נזהרים מגבינה של גוים ובשולי גוים, כי יקלו דברי חכמים בעינם, אף על פי שחוטאים למלא בטנם, הנה בזו לדברי חכמים ושברו על התורה והמורא. גם עליהם אמרו, העובר על דברי חכמים חייב מיתה, פאשר בארנו. והשנית, כי אחרי שידעו כי עם הקדש נשמרים בכל אלה, הבדל הבדילו עצמם מעל עצמנו ופרשו מדרכי צבור, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ר"ה יז, א): כי הפורשים מדרכי צבור, יורדין לגיהנם ונדונין שם לדורי דורות. ודע, כי העובר על דברי חכמים, ענשו ביד בית דין להכותו מכות מרדות, כפי אשר עיני בית דין רואות ליסר ולענש בעת ההיא, אם לפחות מארבעים או להוסיף להכותו על אלה:

ט. המדרגה השניה, חמר מצות עשה. יסוד השכר ושרש הגמול חלף העבודה בקיום מצות עשה, כמו שנאמר (משלי יג, יג): וירא מצוה הוא ישלם, ונאמר (מלאכי ג, יח): ושבתם וראיתם וגו', בין עבד אלהים לאשר לא עבדו. והעבודה היא במצות התלויות במעשה, בין שאין בהן זולתי מצות עשה, בין שיש עמהן לא תעשה כגון [בצדקה], שנאמר (דברים טו, ט): לא תאמץ את לבבך וגו'. ומצות העבודה תתבאר בשער העבודה בעזרת האל:

אולם, ימצא דרך בשכר הנזהר מעבור על מצות לא תעשה, אשר השג ישיג לשכר עושה מצוה, כגון אם הזדמן דבר עברה ליד האיש והתאנה תאנה לדבר ערוה וכבש יצרו, כי זה מעקרי יראת השם יתברך. וכן מי שהזדמן לידו להתעשר באונאה ותרמית ואין רואה ואין יודע, והתהלך בתמו ובר כפיו, שכרו על זה כזורע לצדקה וטורח במצוה. וכן כתוב (תהלים קיט, ג): אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יר' קידושין ספ"א): כיון שלא פעלו עולה, בדרכיו הלכו. וכבר הקדמנו לך פרוש המקרא הזה. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קידושין לט, ב): ישוב ולא עבר עברה, נותנין לו שכר פעושה מצוה, כגון שבא דבר עברה לידו ונצול ממנו. ועוד אמרו (מדרש תהלים ל, רג): ליראי יי ולחשבי שמו (מלאכי ג טו), זה הבא דבר עברה לידו ונצול ממנו. גם השכר הזה עקרו ויסודו מצות עשה שכבש יצרו ביראת אלהים, כמו שנאמר (דברים י, כ): את יי אלהיך תירא:

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (אבות פ"ב, מ"א): הָיָה זֶהִיר בְּמִצְוָה קִלָּה כְּבַח־מִוְרָה שָׁאִין אֶתָּה יוֹדֵעַ מִתֵּן שְׁכָרְךָ שֶׁל מִצְוֹת. וְהִנֵּה בַתּוֹרָה פָּרַשׁ מָה יַעֲשֶׂה לְכָל הָעוֹבֵר עַל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה, וְיִחַלֵּק עֲלֵיהֶם עֲנָשִׁים וּמִשְׁפָּטִים וְדַת מָה לַעֲשׂוֹת בָּהֶם. וְהָעֲנָשִׁים, מִלְּקוֹת אֲרָבָעִים, מִיתָה וְכִרְת בִּידֵי שָׁמַיִם, וְאַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין. וּמִתֵּן שְׁכָר עַל כָּל מִצְוָה לֹא נִתְפָּרַשׁ בַּתּוֹרָה, כְּדִי שֶׁלֹּא יִחְדְּלוּ לִקְיָם הַמִּצְוֹת הַקְּלוֹת וְיִתְעַסְקוּ בַחֲמִוּרוֹת לְבִדְנָה:

י. וּמִשְׁלוֹ עַל זֶה מַעֲנִין הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר אָמַר לַעֲבָדָיו לְנִטּוּעַ בְּפֶרְדְּסוֹ כָּל עֵץ נֶחֱמָד, וְשָׁכָר אָמַר לָתֵת לָהֶם, וְלֹא הוֹדִיעָם שְׁכָר מִטַּע כָּל אֵילָן, כִּי חִפֵּץ הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא יִחְסֹר כָּל בְּפֶרְדְּסוֹ, עַל כֵּן יִטְעוּהוּ רַב מִיָּנִים נְטָעֵי נְעֻמָּנִים. וְאֵלוֹ יָדְעוּ עַבְדָּיו שְׁכָר נְטִיעַת כָּל עֵץ מַעֲצֵי הַפֶּרְדֵּס, אֲזִי יִתְּנוּ אֶת כָּל עֲמָלָם בְּנִצְרֵי מִטָּעָיו אֲשֶׁר שְׁכָרָם רַב מִן הַשָּׂאֵר, לְהַרְבוֹת הַשְּׁכָר. כֵּן עֲנִין הַמִּצְוֹת, כִּי הוּאִיל הַשֵּׁם לְזִכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל בְּקִיּוּם כָּל הַמִּצְוֹת לְהַנְחִילָם חַיֵּי עוֹלָם, וְלִהְיוֹת כָּל הַמִּצְוֹת יִחְדּוּ לְוִית חֵן לְרֹאשׁ, כִּי בְהַשְׁלִים חֶק מְלֹאכְתָּם, תִּהְיֶה מִשְׁכָּרְתָּם שְׁלֵמָה מַעֲמוֹ. הֲלֹא יָדַעְתָּ כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (ע"ז יז, ב): כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בְּלִבָּד, דּוֹמָה כְּמִי שָׁאִין לוֹ אֱלוֹהִי, אֵף עַל פִּי שָׁאֲמוּרוֹ (פאה פ"א, מא): תִּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כָּלָם. וְהַמִּצְוָה הַקְּלָה, שְׁכָרָה גְּדוֹל וְהַפְּלֵא אֲשֶׁר לֹא יִמַּד וְלֹא יִסְפֹּר. הֲלֹא תִרְאֶה בַּמִּצְוֹת שְׁלוּחַ הַקֵּן שָׁאִין בָּה טָרַח וְלֹא פִזּוּר מִמּוֹן נֶאֱמַר עָלֶיהָ (דברים כב, ז): לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְהִאֲרַכְתָּ יָמֶיךָ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (חולין קמ, ב): רַבִּי יַעֲקֹב אוֹמֵר, אֵין לָךְ מִצְוָה קִלָּה בַּתּוֹרָה שָׁאִין תַּחֲתִית הַמֵּתִים תְּלוּיָהּ בָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בְּשְׁלוּחַ הַקֵּן, לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְגו'. לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ, לְעוֹלָם שְׁכָלוֹ טוֹב. וְהִאֲרַכְתָּ יָמֶיךָ, לְעוֹלָם שְׁכָלוֹ אֶרֶךְ. וּמָה אִם מִצְוָה קִלָּה שֶׁהִיא בְּכֹאסֶר, אֲמָרָה תּוֹרָה כָּךְ. מִצְוֹת חֲמִוּרוֹת עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה:

יא. וְעַתָּה נִדְבֵּר בְּעֲנִין עֲנָשׁ בְּטוֹל מִצְוֹת עֲשֶׂה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (כתובות פו, ב): וְאִם יִזְהִירוּ אֶת הָאִישׁ לַעֲשׂוֹת סִכָּה אוֹ לִוְלֵב וְאִינוּ עוֹשֶׂה, מַכִּים אוֹתוֹ עַד שֶׁתֵּצֵא נַפְשׁוֹ. וְאָמְרוּ (ר"ה יז, א): כִּי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא הִנִּיחוּ עַל רֹאשָׁם תְּפָלִין מַעוֹלָם, הֵם הַנִּקְרָאִים פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל בְּגוֹפֶן, וְעֲנָשָׁן חֲמִוּר מִן הָעוֹבֵר פַּעַם אַחַת עַל חִיבֵי כְרִיתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין. וְאָמְרוּ (שם): כָּל שֶׁעוֹנֵנוֹתָיו מֵרַבִּין מִזְכִּיּוֹתָיו, וּבִכְלָלָם עוֹן פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל בְּגוֹפֶן, כְּגוֹן שֶׁלֹּא הִנִּיחַ תְּפָלִין מַעוֹלָם אוֹ עוֹבְרֵי עֲבֵרָה כְּגוֹן עֲרִיוֹת, לְיוֹם הַדִּין יוֹרְדִין לְגִיהֵנָם וְנִדְוָנִין שָׁם שְׁנַיִם עָשָׂר חֲדָשׁ, וְלֵאחֶר שְׁנַיִם עָשָׂר חֲדָשׁ גּוֹפֶן כָּלָה וְנִשְׁמָתָן נִשְׁרַפֶּת וְרוּחַ מְפֻזָּרָתָן תַּחַת כְּפוֹת רִגְלֵי הַצַּדִּיקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג, כא): וְעִסּוֹתָם רָשָׁעִים כִּי יִהְיוּ אֶפֶר. וְאָמְרוּ (סנהדרין צט, א): מִי שֶׁמָּקַל בְּעֲנִין מִצְוֹת

עֲשֵׂה, כִּמּוֹ הַמִּבְזָה חָלוּ שֶׁל מוֹעֵד שֵׁשׁ בּוֹ מִצְוֹת עֲשֵׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כג, טו): אֵת חַג הַמִּצְוֹת תִּשְׁמֹר, אֵף עַל פִּי שֵׁשׁ בִּידוֹ תוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אֵין לוֹ חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. וַיֵּשׁ עַל כָּל מִצְוֹת עֲשֵׂה אֲזַהֲרֶת לָאוֹ כּוֹלֶלֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יג, א): לֹא תִסֵּף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ:

יב. וְקִיּוּם מִצְוֹת עֲשֵׂה נִקְרָא יִרְאֵת שָׁמַיִם, כִּמּוֹ הַזְהִירוֹת בְּמִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט, לב): מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקּוּם וְהִדְרָת פָּנֶי זָקֵן וִירְאֵת מֵאֱלֹהֶיךָ אֲנִי יי, וְנֶאֱמַר (תהלים לד, יב): יִרְאֵת יי אֲלֹמֶדְכֶם, וְנֶאֱמַר אַחֲרָיו (שם שם, טו): סוּר מֵרַע וַעֲשֵׂה טוֹב בְּקֹשׁ שְׁלוֹם וְרִדְפָהוּ. לְמַדְנוּ מִזֶּה, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בְּעֲשִׂית הַטוֹב וּבִקְשַׁת שְׁלוֹם, הֵפֵר יִרְאֵת שָׁמַיִם, וְהוּא מִן הָרָשָׁעִים, כִּי לֹא יִרָא אֱלֹהִים, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ח, יג): וְטוֹב לֹא יִהְיֶה לְרָשָׁע וְלֹא יֵאָרִיךְ יָמִים כְּצֹל אֲשֶׁר אֵינָנו יִרָא מִלְּפָנֵי אֱלֹהִים:

יג. וַיֵּשׁ בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה מִן הַחֲמוּרוֹת שֶׁאֵין הַמּוֹן הָעֵם נִזְהָרִים בָּהֶם, כְּגוֹן הַזְכָּרַת שֵׁם שָׁמַיִם לְבִטְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י, כ): אֵת יי אֱלֹהֶיךָ תִירָא, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּה (תמורה ד, א): הַזְהִירוֹנוּ בָּזֶה שֶׁלֹּא לְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבִטְלָה:

וכן גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁהִיא מִצְוֹת עֲשֵׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יח, כ): וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֵת הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָּהּ, זֶה גְּמִילוּת חֲסָדִים (ב"מ ל, ב). וְאָמְרוּ (סוכה מט, ב): גְּדוֹלָה גְּמִילוּת חֲסָדִים יוֹתֵר מִן הַצִּדְקָה, שֶׁהַצִּדְקָה לְעֻנִּיִּים, וּגְמִילוּת חֲסָדִים בֵּין לְעֻנִּיִּים בֵּין לְעֹשִׂירִים. עַל כֵּן אָמְרוּ (אבות פ"א, ב): עַל שְׁלֹשֶׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד, עַל הַתּוֹרָה, וְעַל הָעֲבוּדָה, וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים. וְהִנֵּה הַצִּדְקָה בְּמִמוֹנוֹ, וּגְמִילוּת חֲסָדִים בֵּין בְּגוֹפוֹ בֵּין בְּמִמוֹנוֹ, כִּי חַיֵּב אָדָם לְטְרוּחַ בְּדִרְשַׁת טוֹב לַעֲמֹו וּלְשִׁקּוֹד בְּעֲמַל נִפְשׁוֹ עַל תַּקְנֵת חֲבֵרוֹ אִם דָּל וְאִם עֹשִׂיר, וְזֹאת מִן הַחֲמוּרוֹת וּמִן הָעֲקָרִים הַנִּדְרָשִׁים מִן הָאָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר (מִכָּה ו, ח): הַגִּיד לָךְ אָדָם מַה טוֹב וְמָה יי דוֹרֵשׁ מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֵסֶד:

וכן מִצְוָה לְהַכְנִס לְפָנִים מְשׁוּרֵת הַדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יח, כ): וְאֵת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂהוּ, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּה (בבא מציעא ל, ב): זֶה לְפָנִים מְשׁוּרֵת הַדִּין. וַיֵּשׁ בְּעֻנִּין זֶה דְּרָכִים רַבִּים אֲשֶׁר תִּהְיֶה בָהֶן הַמִּצְוָה הַזֹּאת מִן הַחֲמוּרוֹת, הַכֹּל לְפִי עֻנִּין הַדִּין, כִּמּוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּה, לֹא חֲרָבָה יְרוּשָׁלַיִם אֲלָא עַל שֶׁהִעֲמִידוּ דְּבָרֵיהֶם עַל דִּין תּוֹרָה וְלֹא נִכְנסוּ לְפָנִים מְשׁוּרֵת הַדִּין:

יד. וַיֵּשׁ אֲנָשִׁים רַבִּים בְּהַמּוֹן הָעֵם חוֹשְׁבִים כִּי אֵין עֶקֶר הָאֲבִדוֹן וְהַפְסַד הַנִּפְשׁ וּזְלָתִי בַּעֲבֻרוֹת שֵׁשׁ בָּהֶם מַעֲשֵׂה, וְכִי אֵין אֲבִדוֹן נִפְשׁ אֶל הָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טְהוֹר מַחֲטָא בְּמַעֲשֵׂה וּבְדֶרֶךְ הָעֲבֻרוֹת לֹא הִלֵּךְ וְחָדַל מַעֲשֵׂוֹת מִצְוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים. עַל

כַּן אָנוּ חַיִּבִּין לְהוֹדִיעַ תּוֹעֵי רוּחַ בִּינָה, כִּי אָמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבָרְכָהּ (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז) :
וְתַר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל עֲבוֹדָה זָרָה וּגְלוּי עֲרִיּוֹת וּשְׁפִיכוֹת דָּמִים וְלֹא וְתַר עַל עֲוֹן
בְּטוֹל תּוֹרָה. וְאָמְרוּ (ספרי דברים עקב) : כְּשֵׁם שֶׁשָּׂכַר תִּלְמוּד תּוֹרָה גָּדוֹל מִכָּל הַמִּצְוֹת, כִּךְ
עֲנֵשׁ הַמִּבְטָלָה גָּדוֹל מִכָּל הָעֲבֻרוֹת. וְאָמְרוּ (סנהדרין צט, א) : (במדבר טו לא) : כִּי דָבַר יִי בָזָה
וְאֵת מִצְוֹתוֹ הִפֵּר, נֶאֱמַר עַל מִי שֶׁאֲפָשָׁר לוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְאִינוּ עוֹסֵק. וְכִבֵּר זְכוּרֵנוּ
לִךְ כָּל אֱלֹהַ בְּשַׁעַר הַתּוֹרָה :

טו. וּמִצְאֵנוּ בְּעֵינֵינוּ אֲנָשֵׁי סָדוּם שֶׁהָיוּ רָעִים לְשֵׁם מְאֹד בְּכַמָּה עֲלִילוֹת נִשְׁחָתוּת, כְּמוֹ
הַגִּזְל וְהַחֲמָס וְעוֹוֹת הַדִּין וּגְלוּי עֲרִיּוֹת, וְעַם כָּל זֶה הַזְכִּיר הַכָּתוּב כִּי אָבְדוּ
וְנִשְׁמְדוּ בְּעֵוֹן בְּטוֹל הַצְּדָקוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל טז, מט) : הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סָדוּם אַחֲוֵיהֶם
גָּאוֹן שֶׁבָּעַת לֶחֶם וְגו' וְיָד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הִחֲזִיקָה. וְנֶאֱמַר עַל הָאֲנָשִׁים שֶׁאִינֵם
עוֹרְכִים מַחֲשָׁבוֹת לְהִתְבּוֹנֵן תָּמִיד בִּירְאַת הָשֵׁם (ישעיה כט, יג יד) : וְתָהִי יִרְאָתָם אֹתִי
מִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלַמֶּדָה, לִכֵּן הִנֵּנִי יוֹסֵף לְהַפְלִיא אֶת הָעַם הַזֶּה הַפֶּלֶא וּפְלֵא. וְנֶאֱמַר
(ירמיה יב, א ב) : מִדּוֹעַ דֶּרֶךְ רַשָּׁעִים צִלְחָה וְגו', קָרוֹב אֶתָּה בְּפִיהֶם וּרְחוֹק מִכְּלִיתֵיהֶם.
וְנֶאֱמַר (תהלים עג, כז) : כִּי הִנֵּה רִחֲקִיף יֹאבְדוּ :

טז. וְדַע כִּי לְפִי גִדֹּל הַמִּצְוָה, יִגְדֹּל עֲנֵשׁ מִי שֶׁיִּחַדֵּל לַעֲשׂוֹתָהּ, אֵף עַל פִּי שֶׁאִינוּ
עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה בְּהַפְרָתָהּ, כְּמוֹ שֶׁמִּצְוֵנוּ בְּמִצְוֹת הַפֶּסַח וּבְמִצְוֹת הַמִּילָה שֶׁהֵם
מִצְוֹת עֲשֵׂה וְיֵשׁ בָּהֶן כִּרְת :

יז. וְדַע כִּי הַמַּעֲלּוֹת הָעֲלִיּוֹנוֹת נִמְסְרוּ לָנוּ בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה. כְּמוֹ מַעֲלּוֹת הַבְּחִירָה,
שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל, יט) : וּבִחְרָתָ בְּחַיִּים. וּמַעֲלּוֹת תִּלְמוּד תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ו, ז) :
וּדְבַרְתָּ בָּם. וּמַעֲלּוֹת לֶכֶת בְּדַרְכֵי הָשֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כח, ט) : וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָּיו. וּמַעֲלּוֹת
שְׁלֵמוֹת הַבְּטָחוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יח, יג) : תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְיָ אֱלֹהֶיךָ. וּמַעֲלּוֹת הַתְּבוּנָה
בְּגִדְלַת הָשֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ד, לט) : וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל לְבָבְךָ כִּי יְיָ הוּא אֱלֹהֵינוּ.
וְדוּד אָמַר (תהלים יד, ב) : יְיָ מְשֻׁמִּים הִשְׁקִיף עַל בְּנֵי אָדָם לִרְאוֹת הֲיֵשׁ מִשְׁכִּיל דֶּרֶשׁ אֶת
אֱלֹהִים. וּמַעֲלּוֹת זְכוּרֹן חֲסָדָיו וְהַתְּבוּנָה בָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח, ב) : וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל
הַדֶּרֶךְ. וְנֶאֱמַר (שם שם, ה) : וְיָדַעְתָּ עִם לְבָבְךָ כִּי כָּאֲשֶׁר יֵיסַר אִישׁ אֶת בְּנוֹ יְיָ אֱלֹהֶיךָ
מִיִּסְרָךְ. וְדוּד אָמַר (תהלים קז, מג) : וְיִתְּבוּנְנוּ חֲסָדֵי יְיָ, וְנֶאֱמַר (שם כו, ג) : כִּי חֲסָדְךָ לִנְגֹד
עֵינֵי. וּמַעֲלּוֹת הַקְּדוּשָׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יא, מד) : וְהִתְקַדְּשְׁתָּם וְהִיִּיתָם קְדָשִׁים. וּמַעֲלּוֹת
הָעֲבוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י, ב) : אֹתוֹ תַעֲבֹד. וּמַעֲלּוֹת הִירְאָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) : אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ
תִירָא. וּמַעֲלּוֹת הָאֲהָבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ו, ה) : וְאָהַבְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ. וּמַעֲלּוֹת הַדְּבִקוּת,

שְׁנֵאֹמֶר (שם י, כ): ובו תִּדְבֹק. לְכָל אַחַת מֵהֵנָּה כְּמָה מְדַרְגּוֹת כֶּאֱשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. וּבְעֶבֶר הַמַּעֲלֹת הָאֵלֶּה נִבְרָא הָאָדָם, שְׁנֵאֹמֶר (ישעיה מג, ז): כָּל הַנִּקְרָא בְּשֵׁמִי וּלְכַבֹּדִי בְּרֹאֲתִיו. וְמֵה תִקְנֹת הַנִּבְרָא אִם לֹא יֵשִׁים עֲמַל נַפְשׁוֹ וְעָקֵר עֶסְקוֹ בְּדִבְרִים אֲשֶׁר נִבְרָא בְּעִבּוּרָם:

יח. וְהֵנָּה נִתְבָּאֵר בַּתּוֹרָה עֲנֵשׁ בְּטוֹל הַמִּצְוָה שְׁנֵאֹמֶר (דברים כז, כו): אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יִקִּים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם. אֲמַר לַעֲשׂוֹת אוֹתָם, יוֹרֵה כִּי זֶה נֹאמֶר עַל בְּטוֹל מַעֲשֵׂה הַמִּצְוֹת:

יט. וְדַע כִּי נִתְחַיֵּב הַנִּבְרָא לְהִיּוֹת צִיר נֶאֱמָן וְעָבֵד מִשְׁכִּיל בְּכָל מְלָאכַת עֲבוֹדַת אֱדוּנִיו, וְהַפּוֹעֵל הַנֶּאֱמָן יִהְיֶה מְהִיר בְּמִלְאכְתּוֹ וְיִשְׁגִּיחַ עַל מְלָאכַת הַפּוֹעֵלִים חֲבֵרָיו, וְעֵינָיו עַל דְּרָכֵיהֶם לְרֹאוֹת אִם בְּאֻמוּנָה הֵם עוֹשִׂים, וְיִזְהִירָם וְיוֹדִיעֵם אֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן, כִּי חֲפָצוֹ וְרָצוֹנוֹ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה מְלָאכַת אֱדוּנִיו בְּלֹא רְמִיָּה, עַל כֵּן יִחְזִיק יְדֵי עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה. וְאִמְרוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה בְּסִפְרֵי אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יִקִּים, אָדָם שֶׁלֹּמֵד וְשֶׁנֶּה וְלֹמֵד לְאַחֲרֵים וְקִים אֶת הַתּוֹרָה וְיֵשׁ בְּיָדוֹ כַּח לְהַחֲזִיק יְדֵי הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת וְלֹא הַחֲזִיק, הֵרִי הוּא בְּכָלל אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יִקִּים:

כ. וּמִן הַמִּצְוֹת הַחֲמוּרוֹת, שֶׁלֹּא לְדוֹן בְּעֶרְכָּאוֹת שֶׁל גּוֹיִם, שְׁנֵאֹמֶר (שמות כא, א): וְאַלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לִפְנֵיהֶם, לִפְנֵיהֶם וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם, וּפּוֹשְׁעִים יִפְּשְׁלוּ בָּהֶ. וּכְבֹּר הַקִּדְמָנוּ לְדַבֵּר עַל דְּרָכֵי מוֹת הַנִּמְצָאִים בַּעֲבֵרָה הַזֹּאת:

כא. וְעַל בְּטוֹל מוֹרָא אָב וְאִם שֶׁהִיא מִצְוֹת עֲשֵׂה, שְׁנֵאֹמֶר (דברים כז, טז): אֲרוּר מְקַלָּה אָבִיו וְאִמּוֹ. עֲנִין מְקַלָּה, שֶׁמְזַלְזֵל בְּכַבֻּדָּם וּמִפֶּר מוֹרָאָם, כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (קדושין לא, ב): (ויקרא יט, ג): אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ, אִיזְהוּ מוֹרָא אָב? לֹא יֵשֵׁב בְּמִקּוֹמוֹ, וְלֹא סוֹתֵר אֶת דְּבָרָיו, וְלֹא מְכַרִּיעוֹ:

כב. וּמִצְוֹת תִּפְלִין וּמִצְוֹת מְזוּזָה, מִצְוֹת עֲשֵׂה הֵם, וְהֵנָּם בְּכָלל קְבִלַת מַלְכוּת שָׁמַיִם, כִּי עַל כֵּן נִתְחַבְּרוּ בְּפֶרֶשֶׁת שְׁמַע יִשְׂרָאֵל. וְתוֹכַל לְהִתְבּוֹנֵן מִזֶּה עַנֵּשׁ הַמִּבְטֵל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה, כִּי הוּא שׁוֹבֵר עַל מִנְתַּק מוֹסְרוֹת, וּכְבֹּר הַקִּדְמָנוּ לְדַבֵּר עַל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה. וְעַל מִצְוֹת צִיצִית אִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה בְּסִפְרֵי (במדבר שלח): שֶׁהַצִּיצִית מוֹסַפֶּת קִדְשָׁהּ, שְׁנֵאֹמֶר (במדבר טו, מ): לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהִייתֶם קִדְשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם. וְגַם כִּי אֵין מִצְוֹת צִיצִית זוֹלָתִי עַל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּגָד אֲשֶׁר לוֹ אֶרְבַּע כְּנָפוֹת, וְאִם אֵין לוֹ בְּגָד כְּזֶה אֵינוֹ חַיֵּב לְקַנּוּתוֹ, אֶף גַּם זֹאת אִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (מנחות מא, א): כִּי עָנוּשׁ יַעֲנֵשׁ לַעֲתוֹת בְּצָרָה עַל דְּבַר אֲשֶׁר לֹא חָמַד

בִּלְכָּבוּ יִפִּי הַמְצֹה וּשְׁכָרָה לְבַעֲבוֹר סָבֵב פָּנָי דְּבַר חַיּוּבָה עָלָיו וְלִקְחַת לוֹ כְּגֵד שֵׁשׁ
לוֹ אַרְבַּע כְּנָפוֹת לַעֲשׂוֹת בּוֹ צִיצִית עַל כְּנָפָיו:

כג. וְדַע כִּי הֵיכָל אֵת דְּבַר הַשֵּׁם, יִחְמִיר וַיִּדְקֶדֶק וַיִּשִּׁים נִפְשׁוֹ בְּכַפּוֹ עַל מְצֹה קֵלָה
כְּמוֹ עַל הַחֲמוּרוֹת, כִּי לֹא יִבְיֵנוּ לְאַשֶׁר הַמְצֹה הַזֹּאת קֵלָה לַעֲמַת הַחֲמוּרוֹת,
אֲךָ יִבְיֵנוּ לְגִדְלַת הַמְזֹהִיר עָלֶיהָ יִתְבָּרֵךְ. וּפְקַח עֵינֶיךָ הֵיטֵב לִרְאוֹת כִּי הָעֶקֶר הַנִּכְבָּד
הַזֶּה נִתְבָּאֵר בַּתּוֹרָה, כִּי נִכְתָּב עַל מִצְוֹת הַקִּימָה מִפָּנֵי הַשִּׁיבָה, כְּמוֹ שֶׁנִּכְתָּב עַל מִצְוֹת
מִזְרָא אֲבִיו וְאִמּוֹ וּשְׁמִירַת הַשִּׁבְתָּ, אָנִי יי:

וּרְבוֹת מִן הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר הִרְבֵּה מִן הָעַם הַנִּמְצָאִים בְּדוֹר, קִצְרֵי יָד מַעֲשׂוֹתָם, הַבְּאֻנוּם
אֶל מְקוֹם זֶה, נוֹסֵד לְכָל אֶחָד בַּסֵּפֶר הַזֶּה. קָחֵם נָא אֵלֶיךָ, עֲגִדֵּם עַל לִוַּח לְפָנֶיךָ:

כד. הַמְדִּירָה הַשְּׁלִישִׁית, לֹאֹ שֶׁנִּתְּקַן לַעֲשֹׂה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (חולין
קמא, א): לֹאֹ שֶׁנִּתְּקַן לַעֲשֹׂה אֵין לֹקִין עָלָיו, כְּגֹון (דברים כב, ו): לֹא תִקַּח הָאֵם עַל
הַבָּנִים, שֶׁנִּתְּקַן לַעֲשֹׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כב, ז): שִׁלַּח תִּשְׁלַח. וְאֵף עַל פִּי שְׂאִין לֹקִין בִּידֵי
בֵּית דִּין, יֵשׁ בָּהֶם שְׁעָנָשׁן חֲמוּר וְנִגַּע עַד שָׁמַיִם, וּמִשְׁפָּטָן נִשְׂא עַד שְׁחָקִים, כְּגֹון
הַגָּזֵל שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט, יג): וְלֹא תִגְזֹל, וְנִתְּקַן לַעֲשֹׂה (ויקרא ה, כג): וְהִשִּׁיב אֶת הַגָּזֵלָה.
וְאָמְרוּ (סנהדרין קח, א): לֹא נִחְתָּם גִּזְרֵי דִינָם שֶׁל דּוֹר הַמִּבּוּל אֲלֵא עַל הַגָּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר
(בראשית ו, יג): קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס. וְאֵף עַל פִּי שֶׁהָעֲרוּהָ חֲמוּרָה
מִן הַגָּזֵל, מִדַּת עֲנָשׁ הַגָּזֵל לְהַקְרִיב יוֹם אִידוֹ וּלְהַחִישׁ עֲתִידוֹת לוֹ. עוֹד אָמְרוּ (ויקרא
רבה ב, לג, ב): סָאָה מְלֵאָה עֲוֹנוֹת, אֵין מְקַטְרֵג בְּכָלֵן כְּמוֹ הַגָּזֵל:

וְאָמַר שְׁלֵמָה עָלָיו הַשְּׁלוֹם עַל אוֹצְרוֹת הַמִּרְמָה וְהָאוֹנָאָה (משלי כא, ו): פֶּעַל אוֹצְרוֹת
בְּלִשׁוֹן שָׁקֵר הֵבֵל נִדָּף מִבְּקָשֵׁי מוֹת. פְּרוּשׁ, אוֹצְרוֹת הַמִּרְמָה וְהָאוֹנָאָה הֵבֵל נִדָּף הֵם,
כִּי אַחֲרֵיתָם לְכָלִיּוֹן. וְעוֹדֵם בְּרִשְׁוֹתוֹ, צוֹרְרִים הֵם לוֹ וּמִבְּקָשֵׁים נִפְשׁ בַּעֲלֵיהֶם
וּמִסִּבִּים לְמוֹתוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁאָמַר חֲבִיקוֹק עָלָיו הַשְּׁלוֹם (חֲבִיקוֹק ב, ט יא): הוּא בִצֵּעַ בִּצֵּעַ רַע
לְבִיתוֹ וְגו', כִּי אֲבֹן מְקִיר תִּזְעַק וְגו'. וְגִזְלָה הָעֵנִי חִיבִין עָלָיו מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם,
שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב, כב): אֵל תִּגְזֹל דָּל כִּי דָל הוּא וְאֵל תִּדְפֹּא עֲנִי בִשְׁעָרַי כִּי יִירִיב רִיבָם
וְקָבַע אֶת קִבְעֵיהֶם נִפְשׁ. פְּרוּשׁ, אֵל תִּגְזֹל דָּל בַּעֲבוּר שֶׁהוּא דָל וְאֵין עוֹזֵר לוֹ, וְאֵל
תִּדְפֹּא עֲנִי בִשְׁעָרַי בְּהַכְלָמָה וּבִבְזוּיוֹן. בִּשְׁעָרַי, כְּלוֹמַר בְּרַבִּים. וְכַעֲנִין שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ג,
טו): מִה לָכֶם תִּדְפֹּאוּ עֲמִי וּפָנֵי עֲנָיִים תִּטְחֲנוּ. כִּי יִירִיב רִיבָם, אַחֵר שְׂאִין לָהֶם סוּמָךְ
וּמִי שִׁטְעוֹן וְיִירִיב רִיבָם. וְקָבַע אֶת קִבְעֵיהֶם נִפְשׁ, אַחֲרֵי שֶׁהוֹבֵאֵת אֵלָיו צַעֲקַת הַדָּל
לֹא יִקַּח מִמֶּךָ מִמּוֹן תַּחַת הַגָּזֵלָה אֲשֶׁר גִּזְלָתָהּ, אֲבָל יִשָּׁל אֶלּוּהָ נִפְשָׁהּ. וְנֶאֱמַר (איוב כו,

(ח): כי מה תקנות חגף כי יבצע כי ישל אלוה נפשו, ונאמר (משלי א, יט): כן ארחות כל בצע בצע את נפש בעליו יקח:

ומי שיציק ויצער אלמנה ויתום, בין בגזל, בין בעשק, בין בהכלמה וכל מיני הצער, חייב מיתה בידי שמים. וכן הדינים שיש בידם להציל גזול מיד עושק, ויתום לא ישפוטו, משפט מות להם, שנאמר (שמות כב, כא כג): כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אותו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים. פרוש, והיו נשיכם אלמנות, כנגד ענוי האלמנה. ובניכם יתמים, כנגד ענוי היתום, מדה כנגד מדה:

והמצער כל איש מישראל, אף על פי שלא נכתב בו הענשים האלה, עובר בלא תעשה, שנאמר (ויקרא כה, יז): ולא תונו איש את עמיתו, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בבא מציעא נח, ב): באונאת דברים הכתוב מדבר, והוא מענין הצער והמצוק, מלשון (ישעיה מט, כו): והאכלתי את מוניך את בשרם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"מ נט, א): כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה. ובמקום שדבר הכתוב באונאת ממון הזכיר שם מקח וממכר, שנאמר (ויקרא כה, יד): וכי תמכרו ממכר לעמיתך וגו' אל תונו. ואמרו, גדולה אונאת דברים מאונאת ממון, שזו בגופו וזו בממון, זו נאמר בה (שם שם, יז): ויראת מאלהיך, וזו לא נאמר בה ויראת:

כה. והנשך והרבית יש בהן לא תעשה, שנאמר (שם שם, לו): אל תקח מאתו נשך ותרבית. ונתק לעשה, שנאמר (שם): וחי אחיך עמך. פרוש, אם לקחת מאתו נשך ותרבית, השב תשיבם לאחיו, למען יחיה עמך. וענשו חמור מאד כל זמן שלא תקן המעות, שאינו בא לתחית המתים, שנאמר (יחזקאל יח, יג): בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (פדר"א ג): על ענין תחית המתים, כי אין הנותן כספו בנשך ותרבית חייב מיתה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם"ר משפטים לא, ו): כי מי שיש בידו עון הרבית, אין מלאך מליץ מלמד עליו זכות. וזהו שנאמר וחי, בלשון שאלה ותמיהה, ה"ש מליץ שיאמר כי דתו לחיות? ! כלם יענו ויאמרו, לא יחיה:

כו. המדרגה הרביעית, לאו שאין בו מעשה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין סג, א): לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו. ומפרש בדבריהם זכרונם לברכה (יומא פה, ב): כי לאו שאין בו מעשה, חמור מן הלאו שנתק לעשה. ויש באזהרות לאו שאין בו מעשה, אזהרות תלויות בלב, מהן בלשון, ומהן בקפיצת יד והמנע מן

המעשה. וכן יש עברות שאין בהן מעשה, תלויות בחוש השמע ובחוש הראות. וראינו רבים מבני אדם שכתבו רבות מהן. ויש אשר ידעו ואינם נזהרים בהן מפני שאינן תלויות במעשה, כי העברות התלויות במעשה, כמו אכילת החלב והדם והנבלה והטרפה, אין הדבר קרוב להכשל בהן כמו העברות הנעשות במחשבה ובלשון ובשבת מן המעשה. על כן ראינו לזכור מקצתן להזכיר ולהזהיר אשר לא ידע להזהר, ולא באנו להאריך בהם, וזילתי לרמוז עליהן להיות לזכרון לשבי פשע:

כז. מן האזהרות התלויות בלב, השמר לך פן תשכח את יי אלהיך (דברים ח, יא). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, כל מקום שנאמר השמר פן ואל, הרי זה לא תעשה. הזהרנו בזה לזכור את השם יתברך בכל עת. וחייב האדם להשתדל לקנות לנפשו תמיד ההנהגות המחייבות מן הזכירה, כמו היראה, והצניעות, וקשוט המחשבות, וטכסיס המדות, כי זרע הקדש ישיגו כל הנהגה נאווה והמעטירה בעליה מזכירת השם יתברך, כמו שנאמר (ישעיה מה, כה): ביי יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל:

כח. השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים ד, ט). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מנחות צט, ב): כל השוכח דבר אחד מתלמודו, עובר בשני לאוין. יכול אפלו תקפה עליו משנתו, תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך, לא דבר הכתוב אלא במי שייסירם מלבו על ידי שהוא בטל מן התורה ואינו הוגה בה תמיד:

כט. אל תאמר בלבבך בהדף יי אלהיך אתם מלפניך לאמר בצדקתי הביאני יי לרשת את הארץ הזאת וגו' לא בצדקתך ובישר ללבבך (דברים ט, ד ה). הזהרנו בזה, שלא נדמה בנפשנו, הצלחתנו בצדקתנו וישר ללבנו, אבל נאמין ונדע עם לבנו כי הצלחתנו מחסד העליון ורב טובו, וכענין שאמר יעקב אבינו עליו השלום (בראשית לב, יא): קטנתי מכל החסדים ומכל האמת:

ל. לא תנסו את יי אלהיכם (דברים ו, טז). הזהרנו בזה, שלא יאמר אדם, אנסה נא בעבודת הצדקה היצליח השם דרכי, ואבחן בכשרון המעשה. אם כסף וזהב ירבה לי? והאיש הטוב לא נמצא בו רפיון ידים אם עמלו בחכמה ודעת וכשרון המעשה ולא צלחה דרכו בענין קנין כספו ובשאר טובת חפצי הגוף. ואמרו

רבותינו זכרונם לברכה (תענית ט, א): כי במצות המעשרות בלבד התרה הבחינה, שנאמר (מלאכי ג, י): הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת. ואמר שלמה עליו השלום (משלי ג, ט יא): כבד את יי מהונך ומראשית כל תבואתך, וימלאו אסמך שבע וגו'. מוסר יי בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו. פרוש, אם לא יהיה לך כן להמלא אסמך שבע בתתך מהונך ומראשית כל תבואתך לעבודת הצדקה, אבל יאחזוך ימי עני, אל תמאס מוסר השם ודע כי גם זה לטובתך, (שם שם, יב): כי את אשר יאהב יי יוכיח, להיטיבו באחריתו, להיות תמורת שכר העולם הזה ותחת כבודו, שכר אמת והטוב הצפון העומד לעד לעולם:

לא. כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם, לא תירא

מהם (דברים ז, יז יח):

לב. כי תצא למלחמה על איביך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם (שם כ, א). הזהרנו בזה, שאם יראה האדם כי צרה קרובה, תהיה ישועת השם בלבבו ויבטח עליה, כענין שנאמר (תהלים פה, י): אף קרוב ליראיו ישעו. וכן כתוב (ישעיה נא, יב): מי את ותיראי מאנוש ימות:

לג. לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא (דברים א, יז). הזהרנו בזה, להאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק כאשר לא נכיר בו פנים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים ה, ב): שלוחי מצוה אינם נזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן. וזהו פרוש כי המשפט לאלהים הוא, שלא יבואכם נזק בסבתו:

לד. לבלתי רום לבבו מאחיו וגו' (דברים יז, כ). הזהרנו בזה, להסיר מנפשנו מדת הגאווה, ושלא יתגאה הגדול על הקטן, ואפלו המלך לא ירום לבבו מאחיו וכי ישתר עליהם גם השתרר בהנהגותיו, אף היה יהיה שפל רוח. והגאווה, מן העברות החמורות המאבדות ומכלות הנפש, שנאמר (משלי טז, ה): תועבת יי כל גבה לב. ומה יועיל קנין כספו ורב עשרו וגנזי ברומיו. והנה אחרי כי נתעב ונאלח, גבהי תפארת גדלתו עמקים משאול. ואל יתהלל חכם זולתי בעבודת השם יתברך וביראתו, והבטחון בו ובאהבתו, והדבקות בו, שנאמר (דברים י, כא): הוא תהלתך והוא אלהיך. ונאמר (ירמיה ט, כב כג): אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי:

לה. נתן נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו (דברים טו, י). הזהרנו בזה, להרחיק מנפשנו

צרות העין ולהיותנו טובי עין, כַּעֲנִין שְׁנֹאֲמַר (משלי כב, ט): טוב עין הוא יְבָרֵךְ. ולא די בַּמִּתְנֵת הַיָּד, עד אֲשֶׁר נִטַּע בְּנִפְשׁוֹתֵינוּ מִדַּת הַנְּדִיבוּת. על כֵּן הִזְהִיר וְאָמַר ולא יֵרַע לְבָבְךָ אַחֵר שְׁאֲמַר נָתַן תַּתֵּן לוֹ:

לו. לא תֵּאֱמַץ אֶת לְבָבְךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ (דברים טו, ז). הִזְהַרְנוּ לְהִסִּיר מִנַּפְשָׁנוּ מִדַּת הָאֲכֻזְרִיּוֹת, וְלִנְטוֹעַ בָּהּ נִטְעֵי נַעֲמָנִים הֵם הָרַחֲמִים וְהַחֲסָדִים הַנֶּאֱמָנִים, כְּמוֹ שִׁכְתוּב (שם כח, ט): וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָּיו. וּבַעֲבוּר כִּי מִן הָאֲפֹשֶׁר שְׁלֹא יִקְפֹּץ אֶת יָדוֹ וַיַּחֲוֶן אֶת הָעֵנִי וְלֹא מִדְּרָךְ רַחֲמָנוּת, כַּעֲנִין שְׁנֹאֲמַר (משלי יב, י): וְרַחֲמֵי רַשָּׁעִים אֲכֻזִּי, עַל כֵּן כְּתוּב, לֹא תֵאֱמַץ אֶת לְבָבְךָ. וְעַנֵּשׁ הָאֲכֻזְרִיּוֹת רַע וּמָר, כְּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בַּשַּׁעַר הָאֲכֻזְרִיּוֹת בַּעֲזֶרֶת הָאֵל. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ (שבת קנא, ב), (דברים יג, יח): וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶךָ וְהִרְבָּךְ, כָּל הַמֶּרְחָם עַל הַבְּרִיּוֹת, מִרַּחֲמִין עָלֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם. וְכָל שְׂאִינוּ מֶרְחָם עַל הַבְּרִיּוֹת, אֵין מִרַּחֲמִין עָלֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם:

לז. וְלֹא תַחֲוֹס עֵינֶךָ עָלָיו וְלֹא תַחֲמוֹל וְלֹא תַכְסֶּה עָלָיו (שם שם, ט). הִזְהַרְנוּ בְּזֶה, שְׁלֹא לַחֲמוֹל וְלִרְחֹם עַל הַמַּחֲטִיאִים וְהַמְכַּשִּׁילִים בְּנֵי אָדָם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ (ילקוט שמואל טו, קכא): כָּל הַנַּעֲשֶׂה רַחֲמָנִי עַל הָאֲכֻזְרִים, לִסּוֹף נַעֲשֶׂה אֲכֻזִּי עַל הָרַחֲמָנִים:

לח. לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ (ויקרא יט, יח). אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ (יומא כג, א): אִיזוֹ הִיא נִקִּימָה? אָמַר לוֹ, הַשְּׂאִילֵנִי קִרְדָּמֶךָ. אָמַר לוֹ, אֵינִי מִשְׂאִילָךְ כְּדָרְךָ שְׁלֹא הַשְּׂאִלְתָּנִי אֶת שְׁלֹךְ. וְאִיזוֹ הִיא נִטִּירָה? אָמַר לוֹ, הִרִינִי מִשְׂאִילָךְ וְאֵינִי כְּמוֹתָךְ שְׁלֹא הַשְּׂאִלְתָּנִי. וְאֵין הָעֵנֶשׁ בְּזֶה עַל הַדְּבוּר, אֲלֵא עַל נִטִּירַת הַלֵּב. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ, כִּי אֲזִהְרַת הַנִּטִּירָה עַל דְּבַר שְׂבִמָּמוֹן. אֲבָל עַל דְּבַר גְּאוּהָ וְבוֹז וְדִרְיֶשֶׁת רָעָה, מִתֵּר לָשׁוּם הַדְּבָרִים עַל לְבוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ עַל זֶה (שם כב, ב), כָּל תִּלְמִיד חָכָם שְׂאִינוּ נֹקֵם וְנוֹטֵר כְּנָחֵשׁ, אֵינוֹ תִלְמִיד חָכָם. אֲבָל אִם יִבְקֶשׁוּ מִמֶּנּוּ מַחִילָה, יַעֲבִיר עַל מַדּוּתוֹ:

לט. לֹא תִשָּׂא אֶת אַחִיךָ בְּלִבְבְּךָ (ויקרא יט, יז). הִזְהַרְנוּ בְּזֶה, לְהִסִּיר מִנַּפְשָׁנוּ מִדַּת הַשְּׂנְאָה, וְהִיא מִדָּה מַעֲוִלָּלַת פְּשָׁעִים רַבִּים, וּמִסַּבְּכַת כְּמָה עֲלִילוֹת נִשְׁחָתוֹת, כְּמוֹ לְשׁוֹן הָרַע שֶׁהוּא שָׁקוּל כְּנֶגֶד כְּמָה חִיבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין, כְּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר, וְכְמוֹ דְּרִישַׁת רָעָה, וְהַשְׁמָחָה לְאִיד, וּגְרִימַת גְּזָקִים לַחֲבֵרִים, וְהִלִּיכַת רְכִיל, וּנְקִימָה, וְנִטִּירָה, וּמֵאֲבֶדֶת טוֹבָה הִרְבָּה מִן הַנֶּפֶשׁ, כְּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בַּשַּׁעַר הַשְּׂנְאָה. וְרֹאה עַד הֵיכָן הִגִּיעַ עֲנֵשׁ הַשְּׂנְאָה, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ (יומא ט, ב): בֵּית שְׁנֵי שְׁהִיוּ

עוסקים בתורה ומעשים טובים מפני מה חרב? מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם:
מ. ונשמרת מפל דבר רע (דברים כג, י). פראשו זכרונם לברכה (כתובות מו, א): שלא יהרהר
 אדם ביום ויבוא לידי טמאה בלילה, ואף על פי שאינו מהרהר כדי לעשות.
 ודבר הלמד מענינו שכתוב אחריו (דברים כג, יא): כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור
 מקרה לילה:

מא. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו, לט). הזהרנו בזה, שלא
 לחשוב לעשות עברה וכל דבר פשע וחטא, כענין שנאמר (משלי כד, ח): מחשב
 להרע. ושלא להרהר בדברי המינין, פן יכשל וימשך אחריהם, ואשר ישיב אל לבו
 כי השם יתברך בוחן לב וחוקר כליות, איך יעזי פניו לטמא לבו לדבר בליעל יצוק
 בו. ואמר שלמה עליו השלום (שם שם, ט): זמת אולת חטאת. עוד אמר (שם ו, טז יח):
 שש הנה שגא יי ושבע תועבת נפשו וגו' לב חרש מחשבות און:

מב. לא תשא שמע שוא (שמות כג, א). הזהרנו בזה, שלא לקבל לשון הרע, וכמו
 שאמר התרגום, לא תקבל שמע דשקר:

מג. לא תחמד בית רעה (שם כ, יז), ולא תתאוה בית רעה (דברים ה, יח). הזהרנו בזה,
 שלא להתעולל עלילות ברשע לקחת שדה וכרם וכל אשר לרענו, גם כי נתן
 מכרם. והזהרנו על מחשבת הדבר הרע הזה שלא נסכים במחשבתנו לעשותו,
 שנאמר לא תחמד. ואם יכסף אדם שימכור לו חברו שדה או כרם או אחד מחפציו
 ולא יש את נפשו למכרו, ואם יפצר בו ברב דברי תחנונים יבוש להשיב פניו, אסור
 לפצר בו, כי זה כמו הכרח ואנס. והחומד לקחת כל חפץ והוא איש נכבד שאם
 ישאל שאלה אור פניו לא יפילון, אסור לשאול מעם רעהו מקח או מתת בלתי אם
 ידע כי נתון יתן לו בנפש חפצה, ולא ירע לבבו בתתו לו:

מד. מן האזהרות התלויות בלשון:

כי יי אלהיך מתהלך בקרב מחנהך להצילך ולתת איביך לפניך והיה מחנהך
 קדוש ולא יראה בך ערות דבר (דברים כג, טו). אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות כה,
 ב): כי בכלל האזהרה הזאת, כי בהגותנו בתורת השם יתברך ובדברנו בתפלה
 לפניו, יהיה מחננו קדוש ולא יראה בנו ערות דבר. לכן נצטוינו בזה להזכיר שם
 שמים בקדשה, ולעסוק בדברי תורה ותפלה בקדשה, ושלא להזכיר שם שמים
 ודברי תורה אם הוא ערם, או אם יש אדם ערם כנגדו. וכן הזהרנו שיהיה המקום

נקי, כמו שנאמר (דברים כג, יד): וּחִפְּרָתָהּ בָּהּ וּשְׁבַת וְכִסִּיתָ אֶת צִאֲתָהּ, וְכָל שָׁכֵן כִּי הוּא מְזַהֵר שְׁלֹא לְהִזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם אִם אֵין יָדָיו נְקִיּוֹת, וְאִם נִגְעוּ יָדָיו בְּדָבָר הַנִּמְאָס עָלָיו, יִרְחֹצֵן, וְכַעֲנִין שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כו, ו): אֶרְחֹץ בְּנִקְיֹן כַּפִּי:

וּבְלָכְתוֹ בְּדֶרֶךְ וְהוּא מְסַתֵּפֵק אִם הִדְרֵךְ נָקִי, אֵל יִזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם, וְאֵל יִדְבֹּר בְּדַבְרֵי תוֹרָה. וְאִם יֵשׁ דָּבָר שְׁאִינוֹ נָקִי לְאַחֲרָיו, כְּגוֹן צוּאָה אוֹ נִבְלָה אוֹ מִי מִשְׁרָה, צָרִיךְ שִׁירְחִיק אַרְבַּע אַמּוֹת מִמָּקוֹם שֶׁכֻּלָּה הָרִיחַ, וּלְפָנָיו כְּמֵלֵא עֵינָיו. וְהַזְהִירוֹת בְּזָה, מִדְּרָכֵי יְרֵאת שָׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג, טז): לִירְאֵי יְיָ וְלַחֲשָׁבֵי שְׁמוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (ברכות כד, ב), (במדבר טו, לא): כִּי דָבָר יֵי בְּזָה, זֶה הַמְדַּבֵּר דְּבָרֵי תוֹרָה בְּמִבּוֹאוֹת הַמִּטְנָפוֹת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (קה"ר א, יז), (דניאל ב כא): יִהְיֶה חֲכָמָתָא לְחַפְיָמִין, מִפְּנֵי כִי הַחֲכָמִים מְכַבְּדִים אֶת הַתּוֹרָה וְעוֹסְקִים בָּהּ בְּקִדְשָׁהּ. וְאֵלּוּ נִתְּנָה לְטַפְשִׁים, הֵיוּ מְדַבְּרִים בְּדַבְרֵי תוֹרָה בְּמִבּוֹאוֹת הַמִּטְנָפוֹת:

מה. וַיֵּשׁ בְּאַזְהָרוֹת הַתְּלוּיּוֹת בְּלִשׁוֹן שְׁלוֹקִין עָלֶיהֶן, כִּי כֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (מכות טז, א): כָּל הָאֲזָהָרוֹת שֶׁבַתְּוֹרָה לְאוֹ שְׁאִין בּוֹ מַעֲשֶׂה אֵין לוֹקִין עָלָיו, חוּץ מִנְשָׁבֵעַ וּמִקְלָל אֶת חֲבֵרוֹ בְּשֵׁם. וְהַשְׁבּוּעָה לְשׁוּא, אֵף עַל פִּי שְׁאִין בָּהּ מִיתַת בֵּית דִּין, עֲנִשָּׁה חֲמֹר בִּידֵי שָׁמַיִם יוֹתֵר מִהֶרְבֵּה עֲבֵרוֹת שֵׁישׁ בָּהֶן מִיתוֹת בֵּית דִּין. כִּי הַנִּשְׁבָּע לְשֹׁקֵר, מַחֲלִיל אֶת הַשֵּׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט, יב): וְלֹא תִשָּׁבַעוּ בְּשֵׁמִי לְשֹׁקֵר וּחִלְלַת אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי יְיָ. וְחִלּוֹל הַשֵּׁם עֲנִשׁוֹ לְמַעַל מִכָּל הָעֲבֵרוֹת. וְלֹא נִכְתָּב כֵּן עַל אַחַת מִן הָעֲבֵרוֹת אֲלֵא עַל הַשְׁבּוּעָה לְשֹׁקֵר וְעַל עֲבֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ, ג): כִּי מִזֵּרְעוֹ נִתֵּן לְמַלְךְ לְמַעַן טַמֵּא אֶת מִקְדָּשִׁי וְלִחְלֹל אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי. וְנֶאֱמַר בְּאַזְהָרוֹת עֲבֹדָה זָרָה (שמות כ, ה): לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא, רְצוֹנוֹ לּוֹמַר, כִּי לֹא יִסְלַח עֹון עֲבֹדָה זָרָה עַל דֶּרֶךְ סְלִיחָתוֹ לְשָׂאֵר עֲבֵרוֹת, כְּעִנְיֵן שְׁכָתוֹב (ירמיה ה, ז): אִי לִזְאֹת אֶסְלַח לָךְ בְּנִיךְ עֲזוֹבוֹנִי וַיִּשָּׁבַעוּ בְּלֹא אֱלֹהִים. וְכֵן כְּתוּב בְּאַזְהָרוֹת הַשְׁבּוּעָה לְשֹׁקֵר (שמות כ, ז): כִּי לֹא יִנָּקֶה יְיָ אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׁוּא. וְנִכְתָּבָה אֲזָהָרַת הַשְׁבּוּעָה לְשֹׁקֵר אַחֵר אֲזָהָרַת עֲבֹדָה זָרָה, יַעַן וּבִיעֵן כִּי הַשְׁבּוּעָה לְשֹׁקֵר נִמְצָא בְּכַנְפֵיהָ עֹון חִלּוֹל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (ילקוט משלי, תתקסב): בְּעִנְיֵן מַה שְׁכָתוֹב (משלי ל, ט): רֹאשׁ וְעֶשֶׂר אֵל תִּתֵּן לִי וְגו', פֶּן אֲשַׁבֵּעַ וְכַחֲשֵׁתִי וְאִמְרַתִּי מִי יְיָ וּפֶן אוֹרֶשׁ וְגִנְבֹתִי וְתַפְשֵׁתִי שֵׁם אֱלֹהִי, הַשְׁנִיָּה קִשָּׁה מִן הָרֵאשׁוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כ, לט): וְאַתֶּם בֵּית יִשְׂרָאֵל [כֹּה אָמַר אֲדֹנֵי אֱלֹהִים] אִישׁ גְּלוּלָיו לָכוּ עֲבָדוּ וְאַחֵר אִם אֵינְכֶם שֹׁמְעִים אֵלַי וְאַתֶּם שֵׁם קְדֹשִׁי לֹא תִחַלְלוּ עוֹד.

רצונו לומר, כי עון הנשבע לשקר בבית דין, חמור מענש העובד עבודה זרה בסתר, מפני חלול השם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבועות לט, א): על כל עברות שבתורה, נפרעין ממנו וממשפחתו, וכאן ממנו ומכל העולם:

ואם חיבו בית דין את האדם להשבע שבועה והוא יודע אשר פיו דבר שוא, אסור לקבל עליו השבועה לאמר, אנכי אשבע, למען הפחיד את חברו, אף על פי שאין בלבו להשבע, שנאמר (שמות כ, יז): לא תשא, ויש בכלל משמעו, לא תקבל להשבע לשוא. וכן אמרו זכרונם לברכה במכילתא (בחדש פ"ז), ותרגום (שמות כג, א): לא תשא שמע שוא, לא תקבל. ואסור להשבע חנם אף על פי שהוא נשבע על אמת, שנאמר (שם כ, יז): לא תשא את שם יי אלהיך לשוא, ותרגומו למגנא: וכן המסבב להשביע את חברו חנם, גדול עונו, כגון שהיה חברו חייב לו מנה, וכפול על תביעתו למען יצא קו הדין על הודאתו למקצת להשבע שבועת התורה, או שתובע את חברו על חנם, אשר לא ידע ישאלהו, ומשביעו שבועת הסת, ואמרו רבותינו (שבועות לט, א): כי זה האיש נקרא גנב, שגונב דעת הבריות, ועליו נאמר (זכריה ה, ד): הוצאתיה נאם יי צבאות וכאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו. ומי שהוא יודע שאם ישבע יחשדוהו בני אדם על שבועתו, יש לו להמנע ולחשוך נפשו מן השבועה לכבוד שמים, גם כי האמת אתו:

מו. אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר (שמות כב, כז). לא תקלל חרש (ויקרא יט, יד). הזהרנו בזה, שלא יקלל איש מישראל בשם ולא באחד מכל הכנויים. ומה שהזכר בתורה אלהים לא תקלל, ונשיא וחרש, כי בא להזהיר שלא לקלל השופט כאשר ירשיעוהו בדין, ולא את הנשיא כאשר יענוש אותו לשלחו ביד פשעו. והצרף להזכיר החרש, פן תאמר, אין ענש בקללתו אחרי אשר איננו שומע ולא ישיגהו צער על קללתו. ובסוף פרשת משפטים נכתב, אלהים לא תקלל, לאמר, שלא תקלל השופט את המשפטים האלה. אבל השופט אשר לא כדת, אותו תקלל. ואמרו רבותינו (שבועות לו, א): המקלל את חברו או את עצמו בשם, לוקה, וענשו בידי שמים רב מאד, שנאמר (דברים כח, נח נט): אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת [בספר] ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את יי אלהיך, והפלא יי את מכותך, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (תמורה ג, ב): ענין הפסוק הזה, על מי שמקלל את חברו או את עצמו בשם:

מז. ואסור לאדם שיאמר, כי ירשיעוהו השם כאשר הדבר הזה דבר אמת. והנה

הוא כָּזָב, כִּי הִנֵּה קָלֵל אֶת עֲצָמוֹ בְּשֵׁם, שֶׁמֶכֶּלֶל הֵן אֶתָּה שׁוֹמֵעַ לֹא:

מח. יֵין וְשֹׁכֵר אֵל תִּשָּׁתּוּ וְגו', וְלֹהֲבִדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל וְגו', וְלֹהוֹרֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא י, ט יא): אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנוֹם לְבִרְכָּה (עירובין סד, א): הַשּׁוֹתֶה רַבִּיעִית יֵין שְׁאִינוֹ מְזוּג בָּמִים, אֵל יוֹרֶה. וְאִם שָׁתָה יוֹתֵר מִרַבִּיעִית, אָף עַל פִּי שֶׁמֶזְגוּ, אֵל יוֹרֶה:

מט. וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ (ויקרא כה, יז), בְּאוֹנָאת דְּבָרִים, הַפְּתוּב מִדְּבַר, כְּאֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ לְמַעֲלָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"מ נח, ב): הִיא בַּעַל תְּשׁוּבָה, לֹא יֹאמֵר לוֹ זְכוֹר מַעֲשֶׂיךָ הָרָאשׁוֹנִים. הִיא בֶּן גָּרִים, לֹא יֹאמֵר לוֹ זְכוֹר מַעֲשֵׂי אֲבוֹתֶיךָ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות, כב כ): וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ. לֹא תוֹנֶה, בְּדָבָרִים. וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ, בְּמָמוֹן. וּבְכַמָּה מְקוֹמוֹת הִזְהִירָה הַתּוֹרָה עַל אוֹנָאת הַגֵּר, מִפְּנֵי אֲשֶׁר שָׂכַח עַמּוֹ וּבֵית אָבִיו וְכֹא לַחֲסוֹת תַּחַת כֹּנֶפִי הַשְּׂכִינָה, כַּעֲנִין שֶׁנֶּאֱמַר (רות ב, יא): וַתַּעֲזֹב אֲבִיהָ וְאִמָּהּ וְאֶרֶץ מוֹלַדְתָּהּ וְתָלָכִי אֵל עִם אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ, וְנֶאֱמַר (שם שם, יב): וַתְּהִי מְשֻׁכָּרֶתָּה שְׁלָמָה מֵעַם יִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בָּאת לַחֲסוֹת תַּחַת כֹּנֶפִיו. מָשַׁל לְצָבִי שָׂבָא לַעֲדָר וְשֵׁם יִרְבֶּץ עִם הַצֹּאן יִרְעָה, וְחָמַל עָלָיו בַּעַל הָעֲדָר, כִּי עֲזַב כָּר נֶרְחַב וַיַּעֲמֹד בְּמָקוֹם צָר:

נ. לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לְרַעוֹת (שמות כג, ב). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שֶׁלֹּא לַחֲזֹק יְדֵי עוֹבְרֵי עֲבֵרָה בְּדָבָרִים, וְשֶׁלֹּא לְהִתְחַבֵּר אֶל הַמַּסְפִּימִים אֶל הָעוֹל, וְכַעֲנִין שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ת, יב): לֹא תֵאֱמָרוּן קֶשֶׁר לְכָל אֲשֶׁר יֹאמֵר הָעָם הַזֶּה קֶשֶׁר:

נא. וְאָסוּר לְהִתְחַבֵּר אֶל הָרָשָׁע בְּעֶסְקֵי הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (דה"ב כ, לו): בְּהִתְחַבְּרֶךָ עִם אַחֲזִיָּהוּ פֶּרֶץ יֵי אֶת מַעֲשֶׂיךָ. וְאָפְלוּ לְדַבֵּר מִצְוָה אָסוּר לְהִתְחַבֵּר לְרָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג, לא): אֵל תִּקְנָא בְּאִישׁ חָמָס וְאֵל תִּבְחָר בְּכָל דְּרָכָיו. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנוֹם לְבִרְכָּה בְּאַבוֹת שֶׁל רַבִּי נֶתָן (פט): אֵל תְּהִי חֵבֶר לְרָשָׁע אֲפֹלוּ לְדַבֵּר מִצְוָה. וְרַבּוֹ דְּרָכֵי מוֹת הַנִּמְצָאִים בְּחִבְרַת הָרָשָׁעִים, וְכִבְר גְּלִינוּ עַל הָעוֹן הַזֶּה וְכִבְד עֲנָשׁוֹ:

נב. וְלִפְנֵי עוֹר לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל (ויקרא יט, יד). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שֶׁלֹּא לְהוֹרוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לֹא כֹדֶת וְשֶׁלֹּא כֹהֲלָכָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנוֹם לְבִרְכָּה (אבות פ"א, מ"א): הָיוּ מִתּוֹנִים בְּדִין. וְנִמְהָרִי לֵב לְהִבִּין וְלֹהוֹרוֹת, לֹא יִצִּילוּ אֶת נַפְשָׁם מִתַּת מִכְשׁוֹל לִפְנֵי עוֹר, וְחֻטְאָתָם כְּבֹדָה מְאֹד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פב, ה): לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ בְּחֻשְׁכָּה יִתְהַלְכוּ יְמוּטוֹ כָּל מוֹסְדֵי אֶרֶץ. וְעוֹד אָמְרוּ (אבות פ"ד, מט"ז): הָיוּ זֵהִיר בְּתַלְמוּד שֶׁשֶּׁגְּגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זְדוּן. וְאָמְרוּ (סוטה כב, א), (משלי ז, כו): כִּי רַבִּים חָלָלִים הִפִּילָה, זֶה תַּלְמִיד

שלא הגיע להוראה ומורה. ועצומים כל הרוגיה, זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה:

נג. עוד הזהרנו מן המקרא הזה, להשיא עצה הוגנת לאשר יועץ עמנו, ולא להכשילו בעצה נבערה. ולא ייעץ את חברו לפי דרכו:

נד. וחיב אדם לחשוב מחשבות להעלות עצות הגונות ומתקנות לחברו, וזה אחד מעקרי דרכי גמילות חסדים, שנאמר (משלי כז, ט): שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש:

נה. לא תלך רכיל בעמך (ויקרא יט, טז). אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות מו, א): כי בכלל האזהרה הזאת שלא להוציא שם רע על איש מבני עמנו, וענשו חמור בידי שמים, כאשר יתבאר במדרגת חיבי מיתה. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם): לא תלך רכיל בעמך, אזהרה לדין שלא יהא רף לזה וקשה לזה:

נו. ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג, יג), (סנהדרין סג, ב): לא יאמר אדם לחבירו, שמר לי אצל עבודה זרה פלוגית:

נז. ולא תחנם (דברים ז, ב), פרושו רבותינו זכרונם לברכה (ע"ז כ, א): לא תתן להם חן, שאסור לאדם לומר, כמה נאה גוי זה. עוד פרושו, שלא לתת להם מתנת חנם:

נח. ולא יהיה קקרח וכעדתו (במדבר יז, ה). אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין קי, א): כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו, שנאמר, ולא יהיה קקרח וכעדתו. ומתן לספר לשון הרע על בעלי המחלוקת, שנאמר (מ"א, כו): ולי אני עבדך ולצדוק הכהן וגו':

נט. מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתיצבים על דרך לא טוב ומושכי העון, הרי הוא נענש מפשעיהם לכל חטאתם, ועובר בלאו, שנאמר (ויקרא יט, יז): ולא תשא עליו חטא. ונאמר (הושע י, ט): מימי הגבעה חטאת ישראל שם עמדו לא תשיגם בגבעה מלחמה על בני עלוה. פרוש, אם שם עמדו הדור הזה, לא השיגה אותם בגבעה מלחמה לבער הרע כאשר השיגה מלחמה לבני הדור ההוא. שם עמדו, כמו אם שם עמדו. וכן (בראשית מד, כב): ועזב את אביו, ואם עזב. רוצה לומר, ממין חטא גבעה היתה חטאתם. אכן, הם היו טובים מאלה, כי נקהלו ועמדו על נפשם לבער הרע. ונאמר (שופטים ה, כג): אורו מרוז אמר מלאך יי אורו אורו ישיביה כי לא באו לעזרת יי, לעזרת יי בגבורים. ונאמר (דברים א, יז): לא תגורו מפני איש. וכל מי שהוא לשם יתברך, ימסור נפשו על קדשת השם, שנאמר (שמות לב, כו): מי ליי אלי

וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לֹוִי. וַנֹּאמֶר (במדבר כה, ז): וַיֵּרָא פִּינְחָס וְגו' וַיִּקַּח רֶמֶח בְּיָדוֹ. וְחֻכָּה עַל כָּל יֶרֶא אֵף כִּי אוֹהֵב טָהָר לֵב, לְהַעֲרִיר קִנְיָה כִּי יֵרָאָה וְהִנֵּה יָד שָׂרִים וּסְגָנִים בַּמַּעַל. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ כָּל פֶּרֶצָה שְׂאִינָה מִן הַגְּדוֹלִים, אִינָה פֶּרֶצָה, שְׁנֹאמֶר (עזרא ט, ב): וַיֵּד הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים הִיתָה בַּמַּעַל הַזֶּה רֹאשׁוֹנָה:

ס. וּבִאֲחִיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאֲחִיו לֹא תִדְּרֶה בּוֹ בַּפֶּרֶץ (ויקרא כה, מו). לֹא יִשְׁתַּעֲבֹד אָדָם בַּחֲבֵרָיו. וְאִם אִמְתּוֹ עָלִיהֶם אוֹ שֶׁהֵם בּוֹשִׁים לְהַחֲלִי דְבָרוֹ, לֹא יִצְוֶה אוֹתָם לַעֲשׂוֹת קִטְנָה אוֹ גְּדוּלָּה אֶלָּא לְרִצּוֹנָם וְתוֹעֲלָתָם, וְאֶפְלוּ לְהַחֲסֵם צַפְחַת מַיִם אוֹ לַצָּאֵת בְּשִׁלְיחוֹתוֹ אֶל רֵחוֹב הָעִיר לְקִנּוּת עַד כָּפַר לָחֵם. אַבְל אָדָם שְׂאִינוּ נוֹהֵג כְּשׁוֹרָה, מֵתָר לַצּוּתוֹ לְכָל אֲשֶׁר יִחְפוֹץ:

סא. וְלֹא תַחֲלִלוּ אֶת שֵׁם קֹדֶשִׁי (שם כב, לב), זֶה מַחֲיָבִי כְּרִתּוֹת כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר. וְדַע, כִּי הַהֶפְסֵד וְהָאֲבִדוֹן הַמָּצוּי בַּנִּפְשׁוֹת הַמּוֹן הָעֵם, הֵלֵא הוּא עַל שִׁפְתֵי לְשׁוֹן, כִּי הֵם מְזַכְּרִים שֵׁם שְׁמַיִם לְבִטְלָה, וְגַם מְזַכְּרִים מִבְּלִי מוֹרָא. וְעַל עֲנִיָּן זֶה, פֶּרֶשׁוֹ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה (ויק"ר אמור, כז): מָה שֶּׁכְּתוּב (ישעיה א, ג): יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע. גַּם אִינֶם מְדַקְדְּקִים בַּנִּקּוּיֹת הַמָּקוֹם וְנִקְיוֹן כַּפִּים. וְחֻכְמֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ מְנַדִּים וּמְשַׁמְתִּים הַמוֹצִיא שֵׁם שְׁמַיִם לְבִטְלָה, וְהָיוּ חוֹשְׁדִּים אוֹתוֹ עַל הַשְּׁבוּעָה, וְאָמְרוּ (נדרים ו, ב): הַשּׁוֹמֵעַ מִחֲבֵרוֹ שֶׁמְזַכֵּר שֵׁם שְׁמַיִם לְבִטְלָה, צָרִיךְ לְנִדּוּתוֹ. וְאִם לֹא נִדְּהוּ, הוּא עֲצָמוֹ יֵהָא בְּנִדּוּי:

סב. וְעַל דְּבִרַת בְּנֵי הָאָדָם שְׂאִינֶם נִזְהָרִים בְּלִשׁוֹנָם בְּכָבוֹד תַּלְמִידֵי חֻכְמִים, בֵּין בַּפְּנִיָּהם בֵּין שְׁלֵא בַּפְּנִיָּהם, נַעֲשִׂים אֶפִיקוֹרְסִים שְׂאִין לָהֶם חֵלֶק לַעֲוֹלָם הַבָּא. וְכֵן אֲבִדוֹן אַרְבַּע כְּתוּת הֵלֵא הוּא כַחֲטָאֵת פִּימוֹ דְּבַר שִׁפְתֵימוֹ, הַכֹּל כְּמוֹ שִׁיתְבָּאֵר בַּשַּׁעַר הַזֶּה. עַל כֵּן כְּתוּב (משלי יח, כא): מוֹת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן:

סג. וְהַתְּבוּנָה וְרֹאֵה עוֹן הַלְשׁוֹן וְכַבֵּד פֶּשַׁעוֹ, כִּי הַמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ, עָנְשׁוֹ חֲמוֹר מִן הַמַּכָּה. כִּי מִשְׁפַּט הַמְקַלֵּל, בְּסִקְלָה שֶׁהִיא הַחֲמוּרָה בְּמִיתוֹת בֵּית דִּין. וְהַמַּכָּה, מִשְׁפַּטוֹ בַּחֲנוּק:

סד. וְגַם רַבִּים נוֹקְשִׁים וְנִלְפָּדִים בְּחִלְלֵם הַחוֹשִׁים הַנִּכְבָּדִים, חוֹשׁ הָרָאוֹת, וְחוֹשׁ הַשְּׁמַע. וְנֹאמֶר עַל חוֹשׁ הָרָאוֹת (במדבר טו, לט): וְלֹא תִתּוֹרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם, הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שְׁלֵא יִסְתַּכֵּל אָדָם בְּאַשְׁתֵּי אִישׁ וּבִשְׂאֵר עֲרִיּוֹת פֶּן יוֹקֵשׁ בָּם:

סה. וּמִן הָעֲבֵרוֹת הַתְּלוּיֹת בַּחוֹשׁ הָרָאוֹת, רוּם עֵינַיִם, כִּי הוּא מַעֲוֹלָל מִן הַגְּאֻוָּה,

שְׁנֵאמֶר (תהלים קא, ו) : גְּבוּהַ עֵינַיִם וּרְחֹב לֵבָב אֹתוֹ לֹא אוֹכֵל :

סו. ומדברי רבותינו על חוש השמע, (כתובות ה, ב) : אֵל יִשְׁמִיעַ אָדָם לְאָזְנוֹ דְּבָרִים בְּטָלִים, שֶׁהֵן נְכוּוֹת תַּחֲלָה לְאָכָרִים. וְעַל הַמַּאֲזִין לְכָל פֶּה דוֹכֵר נִבְלָה נֶאֱמַר (משלי כב, יד) : שׁוֹחָה עֲמָקָה פִּי זָרוֹת. יִשִּׁיתוּ לֵב לְכָל אֱלֹהָ, יִרְאִי אֱלֹהִים הַבְּעֲלִי תְּשׁוּבָה, לְהַצִּיל אֶת נַפְשָׁם מִיַּד לְהָבִיָּה. וּכְבֹּר הַקֹּדֶמְנוּ לָךְ דְּבָרִים נִכְבָּדִים בְּעֶנְיֵן הַזֶּה בְּשַׁעְרֵי גִדְרֵי הַזֵּהִירוֹת :

סז. מִן הָאֲזָהָרוֹת הַתְּלוּיֹת בְּקַפִּיצַת יָד וְהִמָּנֶע מִן הַמַּעֲשֶׂה. וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאַחִיךָ הָאֲבִיּוֹן וְגו', הַשְׁמַר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דָּבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאַחִיךָ הָאֲבִיּוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ (דברים טו, ז ט). לְמַדְנוּ מִזֶּה, כִּי הַנִּמְנָע מִלְּהִלוֹת לְעֵנִי עוֹבֵר בְּשָׁנֵי לְאוּיֵן שְׁהֵם, הַשְׁמַר, פֶּן. וְאִם לַעֲת אֲשֶׁר קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע הַזֶּהֲרֵנוּ שְׁלֹא נַחְדֹּל מִלְּהִלוֹת מִיֵּרֶאת דְּבַר הַשְּׁמִטָּה, אִף כִּי בְזִמָּן שְׁלֹא יִפְסִיד חוּבוֹ, כִּי יִגְדֹּל חֲטָא הַקּוֹפֵץ יָדוֹ מִלְּהִלוֹת. וְעַל גִּדְּל הָעֵז, קִרְא הַכְּתוּב מִחֻשְׁבַּת צֶר הָעֵץ מִלְּהִלוֹת, דְּבַר בְּלִיעַל. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה (כתובות סח, א) : כָּל הַמַּעֲלִים עֵינָיו מִן הַצִּדְקָה, כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה. כְּתִיב כָּאֵן, פֶּן יִהְיֶה דְּבַר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל, וְשֵׁם כְּתִיב (דברים יג, יד) : יֵצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיעַל מִקִּרְבְּךָ, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה (ילקוט שמואל כח, קלד) : כִּי נִקְרָא צֶר הָעֵץ, בְּלִיעַל. וְכֵן כְּתוּב (ש"א כה, כה) : אֵל אִישׁ הַבְּלִיעַל הַזֶּה עַל נִבֵּל, עַל שֶׁהִיָּה צֶר עֵין, שְׁאָמַר לְעַבְדֵי דָּוִד (שם כח, יא) : וְלִקְחָתִי אֶת לַחֲמִי וְאֶת מִימִי וְאֶת טִבְחָתִי. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה (שבת סג, א) : גְּדוֹל הַמְּלוּהָ לְעֵנִי יוֹתֵר מִן הָעוֹשֶׂה צִדְקָה :

סח. לֹא תַעֲשֶׂק אֶת רַעְךָ (ויקרא יט, ג). וְאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשְּׁלוֹם (תהלים לו, כא) : לִוְה רָשַׁע וְלֹא יִשְׁלָם. (ויקרא יט, ג) : לֹא תִלִּין פְּעֻלַּת שְׂכִיר אֶתְּךָ עַד בֹּקֶר. (דברים כד, טו) : בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא תָבוֹא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה (ב"מ קי, ב) : שְׂכִיר יוֹם גּוֹבֶה כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלֵּילָה, שְׂכִיר לַיְלָה גּוֹבֶה כָּל הַלֵּילָה וְכָל הַיּוֹם, אֶחָד שְׂכִיר הַבֵּהמָה וְאֶחָד שְׂכִיר הָאָדָם וְאֶחָד שְׂכִיר הַכֹּלִים עוֹבֵר עֲלֵיהֶם עַל כָּל תִּלְיִן. קִבְּלוֹת, עוֹבֵר עָלָיו עַל כָּל תִּלְיִן :

סט. לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ (דברים כא, כג). הַמְּלִין אֶת מֵתוֹ עוֹבֵר בְּלֹאוֹ, זוֹלָתִי אִם הִלִּינוּ לְכַבּוּדוֹ :

ע. לֹא תוֹכֵל לְהַתְעַלֵּם (שם כב, ג). הַזֵּהֲרֵנוּ בְּזֶה, שְׁלֹא לְהַתְרַשֵּׁל מִהַצֵּלַת מָמוֹן חֲבֵרֵינוּ בֵּין מַטְלָטְלִין בֵּין קִרְקָעוֹת, כְּמוֹ שְׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה (ב"מ לא, א) : וְכֵן

תעשה לכל אבדת אחיך, לרבות אבדת קרקעות. כגון אם היו מים שוטפים ובאים שם, חייב לגדור בפניהם. אף כי הזהרנו להשתדל בהצלת חברנו ולשית עצות לעזרתם בעת צרתם, וכן כתוב (ויקרא יט, טז): לא תעמד על דם רעך. ואמר שלמה (משלי כד, י): התרפית ביום צרה צר כחכה. פרוש, אם יש לך כח להציל בעצה או בהשתדלות ואתה מראה את נפשך שאין בך יכולת וכח, יקצר כחך. מדה כנגד מדה. ונאמר אחריו (שם שם, יב): כי תאמר הן לא ידענו זה, הלא תכן לבות הוא יבין ונצור נפשך הוא ידע והשיב לאדם כפועלו. הנה המניעה מן ההצלה ושית עצות על העזר, הקדוש ברוך הוא יחשוב לו כפועלו:

עא. וטוב ונכון מאד להיות בכל עיר ועיר מתנדבים בעם מן המשכילים, להיות נכונים ומזמנים לכל דבר הצלה בהיות איש או אשה מישראל שרויים בצער. והנה נתחייבנו לטרוח בשור אחינו או שוי הנדחים, להיות עמנו עד דרוש אחינו אותו, עתה מה לעשות יקר וגדלה לבעליהם. וכן כתוב (ישעיה נח, ז): ונעניים מרודים תביא בית:

עב. הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקרא יט, יז). הזהרנו בזה, שלא נשא חטא בחטא חברינו בהמנענו מהוכיח אותם. ואם איש אחד יחטא, בהגלות נגלות חטאו, כל העדה יענשו עליו אם לא יוכיחוהו בשבט מוסרם. וכן כתוב (יהושע כב, כ): הלוא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו. ונאמר (דברים כט, כח): והנגלת לנו ולבנינו עד עולם. ואפלו אמות העולם אמרו (יונה א, ז): ונדעה בשלמי הרעה הזאת, אף כי ישראל שהם ערבים זה בזה:

עג. ולהנצל מן הענש הזה, נכון הדבר לבחור אנשי אמת, ולחזות מכל העם אנשי חיל, לתתם ראשי השגחה על כל שוק ומגרש משכנותם, להשגיח על שכניהם ולהוכיחם על כל דבר פשע ולבער הרע:

עד. כי תדר נדר ליי אלהיך לא תאחר לשלמו (דברים כג, כב). הנה יש ענש באחור הנדרים והצדקות אף על פי שמשלם אותם אחרי כן. ואם נדר אדם לתת צדקה לעניים, חייב לשלם אותה מיד. ואם מדרך השכחה יאירע לו אחור הנדרים, אף גם זאת ענוש יענש, כי אחרי שהוא יודע שהשכחה מצויה באדם, היה לו לזכור נדריו ולהעלותם על לבו תמיד לבלתי ישכחם, כענין שנאמר (משלי כ, כה): מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר. על כן ענוש חמור על פשיעתו, שנאמר (קהלת ה,

(ה): אל תתן את פיה לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך. פרוש, אל תתן את פיה לחטיא, למה תדור אם אינך זהיר בנדרך ותביא עליך אשם? וכבר הקדמנו לבאר המקרא הזה בשערי גדרי הזהירות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת לב, ב): בעון נדרים בנים מתים, שנאמר (קהלת ה, ה): וחבל את מעשה ידיך. עוד יתפרש המקרא על ענין לשון הרע, כי יענש על הפשיעה בו, אף על פי שלא נתפס לזנות חברו. והנה נצטוינו שלא לנדר נדרים, שנאמר (דברים כג, כג): וכי תחדל לנדר לא יהיה בך חטא, ורבותינו דרשו מזה (נדרים עז, ב): שאם תדור יהיה בך חטא, כי הנדר מכשול לפני הנודר פן יחל דברו או יאחר לשלם. אבל צדיק, חונן ונותן מכלתי שידור, זולתי כאשר יקרא מן המצר כי אז ידור נדר, כענין שפתוב (בראשית כח, כ): וידר יעקב נדר לאמר. וכן בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל, ידרו נדרים לחזק ידים רפות:

עה. המדרגה החמישית, לאו שיש בו מעשה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (מכות יג, ב): לאו שיש בו מעשה לוקין עליו, והמלקות ארבעים חסר אחת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין י, א): מלקות, תחת מיתה עומדת. ואמרו (שם פא, ב): מי שלקה וישנה, כונסין אותו לכפה. וחובה על המוכיחים לחפש דרכי העם ולחקור ולדעת במה יפשלו, ולהזהירם. כי יש אזהרות רבות אף על פי שהם שומרים מקצת האזהרה, מבטלים הם מקצתה, כגון אסור מלאכה בשבת, שהם שומרים שבת מחללו ברוב המקומות. ויש מלאכות שאין מקצת העם נוהרים בהן לפי שאינן ידועות אצלם, ותלין אתם משוגתם תחת אשר לא ילינו בקרב חכמים, ותורה לא יבקשו מפייהם. על כן תורות עברו ונענשו, כמו שנאמר (ישעיה כו, י'): יחן רשע בל למד צדק. ויש פושעים יפשלו בהם, כי לא הרגלו בנעוריהם בית אביהם להזהר בהן ונחלו אבות, ולא ישמעו לקול מורים, ואלה עושים בזדון:

עו. וכן כל העם נוהרים מדם הנפש ומדם התמצית, ומקצתם אינם נוהרים בהכשר המליחה להוציא הבשר מידי דמו כמשפט. וכנהנה רבות מאד מבלי הדעת ואין תוכחת, וכמו שנאמר (משלי כט, יח): באין חזון יפרע עם:

עז. ויש אזהרות שאין מקצת ההמון שומרים עקר האזהרות, כמו החבלה וההכאה, שהמכה את חברו עובר בשני לאוין, שנאמר (דברים כה, ג): ארבעים יכנו לא יסיף פן יסיף, ורבים עוברים על הלאוין האלה בהפאת נשותיהם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין נח, ב): כל המרים יד על חברו, אף על פי שלא הכהו,

נִקְרָא רָשָׁע, שְׁנֹאֲמַר (שמות ב, יג): וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לָמָּה תִּכְּהָ רָעָךְ, לָמָּה הִכִּיתָ לֹא נֹאֲמַר
אֲלֵא תִּכְּהָ. וַאֲיוֹב אָמַר (איוב לא, כא): אִם הִנֵּפְתִּי עַל יְתוֹם יָדִי. וַאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם
לְבָרְכָהּ, רַב הוּנָא קִצֵּץ יַד הַמַּכָּה, אָמַר (שם לח, טו): וַזְרוּעַ רָמָה תִּשָּׁבֵר:

עח. וְכֵן בְּהִשְׁתַּת הַזֶּקֶן, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא יט, כז): וְלֹא תִשְׁחִית אֶת פֶּאת זִקְנֶךָ, וְהַחֲטֹאִים
מִנִּיחִים חוּט הַשֶּׁעַר, וְעִקְרֵי פְרָקֵי הַפְּאוֹת לֹא גִדַּע מְקוֹמָם אִיָּה, וְהִנֵּם בְּנִים
מִשְׁחִיתִים בְּעֵקֶר הַפֶּאֶה. וְהִקְפַּת פֶּאת הָרֹאשׁ, אֲסוּרָה גַם בְּמִסְפָּרִים כְּעֵין תֵּעָר:

עט. וַיֵּשׁ אֲנָשִׁים לֹא נִשְׁמְרוּ מִבְּגַד כְּלָאִים שְׁעִטָּנוּ, כִּי יִתְפָּרוּ בְּגַד צֶמֶר בַּחוּט
הַפְּשָׁתִים, אוֹ יַעֲשׂוּ מִבְּגַד פְּשָׁתִים שָׁפָה לְפִי בְּגַד הַצֶּמֶר:

פ. אִישׁ אִישׁ אֵל כָּל שָׂאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ (שם יח, י). כָּל קְרוֹב בְּשָׂר, אֲסוּר, כְּגוֹן
הַגְּנִיעָה בִּידֵי אִשְׁתׁ אִישׁ. וּפְרוּשׁ לְגִלּוֹת עֲרוּהָ, כִּי הַקְרִיבָה מִבִּיאָה לְיַד עֲרוּהָ.
וְכִי תֹאמַר בְּלִבְכָּךְ, אִיפֹה נִמְצָא בְּכָתוּב כִּי גִדְרָה הַתּוֹרָה גִּדֵּר כִּי תֹאמַר אֲשֶׁר אָסְרוּ
מִגַּע יָד לִיד לְהִיּוֹת גִּדֵּר לַעֲבֹרָה? נִשְׁכַּח דְּבַר, הִנֵּה בְּמִצְוֹת הַנּוֹזֵר אֲשֶׁר עָקַר נִזְיוֹתוֹ
פֶּן יִשְׁתַּח וַיִּשְׁכַּח מִחֻקֵּק, אוֹ יִתְעַהוּ רוּחַ זְנוּנִים, אוֹסְרָתוֹ הַתּוֹרָה מְכַל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
מִגֶּפֶן הַיֵּין, וְכָל זֶה לְגִדֵּר הַרְחָקָה מִמִּשְׁתַּח הַיֵּין, וְכֵן אֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ
בְּמִדְרָשׁ (שמות רבה בא טז, ב):

פא. וּלְפָנַי עוֹר לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל (ויקרא יט, יד). אֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מ"ק יז, א): כִּי הִזְהַרְנוּ בָּזֶה
לְבִלְתִּי הַפּוֹת אָדָם בְּנוֹ הַגְּדוֹל, פֶּן תִּהְיֶה לִבֵּן לְפּוֹקָה וּלְמִכְשׁוֹל לַחֲטָא בְּלִשְׁוֹנוֹ
וּלְהַקְלוֹת אָבִיו. וְכֵן הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שְׁלֹא לִזְמֶן כָּל מִכְשׁוֹל עוֹן לְיִשְׂרָאֵל וְגַם אֵל הַנִּכְרִי,
שְׁלֹא יִתֵּן כּוֹס יַיִן לַנּוֹזֵר וְאֶבֶר מִן הַחַי לְבָנֵי נָח, גַּם לֹא יוֹשִׁיט אֵלָיו אֶת אֲשֶׁר לוֹ. וְכֵן
אִם בָּא הַנִּכְרִי לְקִנּוּת מִיִּשְׂרָאֵל לְבוֹנָה אוֹ שְׁעוּהָ לְהַקְרִיב לַעֲבֹדָה זָרָה, לֹא יִמְכְּרֵם
לוֹ, וְכֵן לֹא יִמְכּוֹר לְנִכְרִי סִפְרֵי מִינִין, וְלֹא יִכְשִׁילֵהוּ בְּאַחַד מִן הַדְּבָרִים שֶׁהִזְהַרְנוּ בְּנֵי
נָח עֲלֵיהֶם:

פב. לֹא תִשְׁחִית אֶת עֵצָה לְגִדֵּחַ עָלָיו גִּרְזֵן (דברים כ, יט). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שְׁלֹא לְכַרּוֹת כָּל
עֵץ מֵאֲכָל גַּם לְבָנוֹת בּוֹ מִצּוֹר כָּל זִמֵּן שְׁיִמְצָא מֵאִלְגֵּי סָרֵק דֵּי סְפוּקוֹ. וְכֵן
הִזְהַרְנוּ בָּזֶה שְׁלֹא לְפַזֵּר מָמוֹן לְרִיק אֲפִלּוּ שׁוֹה פְּרוּטָה. וַאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ק צ"א, ב):
הַמִּקְרַע עַל מֵתוֹ יוֹתֵר מִדִּי, לוֹקָה, וְכָל שֹׁכֵן הַמִּשְׁבֵּר כְּלִים בַּחֲמָתוֹ, כִּי שְׁתִּים רַעוֹת
עָשָׂה, הַשְׁחִית מָמוֹן, וְהִשְׁלִיט אֶת כַּעֲסוֹ לְהַעֲבִירוֹ עַל דְּבָרֵי תּוֹרָה, כִּי מַעֲתָה יֵשׁ עִמּוֹ
מִלְחָמָה מִיֵּצֵר הַכַּעַס לְהַעֲבִירוֹ עַל דָּתוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי כט, כב): וּבַעַל חֲמָה רַב
פָּשַׁע. וְכִבֵּר הַקְדָּמָנוּ לָךְ מָה שֶׁאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ (שבת קה, ב): אִם רָאִיתָ

אדם שהוא משבר כלים בחמתו, יהי בעיניך כאלו עובד עבודה זרה, שכן דרכו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו לך עבוד אלהים אחרים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות מד, א): לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכין לו. אף כי שהזרנו שלא להשחית הגוף במסירתו לסכנות, או בסגוף הגוף לבלעו חנם בתענית מתוך צערו וכעסו, או להתאבל על מתו. אבל המתאונן והמתאבל על עונותיו, עליו נאמר (ישעיה נז, יח): דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלים נחמים לו ולאבליהו. ונאמר (בראשית ט, ה): ואף את דמכם לנפשותיכם אדרש, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ק צא, ב): מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם:

פג. שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל (ויקרא יט, כג). הערלה, נוהגת בחוצה לארץ ואסורה בהנאה. וכל אשר יאסר בהנאה, אסור לתתו במתנה לגוי. ועל פן הצורך הכתוב להתיר לתת נבלה לנכרי, להודיע כי מתרת היא בהנאה, שנאמר (דברים יד, כא): לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה וגו'. והנותן לנכרי ערלה או חמץ בפסח או בשר שנתבשל בחלב, לוקה. וכן אם יתן מהן לפני כלב שמזונותיו עליו. ומצות הערלה וכלאי הפרס בין בארץ ובין בחוצה לארץ, לשורף אותם באש. ואם יש לגוי אילן ערלה, אסור לישראל ללקוט ממנו פרות לצורך הגוי ואפילו בחנם, לפי שהוא נהנה בזה שמחזיק לו הגוי טובה. וכן אסור לישראל להשקות לגוי מיינו של הגוי עצמו, בין בשכר בין בחנם. וכרם רבועי אסור בהנאה בלא פדיון. ואין פודין אותו, עד שיבואו פרותיו לעונת המעשרות. ואימתי עונת המעשרות? משנגמרו פרותיהם, כענין ששנו רבותינו זכרונם לברכה (מעשרות פ"א מ"ב): מאימתי הפירות חייבין במעשר:

פד. על פן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה (בראשית לב, לג). גיד הנשה אסור בהנאה, ואסור לתתו לעבדו ולשפחתו הנכריים. ואסור לשלוח ירך לגוי וגיד הנשה בתוכה. ואסור לתן גיד הנשה ושמו לכלבו ולחתול שמזונותם עליו:

פה. לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו (ויקרא יט, יא). אמרו רבותינו (ב"מ סא, ב): לא תגנבו על מנת למיקט, שלא יאמר, אגנוב כלי פלוני כדי שיצטער ונקוט בפניו ויזהר בשמירת כליו ואחר כך אחזירנו לו. וכן אסור לטול כלי מבית חבירו דרך גנבה להשתמש בו ולהחזירו. ולא יגנוב את שלו מאחרי הגנב, שלא יראה כגנב:

פו. לא תנחשו ולא תעוננו (ויקרא יט, כו). לא תנחשו, כגון אלו המנחשים בחלדה

ובעופות, פתו נפלה מפיו, צבי הפסיקו בדרך, ואומר אות הוא כי לא יצליח דרכו, וסר מן הדרך בעבור זה. והדומה לענינים האלה, שלא ילך לקראת נחשים, הן לעשות מעשה, הן להמנע מן המעשה. לא תעוננו, לשון עונות ושעות, שאומר, יום פלוני יפה להתחיל מלאכה, שעה פלונית קשה לצאת. ואין לשמוע אל דברי הוכרי השמים, אבל יבטח לבך בשם אלהי השמים ואלהי הארץ. על כן כתוב על הענין הזה (דברים יח, יג): תמים תהיה עם יי אלהיך. למדנו מזה, כי המעוננים והקוסמים נעדרים הבטחון. והעלילות הנשחתות ההן, מעשה ארץ כנען, שנאמר (שם שם, יד): כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך יי אלהיך:

פז. לא תעשו עול במשפט (ויקרא יט, טו). הרי הוא אומר אחרי כן, לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך. ומהו משפט האמור בתחלת המקרא? אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ספרי ויקרא קדושים יט, פד): הוא המדה והמשקל והמשורה. מלמד, שהמודד נקרא דין, שאם שקר במדה, הרי הוא כמקלקל את הדין וקרוי עול ומשקץ וחרם ותועבה, וגורם לחמשה דברים כמעוה הדין, מטמא את הארץ, ומחלל את השם, ומסלק השכינה, ומפיל העם בחרב, ומגלה אותם מארצם. במדה, זו מדת הארץ. במשקל, כמשמעו. ובמשורה, היא מדת הלח והיבש. אבני צדק, הם המשקלות ששוקלים כנגדם. איפה, היא מדת היבש. הין, זו מדת הלח. אני יי אלהיכם אשר הוצאתי, אני הבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, ואני נאמן לפרע ממי שטומן משקלותיו במלח כדי להונות הבריות שאין מכירין בהן:

פח. לא תהיה לו כנשה (שמות כב, כד). הזהרנו בזה, שלא לצער את הלזה, ולא יעבור המלזה לפניו ויודע שאין לו מה לפרוע, כי הוא מציק לו ומדכא את רוחו בזה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"מ עה, ב): הרי הוא כאלו דין אותו בשני דינים, שנאמר (תהלים סו, יב): הרכבת אנוש לראשו באנו באש ובמים. וראוי לעטות קנאה להוכיח המסתוללים בעמנו במקצת מקומות לאסור הלזה בזקים גם כי לא יזדמן לו לפרוע:

פט. לא תשימון עליו נשף (שמות כב, כד). אזהרה לעדים, שהמלוה והלוה והערב והעדים עוברים בלא תעשה, על כן אמר לא תשימון לשון רבים אחר שאמר לא תהיה לו כנשה, לפי שהיא אזהרה לעדים:

צ. כל מום לא יהיה בו (ויקרא כב, כא). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שֶׁלֹא לְהִטִּיל מוֹם בְּכֹכּוֹר אֶפְלוֹ בְּזִמָּן הַזֶּה:

צא. לא תחרש בשור ובחמור יחדו (דברים כב, י). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שֶׁלֹא לְחַרוֹשׁ וְשֹׁלֵא לְדוֹשׁ בְּשָׁנֵי מִיָּנִים כְּשֶׁהֵם מְצַמְּדִים בְּעַל אוֹ בְּחֶבֶל. וְהוּא הַדִּין שֶׁלֹא לְהִנְהִיגֵם כְּשֶׁהֵם מְצַמְּדִים. וְזֶה שֶׁהִזְכִּיר חֲרִישָׁה, דְּבַר הַכָּתוּב בַּהֲנֹחַ. וְאֶפְלוֹ לְהִנְהִיגֵם בְּקוֹל, אֲסוּר. וּשְׁתֵּי פְרִידוֹת, זוֹ בֵּת סוּסִיָּא וְזוֹ בֵּת חֲמוּרָה, שְׁנֵי מִיָּנִים הֵן וְאֲסוּר לְהִנְהִיגֵן יַחַד. וְאֲסוּר לְהִנְהִיג הַפֶּרֶד עִם הַסּוֹס אוֹ עִם הַחֲמוּר:

בְּהֶמְתָּךְ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלָאִים (ויקרא יט, יט). פְּרָדָה שֶׁתִּבְעָה זָכָר, אֵין מִרְפִּיכִין עָלֶיהָ לֹא סוֹס וְלֹא חֲמוּר אֲלֵא פֶרֶד שֶׁהוּא מִיָּנָה, כְּגוֹן שֶׁהַפְּרָדָה וְהַפֶּרֶד אֲמוּתִיָּהֵן שְׁווֹת, שְׁנֵיהֶם בְּנֵי סוּסִיָּא אוֹ חֲמוּרָה:

צב. וְאֵבֶן מִשְׁכִּית לֹא תִתֵּנוּ בְּאַרְצְכֶם (ויקרא כו, א). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שֶׁלֹא לְהִשְׁתַּחֲוֹת עַל רִצְפַּת אֲבָנִים בְּבֵית הַכְּנֶסֶת וּבְכָל מָקוֹם, חוּץ מִבֵּית הַמִּקְדָּשׁ:

צג. אַל תִּשְׁקְצוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם (שם יא, מג). הִזְהַרְנוּ בָּזֶה, שֶׁלֹא לֵאֱכוֹל הַדְּבָרִים הַנִּמְאָסִים עַל הַנֶּפֶשׁ, שֶׁלֹא יֵאָכַל דָּג אוֹ חֲגָב, עַד שְׁיָמוּת. וְכֵן לֹא יִשְׁתֶּה בִקְרָן מִקִּיזֵי הַדָּם. וְהַמְשָׁהָה אֶת נִקְבִּיו, עוֹבֵר מִשּׁוּם בַּל תִּשְׁקְצוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם (מכות טז):

צד. אַל תַּחֲלִיל אֶת בִּתְּךָ לְהִזְנוּתָהּ וְלֹא תִזְנֶה הָאָרֶץ וּמִלֵּאָה הָאָרֶץ זָמָה (שם יט, כט). פֶּרֶשׁוֹ רַבּוּתֵינוּ (סנהדרין עו, א): כִּי בָּא הַכָּתוּב הַזֶּה לְהַזְהִיר שֶׁלֹא יִמְסוֹר אָדָם בְּתוֹ פְּנוּיָה לְבִיָּאָה שֶׁלֹא לְשֵׁם קְדוּשִׁין. וְלֹא תִזְנֶה הָאָרֶץ, שְׂאֵם אֶתָּה עוֹשֶׂה כֵּן, הָאָרֶץ מְזוֹנָה וְעוֹשֶׂה פְרוּתִיָּה בְּמָקוֹם אַחֵר וְלֹא בְּאַרְצְכֶם. וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ירמיה ג, ג): וַיִּמְנְעוּ רַבִּבִּים וּמִלְקוֹשׁ לֹא הָיָה [וּמִצָּח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ]. וְלֹא הִתְרוּ פִּילִגְשִׁים בְּלֹא כְּתָבָהּ וּבְלֹא קְדוּשִׁין אֲלֵא לְמַלְךְ, שְׂאִימָתוֹ מְטַלֵּת עַל הַבְּרִיּוֹת, וְלֹא יִזְנוּ אֲחֵרִים עִמָּה, עַל כֵּן יַחַד הַמֶּלֶךְ עַל הַפִּילִגְשִׁים כְּעֵין אִישׁוֹת. וְאַחֵר הִתֵּר הַפִּילִגְשִׁים לְמַלְךְ, גִּזְרוּ רַבּוּתֵינוּ עַל כָּלָה בְּלֹא בְרָכָה שֶׁתֵּהָא אֲסוּרָה עַל בְּעֻלָּה כְּנֻדָּה (מס' כלה):

צה. וְהָיָה רְאִיתָ גִּדֹּל עֲנֵשׁ הַמִּיָּחֵד לוֹ פְּנוּיָה לְזָנוּת, כִּי נֹאמַר עַל זֶה (ויקרא יט, כט): וְלֹא תִזְנֶה הָאָרֶץ וּמִלֵּאָה הָאָרֶץ זָמָה. הִבָּא עַל הַפְּנוּיָה פַּעַם אַחַת דֶּרֶךְ מִקְרָה לִוְקָה מִכַּת מְרִדוֹת מְדַבְּרֵי סוֹפְרִים, מְלַבֵּד הַמְכַשְׁלָה הַגְּדוּלָּה וְהַרְעָה אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת הַבָּאִים אֶל הַפְּנוּיָה, כִּי הִיא בּוֹשָׁה לְטָבוֹל מְטַמְּאת נִדְתָּהּ בְּמִי נִהַר אוֹ מְקוֹנָה מִים פֶּן יִגְלָה לְרַבִּים קוֹל זְנוּתָהּ, עַל כֵּן תִּהְיֶה בְּנִדְתָּהּ, טַמְּאָתָהּ בְּשׁוּלִיָּה לֹא זָכְרָה אַחֲרִיתָהּ.

עוד אמרו רבותינו (סנהדרין עו, א): אל תחלל את בתך להזנותה, הרי זו אזהרה שלא ישיא אדם את בתו לזקן:

צו. לא תאכלו כל נבלה (דברים יד, כא). אמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין לב, א): כל שנפסלה בשחיטתה, נבלה. ולמוכחים ינעם, העד בעם. ויזהרו בתורת השחיטה ודקדוקיה, להשלים חקיה, ויבחרו להם בכל חקיה שוחט ירא חטא, כי עם רב מִיִּשְׂרָאֵל תלויים עליו במצות השחיטה והבדיקה. וגם אמנה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם ג, ב): רב מצויין אצל שחיטה ממחין הם, יש מקומות מבלי משים ואין תוכחת, מצויים שם רבים מן העם הנמצאים אצל שחיטה, בלתי ממחים בתושיה:

ועוד ראינו במקצתם שערוריה, כי רבים מן הממחים רחקו לבם מיראת חטא. ואשר איננו ירא, לבו לא יבין לדקדק בבדיקת הסכין, כי צריך לכוון את לבו במאד מאד בבדיקתו. הלא תראה כי יבדוק אדם פעמים שלש ולא ירגיש בפגמה דקה ואחרי כן ימצאנה, כי הכין לבו באחרונה, ובחינת חוש המשוש כפי כונת הלב, מלבד כי יפשע גבר מבלי יראה בבדיקת הסימנים ויתר דרכים וצדדים, כהגלות נגלות לפני כל יודעי דת ודין:

צז. ושחד לא תקח (שמות כג, ח): אפלו על מנת לזכות את הזכאי ולחייב את החייב, ואף על פי שהסכימו שני האנשים אשר להם הריב לתת לו שכר בשתפות. כך אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות קה, א): הנוטל שכרו לדון, דיניו בטלים, אבל רשאים לתן לו שכר ההפסד אשר יפסיד באשר יפריעוהו ממעשיו אם ההפסד נפר וקצוב וידוע לבני אדם, ובלבד שלא יתן אחד מהם בשכר ההפסד יותר מחברו:

צח. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם שם, ב), ושחד לא תקח, אפלו שחד דברים. שאם אמר לו אחד מהם דברי חנף יחשוף נפשו מן הדין ההוא. ואם הביא אליו תשורה בבואו לדון לפניו, לא יקחנה מידו. ואם הקדים והעביר המנחה על פניו ולקח את מנחתו, כבר נפסל השופט הזה לשפטו:

צט. כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש וגו' (שמות יב, טז): אמרו רבותינו (ביצה יב, א): מתוך שהתרה הוצאה לצורך אכל נפש ביום טוב, התרה שלא לצורך אכל נפש, ובלבד שהיא לצורך היום. כענין שאמרו, מוציאין את ספר תורה לרשות הרבים ביום טוב לקרוא בו ביום ההוא, אבל אסור להוציא לצורך חל, וזולתי לצורך יום טוב. ורבים מן העם חוטאים להוציא מפתח תבתם לרשות

הרבים ביום טוב, גם כי אין בתיבה מכל מאכל אשר יאכל ביום טוב:

ק. ולא ילבש גבר שמלת אשה (דברים כב, ה). אזהרה למעביר שער בית השחי ובית הערוה:

קא. ולא תשים דמים בביתך (שם שם, ח). אזהרה למעמיד כלב רע בתוך ביתו וסלים רעוע בתוך ביתו:

קב. לא תעבד בבכור שורך ולא תגז בכור צאנך (שם טו, יט). הבכור נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ. ובכור שנתערב במאה או באלף, אוסר את כלן בהנאה:

קג. לא תעשון כן ליי אלהיכם (שם יב, ד). אזהרה למוחק את השם:

קד. ובחקתיכם לא תלכו (ויקרא יח, ג). הזהרנו בזה, להתרחק מכל דרכי האמורי, וממם, הלחשים, והקמיעים שאינם מן הממחה לרפואה:

קה. ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה (שם כג, יד). החדש, אסור מן התורה גם בחוצה לארץ:

קו. כתבנו מקצת הדברים אשר שוגגים בהם רבים מבלי הדעת, כי לא גלו עליהם את אונם, ומקצת הדברים אשר ידעו כי אסורים ולא ידעו חמר האסור. וזכרנו מהם, למען לא ילין העם המשגה בהם. ישמע חכם ויוסיף לקח להזהיר את העם על הדברים אשר תקראנה אותם כאלה עליהם. והמשכילים יזכירו, וכזהר הרקיע יזהירו:

קז. המדרגה הששית: מיתה בידי שמים. ההפרש אשר בין מיתה ונכרת, כי חיוב המיתה, עליו לא על זרעו. ובענש הנכרת, הוא וזרעו נכרת. אולם אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים לב, ב): כי על ענין אחד ועל צד ינשא חמר המיתה בידי שמים מן הנכרת, כי מי שהוא חייב מיתה בידי שמים, עולה מות בחלוניו, ובעלי חיים מקנה קנינו מתים, פרתו רועה באפר והיא מתה, תרנגלתו רועה באשפה והיא מתה, וידבק המות בו עד כלותו אותו:

קח. וחיבי מיתה בידי שמים, נסדרו במשנה מקצתם, כמו האוכל את הטבל, והוא הדגן שלא נתקן בהפרשת תרומות ומעשרות ממנו. והמצוה הזאת, נוהגת בארץ ישראל, וכגון כהן טמא שאכל תרומה טהורה, וזר שאכל את התרומה:

קט. וַיֵּשׁ בָּהֶם אֲשֶׁר בָּאָרוּ אוֹתָם רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ בַּגִּמְרָא וּבַמְדַּרְשִׁים, וְרַבָּם יֵשׁ לְלִמּוּד אוֹתָם מִן הַפְּסוּק, כְּגוֹן הַמַּעֲנָה אֶלְמָנָה וַיְתוֹם, שְׁנֵאמַר (שמות כב, כא כג): כָּל אֶלְמָנָה וַיְתוֹם לֹא תַעֲנוּן, אִם עֲנָה תַעֲנֶנָּה אֹתוֹ וְגו' וְחָרָה אָפִי וְגו', וְאָמְרוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ (מכילתא שמות, משפטים יח): אֶחָד הַצּוֹעֵק וְאֶחָד שְׁאִינוֹ צוֹעֵק. רוֹצֵה לֹאמֹר, עוֹנֵשׁ הַמַּעֲנָה אֶלְמָנָה וַיְתוֹם אַחַת דָּתוֹ, אִם צָעֵק יִצְעַק הַמַּתְעַנֶּה תַּחַת יָדוֹ וְאִם הַחֲרֹשׁ יַחֲרִישׁ, אָבֵל מִמְּהָרִים לִפְרַע מִמֶּנּוּ כְּאֲשֶׁר יִצְעַק הַיְתוֹם אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ:

קי. וְהַגּוֹזֵל אֶת הָעֲנִי, שְׁנֵאמַר (משלי כב, כב כג): אֵל תִּגְזֹל דָּל כִּי דָל הוּא וְגו' כִּי יִי יָרִיב רִיבָם וְקָבַע אֶת קַבְעֵיהֶם נָפֶשׁ. וּכְבָר בָּאָרְנוּ זֶה בַּמְדַּרְגָּה הַשְּׁלִישִׁית. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ (ב"ק קיט, א): כִּי הַגּוֹזֵל אֶת הָעֲנִי, כְּאִלּוּ נוֹטֵל הַיָּמֵנוּ נִשְׁמָתוֹ, שְׁנֵאמַר (משלי א, יט): כֵּן אַרְחוֹת כָּל בָּצַע בָּצַע אֶת נַפְשׁוֹ בְּעַלְיוֹ יָקָח. וּפְעָמִים שְׁמַקְפָּח פֶּרֶנְסָתוֹ אֶפְלוּ בַּגּוֹזֵל פְּחוֹת מַשְׁוֶה פְּרוּטָה, עַל כֵּן דָּם יַחֲשֹׁב לְאִישׁ הַהוּא דָּם שְׁפָךְ אִם גִּזַּל מִמֶּנּוּ שְׁוֶה פְּרוּטָה:

קיא. וְהַמוֹצִיא שֵׁם רָע, שְׁנֵאמַר (במדבר יד, לו): וַיִּמָּתוּ הָאֲנָשִׁים מִצְּאֵי דְבַת הָאָרֶץ רָעָה בַּמִּגָּפָה לִפְנֵי יי. אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ (ערכין טו, א): אִם הַמוֹצִיא שֵׁם רָע עַל הָאָרֶץ, עֲנֹשׁוּ בְּמִיתָהּ. הַמוֹצִיא שֵׁם רָע עַל אִישׁ יִשְׂרָאֵל שְׁנֵתֵחִיב בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת, עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה. וְנֵאמַר (דברים כב, יט): וְעֲנֹשׁוּ אוֹתוֹ מָאָה כֶּסֶף וְנִתְּנוּ לְאָבִי הַנִּעְרָה כִּי הוֹצִיא שֵׁם רָע. הִנֵּה לֹא הַזְכִּיר הַכָּתוּב חֲטָאוֹ עַל אֲשֶׁר הָיָה מִבְּקֵשׁ נֶפֶשׁ הָאִשָּׁה וּמִסַּבֵּב לְהַמִּיתָהּ בְּבֵית דִּין בְּעֲדֵי שֶׁקֶר אֲשֶׁר הֵבִיא עַל זְנוּתָהּ, וְהַזְכִּיר עוֹן הוֹצָאת שֵׁם רָע, כִּי הוּא הָעוֹן הַגָּדוֹל יוֹתֵר מִן הַמִּבְּקֵשׁ נֶפֶשׁ לְסִפּוּתָהּ, כִּי צִעַר הַכִּלְמָה מֵרַמְּתוֹת. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ, עַל הוֹצָאת שֵׁם רָע חִיבוֹ הַכָּתוּב מִלְּקוֹת וּמִמוֹן, לֹא עַל דִּבְרַר אֲשֶׁר בִּקֵּשׁ לְהַמִּיתָהּ:

וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ (ירושלמי ב"ק פ"ח, ה"ז): כִּי הַמוֹצִיא שֵׁם רָע בְּדִבְרֵי פֶגֶם מִשְׁפָּחָה, אֵין לוֹ כְּפָרָה עוֹלָמִית, כִּי לֹא יָדוּ בְּמַחִילַת הַחַיִּים אֲשֶׁר הֵמָּה חַיִּים עֲדָנָה, כִּי סָבַב לְהַחֲפִיר וּלְהַבְאִישׁ מוֹלַדְתָּם אֲשֶׁר יוֹלִידוּ. וְעוֹד אֲנַחְנוּ מוֹסִיפִים בְּאוֹר כָּזֶה בְּבִאוֹר חֲמֹר עוֹן אֲרַבַּע מִיתוֹת:

קִיב. וְהַמְשַׁחֵק עִם הַתִּינוּקוֹת וּמִנְאָף בֵּין בֵּיד בֵּין בְּרָגֶל, חֲטֵיב מִיתָהּ (משנת ר"א פ"ח). וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ (נדה יג, ב): כִּי עֲנֹשׁוּ כְּעֹנֵשׁ דּוֹר הַמִּבּוּל שְׁהִיוּ מִשְׁחִיתִים דְּרַבָּם. וְכֵן הָעוֹשֶׂה כְּמַעֲשֵׂה עֵר וְאוֹנָן, דָּשׁ מִבְּפָנִים וְזוֹרָה מִבְּחוּץ לְאֶבֶד הַזֶּרַע, חֲטֵיב מִיתָהּ, שְׁנֵאמַר (בראשית לח, י): וַיֵּרַע בְּעֵינֵי יי אֲשֶׁר עָשָׂה וַיָּמָת גַּם אוֹתוֹ.

וְנֹאמַר עַל הַמוֹצִיאים אֶת הַזֶּרַע לְבִטְלָה (ישעיה נז, ה): הַנְּחָמִים בָּאֵלִים תַּחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן שְׁחִטִי הַיְלָדִים:

קִיג. וְתִלְמִיד חֶכֶם שָׁאִינוּ נוֹהֵג בְּצַנִּיעוּת, חָיִב מִיתָה, לְפִי שְׁמֵרְחִיק אֶהְבֵּת הַבְּרִיּוֹת מִן הַתּוֹרָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (שבת קיד, א): כִּי עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי ח, לו): כָּל מְשֻׁנְאֵי אֶהְבוּ מוֹת. פְּרוֹשׁ מְשֻׁנְאֵי, מְשֻׁנְאֵי, שֶׁהֵם גּוֹרְמִים לְבְּרִיּוֹת לְשִׁנוּא אֶת הַתּוֹרָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (יומא פו, א): בְּזִמְן שֶׁאָדָם קוֹרָא וְשׁוֹנֶה, וְדְבוּרוֹ בְּנִחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, וּמִקְחוֹ וּמִתְּנוֹ בְּשׁוּק נֶאֱחָה, וְנוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בְּאֻמּוֹנָה, מִה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלָיו, אֲשֶׁרִי אָבִיו וְאָמוֹ שֶׁלְּמַדּוֹ לוֹ תּוֹרָה, אוֹי לָהֶם לְבָנֵי אָדָם שֶׁלֹּא לְמַדּוֹ תּוֹרָה. פְּלוֹנִי שֶׁלְּמַד תּוֹרָה, רְאִיתֶם כִּמָּה יָפִים דְּרָכָיו, וְכִמָּה מִתְקַנֵּים מַעֲשָׂיו. עָלָיו הִכְתּוּב אוֹמֵר (ישעיה מט, ג): וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אֶתָּה יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בָּךְ אֶתְפָּאֵר:

וּבְזִמְן שֶׁאָדָם קוֹרָא וְשׁוֹנֶה, וְאֵין דְּבוּרוֹ בְּנִחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, וְאֵין מִקְחוֹ וּמִתְּנוֹ בְּשׁוּק נֶאֱחָה, וְאֵינוּ נוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בְּאֻמּוֹנָה, מִה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלָיו, אוֹי לוֹ לְפְלוֹנִי שֶׁלְּמַד תּוֹרָה, אוֹי לוֹ לְרַבּוֹ וּלְאָבִיו שֶׁלְּמַדּוֹ לוֹ תּוֹרָה, אֲשֶׁרִי בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא לְמַדּוֹ תּוֹרָה. פְּלוֹנִי שֶׁלְּמַד תּוֹרָה, רְאִיתֶם כִּמָּה מְכַעְרִים מַעֲשָׂיו, כִּמָּה מְקַלְקְלִים דְּרָכָיו. עָלָיו הִכְתּוּב אוֹמֵר (יחזקאל לו, כ): וַיַּחֲלִלּוּ אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי בְּאָמַר לָהֶם עִם יְיָ אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יִצְאוּ:

קִיד. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (מסכת דרך ארץ יא): כָּל שֵׁשׁ בֵּית הַמִּדְרָשׁ בְּעִירוֹ וְאֵינוּ הוֹלֵךְ שָׁם, חָיִב מִיתָה:

קטו. וְהַחֹלֵק עַל יוֹשִׁיבָתוֹ שֶׁל רַבּוֹ, חָיִב מִיתָה (מס' כלה):

קטז. וְהַמּוֹרֶה הֶלְכָה בְּפָנֵי רַבּוֹ, חָיִב מִיתָה (עירובין סג). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (שם): לֹא מֵתוּ נָדָב וְאֶבִיהוּא בְּהַקְרִיבָם אֵשׁ זָרָה עַל חֹטֵא הַהֶקְרָכָה, כִּי כּוֹנְנִתָם הִיתָה לְשֵׁם מִצְוָה, כִּי אָמְרוּ, הִנֵּה כָּתוּב בַּתּוֹרָה (ויקרא א, י): וְנִתְּנוּ בְּנֵי אֶהֱרָן הַכֹּהֵן אֵשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ. אֵף עַל פִּי שִׁיּוּרְדַת אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, מִצְוָה לְהִבִּיא מִן הַהִדְיוּט. אֲבָל עֲנָשׁם הָיָה מִפְּנֵי שֶׁהוֹרוּ הֶלְכָה בְּפָנֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ:

קיז. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (אבות פ"ה, מ"א): דְּבַר בָּא לְעוֹלָם עַל מִיתוֹת הָאֻמוֹרוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא נִמְסְרוּ לְבֵית דִּין וְעַל פְּרוֹת שְׁבִיעִית. וְאָמְרוּ עוֹד (אבות פ"ה, מ"ב): בְּאַרְבַּעַת פְּרָקִים הִדְבֵּר מִתְּרַבָּה, בְּרִבְעִית, וּבְשִׁבְעִית, וּבְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, וּבְמוֹצָאֵי הַחֵג שֶׁבָּכַל שָׁנָה. בְּרִבְעִית, מִפְּנֵי מַעֲשֹׂר עֲנִי שֶׁבְּשִׁלְשִׁית. בְּשִׁבְעִית, מִפְּנֵי

מעשר עני שבששית. ובמוצאי שביעית, מפני פרות שביעית. ובמוצאי החג שבבכל שנה, מפני גזל מתנות עניים. וראינו מזה, כי יש מיתה בידי שמים על גזל מתנות עניים, ותדע ובחנת מזה חמר הנודר לצדקה ואינו משלם:

קית. גם הקופץ ידו מאחיו האביון ומבשרו מתעלם, דומה לאלה. כי אחרי אשר נתחייב לתת, הנה הוא כגוזל מתנותיו:

המדרגה השביעית, חמר הכרת:

קיש. העונות שחייבין על זדונן כרת, חייב השוגג בהם להביא חטאת. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כריתות ב, א): כי אין אדם חייב להביא חטאת זולתי בדבר שענוש על זדונו כרת. והכרת, שנכרת הוא וזרעו, כענין שנאמר (ויקרא כ, כ): חטאם ישאו ערירים ימותו.

קכ. וחייב הכרת על שני החלקים: החלק האחד, שנכרתים מן העולם הזה, כגון הבא על אחותו, ועל אחות אביו, ועל אחות אמו, ועל אחות אשתו, ועל אשת אחיו אחר שלוחיה או אחרי מות בעלה, וכן הבא על אשת אחי אביו, ועל אשת אחי אמו, והאוכל חלב ודם, והאוכל חמץ בפסח, והעושה מלאכה ביום הכפורים, ומי שלא עשה פסח, והבא על הנדה:

קכא. והחלק השני, שנכרתים מן העולם הזה והעולם הבא, כגון העובד עבודה זרה, והעושה עברות בפרהסיא, והבוזה את התורה, כגון המבזה את לומדיה ואוהבי השם יתברך, והמפר ברית בשר. ואנו מבארים היטב ענין הכתות הנה במדרגה העשירית:

קכב. ומי שנתחייב כרת, פעמים שתאריך לו הזכות בעולם הזה שנים ושלשה דורות. ואחור המות לרשעים, לשלם שכרם בעולם הזה ולאבדם מן העולם הבא, שנאמר (דברים יז, כ): ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו. ומפרש הדבר בדברי דוד עליו השלום (תהלים צב, ז): איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת, בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמדם עדי עד. וכן אמר אסף עליו השלום (תהלים עג, ג יז): כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה, כי אין חרצבות למותם וגו', עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריהם. פרוש, כי הנקמה ברשעים, באחריהם, כמו שנאמר (משלי כד, כ): כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך:

קכג. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ק נ, ב תוס' ד"ה אך אפים): אמר רבי יאשיהו, מפני שלשה דברים הקדוש ברוך הוא מאריך פנים עם הרשעים בעולם הזה, שמא יעשו תשובה, או יעשו מצות שישלם להם הקדוש ברוך הוא שכרם בעולם הזה, או שמא יצאו מהם בנים צדיקים, שכל אשר האריך פנים לאחז, יצא ממנו חזקיה. וגם אמון, יצא ממנו יאשיהו. וגם שמעי, יצא ממנו מרדכי:

קכד. וענין הכרת, קצור השנים, בענין שנאמר (משלי י, כז): ושנות רשעים תקצרנה. ויש בענין קצור השנים הפרש בין מיתה לכרת. כי הכרת, מות האדם קדם חמשים שנה. והמיתה, קדם ששים, כמתי מדבר (מ"ק כח, א). רצוני לומר, כי מי שנגזר עליו לחיות שבעים או שמונים שנה ונתחייב מיתה, ימות פחות מכן ששים.

אבל יש צדיקים שמספר ימיהם פחות מששים, כמו שאמרו (תענית ה, ב): בן חמשים ושתים, זו היא מיתתו של שמואל הרמתי, ונאמר (במדבר ד, יח): אל תכריתו את שבט משפחת הקהתי מתוך הלויים, ודרשו רבותינו זכרונם לברכה מזה (יר' בכורים פ"ב ה"א), כי הכרת קדם חמשים שנה. פרוש המקרא, אל תהיה נסבה מאתכם להכרית שבט הקהתי מתוך עבודת הלויים, כי, אם לא תשמרו אותם שלא יבואו לראות כבלע את הקדש, יכרתו מתוך עבודת הלויים וימותו קדם חמשים שנה, שנאמר (שם ח, כה): ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבדה וגו':

קכה. ויש בחיבי כריתות אשר גורם לזרעו מוקש רע ושחיתות, לבד מאשר אחרית הזרע להכרת, והוא הבא על הנדה, והוא יקרא זרע מרעים, כי יהיה תו העזות על מצחו בעודו בחיים חיתו, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (מסכת כלה רבתי פ"ב): עז פנים הלא הוא בן אשה נדה. ותהי עונות הפן על עצמות האב, כי הוא עולל לנפשו להיות פושע מבטן, ואוי לרשע רע כי שחת לו, והכרת תכרת נפשו ונפש אשתו, וזרעו בליעל כלו נכרת, והאשה הנה היא בנדת טמאתה, גם אם טהרה מזוכה, וספירה לה שבעת ימים כמשפט, כל זמן שלא טבלה במקוה מים או מי נהר ומעין אשר בו ארבעים סאה. גמטריא לדבר, ההולכים לא"ט. (ישעיה

ח, ט):

קכו. המדרגה השמינית, ארבע מיתות בית דין, והם: סקילה, שרפה, הרג, וחנק. והסקילה חמורה מן השרפה, והשרפה מן ההרג שהוא בסוף, וההרג מן החנק.

מן העברות שהם בסקילה, הבא על אשת אביו, ועל הכלה, ועל הזכר, ובעל אוב וידעוני, והמחלל את השבת, והמקלל אביו ואמו, והבא על נערה המארסה, והמסית, והמכשף, ובן סורר ומורה. וחמורים מכלם, המגדף והעובד עבודה זרה: קבז. בשרפה, הבא על אשה ובתה, ועל בת אשתו, ועל בת בנה, ועל בת בתה, ועל חמותו, ועל אם חמותו, ועל אם חמיו. (סנהדרין עה, א) :

קכח. בסיף שנים, הרוצח ואנשי עיר הנדחת (שם עו, ב) :

קכט. בחנק, מכה אביו ואמו, וגונב נפש מבני ישראל, וזקן ממרה על פי בית דין, ונביא השקר, והמתנבא בשם עבודה זרה, והבא על אשת איש (שם פד, ב) :

קל. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם) : מיום שחרב בית המקדש, אף על פי שבטלו ארבע מיתות בית דין, דין ארבע מיתות לא בטלו, מי שנתחייב סקילה, או נופל מן הגג, או חיה דורסתו. ומי שנתחייב שרפה, או נופל בדלקה או נחש מכישו. ומי שנתחייב הריגה, או נמסר למלכות, או לסטין באים עליו. ומי שנתחייב חניקה, או טובע בנהר, או מת בסרונקי :

קלא. והבא על השפחה, דומה לחיבי מיתות בית דין בשני דרכים, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדר' פא, ב) : הבועל ארמית, קנאין פוגעין בו, כענין שכתוב (במדבר כה, ח) : וידקר את שניהם. ופשר הענין, כי ימצאהו איש והנה תועה במקום רואים ועוד לא פרש מן העברה, בפגועו בו הוא ימיתנו. והדבר הזה חמור מכל חיבי מיתות בית דין, כי לא ימותו זולתי בעדים והתראה ועל פי סנהדרין. והחוטא הזה, כל מוצאו יהרגהו בלי עדים והתראה :

קלב. ומלבד זה, חלל הרשע הנזכר את קדש השם אשר אהב ובעל בת אל נכר. וכל בן נכר אשר יוליד, יהיה לו לפח ולמוקש ולמזכרת עון, וישא האב בעון הבן, ובשם בגד, כי בנים זרים ילד :

קלג. עוד שנית, יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו, כי חטאו על מפלתו ישקוד, ואחריתו יהיה נתלה על העץ בקדקוד. והנה ידמה בזה לחיבי מיתות בית דין לאחר חרבן הבית, כי מן השמים ישפטון שימותון במרדם שלא כמות כל האדם, כאשר בארנו. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (במדבר"ר נשא, י) : כל הבועל את השפחה, נתלה בקדקד, שנאמר (תהלים סח, כב) : אך אלהים ימחץ ראש אביו קדקד שער מתהלך באשמו. פירוש ימחץ קדקד בשער, כי יתלה בשערו. ונאמר

(מלאכי ב, יב) : יִכְרֹת יְיָ לְאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂנָה עַר וְעִנָּה מֵאַהֲלֵי יַעֲקֹב. וּפְרָשׁוֹ רַבּוֹתֵינוּ, עַר בְּחֻמִּים, וְעִנָּה בְּתַלְמִידִים :

קִלְד. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה (אבות פ"ה, מ"א) : חָרַב בָּאָה לְעוֹלָם עַל עֲנוּי הַדִּין, וְעַל עוֹת הַדִּין, וְעַל הַמּוֹרִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כִהְלָכָה. חֲתִיה רָעָה בָּאָה לְעוֹלָם עַל שְׁבוּעַת שְׁוֹא וְעַל חִלּוּל הַשֵּׁם :

קִלְה. וּמִן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יִנָּעַם לְמוֹכִיחִים לְהַזְהִיר וּלְהַעֲד בָּעַם עֲלֵיהֶם, וְלִשְׁמֹר אַרְחוֹת פְּרִיץ בְּמַצּוֹת הַשְּׁבֶת, עַל אוֹדוֹת אָבוֹת מְלָאכוֹת וְתוֹלְדוֹת, כִּי רַבּוֹת מִהֵנָּה נִעְלְמוּ מֵעֵינֵי רַבִּים, אֵף אֵין מְגִיד אֵף אֵין מְשִׁמֵּעַ :

קִלּו. הַמְדַּרְגָּה הַתְּשִׁיעִית, חֹמֶר הָעֲבֵרוֹת שִׁיְהָרַג וְאֵל יַעֲבֹר עֲלֵיהֶן. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה (סנהדרין עד, א) : בְּכָל עֲבֵרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה אִם יֹאמֶר לוֹ אָדָם, עֲבֹר וְאֵל תִּהְרַג, יַעֲבֹר וְאֵל יִהְרַג, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא יח, ה) : אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתָּם הָאָדָם וְחִי בָהֶם, וְחִי בָהֶם וְלֹא שְׁיָמוּת בָּהֶם, חוּץ מֵעֲבֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרִיּוֹת וּשְׁפִיכוֹת דָּמִים, שְׁאֵם יֹאמֶר לוֹ אָדָם עַל אַחַת מִשְׁלֹשׁ אֵלֶּה, עֲבֹר וְאֵל תִּהְרַג, יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר וְאֵף עַל פִּי שְׁיֹאמְרוּ לוֹ לַעֲשׂוֹת הָעֲבָרָה בְּצִנְעָה. וְאִם יֹאמְרוּ לוֹ לַעֲבֹר עַל אַחַת מִכָּל מַצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה בְּפִרְהֶסְיָא, יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר, שְׁנֹאֲמַר (שם כב, לב) : וְנִקְדַּשְׁתִּי בַּתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וּבִשְׁעַת הַשְּׁמַד, אֶפְלוּ בְּצִנְעָא, יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר :

קִלְז. וְהַשְׁלֹשׁ עֲבֵרוֹת הַנִּזְכָּרוֹת, הֵצֵד הַקָּל שֶׁבֶהֱן עֲנִשׁוּ חֲמוּר מִכֶּמֶה עֲבֵרוֹת חֲמוּרוֹת. וְקִרְאוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה הֵצֵד הַקָּל שֶׁבַּעֲבָרָה, אֲבָק עֲבָרָה. וְאָמְרוּ (פסחים כה, א) : בְּכָל מִתְרַפְּאִים מִחֲלֵי שֵׁשׁ בּוֹ סִכְנַת נַפְשׁוֹת, חוּץ מֵעֲצֵי אֲשֶׁרָה, שְׁאֵם יֹאמְרוּ לוֹ הִבָּא עָלֶיךָ שֶׁל אֲשֶׁרָה וְהִתְרַפָּא בָּהֶן, יָמוּת וְאֵל יִתְרַפָּא בָּהֶן. וְאֵף עַל פִּי שְׁאֵין הִנֵּהגָה מֵעֲצֵי אֲשֶׁרָה עוֹבֵד עֲבֹדָה זָרָה, מִפְּנֵי שֶׁהוּא אֲבָק עֲבֹדָה זָרָה, יָמוּת וְאֵל יִתְרַפָּא בָּהֶם, לְפִי שֶׁהוּא כְּמַחֲזֵק יָדֵי עוֹבְדֵי הָאֲשֶׁרָה, פֶּן יֹאמְרוּ לוֹ, הָאֲשֶׁרָה הִצְלָתָהּ :

קִלְח. וְכֵן לַעֲנִין גִּלּוּי עֲרִיּוֹת, יָמוּת וְאֵל יִתְרַפָּא מִן הָאֲבָק שֶׁל גִּלּוּי עֲרִיּוֹת. כְּגוֹן שֶׁחֲשַׁק בְּאִשָּׁת אִישׁ וְאָמְרוּ לוֹ אֵין לוֹ רְפוּאָה תַּעֲלֶה עַד שֶׁתַּעֲמֹד לְפָנָיו עֲרֻמָּה אוֹ שֶׁתִּסְפָּר עִמּוֹ מֵאֲחוּרֵי הַגֶּדֶר, יָמוּת וְאֵל יִפְרוֹץ גֶּדֶר אֲסוּר אִשָּׁת אִישׁ (סנהדרין עה, א). וְהִפְּרֵ מִזֶּה חֹמֶר הַמָּגֵעַ בֵּיד אִשָּׁת אִישׁ :

קִלֹט. וְהֵנָּה אֲבָק הִרְצִיחָה – הַלְבֵּנַת פָּנִים, כִּי פָּנָיו יִחְזְרוּ וְנָס מִרְאֵה הָאָדָם, וְדוּמָה אֶל הִרְצִיחָה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה (ב"מ נח, ב). וְהַשְּׁנִית, כִּי צֶעַר הַהִלְבֵּנָה מִרְמּוֹת, עַל כֵּן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה (כתובות סז, ב) : לְעוֹלָם יִפִּיל

אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולא אמרו כן בשאר עברות חמורות. אכן דמו אבק הרציחה אל הרציחה, וכמו שאמרו, כי יהרג ולא ירצח (סנהדרין עד, א). ודומה לזה אמרו, שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולמדו זה מענין תמר, שנאמר (בראשית לח, כה): היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה וגו'. הנה כי אף על פי שהוציאה לשורף, לא גלתה כי היתה הרה מיהודה, שלא להלבין פניו:

קמ. ועוד אמרו (ב"מ נח, ב), כל היורדין לגיהנם עולין, חוץ משלשה שיורדין ואינן עולין, המלבין פני חברו ברבים, והמכנה שם לחברו, והבא על אשת איש. הנה, כי דמו המלבין פני חברו ברבים והמכנה שם לחברו בשגם הוא מלבין פניו אל הבא על אשת איש, שהוא מן העברות שיהרג עליהן ואל יעבר (סנהדרין שם):

קמא. ועוד אמרו (ב"מ נט, א), המלבין פני חברו ברבים, אין לו חלק לעולם הבא. ומה שלא אמרו כן על הרוצח שאין לו חלק לעולם הבא, כי המלבין פני חברו איננו מכיר גדל חטאו, ואין נפשו מרה לו על עונו כמו הרוצח, על כן הוא רחוק מן התשובה:

קמב. ועל מצות שבת אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי נדרים פ"ג הי"ד): שקוליה שבת כנגד כל המצות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין ה, א): כי העובד עבודה זרה או המחלל שבת בפרהסיא, הוא כופר לכל התורה כלה, ושחיטתו נבלה, ואוסר את היין במגעו:

קמג. המדרגה העשירית, חמור העברות אשר אין לעושיהן חלק לעולם הבא:

היצורים כלם נבראו לכבוד השם יתברך, שנאמר (ישעיה מג, ז): כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. אכן נודע מן השכל, כי המחלל את השם ובוזה דברו, אבדה תקנתו. כי לא רב לו אשר לא יקים מה שנדרש ממנו מעקר יצירתו לכבוד את השם ולקדשו, אבל שלח ידיו לעשות התמורה וההפך ולחלל את שם קדשו. וכן כתוב (במדבר טו, ל לא): והנפש אשר תעשה ביד רמה וגו' את יי הוא מגדף ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה, כי דבר יי בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה. פרוש, אחר הכרת הנפש, עונה בה, כי לא יכפר המות עליו, ואין לו חלק לעולם הבא. על כן הזכיר בענין הזה, עונה בה, כי לא

זכר כן בשאר כרתות:

ופרוש והנפש אשר תעשה ביד רמה, כגון העושה עבירות ידועות לכני אדם בפריסה. וכן הפורק על מלכות שמים ואפלו בסתר, כי גם הוא עשה ביד רמה. וענין הפורק על, כגון הכופר לאכל נבלות או לאכל חלב ודם או לחלל יום טוב, ואף על פי שאינו עובר על שאר המצוות, אחרי אשר הסיר מעליו על אזהרה אחת, כבר מרד בשם יתברך. אמנם כי גם פעמים הצדיקים נכשלים בחטא אחד, אבל אין זה בלתי על דרך מקרה בהתגבר עליו היצר, ונפשו מרה לו על הדבר, ונזהר ממנו אחרי כן. אבל האומר בלבו לפרוק מעליו על אזהרה אחת, כל עת אשר יתאווה לעבור, הוא הנקרא כופר לדבר אחד. וכבר הקדמנו לבאר זה בשער הראשון משערי התשובה:

ואמרו זכרונם לברכה (ע"ז כו, א): כי הרועים לא מעלין אותן מן הבור ולא מורידין אותם לבור. וענין הרועים, אנשים ירעו בהמתם בשדות אחרים, והנם פורקים מעליהם על אזהרת הגזל, וענינם כענין הכופר לאכול נבלות או לאחת משאר עבירות לתאבון. אבל המינין והאפיקורסין, מורידין אותן לבור. והמשמד לאכול נבלות להכעיס, גם הוא בכלל המינין. וענין להכעיס, שאיננו חוטא לתאות מאכל תאוה, כי גם בהיות לפניו בשר שחוט, יקח מן הנבלה, כי הוא מורד ואיננו מקבל על נפשו להשמר מאסור נבלה:

קמד. הנה בארנו ענין והנפש אשר תעשה ביד רמה. עתה נבאר כי דבר יי בזה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צט, א): כי דבר יי בזה ואת מצותו הפר, זה האומר אין תורה מן השמים, והמגלה פנים בתורה, והמבזה תלמידי חכמים, והמבזה את המועדות, כי אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא:

קמה. ופרוש המגלה פנים בתורה, האיש אשר העיז פניו לדבר על התורה דברים אשר לא כן, ואומר, חנם נכתבו בתורה אלה הפסוקים וספירות הענינים האלה. ומגאותו וגאוונו אומר בלבו, כי אחר שאין ידו משגת לבוא עד תכונת טעם הדברים, כי אין סתר למו. ונאמר (דברים לב, מז): כי לא דבר רק הוא מכם, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות ירושלמי, ס"פ): אם רק הוא, מכם, שאינכם יודעים לפרש

טעם הדבר. וכן כל העוזב דבר אחד מדברי התורה ולא יודה עליו, הנה זה מגלה פנים בתורה, כגון האומר, מה הועילו אצלנו לומדי תורה, אם חכמו חכמו לנפשם ולא נחלה לנו בשכרם. והנה כחשו במה שכתוב בתורה (בראשית יח, כו): ונשאתי לכל המקום בעבורם:

קמו. וענין המבזה את המועדות, שעושה מלאכה בחלו של מועד ובז אל הענש, מפני שאין אסור מלאכת חלו של מועד מפרש בתורה. וזהו על דרך כופר לדבר אחד להקעים אשר בארנו כבר כי אין לו חלק לעולם הבא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בכורות ל, ב): הרי שבא להתגיר ואמר, הרי אני מקבל עלי כל התורה חוץ מדבר אחד מדברי סופרים, אין מקבלים אותו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מכות כג, א): המבזה את המועדות, כאלו עובד עבודה זרה, שנאמר (שמות לד, יח): את חג המצות תשמר, וסמוך לו (שם שם, יז): אלהי מסכה לא תעשה לך. ופרשו זכרונם לברכה (חגיגה יח, א): את חג המצות תשמר, שלא תעשה מלאכה בכל חג המצות, והזהרנו בזה על מלאכת חלו של מועד. ומה שכתוב (ויקרא כג, לט): ביום הראשון שבתון וביום השביעי שבתון, כי יש מלאכות רבות שהן מתרות בחלו של מועד, כמו שהן מפרשות בדבריהם זכרונם לברכה:

קמו. וזה שאמרו זכרונם לברכה, כי המבזה תלמיד חכם, הוא בזה דבר השם ואין לו חלק לעולם הבא, יש לדבר שרש בשכל ועקר במחקר. והנה אנחנו מציעים לענין טוב טעם ודעת:

אמר שלמה עליו השלום (משלי ג, לה): כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים קלון. ענין קלון, איש קלון. וכן (תהלים קט, ד): ואני תפלה, איש תפלה. (ירמיה ט, ה): שבתך בתוך מרמה, בתוך אנשי מרמה. פרוש, האיש הנקלה והנבל, מרים כסילים ומכבד ומשבח אותם, כי יש בכבוד החכמים והישרים תועלות גדולות, ובכבוד הכסילים והרשעים מכשולים רבים ועצומים. כי בהתהדר החכמים ובתתם עליונים, דבריהם נשמעים, וילוו עליהם העם כלו וידמו למו עצותם. והשנית, בראות בני אדם את כל כבודם, ילמדו לקח לנחול כבוד ותרבה הדעת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים ג, ב): לעולם יעסוק אדם בתורה ואפלו שלא לשמה, כי מתוך שלא לשמה בא לשמה. והשלישית, רבים מישגי לבבות יעורו משנתם בראותם הדר כבוד התורה, ויפירו מעלתה, ויבוא חשקה בלבבם, ויהיה עסקם בה לשם יתעלה,

ולעבדו בלֵבב שָׁלֵם:

קמח. הנה אלה טעמים נכבדים חזקים כראי מוצק. ויש עוד טעם נכבד עולה על כלם, ואילו רמזנו בפתח דברינו בענין הפתות הרעות הנזכרות. כי הדבר ידוע, אשר מדרכי קדוש השם יתברך, להודיע בכל מבטא שפתים, ובכל אשר ירמזון עינים, ובכל הנהגה ופעל ידים, כי יסוד לנפש האדם וצבי עדיו והטוב והעקר והתועלת והיקר אשר בו, עבודת השם יתברך ויראתו ותורתו, כמו שכתוב (קהלת יב, יג): כי זה כל האדם. ודבר זה כבוד השם יתברך.

והמבזים לתלמיד חכם ויראתו, מבטלים הידיעה הזאת ומראים ההפך בהנהגתם, וכאלו אומרים אמור כי אין העבודה עקר, וכי הכבוד וההדר להצלחת עניני העולם וכי שרש דבר נמצא מבלתי עבודת השם יתברך, והם מחללים את התורה, על כן יאבדו מתוך הקהל ויכלו באפס תקנה, כי הם עובדים את השם מבלי עסק התורה. הלא הדבר ידוע, כי אין העבודה מתקיימת בלתי על ידי לומדי התורה אשר יהגו בה יומם ולילה, כי הם יורו דעה ויודעי בינה לעתים, לדעת מה יעשה ישראל, והם יעמידוהו בישראל לבלתי תשכח מפי זרעם. ובמקום שאין עוסקי תורה, ירבו המכשולים, וישר באדם אין. על כן, יכבדו עבדי השם יתברך את חכמי התורה לכבוד השם יתברך, ולהודיע כי עבודתו לבדה עקר הנמצא:

ואחרי אשר התברר שכל ברא השם יתברך לכבודו, חייב האדם לשום לבו בכל עת לכבד את השם ולקדשו בכל דבריו ולרוממו, להודות לו ולברכו תמיד, כמו שנאמר (תהלים לד, ב): אברכה את יי בכל עת תמיד תהלתו בפי. וכאשר יתיצב בתוך העם וידבר עם חבריו, יתבונן בינה וידקדק וישגיח בכל מוצא שפתיו, לקדש את השם בדבריו, ולדבר בשבח עבודתו ותהלת יראתו, ולשבח עבדיו ויראיו. ויזכה בזה בהגיון לבו ומבטא שפתיו בלא יגיעה ופעל כפים, זכות גדולה עד לשמים, כי זה מעקרי יצירת האדם:

ונאמר (משלי כז, כא): מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו. פרושו, מעלות האדם לפי מה שיהלל. אם הוא משבח המעשים הטובים והחכמים והצדיקים, תדע ובחנת כי איש טוב הוא ושרש הצדק נמצא בו, כי לא ימצא את לבו רק לשבח את הטוב והטובים תמיד בכל דבריו, ולגנות את העברות, ולהבזות בעליהן (מבלי מאוס ברע ובחור בטוב), ואם יתכן כי יש בידו עונות נסתרים, אבל מאוהבי הצדק הוא, ולו שרש בבחינה. והוא מעדת מכבדי השם. והמשבח מעשים מגנים או מהלל

רשעים, הוא הרשע הגמור והמחלל את עבודת השם יתברך:

קמט. עוד אמר שלמה עליו השלום (משלי כה, כו כז): מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע, אכל דבש הרבות לא טוב וחקר כבדם כבוד. כי כאשר ירפש האדם את המעין ברגליו, ידלח מימיו לפי שעה, אחרי כן ישקטו המים ויהיו צלולים כבראשונה. כן הצדיק. כאשר הוא מט לפני רשע, לא תשפל מעלתו ולא תמעט בעבור זאת. ואם הוא עכור לפי שעה, שבע יפול צדיק וקם וישוב לאיתנו וכבודו. אכל דבש הרבות לא טוב, אכל הרבות החקר בכבוד צדיקים, כבוד החקר, כי נזכר הצדיק בפסוק שלמעלה, ומלת הרבות נמשכת לחקר כבודם, כמשפט במקומות הרבים. והמכשולות הנמצאים בכבוד הרשעים, רבים וידועים, כי יש בכבודם חלול התורה והעבודה, והוא העון המכלה מנפש ועד בשר:

קנ. והשנית, כי רבים נמשכים אחריהם ואוחזים מעשיהם:

קנא. והשלישית, כי המתחברים להם אף על פי שאינם עושים כמעשיהם, מקבלים פרעניות כיוצא בהם, כאשר זכרנו כבר:

קנב. והרביעית, כי הם מכניעים כבוד אנשי אמת ומבטלים העבודה, ואין הצלחה לכבוד הצדיקים וזילתי אחרי השפלת כבודם, כמו שכתוב (משלי יד, יא): בית רשעים ישמד ואהל ישרים יפריח. ונאמר (שם יא, יא): בברכת ישרים תרום קרת ובפי רשעים תהרס:

קנג. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות כד, ב), כי יש בכלל מה שכתוב (במדבר טו, לא): כי דבר יי בזה, המדבר בדברי תורה במבואות המטנפות, וכל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק (סנהדרין צט, א), והקורא בספרי מינין. ומה שכתוב ואת מצותו הפר, זה המפר ברית בשר (שם):

קנד. עוד שנינו (סנהדרין צ, א): כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר (ישעיה ס, כא): ועמד כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ואלו שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחית המתים מן התורה, ואין תורה מן השמים, והאפיקורוס. והזהירונו רבותינו זכרונם לברכה במאמר הזה להאמין כי נכתבה אמונת תחית המתים בתורה, וכי היא אחת מעקריתה. ואחד מן המקומות שנתפרשה בהן תחית המתים בתורה, שנאמר (דברים לב, לט): אני אמת ואחיה מחצתי ואני ארפא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים סח, א): יכול מיתה באחד ותחיה באחד, תלמוד לומר,

מחצתי ואני ארפא. כשם שהמחץ והרפואה באחד, כך מיתה ותחייה באחד:

קנה. וענין האפיקורוס פָּרְשׁוּ בו זכרונם לברכה (סנהדרין צט, ב): כי הוא האיש אשר איננו נוהג בדרך מורא והדר בתלמידי חכמים אף על פי שאינו מבזה אותם, כגון שהוא מבזה חברו בפני תלמיד חכם ולא שם כבוד לתורת החכם, כי אחרי שאין התורה הדורה בעיניו לנהוג בה דרך כבוד, אין לו חלק לעולם הבא, כי גם זה במחללי התורה יחשב. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים כב, ב): את יי אלהיך תירא (דברים ו, יג), לרבות תלמידי חכמים:

קנו. והשנית, כי היראה מהם סבה ליראת שמים, כי בהיות דבריהם נשמעים מדרך יראתם הלא הם יורו וינדיכו את העם ליראה את השם הנכבד והנורא. ונאמר (ש"א יב, יח): וירא כל העם מאד את יי ואת שמואל. וכן בכלל האפיקורוס, האומר, מה הועילו לנו הלומדים בלמודם, היש דבר שיאמרו ראה זה חדש הוא? מעולם לא התירו לנו את כל עורב ולא אסרו לנו בני יונה (סנהדרין צט, ה). ואלה האנשים גם לא ידעו גם לא שמעו גם לא פתחה אזנם על התועלות הנמצאות בעסק התורה, ובעבור זאת עסק התורה שפל בעיניהם, והמה היו במורדי אור מעלתה, ואין להם חלק לעולם הבא. על כן נתחייבנו ללמד לבני יהודה התועלות הנמצאות בעסק התורה. וכתבנו מקצתם בשער התורה בעזרת השם, למען יכספו הלבבות לתורה. ואשר אין כח בהם ללמוד, ידעו הדר כבוד עסק התורה, ויזכו בידיעתו ולא תאבד נפשם מן העולם הבא:

קנו. וכן בכלל האפיקורוס, הקורא לרבו בשמו. ואמרו, כי סבת מה שנענש גחזי, מפני שקרא לרבו בשמו, שנאמר (מלכים ב ח, ה): זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע:

קנח. והנה עקר כל הענשים הנזכרים במדרגה הזאת, מפני חלול התורה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (גדרים ירושלמי פרק ג, הלכה ט): כי עון חלול השם, גדול מכל העבירות, ולא יתכן להתכפר בתשובה ויסורין כאשר יתבאר בשער חלוקי הכפרה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין מ, א): אין מאריכין בפרענות לענש חלול השם, אחד שוגג ואחד מזיד. ועתה עמוד והתבונן גדל חיובנו לקדש את השם, כי עקר מה שקדשנו השם יתברך בתורתו ובמצותיו והבדילנו להיות לו, כדי לקדשו וליראה ממנו, ראוי שיהיו מקדישיו קדושים, בשגם הכלים שעובדים בהם לפני השם יתברך צריכים להיות קדש, כמו שנאמר (ויקרא כב, לב): ולא תחללו

את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני יי מקדשכם. שים לבך להבין, כי הענין שאמרנו, מפרש במקרא הזה. ונאמר (תהלים קיא, ט) : צנה לעולם בריתו קדוש ונורא שמו. פרוש, בעבור כי קדוש ונורא שמו, צנה לעולם בריתו וקדשנו במצותיו לקדשו וליראה ממנו, על כן כתוב אחריו (תהלים קיא, י) : ראשית חכמה יראת יי. ועל ידי קדשת המצות, נחשב בהקדישנו את השם יתברך עם הקדושים העליונים שמקדישים ומעריצים אותו, כמו שנאמר (תהלים פט, ח) : אל נערץ בסוד קדשים רבה וגו' :

קנט. עוד יש פתות שאין להן חלק לעולם הבא, והם, כת אויבי השם יתברך, וכת המחבלים כרם השם, וכת הנותנים חתיתם בארץ חיים. והנה אנחנו מציעים ענינם, והראיות על ענשם מפרש בתורה. כי כת אויבי השם, יאבדו מן העולם הבא, שנאמר (דברים י, י) : ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו, פרוש, משלם לשונאיו שכר המצות שהם עושים בעולם הזה להאבידם מן העולם הבא. ותרגומו, ומשלם לשונאיו טבן דאינון עבדין קדמוהי בחייהון לאובדיהון. ואמר דוד (תהלים לו, ב) : כי רשעים יאבדו ואיבי יי כיקר כרים כלו בעשן כלו. הזכיר על הרשעים לשון אבדה, (פי) [כן] יאמר על הצער והגלות, כענין שנאמר (ישעיה כז, יג) : האבדים בארץ אשור (ירמיה ג, ו) : צאן אבדות היו עמי. (תהלים קיט, קעו) : תעיתי כשה אבד. ויאמר על המות, כענין שנאמר (שם שם, צב) : אז אבדתי בעניי. (אסתר ח, ו) : באבדן מולדתי. (ויקרא כג, ל) : והאבדתי את הנפש ההוא. ענינו הפרת מן העולם הזה, כי הרשעים יענשו בצרות ויסורין או במות, וכן יענשו במשפט על מעשיהם בעולם הבא לקץ וזמן, אבל אויבי השם המשילים לחלבי הכשבים ושמנם שהוא נתן באש וכלה בעשן, ולא המשילים לבשר הכרים, כי יעשה גחלת וישאר האפר, על כן אמר כלו בעשן כלו, כאשר חלבי הכרים כלים בעשן, כך יכלו אויבי השם, כי תכלה נפשם ותאבד מן העולם הבא, ונאמר (שמות כ, ה) : פקד עון אבת על בנים ועל שלשים ועל רבעים :

קס. וענין שונאי השם נמצא לפעמים גם באנשים שהם עושים המצות ונוהרים מכל עברה במעשה ובלשון, אם נפשם רעה ובקרוב לבם יקשה להם כאשר חבריהם עוסקים בתורה, וירע בעיניהם בהיות בני אדם עובדים את השם ויראים מלפניו. כאשר תאמר על האיש אשר לא יחפץ שיכבדו בני אדם את המלך ושיעבדוהו, כי הוא שונא את המלך. כל שכן אם הוציאו מחשבתם אל הפעל, שהם מניאים את לב בני אדם מעסק התורה ומן המצות, כי הם שונאי השם. וכן האנשים אשר עינם צרה בכבוד תלמידי חכמים הישרים והצדיקים, ושונאים

עטרת תפארתם, או ירע לבכם אם עדיהם תאתה ובאה ממשלת הדור, וכן כתוב (ש"א ח, ט): כי לא אתה מאסו כי אתי מאסו ממלך עליהם. וכל שכן אם יבקשו כבודם לכלמה או ישפילו. וכן אם יאהבון כבוד הרשעים ומשלים על עפר, כי אלה באמת שונאי השם, ואין רצונם בקיום עבודתו, ולא יחפצו בהדרת קדש יראתו ואשר ירבון מאד עבדיו ויראיו:

קסא. וכן פת המחבלים כרם השם כמו המסורות ומחטיאי הרבים, הנה הם שונאי השם, כאשר תאמר כי האנשים המשחיתים ערי המלך או כרמיו ופרדסיו, כי הם שונאי המלך. ונאמר (ישעיה ה, ד): כי כרם יי צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו. ונאמר (תהלים פג, ד): על עמך יערימו סוד ויתעצו על צפוניך. ונאמר (שם שם, ו): כי נועצו לב יחדו עליך ברית יכרתו. ונאמר (שם ב, ב): ורוזנים נוסדו יחד על יי ועל משיחו. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ראש השנה יז, א): כי המסורות ושחטאו והחטיאו את הרבים, יורדין לגיהנם ונדונין שם לדורי דורות:

קסב. וכת הנותנים חתיתם בארץ חיים דבר עליהם יחזקאל עליו השלום (יחזקאל לב, כד כז): אשר נתנו חתיתם בארץ חיים וגו', ויהי עונותם על עצמותם. למדנו מזה, כי לא יכפר עליהם המות, אכן עד עולם עונותם על עצמותם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ר"ה יז, א): המינים, והמשמדים, והאפיקורסים שחפרו בתורה, ושחפרו בתחית המתים, ושפרשו מדרכי צבור, ושנתנו חתיתם בארץ חיים כגון הפרנסים המטילים אימה יתרה על הצבור שלא לשם שמים, ושחטאו ושהחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחבריו, יורדין לגיהנם ונדונין בה לדורי דורות, שנאמר (ישעיה סו, כד): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה:

קסג. וענש הנותנים חתיתם בארץ חיים מחמשה פנים, השנים מצד עצמו, והשלשה מצד העם. השנים שהם מצד עצמו, האחד, כי האנוש רמה ותולעה, וכן נקרא גם עוד בחיים חיתו. ולא דיו שלא ישח ולא ישפל, כי ישתרר גם השתרר שלא לשם שמים. וגם במחשבת הגאווה מבלי השתרר, נפסד האדם, שנאמר (משלי טז, ה): תועבת יי כל גבה לב:

קסד. והשני, כי האדם חייב להכין מערכי לבו בכל עת, להשקין בלבו אימה ויראה מעל פני השם יתברך. ועל הרשעים נאמר (ירמיה ה, עד): ולוא אמרו בלבכם נירא נא את יי אלהינו. והאיש הנותן חתיתו בארץ חיים שלא לשם שמים, אין

בלבו אימה מלפני השם ורוצה להטיל אימתו על בריותיו, ותחת שיש לו לערוך מחשבות להשכין אימת השם בלבו, הוא עורך אותן להטיל אימת עצמו על עם השם יתברך. ונאמר (ש"ב כג, ג): מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים. פירוש ראוי להיות מושל באדם צדיק שהוא מושל יראת אלהים, כי אחר שהוא ירא את השם יתברך ראוי לעמו שייראו מלפניו:

קסה. והשלשה פנים שהם מצד העם, האחד, כי הוא מצער את הצבור בהטלת אימתו, ונאמר (ויקרא כה, יז): ולא תונו איש את עמיתו, והוא על ענין הצער בדברים, כאשר בארנו כבר:

קסו. והשני, כי כמה מכשולים באים בסבת הטלת אימה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (גיטין ו, ב): לעולם אל יטיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתרה והפילה כמה רכבות מישראל:

קסז. והשלישי, כי עם הקדוש שהם עובדי השם יתברך, אין להם להכנע לבשר ודם, ואינו מן הראוי להיות מורא בשר ודם עליהם אלא לשם שמים, שנאמר (ויקרא כה, נה): כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם ולא עבדים לעבדים. ונאמר (שמות יט, ו): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. לשון כהנים, אדונים ושורים. וכמוהו (ש"ב ח, יח): ובני דוד כהנים היו. וכל העם נקראים ממלכה, מלשון (מ"א יח, י): אם יש גוי וממלכה, (ישעיה ס, יב): כי הגוי והממלכה. פרוש, אתם תהיו לי ממלכה שכלה שורים, שלא יהיה עליכם על בשר ודם. ונאמר (שם נא, יב): מי את ותיראי מאנוש ימות. ונאמר (שם שם, ז): אל תיראו חרפת אנוש. ואמרו זכרונם לברכה (סוטה מז, ב): משרבו האומרים לרע טוב ולטוב רע, פרקו מעליהם על שמם והמלך עליהם על בשר ודם, ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים ט, כ כא): קומה יי אל יעז אנוש ישפטו גוים על פניה, שיתה יי מורה להם ידעו גוים אנוש המה סלה. למדנו מזה, כי עת אשר יעז אנוש, אינו מכיר שהוא אנוש, כי אין שורה ראויה לאנוש זולתי לשם שמים:

קסח. ועתה נפרש ענין ענש הפורשים מדרכי צבור, וכי הוא נכלל בענשי הכתות שהקדמנו. בהתאסף ראשי עם וקהלות הקדש לעבוד את השם יתברך, ומסכימים הסכמות להעמיד להם מצות, הנה הם מקדישים את השם יתגדל ויתקדש, שנאמר (דברים לג, ה): ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל. ונאמר (תהלים מז, י): נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלהים מגני

אֶרֶץ מֵאֵד נִעְלָה. נִקְרָאוּ יִשְׂרָאֵל עַמִּים, מִפְּנֵי שֶׁהֵם שָׁנִים עֶשֶׂר שְׁבָטִים, כְּעִנְיֵן שֶׁנֶּאֱמַר (דְּבָרִים ל"ג, יט): עַמִּים הָרַ יִקְרָאוּ, וְהֵם עִם אֶחָד לַעֲבֹד אֶת הָשֵׁם, עַל כֵּן אָמַר עִם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם. וְהַמְּלָכִים וְהַשָּׂרִים נִקְרָאוּ מְגִנִּים, מִלְּשׁוֹן (ישעיה כ"א, ה): מִשְׁחֹו מְגִן. פְּרוּשׁ, נְדִיבֵי עַמִּים נֶאֱסָפוּ לַעֲבֹד אֶת הָשֵׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי מַלְכֵיהֶם וְשָׂרֵיהֶם לֹאֱלֹהִים, שֶׁהֵם עֲבָדָיו וְאַמּוֹנָיו, כְּעִנְיֵן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פ"ט, יט): כִּי לִי מְגִנָּנוּ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מִלְכָּנוּ. מֵאֵד נִעְלָה, שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִתְעַלֶּה וּמִתְהַלֵּל בְּאַסִּיפָתָם וְעִבּוּדָתָם. וְהָאִישׁ הַפּוֹרֵשׁ מִדֶּרֶכֵי הַצָּבוּר, הִנֵּה הוּא כְּמִקְטָרֵג עַל הַסְכַּמַּת עֲבֹדַת הָשֵׁם וְכִיּוֹצֵא מִכָּלל הַמְקַדְּשִׁים אֶת הָשֵׁם וּמֵרָאָה עֲצָמוּ כִּי לֹא יִחְפוֹץ לִהְיוֹת בְּסוּדָם וּלְהַכְתִּיב בְּכַתְּבָם, הִנֵּה הוּא מִחְלֵל אֶת הָעֲבֹדָה, וְהוּא בְּכָלל הַכְּתוּת שֶׁזִּכְרָנוּ שֶׁהֵם בּוֹזִים אֶת דְּבַר הָשֵׁם וְאֵין לָהֶן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. וְהַשְׁנִית, כִּי הֵם מְנִיאִים לֵב חֲלוּשֵׁי הַדַּעוֹת בְּפִרְיִשָּׁתָם מִדֶּרֶכֵי הַצָּבוּר, וְהֵנָּם מִן הַמַּחְטִיאִים אֶת הָרַבִּים:

קס"ט. עֲתָה נִפְרֹשׁ עִנְיֵן כַּת עֲוֹזְבֵי הָשֵׁם, וְנֹאמַר כִּי הֵם הָאֲנָשִׁים שֶׁאֵין עֲלֵיהֶם עַל יְרֵאת שָׁמַיִם, וְהֵם מְקַיְמִים אֶת הַמִּצְוֹת מִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלַמְּדָה. וְכֹאשֶׁר יִתְגַּבֵּר הַיֵּצֶר עַל הָאִישׁ הַהוּא וְעָלָיו חֲלָף רוּחַ וַיַּעֲבֹר וְאָשֵׁם, לֹא יֵאָנַח וְלֹא יִדָּאג לְחֻטְאוֹ, אֲכַל וּמִחָה פִּיו, וְהוּא בְּעִינָיו כְּאִלוֹ לֹא פָעַל אֲוֶן, כְּעִנְיֵן שֶׁנֶּאֱמַר (שם לו, ב): נָאם פֶּשַׁע לְרָשָׁע בְּקָרֵב לְבִי אֵין פֶּחַד אֱלֹהִים לִנְגַד עֵינָיו:

קע. וַיֵּשׁ מִן הַכַּת הָרָעָה הַהִיא, כִּי לֹא רַב לָהֶם אֲשֶׁר לֹא לָבָשׁוּ חֲרָדוֹת כִּי חָלְפוּ חֵק וְעֵדוֹת, אָבָל יִהְלָלוּ וַיִּבְרְכוּ נַפְשָׁם בְּמִלֵּאתָם תְּאוֹתָם, וְהֵם הַמְּכַעֲסִים וְהַמְּנַאֲצִים לִפְנֵי הָשֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם י"ג): כִּי הִלֵּל רָשָׁע עַל תְּאוֹת נַפְשׁוֹ וּבִצָּע בְּרוּךְ נֹאץ יי. וְדַבֵּר יִשְׁעִיָּה עָלָיו הַשְּׁלוֹם עַל אֲבָדֵן הַכַּת הַהִיא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה א, כח): וְשִׁבֵּר פְּשָׁעִים וְחֻטְאִים יַחֲדוּ וְעֲוֹבֵי יי יָכְלוּ, הַמְּשִׁיל הַמּוֹרְדִים וְהַחוּטְאִים לְכָלִי הַנִּשְׁבֵּר שֵׁשׁ בּוֹ שְׁאֲרִית, וְאָמַר כִּי עֲוֹזְבֵי הָשֵׁם יָכְלוּ, שֶׁאֵין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, כְּעִנְיֵן שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג, יט): אֲשֶׁר לֹא יַעֲזֹב לָהֶם שָׂרֵשׁ וְעֵנָף:

קע"א. וְאֲבָדֵן הַכְּתוּת הַנִּזְכָּרוֹת, בְּזִמְנָן שֶׁלֹּא עָשׂוּ תְּשׁוּבָה. אָבָל אִם שָׁבוּ מִדֶּרֶכֵיהֶן הָרָעִים, נִמְלָטָה נַפְשָׁם מִן הָאֲבָדוֹן, כְּעִנְיֵן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ג, כב): שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבְבִים אֶרְפָּה מְשׁוּבוֹתֵיכֶם:

קע"ב. בְּאוֹר דְּבָרֵי עֲוֹנוֹת אֶרְבַּע כְּתוּת:

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (סוטה מ"ב, א): אֶרְבַּע כְּתוּת אֵין מְקַבְּלוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה, כַּת לִיצְנִים, כַּת שְׁקָרִים, כַּת חֲנֻפִּים, כַּת מְסַפְּרֵי לְשׁוֹן הָרָע. כַּת לִיצְנִים,

דְּכָתִיב (הושע ז, ה) : מִשָּׁךְ יָדוֹ אֶת לְצָצִים. כֵּת שְׁקָרִים, דְּכָתִיב (תהלים קא, ט) : דְּבַר שְׁקָרִים
לֹא יִכּוֹן לִנְגֹד עֵינַי. כֵּת חֲנֻפִּים דְּכָתִיב (איוב יג, טז) : כִּי לֹא לִפְנֵי חֲנָף יָבוֹא. כֵּת מִסְפָּרִי
לְשׁוֹן הָרַע, דְּכָתִיב (תהלים ה, ה) : כִּי לֹא אֶל חֲפֵץ רָשָׁע, אֶתָּה, לֹא יִגְרֹךְ רַע :

קַעַג. עֲתָה נֹאזִין עַד תִּכּוֹנֶנֶת עֲנִינֵיהֶם וּתְכוֹנֶנֶת אִפְנֵיהֶם, לְהַשְׁפִּילָהּ בֵּינָת מִבְּחָר
עֲמָקֵיהֶם, וְנִחַלֵּק אוֹתָם לְחֻלְקֵיהֶם, וְנִחְשׁוֹף סוֹף חֲמֵר עֲנָשִׁי עֲלִילוֹת נִגְעָלוֹת,
וְתִשָּׁיג בְּמַעֲרָכֵי הַחֻלְקִים הָרַבָּה תּוֹעֲלוֹת, כִּי אוֹלֵי טָרָם עֲמֻדָּתָ עַל דְּבָרֵינוּ, לֹא בַחֲנֻת
טוֹב טַעַם כְּבֹד פֶּשַׁע כָּל חֵלֶק מִחֻלְקֵיהֶם, וְחֻזּוֹת קֶשֶׁה וְחֲמֵר הֶעֱנֵשׁ אֲשֶׁר בְּכָל אֶחָד
מֵהֶם לֹא חֲזִיתָ, וְאוֹלֵי קֶצֶהוּ רָאִיתָ וְכָלוּ לֹא רָאִיתָ. וְכָל חֵלֶק אֲשֶׁר נִסְדֵּר רֵאשׁוֹן, הוּא
חֲמֹר מִן הַשָּׁנִי. וּמִתּוֹךְ דְּבָרֵינוּ גַם בְּחֻלְקֵים הַקָּלִים אֲשֶׁר נִזְכִּיר, תִּפְּרִיר בְּלֵהוֹת צִלְמוֹת
וְתִדַּע כִּי אַחֲרֵיהֶם דְּרָכֵי מוֹת. וְאוֹלֵי מֵאֵז לֹא פִתְחָה אֲזָנָהּ, וְהָיוּ כְמוֹ דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל לִפְנֵיהָ,
וְעֲתָה כִּי נִכְתּוּב עֲלֵיהֶם מְרוּרוֹתָם, תִּבְיֵא מְגוּרָתָם בְּרַעֲיוֹנֶיהָ, גַם יָבוֹאוּ חֲדָרֵי רוֹחָהּ
הַמוֹסְרִים הַנִּכּוֹנִים, בְּרֵאוּתָהּ כִּי אֶעֱיֶדָה לִי עֲדִים נֶאֱמָנִים, הַשֶּׁכֶל וְהַמְקַרְאוֹת, וְדִבְרֵי
חֻכָּמִים וְחִידוֹתָם הַנִּפְלְאוֹת, וְהָיוּ לְעֵד וּלְאוֹת. וּבִזָּה הָאֱמֶת אֵלֶיהָ יִבְחֹן, וְיַעֲרָה עֲלֶיהָ
מִמָּרוֹם רוּחַ חַן, וּבַעֲרַף הַמִּדּוֹת הָרַעוֹת מִקְרָבָהּ, וְיִתְמוּךְ דְּבָרִים נְכָרִים לְבָרָה :

קַעַד. וְזֶה דְּבַר כֵּת הַלְצִים. נִחַלֵּק הַלִּיצָנוֹת עַל חֲמֻשֵּׁה חֻלְקִים. הַחֵלֶק הָאֶחָד, אִישׁ
לְשׁוֹן הַנּוֹתֵן דָּפִי בְּכַנִּי אָדָם, כְּעֵנִין שְׁנֵאֲמַר (תהלים נ, כ) : תִּשָּׁב בְּאֶחֱיָהּ תִּדְבֹר בְּכֵן
אִמָּה תִתֵּן דָּפִי. וְנִקְרָא לֵץ, שְׁנֵאֲמַר (משלי כא, כד) : יָד יִהְיֶה לֵץ שָׂמוֹ עוֹשֶׂה בַּעֲבֶרֶת זִדּוֹן.
פְּרוֹשׁ, שְׁתֵּי הַמִּדּוֹת הָרַעוֹת שֶׁהֵם הַזִּדּוֹן וְהַגָּאוֹה, נִקְבְּצוּ וְנִתְחַבְּרוּ בְּאָדָם הַלֵּץ. כִּי
מִבְּלֵי הֵיּוֹת לוֹ תּוֹעֲלוֹת בְּדָבָר, הוּא גּוֹרֵם נֹזֶק עֲצוֹם לְחֻבְרָיו אֲשֶׁר יִבְאִישׁ אֶת רֵיחָם
בְּעֵינָיו הָאָדָם, וְזֶה תִּכְלִית הַזִּדּוֹן יוֹתֵר מִן הַגּוֹזֵל וְהַחֹמֶס שְׁעוֹשֶׂה לְהַרְבוֹת לוֹ מִמּוֹן.
וְגַם הוּא יִהְיֶה, כִּי הַשֶּׁפֶל וְהַנִּכְנָע כְּאֲשֶׁר יִכִּיר מִגִּרְעַת עֲצָמוֹ וּמוֹמִיו, לֹא יִתְלוּצֵץ עַל
בְּנֵי אָדָם. וְאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּהּ (תענית ח, א) : לְעֵתִיד לְבוֹא מִתְקַבְּצוֹת חַיּוֹת
אֶצֶל הַנִּחָשׁ וְאוֹמְרוֹת לוֹ, אָרִי דוֹרֵס וְאוֹכֵל, זָאֵב טוֹרֵף וְאוֹכֵל, אֶתָּה מֶה הִנָּאָה יֵשׁ
לָךְ? אָמַר לָהֶם, וּמֶה יִתְרוֹן לְבַעַל הַלְשׁוֹן? שְׁנֵאֲמַר (קהלת י, יא) : אִם יִשָּׁךְ הַנִּחָשׁ בְּלוֹא
לְחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלְשׁוֹן. וְזֶה הַחֵלֶק גַּם הוּא מִחֻלְקֵי כֵּת מִסְפָּרִי לְשׁוֹן הָרַע :

קַעַה. הַחֵלֶק הַשָּׁנִי, מִי שְׁלוּעֵג לְבַנִּי אָדָם, כִּי יָבוֹז לָהֶם בְּלָבוֹ לְקַצֵּר הַשְּׁגָתָם
בְּמַעֲלוֹת אוֹ בְּהַצְלָחוֹת הַזְּמָן בְּכָבוֹד וּבִשְׂרָרָה, אוֹ יָבוֹז אוֹתָם לְעֵנִים וְרִישָׁם,
וְהַגָּאוֹה הַבִּיאָתָהּ אֶל הַמִּדָּה הַזֹּאת אוֹ רַב הַשְּׁלוּהָ וְהַתְעַנּוּג, כְּעֵנִין שְׁנֵאֲמַר (תהלים קכג,
ה) : רַבַּת שְׂבָעָה לָּהּ נִפְשָׁנוּ הַלְעַג הַשְּׁאֲנָנִים הַבּוֹז לְגֵאֵי יוֹנִים. וּפְעָמִים יִלְעִיג הַלֵּץ עַל

הקדושים והנביאים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה כ, ז): כֹּלֵה לַעֲגֹל לֵי. וְאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי יד, כא): בְּזֹלְרָעָהוּ חוֹטָא. עוֹד נֶאֱמַר (שם יא, יב): בְּזֹלְרָעָהוּ חֶסֶד לֵב. וְנֶאֱמַר (שם יז, ה): לַעֲגֹל לָרֶשׁ חֶרֶף עֲשֵׂהוּ שְׂמֵחַ לֵאדִיד לֹא יִנָּקֶה. פְּרוּשׁ, לֹועֵג לָרֶשׁ, הָרָאָה אֶת נַפְשׁוֹ כִּי תִדְמָה אֲשֶׁר הִהְצִלְחוֹת בְּיַד בְּנֵי אָדָם וְהִשְׁגִּי יִשְׁיגוּן אוֹתָן בַּחֲכָמָתָם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח, יז): וְאָמַרְתָּ בִלְבָבְךָ כַּחֲזִי וְעֵצָם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחִיל הַזֶּה. וְנֶאֱמַר (ישעיה י, יג): כִּי אָמַר בְּכַח יָדִי עָשִׂיתִי וּבְחֲכָמָתִי כִּי נִבְנֵיתִי. וּבַעֲבוּר זֶה לֹועֵג לָרֶשׁ, כִּי יֹאמַר בִּלְבָבוֹ שֶׁלֹא הִשְׁיג לַעֲשׂוֹר מַחֲסֵר דַּעְתּוֹ וּשְׁפָלוֹת יָדָיו. וְהִנֵּה חֶרֶף עוֹשֶׂה הָרֶשׁ וְהַעֲשִׂיר, כִּי הִכַל מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב, ב): עֲשִׂיר וְרֶשׁ נִפְגְּשׁוּ עֹשֶׂה כֻלָּם יי:

וְעַל הַשְּׂמֵחַ לֵאדִיד אָמַר לֹא יִנָּקֶה, כִּי אֵף עַל פִּי שֶׁלֹא הִזִּיק בְּמַעֲשֵׂה וְלֹא בְּדַבּוּר, לֹא יִנָּקֶה, אֵף אֵין רַעַת הַשְּׂמֵחַ לֵאדִיד מִשְׁגָּת לָרַעַת הַלֹּועֵג עַל הָרֶשׁ. וּמִפְּנֵי כִי הִלְצִנּוֹת, בְּסִבַּת הַגִּאוּן שֶׁהָיָא הַפֶּךָ הַעֲנוּהָ, אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (שם ג, ד): אִם לִלְצִים הוּא יִלְיָץ וְלַעֲנוּיִם יִתֵּן חֵן. פְּרוּשׁ, אִם לִלְצִים בְּאֵמֶת, הַלְצִים הַלֹּועֲגִים לְבְנֵי אָדָם, הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ יִלְעֵג לָהֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ב, ד): יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׁחָק אֲדָנִי יִלְעֵג לָמוֹ. וְלִשׁוֹן אִם, לֵאמֹת הַדְּבָר. וְכֵן (במדבר כד, כב): כִּי אִם יִהְיֶה לְבָעֵר קִיָּן. (משלי כג, יח): כִּי אִם יֵשׁ אַחֲרִית:

קִעוּ. הַחֲלָק הַשְּׁלִישִׁי, מִי שֶׁלֹועֵג תָּמִיד לְדַבָּרִים וּלְפַעֲלוֹת וְאֵין דַּעְתּוֹ לְהַבְּזוֹת בְּעַלְיָהֶן, אֵף מִרְחִיק הַדְּבָרִים שֶׁאֵין לְהִרְחִיקָם וּמִרְחִיק תּוֹחֶלֶת הַפַּעֲלוֹת שֶׁיֵּשׁ תִּקְנָה לְתוֹעֲלוֹתָם, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (שם יג, ז): בְּזֹלְדָבָר יִחָבֵל לוֹ. וְאָמַר (אבות פ"ד, מ"ג): אַל תְּהִי בְּזֹלְלָה אָדָם וְאֵל תְּהִי מְפָלִיג לְכָל דָּבָר, שֶׁאֵין לָךְ אָדָם שֶׁאֵין לוֹ שְׂעָה וְאֵין לָךְ דָּבָר שֶׁאֵין לוֹ מְקוֹם. וְהִלָּץ הַזֶּה הִבִּיאָהוּ לְמַדְתּוֹ הָרַעָה, הֵיחִיּוֹתוֹ חָכָם בְּעִינָיו, וּפְעָמִים שֶׁתְּבִיא הַמְּדָה הַזֹּאת אֶת הָאָדָם לִיְדֵי מִינוֹת לְהַלְעִיג עַל מַצּוֹת, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט, נא): זִדִּים הִלְצִנִּי עַד מָאֹד מִתּוֹרָתְךָ לֹא נָטִיתִי. וְהַחֲלָק הַשְּׁלִישִׁי הַזֶּה הִיא הַכֶּת שֶׁאֵינָה מְקַבֵּלֶת תּוֹכַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ט, ח): אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנָאֲךָ. וְנֶאֱמַר (שם שם, ז): יִסֹּר לֵץ לִקְחָ לוֹ קִלּוֹן. וְנֶאֱמַר (שם יט, כה): לֵץ תִּכָּה וּפְתִי יַעֲרֵם. וְהַגּוֹרֵם אֶל הַכֶּת הַזֹּאת לְבִלְתִּי שְׁמוֹעַ מוֹסֵר, מִפְּנֵי שֶׁהַמְּדָה הַמְּבִיאָה אֶל חֲלָק הַזֶּה הִיא מַדַּת הֵיחִיּוֹת הָאָדָם חָכָם בְּעִינָיו, וְכָל כֶּף מְשַׁלָּה בּוֹ הַמְּדָה הַזֹּאת, עַד שֶׁיִּתְּלוּצֵץ לְדַעַת זוּלָתוֹ, וְהִיא הַמְּדָה שֶׁאֵין לָהּ תִּקְנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו, יב): רֵאִיתִי אִישׁ חָכָם בְּעִינָיו תִּקְוָה לְכִסִּיל מִמֶּנּוּ:

קעז. החלק הרביעי, הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ודברים בטלים כדרך יושבי קרנות. ושתים רעות יש בדבר הרע הזה. האחד, כי כל המרבה דברים מביא חטא. והשנית, כי הוא בטל מדברי התורה. ויש בדבר הזה דרכי מות, כי איך לא זכר ולא שם על לבו, כי בעתים ההן אשר הוא משחיתן, יוכל להשיג הנעימות ולקנות חיי עולם אם יקבע העתים המזמנות ההן לתורה אשר פנוי בהן ממלאכתו ועסקיו. אין זה כי אם בזות לבו את המצות ואת שכר העולם הבא. ומלבד אשר אבד טובה הרבה, ישא את עונו, כי אשמת הבטול מן התורה בעת היכלת לעסוק בה, אש היא עד אבדון תאכל. כאשר אמרו (במדבר טו, לא): כי דבר יי בזה, כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, כאשר הקדמנו לך. ואמרו זכרונם לברכה, ההולך למקום אשר אספו שם אספה לשחוק, זה הוא מושב לצים. ועליו אומר הכתוב (תהלים א, א): ובמושב לצים לא ישב. וכתוב אחריו, כי אם בתורת יי חפצו. למדת, כי מושב לצים מביא לידי בטול תורה. ואשר לא שת לבו לעסוק בתורה בשעותיו הבטולות, יתעשת לנפשו ולא יאבד, ויתבונן בהן לחשוב על קצו ולהבין לאחריתו, ולחפש דרכיו, ולקנות מעלות הנפש ולהתקרב אל השם יתברך:

החלק החמישי, המתלוצץ בדבר שפתים על המעשים והדברים, לא שייכו להם בלבד, אך מדרך השמחים ללא דבר, וחק השחוק. ופעמים שגורם לזה משתה היין והשכרות, שנאמר (משלי כ, א): לץ היין המה שכר וכל שגה בו לא יחכם. פרוש, לץ איש היין, הומה איש שכר, כל שגה בו לא יחכם. כמו (תהלים קט, ד): ואני תפלה, איש תפלה. ורוצה [לומר], כי משתה היין גורם לשלשה דברים רעים. האחד, להיות האיש מתלוצץ. והשני, להיות הומה ובעל דברים. ואמרו זכרונם לברכה (אבות פ"א, יז): וכל המרבה דברים מביא חטא. ונאמר (קהלת ה, ב): וקול כסיל ברב דברים. והשלישי, כל שגה בו לא יחכם.

ודע, כי לא יהיה מנהג הליצנות קבוע בנפש האדם, עד שהוא פורק על שמים מעליו. על כן יענש לשאת על היסורין מדה כנגד מדה, שנאמר (ישעיה כח, כב): ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. ואמרו זכרונם לברכה (ע"ז יח, ב): כל המתלוצץ יסורין באים עליו, שנאמר (שם): פן יחזקו מוסריכם. והחכמים היו מזהירים לתלמידיהם שלא להתלוצץ גם על דרך מקרה ועראי. ועל החלק הזה הצרכו להזהיר, כי רבים יכשלו בו על דרך מקרה:

קעת. וזה דבר פת שקרים. ענין הפת הזו נחלק לתשעה חלקים, החלק האחד,

איש כָּזָב, אֲשֶׁר תּוֹרָה עֹזֵב, וַיֵּרַע וַיִּשְׁחִית בְּמַעֲנֵה פִּי, כְּמוֹ הַמִּכְכָּשׁ בְּעִמִּיתוֹ בְּפִקְדוֹן אוֹ בְּתִשּׁוּמַת יָד אוֹ בְּשֹׁכֵר שָׁכִיר, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא יט, יא): וְלֹא תִכְחָשׁוּ וְלֹא תִשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעִמִּיתוֹ. וְכֵן הָעוֹנָה בְּרַעְיוֹנוֹ עַד שֶׁקֶר, שְׁנֹאֲמַר (שמות כ, יג): לֹא תַעֲנֶה בְּרַעְיָךְ עַד שֶׁקֶר. וּמִן הַחֵלֶק הַזֶּה, כָּלֵל הַתְּרַמִּית וְהָאוֹנָאוֹת בְּמִסְתָּרִים וּבִשְׁתַּפּוֹת, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא כה, יד): אֵל תוֹנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו. וְנֹאֲמַר (תהלים נה, יב): וְלֹא יִמִּישׁ מִרְחֻבָּה תֶּןּ וּמִרְמָה. וְנִקְרָא אִישׁ אָוֶן, וְנִקְרָא בְּלִיעֵל, וְהוּא כָּבֵד עֶוֶן בְּכַתּוֹת הָרָשָׁעִים, כְּאֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ בְּשַׁעְרֵי יִרְאֵת חֹטָא. וּמִדּוֹת זֶה אִישׁ הָאָוֶן שֶׁהוּא קוֹרֵץ בְּעֵינָיו, מוֹרָה בְּאַצְבָּעוֹתָיו, כְּמוֹ שְׁנֹאֲמַר (משלי ו, יב יד): אָדָם בְּלִיעֵל אִישׁ אָוֶן וְגו' קוֹרֵץ בְּעֵינָיו מִלֵּל בְּרַגְלָיו מִרָה בְּאַצְבָּעוֹתָיו:

קעט. הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי, הַמִּשְׁקֵר וְאִין בְּעֵצָם הַשֶּׁקֶר נִזְק וְהַפְסֵד לְחִבְרוֹ, אִךְ יִתְכַּן בּוֹ לַעֲשׂוֹתוֹ סִבָּה אֶל הַנֶּזֶק וְאֶל הָרַע, כְּמוֹ הַמִּתְעַה אֶת חִבְרוֹ שִׁיאֲמִין בּוֹ כִּי הוּא אוֹהֵב וְרַע נֶאֱמָן עִמּוֹ, וּמִתְכַּוֵּן בְּזֶה כְּדִי שִׁיכַסֵּחַ בּוֹ וְלֹא יִשְׁמַר מִמֶּנּוּ, וַיּוּכַל לְהַדִּיחַ עָלָיו רָעָה, כְּעֵנִין שְׁנֹאֲמַר (ירמיה ט, ז): בְּפִי שְׁלוֹם אֶת רַעְיוֹנוֹ יִדְבֹּר וּבִקְרָבוֹ יִשִּׁים אָרְבוֹ. וְנֹאֲמַר אַחֲרָיו, הָעַל אֵלֶּה לֹא אֶפְקֹד בָּם נֶאֱמַר יִי אִם בְּגוֹי אֲשֶׁר כִּזָּה לֹא תִתְּנָם נַפְשִׁי. וְאֵלֶּה שְׁנֵי הַחֲלָקִים עֲנָשָׁם עַל שְׁנֵי דְבָרִים, עַל הַשֶּׁקֶר, וְעַל הַנֶּזֶק הַצָּרוּר בְּכִנְפָּיו, כִּי הַשֶּׁקֶר מְלַבֵּד צַד הַנֶּזֶק, הוּא תוֹעֵבַת הַשֵּׁם, שְׁנֹאֲמַר (משלי יב, כב): תוֹעֵבַת יִי שִׁפְתֵי שֶׁקֶר. וְנֹאֲמַר (שם ו, טז יט): שֵׁשׁ הִנֵּה שָׁנָא יִי וְגו' עֵינַיִם רְמוֹת לְשׁוֹן שֶׁקֶר וְגו', לֵב חוֹרֵשׁ מַחֲשָׁבוֹת אָוֶן וְגו'. וְנֹאֲמַר (שם ח, יג): וּפִי תִהְפְּכֹת שְׁנֵאוֹתֵי. וְנֹאֲמַר (איוב טו, טז): אִךְ כִּי נִתְעַב וְנִנְאָלַח אִישׁ שֶׁתֵּה כְּמִים עוֹלָה. וְאִךְ בְּשׁוֹר וְדָם נִתְעַב הַשֶּׁקֶר לָהֶם, שְׁנֹאֲמַר (משלי יב): תוֹעֵבַת ה' שִׁפְתֵי שֶׁקֶר:

קפ. הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי, הַבָּא בְּעֶרְמָה וּדְבָרֵי מִרְמָה לְמַנוּעַ טוֹב מִבְּעָלָיו, לְהַעֲבִיר הַטּוֹבָה אֵלָיו, לֹא לְגִזּוֹל מִחִבְרוֹ דְּבָר שֶׁהוּא שָׁלוֹ וְלֹא לְחֻמָּסוֹ, אֲבָל יִתֵּן עֵינָיו בְּטוֹבָה הַעֲתִידָה לָבוֹא לִידֵי חִבְרוֹ, וְצוּדָה אוֹתָהּ לְקַחְתָּהּ אֵלָיו בְּשֶׁקֶר מְלִיו, אוֹ יִסְבֵּב בְּשֶׁקֶרִיו אֲשֶׁר יִתֵּן חִבְרוֹ לוֹ מִתַּת. וְעַקֵּר עֲנָשׁוֹ עַל הַשֶּׁקֶר. אֲכֵן יִגְדֵּל עֲנַשׁ הַשֶּׁקֶר כְּאֲשֶׁר יִסְבֵּב מִמֶּנּוּ הַפְסֵד לְזוּלָתוֹ, אִךְ עַל פִּי שֶׁאֵין עַקֵּר הָעֲנַשׁ עַל הַהַפְסֵד, כִּי לֹא הַפְסִיד מִמֶּנּוּ דְּבָר שֶׁזָּכָה בּוֹ, כְּעֵנִין שְׁנֹאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרָכָה (סנהדרין צב, א): כָּל הַמִּחְלִיף בְּדַבּוּרוֹ, כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה, שְׁנֹאֲמַר (בראשית כז, יב): אוֹלִי יִמְשְׁנִי אָבִי וְהִיִּיתִי בְּעֵינָיו כְּמִתְעַתֵּעַ, וְנֹאֲמַר עַל עֲבוּדָה זָרָה (ירמיה י טו): הֶבֶל הִמָּה מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים. וְאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרָכָה כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה, הִבִּיאוּ הַדְּמִיוֹן עַל קִצָּה אֶחָד כִּי הוּא נִסְתָּר בְּשֶׁקֶר וְנִעְזֵר בְּשׁוֹא:

קפא. החלק הרביעי, המשקר בספור הדברים אשר שמע ומחליף קצתם במתכון, ואין לו תועלת בשקריו ולא הפסד לזולתו, אבל כה משפטו מאהבתו שקר מדבר צדק סלה, ופעמים שהוא בודה מלבד ספור הדברים כלו. והאיש הזה יקל ענשו מצד אחד, על כי אין הפסד לאיש בשקריו ופחזותו, אבל גדול מאד ענשו בעז פניו ואהבת השקר, ויכבד עונו כי יאהבהו לכלי תועלת:

ואמר שלמה עליו השלום (משלי ו, יט): יפיח כזבים עד שקר. פרוש, אם תראה אדם אשר יפיח כזבים בשיחתו וספור דבריו, תדע כי תביאהו המדה הזאת להעיד שקר באחיו ולענות בו סרה, אחרי אהבתו השקר. וזה החלק התירוהו לקים מצות ודרישת טובה ושלום. ואמרו (כתובות יז, א): כי מתר לשבח הפלה לפני החתן ולאמר שהיא נאה וחסודה, אף על פי שאינו כן. ואמרו (יבמות סה, ב): מתר לשנות בדברי שלום, שנאמר (בראשית ג, טז): אביך צוה לפני מותו לאמר, כה תאמרו ליוסף אנה שא נא [פשע אחיד]:

ויש אנשים יחליפו מקצת הדברים אשר שמעו בכלי דעת, כי לא ישיתו לבם לחקר בעת שמעם, גם זאת מדה רעה. ואמר שלמה עליו השלום (משלי כא, כח): ואיש שומע לנצח ידבר. פרוש, איש נותן לב לשמוע ולהאזין עד תכונת הדברים אשר ידברו באזניו למען יספר אותם על נכון ולא ימצא בפיו לשון תרמית, לנצח ידבר, כי יאהבו בני אדם לשמוע דבריו ולא יאמרו לו לעולם, למה תדבר עוד דבריה? :

קפב. החלק החמישי, האומר לחברו כי יטיב עמו ויתן לו מתת, ועודנו מדבר עמו, עם לבבו ישיח שלא לתת. ונאמר (תהלים לד, יד): נצר לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ב"מ מט, א): שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב. ועוד אמרו (ירושלמי ב"מ, פ"ד, ה"ב): דברים אין בהם משום מחסרי אמנה אם יחזור מדבריו, ובלבד שיהא אומר בפה וגומר בדעת:

קפג. החלק הששי, המבטיח את חברו להיטיב עמו וישקר דבריו וישים לאל מלתו. כי אחרי אשר אמר להיטיב עמו על דרך הבטחה ובטח בו לב חברו, אין לו לחלל הבטחתו, כי זה דרך שקר, והוא כאדם עבר ברית, שנאמר (צפניה ג, יג): שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפייהם לשון תרמית. וכן האומר לתת לחברו מתנה מעטת אף על פי שלא הזכיר לשון הבטחה, אמרו רבותינו (ב"מ מט): כי החוזר בו מחסר אמנה, כי לב חברו סומך עליו ובוטח בו, אחרי שהמתנה מעטת, כי נתון יתן לו. ואם איש עני הוא, אף על פי שהמתנה

מִרְבָּה, אִם יִחְזֹר בּוֹ, רָעָתוֹ רַבָּה, כִּי נָדַר נָדַר. וְנֹאמַר (במדבר ל, ג): לֹא יִחַל דְּבָרוֹ:

וְכֵן מִי שִׁיתַּפָּאֵר בְּפָנָיו רַבִּים לְתֵת מִתְּנָה לְאָדָם, וְהִנֵּה הוּא כְּמִתְהַלֵּל עַל נְדִיבוּתוֹ בְּזֶה, הִנֵּה זֹאת כְּמוֹ הַבְּטָחָה, וְלֹא נִכּוֹן שִׁיָּשׁוּב מִדְּבָרָיו אַחֲרֵי שֶׁהִתְכַּבֵּד וְהִתְהַלֵּל בְּדָבָר, כְּעִנְיָן שְׂכָתוֹב (משלי כה, יד): נְשִׁיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אֵין, אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שְׁקָר. פְּרוּשׁ, כְּמוֹ שִׁיִּצְטָעְרוּ בְּנֵי אָדָם אַחֲרֵי בּוֹא סִמְנֵי הַגֶּשֶׁם וְלֹא בָּא הַגֶּשֶׁם, כֵּן עִנְיָן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שְׁקָר. כִּי מֵה שֶׁמִּתְהַלֵּל בְּדָבָר, סִמְנֵי קִיּוֹם הַדָּבָר. עַל כֵּן, יִצְטָעַר הָאִישׁ שֶׁהִבְטִיחָהוּ עַל הַמִּתְנָה בְּהַכְזִיב תוֹחֲלָתוֹ:

קפד. הַחֲלָק הַשְּׂבִיעִי, מִי שֶׁמִּתְעַזָּה אֶת חֲבֵרוֹ לֵאמֹר כִּי עָשָׂה עִמּוֹ טוֹבָה אוֹ דָּבָר טוֹב עָלָיו וְלֹא עָשָׂה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (חולין צד, א): אֲסוּר לִגְנוֹב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת וְאֶפְלוּ דַּעַת גּוֹי. וְהִנֵּה הַחֲטָא הַזֶּה, חֲמוּר אֲצֵל חֻמְיֵי יִשְׂרָאֵל יוֹתֵר מִגִּזְלֵי נָכְרִי, יֵעָן וְיִבְעֵן כִּי שֹׁפֵת שְׁקָר אֲשֶׁמָּה רַבָּה, וְנִתְחַכְּבוּ עַל גְּדָרֵי הָאֱמֶת, כִּי הוּא מִיִּסּוּדֵי הַנֶּפֶשׁ:

קפה. הַחֲלָק הַשְּׁמִינִי, מִי שֶׁמִּשְׁתַּבַּח בְּמַעֲלוֹת שְׂאִינָן נִמְצְאוֹת בּוֹ. אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי יז, י): לֹא נֶאֱוָה לִנְבֹּל שֹׁפֵת יֵתֵר אִף כִּי לִנְדִיב שֹׁפֵת שְׁקָר. פְּרוּשׁ, אֵין לִנְבֹּל לְהִתְנַשֵּׂא וּלְהִתְנַשֵּׂא בְּמַעֲלֵת אֲבוֹתָיו, כִּי אָמַר בְּמִקְרָא שֶׁלֹּמְעֵלָה מְזֶה (שם שם, ו): וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם. אִף כִּי אֵין לִנְדִיב לְהִתְכַּבֵּד בְּשְׁקָר וְלֵאמֹר, כֹּה עָשִׂיתִי וּפְזַרְתִּי וְנִתַּתִּי, וְלֹא כֵן עָשָׂה. וְזֶה גִּנְאֵי לְכָל אָדָם, וְכָל שֶׁכֵּן לִנְדִיב. וְגִנְיָה נְדִבּוּתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה, כִּי הִלֵּל נִפְשׁוֹ עַל מֵה שֶׁלֹּא עָשָׂה, כִּי זֹאת תִּהְיֶה לְעֵדָה, כִּי לְבוֹ בְּכָל צִדְקוֹתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה, אִף לְשֵׁם וּלְתִהְלָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (ירושלמי סוף שביעית): כִּי מִי שֶׁמְכַבְּדִים אוֹתוֹ בְּמִדְּרָגוֹת הַכְּבוֹד הָרְאוּיֹת לְתֵת לְמִי שֶׁהוּא יוֹדֵעַ שְׂתִי מִסִּכָּתוֹת וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ זֹלָתִי אַחַת, עָלָיו שִׁיאֲמַר לָהֶם, אַחַת לְבִדָּה אֲנִי יוֹדֵעַ. כָּל שֶׁכֵּן כִּי אֲסוּר לְכַזֵּב וּלְהִתְפָּאֵר לֵאמֹר, שֶׁמַּעֲנוּ כָּאֵלָה רַבּוֹת:

קפו. הַחֲלָק הַתְּשִׁיעִי, בָּנִים לֹא יִשְׁקְרוּ בְּסִפּוֹר דְּבָרִים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ וְהִגִּדְתָּ מֵאַרְעוֹת, אֲבָל יַחְלִיפוּ דְּבָרִים עַל אֹדוֹת חִפְצֵיהֶם מֵאֵין הַפֶּסֶד לְאָדָם בְּדָבָר, אִף יִמְצְאוּ כְּמַעֲט הִנָּחָה בְּשִׁקְרוֹתָם אִף עַל פִּי שְׂאִינָם מְרוֹיַחִים מִמּוֹן בֶּכֶף. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (יבמות סג, א): כִּי גַם זֶה אֲסוּר, וְהוּא שֶׁנֹּאמַר (ירמיה ט, ד): לְמַדּוֹ לְשׁוֹנֵם דְּבַר שְׁקָר. אִף אֵין עִנְיָן שֶׁמֶשׁ כְּעִנְיָן הַמְשַׁקְרִים לֹא דָבָר, אֲשֶׁר זְכוֹרֵנוּ עִנְיָנָם בְּחֻלָּק הָרַבִּיעִי:

הִנֵּה אֵלָה חֲלָקֵי כַת שֶׁל שְׁקָרִים. וְכִבֵּר הִקְדַּמְנוּ לָךְ עֲקָרִים בְּדַרְכֵי אִישׁ אֲמוּנִים, וְכִי הִמָּה יִסּוּדוֹת לְנֶפֶשׁ:

קפו. וזה דבר כח התנפים. ענין הכח הזאת נחלק לתשעה חלקים, החלק הראשון, החנף אשר הפיר או ראה או ידע כי יש עול בכף חברו וכי החזיק בתרמית, או כי יחטא איש בלשון הרע או באונאת דברים, ויחליק לו לשון לאמר לא פעלת און. המעט ממנו עון הנמנע מן התוכחה, שנאמר (ויקרא יט, יז): הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, ויוסיף לחטוא על אמרו, לא חטאת, כענין שנאמר (ירמיה כג, יד): וחזקו ידי מרעים. והנה זה ביד החנף האויל עון פלילי כי לא יקנא לאמת, אבל יעזור אחרי השקר ויאמר לרע טוב וישם חשך לאור. גם נתן ממשול לפני החוטא משני פנים, האחד, כי איננו נחם על רעתו. והשני, כי ישנה באולתו ביום מחר, כי הלל רשע החנף אותו על תאות נפשו, מלבד כי ישא ענש על הנזק אשר הזיק לאשר אשם לו החוטא, על צדקו מי אשר חטא לו, מלבד כי יענש על דבר שקר, שנאמר (תהלים ה, ז): תאבד דברי כזב. ונאמר (משלי יז, טו): מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת יי גם שניהם. כל שכן אם העול אשר בכף חברו גלוי לרבים, כי באמור אליו החנף לפני בני אדם, וזו אתה בלי פשע, חלל ובזה דת ודין:

קפח. וחייב האדם למסור עצמו לסכנה, ואל ישיא את נפשו עון אשמה כזאת. ואמרו רבותינו (סוטה מא, א): על ענין אגריפס שהיה קורא בתורה, וכשהגיע לפסוק זה (דברים יז, טו): לא תוכל לתת עליך איש נכרי, זלגו עיניו דמעות, ואמרו לו, אחינו אתה. באותה שעה, נתחילו שונאיהם של ישראל כללה, שהחניפו לו לאגריפס. אף כי היושב על המשפט אין לו לפחד מאנוש ימות, שנאמר (שם א, יז): לא תגורו מפני איש. והחלק הזה שהזכרנו, הוא חלק אדם רשע הנמנה עם שתי כתות הרעות מן התחברות אליו השקר והחנופה. ויש בחלקי כת חנפים אשר הם החנף נספה ואבד בעון החנופה לבד, כאשר יתבאר:

קפט. החלק השני, החנף אשר יהלל רשע לפני בני אדם אם בפניו אם שלא בפניו, אף על פי שלא יצדיקנו על חמסו ולא יכזב על משפטו, אבל יאמר עליו כי איש טוב הוא. ועל זה נאמר (משלי כח, ד): עזבי תורה יהללו רשע, כי לולא אשר עזב את התורה, לא הלל העובר על דבריה ומפר מצותיה. וגם כי לא ישבח את הרשע זולתי במה שנמצא בו מן הטוב ויליץ עליו בפני בני אדם להגיד לאדם ישרו, גם זו רעה חולה, כי בהזכירו את הטוב, ואת הרע לא יזכיר, ועל כל פשעיו יכסה, צדיק יחשב אצל השומעים, ויתנו לו יקר, וירם ידו וגבר:

וכבר הקדמנו להודיעך המכשולות והשחיתות הנמצאות בכבוד הרשעים, על כן

לא נכון להזכיר צדקתם בלתי אם יזכיר רשעם וכסלם, כמו שנאמר (משלי י, 1): וְשֵׁם רָשָׁעִים יִרְקַב. וְנֹאמַר (ישעיה נז, יב): אֲנִי אֶגִּיד צְדָקָתְךָ וְאֵת מַעֲשֶׂיךָ וְלֹא יוֹעִילוּךָ. פְּרוּשׁ, לֹא יוֹעִילוּךָ מַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים לְהַצִּילְךָ מִרְעַתְךָ בְּקוֹמִי לְמַשְׁפָּט בְּעָרְכִי לְעַמָּתְךָ רַב פֶּשְׁעֶיךָ וּמַעֲשֵׂה תַעֲתוּעֶיךָ, כִּי דְבָרֵי עֲוֹנוֹתֶיךָ גָּבְרוּ מֵהֶם. וְכֵמוּ שְׁאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ר"ה טז, ב): כִּי מִי שֶׁעֲוֹנוֹתָיו מְרַבִּין מִזְכִּיּוֹתָיו, נִכְתָּב וְנִחָתָם לְאַלְתֵּר לְמִיתָה. וְהַרְשָׁעִים נִפְרִים הֵם בְּשִׁיחָתָם וְהִנְהִגָתָם, כְּאֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ לָךְ בְּשַׁעְרֵי יִרְאֵת חֹטָא:

קצ. וְהִנֵּה הַצַּדִּיקִים יִתְעַבּוּ הָרָשָׁע, כְּמוֹ שְׁנֹאמַר (משלי כט, כו): תוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עוֹל. וְאֲשֶׁר בְּסוֹד הַצַּדִּיקִים לֹא יִהְיֶה, אִם תַּעֲב לֹא יִתְעַבְנוּ וְגַם קֵב לֹא יִקְבְּנוּ, גַּם בְּרֶךְ לֹא יִבְרַכְנוּ:

קצא. וַיִּתְּכֵן, כִּי יָקָר מִקְרָה, הַמְּשַׁבַּח אֶת הָרָשָׁע, מִדֶּרֶךְ פְּתִיּוֹת, כִּי הִפְתִּי אוֹמֵר לְשַׁבַּח טוֹב הוּא אִם הָיוּ יִהְיֶה עַל דְּבַר אָמֶת וְאִם תִּהְיֶה תְּמוֹרָתוֹ. וּמִבְּלִי הַדַּעַת שֶׁבַח הוּא אֶת הַמֵּתִים, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ברכות יח, ב): עַל הָרָשָׁעִים, רַפָּאִים יִחַשְׁבוּ בַחַיִּים וּמֵתִים קְרוּיִים, שְׁנֹאמַר (קהלת ט, ה): וְהַמֵּתִים אֵינֶם יוֹדְעִים מְאוּמָּה. וְהַשְׁגָּגָה הַזֹּאת, עוֹלָה זְדוֹן, כִּי לֹא יֶאֱהָב הָעֶבֶד אֶת הָאֲדוֹן אִם יֶאֱהָב מִשְׁנֵאוֹ וַיִּקְרַב רְחוּקִיו, הֲלֹא לָהֶם לְדַעַת מִדֶּרֶךְ הַדַּעַת כִּי כֵן. וְנֹאמַר (משלי ג, לה): וְכִסִּילִים מֵרִים קְלוֹן. וְכִבֵּר הִקְדַּמְנוּ פְּרוּשׁוֹ:

קצב. הַחֶלֶק הַשְּׁלִישִׁי, הַחֲנִף הַמְּשַׁבַּח אֶת הָרָשָׁע בְּפָנָיו, אֵף חֲכָמָתוֹ עֲמָדָה לוֹ כִּי לֹא יִשְׁבַּחְנוּ בְּפָנָיו בְּנֵי אָדָם פֶּן יִהְיֶה לָהֶם לְמוֹקֵשׁ. גַּם זֶה הַחֲנִף גָּדוֹל עֲוֹנוֹ, כִּי הַחֲלִיק אֵלָיו בְּעֵינָיו, וְלֹא יָשׁוּב מִדֶּרְכּוֹ הָרָעָה וְלֹא יִדָּאֵג לְעֲוֹנוֹתָיו, כִּי צַדִּיק הוּא בְּעֵינָיו. וְכָל אֲשֶׁר אֵינוֹ מַעֲדַת הַצַּדִּיקִים, אִם יִשְׁבַּחוּהוּ, יֹאמֵר בְּלָבוֹ, אֲמָנָם יִדְעָתִי כִּי כֵן, כְּעֵנִין שְׁנֹאמַר (משלי יא, ט): בְּפֶה חֲנִף יִשְׁחִית רַעְיוֹ וּבִדְעַת צַדִּיקִים יִחְלָצוּ. פְּרוּשׁ, הַחֲנִף מִשְׁחִית רַעְיוֹ בְּפִיו, כִּי יִשְׁבַּחְנוּ וַיֵּאֱמִין לְדְּבָרִים, וַיִּקְשֶׁה אֶת רוּחוֹ, וַיִּרְאֶה אֶת נַפְשׁוֹ בִּיקָר, וְלֹא יִבִּין אִם עָפְלָה נַפְשׁוֹ וְהַמְּכַשְׁלָה הַזֹּאת תַּחַת יָדוֹ, גַּם יָרוּם לְכַבּוֹ וַיִּפּוֹל בְּמִכְמַרְת גְּאוֹתוֹ, וְהִנֵּה כִּי הַשְׁחִית הַשְּׁחִיתוֹ בְּחֶלֶק שְׁפָתָיו:

וּבִדְעַת צַדִּיקִים יִחְלָצוּ, הַצַּדִּיקִים יִחְלָצוּ בְּדַעַתָם מִנּוֹקֵי הַחֲנִף, כִּי אִם יִשְׁבַּחְנוּ, לֹא יָרוּם לְכַבּוֹ לְמַעַן זֹאת, כְּמוֹ שְׁאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (נדה ל, ב): אִפְלוּ כָּל הָעוֹלָם אוֹמְרִים עָלֶיךָ צַדִּיק אַתָּה, הֲיִי בְּעֵינֶיךָ כְּרָשָׁע. וְאָמְרוּ (אבדר"ג פכ"ט): אִם יֵשׁ עָלֶיךָ רַעִים, מִקְצָתָם מְשַׁבְּחִים וּמִקְצָתָם מוֹכִיחִים, אֶהָב אֶת הַמוֹכִיחִים וּשְׁנֵא אֶת הַמְּשַׁבְּחִים, כִּי אֵלֶּה לְחַיֵּי עוֹלָם יִבְיִאוּךָ, וְאַלֶּה בְּרַעְתְּךָ יִשְׁמְחוּךָ כִּי יִשְׁבַּחוּךָ:

ויתכן גם כן לפרש, ובדעת צדיקים יחלצו רעיהם, כי לא יחניפו להם, אבל הוכח יוכיחם ויורו אותם בדרך, בתעוהם בתהו לא דרך. ונאמר (משלי כו, כח): ופה חלק יעשה מדחה. המשיל פה חלק לדרך חלקלקות, ואמר, כי כאשר יפול האדם וידחה בלכתו בדרך חלקלקות, כענין שנאמר (תהלים לה, ה): יהיו כמץ לפני רוח ומלאך יי דחה, יהי דרכם חשף וחלקלקות, כן יפול האדם וידחה בפה חלק, והוא פה חנף. ועל הענין אשר בארנו, אמר דוד עליו השלום (שם יב, ד): יכרת יי כל שפתי חלקות לשון מדברת גדלות. קלל פה חלק, כי ישחית בו רעהו, והלשון הקשה שהוא הפך החלק, והוא לשון הרע. ויש מן החנפים שמתפונים להחניף לאנשי זרוע כדי שיכבדו אותם וינשאום. ואמרו רבותינו (אבות דרבי נתן, פרק כט): כל המחניף לחברו לשם כבוד, לסוף נפטר ממנו בקלון:

קצג. החלק הרביעי, המתחבר לרשע. ולא דיו אשר לא יוכיחו בשבט פיו והרחק לא ירחיקנו, אבל כמו חבר יקריבו. ונאמר (דה"ב כ, לו): בהתחברך עם אחיזה פרץ יי את מעשיך. והצדיקים מאסו את הרשע, כמו שנאמר (תהלים טו, ד): נבזה בעיניו נמאס. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ק צב, ב): לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. ואמרו, כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. ואמרו (מגילה כח, א): אסור להסתכל בדמות אדם רשע, שנאמר (מ"ב ג, יד): לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא אם אביט אליך ואם אראך. ואמרו, כל המסתכל בדמות אדם רשע, עיניו כהות לעת זקנתו, שנאמר (בראשית כז, א): ויהי כי זקן יצחק ותכהיף עיניו מראת, מפני שהסתכל בדמות עשו, אף על פי שלא היה מכיר מעבדיו, כי היה עשו מסתיר מעשיו, כענין שנאמר (ישעיה כט, טו): והיה במחשך מעשיהם. וכבר הקדמנו להודיעך באר היטב, כי רבו דרכי מות הנמצאים אל המתחבר לרשע:

קצד. החלק החמישי, איש פי יאמינו בני אדם בדבריו וסמכו כל השומעים על מאמריו, ויתפון לנשא אחד העם או גואלו הקרוב אליו באהבתו אותו, ויאמר עליו כי הוא איש חכם, והוא בן לא חכם, והיה לפוקה וצור מכשול כי יסמכו על הוראותיו, ועל פיו יהיה כל ריב, ויעות משפט, ואת העולם יחריב. וכן כי יאמר על איש כי הוא נאמן רוח ולא הכירו אם הוא איש אמונים או בן לא אומן בו, ואולי ישמע השומע ויפקידהו על ביתו וכל יש לו יתן בידו, וכחש בו ואמר לא ראיתיו. ואמרו רבותינו (סנהדרין ט, ב): כל המעמיד דין שאינו הגון כאלו נטע אשרה, ובמקום תלמיד חכם כאלו נטע אצל מזבח. והיה מי שהקים לראש בימים

הָרֵאשׁוֹנִים מִי שְׁאִינוֹ רָאוּי לְהוֹרוֹת, קָרְאוּ עָלָיו מִקְרָא שְׁכָתוֹב (חֲבֻקֹּק ב, יט): הוּא אָמַר לַעֲץ הַקִּיצָה עוֹרֵי לֶאֱכֹן דּוֹמֶם הוּא יוֹרֶה הִנֵּה הוּא תְּפֹשׁ זָהָב וְכֶסֶף וְכָל רוּחַ אֵין בְּקֶרְבוֹ. וְעֵתִיד הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַפְרֵעַ מִמַּעַמֲדָיו, שְׁנֹאֲמַר (שם שם, כ): וַיִּי בְּהִיכַל קָדְשׁוֹ הֵם מִפְּנֵי כָּל הָאָרֶץ:

קִצָּה. הַחֶלֶק הַשְּׂשִׁי, מִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְמַחֹת וְאִינוֹ מוֹחָה וְאֵין בְּפִיו תּוֹכָחוֹת, וְעַל מַעֲשֵׂה הַחֲטָאִים לֹא יִלְטוֹשׁ עֵין וְלֹא יִשְׁגִּיחַ, וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם לְאִישׁ מוֹכִיחַ. וְהִנֵּה נִצְטוּיָנוּ לְבַעַר הָרַע מִקְרָב עֲמָנוּ, שְׁנֹאֲמַר (דְּבָרִים יג, ו): וּבִעֲרַת הָרַע מִקְרָבָךְ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שִׁבְתָּ נד, ב): כָּל מִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְמַחֹת בְּאֲנָשִׁי בֵּיתוֹ וְאִינוֹ מוֹחָה, נִתְּפֹשׁ עַל אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ. יֵשׁ בִּידוֹ לְמַחֹת בְּאֲנָשִׁי עִירוֹ וְאִינוֹ מוֹחָה, נִתְּפֹשׁ עַל אֲנָשִׁי עִירוֹ. יֵשׁ בִּידוֹ לְמַחֹת בְּכָל הָעוֹלָם וְאִינוֹ מוֹחָה, נִתְּפֹשׁ עַל כָּל הָעוֹלָם. וְנֹאֲמַר (ויקרא כו, לד): וְכָשְׁלוֹ אִישׁ בְּאָחִיו, וְדָרְשׁוּ בוֹ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה (סְנֵהֲדִין כז, ב): אִישׁ בַּעֲוֹן אָחִיו. וְאָמְרוּ (שם): כָּל יִשְׂרָאֵל עֲרִבִים זֶה לָזֶה:

קִצּוֹ. הַחֶלֶק הַשְּׂבִיעִי, הָרוֹאֶה אֶת אֲנָשִׁי מְקוֹמוֹ עִם קֶשֶׁה עֶרְף, וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ אוֹלִי לֹא יִקְשִׁיבוּ אִם אֲדַבֵּר לָהֶם נִכּוּחוֹת וּפִי אֲמַלֵּא תּוֹכָחוֹת, עַל כֵּן יִחְשׁוֹף פִּיו. וְהִנֵּה עוֹנֵנוּ יִשָּׂא, כִּי לֹא נִסָּה לְהוֹכִיחַ וּלְהַזְהִיר, אוֹלִי אִם רוּחָם הַעִיר, יַעֲזוּרוּ מִשְׁנֵת אוֹלָתָם, וְלֹא תֵּלִין אֹתָם מִשּׁוֹנְגָתָם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה (שִׁבְתָּ נה, א): בַּעֲגִין מֶה שְׁכָתוֹב (יִחְזָקָל ט, ד): וְהַתּוֹיֵת תּוֹ עַל מַצָּחוֹת הָאֲנָשִׁים הַנֶּאֱנָחִים וְהַנֶּאֱנָקִים וְגו', אֲמָרָה מִדַּת הַדִּין, אֵף עַל פִּי שֶׁהִלְלוּ צְדִיקִים גְּמוּרִים וְקִיְמוּ אֶת הַתּוֹרָה, הִיָּה לָהֶם לְמַחֹת וְלֹא מָחוּ. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, גְּלוּי וַיְדוּעַ לְפָנַי שָׂאֵם הָיוּ מוֹחִין לֹא הָיוּ מְקַבְּלִין מֵהֶם. אֲמָרָה מִדַּת הַדִּין, רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אִם לְפָנֶיךָ גְּלוּי, הֵם לֹא יִדְעוּ אִם יִשְׁמְעוּ הָעַם לְקוֹלָם וְאִם יִחְדְּלוּ. וְצוּהָ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחֲרֵי כֵן (שם שם, ו): וּמִמֶּקְדָּשִׁי תִּחְלּוּ, וְהֵם הַצְּדִיקִים הַמְּקַדְּשִׁים, כִּי נַעֲנְשׁוּ עַל דְּבַר שְׁלֹא מָחוּ. וְנֹאֲמַר (ויקרא יט, יז): הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא. וְאִם הִדְבַּר גְּלוּי לְכָל וַיְדוּעַ וְנִבְחַן וְנִחְקַר כִּי הַחוּטָא שׁוֹנָא מוֹסֵר וְלֹא יִשְׁמַע לְקוֹל מוֹרִיו וְלִמְלַמְדָּיו לֹא יִטֵּה אֲזָנוֹ, עַל זֶה נֹאֲמַר (משלי ט, ח): אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנֹאֲךָ. וְאָמְרוּ (יִבְמוֹת סה, ב): כְּשֶׁם שֶׁמַּצּוּהָ לוֹמַר דְּבַר הַנִּשְׁמָע, כֵּךְ מַצּוּהָ שְׁלֹא לוֹמַר דְּבַר שְׁאִינוֹ נִשְׁמָע. וְאָמְרוּ (בִּיעֵזָה ל, א): מוֹטָב שִׁיְהִיו שׁוֹגְגִין וְאֵל יִהְיוּ מְזִידִין:

קִצּוֹ. הַחֶלֶק הַשְּׁמִינִי, אִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁמַע אֶת דְּבָרֵי בְּנֵי אָדָם מְדַבְּרִים לְשׁוֹן הָרַע, אוֹ כִּי יִשְׁמַע כָּל פֶּה דוֹבֵר נִבְלָה, אוֹ יוֹשֵׁב בְּסוּד מְשַׁחֲקִים בּוֹזִים תּוֹרָה וּמִצְוֹת,

וידוע כי הם סרבים וסלונים ואם יוכיחם לא יקשיבו אל דבריו, על כן ישים יד על פה, גם זה יענש כי לא יענה כסילים כאולתם, פן יאמרו כי הוא כמו הם וכי הודה על דבריהם, אף כי יתחייב לענות ולגזור בהם לתת גדל לתורה ולמצות אשר בזו לעגו להם, ולקנא לכבוד נקי וצדיק אשר ישיחו בו:

קצת. וזה אחד מן הדברים אשר יתחייב האדם לעזוב בעבורם חבירת הרשעים, כי יענש בשמעו דבריהם הרעים תמיד, וילאה לענותם. וזה הדבר מפרש בדברי שלמה, שנאמר (משלי כד, א ב): אל תקנא באנשי רעה ואל תתאו להיות אתם, כי שד יהנה לבם ועמל שפתיהם תדברנה. רצונו לומר, כי תשא עון בחטאתם, כי תשמע דבריהם הרעים תמיד ותהיה כמחריש:

קצט. החלק התשיעי, המכבד את הרשעים מדרך שלום. אמנם לא ידבר טוב על הרשע, ולא יתנהג בכבודו על דרך אשר יחשבו בני אדם כי יכבדנו מאשר יקר בעיניו נכבד, כי לא יחלוק לו כבוד זולתי כדרך שמכבדים בני האדם את העשירים מדרך סלסול ולתקנת תועלת, בעבור כי צלחה דרכם ולא מפני חין ערכם. ואף גם זאת יש חטא ואשמה בדבר הזה, כי אם התר לכבד העשירים, לא כן הרשעים, שנאמר (איוב מ, יא יב): וראה כל גאה והשפילהו, ראה כל גאה להכניעהו והדר רשעים תחתם. אף החלק הזה התר מדאגה מדבר פן יזיק הרשע ויגרום הפסד בזמן שיד הרשע תקיפה ושתתו חצופה, ואין בידינו להכניעו ובחילנו להניעו, על כן התר לכבדו כדרך שמכבדים בני האדם אנשי זרוע רמה מפחד ואימה בקימה והדור והדומה להם, אף לא ישבחנו ולא ידבר טוב עליו לבני אדם. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה מא, ב): מתר להחניף את הרשעים בעולם הזה:

ר. וזה דבר פת מספרי לשון הרע. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טו, ב): כל המספר לשון הרע כאלו כופר בעקר, שנאמר (תהלים יב, ה): אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו, ועל כן חשבוהו כאלו כפר בעקר, כי הוא מסבב וגורם נזק גדול ורעה רבה לחבריו, בהכאישו את ריחם בעיני העם או בשאר דרכי הפסד. ולא יתכן אשר יכין אדם לחבריו כלי משחית ונזק מר ממות, מבלי שיועיל לעצמו בזה תועלת ורוח ממון, בלתי אם לכד יצרו את נפשו ופרק על שמים מעליו ונתק המוסרות, כמו שנאמר (שם נד, ה): כי זרים קמו עלי ועריצים בקשו נפשי לא שמו אליהם לנגדם, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים נד): לא שמו אליהם

לִנְגָדָם, כִּי נִתְכַּוְּנוּ שֶׁיִּכְרֹךְ אוֹתָם שְׂאוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהֶם (שְׂמוּאֵל א כג, כא): בְּרוּכִים אַתֶּם לִי כִּי חִמַּלְתֶּם עָלַי. לֹא שְׂמוּ אֱלֹהִים לִנְגָדָם, שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָתוֹ (דְּבָרִים כז, כד): אַרְוֹר מִכָּה רַעְהוּ בִּסְתֵר. וְנֹאמַר (קֹהֶלֶת י, יא): וְאֵינִי יִתְרוֹן לְבַעַל הַלְשׁוֹן:

וְנֹאמַר עַל דּוֹאָג (תְּהִלִּים נב, ד): הָיוֹת תִּחְשָׁב לְשׁוֹנֶךָ, אֲהַבְתָּ רַע מְטוֹב שֶׁקָּר מַדְבֵּר צֶדֶק סֵלָה. וּפִרְשׁוּ (מִדְרַשׁ תְּהִלִּים נב): מָה יִתְרוֹן לָךְ וּמָה בִּצְעַי כִּי סִפַּרְתָּ לְשׁוֹן הָרַע? הֲלֹא לְמִמּוֹן לֹא הָיִיתָ אֶתָּה צָרִיךְ, אֲךָ עֲשִׂיתָ, כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר עָלָיו (שְׂמוּאֵל א כא, ח): אֲבִיר הָרַעִים אֲשֶׁר לְשְׂאוֹל, אֵין זֶה כִּי אִם אֲהַבְתָּךְ אֶת הָרַע מִן הַטּוֹב, וְשֶׁקָּר מַדְבֵּר צֶדֶק, כִּי פָרַקְתָּ עוֹל. וְנֹאמַר (מִשְׁלֵי ו, ל): לֹא יִבְּזוּ לַגִּנֵּב כִּי יִגְנוֹב, וְנֹאמַר אַחֲרָיו (שִׁם שם, לב): נֶאֱפָ אִשָּׁה חֹסֵר לֵב וְגו'. רְצוֹנוֹ לֹמַר, כִּי הוּא רַע מִן הַגִּנֵּב שֶׁהוּא צָרִיךְ לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעֵב. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (מִדְרַשׁ תְּהִלִּים קכ): כִּי בַעַל לְשׁוֹן הָרַע, מַשְׁנִיֵּהֶם רַע, כִּי יַחְטֵא חֲטָאָה גְדוֹלָה מִבְּלִי הַנָּאָה, כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר (תְּהִלִּים קכ, ג): מָה יִתֵּן לָךְ וּמָה יִסִּיף לָךְ לְשׁוֹן רַמְיָה:

רא. וְהַשְׁנִית, עַל כֵּן נִחְשָׁב הַמְּסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע כְּאִלוֹ כָּפַר בַּעֲקָר, לְפִי שֶׁאָמַר בְּלִבּוֹ כִּי שִׁפְתָיו בְּרִשּׁוֹתָיו, וּמִפְּנֵי שֶׁאֵין בָּהֶם מַעֲשֶׂה, וְכִי הוּא הַשְּׁלִיט עַל לְשׁוֹנוֹ, וְגָמַר בְּדַעְתּוֹ כִּי אֵין לוֹ לְכַלּוֹא אֶת רוּחַ שִׁפְתָיו מַדְבֵּר הָעוֹלָה עַל רוּחוֹ, וְכִי הָאֲבָרִים הֵמָּה לְבָדָם אֵינֶם בְּרִשּׁוֹתָיו לְחֲטֹא בָהֶם, כַּעֲנִיֵּן שֶׁנֹּאמַר (שִׁם יב, ה): שִׁפְתֵינוּ אֲתָנוּ מִי אֲדוֹן לָנוּ, וְלֹא יֹאמַר, אִיָּה אֱלֹהִים עוֹשֵׂי אֲשֶׁר כָּל תְּנוּעוֹת וַיִּצְרֹתָיו נְתוּנוֹת הֵמָּה לוֹ, אַחַת מֵהֵנָּה לֹא נַעֲדָרָה, כָּלֶם לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ מִשְׁעַבְדוֹת, רַק אֵין דְּבָר, וְאֶרְשֶׁת שְׁפָה בְּרִשּׁוֹתָיו. לֹא כֵן הָרַשָּׁעִים הַחוֹטְאִים בְּשֶׁאֵר עֲבֻרוֹת, כִּי יוֹדְעִים הֵם כִּי רַע וּמָר עֲזָבָם אֶת הַשֵּׁם, אֲךָ נִמְשָׁכִים אַחֵר תַּאֲוָתָם וַיִּצְרָם הַמִּתְגַּבֵּר, וַיִּצַּר לָהֶם עַל זֶה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (עֵרְכִין טו, ב): שֶׁקוֹל לְשׁוֹן הָרַע כְּנִגְדֵּי שְׁלֹשׁ עֲבֻרוֹת, וְאִלוֹ הֵן, עֲבוּדָה זָרָה, וְגִלּוּי עֲרִיּוֹת, וּשְׁפִיכוֹת דָּמִים. בַּעֲבוּדָה זָרָה נֹאמַר (שְׁמוֹת לב, לא): אֲנִי חֲטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדוֹלָה. בְּגִלּוּי עֲרִיּוֹת נֹאמַר (בְּרַאשִׁית לט, ט): וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הָרַעֲהָ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת. בְּשְׁפִיכוֹת דָּמִים נֹאמַר (שִׁם ד, יג): גְּדוֹל עוֹנֵי מִנְשׁוֹא. וְאִלוֹ עַל לְשׁוֹן הָרַע נֹאמַר (תְּהִלִּים יב, ד): יִכְרַת יְיָ כָּל שִׁפְתֵי חַלְקוֹת לְשׁוֹן מַדְבַּרְתָּ גְדֻלוֹת:

רב. וְהֵנָּה אָנוּ צָרִיכִים לְפָרֵשׁ לָךְ הֵיאֵךְ יִתְכַּן כִּי יִהְיֶה עוֹן לְשׁוֹן הָרַע יִתַּר עַל הַשְּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה, הֲלֹא עַל כָּל אַחַת מֵהֶן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (סְנֵהֲדִין עד, א): יִהְיֶה אָדָם וְאֵל יַעֲבֹר עָלֵיהֶן. וְאָמְרוּ, חֲמוּרָה עֲבוּדָה זָרָה שְׁכַל הַמּוֹדָה בָּהּ, כְּכּוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה. וְאָמְרוּ (חֻלִּין ה, א): כִּי הַמּוֹמֵר לַעֲבוּדָה זָרָה, מוֹמֵר לְכָל הַתּוֹרָה כְּלָהּ. וְכֹאֲשֶׁר

תשים לבך למאמרו וזכרונם לברכה, תמצא לו כמה שרשים וכמה פנים:

רג. האחד, כי בעל הלשון הוא שונה באולתו, עשר פעמים ביום יכלים ויבאיש ויחפיר וידבר שפת יתר ויפה בסתר, ומי יתן קץ לענשו, כי בעל הלשון לא ישים קנצי למלין, בשגם עברה קלה, כבדה מאד על השנות האולת פעמים רבות, כאשר הקדמנו, אף כי חטאה גדולה ורעה חולה. ובאמרו רבותינו וזכרונם לברכה שקול לשון הרע כנגד שלש עברות, רצו לומר, כנגד עובר אותן לעת שיתקפו יצרו, ולא כנגד המשמד והיוצא מן הכלל לעבור עליהן בכל עת:

רד. והשני, כי בעל הלשון תשובתו קשה, אחרי אשר למד לשונו דבר שקר ופיו שלח ברעה, ומרב ההרגל איננו שליט ברוחו, וכאלו לשונו גורם המחשבה, כענין שנאמר (תהלים נב, ד): הוות תחשב לשונך. ונאמר (קהלת י, יב): וּשְׁפָתוֹת כֶּסֶל תְּבַלְעֶנּוּ. ונאמר (משלי יח, ז): פִּי כֶסֶל מַחֲתָה לוֹ. מחתה, לשון יראה ומגור. רוצה לומר, כי הכסיל ירא ויגור מזעם לשונו פן יקש בו כאשר ירא מאויבו, כי אין שפתיו ברשותו:

רה. והשלישי, בעל הלשון חטאו נקל בעיניו, כי יאמר אף דבר שפתים הוא, ולא פנה אל נזקיו הרבים, על כן לא ישוב מדרכו הרעה. ואם שוב ישוב, אין תשובתו שלמה, כי לא יכיר גדל חטאו, כי התשובה השלמה להנקות מפשע רב, כי יקד יקוד היגון בנפשו כיקוד אש:

רו. ואמר שלמה עליו השלום (שם כא, כד): זֶד יִהְיֶה לְךָ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בַּעֲבַרְת זִדּוֹן. פרוש, הלץ אשר גבר זדונו להכות בלשונו בגאותו וגאווו ועברתו וחרונו, אל תאמר כי בלשונו לבד יפה ולא במעשה, כי ידוע תדע כי הוא עושה בעברת זדון, רוצה לומר, כי אם לא יוכל להכות את אויביו בלשונו ויוכל הכות בו במעשה, יפה בעברה ולא יחמול, כאשר אמרו רבותינו וזכרונם לברכה (סנהדרין ירושלמי פרק י, הלכה ב): בַּעֲנִין דּוֹאֵג, כי כאשר צנה שאול להכות בכהנים וימאנו אנשיו להכותם, אמר לדואג, אתה הכית בלשון, אתה תכה בחרב, שנאמר (שמואל א כב, יח): סֵב אֶתָּה וּפָגַע בַּכֹּהֲנִים:

רז. והרביעי, אם ישוב בעל הלשון בתשובה, צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו, והוא לא יזכור מספר כלם, כי רבים מכאובים הכאיב וכמה נפשות הדאיב, גם רבים מאשר זוכר, כי אותם עכר, והם לא ידעו כי הדיח עליהם את הרעה, יתביש להודיעם ולגלות אונם על אשר גמלם רעה, כי הוא מכה ואין

מִכְתּוֹ יְדוּעָה, כְּעֵנִין שְׁנֶאֱמַר (תהלים קכ, ג ד) : מִה יִתֵּן לָךְ וּמִה יִסִּיף לָךְ לְשׁוֹן רְמִיָּה, חֲצִי גִבּוֹר שְׁנוּנִים. עַל כֵּן נִמְשַׁל לְשׁוֹן הָרַע לַחֵץ, כִּי הַמוֹשֵׁךְ בְּקִשְׁתּוֹ, פְּעָמִים רַבּוֹת יִשְׁלַח חֲצָיו בְּאָדָם וְלֹא נֹדַע מִי הִכָּהוּ :

רח. וְעוֹד עַל עֵנִין אַחֵר נִמְשַׁל לַחֵץ, כִּי שׁוֹלֵף הַחֶרֶב אִם נִכְמְרוּ רַחֲמָיו עַל הָאָדָם בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלָיו, יִשִּׁיב חֶרְבוֹ אֶל נִדְנָה. לֹא כֵן זֹרֵק הַחֵץ, כִּי אֵין בְּיָדוֹ לְהִשְׁיבוֹ. כֵּן בַּעַל לְשׁוֹן הָרַע, אַחֵר אֲשֶׁר יֵצֵא הַדָּבָר מִפִּיו, לֹא יוּכַל לְתַקּוֹן. וּפְעָמִים שִׁידְבֵּר עַל פֶּגֶם מִשְׁפָּחָה וְהִזִּיק כָּל הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו, וְלֹא תִגִּיעַ עָלָיו מַחִילָה מִזֶּה. עַל כֵּן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (בבא קמא, ירושלמי פרק ח) : כִּי הַמְדַּבֵּר בִּפְגָּם מִשְׁפָּחָה, אֵין לוֹ כִּפּוּרָה עוֹלָמִית. וְהִנֵּה הַמְשַׁלֵּחַ לְשׁוֹנוֹ, גַּם עַל הַקְדוּשִׁים אֲשֶׁר בָּאֵרֶץ הַמָּה יִדְבֹּר, כִּי עַל מִי לֹא עֲבָרָה רָעָתוֹ תָּמִיד ! וְכִבֵּר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (סנהדרין ז, א) : כִּי הָאֲפִיקוֹרוֹס אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא :

רט. וְהַחֲמִישִׁי, כִּי לְשׁוֹן הָרַע יָבִיא אֶת בַּעְלָיו לְתֵת אֶת פִּיו לְדַבֵּר אֶל הַשֵּׁם תּוּעָה, כִּמוֹ שְׁנֶאֱמַר (תהלים עג, ט) : שְׁתוּ בִשְׂמִים פִּיהֶם וּלְשׁוֹנָם תִּהְלֹךְ בָּאֵרֶץ. וְאֵין בְּכָל הָעֲבֻרוֹת אֲשֶׁר יִשְׁיֵג עֲנָשָׁם לְעִנְשׁ הַמַּטִּיחַ דְּבָרִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ערכין טו, א) : עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ וּבְכָלֶם לֹא נִתְחַתֵּם גִּזְרֵי דֵינָם אֶלָּא עַל לְשׁוֹן הָרַע, שְׁנֶאֱמַר (במדבר יד, כח) : אִם לֹא כִּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנִי כֵן אֶעֱשֶׂה לָכֶם. וְנֶאֱמַר (דברים א, לד) : וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר. וְנֶאֱמַר (מלאכי ב, יז) : הִזְעַתֶּם יְיָ בְּדִבְרֵיכֶם. וְאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשְּׁלוֹם (תהלים ג, טז ב) : וְלִרְשָׁע אָמַר אֱלֹהִים מַה לָּךְ לִסְפֹּר חֲקִי וּתְשֹׂא בְרִיתִי עָלִי פִיךָ וְגו', אִם רָאִיתָ גִּנְבָּה וְתִרְצֵן עִמּוֹ וְגו', פִּיךָ שְׁלַחַת בְּרָעָה וּלְשׁוֹנְךָ תִּצְמִיד מִרְמָה, תִּשָּׁב בְּאַחִיךָ תִּדְבֹּר. הִנֵּה לְמַדָּת מִזֶּה, כִּי אֵין הַתּוֹרָה מְגִינָה עַל בַּעַל לְשׁוֹן הָרַע וְעַל הַמְשׁוֹמֵד לְגִנוּב וּלְנֶאֱוָף, וְכִי אֵינָם רְאוּיִים לְעִסּוֹק בַּתּוֹרָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (סוטה כא, א) : דּוֹאָג כִּיִּין שֹׁסֵפֶר לְשׁוֹן הָרַע, אִף חֲכָמָתוֹ לֹא עֲמָדָה לוֹ וְלֹא הִגִּינָה עָלָיו תּוֹרָתוֹ. וּמִה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (שם) : עֲבָרָה מְכַבֶּה מִצְוָה וְאֵין עֲבָרָה מְכַבֶּה תּוֹרָה, שְׁנֶאֱמַר (משלי י, כג) : כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אֹר, עַל הָעוֹבֵר עֲבָרָה דֶּרֶךְ מִקְרָה אָמְרוּ, וְלֹא עַל הַפּוֹרֵק עַל אֲזִהָרַת הָעֲבָרָה מַעְלָיו :

רי. וְהַתְּבוּנָה כִּמָּה יִגְדֵּל עוֹן בְּנֵי אָדָם הַמְּסַפְּרִים לְשׁוֹן הָרַע, הַמַּעֲט מֵהֶם עוֹנֵם הַגָּדוֹל כִּי יִכְלוּ שִׁפְתֵיהֶם וְחִשְׁכוּ לְשׁוֹנָם מְדַבֵּר בְּדִבְרֵי תּוֹרָה, עַד כִּי הִשְׁחַת יִשְׁחִיתוּן לְדַבֵּר בְּלִשׁוֹן הָרַע. וְאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשְּׁלוֹם (תהלים קיט, כג) : גַּם יִשְׁבוּ שָׂרִים כִּי נִדְּבָרוּ עֲבָדְךָ יִשִּׁיחַ בְּחֻקֶּיךָ. פְּרוּשׁ, הֵם בְּטִלִּים מְלֻשִׁיחַ בְּחֻקֶּיךָ וּמְדַבְּרִים לְשׁוֹן הָרַע

וְנִדְבָרִים בִּי בַעֲדֹד אֲשֶׁר אֵשִׁית בַּחֲקִידָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ערכין טו, א): מִרְפָּא לְשׁוֹן הָרַע לְהַנְצִל מִמֶּנּוּ, שְׂעֵסוֹק אָדָם בַּתּוֹרָה, שְׁנֹאֲמַר (משלי טו, ד): מִרְפָּא לְשׁוֹן עֵץ חַיִּים. וְזֶהוּ שְׁנֹאֲמַר (תהלים לט, ב): אֲשַׁמְרָה לִפִּי מִחֲסוֹם. וּפָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנוֹם לְבִרְכָּה (מדרש תהלים לט): כִּי הַמַּחֲסוֹם הוּא הָעֵסֶק בַּתּוֹרָה:

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ילקוט תהלים תשכא): כִּנְסַת יִשְׂרָאֵל בְּקוֹלָהּ אֶהוּבָה וּבְקוֹלָהּ שְׁנוּאָה. בְּקוֹלָהּ אֶהוּבָה, שְׁנֹאֲמַר (שיה"ש ב, יד): הַשְּׂמִיעֵנִי אֶת קוֹלְךָ כִּי קוֹלְךָ עָרֵב. וּבְקוֹלָהּ שְׁנוּאָה, שְׁנֹאֲמַר (ירמיה יב, ח): נִתְּנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל כֵּן שְׁנֵאתִיהָ. וְזֶהוּ שְׁנֹאֲמַר (משלי יח, כא): מוֹת וַחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן וְאֶהְיֶיהָ יֹאכֵל פְּרִיָּה. פָּרוּשׁ וְאֶהְיֶיהָ יֹאכֵל פְּרִיָּה, אוֹהֵב הַלְשׁוֹן וְהוּא הָאִישׁ הַחֹפֵץ לְדַבֵּר תְּמִיד, הַעֲצָה הַנְּכוֹנָה אֵלָיו שִׂיאֲכַל פְּרִיָּה, שְׁלֹא יְדַבֵּר בְּדַבְרֵי בִטְלָה אֶף בְּדַבְרֵי תּוֹרָה חֲכָמָה וּמוֹסֵר, וְהִבָּאת שְׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וּלְהַצְדִּיק הָרָבִים, וּלְשַׁבֵּחַ הַטּוֹב, וּלְגַנוֹת אֶת הָרַע, וּלְקַנֵּא אֶל הָאֱמֶת, כִּי זְכוּיֹת אֵין קֶץ יוֹכֵל לְקַנּוֹת לְנַפְשׁוֹ בְּלִשְׁוֹנוֹ, וְכֹאֲשֶׁר הַקָּדִים כִּי חַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן:

רִיא. וְהִנֵּה כַת מִסְפָּרֵי לְשׁוֹן הָרַע נִחְלָקָה לְשֵׁשׁ חֲלָקִים, הַחֲלָק הָרִאשׁוֹן, כֹּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם וְהַמוֹם לֹא יִהְיֶה בּוֹ, וּפְעָמִים כִּי תַחַת יָפִי יִתֵּן דָּפִי. וְהִנֵּה זֶה לְבוֹ יִקְבֹּץ לוֹ מֵדַת שְׁתֵּי הַכֹּתוֹת הָרְעוֹת, שֶׁהֵם כַת שְׁקָרִים וְכַת מִסְפָּרֵי לְשׁוֹן הָרַע. וְהִנֵּה הַזֵּהֲרֵנוּ מִן הַתּוֹרָה שְׁלֹא לְקַבֵּל לְשׁוֹן הָרַע, אוֹלֵי הִנֵּה הוּא שְׁוֹא וְדַבֵּר כְּזָב, שְׁנֹאֲמַר (שמות כג, א): לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שְׁוֹא:

וְאָמַר שְׁלֵמָה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי יז, ד): מִרַע מִקְשִׁיב עַל שְׁפַת אָוֶן שְׁקָר מִזִּין עַל לְשׁוֹן הַחוֹת. פָּרוּשׁ, שְׁתֵּי כַתוֹת מִקְבָּלוֹת לְשׁוֹן הָרַע. הָאֶחָת, אִישׁ מִרַע וּבַעַל זָדוֹן, מִלְשׁוֹן (ישעיה ט, טז): כִּי כָלוּ חֲנָף וּמִרַע, כִּי הוּא חוֹשֵׁד בְּכַשְׂרִים וְאוֹהֵב לְמַצָּא פָגָם וְאָשֵׁם עַל חֲבֵרוֹ וְקָלוֹן עַל כְּבוֹדוֹ. וְהִנֵּה כְשִׁמְעוֹ כִּי יִגִּיד עָלָיו רַעוֹ לְשׁוֹן הָרַע, זָדוֹן לְבוֹ הַשִּׁיאוֹ לְהֶאֱמִין כִּי הַדְּבָרִים כִּנִּים. וְהַכַּת הַשְּׁנִית, אִישׁ שְׁקָר גַּם הוּא מֵאֲזִין וּמֵאֱמִין עַל לְשׁוֹן הַחוֹת, כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר לֹא יִרְחַק מִדַּבֵּר שְׁקָר, לֹא יַחֲוֹשׂ אִם תִּקְבֵּל נַפְשׁוֹ כְּזָב וְאִם תִּשָּׂא שְׁמַע שְׁוֹא, עַל כֵּן יִמָּהֵר לְקַבֵּל לְשׁוֹן הָרַע. שְׁקָר מִזִּין, כִּמוֹ אִישׁ שְׁקָר. וְכֵן (ירמיה ט, ה): שִׁבְתָּךְ בַּתוֹךְ מִרְמָה, בַּתוֹךְ אֲנָשֵׁי מִרְמָה. וְכֵן (תהלים קט, ד): וְאֲנִי תִפְלָה, אִישׁ תִּפְלָה:

רִיב. וְדַע, כִּי כֹאֲשֶׁר יוֹדֶה הַשּׁוֹמֵעַ עַל לְשׁוֹן הָרַע, אַחַת דָּתוֹ וּמִנַּת מַדְיו עִם הַמִּסְפָּר לְשׁוֹן הָרַע, כִּי יֹאמְרוּ אֲמור, הִנֵּה קִבְּלוּ הַשּׁוֹמְעִים אֶת הַדְּבָר וְאוֹת הוּא כִּי הִנֵּה אֱמֶת הִנֵּה נָכוֹן. גַּם אִם הָטָה אֶזֶן הַשּׁוֹמֵעַ וְהִרְאָה אֶת נַפְשׁוֹ כִּמְקָשִׁיב קֶשֶׁב וּמֵאֱמִין לְדַבְרֵים הֵהֵם בְּפִנֵּי בְנֵי אָדָם, גַּם זֶה עוֹזֵר לְרַעַה וְגוֹרֵם קָלוֹן לַחֲבֵרוֹ וּמַחֲזִק יָדֵי

המביא את דבתו רעה אל הבריות. ואמר שלמה עליו השלום (משלי כה, כג) : רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר. פרוש, כאשר רוח צפון תפזר העבים ותמנע הגשם, כן פנים נזעמים ימנעו לשון הרע, כי בראות המגיד את פני השומע והנם זועפים, יחדל קול המון גשם דבריו. אבל אם יראה כי השומע ישמע לו, ישתה כמים עולה ולא יחשוף פיו משקרו, והיה כזה יום מחר, כי ישנה באולתו לספר תמיד לשון שקר, ושב לשונו אחר גשם כזביו. תחולל, מלשון חלילה. וכן (במדבר ל, ג) : לא יחל דברו, לא יבטל. וכן (בראשית ד, כו) : אז הוחל לקרא, אז נמנע :

ריג. עוד אמר שלמה עליו השלום (משלי כו, כח) : לשון שקר ישנא דכיו. פרוש, האיש העניו ודכא ושפל רוח, ישנא את לשון שקר, לא יאבה לו ולא ישמע אליו, כי העניו חפץ ביקר הבריות וצר לו על בשתם וקלונם. ו"ו דכיו במקום ה"א השרש כו"ו עניו. ויש מפרשים, בעל לשון שקר ישנא מדכיו ומוכיחיו ולא יוסיף להביא אליהם דבת בני אדם רעה. והנה הזהרנו כמה שכתוב (שמות כג, א) : לא תשא שמע שוא, שלא נאמין בלבנו ספור לשון הרע להחזיק במחשבתנו כי הדברים אמת, ולהבזות בעינינו את מי שנאמרו עליו :

ריד. החלק השני, המספר לשון הרע וירחק בו מדבר שקר. ואל זה כונו באמרם כת מספרי לשון הרע, אף על פי שאינם מן הכת של שקרים. והנה אם יזכיר אדם לחברו בינו לבין עצמו מעשה אבותיו הרעים, הנה הוא עובר על מה שכתוב בתורה (ויקרא כה, יז) : ולא תונו איש את עמיתו, באונאת דברים דבר הכתוב כמו שהקדמנו, ונאמר (יחזקאל יח, כ) : בן לא ישא בעון האב. ואם יכלימהו על מעשה אבותיו בפני אחרים, על זה אמרו רבותינו (ב"מ נח, ב) : כי המלכין פני חברו ברבים, מן היורדים לגיהנם ואינם עולים. ואם יספר ויודיע את תועבות אבותיו בפני בני אדם שלא בפניו להבאיש את ריחו ולהבזותו בעיני בני עמו, על זה אמרו אשר כת מספרת לשון הרע, אין מקבלת פני השכינה. וכן אם היה בעל תשובה והוא מספר עליו עונות ראשונים :

רטו. ודע, כי אם יראה איש כי עבר חברו על דבר תורה בסתר והוא גלה על חטאתיו על שער בת רבים, אשם אשם על זה, כי אולי החוטא ההוא שב מדרכו הרעה, ויגוניו ברעיוניו, ולב יודע מרת נפשו. ולא נכון לגלותם זולתי לחכם צנוע אשר לא יספר ליתר ההמון, רק הרחק ירחיק מחברתו עד אשר יודע אליו כי שב מדרכו הרעה. ואם החוטא תלמיד חכם ואיש ירא חטא, ראוי לחשוב עליו כי

באמת עשה תשובה, ואם יתקפו יצרו פעם אחת, נפשו מרה לו אחרי כן:

רטז. והמספר לשון הרע, שמים הנה קוראותיו, הנזק והבשת אשר יגרום לחברו, ובחירתו לחיב ולהרשיע את חבריו, ושמחתו לאידם. ועל צד אחד יגדל עון המספר לשון הרע על דבר אמת מן המספר על דבר שקר, כי יאמין העם בספרו על חברו דברים כנים, ויעלה באשו לפניהם, ויהיה לבז בעיניהם, אחר אשר נחם על רעתו ונסלח לו מחטאתיו:

ריז. ואמר שלמה עליו השלום (משלי יד, ט'): אולים יליץ אשם ובין ישרים רצון, לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר. פרוש, האויל יליץ חובה, כי יחפש מומי בני אדם ואשמתם, ויתן בהם דפי ופגם, ולא ידבר לעולם בשבח ודבר טוב הנמצא בם. והמשל על זה, כי הזבובים לעולם באו ונחו כלם על מקומות הלכלוך. ואמר אוילים יליץ לשון יחיד, על כל אחד ואחד מן האוילים, כמו (בראשית מט, כב): בנות צעדה עלי שור. ואמרו רבותינו (קידושין ע, א): כל הפסול, פוסל ואינו מדבר בשבחו של עולם, ודרכו לפסול בני אדם במומו. ובין ישרים רצון, כי דרך הישרים לכסות על כל פשעים ולשבח האדם כי נמצא בו דבר טוב. וזכרו במוסר, כי אדם אחד וחקם עברו על הנבלה. אמר האדם, כמה מסרחת נבלה זו! אמר החכם, כמה לבנים שניה!:

ואמר אחרי זה, לב יודע מרת נפשו. וכל חכם יודע כי לא הביא שלמה בתוך המוסרים הנבחרים דברים אין בם מועיל, אבל בא הענין על דבר הפסוק הראשון להגיד רעת האויל המליץ אשם, כי יתכן שהחוטא שב מדרכו ונפשו מרה לו, ואין יודע מרת נפש האדם ולא שמחתו וזולתו, והוא נשוא עון, כי עקר התשובה לפי מרירות הלב. על כן יחטא ואשם האויל המזכיר עונו:

ריח. ועליך לדעת, כי ענש האויל המליץ אשם, איננו זולתי כי יתן דפי באיש ירא חטא אשר יתקפו יצרו ויעבור ואשם, כי מנהגו ודרכו להתחרט על חטאיו, וכל שפן אם נודע הדבר כי חזר בתשובה. אבל האיש אשר תדע ובחנת את דרכו כי אין פחד אלהים לנגד עיניו ותמיד יתיצב על דרך לא טוב, מצוה לספר בגנותו ולגלות על חטאתיו, ולהבאיש בעלי עברות בעיני בני אדם, ולמען תגעל נפש השומעים את המעשים הרעים. ונאמר (משלי כט, כו): תועבת צדיקים איש עול. ונאמר (שם ח, יג): יראת יי שנאת רע. ואמרו (סנהדרין נב, א): רשע בן צדיק, מתר לקרותו רשע בן רשע. צדיק בן רשע, מתר לקרותו צדיק בן צדיק:

והנה כי תראה אדם אשר ידבר דבר או יעשה מעשה ויש לשפט דברו ומעשהו לצד (טובה) [חובה] ולצד הזכות, אם האיש ההוא ירא אלהים, נתחייבת לדון אותו לכף זכות על דרך אמת, גם כי יהיה הדבר קרוב ונוטה יותר אצל הדעת לכף חובה. ואם הוא מן הבינונים אשר יזהרו מן החטא ופעמים יכשלו בו, יש עליהם להטות הספק ולהכריעו לכף הזכות, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קכז, ב): הדין את חברו לכף זכות, המקום ידינהו לכף זכות, והיא מצות עשה מן התורה, שנאמר (ויקרא יט, טו): בצדק תשפט עמיתך. ואם הדבר נוטה לכף חובה, יהיה הדבר אצלך כמו ספק ואל תכריעהו לכף חובה. ואם האיש ההוא רב מעשיו לרע או בחנתו כי אין יראת אלהים בלבבו, תכריע מעשיו ודבריו לכף חובה, שנאמר (משלי כא, יב): משכיל צדיק לבית רשע מסלף רשעים לרע. וכבר הקדמנו לה פרושו:

ריט. ואמר שלמה עליו השלום (משלי כד, כח כט): אל תהי עד חנם ברעך והפתית בשפתיה, אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו אשיב לאיש כפעלו. פרוש, לא הצריך להזהיר לאמר אל תהי עד שקר, אבל אמר אל תהי עד חנם. כי, אם נוקש רעך בחטא, אל תעיד עליו ואל תגלה על חטאו חנם ללא תוכחת. כי האמנם אם גזל האדם או עשק את עמיתו, חייב להעיד על זה כדי שישביח הגזלה אשר גזל על פי שנים עדים. ואם אין שם זולתי עד אחד, שבועה תהיה בין שניהם. אבל אם ראה כי נכשל חברו בדבר ערוה או באחת מן העבירות, אין ראוי שיעיד על זה חנם, רצונו לומר ללא תוכחת, גם כי יש אתו עד שני להקים דבר. ואם החוטא ירא חטא, ראוי לו לדבר אל לבו כי באמת עשה תשובה. גם ראוי שיירא לנפשו ויאמר בלבבו, אחרי כי האיש ירא שמים, אולי זכיותיו מרבות מעונותיו. ואמרו רבותינו (קידושין לט, ב), כי האיש אשר זכיותיו מרבות מעונותיו, הנה הוא מעדת צדיקים:

אמנם אם החוטא הוא מן האוילים אשר משפטים לשונות באולתם, טוב כי יגידו אל השופטים ליסרו להפרישו מן האסור. אבל אם הוא עד אחד, לא טוב היות האדם לבדו מעיד על חברו, כי עדותו חנם, לפי שאין סומכים עליו, שנאמר (דברים יט, טו): לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת. לכן, מוציא שם רע יחשב. ומלת והפתית, כמו והפתות בשקל הסבות. רצונו לומר, כי בשפתיה אתה טוחן פניו מרב פלמתו בגלותך מסתר עונו:

ואמר אחרי כן, אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו, כי אם גלה על חטאך, לא תקום ולא תטור לעשות לו כאשר עשה לך. וזה מוסר נכבד ומעקרי היראה. ואם

החוטא איש אשר איננו ירא מלפני האלהים, כמו הפורק מעליו על מלכות שמים ואינו נזהר מעברה אחת אשר כל שער עמו יודע כי היא עברה, מתר להכלימו ולספר בגנותו. כך אמרו רבותינו (ב"מ נט, א) : (ויקרא כה, יז) : ולא תונו איש את עמיתו, עם שאתך בתורה ובמצות, אל תונהו בדברים. ואשר לא שת לבו אל דבר השם, מתר להכלימו במעלליו ולהודיע תועבותיו ולשפוך בוז עליו. ועוד אמרו (יומא פו, ב) : מפרסמין את החנפים מפני חלול השם. אבל אם נכשל בחטא על דרך מקרה ורב הימים דרכו להשתמר מעונו, אין לגלות על חטאו כאשר בארנו.

ויתכן לפרש, אל תהי עד חנם ברעך להעיד עליו על עברות אשר גם אתה חלית בהן כמוהו. על כן יקרא, רעהו, ויורה על זה אמרו אחרי כן, אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו. כי אף על פי שהיא מצוה לפרסם את החוטאים בנפשותם ואת החנפים, אבל החוטא אם לאיש כמוהו רשעו ולכן אדם חטאתיו, אין לו לפרסמו, כי אין כונתו בגלותו מסתרי לטובה, כי אם לשמוח לאיד. והשנית, כי איך בוש לא יבוש להזכיר על זולתו דפי המעשים ההם והוא אוהז בהם. ונאמר (הושע א, ד) : ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא. הנה כי אף על פי שעשה יהוא מצוה בהכריתו בית אחאב, נשא עונו, כי גם הוא היה רב פשע :

רכ. ואמרו רבותינו (פסחים קיג, ב) : כי המעיד יחידי על חברו בדבר עברה, מלקין אותו מכת מרדות, אך יוכל לגלות הדבר בהצנע לרבו ולאיש סודו אם ידע כי יאמינו דבריו כדברי שני עדים. ואם יש עד שני עמו, ישמעו השופטים דבריהם ליסר החוטא בהצנע. ולא ילבינו פניו ברבים, כמו שנאמר (ויקרא יט, יז) : הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא :

רכא. ודע כי בדברים שבין אדם לחברו, כמו גזל ועשק ונזק וצער ובשת ואונאת דברים, יכול לספר הדברים לבני אדם. גם היחיד אשר יראה יגיד, כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בבית דין על תביעת ממון לחיב את הנתבע שבועה, אמנם יש עליו להוכיח את האיש תחלה :

רכב. החלק השלישי, הולך רכיל. והזהרנו על זה מן התורה, שנאמר (שם טז, טז) : לא תלך רכיל בעמך. וגם זה נקרא לשון הרע, והוא בכלל כת מספרי לשון הרע, כמו שזכרו רבותינו וזכרונם לברכה על דואג האדומי שהיה בעל לשון הרע כי הגיד לשאול ויאמר לו, בא דוד אל בית אחימלך. ונזק הרכילות חדל לספור כי אין מספר, כי הוא מרבה שגאה בעולם ומכשיל את בני אדם לעבור על מה שכתוב

בתורה (שם שם, יז): לא תשנא את אחיך בלבבך. והנה העולם קים על השלום, ומפני השנאה נמוגים ארץ וכל יושביה, כאשר הקדמנו:

ופעמים רבות יתן הרכיל חרב ביד חברו להרוג את רעהו, כמו שכתוב (יחזקאל כב, ט): אנשי רכיל היו בך למען שפך דם. ונאמר (ירמיה ו, כח): כלם סרי סוררים הלכי רכיל נחשת וברזל כלם משחיתם המה. וקראו רבותינו (פאה ירושל' פ"א, ה"א): את הרכילות, לשון שלישי, מפני שהוא הורג שלשה, האומרו, והמקבלו, ומי שנאמר עליו. כמו שידעת מענין דואג שנטרד בסבת הרכילות, ונהרגו הפהנים, ונענש שאול אשר קבל את הרכילות:

רכג. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (נדה סא, א): על ענין הרכילות, אף על פי שאסור לקבלו ולשנא את חברו בגללו, אבל אל יהי כזו לדבר, אף את נפשו ישמור ויחוש לדברים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (פאה ירושלמי פ"א, ה"א): דורו של שאול היו בהם דילטורין כמו דואג והזיפים, ועל ידי כן היו יורדין למלחמה ונופלים. דורו של אחאב לא היו בהם דילטורין, כמו שידעת מענין הנביאים שהיו מתחבאים מפני איזבל, כמו שכתוב (מ"א יח, כב): אני נותרתי נביא ליי לבדי. ועובדיה החביא מהם מאה נביאים ולא גלה אדם כי יש נביא בישראל זולתי אליהו, ועל ידי כן היו יורדין למלחמה ונוצחים, אף על פי שהיה אחאב עובד עבודה זרה:

רכד. והמסכסך אחים ואוהבים ומביא שנאה ביניהם, קשה מכל חלקי לשון הרע, שנאמר (משלי ו, יט): ומשלח מדנים בין אחים. ואמרו רבותינו (ויק"ר מצורע טז, א): כי השביעית קשה מכלן, כאשר הקדמנו לך בשערי יראת חטא:

רכה. וחייב האדם להסתיר הסוד אשר יגלה אליו חברו דרך סתר אף על פי שאין בגלוי הסוד ההוא ענין רכילות, כי יש בגלוי הסוד גזק לבצעליו וסבה להפר מחשבתו, כמו שנאמר (משלי טו, כב): הפר מחשבות באין סוד. והשנית, כי מגלה הסוד, אף יצא מגדר הצניעות, והנה הוא מעביר על דעת בעל הסוד. ואמר שלמה עליו השלום (שם כ, יט): גולה סוד הולך רכיל. רצונו לומר, אם תראה איש שאיננו מושל ברוחו לשמור לשונו מגלוי הסוד, אף על פי שאין במחשופו הסוד ההוא ענין רכילות בין אדם לחברו, תביאהו המדה הזאת להיות הולך רכיל שהוא מארבע כתות הרעות, אחרי אשר אין שפתיו ברשותו לשמור. עוד אמר (שם יא, יג): הולך רכיל מגלה סוד. רצונו לומר, אל תפקיד סודך למי שהולך רכיל, כי אחרי אשר איננו שומר שפתיו מן הרכילות, אל תבטח עליו בהסתר סודך, אף על פי

שְׁמִסְרַת דְּבָרֶיךָ בְּיָדוֹ דֶּרֶךְ סוּד וְסֵתֶר:

וְהַזְהַרְנוּ מִן הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא לִקְבֹּל לְשׁוֹן הָרַע, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כג, א): לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שְׂוֹא, וְנֶאֱמַר (משלי כט, יב): מִשָּׁל מִקְשִׁיב עַל דְּבַר שֶׁקֶר כָּל מְשֻׁרְתֵּי רָשָׁעִים. וּפְרָשׁוֹ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (מדרש תהלים נד): כֹּאֲשֶׁר הַמוֹשֵׁל מִקְבֵּל לְשׁוֹן הָרַע וְדְבָרֵי רְכִילוֹת, יַעֲשֶׂה מְשֻׁרְתֵּי רָשָׁעִים וְהוֹלֵכֵי רְכִיל לְמִצָּא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנֵיהֶם. וְהִנֵּה אֵל שְׁלֹשֶׁת הַחֲלָקִים אֲשֶׁר זָכְרָנוּ, כִּנּוּנוֹ בְּזָכְרָם זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה כֵּת מִסְפָּרֵי לְשׁוֹן הָרַע:

רכו. הַחֲלָק הָרְבִיעִי, אֲבָק לְשׁוֹן הָרַע. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ב קסה, א): רַב הָעוֹלָם נִכְשָׁלִים בְּגִזְלֵי, וּמַעוּטָם בְּעִרְיֹת, וְכֹלָם בְּאֲבָק לְשׁוֹן הָרַע. וְאָמְרוּ, כִּי עֲנִין אֲבָק לְשׁוֹן הָרַע, כֹּאֲשֶׁר יִסְבֵּב הָאָדָם בְּדְבָרָיו שִׁסְפָּרוּ בְּנֵי אָדָם לְשׁוֹן הָרַע. וְאָמְרוּ [ב"ב קסד, ב] (ערכין טז א): לְעוֹלָם אֵל יִסְפֹּר אָדָם בְּטוֹבָתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, שֶׁמִּתּוֹךְ טוֹבָתוֹ כָּא לִידֵי גִנוּתוֹ. וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ צָרִיכִים לְבָאֵר הַמֶּאֱמָר הַזֶּה, כִּי יְדוּעַ הַדְּבָר, כִּי מִן הַמַּדּוּת הַנָּאוֹת, לְסִפּוֹר בְּשִׁבְחַת הַחֲכָמִים וְהַצַּדִּיקִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כה, כז): וַחֲקֹר כְּבֹדָם כְּבוֹד. וְאָמְרוּ עַל הָאוּלִי, שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל עוֹלָם. אֲבָל זֹאת תְּכוּנַת הָעֲנִין הַזֶּה, כִּי אֵין לְסִפּוֹר בְּטוֹבַת הָאָדָם זוּלָתִי בַּדְּבָר, רְצוֹנִי לוֹמַר, כֹּאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, וְלֹא בַקְהָל עַם וּבְמוֹשָׁב רַבִּים, עַד אֲשֶׁר יִדְעַע אֵלָיו כִּי אֵין בְּמַעֲמָד הַהוּא שׁוֹנָא וּמִקְנָא לְאִישׁ אֲשֶׁר יְדַבֵּר טוֹב עָלָיו. וְאִם יַחֲפֹץ לְשִׁבְחַת אָדָם אֲשֶׁר כָּבֹד הַחֲזֹק לְבִנֵּי עַמּוֹ וְנוֹדַע אֲשֶׁר הוּא אָדָם כָּשֶׁר וְלֹא תִמְצָא בּוֹ רָעָה וְאַשְׁמָה, גַּם עַל פְּנֵי שׁוֹנָא וּמִקְנָא יֵשׁ לְשִׁבְחוֹ, כִּי לֹא יוֹכֵל לְגִנוּתוֹ. וְאִם יִגְּהוּ, יִדְעוּ הַכֹּל אֲשֶׁר פִּיּוֹ דְּבַר שְׂוֹא, וְתִהְיֶי לְשׁוֹנוֹ מוֹקֵשׁ לְנַפְשׁוֹ:

רכז. עוֹד זָכְרוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה עַל עֲנִין לְשׁוֹן הָרַע וְאָמְרוּ (ערכין טו, ב): הִנֵּה אִם שֶׁאֵלֶּה אִשָּׁה מְשַׁכְּנֶתָּה לַחֲתוּת אִשׁ מִיְקוּד וְתַעֲנַן וְתֹאמַר אֵיִה אִיפֶה גִחְלִי אִשׁ כִּי אִם בְּבֵית פְּלוֹנִי אֲשֶׁר תְּמִיד יִצְלָה בָּשָׂר וִיאַכֵּל, זֶה וְהַדּוּמָה לוֹ, אֲבָק לְשׁוֹן הָרַע. וְנֶאֱמַר (משלי כז, יד): מְבַרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל בִּבְקֹר הַשָּׂפִים קָלָלָה תַחֲשֹׁב לוֹ, וּפְרָשׁוֹ רַבּוֹתֵינוּ הַמִּקְרָא הַזֶּה עַל הַמְשַׁבַּח אֶת חֲבֵרוֹ בְּשִׁבְחַת הַבָּא לִידֵי הַפֶּסֶד, כְּעֲנִין הָאוֹרַח אֲשֶׁר יִצָּא אֶל רְחוֹב הָעִיר וַיִּקְרָא בְּקוֹל גָּדוֹל וַיִּסְפֹּר אֶת אֲשֶׁר גָּמְלוּ בְּעַל הַבֵּית טוֹבָה, כִּי טַבַּח טַבַּח וְהִכִּין לְאוֹרַח הַבָּא אֵלָיו. וְיִהְיֶי בְּהַשְׁמַע דְּבַר הָאוֹרַח, וַיִּתְּלַקְטוּ אֲנָשִׁים רָקִים וַיִּסּוּרוּ אֶל בֵּית בְּעַל הַבֵּית. וְחִיָּב הָאָדָם לְשָׁמֹר פִּיּוֹ וּלְשׁוֹנוֹ שֶׁלֹּא יַחֲשֵׁד בְּדְבָרָיו וְלֹא יִתְּנוּ אוֹתוֹ כְּמִסְפָּר לְשׁוֹן הָרַע. וְאִם יָבִיא עֲצָמוֹ לִידֵי הַחֲשָׁד בְּזֶה, הִנֵּה הַשְׁחִית מוֹסְרוֹ, וַיַּחֲשֹׁב לְאִישׁ הַזֶּה אֲבָק לְשׁוֹן הָרַע:

רכח. ועתה השתונן בכליותיך לעמוד על עקר הדבר הזה. הנה הקדמנו, כי מתר לספר בגנות החוטא על חמס אשר בכפיו אם נודע הדבר כי לא עזב דרכו, כמו הגוזל והחומס, או המזיק והמציק, או המלבין פנים ומבאיש ומחפיר, והמספר לשון הרע, ולא השיב את הגזלה, ולא שלם נזקו, ולא בקש פני חברו להעביר את עונו. ואמנם המטיבים דרכם, דבר ידברו בראשונה את החוטא, אולי יוכלו הועיל בדרך תוכחה להשיבו מדרך הרעה. ואם מאן ימאן, אז יודיעו לרבים את דרכיו ומעלליו. ועתה כאשר יתפוש אדם על מעשה חברו על דבר אשר הזיד על רעהו, ויספר מעשהו לבני אדם, ויגלה חובת החוטא, ויגנה מעשהו מטענות רבות, הנה יחשד המספר בזה ויתנו אותו כמספר לשון הרע, ויאמרו אמור, כי גם אם אמת היה הדבר, היה ראוי לגלות און החוטא למוסר בתחלה. ועל דבר אשר לא קדם לו תוכחות, יחשדנו שומעו לאמר, כי לא היה אומר כל אלה בפני חברו, וכי הוא מחניף לו, כענין שנאמר (הושע ד, ד): אף איש אל ירב ואל יוכח איש. ונהנה לדבר באשמת העם, אשר בהעוותם ישמח ובקלונם יתכבד שלא בפניהם, ודומה לבעל לשון הרע ובו דבק מן האבק:

ועוד יאמרו בני אדם, אין הדברים כנים, ומלבד הוא בודאם. ואם לוא איפוא מדוע לא גלה על עונו בפניו ראשונה והעלים ממנו? על כן אמרו רבותינו (ערכין טו, ב): כל דבר אשר יאמר בפני בעליו, אין בו דרך לשון הרע. רצונם לומר, כי אם הקדים לחברו תוכחת מגלה על מעשהו ולא הקשיב על דבריו, אחרי כן יוכל להודיע לבני אדם אשמת האיש ורוע מוסרו, ולא יחשד כי יחפוץ לתת דפי בחברו:

וכן אם המספר מחזק לרבים כי לא ישא פני איש ואל אדם לא יכנה, ואת כל אשר יאמר שלא בפני חברו, אותו ידבר בפניו ולא יגור מפני איש, והחזק גם כן בתוך עמו אשר לא ידבר רק אמת, אין לחשדו בדברו על אשמת אדם לחברו שלא בפניו. וכן זכרו בדבריהם זכרונם לברכה על הענין הזה ואמרו, אמר רבי יוסי, מימי לא אמרתי דבר וחרזתי לאחר. רצונו לומר, לא אמרתי דבר על אדם שלא בפניו וכבשתי אותו בהיותי בפניו. עוד אמרו, כל דבר אשר יאמר בפני שלשה אין בו דרך לשון הרע. רצונם לומר, אחרי כי ברבים היו עמו בעת אשר ספר הדברים, אכן נודע הדבר לחברו, והנה זה כאלו אמר הדברים בפניו:

רכט. החלק החמישי, נבלות הפה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת לג, א): כל המנבל את פיו, אפלו נגזר עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה, נהפך עליו

לרעה. ואמר ישעיה (ישעיה ט, טז): על כן על בחריו לא ישמח אדני ואת יתמיו ואת אלמנתיו לא ירחם כי כלו חנף ומרע וכל פה דבר נבלה בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. ובעבור זאת המנבל את פיו כבד עון ונתעב ונאלח, כי עזב והניח הבושה והצניעות שהן המדות הידועות לזרע הקדש, והלך על שבילי עזות פנים שהיא מדת הנבלים הרעים. והשנית, כי חלל את קדש ישראל, שנאמר (דברים ד, ו): ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, וזה נהג על דרך הסכלים הנמאסים המרחקים מדרך השכל שכלו יפה אף נעים, ועלה באשם ותעל צחנתם, וכל חכם ונבון שקץ ישקצם ותעב יתעבם. והנה הוא מחלל כלי השכל אשר הוא יקר מכל כלי חמדה, שנאמר (משלי כ, טו): וכלי יקר שפתי דעת. והשומע דבר נבלות הפה, ענשו גדול, כי לא יאטם אזנו ולא יבדל מתוך דוברי נבלה, ועליו נאמר (משלי כב, יד): שוחה עמקה פי זרות [זעום יי יפול שם]:

רל. ואמרו רבותינו (פסחים ג, א): לעולם אל יוציא אדם דבר מגנה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגנה מפיו, שנאמר (בראשית ז, ח): ומן הבהמה אשר איננה טהרה. כי בעת ההיא היתה בהמה הטמאה מתרת באכילה, אף לא היתה טהרה לקרבן, על כן נחשב לשון מגנה אם יגנה אדם הדברים אשר הם למאכל אדם. והנה חייב האדם להזהר שלא יוציא מפיו דבר מגנה גם כי תביאנו הנחתו לשון מגנה להאריך דבריו ולהרחיב מאמריו, וזה כמו גדר להזהר מנבלות הפה שהיא מן העברות החמורות, וגם גדר להזהר מספור לשון הרע ונתינת דפי בבריות, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה על הרחקת הדבור בגנות (ב"ב קכג, א): אפלו בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב. ואמרו רבותינו (פסחים ג, ב): כי אחד מן הכהנים אמר לפני רבן יוחנן בן זכאי, הגיע לחלקי מלחם הפנים כשעור זנב הלטאה, ובדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול:

ועוד אמרו רבותינו, כי חייב האדם לבחור בדבריו לשון כבוד ולהניח לשון שאינה של כבוד גם כי איננה מגנה, בין בדברי התורה ובין בשיחת עסקי העולם, ובלבד שלא יאריך דבריו בעבור זה בדברו בדברי תורה, כי חייב האדם לשנות לתלמידיו בדרך קצרה. וענין לשון כבוד, הוא דרך הדבור והשיחה אשר דרכו בה נקיי הדעת ומדברי צחות, והם שוקלים ומכירים אי זו לשון כבוד ואי זו תמורתו, כמו שנאמר (איוב טו, ה): ותבחר לשון ערומים. ונאמר (שם לג, א): ודעת שפתי ברור מללו. ונאמר (משלי י, כ): כסף נבחר לשון צדיק:

רלא. החלק הששי, נרגן. אמר שלמה עליו השלום (שם יח, ח): דברי נרגן כמתלהמים והם ירדו חדרי בטן. פרוש, הנרגן הוא האיש אשר דרכו וחקו להתאונן ולהתרעם וימצא תנואות על חבירו תמיד, על מעשיו ועל דבריו, ואף על פי שחברו בתמו מתהלך עמו ולא זד עליו בדבר, וידון כל דבר לחובה ולא לזכות, וכל שגגה ישים לזדון, והנה יתן עצמו כמו עשוק והלום, וכאלו כבדה חטאת חברו עליו, והוא המכה וההולם, כי דבריו יורדין חדרי בטן, כי מי שילין תלונות על חברו כאשר לא נגעו וכאשר עשה עמו רק טוב, זה סער מתחולל על הלב, והנה הוא כיורה זקים יורדין חדרי בטן. מלת כמתלהמים כמו מתהלמים, על דרך שמלה, שלמה, מלשון (שם כג, לה): הלמוני בל ידעתי. וכאלו אמר, דברי נרגן כמתהלם. ואמרו מתלהמים לשון רבים, כי נרגן כולל הנרגנים, כמו (ירמיה יא, טו): ובשר קדש יעברו מעליך. (ישעיה מה, ח): ויפרו ישע:

עוד אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טז, כח): ונרגן מפריד אלוף. רצונו לומר, כי יפריד מעליו אוהב ורע, כי לא יוכלון שאת חברתו. ואמרו רבותינו (מסכת דרך ארץ זוטא, פרק ט): אל תרכה בתרעומות שלא תבוא לידי חטא. ופעמים רבות הנרגן כפוי טובה, גם יחשבה לרעה וישיב רעה תחת טובה, ונאמר (משלי יז, ג): משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. ופעמים יחשוב על חסדי השם יתברך כי הם לנזקם ושלם, כענין שנאמר (דברים א, כז): ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת יי אתנו הוציאנו. על כן התרחק מדרך הנרגנים, כי נתיבותיהם עקשו להם, כל דורך בה לא ידע שלום. ולדון לכף זכות למד לשונך, והיה צדק אזור מתניך:

שער רביעי

בחלוקי הכפרה

א. בדרך שיש לגוף חלי ומדוה, כן יש לנפש. ומדוה הנפש וחליה, מדותיה הרעות וחטאיה. ובשוב רשע מדרכו הרעה, ירפא השם יתברך חלי הנפש החוטאת, כמו שנאמר (תהלים מא, ה): יי חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך. ונאמר (ישעיה ו, י): ושב ורפא לו. ועל דרך שימצא פעמים בתחלואי הגוף שהקל החלי מעליו ועלתה ארוכת רב המדוה, ועוד לא ינקה הגוף ממנו זולתי במשחה המשקים המרים, ועוד שייסבול הצער בעוני נפשו מכל מאכל תאנה, כן יש נפש חולה מעון רב. ואף על פי שנרפא רב החלי וסר מרבית חלקי הענש אחרי התשובה ושב השם

יתברך מחרון אפו, לא תנקה הנפש עדנה מן החלי ולא נרצה עונה, עד אשר יוסר החוטא ב'סורין והוכח במכאוב, ותקראנה אותו רעות ופירות, כענין שנאמר (בראשית ד, יג יד): גדול עוני מנשוא, הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני. ועל ידי התשובה, נסלח רב עונו וסר עקר הענש, ונמלט מן המות, כמו שנאמר (שם שם, טו): וישם יי לקין אות לבלתי הכות אתו כל מצאו. ונשאר עליו ענש הגלות, כמו שנאמר (שם שם, טז): וישב בארץ נוד קדמת עדן. ואמרו זכרונם לברכה (ילקוט רמז לח, מד"ר ויקרא י): כי ענש הטלטול גם הוא הקל מעליו אחרי התשובה, כי לפני זה נכפלה עליו גזרת הטלטול, שנאמר (בראשית יד, ל): והייתי נע ונד בארץ. הנה הזכיר הטלטול בכפל לשון. ואחרי התשובה נאמר (שם שם, טז): וישב בארץ נוד:

ב. והענין הזה התברר עוד ממה שכתוב בתורה (ויקרא ד, כז כח): ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ בעשתה אחת ממצות יי אשר לא תעשינה ואשם, או הודע אליו חטאתו אשר חטא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, כי החטאת תבוא על השגגה בדבר שחביבין על זדונו פרת. ומפני עון הפרת פי רב הוא, לא תשלם כפרת החוטא בו גם בשגגה, עד שייביא חטאת, ואף על פי שהתודה על חטאו, כי מבלתי הודוי והתשובה, לא יתכפר עונו בקרבן החטאת, שנאמר (משלי כא, כז): זבח רשעים תועבה. ואחרי הודוי והקרבן, יכפר עונו, כמו שנאמר (ויקרא ד, לא): וכפר עליו הכהן ונסלח לו. והתבונן מזה, אם השוגג בלתי טהור הוא אחרי התשובה עד שייביא קרבן, מה עז ענש המזיד! אכן, יתכפר עונו ב'סורין, כמו שנאמר (איוב לג, יט כו): והוכח במכאוב על משכבו וגו', יעתר אל אלוה וירצהו. ונאמר (משלי ג, יב): כי את אשר יאהב יי יוכיח וכאב את בן ירצה. ויש עצה ותקנה לחוטא במעשים טובים להגן עליו מן המכאובים, כאשר יתבאר:

ג. עוד התברר הענין הזה בתורה, שנאמר (ויקרא טז, ל): כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו'. הנה כי הצרכה כפרת יום הכפורים אחרי התשובה, כי עקר כפרת יום הכפורים עם התשובה, כמו שאמרו זכרונם לברכה (יומא פו, ב): מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה:

ד. ויש עון אשר לא תנקה הנפש ממנו ובלתי טהורה היא ואינה רצויה, עד אשר המות יפריד בינה ובין הגוף אשר חטאה בו. כמו שיש חלי שלא ינקה הגוף ממנו כל הימים. והוא עון חלול השם, שנאמר (ישעיה כב, יג): והנה ששון ושמחה

הרג בקר ושחט צאן. כי לא היו משגיחים על דברי הנביאים ולא חרדים עליהם, אבל היו קובעים בגלוי והקהל חברים במיני שמחה. ונאמר על זה (שם שם, יד): אם יכפר העון הזה לכם עד תמתו. ונאמר (דה"ב לו, טז): ויהיו מלעבים במלאכי האלהים ובזוים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת יי בעמו עד לאין מרפא:

ה. וגם לחלי הזה, אף על פי שאין לו מרפא על דרך שאר העונות, ימצא לו מרפא אם יעזרהו השם יתברך לקדש תורתו נגד בני אדם ולהודיע לבני האדם גבורת השם וכבוד הדר מלכותו, וסר עונו ברב גדל כשרון המעשה שהוא בהפך מן המעשה אשר נואל ואשר חטא בו, כמאמר הרופאים על חלי הגוף, כי ירפא בהפכו והעלה ארוכתו בתמורתו. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טז, ה): בחסד ואמת יכפר עון, ובארנוהו בשער הראשון מן התשובה. וענין אמת שהזכיר, באורו שייך החוטא לבו לחזק ידי האמת, ולעזור למבקשי אמונה, ולהסיר השקר והעול. כי הודעת האמת והשיבו לבצרון, כבוד אלהים, כענין שנאמר (ירמיה כב, טז): דן דין עני ואביון אז טוב לו הלא היא הדעת אתי. ונאמר על רודפי השקר (שם ט, ה): במרמה מאנו דעת אתי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ב ד, א): כענין הורדוס שהרג את החכמים ושאל עצה לבכא בן בוטא אם יוכל לרפא לו ולגהות ממנו מזור? ויאמר אליו, אתה כבית נרו של עולם, לך ועסוק באורו של עולם והשתדל בבנין בית המקדש:

ו. עתה נבאר ענין חלוקי הכפרה באר היטב. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא פו, א): שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה ברומי, שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש? אמר לו, שלשה הם ותשובה עם כל אחת ואחת. עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה, אינו זז משם עד שמוחלים לו מיד, שנאמר (ירמיה ג, כב): שובו בנים שובכים ארפה משובתיכם. עבר על לא תעשה ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנאמר (ויקרא טז, ל): כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני יי תטהרו. עבר על פרתות ועל מיתות בית דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין, שנאמר (תהלים פט, לג): ופקדתי בשכט פשעם ובנגעים עונם. אבל מי שיש בידו עון חלול השם, אין כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא בייסורין למרק, אלא כלם תולין ומיתה ממרקת, שנאמר (ישעיה כב, יד): אם יכפר העון הזה לכם עד תמתו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא לו, א. ת"כ ויקרא): עולה מכפרת על מי שעבר על מצות עשה אחרי התשובה, כי אמנם נתכפר עונו בתשובה, אף

העולה תוסיף על כפירתו, ויוסיף להתרצות בה אל השם יתברך:

ז. עוד אמרו (ירושלמי יומא פ"ח, ה"ז): עולה מכפרת על העולה על רוח בני האדם מהרהורי הלב ומחשבת העברות, וכן כתוב (איוב א, ה): ויהי כי הקיפו ימי המשטה וישלח איוב ויקדשם והשכים בבקר והעלה עלות מספר כלם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבכם:

ח. ועתה כי אין לנו קרבנות בעונותינו ובעונות אבותינו, אם חטא בהרהורי הלב או שעבר על מצות עשה, יקרא פרשת העולה אשר בתחלת סדר ויקרא ובתחלת סדר צו את אהרן, כי מקרא פרשת הקרבן יהיה לנו במקום הקרבת הקרבן, בין שנקרא בכתב בין שנקרא בעל פה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (מנחות ק"א, א): כל העוסק בפרשת עולה, כאלו הקריב עולה. בפרשת חטאת, כאלו הקריב חטאת. בפרשת אשם, כאלו הקריב אשם:

ואם עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה, ידאג לעונו ויכסוף ויחכה להגיע ליום הכפורים למען יתרצה אל השם יתברך, כי רצונו חיי הנפש והגוף וחיי כל נוצר, כמו שנאמר (תהלים ל, ו): חיים ברצונו. ועל פן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ר"ה ט, א): כל הקובע סעודה בערב יום הכפורים, כאלו נצטוו להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם, כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפירתו, ותהיה לו לעדה על דאגתו לאשמתו, ויגונותיו לעונותיו:

ט. והשנית, כי בשאר ימים טובים אנו קובעים סעודה לשמחת המצוה, כי יגדל וישגה מאד שכר השמחה על המצות, כמו שנאמר (דה"א כט, יז): ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך. ונאמר (דברים כח, מז): תחת אשר לא עבדת את יי אלהיך בשמחה ובטוב לבב. ומפני שהצום ביום הכפורים, נתחייבנו לקבוע הסעודה על שמחת המצוה בערב יום הכפורים:

י. והשלישית, למען נחזק להרבות תפלה ותחנונים ביום הכפורים ולשית עצות בנפשנו על התשובה ועקריה:

יא. ואם עבר אדם על כרתות ועל מיתות בית דין ועשה תשובה, אחרי כי לא נרצה העון בלי יסורים, כי התשובה תולה ויסורין ממרקין, יכין לבו לעשות מצות המגינות מן היסורים כמו מצות הצדקה, כי היא מצלת גם מן המות, שנאמר (משלי י, ב): וצדקה תציל ממות. ומי שאין לו ממון לעשות צדקה, ידבר טוב על העני,

ויהיה לו לפה לבקש מאחרים להיטיב עמו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ב ט, א): גדול המעשה יותר מן העושה. וכן יעסוק במצות גמילות חסדים לעזור את חבריו בעצתו והשתדלותו, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה מט, ב): גדולה גמילות חסדים מן הצדקה, שהצדקה בממונו וגמילות חסדים בין בגופו ובין בממונו, והצדקה לעניים בלבד וגמילות חסדים בין לעניים ובין לעשירים. וכן ידבר על לב העני ויכבדהו וינחמהו מצרתו, כענין שנאמר (ישעיה נח, י'): ותפק לרעב נפשך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ב ט, ב): כי המפיסו בדברים, גדול מן הנותן צדקה. וכן יעסוק במצות בקור חולים וקבורת מתים ותנחומי אבלים ולשמוח חתן וכלה, כי כל אלה מדרכי החסד. וכנגד כלן מצות תלמוד תורה לשם שמים. וכל המועצות שזכרנו, בכלל מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טז, ו): בחסד ואמת יכפר עון, כי קנין התורה נקרא קנין האמת, כמו שאמר (שם כג, כג): אמת קנה ואל תמכור. ונאמר (תהלים קיט, קמב): ותורתך אמת:

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ויקרא רבה קדושים כה, א): עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג, יח), עבר אדם על כרתות או מיתות בית דין, אם היה רגיל לקרוא פרק אחד ביום, יקרא שני פרקים. אם היה רגיל לקרוא פרשה אחת, יקרא שתי פרשיות. ומשני פנים תגן עליו התורה מן היסורים, האחת, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קכז, ב): תלמוד תורה כנגד כלם. והשני, כי ישית עצמו בתורה וטרחו בה ואשר תדד שנתו מעיניו, יעלה במקום יסורים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צט, ב): כל הגופים לעמל ילדו, אשרי מי שהגיעה שלו בתורה. ואמרו (סנהדרין כו, ב): למה נקרא שמה תושיה? שמתשת כחו של אדם:

יב. וכן ישים במקום יסורים, צומות ותעניות, והורדת דמעות, ומניעת נפשו מן התענוגים, כמו שנאמר (תהלים קט, כד): ברכי כשלו מצום ובשרי כחש משמן. ונאמר (יואל ב, יב): שבו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספר. ויאנח תמיד במרירות לבו, כמו שזכרנו בשער הראשון מן התשובה. וישים רבוי המרירות במקום היסורים, כמו שנאמר (משלי יח, יד): רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה. פרוש, כאשר יחלה הגוף, הנפש תסבול חליו, מלשון (מלאכי ג, ב): ומי מכלכל את יום בואו, כלומר תעזור לגוף ותסעדהו כאשר תדבר על לבו ותנחמהו לקבל ולסבול. אבל כאשר הנפש חולה ונכאה מן היגון והדאגה, מי ינחם הנפש ומי יסבול ויסעד אותה? הנה כי הדאגה ומרירות הלב יכבדו מחלי הגוף, כי הנפש סועדת הגוף בחליו. אבל כשהנפש חולה ונכאה מיגונה, לא יסעדה הגוף:

ואם תמצא את החוטא תלצה ותקרה אותו צרה ויצדיק עליו את הדין ויקבל המוסר באהבה, יהיה זה לו למגן מן היסורין הרבים הראויים לבוא עליו, כמו שנאמר (תהלים עו, יא): כי חמת אדם תודך שארית חמות תחגר. פרוש, כאשר צער האדם יודה אותך, כלומר, שיודה אותך האדם בעת צערו, מלשון (איוב ו, ב): לו שקול ישקל כעשי, שענינו הצער. שארית חמות, שהיו מפתחות לבוא על האדם, כענין שנאמר (מ"א כ, יא): אל יתהלל חגר כמפתח, תחגור ותעכב אותם ולא תביאם עליו. וזה הדרך משל למפתח החרב ומשיב אותה אל נדנה. ונאמר (ישעיה יב, א): אודך יי כי אנפת בי ישב אפך ותנחמני. פרוש, אודך על מוסרך וקבלתיו באהבה. ובעבור זה שאודך על שאנפת בי, ישב אפך ותנחמני. וכן בענין ההודאה על הטובה נאמר (תהלים נב, יא): אודך לעולם כי עשית ואקנה שמך כי טוב נגד חסידך. פרוש, אודך על הטובה שעשית עמדי, ובעבור זה אקנה להתמדת טובותיך. ונאמר (שם קטז, יג): כוס ישועות אשא ובשם יי אקרא. (שם שם, ג ד): צרה ויגון אמצא, ובשם יי אקרא:

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים עט): בענין מה שכתוב (תהלים ג, א): מזמור לדוד בבכרו, (משלי כא, טו): שמחה לצדיק עשות משפט, מדתם של צדיקים פורעים חובן ומזמירין להקדוש ברוך הוא. משל, לבעל הבית שהיה לו אריס והיה אותו אריס חייב לו, עשה אותו אריס את הגרן וצברה ועשאה כרי, נטל בעל הבית את הכרי ונכנס האריס ריקן לביתו, והיה שומח שהיה נכנס ריקם. אמרו לו, יצאת מגרנך וידיך על ראשך ואתה שומח? אמר להם, אף על פי כן השטר ממך. פרעתי את חובי:

יג. וחיב האדם להתבונן ולדעת, כי אין התלצה אשר מצאתהו והיסורין הבאין עליו לפי גדל עונו ורב חטאיו, אף השם יתברך מיסרו דרך מוסר האב את בנו, בחמלת השם עליו, שנאמר (דברים ח, ה): וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו יי אליהו מיסרך. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט שמות, יתרו שני): לבך יודע מעשים שעשית ויסורין שהבאתי עליך כי לא לפי מעשיך יסרתך. ונאמר (איוב יא, ו): ודע כי ישה לך אלוה מעונך. ונאמר (עזרא ט, יג): כי אתה אלהינו חשכת למטה מעוננו:

וכאשר יבוא המוסר על אויבי השם יתברך, בעון אחד הם נספים, כי תבוא עליהם הפרענות בבת אחת, כמו שנאמר (תהלים לד, כב): תמותת רשע רעה. ושאר עונותם

נשָׂאֲרִים עַל נַפְשָׁם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לב, כז): וְתִהְיֶינָה עֲוֹנוֹתֵם עַל עֲצֻמוֹתֵם. אָבֵל כְּבוֹא הַמוֹסֵר עַל הַצְדִּיקִים, מַעֲט מַעֲט יְבוֹא עֲלֵיהֶם עַד תֵּם עֲוֹנוֹתֵם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ג, ב): רַק אַתֶּם יֹדְעִי מְכַל מִשְׁפַּחוֹת הָאֲדָמָה עַל כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֶת כָּל עֲוֹנוֹתֵיכֶם. וּפְרָשׁוֹ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבִרְכָּה (ע"ז ד, א): מָשָׁל, לְאָדָם שֶׁהִלִּיף לְשֵׁנֵי בְנֵי אָדָם, אֶחָד אוֹהֵבוֹ וְאֶחָד שׂוֹנְאוֹ. אוֹהֵבוֹ, נִפְרַע מִמֶּנּוּ מַעֲט מַעֲט. שׂוֹנְאוֹ, נִפְרַע מִמֶּנּוּ בְּבֵת אַחַת. וְנֶאֱמַר (משלי כד טו): כִּי שִׁבְעַת יָפוֹל צַדִּיק וְקָם וְרָשָׁעִים יִכְשְׁלוּ בָרָעָה. פְּרוֹשׁ, בָּרָעָה אַחַת יִכְשְׁלוּ וְיִתְמוּ. וְנֶאֱמַר (ירמיה י, כד): יִסְרֹנִי יְיָ אֵף בְּמִשְׁפָּט אֵל בְּאַפָּךְ פֶּן תִּמְעַטְנִי. פְּרוֹשׁ, אֵף בְּמִשְׁפָּט, בְּמִדַּת רַחֲמֶיךָ וְחֶק חֲסִדֶיךָ, מִלְּשׁוֹן (במדבר כט, כא): בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּט, כַּחֲקִי. (תהלים קיב, ה): יִכְלָלֶנּי דְּבָרֶיךָ בְּמִשְׁפָּט, בְּמִדָּה. וּמִשְׁלוֹ עוֹד מָשָׁל בְּעֵינָי הִזָּה וְנֶאֱמַר (מדרש תהלים יח): מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהַכּוֹת, מַכָּה אֶת בְּנוֹ עַל עֵינָיו וְעַל פָּנָיו. אָבֵל מִי שֶׁיּוֹדֵעַ לְהַכּוֹת, מַכָּה אֶת בְּנוֹ בְּעֵינָי שֶׁלֹּא יִזְיק לוֹ. וְכֵן כְּתוּב (תהלים קיח, יח): יִסֹּר יִסְרֹנִי יְיָ וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנִי. וְנֶאֱמַר (איוב ב, ו): אֵף אֶת נַפְשׁוֹ שָׁמֵר:

וְלֹא יְבוֹאוּ עַל הָרָשָׁעִים זִוְלָתִי יִסּוּרֵי נֶקֶם. אָבֵל יִסּוּרֵי הַבְּחִינָה לֹא יְבוֹאוּ זִוְלָתִי עַל הַצְדִּיקִים, שֶׁהֵם מְקַבְּלִים אוֹתָם בְּאַהֲבָה וּמוֹסִיפִים תְּקוּנָה בְּמַעֲשֵׂיהֶם, וְהַיִּסּוּרִין לְטוֹבָתָם וְתוֹעֲלָתָם וְגִדְּל שְׂכָרָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יא, ה): יְיָ צַדִּיק יִבְחֵן. וּמִשְׁלוֹ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבִרְכָּה מָשָׁל בָּזֶה וְנֶאֱמַר (בראשית רבה נח, פ'רשה לב): בְּזִמְנָן שִׁיּוּדֵעַ בַּעַל הַפֶּשַׁתָּן כִּי הַפֶּשַׁתָּן חֲזָק, מַכָּה עָלָיו הַרְבֵּה לַעֲשׂוֹתוֹ רַךְ וְטוֹב:

יד. וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ חוֹזְרִים לַעֲנִין דְּבָרֵינוּ בְּסֵדֶר הַכְּפָרוֹת וְנֶאֱמַר, כִּי כְּאֲשֶׁר יַעֲבֹר אָדָם עַל כְּרִתוֹת וְעַל מִיתוֹת בֵּית דִּין בְּשׁוּגָג, חַיִּב לְהִתְיַדּוּת וּלְבַקֵּשׁ תַּחֲנוּנִים עַל הַסְּלִיחָה וְלִהְיוֹת בְּמִרְרוֹת לֵב וּלְדַאֵג וּלְפַחַד, כִּי אֵלֶּה מַעֲקָרֵי הַכְּפָרוֹת. וַיַּעֲסֹק תָּמִיד בְּפִרְשַׁת חֲטָאת, וַיַּחֲשֹׁב לוֹ כְּאִלּוּ הֶקְרִיב חֲטָאת. רְצוֹנִי לוֹמַר כִּי יוֹעִיל הַרְבֵּה בְּדִבְרֵי וַיִּתְּכַפֵּר לוֹ מַעֲיֵן כְּפָרַת הַחֲטָאת:

טו. וְדַע כִּי הַשּׁוּגָג עֲנֵשׁ יַעֲנֵשׁ, כְּאֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ לְבָאֵר, אֵף כִּי הַפּוֹשֵׁעַ, רְצוֹנוֹ לוֹמַר, מִי שֶׁשּׁוּגָג בְּדִבְרֵי שְׁדֵרֶךְ בְּנֵי אָדָם לְהַזְהִיר מִמֶּנּוּ, וַיֵּשׁ לוֹ לְדַאֵג וּלְפַחַד מִחֲטָאוֹ. וְנֶאֱמַר רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבִרְכָּה (מדרש תהלים מח): בְּפִרְוֵשׁ מַה שֶּׁכְּתוּב (תהלים מח, ג): יָפָה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ הִר צִיּוֹן יִרְכָּתִי צָפוֹן קָרִית מְלֶךְ רֵב. כְּאֲשֶׁר הִיא אָדָם עוֹבֵר עֲבָרָה בְּשׁוּגָג, הִיא לְבוֹ דֹאֵג עָלָיו וְחָרָד וּמְפַחַד לְחֲטָאוֹ, עַד שֶׁהִיא עוֹלָה לִירוּשָׁלַיִם וְהִיא מְקַרֵּיב קָרְבֵּן חֲטָאת וְהִיא אֵף שְׁמַת. עַל זֶה נֶאֱמַר, יָפָה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ. וְמַה שֶׁאֵמַר יִרְכָּתִי צָפוֹן, עַל הַמְּזִבַּח דְּבַר, כִּי יִרְכָּתִי צָפוֹן הִיא מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ, כִּי

החטאת היתה נשחטת על ירך המזבח צפונה :

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים נא) : בזמן שאדם עובר עברה ונושא ונותן בלבו תמיד על ענין חטאתו אשר חטא וחרד ומפחד עליה, הקדוש ברוך הוא מוחל לו. ובזמן שמעביר העברה מנגד עיניו והיא קטנה וקלה לנגד עיניו, דומה ענינו למי שנשכו עקרב והוא בז לנשיכה, ודוחק רגלו על הארץ להעביר הארס, ורואיו יאמרו לו, הלא ידעת כי תעלה מכף רגלך ועד קדקדך :

טז. עתה נדבר על מי שיש בידו עון חלול השם שלא יתכפר עונו ביסורים. והנה הקדמנו, כי יש לו רפואות תעלה אם יקדש את השם יתברך תמיד. עוד תמצא לו כפרה בהגיונו תמיד בתורה ויגיעתו בה, כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ר"ה יח, א) : אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה אין מתכפר, אבל מתכפר בדברי תורה, ואף על פי שהיה עון בית עלי מחלול מצות קדשים, כמו שנאמר (ש"א ג, יג) : בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו. והנה כי התורה רפואה לכל מכה נחלה מאד. על כן כתוב (משלי טו, ד) : מרפא לשון עץ חיים :

יז. ועל זה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא פו, א) : כי על כרתות ומיתות בית דין, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין, יש שאלה, והלא כתוב (ויקרא טז, ל) : מכל חטאתיכם לפני יי תטהרו ! והתשובה בזה, כי מה שנאמר לפני יי תטהרו, [זו] מצות עשה על התשובה, שנחפש דרכינו ונחקורה ונשובה אל השם ביום הכפורים. ואף על פי שנתחייבנו על זה בכל עת, החיוב נוסף ביום הכפורים, והטהרה אשר בידנו היא התשובה ותקון המעשים. אבל מה שכתוב (שם) : כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם שהוא אמור על הטהרה שהשם יתברך מטהר אותנו מן העון ומכפר עלינו כפרה שלמה ביום הכפורים בלא יסורים, זה נאמר על מצות לא תעשה. אבל על כרתות ומיתות בית דין, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין :

יח. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא פה, ב) : מכל חטאתיכם לפני יי תטהרו, עברות שבין אדם למקום, יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו. לכן מי שגזל את חברו, ישיב את הגזלה ואחרי כן יתודה. ואם התודה תחלה, לא עלה לו הודוי, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (בבא קמא קי, א) : בענין הגזל והנשבע לשקר שהוא חייב לשלם קרן וחמש ולהביא אשם, שהמביא גזלו עד שלא הביא אשמו, יצא. אשמו עד שלא

הביא גִּזְלוֹ, לֹא יָצָא. שְׁנֵאמַר בְּעֵנִין גִּזְלֵי הַגֵּר שְׁאִין לוֹ יוֹרְשִׁים וְנוֹתֵן הַתְּשׁוּלוּמִים לַכֹּהֵן (במדבר ה, ח): הָאֵשֶׁם הַמוֹשֵׁב לִי לַכֹּהֵן מִלְּבַד אֵיל הַכַּפּוֹרִים אֲשֶׁר יִכְפֹּר בּוֹ עָלָיו. פְּרוּשׁ, הָאֵשֶׁם הַנִּזְכָּר בַּמִּקְרָא הַזֶּה הוּא עַל הַתְּשׁוּלוּמִים, מִלְּשׁוֹן (שם שם, ז): וְנוֹתֵן לְאִשֶּׁר אֵשֶׁם לוֹ, וְהוּא מִבִּיא הַתְּשׁוּלוּמִים מִלְּבַד אֵיל הַכַּפּוֹרִים אֲשֶׁר יִכְפֹּר בּוֹ עָלָיו אַחֵר כֵּן:

יט. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (יומא פז, א): אִם הִקְנִיט אָדָם אֶת חֲבֵרוֹ בְּדָבָרִים צָרִיךְ לְפִסּוֹ, וְאִין צָרִיךְ לוֹמַר אִם דָּבָר עָלָיו לְשׁוֹן הָרַע, כִּי זֶה מִן הָעֲבֵרוֹת הַחֲמוּרוֹת. וְאִם לֹא מָחַל לוֹ חֲבֵרוֹ, חַיִּב לָבוֹא לְפָנָיו עִם חֲבוּרַת שְׁלֹשָׁה בְּנֵי אָדָם. וְאִם לֹא מָחַל לוֹ, יָבוֹא לְפָנָיו שְׁנֵית עִם חֲבוּרָה אַחֶרֶת. וְכֵן יַעֲשֶׂה פַּעַם שְׁלִישִׁית. וְאָמַר אֱלֹהִיו (איוב לג, כז): יֵשׁוּר עַל אֲנָשִׁים וַיֹּאמֶר חֲטָאתִי וַיֵּשֶׁר הָעֲוִיּוֹתִי וְלֹא שָׁוָה לִי. פְּרוּשׁ, הָאִישׁ הַיֵּשֶׁר הָעֲוִיּוֹתִי, מִלְּשׁוֹן (שם א, א): תָּם וַיֵּשֶׁר. כִּי לֹא הָיִיתִי רוֹאֶה זְכוּת לְאִישׁ הַיֵּשֶׁר, אֲבָל שִׁמְתִּיו נִעְוָה וְנִעְקַשׁ, וְלֹא הָיָה שָׁוָה וַיֵּשֶׁר אֲצִלִּי. וְלֹא שָׁוָה לִי, מִלְּשׁוֹן (ישעיה כח, כה): הֲלֹא אִם שָׁוָה פָּנֶיָה. (בראשית יד, יז): אֶל עֶמֶק שָׁוָה. וְעֵנִין יֵשׁוּר וְהַשְׁוָאָה. וּלְפִי שְׁבֻזָּה אֶת הַיֵּשָׁרִים לְפָנֵי בְנֵי אָדָם, צָרִיךְ לְהַפְנִיעַ לָהֶם וּלְהַתְּנוּדוֹת לְפָנֵי רַבִּים, עַל כֵּן אָמַר יֵשׁוּר עַל אֲנָשִׁים. וְעַל כֵּן דָּבָר אֱלֹהִיו עַל הַחֲטָא הַזֶּה בְּפֶרֶט, כִּי הוּא מִן הָעֲבֵרוֹת הַחֲמוּרוֹת וְהַמְּפִסִּידוֹת אֶת הַנֶּפֶשׁ. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (שבת קיט, ב): כָּל הַמְּבֻזָּה תִּלְמִיד חָכָם, אֵין לוֹ רְפוּאָה לְמַכְתּוֹ, מִפְּנֵי שֶׁחָלַל אֶת הַתּוֹרָה, שְׁנֵאמַר (דברי הימים ב לו, טז): וַיִּהְיוּ מַלְעָבִים בְּמִלְאֲכֵי הָאֱלֹהִים וְגו' לֹאִין מִרְפָּא:

כ. וְמָה שְׁאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה, כִּי מִי שֵׁישׁ בִּידוֹ חִלּוֹל הַשֵּׁם, תְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכַּפּוֹרִים תּוֹלִין וּמִיתָה מְמַרְקָת, לְפִי שֶׁהִמִּיתָה מְמַרְקָת כָּל חֲטָא אֲשֶׁר הַתְּשׁוּבָה מוֹעִילָה. וְאִם נִהְרַג וְהַתּוֹדָה לְפָנֵי מוֹתוֹ, מַעַת שֶׁנִּפְלָה עָלָיו אֵימַת מוֹת יֵשׁ לוֹ כַּפָּרָה, וְנִחַשְׁבַּת הַהוֹרָג כְּשׁוֹפֵךְ דָּם נָקִי וְחֹסִיד, שְׁנֵאמַר (תהלים עט, ב): בִּשְׁוֹר חֲסִידֶיךָ לְחִיתוֹ אֶרֶץ. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (מדרש תהלים עט): כִּי זֶה נֶאֱמַר גַּם עַל הָרָשָׁעִים שֶׁבָּהֶם, שְׁנֵאמַר עָלֵיהֶם (ירמיה ה, ח): סוֹסִים מִיִּזְנִים מִשְׁכִּים הֵיוּ, כִּי נִחַשְׁבוּ כַּחֲסִידִים לְפִי שֶׁנַּעֲשֶׂה בָּהֶם הַדִּין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים כה, ג): וְנִקְלָה אַחִיךָ לְעֵינֶיךָ, כִּיִּן שֶׁלָּקָה הָרִי הוּא כְּאֶחֶיךָ:

כא. וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (יומא פז, ב): עֲבֵרוֹת שֶׁהַתּוֹדָה עָלֵיהֶן בְּיוֹם הַכַּפּוֹרִים זֶה, חוֹזֵר וּמִתּוֹדָה עָלֵיהֶן בְּיוֹם הַכַּפּוֹרִים אַחֵר, שְׁנֵאמַר (תהלים נא, ה): וְחֲטָאתִי נִגְדִי תָמִיד. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב אוֹמֵר, אֵינוֹ חוֹזֵר וּמִתּוֹדָה עָלֵיהֶן בְּיוֹם הַכַּפּוֹרִים אַחֵר. וּבְמִדְרָשִׁים הַזֵּהִירוּ מְאֹד שֶׁלֹּא יִחְזוֹר וְיִתּוֹדָה עָלֵיהֶן בְּיוֹם הַכַּפּוֹרִים

אחר, והזהירו על זה משלשה פנים. האחד, כי הוא מראה עצמו מקטני הבטחון וכאלו איננו בוטח על גדלת סליחת השם יתברך שהוא נושא עון ועובר על פשע, והזכירו על זה (שם לא, יט): תאלמנה שפתי שקר. והשני, כי אם אינו מזכיר זולתי העונות הקודמים, ידמה כי אין דאגתו זולתי על הראשונות וכי לא חטא מאחרי כן, ואם כן ידמה כי איננו חופש וחוקר דרכיו, וזה חלי רע הוא, כי המשגיחים על נפשם, רואים בה תמיד דברי עונות או במדותיה, וכאשר מקצרת מהשגת מדרגות היראה או כאשר מקצרת מן העבודה ועסק התורה, כי הענשים גדולים על אלה, גם כי פשיעות הלשון מצויות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב"ב קסד, ב): שלשה דברים אין אדם נצל מהם בכל יום, הרהור עברה, ואבק לשון הרע, ושאינם מכונים להם בתפלתם פעמים רבות. והשלישי, כי ידמה שהוא מתפאר בהתודתו על הראשונות לבדם כי לא חטא אחרי כן. ואמרו במדרשים, בשביל שאין לה מן החדש, אתה מתודה על הראשונות. ומה שכתוב וחטאתי נגדי תמיד, פרשו במדרש שיהיו נגד עיניו ונזכרים בלבו, אבל לא יזכרם בפיו. עוד פרשו בו בו בתלמוד ירושלמי, שלא יהיו בעיניו כאלו לא עשיתם, אלא כאלו עשיתם ונמחלו. וכבר זכרנו זה בשערי עקרי התשובה:

ואמנם יש לו לבקש רחמים כל ימי חייו על סליחת עונותיו הראשונים והאחרונים, ולהיות ירא ומפחד אולי לא השלים חק עקרי התשובה. והשנית, כי העברות שיש בהן כרת, יסורין ממרקין אותן כאשר זכרנו. גם דוד המלך עליו השלום אמר (תהלים כה, ט): חטאות נעורי ופשעי אל תזכר. אף לא יזכיר הקודמות בפרט אחרי אשר שב מהן והתודה עליהן ביום הכפורים שכבר קיים מצות הודוי בהן, ויש לו לבטוח שכבר נתקבל ודויו במה שהודוי ראוי לכפר. אכן כל הימים יתפלל על סליחת עונותיו, כאשר זכרנו. ואין מחובת התפלה לפרוט חטאיו, רק מחובת הודוי. ועוד מטעם אחר צריך להתפלל על עונות (הימים): הראשונים, כי אולי יש לו עונות וחטאות שלא התבונן עליהם ולא זכרם ולא התודה עליהם, כענין שנאמר (שם יט, יא): מנסתרות נקני:

כב. וסדר הודוי, חטאנו, עוינו, פשענו. והחטא, כולל השגגה והפשיעה. וענין הפשיעה בלשון חכמי ישראל, כשאינו נזהר בענין שדרך בני אדם להזהר, כאשר הקדמנו. והעונות, הם הזדונות. והפשעים, הם המרדים, מלשון (מ"ב ג, ט):

מִלֶּךְ מוֹאָב פָּשַׁע בִּי. וְהָשֵׁם יִתְבָּרֵךְ סוֹלַח כְּגִדְלָה חֲסִדוֹ גַּם לַמּוֹרְדִים בּוֹ כִּי יָשׁוּבוּ אֵלָיו
בְּכָל לֶכֶם. וְנֹאמַר (דניאל ט, ט): לֹאדַנִּי אֱלֹהֵינוּ הַרְחֵמִים וְהַסְלִיחוּת כִּי מִרְדְּנוּ בּוֹ. וְנֹאמַר
(תהלים כה, יא): לִמְעַן שִׁמְךָ יִי וְסִלַּחְתָּ לַעֲוֹנֵי כִי רַב הוּא. וְנֹאמַר (שם סה, ד): דְּבָרֵי עֲוֹנוֹת
גָּבְרוּ מִנִּי פָשַׁעֵינוּ אֶתָּה תִּכְפֹּר:

ספר היראה

לרַבֵּנוּ יוֹנָה

טוֹב לִגְבֹר כִּי יִשָּׂא עַל בְּנֵעוּרָיו (איכה ג כז). כִּי טוֹב לָאָדָם לְשֹׂאת וּלְסָבּוֹל עָלָיו שֶׁל
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וּלְתֵת מוֹסְרוֹת וּמוֹטוֹת עַל צִוָּאָרוֹ לְהִכָּנֵס לַעֲבוֹדַת בּוֹרֵא הָעוֹלָם.
וַיִּזְכֹּר אֶת בּוֹרְאוֹ בִּימֵי בַחוּרֻתָיו, וּבְכָל יוֹם וַיֹּסִיף אִמָּץ וַיִּתְחַזַּק בְּמַצּוֹת בּוֹרֵא
עוֹלָם, וַיִּכְנִס אֶהְבֵּתוֹ בְּלִבּוֹ, וַיִּחְשׁוֹב הַבּוֹרֵא תָמִיד לִגְדֵּד עֵינָיו, וְעַל יָדֵי כֵן יִתֵּן יִרְאָת
הַצּוֹר עַל פָּנָיו, וַיִּכְנִיעַ לָבוֹ, וַיִּשְׁפִּיל קוֹמָתוֹ וְאֶת רוּם עֵינָיו, וַיִּלֶּךְ שְׁחוֹת, וַיִּתְּהַה עַל
עֲוֹנוֹת נַעוּרָיו, וַיִּבְכֶּה עֲלֵיהֶם תָּמִיד, וַיִּשְׁמֹר בְּכָל כַּחוֹ מַחֲטָא עוֹד בְּמִסְתָּרִים, וְלֹא
יַעֲשֶׂה בְּמַחֲשֶׁף מַעֲשָׂיו, וְאִזּוּ יִהְיֶה אֲהוּב וְנִחְמָד בְּעֵינֵי הַבּוֹרֵא וְכָל רוֹאֵיו יֵאֲשְׁרוּהוּ:

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם וְחֵי בָהֶם חַיֵּי הָעוֹלָם. בְּכָל בִּקְרָה בְּהַקִּיצוֹ
מִשְׁנָתוֹ, יִזְדַּעַזַּע וַיִּהְיֶה נִרְתַּע וְנִחַפֵּר מֵאִימַת הַבּוֹרֵא בְּזִכְרוֹ חֲסִדוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ
וְאִמּוֹנָתוֹ אֲשֶׁר שָׁמַר לוֹ, כִּי הִחֲזִיר לוֹ נִשְׁמָתוֹ אֲשֶׁר הִפְקִיד אֵצֶלוֹ, וְאִזּוּ יִבְרַךְ בְּלִבּוֹ אֶת
הַבּוֹרֵא אֲשֶׁר הִגְדִּיל לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ, כִּי חִדַּשׁ וְהַחֲלִיף כַּחוֹ. וּבְשׂוֹמוֹ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֵל
לָבוֹ, תִּבְעֵר אֶהְבֵּת הַבּוֹרֵא בְּלִבּוֹ, וְאִזּוּ אֵל יָסוֹב עַל מִטָּתוֹ דֶּרֶךְ עֲצֵל, אֵן בְּמַהֲרִית
וּזְרִיזוֹת יָקוּם מִיָּד. וְאִם יִפְגַּע בּוֹ מַגּוֹל וַיּוֹלִיכֵנוּ דֶּרֶךְ עֲצָלוּת, יִשִּׁיב אֶמְרָיו לוֹ וַיִּשִּׁים
אֵל לָבוֹ, כִּי אִם יִקְרָא בְּעַל חוֹב אוֹ אָדָם אַחֵר אֵלָיו, יָקוּם מִיָּד, אוֹ מִפְּנֵי כְבוֹד אָדָם,
אוֹ מִפְּנֵי רוּחַ שְׂיִבִּיא לוֹ חַיֵּי שְׁעָה, אוֹ מִיִּרְאָת הַפֶּסֶד מִמּוֹן, כְּמוֹ נִפְלָה דְּלָקָה בְּעִיר,
יָקוּם מִיָּד בְּמַהֲרָה וְלֹא יִתְרַשֵּׁל. אוֹ אִם יִצְטָרֵךְ לָלֶכֶת לַעֲבוֹדַת הַמֶּלֶךְ, יָקוּם וְאֵל
יִתְרַשֵּׁל פֶּן יַעֲלִילוּ עָלָיו. אוֹ לִמְצֵא חֵן בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ. עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה לַעֲבוֹדַת
מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שְׂיִשׁ לוֹ לְהִזְהָר לְקוּם בְּמַהֲרִית וּבְזִרְזוּת,
וַיִּירָא פֶּן יֵאָחַר לָבוֹא. וְכָל מַעֲשָׂיו יִחְשׁוֹב לַעֲשׂוֹת לְשֵׁם שָׁמַיִם, וּלְפִי כַחוֹ יִלֶּךְ בְּדַרְכֵי
הַחֲכָמִים, וַיִּהְיֶה נִכְנָע:

אל יַעֲמֹד עָרוֹם מִמֶּטֶתוֹ, אֶף מִיֵּשֶׁב, כְּמוֹ שֶׁהָיָה מִתְפָּאֵר רַבִּי יוֹסִי (שבת קיח ב) : מִיָּמִי לֹא רָאוּ קוֹדֶרֶת בֵּיתִי אֲמָרִי חֲלוּקִי. אֶף יָקַח חֲלוּקוֹ וַיִּכְנִס בּוֹ רֹאשׁוֹ וְזֵרועָיו, וְאָז בְּקוֹמוֹ יָהִיה מְכֻסָּה. וְאֵל יֹאמֶר, הִנְנִי בַּחֲדָרֵי חֲדָרִים בְּבֵית אָפֶל, מִי רֹאֲנִי וּמִי מַעֲדִנִּי, כִּי מֵלֵא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ, לְפָנָיו כַּחֲשֻׁכָּה כְּאוֹרָה.

וַיִּלְבֹּשׁ בְּגָדָיו, וַיְהִיָּה לוֹ טְלִית קָטָן וַיִּלְבָּשֶׁנּוּ מִתַּחַת לְמַדְיוֹ, כִּי עָקַר מִצּוֹת צִיצִית, לְזַכְרוֹן לְלִבָּשׁוֹ תָּמִיד, כִּי לְזַכְרוֹן הַמִּצְוֹת נִתְּנָה, וְלִמְעַן לֹא יִסּוּר הָאָדָם אַחֲרֵי שְׂרִירוֹת לְבוֹ וְאַחֲרֵי מַרְאֵה עֵינָיו הַמַּחֲטִיאוֹת אֶת הַגּוֹף. וְהַדֶּרֶךְ הַזֶּה לֹא יִמָּצֵא כִּי אִם בְּלִכְתּוֹ בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר דִּבְרִי עָרוּה מְצוּיִים שָׁם. עַל כֵּן יִלְבֹּשׁ אוֹתוֹ מִיָּד בְּלֹא בִּרְכָה אִם לֹא רַחֵץ יָדָיו. וְטוֹב לִהְיוֹת זָרִיז לְטוֹל יָדָיו קֹדֶם וַיִּבְרָךְ עוֹבֵר לַעֲשִׂיתוֹ. וְצָרִיךְ לַהֲתַעֲטֹף מַעֲמָד. וְאוֹתוֹ טְלִית קָטָן, טוֹב שֶׁיְהִיָּה כְּעֵין סָרְבֵּל, כִּי אֵין בְּזָה פִּקְפּוּק.

וַיִּנְעוֹל מִנְעָלָיו שֶׁל יָמִין תַּחֲלָה וְאַחֵר כֶּךָ שֶׁל שְׂמָאל, וַיִּקְשׁוֹר שֶׁל שְׂמָאל וְאַחֵר כֶּךָ שֶׁל יָמִין, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שבת סא א) : יִרָא שָׁמַיִם יוֹצֵא יָדֵי שְׁתֵּיהֶן, לְקַיֵּם דִּבְרֵי שְׁתֵּיהֶן, לְקַיֵּם דִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה וְדִבְרֵי רַבִּי יוֹחָנָן, כַּתְּפָלָיו כֶּךָ מִנְעָלָיו. מֵה תְּפָלָיו בְּשְׂמָאל, אֶף מִנְעָלָיו בְּשְׂמָאל. וּמַעַת קוֹמוֹ לַהֲתַחֲלֹף עַל הַדֶּרֶךְ, יִכְפּוֹף קוֹמָתוֹ וַיִּשּׁוּחַ רֹאשׁוֹ, כִּי הִשְׁכִּינָה לְמַעֲלָה מִרְאשׁוֹ, וְלָכֵן נִכּוֹן לְכַסּוֹת רֹאשׁוֹ, וְאֵל יְהִיָּה בְּגָלוֹי רֹאשׁ :

וַיִּלָּךְ וַיִּבְדּוֹק עֲצָמוֹ בְּבֵית הַכֶּסֶּא, וְשָׁם יְהִיָּה צָנוּעַ, אֵל יִגְלֶה עֲצָמוֹ כִּי אִם לְפָנָיו טַפַּח וּמֵאַחֲרָיו טַפַּחִים, וְהָאִשָּׁה מְלֹאחֲרֶיהָ טַפַּח וּמִלְּפָנֶיהָ וְלֹא כָלוּם. וְלֹא יִשְׁתִּין מַעֲמָד, פֶּן יִהְיֶה נִיּוּצוֹת נִתְּזִים עַל רַגְלָיו וַיִּרְאֶה כְּכֹרוֹת שְׂפָכָה, אֲלֵא יַעֲמֹד בְּמָקוֹם גְּבוּהָ אוֹ יִשְׁתִּין בְּעַפֵּר תַּחוּת. וְאִם יִשְׁתִּין מַעֲמָד, יִזְהַר פֶּן יֵאָחֲזוּ בְּאַמָּה, אֲלֵא מַעֲטָרָה וְלִמְטָה לְצַד הָאָרֶץ, וְאַף אִם הוּא נָשׁוּי, כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֶעֱנֵשׂ גָּדוֹל כָּל כֶּךָ שֶׁהוּא מְבִיא מְבוֹל לְעוֹלָם, מֵאֵד יֵשׁ לוֹ לְאָדָם לַהֲתַחֲזֹק וּלְקַדֵּשׁ עֲצָמוֹ אֶף בְּמִתָּר לוֹ. וְכֵן רַבְּנוֹ הַקָּדוֹשׁ מִיָּמָיו לֹא הִכְנִיס יָדָיו לְמִטָּה מֵאַבְנֵטוֹ (שבת קיח ב). וְכִשְׁיִשֵּׁב לְפָנָיו, יֵשֵׁב וַיִּגְלֶה, וַיִּכְסֶּה וַיִּקּוּם. וְאֵל (יִפְצָר) [יִצְעָר] עֲצָמוֹ לְפָנָיו בְּחִזָּק, פֶּן יִנְתְּקוּ שְׁנֵי הַכֶּרֶכְשֵׁתָא וַיִּסְתַּכְּנוּ. וַיִּקְנַח בְּשְׂמָאל אֲבָל לֹא בִימִין. מִפְּנֵי שֶׁמֶרְאָה בָּה טַעֲמֵי תוֹרָה וְאוֹכֵל בָּה. וַיִּבְדּוֹק עֲצָמוֹ יָפָה יָפָה, כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר קָרְבָּיו וּבְנֵי מַעֲיו צְרִיכִים לְבָרֵךְ אֶת הַבוֹרָא תָּמִיד, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קג א) : בְּרַכִּי נַפְשִׁי אֶת יְיָ וְכָל קֶרְבִּי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ, אֵין נֶאֱדָה לְהִבְיֵא בְּטֵן מְלֵאָה צוּאָה לְפָנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם לְבָרְכוֹ. וַיִּשְׁמֹר פֶּן יִלְכָּלֵךְ בְּגָדָיו לֹא בְּמֵי רַגְלִים וְלֹא בְּרַעֲיוֹ. אִם יֵשׁ לוֹ יְכָלֶת, יִהְיֶה לוֹ שְׁנֵי מַכְנָסִים. אֶחָד, שְׁלֹבֶשׁ בְּשַׁעַת הַתְּפִלָּה לְבַד, לְמַעַן יְהִיָּה נָקִי יוֹתֵר בַּתְּפִלָּתוֹ. וְאִם אֵין לוֹ, יִזְהַר

שלא יטנף את (שלו) [שלוכש], ויכבסם תמיד להסיר כתמי הצואה מעליהן.

וירחץ בנקיון כפיו במים אם יש לו, ירחצם יפה יפה ויברך עליהם על נטילת ידים. ובברכת אשר יצר, ימתין עד התפלה. ואם ברוך אשר יצר, יאמר עמה, אלהי, נשמה שנתת בי, כי היא סמוכה לה, ולפיכך אינה פותחת בברוך. ואז בעת התפלה יתחיל אשר נתן לשכוי בינה, או יחזור ויברך אשר יצר. ועל נטילת ידים יברך בשעת נגוב ולא בנטלתן:

ומיד יברך על מצות ציצית בטלית אשר לבש, אם לא ברוך בהתעטפו. ובכל פעם שהוא מתעטף, צריך לברך. ואחרי כן יניח תפלה של יד בזרוע שמאל למעלה מן הפרק שקורין קובדו בלע"ז מעט, כנגד הלב, ויברך להניח תפלין, ואחר כך ישים של ראש כנגד המוח ויברך על מצות תפלין. ואל ידבר בין תפלה של יד לתפלה של ראש. שח בין תפלה לתפלה חוזר ומברך על של ראש שתיים, "להניח" ו"על מצות".

ותמיד ימשמש בתפליו, בשל יד ואחר כך בשל ראש, למען יזהר להיות בנקיות, כי תפלין צריכין גוף נקי שלא יפיח בהן ושלא יישן בהן. וצריך לברך כשימשמש זמן גדול אחר הנחתן, דקימא לן כרבנן דבי רב אשי (סוכה מו א): דכל אימת דממשמשי בהו מברכי. ומפי מורי הרב רבי שמואל ברבי שניאור שמעתי, דאין צריך לברך משום משמוש אלא כשהן נעקרות ממקומן והוא מחזירן למקומן.

ולענין שנה, יש שלשה חלוקים בדבר, כשהן בראשו, יישן בהן שנת עראי אבל לא קבע. וכשהוא אווזן בידו, לא עראי ולא קבע, פן יפלו מידו. ואם הניחן אצל מראשותיו, יפרוש סודר עליהן ויישן אצלן בין עראי ובין קבע. וכשנכנס לבית הכסא, חולצן חוץ לארבע אמות, או כורכן ומניחן בכלי תוף כלי בחיקו כנגד לבו:

וילך לבית הכנסת. ובבואו סמוך לבית הכנסת, ימהר פעמיו, כמו שכתוב (תהלים נה טו): בבית אלהים נהלך ברגש. ויבדוק מנעליו פן יהיו מטנפים, וכן אמר שלמה בחכמתו (קהלת ד יז): שמר רגלך כאשר תלך אל בית האלהים. ויבוא לבית הכנסת, ואומר בכניסתו (תהלים ה ח): ואני ברב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך, וישב במקומו. ואם יש לו עוד טלית, יתכסה בו ויברך להתעטף בציצית. וישב ולא יפתח פיו עד שישעה מעט, וישים אל לבו לפני מי הוא עומד ומי השומע דבריו. ואז ילבש חרדה ואימה וזיע ורתת. ויפתח תפלתו על הסדר, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים (ברכות ה ב). ויתקן מלבושיו,

שְׁנֵאמֶר (עמוס ד יב) : הַכּוֹן לִקְרֹאת אֶל־הָיָה יִשְׂרָאֵל.

וּכְשֶׁהוּא מִתְפַּלֵּל, אֵל יִגְבִּיחַ קוּלוֹ בְּתַפְלָתוֹ, אֶךְ יִשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ מִה שִׁיּוּצִיא מִפִּיו, וַיַּחֲתוֹךְ בְּשִׁפְתָיו כָּל תִּיבָה וְתִיבָה, וְאֵל יִבְלָעֵן. גַּם סוּף הַתְּבוֹת יַחֲתוֹךְ לְהַפְרִידֵן מִהַתְּבָה הַסְמוּכָה לָהֶן, פֶּן יִכְשַׁל בְּסַפְרוֹ בְּגוֹיִם אֶת כְּבוֹדוֹ, שִׁבְחֵי יְרוּשָׁלַיִם אֶת יי, וְכֵן כָּל אֶת, וְאוֹתוֹ, וְאוֹתָהּ, הַסְמוּכוֹת לַמִּיָּם, צָרִיד לְהַפְרִידֵן זֶה מִזֶּה, וְכֵן אֱלֹהֵיכֶם, אָמֵת, וְכִיּוּצָא בְּאַלֶּה. וְלֹא יִהְיֶה מֵאֲרִיד בְּתַפְלָתוֹ יוֹתֵר מִדִּי בַצָּבוּר, פֶּן יַחֲשְׁבוּהוּ לִיְהִיר וְלֵץ.

וּבִקְרִיאַת שְׁמֵעַ יִהְיֶה מְאֹד נִזְהָר שִׁיּוּצִיא בְּשִׁפְתָיו וַיִּשְׁמִיעַ לְאָזְנוֹ מֵאֵתִים וְאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנֶה תְּבוֹת שָׁבוּ. וַיִּתֵּן רוּחַ בֵּין הַדְּבָקִים, כְּדַבְּרֵי רְבוּתֵינוּ (בְּרֻכּוֹת טו ב) : בְּכָל לִבְבָךְ, וְעַל לִבְבָךְ, וְכִיּוּצָא בָהֶן. וּבְכָל אֶחָד וְאֶחָד מְשַׁלְשֶׁה שְׁמוֹת הָאֲמוּרִים בְּפֶסוּק רִאשׁוֹן, יֵאָרִיד עַד שִׁיַּחֲשׁוּב הָיָה הָיָה. וְלֹא יֵאָרִיד בְּאֶל־ף דָּאֶחָד, וְלֹא יִמָּהֵר בְּחִ"ת לְקִרְוָתָהּ בְּחֻטָּף. וַיֵּאָרִיד בְּדִלִ"ת, עַד שִׁיַּחֲשׁוּב בְּלִבְכּוֹ שְׁבוּרָא עוֹלָם הוּא מְלָךְ לְמַעְלָה וּלְמַטָּה בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ, וּבְאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם מִמְּזָרַח וּמִמַּעַרְב מְצָפוֹן וּמִדְּרוֹם וְתִהְיוּ רַבָּה, וּמֵאֵתִים וְאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנֶה אֲבָרִים שָׁבוּ. וְאִם לֹא יוּכַל לַכּוֹן כָּל כָּךְ, יִכּוֹן הַשֵּׁם שֶׁהוּא עֲתָה אֱלֹהֵינוּ, עֲתִיד לִהְיוֹת אֶחָד. וּבְכָל פֶּעַם בְּהִזְכִּירוֹ שֵׁם הַמִּיַּחֲד יַחֲשׁוּב בּוֹ פְּרוּשׁ קְרִיאָתוֹ שֶׁהוּא אֶדוֹן כָּל. בְּכָל לִבְבָךְ, בְּשָׁנֵי יִצְרִיךְ, יִצֵּר טוֹב וַיִּצֵּר רָע. וּבְכָל נִפְשֶׁךְ, אֶפְלוּ נוֹטֵל נִשְׁמָתְךָ. וּבְכָל מַאֲדֶךָ, בְּכָל מַדָּה וּמַדָּה שֶׁהוּא מוֹדֵד לָךְ. אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַנֵּחַ הַיּוֹם, יִפְסִיק עַד יַחֲשׁוּב הַיּוֹם נִצְטוּר לִי. עַל לִבְבָךְ, עַד כָּאֵן כּוֹנֵן הַלֵּב וְעָקֵר קְבִלַת עַל מַלְכוּת שָׁמַיִם. וְאֶפְלוּ מִהֲלֶךְ בְּדֶרֶךְ, נִכּוֹן לַעֲמוֹד עַד שִׁיַּגִּיעַ לְעַל לִבְבָךְ, אֶךְ מִפֶּסוּק רִאשׁוֹן יִצָּא יְדֵי חוּבָה. מִכָּאֵן וְאֵילֶךְ יִקְרָא כְּדֶרֶכּוֹ בְּכוֹנֶה לִפִּי כַחוֹ. כְּשִׁיַּגִּיעַ לְוִקְשָׁרְתָם לְאוֹת עַל יָדֶךָ, יִמְשָׁמַשׁ בְּתַפְלִין שֶׁל יָד. לְוִהִי לְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ, יִמְשָׁמַשׁ בְּתַפְלִין שֶׁל רֹאשׁ. וְכְשִׁיַּגִּיעַ לְוִרְאִיתָם אוֹתוֹ, יַעֲזִין בְּצִיצִיתוֹ. וַיַּחֲתוֹךְ זִי"ן דְּתַזְכְּרוּ :

וְאֵל יִרְמוֹז בְּעֵינָיו וַיִּקְרוֹץ בְּשִׁפְתָיו וַיִּמְלֹל בְּרַגְלָיו וַיּוֹרֶה בְּאֶצְבָּעוֹתָיו, כִּי תוֹעֵבֶת הַשֵּׁם כָּל עוֹשֶׂה אֵלֶּה. וּבְתַפְלָתוֹ מֵיֵשֵׁב אֵל יִסְמוֹךְ לְאַחֲרָיו, וְלֹא יִהְיֶה נוֹטָה לְצַדִּדִּין דֶּרֶךְ גְּאוּהָ, אֲלֹא יֵשֵׁב וְרֹאשׁוֹ כְּפוּף, שְׁלֹא יִרְאֶה פָּנֵי הַיּוֹשֵׁב נִגְדוֹ חוּץ לְאַרְבַּע אֲמוּתָיו. וּשְׁנֵי אֲצִילָיו עַל עֵצִים הִירָךְ מְקוֹם חֲבוּרוֹ לַגּוֹף מִכָּאֵן וּמִכָּאֵן, וּשְׁתֵּי יָדָיו תַּחַת לְבוּשׁוֹ, הִימָנִית עַל הַשְּׁמָאֲלִית כְּנֶגֶד טְבוּרוֹ. וְאֵל יִפְשׁוּט רַגְלָיו, אֶךְ יִהְיוּ שׁוֹקִיו עַל עֲמֻדָן, לְמַעַן יִהְיֶה יוֹתֵר בְּרַעְדָּה וּבִירְאָה. וַיַּעֲנֵעַ כָּל גּוּפוֹ לְקָמִים (תְּהִלִּים לֵה י) : כָּל

עצמתי תאמרנה. ובקומו להתפלל, יכון רגליו זו אצל זו, וישתחו ראשו, וידחוק אציליו לגופו נגד חגורתו, וישים ידיו תחת לבושו, הימנית על השמאלית. ועושה שבע כריעות, ישחה בכרכת אבות תחלה וסוף, ישחה בברוך אתה במהירות ויזקוף בשם בנחת, וישחה במודים תחלה וסוף, ולא יותר בברכות. אבל כשהוא פוסע שלש פסיעות, נותן שלום בשמאל בתחלה וכורע, לימין וכורע. לפניו וכרע ותהיה הכריעה כמו שאמרו חכמים (ברכות כח ב): עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה, ועד כדי שיראה אסר כנגד לבו, וזהו בשר ברחב אסר בין פרק חליות השדרה כנגד הלב. וכשאדם זקוף, מבליע ואינו נראה. וכשהוא שוחה, אז יתפרדו החליות ונראה אותו בשר. ואל יחזור מיד למקומו, פן יחשב ככלב שב על קאו. ולא ירק בתפלתו. ואם נודמן לו רק, מבליעו בכסותו. ואף לא יגהק (בלע"ז אינטריל"ד), ולא יפהק (בלע"ז בדל"ד). ואם פהק, מניח ידו על סנטרו או על פיו. ולא יאחוז מאומה בידו, כי יירא פן יפול מידו ולא יתכוון. ולא יתפלל לא כנגד רבו ולא לאחורי רבו:

ויסדר תפלתו, אך לא יעשנה קבע כאדם האומר חק קבוע הוא עלי בכל יום, כך וכך תפלות משלות חובה עלי, אלא יעשנה תחנונים לפני המקום. ואל יעין בתפלתו לאמר, כמה התפללתי בכונה, ראוייה היא להתקבל, כי הוא משלשה דברים המזכירים עונותיו של אדם, כי מקטרגים עליו ואומרים, וכי ראוי הוא לכך שתתקבל תפלתו, והלא עשה כך וכך, אך יחשוב בלבו, כי מאד היה לו לעמוד בתפלה יותר, אולי יכפר אחד מעונותיו הקטנים, ויזכור כי בשר הוא, רוח הולך ולא ישוב, ומה יתרון לו להתגאות במעשיו, הלא לכך נוצר. ואם על כרחו יגאה לבו, ישים אל לבו גאוני עולם שגועו ועברו מן העולם אשר עשו טובה אלה ידות יותר ממנו:

ובעודו בבית הכנסת, אל ידבר דבור חל עם אדם ואף כי בשעת קריאת התורה. ואם ישבו אצלו בני אדם המדברים, יניע שפתיו וידמה עצמו כמתפלל. ואל יתפאר לומר, איני מדבר, כי כל המתפאר כמעט הוא נוטל את שכרו. ויענה אמן על כל ברכה, כי גדול העונה אמן יותר מן המברך, ופותחים לו שערי גן עדן. ויהא שמה רבא מברך, יענה בכל כחו בפיו ובכל פונתו. ולא יצא מבית הכנסת בשעת קריאת התורה אם לא בין גברא לגברא:

לעולם, בין בשעת תפלה ובין בשעת ברכת המזון, כל שעה שאדם עסוק לדבר בשכינה, לא יגע בבשרו, כי אם בידיים עד הפרק העליון, ובצוארו עד חלוקו, אבל

לא ברגליו, ולא בכל שאר בשרו ובמנעליו. ואם נגע, יטול ידיו או ישפשפן בעפר [או בצרור] או בקיסם. ואם יצטרך לחכך, יחכך מעל לחלוקו. ואל יגע לא בכנה, ולא בשער בית השחי ובית הערוה. ואם נגע, יטול ידיו או ישפשפן בעפר או בצרור או בקיסם. ובשעת תפלה, טפח מגלה אפלו באשתו ערוה, ואסור לקרות שמע ולהתפלל ולהסתכל בה:

ויצא מבית הכנסת בנחת ובדרך כריעה, ויאמר (תהלים ה ט): יי נחני בצדקתך וגו', וילך. ובלכתו בדרך, אל ישוח יותר מדי, ואל ישפיל סודרו על עיניו, פן יחשב ללעג. ואל ילך בקומה זקופה. כי ההולך בקומה זקופה, דומה כמסלק המורא מעליו, אלא ילך במדה בינונית, לא זקוף ולא כפוף יותר מדי, (א לא): [עד] שלא יראה הבא כנגדו בפניו.

וישפיל עיניו, שלא יראה את חברו כנגדו כמלא עיניו. ואם פגע דבר ערוה כגון אשה, בין יהודית בין ארמית, בין נשואה בין פנויה, בין גדולה בין קטנה, יעצום עיניו או יסבב לצד אחר, כדי שלא יראנה. וכן אמר החכם, אין לך דבר חוצץ בפני התאוה כעצימת העין. וכן אם פגע חזיר וחזירה או כל בהמה נזקקים זו לזו, אל יסתכל בהם. ויהיה מקדים בשלום כל אדם אפלו אינו ישראל. כדי שיהיה אהוב ונחמד לבריות, אך לא בשלום אשה.

ויבוא לביתו בשלום, ויסיר תפלו ויתנם בפיו, של יד על של ראש. ויסיר של ראש תחלה ואחר כך של יד. ויסיר מכנסיו וילבש אחרים. וטוב שילמד מיד, משום דכתיב (תהלים פד ח): ילכו מחיל אל חיל, ומיד, טרם ילך לעסקיו:

ואם הוא אדם חלוש ורגיל בפת שחרית, יאכל מיד: ויטול ידיו תחלה בהרבה מים, ולכל הפחות יטול מים רביעית הלוג. ויתן שלש פעמים מים על ידיו, וישפשפן היטב. ושלא יהא דבר חוצץ, כי כל החוצץ בטבילה, חוצץ בנטילת ידים. ויגביהן בנטילה, שלא יחזרו מים הראשונים ויטמאו את הידים. וינגבן היטב ויברך על הלחם המוציא. ויתן רוח בין תבה לתבה.

וכל מה שיהנה בו מן העולם הזה בין בפירות, בין בריח, בין באכילה, בין בכל דבר שיהנה, אסור להנות בלא ברכה. ויברך בכל דבר לפניו ולאחריו הברכה האמורה בה על פי רבותינו עליהם השלום. ואם אינו בקי, ילך אצל בקי ללמוד, ואל ישים עצמו כבהמה. ואם לא מצא בקי, ילך ויניח הנאתו, ולא יהנה מן הדבר עד שידע לברך עליו את בוראו כדת וכמשפט. וכשיברך, יכון את לבו לברך את

הבורא, ולא כדבר הרגיל בפי אדם לצאת שלא בכונה. וכן לברכת המצות וכל מעשה האדם יעשה, יעשה דברים לשם פעלם ולא מצות אנשים מלמדה ומנהג אבות. ומאד יהיה צנוע באכילתו, ואחר גמר סעדו יברך ברכת המזון, ואחר כך ישתה מים או יין להשלים מאה ברכות ביום. והכל לשם שמים:

וטרם ילך לעסקיו, ילמד פסוק או הלכה, כדי לקיים מצות והגית בו (יהושע א ח). ואותה שעה ילמד בהגיון הלב, ולהיות אזניו ועיניו פקוחות אל אשר מוציא בשפתיו. ואל יפסיק משנתו לדברים בטלים, כי אף לומר מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה, אשר יש בו דבר שבח שמברכים עליהם ברוך שפכה לו בעולמו, הרי זה מתחייב בנפשו (אבות פ"ג מ"ט). קל וחומר לשיחת חלין אשר כל דברי עברה תלויים בה, והשח בהם עובר בלאו ועשה (יומא י"ב). עשה, ודברת בם (דברים י"ז): ולא בדברים אחרים, ולאו הבא מכלל עשה, עשה. ולא, כל הדברים יגיעים לא יוכל איש לדבר (קהלת א ח). וכל שכן להפסיק מדברי תורה שהוא חייב לעסוק בהם. ועל המפסיקים נאמר (איוב ל"ד): הקטפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם. ואמרו רבותינו (חגיגה י"ב ב): כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה, מאכילין אותו גחלי רתמים בגיהנם:

אחרי כן ילך לעסקיו, כי יפה דרך ארץ, ולא יוכל אדם לעבוד את הבורא אם לא יטרח לבקש מזונותיו. וכן אמר דוד (תהלים קכח א ב): אשרי כל ירא יי ההלך בדרךיו, יגיע כפיו כי תאכל אשריו וטוב לו.

ויהיו עסקיו באמונה, וירחק מדבר שקר ומחברת אנשים רעים וממושב לצים. ואם יצטרך לשבת עמם פן ילעיגו ויתלווצצו עליו ויראה כעושה עצמו חשוב, אל יכנס לתוך דבריהם ואל ישיב להם כי אם בקצר רוח, ויקום מיד שיוכל. ויזהר בלי להונות את חברו לא בדברים וקל וחומר במזון. ואף עסקו עם הנכרי יהיה באמונה, פן יתחיל שם שמים ותורת ישראל תתבזה על ידו. ואם ישמע מוציאי דבה על איש, אל יאמין להם, כי שמא הם שונאים, אלא יעשה עצמו כמאמין ואל יאמין. ואם יקללהו אדם ויחרפהו, אל ישיב לו מאומה, ויהיה נעלב ולא עולב, ואל יצא לריב מהר. ואל יבא אצל בני אדם, שהם מתלחשים יחד ואל יוצא דבה על שום אדם ואפלו הוא שונאו. ואל ישנא בלבו כי אם את אשר המקום שנא. וכל ענינו ועסקו יהא לשם שמים.

ובשובו מעסקיו, אל ישב בטל, כי מה לאדם להיות יושב בטל, הלא הפטלה

מביאה לידי שעמום ולידי הרהורים רעים, אף כי תלמוד תורה אין לו שעור:

ואם יבאו אורחים לביתו, יכניסם לביתו בסבר פנים יפות, ומיד בבואם ישים לפניהם לחם לאכול, כי פעמים בא העני ולא אכל והוא בוש לשאול. ויתן להם לחמו ומימיו ואת אשר יאכל, בפנים מאירות. ואף אם יהיה בלכבו עצב ודאגה, ישחנה מלבו בפניהם, וינחמם בדבריו ויהי להם למשיב נפש. ואפלו אם יהיו לו אלף עבדים, יטרח הוא בעצמו, ויעמוד עליהם, כי מי לנו גדול מאברהם ששמש למלאכים, והיו לו כמה עבדים ושפחות, שנאמר (בראשית י"ז כג): ואת כל ילידי ביתו, ואף על פי שנראו כערכיים, כדברי רבותינו זכרונם לברכה. ובכל מה שעשה על ידי עצמו, שלם לו הקדוש ברוך הוא לישראל בכבודו ובעצמו. ואל יספר לפניהם, כף וכף אירע לי, מקצת תלאותיו, כי דברים אלו שוברים את רוחם, כמדמה להם כי בשבילם אמר כן, וכמעט אין לו שכר בעמלו. ויכבדם כאדונים לו. וכן מצינו באברהם (שם יח ג): שקראם אדונים. וגדול הכנסתם יותר מקבלת פני השכינה. ובשעת האכל יראה את עצמו כמצטער שאינו יכול להיטיב להם יותר. וכן הוא אומר (ישעיה נח י'): ותפק לרעב נפשו. ויאמר לו, תצא נפשי שאין לי מה לתן לך. ואם ילינו אצלו, ישפיעם במיטב מטותיו, כי גדולה מנוחת העני בהיותו שוכב בטוב, ויותר עושה לו נחת רוח המשפיע היטב יותר מן המאכילו ומשקהו, וגלגל הוא החוזר בעולם. ובצאתם ילום ויתן להם פת צדה לדרך, כי על פת לחם יפגע גבר (משלי כח כא), (סנהדרין קד א): כי על אשר לא נתן יהונתן לדוד פת לחם בהפרדו מאתו, נתגלגל הדבר ונהרגו כהני נוב, שמונים וחמשה איש נושאי אפוד בד. והעניק תעניק להם מסת נדבת ידך:

ואם באה מצוה לידך, תמהר בה ואל תתירשל בה, כי זהירות מביאה לידי זריזות, נקיות, פרישות, טהרה, קדשה, יראת חטא, חסידות, וענוה. ויהא זהיר בכבוד חכמים. בא חכם אצלך, תקבל פניו בכבוד וכבדהו. יש חתן בעיר, לך ועסוק בו ושמחהו, כי המשמחו זוכה לראות בשמחת ירושלים. יש מת בעיר, טרח בו וספדהו, אך במדה בינונית, כי אין כבודו לומר מה שלא היה בו, ושתיקה יפה. אך המדות אשר ידעת אשר היו בו טובות, תספר, ותלוהו. אם יש ברית מילה בעיר, טרח ועסוק והיה כמסייע במצוה, כי גדול שכר מסייע כעושה המצוה. ואם חבריך בצרה, היה צר בצרתם, ואל תשמח בעת כשלונם, והיה שמח בטובתם. שמעת צרת ישראל הרחוקים, האנח והתפלל עליהם, וכל שפן על הקרובים. ברוך את הצור על כל הבא, על הטוב ועל הרע. תשמח ביסורין ותחשוב הכל לטובה

בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, וזהו שכתוב (דברים ו ה): ובכל מאדך. ואל תבעט ביסורים, ותחשוב הכל לטובה. ואמור כל דעבד רחמנא לטב עבד:

והתרחק מן הנדרים, כי בעון הנדרים בנים מתים, ואשתו של אדם מתה. ומן השבועות ומן הפעס, כי כל הפועס, מבלבל דעתו ורוחו ולא יתיצב באהבת הבורא. וכן אמרו רבותינו (ברכות כט ב): לא תרתח ולא תחטא. ובכמה מקומות דבר שלמה בחכמתו (קהלת יא י): והסר כעס מלבך. (שם יז ט): כי כעס בחיק כסילים ינוח. (קידושין מ ב) הרגזן לא עלה בידו אלא רגזנותו. וגם משה רבנו שהיה אב לחכמים ולנביאים, כל מקום שבא לכלל כעס, בא לכלל טעות. ואפלו אם עשה לך אדם שלא כהוגן, אל תקפיד ולמוד מהלל ענותן וזכרונו לברכה. ואף להטיל אימה בתוך ביתו, מצוה להראות עצמו כעסן ודעתו מישבת ורוחו נחה, ואל יטיל אימה יתרה, אף במדה בינונית. ואל יקרע כליו בחמתו, אף לא ישחית כל מאומה. ויכוף את יצרו מכל אשר יתאווה, אף משיחה בטלה, כי מה יתרון בדברים שלא לצורך, אין זה כי אם הרבות פשע:

והוי רצוי לאחיה ולחבריה. ואל תשכב בלילה וקטטה לך עם אדם, אף לך ותרצה אותו עד שיתפייס. ואף אם חטא לך, בקש ממנו פיוס. ואל תאמר, הן חטא לי, ועליו לבוא לפיסי, כוף את יצרך ולך אליו, למען לא יגבה לבבך ותהיה מתעב לפני הבורא, שנאמר (משלי טז ה): תועבת יי כל גבה לב:

ומאד הזהר שלא לשקר, אפלו בדברי הבאי, כי חלול השם יש בדבר. ואף לא להשתפר בשקר, כי יצא שכרו בהפסדו, כי הוא מארבע כתות שאינן מקבלות פני השכינה, כת משקרים, כת חנפים, כת לצים, וכת מספרי לשון הרע. וכן ענשו של בדאי, שאפלו אומר אמת, אין שומעים לו (סנהדרין פט ב). וכל המשנה בדבורו, כאלו עובד עבודה זרה (שם צב א), דכתיב הקא (בראשית כז יב): והייתי בעיניו כמתעתע, וכתיב הָתָם (ירמיה י טו): הָבֵל הָמָּה מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים. והזהר מן הליצנות, כי היא שגויה לעברות, והיא מעבירה את המורא ומרגילה את האדם לעבור, וכל המתלוצץ נופל בגיהנם. ושלא להחניף, כי לא לפניו חנף יבוא (אייב יג טז): ושלא לספר לשון הרע, כי לכל יש רפואה, חוץ מלשון הרע. ושלא לקבלו, שנאמר (שמות כג א): לא תשא שמוע שוא:

והתרחק מן הכבוד, וכבוד כל אדם, ותעביר על מדותיה, והוי דן את כל אדם לכף זכות, למען יעבירו מן השמים על פשעיה וידונו אותה לכף זכות. ואם אתה אצל

בני אדם שחייב אתה בכבודם, כגון אביו ואמו, כבודם ותיארא מהם, ולא תשב במקומם, ולא תסתור את דבריהם. אם אמרו דבר, אפלו ידעת כי איננו כן, אל תאמר, לא כן היה. ואם יש להם דבר עם אדם, אל תכריע ביניהם. ואל תכנס לתוך דבריהם, כי אף תוך דברי חברו אם נכנס בהם, נקרא גלם. כללו של דבר, כל מה שיוכל לתלות הכבוד בהם, יתלה, ולא בו. ומאד יש להזהר בכבודם, כי הוקש כבודם לכבוד המקום, והמכבדם כאלו כבד את המקום. והמצערם כאלו צער (עצמו): [המקום]. וחייב להאכילם ולהשקותם ולהלבישם ולהכניסם ולהוציאם. ואם אין לו יסוב על הפתחים ויתן להם. ומה שיעשה להם, דרך כבוד יעשה, כי יש מאכיל אביו פסיוני, וטורדו מן העולם. ומטחינו ברחים, ומביאו לחיי העולם הבא (קדושין לא א). היה אביו עובר על דברי תורה, אל יאמר לו, אבא, עברת על דברי תורה, אלא אומר לו, מקרא כתוב בתורה כך הוא. והוא יבין מעצמו, ואל תבישו. ולא ידבר על מעשיהם בשום ענין, אפלו זרק ארנקו לים או לאור בפניו, לא יכלימנו. ואם שמע אדם מדבר עליהם שלא כהגן, יקרה שניו ויאמר לו, שקר אתה דובר. אף אין להכות את חברו על כך, ואף שתיקה יפה במקום שאין כבודם, כמו שהוא יודע, שאם ימחה אז יוסיף האחר לומר עליהם דברי גנאי אחרים. ורצונם הוא כבודם. והם שמחלו על כבודם, כבודם מחול:

והוי ירא מן החכמים, כמו שדרש רבי עקיבא (פסחים כב א): את יי אלהיה תירא (דברים יג), לרבות תלמידי חכמים. והדבק בהם ובדרכיהם הטובים, ועמוד מפניהם, ואף מפני הזקנים שאינם חכמים, ובטל רצונה מפני רצונם. וכבד את אחיו הגדול, ואחי אביו, ואחי אמו, ובעל אמו, ואשת אביו, כי בכלם דרשו חכמים (כתובות קג א): מן המקרא שכתוב (שמות כ יב): כבד את אביו ואת אמו:

אל תרדוף אחר ישיבת עמי הארץ ולצים, כי מהם לא תלמוד חכמה, כי אם דברים רקים ולצון. אף רדוף אחר החכמים, כי מהם תלמד חכמה. ואל תהי בז לדברי אחיו, ואל תלעג לשום אדם:

אל תמנע טוב מבעליו. אם שאלך אדם על טובה שבעולם או דבר מצוה, אל תמנענו מלעשותה. אף אם אין דעתך על הדבר, אמור לו, עשה כחכמתך.

והיה רגיל בצדקה כפי כוחו, ולכל הפחות שעבד עצמו לבורא לתת כפר נפשך חק קבוע בכל שבוע פרוטה או מחצה, כי אפלו עני המתפרנס מן הצדקה יש לו לעשות צדקה. וכשתתן לעני, תן לו בסתר, כי מתן בסתר יכפה אף (משלי כא יד).

וענייך קודמין. ואל תקפוץ ידך מהלוות לעני בשעת דחקו, כי גדול המלנה יותר מן העושה צדקה, וצדקתו עומדת לעד, כי איננו חסר בדבר, ויחשוב כי לכמה נכרים הוא מלנה בלא רבית. ואם יקשה בעיניו להלוותו בלא משכון, ילנו במשכון ויקבע לו זמן להלוואתו. ובתוך ימי ההלוואה לא יקראהו לעשות מלאכתו או כל דבר אם לא יתן לו שכרו משלם, שנראה כרבית.

ובמעשרות, אל תרפה ידיך מלטלה כראוי. כיצד? מפל דבר שמשתכר, הן ללמד, הן לכתוב, הן לעשות מלאכה, או אף אם מצא מציאה, או נתנו לו במתנה, או כל ענין שיהיה, הן כסף הן שוה זהב, מן הכל יפריש מעשר, כי דבר זה אין לו ערך, כי את אשר אסר הבורא בכל דבר לנסותו, התיר במעשר (תענית ט א):

אל תגנוב דעת הבריות ואפלו דעתו של גוי, ואל תסרהב בחברך יותר מדי. ואל תאמר לו, דבר זה עשיתי בשבילך, ולא עשית בשבילי. אף אם יטעה וידמה כי בשבילי עשית, אין צריך לומר לו, לא עשיתי בעבורך, כי הוא מטעה את עצמו, ואין זה גנבת דעת. כללו של דבר, כל צד גנבת דעת, אסורה:

אל תזכיר שם שמים לבטלה, כי המזכיר שם שמים לבטלה, ראוי לנדונו (נדרים ז ב). ואף שלא לצורך, [ולא] במקום מטנף. ולא תשבע כלל, ואף לא בכננים, ואף לא במדותיו ובמעשיו, כגון שמעיו ומשרתיו מלאכי מעלה. וכן לא ישבע בתורה ולא באמת, כי השם נקרא אמת, ויי אלהים אמת (ירמיה י). ולא יקלל חברו בשם, אף לא עצמו כה יעזרני השם. ואל ישמע שם טמאה על שפתיה, כמו שמות הקדשים יעקרו ויהרסו. וכשתזכירם לצורך בפני הגוים, אמור בשפה רפה ובכבוד ראש. וכל דבר נבול וצד דבר ערוה לא ישמע על פיה, כגון להזכיר זונה או כל דבר נבלה, כי שוחה עמקה פי זרות (משלי כב יד), מעמיקים לו גיהנם והופכים לו גזר דין של שבעים שנה לרעה (שבת לג א). ואף השומעים ושותקים ונהנים בשמיעה ואינם הולכים משם, נכשלים בדבר:

ואל תחשוד חברך, כי שמא פשר הוא בדבר, והחושד בפשרים לוקה בגופו. ואל תביא עצמך לידי חשד, להיות נקי מהשם ומישראל, פן יכשלו בני אדם על ידי שיחשדוך הבריות. מחול לכל החושדים בך:

ואל תהרוג כנה ואל תעשה שום דבר מאוס בפני חברך. ואם עשו אחרים לפניך ונמאסת, מחול להם ואל יכשלו על ידיך. ואם מצאת רק מוטל, הרם וסלקהו או כסהו ומחול לאשר עשה אותו פן יבוא אחר ויכשילנו שלא ימחול. והזהר שלא

ימצא טנוף על בגדיך או שמן או כל דבר מאוס, כי המתלכלך ואינו נזהר בנקיות, משניא אוהביו של מקום לבריות וחיב מיתה, שנאמר (משלי ח לו): כל משנאי אהבו מות, אל תקרי משנאי אלא משניאי. ויראי השם שאינם משמרים עצמם בנקיות, אומרים רואיהם, כמה לומדי תורה מאוסים, ונמצא שם שמים מתחלל על ידיהם. ואל תשקץ נפשך בהשהות נקביך. והמשהה נקביו בגדולים ובקטנים, עובר בשתים, אל תשקצו (ויקרא יא מג), ולא יראה בך ערות דבר (דברים כג טו). אל תאמר שום נחוש, כי לא נחש ביצקב ולא קסם בישראל (במדבר כג כג). ובכמה מקומות הזהירה תורתנו, לא ימצא בך וגו' מנחש (דברים יח י), לא תנחשו (ויקרא יט כו). ואין לנו לשים שום סימן אלא מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה. ואם יש לו לאדם לעשות מצוה, כגון לחזור על מסכתא או להשיב בנו אל הספר, לא יאמר אמתין עד ראש חדש או עד הפסח, כי בכל יום ובכל עת, טוב להתחיל ולעשות מצוה. ומי שאינו מקפיד, לעולם לא יקפידו עמו. אך המקפידים, השטן עומד על ימינם ולהחזיקם בטעותם:

אל תתכבד בקלון חברך. ואל תרים זרועך על שום אדם להכותו, כי הסוטר לועז של ישראל, כאלו סוטר לועז של שכניה, שנאמר (משלי כ כה): מוקש אדם ילע קדש. ותקצץ ידו, שנאמר (איוב לח טו): וזרוע רמה תשבר. וראוי הוא להקבר חי, שנאמר (שם כב ח): ואיש זרוע לו הארץ. ואפלו בהרמת יד נקרא רשע, שנאמר (שמות ב יג): ויאמר לרשע למה תכה רעך (סנהדרין נח ב). על כן יש לו לאדם להזהר מאד מלהכות, אם לא בנו הקטן או תלמידו שהוא מוכיחו:

אם תוכיח את חברך, אל תוכיחנו ויתבייש (ערכין טז ב), אבל תוכיחנו בסתר. ואפלו מאה פעמים. אל תלבין פני חברך ברבים, כי המלבין פני חברו, דם יחשב לו דם שפך. תדע, דאזיל סמקא ואתי חורא, ואין לו חלק לעולם הבא. ונוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים (ברכות מג ב). אך אם הוכח הוכחת אדם בסתר כמה פעמים ולא קבל, מתר לבישו ולהלבין פניו ולשנאתו ולרדפו עד שיקבל. וכל מי שיש בידו להוכיח ואינו מוכיח אדם עובר, העברה בראשו. ואם הוכיח, אז נפשו הציל:

אל תתיחד עם שום אשה, אפלו בתך או אחותך, ואפלו פנויה, חוץ מאשתך ואפלו היא נדה ואמך. ואיזהו יחוד? סגור במפתח או במנעול, זהו יחוד האמור בתורה (דברים יג ז): כי יסיתך אחיך בן אמך וגו'. ואפלו עם שתי נשים. וטוב לזהר אפלו

בפתח פתוח לרשות הרבים משבת עם אשה אחת.

אל תשמיע לאזנך במתכונן קול אשה משוררת, כי קול באשה, ערוה. שערה וכל האמור בשיר השירים, ערוה. קול, שער, שנים, צנאר, כל האמור בפרשה לשבת. ואסור (לו) להסתכל אפלו באצבע קטנה של אשה לזון עיניו מן הערוה. וכל המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה, אפלו קבל תורה כמשה רבנו מידו של הקדוש ברוך הוא, לא ינקה מדינה של גיהנם:

הרגל תמיד שפתיך דברי יראת שמים, כגון הרי עז כנמר (אבות פ"ה מ"ד), סוף דבר הכל נשמע (קהלת יב ג), ועתה ישראל מה יי אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה וגו' (דברים י יב), מאד מאד הרי שפל רוח (אבות פ"ד מ"ד): וכיוצא באלה, הרגל על לשונך, ואז לא תכשל:

אל תהדוק ראשך על הספר. ואל תהרוג כנה על השלחן, כי הוא נקרא מזבח. ואל תדבר בשעת ברכת המזון. גדל בניה ללמוד תורה ולמעשים טובים, גם לעת זקנה לא יסורו. ולמד לבנותיה הלכות נדה וחלה, אסור והתר דברים הנוהגים בהן, פן יאכילוך דבר אסור או לבני ביתן. הוי זהיר בברכת הלבנה בכל חדש בזמנה, משאיתו לאורה ועד רבו של חדש, כי אלמלי לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהם שבשמים בכל חדש וחדש, דים (סנהדרין מב א). הוי זהיר בכבוד אשתך, כדברי רבותינו (יבמות סב ב), אוהב אשתו כגופו ומכבדה יותר מגופו, כי דרך שהיא מגדלת בניה ומצלת עצמה מן החטא והוי זהיר באונאתה, כי דמעתה מצויה, לפיכך אונאתה מצויה וקרוכה, כי שערי דמעה לא ננעלו (ב"מ נט א). הסתר סודך וכל שפן סוד אחרים, משוכבת חיקך שמור פתחי פיה:

התנאה במצות כפי כחך, והדור מצוה עד שליש במצוה, כגון, מצא אתרוג בשמים עשרה פרוטות ומצא אחר הדור ממנו, יוסיף עד שמונה עשרה פרוטות לקח את ההדור. מצוה שאין לה דורש, תדרשנה, ואל תהי קלה בעיניך לא מצוה ולא עברה. ואל תברח מעשות מצוה לא בשביל יראת הפסד ולא מפני פחד ענש הגוף, כי כדאית היא המצוה לשמרך מפל הזק. ואם חס וחלילה יארע לך הזק, נאמן הוא בעל מלאכתך שימלא חסרונך שחסרת בעבורו:

בצאתך לדרך צא בכי טוב, והזהר בתפלת הדרך. וזוהי, יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שתליכנו לשלום, ותציעינו לשלום, ותסמכנו לשלום, ותצילנו מכף כל אויב ואורב בדרך, ותנחנו אל מחוז חפצנו בשלום, ותחזירנו לבתינו

לשלוש, כי אתה שומע תפלה. ברוך אתה יי, שומע תפלה. וצריך לאמרה אפלו אם אינו רוצה ללכת אלא פרסה, ובתוך מהלך פרסה. וכן אם שכח לאמרה ונזכר לאחר שהלך פרסה, אומר בלא חתימת ברכה. פגעת גוים, אל תשנה דבורך כאלו אינך יהודי. גם אם יאמרו לך גוי אתה, אמר יהודי אני. ולא תעבור על המכסנין ותתפוש ותשים יראתך ונפשך על קרן הצבי.

אל תעמוד במקום סכנה ותסמוך על הנס, אך תירא תמיד פן יגרום החטא, וזכור ליעקב אבינו, ויירא וגו' ויצר לו (בראשית לב ח). אל תקניט גוי קטן, כי הגוים נוטרי איבה הם:

אל תהי צדיק הרבה. ראית אשה טובעת בנהר, אל תאמר אנוס ולא אראנה, וכיוצא בזה. שמעת איש אומר להכות את חברו, אל תאמר, לא אגלה לו ואהיה רכיל. לא תעמוד על דם רעך, ואמר לו כפי יכלתך שלא בלשון רכילות, ואז את נפשך הצלת:

אל תשבח אשה ביפיה בפני חברך, פן על ידך יחמדנה, וכתוב (שמות כ טז): לא תחמד, קרי בה לא תחמיד, וכן קרי בה לא תחמד. אל תקשט עצמך ותלך בין הנשים כדי שיתאוו לך. ואל תרבה שיחה עמהן אפלו עם אשתך. זה רבוי שיחה, כאותו ששאל לברוריה (עירובין נג ב): באיזו דרך גלך ללוד? אמרה לו, גלילי שוטה, היה לך לומר, באיזו ללוד. ולא יעין בבגדי צבע שלהן, ואפלו שטוחים על הכתל. כללו של דבר, כל מה שיוכל להתרחק מהן וממשאן וממתנן ומדבורן, יתרחק, כי תמיד יצר הרע בוער כאש להחטיא את האדם, ולכן צריך האדם להיות כל שעה יועץ תחבולות לעשות מלחמה עמו:

אל תשבח אדם בפני שונאו שמתקנא בו ומתוך שכחו בא לידי גנותו, ואת תגנהו בפני אוהבו. אל תגנה מקח חברו בפניו ואל תשבחהו, אלא שתוק, כי למה תשב ותחניף.

אל תפנס לביתך פתאום, וכל שכן לבית חברך. אל תיעץ אדם לפי דרכך, אלא תן עצה טובה והוגנת לכל מי שיועץ אתך לכבוד הבורא. כללו של דבר, כל דבר המסור ללבך שאין אדם מבחין למה אתה מתכוון, לטובה או לרעה, נאמר בו (ויקרא יט יד): ויראת מאלהיך, המפיר מחשבתך. אל תקרא שום אדם בכנויו, אפלו שלא בפניו, ואפלו לומר לאדם כדי שיוכל להכירו, אך דחוק עצמך בענין אחר פלוני בן פלוני עד שיפירהו. אל תקרא לשום אדם בשום דבר נוול, ואפלו לקטן אסור

לקרותו מאוס דרך שחוק, כי כלם נקיים וקדושים.

ואל תשבח שום גוי לא בחן ולא ביפי (אלא) [ולא] במעשיו. וכשתראה גוי עשה טובה או נאמנות או צדקה, דאג, כי חסד לאמים חטאת לישראל, ואל תדינם לכף זכות אם לא בפניהם מפני דרכי שלום. ואל תתן דיו לסופרי אמות העולם הכותבים שמות הטמאה ופסיליהם, כי אסור לסייע ידי עוברי עברה:

השמר מלצער בעלי חיים, הן בהמה הן עוף, וכל שכן שלא לצער אדם, שהוא עשוי בצלם המקום. אם אתה רוצה לשכור פועלים ומצאת עניים, יהיו עניים בני ביתך, ואף אל תבזה אותם, אף דרך כבוד תצוה להם, ותשלם שכרם משלם, ואל תדחם בלך ושוב, כי הרבה לאוים יש בדבר, ואליו הוא נושא את נפשו:

אל תשב בין העומדים ואל תעמוד בין היושבים, ולא תישן בין הערים ואל תהי ער בין הישנים, ולא שמח בין העצבים ולא עצב בין השמחים. כללו של דבר, אל ישנה אדם מן המנהג, אף הכל יהיה לטובה וביראת שמים, שאם רואה לצים, אל יתלוצץ כמותם.

אל תתפאר משום דבר שעשית, ואף אל תעמוד במקום שיש מעלה, פן יגבה לבבך. ואם שמעת ששבחוך בני אדם, דאג והצטער בדבר. אל תפרוש מן הצבור, כי לא תקבל שכר עמכם. ואם תפרוש, שני מלאכים המלוים לו לאדם מניחים ידיהם על ראשו ואומרים, פלוני שפרש מן הצבור, אל יראה בנחמת הצבור. אם מנוף צבור פרנס, אל תתנאה עליהם, ואל תטיל עליהם אימה שלא לשם שמים, וסבול טרחם, כי גדול פרנס הדור. ואם אתה סופר, אל תחסר אות או תבה או תיתר לחתום שמך בראש. אם אתה שכיר ללמד תורה, הזהר בשעת מלאכתך מלעשות מלאכה אחרת, אף לא שום דבר, כי ברגע יטעו תלמידך ולא תשמע, ומלאכתך מלאכת רמיה, ורמיה בארור. ואף לא לענות ולדבר לשום אדם, ולמד מאבא חלקיה זכרוננו לברכה (תענית כג א):

אל תשכן באהלך ספר חמש נביאים וכתובים שאינו מגה אם ידעת להגיהו. ואל תניח ביתך בלא מעקה למדרגות, ואל תגדל כלב רע או שום מזיק. כללו של דבר, הסר מביתך כל הזק וכל מכשול. שאלת כלי מחברך או כל דבר לעשות בו מלאכה, אל תעשה בו מלאכה אחרת. ואל תשאל שום דבר שלא ברשות, כי השואל שלא

מדעת, גזלן הוא. ואל תשאיל לאחרים בלא רשות מי ששאלת ממנו. ואם נתן לך אדם דבר להשתמש בו, אל תמכרנו שלא ברשותו. או אם נתן לך דמים לקח טלית, אל תקח בהם חלוק, כי המשנה מדעת בעל הבית, גזלן הוא. כלל גדול בתורה, דעלך סני, לחברך לא תעבד:

וכל עת וכל שעה חשוב איך תעשה מצות ואיך תשמר מעברה, כדי שתשלים כל היום בטובה. סוף דבר הכל נשמע, הסר מלבך כל מחשבות און, אף הרהר תורה ויראת שמים. ובמקום מטנף בבית הפסא, יחשוב חשבונות, וזה הדבר יסיר מלבו מחשבות טהורות במקום טנופות. ואחרי טהרתו, ישוב למחשבתו הראשונה, איך יהיה זהיר בעבודת הבורא, וזה נקרא ערום ביראה:

לעת ערב לך ובדוק עצמך יפה יפה טרם שתלך לבית התפלה. ולבש מכנסיך ועשה כל הסדר שאמרנו בתפלת שחרית. ואם תוכל, לא תאכל לא בימות החמה ולא בימות הגשמים עד לאחר תפלת הערב, כמו שדרשו רבותינו (ברכות י ב): ואתי השלכת אחרי גוף (מ"א יד ט), לאחר שנתגאת תקבל על מלכות שמים אם לא תאכל בעוד היום גדול שעור שלש פרסאות.

בא מבית התפלה והגיע זמן שכיתה, יקרא קריאת שמע כלה שיש בה מאתים וארבעים ושמונה תבות, להרחיק כל מזיק ממאתים וארבעים ושמונה אברים שבו ויהי נעם, והשכיבנו בלא חתימה. ומקראות, אחד המרבה ואחד הממעיט. ויפקיד רוחו ביד בוראו, ויתודה, וימחול לכל המצערים אותו, כדאמרי רבותינו (מגילה כח א): שרי לה לכל מאן דמצערן.

ויתן מטתו בין צפון לדרום, ויתלוץ (מנעלי''): של שמאל ואחר כך של ימין, וישכב, ויסיר חלוקו במטתו, ולא יראהו קורות ביתו מגלה. ואם יש שם כתבי קדש במקום אשר הוא שוכב שם, יכסה. וחמש, צריך להניח בתבה, ומכסה. ואל יישן פרקדן, פן ישים ידו על הערוה. ואם יש לו אשה, יהיה צנוע, ויזהר מדבר עמה נבלה, כי אף שיחה בטלה שבין איש לאשתו, על הכל בא במשפט. ובשעת בעילה, אל ירהר באשה אחרת, כי כמעט עושה בניו ממזרים. ואל יכוף אשתו לדבר מצוה, אלא יפסנה. ואל ישמש עמה סמוך לוסתה עונה אחת, ולא ביום. ויזהר מאד מאד שלא יוציא שום נבול ודבר ערוה מפיו אף דרך שחוק. ויתכונן בשעת מעשה, לשם מצוה ושיהיו לו בנים שילכו בדרכי השם, ולא יתכונן להנאות, ויזהר כפי יכולתו שלא יוציא זרע לבטלה. וקדם שישכב, ילמוד, לקיים מצות והגית,

וישכב ויישן ויגנוח :

הנה כל הסדר הזה ינהג כל ימי הבלו, ועוד יוסיף כהנה וכהנה לעשות טובה ויראת שמים :

וישלים פרשיותיו עם הצבור בכל שבוע, שנים מקרא ואחד תרגום. ואם אין לו תרגום, יקרא שנים מקרא ואחד לעז, וטוב יותר מלומר שלש פעמים המקרא, כי התרגום היה להבין המקרא למי שאינו בקי, כל שכן לעז פרוש שהיא לשון הלועזות. והמקרא יקרא בנגינותיו, כי הקורא בלא זמרה, התורה חוגרת שק :

ובערב שבת, יטרח לסעודת שבת. ואפלו יש לו כמה עבדים, יטרח הוא בעצמו לכבוד שבת הנקראת כלה ומלכה, ושקולה כנגד כל המצות. וישתדל בתקוני שבת, כי היא דרבא מלח שבוטא. ולפי כחו יקנה מעדנים לענג שבת. ולא יאכל בערב שבת מן המנחה ולמעלה, פן יפסיד סעודת שבת. וסמוך לערב יערוף שלחן, כסא ומנורה, ויכין הכל, כוסות וקערות. ויהיה זהיר ליין לקדוש היום. ויטול צפרניו בכל ערב שבת. וישחיו סכיניו, כמו שדדרשו רבותינו (ספרי) : והיה ביום הששי והכינו את (שמות טז ה), זה השחזות סכין. ועוד דדרשו (ספרי) : וידעת כי שלום אהלך (איוב כד), זה השחזות סכין, כי אם קהה הברזל ולא יוכל לחתוך, אין זה שלום בית. וירחץ פניו ידי ורגליו בחמין לערב אחר שעשה כל צרכיו. וכל מה שיעשה, יחשוב לעשות לכבוד שבת.

ויוסיף מחל על הקדש. ועם חשכה, ימשמש בבגדיו, וידליק בעוד השמש בראש האילנות. קדש היום, יתפלל של שבת, ויגנוח ויתענג, ויסיר מלבו כל אגחה וכל מחשבה כאלו כל מלאכתו עשויה. ויכבד את השבת בכסות נקיה ושלחן ערוך כפי מה שיוכל, ויאכל שלש סעודות. אל ידבר שום דבר בחפציו הצריכים לו, אך בחפצי שמים. חשבונות שעברו, מתר. ואל ירבה שיחה אם לא בדברי תורה ויראת שמים, כי אף שאלת שלום התירו בקשי. ואל יפסיע פסיעה גסה אם לא ללכת לדבר מצוה, ולא שום טרח אל יעשה, ואל ידבר מאהביו שמתו ומכל עגמת נפש. כללו של דבר, נקרא יום ענג ומנוחה. ויוסיף מן החל על הקדש, ואל יוציא דמעה מעיניו. וישמרהו כהלכותיו על פי רבותינו עליהם השלום. במוצאי שבת יבדיל בתפלה ועל הכוס. לא הבדיל בתפלה ובא לעשות צרכיו קדם שהבדיל, יברך, ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם המבדיל בין קדש לחל, ויעשה צרכיו. ויסדר שלחנו במוצאי שבת, אף על פי שאינו צריך אלא לכזית, וילווה המלכה בשירות

ותשבחות:

ובְעֶרֶב יוֹם טוֹב יִנְהַג בְּעֶצְמוֹ כְּמוֹ שְׁאִמְרָנוּ בְּעֶרֶב שַׁבָּת. כָּלְלוּ שֶׁל דָּבָר, לְכָל זְמָן. בַּעַת שְׁמִיחָה. בַּפּוּרִים יִרְבֶּה בְּשִׂמְחָה וּבְמִשְׁתָּה, אֲךָ שִׁיחָא לְבוּ לְשָׁמַיִם, שְׁלֵא יֵצֵא מִפִּי דְבַר עֲרוּהָ וְנִבּוּל פֶּה. בַּעַת עֶצֶב, עֶצֶב. מְשֻׁנְכָּנִס אֲב, מִמַּעֲטִים בְּשִׂמְחָה. מְשֻׁנְכָּנִס אֱלֹוֹל עַד מוֹצָאֵי יוֹם הַכַּפּוּרִים, יִהְיֶה חֶרֶד וְיִרָא מֵאִימַת הַדִּין. תְּמִיד בְּכָל חֹדֶשׁ, יוֹם אֶחָד אוֹ יוֹתֵר יֵשֵׁב בְּתַעֲנִית אוֹ לְכָל הַפָּחוֹת יֹאכֵל לֶחֶם וּמִים, וְאוֹתוֹ יוֹם יִהְיֶה בְּבִכּי וּבְמִסְפָּד. בְּכִי, זֶה הַבּוֹכָה בְּדַמְעוֹת. וּמִסְפָּד, כְּאָדָם הַסּוֹפֵד עַל מֵתוֹ, מְסַפֵּר מַעֲשָׂיו וְאוֹמֵר, אוֹי לִי שֶׁעָשִׂיתִי חֲטָא פְלוֹנִי, אוֹי לִי, כִּמָּה חִיבְתִּי נִפְשִׁי לְמַלְכוֹ שֶׁל עוֹלָם.

וְזוֹהִי הַתְּשׁוּבָה הַמַּעֲלָה שְׁנֹאֲמָרָה עַל יְדֵי יוֹאֵל הַנָּבִיא (יוֹאֵל ב' יג): וְקָרְעוּ לְבַבְכֶּם וְאֵל בְּגָדֵיכֶם וְגו'. וְיִתְהַה עַל עֲוֹנוֹתַי הַגְּלוּיִים לוֹ כִּהְיִיתֶם, וְיִהְיֶה מוֹדָה וְעוֹזֵב וְלֹא טוֹבֵל וְשֶׁרֶץ בִּידוֹ:

וְיִתְפַּלֵּל בְּכָל יוֹם כְּפִי צָחוֹת לְשׁוֹנוֹ עַל כָּל חוֹלֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁיתְרַפְּאוּ, וְעַל הַבְּרִיאִים שְׁלֵא יִחָלוּ וְשִׁינְצֻלוּ מִכָּל נֶזֶק, וְשִׁיִּצִּיל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִכָּל גּוֹיִם וּמִרוּחוֹת רָעוֹת, וּמִדְּקָדוּקֵי עֲנִיּוֹת, וּמִכָּל מִינֵי פְרַעְנִיּוֹת הַמַּתְרַגְּשׁוֹת וּבָאוֹת לְעוֹלָם, וְשִׁיתִּיר אֶת כָּל אֲסִירֵי עַמּוֹ, וְשִׁיתִּיר אֶת כָּל חֲבָלֵי הַיּוֹלְדוֹת, וְשִׁישִׁיב לִירְאָתוֹ כָּל הָאֲנוּסִים בֵּיד גּוֹיִם, וְעַל חֲשׂוֹכֵי בָנִים שִׁיתֵּן לָהֶם זֶרַע טוֹב וְכֶשֶׁר, וְעַל אוֹתָם שִׁישׁ לָהֶם בָּנִים שִׁיחִיו בִּירְאָת הַשֵּׁם. וְעַל כָּל־שִׁישְׁמוֹר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שְׁאֵרִית (תּוֹרָתוֹ) [עַמּוֹ], וְיִנְקוּם אֶת נַקְמָתָם בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ, וְעַל עִם הַקָּדָשׁ שִׁישׁוּבוּ בְּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה, וְיִקְבְּלֵם וְיַחְזִירֵם בְּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנָיו. וְיִקְרָא בְּכָל יוֹם בְּפִרְשֵׁת וְעֵתָהּ יִשְׂרָאֵל (דְּבָרִים י' יב): שִׁכְלָה יִרְאֵת שָׁמַיִם, לְמַעַן יִזְכּוֹר תְּמִיד אֶת הַבּוֹרָא וְלֹא יִחְטָא:

סוד התשובה

סוד התשובה להחסיד רבנו יונה גירונדי זצ"ל, אשר ילמד האדם תמיד ובפרט בער"ה ועשי"ת:

[סוד התשובה] שלח לנו הקדוש ברוך הוא ביד עבדיו הנביאים וביד יחזקאל הנביא (יחזקאל יח ל לא): נאם אדני אלהים שובו והשיבו מכל פשעיכם ולא יהיה לכם למכשול עון, השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמתו. אדם אשר פשע וחטא ובא לחסות תחת כנפי השכינה ולהפגש בדרכי התשובה (תהלים לב ח): אשכילך ואורך בדרךך זו תלך:

ביום ההוא ישליך כל פשעיו אשר עשה, ויעשה עצמו כאלו כי היום נולד ואין בידו לא זכות ולא חובה, וזה היום תחלת מעשיו, היום יפלוס אורחותיו שלא יטו מעגלותיו מדרך הטוב. ודרך זו תביאנו לשוב בתשובה שלמה, כי הוא יעשה עצמו כמשליך מעליו כבד העונות ועצם החטאים אשר עשה. ולא יבהילוהו רעיוניו אשר לא יניחוהו לשוב, כי יבוש מחטאיו, כי יחשוב, איך אוכל להעזי פני ולשוב, ואני חטאתי עויתי ופשעתי, כזאת וכזאת עשיתי, עברתי ושניתי ושלשתי עד אין ספורות, ואיך אבוא עוד לפניו כבשת גנב כי ימצא, כי בושתי לעמוד לפניו, ואיך ארמוס חצריו, ואיך אשמור חקיו. אל יחשוב כן. כי המסית יושב כזכוב במפתחי הלב, מתחדש עליו בכל יום, צופה ומביט להכשילו ומשים לבו לעצה הרעה הזאת. רק יחשוב, כי כן מדת הבורא יתברך, ידו פשוטה לקבל שבים. לכן טוב לו להשליך פשעיו ולעשות לו לב חדש:

וכה יעשה ביום טהרתו, בהתנדבו רוחו אותו להיות עבד לבוראו, יפיל תחנונו לפני בוראו, ויאמר:

אנא יי, חטאתי, עויתי, פשעתי כזאת וכזאת עשיתי מיום היותי על האדמה עד היום הזה. ועתה נשאני לבי ונדכה אותי רוחי לשוב אליך באמת ובלב טוב ושלם, בכל לבי ונפשי ומאודי, ולהיות מודה ועוזב, להשליך מעלי כל פשעי ולעשות לי לב חדש ורוח חדשה, ולהיות זריז וזהיר ביראתך. ואתה יי אלהי, הפותח יד בתשובה ומסיע לבאים לטהר, פתח ירך וקבלני בתשובה שלמה לפניך, וסיעני להתחזק ביראתך, ועזרני נגד השטן הנלחם בי בתחבולות ומבקש נפשי להמיתני, לבלתי ימשל בי. והרחיקהו ממאמים וארבעים ושמונה אברים שבי, ותשליכהו

במצולות ים, ותגער בו לבלתי יעמוד על ימיני לשטני. ועשית את אשר אלה בחקיך, והסירות לב האבן מקרבי, ונתת לי לב בשר. אנא יי אלהי, שמע אל תפלת עבדך ואל תחנוניו וקבל תשובתי, ואל יעכב שום חטא ועון את תפילתי ותשובתי. ויהיו לפני כסא כבודך מליצי ישר להמליץ בעדי להכנס תפילתי לפניך. ואם בחטאי הרב ועצום אין לי מליץ ישר, חתור לי אתה מתחת כסא כבודך, וקבל תשובתי, ולא אשוב ריקם מלפניך, כי אתה שומע תפלה. ותמיד ירגיל בתפלה זו:

וזו הדרך אשר ילך בה ואת המעשה אשר יעשה להרגיל עצמו להשמר מכל חטא. בבקר בעת הקיצו משנתו, יחשוב בדעתו כי ישוב ויפשפש במעשיו, ולא יעות לפי כחו אפלו פסיעה אחת. לעת האכל, קדם שיאכל, יתודה על כל עונותיו. ואם עשה עוות בשום דבר, יתודה על הדבר בהעוותו. והודוי הזה ירחיקהו מכל עון וחטא, כי אם יבוא לידו דבר עברה יזהר ממנה ויאמר בלבו, איך אעשה הרעה הגדולה הזאת, ולהתודות עליה, ואהיה מאותם שנאמר עליהם (תהלים עח לו לז): ויפתוהו כפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בכריתו, ואהיה כטובל ושרץ בידו. ואף כי אהיה בדעת קלה ומעוטה לפני בוראי, שלא אוכל לעמוד כנגד תאוותי מפני כבודו שעה מעטת כזאת. ובהעלותו דבר זה בלבו ורוחו, אז ישמר מעברה:

ויהיה קל כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביו שבשמים. ואף מעון עקביו יהא נזהר, כי כל דרכיו יהיו במשקל. וכן אמר דוד (שם מט ו): למה אירא בימי רע, עון עקבי יסופני, והם העונות והמצות שאדם דש בעקביו ולא יחשבם לכולם.

הגיע עת האכל, ויחפש ולא מצא את התרפים, אז יהא מודה ומשבח לפני בוראו על אשר עזרו משונאיו, וזכה להיות שעה אחת בתשובה בעולם הזה, ובזה יאכל אכילת שחרית. וקדם אכילת הערב יתודה הכל כאשר אמרנו, וכן מזמן אכילה שבערב יעשה עד זמן שכיבה. הרי לך שלשה פרקים לשלשה ודוים, ככה יעשה כל הימים מיום תחלת תשובתו עד חדש ימים או שנה תמימה, עד שיתחזק ביראת הבורא ויניח כל מעשיו הרעים. וכשישמור עצמו מן העברות שהיה רגיל בהם, וכמה פעמים שבאו לידו ונזהר מהם, לא יירא עוד, כי מן השמים יסיעוהו, ואף העברות יחשבו לו לזכות.

ועל פשעיו הישנים אשר השליך מעליו, יהיה תמיד תוהה ומתחרט, ומבקש עליהם מאת המקום למחותם מספר הזכרונות. וגם יענה נפשו עליהם. ואם אדם

חלש הוא שאינו יכול לסבול ענויים קשים ותעניות, ימשוך מתאוותיו. ואל ימלא כל תאוותיו, לא במאכל ולא במשתה. וכן אמר הרב רבי אברהם בר דוד שהיה אחד מחסידי עולם, הגדר הגדול המעלה המפלא, מניעת המאכלות. וכן פרש דבריו, אל יעזב לגמרי מלאכול בשר ולשתות יין, כי דייק מה שאסרה תורה. אך בעת מאכלו ועודנו תאב לאכול, יניח ממנו לכבוד הבורא מתאוותיו ואל יאכל כפי תאוותו. ודרך זו תמנענו מחטוא ותזכירנו אהבת הבורא יותר מתענית אחד בשבוע, כי זה בכל יום תמיד, מדי אכלו ומדי שתותו, יניח מתאוותו לכבוד הבורא:

וישים לבו בתורה, אם היה רגיל ללמוד דף אחד, ילמוד שני דפים. כי גדול תלמוד תורה שמביא לידי מעשה. ויהיה מיסר עצמו בכפית יצרו לתורה ולמצות, והן הן יסורין של אהבה. ואל ילך אדם במצות הבורא כאדם העושה במקרה פעמים עושה פעמים מניח, אלא כלן יעשה בלב שלם תמיד. ואל יניח משום ענין, לא מפני עצלות, ולא מפני בושה. כגון, אם רגיל לאכול שלש סעודות שבת למצוה, ונתארח אצל בני אדם שאינם מחזיקים באותה מצוה, אל יניח המצוה מפני הבושה, כי אזי לה לאותה בושה, אלא יעזי פניו ויאמר, שימו [לחם] ואסעוד כזית כמצות הבורא. וכן כל כיוצא בזה. ואפלו אם יהיו העולם מתלווצצים עליו, מכל מקום יש לו להיות כפתי בעיניהם ולא יעבור על מצוה קטנה ממצות הבורא, שעל זה נאמר (משלי ה יט): באהבתה תשגה תמיד, כלומר באהבתה של מצוה תהיה שוגה ופתי להניח כל עסקיך ולדון בה. ודגמת זה מצינו ברבי אלעזר בן פדת, שהיה יושב בצד שוק התחתון של צפורי ועוסק בתורה, וסדינו מטל בצד שוק העליון, והיה נראה כפתי בעיני העולם בשביל אהבת מצות הבורא לעסוק בתורה (עירובין נד ב). ואם עשה כן ונפטר בחצי ימיו, נותנין לו שכר כאלו חי כל שבעים שנה, ימי שנותינו במצות. וזהו שאמר שלמה המלך עליו השלום בכתבתו (קהלת ה יא): מתוקה שנת העבד אם מעט ואם הרבה יאכל, אם ימיו מרבין או מעטין, שכרו של מעט כשכרו של מרבה. משה פרנס את ישראל ארבעים שנה, ושמואל הנביא פרנס עשר שנים, ושקלן הכתוב כאחד, דכתיב (תהלים צט ו): משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו. משל למלך ששכר פועלים, והתחילו במלאכה לעשות באמונה. אמר המלך לאחד מהם, בא ונטיל במדינות, בגנות ופרדסים. הלך עמו כל היום, והאחרים טרחו במלאכתן. לעת ערב באו למלך ואמרו, תן לנו שכרנו, ובא אותו שטיל עם המלך ושאל שכרו כמו כן. אמרו האחרים, ומה יש לך לקח, הלא לא טרחת כל היום כלו באמונה במלאכה. השיב להם, על ידי לא נשאר לפעול. וראה המלך

שֶׁהִדִּין עִמּוֹ וְנָתַן לוֹ שְׂכָרוֹ. כֵּן הוּא כָּתוּב בַּמִּדְרָשׁ תַּנְחוּמָא :

וְהָשֵׁב אֶל יְדֻמָּה בְּנִפְשׁוֹ לֹאמַר, לָמָּה זֶה הֵבֵל אֵינֶנּוּ, לָרִיק וּלְתַהוֹ כְּחֵי אֲכָלָה, כִּי אֵיךְ תַּעֲמֹד תְּשׁוּבָתִי לִפְנֵי עֲוֹנוֹתִי, וְכָל מָה שְּׂאוּכַל לַעֲשׂוֹת לֹא יוֹעִיל כְּגַגְד הָעֲוֹנוֹת שֶׁעָבְרוּ עָלַי. אֵל יֹאמַר כֵּן, כִּי הִבְטִיחַ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל יְדֵי יַחֲזָקָאֵל הַנִּבְיָא כִּי פִשְׁעֵיהֶם לֹא יִזְכְּרוּ עוֹד, דְּכָתִיב (יַחֲזָקָאֵל יח כא כב): וְהִרְשָׁע כִּי יָשׁוּב מִכָּל חַטָּאתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה וְשָׁמַר אֶת כָּל חֻקֹּתַי וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וְצִדְקָה, חֵיהָ יִחְיֶה לֹא יָמוּת, כָּל פִּשְׁעָיו אֲשֶׁר עָשָׂה לֹא יִזְכְּרוּ לוֹ, בְּצִדְקָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה יִחְיֶה.

וְעוֹד מִקְרָא מֵלֹא כָּתִיב עַל הַנִּבְהָלִים עַל עֲוֹנוֹתֵיהֶם, לַחֲזֹק יְדֵיהֶם לָשׁוּב, דְּכָתִיב (יַחֲזָקָאֵל לג י יא): וְאַתָּה בֶּן אָדָם אָמַר אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֵּן אָמַרְתֶּם לֹאמַר כִּי פִשְׁעֵינוּ וְחַטָּאתֵינוּ עָלֵינוּ וּבָם אֲנַחְנוּ נִמְקִים וְאֵיךְ נִחְיֶה, אָמַר אֲלֵיהֶם, חֵי אֲנִי נָאֻם אֲדַנִּי אֲלֵהֶם, אִם אַחֲפָץ בָּמוֹת הָרָשָׁע, כִּי אִם בְּשׁוּב רָשָׁע מִדְּרָכּוֹ וְנִחְיֶה, שׁוּבוּ שׁוּבוּ מִדְּרָכֵיכֶם הָרָעִים וּלְמָה תָּמוּתוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל. וּבִיד כָּל עֲבָדָיו הַנִּבְיָאִים הַזֵּהִיר אוֹתָנוּ הַשָּׁכֵם וְשִׁלּוּחַ עַל עֶסֶק הַתְּשׁוּבָה. וְגַם רַבּוֹתֵינוּ חֲכָמֵי הַדּוֹרוֹת הַזֵּהִירוּ מֵאֵד עַל הַתְּשׁוּבָה וְאָמְרוּ, שׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ. וְאָמְרוּ, גְּדוּלָּה מַעֲלָתָם שֶׁל בַּעֲלֵי תְשׁוּבָה מַצְדִּיקִים גְּמוּרִים. וְזֶהוּ שְׂאֵמְרוּ, מָקוֹם שֶׁבַעֲלֵי תְשׁוּבָה עוֹמְדִין, אֵין צְדִיקִים גְּמוּרִים עוֹמְדִים. וּגְדוּלָּה תְשׁוּבָה שֶׁמַּגֵּעַת עַד כֶּסֶף הַכְּבוֹד, דְּכָתִיב (הוֹשֵׁעַ יד ב): שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ, וְהָיָא מִן הַדְּבָרִים שֶׁנִּבְרָאוּ קֹדֶם בְּרֵאת הָעוֹלָם, וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ פֶּרֶשֶׁת בְּרֵאשִׁית (בְּרֵאשִׁית ד יג): וַיֹּאמֶר קִין אֶל יִי גְדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּא, שֶׁעָשָׂה תְשׁוּבָה, וּלְכֹךְ יֵשׁ בַּפֶּסוּק זֶה שֶׁבַע תְּבוֹת, לְפִי שֶׁהַתְּשׁוּבָה עוֹלָה עַד כֶּסֶף הַכְּבוֹד, שֶׁבַעֲהָ רְקִיעִים, שֶׁבַעֲהָ אוֹרִים. וְעַל יְדֵי הַתְּשׁוּבָה, וְכֹא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל. וְכֵן כָּתוּב (ישעיה נט ב): וְכֹא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וּלְשָׁבִי פֶשַׁע וְגו'. וְאֵין מִי אֲשֶׁר יָכוֹל לַדַּע וּלְהוֹדִיעַ עַד הֵיכָן כֹּחַהּ שֶׁל תְּשׁוּבָה.

לְכֵן כָּל אִישׁ הֵיכֵר וְחֹרֵד, יֵשִׁיב אֶל לְבוֹ יִרְאת הַבּוֹרָא וְיָשׁוּב מִכָּל חַטָּאתָיו וְיִכְיֶן לוֹ לֵב חֲדָשׁ וְטָהוֹר וְנָקִי לַעֲבוֹד אֶת בּוֹרְאוֹ, וְיִנְהַג אֶת עַצְמוֹ בְּכָל אֲשֶׁר אָמְרָנוּ, וְעוֹד כְּהִנָּה וְכִהְנָה, וְיִהְיֶה עָרוֹם בִּירְאָה לַחֲשׁוֹב מִחֲשָׁבוֹת אֵיךְ יוּכַל לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא, וְלַעֲשׂוֹת חֲפָצֵי בּוֹרְאוֹ בֵּינוּ וּבֵין קוֹנּוֹ וְלֹא לַעֲיִנִי אָדָם לְהַתְּפָאֵר. וְאֲשֶׁרִי הַזִּזְכָּה וּמִזְכָּה, וְכָל הָעוֹלָם לֹא נִבְרָא אֶלָּא בְּשִׁבְלִי, שְׁנֵאֲמַר (קהלת יב יג): סוּף דָּבָר וְגו' כִּי זֶה כָּל הָאָדָם, וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָה (בְּרֵכּוֹת ו ב): כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ לֹא נִבְרָא אֶלָּא לְצוּת לְזֶה:

אגרת התשובה

לרבנו יונה

(א) אחרי ה' אלהיכם תלכו ואתו תיראו, ואת מצותיו תשמרו ובקלו תשמעו ואתו תעבדו ובו תדבקון (דברים יג, ה). מי לא ייראה מלך הגוים כי לך יאתה, כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין פמון (ירמיהו י, ז). סוף דבר הכל נשמע, את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (קהלת יב, ג):

יראת אלקינו, ישתבח שמו לעד, יסוד התורה, מקור כל המצות והאזהרות והמוסרים, שנאמר, יראת ה' מקור חיים לסור ממקשי מות. ומצוה נאווה וחומה נשגבה, גדולה ובצורה עד שמים, אשר לא תמוש כל היום מכל נפש האדם יראת שמים, כמו שנאמר, כי אם ביראת ה' כל היום (משלי כג, יז). ויזרח שמש היראה על הנפש ועל כל מצפוניה, למשל ביום ובלילה ברעיונה. וזה הדבר יסוד הנפש, שנאמר, זכרו זאת והתאששו, השיבו פשעים על לב. וענין "והתאששו" הוסדו, כמו, ואשיא יחיטו. ויראה בכל עת אור הבושה על פני האדם, שנאמר, ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, זו הבושה, שהיא נכרת על פני האדם. מלמד, שהבושה מביאה לידי יראה. מכאן אמרו, סימן יפה לאדם שהוא בישן:

את ה' אלקיך תירא אתו תעבד, ובו תדבק ובשמו תשבע. עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה. עבדו את ה' בשמחה, באו לפניו ברננה. והיה כי יאמרו אליכם בניכם, מה העבדה הזאת לכם? והגדתם לבניכם לאמר, העבודה היא, שאנו חייבין להיות עבדי השם, יהי שמו מברך לעולם ולעולמי עולמים, אשר ברא כל היצור לעבד לפניו, כל הנקרא בשמו ולכבודו בראו, ולנו חלק ונחלה בעבודתו מכל הגוים והלשונות, אשר הוציאנו מארץ מצרים, מבית עבדים, להיות לו לעבדים, והעבד חייב לעשות עבודת רבו עקר מלאכתו; ואם יעשה עבודת עצמו עקר אין זה מדת העבד, אין זה כי אם רע לבו בחקת עבודת רבו. לפיכך אנו חייבין לעשות עקר מלאכתנו תורה ויראה ומעשים טובים. והוא שאמרו באבות דרבי נתן, רבי יהודה נשיא אומר, העושה תורתו עקר ומלכתו טפלה, עושים אותו עקר לעולם הבא. הנה האיר פתח דברינו במצות היראה והעבודה:

[יום א']:

(ב) זכרו תורת משה עבדי, אשר צויתי אותו בחרב על כל ישראל חקים ומשפטים. הזהירנו הנביא, עליו השלום, במקרא הזה, לזכר דברי התורה והמצוה, כי הזכירה מביאה לידי עשיה, וכמו שנאמר, למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי. ובגלל הדבר הזה יבוא אליהו הנביא, זכור לטוב, כמו שמפרש אחר המקרא הזה, שנאמר, הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא. על כן יש עלינו להזכיר איש את אחיו ואיש את רעהו דברי תורת אלקינו, ישתבח בשמים ובארץ; וכל ישראל ערבים זה בזה, שנאמר, הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ועל הכל יש לנו להזכיר לחברינו, הדברים אשר נכשלים בהם רבים, והדברים הנעלמים מעיני רבים, לחזק בהם ידים רפות ונכשלים אזור חיל:

(ג) כל איש מִיִּשְׂרָאֵל חַיִּב לְהַנִּיחַ תְּפִלִּין בְּשַׁעַת תְּפִלָּה. ובעל קרי אינו חייב טבילה כדי להניח תפלין, אלא מתר להניח בלא טבילה. ומי שאין הדבר נח לו להניח תפלין בבית הכנסת, לכל הפחות יניחם בביתו, ויקרא פְּרָשָׁה ראשונה של קריאת שמע. והתפלין צריכין עבוד לשמן, ושיהיו האזכרות נכתבות לשמן, שיזכר הסופר בשעה שהוא כותבן כי האזכרות הוא כותב. ולא יסיח דעתו מן התפלין עד שיסלק אותם מעל ראשו ומעל זרועו. ויניח של זרוע תחלה, ואחר כך בשל ראש. כשמניח תפלין בראשו יניחם במקום שער ולא במצחו, שהוא מקום שאין בו שער. והמקום מצות תפלין סופו לקים כל התורה, לפי שהוא מקבל עליו על מלכות שמים במצוה זו, ומתוך כך תבוא בלבו יראת שמים לבלתי יחטא, שנאמר, והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, המניח תפלין וקורא קריאת שמע זו היא קבלת על מלכות שמים שלמה, והעולם כלו נברא לקבל עליהם על מלכות שמים. ומי שאינו מניח תפלין, יש עליו קרוב לשלש מאות עונשין בכל שנה; והמניח בכול יום, יש בידו זכיות לאין תכלית. אמרו זכרונם לברכה, פושעי ישראל בגופן, כגון קרקפתא דלא מנחא תפלין מעולם:

(ד) וְכָל הַמִּתְעַטֵּף בְּצִיצִית, קדשתו כפולה מחברו, שנאמר, למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה בספרי, "והייתם קדושים" מלמד שהציצית מוספת קדשה. וצריך שיהיו החוטין שזורין, ושירחק מקום חוטי הציצית משפת הטלית, מזה ומזה, כמלא קשר גודל, ויזהר

שִׁיחִיה בַּתוֹךְ שֶׁל אַצְבָּעוֹת:

ה) וְחַיֵּב אָדָם לִקְבֹּעַ מְזוֹזָה בְּכָל הַשְּׁעָרִים שֶׁבְּבֵיתוֹ בֵּין בְּכָל הַחֲדָרִים, בֵּין בְּכָל הָעֲלִיּוֹת, אֲפִלּוּ עֲשָׂרִים אוֹ יוֹתֵר. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָהּ, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ תַּפְלִין בְּרֹאשׁוֹ וּבִזְרוּעוֹ, וְצִיצִית בִּבְגָדוֹ, וּמְזוֹזָה בַּפֶּתַח מִבֶּטֶח לוֹ שֶׁלֹּא יִחָטָא, שְׁנֹאֲמַר, וְהַחוּט הַמְּשָׁלֵשׁ לֹא בִמְהֵרָה יִנָּתֵק:

ו) וְחַיֵּב אָדָם לְהִתְפַּלֵּל בְּכָל יוֹם. וְאָסוּר לִטַּעַם כָּלוּם קֹדֶם שִׁיתְפַּלֵּל, שְׁנֹאֲמַר, וְעַבַּדְתֶּם אֶת ה' אֱלֹקֵיכֶם וּבִרְךָ אֶת לַחֲמֶךָ וְאֶת מִימֶיךָ וְגו' עֲבוּדָה זֹאת הִיא תַּפְלָה. וְלֹא יַעֲשֶׂה מְלָאכָה קֹדֶם שִׁיתְפַּלֵּל. וְהַמְּשָׁכִים לִפְתַּח חֲבֵרוֹ וּמִקְדִּים לוֹ שְׁלוֹם קֹדֶם שִׁיתְפַּלֵּל כָּאִלוֹ עֲשָׂאוֹ בָּמָה. וְעָקֵר מִצּוֹת תַּפְלָה שִׁיכּוֹן אֶת לְבוֹ בְּשַׁעַת הַתַּפְלָה, וַיִּטְהַר מִחֲשַׁבְתּוֹ מִכָּל עֲסָקָיו, שְׁנֹאֲמַר, וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָהּ בְּסִפְרִי, אִיזוֹ הִיא עֲבוּדָה שְׁבִלֵּב? הִנּוּ אוֹמְרִים, זֹאת תַּפְלָה. וַיַּעֲמֵד בְּשַׁעַת הַתַּפְלָה בִּירְאָה וּפְחָד, שְׁנֹאֲמַר, עֲבַדוּ אֶת ה' בִּירְאָה וְגו'. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָהּ, אֵין עוֹמְדִין לְהִתְפַּלֵּל אֲלֹא מִתּוֹךְ כִּבּוֹד רֹאשׁ. וְאִם הִתְפַּלֵּל וְלֹא כּוֹן צְרִיךְ לַחֲזֹר וּלְהִתְפַּלֵּל. אֲבָל אִם כּוֹן לְבוֹ בְּבָרְכָהּ רֹאשׁוֹנָה, אֵף עַל פִּי שֶׁפָּשַׁע וְלֹא כּוֹן לְבוֹ בְּשָׂר הַבְּרָכוֹת, אֵין צְרִיךְ לַחֲזֹר וּלְהִתְפַּלֵּל:

וּבְשַׁעַת שֶׁשְׁלִיחַ צָבוּר חוֹזֵר וּמִתְפַּלֵּל, חַיֵּב לַעֲנוֹת אָמֵן עַל כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה; וַיְכוֹן לְבוֹ בְּכָל בְּרָכָה וּבְרָכָה, כְּדִי שֶׁיֵּדַע עַל אִיזוֹ בְּרָכָה הוּא עוֹנֶה אָמֵן. וַיֵּשׁ לוֹ בְּזֶה שְׂכָר כָּפוֹל, וְהִנּוּ זֶה כָּמִי שֶׁהִתְפַּלֵּל שְׁתֵּי פַעַמִּים, זֶה אַחֵר זֶה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָהּ בַּמְדְּרָשׁ, אִם הִתְפַּלֵּלְתָּ וְלֹא כּוֹנֵן לָבָד, וְחֲזַרְתָּ וְהִתְפַּלֵּלְתָּ תִּהְיֶה מִבְּשׁוּר שֶׁתַּפְלִתָּךְ נִשְׁמַעַת. וְלֹא יַשְׁעָה בְּדַבְרֵי חֲלִין בְּבֵית הַכְּנֶסֶת. וְכָל הַמְּסַפֵּר בְּעֲסָקָיו בְּבֵית הַכְּנֶסֶת כָּל זְמַן שֶׁשְׁלִיחַ צָבוּר מִתְפַּלֵּל, הִנּוּ זֶה חוּטָא, וְתַחַת בּוֹ גִּיעַרַת הַבְּרוּרִים, וְגַם כָּל הַקָּהָל חַיִּבִּין לְהוֹכִיחוֹ וּלְחַשֵּׁךְ אוֹתוֹ מִחָטָא לְשֵׁם יִתְעַלֶּה עָדֵי עֵד; וְכָל הַיְצוּרִים נִבְרָאוּ לְכָבוֹד הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וְאִם יִפְנֶה לְבָבָד וְלֹא תִשְׁמַע בְּשַׁעַת שֶׁמִּשְׁבַּחִין לְפָנָיו וּמְסַפְרִין תְּהִלּוֹתָיו וְעֻזּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו אִיֶּה הַכְּבוֹד וְאִיֶּה הַמּוֹרָא! אֵף כִּי הַמְּסַפֵּר בָּעֵת הַהִיא שִׁיחַת חֲלִין, גָּדוֹל עוֹנֵה מִנְשׂוּא:

וְחַיֵּב אָדָם לְהִשְׁכִּים לְבֵית הַכְּנֶסֶת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָהּ, כָּל הַמְּשָׁכִים וּמַעֲרִיב לְבֵית הַכְּנֶסֶת מֵאֲרִיךְ יָמִים. וְעוֹד אָמְרוּ, הַנִּמְנָה מַעֲשֶׂרָה רֹאשׁוֹנִים, נוֹטֵל שְׂכָר כְּנֶגֶד כָּלָם. וְהַהוּלָךְ בָּקָר וְעָרֵב לְבֵית הַכְּנֶסֶת בְּעוֹלָם הַזֶּה, זוֹכָה לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, שְׁנֹאֲמַר, אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתָךְ, עוֹד יִהְיֶה לְךָ סֵלָה. וְהָאוֹהֵב לִילָךְ לְבֵית

הכנסת, אוהב להקדוש ברוך הוא, שנאמר, מה ידירות משכנותיה ה' צבאות:
ובשעה שאדם קורא קריאת שמע ומגיע לפסוק, ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך
ובכל נפשך ובכל מאדך. יעלה על לבבו מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, "בכל
נפשך" אפלו נוטל את נפשך, וישעבד את נפשו לשם יתברך, ויגמר במחשבתו
למסר נפשו על קדשת השם ולהרג עליו ותחשב לו לצדקה כאלו נהרג על קדשת
השם. ונגלה לנו זה הסוד ממה שאמרו בספרי, "בכל נפשך" זה שאמר הכתוב, כי
עליך הרגנו כל היום וכי אפשר לו לאדם להרג בכל יום? אלא, אלו הצדיקים,
שמעלה עליהם הכתוב כאלו נהרגין בכל יום:

ז) וחיב אדם לעסק בתורה בכל יום, שנאמר, והיה עקב תשמעון את המשפטים
האלה ושמרתם ועשיתם אתם; ונאמר, ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם; ואמרו
רבותינו זכרונם לברכה, תלמוד תורה כנגד כלם. ואמרו בספרי, כשם שתלמוד
תורה גדול מכל המצות, כך ענש בטול התורה גדול משאר עבירות. ומצינו בבית
ראשון, שותר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל גלוי עריות ושפיכות דמים,
ולא ותר על עון בטול תורה, שנאמר, מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי
ה' אליו ויגידה, על מה אבדה הארץ. ויאמר ה' על עזבם את תורת אשר נתתי
לפניהם. והרוצה להנצל מן הענש המר והעון הגדול הזה, יתעסק בצרכי
התלמידים והרבנים הלומדים לשם שמים, ויעזר בשכירות הרבנים, כדי שיעמדו
בעירו ויהיו עוסקים בתורה על ידו. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה בספרי, כי זה
הוא מה שאמר הכתוב, עץ חיים היא למחזיקים בה 'ללומדיה' לא נאמר, אלא
'למחזיקים בה', שהם מחזיקים ידי התלמידים והרבנים:

כשבני אדם פוסקין ממלאכתם ומעסקיהן והולכין לבתיהן, או יושבין בקרנות,
והם בטלים או משיחים בדברים בטלים רעתם רבה וחטאתם כבדה מאד, לפי
שהם מבזים את התורה; שאלו היו מאמינים שאין תכלית למתן שכרה למה לא
ישיבו רגליהם לבית הספר ללמד הלכות, או קורא מקרא או סדור התפלות? הלא
האדם זריז ואץ ברגליו למלאכתו ולעסקיו, ויודע כי הכל הבל; ואיך ישכח חיי
העולם הבא ולא יתן להם חלק ביום מן הימים או שעה מן השעות, אף בעת שהוא
בטל ממלאכתו, ובל יאמר בלבבו, עת לעשות לה', לקרא בתורה ולתנות צדקות
השם! אשם הוא, אשם אשם לה'. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה, כי זה
שאמר הכתוב, כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, הפרת תפירת הנפש ההוא עונה

בה, כי זה על כל מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, שהוא בזה את דבר ה'. על פן חייב כל אדם לתקן מקום בביתו, וישים לו שם הלכות או תהלים או סדור תפלות, וכאשר יפנה מעסקיו ומדי עברו ממלאכתו יסור שמה לשנות או לקרות:

וגם בתקנה הזאת יפליא עצה על נפשו לחשוף נפשו מני שחת, ויחשב על קצו ויבין אחריתו; כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, הסתפל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עברה, דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן את החשבון. גם יכין את לבו בעת ההיא ויקרא דברי הספר הזה; ואם יראה כי הוא מקים את כל תקף דברי הספר הזה ישמח לבו ויגל כבודו; והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, ישוב היום שמה ימות למחר, ונמצאו כל ימיו בתשובה, שנאמר, בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. וטוב ונכון שיקנס כל אדם עצמו בפשוט או במחצה, על כל יום ויום שיפשע מלכת לבית הכנסת ואל המקום אשר שם לו ספר אחד מספרי הקדש:

[יום ב']:

ח) וחיב אדם לדרש טוב לעמו וחבריו בכל הדברים שהוא אוהב ודורש טוב לנפשו, שנאמר, ואהבת לרעך כמוך. ואמרו חכמים זכרונם לברכה, "ואהבת לרעך כמוך" זה כלל גדול בתורה, שעל ידי השלום מקימין ישראל את התורה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, שקול השלום כנגד הכל. ועל פן אנו אומרים בתפלה, עשה שלום ובורא את הכל. ותפלת הצבור נשמעת, כשהן בשלום, וכל דרכי התורה מביאות לידי שלום, שנאמר, וכל נתיבותיה שלום. וישראל אוהבי שלום הם, והקדוש ברוך הוא ברכם בשלום, מפני שהשלום מחזיק כל הברכות, שנאמר, ה' יברך את עמו בשלום. על פן נקראת כנסת ישראל "שולמית", ואמות העולם נקראו "שונא שלום", שנאמר, עם שונא שלום:

וחיבין ישראל לברר אנשים ברורים, שיטילו שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחברו, שיהא בידם כח לכף ולהכריח בני אדם על השלום. ויהיו אותם הברורים, אנשים שמחים, שיודעים לפייס ולרצות בני אדם, להטיל שלום, ולא יהיו כעסנים ורגזנים, שנאמר, איש חמה יגרה מדון; ונאמר, מענה רף ישיב חמה. ואמרו בתלמוד על המטילים שלום, גברי בדיחי אגן ומשונין שלמא. ואמרו חכמים

זכרונם לברכה על האנשים האלה שהם מטילים שלום בשמחה ובטוב לבב, כי מבטח להם שהם בני העולם הבא:

ט) ויזהר אדם שלא יקלל חברו ולא יקלל את עצמו, לא בשם ולא בכנוי, שהמקלל את חברו או את עצמו בכל הכנויים חייב מלקות. וזאת מן העבירות החמורות שבתורה, שנאמר, אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת ליראה את השם הנכבד והנורא הזה והפלא ה' את מכתך; ופרשו חכמים, "אם לא תשמר לעשות ליראה את השם" שלא תזכרהו על מה שהזהרת שלא להזכיר, שכבר הזהירה תורה שלא יקלל אדם את חברו, שנאמר, אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר; ונאמר, לא תקלל חרש וגו'; ואמרו חכמים, הוא הדין לכל אדם, שאסור לקללו. ולא חייבה התורה מלקות על המקלל את חברו, עד שיקלל אותו בשם או בכנוי. ויזהר אדם כשהוא רוצה לאמת את דבריו ואומר, דבר זה אמת הוא, כה יושיעני ה'! לא יאמר כן, אלא דבר אמת, לפי שזו שבועה היא, ונקראת "שבועת האלה":

י) ויזהר אדם, שלא יזכיר את השם לבטלה, שנאמר, את ה' אלקיך תירא, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה בסדר "קדשים תהיו", כי בא הכתוב הזה להזהיר שלא יזכיר אדם שם שמים לבטלה. והמזכיר את השם או את הכנוי, צריך להזכירו באימה וביראה; ואותם שאינם מזכירים את השם באימה וביראה, אינם יודעים את השם, שנאמר, ישראל לא ידע עמי לא התבונן, וכן פרשו חכמינו זכרונם לברכה בויקרא רבה. ויזהר אדם, שלא יזכיר השם או את הכנוי אלא בידיים נקיות ובמקום נקי, ואם אינו יודע אם המקום נקי אם לאו, אל יזכיר את השם, כמו שפרשו חכמינו בברכות. ועוד אמרו חכמינו זכרונם לברכה, כי דבר ה' בזה זה המזכיר דברי תורה במבואות המטנפות:

יא) ואסור לאדם להסתפל באשת איש מן התורה, שנאמר, ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, לבא ועינא תרי ססורי דחטא ניהו. ואסור להסתפל אפלו באשה פנויה מדברי קבלה "ברית כרתי לעיני ומא אתבונן על בתולה":

וכל המסתפל באשת איש, מכשיל כח יצרו הטוב, והודו נהפך עליו למשחית, שכן אמרו חכמים, המסתפל בעריות, קשתו ננערת, ואשר לא ישא עיניו אל אשת איש, זוכה ותחזינה עיניו בנעם ה', מדה כנגד מדה, חלף עבודתו אשר לא זן עיניו

במראה האסור; שָׁכַךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ, כָּל הַכּוֹבֵשׁ עֵינָיו מִן הָעֲרִיּוֹת, זֹכֶה וּמִקְבֵּל פְּנֵי שְׂכִינָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר, וְעַצֵּם עֵינָיו מֵרְאוֹת בָּרָע, וְנֶאֱמַר אַחֲרָיו, מִלֶּךְ בִּיפְיוֹ תַחֲזִינָה עֵינֶיהָ:

וְאָסוּר לִיגַע בְּאִשׁתְּ אִישׁ, בִּידֵיהָ אוֹ בַּפְּנֵיהָ אוֹ בְּכָל דָּבָר מֵאַבְרִיָּהּ, מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר, אִישׁ אִישׁ אֶל כָּל שָׂאֵר בָּשָׂרוֹ לֹא תִקְרָבוּ. וְכֵן הִלָּכָה בְּרוּרָה, שֶׁהַקְרִיבָה הַזֹּאת הִיא הַנִּגְיָעָה בִּידֵיהָ אוֹ בַּפְּנֵיהָ אוֹ בְּכָל דָּבָר מֵאַבְרִיָּהּ כְּדֵי לְהַנּוֹת מִן הַנִּגְיָעָה; וְזֹאת מִן הָעֲבֻרוֹת הַחֲמוּרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה. וּמִתְבָּרַר בְּמַסְכַּת סִנְהֶדְרִין, כִּי רָאוּי לְאָדָם שִׁיְהָרֵג וְאֵל יַעֲבֹר עַל זֶה, וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחֻכְמָתוֹ, וּמוֹצֵא אֲנִי מֵרַמְּמוֹת אֶת הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִיא מְצוּדִים וְחֻרְמִים לְבָהּ אָסוּרִים יָדֶיהָ וְגו':

וְאָסוּר לְאָדָם לְהִרְהֹר בְּאִשָּׁה, מִן הַתּוֹרָה, וְאֶפְלוּ הִיא פְּנוּיָה. וְחֲמוּר הִרְהוּר הַפְּנוּיָה מִמַּגָּעָה, לְפִי שֶׁעַל הִרְהוּר עוֹבֵר בְּלֹא מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר, וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דָּבָר רָע, וּפִרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ, שֶׁלֹּא יִהְיֶה אָדָם בְּיוֹם וַיָּבֹא לִידֵי טְמֵאָה בְּלִילָה:

(יב) וַיִּזְהַר אָדָם שֶׁלֹּא יִדְבֹּר לְשׁוֹן הָרַע, שָׁכַךְ אָמְרוּ חֲכָמִים, כָּל הַמְּסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בַּעֲקָר, שֶׁנֶּאֱמַר, אֲשֶׁר אָמְרוּ לְלִשְׁנָנוּ נִגְבִּיר שִׁפְתֵינוּ אֶתְנוּ מִי אֲדוֹן לָנוּ. וְכֵן אָסוּר לוֹ לְאָדָם לְקַבֵּל לְשׁוֹן הָרַע, שֶׁנֶּאֱמַר, לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שׁוֹא. וְאָמְרוּ חֲכָמִים, אַרְבַּע כְּתוּבֹת אֵין מִקְבָּלוֹת פְּנֵי שְׂכִינָהּ, וְאֵלוֹ הֵן, כֶּת לְצִים, כֶּת חֲנֻפִּים, כֶּת שְׁקָרִים, כֶּת מְסַפְּרֵי לְשׁוֹן הָרַע. וַיִּזְהַר אָדָם שֶׁלֹּא יִדְבֹּר אֶחָד בִּפְהָ וְאֶחָד בִּלְבָב, שֶׁנֶּאֱמַר, נֹצַר לְשׁוֹנְךָ מֵרַע וּשְׁפִתֶיךָ מִדְּבַר מִרְמָה. וַיִּזְהַר אָדָם מִן הִרְכִּילוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר, לֹא תִלֶּךְ רַכִּיל בְּעַמֶּךָ:

(יג) וְחִיב אָדָם לִהְיוֹת רַחֲמָנִי, וְאֵל יֵהָא צַר עֵין, שֶׁנֶּאֱמַר, לֹא תֵאֱמָץ אֶת לִבְכָּךְ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאַחִיךָ הָאֲבִיּוֹן:

(יד) וַיִּזְהַר אָדָם מִן הַגָּאוּהָ וּגְסוּת הָרוּחַ, שֶׁאָדָם שִׁישׁ בּוֹ גָּאוּהָ נִקְרָא תוֹעֵבָה לְפָנֵי הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר, תוֹעֵבַת ה' כָּל גְּבוּהַ לֵב; וְנֶאֱמַר, לִבְלִיתִי רוּם לִבְכוֹ מֵאַחֲיוֹ; וְנֶאֱמַר, וְרֹם לִבְכָּךְ וּשְׂכַחַת אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ:

(טו) יִזְהַר אָדָם שֶׁלֹּא יִשָּׂא אֶת חֲבֵרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר, לֹא תִשָּׂא אֶת אַחִיךָ בִּלְבָבְךָ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ, בֵּית שְׁנֵי הָיָה שֵׁם תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּמִפְּנֵי מָה חָרַב? מִפְּנֵי שֶׁנֶּאֱמַר חָנָם שֶׁהָיָה בֵּינֵיהֶם. שֶׁנֶּאֱמַר חָנָם מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לִידֵי עֲבֻרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ, וְאַהֲבַת לְרַעְיָךְ כְּמוֹךָ זֶה כָּלֵל גְּדוּל בַּתּוֹרָה, שֶׁעַל יְדֵי אַהֲבַת הַחֲבֵרִים וְהַשְׁלֹם מִקִּימֵין יִשְׂרָאֵל אֶת הַתּוֹרָה:

[יום ג']:

טז) רבים חושבים, כי לא תאבד הנפש בהמנע מן הטוב ובחשך מן הישר, ולא ידעו ולא יבינו כי המעלים עיניו מן הצדקה, רעתו רבה וחטאתו כי כבדה מאד: אמנם הגזל מן העברות החמורות, ועון המעלים עיניו מן העני גדול מן הגזל, שנאמר, הנה זה היה עון סדם אחותך, גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנתיה, ויד עני ואביון לא החזיקה אף על פי שהיו אנשי סדם אנשי חמס, כמו שנאמר, ואנשי סדם רעים וחטאים, שם הכתוב ראש עונם, אשר לא החזיקו יד עני ואביון. ונאמר, השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיה האביון ולא תתן לו, וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא הנה נקרא צר עין, בליעל השם הרע משמות הרשעים; וכן הוא אומר בנבל, אל נא ישים אדני את לבו אל איש הבליעל הזה על נבל, כי כשמו כן הוא; ופרשו רבותינו זכרונם לברכה במדרש תהלים, כי נקרא בליעל מפני שהיה צר עין, שנאמר לעבדי דוד, ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחי אשר טבחי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, כל המעלים עיניו מן הצדקה, כאלו עובד עבודה זרה. ומצות יראת שמים לעשות הטוב ולקחת מצות, שנאמר, יראת ה' אלמדכם. מי האיש החפץ חיים וגו'. [טוב עין הוא יברך, כי נתן מלחמו לדל; ונאמר, וירא מצוה הוא ישלם:

רבים יודעים חיוב מצות הצדקה ושכר פעלתה ולא ידעו פרשת גמילות חסדים. ואמת הדבר ויציב ונכון, כי יש אדם החזיק ידו בגמילות חסדים; ואם דל הוא ואין ידו משגת וישם בים ידו ובנהרות הצדקה ימינו, בלא כסף ובלא מחיר, וברוח שפתי ילפש צדקה כשריון, ובאמרי פיו היו יהיה רב פעלים, ויגדיל ויאדיר מעשים טובים, גדולים מן האדיר אשר בנדיבים ומן המפזרים ונותנין לצדקה: וזה מעשה גמילות חסדים:

ידבר על לב העני, ויהיו דבריו נחת רוח לאביון, וינחמנו ממעשיו ומעצבון ידיו, ויכבדו וינשאוהו, ויכר מדבריו כי עגמה נפשו לאביון. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפיסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות, שנאמר, ותפק לרעב נפשך. והוא ענין הפיוס בדברים, והראות לו הרצון הטוב בנפש חפצה. וראה בפרשה באר היטב, כי שכרו הרבה מאד מעושה הצדקות, ובכרותיו רבות ונכבדות ממנו:

והשני ילֹוה לְעַנִּי לְטוֹב לוֹ, לְהַרְחִיב לוֹ. וְנֹאמַר, טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמְלֹוה; וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ, גְּדוֹל הַמְּלֹוה לְפָנֵי מִן הָעוֹשֶׂה צְדָקָה:

וְהַשְׁלִישִׁית נוֹתֵן לוֹ עֶצֶה וְדֹכֵר לְרוּחָתוֹ וְהַצֵּלָתוֹ, וְיִטַּל שָׂכָר עַל פְּרֵי הָעֶצֶה וְנִחַת רוּחַ שְׁעֶשֶׂה לוֹ, כִּי הָאָדָם שֶׁמַּח בְּהַכִּירוֹ אֶהְבֵּת חֲבֵרוֹ הַנֶּאֱמָנָה לוֹ, בְּהַשְׁגִּיחוֹ עַל אַחֲרוֹתָיו מַחֲלוֹנוֹת רְצוֹנוֹ הַטוֹב, שֶׁנֹּאמַר, שֶׁמֶן וְקִטְרֶת יִשְׁמַח לֵב, וּמִתֵּק רֵעֵהוּ מַעֲצַת נֶפֶשׁ:

וְהַרְבִּיעִית יִשִּׁית יְצוֹת לְפָנֵי רַבִּים לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וְחֶסֶד, וְיִקְבַּל שָׂכָר עַל הָרַבִּים אֲשֶׁר הִצְדִּיק וְעַל הַנֶּפְשׁוֹת אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה, וְיִשְׁתַּכַּר עַל הַצְדָּקָה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַל יָדוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר, וְנִגְדִּיב נְדִיבוֹת יַעֲץ וְהוּא עַל נְדִיבוֹת יָקוֹם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ, גְּדוֹל הַמַּעֲשֶׂה יוֹתֵר מִן הָעוֹשֶׂה, וְזֶהוּ שְׂכָתוֹב, וְאֶהְבֵּת חֶסֶד. וּמִן הַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר יִשְׂבַּח כָּל הָאָדָם, כָּל עֲשֵׂה הַטוֹב וְכָל מִיִּטְבִּי צֶעֶד, לְחֻזַּק יָדָם וּלְמַעַן יֵאָחֲזוּ דִרְכָם וְיִוָּסִיפוּ [אִמְרָן]. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ בַּמִּדְרָשׁ, אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עַר "אֲנִי יִשְׁנָה" בְּגִלּוֹת מִן הַצְדָּקָה מִבְּלִי יִכְלֹת, "וְלִבִּי עַר" לְגַמְלֵלוֹת חֲסִדִּים:

יז) שְׁבוּעַת שֶׁקָר הִקְשָׁה לַעֲבוּדָה זָרָה. וְאַחֵר שֶׁהִזְהִירָה הַתּוֹרָה בַּעֲשֻׂרֵת הַדְּבָרוֹת עַל עֲבוּדָה זָרָה הִזְהִירָה עַל שְׁבוּעַת שְׁוָא. וְנֹאמַר בַּעֲבוּדָה זָרָה, כִּי ה' אֱלֹקֶיךָ אֵשׁ אֹכֶלֶת הוּא אֵל קָנָא, לוֹמֵר, אֵף עַל פִּי שְׁאֵנִי רַחוּם וְחַנוּן, כּוֹעֵס אֲנִי עַל עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה; וְנֹאמַר עַל שְׁבוּעַת שֶׁקָר, וְנִקָּה לֹא יִנָּקֶה, לוֹמֵר, אֵף עַל פִּי שְׁאֵנִי מְנַקֶּה לְשָׁבִים בְּשָׂאָר עֲבֻרוֹת, אִינִי מְנַקֶּה הַנִּשְׁבָּע לְשֶׁקָר:

הָעוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה מַחֲלֵל אֶת הַשֵּׁם, שֶׁנֹּאמַר, כִּי מִזִּרְעוֹ נָתַן לְמֹלֶךְ, לְמַעַן טַמֵּא אֶת מִקְדָּשִׁי וּלְחַלֵּל אֶת שֵׁם קָדְשִׁי. וְהַנִּשְׁבָּע שְׁבוּעַת שֶׁקָר מַחֲלֵל אֶת הַשֵּׁם, שֶׁנֹּאמַר,

וְלֹא תִשְׁבְּעוּ בַשֵּׁמִי לְשֶׁקָר וְחִלְלֹתָ אֶת שֵׁם אֱלֹקֶיךָ אֲנִי ה'. וְכַשְּׁבִית דִּין מִחֲיָבִין שְׁבוּעָה עַל הָאָדָם, וְהוּא יוֹדֵעַ בַּעֲצָמוֹ שְׁאֵינוֹ יָכוֹל לְשַׁבַּע בְּאִמַּת אֲסוּר לוֹ לוֹמֵר "אֲנִי אֲשַׁבַּע" בְּכַדִּי לֵאמֹר חֲבֵרוֹ לְהַתְפָּשֵׁר עִמּוֹ, שֶׁכֵּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ בְּמַכְלֵתָא מִנֵּין שְׁלֹא יִקְבַּל עָלָיו לְהַשְׁבָּע? שֶׁנֹּאמַר, לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹקֶיךָ לְשָׁוָא, וְלִשּׁוֹן קִבְלָהּ הוּא, כְּמוֹ, לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שְׁוָא, שֶׁתִּרְגְּמוֹ, לֹא תִקְבַּל שְׁמַע דִּשְׁקָר:

הַמְלִישִׁינִים, וְהַמְסוּרוֹת, וְהַנּוֹתְנִים חֲתִיתָם בְּאַרְץ חַיִּים, יוֹרְדִין לְגִיּהֵנָם וְנִדְוָנִין שֵׁם לְדוּרֵי דוּרוֹת:

יח) הַמְלַבֵּין פָּנֵי חֲבֵרוֹ בְּרַבִּים וְלֹא עֹשֶׂה תְּשׁוּבָה, אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, וְאֵין

תשובתו תשובה עד שירצה את חברו:

יט) ואסור לצער כל איש מישראל, בין בדברים בין במעשה, שנאמר, לא תונו איש את עמיתו, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, באונאת דברים הכתוב מדבר. ולשון אונאה לשון צער, שנאמר, והאכלתי את מוניך את בשרם. כשמזהיר הכתוב על אונאת ממון, הזכיר שם "מקח וממכר", שנאמר, וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו. ואם הוא מצער בדברים או במעשה אלמנה ויתום, חייב מיתה בידי שמים, שנאמר, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק וגו', וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב:

כ) המלוה ברבית מתמוטט וממונו כלה, ואבד עשרו בענין רע. אפלו ממון שהרויח בזעת אפו ועשר שעשה במשפט פרוטה של רבית מכלה את כלו, ולא יעשר ולא יקום חילו, ואחריתו עדי אבד, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, בא זה ואבד את זה; ונאמר, כספו לא נתן בנשך ויחיד על נקי לא לקח, עשה אלה לא ימוט לעולם. למדנו, שהמלוה ברבית מתמוטט. ואמרו חכמינו זכרונם לברכה, שהמלוה ברבית מתמוטט ואינו עולה לעולם, שנאמר בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה. אמרו חכמינו זכרונם לברכה, אף על פי שיש עליו מלאך מליץ וכו', על העושה עברות, ומזכיר על זכיות שבידו; אבל המלוה ברבית, אין מלאך אחד מלמד עליו זכות:

כא) עון נבלות הפה מן העברות החמורות שמחריבות, שנאמר, על כן על בחוריו לא ישמח ה' ואת יתמיו ואת אלמנותיו לא ירחם, כי כלו חנף ומרע וכל פה דבר נבלה, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. המספר לשון הרע, כופר בעקר, שנאמר, אשר אמרו ללשננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו:

כב) תקנה גדולה ליראת שמים ודרכי תשובה עשה לה רב וקנה לה חבר. ותרבר תמיד עם החבר בדרכי יראת שמים, ותתיעץ עמו תמיד על תקון מעשיך, והיאך תנצל מן החטא בכל דבר ודבר שיבוא לידך, שנאמר, אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו. ואמרו באבות דרבי נתן, רבי עקיבא אומר, המדבק לעוברי עברה, אף על פי שאינו עושה כמעשיהם, מקבל פרענות, כיוצא בהם, והמדבק לעושה מצוה, אף על פי שאינו עושה כמעשיהם, מקבל שכר כיוצא בהם:

הדרש השני:

[יום ד']:

כג) לא יתפר אדם בגד צמר בחוט של פשתן, אלא בקנבוס או במשי. ולא ישים אמרא של בגד פשתים הנקרא פירמא, בבגד צמר. ועור, שתפרו בה חתיכות בגד פשתים במקום וינא, לא יתפר בבגד צמר, עד שיסיר ממנה בגד הפשתים. וכן כרים וכסתות של צמר לא יתפר אדם בחוט פשתן, אלא בחוט קנבוס או בחוט של צמר. אפלו עשר מצעות, זו על גבי זו, ויש פלאים בתחתונה לא ישב על העליונה. וצריך שיעשו החיטין גדר, שלא יתפרו בגד צמר אלא בקנבוס או במשי:

כד) לא ישחית אדם פאת זקנו, ולא יעשה כמעשה המניחים חוט של שערות ומגלחים השאר בתער, כי תועים הם, ואי אפשר בלא מכשול; אלא יגלחו כל זקנם במספרים. וכן עושין בכל גלות החל הזה אשר בצרפת. אמנם תחת הגרון אינו אסור מן התורה, לפי שאין שם פאה, אבל אסרו חכמינו זכרונם לברכה להעביר שער בתער בכל מקום [שבגוף], ואפלו (על) [תחת] זרועותיו, לפי שדומה לתקון הנשים, אבל מתר להעבירו במספרים:

כה) גיד הנשה ושמנונית שלו אסור מן התורה בהנאה. לפיכך לא יתן אותו לשפחתו ולא לעבדו, אלא לכלבים שאין מזונותיו עליו, שכל דבר האסור בהנאה, אסור למכרו ואסור לתנו במתנה, מפני שמחזיקין לו טובה; ואסור לתנו לחתול או לכלב שמזונו עליו:

כו) קדרה שהניחה שפחה על האש, ונתבשלה כמאכל בן דרוסאי אותו תבשיל אסור באכילה, ושוברין את הקדרה, ומגעילין את הקערות שאכלו בהן אותו תבשיל. ואם הקערות של חרס, ישברו. ואף על פי שהדליק ישראל את האור, לא תתן השפחה את הקדרה על גבי האש, אלא יהודית נותנת הקדרה על גבי האש. והשפחה יכולה לנער את הקדרה; וכל שעה שתעביר את הקדרה מעל גבי האש קדם שנתבשלה כמאכל בן דרוסאי, צריכה היהודית להחזירה על גבי האש:

השולח מחבת לתנור, שקורין קסולה, ביד נכרי, ואין שם שומר ישראל, הרי הבשר אשר במחבת נבלה חוששין שמא תחליף הגוייה חתיכה מן החתיכות, או תחליף התרנגולת או תחליף המרק; שכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה, בשר של ישראל ביד גוי אסור אפלו בחותם אחד, עד שיהא שם חותם בתוך חותם:

לא יתן הנכרי המחבת לתוך האש, אף על פי שיש שם שומר ישראל, אפלו השליך הישראל עץ אחד לתוך התנור. ואין התנור נכשר בהשליכת העץ אלא לאפות נאם הפת] בלבד, אבל לא לתבשיל; אלא שצריך שיתן היהודי את המחבת לתוך התנור, למקום שראוי להתבשל שם:

היהודית ההולכת לתנור לאפות פת, תשליך הקודמת לאפות עץ אחד לתוך האור, ושכרה הרבה מאד.

ומפיסים (מז) [האופה], שייטב הדבר בעיניו, מקום שאין היהודית הולכת לתנור, שוכרין הקהל איש אחד להשפיר התנור:

כז) ישמעאלית שטבלה לשם עבדות אם לא האמינה בתורת משה, ואינה מקימת ומקבלת עליה מצות שאשה חייבת בהם, הרי היא עושה יין נסוף במגעה, והרי היא גויה לכל דבריה:

יין שנתנו בו מעט דבש ונגע בו גוי הרי הוא יין נסוף. וכן הורו כל חכמי צרפת ואלמניא ופרובינצא וקטלוניא, ולא פקפק אחד מהם בדבר מעולם:

צבע שנתנו בו חמץ, אסור לקח אותו מן הגויים:

כח) גבינה של גוים אסורה בכל מקום. [וכן חלב] שחלבו גוי ואין ישראל רואהו:

כט) השוחט את העוף, צריך לשחט את הורידין ולנקבן בשעת השחיטה; ואם לא עשה כן, צריך לחתוך את העוף אבר אבר, בין לצלי בין לקדרה, וכשבודק הסימנים, בודק גם כן אם נשחטו הורידין:

ל) כשמוליחין את הבשר, שורין אותו במים תחלה, כדי שיתרכך הבשר ויהיה נח לפלט את דמו על ידי המלח. ומדיחין אותו אחר השרייה יפה יפה, ואחר כך מולחין אותו יפה. אין מולחין את הבשר אלא בכלי מנקב. וצריך להזהר במליחה, שיהיו גרעיני המלח קרובים וסמוכים זה לזה, שאין הבשר יוצא [מיד] דמו בפחות מכן. וצריך שיהיה המלח בינוני, שלא יהיה גס, שמא לא יתעכב בבשר ויפל משם כשהופכין מצד זה לצד זה. ולא דק הרבה, שלא יתמחה בלחות המים הטופחין על גבי הבשר ויכלה מהרה. כשבאין להדיח את הבשר להעביר המלח מעליו, מנפצין ממנו המלח שעליו תחלה, ונותנין המים בכלי תחלה; ונותנין שם מים הרבה, שלא יחשבו המים רותחין מתחת המלח, ויחזרו ויבלעו בבשר:

הכבד אינו מתר במליחה אלא בצליה. וקורעין אותו שתי וערב, ומעמיקין בקריעתו עד הסמפונות, ומניחין פני הקרעים על גבי האש. ואם רצה לתתו בקערה לאחר צליתו רשאי. והכבד של עוף, שיש בו שני חלקים, קורעין כל חלק וחלק שתי וערב, וצולין אותו על פי הקריעה כענין שאמרנו:

לא) ערלה נוהגת בחוצה לארץ, וכך נאמרה הלכה למשה מסיני. ספקה מתר; ודאה אסור. פרות ערלה אסורין בהנאה, והקלפין גם כן אסורין בהנאה, שנאמר, את פריו את הטפל לפריו. אילן שנטעו גוי, אפלו הוא שלו ערלה נוהגת בו, בין בארץ בין בחוצה לארץ. הערלה שלש שנים אסורה ובשנה הרביעית עד חמשה עשר בשבט אסורה, וכל פרות הנחנטין קדם חמשה עשר בשבט של שנה רביעית אסורין בהנאה לעולם:

כ) רבועי אסור בלא פדיון כיצד פודה? בוצר את הכרם, ומחלל את הענבים על (עשרה) [ארבע] פשוטים, ואומר, תהא קדשת הענבים האלה מחללת על אלו המעות, ושוחק את המעות ומפזר את עפרם או שורפם. ואם חללם על שוה פרוטה, הרי הן מחללין עליו ומתריין:

כלאי הכרם אסורין באכילה ובהנאה אפלו בחוצה לארץ. ואין נאסרין עד שיהיו שם שני מינין מלבד הכרם, כגון, חטה ושעורה, אבל מין אחד בכרם, כגון חטה בלבד בכרם או שעורה בלבד בכרם, בחוצה לארץ מתר:

א) על פי שהתירו מין אחד בכרם, צריך להזהר שלא יזרע על העפר שעל גבי הגפן הטמון בארץ, אלא אם כן על גביו עפר שלשה טפחים, כדי שלא יהיו יורדין שרשי הזרע ובאין בתוך הגפן. והנה זו הרפכה, והיא אסורה בחוצה לארץ:

אסור מן התורה להרכיב אילן באילן, מין בשאינו מינו, אפלו בחוצה לארץ; מין במינו מתר אפלו בארץ ישראל. ובמשניות ובברייתות מפרש איזהו מין במינו ואיזהו מין בשאינו מינו. זה כלל גדול בתורה, כל דבר שאינך יודע אם הוא מתר או אסור, הרי זה אסור עליך, עד שתשאל עליו לחכם ויאמר לך שהוא מתר:

ב) כל ישראל חייבין להפריש חלה מעסתן. ואין לה שעור. ואסור לבעל קרי עד שיטבל לקריו במקנה שהנדה טובלת בו. ויש מקומות שמפרישין בו שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן, והוא המנהג היפה; והחלה השנית אוכל אותה הכהן ואף על פי שהוא בעל קרי. ושעור העסה שמפרישין ממנה חלה חמשת רבעים קמח

ועוד, ושעור חמשת רבעים מ"ג ביצים, כמנין "חלה", וחמש ביצה. ואם הדבר אצל האשה בספק ואינה יודעת אם יש בעסטה כשעור הזה אם לאו תפריש חלה בלא ברכה. וכשהאשה מפרשת חלה ראשונה, מברכת, "ברוך אתה ה', אלקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה":

לג) אסור להדליק או לעשות כל מלאכה בערב שבת אחר שקיעת החמה, ונקראת בלשון חכמים "בין השמשות". ואם היום מענן, אסור להדליק עד שיהא הדבר ברור כשמש, שלא שקעה השמש. והמדליק בספק, חייבין הקהל לגער בו:

לד) אסור לישראל להשכיר בהמה לגוי או להשאילה, בדעת שתהא ברשות הגוי בשבת, שמא יעשה בה הגוי מלאכה בשבת, מפני שהישראל מצוה על שביתת בהמתו בשבת:

ואסור להוסיף מים, ואפלו הן חמין לתוך הקדרה של תבשיל החמין בשבת; והמוסיף, הרי הוא כמבשל בשבת:

[יום ה']:

לה) אסור לאדם שיהא לבו טרוד בעסקיו בשבת, אף על פי שאמרו חכמינו זכרונם לברכה דדבור אסור, הרהור מתר אם יש לו מתוך ההרהור טרדת הלב או נדנוד דאגה אסור, שנאמר, ועשית כל מלאכתך. ואמרו במכילתא, שתהא כל מלאכתך בעיניך כאלו היא עשויה, שלא תהרהר עליה. וכן אנו אומרים בתפלת מנחה, מנוחת שלום השקט ובטח, מנוחה שלמה שאתה רוצה בה; ובברכת המזון אנו אומרים, שלא תהא צרה ויגון ביום מנוחתנו:

אל יעסק אדם בדברי בטלה בשבת, אלא יענג את השבת, ויעסק בתורה או במקרא או במדרש או בהלכות או בגמרא, שכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה במדרש, ונתנו טעם לדבר, שלא נתנה שבת אלא דגמא של עולם הבא, שנאמר, ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלקיכם אשר עשה עמכם להפליא:

אסור להדליק ולעשות שום מלאכה במוצאי שבת, אפלו בחצות הלילה, עד שיכביל או עד שיתפלל:

לו) כשם שאסור לאפות ולבשל מיום טוב לחל [כך אסור לבשל ולאפות מיום טוב אחד ליום טוב שני]:

אסור לאפות בתנורים גדולים ביום טוב, אלא הפת שהוא צריך בו ביום; שלא התירו חכמינו זכרונם לברכה לאפות יותר מן הצריך לו, אלא בתנור קטן, מפני שהפת יפה בשעה שהתנור מלא, כדי שתתפזר הלהבה ולא תחרף את הפת, אבל בתנור גדול אין צריך למלא אתו מן הפת; ולא עוד אלא כשממלאין אותו מן הפת, מצטנן יותר מדי. והשנית תנורים גדולים שבעיר, אם אינם מתמלאין מן הפת של ישראל, הרי מתמלאים מן הפת של גוים, ואם ישראל אופה יותר ממה שהוא צריך בו ביום, נמצא אופה שלא לצורך:

(לז) ואסור למרט ביום טוב צואר העוף לצורך שחיטה, אלא מורטו מערב יום טוב, לפי שהמורט עוף ביום טוב אפילו ביד, הרי הוא אב מלאכה, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה במסכת בכורות:

אין ממעטין את השמן הנתון בנר הדלוק ביום טוב, ואין מדליקין ממנו לנר אחר, כל זמן שהוא דולק. ואם יש בו שתי פתילות, אין לוקחים משם פתילה אחת להאיר לו במקום אחר. אין גודלין את הפתילות ביום טוב. ותהיינה הנשים זהירות לגדל מערב יום טוב את הפתילות הצריכות להן ביום טוב:

(לח) אסור לעשות מלאכה בחלו של מועד, מן התורה, חוץ מן המלאכות שפרשו חכמינו זכרונם לברכה שהן מתרות, כמו שמפרש בגמרא. ואמרו חכמינו זכרונם לברכה, המבזה את המועדות, כאלו עובר עבודה זרה, שנאמר, את חג המצות תשמור, וסמין לה, אלהי מסכה לא תעשה לך; ופרש רבנו שמואל זכרוננו לברכה בפסחים, וגם רש"י במסכת מכות, פרק אלו הלוקין, המבזה את המועדות שעושה מלאכה בחלו של מועד. ומזה הכתוב, את חג המצות תשמור, דרשו בגמרא במסכת חגיגה, אסור לעשות מלאכה בחלו של מועד:

ואסור לעשות סחורה או הלואה או רוח בחלו של מועד:

(לט) אסור לעשות שום הוראה, בין בדין בין באסור והתר, אחר שאכל ושתה, שכתב אמרו חכמינו זכרונם לברכה, השותה רביעית זין חי אל יורה; ואם שתה יותר מרביעית, אף על פי שהוא מזוג, אל יורה; והמורה עובר בלאו, שנאמר, זין ושכר אל תשת, וכתוב, ולהבדיל בין הקדש ובין החל ובין הטמא ובין הטהור, וכתוב, ולהורות את בני ישראל את כל החקים. וכן אמרו חכמים זכרונם לברכה בסדר קדשים:

מ) המכה את חברו, עובר בשני לאוין, שנאמר, ארבעים יכנו לא יסיף, פן יסיף להכתו על אלה, וכל מקום שנאמר בו 'השמר' 'פן' ו'אל' הרי זה לא תעשה. וכן המכה את אשתו עובר בשני לאוין, אם לא יפה אותה כדי להוכיחה על עברה. המרים ידו על חברו, נקרא רשע משעת הרמת יד בלבד, שנאמר, ויאמר לרשע למה תכה רעך 'למה הכית' לא נאמר, אלא "למה תכה":

מא) אסור לדבר אחד בפה ואחד בלב, שנאמר, נצר לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה, סור מרע ועשה טוב. ואסור לאדם לגנב דעת הבריות, ואפלו דעת הגוי:

מב) בכור בהמה טהורה בזמן הזה, אסור באכילה ובהנאה עד שיפל בו מום. ואסור להטיל בו מום, ונהמטיל בו מום, עובר בלאו, שנאמר, כל מום לא יהיה בו, וקרינן בה, כל מום לא יהיה בו. וכשיפל בו מום, נותנו לכהן לשחטו ולאכלו, והכהן יכול להאכיל ממנו לישראל. איזהו מום שהבכור נשחט עליו? כגון מומים גדולים ונכרים לכל, נקטעה ידו, נשברה רגלו, נסמית עינו. נתערב הבכור קדם שנפל בו מום במאה בהמות, ואין מכירין איזהו הבכור כלן אסורות במכירה [ובנתינה]. ובהמת שתפות גוי פוטרת מן הבכורה:

מג) הגוי אינו קונה בכסף אלא במשיכה, וצריך שיתכונן הגוי למשך לדעת קניה:

מד) פטר חמור של ישראל בזמן הזה אסור בהנאה עד שיפדה אותו בשה, אפלו כל שהוא, ובשאר דברים בשויו; ונותן הפדיון לכהן:

מה) אמרו חכמינו זכרונם לברכה, שהפורק על מן הרשעים הגמורים. ובכלל פורק על, האומר, אקים כל התורה וזולתי אחת מן המצוות, לפי שלא למדוני אבותי עליה ולא הרגלתי מנעורי להזהר בה, או שאין נוהגין בה אנשי מקומי. כי לא יאמר העבד לרבו, אבחר המלאכות האלה ולא אבחר באלה. וקראו חכמינו זכרונם לברכה את האיש ההוא משמד, דתניא, הכל שוחטין, ואפלו כותי, ואפלו ישראל משמד; ונתבאר בגמרא, כי ענין משמד הנזכר בברייתא הוא משמד לדבר אחד, ועליו נאמר, ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת פשו הדבר, שאינו מקבל עליו כל המצוות שבתורה. והשונה בעברה אחת מאה פעמים, כעושה עברות חלוקות, שאמרו חכמים זכרונם לברכה, אם יאמרו לנזיר, "אל תשתה יין" והוא שותה, חייב על כל אחת ואחת. ומה שכתוב, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא חלילה לצדיק לפרק מעליו על מצוה אחת, אבל הוא נזהר במצוות אלה פעמים, ופעמים אשר יפשל בה פעם אחת והתודה אשר חטא עליה, וישב

אל ה' וירחמהו:

מו) חַיֵּב אָדָם לַפְּדוּת אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר, בֵּין בְּאֶרֶץ בֵּין בְּחוּצָה לְאֶרֶץ, וּלְתֵן חֲמִשָּׁה סִלְעִים לַכֹּהֵן. וְאִין הַכֹּהֵן רָשָׁאי לְקַח מִמֶּנּוּ כָּלִי שֶׁשְׁוֹה סִלַּע אֶחָד וְלֹא מֵר, שְׁוֹה הוּא אֲצִלִּי חֲמִשָּׁה סִלְעִים; אֲלֹא אִם הוּא נִכְבֵּד, וְדֶרֶךְ הַנִּכְבָּדִים שִׁיקְחוּ הַכֹּלִי [הַהוּא] בִּיקָר. אִף עַל פִּי שֶׁהוּא אֵינוֹ צָרִיךְ לְאוֹתוֹ הַכֹּלִי. וְשַׁעוֹר חֲמִשָּׁה סִלְעִים שְׁנַיִם עֶשֶׂר וְחֲצִי פְרִדִּינֵשׁ וְאַרְבָּעָה דִּינָרִים טוֹרִנִּישִׁי"ש. וְכֵן קִבְּלוּ מִרְבֵּנוּ שְׁלֵמָה זְכוּרֵנוּ לְבִרְכָּה. וְחַיֵּב אָדָם לַפְּדוּת אֶת בְּנוֹ; וְאִם לֹא פָּדָאָהּ אָבִיו כְּשִׁיגְדָל יִפְדֶּה אֶת עַצְמוֹ. וְהַכֹּהֵן יָכוֹל לְהַחֲזִיר הַחֲמִשָּׁה סִלְעִים אַחֵר שֶׁהִגִּיעוּ לְיָדוֹ אִם רָצָה, אֲבָל צָרִיךְ שִׁיגְמֹר בְּלִבּוֹ הַיִּשְׂרָאֵל בְּשַׁעֲהָ שִׁיתָנָם בְּמַתָּנָה גְּמוּרָה, וְלֹא שִׁיחֵא מִתְכַּנֵּן שִׁיחֲזִיר לוֹ הַכֹּהֵן. וְאִם הַתָּנָה עִם הַכֹּהֵן וְאָמַר לוֹ, הֲרִינִי נוֹתֵנָם לָךְ בְּמַתָּנָה עַל מְנַת לְהַחֲזִיר בְּנוֹ פְּדוּי, וְאָסוּר לַעֲשׂוֹת כֵּן לְכַתְחֻלָּה:

מז) הַמְּבָרֵךְ בְּרַכַּת הַמְּזוֹן צָרִיךְ שִׁיטֵּל יָדָיו קֹדֶם שִׁיבְרֵךְ, שְׁנֹאֲמַר, וְהַתְּקַדְּשֶׁתָּם וְהִיָּיתֶם קְדָשִׁים; "וְהַתְּקַדְּשֶׁתָּם" אֵלּוּ מִים רְאִשׁוֹנִים, "וְהִיָּיתֶם קְדָשִׁים" אֵלּוּ מִים אַחֲרוֹנִים. וְהִלְלוּ אִין נוֹטְלִין עַל גְּבִי קֶרֶקַע, אֲלֹא עַל גְּבִי כָּלִים:

מח) מִצְוָה לֹאֲמַר בְּעֶרֶב פָּרַשְׁתָּ "צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" כְּמוֹ שֶׁמִּצְוָה לְאָמְרָה בַּבֶּקֶר, לְפִי שֶׁהַתְּמִיד הָיָה קָרֵב בֵּין הָעֶרְבִים כְּמוֹ שֶׁהָיָה קָרֵב בַּשַּׁחַר. וּמִתְחִילִין, "וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", עַד "כַּמִּנְחַת הַבֶּקֶר וּכְנִסְכּוֹ תַעֲשֶׂה אִשָּׁה רִיחַ נִיחֹחַ לַה'":

הקורא בספר תורה בבית הכנסת, אוֹמֵר "בְּרַכּוּ אֶת ה' הַמְּבָרֵךְ" בְּקוֹל רֹם, וְהַשׁוֹמְעִים עוֹנִים אַחֲרָיו בְּרוֹךְ ה' הַמְּבָרֵךְ לְעוֹלָם וָעֶד; הוּא עוֹנֶה אַחֲרָיו "בְּרוֹךְ ה' הַמְּבָרֵךְ לְעוֹלָם וָעֶד", בְּדֶרֶךְ שֶׁהַמְּבָרֵךְ בְּרַכַּת הַמְּזוֹן, עוֹנֵין אַחֲרָיו וְהוּא עוֹנֶה אַחֲרֵיהֶם:

מט) אָמְרוּ חֲכָמִים זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּה, אֵל יִשְׁתַּמֵּשׁ אָדָם בְּאִשָּׁה, בֵּין גְּדוּלָּה בֵּין קִטְנָה, שֶׁלֹּא יִנִּיחַ אִשָּׁה לְתֵן מִים עַל יָדָיו אוֹ עַל רִגְלָיו אוֹ לְרַחֵץ אֶת רִאשׁוֹ, אֲלֹא אִם כֵּן הִיא בָּתוּ אוֹ אִשְׁתּוֹ:

נ) אָמְרוּ חֲכָמִים זְכוּרֵנָם לְבִרְכָּה, גְּדוּל הַמְּלָחָה לְעֹנֵי יוֹתֵר מִן הַנוֹתֵן צִדְקָה. וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ מְלָחָה לְעֹנֵי בְּשַׁעַת דְּחָקוֹ, בְּהִיּוֹת לֹאֵל יָדוֹ נִקְרָא בְּלִיעַל, שְׁנֹאֲמַר, הַשְׁמֵר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְּבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר קָרְבָּה שְׁנַת הַשָּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְגו' נִתּוֹן

תתן לו. ואם בזמן שהיתה שביעית נוהגת, והיה המלוה מפסיד את חובו נקרא בליעל על אחת כמה וכמה מי שאינו מפסיד את חובו ואינו מלוה על המשכון:

נשלם הדרוש השני:

הדרש השלישי דרש הנשים:

נא) כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל. בשעה שנתנה תורה, נצטוו משה רבנו, עליו השלום, לומר תחלה לבית יעקב, והן הנשים, שיאמר להן ראשי פרקים ודברים קצרים שהן משיגות להבין. ולמה נצטוו לדבר עם הנשים תחלה? מפני שהן שולחות בניהן לבית הספר, ומשימות עיניהן על בניהם שיתעסקו בתורה, ומרחמות עליהם בבואם מבית הספר, ומושכות לבם בדברים טובים שיהא חפצם בתורה, ושומרות אותם שלא יבטלו מן התורה, ומלמדות אותם יראת חטא בילדותם, שנאמר, חנך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה; ונמצא על פי הדברים האלה, כי הנשים הצנועות מסבבות התורה והיראה:

נב) והזרתם את בני ישראל מטמאתם אזהרה לבני ישראל, שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן. וכמה יפרשו מהם? קדם לוסתם יום או לילה. והנזקרים בזה זוכים לבנים בעלי הוראה, דכתיב, וליהבדיל בין הקדש ובין החל ובין הטמא ובין הטהור, ולהזרת את בני ישראל:

[בדפוס ראשון חסרים כאן כמה סעיפים בדרש הנשים, ולפי דעת גדולי תורה ויראה השמטנום גם כאן במהדורתנו זו]:

נד) תהא האשה זהירה שיהא שלום בינה ובין בעלה, ותהא אהובה ורצויה לבעלה, מפני שאמרו חכמינו זכרונם לברכה, בני המריבה ובני שנואת הלב הם עזי פנים ומורדים ופושעים:

נה) ותהא האשה צנועה בטבילתה, ותבוא דרך צניעות מן הטבילה. וכן תהא צנועה בכל מעשיה, כי בזכות הצניעות בניה כשרים וצדיקים. וצריכה האשה שתהא צנועה ונוהרת שלא יסתכלו בה בני אדם חוץ מבעלה, שהמסתכלין בפניה או בידיה יורדין לגיהנם, והיא צנועה בענש כל אחד ואחד מהם, מפני שהחטיאה אותם ולא נהגה צניעות בעצמה, ונכשלו בה:

נו) תהא האשה זהירה להתפלל, ערב ובקר וצהרים. ובסוף תפלתה יהא עקר תחנוניה על בניה ובנותיה, שיהיו יראי שמים ושיהיו בניה מצליחין בתורה, כי

עקר זכותה של אשה לעולם הבא, שבניה עובדים להשם יתברך ועושים רצונו ויראים אותו. וכשהיא בבית עולמה, ובניה יש בלבם יראת שמים ועוסקין בתורה ובמצוות, נחשב לה הדבר הזה כאלו היא בחיים ועושה כל המצוות, והיא במעלות עליונות לעולם הבא:

כשהיא נותנת צדקה, תתפלל באותה שעה בידים נקיות, שיהיו בניה יראי שמים ומצליחים בתורה ובמצוות, מפני שתפלתו של אדם נשמעת בשעה שהוא עושה מצוה. אחד מן החכמים היה נותן פרוטה לצדקה כל שעה ושעה שהיה בא להתפלל, שנאמר, אני בצדק אחזה פניי:

ס) כשהאשה מדלקת את הנר בערב שבת, תזהר בנפשה להדליק מבעוד יום, שהשמש נראית. ואם היא פושעת בנפשה להדליק אחר שקיעת החמה, הרי היא מחללת את השבת, ואוי לנפשה. וביום המענן, אם יש בו ספק בעולם אם שקעה החמה אם לאו, תניח לישמעאלית להדליק. ומצוה גדולה שלא תאחר להדליק, כדי שלא תצטרך הנכרית להדליק, אלא תדליק מבעוד יום. ותדליק היא בעצמה, לא על ידי עבדה ושפחתה, ואפלו הם יהודים, ולא על ידי חברתה, כדי שתטל היא שכר המצוה, שיהא נכר לכל החבה שהיא מחבבת המצוות. ויתברך בידים נקיות, "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו וצונו להדליק נר של שבת". ותתפלל באותה שעה על בניה, שיהיו בניה מאירים בעולם בתורה ובמצוות, ותתפלל ותאמר, "יהי רצון שיהיו בני מאירים בעולם בתורה ובמצוות וביראת שמים", מפני שתפלה זו נאה להתפלל בשעה שהאירה נר של שבת, כענין שנאמר, כי נר מצוה ותורה אור:

אחד מן החכמים היה רגיל לעבר על פתח אחת מנשי הגדולים, והיה רואה שהיתה בעלת הבית זהירה מאד להדליק נר של שבת בעתו ונר חנכה בעתו. אמר החכם, באמת תדעו, כי מן הבית הזה יצאו שני אנשים גדולים! ויהי כן. ותלד האשה ההיא שנים מחכמי ישראל שהאירו את העולם בחכמתם, על דבר אשר האירה האשה ההיא נר מצוה בעתו:

סא) כל הימים שהאשה הרה, תתפלל תמיד שיהיה הולד ירא שמים וחכם לב ומצליח בתורה ובמצוות; ותפתח ידה תמיד לעניים, ותתפלל התפלה הזאת. דוד המלך, עליו השלום היו לו נשים רבות, ובימי ההריון היו נודרות נדרים ומתפללות שיהיו בניהם גבורי חיל וכלילי יפי, עד שיאמרו הכל הגונים הם לכל מעלות,

וַיִּצְלָחוּ לְמַלּוּכָה. אָמְרָה בַּת שָׁבַע, אֵשֶׁת הַמֶּלֶךְ דָּוִד, עָלָיו הַשְּׁלוֹם, כִּי לֹא כְנָשִׁים
אֲשֶׁר לְאִישֵׁי אֲדוֹנֵי הַמֶּלֶךְ אֲנֹכִי, אָבָל כָּל נָדָרֵי הָיוּ בַּהֲיוֹתִי הָרָה, לְמַעַן אֲזַכֶּה לַהֲיוֹת
בְּנֵי חֹכֶם בְּתוֹרָה וִירָא חֹטָא וַיִּצְלַח לְנִבְיָאוֹת. וַיִּשְׁמַע הַשֵּׁם אֶת קוֹלִי, וַיַּחֲפֹס שְׁלֹמֹה
בְּנִי מִכָּל הָאָדָם, וְגַם אֲשֶׁר לֹא שְׁאַלְתִּי נָתַן לִי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי שְׁלֹמֹה בְּנִי יִמְלֹךְ
אַחֲרַי אָבִיו. וּבְנֵי נָשִׁי אֲדוֹנֵי, אֲשֶׁר הִתְפַּלְּלוּ אִמּוֹתָם עָלֵיהֶם שְׂיִזְכוּ לְמַלְכוּת, לֹא הָיָה
לָהֶם כֵּן, תַּחַת אֲשֶׁר שָׁמוּ הַמַּלְכוּת עָקָר, וְאֲנִי שָׁמַתִּי עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָקָר. וְזֶהוּ
שְׁאֻמָּה בַּת שָׁבַע, מֶה בָּרִי וּמֶה בַּר בְּטָנִי וּמֶה בַר נָדָרִי:

סב) עֲזָרָא עָלָיו הַשְּׁלוֹם תִּקֵּן תִּקְנוֹת רַבּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל, וְאַחַת מֵהֵנָּה לַהֲיוֹת הָאֵשֶׁה
מִשְׁכָּמֶת וְאוֹפָה בַּיּוֹם שֶׁתִּרְצֶה לְאַפּוֹת פֶּת, כְּדִי שֶׁתֵּהָא הַפֶּת מְצוּיָה לְעֲנִיִּים בְּבוֹאָם
לְבֵית בִּבְקָר, וּלְמַעַן תִּהְיֶה לָהֶם הִנָּאָה בַּיּוֹם הַהוּא מִן הַפֶּת הַחֲמָה, וְלֹא תִתֵּן לָהֶם
מִן הַיָּבֵשׁ. כְּאֲשֶׁר תִּפְרֹס הָאֵשֶׁה לָרֹעֵב לַחֲמָה, נָתַן תִּתֵּן מִלֶּחֶם חֲמוּדוֹת אֲשֶׁר אֵתָּה
בְּבֵית, וְתִהְיֶה מִתַּת יָדָהּ בְּסִבָּר פָּנִים יְפוֹת וְדָרָךְ חֹסֵד וְרַחֲמִים, כִּי הִרְחַמְנוּת יִכְפַּל שְׂכָר
הַצְדָּקָה. וְתִתֵּן לוֹ מִמֶּה שֶׁתִּתֵּן דָּרָךְ כְּבוֹד וּמַעֲנָה רַךְ, וְהָיָה לוֹ לְמַשִּׁיב נָפֶשׁ. אָמְרוּ
חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבָרָכָה, הַנוֹתֵן פְּרוּטָה לְעֲנִי מִתְבָּרַךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת, וְהַמְפִּיֵּס מִתְבָּרַךְ
בְּאַחַת עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת:

סג) צְרִיכָה הָאֵשֶׁה לַהֲדִיחַ הַבֶּשֶׂר קֹדֶם מְלִיחָה. וּבֶשֶׂר הַיֵּרֵכִים צָרִיךְ הִדְחָה וְשִׁפְשׁוּף
גָּדוֹל, כְּדִי לַהֲסִיר הַשְּׁמִנּוּנִית הַנִּדְבָּק בַּבֶּשֶׂר מִן הַסִּפִּין שֶׁמִּנְקְרִין בוֹ; וְהַהֲדָחָה הַזֹּאת
צְרִיכָה שֶׁתֵּהָא הִדְחָה יִתְרָה וְשִׁפְשׁוּף גָּדוֹל יוֹתֵר מִן הַהֲדָחָה שֶׁמִּדִּיחִין לַהֲעֵבִיר הַדָּם,
שֶׁהַשְּׁמִנּוּנִית אֵינוֹ סֹר מֵהֶם כְּמוֹ הַדָּם. וְהַהֲדָחָה הַזֹּאת צְרִיכָה בֵּין לַקְדָּרָה בֵּין לַצְּלִי:
הַזֵּהָרוּ שְׁלֹא לָתֵת הַבֶּשֶׂר בַּחֲמִץ, עַד שֶׁיִּדְיֻחְנוּ יָפָה יָפָה וַיִּמְלָחְנוּ יָפָה יָפָה, וַיִּשְׁהָה
שְׁעוֹר הַצְרִיף לְמְלִיחָה, וַיִּדְיֻחְנוּ יָפָה יָפָה:

הַבֶּשֶׂר קֹדֶם שֶׁיִּמְלָחְנוּ צָרִיךְ לַהֲעֵבִיר כָּל הַדָּם מֵעַל פָּנָיו. וּמִנְהֵג כֶּשֶׁר שְׁשׁוּרִין אוֹתוֹ
בְּמִים קֹדֶם לָכֵן, כְּדִי שֶׁיִּהְיֶה רַךְ וְנָח לִפְלֹט דָּמוֹ עַל יְדֵי הַמְּלִיחָה. צָרִיךְ לַחֲתוֹךְ חוּטֵי
הַגֶּף שֶׁל עוֹף וְחוּטֵין שֶׁבְּלִחֵי הָעוֹף, לְפִי שְׁאֻמָּרוּ, חוּטֵי דִידָא וְדִלּוּעָא אֲסִירֵי מִשׁוּם
דִּמָּא:

בֶּשֶׂר הָאֲבָרִים הָרָאוּשׁוֹנִים, אֲסוּר לַחֲתוֹכוֹ בְּסִפִּין שֶׁחֲתָכוּ בוֹ חֲלָבִים אוֹ בְּסִפִּין
שֶׁמִּנְקְרִין בוֹ אֶת הַבֶּשֶׂר מִן הַחֲלָב. וְאִם חֲתָכוּ בְּסִפִּין זֶה וְלֹא הִדְיָחוּ בְּשִׁפְשׁוּף גָּדוֹל,
צָרִיךְ לַהֲדִיחַ מִקּוֹם חֲתָךְ הַבֶּשֶׂר בְּשִׁפְשׁוּף גָּדוֹל מְאֹד:

סכין ששחט בה בהמה או עוף, אסור לחתוך בה בשר רותח עד שיגעילנו ברותחין על גבי האש. ואם רוצה לחתוך בה בשר צונן, צריך שידית הסכין יפה יפה:

הבשר לאחר שנמלח, אף על פי ששהה במלח כשעור הראוי לשהות, אסור לאכל ממנו עד שידיתו יפה יפה, ואסור לחתוך בסכין עד שידית הבשר יפה יפה. ואם חתכו בסכין, צריך הגעלה ברותחין על גבי האש, לפי שהמלח הרי הוא כרותח:

המנהג כשרוצין לקיים הבשר מליח שני ימים או שלשה ימים, מדיחין אותו יפה יפה לאחר ששהה במלח כשעור הראוי, ואחר כך חוזרין ומולחין אותו כרצונם בכלי מנקב, כדי שיהא מתר לחתוך ממנו בסכין, וכדי שלא יפל מן הדם הנוטף מן הבשר דרך נקב הכלי על הכלים שבבית ויאסר אותם:

הבשר לאחר שהדיחו אותו מן המלח, אסור לתנו באתו הכלי המנקב שמולחין בו הבשר, מפני שהציר הנשאר בו הוא מליח, ומליח הרי הוא כרותח, ויהא נבלע בבשר ויאסרנו:

סד) לא תניח האשה נקורי החלב וכל דבר האסור באכילה בבית שמבשלין בו הקדרה, אם יש בבית נכרית או שפחה. גיד הנשה ושמנונית שלו אסור בהנאה מן התורה, לפיכך לא תתן אותה לשפחה או לנכרית, וכן אסור לתנו לחתול או לכלב שלה, מאחר שמזונותם עליה:

סה) כלי מתכות שלוקחין מן הגוי, אף על פי שהוא חדש ולא נשתמשו בו מעולם, צריך טבילה או בנהר או במי מקנה. וכלי זכוכית חדשים, הרי הן ככלי מתכות. וכשטובלן מברך, "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו על טבילת כלים". וכלי קוניא, והם כלי חרס המצפים באבר, מטבילין אותם במקנה או בנהר בלא ברכה. וכלי מתכת ישנים שלקחן מן הגוי, מדיחין בשפשוף יפה ומגעילין ומדיחין, ואחר כך מטבילין בנהר או במקנה:

סו) אל יתן הגוי הענבים בגת בזמן שהתחיל למשך בגת, בין בראשו, בין בסופו, בין באמצעו:

סז) חמשת רבעים קמח ועוד חביבין בחלה. וחמשת רבעין הן ארבעים ושלש ביצים כמגין 'חלה', וחמש ביצה יותר, מלבד שעור החלה. ואם אין הדבר ידוע לאשה אם יש בעסה שעור חלה אם לא, תפריש חלה ולא תברך עליה. ואם יש שם כהן קטן שלא ראה קרי מעולם, או כהן גדול שטבל לקריו נותן החלה לכהן ואוכלה.

ואם אין שם כהן הראוי לאכלה, מפרישתה ונותנת אותה באור. ויש מקומות שנוהגים להפריש חלה אחרת לתן אותה לכהן. ואותה חלה שנותנת, אוכל אותה כל כהן שירצה, אפלו הוא בעל קרי ואינו צריך טבילה:

סח) ראוי לסגלת הנשים הנכבדות והצנועות להעמיד עליהן מצוה ולזכות בנות העיר, לכן יצא דבר צדק מלפניהן. ויבחרו להן אשה טובה ונאמנת לגבות פרוטות למלבושי עניים ולהחיות עם רב, להשביע נפש שוקקה; ותתן פרוטה בכל שבוע ושבוע כל אשה העושה מלאכה, ואשר כח בה לעמד בתקנה הזאת. ולא תדר נדר בזה, אבל בבוא לביתה הגבאית, נתון תתן לה בכל עת אשר ידבנה לבה. ותטרח בימים ובלילות [יותר] על אשר היתה טורחת יום יום, כדי להרויח אותה הפרוטה שנותנת צדקה, ששכר הנותן צדקה מיגיע כפו עצום ורב. ותשמח האשה במלאכתה, ותנשה את כל עמלה בעבור הפרוטה ההיא אשר תרים ממנה תרומת הצדקה, וידמה בעיניה בעת המלאכה כאלו ידיה נוטפות מור, כענין שנאמר, וידי נטפו מור:

יכולות הנשים הצנועות למלט נפשם ונפש בעליהן [ונפש בניהן], כאשר יבואו בעליהן איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, והם יגעים ויעפים ואינם זוכרים לתת חלק מיגיעתם וממחשבות לבם לתורה על הנשים להזכירם לפתח ספר אחד מכתבי הקדש ולעסוק בדברי תורה, ואל ישעו בדברי בטלה, כדי שלא יהא על נפשם עון גדול ואשמה לשבות יומם ולילה מן התורה, שענש בטול תורה גדול מכל עברות שבתורה:

גם יזכירו לאנשיהן להביט ב"אגרת התשובה" אשר חברנו, ויודיעו להם ולבניהם דברי האגרת הזאת, כי בהם יזכו לחיי העולם הבא:

סט) דרך ישרה שיבר לו האדם ליראת שמים לקנות לו חבר אחד או שנים או שלשה, לדבר עמם תמיד בדברי יראת שמים; ואם יחטא אחד מן החברים או יפשע במצוה, יוכיח חברו, ויזכירו אלה את אלה כל דבר מצוה. ויזהירו זה את זה על התפלין, ושלא לדבר בעוד ששליח צבור סוּדר את התפלה. וכן יזכירו זה את זה לקרא בכל שבוע, בחל או בשבת "אגרת התשובה" הזאת, וישאלו איש לרעהו, מה הם הדברים שבאגרת כדי שנשיג לקים אותם? ואם יש דבר שאינו מקים אותו, יחזיקו חבריו את ידיו לקים כל דבר מדברי האגרת, וכל דבר מצוה שיחפץ אחד מהם לעשות, יעזרוהו חבריו על הדבר. וזה דבר הצלחה לתשובה ומעשים טובים.

וְדַבֵּר אֱהוּב וְחָבִיב לְשִׁמְיָם, שְׁנֵאָמֵר, אֲזַנְדְּבֵרְךָ יִרְאִי ה' אִישׁ אֶל רַעְהוּ וַיִּקְשֹׁב ה' וַיִּשְׁמָע, וַיִּכְתֹּב סֵפֶר זְכוֹנָם לְפָנָיו לִירְאִי ה' וּלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ. וְכֵן יִזְכִּירוּ הַחֲבָרִים אִישׁ אֶת אַחִיו שֶׁלֹּא לְהִשָּׁבַע לְבִטְלָה, בֵּין בִּשְׁם בֵּין בְּכִנּוּי, בֵּין שִׁיזְכִּיר הַכִּנּוּי בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ אוֹ בְּלִשׁוֹן אַחֲרֵת, וְכֵן שֶׁלֹּא יִקְלַל אֶת חֲבֵרָו אוֹ אֶת עֲצָמוֹ בִּשְׁם אוֹ בְּכִנּוּי. וְטוֹב וַיִּפֹּה לְקִנְס כָּל אֶחָד עֲצָמוֹ בְּסֵךְ יָדוֹעַ, אִם מַעֲט וְאִם הִרְבָּה, עַל אֱלֹהִים:

בְּנֵי כָל מִדְרָשׁ וּמִדְרָשׁ בְּבֵית הַכְּנִסֶּת, יִזְהִירוּ אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִבְּנֵי הַמִּדְרָשׁ, שֶׁלֹּא לְדַבֵּר עַד תָּם שְׁלִיחַ צְבוּר אֶת הַתְּפִלָּה:

הַתְּלִמִּידִים יִלְמַד כָּל אֶחָד מֵהֶם אֲגֶרֶת הַתְּשׁוּבָה בַּחֲבוּרָה [בְּכִיתוֹן] בְּשִׁבְתָּ קִדְּם הַמִּנְחָה אוֹ בְּבֵית הַכְּנִסֶּת, וַיִּלּוּ אֵלָיו אַחֲזֵת מִרְעָהוּ, וּשְׁכָרוֹ הִרְבָּה מְאֹד אֶחָד הַקּוּרָא אֶת כָּלָה וְאֶחָד הַקּוּרָא אֶת מִקְצָתָהּ לַעֲתִים מְזֻמָּנִים, וּבְלִבָּד שִׁיכּוֹן אֶת לְבוֹ לְקִיָּם אֶת מַה שִׁיקְרָא וּלְמַלֵּא בְיָדוֹ מַה שְׁמִכְבֹּט בַּשְּׁפָתָיו:

(ע) לֹא יָמוּשׁ מִתּוֹךְ לֵב הָאָדָם הַבִּטְחוֹן בִּשְׁם יִתְעַלֶּה וְהַתּוֹחֶלֶת אֵלָיו, כְּמוֹ שְׁנֵאָמֵר, בִּטְחוּ בּוֹ בְּכָל עֵת וְגו', וְנֵאָמֵר, נִפְשֵׁי לֵה' מִשְׁמָרִים לְבַקֵּר. וּלְפִי רַב הִירְאָה יִחְזַק הַבִּטְחוֹן, שְׁנֵאָמֵר, יִרְאִי ה' בִּטְחוּ בֵּה':

הָעוֹלָם כָּלוֹ נִבְרָא לְכָבוֹד הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה, שְׁנֵאָמֵר, כָּל הַנִּקְרָא בְּשִׁמִּי וְלְכָבוֹדִי בִּרְאֵיתוֹ. הָרוּצָה לְכַבֵּד אֶת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה, יִכְבֵּד אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ. אָמְרוּ חֲכָמִים זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּהּ, בְּזִמָּן שֶׁמִּכְבֵּד אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, אוֹמֵר הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, מַעֲלָה אֲנִי עָלֵיהֶם כָּאֵלֹו דִּרְתִּי בִּינֵיהֶם וְכַבְּדוּנִי. וְעַקֵּר כְּבוֹד אָב וְאִם לַעֲשׂוֹת לָהֶם נַחַת רוּחַ בֵּין בְּדַבָּרִים בֵּין בְּמַעֲשֵׂה. וְהַמַּצְעָרִם בְּדַבָּרִים גְּדוֹל עֲוֹנוֹ מִנְשׂוּא, שֶׁכֶּךָ אָמְרוּ חֲכָמִים זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּהּ, יֵשׁ מַאֲכִיל אֶת אָבִיו פְּסִיוֹנִי, וְטוֹרְדוֹ מִן הָעוֹלָם. וְהַמִּכְבֵּד אָב וְאִם נוֹחַל הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, שְׁנֵאָמֵר, לְמַעַן יֵאָרִיכֶן יָמֶיךָ וּלְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְהָאֲרֻכָּת יָמִים:

ארחות צדיקים

תוכן עניינים אורחות צדיקים

שער טו' - שער הזריזות.....250	הקדמה.....171
שער טז' - שער העצלות.....253	שער א' - שער הגאווה.....178
שער יז' - שער הנדיבות.....256	שער ב' - שער הענוה.....186
שער יח' - שער הצי"קנות.....260	שער ג' - שער הבושת.....193
שער יט' - שער הזכירה.....261	שער ד' - שער העזות.....198
שער כ' - שער השכחה.....270	שער ה' - שער האהבה.....199
שער כא' - שער השתיקה.....271	שער ו' - שער השנאה.....208
שער כב' - שער הליצנות.....276	שער ז' - שער הרחמים.....210
שער כג' - שער שקר.....278	שער ח' - שער האכזריות.....212
שער כד' - שער החניפות.....282	שער ט' - שער הדאגה.....217
שער כה' - שער לשון הרע.....289	שער י' - שער השמחה.....220
שער כו' - שער האמת.....297	שער הבטחון.....227
שער כז' - שער התשובה.....301	שער יא' - שער החרטה.....235
שער כח' - שער התורה.....332	שער יב' - שער הכעס.....237
שער כט' - יראת שמים.....341	שער יג' - שער הרצון.....241
	שער יד' - שער הקנאה.....245

אַרְחוֹת צַדִּיקִים

הקדמה

"סוף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמַע, אֶת הָאֱלֹהִים יֵרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם" (קהלת יב יג). זֶה הַפְּסוּק אָמְרוּ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, וְהוּא הָיָה חָכָם מְכֹל הָאָדָם, וְהָיָה מֶלֶךְ עַל הַתַּחְתּוֹנִים וְעַל הָעֲלִיוֹנִים (מגלה יא ב). וְאַחֵר שָׂרָאָה כָּל הַמַּעֲשִׂים, וְנָסָה כָּל הַדְּבָרִים, וְהוֹדִיעַ לְעוֹלָם כְּמָה חֻכְמוֹת, חֲתָם כָּל דְּבָרָיו וְאָמַר: סוֹף שֶׁל כָּל דְּבַר הוּא יֵרָאֵת הַשֵּׁם. וְכֵן הִתְחִיל בְּמִשְׁלֵי (א, ז): "יֵרָאֵת ה' רֹאשִׁית דַּעַת"; וְסִיָּם (שם לא, ל): "אֲשֶׁה יֵרָאֵת ה' הִיא תִתְהַלֵּל". וְאִלּוּ אָדָם אַחֵר הָיָה מְזַהֵיר אוֹתָנוּ עַל יֵרָאֵת שְׁמִים – לֹא הָיוּ דְּבָרָיו מְקַבְּלִים עַל הָעוֹלָם, כִּי הָעוֹלָם הָיוּ אוֹמְרִים: עֲבוּר שְׂאִין לוֹ עֲגִין אַחֵר, וְהוּא פְּנוּי – לְכַף מְזַהֵיר עַל יֵרָאֵת הַשֵּׁם. אֲלֹא שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ שֶׁהָיָה עֲשִׂיר מְכֹל הָאָדָם, דְּכָתִיב (מלכים א, י כז): "וַיִּתֵּן הַמֶּלֶךְ אֶת הַכֶּסֶף בִּירוּשָׁלַם כְּאֲבָנִים", וְהָיָה חָכָם מְכֹל וּמֶלֶךְ, כְּדָכָתִיב (מלכים א, ה יא): "וַיִּחַפְּסֵם מְכֹל הָאָדָם" – לוֹ נָאָה לוֹמַר "הִבֵּל הַבָּלִים הַכֹּל הִבֵּל" (קהלת א ב), וְאִין לְעֶסֶק אֲלֵא בִּירָאֵת שְׁמִים. וְכֵן מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם, אֵב כָּל הַחֻכְמִים וְהַנְּבִיאִים, כָּתַב בַּתּוֹרָה (דברים י יב): "וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מִעַמּוֹ כִּי אִם לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ". וְכֵן דּוֹד הַמֶּלֶךְ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם אָמַר (תהלים קיא י): "רֹאשִׁית חֻכְמָה יֵרָאֵת ה'".

וּמִפְּנֵי שְׂאֵנוּ רוֹאִים אֶת הָאָדָם שֶׁהוּא מְבַחֵר הַבְּרוּאִים אֲשֶׁר בָּרָא הָאֵל בְּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כִּי הוּא מִתְּקֵן בְּצֻלָּם אֱלֹהִים וּבְצוּרָתוֹ, וְנָאָה בְּמִלְאֲכָתוֹ מְכֹל הַבְּרוּאִים, וַיֵּשׁ בוֹ הַנִּשְׁמָה הַמִּתְבּוֹנֶנֶת סוֹד הָעֲלִיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים – מְכֹל זֶה יִדְעָנוּ שֶׁהוּא עֲגִין כָּל הַפְּנוּת מִזֶּה הָעוֹלָם; וְכָל מָה שֶׁנִּבְרָא בְּעוֹלָם הַזֶּה – הַכֹּל לְצָרְכּוֹ. וְעַל זֶה נִתְּנָה לְאָדָם תּוֹרַת אֱמֶת, לְהוֹרֹתוֹ הַדֶּרֶךְ הַיִּשְׁרָה. כִּי הָאָדָם הוּא חָבִיב מְאֹד לִפְנֵי הַשֵּׁם, כִּי אָנוּ רוֹאִים שֶׁהַמִּלְאָכִים מְשַׁתְּמָשִׁים בְּצֻרָכֵי הָאָדָם הַצַּדִּיק, כְּמוֹ שֶׁיִּדְעָנוּ מֵאֲבָרָהֶם אֲבִינוּ, וְכֵן יִצְחָק; וַיַּעֲקֹב אָמַר (בראשית מח טז): "הַמִּלְאָךְ הַגָּאֵל אֶתִּי מִכָּל רָע יִכְרֹךְ אֶת הַנְּעָרִים", וְכָתִיב (הושע יב ה): "וַיִּשֶׁר אֶל מִלְאָךְ וַיְכַל". וְדִנְיָאֵל אָמַר (ד כג): "אֱלֹהֵי שְׁלַח מִלְאָכָה וְסִגְרָם אֲרִיּוֹתָא וְלֹא חִבְלוֹנִי". וְעוֹד מְצִינוּ שֶׁבֶּא מִלְאָךְ לְעִזְרַת הַצַּדִּיקִים, דְּכָתִיב (מלכים ב יט לה): "וַיְהִי בַלִּילָה הַהוּא וַיֵּצֵא מִלְאָךְ יְיָ, וַיִּךְ בַּמַּחֲנֶה אֲשׁוּר", וְרַבִּים כְּאֵלֶּה. וְכִבֵּר יִדְעָנוּ כִּי יֵשׁ אָדָם שֵׁשׁ לוֹ יִתְרוֹן הַרְבֵּה עַל שְׂאָר בְּנֵי אָדָם, עַד שְׂאָדָם

אחד שֶׁנִּי מְנִין רַב מִבְּנֵי אָדָם אַחֲרֵים, אִף עַל פִּי שֶׁהֵם בְּדַמּוֹת אַחַת וַיְסוּר אֶחָד לָהֶם. אֲלֵא שֶׁנִּפְשׁוֹ שֶׁל זֶה עָלְתָה אֶל הַמַּעֲלוֹת הָעֲלִיוֹנוֹת יוֹתֵר מִנִּפְשׁוֹ שֶׁל זֶה, כִּי זֶה הַמָּשִׁיל חֲכָמְתוֹ עַל תַּאֲוָתוֹ; וְזֶה הַגְּרוּעַ הַמָּשִׁיל תַּאֲוָתוֹ עַל חֲכָמְתוֹ, וְהוֹלֵךְ כָּל יָמָיו בְּמַחְשָׁכִים, וּמִמָּשָׁשׁ כְּעוֹר בְּאַפְלָה.

חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת יֵשׁ בְּאָדָם: הָאֶחָד הוּא כַח הַשְּׂמִיעָה, הַשֵּׁנִי הוּא כַח הָרְאוּת, הַשְּׁלִישִׁי הוּא כַח הָרִיחַ, הָרְבִיעִי הוּא כַח הַטֶּעַם, הַחֲמִישִׁי הוּא כַח הַמָּשׁוּשׁ, שְׁאָדָם מְרַגֵּשׁ כִּשְׁהוּא מִמָּשָׁשׁ בְּדָבָר.

חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת הֵלְלוּ כָּל־מַעֲשֵׂה הָאָדָם, וְאֵין פֶּעֶלָה נַעֲשִׂית בְּלֹא אֶחָד מִחֲמִשָּׁת הַכוֹחוֹת. וְהַלֵּב פּוֹעֵל עַל יְדֵיהֶם, כִּי חֲמִישָׁה כּוֹחוֹת הָאֵלוּ מְבִיאִים לֵלֵב כָּל עֲנִיָּן, וְכָל מַעֲשֵׂה וּמַחֲשָׁבָה נִמְשָׁכֶת אַחֲרֵיהֶם. הַלֵּב יֵשׁ בּוֹ דַּעוֹת רַבּוֹת, כְּגוֹן הַגָּאוּהַ וְהַעֲנוּהַ, הַזְכָּרוֹן וְהַשְׁכָּחָה, הַיְגוֹן וְהַשְׁמָחָה, הַבִּשְׁתַּ וְהַעֲזוּת, וְכָאֵלוּ יֵשׁ עוֹד רַבּוֹת. וְכָל אֵלוּ הַדַּעוֹת מִתְחַזְּקוֹת מִן חֲמִשָּׁת הַכוֹחוֹת, כִּי הַסּוּמָא לֹא יוֹכֵל לְהַתְגַּאוֹת כְּאֵלוּ הָיָה רוֹאֶה.

לִכֵּן כָּל אָדָם הַנִּלְכָּב יִשְׁתַּדֵּל בְּכָל כָּחוֹ לְהַגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה. שְׁאֵם הַגִּיעַ אָדָם לְמַעֲלָה טוֹבָה, לְעוֹלָם יַחֲמַד לַעֲלוֹת אֶל מַעֲלָה שֶׁהִיא לְמַעֲלָה מִמֶּנָּה, עַד שִׁיִּגִיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה, בָּזָה יִגִיעַ לְעוֹלָם הַגָּמוּל שֶׁהוּא עוֹלָם הַבָּא. וְכָבֵר נִתְאָוָה דָּוִד לְהַגִּיעַ לְטוֹב הָעוֹלָם הַבָּא בְּאִמְרוֹ (תהלים לא כ): "מִזֶּה רַב טוֹבָךְ אֲשֶׁר צִפַּנְתָּ לִירֵאֶיךָ". וְאוֹמֵר (שם לו ט): "יִרְוִין מִדָּשֶׁן בֵּיתְךָ וְנַחַל עֲדֻנְיָךְ תִּשְׁקֶם". וְהַמַּעֲלָה הַזֹּאת לֹא תִגִיעַ אֲלֵא אֶל הָרְאוּי לָהּ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (תהלים טו, א-ב): "מִי יִגּוֹר בְּאַהֲלֶיךָ מִי יִשְׁכֵּן בְּהַר קִדְשֶׁךָ, הוֹלֵךְ תָּמִים וּפֶעֶל צֶדֶק", וּשְׁאָר הָעֲנִיָּן שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם.

וְכִיּוֹן שֶׁהַזְכָּרְנוּ יִתְרוֹן מַעֲלוֹת הָאָדָם, רְאוּי לָנוּ לְבָאֵר חֲשִׁיבוֹתוֹ וּגְנוּתוֹ, טוֹבוֹ וְרַעְיוֹתוֹ, עַד שִׁיִּהְיֶה לְפָנָי הַמַּשְׁכִּיל דְּרֹךְ הַיָּשָׁר וְיִגִיעַ לַחֲצַר הַמֶּלֶךְ. כִּי יִבְחַר נִפְשׁוֹ בְּכָל כָּחוֹ בְּמַדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כִּיּוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּרִירָה – יִזְרַק הַפְּסֻלֹת וְיִקַּח הַסֵּלֶת.

כִּיצַד? יֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא בַּעַל חֲמָה – כּוֹעֵס תָּמִיד, וְיֵשׁ אָדָם שֶׁדַּעְתּוֹ מִיִּשְׁבַּח עָלָיו וְאֵינוֹ כּוֹעֵס כָּלֵל, כִּי אִם מַעַט לְכַמָּה שָׁנִים. וְיֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא גְבִיָּה לֵב בְּיוֹתֵר, וְיֵשׁ שֶׁהוּא שְׁפֵל רוּחַ מְאֹד. וְיֵשׁ שֶׁהוּא בַּעַל תַּאֲוָה, וְלֹא תִשְׁבַּע נִפְשׁוֹ מִהֲלֹךְ בְּתַאֲוָתוֹ, וְיֵשׁ שֶׁהוּא טָהוֹר גּוֹף בְּיוֹתֵר וְלֹא יִתְאָוָה אֶפְלוֹ לְדַבָּרִים מוֹעָטִים שֶׁהַגּוֹף צָרִיךְ. וְיֵשׁ בַּעַל נִפְשׁ רַחֲבָה, לֹא תִשְׁבַּע נִפְשׁוֹ מִכָּל מָמוֹן שֶׁבַּעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ה ט): "אֶהֱבֶה כֶּסֶף לֹא יִשְׁבַּע כֶּסֶף". וְיֵשׁ קָצֵר רוּחַ שְׂדֵי לוֹ אֶפְלוֹ בְּדָבָר מוֹעָט, וְלֹא יִרְדֹּף לְהַשִּׁיג כָּל צָרָכָיו.

וַיֵּשׁ שֶׁהוּא מְסַגֵּף עֲצָמוֹ בְּרָעַב וְקִבֵּץ עַל יָד, וְאֵינוֹ אוֹכֵל פְּרוּטָה מִשְׁלוֹ אֲלָא בְּצַעַר גָּדוֹל, וַיֵּשׁ שֶׁהוּא מֵאֲבֵד מִמוֹנוֹ בִּידָיִם לְדַעְתּוֹ. וְעַל דְּרָכִים הָאֵלוֹ וּשְׁאָר הַדְּעוֹת, כְּגוֹן מֵהוֹלֵל וְאוֹנָן, צָר עֵין וְנָדִיב, אֲכָזֵר וְרַחֲמָן, רֵךְ לֵבָב וְאִמִּץ לֵב, וְכָל כִּיּוּצֵי בָהֶן.

וְכָל הַדְּעוֹת – יֵשׁ מֵהֶן שֶׁהֵיוּ לְאָדָם מִתְחַלֵּת בְּרִיאָתוֹ לְפִי טִבֵּעַ גּוֹפּוֹ, וַיֵּשׁ מֵהֶן דְּעוֹת שֶׁטִּבְעוֹ שֶׁל אָדָם זֶה מְכֻוֵּן וְעֵתִיד לְקַבֵּל אוֹתָם מֵהֶרָה יוֹתֵר מִשְׁאָר דְּעוֹת. וַיֵּשׁ שְׂאִינָם לְאָדָם בְּתַחֲלֵת בְּרִיאָתוֹ אֲלָא לְמַד אוֹתָם מֵאַחֲרֵים, אוֹ שְׁפוּנָה לְבוֹ מַעֲצָמוֹ לְפִי מַחֲשָׁבָה שֶׁעָלְתָה בְּלִבוֹ, אוֹ שֶׁשָּׁמַע שְׂזֹאת הַדְּעָה טוֹבָה לוֹ וְכֵּה רָאוּי לִילֵךְ, וְהִנְהִיג עֲצָמוֹ בָּהּ עַד שֶׁנִּקְבְּעָה בְּלִבוֹ.

יֵשׁ מִדָּה שְׁצָרִיף לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ בְּרַב הַמְּקוֹמוֹת, וַיֵּשׁ מִדָּה שְׁצָרִיף לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ מְעַט. וְזֶה דוּמָה לְעוֹשֶׂה תְּבִשִּׁיל, וְצָרִיף יָרֵק וּבִשָּׁר וּמִים וּמִלַּח וּפְלִפְלִין, וְכָל אֵלוֹ הַמִּינִים צָרִיף לְקַח מִכָּל אֶחָד כְּשֶׁעוֹר: מִזָּה מְעַט וּמִזָּה הֶרְבֵּה. אִם יִמְעַט הַבִּשָּׁר – יִהְיֶה רֵזָה, אִם יֶרְבֶּה מִלַּח – לֹא יִהְיֶה נֶאֱכָל מִחֲמַת מִלְחוֹ. וְכֵן כָּלֶם: אִם יִמְעַט בָּמָה שְׁצָרִיף הֶרְבֵּה, וְיֶרְבֶּה בָמָה שְׁצָרִיף מְעַט – יִהְיֶה הַמֶּאֱכָל מְקַלְקֵל. אֲבָל הַבָּקִי, אֲשֶׁר יִקַּח מִכָּל אֶחָד מִשְׁקָל הָרְאוּי, אִזּוֹ יִהְיֶה הַמֶּאֱכָל עָרֵב וּמִתּוֹק לְאוֹכְלָיו. וְכַעֲנִין הַזֶּה בַּמִּדּוֹת: יֵשׁ מִדּוֹת שְׁצָרִיף לְקַח מֵהֶן מֶרְבֶּה, כְּגוֹן הָעֲנָוָה וְהַבִּשְׁתִּי וְדוּמִיָּה, וַיֵּשׁ מִדּוֹת שְׁצָרִיף לְקַח מֵהֶן מְעַט, כְּגוֹן הַגָּאֹנָה וְהַעֲזוּזוֹת וְהַאֲכָזְרִיוֹת. לָכֵן בְּהִיוֹת הָאָדָם שׁוֹקֵל בְּפֶלֶס הַמֵּאֻזְנִים לְקַח מִכָּל מִדָּה שְׁעוֹרָה, לֹא יִפְחַת וְלֹא יוֹסִיף – בְּזֶה יִגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה.

תִּדַּע וְתִבִּין: מִי שֶׁטִּבְעוֹ נוּטָה לְמִדָּה רָעָה אוֹ שֶׁהִרְגֵּל בַּמִּדָּה רָעָה, וְלֹא יִתֵּן אֵל לְבוֹ לָשׁוּב מִמֶּנָּה, אֵךְ תָּמִיד מִתְגַּבֵּר בָּהּ – זֶה מְבִיא אוֹתוֹ שִׁמְאָס וַיִּגְעַל בַּמִּדּוֹת טוֹבוֹת. וְכִמוֹ שָׂרֵב הַכָּאֵב וְהַצָּעַר וְהִיסוּרִין הוּא חָלִי הַגּוֹף, כֵּן רַב מִדּוֹת רָעוֹת הֵם חָלִי הַנַּפֶּשׁ. וְכִמוֹ שֶׁבְּחָלִי הַגּוֹף טוֹעֲמִים הַמֵּר מִתּוֹק וְהַמִּתּוֹק מֵר, וַיֵּשׁ מִן הַחוּלִים שֶׁמִּתְאַוֶּה לְמֶאֱכָל שְׂאִינוֹ טוֹב לוֹ וְשׁוֹנֵא מֶאֱכָל הַטּוֹב, הַכֹּל לְפִי רֵב הַחָלִי, כִּךְ יֵשׁ בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּפְשׁוֹתֵיהֶם חוֹלוֹת, וְאוֹהֲבִים הָרָעוֹת וְשׁוֹנֵאִים דְּרֵךְ הַטּוֹבָה וּמִתְעַצְצִים לְלַכֵּת בָּהּ, וְהִיא כְּבִדָּה עֲלִיָּהֶן מְאֹד לְפִי חָלִים. וְכֵן יִשְׁעִיהֶם אוֹמֵר בְּאַנְשִׁים הַלָּלוּ (ה, כ): "הוּי הָאִמְרִים לְרַע טוֹב וְלִטּוֹב רַע שְׁמִים חֲשֵׁךְ לְאוֹר וְאוֹר לְחֲשֵׁךְ שְׁמִים מֵר לְמִתּוֹק וּמִתּוֹק לְמֵר". וְעֲלִיָּהֶם נֶאֱמַר (משלי ב, יג): "הַעֲזִיבִים אֲרָחוֹת יֵשֶׁר לְלַכֵּת בְּדִרְכֵי חֲשֵׁךְ".

וְכִיצַד וְמָה הוּא תִקְנַת חָלִי הַנַּפֶּשׁ? יִלְכוּ אֲצֵל הַחֲכָמִים, שֶׁהֵם רוֹפְאֵי הַנַּפְשׁוֹת, שֶׁמִּלְמִדִּין אוֹתָם עַד שֶׁיִּחְזִירוּם לְדֶרֶךְ טוֹבָה. וְהַמְּפִירִים בְּדַעְוֹת רָעוֹת שֶׁלָּהֶם וְאֵינָם

הולכים אצל חכם לרפא אותם, עליהם אמר שלמה (משלי א, ט): "חכמה ומוסר אילים בזו".

יש כמה בני אדם אשר תאונתם לתפש דרך הטוב, ואינם יודעים מה טוב להם, וחושבים בכל יום להשיג מעלה העליונה, ואינם משיגים כל ימיהם. וזה הענין מחמת שני דברים הוא:

האחד שאינו מכיר חסרונו, ואינו מבחין בדרכיו המגנים. והוא דומה לראובן המחפש לשמעון ואינו מכיר – אפילו יחפש אותו כל היום לא ימצאהו, כי כמה פעמים יבוא אצלו ולא יכירהו. כן האדם הזה, אף על פי שהוא חושב תמיד מה יעשה, ומחפש מעשה הטוב – לא ישיגו, כיון שאינו מכיר חסרונו.

ויש אדם שהוא יודע מדות הרעות שיש בו, וחושב לצאת מהם ולאחז במדות טובות, וגם הוא לא ישיג כל ימיו דרך הישר, מחמת שמתעצל לחפש המדות הטובות כראוי. והוא דומה לראובן שמחפש שמעון ומכירו, ואף על פי כן אינו מוצאו מחמת שאינו מחפש אותו כראוי.

ועל זה נאמר: (משלי י ב) "כסף נבחר לשון צדיק". מי שנושה בחברו ובא לשלם לו כסף במשקל, אם אינו מכיר באמתת המשקל וצדק המאזנים, או מכיר הכל אך שאינו בקי בבחינת הכסף – זה האיש קרוב להיות נזק בענין המשקל והכסף. כי לפעמים ימאן בכסף ויקח הסיגים, גם יקח פחות ממשקל הראוי לו, כי שמה יקח משקל הקל או ישים הכסף בכף הכבד שבמאזנים – מכל אלו יבא לידי טעות. או אפלו אם הוא בקי בכסף ובמשקל, אם אינו מסתפל בו כראוי אפשר שיתערב בכספו סיגים. אבל אם הוא בקי בכל, במשקל ובכסף, ומסתפל בו כראוי – אז הוא משתלם כראוי כסף נקי ושלם במשקל. לכן דמה "לשון צדיק" ל"כסף נבחר", כי הצדיק צריך להפיר הטוב והרע וכל המדות, וצריך להסתפל ולהתבונן בהן כראוי, ולהיות טורח בגופו ובחכמתו לעזב הטפשות ולאחז בתבונה, ולהסיר תערובות הסיגים ממנו, ואז תהיה נשמתו צרופה ומזקקה לאלהים, כדכתיב (משלי כה ד): "הגו סיגים מכסף ויצא לצרף פלי"; פרוש: כשיסירו הסיגים, אז יהיה הפלי צרוף.

ויש אדם המשנה במנהגיו ואינו קבוע: זמן אחד אוהז במנהג זה, וזמן אחד מסתלק מאותו מנהג ואוחז מנהג אחר, וככה יעשה לעולם. והוא דומה לאדם שחפץ ללכת אל עיר, ואינו יודע דרכו, ולא יכיר השבילים המוליכים אותו אליה. לכן הוא משתומם: פעם אחת ילך דרך אחת, ויחזור ויתעב בדרך אחרת, וכן

בשלישית וכן ברכיעית. ועל כיוצא בו אמר החכם (קהלת י טו): "עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר".

לכך יש לחמל על אנשים הטבועים בהכלי השוא, ללמדם צדק המשקל וישר המאזנים, ולהודיעם בחינת הכסף, ולהורות להם דרכים הישרים; למען יברר האדם בתחלת הבחנתו מסלה אשר תביאהו למקום רענן ודשן אשר שם כל הטובה, והוא יראת שמים, אשר הוא סוף כל המעשים. והוא השאלה אשר השם יתברך שמו שואל מפל אדם, כדכתיב (דברים י יב): "מה ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה". ואין שום מעשה נחשב בלתי היראה הטהורה.

לכן יש להודיע לכל, כי כל איש הרוצה להביא נפשו לידי מדות הטובות – צריך לערב יראת שמים עם כל מדה ומדה. כי יראת השם היא קשר המחזקת כל המדות, ודומה לחוט שהכניסוהו לתוך חורי המרגליות, וקשרו קשרים בתחתיתו להחזיק כל המרגליות; אין ספק כי בהנתק הקשר – יפלו כל המרגליות. כך היראה היא המחזקת כל המדות, ואם תתיר קשר היראה – יבדלו ממך כל המדות טובות. וכשאינן בידך מדות טובות – אין בידך תורה ומצוות, כי כל התורה תלויה בתקון המדות. כי כל המדות טובות ורעות – החכם יכול לעשות הרעות לטובות, והכסיל יעשה מדות טובות לרעות.

ומי שהולך בחשך ואינו מתבונן בתקון המדות, אפשר שיהא בו מדה המאבדת כל זכויותיו. כגון המתגאה במעשיו, ומתפאר ומיפה עצמו תמיד בגנות של חברו ומתכבד בקלונו. והאיש ההוא דומה למי שממלא חבית יין משבח, ויש בתחתית החבית נקב קטן – אין ספק שיאבד כל היין המשבח בנקב הקטן אם לא יסתם אותו. כך המתגאה הזה: אף על פי שהוא מלא תורה, יאבד הכל על ידי המדה הרעה הזאת ואם לא יחוש לתקנה.

ומעטים הם בעולם המפירים האמת. יש שאין חכמים להפיר, וכמו שאין הקטוע שתי רגליו יכול לעלות בסלם – כך לא יעלה במדרגת החכמה מי שאין בו תבונה. יש שהוא חכם, ונטבע בתאוות העולם מנעריו עד שישים כל חכמתו להשיג תאוותו ולעשות רצון יצרו הרע; כי הרגל מנעריו במעשים הרעים עד שהם קבועים בנפשו, וקשה לו מאד להמלט מפח יקוש העוונות. ויש שיש בו חכמה להפיר, וגם חפץ לילך בדרכים טובים, אך לא היה אצל החכמים לשמע מהם החכמה והדרכים הישרים, ומתוך כך הולך במחשכים. ודומה למי שיש לו מטמון

בביתו, ואינו יודע המטמון, ומוכר הבית לאחר.

התבונן כי האדם ברב מדותיו – זו משנה מזו, וכל מדה ומדה טורפת דעת האדם, זו מושכתו לכאן וזו מושכתו לכאן, ויצר הרע מסיעו לכל מדה – שיבחר הפחות שבה. והוא דומה לאדם שהולך במדבר, ופוגעים בו דבים ואריות ונמרים וזאבים והרבה משחיתים. האיש הזה צריך לפקח עיניו ולהלחם עם כל אחד ואחד, ואם יעלים עיניו רגע אחת – יטרפוהו המזיקים. כך האדם במדותיו הרעות, כגון התאוה, והגאווה, והשנאה, והכעס, וכיוצא בהן – מתגלגלות בלבו תמיד; ואם יתעלם ולא יתקנם – יעקר מלבו אור האמת וימש חשך. ועל זה נאמר (תהלים טז ח): "שויתי ה' לנגדי תמיד".

האדם בשעה שנולד הוא בגופו ובחכמתו חלש משאר כל הבריות. כי כל הבריות ביום הנולד הם הולכים ואוכלים ומסיעים לעצמם, אבל האדם צריך טרח גדול בגופו, וגם כן צריך יותר תקון לנשמתו לתקן החכמה ולהבין דרכים טובים. כי האדם בתחלתו בלא מלמד נוהג כבהמה, אך לבו דומה ללוח שהוא מוכן לכתב עליו. אם הלוח הזה ביד טפש – ישרטט עליו שרשומי הבלים, עד שיתקלקל לא יהיה בו תועלת עוד. אבל החכם יכתב עליו סדר עניניו וצרכיו וחובותיו, ומתוך הלוח יכלכל ויפרנס בניו, ויגיע לתועלת גדולה. כך לב האדם: הכסילים יצירו בו ציורי הבל ושקר, ויכתבו עליו חקוקי הבל ואון, וימלאו לבם מחשבות הבל וריק. והמשכילים יכתבו על לבם מכתב אלהים, שהוא יסוד התורה והמצוות וחכמת המדות, עד אשר יזהירו נפשותם כזהר הרקיע. ולזה היתה פונת שלמה באומרו (משלי י ג): "קשרם על אצבעתיך כתבם על לוח לבך".

עוד אמר שלמה (משלי כ יא): "גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו". זה הפסוק נאמר על הבחנת הנערים, כי מנעוריהם נכר מדותיהם. כמו שתראה מקצת הנערים נראה בהם מדת בשות, ומקצתם העזות, ומקצתם נוטים אל התאוה, ומקצתם נוטים אל מעלות טובות. ודע כי כל מדות האדם אשר תראה בו בימי הבחנות והזקנות – הם היו בימי הילדות והשחרות; אך בזמן שהוא לא יהיה בו כח להראותם ולהביאם לידי המעשה. והנערים אשר גדלה עליהם נבלות, אפשר שיוכל האדם להעתיקם אל הדרך הטובה, כי נח לקבל להם, אין בהם כח וחכמה לצאת ולברח מתחת יד המיסר, והם צריכים לסבל. אבל בימי הזקנה אינם נעתקים בקל ממה שהיו בהם בימי הבחנות. והם דומין לטס כסף שהיה טמון בקרקע,

והעלה חלודה עבה בארץ הטמנתו – צריך אותו הכסף מריקה אחר מריקה עד שישוב הכסף למראהו הנאה. כך האדם אשר הלך לפי דרכו ומנהגו, ונשקע בעמקי המדות הגרועות – צריך ללטש שכלו להבדיל בין הטמא ובין הטהור, ולהרגיל בעבודה, עד שיהיו המדות טובעות וקשורות בלבו.

זה הספר נקרא "ספר המדות", והוא נכתב ונחתם בטבעת החכמה ללמד לאדם דעת, להיות הספר הזה בידי כל איש לכלי אמונות, לתקן מתוכו מדותיו ומעשיו. כי האמן אשר בידו כלי אמונתו – יוכל לעשות מלאכתו. אבל כשאין בידו כלי אמונתו – ולא יכלו לעשות מאומה. לכן שמע מוסר, וקח כלי אמונתך בידך לתקן מדותיך. הלא תראה: מי שיש לו הרבה מיני מטבעות, קטנות וגדולות, ואינו יודע ערכם ושוים – לא ידע מה לקנות בכל אחת; עד שידע ערך של כל מטבע. וגם צריך לידע איזה מטבע פסל המלך, וגזר עליה שלא להוציאה. אחר שישקל כל מטבע ומטבע ויערכה, אז ידע לקח בכל אחת צרכיו בערך שוה; ובמטבע שגזר המלך שלא להוציאה – יזהר שלא יוציאה אלא בענין שלא יקנס. נמצא שזה האיש מגיע בכל מטבע ומטבע לטובה ולשמחה. אבל הטפש אשר לא ישקל ולא יערוך, יוציא מה שפסל המלך – אין ספק שיגיע זה להזק גדול.

ואתה בני, קח המשל הזה הנמשל על רב מדות שבה, גדולות וקטנות, ותשקל כל מדה ומדה בפלס חכמתך. עד שתדע ערך כל מדה ומדה, ותדע המדות אשר פסל המלך הגדול להזהר בהם, שלא יראה בהן לא ימצא בהן, אלא במקום שלא תקבל הזק וענש. ובזה תגיע אל השלמות, ותהיה אמן וכלי אמונתך בידך.

עתה נרצה להודיע שרשי המדות וענפיהם, ותועלתם ונזקם. וכונתנו להשיב טבעי האדם מענין הסכלות אל אהבת המוסר, ושישתדלו הפתאים לדעת טבעי החכמים. ומהשם יתעלה זכרו נשאל עזר שיודיענו הדרכים הישרים ונתיבות הצדק, להורות שבטי ישורון עדת החסד.

שער הראשון

שער הגאון

השער הראשון: נדבר בו על מדת הגאון. ומה טוב שנגדמן תחלה לכל השערים, מפני חיוב האדם להבדל ממנה, כי היא פתח לרעות רבות, ולא ראינו כזאת לרעה בכל המדות. לכן צריך האדם להתחפס ולהנהיגה אל המנהג הראוי, ולדחות אותה במקום שאינה ראויה בו.

הגאון הוא המטבע אשר פסל הקדוש ברוך הוא, והזהירנו עליה בתורתו. כמו שנאמר (דברים ו יב): "השמר לך פן תשכח את ה', אשר הוציאך מארץ מצרים". כי הגאון ישכח יוצרו, כדכתיב (דברים יג, יג-יח): "ובקרך וצאנך ירבין וכסף וזהב ירבה לך..., ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך..., ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". ובמלך נאמר (דברים יז כ): "לבלתי רום לבבו מאחוריו". אם הזהירה תורה אפילו במלך – כל שכן בהדיוטות, שלא ישתררו זה על זה.

הגאון מתחלקת לשני חלקים: האחד גאות האדם בגופו, והחלק השני גאות האדם במעלות החכמה ובמעשיו.

גאות האדם בגופו יש בו שני חלקים: האחד טוב, והאחד רע.

וזאת היא גאות האדם בגופו הרעה: בעת שתתגבר הגאון בלב האדם, אז תמשל על האדם מקדקדו עד כף רגלו: בראשו ובגרונו, כדכתיב (ישעיהו ג, טז): "יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון". בידי וברגליו, דכתיב (תהלים לו, יב): "אל תבואני רגל גאון ויד רשעים אל תגדני". ועל רגל גאון נענשה בת רבי חנינא בן תרדיון, שנגזר עליה לישיב בקבה של זונות. כי פעם אחת הלכה לפני גדולי רומי, ושמעה שאמרו: כמה נאה פסיעותיה של ריבה זו! ואז דקדקה יותר (עבודה זרה יח א). בעיניו, כדכתיב (משלי יז): "עינים רמות". באזנים: לא ישמע דברי העניים האמללים. בריח אפו: בעמדו אצל עניים או כשנכנס לביתהם, הם סרוחים בעיניו. ואף בדבריו ידבר על צדיק עתק בגאון.

וגם נפרת בענין מאכל ומשקה, ובמלבושי בגדי גאון מלבושי נכרי. ועל זה הזהירנו בתורת משה, שנאמר (ויקרא כ כג): "ולא תלכו בחקת הגוי"; וכתיב (ויקרא יח א): "ובחקתיהם לא תלכו"; ונאמר (דברים יב ל): "השמר לך פן תנקש אחריהם" –

הכל בענין אחד הוא מז'היר, ש'יהא ישראל מבדל במלבושיו ובדבריו ובכל מנהגיו מן הגוים. וכן הוא אומר (ויקרא כ כו): "ואבדל אתכם מן העמים".

בעלי הגאון הם מתעבים בעיני השם, שנאמר (משלי טז ה): "תועבת ה' כל גבה לב". והוא נמסר ביד יצור, כי אין עזר השם עמו, אחרי אשר הוא תועבת השם. ואפלו לא נתגאה על שום אדם, לא בדבור ולא במעשה, אך בלבו לבד הוא מתגאה – נקרא "תועבה", שנאמר: "תועבת ה' כל גבה לב" – אפילו אין לו גבהות אלא בלב נקרא "תועבה".

אמרו רבותינו: כל מי שיש בו גסות הרוח – כאלו עובד עבודת כוכבים; כתיב הכא (משלי טז ה): "תועבת ה' כל גבה לב", וכתיב התם (דברים יז כו): "ולא תביא תועבה אל ביתך". ויש אומרים: כאלו בא על עריות, דכתיב (ויקרא יח כז): "כי את כל התועבות האל עשו...". ויש אומרים: כאלו בנה במה (סוטה ד ב). ואמרו: כל אדם שיש בו גסות הרוח – מתמעט, שנאמר (איוב כד כד): "רוממו מעט ואיננו". וראוי לגדעו כאשר, שנאמר (ישעיהו י לג): "ורמי הקומה גדועים". ואין עפרו ננער, והשכינה מיללת עליו. אמר הקדוש ברוך הוא: אין אני והוא יכולים לדור בעולם, שנאמר (תהלים קא ה): "גבה עינים ורחב לבב אתו לא אוכל" (סוטה ה א). ואמרו: האי מאן ד'היר, אפלו אנשי ביתיה לא מתקבל, שנאמר (חבקוק ב ה): "גבר 'היר ולא ינוה" – אפילו בנה שלו (כבא בתרא צח א).

הגאון מביאה לידי רדיפות כבוד, להשתרר על בני אדם. וכבר ידעת מה ארע לקרח ועדתו מחמת גאותו, שבקש להתגדל, ולקח גדלה שלא נתנה לו מן השמים. ומתוך כך נכנס למחלקת, ומן המחלקת יצאה קנאה ושנאה. וכל אלו מדות פחותות מאד, כאשר יתבאר בעזרת השם.

סוף דבר: כל המקשט את גופו כדי להתגאות – הרי זה שוכח השם ברוך הוא, ולא יחוש על המצות, ולא ירדף אחר מעשים טובים. כי כל כונתו על עצמו, לקשט גופו הכלה, אשר אחריתו רמה. והמקשט גופו הוא קרוב לזימה, כי יתראה לפני נשים לשא חן בעיניהן, ומתוך כך יתקרב אצלן, ויבא לידי שחוק וקלות ראש. וגם האשה המקשטת לפני האנשים – בזה היא מדלקת לבם ומכנסת הרהורים בלבם; ובזה ענשה גדול מאד, שהיא נותנת מכשול לפני רבים. הלא אסרו חכמים להסתפל בבגדי צבעונים של נשים השטוחים בכתל, אפלו כשאינה מלבשת בהן כל שכן שיש ענש גדול לאשה המתקשטת לפני אנשים המסתפלים בה. (ע"ז כ ב)

ועוד הגאונה מביאה לידי תאונה. כי המתגאה – לבו רחב ומתאנה לכל דבר. ותאונה היא המדה הרעה שבכל המדות, כי תאונה מחמת גאותו להתלבש בבגדים יקרים, ולבנות פלטרין גדולים, ולאכל מאכלים טובים. כי המתגאה – לעולם לדברים גבוהים יחמד; ואולי אינו משיג ידו לדברים אלו, ומתוך כך יבוא לידי גנבה וגזלה. כי המתגאה לבו חומד, ורחב כים להתעשר, ולא יהיה שמח בחלקו, כי ימצט בעיניו מה שיש לו לפי רב הוצאות תאות גאותו.

ועוד הגאונה גורמת שלא יהא סבלן לסבל על הבריות. ואין צורך להאריך בפחיתת מי שאינו סבלן, כי ידוע הוא לכל.

וזאת היא גאות הגוף שהיא טובה: שמא יאמר האדם: "הואיל והגאונה היא מדה רעה כל כך, אפרש ממנה ביותר" – עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין, ולא ישא אשה, ולא ישב בדירה נאה, ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר, וקרועים ומלכלכים; ומשתמש בכלים מלכלכים ומאוסים, ולא ירחץ פניו ורגליו עד שישחיר תארו משאר אנשים. וכל זה כדי שיתרחק מן הגאונה, עד שלא יוכל להתרחק יותר. המהלך בדרך זה נקרא "חוטא". הרי הוא אומר בנזיר (במדבר ו יא): "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש"; אמרו חכמים (תענית יא א): ומה זה שלא פרש עצמו אלא מן היין נקרא "חוטא", המונע עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א): לא דיך מה שאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים! על ענין זה וכיוצא בזה אמר שלמה (קהלת ז טז): "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם".

הדרך הישרה באדם: שיהא נקי בכל עניניו, כי הנקיות הוא גדר של מעשים טובים. כיצד? ילבש בגדים בינונים, ולא מלבושים עניים המבזים לובשם; אלא בגדים בינונים נאים ונקיים, העני לפי עניו והעשיר לפי עשרו. ואסור שימצא כתם או שמנונית על בגדיו, ולא יהיו קרועים. ולא יהיו מתקנים כבגדי גסי הרוח.

גם מאכלו יהא נקי. ולא יאכל מעדני מלך, אך מאכל בינוני ומשקה בינוני לפי השגת ידו. ולא ישתה ולא יאכל בכלים מאוסים, פן יעבר על "אל תשקצו את נפשתיכם" (ויקרא יא מג), אלא הכל יהא בנקיות. גם שלחנו גם מטתו יהיו נקיים, וכל עניניו יהיו נקיים.

גם גופו יהא נקי ולא מזוהם. אך יזהר לרחץ פניו ורגליו, גם כל גופו לעתים, כאשר מצינו בהלל הזקן (ויקרא רבה לד ג), שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך

והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה זו? אמר להם: לרחץ בבית המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן! מה אם איקונין של מלכים, שמעמידים אותו בבתי תאטראות ובבתי קרקסאות, מי שנתמנה עליהן הוא מורקן ושוטפן, והן מעלין לו מזונות, ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות. אני שנבראתי בצלם ובדמות, דכתיב (בראשית טו): "כי בצלם אלהים עשה את האדם" – על אחת כמה וכמה! ועוד, דכתיב (משלי טז): "כל פעל ה' למענהו" (שבת נ ב). וכל הנזהר בדברים האלו לשם מצוה, ולא כדי להתקשט ולהתגאות, אף על פי שאלו דברים נראים כמו גאווה, כיון שכונתו לשם שמים – יש בו מצוה.

גאות חכמה ומעשים טובים יש בה שני חלקים: האחד טוב, והאחד רע.

הגאווה הרעה היא: אשר יבזה בני אדם בלבם ובפיו, וכלם קטנים ופחותים בעיניו. ומהלל ומשבח עצמו שהוא גדול בחכמה, ומתוך כך לא יודה על האמת מרב גאותו. ולעולם נראה בעיניו חכמתו ועצתו, ודבריו ומעשיו, שהם משבחים ממעשה וחכמת עצת חבריו. ומתפאר תמיד בחכמתו ובמעשיו, כי הוא חפץ לקבל שבח וכבוד על דבריו הישירים. ועל זה אמר שלמה (משלי כו ב): "יהללך זר ולא פיך".

הגאווה לעולם יחזיק טובה לעצמו. ומתוך כך לא יטרח על התורה, כי לא יחוש על כבוד שמים, רק שיודו לו העולם שהוא אדם טוב וחכם, ויבזה יש לו די. ותמיד הוא שמת במכשול חבריו ובמעוט ידיעתם, ומתפטר בקלון חבריו. וזה אחד מעשרים וארבעה דברים המעכבים את התשובה. אדם שכל מעשיו טובים הם ומתהלל בהם להתכבד, דומה לתבשיל חשוב מאד בכל אבקת רוכל וראשי בשמים, ועומד אצל האש עד שיהא מקדיח ומסריח, עד שלא שונה לאכל מחמת מרידות שרפת האש; כך האדם המתפאר במעשים, מקדיח ומסריח במהללו מעשיו הטובים.

והמתפאר בחכמתו ובמעשיו שאין בו – אין מדה רעה כמותה ואין דגמתה. והלא אמרו חכמים (ירושלמי שביעית יח): אם מכבדים את האדם מחמת פסוברים שהוא יודע שתי מסכתות, ואינו יודע רק אחת, יאמר להן שאינו יודע אלא אחת. כל שכן וכל שכן שלא יטעה את העולם שיחזיקוהו בחזקה גדולה שאינו בו.

ודע שאנחנו מחיבים שיהיו כל מעשינו מיוחדים לשם הבורא יתעלה, בגלוי

ובסתר. וכל מעשה עבודת אלהים יהיה להגיע אל רצונו בלבד, בלתי רצון בני אדם לקוות שבח על מעשהו ולקבל כבוד. אך יעשה הכל לשם האל המשקיף אל הלב, כמו שאמר הכתוב (ירמיהו יז י'): "אני ה' חקר לב בחן כליות"; ואומר (דברים כט כח): "הנסתרת לה' אלהינו". לכן אם לא יזהר בחכמה ובזריזות להנצל מן הגאווה, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים – הוא יורש גיהנם. כי הצר אורב לו, ומביא טענות וראיות להביא האדם לידי גאווה, ותהיה חכמתו לטרדו מן העולם. לכן אל יתעצל מלנצח יצר הרע יום יום, וזה נקרא "מלחמה גדולה". כמו שמצינו באחד מן החסידים, שפגע באנשים הפאים מן המלחמה ושללו שלל גדול. אמר להם: שבתם מהמלחמה הקטנה, ועדין אתם עתידים למלחמה הגדולה. אמרו לו: מה היא המלחמה? אמר להם: היצר וחילותיו! כי כל אויב שיש לו, שתנצח אותו פעם אחת או שתיים או שלש – אז יניח אותה. אבל היצר אינו פוסק ממך אף אם יהיה נצוח מאה פעמים, כמו שאמרו רבותינו (אבות ב ד): ואל תאמן בעצמך עד יום מותך. כי כל ימך יארב לך אוילי תעלים עיניך ממנו, ואם ינצחך בקל שבקלות – סוף ינצחך בחמור שבחמורות. ובעבור שהגאווה שרש להרבה מדות פחותות, וגם הצר משתתף ומתערב בלב האדם, וכל ענין היצר הוא להכזיב האמת ולאמת השקר, והוא מלמד את האדם להתגאות ומביא לו ראיות, ולכן צריך אתה להתחכם כנגדו.

תחלת תחבולותיו של היצר הוא מקשה לבו ומגביהו, וממתיק לו הגאווה ושאר מדות רעות. ואף כי יודע האדם בודאי שיש פשע ועון בגאותו, אפלו הכי עובד במזיד ומתגאה, כי הצר מבעיר את לבו אחר הכבוד עד שלא יחוש על העברה.

אבל האדם שהוא זך במעשיו, ולא יתגאה ולא יהלל עצמו כשיודע שיש עברה בדבר, אז יבוא היצר הרע ויערף עוד מלחמה להפילו ללכדו ברשתו, ויורה הטר ומסביר לו סברות שיש לו מצוה ושכר על מה שמתהלל ומתפאר. וכך יאמר לו היצר: "כבר הגעת למעלת חכמה וחסידות, וראוי לך להתרצות ולהשתדל למצא חן בעיני העולם ולהחניף להם, לגלות להם חכמתך וצדקתך כדי שיאהבוך". ויביא לו ראיה מדברי רבותינו (אבות ג י'): כל שרוח הבריות נוחה הימנו – רוח המקום נוחה הימנו. וכל זה ראיות שקר, כי אותה הסברא היא ענף מן הגאווה. אבל הענין הזה הוא כמו שאמר הכתוב (משלי טז י): "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלם אתו". וכך פרוש הענין: אם האדם לא יתהלל לפני בני אדם, ולא ישתדל למצא חן בעיניהם בעשותו מעשיו הטובים, ואף על פי כן אוהבים אותו – זהו ראיה גדולה

שֶׁהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אוֹתוֹ, וְזָרַע לוֹ אֱהָבָה בְּלִבּוֹת בְּנֵי אָדָם, וְשֵׁם לוֹ שֵׁם טוֹב עַל לְשׁוֹנָם. וְאַמֶּת הוּא שׁוֹנָאֵם כְּשֵׁאִינָם מְקִימִים אֶת הַמִּצְוֹת, כִּי אֵין הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אֶלָּא לְוַמְדֵי תוֹרָה וּמְקִימִים אוֹתָהּ.

אֲחֵר כֶּף יִסִּיתָּ הַצֵּר לְגִלּוֹת חֲסִידוּתָּךְ וּמַעֲשֵׂיךְ הַטּוֹבִים לִפְנֵי הָעָם, וּמֵבִיא רָאִיָּה: "אוֹלֵי יַעֲשׂוּ גַם הֵם כְּמוֹךָ?" וְגַם זֶה נִמְשָׁךְ מִן הַגְּבָהוֹת: אֵף עַל פִּי שֶׁמְצִינֵנו כְּמָה גְדוֹלִים שֶׁנִּשְׁתַּבַּחוּ (סִכָּה כח א), לֹא עָשׂוּ אֶלָּא לִפְנֵי תַלְמִידֵיהֶם וְחִבְרֵיהֶם כְּדֵי שִׁימְשִׁכּוּ אַחֲרֵיהֶם וַיַּחֲזִיקוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם; וְיִוְדְּאֵי זֶה מִצְוָה כְּדֵי לַחֲבֹב לָהֶם מַעֲשִׂים טוֹבִים. וְאַפְלוּ בְּפָנֵי אֱלֹהֵי לֹא יִתְגָּאֵה בְּלִבּוֹ בְּאָמְרוֹ "זֶה אֲנִי יוֹדֵעַ" אוֹ "זֶה אֲנִי עוֹשֶׂה", אֲבָל לִפְנֵי הָעוֹלָם בְּאַמֶּת אֲסוּר לְגִלּוֹת לָהֶם.

גַּם אִם תֵּלֵךְ בַּעֲנֻנָּה וְתַעֲמִד לְהַתְפַּלֵּל בְּאַרְיִכוֹת וְתַלְמִד בַּקְבִּיעוֹת, יִפְתָּךְ הַיֵּצֵר לְהַתְגָּאוֹת וַיֹּאמֶר לָךְ: "עֲתָה הִרְוִאִים אוֹתָךְ בְּנֵי אָדָם יַחֲשִׁבוּךָ וַיַּכְבְּדוּךָ בַּעֲבוּר דְּרָכֶיךָ הַטּוֹבִים. וַיֵּשׁ רוּחַ גְּדוֹל בְּזֶה: מִתּוֹךְ שְׂאֵתָה חָשׁוֹב בְּעֵינֵיהֶם – יִקְבְּלוּ מוֹסָרְךָ וְתוֹכַחְתָּךְ." כָּל זֶה הֵבֵל, כִּי בַּעֲשׂוֹתָךְ מַעֲשֶׂה הַטּוֹב לְשֵׁם הַבּוֹרָא בְּרוּךְ הוּא לְבַד, דְּבָרֵי תוֹכַחְתָּךְ יִתְקַבְּלוּ בְּפָנֵי הָעוֹלָם גַּם אִם לֹא תַחֲשַׁב כֶּךָ, כִּי אֵין קִבְּלַת הַתּוֹכַחָה תְּלוּיָהּ בְּמַחֲשַׁבוֹתֶיךָ.

וְאַחֲרֵי שֶׁתִּסְתַּלַּק מִכָּל זֶה, יִסִּיתָּךְ הַיֵּצֵר וַיֹּאמֶר לָךְ: "לֹא יִתְכַּן שְׂתַּהֲיָה עֲבוֹדָתְךָ שְׁלֵמָה עַד שֶׁתִּתְרוֹחַק מֵהֵן לְגַמְרִי, כְּגוֹן שֶׁתַּכְסֶּה מַעֲשֵׂיךְ הַטּוֹבִים, וְלַהּוֹרוֹת הַפּוֹךְ מִמָּה שֶׁהִיָּה כְּבֹר בְּלִבְךָ: תִּתְפַּלֵּל קָצֵר, וְכִשְׁתַּרְצֶה לְלַמֵּד שׁוֹם חֲכָמָה תִּתְיַחַד, וְלֹא יָדַע שׁוֹם אָדָם זֹולַת הַבּוֹרָא בְּרוּךְ הוּא. וְלֹא תִרְאֶה שׁוֹם מְדָה טוֹבָה, אֵךְ לְהִרְאוֹת הַעֲצָלוּת בְּמַעֲשֶׂה הָעֲבוֹדָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵצֵא לָךְ שֵׁם וְתַפְסִיד שְׁכָרְךָ. וְלֹא תִצְוֶה עַל הַטּוֹב וְלֹא תִזְהִיר מִן הָרַע, וְלֹא תוֹדִיעַ חֲכָמְתָּךְ לְאִישׁ זֹולָתָךְ, וְלֹא תִרְאֶה סִימָן יָרָא שְׂמִים וְלֹא אוֹת, כְּגוֹן תְּפִלִּין וּמַזְוָזָה וְצִיצִית. אֶלָּא תִתְנַהֵג בְּמִנְהָגָם וְתֵלֵךְ בְּדְרָכֵיהֶם, וְתַהֲיָה מַעֲרֹב עִמָּהֶם בְּמֵאֵכֶל בְּמִשְׁתֶּה, וּבַחֲדוּהָ וּבִרְבַּח הַשְּׁחוּק. "כָּל זֶה מַעֲנִינִי הַיֵּצֵר לְלַכֵּד בְּנֵי אָדָם בְּרִשְׁתּוֹ, וְהָעוֹשֶׂה עֲנִיָּן זֶה לְשֵׁם מִצְוָה מַפְסִיד אֶלְף אֲלָפִים יוֹתֵר מִשְׁכָּרוֹ, וְדוּמָה לְבוֹרַח מֵאֵשׁ קִטְנָה לְאֵשׁ גְּדוֹלָה.

אֵךְ הַיֵּשֶׁר הוּא: לְהַתְפַּלֵּל בְּכֻנָּה בְּאַרְיִכוֹת, וַיִּצְוֶה עַל הַטּוֹב וַיִּזְהִיר מֵהָרַע, וַיַּעֲשֶׂה כָּל הַטּוֹבוֹת בְּגִלּוֹי וּבִסֶּתֶר. וְאִם יַכְבְּדוּהוּ עַל זֶה וַיִּשְׁבַּחוּהוּ – אֵין מִזִּיק לוֹ בִּשְׁבַח, אַחֲרֵי שֶׁלֹּא כֻּון לְזֶה בִּשְׁעַת הַמַּעֲשֶׂה. לְכֵן בַּעֲת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה הַטּוֹב, תִּבְחִין בַּעֲצָמְךָ מִמִּי אֶתָּה מְקוּהָ הַגְּמוּל: אֲשֶׁר מֵהָאֵל – הוּא שְׁלֵם, אֲבָל אִם מֵאַחֲרִים – אֵינוֹ

שָׁלֵם. וגם תבחינן אם זה המעשה אשר תעשה לפני העולם, אם היית עושה ביחוד בחדרי חדרים בזה הענין אשר אתה עושה ברבים, ואם יתברר לך זה – אז מעשה שָׁלֵם.

כל מה שספרנו נגד יצר הרע אינו כי אם טפה מהים נגד מה שהוא חייב להזהר בו, כי בכל דבר ובכל מעשה ובכל מדה – בא הצר לשחת ולקלקל. ופתחנו פתח להודיע ענין הצר למי שלא ידע תחלת דרכיו. והחכם יבין, וימהר לסלקהו מתוכו, "ויטהר ידים יסיף אמן" (איוב יז ט).

הגאון במעלת החכמה משבחת, שנאמר (ירמיהו ט כג): "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי". ויוסיף הודאה לבורא ברוך הוא, וגם דעה והשכל ומדות טובות בתפלה לומר: "מודה אני לפניך, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש, ולא מיושבי קרנות." וכמו: "אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו." ועל זה נאמר (דברי הימים ב יז ו): "ויגבה לבו בדרכי ה'". כי יהיה אדם יקר רוח וגבה לב בעניני העולם הבא, שלא יספיק לו במה שיזדמן לו, ולא יאמר די במה שימצא ידו מהם; אלא ימעט בעניניו כל מעשהו, ותגבה נפשו למעלה תמיד, ויתרעם בנפשו כמו שמקצר מעבודת הבורא ברוך הוא. וזאת הגאון אינה מזקת לענוה אך מסיעתו, וגורמת לו לשמח במעלות הטובות, ולשמח בכבוד חבריו ולחוס על כבודם.

והגאון נגד הרשעים היא משבחת מאד, להוכיחם ולהכלים אותם, ולא יכנע להם. ויצוה על הטוב ויזהיר מהרע כפי יכולתו, אף על פי שזה דומה בעיני העולם כמשתגר וכמתגאה, אחרי שלבו לשם שמים – הרי זה משבח. ולא יכנע לרשעים, כמו מרדכי שלא נכנע להמן (אסתר ג). ובכל מקום שיש מצוה – עליו לעשות, ולא יכנע כלל לרשעים לעזב הטוב מפני השפלתו לפניהם. וזה צריך חכמה: מתי ישתגר נגדם בדבר מצוה? כי פעמים אינו שווה שיעמד נגדם, שאם יעז פניו נגדם בעבור מצוה אחת – יפסיד אותם מאה מצוות. לכן צריך החכם להתבונן לפי השעה והענין, ולפי זה יסדר מעשיו; כי יש דבר שצריך לעזב בשבילם, ויש דבר שלא יניח בשבילם בשום ענין. וצריך בגופו ובמאדו לעמד נגדם, ולא יכנע להם. וכל זה בדבר מצוה, אבל בענין משא ומתן – יכנע לפניהם ויעשה עמהם לפני משורת הדין בכל דבר, וזהו מצוה גדולה.

ומי שיש בו מדת הגאון – צריך להשתדל ולשוב ממנה. כי היא מגנה מאד, וההזק שלה רב ומצוי תמיד, והתועלת שיש בה מעט. לפיכך צריך להתרחק ממנה מאד,

כי הגאונה מביאה את האדם לשבר ושפלות, כמו שנאמר (משלי טז יח): "לפני שבר גאון"; ונאמר (שם כט כג): "גאות אדם תשפילנו". וכבר ידעת מה ארע לפרעה באמרו (שמות ה ב) "מי יי...", ולגלית הפלשתי שאמר (שמואל א יז י) "אני חרפתי את מערכות ישראל", ולסנחריב שאמר (ישעיהו לז כ) "מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה' את ירושלים מידי", ונבוכדנצר באמרו (דניאל ג טו) "ומן הוא אלה די ישיזבכון מן ידי", והדומה להן אשר אמרו כדבריהם – ואחריתם היתה בוז וקלון. ומי שהוא במדה זו – אינו נצול מחטא ועון, כמו שאמר החכם (משלי כא כד): "זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון".

וכיון שהגיע דברינו עד הנה לדבר על הגאונה, שמע דברי חכמים. חכם אחד אמר: מי הוא אשר לא תפרד ממנו הדאגה? זה המבקש לעלות מעלה שהיא למעלה ממנה. ואמרו: מי שמחזיק עצמו בחזקת דעתו – מחזיקין אותו בני אדם לשוטה. ואמרו: סמוך לגאונה – מעללים רעים. ומי שיש בו מעללים רעים, תהיה עליו שנאת הבריות, והנפשות נוטות מעליו. ואמר חכם אחד: כאשר נעימות הצורה אור הגוף, כך נעימות המדות אור הנפש. ואמר עוד: אין החשיבות בנפש שיהיה המלך מתגאה, כל שכן בני אדם אחרים זה אל זה. ואמר: שהיה מלך אחד יושב על כסא מלכותו, ולפניו היו כסאות זו למעלה מזו. ואמר להם המלך: איך ישבתם זה למעלה מזה בלא רשותי? והשיב העליון: גדל יחוס משפחתי הושיבני ממעל לרעי. ואמר השני: עליתי על אשר תחתיו מפני רב חכמתי. וענה השלישי: שפלות נפשי ודכאות לפי הושיבני תחתיהם. והעלהו המלך וגדלו. ועל זה נאמר (משלי כה ט): "כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב".

בעת שרואה אדם שמדת הגאונה מתגברת עליו, צריך לחשב דברים המבהילים את לבו: שפא מטפה סרוחה, וישוב לעפר ורימה, ויתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. ויחשב: כמה גאים שנתגאו ועברו מן העולם, נשתכחו והיו כלא היו מעולם. ומה הועילה להם גאותם?

גדר להתרחק מן הגאונה ומשאר מדות רעות:

הרוצה לעקר הגאות מלבו מכל וכל, לא יוכל לעשות זה במחשבה לבד. אלא בתחלה צריך להתרחק מן הגבהות עד קצה האחרון. כיצד? אדם שהיה רגיל ללבש בגדים חשובים ומתקנים כמלבושי גסי הרוח, ורוצה לשוב מזה, אם ילבש בגדים טובים ויתקן אותם במדה בינונית – בזה לא יעקר מלבו הגאות. או אם היה

מנהגו להתכבד ולהשתדל בדבריו או בשאר מעשיו – אין תקנה לתקן עד שינהיג עצמו בבזיון הרבה, וישב למטה מן הכל, וילבש בלויי הסחבות המבזים את לובשיהם, וכיוצא בדברים אלו, עד שיעקר גבה הלב ממנו. וכן מי שהוא בעל חמה וכעס הרבה, תחילה ינהג עצמו שאם הכו אותו או קללו אותו – לא ירגיש כלל, וילך בדרך זו זמן רב עד שיעקר שרש הגאווה ממנו; ואז יחזר וילך בדרך האמצעי, וילך בה כל ימיו. ועל דרך זה יעשה בכל המדות הרעות: מתחלה יתרחק ממנה עד שלא יוכל להתרחק יותר, וינהג בזה זמן רב, ואז יחזר ויתפס הדרך הבינוני. וענין זה הוא רפואה שלמה לכל מדות רעות. ומי שדעתו נמשכת לעבד הבורא ברוך הוא בכל חלק וחלק בחלק המבחר שבה – ישם זה הדרך לפניו ולפני חברו. ועל זה נאמר (תהלים נ כג): "וְשֵׁם דְּרֹךְ אֲרָאנוּ בִישַׁע אֱלֹהִים".

שער השני

שער הענוה

הענוה היא מדה טובה, והיא הפוך הגאווה. ומי שיש בו המדה הזאת, כבר השיב נפשו מכמה מיני רעות.

ומי שהגיע אל מעלה זאת הנכבדת – עושה מצוה ומקבל שכר לפי גדל ענותנותו. כי הענוה שרש העבודה, ומעשה קטן של הענוה מתקבל לפני השם ברוך הוא אלה ידות יותר ממעשה גדול של הגאווה. וכן אמרו רבותינו (מנחות קי א): אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון לבו לשמים.

אבל מעשה של הגאווה אינו מתקבל לפני השם ברוך הוא, כי היא תועבת נפשו, שנאמר (משלי טז ה): "תועבת ה' כל גבה לב". ובעבור זה צועק ואינו נענה, שנאמר (ישעיהו א טו): "גם כי תרבו תפלה אינני שמע"; ועושים מצוות וטורפים אותם בפניו, שנאמר (שם א יב): "מי בקש זאת מידכם רמס חצרי", ונאמר (ירמיהו ז כא): "עלותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר".

אבל במדת הענוה והשפלות מגיע לכל טוב, כי "ולענוים יתן חן" (משלי ג לד). וכיון שיש לו חן בעיני הקדוש ברוך הוא, צועק ונענה מיד, שנאמר (ישעיהו סה כד): "טרם יקראו ואני אענה". ועושה מצוות ומקבלים אותם בנחת ובשמחה, שנאמר (קהלת ט ז): "כי כבר רצה האלהים את מעשיך"; ולא עוד אלא שמתאוה להם, שנאמר (מלאכי ג ד): "וערכה לה' מנחת יהודה וירושלם".

ומה היא הענוה? היא הכנעה ושבירות הנפש, וחושב עצמו כאין. והאדם חייב בה בכל עת ובכל זמן, להיות נבזה בעיניו, ושבירות רוח ורוך לבב ורוח נשברה.

שרש הענוה: שיחשב בעצמו בעוד שהוא שלו ושקט, בריא ועשיר, אשר הבורא ברוך הוא היטיב עמו טובה, ושהוא אינו ראוי לה. ושיחשב גדלת האל ורוממות תפארתו, ויחשב: מה אני? הלא אני בריה שפלה מאד, ואני בעולם השפל והכלה. ויחשב: כל מעשים טובים שאוכל לעשות אינם כי אם טפה מן הים נגד מה שאני חייב לעשות. ויעשה כל מעשיו לכבוד שמים: ולא להחניף לשום אדם, ולא לשום הנאה, אך יעשה הכל לשמו הגדול – זה שרש הענוה. אבל הנכנע לפני הבורא ברוך הוא כשיחלה גופו או אחד מאבריו, או בעת שמתים בניו ואוהביו, או בעת ירידתו מעשרו וגדלתו, או כשיזקין – באמת לעולם הענוה והשבירות מקבל לפני השם ברוך הוא, אך לא הגיע בזה לעקר הענוה.

וחייב להתנהג בענוה במשא ובמתן עם בני אדם בעניני הממון, לפנים משורת הדין עם כל אדם. וכל הנהגתו עם העולם הכל יהא בשבירות ובנחת.

ועקר הענוה: שיכנע לאותם שהן תחתיו, כגון לעבדיו ולבני ביתו, ולאותם עניים שהם מתפרנסים ונהנים ממנו, והוא אינו צריך להם ואינו ירא מהם. הנכנע לאלמונות ולגרים וסובל טרחם ומשאם, והשומע חרפתו ואינו משיב מחמת גדל ענותנותו – זו היא ענוה ישרה מאד.

יש עוד ענוה טובה מאד, כגון מי שנכנע לפני רבו ולפני חכמים ולפני צדיקים ההולכים בדרך ישרים, וחושב בלבו: אלו הם עבדי השם ברוך הוא, משרתיו ואוהביו; ובעבור זה ישפיל עצמו לפניהם ומכבדם. גם זה ענוה טובה, שיחשב: אכנע לפני חכמים, כדי שיקרבוני וילמדוני ויוכיחוני, ויוליכוני בדרך השם ברוך הוא.

ויש עוד ענוה טובה מאד, שיכנע לפני תלמידיו ויפרש להם כל סתום, לגדול לפי גדלו ולקטן לפי קטנו. ויפרש, ויחזר ויפרש בסבר פנים יפות עד שיבינו, ולא יאמר: איך אשיב עליו עד שיבין, הלא לבו קשה כאבן? ויסדר הענין בנחת כמה פעמים. וכבר ידעת שכתוב של רבי פרידא, שחזר לתלמיד אחד ארבע מאות פעמים.

ויש עוד ענוה גדולה: ללמד לפני הקטנים, ולדרש מהם מה שנעלם ממנו, ולא

יאמר: איך אלמד לפני זה ואיך אדרש ממנו, הלא הוא קטן ממני. ועל זה נאמר: "מכל מלמדי השכלתי" (תהלים קיט צט). ועוד אמרו רבותינו: מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם (אבות ד' ד) – לא בפני הגדולים לבד צריך להיות שפל רוח, אלא אף לפני הקטנים. וההולך בדרך זה יזכה את הרבים, כי הוא נושא חן בעיני כל רואיו, וכל מעשיו וסדרי עניניו מקבל להם, ותמיד הם משבחים אותו, ומתוך כך הם חומדים לעשות כמוהו, וכל אדם יברך את בנו שיהיה כמו פלוני, ובזה הוא מקדש השם ברוך הוא. אבל המתגאה הוא מחלל השם ברוך הוא ומחטיא את הרבים, והוא דומה לנבלה שהיא משלכת בשוק, וכל עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שיעבר: כך המתגאה הוא מגנה את התורה ולומדיה, ומרחיק בני אדם מן התורה, כי אומרים: מה תועלת יש בתורה אחרי אשר לומדיה רעים? ! ומתוך כך פורשים הן מן התורה.

הענוה נכרת באדם בששה דברים:

הראשון: בחזק כעסו של אדם. כגון שפזזו אדם מאד בדברים או במעשה, ויש לו להנעם ממנו, ומושל ברוחו ומוחל לו בעבור הבורא ברוך הוא – זה סימן ענוה. ולפעמים אסור למחל, כגון תלמיד חכם שבזוהו ברבים, עד שיפסיחו.

השני: כשיבא הפסד גדול, או שימותו בניו וקרוביו, ומצדיק דין הבורא ברוך הוא עליו ומקבל מאהבה, כמו שנאמר (ויקרא י' א): "וידם אהרן" – וזה יורה מאד על הענוה.

השלישי: אם ישמע שהעולם משבחים אותו על חכמתו ועל מעשיו הטובים, לא ישמח בלבד על זה, אלא יחשב שמעשיו הטובים הם מועטים נגד מה שהוא חייב לעשות, ואינם אלא כטפה מהים. וכל שכן אם יאמרו עליו מעשים טובים שלא עשה, שלא ישמח אלא יצטער בלבד על שיצא לו שם בדבר שאין בו.

ואם אחד ספר עליו מעשים רעים: אם אמת הדבר, לא יחפש לענות האמת לנקות עצמו, כמו שאמר יהודה "צדקה ממני" (בראשית לח כו); ואל ישתדל להכחיש אותו האיש שספר עליו, ואל ישנאהו על שגלה הדבר, אף יכנע לבורא ברוך הוא אשר גלה מעט מהרבה ליסרו ולהוכיחו כדי שישוב אליו.

ואם מה שספר עליו הוא שקר, אל יכלים המספר ולא יכעס עליו. כי כבר היה אחד מן החכמים שספרו עליו רע, וכשנודע הדבר לחסיד, שלח לאותו שספר עליו

דורון, וכתב לו: אתה שלחת לי דורון מזכירותיך, ואני גמלתי לך בדורון זה ששלחתי לך. כי ליום הדין מראים מצוות להרבה בני אדם שלא עשו אותן מצוות, ויאמרו: הלא לא עשינו זה! וישיבו להם: אותם שספרו עליכם רע – הם עשו אלו מצוות, ונוטלים אותם מהם ונותנים לכם.

וכן לרשעים מראים עבירות שלא עשו, וכשיאמרו: הלא לא עשינו! ישיבו להם: אלו העבירות עשו אותם שספרתם עליהם לשון הרע, ונטלו מהם ונתוספו עליכם.

וזהו שנאמר (תהלים ע"ב): "והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, חרפתם אשר חרפוך יי" – כי כל המחרף הצדיק, כאלו מחרף השם ברוך הוא, כי אויבי ישראל הם נקראים "אויבי השם" בכמה מקומות. ועל זה הזהרנו בתורה (דברים כ"ד ט): "זכור את אשר עשה ה' אליהך למרים". לפיכך מי שסובל בזיונו ושותק, נפר שהוא ענו. וכן מצינו בהלל הנשיא (שבת פ"ח ב) באחד שבזהו, שאמר לו "אל ירבה כמותך בישראל!" – ולא הקפיד (שבת לא ב).

ויש במדרש: אין ענו אלא השומע חרפתו ואינו משיב, דכתיב (במדבר י"ב א): "ותדבר מרים ואהרן במשה", וכתיב (שם י"ב ג): "והאיש משה ענו מאד". ועליהם נאמר (שופטים ה' לא): "ואהביו כצאת השמש בגברתו".

הרביעי: אם הבורא ברוך הוא מיטיב לו בעשר ובכנים, ונותן לו חכמה ותרנה ותבונה וכבוד – יוסיף ענוה ושפלות לפני הבורא ברוך הוא, וכיבד בני אדם ויטיב להם יותר מבתחלה. כמו באברהם, בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא "המכסה אני מאברהם" (בראשית י"ז), אמר "ואנכי עפר ואפר" (שם י"ח כד).

רב חכמה ורב ממון הפול בעולם הזה יהיה מחמת אחד משלושה דברים: האחד לטובה מאת הקדוש ברוך הוא, השני לנסיון, והשלישי לנקמה. סימן הטובה: אם העשיר הזה לא יעשה הזק לשום אדם בממונו, או החכם לא יתחכם להרע לשום אדם בחכמתו; אך זה בחכמתו וזה בעשרו מוסיפים עבודת הקדוש ברוך הוא לפי ענינם – אז באמת החכמה או העשר לטובה הם מאת הקדוש ברוך הוא.

וסימן הנסיון הוא, שהיה בעל הממון טרוד על שמירת ממונו, וירא שמה יפסיד ממונו, ואינו נהנה לפי הממון לשלט בו ולאכל ממנו, וגם אינו מרע לאדם בעשרו, וגם לא יתנאה, אך טורח תמיד לקבץ הון ודואג בשמירתו, וגם אינו עושה נדבה ואינו מרחם על העניים, לא מאכיל ולא מלביש. וכן החכם: אם משים רב חכמתו

על עולם הזה לתקן צרכיו, ואינו מתחכם לא לרעה ולא לטובה – אלו ודאי לנסיון הם.

וסימן הנקמה: שיהיה בעל הממון מזיק לאחרים בממונו, ומתנאה בו, ואינו עושה בו צדקה, וטרוד בו להתענג, כמו שאמר הכתוב (ישעיהו כב יג): "ששון ושמחה, הרג בקר ושחט צאן"; ואומר (שם ה יב): "והיה כנור ונבל, תף וחליל וזין משתיהם"; ולא ישלם ממנו חק הקדוש ברוך הוא – על זה נאמר (קהלת ה יב): "עשר שמור לבצעליו לרעתו". וכן אם החכם יערים לעשות רעות ולא יעשה טוב, כמו שנאמר (ירמיהו ד כב): "חכמים המה להרע, ולהיטיב לא ידעו" – אז חכמתו לו למכשול.

לכן המשכיל יעשה בממונו ובחכמתו הטוב לפי רב ממנו וחכמתו. ויוסיף הכנעה ושפלות, ולא יגבה לבו. ולעולם ידאג שמא העשר הזה הוא שכרו, והוא מאותם שנאמר עליהם (דברים יז י): "ומשלים לשנאיו אל פניו להאבדו". וגם ידאג החכם, שמא הוא מאותם שנאמר עליהם (ירמיהו ד כב): "חכמים המה להרע, ולהיטיב לא ידעו". וכל אדם חייב להתחכם ולהתבונן, להגיע בחכמתו למעשים טובים, עד שאין כח בחכמתו להשיג יותר.

החמישי: כשמוכיח את עצמו במה שעשה רעה לאדם במעשים או בדברים, ואינו צריך לאותו אדם לשום דבר, ואינו מקוה לקבל טובה ממנו; וילך מעצמו בלתי הפצרת אחרים ומבקש ממנו מחילה, ומכניע עצמו מלפניו, ומתקן את שעות, ומדבר לו תחנונים – גם זה סימן לענוה.

הששי: שיהג בענוה בדברים רבים, כמו שנאמר (משלי טו א): "מענה רף ישיב חמה". ובקול גמור, כי זה מדבר השפלות, כמו שנאמר (ישעיהו כט ד): "ושפלת מארץ תדברי, ומעפר תשח אמרתך". ולא יתעסק בגוי המלבושים ותכשיטים, כמו שנאמר (איוב כב כט): "ושח עינים יושע". ולא יתעסק בתענוגים, כענין שנאמר (משלי יג כה): "צדיק אכל לשבע נפשו". כל אלו הם סימני הענוה.

הענוה היא סלם לעלות לדרכי הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים כה ט): "ידרך ענוים במשפט, וילמד ענוים דרכו". וממנו יגיע להשיג יראת השם ברוך הוא, שנאמר (משלי כב ד): "עקב ענוה יראת יי". השכינה שורה על הענוים, שנאמר (ישעיהו נז טו): "אשכנח ואת דכא ושפל רוח". הקדוש ברוך הוא הטה שכינתו על הר סיני וירד למטה, והניח כל ההרים הגבוהים. וכתוב (שם כו יט): "הקיצו ורננו שכני עפר, כי טל אורת טלך" – מי שנעשה שכן לעפר בחייו בעולם הזה, יחיה לעולם הבא.

וּכְתִיב (תהלים קלח ו): "כִּי רָם ה' וְשָׁפַל יִרְאֶה". וּמִי שֶׁמְשִׁים לְבוּ כְּבֶשֶׂת, תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמָעַת (סוטה ה א), דְּכִתִּיב (ישעיהו ס כג): "יָבוֹא כָּל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי, אָמַר יי"; וּכְתִיב (תהלים סה ג): "שִׁמְעַת תְּפִלָּה עֲדִידָךְ כָּל בָּשָׂר יָבוֹאוּ".

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֹוִי: כַּמָּה גְדוּלִים נְמוּכֵי רוּחַ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. שְׂבֻזְמָן שְׂבִית הַמִּקְדָּשׁ קַיִם, אָדָם מִקְרִיב עוֹלָה – שָׂכַר עוֹלָה בִּידוֹ; מִנְחָה – שָׂכַר מִנְחָה בִּידוֹ. אֲבָל מִי שֶׁדַּעַתוֹ שְׁפִלָּה, מַעֲלָה עָלָיו הַכָּתוּב כָּאִלּוּ הַקְרִיב כָּל הַקְּרִבָּנוֹת כָּל־סָם, שְׁנֵאמַר (תהלים נא יט): "זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבְּרָה". וְלֹא עוֹד אֵלָּא שְׂאִין תְּפִלָּתוֹ נִמְאָסֶת, שְׁנֵאמַר (שם): "לֵב נִשְׁבֵּר וְנִדְכָּה, אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה" (סוטה ה ב).

הַרְבֵּה עֲנָפִים טוֹבִים צוֹמְחִים מִשָּׂרֵשׁ הָעֲנָוָה:

הָעֲנִוּ הוּא סִבְלָן, וּמַהֲסִבְּלוֹת יָבֵא שְׁלוֹם. וּבָעֲנָוָה יִשְׁקִיט כַּעַס שֶׁל אָדָם הַכּוֹעֵס עָלָיו, כְּמוֹ שְׁנֵאמַר (משלי טו א): "מַעֲנָה רַךְ יִשְׁיב חֲמָה". וְהַשְׁלוֹם הוּא מִדָּה טוֹבָה מְאֹד.

הָעֲנִו יֵשׁ לוֹ חֵן, שְׁנֵאמַר (משלי ג לד): "וְלַעֲנָוִים יִתֵּן חֵן".

הָעֲנִו תְּפִלָּתוֹ מְקַבֵּלֶת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, כִּי הוּא מַעֲבִיר עַל מַדּוּתָיו. וּבִגְלָל זֶה נִתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא כְּשֵׁאמַר "אֲבִינוּ מִלְּפָנָיו".

הָעֲנִו זֹכֶה לְהִתְחַכֵּם, כִּי יִכְנַע לִפְנֵי חֲכָמִים וּמִתְאַבֵּק בַּעֲפֹר רַגְלֵיהֶם, וְנֵאמַר (משלי יג כ): "הִלֵּךְ אֶת חֲכָמִים יִחְכֹּם". הָעֲנִו מִרְחָמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם, שְׁנֵאמַר (שם כח יג): "וּמוֹדָה וְעֻזּוֹב יִרוּחָם".

הָעֲנִו בּוֹרֵחַ מִן הַגְּדֻלָּה וּמִן הַכְּבוֹד, וּבִזְזָה תְּלֹוִי הַצְּנִיעוּת, שְׁנֵאמַר (מִיכָה ו ח): "וְהִצְנִיעַ לְכַת עִם אֱלֹהֶיךָ".

הָעֲנִו שֹׂמֵחַ בְּחִלְקוֹ שֶׁחִלַּק לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, הֵן רַב הֵן מְעַט, שְׁנֵאמַר (תהלים לו טז): "טוֹב מְעַט לְצַדִּיק". וּבִזְזָה תִשְׁקֹט לְבוֹ מִטְרֶדֶת הָעוֹלָם הַזֶּה, וּמִתּוֹךְ כֶּף לְבוֹ פָּנוּי לְתוֹר בְּחֻכְמָהּ וּבַעֲבוּדַת הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא.

הָעֲנִו יָדִין כָּל אָדָם לְכַף זְכוּת. מִשָּׁל כִּי שְׂאֵלֻ אֶחָד מִן הַחֲסִידִים: בְּמָה הֵייתָ זֹכֶה לְהִיּוֹת אֲדוֹן לְבְנֵי דוֹרְךָ? הָשִׁיב: מִפְּנֵי שֶׁכָּל אָדָם שָׂרָאִיתִי, הִחֲזַקְתִּי יוֹתֵר טוֹב מִמֶּנִּי. אִם הָיָה חָכָם יוֹתֵר מִמֶּנִּי, אִמְרָתִי: גַּם הוּא יִירָא אֱלֹהִים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, מִפְּנֵי רַב חֻכְמָתוֹ. וְאִם הָיָה קָטָן בְּחֻכְמָהּ מִמֶּנִּי, אִמְרָתִי: הוּא שׁוֹגֵג וְאֲנִי מִזִּיד. וְאִם הֵייתִי זָקֵן מִמֶּנּוּ, אִמְרָתִי: עֲוֹנוֹתָיו מוֹעֲטִים מִעֲוֹנוֹתִי. וְאִם הָיָה כְּמוֹנִי בְּחֻכְמָהּ וּבְיָמִים, אִמְרָתִי: לְבוֹ

טוב לאלהים יותר מלבי; לפי שאני יודע העברות שעשיתי, ואני יודע העברות שעשה הוא. ואם היה עשיר ממני, אמרתי שהוא עושה צדקות יותר ממני. ומאלו הטעמים הייתי מכבד בני אדם, והייתי נכנע לפניהם.

מומי הענו נשכחים, מחמת שהעולם רוצים בכבודו, וגם עוזריו רבים. משל: אמרו עליו על אחד מן המלכים, שהיו שוכבים בלילה אנשים הרבה, וקם הוא בעצמו ותקן הנר שלא יכבה. אמרו לו: למה לא צויתנו? אמר להם: מלך קמתי ומלך שבתי. ואמרו: כל מעלה מתקנאים בו, חוץ מן הענוה. ואמרו: מי שהוא נבזה בעיני עצמו, גדול בעיני אחרים.

אך מה שצריך להרחיק במדה זאת: שלא יהא ענו ונכנע לפני הרשעים. ועל זה אמר הכתוב (משלי כה כו): "מעין נרפש ומקור משחת, צדיק מט לפני רשע". ואם יש יכלת בידו, יקום מן הרשעים לכבוד השם, ויחזק תוכחתו נגדם, ויעמד עליהם כארי נוהם להציל הנגזל מיד הגוזל. ויורה בני אדם עבודת הקדוש ברוך הוא, ויוכיחם בכל כחו כפי חקמתו: בתחלה בנחת, ואם לא יועיל יכלימם. ויצוה על הטוב ויזהיר מן הרע, בפיו ובלשונו כפי חקמתו. וימהר לקחת דיני אלהים ממנו שחייב בהם, ולא יכנע ולא ישפל בזה.

יש ענוה שהיא רעה כמו הגאווה, כענין שעשו נביאי שקר, שהיו לובשים בגדים כמו נביאי האמת, שיקבלו כזביהם ושקריהם, כמו שנאמר (זכריה יג ד): "ולא ילבשו אדירת שער למען כחש". לכך אותם ההולכים בענוה בענין המלבושים, ומדברים בנחת, ומנהיגים עצמם בחזקת חסידים וצדיקים למען יאמינו להם ויסמכו על דבריהם, ויחניפו למי שאין להחניף, ועושים רמאות בסתר, ואין חוששים לקים המצוות רק ברבים, ולא כשהם ביחיד, וגונבים דעת הבריות – אלו הם מחללים השם ברוך הוא יותר מכל האדם, וגורמים שאין העולם מאמינים לטובים; והם נחשדים מבני אדם, שיאמרו: שמה אלו הם כאלו. והמכיר בהם חייב לפרסם ולהודיע לכל, כאשר אמרו רבותינו (יומא פו ב): מפרסמים את החנפים.

לכן הקיצה, ואל תתעלם לרפות הגבהות והרמאות ממך. ואל תמנע בעבור שתראה הרבה מבני גילך עושים כן, שאינם מסירים הגבהות והרמאות, ואומרים למוכיחים: "מי האיש שאין לו גאווה? ומי האיש שיכול להזהר היות ישר במשא ומתן, ושלא לרמות בני אדם, ולעשות כל מעשיו בהכשר? הלא יש כמה בני אדם

טובים וגדולים ממני העושים כך וכך! על כן עשה כמותם, ומה שיהיה להם בעולם הבא יהיה גם לי." המחשבים כך הוא שטות שאין דגמתו. משל: כי מי שעניו כואבים, ויש לו כחל שהוא ממחה לרפואת העין, וכבר נודע לכל אמתת הרפואה. אין זה חכמה לומר: "לא אעשה שום רפואה, ואם אהיה עור מה בכך? כמה עורים בעולם, ומה שיהיה להם יהיה גם לי" – הלא זה לעג ושטות לפני כל. לכן עין על נפשך, והשתדל בכל כחך, ואל תתן עיניך במי שלמטה ממך במעלת החכמה ובעבודת הקדוש ברוך הוא, כי בזה תקצר בעבודה ובחכמה. אך תתן עיניך ולבך במי שהוא למעלה ממך, והשתדל לרדף אחריו ולהשיגו כפי יכולתך במעלת החכמה ובעבודת הקדוש ברוך הוא. ועל זה נאמר (הושע ג): "ונדעה נרדפה לדעת את יי, כשחר נכון מצאו, ויבוא כגשם לנו, כמלקוש יורה ארץ".

שַׁעַר הַשְּׁלִישִׁי

שַׁעַר הַבִּשְׁת

הבושה. אמרו חכמים: השכל הוא הבושה, והבושה הוא השכל. כי על אדם וחוה נאמר (בראשית ב כה): "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו, ולא יתבששו" – ולא היו יודעים הצניעות ולהבחין בין טוב ובין רע. ולאחר שאכלו מעץ הדעת נאמר (שם ג ז): "ותפקחנה עיני שניהם". וכן כל בעלי חיים זולתי האדם – אין להם בושה, הואיל ואין להם חכמה. וכל חכם לב יודע מעלת השכל והחכמה, כי בה יגיע אל אמתת הדברים, וגם בה יגיע אל יחוד בוראו ברוך הוא לעבודתו, ובה יכול להדמות למלאכים. וכיון שמעלת החכמה גדולה כל כך, צריכה שתהא חברתה הדומה לה, שהיא מדת הבושה, קרובה לה. וראיה: שלא ראית בישן חסר דעת, ולא דעתן בלי בושה. ועל כן ראוי לכל אדם להשתדל ולהתנהג במדה החשובה הזאת, להתחכם לה עד שתהא קבועה בנפשו. ויגביר אותה על כל טבעיו, ותהיה בעיניו חשובה משאר מדותיו, כי בה יגיע אל רב המעלות, וימנע מעברות ומכל מדות מגנות.

מדת הבושה היא גדר ומחיצת הברזל לפני כל העברות. כי אדם עובר כמה עברות בסתר, מה שיתביש לפני בני אדם. וכן אמרו חכמים (ברכות כח ב): בשעת פטירת בן זכאי, אמרו לו תלמידיו: רבנו, ברכנו! אמר להם: יהי רצון, שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו: עד כאן ותו לא? אמר: הלאי! תדע, שהרי

אדם עובר עברה בסתר ואומר: לא יראני האדם. וכל זה מפני שירא שיבא לידי בושה. וישוב מן העברות מחמת שיתביש מבני אדם, כי מתוך שלא לשמה – בא לשמה (פסחים נ ב).

אבל המעלה העליונה ממדת הבושה הוא שיתביש לפני הקדוש ברוך הוא, כענין שנאמר (עזרא ט ו): "אלהי בשתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך". ואם תחשב: איך אתביש ממי שאיני רואהו בעיני? באמת אתה צריך לדעת, אף על פי שהקדוש ברוך הוא נעלם מעיני כל חי, הוא נמצא בלבבות ונגלה במחשבות. וישיג המדרגות של הבושה בהתבודדו לחשב בגדלת השם ברוך הוא, ובזכרו תמיד הקדוש ברוך הוא, שרואה מעשיו ובוחרן כליותיו וצופה מחשבותיו.

משל, אחד מן החכמים אמר: אם נזהרת כל ימך שלא חטאת, אל תחזיק טובה לעצמך; כי תחלת עזיבת העברות – מחמת שמתביש מבני אדם. לכן צריך האדם להזהר מאד בזה, להעלות על לבו בעוזבו העברות, שלא יעזבם מפני הבושה של בני אדם. כי הצר ממשיך לבו לענין זה: אם תעשה כך, יכלימוך בני אדם. לכן צריך האדם לעשות ראשון לכל ראשונים, שידע את יוצרו ויכיר כחו, ויתן את לבו למי יעבד ומי הוא ירא, למצוות מי יעשה ומי יזהירו; כמו שאמר דוד לשלמה בנו (דברי הימים א כח ט): "דע את אלהי אביך ועבדהו". ובזה הענין יגיע שיתביש לפני הקדוש ברוך הוא בלבד.

דבר ידוע וברור, אשר כל העולם עושים ענינים רבים בסתר, וכן מדברים בדברים רבים בסתר וחושבים מחשבות רבות, ואין חוששין כלל רק שלא יודעו הענינים. ואם היו כל מעשיהם שעשו מנעוריהם, וכל הדברים שדברו, וכל המחשבות שחשבו גלויים וידועים לכל אדם – היו מתבישים בושה גדולה מאד. כל שכן וכל שכן שצריך להתביש לפני הקדוש ברוך הוא, המשקיף אל הלבבות, ורואה המחשבות, וידע כל המעשים והדברים והמחשבות שעשה האדם כל ימיו, ואין לפניו שכחה – שצריך להתביש לפניו ולהכלם.

ארבע מדרגות בבושה: האחד: המתביש לעשות עברות בגלוי, ועושה עברות בסתר – הרי זה גונב דעת עליון, שמתביש לפני העולם ולא לפני השם ברוך הוא. ורעתו רבה מאד. השני: שמתביש לפני העולם, וגם בסתר ימנע מן העברות, כי ירא שפא יודע לבני אדם, ויתביש לפניו. על זה אמרו (פסחים נ ב): מתוך שלא לשמה בא לשמה. השלישי אם יחשב: "איך אעשה בסתר הרעה הזאת, אשר

אתביש לפני העבד יותר מלפני האדון, ואגנב הדעת העליונה?!" – ומתוך כך ימנע מן העברה, מעלה טובה היא זאת. הרביעי אם יתביש האדם בגלוי ובסתר לפני השם ברוך הוא לבד – אין מעלה למעלה ממעלה הזאת.

אמרו חכמים (ברכות יב ב): כל העושה דבר עברה ומתביש בו – מוחלין לו כל עוונותיו. ועוד אמרו (אבות ה כ): בשת פנים לגן עדן. ואמרו חכמים: הבושה והאמונה מחברות זו למעלה מזו, כי הבישן מחזיק באמונה עם כל אדם, ומי שאינו נאמן – אין לו בשת. אמר החכם: כשאינו מתביש, תעשה כל רצונו.

ירגיל אדם עצמו שלא יעשה דבר שחברו מתביש לומר לו. כגון אדם שיש לו סתר, ונכנס אצלו חברו, ומתביש לומר לו לצאת. או אם יתאכסן בבית חברו, והוא מצטער, ומתביש לומר לו לצאת. או שיקרא כתבים של חברו, וחברו מתביש לומר לו שלא יקרא. וכל כיוצא בזה. ידקדק מאד בדבר, שלא יכביד עצמו בשום דבר, ושלא ישאל שום דבר ממנו במתנה, אם להשאיל כליו אם מעותיו, במקום שיודע שאינו עושה ברצון ומתביש להשיב פניו ריקם. ומי שיש לו מדת הבושה, קשה לו שחברו מתביש ממנו. ועל זה אמר החכם: אל תאהב אדם, אלא מי שמראה עצמו שאינו יכול לעמד בלתי עזרתו, ואף על פי שאתה צריך לעזרתו יותר ממה שצריך לעזרתו. ואם תחטא לו – הוא ימחל לך, ויראה עצמו כאלו הוא החוטא; וישאל ממך דברים שאינו צריך, כדי שלא תתביש לשאל ממנו. והרוצה להרגיל עצמו בבושה ישב תמיד לפני מי שמתביש ממנו. ואל יחלל הדר פניו לשאל מבני אדם, כי כיון שתחלל הדר פניו – אי אתה מוצא מי שמחדשהו לך.

יש מביש את חברו ולא בשביל שהוא שונא לו, אלא בשביל לסלק בושתו. כגון שהוא עושה דבר בשת, והוא אומר: מה עשיתי? והלא פלוני ופלוני עשו כמוני! וכזה הוא מקל בושתו ממנו. ויש בזה רעות גדולות: האחד שהוא מביש אחרים בשביל הנאתו. והשני שהוא מתקשה בזה לשוב, כי יחשב: מה עשיתי? הלא פלוני ופלוני עשו כך! והשלישי שהוא מחטיא את הרבים, כי מתוך כך יהיה אותו החטא קל בעיניו, כיון שהסיר הבושה מאותו חטא.

ואם הוא אומר שקר על אחרים כדי להקל בושתו – אז ענשו גדול מאד, שהוא נותן דפי בכשרים. ועוד הרבה רעות תלויות בזה.

יש מתביש אם ימנע מן העברות. כגון שנהגו אנשי עירו בעברות ידועות, כגון להסתכל בנשים וכיוצא בזה משאר עברות, ומבישים את הנמנע מזה, ומתלוצצים

ממי שאינו הולך בדרכיהם. בזה צריך להתחזק לסבל הבשת, וצריך למנע מן העבירות אף אם יבישוהו בעבור מניעתו.

וכן יש מתביש אם מקים מצוות שלא נהגו העולם לקיים. והמקרים מצוות שלא נהגו העולם, עם כל זה צריך לסבל ולקיים המצוות ההם; ואין להניח שום מצוה בעבור הבושה, כי צריך להתביש לפני הבורא יתברך שצוה על המצוות. כי זה דבר ברור שעבד המלך לא יעזב מצוות המלך, גם אם יסבל בשת גדול מן העולם המשחקים עליו בעשתו מה שצוהו אדוניו. ומי שאינו סובל הבושה במקום המצוה, ומתביש לעשות המצוה, ועוזב דרך הטוב בעבור הבושה – זו הבושה רעה מאד.

וכן אם יתביש להודות על האמת – גם זה חלי רע מאד. וכן אם יתביש להוכיח בני אדם ולצוות להם על הטוב. וכן אם ישב לפני רבו ומתביש לשאל מה שאינו יודע, הן קטן הן גדול – זה מגנה מאד. ועל זה אמר הכתוב (משלי ל לב): "אם נבלת בהתנשא, ואם זמות יד לפה". ואמרו החכמים (אבות ב ה): "לא הבישן למד. אלא הדרך הישר הוא שלא יתביש לשאל מה שאינו יודע, הן קטן הן גדול. הלא תראה דוד מלך ישראל, שאמר (תהלים קיט מו): "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש".

חסיד נקרא על שם הבשת, כי "חסיד" לשון "לכן" הוא, כי תרגומא של "חסידא" הוא "חורתא" (ויקרא יא יט). וכן "ולא עתה פניו יחורו" (ישעיהו כט כב). תרגום של "חרפה" הוא "חסודא". וכל זה למא? כי החסיד צריך לסבל בשת כדי לקיים את התורה, וצריך להעביר מעל פניו הבשת במקום מצוה; ואז נקרא "חסיד", ובזה יגיע לנבואה, כדכתיב (תהלים פט כ): "אז דברת בחזון לחסידך". ויגיע בבושתו לידי יראת שמים, כדכתיב (שמות כ יז): "ובעבור תהיה יראתו על פניכם, לבלתי תחטאו" – איזהו יראה שהיא נכרת על הפנים? הרי אומר: זו הבושה (נדרים כ א).

ויזהר מאד שלא לביש שום אדם, כי אמרו חכמים (בבא מציעא נט א): "המלבין את פני חברו ברבים – אין לו חלק לעולם הבא". אבק הרציחה היא הלבנת פנים, כי אזל סמקא ואתי חורא (שם נח ב), ודומה לרציחה. וכן אמרו חכמים עוד (ברכות מג ב): "צער ההלבנה מר ממות, על כן יפיל אדם את עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולמדו מתמר: אף על פי שהוציאוה להשרף – לא רצתה להלבין פני יהודה."

ואפלו במקום תוכחה אמרה תורה (ויקרא יט יז): "ולא תשא עליו חטא". כיצד?

תוכיח מתחלה בסתר ובנחת. אבל אם תוכיחו מתחלה ברבים ותבישנו – אז תקבל עליו חטא (ערכין טז ב). מכל שכן המביש חברו שלא במקום תוכחה. וחרפן ירושלים נתגלגל על ידי בשות דבר קמצא (גיטין נה ב). לכן צריך האדם לזהר מאד, שלא יעשה דבר אשר יגיע מזה לשום אדם בעולם בשות.

גם בדברי תורה, אם ישא ויתן עם חברו ושמע שחברו טעה, לא יאמר לו "טעית" או "אינך מביין" או כיוצא בזה, שלא יתביש. אף יעשה עצמו כאלו לא הבין שטעה. וכן לא יכנה שם לחברו, שלא יתביש. אלא אם יחפץ לדבר על מי שיש לו כנוי, גם שלא בפניו, יאמר "פלוני ממקום פלוני" או "בנו של פלוני", או יאמר סימנים עד שיהא נכר זולת הכנוי. ולא יאמר אדם ברבים או ביחיד "פלוני רצה לתן לי בתו, ואני לא רציתי אותה" – כי בזה הוא נותן כבוד לעצמו ובשות לחברו. וכן ידקדק בכל ענין שלא יגיע בשות לחברו מתוך דבריו.

לעולם יהיה אדם מן הנעלבים ואינן עולבין, ומן השומעין את חרפתם ואינם משיבים. ועליהם נאמר (שופטים ה לא): "ואהביו כצאת השמש בגברתו" (שבת פח ב) – מדה כנגד מדה: יען אשר שמע חרפתו ונהפכו פניו לירקון, יבהיקם הקדוש ברוך הוא יותר מאור השמש, כענין שנאמר (ישעיהו ס א): "וכבוד ה' עליך זרח".

ממדת הבושה יגיע לענוה, כי יכנע לבני אדם מחמת בושותו. ויגיע למדת הצניעות, כי הבישן יתביש לעשות מעשיו בגלוי. אמרו חכמים: הבנים הכשרים הבשת נראה על פניהם, כי מי שהוא בישן הוא סימן שהוא מזרע אברהם יצחק ויעקב (יבמות עט א). אמרו חכמים: הבשת נודעת בעת הכעס. ואמרו: טוב שנאת הבישן מאהבת הכסיל.

צריך אדם להתביש מכל אדם, ולשום על פניו מסוה הבושה, כמו שאתה ידעת בענין שאול בהחבאו, כמו שנאמר (שמואל א י כב): "הנה הוא נחבא אל הכלים". והאל בחרו למלכותו, כמו שנאמר (שם פסוק כד): "הראיתם אשר בחר בו יי". אמרו חכמים: המדה הזאת היא ממעללי הנפש היקרה, והיא לעצמת השלמת הגוף. ומי שמתביש – תגדל מעלתו. ויותר תבין ותתבונן.

שער רביעי

שער העזות

העזות היא מדה גרועה ברכ פְּעִלוּתִיהָ, והיא הפוך ממדת הבושה. כי הבישן מעביר על מדותיו, וחומל וסולח ומוחל. אבל מי שהוא עז פנים לא יתביש מפני איש, אך עומד בעזות עם כל אדם. ועושה כל מעשה רע ולא יתביש, אך מתחזק ברעתו ומתקשה בעבירה. ועל זה נאמר (ירמיהו ה ג): "חזקו פניהם מסלע"; ונאמר (יחזקאל ב ד): "והפנים קשי פנים וחזקי לב". וכל המעלות הטובות הנאמרות על הבושה הן הפך בעזות. וכאשר מתגבר האדם במדה הזאת – נבזה הוא מאד בעיני אדם, ואפלו הוא חכם.

והרבה רעות נגררות אחר העזות, שהוא מעז פנים עם בני אדם – לא ימלט מן המחלקת ושנאה וקנאה. ומי שהוא מעזי פנים הוא מכחיש יחוסו (יבמות עט א). והוא לא ישא פני גדול, ופני זקן לא יחן, וכל עברות שבתורה הם קלות בעיניו לעבור עליהם, הכל לפי רב העזות שבו. ועליו נאמר (אבות ה ב): "עז פנים לגיהנום".

העז נקרא "רשע", שנאמר (משלי כא כט): "העז איש רשע בפניו". והרשעים מגנים ומאוסים לפני השם יתברך, ושם הרשעים מגנה, כדכתיב (שם י ד): "ושם רשעים ירקב". על הבשת נאמר (תהלים כה ט): "וילמד ענוים דרכו"; ועל העז הרשע נאמר (שם קמו ט): "וידרך רשעים יענות".

מי שיש בו מדת העזות, עושה עברות חבילות חבילות וחושב עצמו צדיק. ועל דרך זה אנו מתודים: אין אנו עזי פנים וקשי ערך לומר לפניה ה' אלהינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו, אבל אנחנו ואבותינו חטאנו. וזו היא מדה רעה חולה, מי שהוא רשע ויאמר "לא חטאתי", ועל זה הקדוש ברוך הוא שופט ואינו מרחם עליו, כדכתיב (ירמיהו ב לה): "הנני נשפט אותך על אמריך לא חטאתי"; וכתיב (משלי כח יג): "ומודה ועוזב ירוחם". וזה הדרך העז הוא רחוק מאד מדרך התשובה. ועל הזונה נאמר (שם יג): "העזה פניה ותאמר לו".

המדה הזאת היא רעה מאד, כי מביאה את האדם לביש את חברו ואת העניים, כענין שנאמר (משלי יח כג): "תחנונים ידבר רש, ועשיר יענה עזות". וכל שכן אם מביש את רבותיו ומעז פניו נגדם, ומקשה ערפו נגד מוכיחיו מרוב עזותו – אז המדה הזאת מוציאתו מן העולם. וראוי להרחיקה מנפשו.

אף המדה הזאת משבחת מאד בעזות התורה והעבודה: להעז פניו נגד הרשעים, ולהקשות ערף כנגדם, שלא לשמע לעצתם, ושלא להודות על שקריהם ותועבותיהם, ושלא להחניף להם. וצריך להעז פניו אף בקיום המצות, אף אם ישחקו בו בני אדם. וצריך להעז פניו נגד רבותיו לשאל מה שאינו יודע, ולא יתביש בזה (אבות ג ה). וצריך להעז פניו להוכיח בני אדם, לגלות להם חטאותיהם.

וצריך האדם להחזיק על המדה הזאת: להכניע במקום הגנאי, ולהתגבר עליה כפי כחו. כי קשה מאד להמלט מן המדה הרעה הזאת, אם לא שישים חזק כחו ועצם גבורתו, לנצחו ולהעבירו מפניו במקום החטא, ולהעמידו בקרבו ועל פניו במקום אשר מקבל שכר על קשיות ערפו.

שַׁעַר חַמִּישִׁי

שַׁעַר הָאֱהָבָה

האֱהָבָה כוללת מעשים רבים יותר מכל המדות. ובעת שישים האדם אהבתו לרעה – אין מדה רעה בכל המדות כמוה. וכשישים האדם אהבתו לטובה, היא למעלה מכל המדות, כדכתיב (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ" – ואין מעלה בעבודת הבורא יותר ממי שעובד מאהבה.

ועתה שמע איך האהבה מקלקלת המעשים, בעת שיגביר אהבתו על חכמתו. כי כמה מיני אהבות זו משנה מזו:

האהבה האחת: האדם אוהב את בניו. ומרב האהבה אינו מיסרם ומדריכם לדרך טובה, ומניחם ללכת בשרירות לבם הרע, ומזה יבוא הזק גדול.

האהבה השנייה: אהבת ממון. ומרב תשוקתו אל הממון – לא יהיה משא ומתן שלו באמונה, וחומד ועושק וגו' כדי להרבות הון. ומרוב חמדת העשר יקפץ ידו מן הצדקה, ויהיה צר עין.

האהבה השלישית: אהבת נשים. ואם תהיה לו אשה רעה בעלת גאווה, היא תסיר מלבו כל המצות, והיא תמשכהו אחריה. ומרב האהבה אינו מעז פניו נגדה ושומע לעצתה, והיא תביאהו לידי מעללים רעים. וגם מרב אהבתו בנשים יסתכל בהן תדיר, ויבא לידי נאוף.

האהבה הרביעית היא אהבת קרוביו: אביו ואמו, אחיו ואחיותיו ושאר קרוביו,

ורעיו וחבריו. ומתוך אהבתם יסיע להם במחלקתם, ולא ידקדק אם הם פשעו בכעלי המחלקת; אך לעולם יעזר ומגן ומכסה עליהן, ואף אם פרוצו פרוצות רבות יגן עליהם. וגם שומע לעצתם, ואף אם העצה ההיא אינה טובה – לא יסור מדבריהם. וגם ירצה להעלותם למעלות שאינן ראויות להן, כגון לעשותם מושלים ופרנסי הדור, ולהיות רודים בעם, ואפילו אם הם רשעים – לא יחוש בזה. והנה האהבה מעוררת עיניו ומחַרַשֶׁת אַזְנוֹ, ויש בזה קלוקל גדול, כי הם יטעו את העולם להבליהם.

האהבה החמישית היא אהבת ארץ ימים. ומרב שהוא אוהב את החיות – לא יעמד בנפיון.

האהבה הששית היא אהבת הכבוד. והאוהב את הכבוד לא יהיו מעשיו לשם שמים, כי בכל המצות שיעשה, או יתן צדקה או עוסק בתורה או בשאר מצוות – תהיה מחשבתו וכוונתו אחר השבח והכבוד, וחפץ שיתנו לו כבוד וגדלה. וזה הפסד גדול במעשה העבודה, ואפילו מי שיש בו תורה ומעשים טובים – הכבוד מוציאו מן העולם. כל שכן מי שאין בו תורה ומעשים טובים, ורודף אחר הכבוד, שפמה מעשיו מגנים.

ועוד יש אהבה שביעית, שהיא רעה על כל האהבות, והיא אהבת תענוגים ותפנוקים: כגון אכילה ושתיה, ושאר הנאות כגון זנות וטיוילים. ואין צריך להאריך בזה הענין, כי האוהב יין ומשתכר, ואוכל תמיד מעדנים, והולך לבית המשתה תדיר – הוא ישפח בוראו, כדכתיב (דברים כא טו-טז): "ואכלת ושבעת; השמרו לכם פן יפתה לבבכם, וסרתם ועבדתם..." ; וכתיב (שם לב טו): "וישמן ישרון ויבעט".

הרוצה להמלט מפח יקוש כל האהבות האלה, צריך חכמה גדולה ואמץ רב פן ילכד בשחיתותם. כי כל האהבות האלה מקיפות את לב האדם, ואם ידחה אהבה אחת או שתים מקרבו – עדין האהבות הנשארות ירדפוהו מאור אל חשך. על פן יש ללמדך, שתהיה זהיר וזריז להשתמש בכל האהבות האלה, לדעת בהם דרכי השם ברוך הוא, כענין שנאמר (משלי ג י): "בכל דרכיך דעהו".

אהבת בניו תהיה על דרך זה: שיחשב להדריך בניו בדרכי המשפט, וללמדם מעשה עבודת השם ברוך הוא, ולצוות אחריו לעבד את השם ברוך הוא, כענין שנאמר (ישעיהו לח יט): "אב לבנים יודיע אל אמתך"; וכתיב (דברים ד ט): "והודעתם

לְבָנִיךָ וְלִבְנֵי בְנִיךָ". וְכִמּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית יח יט): "כִּי יִדְעֶתִיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנֵי וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו".

וְאַהֲבַת הַמָּמוֹן תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: יֵאָהֵב מָמוֹנוֹ לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִחְמַד מָמוֹן אֲחֵרִים, וְלֹא יִצְטָרֵךְ לִגְנוֹב וּלְגָזֵל; וְלֹא יִצְטָרֵךְ לִקְבֹּל צִדְקָה, אֲךָ מִשְׁלוֹ יִפְרֹנֶס אֲחֵרִים, וְיִלְבִּישׁ עֲנִיִּים וְיֵאֱכִילֵם, וְיִחְזִיק בְּמָמוֹנוֹ לְוִמְדֵי תוֹרָה יֵרָאִי הַשֵּׁם. וְגַם מִחֲמַת עֲשָׂרוֹ יִפְנֶה עֲצָמוֹ מֵעֶסְקֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְיִקְבַּע עֵתִים לְתוֹרָה וּלְקִיָּם הַמִּצְוֹת, הוֹאִיל וַיֵּשׁ סֶפֶק בִּידּוֹ. וְלֹא יִבְטַח בְּרַב חֵילוֹ לְהִתְגָּאוֹת, אֲךָ יִקְנֶה בְּמָמוֹנוֹ הַפְּלָה חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא שְׂאִינוֹ כָּלָה, וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ יֵאָהֵב מָמוֹנוֹ.

וְאַהֲבַת נָשִׁים תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שְׂיִחָשֵׁב שֶׁהִיא מְצִילָתוֹ מִן הַחֲטָא וּמִרַחֲקָתוֹ מִן הַנְּאוּף, וְכֵּה מְקִיָּם מִצְוֹת פְּרִיָּה וְרִבְיָה, וְהִיא מְגַדֶּלֶת אֶת בְּנָיו. וְהִיא עוֹבְדַת לוֹ כָּל יָמֶיהָ, וּמְכִינָה לוֹ מֵאֲכָלֶיו וּשְׂאֵר צְרָכֵי הַבַּיִת. וּמִתּוֹךְ כֵּךְ יִהְיֶה פָּנוּי לְלַמֵּד תוֹרָה וּלְעֶסֶק בְּמִצְוֹת, וְהִיא עוֹזֶרֶת לוֹ לְעִבּוּדַת הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ.

וְאַהֲבַת אָבִיו וְאִמּוֹ תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שְׂיִחָשֵׁב שֶׁגִּדְלוֹהוּ, וְטָרְחוּ בּוֹ לְלַמְדּוֹ דְּרָכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, וְהוֹרִיחוּ וְחִנְכוּהוּ לְתוֹרָה וּלְמִצְוֹת. וּבָהֶם יִקִּים מִצְוֹת הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, כְּדִכְתִּיב (שמות כ יב): "כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ".

וְאַחֲיוֹ וְאַחִיוֹתָיו וּשְׂאֵר קְרוֹבָיו יֵאָהֵב עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁהֵם עוֹסְקִים בּוֹ לְהַבְיֹאוֹ לְמַעֲלֹת טוֹבוֹת, וְהֵם מְסִיעִים אוֹתוֹ לְעִבּוּדַת הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ. וְהוּא יַעֲסֹק בָּהֶם לְלַמְדֵּם וּלְהוֹכִיחֵם, וְלֹא יִשָּׂא לָהֶם פָּנִים, וּבִזְהָ יֵשׁ לוֹ שְׂכָר וְהִיא מְדָה גְּדוּלָּה, כְּדִכְתִּיב (תהלים טו ג): "וַיִּחְרַפֶּה לֹא נָשָׂא עַל קְרָבוֹ". וְהִרְבֵּה תוֹעֵלֶת יֵשׁ לוֹ לְאָדָם בְּקְרוֹבָיו, כְּדֶרֶךְ שְׂמִצְיָנוֹ בְּלוּט, אֲשֶׁר הִצִּילוֹ אֲבָרָהָם וְנִלְחַם עִבּוֹר; וְגַם בְּסֻדּוֹם נִצַּל בְּזָכוֹת אֲבָרָהָם.

וְיֵאָהֵב רַעְיוֹ וּשְׂאֵר כָּל יִשְׂרָאֵל אֲהֵבָה שְׁלֵמָה, לְקִיָּם מֶה שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יח): "וְאַהֲבַת לְרַעְיֶךָ כְּמוֹךָ". וְזֶהוּ כָּלֵל גְּדוֹל בַּתוֹרָה: דַּעֲלֹךְ סִנִּי – לְחַבְרֶךָ לֹא תַעֲבֹד (שבת לא א). וְגְדוֹל מְזֵה (בראשית ט ו): "כִּי בְּצֹלֵם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (ירושלמי נדרים ט ו).

וַיֵּשׁ תוֹעֵלֶת גְּדוּלָּה לְמִי שֶׁנוֹהֵג בְּחֻבָּה וּבְרַעוּת עִם בְּנֵי אָדָם; תוֹעֵלֶת הָאֲחֵת בְּעוֹלָם הַזֶּה, וּשְׁנִיָּה לְעוֹלָם הַבָּא:

תוֹעֵלֶת הָעוֹלָם הַזֶּה: כִּי מִי שֶׁמִּתְנַהֵּג בְּאַהֲבָה עִם כָּל אָדָם יַעֲזְרוּהוּ הַכֹּל: אִם יִפֹּל יִרְבּוּ עוֹזְרָיו וְסוּמְכָיו, וְאִם יַעֲמֵד אָדָם נִגְדּוֹ לְרִיב עִמוֹ – רַבִּים יַעֲמְדוּ אֵצֶלוֹ לְהַצִּילוֹ. וְאִם יִדְבְּרוּ עָלָיו רָעָה – רַבִּים יִשְׁתִּיקוּ הַמְדַּבְּרִים אֶת הָרָעָה וּמְכַלִּימִים אוֹתָם. וְאִם

תבוא עליו צרה, הכל מצטערים עליו ונותנים לו יד. ואם יבוא לידי דחק ועני, רבים ירחמוהו בנתינת מתנותיהם.

תועלת העולם הבא: מחמת שהוא נאהב לכל – אז דבריו נשמעים, ויהיה יכלת בידו להוכיח בני אדם שיטיבו מעשיהם. וגם מתוך האהבה יעמד בשלום עם הכל, ומתוך כך הוא שקט ושליו, ופנוי ללמד תורה ולעשות מעשים טובים. וגם מתוך האהבה יעזרוהו, ויעשו מלאכתו ויגנו בעדו, וימצא הרוחה יתרה לעבד הבורא יתברך עבודה שלמה. ומחמת האהבה הוא נושא חן בעיני כל רואיו, ומעשיו הטובים יהיו מקבלים לכל, וכל אחד יחמד לעשות כמעשהו.

ובאיזה דרך יגיע האדם לאהבת כל אדם? אשפילך ואורך: הדרך הוא שיעזר בנפשו ובממונו לכל אדם כפי יכלתו. העזר בנפשו הוא שישתדל לכל אדם, הן עני הן עשיר, ויטרח עבורם. העזר בממונו, הוא שילווה לעשיר בעת הצטרכו למעות, וכן לעני ילווה בשעת דוחקו, וכן יפקדהו במתנה כפי כחו, ולקצת העתים ישלח מנות ודורונות גם לעשירים. ויהא ותרן בשלו. אם יהיה לו עסק עם בני אדם, יהיה כל משא ומתן שלו באמונה, ואל יקפיד בדבר מועט על חבירו. לעולם יהיה חפץ שחבירו יתנה ממנו, ואל ישתדל הוא להנות מחבירו. ולעולם יהיו דבריו בנחת עם בני אדם: אם בישוהו אדם – אל בישוהו, ואם הטעהו אדם – אל יטעהו. יסבל על צוארו על העולם, והוא אל יכביד עליהם. ולא יתקוטט עם שום אדם, ויקבל כל אדם בשמחה ובסבר פנים יפות, כי הסברת פנים תחזק האהבה. וישא ויתן עם חבירו בטובתו, וינחם כל אדם מעצבו ומדאגתו. אם גלה לו אדם סוד – אל יגלהו, אף אם יכעיסהו. ולא ידבר על שום אדם רע, ולא ישמע שידיברו רעות על אדם. ולעולם ישתדל למצא זכות על בני אדם במקום שאפשר להיות, ויותר יזהר בזה, ואז יהיה אהוב לכל. ויכבד כל אדם כמעשיו ובדבריו. ולא יתגאה על שום אדם, אף יכנע תחת כל אדם. ובכל מעשיו יכון לשם שמים.

וצריך מאד להזהר מחברת בני אדם שאינם מהגנים, כדי שלא ילמד ממעשיהם, ולהתרחק ממושב לצים. ואמר החכם לבנו: שמע בני! כי יעלה בלבבך להתחבר עם בני אדם – התחבר עם חכם, כדכתיב (משלי יג כ): "הלך את חכמים יחכם"; ונאמר (שם ט ט): "תן לחכם ויחכם עוד". שאם תחכם – יפאריך ולא יחלק על חכמתך, ואז תדע שתוכל לסמוך על חכמתך. אם תכבדהו – יכבדך; תהדרהו – יהדרך; ואם תצטרך לעזרתו – יעזרך; ומה שתאמר יצדיקך; אם תכעס – יסבילך;

ותלמד ממעשיו הטובים. והתחבר עם כל אדם שתלמד ממנו דברים אשר יביאוך לעבודת הבורא יתברך.

ואמרו חכמים: כשתרצה לחבר עם איזה אדם – הכעיסהו, ואם יודה לך האמת בשעת כעסו – התחבר לו; ואם לאו – עזב אותו. ואל תתחבר אלא למי שיכיר את ערך עצמו, ומי שאינו מכיר את ערך עצמו – אין טוב בחברתו. קנה לך חבר המוכיח אותך בעשותך שלא כהלך, והמלמדך לעשות הטוב, ואל תקוץ בתוכחתו; והעוזר אותך בנפשו ובכמונו, והעוזר קנה ולא תמכר, וזהו חברך הנאמן. אבל חבר המחניף והמישר לך טעותך ושגגתך, והמנחם אותך על מעשיך הרעים – הסתלק מעליו, ומנע רגלך מנתיבתו. וכן חבר שיקח ממך צרכו, ויזיקך הזק גדול עבור הנאה מועטת – מהר וסור מעליו. ואל תתחבר למסכמים על העולה, שנאמר (ישעיהו ח יב): "לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר".

ואסור להתחבר עם רשע בעסקי העולם, שנאמר (דברי הימים ב, כ לו): "בהתחברך עם אחיזהו, פרץ ה' את מעשיך". ואפלו לדבר מצוה אסור להתחבר לרשע, שנאמר (משלי ג לא): "אל תקנא באיש חכם, ואל תבחר בכל דרכיו". ואמרו חכמים באבות דרבי נתן (ט ד): תתרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע אפלו לדבר מצוה. ורבו דרכי המות הנמצאים בחברת הרשעים.

ואם ידקדק אדם על עצמו, ויהיו דבריו בנחת עם הבריות ודעתו מערבת עמהם, נעלב ואינו עולב, ומכבד אפלו אותם המקלים בו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה בארוחת עמי הארץ וישיבתם, ולא יראה נראה תמיד אלא עוסק בתורה, ועטוף בציצית ומכתר בתפלין, ועושה בכל מעשיו לפנים משורת הדין, והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם, עד שימצאו הכל מקלסים אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו – הרי זה קדש את השם, ועליו הכתוב אומר (ישעיהו מט ג): "ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר".

ואהבת ארץ ימים תהיה על דרך זה: שיאהב ימי חיו לא עבור שיאכל וישתה ויהנה בימי הבלו, אף יחשב: מלאכת התורה והמצות מרבה, ואם הייתי חי כפלים וכפלי כפלים – לא הייתי יכול להשלים חק התורה ולהשיג מעלות התורה, אשר בהם יתרצה עבד אל אדוניו. ועל דרך זה יאהב ימי חיו, כי בהם יקנה עבודת הבורא ברוך הוא ויראתו הטהורה ואהבתו, ויקנה צידה בעולם הזה אשר יביא אותו לעולם הבא. ויקנה בעולם ובימים הכלים – עולם הקים, תענוג אשר לא

יפסק לעולם ולעולמי עולמים. ותמיד יירא מן המות, כי שמא עדין לא הגיע לתכלית השלמות אשר בכחו להגיע, ובכל יום ויום יוסיף אהבה ויראה למקום. אבל חיים שאין בהם יראת השם – אין זה נקרא "חיים", ויקוץ וימאס בחיים שהם נגד הבורא יתברך, כענין שנאמר ברבקה (בראשית כז מו): "קצתי בחיי מפני בנות חת, אם יקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ, למא לי חיים". ולכך במקום שיש חלול השם לא יחוש על חייו, ותמיד יהא לבו נכון למסור עצמו על קדוש השם בכל המצות, הן בקלות והן בחמורות.

ואהבת הכבוד היא רעה מאד, לכן יתרחק מן הכבוד בכל יכלתו. ואם אדם מתרחק משני דברים, והם כבוד והנאת אחרים – אז הוא קרוב לכל המעלות הטובות. כי הכבוד מקלקל כל המעשים, כי בכל המעשים שיעשה יחשב להתכבד. ואפלו לא יחוש על הכבוד, אם הוא רודף להנות מאחרים – אז כל מעשיו מקלקלים, כי תמיד יטנו לבו אחר הפצע. לכן יתן אל לבו להתרחק מן הכבוד, וגם מלהנות מאחרים.

ולפעמים יש מצוה ברדיפת כבוד, כמו אם הוא איש צדיק וחכם, והעולם מזלזלים בו ומצחקים עליו עבור מעשיו הטובים, ומתוך כך דבריו בזויים ואינם נשמעים. ואם היה בו כח לכוף בני אדם שיכבדוהו וישמעו תוכחותיו ודבריו – בזה יש לרדף אחר הכבוד כדי להוכיח בני אדם. כגון אם בזוהו ברבים – אין לו למחל עד שיפסיסוהו. אבל רב פעמים יסתלק מן הכבוד ויברח ממנו. הלא אמרו חכמים (אבות ד כא): הקנאה ותאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. ולא ילמד ולא יעשה שום מעשה טוב כדי שיתכבד; אך יעשה מעשה הטוב לשם הבורא יתברך, וסוף הכבוד לבא.

אהבת תענוגים, כגון אכילה ושתיה ושינה: דע שצריך האדם שיכון מעשיו כלם כדי לידע את השם ברוך הוא, ויהיה שבתו וקומו ודבורו – הכל לעמת זה הדבר. כיצד? כשישא ויתן, או יעשה שום מעשה או מלאכה, לא יהיה בלבו זכרון ממון לבד; אלא יעשה דברים אלו כדי שימצא דברים שהגוף צריך בהם, מאכילה ושתיה ושיבת בית ונשיאת אשה. וכשיאכל וישתה ויבעל, לא ישים אל לבו דברים הללו כדי להנות, עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוך לחך, ויבעל כדי להנות; אלא שישים אל לבו שיאכל כדי להברות גופו ואיבריו. לפיכך לא יאכל כל שהחך מתאנה כמו הפלב והחמור, אלא יאכל דברים המועילים לגוף,

אם מרים אם מתוקים. ולא יאכל דברים הרעים לגוף, אף על פי שהם מתוקים לחך. בזה המנהג ינהיג עצמו, וישים אל לבו שיהיה שלם וחזק, כדי שתהא נפשו ישרה לדעת את השם יתברך. כי אי אפשר שיבין ויתחכם בתורה ובמצוות, והוא חולה או אחד מאיבריו כואב לו. לפיכך אין טוב להתענות תמיד, פן יחלש כחו ויתמעט שכלו. לכן צריך לתקן כל עניניו לעבודת הבורא יתברך: אם ימלא כרסו – אז יכבד בגופו; ואם ימעט מזונו – אז יחלש.

וזה טוב לה, אשר תמעט במיני הלפתן, ותסמך על לפתן אחד בעוד שתוכל, ויהיה די לה ממנו מעט כפי מה שתוכל. והתכונן בו להגיע הלחם אל בטן, ולא להתענג. והרגל נפשך קצת העתים מבלי לפתן, כדי להנהיג טבעך עד שיקל עליך בעת המנעו. ואם תוכל תעזב הלפתן, אשר יש בו יגיעה וטרח. ושים אכילתך ביום קלה מאכילתך בלילה. ותתנהג לאכל פעמים ביום, כדי שתהא תנועת איבריך קלה ביום, ומתוך כך יקלו עליך עניני תורתך. ותתנהג לשתות מים, אלא אם כן תהיה פונתך בשתית היין לתועלת גופך או להעביר הדאגה. והזהר מאד מהרבות ממנו, כי הוא משפר ומרחיק לתורה. וזה הפלל יהיה לעולם בידך: אל ימלא אדם כל תאוותו מאכילה ושתיה, אף יאכל וישתה להעמיד גופו על בריו, וימשך ידיו מן המותר. ואל יאהב האדם את העולם כדי שיאכל וישתה ויהנה ממנו. וכן אמר אחד מן החכמים: אכל למען אחיה. ואמר הכסיל: אחיה למען אכל. ועל זה נאמר (משלי יג כה): "צדיק אכל לשבע נפשו, ובטן רשעים תחסר".

וכן הנושא אשר יחשב לשם שמים, שיקים פריה ורביה, ויהיה לו זרע עובדי השם יתברך ויראי שמים. או יחשב שימלא תאוותו ויכלה יצרו באשתו, כדי שלא יתאנה לנשים אחרות. או כדי לפקד את אשתו כשהוא יודע שהיא מתאנה לו, כדי שלא תתאנה לאנשים אחרים. או יכון להכרות גופו, שיציאת הזרע ממנו היא בריאות הגוף. אבל המרבה לשמש יותר מדי – יבואו עליו חלאים רבים.

והמהלך בדרך זה, כל ימיו כלו הוא עובד השם ברוך הוא. ואפלו בשעה שנושא ונותן, ואפלו בשעה שבועל, מפני שמחשבתו בכל כדי שימצא צרכיו בלבד, עד שיהא גופו שלם לעבד את השם ברוך הוא. ואפלו בשעה שישן, אם ישן בשביל שתנוח נפשו עליו, וינוח גופו שלא יחלה, כי לא יוכל לעבד את השם ברוך הוא והוא חולה, ונמצא שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא. על ענין זה צוו חכמים ואמרו (אבות ב יב): כל מעשיך יהיו לשם שמים. והוא שאמר שלמה בחכמתו (משלי ג

ו: "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעְהוּ, וְהוּא יִישַׁר אֲרָחֶיךָ".

יעזב אדם כל האהבות וידבק באהבת הבורא ברוך הוא, כדכתיב (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ". ואהבת השם ברוך הוא, היא תכלית כל התכונות וסוף כל המעלות במדרגות כל אנשי העבודה, וכל המדות הן כמו סלם למעלת האהבה. והיא נדבת הנפשות מאנשי החסידים והנביאים והפרושים, וסופן אין למעלה הימנה. והרבה פעמים מקדים הספר יראת האלהים על אהבתו, כמו שנאמר (דברים י ב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁאֵל מֵעַמּוֹךְ, כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְאַהֲבָה אוֹתוֹ". ומפני שהאהבה היא תכלית הפרישות וסופה, והקרובה שבמדרגות אל מדרגת אהבת האלהים. ואי אפשר שיגיע האדם אליה אלא אחר שתקדם יראתו ופחדו מהאלהים. ועל כן הקדימה היראה לאהבה.

ומה היא האהבה? היא אהבת הנפש ונטותה מעצמה אל הבורא יתברך, כדי שתדבק באורו העליון. הנפש הזאת היא מקור הדעת, והיא טהורה וזכה; והבורא קושרה בגוף אשר חשקו רב, לנסות אם היא תלך בדרך השם. ומפני שהאדם מלבש בגוף, הנברא ברוח בהמות – אין כח בנשמה הנבראת מאלהים לחשב אחר בוראה, כי מערכת היא בתאוות הגוף. וכל ימי קטנות האדם – אינו מבקש ואינו שואל אלא תאוותיו ותענוגיו. כי מרב תאוות הגוף, אכילה ושתיה ועדוניה העולם הזה, שהוא עולם שוא ושקר, וחושב לאסוף הון רב – אין כח בהנשמה לחשב אחר הבורא יתברך, כי היא מלבשת בהבלי שוא. ואחרי שתרגיש הנפש במה שיש לה תועלת לעצמה בלתי שתוף הגוף, אז היא תתאווה לבקש מנוחה ממדות הגוף, כאשר יתאווה החולה לרופא. וכשתתרפא הנפש מתחלואיה, אז יהיה לה אור בעצמה וכח בנפשה.

וכיצד היא האהבה? שיאהב את השם אהבה גדולה ויתרה רבה מאד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת השם יתברך. והנפש הלא מלאה אהבה, ואותה אהבה קשורה בשמחה, ואותה השמחה מברחת מעל לבבו נעימות הגוף ותענוג העולם. ואותה שמחה עזה ומתגברת על לבבו, וכל הנאות שבעולם הם כאין כנגד תגברת תקף שמחת אהבת השם יתברך, וכל שעשועי ילדיו כלא היו כנגד שעשוע הלב האוהב את השם בכל לבו. וכל הרהור שלו איך לעשות רצון הבורא יתברך, ולזכות את הרבים, ולעשות קדוש השם, ולמסר עצמו באהבת השם.

וזה יראת השם: שלא תעבר על מה שכתוב בתורה, האהבה כגון פנחס שמסר

עֲצָמוּ בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם; וְאַבְרָהָם אָבִינוּ שָׁאָמַר (בראשית יד כב-כג): "הָרִימְתִּי יָדִי אֶל ה' אֵל עֲלִיּוֹן, כִּנְהָ שְׁמַיִם וָאָרֶץ, אִם מַחוּט וְעַד שְׁרוֹף נֶעַל"; וְאַלִישֶׁעַ שְׁלָא רָצָה לְקַחַת מִנְעֻמָּן (מלכים ב, ה טו-טז). וְאֵל יִבְטֹל מִדְּבָרֵי תוֹרָה בְּשָׂכִיל תַּעֲנוּגִי וְשַׁעֲשׁוּעֵי יִלְדִּיו, וְחִבַּת רְאִיתָ נָשִׁים וְדַבּוּר; וְגַם לַעֲזֹב טִיּוֹלָם; וְיִנְעִים זְמִירוֹת כְּדִי לְמַלֵּאת לִבָּבוּ שְׂמִיחָה בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם.

הַעוֹבֵד מֵאַהֲבָה עוֹסֵק בְּתוֹרָה וּמִצְוֹת, וְהוֹלֵךְ בְּנִתְיבוֹת הַחֻקִּים הַמְרָאִים אִיךָ יַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְוֹת מֵאַהֲבָה, וְאִיךָ יֵאָהֵב אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֱהָבָה גְּדוּלָּה: לֹא מִפְּנֵי דָבָר שְׂבָעוּלָם, לֹא מִפְּנֵי יִרְאַת הָרָעָה וְלֹא כְּדִי לְקַבֵּל הַטּוֹבָה; אֲלֵא עוֹשֶׂה הָאֱמֶת מִפְּנֵי שֶׁהוּא אֱמֶת, וְסוֹף הַטּוֹבָה לָבֹא. וּמַעַלָּה זוֹ מַעַלָּה גְּדוּלָּה עַד מְאֹד, וְאִין כָּל אָדָם זוֹכֶה לָהּ, וְהִיא מַעַלְת אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁקִּרְאוּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא "אוֹהֲבִי" (ישעיהו מא ח), לְפִי שְׁלָא עָבַד אֲלֵא מֵאַהֲבָה. וְהוּא שֶׁצִּוָּה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל יְדֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, שְׁנֹאָמַר (דברים ו ה): "וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ, בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מַאֲדֶךָ". וּבְזִמְנָן שִׁיאֵהֵב אֶת הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא אֱהָבָה הָרְאוּיָה – מִיָּד יַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְוֹת מֵאַהֲבָה.

דָּבָר יָדוּעַ וּבְרוּר שֶׁאִין אֱהָבַת הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא נִקְשֶׁרֶת בְּלָבוּ שֶׁל אָדָם עַד שִׁישְׁגָּה בָּהּ תְּמִיד כְּרָאוּי, וְיַעֲזֹב כָּל מָה שְׂבָעוּלָם חוּץ מִמֶּנָּה, כְּמוֹ שְׁנֹאָמַר (דברים ו ה): "בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ". וְנִמְצָא הַשּׁוֹגָה בָּהּ תְּמִיד כְּאֵלוּ הוּא חוֹלָה חֲלֵי אֱהָבָה, שֶׁאִין דַּעְתּוֹ פְּנוּיָה מֵאַהֲבַת אוֹתָהּ אֲשֶׁה, וְהוּא שּׁוֹגָה בָּהּ תְּמִיד: בֵּין בְּשִׁבְתּוֹ בֵּין בְּקוּמוֹ, בֵּין בְּשַׁעֲהָ שֶׁהוּא אוֹכֵל וְשׁוֹתָה – יוֹתֵר מִזֶּה תִּהְיֶה אֱהָבַת הַשֵּׁם בְּלֵב אוֹהֲבִיו. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עַל דֶּרֶךְ מֶשֶׁל (שיר השירים ב ה): "כִּי חוֹלַת אֱהָבָה אָנִי". וְכָל שִׁיר הַשִּׁירִים מֶשֶׁל הוּא לְזֶה הָעֵנִין. לְפִיכָךְ צְרִיךְ הָאָדָם לְהִבִּין וּלְהַשְׁכִּיל בְּחֻקֵּיהֶם וּבִתְבוּנָהּ הַמוֹדִיעוֹת לוֹ אֶת קוֹנוֹ. וְכִפִּי כַח שֵׁשׁ בְּאָדָם לְהִבִּין וּלְהַשִּׁיג הָאֵל הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא – מִצִּוָּה לֹאֲהָבָה אוֹתוֹ וּלְיִרְאָה מִמֶּנּוּ, שְׁנֹאָמַר (דברים ו ה): "וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ"; וְנֹאָמַר (שם ו יג): "אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא".

וְזֶה הַדֶּרֶךְ לְהַשִּׁיג בּוֹ אֱהָבַת הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא: בְּשַׁעֲהָ שִׁיתְּבוֹנֵן הָאָדָם בְּמַעֲשָׁיו וּבְכַוּנָאֵיו הַנִּפְלְאִים הַגְּדוּלִּים, וְיִרְאָה מֵהֶם חֻקֵּיהֶם שֶׁאִין לָהּ עֶרֶךְ וְלֹא קֶץ – מִיָּד הוּא אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, וּמִשְׁבַּח וּמִפָּאָר, וּמִתְאַוָּה תְּאוּהָה גְּדוּלָּה לִידַע אֶת הַשֵּׁם הַגְּדוֹל; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים מב ג): "צִמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לֹאֵל חַי". וּכְשֶׁמִּחְשַׁב בְּדַבָּרִים הָאֵלֶּה שֶׁאָמַר דָּוִד מִיָּד הוּא נִרְתַּע לְאַחֲרָיו וְיִירָא וְיִפְחַד, וְיִדַּע

שהוא בריה קטנה שפלה ואפלה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות; כמו שאמר דוד (שם ח ד): "כי אראה שמיך מעשה אצבעתיך", וסמך ליה: "מה אנוש כי תזכרנו" (שם פסוק ה). ובזמן שאדם מתבונן בדברים הגדולים, ומכיר גדלותו ממלאך וגלגל, ויראה חכמתו של הקדוש ברוך הוא בכל היצורים ובכל הברואים – מוסיף אהבה למקום ברוך הוא, ויצמא נפשו ויכמה בשורו לאהב את המקום ברוך הוא, ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כשיערו עצמו לאחד מהגופים הקדושים אשר ברא השם ברוך הוא. ובמקום אחר נאמר (איוב א א): "ירא אלוקים", ובארו שמתירא מדין ענש שמים ומגיהנם, ומענשי עולם הזה (סוטה כז ב). וזאת המדה רחוקה מן האהבה מאד מאד.

אבל יירא מהשם יתברך כמו אדם שאהב את אשתו והיא אוהבתו, והוא ירא לעשות דבר כנגדה פן יאבד אהבתה – כן הדבר הזה: חוצב רשפי אש אהבת הבורא יתעלה, ויירא לעבר על מצוותיו פן יפסיד אהבת הבורא יתברך. וזהו "עבדו את ה' ביראה" (תהלים ביא) – היא יראת האהבה, "וגילו ברעה" – מרב פחד הבורא תגלו לעשות חפצו. וזאת היראה היא יראת האהבה, ועליה נאמר (ישעיהו לג ו): "יראת ה' היא אוצרו". ואין האהבה הזאת מתקיימת אלא במי שנותן דעתו לקיים כל המצוות כהלכתן, כי מי שאינו יודע המצוות אשר צוהו יוצר הכל – אין זה נקרא "אוהב" גמור. לכן יאהב כל אשר יביאהו לאהבת הבורא ברוך הוא וברוך שמו. והעושה זה – טוב לו בעולם הזה ולעולם הבא.

שער ששי

שער השנאה

השנאה. במדה הזאת יש בה לאו, דכתיב (ויקרא יט יז): "לא תשנא את אחיך בלבבך", ובזה הזהרנו להסיר מנפשנו מדת השנאה. והיא מדה הגורמת עוונות הרבה, כמו לשון הרע. כי השנאה את חברו מספר לעולם בשנאתו וקובל עליו, ותמיד דורש רעה עליו ושמת לאידו; וגורמת נזיקין, שיזיק לו כשיוכל להזיק לו, ונוקם ונוטר עליו, ולא ירחם עליו אפלו הוא דחוק מאד. ומחמת השנאה יגנה במעשיו הטובים, וישניאם בעיניו ובעיני אחרים; ומונע טוב מבצעו, ולא יודה לו על האמת. ואם חייב הוא לו הוא נוגשו.

יש כמה מיני שנאה :

יש שונא חברו עבור שהזיק לו בממונו, או שהכהו, או עבור שבישהו, או שהוציא עליו שם רע. על אלו וכיוצא בהן – לא ישנא חברו וישתק, כמו שנאמר ברשעים (שמואל ב, יג כב) : "ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב, כי שנא אבשלום את אמנון". אלא מצוה להודיעו ולומר לו : למה עשית לי כך וכך? שנאמר (ויקרא שם) : "הוכח תוכיח את עמיתך". ואם חזר ובקש למחל לו – צריך למחל לו, ולא יהיה המוחל אכזרי. ואף אם לא יבקש ממנו למחל לו – לא ישנאהו ; אלא יתנהג עמו באהבה, ולבסוף יבוא לידי פן שיתקן לו מה שעוה.

יש רעה ממנה והיא שנאת חנם, והיא החריבה בית שני (יומא ט ב). ושנאה מחמת קנאה היא רעה ממנה. וראוי לאדם ליסר את נפשו להתרחק מהן.

ויש שונא חברו עבור שאינו גומל לו חסד, או שאינו נותן לו מתנה כפי חפצו, או שאינו מלוג לו בשעת דחקו – כל זה ראוי לאדם להתרחק מכיוצא בזה. אף יקבל מאהבה כל מה שיגזור לו הבורא ברוך הוא, ולא יבטח באדם. ויחשב : אלו הייתי זוכה מאת המקום ברוך הוא – היה נותן לי זולת מתנת בשר ודם והלואתם. ואם הוא עומד בעני ובדחק, או שהוא חולה ומיסר ביסורין – יחשב אשר הבורא לטובתו גזר עליו כל זה לקבל מאהבה. ואין ספק : בעשותו זה, אז תסתלק מלבו כל שנאה. וזה יסוד גדול ועמוד חזק לתורה ולמצות, לקבל מאהבה כל דבר, ולהנהיג עצמו בזה, ולומר על כל פגעיו "גם זו לטובה". ומתכונן כן בלבו, ושומח במשפט הבורא יתברך – ינצל משנאה ואיבה וקנאה. וגם אמן שונא בני אמונתו – הפל הבל ורעה רבה, כי יחשב : כל אדם לא יוכל להרויח יותר ממה שגזר עליו הבורא.

והרעה שבמיני השנאה והקשה שבהן : כגון בני אדם השונאים מוכיחיהם, והמיסרין אותם להורותם הדרך הישרה, כענין שנאמר (עמוס ה ט) : "שנאו בשער מוכיח". ויש שנאה רעה ממנה, כגון בני אדם השונאים עושי טובה ורודפי צדק, כענין שנאמר (תהלים לח כא) : "ישטנוני תחת רדפי טוב". וההלכים בדרך זה הם שונאים את השם, כי הם שונאים את אלהביו, והם שונאים התורה והמצות, אחרי שהם גועלים ומואסים ושונאים המקימים אותה.

אמר החכם : אם תרצה שישנאך חברך – תבקררהו תמיד. ואם תרצה שיאהבהך – בקררהו לעתים רחוקות. ועל זה נאמר (משלי כה יז) : "הקר רגלך מבית רעה, פן ישבעך

ושנאף".

וצריך שתדע כי מי שישנא בני אדם – גם הם ישנאוהו. והמגביר השנאה בלבד – הוא מביא על עצמו רעה. וכשיש אהבה שלא לשם שמים – תשוב לשנאה גדולה וקנאה, כמו שנאמר באמנון (שמואל ב, יג טו): "וישנאה אמנון שנאה גדולה".

אל תאמין בעצת השונא והאויב, שנאמר (משלי יד ו): "ונעתרות נשיות שונא". ודע כי הרבה בני אדם מראים את האהבה בדבריהם, ואפשר שהם שונאים גמורים בלבבם, וצריך שלא תאמין בהם, כמו שנאמר (שם כו כד): "בשפתיו ינכר שונא, ובקרבו ישית מרמה". ואף על פי שמחליק לך לשונו ומדבר רכות – אל תטה לבך אליו, כמו שנאמר (שם פסוק כה): "כי יחנן קולו אל תאמן בו, כי שבע תועבות בלבד". וזה כמו שהראה יואב לאבנר בן נר (שמואל ב, ג כד), ולעמשא בן יתר (שם כ טו) השלום והאהבה, עד שהרגם. וכמו ישמעאל עם גדליה בן אחיקם (ירמיהו מא א ב), עד שהרגו. אמר אחד מן החכמים: הטוב שבכל מה שתחשב על שונאך – שתשבהו אל אהבתך אם תוכל.

יש שנאה שהיא מצוה, כגון אדם רשע שאינו מקבל תוכחה, שנאמר (משלי ח יג): "יראת ה' שנאת רע"; ואומר (תהלים קלט כא-כב): "הלוא משנאיה ה' אשנא, ובתקוממיה אתקוטט". תכלית שנאה שנאתים, לאויבים היו ל". וישנא שקר ודבר כזב. סוף דבר: ישנא כל דבר המרחיק אותו והמונעו מאהבת יוצר הכל, כענין שנאמר (שם קיט קכח): "כל ארח שקר שנאתי". וזה כלל גדול: שישנא אדם כל דבר שקר. וכל מה שיוסיף שנאה לדרכי השקר – יוסיף אהבה לתורה, כדכתיב (שם קיט קסג): "שקר שנאתי ואתעבה, תורתך אהבתי". ויאהב אמת ושלום, כדכתיב (זכריה ח יט): "והאמת והשלום אהבו".

שער שביעי

שער הרחמים

הרחמים. זאת המדה היא משבחת מאד, והיא אחת משלש עשרה מדות המיחסות להקדוש ברוך הוא, כדכתיב (שמות לד ו): "רחום וחנון". וכל מה שיוכל האדם להתנהג בה – יתנהג וישתדל. וכמה שהאדם רוצה שירחמו עליו בשעת צרכו – כן ראוי לו שירחם על מי שיצטרך, כמו שאמר הכתוב (ויקרא יט יח): "ואהבת לרעך

כמודף".

הבורא יתברך חלק זאת המדה לצדיקים ולעבדיו להפירם בה, כאשר ידעת ביוסף (בראשית מג לא): "כי נכמרו רחמיו". וראוי למשפיל שתהיה מדת הרחמים והחנינה תקועה ונמצאת בלבם כל הימים.

ויש כמה מיני רחמנות, והם רחוקים זה מזה. רחמי האב על הבן – זהו רחמנות הבא מטבע כל החיים, כדרך הכלבים והבהמות. ואם ימנע שבט מוסר מבנו, כי נכמרו רחמיו עליו להכותו, ומניחו לילך בשרירות לבו הרע – הנה זה הרחמנות טורד ומאבד את הבן מחיי העולם הבא. הנה האדון מרחם על עבדו, ואדם המרחם על חברו במקום שמקנה ממנו תועלת – בכל זה היא טובה מאד שיתפס בלבם מדת הרחמנות.

אבל הטוב והמעלה שבמדת הרחמנות: שירחם על בנו להביאו לעבודת הבורא יתברך, כדכתיב (ישעיהו לח יט): "אב לבנים יודיע אל אמתך". וירחם על נשמתו יותר ממה שמרחם על גופו. וצריך להכותו בשבט מוסר, להדריכו בדרך ישרה אפלו באכזריות, כי זה האכזריות הוא רחמנות. ואף המגדל יתום, שנאמר עליו (שמות כב כא): "כל אלמנה ויתום לא תענון" – מצוה להלקותו בכדי לישרו לדרך ישרה. אף על פי כן צריך לנהל היתום ברחמים יותר משאר כל אדם, אך לא יניח לו לילך בשרירות לבו. וגם צריך שלא ירחם על עצמו יותר מדי, אלא צריך ליסר עצמו ולכוף יצרו הרע. וכן ירחם על קרוביו העניים, כדכתיב (ישעיהו נח ז): "ומבשרך לא תתעלם". וגם על העניים ירחם, וביותר ירחם על יראי השם. וזהו עקר הרחמנות – החונן והמרחם עובדי השם והעושים רצונו.

אבל יש רחמנות שהיא רעה יותר מאכזריות: כגון המרחם על הרשעים והמחזיק אותם. ויש מכשול גדול לאיש המגביה הרשעים והנותן להם יד, ומשפיל הטובים ומואס בהם. ועל זה נאמר בתורה (דברים יג ט): "ולא תחוס עינך עליו, ולא תחמל". לא ירחם על עני בדין, כדכתיב (שמות כג ג): "ודל לא תהדר בריבו" – שלא יטה משפט עבור דחקו של עני.

ויש רחמנות שהיא אכזריות: כגון הנותן צדקה לעני, ואחר כך מכביד על אותו עני ואומר: נתתי לך כך וכך, צריך אתה לטרח בעבורי ולעבד אותי ככל אשר עשיתי לך. ועל זה נאמר (משלי יב י): "ורחמי רשעים אכזרי".

גם על הבהמות צריך לרחם. כי אסור לצער בעלי חיים, ועל זה אמרה תורה (דברים כב ד): "הקם תקים עמו". וצריך להאכיל לבהמתו קודם שיאכל הוא (ברכות מ א).

מדת הרחמנות היא סימן לזרע אברהם אבינו, זרע ישראל, כדכתיב (דברים יג יח): "ונתן לך רחמים, ורחמך והרבה" (יבמות עט א). לכן כל אדם ירגיל עצמו לדבר כל דבריו בלשון תחנונים ורחמנות. גם בעת התפללו – יעשה תפלתו תחנונים (אבות ג יג). ומאד יקבל אדם שכר גדול מדברי רחמנות, בדברו על לב עני דברים רבים. ורבים יודעים מצות חיוב הצדקה ושכר פעלתה, אבל אינם יודעים גדל מצות הדבורים. הלא תראה כי אמרו רבותינו (בבא בתרא ט ב): הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפיסו מתברך באחת עשרה ברכות. לכן בדבור שפתי ילפש צדקה לדבר על לב עני, ויהיו דבריו בנחת לעני ואביון, וינחמהו ממעשיו ומעצבון ידיו, וינשאהו.

ואתה בן אדם תרחם על נשמתך המתקיימת לעדי עד, להביאה אל תענוג מפלא אשר לא ראתה עין. ולא יביאך רב תאותך לחטא, ותהיה נדחה מאור אל חשך. חמל על עצמך, וחוס על נפשך, ואל תחלל הוד נשמתך בהבלי התענוגים.

אמר החכם: מן הנדיבות יעמד אדם במדת הרחמים. ובדברי שלמה מצוה על הרחמים ועל התנינה באמרו (משלי כד יא): "הצל לקחים למות, ומטים להרג". ומעלת המדה הזאת תבחין ותשכיל, אשר הבורא מתנהג בה עם כל הברואים, שנאמר (תהלים קמה ט): "ורחמיו על כל מעשיו".

שער שמיני

שער האכזריות

האכזריות היא הפך הרחמנות, כדכתיב: "אכזרי המה ולא ירחמו" (ירמיהו נ מב). ואין המדה הזאת נמצאת בצדיקים, אף היא בנפש הרשעים, כדכתיב (משלי יב י): "ורחמי רשעים אכזרי". וגם המדה הזאת נמצאת בעוזי פנים, כדכתיב (דברים כח ז): "גוי עז פנים, אשר לא ישא פנים לזקן, ונער לא יחן". וכבר ידעת רעת מדת העזות. צא ולמד רע האכזריות, כי לענין תשלומי איש רע, המורד והממרה, נאמר (משלי יז יא): "אף מרי יבקש רע, ומלאך אכזרי ישלח בו". כל האכזרי – אין בו גמילות חסדים, כדכתיב (משלי יא יז): "גמל נפשו איש חסד, ועכר שארו אכזרי".

האכזרי רחוק מאד מן המדות הטובות, כי לא ירחם על העניים, לא ילנה להם בשעת דחקם, ולא יתן להם מאומה. וכתוב (שם יט יז): "מלנה ה' חונן דל"; ונאמר (תהלים קיב ה): "טוב איש חונן ומלנה, יכלכל דבריו במשפט"; ואומר (שם מא ב): "אשרי משכיל אל דל, ביום רעה ימלטהו יי" – וכל אלה הם הפונד האכזרי. גם הוא לא יצטער על צרות חבריו, כאשר תראה בדוד המלך שאמר (שם לה יג): "ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב". ובאיוב כתיב (ל כה): "אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון" – וכל זה רחוק מן האכזרי. ואין המדה הזאת נמצאת אלא באנשים אשר טבעם כטבע האריות, שטורפים וחומסים. ובעת אשר תתחזק הנפש הכעסנית על האדם, אז בורח מדת הרחמנות, והאכזריות מתגברת להרס ולנתץ, כדכתיב (משלי כז ד): "אכזריות חמה ושטף אף" – אין חמה כחמה של אכזריות. אבל במדת הבורא יתברך תמצא "ברגז – רחם תזכור" (חבקוק ג ב); אבל זה רחוק מן האדם לרחם בעת הכעס.

ועוד המדה הזאת בנפשו של אדם להשיג נקמה באויביו, כדכתיב (משלי ו לד): "ולא יחמול ביום נקם". פרוש: כשיש נקמה – אין חמלה אלא אכזריות. והפתוב אומר (ויקרא יט יח): "לא תקם ולא תטר" – אפלו לטר בלב הזהרנו, כל שכן שלא לעשות מעשה בידים להכות חברו. הלא אף אם נפל בלא פשיעתו לא ישמח, כדכתיב (משלי כד יז): "בנפל אויבך אל תשמח, ובכשלו אל יגל לבך". והנוקם והנוטר אינו מעביר על מדותיו, ואינו מוחל לחבריו הפושעים עליו, וזה גורר המחלקת והשנאה. וכבר ידעת מה טוב ומה נעים מדת השלום.

ובכלל האכזריות: הגזול חברו מאומה משלו, ובזה מצער אותו. וענש גדול יש לגזול עני, וחיבים עליה מיתה, כדכתיב (משלי כב כב): "אל תגזל דל, כי דל הוא"; וכתוב (שם פסוק כג): "כי ה' יריב ריבם, וקבע את קבעיהם נפש". ואף על פי שיש עברות גדולות חמורות מן הגזל – ענש הגזל חמור מאד, כדכתיב בדור המבול (בראשית ו יג): "קץ כל בשר בא לפני, כי מלאה הארץ חמס מפניהם". אמרו רבותנו (סנהדרין קח א): קפה מלאה עוונות – אין מקטרג בכלן כמו הגזל.

ומי שמצער יתום ואלמנה בגזל, או בהכלמה ובכל מיני צער – מתחייב מיתה בידי שמים. וכן הדינים, שבידם להצילם מיד עושקיהם ואינם דנים דין יתום ואלמנה – בני מות הם, כדכתיב (שמות כב כא): "כל אלמנה ויתום לא תענון"; וכתוב (שם פסוק כב): "אם ענה תענה אותו, כי אם צעק יצעק אלי, שמע אשמע צעקתו"; וכתוב (שם

פסוק כג): "וַחֲרָה אִפִּי וְהִרְגָּתִי אֶתְכֶם בַּחֲרֵב, וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֲלֻמָּנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתוּמִים". מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה: נְשִׁיכֶם אֲלֻמָּנוֹת – כְּנֶגֶד עֲנוּי אֲלֻמָּנוֹת, בְּנֵיכֶם יְתוּמִים – כְּנֶגֶד עֲנוּי יְתוּמִים. וְהַמְצִיעַר כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא כה ז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ". וְזֶה "לֹא תוֹנוּ", רוּצָה לוֹמַר: בְּאוֹנָאֵת דְּבָרִים אָמַר (בבא מציעא נח ב). אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָה (בבא מציעא נט א): כָּל הַשְּׁעָרִים נִנְעָלִים, חוּץ מִשְׁעָרֵי אוֹנָאָה. לִכֵּן יִזְהַר כָּל אָדָם שְׁלֹא יַצְעֵר אֶת חֲבֵרוֹ בְּשׁוֹם דְּבָר, לֹא בַמַּעֲשֶׂה וְלֹא בְּדָבָרִים.

הַגּוֹזֵל עֲנִי, כְּאִלוּ נוֹטֵל נֶשְׁמָתוֹ; וְאֶפְלוּ אִם גָּזַל מִמֶּנּוּ דָּבָר מוּעָט, כְּגוֹן פְּרוּטָה – מִתְחַיֵּב מִיתָה (בבא קמא ק"ט א). גַּם זֶה מִמִּדַּת אַכְזָרִיוֹת: הַמוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ, וּבִזְהָ גוֹרֵם צָעַר וּבִשְׁתָּה. וְהַמוֹצִיא שֵׁם רַע בַּפֶּגֶם הַמְשַׁפָּחָה – אֵין לוֹ כְּפָרָה עוֹלָמִית.

"לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנִשָּׁה" (שמות כב כד) – שְׁלֹא יַצְעֵר הַלוּוָה, וְלֹא יַעֲבֹר הַמַּלְוָה לְפָנָיו וְיֹדַע שֶׁאֵין לוֹ בְּמָה לְפָרַע, כִּי הוּא מַצִּיק לוֹ בְּזֶה (בבא מציעא עה ב). וְהַזְהָרֵנוּ לְהִסִּיר מִנְּפִשׁוֹתֵינוּ מִדַּת הָאֲכֻזְרִיוֹת, דְּכֻתִּיב (שמות כב כא): "כָּל אֲלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תַעֲנוּן"; וְנֹאֲמַר (ויקרא כה יז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ, וַיְרֹאֵת מֵאֲלֹהֶיךָ". גַּם לְהַשִּׁיב לְעֲנֵי הָעֲבוּט, כְּדֻכְתִּיב (שמות כב כה): "אִם חָבַל תַּחֲבֹל שְׁלֵמַת רֵעֶךָ, עַד בּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׁיָבֶנּוּ לוֹ"; וְנֹאֲמַר (שם פסוק כו): "וְהָיָה כִּי יַצַּעַק אֵלַי, וְשָׁמַעְתִּי כִּי חֲנוּן אָנִי"; וְנֹאֲמַר (שם פסוק כז): "וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ".

גַּם מִן הַבְּהֵמָה יִרְחִיק אַכְזָרִיוֹת, כְּדֻכְתִּיב (משלי יב י): "יֹדַע צְדִיק נֶפֶשׁ בְּהֵמָתוֹ" – שְׁלֹא לְהַטְרִיחַ יוֹתֵר מְדִי, וְשְׁלֹא יִרְעִיב אוֹתָהּ. וְכֵן כְּתִיב (שמות כג ה): "כִּי תִרְאֶה חֲמֹר שֹׁנֵאֵךְ רֹבֵץ תַּחַת מַשְׁאוֹ, וְחִדַּלְתָּ מַעֲזוֹב לוֹ, עֲזוֹב תַּעֲזוֹב עִמּוֹ". וְאָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ (בבא מציעא לב ב): צָעַר בְּעָלֵי חַיִּים דְּאוֹרִיתָא.

וְאִם אֶתָּה אִישׁ יְרֹאוּי, וְאִימָתָךְ מְטֹלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, וּמָה שֶׁתִּצְוֶה עֲלֵיהֶם יִרְאִים לְהַשִּׁיב פָּנֶיךָ – הַזְהָר בְּךָ מֵאֵד שְׁלֹא לְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם הַמַּשָּׂא, וְאֶפְלוּ לְהַחֲסֵם צִפְחַת הַמַּיִם, אוֹ לְצַאת בְּשִׁלְחוֹת אֶל רְחוֹב הָעִיר לִקְנוֹת רֶק כֶּכֶר לֶחֶם. וְעַל זֶה נֹאֲמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא כה מו): "וּבִכְאֻחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו, לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בַּפֶּרֶךְ". וּבִזְהָ הַזְהָרֵנוּ שְׁלֹא יַעֲבֹד אָדָם בַּחֲבֵרוֹ עֲבוּדָה קָשָׁה, וְלֹא יִצְוֶה עָלָיו אֶלָּא דְּבָר שְׁעוֹשֶׂה בְּרָצוֹנוֹ וּמִדַּעְתּוֹ.

וְעֲבָדוֹ הַכְּנַעֲנִי – מֵתֵר לַעֲבֹד בּוֹ בַּפֶּרֶךְ; אֵף עַל פִּי כֵן מִדַּת חֲסִידוֹת הִיא לְהִיּוֹת רַחֲמָן, וְלֹא יִכְבִּיד עַל עָלָיו וְלֹא יִבְזֶהוּ, לֹא בִּיד וְלֹא בְּדָבָרִים: לַעֲבֹדָה מְסֻרָה הַפְּתוּב, וְלֹא

לבִּשְׁת (נידה מז א). וידבר עמו בנחת אף בשַׁעַת מְרִיכָה, וישמע בטענותיו. וכן אמר איוב (לא יג-טו): "אם אֲמַאֵס מִשְׁפָּט עֲבָדִי, וְאֲמַתִּי בָרֶכֶם עַמְּדִי. וּמָה אַעֲשֶׂה כִּי יָקוּם אֵל, וְכִי יִפְקֹד מֶה אֲשִׁיבֶנּוּ? הֲלֹא בִּבְטָן עֲשֵׂהוּ, וְיִכְנְנוּ בָרַחֵם אֶחָד". חֲכָמִים הָרֵאשׁוֹנִים הָיוּ נוֹתְנִים לַעֲבָד מִכָּל תַּבְּשִׁיל וְתַבְּשִׁיל שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים, וּמִקְדִּימִים מִזֶּזֶן הַבְּהֵמוֹת וְהָעֲבָדִים לְסַעֲדַת עֲצָמָן (ברכות מ א), שֶׁהָרִי הוּא אוֹמֵר (תהלים קכג ב): "הִנֵּה כְּעֵינִי עֲבָדִים אֶל יָד אֲדוֹנֵיהֶם, כְּעֵינִי שֹׁפְחָה אֶל יָד גְּבוֹרָתָהּ, כֵּן עֵינֵינוּ אֶל ה' אֱלֹהֵינוּ עַד שִׁתְּנֶנּוּ". וְהַחֲסִיד הַקָּדִים וְנָתַן לַעֲבָדוֹ מִכָּל תַּבְּשִׁיל וְתַבְּשִׁיל קוֹדֵם שֶׁאֵכֵל הוּא, וּבִזְכוּת זֶה הַקָּדִים אֱלִיהוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ (כתובות סא א).

הַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יח): "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" – וְכָל שֵׁשׁ בּו מִדַּת הָאֲכֻזְרִיּוֹת רְחוּק מְאֹד מִזֶּה. הָאֲכֻזְרִי אֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה הֵימָנוּ, וְאֵין חֲנוּ נְטוּי בְּעֵינֵי הָעוֹלָם. וְאִפְּלוּ בְּמָקוֹם תּוֹכְחָה הַזֶּהֱרֵנוּ שֶׁלֹּא לְהוֹכִיחַ חֲבֵרוֹ בְּאֲכֻזְרִיּוֹת, כְּדֹכְתִּיב (שם פסוק יז): "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא". פְּרוּשׁ: אֵל תּוֹכִיחֵהוּ בְּחֻזְקָה וּבְאֲכֻזְרִיּוֹת לְבִישׁוֹ, וְתִקְבַּל עָלָיו חֲטָא.

עַד עַתָּה סִפְרָנוּ רַעַת הָאֲכֻזְרִיּוֹת. אֵף יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁצָּרִיךְ לְנַהֵג בְּאֲכֻזְרִיּוֹת כְּנֶגֶד הָרָשָׁעִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵמַר אִיּוֹב (כט יז): "וְאֶשְׁבְּרָה מִתְּלַעֲוֹת עוֹל, וּמִשְׁנֵי אֲשִׁלֵּךְ טָרֶף"; וְכִמוֹ שֶׁאֵמְרָה הַתּוֹרָה לְהַמִּית הָרָשָׁעִים וּלְהַלְקוֹתָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (כתובות פו א): מִי שֶׁאֵינוֹ רוֹצֵה לַעֲשׂוֹת סֶכָּה, וְצִיצִית לְטָלִיתוֹ, וּמִזְוָזָה לְפִתְחוֹ – מִכֵּין אוֹתוֹ עַד שֶׁתִּצָּא נָפֶשׁוֹ. וְכָל זֶה צָרִיךְ אֲכֻזְרִיּוֹת, לְרַדֵּף הָרָשָׁעִים וּלְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם לְהַחֲזִירָם לְמוֹטָב.

וְצָרִיךְ לְהִיּוֹת אֲכֻזְרִי בְּדִין, שֶׁלֹּא יִרְחֹם עַל קְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו וְעַל הַדְּלִים, אֵף צָרִיךְ לְפַסֵּק עֲלֵיהֶם הַדִּין. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ערוכין כב א): בְּמִי אֶתָּה מוֹצֵא דְבָרֵי תּוֹרָה? בְּמִי שֶׁמִּשִּׁים עֲצָמוֹ אֲכֻזְרִי עַל בְּנָיו כְּעוֹרֵב. כְּמוֹ רַב אָדָּא בַר מִתְנָא שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְאָמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ: יִלְדִּיךָ מָה אַעֲשֶׂה לָּהֶם? וְהִשִּׁיב לָּהּ: אִיכָּא קוֹרְמֵי בְּאִגְמָא. כִּי זֶה דְּבַר בְּרוּר: הַמִּרְחֹם עַל בְּנָיו יוֹתֵר מִדִּי, מִתּוֹךְ כֵּךְ חוֹשֵׁב לְהַרְוִיחַ מִמוֹן, וְלֹא יַחֲוֹשׁ אֵיךְ יָבוֹא לוֹ הַמָּמוֹן בְּאִסּוּר אוֹ בְּהִתֵּר, כִּי הָאֱהָבָה מְקַלְקֶלֶת אֶת הַשְׁוִירָה. וְגַם מִתּוֹךְ הַטְרָדָה שֶׁהוּא טוֹרַח יוֹם וְלַיְלָה לְהַמְצִיא מִזְוֹנוֹתָם וְצָרְכָם בְּרוּחַ – מִתּוֹךְ כֵּךְ הוּא בָּטֵל מִדְּבָרֵי תּוֹרָה, כִּי יַעֲשֶׂה עֲסָקָיו עָקָר. וּמִתּוֹךְ כֵּךְ כָּל מַעֲשָׂיו מְבַלְבָּלִים.

וצריך להיות אכזרי על הרשעים, שלא לרחם עליהם. ואמרו רבותינו (קהלת רבה ז לג) : כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי – סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. וכן תמצא בשאול המלך, בשביל שרחם על אגג, יצא ממנו המן שנעשה מצר לישראל (מגלה

יג א).

גם יהיה אכזר על גופו, לטרח תמיד לעשות רצון הבורא יתברך. ולא ירחם על גופו לעדן אותו ולילך בשרירות לבו, אף יתאכזר על עצמו לכוף את יצרו הרע, לחיות חיי צער ולעסוק בתורה ולקיים המצוות, אף אם הדבר כבד עליו מאד. ולא יהיה אכזרי על עצמו יותר מדי לקלקל גופו, אף יתפש מדה בינונית.

ואתה, בן אדם, עין על עצמך ותרחק מן האכזריות. אף תרחם על עניים ואביונים, ויהיו עניים בני ביתך : "ונתן לך רחמים ורחמך" (דברים יג יח) – כל המרחם על הבריות, מרחמים עליו מן השמים (שבת קנא ב). לכן אל תסלק מעליך הרחמים, אף השמר ממדת אכזריות; ואמר שלמה : "פן תתן לאחרים הודך, ושנתיך לאכזרי" (משלי ה ט).

והזהר מן הנקמה היוצא מן האכזריות. אף אם תרצה להנקם מאויבך תוסיף מעלות טובות, ותלך בדרך ישרים; ובזה תנקם משונאך, כי הוא מצטער על מדתך הטובה ועל שמך הטוב, ויתאבל בשמעו שמעך הטוב. אבל אם תעשה מעשים מכערים, אז ישמח שונאך על קלונך וחרפתך, והנה הוא מתנקם בך.

ואם תרצה לרחם על בנך ועל קרוביך ולכבדם כבוד גדול – תעסוק בתורה ובמעשים טובים, ובגמילות חסדים. וזה הדבר טוב להם מאד, שיתכבדו בך ולא ישאו עליך חרפה. ואין לך בוש גדולה מזה ממי שאבותיו וקרוביו רשעים, כמו שאביו גנב וגזלן, או שאר מעשים מפרסמים המגנים בעיני העולם, כל זרעו מגנה אחריו לדורי דורות, שיאמרו : אלו הן זרעו של אותו רשע ! גם בעוון אבות בנים מתים, כדכתיב (שמות כ ה) : "פוקד עון אבות על בנים, על שלשים ועל רבעים". ראה והבן : היש יותר אכזרי ממי שבניו מתים בשביל חטאו ? !

ואין לך מרחם על בניו יותר מן הצדיק, כי זכותו עומד לאלף דור. אברהם עקד את בנו, ונשבע הקדוש ברוך הוא לזכר הזכות ההוא לבניו לדורי דורות. ובשעה שחטאו ישראל בעגל, עמד משה רבנו עליו השלום בתפלה ואמר (שמות לב יג) : "זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך". וכן שלמה (דברי הימים ב ו מב) : "זכרה לחסדי דויד עבדך" – ונענו. וכן אנו מזכירים בכל יום זכות אבות.

לכן תדע, שאין אכזרים כבעלי עברות. כי בעוון שנאת חנם נחרב בית שני (יומא ט ב). וכל פורענויות באות לעולם בשביל עברות, כמו שאמרו רבותינו עליהם השלום (שבת לב ב): בעוון חלה – אין ברכה במכנס. בעוון בטול תרומה ומעשרות – השמים נעצרים. בעוון ענוי הדין, ועוונות הדין, וקלקול הדין, ועוון בטול תורה – חרב וביזה רבה, ודבר ובצרת בא לעולם. וכן הרבה. ובאמת אלו הגורמים הפורענות המה אכזרים על עצמם ועל בניהם ועל אנשי דורם, והצדיקים הם רחמנים עליהם ועל בניהם ועל דורם. כדאמרינן (ברכות יז ב), שכל העולם נזון בזכות רבי חנינא בן דוסא.

גם זה תשובה לעניים האומרים: במה נעשה טובה? הלא אין בידינו מאומה לתן צדקה לעניים. ואלו דברים של הכל הם, כי יכול לתן צדקה במעשיו הטובים ובקיום המצוות, אשר יזהר בעבודת הבורא יתברך בכל יכלתו, ובזכות הטובים והצדיקים הקדוש ברוך הוא מיטיב לעולם ומפרנסם. היש צדקה גדולה מזאת? גם העני יתן צדקה מעט, ואפלו הוא מתפרנס מן הצדקה; ויהיה שכרו כפול ומכפל, כי המעט משלו חשוב כמו הרבה של העשיר. וכן אמרו רבותינו (מנחות קי א): אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכון לבו לאביו שבשמים.

שער תשיעי

שער הדאגה

הדאגה. זאת המדה היא רעה ברב ענייניה, והיא נפרת על כל הפנים, כדכתיב (בראשית מו): "וירא אתם והנם זעפים"; וכתיב (נחמיה ב ב): "מדוע פניך רעים, ואתה אינך חולה". ואמר אחד מן החכמים: איני מוצא כלל באנשי נפשות העליונות סימן דאגה.

הדואג על עולם זה להשיג מאומה – הוא מגנה מאד, והיא לא נמצאת כלל באנשים הבוטחים בשם ומאמינים בו. הדאגה והיגון הם מכלים הלב, והם חלי הגוף. והדאגה הרעה שבכל הדאגות היא שירדף אחר העברות, ובעת שלא ימצא כל חפץ לבו – אז הוא דואג ומצטער. הדואג על עולם זה הוא רחוק מאד מן התורה והמצוות והתפלה. לכן יחוש מאד לתקן המדה הזאת, להסיר אותה ממנו. ואין צריך להאריך ברעתה, כי כל הטובות הבאות מן השמחה – הן הפוך הדאגה.

וַעֲתָה הַתְּבוּנָה! גַּם יֵשׁ בְּדֹאגָה דְּרָכִים טוֹבוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנְּבִיא (איכה ג לט): "מֶה יִתְאוּנֶה אָדָם חֵי, גִּבֹּר עַל חֲטָאוֹ". הַחוּטָא צָרִיף לְהַגְדִּיל יִגּוֹן בְּלִבּוֹ וּלְהִתְאַנַּח בְּמִרְיוֹת הַלֵּב, עַל שֶׁמֶרֶד נִגְדַּיּוֹ יוֹצֵר הַכֹּל. אִם הַפְסִיד דִּינָר – קֶשֶׁה בְּעֵינֵי הָאָדָם; וְאִם אֶבֶד עֶשְׂרוֹ וַיֵּצֵא נָקִי מִנְּכֶסֶּי – הֵלֵא נִפְשׁוֹ עָלָיו תֵּאָבֵל. וְכֵן עַל הַצְּרוֹת – כָּאִבּוֹ נִצַּח וַיִּגּוֹן בְּלִבּוֹ. וְיוֹתֵר רָאוּי שֶׁיִּצְטָעַר וַיֵּאָנַח עַל שֶׁהִמְרָה נִגְדַּיּוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא זָכַר חֲסִדּוֹ וְטוֹבוֹתָיו עָלָיו.

דַּע כִּי מִדְּרָגוֹת הַתְּשׁוּבָה – הַכֹּל לְפִי עֶצֶם הַיִּגּוֹן. כִּי הַיִּגּוֹן בָּא מֵאֵת טֹהַר הַנִּפְשׁ, הַנִּשְׁמָה הָעֲלִיּוֹנָה, וְעַל כֵּן מִקְבֵּל הַיִּגּוֹן וְהַדֹּאגָה לְפָנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְהַמְשָׁל בְּזֶה: הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר הִכְעִיסוּהוּ וְיָלִיד בֵּיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו, וְהֵם מֵאֲצִילֵי הָאָרֶץ הַנִּכְבָּדִים – יִתֵּן לָהֶם יוֹתֵר חֲנִינָה וְחֻמְלָה מִחֻמְלָתוֹ עַל הַרְחֻקִּים וְהַפְחוּתִים. לָכֵן יַחְמַל הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא עַל הַנִּשְׁמָה שֶׁהִיא מִצְטָעֶרֶת וְדוֹאגָתָה עַל חֲטָאוֹתֶיהָ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים לח י): "יְיָ נִגְדֶּךָ כָּל תִּפְאוֹתַי, וְאֵנִי חֲתִי מִמֶּךָ לֹא נִסְתַּרְתָּ".

הַדְּמָעוֹת בָּאוּ מִן הַיִּגּוֹן וְהַדֹּאגָה. וְהִנֵּה שְׁעָרֵי דְמָעוֹת לֹא נִנְעָלוּ (בבא מציעא נט א), דְּכָתִיב (תהלים קיט קלו): "פִּלְגֵי מַיִם יִרְדּוּ עֵינַי, עַל לֹא שְׁמָרוֹ תוֹרַתְךָ"; וְכָתִיב (שם לח יט): "כִּי עֹנִי אֲגִיד, אֲדַאֵג מִחֲטָאוֹתַי". וְלַעוֹלָם יִקַּח יִגּוֹן בְּלִבּוֹ עַל מֶה שֶׁעָבַר, וַיִּדְאֵג עַל הָעֲתִיד, וַיִּירָא תָמִיד שֶׁמָּא לֹא הַשְׁלִים חֻק הַתְּשׁוּבָה. וְכָתִיב (משלי כח יד): "אֲשֶׁרִי אָדָם מִפְּחַד תָּמִיד" – אֲפֹלוֹ אִם הָיָה עֹכְשִׁי זָכָאִי וְצָדִיק גָּמּוּר, יִירָא לַעוֹלָם שֶׁמָּא יָבוֹא חֲטָא לִידּוֹ. וְכֵן מְצִינוּ בִּיעֻקֵּב: אָף עַל פִּי שֶׁאָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח טו), הָיָה יִירָא שֶׁמָּא יִגְרַם הַחֲטָא. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים כז יג): "לֹלֵא הָאֱמָנָתִי לְרֹאוֹת בְּטוֹב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים"; אָף עַל פִּי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהָיָה חֲסִיד גָּמּוּר – שֶׁמָּא יִגְרַם הַחֲטָא שֶׁלֹּא יָבוֹא לְנַעֵם הַצִּדִּיקִים (ברכות ד א). וְלַעוֹלָם יִדְאֵג שֶׁמָּא אֵין עֲבוּדָתוֹ מִקְבֵּלָה לְפָנֵי הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, וְשֶׁמָּא הוּא מְאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עָלֵיהֶם (ישעיהו א יב): "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם רָמַס חֲצָרִי". עַל כֵּן יוֹסִיף אֲמֹן. וּמַעֲשֵׂה בַחֲכָם אֶחָד שֶׁרָאָה אָדָם אֶחָד דוֹאֵג. אָמַר לוֹ: אִם דֹּאגְתָּךְ עַל עוֹלָם זֶה – יִמַּעַט הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה דֹּאגְתָּךְ. וְאִם דֹּאגְתָּךְ עַל עוֹלָם הַבָּא – יוֹסִיף הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא דֹּאגָה עַל דֹּאגְתָּךְ.

וְהַדֹּאגָה מוֹעֵלֶת לְעֵנִין הַתּוֹרָה, שֶׁיִּחְזֹר תָּמִיד, אוֹלֵי יִשְׁכַּח. גַּם הַדֹּאגָה מוֹעֵלֶת לְעֵנִין שֶׁלֹּא יָרִיב עִם אָדָם בַּחֲנֻכָּה, כִּי יִירָא כֵּן יִשְׁיַגְהוּ הַזֶּקֶן מִן הַמַּחְלֻקָּה. אֵף בְּלִילָה כְּשֶׁאָדָם קָם לְלָמֵד – לֹא יִירָא מִשְׁדִּים בְּקוֹמוֹ מִמֶּטְתּוֹ, וְיַחֲשֹׁב: כְּמָה הוֹלְכִים יַחֲדִים בְּלִילָה וְלֹא הָיָה לָהֶם הַזֶּקֶק, וְיִכְטֹחַ בְּשֵׁם בְּרוּךְ הוּא, וְיִקְוֶם וְלֹא יִפְחַד. רַב וְחֲסִיד רַחוּק

מעירו, לא ימנע מלילך שם ללמד משום פחד הדרכים, כדרך שאמר העצל (משלי כב יג): "ארי בחוץ, בתוך רחבות ארצח". אלא יחשב שרוב העולם הולכים ואינם נזוקין, גם הוא כך – לא ימנע מחמת הפחד, כי שלוחי מצוה אינם נזוקין (פסחים ח ב).

סוף דבר: בכל דאגותיו ויגוניו יכון לשם שמים. מת לו מת – יתאבל ויבכה ויצטער, כי אולי מת בעבור שחטא, ובעבור אבות בנים מתים, והנה הוא כאלו הורגו; ויעשה תשובה ויגדרים, ויתחנן לבורא יתברך. אם מת אדם פשוט – יצטער ויבכה עליו, ואותם הדמעות הקדוש ברוך הוא סופר אותם וגונם בבית גנזיו, כמו שנאמר (תהלים נז ט): "שימה דמעתך בנאדך, הלוא בספרתך". ואם יש צרה, כגון רעב ודבר או שאר פרענויות וכיוצא בהן – לעולם ידאג שמא עוונותיו גורמות הענין. כי עכן מעל בחרם ונפלו כמה אלפים (יהושע ז). וישוב לשם ברוך הוא כפי כחו. הלא מצינו שאלהיה לא דבר עם רבי יהושע בן לוי עבדו שאריה אוכל יהודי תוך שלש פרסאות קרוב לעירו, כי היה לו לבקש רחמים שלא תהיה תקלה סביביו (מכות יא א) – לכן יפחד תמיד מאלו הענינים. וכן מצינו, כשהיה רעב שלש שנים בימי דוד, חפץ באיזה עוון בא הרעב, לבסוף מצא שבשבילו בא הרעב (יבמות עח ב). לכן בכל תקלה – ידאג שמא מחמתו באה.

ואם יש לו מזל טוב ושלום – ידאג שמא יאכל בעולם הזה את העולם הבא. אם הוא עני מוסר ביסורין – ידאג שמא העני והיסורין הם פרי עוונותיו, והקרן קיימת לו לעולם הבא. ואם בטל מדברי תורה מחמת העני והיסורין – ידאג יותר. אם הוא חכם בתורה – שמא לא יהיו מעשיו לפי חכמתו. ואם אינו חכם – ידאג על זה כי אינו יכול להעמיק בשרש החסידות. ואם מכבדים אותו – יזהר שלא ישמח בכבוד ההוא, אך ידאג שמא באותו כבוד יקבל שכרו. ואם הוא חכם ונבזה בעיני העולם – ישמח בזה; אך ידאג שמתוך שהוא מבזה אין העולם מקבלים תוכחותיו.

עוד טובות הדאגות והאנחות כדאיתא בתנא דבי אליהו (פרק ד): כל חכם וחכם מישראל שיש לו דברי תורה לאמתו, ומתאנח על כבודו של הקדוש ברוך הוא ועל כבודו של ישראל שנתמעט, ומחמד ומצפה על כבוד ירושלים, ועל בית המקדש, ועל הישועה שתצמיח בקרוב, ועל פנוס גלויות – השם ברוך הוא משרה בקרבו רוח הקדש. לכן ידאג ויבכה על התורה שנשתכחה, ויאנח על יראי השם ברוך הוא אשר נמאסו, ויתמרמר על מעוט חסידות, ועל ישראל עם השם אשר

נדרסים ברגל; ויעלה ירושלים על ראש שמחתו, ויזכה לראות בשמחתה, כדכתיב (ישעיהו סו י'): "שִׁישׁוּ אֶתָּה מְשׁוֹשׁ, כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיָּהּ".

השם ברוך הוא ברב רחמיו יזכנו להיות מן הרואים בכבודה של ציון, כדכתיב (שם נב ח): "כִּי עֵין בְּעֵין יֵרָאוּ בְּשׁוֹב ה' צִיּוֹן"; ואומר (שם מ ה): "וְנִגְלָה כְּבוֹד יְיָ, וְרָאוּ כָּל בָּשָׂר יַחְדָּיו כִּי פִי ה' דִּבֶּר".

שער עשירי

שער השמחה

השמחה. המדה הזאת באה לאדם מחמת רב שלוה בלבו בלי פגע רע. ואדם המשיג תאוותו, ולא יארע לו דבר המעציב אותו – בזה יהיה לו שמחה תדיר. ומי שיש בו שמחה תדיר – יאירו פניו, וזיוו מבהיק, וגופו בריא, ואין זקנה ממהרת לבוא עליו, כמו שנאמר (משלי יז כב): "לֵב שֹׂמֵחַ יִיטִיב גֵּהֶה".

ומן השמחה יבוא שחוק לאדם. ואין ראוי לאיש משכיל להרבות בשחוק, כי עם השחוק משתתף דעה קלה, כמו שנאמר (קהלת יז י): "כִּי כְּקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר – כֵּן שֹׁחַק הַכִּסִּיל". וכבר נאמר: מאותות השוטה – ששחוק במקום שאין ראוי בו השחוק. ואין ראוי למי שיש לו מוסר להתנהג בשחוק במושבות ובמעמדות, מפני שאמרו: מי שרוב שחקו – מתמעט מוראו, כי בשעת השחוק אין יכול לכוון אחר שום יראת השם אלהים. וכל שכן אם ישחק בטילים או בקביות, שאין יראת אלהים עליו. לכן ייסר אדם את עצמו שלא ישחק, ושלא יקנה לו רב או חבר משחק, שנאמר (ירמיהו טו יז): "לֹא יִשְׁכַּתִּי בְּסוֹד מְשַׁחֲקִים וְאֶעֱלֹז"; וכתיב (משלי יד כג): "בְּכָל עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתֵר".

הרבה רעות יש בשמחה ובשחוק. כמו השמח במכשול חברו, בעת שמגיע לו פגע רע מפגעי העולם. ועל זה נאמר (משלי כד יז): "בִּנְפֹל אוֹיְבְּךָ אַל תִּשְׂמַח". ועוד יש שמחה רעה מזאת, כמו השמח כשחברו נכשל בעבודת הבורא יתברך, או שמח במעוט ידיעתו. צריך שתבין: עבד המשרת למלך באמונה, שיש לו להצטער בראותו אנשים המורדים באדונו והמתחרפים אותו, ומחזיב להוכיחם על פניהם ולהודיע נבלותם. אבל בהיות העבד שמח בראותו קלוקל אדוניו וחרפתו – אין זה עבד נאמן, רק חבר לאיש משחית, ועונונו ישא. והנה הכתוב אומר (תהלים קמו יא):

"רוצה ה' את יראיו", ומי ששמח במכשול חברו – אין רצונו כרצון הבורא יתברך. על כן התפלל רבי נחוניא בן הקנה (ברכות כח ב): אל יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם, ולא אכשל וישמחו בי. ועל כן התפלל רבי נחוניא בן הקנה על זה, כי ראה שזה דבר מצוי שאחד שמח בטעות חברו, כדי שיהא הוא נוצח את חברו ויהיה לו שם. ואף כמה בני אדם חשובים אינם נזהרים בזה.

לכן כל איש אשר רצונו רצון האלהים – יצטער על שאין נעשה רצון השם. ואפלו על שונאו יתפלל אדם שיעבד לבורא יתברך. ויכון בתפלתו בברכת "אתה חונן" ובברכת "השיבנו" ובברכת "סלח לנו" על כל ישראל, אוהביו ושונאיו, וכן בכל הברכות. כי איך יתכן שיתפלל "רופא חולי" ושאר הברכות, והוא לא חפץ שחברו יתרפא או יתחכם?! ועבור שזה היצר הוא רגיל מאד בלבבות בני אדם, ואין מרגיש בענין הזה, לכן נכתב להזהיר יראי השם להכין לבם לאלהים בכונה שלמה אמתית, לשפך נפשם נוכח פני השם על כל ישראל, אוהביו ושונאיו. ובזה יקיים "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט יח). "וטהר ידים – יסיף אמן" (איוב יז ט).

יש עוד שמחה ושחוק רע מאד, כגון מי שמשחק במי שזהיר בעבודת השם יתברך והמקיים מצוותיו. ויש בזה ארבע רעות:

האחד שהוא מחשיך נפשו מאור המצות; כשהוא מואס ומשחק במקימי המצות – אז יתגנו המצות בעיניו.

השני: כי אולי מתוך השחוק ימנע הצדיק מצדקותיו, כי לא יוכל לסבל השחוק. השלישי: כי אנשים רבים אשר לא נסו ללכת בדרך השם יתברך – לא יוכלו לעשות תשובה מפני השחוק, וילכו בחשך כל ימיהם. ונמצא שזה המשחק לא די שמונע מחברו רב טוב הצפון לצדיקים, אלא שמוריד אותו לשאול תחתית. והנה המשחק הזה בכלל ענש "המחטיא את הרבים".

הרביעי שדומה ללסטים שעומד על פרשת דרכים, וקוצץ רגלי המביאים דורון למלך: הלא זה שונאו ואויבו של המלך, ורעתו רבה מאד.

יש עוד שמחה מרה כלענה: כגון רודפי נאוף וגזל ושאר עברות, ושמחים בהשיגם התאוות הרעות. ועל אלו אמר (משלי ב יד): "השמחים לעשות רע, יגילו בתהפכות רע". וענשם גדול עד שאול תחתית.

ויש עוד שמחה מערפלת, המעלה עשן לכל המצות, והמשכחת יראת השם יתברך

מלכות בני אדם: כגון אלו המשתכרים ושומחים בבית המשתה, ואחרי השמחה הזאת – תנוגה, כי הרבה קלקולים באים מתוך המשתה. ומי בחכמה חכם כשלמה בן דוד, אשר אמר (משלי כג כט-ל): "למי אוי, למי אבוי, למי מדינים, למי שיח, למי פצעים חנם, למי חכללות עינים? למאחרים על היין, לבאים לחקר ממסך". גם הנביא אמר (ישעיהו ה יא): "הוי משכמי בבקר – שכר ירדפו, מאחרי בנשף – יין ידליקם"; ואמר (שם פסוק יב): "והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתייהם, ואת פעל ה' לא יביטו, ומעשה ידיו לא ראו"; ואומר (שם פסוק יג): "לכן גלה עמי מבלי דעת, וכבודו מתי רעב, והמונו צחה צמא"; ואומר (שם פסוק יד): "לכן הרחיבה שאל נפשה, ופערה פיה לבלי חק, וירד הדרה והמונה ושאוונה ועלו בה"; ונאמר (שם כח ט): "וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו, כהן ונביא שגו בשכר, נבלעו מן היין, תעו מן השכר, שגו בראה, פקו פליליה".

ראה מה קלקול בא מן היין! וכתיב (משלי כ א): "לץ היין המה שכר, וכל שגה בו לא יחכם". ראה מה קלקולים באים מן השכרות, כדכתיב (בראשית ט כא): "וישת מן היין וישכר, ויתגל בתוך אהלה...". ועל זה באו כנענים לעולם. הנה היין גורם להיות מתלוץץ, ולהיות הומה ובעל דברים, וכל שוגה בו לא ירבה חכמה. וכתיב רבנו משה המימוני: הקבוצ על השתיה המשכרת – ראוי שתהיה אצלך יותר חרפה מהתקבץ אנשים צרומים מגלי הערוה. והשכרות הוא ממעשה הרעה, כי הוא מפסיד השכל אשר נפח השם יתברך באפיו.

אמנם שתית היין טוב מאד בזמן שתשתה על מנהג המשפילים, כדרך שאמר שלמה (משלי לא ו-ז): "תנו שכר לאובד, ויין למרי נפש. ישתה וישכח רישו, ועמלו לא יזכר עוד". ועוד נאמר על היין (שופטים ט יג): "המשמח אלוהים ואנשים"; וכתיב (תהלים קד טו): "ויין ישמח לבב אנוש". גם אמר הכתוב (שיר השירים א ב): "כי טובים הדין מיין"; ונאמר (שם ז ט): "וחכך כין הטוב". מכל אלה נדע שבח היין, כשהוא כמשפט החכמים והשותים כשעור, שיגבר השכל על היין ולא יגבר היין על השכל; והשותים בזמן הקבוע עם אוהבים ורעים ועם חסידים וצדיקים, ולא עם ערטילאים וריקים. כי היין יוסיף חכמת צמוקים, ועץ החיים למחזיקים בה. ועוד: היין יוסיף חכמת המשכיל, ויכפיל שטות האויל; ויחדש אהבת אוהב, ויעורר איבת האויב; ויפתח יד הנדיב, ויחזק לב הפילי.

וזאת מדת שותי יין: ישים היין רפואה לדאגתו, ויתחזק בתורה ללמדה בשמחה;

כי כל זמן שאדם שרוי בצער לא יוכל ללמד. וגם בית דין המצטערים לא יוכלו לברר הדין בין כשר לטרפה, בין הטר לאסור. גם הצער מבטל כונת הלב בתפלה. גם כשאדם שרוי בצער, מי שמדבר אליו או מי שמבקש ממנו לעשות עמו חסד – אין לו כוח לעשות בקשתו, וכתיב (ישעיהו מט ח): "בעת רצון עניתך". לכן על דרך זה יכון המשכיל לשמות יין, ויזהר שלא ירבה בשתייה שיצטרך לבטל מלאכתו ועסקיו. ועל הכל ישתמר מלשנות כל כך עד שיבטל מתורתו ומתפלתו, או עד שיירבה שחוק וקלות ראש. ולא ישתה עד שיגלה סודותיו, או סודות של אחרים. ואם תשתה במדה הזאת, לא יהיה לך היין לזרה. גם במועדים וברגלים, אשר כתיב בהן (דברים יב יח): "ושמחת לפני ה' אלהיך" – לא ימשך עצמו ביין יותר מן הראוי, כנאמר (שם כח מז): "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב" – ה' לא למדת שלא נצטיינו על שמחה שישכח בה יוצר הכל. ואי אפשר לעבד השם יתברך לא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שכרות.

במדת השמחה תלויה מצות עשה שיצדיק כל מארעותיו, שנאמר (דברים ח ה): "וידעת עם לבבך, כי כאשר ייסר איש את בנו, ה' אלהיך מיסרך". ואם אחר שאדם עושה תשובה לא יהא ענינו בטובה כמו בתחילה – מצוה שישכח בלבו כי לטובתו נהפך ענינו לרע. כי קודם שעשה אדם תשובה היה הקדוש ברוך הוא משלם לו שכר המצות שעשה כדי לטרומו מעולם הבא, שנאמר (שם טז): "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו". וכדרך שהוא עושה לשונאיו – כן משלם לאוהביו ענש העברות שעשו בעולם הזה, כדי שיהיו זכאים ונקיים לעולם הבא. וכל זה תלוי במדת השמחה, שהוא שמח בחלקו שחלק לו האל יתברך.

אך הדרך שישמח האדם בחלקו, שיקבל בשמחה הרע כמו הטוב, הדרך הזה מתחלק לכמה דרכים: האחד – צריך בטחון גדול באלהים. השני – האמונה השלישי – השכל. הרביעי – ההסתפקות.

כי המאמין בלב שלם והבוטח בעזר הצור – הוא שמח לעולם. והוא סובל כל דבר, כמו החולה שאוכל סמים המרים בשביל הרפואה. והסובל הוא חפשי מדאגת העולם. גם הסובל מסתפק במעט שיש לו, כי יאמר: די לי במה שגזר לי הבורא.

ועתה הבט וראה, כי השמחה כוללת הכל: כי כל האדם הדואג על העולם הזה – אין לו מנוחה, ותמיד הוא מחשב להרויח ממון, ולא יסתפק במה שחלק לו האל.

לכן השמח בחלקו הוא עשיר אף אם הוא עני (אבות ד א), כי ישמח באלהים שהוא חלקו ונחלתו. וכן כתיב (תהלים קיט נז): "חלקי ה' אמרתיו". וכן הוא אומר (שם קה ג): "ישמח לב מבקשי יי". ומדה הזאת בנפשות הצדיקים, שהם בנעם שלם בענין עבודתם, ובשמחה גדולה בפרישותם, כמו שנאמר (שם לב יא): "שמחו ביי וגילו צדיקים, והרנינו כל ישרי לב". וכן הוא אומר (שם צז יא): "אור זרע לצדיק, ולישרי לב שמחה".

לכן ישים כל האדם שמחתו על התורה, ובעת שיעשה המצות – ישמח בלבו על שזכה להיות עבד למלך עליון אשר בני מעלה ישתחוו לו. וכן אמר דוד (שם קיט קסב): "שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב". וכל העושה המצות בשמחה – יש לו שכר אלהי ידות יותר ממי שהמצות עליו למשא. אברהם ודוד כל היום כלו היו עוסקים בתורה, ומפארים ומשבחים בשירות ותשבחות להקדוש ברוך הוא להרים קול בשמחה. ואז מצליח בכל דרכיו וטוב טעמיו, ושולח רוח הקדש בקרבו, ולבו שמח ומתמלא אהבת הקדוש ברוך הוא, ונפשו קשורה בגיל, ומגלה לו רזים וחדושים של מעלה, לפי שהיה ירא השם ברוך הוא וישר, ונכנס הטעם בקרבו. וזהו שאמר שלמה (שיר השירים ה ו): "נפשי יצאה בדברו"; "ותעלזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים" (משלי כג טז). וכן אמר דוד (תהלים קג א): "ברכי נפשי" – לפי שהנפש ממעלה העולה למעלה, וכשהיא יודעת ענין סודה – היא תאהב את בוראה ותסגל מצוותיו. וכאשר תגיע הנפש אל המחיצה והמעלה אשר היא דומה לו, אז תיחדהו במצפונייה ותשעשע בחדריה, ובכל עת ובכל רגע חושקת אהבתו, וזוכרת אותו בלילה על יצועו – אז השם ברוך הוא שולח בה חשק השמחה, והלב יבער וידלק מרב חשק האהבה, כענין שנאמר (ישעיהו סא י): "שוש אשיש ביי, תגל נפשי באלהי". ואשרי הנפש הזוכה לאותה שמחה.

ואין השכינה שורה אלא מתוך שמחה (שבת ל ב). וכל הנביאים לא היו מתנבאים בכל עת שירצו, אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתנבאים; שאין הנבואה שורה מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות, אלא מתוך שמחה. לפיכך בני הנביאים מביאים לפנייהם נבל ותף וכנור ומבקשים הנבואה, כדכתיב (מלכים ב, ג טז): "והיה כנגן המנגן, ותהי עליו יד יי".

תפארת הנשמה: שתתפאר בתפארת השמחה אשר תשמח בשם, ותבהיק זיו יראתה להבהיק יקר הודה, ויערב אור חמדתה ליוצרה באהבת תשוקת חשק תאות

עליון, להתעטר עטרת יפי המחשבות הזכות הטהורות, ותהיה נוהמת מגדל עליצותה לידידה ידיד עליון, ותתקשר בקשורי חבה, ותהיה דורשת וחוקרת אחר המעלות לאור באור החיים. ובעת אשר היא מתרוממת ומגדלת ומגלגלת לדעת קדשת יוצרה, ומדבקת באמונה לבורא יתברך, אז היא מתפשטת בחדוש גיל ומתרחבת בשמחתה. באותה שעה מתקדשת קדשת קדש הקדשים, ואז מתאווה ונושאת חן לפני מלך מלכי המלכים, ובעת ההיא מתיקרת ומתיפה ומתהדרת בהדרת גאון עז תקף הדרתה. ואז העליון יסגלנה להצהיר זיוה, להכניסה בחדרי זהר ולצרורה בצרור החיים. והרחמן ישימנו מאנשי עבודתו השמחים.

עוד יש תועלת בשמחה, כמו שני אנשים שאמרו עליהם שהיו מבני העולם הבא בשביל שהיו אנשים שמחים, וכשהיו רואים איש עצב – היו משמחים אותו; וכשהיו רואים שנים מתקוטטים זה עם זה – היו אומרים להם מלי דבדיחותא עד שהיו עושים שלום ביניהם. וכן לענין ההלכה: מתחילין במלי דבדיחותא לפתח הלב ללמד בשמחה; אך לא שמחת נבל ושמחת הבל, אלא דברי המצות המשמחים את הלב, כדכתיב (תהלים יט ט): "פקודי ה' ישרים, משמחי לב" – וכל זה בשמחת מצוה.

וכן כשיש לאדם שום יסורים ישמח גם כן. וכן אמרו חכמים (בבא מציעא פה א): חביבין יסורין. ועוד אמרו חכמים (תענית ח א): כל השמח ביסורים שבאין עליו – מביא ישועה לעולם. וירגיל פיו לומר "גם זו לטובה" (שם כא א), או "כל מה דעבד רחמנא – לטב עבד" (ברכות ס ב), כי יש כמה רעות אשר סופן טובות, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיהו יב א), "אודך ה' כי אנפת בי, ישב אפך ותנחמני": משל בשני בני אדם שהלכו לעבר בספינה. האחד ישב לו קוץ ברגלו, עד שלא היה יכול לילך בספינה, וחברו נכנס בספינה לעבר. התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו האנשים אשר בה. אז התחיל זה לשבח לבורא יתברך, כי ראה שהיה זאת כדי להחיותו (נידה לא א). לכן ישמח אדם ביסורין ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גם זר (תענית כא א).

עוד טובה לשמח חתן וכלה, שנאמר (ירמיהו ז לד): "קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה". ומאד יזהר שלא לשמחם בנבול פה, כי זאת השמחה היא אף וחמה וקצף; ולא שמחת אנשים ונשים יחדו, כי זאת השמחה היא קלות ראש. ואפלו

בשעת ההספד והאכל אמרין (סוכה נב א) : אנשים לבד ונשים לבד, כל שכן בשעת השמחה. ודרשין: "והצנע לכת עם אלהיך" (מילה ו ח) – זו הוצאת המת והכנסת כלה לחפה (סוכה מט ב).

גם צריך לשמח בשבתות וימים טובים ופורים, כי כלם לזכר יציאת מצרים ולזכר הנסים שהפליא עם בחיריו. לכן ישמח בלבו בזכרו חסדי המקום, וגדל טובותיו עם עושי רצונו. ובעבור כן מתקנים מטעמים ומלבושים יקרים, ושותים יין כדי לשמח הלב. ויזהר שלא ישמח בשמחה ההיא על ההבלים, אלא ישים השמחה על אהבת השם יתברך, ויתגעגע בשעשוע אהבת הצור, וישמח ויגיל בשמחת אדון כל, אשר צוה להתענג ביום ההוא ולשמח. גם יזכר בימים ההם נעם עולם הבא, אשר היא תכלית הנעימות. ונאה לאדם בעת ההיא שמתענג בתענוגים, שיזכר התענוגים הגדולים ויתאווה להם, כדכתיב (ישעיהו נח יד) : "אז תתענג על יי".

גם ישמח כשיראה שמחת הרשעים ותענוגי הפושעים, ויחשב: אם לעוברי רצונו – כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה (נדרים נב). ועל זה אמר דוד (תהלים ד ח) : "נתתה שמחה בלבי, מעת דגנם ותירושם רבו". משל : זה דומה למלך שזמן אורחים, וכשהגיעו לחצר המלך ראו שהכלבים אוכלים אוזים ותרגולים ; אז שמחו האורחים ואמרו : אם כלבים כך, אנו המזמנים לסעד עם המלך מה יהיה לנו (מדרש שוחר טוב ד יא) ? !

ואסור לשמח על טוב הבלי העולם הזה. כי המכיר העולם הזה לא ישמח בטובתו, ולא ישמח בשום ענין אלא בענין המביאו לעבודת המקום ברוך הוא.

צריך אדם שלא לשמח על דבר שהוא טוב לו, ויש בו תקלה לאחרים. כגון אדם שיש לו תבואה – לא ישמח אם יהיה יקר ורעב, כי בשביל טובתו לא ישמח בתקלת העולם. גם לא ישמח במיתת האדם, אף על פי שיהיה לו ירושה ממנו או שאר טובות. סוף דבר : לא ישמח בתקלת שום אדם בשביל הנאתו, ועל זה נאמר (ויקרא יט יח) : "ואהבת לרעך כמוך". וירגיל את לבו להיות שמח פשיש לאחרים טובות. וביותר ישמח בראותו בני אדם המחזרים על מצוות לעשות רצון הבורא יתברך.

ולא ישמח ולא ימלא פיו שחוק, כי עכשיו ערבה כל שמחה (ברכות לא א) ; כי ביום שהיה שחוק בו רבנו הקדוש – היה באה פרעניות לעולם (נדרים נב ב). וכן עד כאן הביא רבי ירמיה לרבי זירא לידי גחוף, ולא גחף (גידה כג א).

ומתי יש לשמח ולשחק? בעת אשר תחזור השכינה לציון, שהיא שמחה גדולה, כדכתיב (תהלים קכו ב): "אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה, אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה" (ברכות לא א).

[שער הבטחון]

הבטחון. אמר החכם: כל אדם צריך גדר וסעד וסמך, כדי שיתקיימו מעשיו הטובים. ומהו הגדר? זהו הבטחון, שבוטח תמיד באלהים יתברך, כמו שנאמר (תהלים נה כג): "השלך על ה' יהיך, והוא יכלכלך".

ומהו גדר הבטחון, ואיזה דבר מביא שביטח האדם באלהים? זה האמונה! – מתוך שמאמין בבורא, שכל הצלחתו בעולם הזה ובעולם הבא, הכל הוא ממנו ואין אחר זולתו, נותן לבו לאהב אותו בכל לבבו.

ומהו גדר האמונה, ואיזה דבר מביא אדם לידי אמונה שלמה? הוא שלא יתנועע מדבר רע, שיקבל כל הבא עליו בשמחה. וזה דומה לעבד שמכיר אדוניו שהוא נדיב ורחמן, ומשלים לעושי רצונו ושליחותו שכן גדול; ובעד שיקבד על משרתיו עבודה קשה הוא מטיב להם טובות גדולות, מגדלם ומנשא אותם, ויהיו אנשי עצתו ואוכלים על שלחנו, ומרכיבם במרכבת המשנה אשר לו, ומפקידם על ארצו. אין ספק שזה העבד היודע ומכיר זאת באדוניו, שיעזב כל מה שבעולם ויעשה רצון אדוניו בשמחה, ואף אם העבודה קשה עליו מאד, בזוכרו הטובה אשר תגיע אליו בגלל העבודה הזאת. אבל העבד הרואה שאדוניו מקפח שכן עבדיו, ויודע בלבו שאדוניו כילי, וטרחו יותר גדול משכרו – אין זה העבד טורח לאדוניו כי אם בעצבון.

כן הוא הענין הזה: המאמין אמונה שלמה ביוצרו, שהוא מטיב ומרחם יותר מכל מרחם, ושהוא דין אמת, וכל מה שעושה לו הכל הוא לטובתו, ולתן לו שכר גדול על כל מה שסובל לשמו הגדול, ועל כל העבודה והשירות שיעשה לשם שמים ישיג לו נעימות גדולה בעולם הנעים. כענין שמצינו בנבוכדנצר: עבד שפסע ארבע פסיעות לכבוד האל יתברך – זכה לגדלה גדולה (סנהדרין צו א); וכענין שמצינו בעשו: עבד שנהנה בכבוד אביו – זכה לגדלה בעולם הזה, הוא וזרעו אחרי; וכן רבים. אין ספק בהיות אדם מאמין בכל זה בלב שלם – ודאי ישמח בכל דיני השם יתברך, כי מי לא ישמח כשנוטלים ממנו פרוטות נחשת, ונותנים לו תמורתן ככר זהב?

מי שמאמין באלהים בלב שלם, ובוטח בו בבטחון חזק – יביא אותו הבטחון שלא יפחד מעולם מדבר רע, ולא יעבד לאדם זולתו להתרצות אליו, ולא יקנה לאיש, ולא יסכים עמם בדבר שהוא כנגד עבודת הבורא יתברך; ולא יפחידוהו ענייניהם, ולא יחת ממחלקתם. ואם יוכיח אותם – לא יזהר בכבודם, ואם יכלימוהו – לא יבוש מהם, ולא ייפה להם השקר, כמו שאמר הנביא (ישעיהו נז): "ואדני אלהים יעזור לי, על כן לא נכלמתי, על כן שמתי פני כחלמיש, ואדע כי לא אבוש".

הבוטח באלהים – יביאנו הבטחון לפנות לבו מענייני העולם, ליחד עצמו לענייני התורה והעבודה.

וצריך אדם לחקר הדעות המחזיקות את לבו, להיות בבטחון שלם באלהים:

מחשבה ראשונה – שידע בידיעה ברורה כי האלהים מרחם על האדם יותר מכל מרחם, והוא משגיח עליו בסתר ובגלוי. ובעת שהוא אינו שומר עצמו כראוי – האלהים מרחם עליו ושומר אותו מן הפגעים, כענין שנאמר (תהלים קטז ז): "שמר פתאים יי".

המחשבה השנייה – אשר כל הטובות המגיעות אליו מאביו ומאמו, ואחיו וקרוביו ורעיו – הכל מאת השם יתברך הוא; ואלו הם שלוחי המקום ברוך הוא.

השלישית – שידע שכל הטובות הם מחסדי האלהים, לא שהוא ראוי לכך. ואין הקדוש ברוך הוא מטיב לו מפני שהוא צריך לו, אף נדבה וחסד.

הרביעית – שידע אשר לכל ענייניו יש גבול וקץ, ואין שום אדם יכול להוסיף ולגרע על מה שגזר הבורא יתעלה. ומה שגזר הקדוש ברוך הוא שיהיה לו מעט – אין אדם יכול להרבות, או למעט הרבוי. ומה שגזר לאחר – אין שום אדם יכול להקדים, ולא לאחר מה שגזר להקדים. אף הכל הוא בגזרת העליון וברצונו.

החמישית – שידע שהבורא יתברך רואה את לבו, אם בטחונו בו בטחון שלם בלא מרמה. כי עבד המשרת לאדם בשר ודם – יכול העבד לגנוב לב אדונו, שיהיה האדון סובר שהעבד אוהבו בכל לב אף על פי שהוא שונאו, והאדון יעשה לו טובה בחזקת שהוא אוהבו. וכל זה לא יתכן בבורא יתברך, כי הוא יודע יצר הלב והמחשבה שבו, והוא יודע עליונות ותחתונות, אמונתו וכפירתו. לכן אין לילך לפניו ברמאות.

הששית – שיקח אל לבו לקים מה שצוהו, ולהמנע מכל מה שהזהירו שלא

לַעֲשׂוֹת, כְּאֲשֶׁר הוּא חָפֵץ שֶׁהַבּוֹרָא יַתְּעִלָּה יַעֲשֶׂה לוֹ הַדְּבָר שֶׁהוּא בּוֹטֵחַ בּוֹ. כְּדַבְּרֵי רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד) : עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כְּרְצוֹנִי, כְּדִי שִׁיכַטֵּל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנִי. אָבֵל מִי שֶׁבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם יַתְּעִלָּה וְאֵינוֹ מְקִים מַה שֶּׁצִּוְּהוּ, כִּמָּה הוּא שׁוֹטֵה וְכִסִּיל ! וְעַל זֶה נֶאֱמַר (איוב כז ט) : "מַה תִּקְנֶת חֲנָף כִּי יִבְצֹעַ, כִּי יִשָּׁל אֱלֹהִי נַפְשׁוֹ. הֲצַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע אֵל, כִּי תִבּוֹא עָלָיו צָרָה ?" וְאוֹמֵר (ירמיהו ז ט) : "הִגְנֵב רֹצֵחַ וְנָאֵף, וְהִשְׁבַּע לִשְׁקֵר וְקִטֵּר לַבָּעַל, וְהָלַךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָם, וּבָאתָם וַעֲמַדְתָּם לִפְנֵי בַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו ? !" וְאוֹמֵר (שם פסוק יא) : "הַמַּעֲרַת פְּרָצִים הִיָּה הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם ? !"

הַשְּׂבִיעִית – שֶׁיֵּדַע כִּי הַבּוֹרָא בְּרוּךְ הוּא בְּרָא אֶת הָאָדָם לְמִלְאכּוֹת רַבּוֹת, וּבְרָא לוֹ מְזוֹנוֹ עַל יְדֵי טָרֵחַ גָּדוֹל וְעֲבוּדָה. וְאִם הָיוּ כָּל הָעֲנִינִים וְהַמְּזוֹנוֹת וְהַבְּגָדִים מוֹכִנִּים לָאָדָם בְּלֹא טָרֵחַ, אָז הָיוּ כִּמָּה מַצּוֹת בְּטָלוֹת, כְּגוֹן : הַצִּדָּקָה, וְהַגְּנֻבָּה וְהַגְּזִילָה וְהַחֲמָדָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִהֶן. דָּאִם הָיוּ לוֹ כָּל צָרָכּוֹ בְּלֹא טָרֵחַ, הֵיִאֵף יִתְאַוֶּה לְגֵנֵב וּלְגֹזֵל ? וְכִשֶּׁהוּא טוֹרֵחַ וּמְרַחֵק אוֹתוֹ, שְׂאִינוֹ חוֹמֵד אֶת שְׂאִינוֹ שְׁלוֹ – אָז הוּא בּוֹטֵחַ בְּאֱלֹהִים. וְעָלָיו הִכְתּוּב אוֹמֵר (תהלים לב י) : "וְהַבּוֹטֵחַ בִּי – חֶסֶד יִסְבְּכֶנָּהוּ". וְעַל זֶה גָּנוּ חֲזַקְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה סֵפֶר הַרְפּוּאוֹת (פסחים נו א), כְּדִי שִׁיכַטֵּחַ הַחֹלָה בְּאֱלֹהִים יַתְּעִלָּה, וְלֹא בְּרַפּוּאוֹת. גַּם אִם הָיָה אָדָם בָּטֵל מִמִּלְאכָּה, וְלֹא הָיָה טוֹרֵחַ אַחֵר מְזוֹנוֹתָיו, הָיָה בּוֹעֵט וְרוֹדֵף אַחֵר הָעֲבוֹדָת, כְּדַכְתִּיב (דברים לב טו) : "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט". וְאַמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה (אבות ב ב) : "יִפֶּה תִּלְמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שִׁיגִיעַת שְׁנֵיהֶם מִשְׁפַּחַת עוֹיִן".

אֵף עֲתָה מִסֵּר הַשֵּׁם יַתְּעִלָּה שְׁתֵּי עֲבוֹדוֹת בִּיד הָאָדָם : הָאֶחָת עֲבוּדָתוֹ וְהַשְּׁנִית עֲבוּדַת הַתּוֹרָה. וְצָרִיךְ הָאָדָם לִהְיוֹת מִמַּצֵּעַ בֵּין שְׁתֵּי הָעֲבוֹדוֹת, וּלְיַחַד שְׁעוֹת מִיחֲדוֹת לַעֲבוּדַת הַתּוֹרָה וְלַעֲבוּדַת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְצָרִיךְ שֶׁתִּתְחַזֵּק, שֶׁתַּעֲשֶׂה עֲבוּדַת שְׁנֵיהֶם לְעוֹלָם לְטוֹב לֶךְ לְאַחֲרִיתָהּ ; וְלֹא יִהְיֶה אֶחָד מִפְּסִיד לְחִבְרוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כב טו) : "אֲבִיךָ הָלֹא אָכַל וְשָׁתָה וַעֲשָׂה מִשְׁפָּט וְצִדָּקָה, אָז טוֹב לוֹ" ; וְאוֹמֵר (קהלת י יח) : "טוֹב אֲשֶׁר תֵּאָחַז בְּזָה, וְגַם מִזֶּה אֵל תִּנָּח אֶת יָדְךָ".

וְצָרִיךְ שִׁיכַטֵּחַ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שִׁיִּצְלִיחֵהוּ בַּעֲסָקָיו, וְלֹא יִכַּטֵּחַ עַל מִלְאכָתוֹ וַעֲסָקָיו, אֵף יִחְשַׁב אֲשֶׁר מִלְאכָתוֹ וַעֲסָקָיו הֵם דֶּרֶךְ לְפִרְנָסָתוֹ מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. כְּמוֹ אָדָם הַבּוֹקֵעַ עֲצִים בְּגִרְזָן, אֵף עַל פִּי שֶׁהִגְרִיז חוֹתֶךָ הָעֵץ, אֵין הִכָּח בָּא מִן הַבְּרִזָּל אֲלֹא מִן הָאִישׁ הַבּוֹקֵעַ עִם הַבְּרִזָּל לְחַתֵּךְ בּוֹ הָעֵץ. וְאָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ מִלְאכָה אוֹ אִיזָה עֵסֶק

שְׂיִהִיָּה, שְׁמִפְרָגִס בּוּ בְּנֵי בֵּיתוֹ, לֹא יִחַשְׁבּוּ: לִוְלִי הַמְּלָאכָה הָיִיתִי הוֹלֵךְ לְאַבְדּוֹן! אֵךְ יִכְטַח בְּבוּרָא יִתְעַלֶּה, וְיִחַשְׁבּוּ: אִם לֹא הָיָה לוֹ עֲנִיָּן זֶה הָעֶסֶק שְׁעוֹסֵק בּוֹ, הַבוּרָא יִתְפָּרֵךְ יִמְצִיא לוֹ פְּרָנְסָתוֹ בְּעֲנִיָּן אַחֵר. כִּי כָּל מַעֲשֵׂה יָדָיו וּצְרָכָיו בִּיד הָאֵל הוּא, וְהִרְבֵּה שְׁלוֹחִים לְמָקוֹם, כְּמוֹ שְׁאָמַר הַכֶּתוּב (שְׁמוּאֵל א יד ו): "כִּי אֵין לִי מַעֲצוֹר, לְהוֹשִׁיעַ בָּרֵב אוֹ בְּמַעַט"; וְאוֹמֵר (דְּבָרִים ח יח): "כִּי הוּא הַנֶּתֶן לָךְ כַּח לַעֲשׂוֹת חֵיל"; וְאוֹמֵר (זְכוּרִיה ד ו): "לֹא בְּחֵיל וְלֹא בְּכֹחַ, כִּי אִם בְּרוּחִי אָמַר יִי צָבָאוֹת".

וְכֵן הָאָדָם אֲשֶׁר כָּל חַיּוּתוֹ וּצְרָכָיו תְּלוּיִים בְּאָדָם אֶחָד – לֹא יִשִּׁים בְּטַחֲוֹנוֹ בְּלִבּוֹ עַל הָאָדָם הַהוּא, אֵךְ יִשִּׁים שָׂרֵשׁ בְּטַחֲוֹנוֹ מַעֲמֵק הַלֵּב בְּבוּרָא יִתְפָּרֵךְ. וְאֵין דִּי שְׂיִאמַר כֶּךָ וְלִבּוֹ בַּל עָמוּ, אֲלֹא יִתֵּן שְׂבַח וְהוֹדִיָּה לְבוּרָא יִתְפָּרֵךְ, עַל זֶה אֲשֶׁר לֹא עֲזַב חֲסִדּוֹ מֵאֲתָנוּ. וְקַח בִּידֶךָ מִשָּׁל נָאָה עַל עֲנִיָּן זֶה: וְהוּא כְּמוֹ מֵאָה עוֹרִים הַהוֹלָכִים זֶה אַחֵר זֶה, וְכָל אֶחָד שֶׁם יָדוֹ עַל כֶּתֶף חֲבֵרוֹ, וּבְרָאשׁ כָּלֵם יֵשׁ אִישׁ הָרוּאָה, וְהוּא מְנַהֵג כָּלֵם אַחֲרָיו. הִנֵּה כָּל אֶחָד יוֹדֵעַ, שְׁאֵף עַל פִּי שֶׁשֶׁם יָדוֹ עַל כֶּתֶף חֲבֵרוֹ וְהוּא מְנַהֵגוֹ, שְׁאֵין זֹאת הַהִנָּהגָה בְּאֵה מִכְחוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אֵךְ כָּלֵם נִמְשָׁכִים אַחֵר הָאִישׁ הָרוּאָה הָרָאוּשׁוֹן. וְאִם יִהְיֶה נִשְׁמֵט מֵהֶם – יִכְשְׁלוּ כָּלֵם וְיִפְּלוּ. זֶה יִשִּׁים הָאָדָם אֵל לִבּוֹ, וְיִחַשְׁבּוּ כִּי אֵין מְנַהֵג זוֹלָתִי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְכָלֵנוּ כְּעוֹרִים, וְכָל אֶחָד מִמֶּנּוּ מִסְתִּיעַ וְנִעְזָר בְּעֶזֶר חֲבֵרוֹ. אֵךְ אֵין כַּח בְּחֲבֵרוֹ לִוְלִי הַמְּנַהֵג הָעֲלִיוֹן, הַנּוֹתֵן הַכֹּל, וְכָל דְּרָכָיו יִשְׁרִים, וְאֵין לְהִרְהַר אַחֲרָיו.

וְכְּמוֹ שֶׁהַמְּתַפְרָגִס לֹא יִחַשְׁבּוּ אֲלֹא בְּקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, כֶּךָ הַמְּפָרְגִס לֹא יִתְנַאֵה שֶׁהוּא מְפָרְגִס, אֵךְ הוּא כְּעוֹר הַמְּנַהֵג עוֹר חֲבֵרוֹ בְּעֶזְרַת הַמְּנַהֵג הָרָאוּשׁוֹן, שֶׁהוּא הָרוּאָה. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (יִשְׁעִיהוּ מִב טז): "וְהוֹלֵכְתִּי עוֹרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדְעוּ, בְּנִתִּיבוֹת לֹא יָדְעוּ אֲדָרִיכֶם, אֲשִׁים מִחֶשֶׁךְ לִפְנֵיהֶם לְאוֹר, וּמַעֲקָשִׁים לְמִישׁוֹר"; וְאוֹמֵר (שֵׁם פְּסוּק יח): "וְהָעוֹרִים הַבֵּיטוּ לְרָאוֹת"; וְאוֹמֵר (שֵׁם פְּסוּק יט): "מִי עוֹר כִּי אִם עֶבְדִּי, וְחָרַשׁ כְּמִלָּאכִי אֲשַׁלַּח, מִי עוֹר כְּמִשְׁלֵם, וְעוֹר כְּעֶבֶד יִי".

וְהִנֵּה כָּל הַדְּבָרִים שְׂבוּטָחִים בּוֹ בְּהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, הֵם שְׁמוֹנֶה חֲלָקִים: הָאֶחָד – עֲנִיָּן גּוֹף הָאָדָם בְּלִבָּד. הַשֵּׁנִי – עֲנִיָּן פְּרָנְסָתוֹ. הַשְּׁלִישִׁי – עֲנִיָּן אֲשֵׁתוֹ. הַרְבִּיעִי – חוֹבוֹת הַלִּבָּבוֹת וְאִיבָרִים שֶׁהוּא מְתִיחַד בְּתוֹעֲלָתָם וְנִזְקָם. הַחֲמִישִׁי – חוֹבוֹת הָאִיבָרִים אֲשֶׁר תוֹעֲלָתָם וְנִזְקָם לְאַחֲרִים. הַשֵּׁשִׁי – גָּמוּל עוֹלָם הַזֶּה. הַשְּׁבִיעִי – גָּמוּל עוֹלָם הַבָּא הַצָּפוֹן לְצַדִּיקִים. הַשְּׁמִינִי – גָּמוּל יְמוֹת הַמְּשִׁיחַ.

הַבְּטָחוֹן הָרָאוּשׁוֹן, עֲנִיָּן גּוֹף הָאָדָם, הוּא שִׁשְׁלִיף נִפְשׁוֹ וְיִמְסֹר עֲצָמוֹ עַל רַחֲמֵי

הגדולים, וידע שאין לו עצה והנהגה אלא ברשותו ובגזרתו. ואף על פי שכל בריאת איבריו ומדת ימיו קשורים בגזרת הבורא יתברך, מכל מקום יש לאדם להתגלגל להרויח כל צרכיו, ולהציל נפשו, ולתקן לו הרפואות. ויבטח באלהים שיִרפֵּאֵהוּ, והרופא והרפואה באים לו מאת השם יתברך לרפֵּאֵהוּ; ולא יניח ענין זה אלא על האלהים לבדו שיתן לו היכלת והכח. ואל יאמר אדם: הואיל ואני קשור בגזרת הבורא יתברך, אלך בדרכי הספֵּנָה, ואשתה סם המות! הלא מצינו בשמואל באמרו (שמואל א טז ב): "אֵיךְ אֵלַיךְ וְשָׁמַע שְׂאוּל וְהִרְגֵנִי" – אף על פי שאמר כִּךְ לא נחשב כמי שממעט בבטחונו, והקדוש ברוך הוא השיב לו: "עגלת בקר תקח בידך" (שם). ועל המכניס עצמו בספֵּנָה, ואומר "אני בטוח בשם יתברך!" – עליו נאמר (משלי יד טז): "וְכִסִּיל מִתְעַבֵּר וּבֹטֵחַ". והתורה הזהירנו על זה, כמו שכתוב (דברים ו טז): "לֹא תִנְסוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם". והמכניס עצמו לידי ספֵּנָה וממית עצמו – ענשו גדול ממי שממית אחרים.

הבטחון השני, מענין הפרנסה: תהיה בטחון שלו על השם ברוך הוא, שיזמין לו צרכיו ומזונו כדי ספוקו, ולא ידחק השעה לרדף אחר כֶּמֶה ענינים המטרידים אותו מהתעסק בתורה. וכאשר יבטח באלהים, ימצא מנוחת לבו ושלות נפשו, ולא ירדף יותר מדי; אף יהיה די לו בֶּמֶה שיכול למצא בשעה מיוחדת, והשעות הנשארות יטרח בהם לקנות חיי העולם הבא. וכן אמרו (ספרי ואתחנן ו ז): תִּרְכָּבָה בִּישִׁיבָה וּתְמַעֵט בְּעֶסֶק, עֲשֵׂה דְבָרֵי תוֹרָה עֶקֶר וְעֶסֶקְךָ טָפֵל. וענין זה הוא הגדול שבנסיון האדם, שלא יטרידו אותו רב טרדות של עולם זה וישפח אחריתו. לכן יבטח באל שישפיקהו צרכיו וספוקו, ויהיו לו שעות פנויות לפנות לבו לאלהים.

הבטחון השלישי, בענין אשתו ובניו וקרוביו ואוהביו: אם הבוטח הזה נכרי, וגר בלא אשה וקרובים וחברים – יקח לו האלהים לקרוב ולחבר, דכתיב (שיר השירים ה טז): "זֶה דּוֹדִי וְזֶה רַעִי".

ויחשב: כל מי שיש לו קרובים, לאחר זמן מועט ישוב לחבר נכרי, ובכדד ישב, ולא יועיל לו לא קרוב ולא בן ולא חבר, ולא יתחבר עמו אחד מהן. ויחשב אחר כך טרדתו מקרובים המטלים עליו, ויחשב זה לטובה: שאם היה לו עסק בעניני העולם הזה יהיה טרחו מרבה, ולא יהיה לו מנוחה. ואם הוא עוסק בעניני אחרות והמצות, ייחוד לבו לאלהים – יהיה לבו יותר פנוי ומיוחד בעת שהוא לבד בלא קרוביו, אין ספק. ועל כן היו הפרושים המיוחדים האל בלבבם, בורחים מבתיהם

ומקרוֹבֵיהֶם אֶל הַהָרִים, כְּדִי שְׂיִפְנוּ לְבָבָם אֶל הָאֱלֹהִים.

וְאִם הָיָה הַבוֹטָח בַּעַל אִשָּׁה וּבָנִים וּקְרוֹבִים וְאוֹהֲבִים – יִבְטַח בְּאֱלֹהִים שְׂיִתֵּן לוֹ כַּח
לְשֵׁלֶם לָהֶם מִה שְׁחָיִב לָהֶם וְלַעֲשׂוֹת חֲפָצֵיהֶן, וְיִבְטַח שְׂיִהְיֶה לָבוֹ עִמָּהֶם, וְיִוָּרֶה
אוֹתָם דְּרָכִים בְּעֲנִיֵּי הַתּוֹרָה וּבַעֲבוּדַת הַבוּרָא. וְלֹא בְּשִׁבְלִי שֶׁהוּא מִצָּפָה שְׂיָבֹא לוֹ
רוּחַ מַחֲמַת זֶה מָהֶם, וְלֹא שְׂיִכְבְּדוּהוּ עָבוּר שֶׁהוּא מֵרָאֵה לָהֶן דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, וְלֹא
לְהִשְׁתַּרֵּר עֲלֵיהֶן; אֲלֹא יַעֲשֶׂה כְּדִי לָקִים מִצְוֹת הַבוּרָא בְּרוּךְ הוּא לְבַד. וְיַחֲשֹׁב שֶׁהוּא
שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם לְלַמֵּד לְקְרוֹבָיו וְלְאוֹהֲבָיו, וְלֹא יַחֲזִיק טוֹבָה לַעֲצֻמוֹ וְלֹא יִגְבֶּה לָבוֹ
עֲלֵיהֶן. וְאִם יִצְטָרֵךְ מִקְרוֹבָיו וּמִלְאוֹ חֲסָרוֹנוֹ – יַחֲשֹׁב שֶׁהֵן שְׁלוּחִים שֶׁל מָקוֹם בְּרוּךְ
הוּא לְמִלְאֵת חֲסָרוֹנוֹ, וְלֹא יִבְטַח בָּהֶן כָּלֵל. וְאִם יִבְקֹשׁ מִהֵן דָּבָר וְיִשְׁכַּח פְּנֵי רִיקָם
– אֵל יִשִּׁים עֲלֵיהֶם חֲטָאֵת, אֲךָ יַחֲשֹׁב כִּי הִרְבֵּה שְׁלוּחִים לְמָקוֹם לְמִלְאֵת חֲסָרוֹנוֹ.

הַבִּטְחוֹן הַרְבִּיעִי, בְּעֲנֵן חַיִּיב הַלֵּב: שֶׁהָאָדָם מֵיַחַד לָבוֹ בַּתְּעֲנִית וּבַתְּפִלָּה וּבִשְׂאֵר
הַמִּצְוֹת כָּלֶם, וְנִמְנָע מִן הַעֲבֻרוֹת. וְצָרִיךְ שְׂיִלֵּךְ בְּכָל כַּחוֹ לָקִים הַמִּצְוֹת, וְיִתְפַּלֵּל בְּלֵב
נְאֻמָּן וּבִמְחֻשְׁבָּה נִקְיָה, וּבִכְוִנָּה לְשִׁמּוֹ הַגָּדוֹל. וּבִזֶּה אָנוּ חַיִּיבִים לְבִטָּח עָלָיו וּלְהִתְחַנֵּן
אֵלָיו, לַעֲזֹר אוֹתָנוּ וּלְהוֹרֹת לָנוּ הַדְּרָכִים הַיָּשָׁרִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשְּׁלוֹם
(תהלים כה ה): "הַדְּרִיכֵנִי בְּאֲמִיתֶךָ וְלִמְדֵנִי". וְאוֹמֵר (שם קיט לה): "הַדְּרִיכֵנִי בְּנִתִּיב
מִצְוֹתֶיךָ"; וְאוֹמֵר (שם פסוק ל): "דֶּרֶךְ אֱמוּנָה בַּחֲתִרִי". וְכָל זֶה רְאִיָּה שֶׁהִיא בּוֹחֵר
בַּמַּעֲשֵׂה הַעֲבוּדָה.

וְיִתְפַּלֵּל עַל שְׁנֵי דְבָרִים: הָאֶחָד: לְחִזֹּק לָבוֹ בְּיַחְדּוֹ בְּאֱלֹהִים, וְשֵׁנִי: לְחִזֹּק מִלְּבוֹ טָרְדַת
הָעוֹלָם הַזֶּה. וְהַשְּׁנִי: לְחִזֹּקוֹ בְּגוּפוֹ וְאִיבָרָיו, שְׂיִוָּכַל לְהִתְחַזֵּק בַּמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים. וְזֶה
מִה שֶׁאָמַר, שְׂיִצְלִיחַהוּ בְּגוּפוֹ וּבְיַחְדּוֹ לָבוֹ לְאֱלֹהִים.

הַבִּטְחוֹן הַחֲמִישִׁי, הוּא חוֹבַת הָאִיבָרִים אֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק לְהִיטִיב לְאַחֲרֵים. כְּגוֹן
הַצָּדֵקָה, וְלִלְמַד הַחֲכָמָה לְתַלְמִידִים, וְלַצּוֹת עַל הַטּוֹב וּלְהִרְחִיק מִן הָרָע, וּלְהַשִּׁיב
רָשָׁעִים אֶל הָאֱלֹהִים, וְלִסְבֹּל חֲרָפָתָם בְּעֵת שֶׁהוּא מְזַהֵרָם עַל הַעֲבוּדָה וּמֵאִימָם
בְּגִמּוּל וְעֲנָשׁ. וְיִטְרַח בְּכָל כַּחוֹ לְדַבְּרֵים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹת, וְיִבְטַח בְּאֱלֹהִים שְׂיַעֲזָרֵהוּ;
וְיִשְׁלִים חֲפָצוֹ לְהִתְקַרֵּב בְּזֶה אֶל הָאֱלֹהִים בְּלִבָּד, וְלֹא לִקְנוֹת שֵׁם עֲלֵיהֶם וּכְבוֹד
בִּינֵיהֶם, וְלֹא לַצּוֹת הַגִּמּוּל מִהֵן, וְלֹא לְהִשְׁתַּרֵּר עֲלֵיהֶם. וְיִזְהַר כְּפִי יִכְלָתוֹ לְהִסְתִּיר,
וְאִם לֹא יָכוֹל לְהִסְתִּיר – יִזְכֹּר שֶׁכָּל הַתּוֹעֵלַת וְהַנּוֹזֵק לֹא יִהְיֶה מִן הַבְּרוּאִים כִּי אִם
בְּרִשׁוֹת הַבוּרָא יִתְבָּרֵךְ. וּבְכָל זֶה יִשִּׁים בְּטַחוֹנוֹ בַּשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. וְכֹאֲשֶׁר יִגְלַל הַשֵּׁם
יִתְעַלֶּה מִצּוֹה עַל יָדוֹ – יַחֲשֹׁב בְּלָבוֹ כִּי הוּא טוֹבָה מֵאֵת הַבוּרָא יִתְעַלֶּה שֶׁהִיטִיב

אליו, ולא ישמח אם משפחים אותו בני אדם.

הבטחון הששי, בעולם הזה: שיבטח באלהים שלא יאכילהו בעולם הזה חלק הראוי לו בעולם הבא. ויבטח בו שישמרהו מפגעי העולם, ומתחלואים, ומדבר ומחרב ומרעב, ומשאר הרעות המתרגשות לבוא בעולם. וכשיבטח, לא יבטח בשביל מעשיו הטובים; אך יעשה כל מעשיו בשביל האל יתעלה, אשר גדלו ונשארו בעולם הזה והיטיב לו, ואין רגע מכל ימי חייו שאין טובות הבורא עליו. ויחשב שאם היו מעשיו כפלי כפלים, לא היה אחד מרבוא ממה שיש עליו לעשות מחמת טובות האל יתברך, שהם עליו בכל רגע. ואחר שיחשב כל זה, יבטח על חסדי השם ברוך הוא, שהוא הגומל חסד, הוא המרחם יותר ממעשיו של אדם, כי ברחמיו נותן לחם לשרצים ולבהמות ולחיות ולעופות, והוא זן מקרני ראמים ועד ביצי כנים (עבודה זרה ג ב); וכאשר מרחם על אלו לא בשביל מעשיהם הטובים – כך ירחם עלי.

הבטחון השביעי, שיבטח על המלך מלכי המלכים המושל על כל, ברוך הוא, שיביא בימיו תשועה לישראל, ויבנה ירושלים, ויבנה בית המקדש בימיו. ולא תהיה כונת בטחונו כדי לחיות בשלוה גדולה כאשר תהיה בימים ההם, ולאכל הפירות הטובות ולשתות יין עסיס. אך תהיה כונת בטחונו שיהיה בימים ההם כדי לעבד הבורא יתברך; כי בימים ההם יצר הרע מלב עמו, וכלם קטנים וגדולים ידעו את השם. ולא יהיה להם מונע: לא דבר ולא רעב, ולא מלחמה ולא טרדה, אך כלם יהיו פנויים וכלם ישיגו השגה גדולה בידיעת הבורא יתברך. ובימים ההם תרבה הדעת, כדכתיב (ישעיהו יא ט): "כי מלאה הארץ דעה את יי, כמים לים מכסים".

הבטחון השמיני, על ענין עולם הבא: אשר בו נעימות לאין קץ ואין חקר, ואין הפה יכול לספר יפי העולם ההוא, ואין העין יכולה לראות זיו הדרת הצדיקים. ואין שם לא אכילה ולא שתיה, אם כן מה תענוג יש שם? לכך צריך שתבין ותדע, כי כאשר לא ידע העוף תענוג הדג השט במים, כי התולדה שלקהם הם הפוך זו מזו, כי עוף ימות במים והדג ימות ביבשה; כך מי שהוא בעולם הזה, הנשמה מערבת בגוף – לא תוכל לדעת תענוג הנשמות; כי אין לנו אלא תענוג הגוף, אבל תענוג מתענוגים העליונים לא נוכל להשיגם ולא נוכל להפיר אותם אלא אחר רב המחשבה. וזהו מחמת שאנו בעולם הגופים, ועל כן לא נכיר כי אם תענוגים האובדים והפוסקים. אבל תענוגי הנשמה הם תמיד בלי הפסק, ואין בין אותם

התענוגים ובין אלו התענוגים חבור ושתוף, ולא קרבה בשום ענין. ומי שיזכה אל מעלה ההיא אחר מותו – לא יאהב אלו התענוגים, כאשר לא יאהב המלך לחלץ מעליו יקר תפארתו ולשחק בחוצות עם הנערים. ולפעמים יהיה שהמלך קטן בשנים, ויגביר עליו שטות הקטנים, וישחק עם הנערים, ויניח יקר המלכות – וזהו מחמת שאין לו דעת לבחון בין שני הדרכים, כאשר אנחנו מגבירים תענוג עולם זה על תענוג עולם הבא מחמת חסרון דעתנו ומעוט הכרתנו עולם הנשמות ותענוגיו.

ובעולם הזה תוכל להפיר קצת עולם הנשמות מתענוגי הנשמות בלא אכילה ושתיה: כגון בני אדם המתנקמים בשונאיהם, וכגון הכבוד בעת שמכבדים בני אדם, וכשאדם רואה דברים יפים, או כשרואה אדם בנו החביב שלא ראה אותו זמן מרבה, או כששומע בשורות טובות. ובכל אלה יש תענוג גדול בלא אכילה ושתיה, ואם זה בעולם הגופים, שאנחנו רואים שהנשמות נהנות – מזה תבין תענוג הנשמות כשתעלה לשמי מרומים, ותהנה מזיו העולם העליון ומזיו השכינה. ואין לתענוג ההוא ספור ולא תאר, ולא נוכל לדמותו לשום תענוג בעולם הזה. אלא כמו שאמר הנביא, שהיה תמה ונפלא על יקר עולם הבא (תהלים לא כ): "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". ועל עולם הבא אשר הוא סוף כל אדם, ישם בשם בטחונו על שיגיעוהו לעולם העליון, ואל ישליכהו מלפניו. ואין לו בטחון בלא מעשים טובים, אך אחר שיעסק בכל יכלתו בתורה ובמעשים טובים יעלה אל מדרגות החסידות הראויות לענין זה. והוא שיוציא אהבת עולם הזה מלבו, ויכניס במקום ההוא אהבת הבורא ברוך הוא, וימסר עצמו על קדשת השם יתברך. ואם יעשה כך, יבטח בבורא יתברך שיתחסד עמו כמו שהתחסד עם כל הנביאים והחסידים.

הבוטח בשם מדה טובה גדולה היא מאד, וצריך האדם תקון גדול טרם יבוא בעמק הבטחון. הבוטח בשם מזמן לקבל חסד, כדכתיב (תהלים לב י): "והבוטח ביי חסד יסובבנו". ולא אמר "יסובבנו" אלא בשביל אשר הבוטח צריך לפרץ כמה פרצות שאינם טובים לו בעולם הזה: צריך להוכיח את הרבים, ואף על פי שצריך לירא מהם פן יזיקוהו בגופו ובממונו. וגם צריך להתנאש מקרוביו ומאזרחיו, שלא ישתתף עמם כשאינם הולכים בדרך טובה, ושלא יחניף להם. גם צריך לעזב הרבה עסקים בעולם הזה, ולפנות לבו מהבלי העולם ולעסק בתורה. וזה צריך בטחון גדול, ועבור כן אמר הכתוב: "חסד יסובבנו".

והבטחון אי אפֿשר בלא אַמונה, דְּכָתִיב (תהלים ט יא): "וַיִּבְטְחוּ בָּךְ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ". כִּי הַיּוֹדְעִים שְׁמוֹ הַגָּדוֹל וּמְכִירִים גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְהַמְאֲמִינִים בְּכָל לֵב – הֵמָּה יְכוּלִים לְבַטֵּחַ בּוֹ. כִּי הַבְּטָחוֹן וְהָאֱמוּנָה הֵם שְׁתֵּפִים: אִם אֵין אַמוּנָה אֵין בְּטָחוֹן. וְהָאֱמוּנָה הוּא רֹאשׁ הַתּוֹרָה, דְּכָתִיב (שמות כ): "אֲנִכִּי ה' אֱלֹהֶיךָ... לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים". וְאִם לֹא מֵאֲמִין, מַה יִּזְעִיל תּוֹרָתוֹ? וּבְזִמָּן שְׁאֵדָם מֵאֲמִין מֵעַמֵּק הַלֵּב, שֶׁהַבּוֹרָא יִקָּים כָּל מַה שְּׁכָתוּב בַּתּוֹרָה, לַעֲשׂוֹת פּוֹרְעָנוּיּוֹת לְחוּטָא, וּמִשְׁלֵם שָׂכָר לְמַקְיָמִים אוֹתָהּ – אַזְ שׁוֹמֵר הַתּוֹרָה. כִּי אֵין שׁוּם גָּנֹב וּגְזֵלָן, אִם יוֹדְעִים בּוֹדָאי שִׁיְהִיו נְהַרְגִים עַל גְּנֻבָתָם וּגְזֻלָּתָם, וְלֹא יִהְיוּ יְכוּלִים לְהַמְלִיט – הֵיוּ נִמְנָעִים; וְכָל הַגְּנֻבִים וְהַגְּזֻלָּנִים הֵם בּוֹטְחִים לְהַנְצִיל לְעוֹלָם, וְעַל כֵּן עוֹשִׂים מַה שְּׁלֵכָם חֲפִץ. גַּם כֵּן הַחוּטָא: אִם הִיא מֵאֲמִין בּוֹדָאי עַל גְּדֻלַּת עֲנָשׁוֹ – לֹא הִיא חוּטָא. לָכֵן כָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בְּאֱמוּנָה, כְּדָכָתִיב (חֲבִקוּק ב ד): "וַיִּצְדִּיק בְּאֱמוּנָתוֹ יְחִיָּה". וְעַל אַבְרָהָם נֶאֱמָר (בראשית טו ו): "וְהָאֱמִן בְּי" וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה" – וְעַל כָּל הַטּוֹבוֹת לֹא נִכְתָּב כֵּן. וְעַל מִשָּׁה נִכְתָּב (במדבר יב ז): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמַן הוּא".

וְאִמְרִינָן בְּמִדְרָשׁ (שמות רבה כב כג): גְּדוּלָּה הָאֱמוּנָה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁבְּזִכּוֹת הָאֱמוּנָה שֶׁהָאֱמִינוּ אֲבוֹתֵינוּ – שָׁרְתָה עֲלֵיהֶם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְאָמְרוּ שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמָר (שמות יד לא-טו א): "וַיִּאֲמִינוּ בְּי" וּבְמִשָּׁה עֲבָדוֹ, אַזְ יִשִּׁיר מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל". וְנִגְאָלוּ בְּזִכּוֹת הָאֱמוּנָה שֶׁהָאֱמִינוּ, דְּכָתִיב (שם ד לא): "וַיִּאֲמֵן הָעָם". וְאָמְרוּ שָׁם: כָּל הַמְּקַבֵּל מִצְוָה אַחַת בְּאֱמוּנָה – כִּדָּאי הוּא שֶׁתִּשְׁרָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְהַגְּלוּיּוֹת מִתְּכַנְסוֹת בְּזִכּוֹת הָאֱמוּנָה, שֶׁנֶּאֱמָר (שיר השירים ד ח): "תִּשְׁוִרִי מִרְאשׁ אֶמְנָה"; וְאוֹמֵר (הושע ב כב): "וַיִּאֲרֹשְׁתִּיךָ לִי בְּאֱמוּנָה".

הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁמְרֵנוּ וְיִשְׁמְנוּ מֵאֲנָשִׁי עֲבוֹדָתוֹ, הַבּוֹטְחִים בּוֹ בְּלֵב שֶׁלֵם בְּגִלּוּי וְסִתָּר.

שער אחד עשר

שער החרטה

הַחֲרָטָה הוּא שְׁאֵדָם עוֹשֶׂה דְּבָר, וְחוֹזֵר בּוֹ וּמִתְנַחֵם עַל הַמַּעֲשֶׂה. וְהוּא דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל מֵאֵד לַעֲנִין הַתְּשׁוּבָה, כִּי מִי שֶׁחָטָא וּמִתְחַרֵּט – כָּאֵלוֹ לֹא חָטָא. וְאִי אִפְּשָׁר לְשׁוּב בְּלֹא חֲרָטָה, כִּי לְעוֹלָם לֹא יִתְּכַפְּרוּ עֲוֹנוֹתָיו אִם אֵינוֹ מִתְחַרֵּט עֲלֵיהֶם. גַּם הַתְּפִלָּה אֵינָה מְקַבֵּלַת זִוִּלַת הַחֲרָטָה, כִּי אֵיךְ יֹאמֵר "סִלַּח לָנוּ אֲבִינוּ כִּי חָטָאנוּ" כִּשְׁאֵינוֹ מִתְחַרֵּט עַל חָטָאיו? מָשָׁל: וְזֶה דּוֹמֶה לְמֶלֶךְ שֶׁעֲבָדוֹ סָרַח עָלָיו, וּמִבְּקֵשׁ מְחִילָה

מאת המלך. אם העבד אינו מתחרט בלבבו, וחוזר ועושה הסרחון בכל יום – יכעס עליו המלך ביותר. וכן מי שגזל הבריות, ובא בכל יום לבקש למלך שימחל לו, וחוזר וגזל – אין ספק שזה הגזלן מרבה עליו רגז המלך בבקשת המחילה. לכן יתחרט ויתפלל ויתודה, ויחשב שלא יעשה עוד כזה, ואז יהיה תפלתו מקבלת.

אבל העושה טובה ומתחרט, זאת מדה רעה. לכן צריך שתזהר שלא תתחרט על הטובות, שלא תאבד שכרך. אם נתת לעני צדקה ואחר זמן הכעיסך – הזהר בך שלא תתחרט על הטובות שעשית לו; כי כיון שהיתה כוננתך בעת הנתינה לשם שמים, הנה שכרך שמור לך.

המדה הזאת מגנה מאד אצל העולם, כשאין אדם קים בענין שלו: כשהוא אומר היום דבר, ומתחרט למחר, ואינו עומד בדבורו; כשהוא נודר להתענות, או לתת צדקה, או ללמד תורה ומתחרט – שזה רעה. ואף על פי שטוב הדבר שמתחרט על הרעה, טוב הוא לאדם להעמיד עצמו שלא יצטרך לשנות ממנהג למנהג וממדה למדה. וזו היא תכלית הטוב: שיחשב בנפשו, ויברר המנהג והמדות הטובות, ולהנהיג נפשו בהן, ויחשב על כל מה שיעשה: אם יוכל לעמד בו – אז יתפס בו. ואל ידלג ממנהג למנהג, כי מדה מגנה מאד היא מי שהוא הפכפך. והוא נבזה לפני העולם, אפלו הוא קופץ ממדה טובה למדה טובה, כי אין ממשות בעניניו ואין לסמך עליו.

בן-אדם! שוב בעוד שהחרטה שלך מועלת. ואל תאחר עד בואך לקבר, כי אז תהיה מתחרט, ואין תקנה לחרטה ההיא. אם עשית דבר כנגד חכרך – התחרט ותלך ותרצהו. ואם חכרך פשע בך ומתחרט – קבלהו. אפלו אם ספק לך אם מתחרט בלבבו, רק שהוא מנקה עצמו נגדך – קבלהו. אם הוכחת אותו בדברים קשים עד שהוא שונאך, כדרך שאמר דוד (תהלים קלט כא): "ובתקוממיה אתקוטט" – אל תתחרט על אותה קטטה. כי אם תתחרט ותבקש ממנו מחילה – אז יתחזק בטעותו.

החרטה היא דרך לכל המעשים הטובים: אם הולך בטל מדברי תורה – יתחרט על הבטול, ויתן לבו לעסק בתורה בכל יכלתו. אם לא נתחזק להתפלל בכונה גדולה – יתחרט ויחשב: מה עשיתי? בשעה שהיה לי לקנות חיי העולם הבא עסקתי בהבלים! ואם הגיע לימים, יתחרט מאד אשר עברו ימיו בלא עבודת הבורא יתברך.

כָּלֵל גְּדוֹל תִּקַּח בִּידְךָ: תִּחְשַׁב בְּלִבְךָ עַל כָּל דְּבַר שְׁעֵשִׁית, וְעַל כָּל מַצּוֹה שֶׁלֹּא נִזְהַרְתָּ בָּהּ. תִּתְחַרֵּט עַל כָּל אֶחָד בִּפְנֵי עֲצָמוֹ, וְתִחְשַׁב וְתִתְקוּטֵט בְּלִבְךָ: אֵיךְ לֹא רָדַפְתִּי לַעֲשׂוֹת רָצוֹן בּוֹרְאֵי בְרוּךְ הוּא? וְאֵיךְ עֲזַבְתִּי דְּבָרֵי חֻמִּים וּמוֹסְרֵיהֶם הַטּוֹבִים? נִמְצָא, הִתְחַרְטָה הִיא תִּקּוֹן גְּדוֹל לְכָל הַמַּצּוֹת.

שַׁעַר הַשְּׁנַיִם עָשָׂר

שַׁעַר הַכַּעַס

הַכַּעַס הוּא מִדָּה רָעָה. וְכֹאשֶׁר הִגְרַב מִחֲלֵי הַגּוֹף – בֵּין הַכַּעַס מִחֲלֵי הַנֶּפֶשׁ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (נדרים כב א): כָּל הַכּוֹעֵס – כָּל מִינֵי גֵיהֶנֶם שׁוֹלְטִים בּוֹ, שְׁנֵאמַר (קהלת יא י'): "וְהִסֵּר כַּעַס מִלִּבְךָ, וְהִעֲבֹר רָעָה מִבֶּשְׂרְךָ". וְאֵין "רָעָה" אֶלָּא גֵיהֶנֶם, שְׁנֵאמַר (משלי טז ד): "כָּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ, וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁתַּחְתּוֹנוּיּוֹת שׁוֹלְטִים בּוֹ, שְׁנֵאמַר (דברים כח סה): "וְנָתַן ה' לָךְ שֵׁם לֵב רָגֹז, וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדָאֲבוֹן נֶפֶשׁ" – אֵיזָה דְּבַר שֶׁמְכַלֶּה הָעֵינַיִם וּמִדְאִיב אֶת הַנֶּפֶשׁ? הֲיֵי אוֹמֵר: זֶה תַּחְתּוֹנוּיּוֹת. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שם ע"ב): כָּל הַכּוֹעֵס, אֶפְלוּ הַשְׂכִּינָה אֵינָה חֲשׂוֹבָה כְּנִגְדּוֹ, שְׁנֵאמַר (תהלים יד): "רָשָׁע כְּגִבָּה אָפּוּ בַל יִדְרֹשׁ, אֵין אֱלֹהִים כָּל מְזֻמוֹתָיו". וְאָף מִשְׁכַּח תִּלְמוּדוֹ וּמוֹסִיף טְפִשׁוֹת, שְׁנֵאמַר (קהלת ט ז): "כִּי כַעַס בַּחִיק כְּסִילִים יָנוּחַ"; וְכָתִיב (תהלים צב ד): "וְכִסִּיל לֹא יִבִּין"; וְכָתִיב (משלי יג טז): "וְכִסִּיל יִפְרֹשׁ אֱוֹלֶת". וּבִידוּעַ שְׁעוֹנוֹתָיו מִרַבִּין מְזֻכּוּיּוֹתָיו, שְׁנֵאמַר (שם כט כב): "וְיַבְעֵל חָמָה רַב פֶּשַׁע". וְעָנְשׁוּ גְדוֹל מְאֹד, שְׁנֵאמַר (שם יט יט): "גְּדוֹל חָמָה – נוֹשֵׂא עוֹנֶשׁ".

וְאַתָּה רוֹאֶה בְּנֵי אָדָם כְּשֶׁהֵם כּוֹעֲסִים וּמְחַזִּיקִים בְּכַעֲסָן – אֵינָן מְשִׁימִין לָבָם עַל מַה שְׁעוֹשִׂים, וְעוֹשִׂים הִרְבֵּה עֲנִינִים בְּכַעֲסָן מַה שֶׁלֹּא הָיוּ עוֹשִׂים בְּלֹא הַכַּעַס. כִּי הַכַּעַס מוֹצִיא שְׁכָלוֹ שֶׁל אָדָם מִקִּרְבוֹ, עַד שֶׁמִּרְבָּה דְּבָרֵי הַכַּעַס, וְנִכְנָס בְּמַחְלָקַת וּקְנִטוֹרִים. לָכֵן אֵי אֶפְשָׁר שֶׁיִּנָּצַל הַכַּעֲסָן מִחֻטְאִים גְּדוֹלִים. וְכֵן אָמַר אֱלֹהֵינוּ לְרַב יְהוּדָה: לֹא תִרְתַּח וְלֹא תִחַטִּי (ברכות כט ב). וְאָמְרוּ (ערוכין סה ב): בְּשִׁלְשָׁה דְּבָרִים נִכָּר הָאָדָם, הָאֶחָד מֵהֶם בְּכַעֲסוֹ. כִּי בַעַת הַכַּעַס אָדָם נִכָּר: אִם יִתְגַּבֵּר כַּעֲסוֹ עַל חֻמָּתוֹ, וְעוֹשֶׂה עֲנִינִים בַּעַת הַכַּעַס בְּלֹא הִנָּהֲגַת הַחֻמָּה – בְּזֶה נִכָּר כַּעֲסוֹ. אִם תִּתְגַּבֵּר חֻמָּתוֹ עַל כַּעֲסוֹ, וְלֹא יִדְבֹר וְלֹא יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה מִחֻמַּת הַכַּעַס, מַה שֶׁלֹּא הָיָה עוֹשֶׂה בְּלֹא הַכַּעַס – בְּזֶה נִכָּר חֻמָּתוֹ.

וְאָמַר הַחֶכֶם: שְׁלֹשָׁה הִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹהֵבֵן, וְאֶחָד מֵהֶן: מִי שֶׁאֵינּוּ כּוֹעֵס (פסחים

ק"ג ב). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ב ה): לא הקפדן מלמד; כי מרב כעסו התלמידים יראים ממנו לשאל ספקותיהם פן יכעס עליהם. ואפלו אם שואלים – אין לו לב לפרש לתלמידיו כל הצורך. וגם ישיב להם דרך כעס, ומתוך כך לא יבינו. והתלמידים אפלו שרבן כועס עליהם – ישאלו וידקדקו, ולא יחושו על הכעס ולא יריבו עם רבן. ועליהם דרשו רבותינו (ברכות סג ב): "ומיץ אפים יוציא ריב" (משלי ל לג) – כל הכועס עליו רבו פעם אחת ושתיים ושיתק, זוכה להבין בין דיני ממונות ודיני נפשות. ואמר מר: אין לך קשה יותר מדיני ממונות ודיני נפשות.

הכעסן אין לו חן בעיני הבריות, והוא שנוא בעיניהם, ומתוך כך אין מעשיו מקבלים בעיני הבריות. ואפלו אם יש בידו תורה ומעשים טובים – אין העולם למדין ממנו. הכעסן הוא כבד על בני ביתו, השומעים תמיד כעסו ותלונתו. וקרוב הדבר לו לבוא לידי תקלה מפני שמטיל אימה יתרה, כמו שהוא מעשה דרבי חנינא בן גמליאל, אשר בקשו בני ביתו להאכילו אבר מן החי.

הכעסן אינו מעביר על מדותיו ואינו מוחל, אף הוא נוקם ונוטר תמיד. הכעס מביא אדם לידי מחלוקת; כשהוא כועס עם חבריו – יריבו עמו והוא עמהם. וכשיש מחלוקת יש קנאה ושונאה. וכבר ידעת רעות המחלוקת, כאשר יתבאר בשער המחלוקת.

הכעס מונע לב האדם מכל הטובות. כי כשאדם כועס – אין לו לב לרחם על העניים. ובהשם יתברך נאמר (חבקוק ג ב): "ברגז רחם תזכור"; וזה רחוק מאד מדרכי בשר ודם. הכעס מבטל כונת לב האדם בתפלה, ואין שכינה שורה מתוך הכעס.

כל כעסן לא יהיה חכם גדול. כי הכעס מברית מלבו חכמתו, שלא יוכל לענות כהגן ולא יוכיח כהגן, וכל דבריו לא בהשכל. הכעסן מונע ממנו מוסרים ותוכחות, כי אין אדם רשאי לגלות לו טעיותיו ודרכיו המכערים, כי כל אדם יפחד ממנו להגיד לו עניניו כי הוא ירגז עליהם. ואפלו אם יוכיח אותו שום אדם, לא יקבל ממנו מתוך הכעס. כללו של דבר: אין הכעסן מקבל שום מדה טובה אם לא יסיר מלבו הכעס.

כמו שאין הכעסן מקבל תוכחה מאחרים, כך אינו יכול להוכיח את אחרים. כי התורה אמרה (ויקרא יט יז): "הוכיח תוכיח את עמיתך, ולא תשא עליו חטא" – בתחלה תוכיח אותו בנחת ובסתם, ותאמר לו בלשון רכה ותחנונים כי לטובתו אתה אומר לו, ואז לא תקבל עליו חטא. אבל אם תוכיח את חברך מתחלה בקול רעש ובזעם

וּתְבִישׁ אוֹתוֹ, אֲזַי תִּקְבַּל עָלָיו חֲטָא. וְאוֹתוֹ חָבַר לֹא יִקְבַּל תּוֹכְחָה מִמֶּךָ, כִּי כֵן דִּרְךְ בְּנֵי אָדָם: כְּשֶׁאָדָם בָּא עַל חֲבֵרוֹ בְּחִזְקָה – אֲזַי חֲבֵרוֹ מִתְקַשֶּׁה כְּנִגְדּוֹ וְלֹא יִכְנַע תַּחֲתָיו. וְעַל זֶה אָמַר הַחֲכָם (קהלת ט יז): "דְּבַרִּי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים". וְכִבְרִי יִדְעַתָּה מֵהִלָּל וְשִׁמְאִי, שֶׁאֲמָרוּ עֲלֵיהֶם אוֹתָם שְׁלֹשֶׁת הַגֵּרִים: קִפְּדוּנוֹתָיו שֶׁל שִׁמְאִי בִקְשָׁה לְטַרְדָּנוֹ מִן הָעוֹלָם, עֲנוּתוֹנוֹ שֶׁל הִלָּל קָרְבָנוֹ תַּחַת כִּנְפֵי הַשְּׂכִינָה (שבת לא א). הִלָּל מְרַב עֲנוּהָ שֶׁהִיָּתָה בּוֹ – לֹא הָיָה אָדָם יָכוֹל לְהַכְעִיסוֹ; כִּי הַמוֹנֵעַ עֲצָמוֹ מִן הַפֶּעַס קוֹנֶה מִדַּת הָעֲנוּהָ וְהִרְחַמְנוּתָהּ, כִּי מִחֲרוֹן אִף יִהְיֶה מִדַּת הָאֲכֻזְרִיוּת, דְּכָתִיב (שמות כב כג): "וְחָרָה אִפִּי וְהִרְגָּתִי אֶתְכֶם בְּחָרֹב". וְכֵן לְעוֹלָם אֲצֵל חֲרוֹן אִף כְּתִיב הַנִּקְמָה (דברים יא יז): "וְחָרָה אִף ה' בְּכֶם, וְעֲצָר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר, וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ".

הַכֶּעַס גּוֹרֵם עֲזוּת לְאָדָם, וּמִחֲמַת הַכֶּעַס לֹא יִכְנַע – וְגַם לֹא יוֹדֶה עַל הָאֲמָת. וְאָמַר הַחֲכָם: כְּשֶׁתִּרְצֶה לְחַבֵּר עִם אָדָם – הַכְעִיסָהוּ. וְאִם יוֹדֶה לָךְ הָאֲמָת בִּשְׁעַת כְּעָסוֹ – הִתְחַבֵּר לוֹ; וְאִם לֹא – עֲזֹב אוֹתוֹ.

הַכֶּעַס מְבִיא לִידֵי טְעוּת; מִי לָנוּ גָדוֹל מִמֶּשֶׁה רַבְּנוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, שֶׁכֶּעַס בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת וּבָא לְכָלֵל טְעוּת: כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י טז): "וַיִּקְצָף עַל אֱלֹעָזָר וְעַל אִיתָמָר"; וְכָתִיב (שם פסוק יז): "מִדּוּעַ לֹא אֲכַלְתֶּם אֶת הַחֲטָאִת בַּמָּקוֹם הַקֵּדֶשׁ". וְנֶאֱמַר (במדבר כ י): "שִׁמְעוּ נָא הַמּוֹרִים"; וְכָתִיב (שם פסוק יא): "וַיִּן אֶת הַסֵּלַע". וְכָתִיב: "וַיִּקְצָף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחֵיִל" (שם לא יד); וְכָתִיב (שם פסוק כא): "וַיֹּאמֶר אֱלֹעָזָר הַכֹּהֵן אֶל אֲנָשֵׁי הַצָּבָא הַבָּאִים לְמַלְחָמָה, זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה". מִלֵּמַד שֶׁנִּשְׁתַּכַּחַה הַלֵּכָה מִמֶּשֶׁה (ויקרא רבה יג א). וְעַתָּה הִבֵּן: אִם כֶּף הִגִּיעַ לְמֶשֶׁה רַבְּנוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, מֶה יִגִּיעַ לְכִסְיֵילִים הַכּוֹעֲעִים? וְלִכְךָ אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז ט): "אַל תִּבְהֵל בְּרוּחֶךָ לְכַעֵס".

וְהִזְהַר בָּהּ מְאֹד, שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה שׁוֹם קְלָקוּל מִתּוֹךְ כְּעָסֶךָ. כִּי אָמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שבת קה ב): הַמְקַרֵּעַ בְּגָדָיו, וְהַמְפֹּזֵר מַעוֹתָיו, וְהַמְשַׁבֵּר כָּלִים בְּחֻמָּתוֹ – יִהְיֶה בְּעֵינֶיךָ כְּאִלוֹ עוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה. שֶׁכֶּף אֲמָנוֹתָיו שֶׁל יֵצֵר הָרָע: הַיּוֹם אוֹמֵר לוֹ "עֲשֵׂה כֶךָ", וְלִמָּחָר אוֹמֵר לוֹ "עֲשֵׂה כֶךָ", עַד שֶׁאוֹמֵר לוֹ "עֲבֹד עֲבוּדָה זָרָה" וְהוֹלֵךְ וְעוֹשֶׂה. וּבִעֲבוּר כֵּן כְּתִיב (תהלים פא י): "לֹא יִהְיֶה בָךְ אֵל זָר" – וְאִיזָה "אֵל זָר" שֶׁהוּא בִקְרָבוֹ שֶׁל אָדָם? הֲיֵי אוֹמֵר: זֶה יֵצֵר הָרָע. רְאֵה אִיךָ הֵיֵצֵר הָרָע מִתְגַּבֵּר בְּעַת הַכֶּעַס.

וְאָמַר רַבִּי אַרְבַּע מִדּוֹת בְּדַעוּת (אבות ה יא): נוּחַ לְכַעַס וְנוּחַ לְרִצּוֹת – יֵצֵא שְׂכָרוֹ בְּהִפְסָדוֹ. קֶשֶׁה לְכַעַס וְקֶשֶׁה לְרִצּוֹת – יֵצֵא הִפְסָדוֹ בְּשִׂכְרוֹ. קֶשֶׁה לְכַעַס וְנוּחַ לְרִצּוֹת – חֲסִיד. נוּחַ לְכַעַס וְקֶשֶׁה לְרִצּוֹת – רָשָׁע.

ואלו ארבע מדות נאמרים נגד הצדיק, כשהוא כועס על הטובים או בענייני העולם. אבל "קשה לכעס" על עושי עברות ו"נוח לרצות" להם – זו מדה רעה שמתרצה לרשעים. וכל שכן מי ש"נוח לכעס" על הצדיקים, ו"קשה לכעס" על הרשעים, ו"נוח לרצות" לרשעים ו"קשה לרצות" לצדיקים – זהו רשע גמור.

אף על פי שהכעס מדה רעה מאד, מכל מקום צריך אדם להנהיג עצמו בקצת העתים במדת הכעס. כגון: ליסר הרשעים, ולהטיל אימה על בני ביתו, ולזרק מוראו בתלמידים. וכשכועס על הרשעים, ישקל כעסו. לפי שאמר משה רבנו עליו השלום על ראובן וגד "תרבות אנשים חטאים" (במדבר לב יד) לכהן בן בנו נעשה כהן לפסילים, ואף על פי שלשם שמים כעס. הכל צריך מדה, בכל דרכיו של אדם. ויראה איהו יעשה המצות, בין בכעסו בין בשחוקו.

אדם שיש בו מדת הכעס, ומכריח את מדתו ומנהיגו כאלו אינו מבעלי הכעס, עליו נאמר (משלי טז לב): "טוב ארך אפים מגבור, ומשל ברוחו מלכד עיר". ו"ארך אפים" הוא משלש עשרה מדות הנאמרים בבורא יתברך.

אמר החכם: מי שכעסו בו במחשבה, תראה עליו הישוב וההדר. ומי שכעסו עליו שלא במחשבה, תראה עליו השטות. עוד אמר החכם: מי שכעסו ורגזו אמיץ – אינו רחוק מן המשגעים. ומי שרגיל בכעס – חזיו אינם חיים, ואינו שמח לעולם. וכיון שאינו שמח – אינו מקבל מארעותיו באהבה ובשמחה, ואינו מצדיק עליו את הדין, ואינו יכול לעבד את השם יתברך בשמחה.

כשאדם שרוי בתענית או כשהוא בשום צרה, אז הכעס מאד בלבו. לכן בזמנים האלו צריך לזהר ביותר שלא יכעס. השתיקה מבטלת הכעס, וגם קול נמוך מבטל הכעס. לכן יראה האדם כשכעסו מתגבר עליו, שישתק או ידבר בנחת, ולא ירים קולו בכעסו. כי המגביה קולו בשעת כעסו – אז יתעורר הכעס, אבל קול נמוך והשתיקה משתיקים הכעס. וגם לא יראה בפניו של אדם שכועס עליו, אלא ידבר עמו בלא ראות פניו, ואז יכריח הכעס מלבו.

ודע כי גמר שכל של אדם הוא שימשל על כעס, כמו שנאמר (משלי יט יא): "שכל אדם האריך אפו". הכעס נוטה מאד אל הגאווה, ואין הכועס נמלט מן הגאווה; וכבר ידעת רעות הגאווה. וראוי לאדם שיתרחק מן הכעס; ואפלו בדבר שראוי לכעס עליו – יעצר את הרוח ולא יכעס. וכן צריך בעל הכעס לעשות מתחלה, כשיעלה בדעתו שלא יכעס: צריך שלא ירגיש כלל, אפלו הפה וקלל – לא ירגז

ולא יחוש. וזה דבר ברור: מי שהוא קפדן הרבה, יותר נח לו שלא ירגיש כלל. ישתק ויעצר רוחו לגמרי ממה שיכעס מעט, כי זה אי אפשר לכעסן לעשות; כי אם ימשך בלבו מעט מן הכעס – לבסוף יכעס הרבה. ומי שרוצה לעצר רוחו מן הכעס, ורוצה להטיל אימה על בני ביתו, ואם הוא פרנס ורוצה לכעס על הצבור שיחזרו למוטב, כיצד יעשה? יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי ליסרם, ותהיה דעתו מישבת עליו בינו ובין עצמו; כאדם שהוא מדמה שהוא כועס בשעת כעסו – ואינו כועס. וכשהוא מראה כעסו, יזהר עליו שלא יעשה כן כשיש לו אורחים עניים, כי הם סבורים שהוא כועס עליהם. לכן יראה עצמו שמח בפניהם.

צוו חכמים להתרחק מן הכעס, עד שינהג עצמו שלא ירגיש אפלו בדברים המכעיסים אותו, עד שיעקר הכעס מלבו, וזהו דרך טובה. ודרך צדיקים: הם נעלבים ולא עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, ושומחים בייסורים. ועליהם הכתוב אומר (שופטים ה לא): "ואהביו כצאת השמש בגברתו" (שבת פח ב).

שער השלשה עשר

שער הרצון

הרצון. זו היא מדה טובה מאד, ואינה נמצאת אלא בנפש נדיבה ויקרה. ומי שיש בו מדת הרצון – הוא מסתפק בכל עניניו כפי מה שיגזר עליו הבורא יתעלה, ולא ירהר אחרי. ובעל המדה הזאת אינו מצפה אל הגדלה ואל הכבוד, אך רצונו ודעתו לסבל. ולא יתירעם על עניניו, ולא יקצף על השם יתעלה לומר: למה עשה השם יתברך כך וכך? ומן המדה הזאת: השמח בחלקו. וכבר ידעת מעלת המדה וגדלתה.

וכשאדם הצדיק רוצה בבני אדם, ובני אדם רוצים בו – גם המקום רוצה בו. וגם שונאיו משלימים אתו, כדכתיב (משלי טז ט): "ברצות ה' דרכי איש, גם אויביו ישלם אתו". וכמו שידעת מרצות אבימלך באברהם, ומשהשלימו אתו (בראשית רבה נד א). ונאמר (משלי טז טו): "באור פני מלך חיים, ורצונו כעב מלקוש". ראה מה הגיע למרדכי כשרצה בו אחשוורוש, ומה הגיע ליוסף כשרצה בו פרעה. אם מגיע גדלה כזאת למי שרוצים בו בני אדם, כל שכן וכל שכן מי שרוצה בו הקדוש ברוך הוא – כמה מעלתו גדולה. לכן יטריח אדם עצמו לעשות המצות, ואז ירצה בו השם יתברך. ואמר החכם: כל מי שיש בו זאת המדה – יעשיר. ומן מדת הרצון באה

המחלה והסליחה, שהוא מתרצה למי שפשע בו ומעביר על מדותיו, כי המעביר על מדותיו – תפלתו נשמעת.

ומאד מאד מדה נאה היא לאדם, שיהא מלא רצון, ומבטל דעתו מפני דעת חברו. ודבר זה גורם שהוא נאהב לכל, כשהוא עושה כרצון איש ואיש. והאיש הזה קרוב מאוד לדרך התשובה, כי כשהוא אוהז במעשה הרע ובא חברו להוכיחו – הוא מתרצה מיד לעזב הרע, וחוזר למוטב. נמצא שיש לו נחת רוח בעצמו, כשהוא מודה ועוזב דרכיו הרעים, וגם יש נחת רוח לחבריו המתחברים אתו. וכן אמר שלמה (משלי כט): "ושמע לעצה חכם" – אינו רוצה לומר לשמיעת האזן לבד, אלא "שומע" פרושו שהוא שומע לעצת חכם ומתרצה לעשות כאשר יגיד לו החכם.

נמצא שכל התורה כלולה במדת הרצון, וכן כל התוכחות וכל הברכות. כיצד? בשעת מתן תורה כתיב (שמות יט ה): "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי, ושמרתם את בריתי, והייתם לי סגלה מכל העמים". כך הפרוש של "שמוע תשמעו": תקבלו עליכם ותתראו. והם השיבו "נעשה ונשמע" (שם פסוק ח) – ונתראו. לענין הקללות נאמר (דברים כח טו): "והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך, לשמר לעשות את כל מצותיו וחקותיו"; וכתוב (דברים יא כז-כח): "את הברכה, אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם... והקללה אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם...". וכל ה"שמיעות" הללו אין פרושן שמיעת האזן בלבד, אך רצה לומר שיתראו לעשות. וכן מצינו ביצחק אבינו עליו השלום, שנתרצה אל אמו ושמע לעצתה לענין הברכות, ונתרצה לשמע אל אביו ואל אמו ולקח אשה על פיהם – לכן זכה ויצאו ממנו שנים עשר שבטים. וכתוב (משלי א לג): "ושמע לי ישכן בטח, ושאנן מפחד רעה".

ארכע שמיעות הם: יש שומע והפסיד, יש שומע ונשכר; ויש לא שומע ונשכר, ויש לא שומע והפסיד.

שומע והפסיד – זה אדם הראשון, שנאמר (בראשית ג יז): "ולאדם אמר: כי שמעת לקול אשתך". ומה הפסיד? שנאמר (שם פסוק יז): "כי עפר אתה, ואל עפר תשוב".

שומע ונשכר – זה אברהם אבינו, שנאמר לו (בראשית כא יב): "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה". ומה נשכר? שנאמר לו (שם): "כי ביצחק יקרא לך זרע".

לא שומע ונשכר – זה יוסף, שנאמר (בראשית לט י): "ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה". ומה נשכר? "ויוסף הוא השליט על הארץ" (שם מב, ו).

לֹא שׁוֹמֵעַ וְהַפְסִיד – אֵלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמָר (ירמיהו ז כו): "וְלֹא שָׁמְעוּ אֵלַי, וְלֹא הָטוּ אֶת אָזְנָם". וּמָה הַפְסִידוֹ? "אֲשֶׁר לַמּוֹת לַמּוֹת, וְאֲשֶׁר לַחֲרָב לַחֲרָב" (שם טו ב); וְנֶאֱמָר (ישעיהו א יט): "אִם תֵּאָבֹדוּ וְשָׁמַעְתֶּם טוֹב הָאָרֶץ תֹּאכְלוּ".

בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה נִהְרַג בְּשִׁבְלִי שְׁלֵא שָׁמַע, דְּכָתִיב (דברים כא יט-כא): "וְתַפְּשׁוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ, וְהוֹצִיאוּ אוֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל שַׁעַר מִקְמוֹ. וְאָמְרוּ אֵל זִקְנֵי עִירוֹ: בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֵה, אֵינֵנוּ שׁוֹמְעֵם בְּקִלְנוֹ, זֹלִל וְסָבָא. וְרָגְמָהוּ כָּל אַנְשֵׁי עִירוֹ". וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל נֶאֱמָר (שם ט ז): "מִמָּרִים הֵייתֶם עִם יי". וְעוֹד כְּתִיב עַל שְׁלֵא רָצוּ לְשָׁמַע (שמות לד ט): "כִּי עִם קָשָׁה עָרַף הוּא". וְאַחֲרֵי שֶׁהִפְלֵ תְלוּי בַּמִּדֶּת הָרָצוֹן, לִכְן יִטָּה כָּל רָצוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): עֲשֵׂה רָצוֹנוֹ כְּרָצוֹנְךָ, כְּדִי שִׁיעֲשֵׂה רָצוֹנְךָ כְּרָצוֹנוֹ.

כָּלְלוּ שֶׁל דָּבָר: לֹא יִתְעַקֵּשׂ אָדָם, וְלֹא יִקָּשֶׁה עָרְפוֹ נִגְדַּ מוֹכִיחֵיו, וְנִגְדַּ מִי שֶׁמוֹרֵה לוֹ דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל; אֵךְ יִתְרַצֶּה לָהֶם, וְיִקְבֹּל דְּבָרֵיהֶם בְּרָצוֹן נָפֶשׁוּ. כִּי עַל הָעֲקָשִׁים נֶאֱמָר (משלי כב ה): "צִנִּים פָּחִים בְּדֶרֶךְ עֲקֹשׁ, שׁוֹמֵר נִפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם"; וְנֶאֱמָר (שם יז כ): "עֲקֹשׁ לֵב לֹא יִמָּצֵא טוֹב". וּבִכְמָה מְקוֹמוֹת נִשְׁתַּבְּחוּ הַחֲפָצִים לְשָׁמַע אֶל דְּבָרֵי תוֹרָה, דְּכָתִיב (תהלים א ב-ג): "כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוֹ, וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה. וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלָגֵי מַיִם, אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ". וְכָתִיב (שם קיב א): "אֲשֶׁרִי אִישׁ יֵרָא אֶת יי, בְּמִצְוֹתָיו חִפֵּץ מְאֹד" – אֵינוֹ אוֹמֵר אֶלֶּא "חִפֵּץ", רוֹצֵה לוֹמַר: שִׁישִׁים אָדָם חִפְצוֹ עַל הַמִּצְוֹת.

אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ: לַעֲתִיד הַכֹּל עֲתִידִים לִהְיוֹת תְּמִיחִין כִּנְגֵד מִי שֶׁשָּׁמַע לֵאלֹהִים, וְאוֹמְרִים: מִי הוּא זֶה? שֶׁפְּלוּנִי שְׁלֵא קָרָא וְלֹא שָׁנָה – וְהָרִי הוּא יוֹשֵׁב עִם הָאֲבוֹת וּמִשִּׁיחַ עִמָּהֶם? וְהֵאלֹהִים יֹאמַר לָהֶם: מָה אַתֶּם תְּמַהִים? לֹא זָכוּ אֵלֹהֵי אֶלֶּא מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמְעוּ אֵלַי, שֶׁנֶּאֱמָר (משלי טו לא): "אֵזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים, בִּקְרִיב חֲכָמִים תִּלִּין".

אֵף עַל פִּי שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת טוֹבָה מְאֹד, אֵל יִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ אֶצֶל הָרָשָׁעִים, וְאֵל יִתְרַצֶּה לָהֶם. וְיִסִּיר רָצוֹנוֹ מִכָּל הַדְּבָרִים הָרָעִים, וּמִכָּל מַה שֶׁהִזְהִירָה הַתּוֹרָה עָלָיו; אֵךְ יִתְרַצֶּה לְמִי שֶׁהִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא רוֹצֵה בּוֹ, דְּכָתִיב (תהלים קמו יא): "רוֹצֵה ה' אֶת יִרְאָיו". וְיִשִּׁים רָצוֹנוֹ עַל הַמִּצְוֹת, אֵף עַל פִּי שֶׁהֵם קָשׁוֹת עָלָיו מְאֹד – יִשִּׁים רָצוֹנוֹ עָלֵיהֶם עַד שִׁיִּהְיוּ חֲבִיבוֹת עָלָיו. כִּי אֵף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָשָׁה בְּעֵינֵי אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם לְשַׁחֵט אֶת בְּנוֹ יִחִידוֹ, בְּטֵל רָצוֹנוֹ מִפְּנֵי רָצוֹן הַבוֹרָא יִתְעַלָּה, וְהַשְׁכִּים וְעָשָׂה בְּזִרְיוֹת, וּבִנְפֶשׁ חִפְצָה וּבְאֻהָבָה. אֲבָל מִי שִׁישִׁים רָצוֹנוֹ וְחִפְצוֹ בְּמַעֲשֵׁים הָרָעִים,

וּמִתְרַצָּה בְּרָשָׁעִים וּבִמְעַשֵּׂיהֶם, וּמוֹאֵס בְּצַדִּיקִים – אוֹתוֹ הָרָצוֹן מְבִיא אוֹתוֹ לְשֹׂאוֹל תַּחְתִּית. וְעַלֵּיהֶם נֶאֱמַר (ישעיהו ה ב): "הוּא הָאֱמָרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע"; וְאוֹמֵר (משלי יז טו): "מִצַּדִּיק רָשָׁע וּמִרָשָׁע צַדִּיק, תוֹעֵבֶת ה' גַּם שְׁנִיהֶם".

כָּל מִי שְׂרֹוֹצָה לְהַכְנִס בְּעַמֶּק הַחֲסִידוֹת וּבְעַמֶּק הַיְחוד, לְהַפִּיר הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, אֵין זֶה יָכוֹל לְהִיּוֹת אֶלָּא אִם כֵּן הוּא חָכֵם, וְנָבוֹן, וְנֶפֶשׁ רָצוֹן בְּלֹא כַּעַס. כְּתִיב (משלי ח לב): "וַעֲתָה בָנִים שִׁמְעוּ לִי, וְאֲשֶׁרִי דִרְכֵי יִשְׁמְרוּ". אָמַר הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ לְיִשְׂרָאֵל: אֵינִי מִבְקֵשׁ מִכֶּם אֶלָּא שֶׁתִּשְׁמְעוּ לִי. אִם שִׁמְעַתֶּם אֵלַי, אֲנִי אֶקִּים מֶה שֶׁנִּתְנַבְּאוּ הַנְּבִיאִים "אִם תֵּאָבֹדוּ וְשִׁמְעַתֶּם, טוֹב הָאָרֶץ תֵּאָכְלוּ" (ישעיהו א יט), וְכְתִיב (משלי ח לד): "אֲשֶׁרִי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי". לָכֵן יִשִּׁים דַּעְתּוֹ אֶל רָצוֹן הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, וְלֹא יִבְעֹט בְּרִבּוּתוֹ וּבְמִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְכֵן נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים יז ט-יב): "וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם, וְאֵל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם, וְדִרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט. וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ... לא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ יָמִין וּשְׂמָאל. וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְדוֹן, לְבִלְתִּי שִׁמֵּעַ אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשִׁרְתָּ שֵׁם אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט, וּמִתְּ הָאִישׁ הַהוּא וּבַעֲרַתְּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל". מִכָּל אֵלֶּה נִדַּע, אֲשֶׁר מִדַּת הָרָצוֹן גְּדוּלָּה, אֲשֶׁר כָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בָּהּ. אֶפְלוּ אָמְרוּ לָךְ הַחֲכָמִים עַל הַשְׂמָאל שֶׁהוּא יָמִין, וְעַל הַיָּמִין שֶׁהוּא שְׂמָאל – תִּתְרַצָּה לָהֶם לְשִׁמֵּעַ (ספרי דברים יז יא).

הַתְּבוּנָה שֶׁאֵנוּ מִתְפַּלְלִים בַּתְּפִלָּתֵנוּ: "וְתִהְיֶה לְרָצוֹן תְּמִיד עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ". הִנֵּה כָּל מַעֲשֵׂינוּ וְעֲבוֹדָתֵנוּ – כָּלֵם תְּלוּיִם בְּרָצוֹן הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ. וּבָעֵת שֶׁאֵין אָדָם מְשִׁים רָצוֹנוֹ וְחִפְצוֹ עַל מִצְוֹת הַשֵּׁם יִתְעַלָּה, אָף מִמֶּרָה כִּנְגִידוֹ, וּבוֹחֵר בְּמַעֲשֵׂים הָרָעִים אֲשֶׁר הִזְהִיר הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עָלָיו שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת – אֵיךְ יִרְצֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ בְּאִישׁ הַהוּא? אֵיךְ יִרְצֶה וְיַחְפֹּץ בְּאִישׁ אֲשֶׁר אֵינוֹ רוֹצֶה וְיַחְפֹּץ בּוֹ? וְלַעֲוֹלָם לֹא יִהְיֶה אָדָם סֶרֶכֶן נֶגֶד הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ וּרְבוּתוֹ, כִּי בִכָּךְ נִשְׁתַּבַּח חָכֵם אֶחָד: מִיָּמִי לֹא עֲבַרְתִּי עַל דְּבָרֵי חֲבֵרִי! יוֹדַע אֲנִי בְּעֶצְמִי שֶׁאֵינִי כֹהֵן, אִם אָמְרוּ לִי חֲבֵרִי "עֲלֶה לְדוֹכֵן!" – הֵייתִי עוֹלָה (שבת קיח ב). וְאֵין צָרִיךְ לְהֶאָרִיךְ בַּמִּדָּה הַזֹּאת, כִּי הִיא כְּלוּלָה בַּמִּדַּת הָאֱהָבָה וְהַשְׂמָחָה.

אֵין בְּעוֹלָם טוֹב כְּשִׁמְעִיעָה. וְכֵן אָמְרוּ (שמות רבה כז ט): נִפְלֵ אָדָם מִן הַגֵּג וְנִשְׁתַּבְּרוּ אֲבָרָיו – צָרִיךְ רִטְיָה וְתַחֲבֻשַׁת עַל כָּל אֶבֶר וְאֶבֶר מֵאֲבָרָיו, וְעֵצִים מֵעֲצָמָיו. וְהַחֹטֵא אֲשֶׁר יִחָטֵא בְּכָל אִיבָרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א 1): "מִכָּךְ רָגַל וְעַד רֹאשׁ אֵין בּוֹ מֵתָם" – וְהִנֵּה הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ מֵרַפָּא כָּל אִיבָרָיו בְּרִטְיָה אַחַת, וְהִיא שְׁמִיעַת הָאָזֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נה ג): "הִטּוּ אָזְנוֹכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שִׁמְעוּ וְתַחֲי נַפְשְׁכֶם".

שער הארבעה עשר

שער הקנאה

הקנאה היא ענף מן הפעס. ואין אדם נמלט ממנה, כי אנחנו רואים אשר כל בני אדם נמשכים איש אחר רעהו, כי כאשר הוא רואה שחברו קונה קנין מעניני העולם – הן ממני מאכלים, הן ממני בגדים, אם בונה בית או מאסף ממון – אז הוא טורח להשיג כמוהו, כי הוא חושב: חברי יש לו זה, גם לי יהיה כן. ודבר זה רמז שלמה המלך (קהלת ד ד): "וראיתי אל כל עמל, ואת כל כשרון המעשה, כי היא קנאת איש מרעהו".

מי שהמדה הזאת מתגברת עליו, הוא מגנה מאד. כי הקנאה מביאה לידי חמוד, כי כשאדם אינו נותן על לבו ומקנא מה שיש בידי אחרים – אז אינו חומד. אבל בעת אשר ימשך לבו, ומקנא במה שיש ביד אחרים – אז הוא חומד. והתורה אמרה (שמות כ יד): "לא תחמד". וכשהוא חומד – אז הוא גוזל, כדכתיב: "וחמדו שדות וגזלו כרמים".

ואדם אשר החמדה מתגברת בו, הוא קרוב לעבר על עשרת הדברות. כי מעשה באיש אחד, והיה לו שכן רשע, והיה כהל מפקסין ביניהם. והיה הרשע חומד את אשתו וקצת מחפציו. יום אחד ערב שבת שמע שהיה האיש אומר לאשתו: "רוצה אני לצאת לסחורה", וכן עשה. מה עשה אותו רשע? הלך בליל שבת ושבר הכהל שהיה מפקסין ביניהם – הרי עבר על "זכור את יום השבת לקדשו". הלך ואנס את האשה שהיה חומד, ושכב עמה – הרי עבר על "לא תנאף". ואחר כך כשהתחיל לגזל את הממון צעקה האשה, ועמד עליה להרגה – הרי עבר על "לא תרצח". וכשגנב וגזל מה שחמד – הרי עבר על "לא תגנב". ו"לא תחמד". למחר עמדו אביו ואמו והוכיחו אותו, עמד עליהם והפם – הרי עבר על "כבוד את אביך ואת אמך". ואחר כך הובא לפני בית הדין, והעיד הוא עם חברו בליעל שאלו החפצים שלקח הם משכון שלו, והיו ממשכנים לו מיד בעל האשה, וחזר והאמינם לו, ולא יכול להוציאם מידו, עד עכשיו ששברו הלסטים את הכהל שביניהם והרגו האשה, וכששמע האיש ההריגה, נכנס גם הוא ולקח עבוטו – הרי עבר על "לא תענה". ובכל מקום שהיה בא, היה נשבע שלא פשע כלל – הרי עבר על "לא תשא". לסוף נגלתה רעתו ונתפרסמה פשיעתו, ומחמת הבושה יצא לתרבות רעה וכפר באלהים חיים – הרי עבר על "אנכי ה' אלהיך". ולבסוף היה אדוק בעבודה זרה ומשתחוה

לו – הרי עבר על "לא יהיה לך אלהים אחרים" ו"לא תשתחוה להם ולא תעבדם".
וכל זה גרם לו החמוד. נמצא שהחומד קרוב לעבר על כל התורה כלה.

אף יש דרך אחרת להשפיל ולהבין איך הקנאה והחמידה מקלקלות מאד. והוא
על דרך שאמר שלמה עליו השלום (משלי כג יז): "בני אל קנא לבך בחטאים, כי אם
ביראת ה' כל היום". כשאדם מקנא בחוטאים ורואה עשרם והצלחתם, ורואה
צדיקים מתדלדלים ומתסירים ביסורים, ומתוך כך תגעל נפשו ביראת האלהים
ומשפטיו וחקיו, וימאס לו מדי תורה ומקימיה, כענין שנאמר (מלאכי ג יג-טו): "חזקו
עלי דבריכם אמר יי, ואמרתם מה נדברנו עליך? אמרתם שוא עבד אלהים, ומה
בצע כי שמרנו משמרתו, וכי הלכנו קדרנית מפני יי צבאות? ועתה אנחנו מאשרים
זדים, גם נבנו עשי רשעה, גם בחנו אלהים וימלטו". וזה הדרך מביא הוללות
בדעת בני אדם, וישיב לבם אחרנית בראותם רשע וטוב לו וצדיק ורע לו; ומתוך
כך הולכים בשרירות לבם ואומרים: פלוני ופלוני עושים כך וכך והם עשירים,
וכן נעשה גם אנחנו, ומה שיקרה להם יקרה גם לנו! וכל זה מחמת קנאה, שמקנא
ברשעים וחומד עשרם ושלותם, ולפיכך פורקים מעליהם על המצות. אבל
הצדיקים אינם מקנאים ברשעים, ואינן חומדים ממונם ולא שלותם, כי יחשבו
שעשרם שמור להם לרעתם, ושלותם – להאכידם מרב טוב הצפון לצדיקים.
ויחשבו שעני הצדיקים ודוחקם – כדי לצרפם וללבנם, ולהגדיל מעלותם לעולם
הבא. ואין ספק: מי שחושב כך לא יחמד ולא יקנא. אלא ישמח בראותו שלות
הרשעים, ויאמר: אם למכעיסיו כך, לעושי רצונו לא כל שכן שיתן ויחזיר ויתן!

הקנאה באה מגריעות הנפש. אם הוא מקנא בפינו של אדם, או בגבורתו או בעשרו
– הרי אינו חפץ במה שגזר עליו הבורא יתברך. וזה דומה לעבד שיש לו תלונות
על מעשה אדוניו, ואינו מתרצה בענין אדוניו – אין זה עבד נאמן. וכל שכן שאין
להתרעם על הבורא יתברך, אשר כל מעשיו ישרים ונכוחים, שאין להרהר אחריו.

מן הקנאה תבוא מחלקת. כמו שתראה בקרח, שקנא בכבוד אליצפן בן ציאל,
ומתוך כך נאבד הוא וסיעתו, אפלו יונקי שדים (במדבר רבה יח). הקנאה לבני אדם
כחלי הגוף, והיא מביאה שחפת. אמר החכם לבנו: השמר לך מן הקנאה, כי היא
נפרת בך: שפניך משתנים מרע לבך. ואותו האיש שאתה מקנא – הוא שמח בצרת
לבך. ולמה אתה תשמח את שונאך, וינקם בך?

המקנא חומס נפשו, כי הוא מתאבל תמיד ושכלו מתחסר. ומרב קנאה הטמונה

בקרבו – אין לבו פנוי ללמד ולהתפלל בכונה, ולעשות מעשים טובים. כל אדם מוצא טעם ערב במאכלו חוץ מן המקנא, שאינו טועם טוב במאכלו עד שתסור הטובה מחברו. לכל שנאה יש תקנה: שאם ישנא חברו עבור שגזל ממנו – תסור השנאה כשישיב לו הגזלה. כן כל שנאה התלויה בדבר, אחר שיתקן הדבר – תבטל השנאה, חוץ ממי ששונא חברו מחמת הקנאה.

אמר החכם לבנו: אל תקנא באחיק על אשר יש לו, כי הוא ינעם בחייו, ואתה תשבע דאגה וצער. ואמר החכם: לא נברא המקנא והחומד אלא לכעס. החכמים הראשונים היו מתפללים "שלא תהא קנאתנו על אחרים, ולא קנאת אחרים עלינו". למה היו מתפללים על אחרים בזאת המדה יותר ממדות אחרות? אלא כף הענין: כי הרבה בני אדם גורמים שיתקנאו בהם ויחמדו שדותם; לכך היו מתפללים על אחרים, כי אולי הם גורמים הקנאה לאחרים, והתורה אמרה (ויקרא יט יד): "ולפני עור לא תתן מכשל". לכן מדה טובה באדם שלא ילבש בגדים נאים ומשבחים יותר מדי, לא הוא ולא אשתו ולא בניו, וכן לענין המאכל ושאר ענינים, כדי שלא יקנאו בו אחרים. אף מי שהשפיע עליו הבורא יתברך עשר ונכסים – ינהה מהם לאחרים, לעשירים ולעניים, ויתנהג עמהם בנחת, ויעשה עמהם חסד. וכבר הארכנו בדבר, כמה טובה בזה שיהא נאהב לבריות. וכשהוא נאהב לכל אדם, אז לא יקנאוהו ולא יחמדו משלו. אף ראוי לאדם שיעלה אל המעלות הטובות, ויקנאוהו ויחמדו לעשות כמוהו.

ומי שנוהר שלא יקנא – אין גופו כלה, ואין התולעים שולטים בו, דכתיב (משלי יד ה): "ורקב עצמות קנאה". פרוש: מי שיש לו קנאה – עצמותיו נרקבים (שבת קנב ב). לכן יתרחק מן הקנאה ומן החמדה, ולא יחמד שום דבר ממה שביד אחרים. ולא יאמר: אחמד בעיני חברי, ואתן לו מעות עבור אותו ענין; שאם אין דעתו למכור עניניו – אז אסור לזה להפצירו, כי זה יתביש להשיב פניו ריקם, אם כן הוא כמו אנס. וכל שכן אם זה החומד איש נכבד, שאם ישאל שאלה אור פניו לא יפילו – שאסור לשאל מחברו מתנה אם אינו יודע שיתן לו בנפש חפצה.

משלו משל: חומד וקנאי פגע בהם מלך אחד. אמר להם המלך: אחד מהם ישאל דבר ממני וינתן לו, ולחברו בכפלים. הקנאי לא רצה לשאל תחלה, שהיה מתקנא אם ינתן לחברו בכפלים. והחומד היה מתאנה שניהם. דחק החומד את הקנאי לשאל: שאל לנקר לו עין אחת, ולחברו שתים.

כמה רעות תלויות בקנאה! נחש הקדמוני נתקנא באדם הראשון, וגרם מיתה לעולם, ועליו נגזר (בראשית ג יד): "על גחנך תלך, ועפר תאכל". וכן ראה מה ארע לקין, ולקרח, ולבלעם, ולדואג, ולאחיתפל, ולגחזי, ולאדוניה, ולאבשלום, ולעזיהו, שנתנו עיניהם במה שאינו שלהם: לא די מה שבקשו לא נתן להם, אלא אף מה שבבדם נטל מהם. מכל אלה ילמד האדם שיפרש מן הקנאה ומן החמדה; כי אפלו מה שבבדו אינו שלו, כי מחר בא ואיננו, ומה יועיל לו שאינו שלו?

שכר גדול יש לאדם הנזהר מן הקנאה ומן החמדה. כי ברוב העברות אם אדם עובר עליהם ומתביש, ומונע עצמו בשביל הבושה, מונע עצמו מן הגזלה והגנבה כי ירא שמה יתודע ויתגלה ויפרסמוהו, ויתביש ויפסיד הרבה. אבל הקנאה והחמדה הם בלב: אין אדם מכיר בו אם יחמד או יקנא – הרי דבר המסור ללב, ועל זה נאמר (ויקרא כה יז): "ויראת מאלהיך".

אף על פי שהקנאה היא מדה רעה מאד, יש מקום שהיא טובה מאד, והיא מדת עליונים: שישים קנאתו על יראת שמים, כענין שנאמר (משלי כג יז): "אל יקנא לבך בחטאים, כי אם ביראת ה' כל היום". ועל דרך זה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (בבא בתרא כא א): קנאת סופרים תרבה חכמה. כי אם יראה אדם שלומד, יתפש קנאה בלבו ויאמר: זה לומד כל היום, גם אני אעשה כן! וכן לענין כל המצות – יקנא כל אחד בחברו לתפש מעשה חבריו הטובים. אם יראה רשע ויש בו מדה אחת טובה – יקנאהו על אותה מדה, ויעשנה גם הוא. אבל המקנא בחברו שהוא עוסק בתורה ובמעשים טובים, ואינם מקנא בו שיחשב "זה עושה כך, גם אני אעשה כן"; אלא יחשב בלבו ויקנא בו מפני שיש בו מעלות טובות יותר ממני, מחמת כן הוא נכבד בעיני העולם יותר ממני, ומחשב תחבולות כדי לבטלו ולבלבלו מתורתו וממעשיו הטובים – הרי זאת הקנאה היא רעה גדולה, והוא חוטא ומחטיא, שתפו של ירבעם בן נבט.

לעולם יכבד אדם יראי שמים ועוסקים במצות, ויתן להם יד, ויסיע להם בגופו ובממונו. ואז יקנאו בו אחרים ויחשבו: אם גם אנחנו עושים כך – ויכבדו ויעזרו גם לנו. "ומתוך שלא לשמה בא לשמה".

אמר הקדוש ברוך הוא: קנא לי! שאלולי הקנאה – אין העולם מתקיים. לפי שאין אדם נוטע כרם, ואין אדם נושא אשה, ואין אדם בונה בית: כי כל אלו הענינים באים מחמת שאדם מקנא בחברו. אם יבנה בית – גם אחר ישים דעתו לעשות כן.

וכן לענין אשה, כל אחד מקנא בחברו. וכיון שקיום העולם תלוי בקנאה, ישים כל הקנאות לשם שמים: אם יבנה בית – יבנה בו חדר ללמד בו תורה, ושיהא ביתו בית ועד לחכמים, ולהכניס בו אורחים (אבות א ד-ה), ולעשות בו חסד לבני אדם. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שוחר טוב שם): אלולי שקנא אברהם אבינו, לא היה קונה שמים וארץ. ואימתי קנא? כשאמר למלכי צדק: כיצד יצאתם מן התבה? אמר לו: בצדקה שהיינו עושים שם. אמר לו: וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתבה, וכי עניים היו שם? והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ועם מי הייתם עושים צדקה? אמר לו: עם בהמות חיות ועופות. לא היינו ישנים, אלא היינו נותנים לפני זה ולפני זה לאכל ולשתות. ואותה שעה אמר אברהם: ומה אלו, אלולי צדקה שעשו עם בהמה חיה ועוף – לא היו יוצאים מן התבה. וכיון שעשו צדקה – יצאו. אף אני אעשה צדקה עם בני אדם, שהם בצלמו של אלהינו, על אחת כמה וכמה! אותה שעה "ויטע אשל" (בראשית כא לג), ראשי תבות: אכילה, שתיה, לוויה. ועל דרך זה ירבה אדם קנאה וישר.

וכן יקנא בחטאים וברשעים, להלחם כנגדם ולהוכיחם, כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין פא ב): הבויעל ארמית – קנאים פוגעים בו. משה קנא את המצרי, שנאמר (שמות ב יב): "ויך את המצרי" (שמות ב, יב). וכן מצינו באלהיו, דכתיב (מלכים א יט י'): "קנא קנאתי ליי אלהי צבאות, כי עזבו בריתי בני ישראל". וכן נאמר (במדבר כה יא): "בקנאו את קנאתי בתוכם". והשם יתברך נתן לו גמולו על כך, כמו שאמר (שם פסוק יב): "הנני נתן לו את בריתי שלום". ונאמר (דברים א יז): "לא תגורו מפני איש". מי שהוא ירא השם יתברך, ימסר נפשו על קדשת השם יתברך, שנאמר (שמות לב כו): "מי לה' אלי! ויאספו אליו כל בני לוי". ונאמר (במדבר כה ז): "וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, ויקם מתוך העדה, ויקח רמח בידו". וחובה על כל ירא שמים אשר הוא טהור לב, להעיר קנאה כי יראה: והנה יד השרים והסגנים במעל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בראשית רבה כו ה): כל פרצה שאינה מן הגדולים – אינה פרצה, שנאמר (עזרא ט ב): "ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה".

שער החמשה עשר

שער הזריזות

הזריזות היא מדה גדולה לתורה ולמצוות, וגם לענין תקנת העולם הזה. והיא מדת הצדיקים לעבודת הבורא יתברך.

ואמרו רבותנו זכרונם לברכה (פסחים ד א): זריזין מקדימים למצוות. והנה תראה באברהם אבינו בענין עקדה, שנאמר (בראשית כב ג): "וישכם אברהם בבקר..."; ואף על פי שהיה קשה לו לשחט את בנו יחידו – עשה רצון הבורא יתעלה בזריזות להשכים בבקר. ומי שעושה מעשיו בזריזות, בזה הוכחה גדולה שהוא אוהב את בוראו, כעבד האוהב את אדוניו ומזרז בעצמו לעשות רצונו. פי הזריזות תלויה בלב האדם, כשאדם מפנה לבו מכל המחשבות האחרות שיש בו, ותופס מחשבה אחת – אז הוא מזרז בלי ספק. כמו כן עשה אברהם, שהסיר מלבו אהבת בנו ואחז רצון בוראו, ובטל אהבת בנו מפני אהבת הבורא יתברך. ועל כן נזדרז להשכים, כי היתה דעתו קשורה באהבת הבורא יתברך בחשק גדול; על כן נשבע לו הקדוש ברוך הוא לזכר העקדה. כי יש בן אדם העושה עבור אוהבו דבר קשה לו מאד, ולבו נוקפו לעשות. אבל אברהם ויצחק שניהם עשו מחפץ לבם, פי מדרגת האהבה היתה גדולה מאד בלבם; ושניהם נתדבקו עם השם יתברך בידיעתם, עד שנתחדו ביחוד גדול. כי כל כוננתם היתה לפרסם יחוד הבורא יתברך בעולם, ולישר בני אדם לאהבתו. ובעת שעשו באהבה עבודת השם יתעלה ומצוותיו – נתבטל כח גופם, ונתדבקה דעתם באהבת הבורא יתברך יוצר עולם. לכן עשו שניהם בזריזות.

ואתה צריך לדעת, כי מדת הזריזות היא תחלה לכל המדות. כי אין האדם יכול להיות תדיר על הספר, כי צריך לאכל ולישן ולעשות צרכיו. לכן צריך זריזות וזהירות, לחזור לספרו וללמד. ואל יחשב: עוד היום גדול והשנה גדולה! כי על זה אמרו חכמנו זכרונם לברכה (אבות ב ד): אל תאמר "לכשאפנה אשנה", שמא לא תפנה. גם אל יאמר אדם: "עת ערב הוא כבר, אם אלוך ללמד אצטרך לעמד מיד להתפלל." כי טובה שעה אחת ללמד, ואפלו דבור אחד, מכל דבר שבבעולם. ועל זה נאמר (משלי כח ט): "מסיר אָזְנוֹ מִשְׁמַע תּוֹרָה, גַּם תִּפְלֹתוֹ תוֹעֵבָה". וכן כתיב (תהלים קיט עב): "טוב לי תורת פיך, מאלפי זהב וכסף". וכן נאמר (שם פד יא): "כי טוב יום בחצריך מאלף" – אמר הקדוש ברוך הוא: טוב לי יום אחד שאֵתָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה,

מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח (שבת ל א).

אמר רבי פינחס בן יאיר: זהירות מביאה לידי זריזות, וזריזות מביאה לידי נקיות, ונקיות מביאה לידי טהרה, וטהרה מביאה לידי פרישות, ופרישות מביאה לידי קדושה, וקדושה מביאה לידי ענוה, וענוה מביאה לידי יראת חטא, ויראת חטא מביאה לידי חסידות, וחסידות מביאה לידי רוח הקדש, ורוח הקדש מביאה לידי תחית המתים. ותחית המתים מביאה לידי אליהו הנביא זכור לטוב (ירושלמי שקלים ג א). בוא וראה כמה גדול כח הזריזות, שמביאה לידי דברים הללו! לכן יהא אדם זהיר וזריז לכל המצות, ולרוץ אל הספר ללמד, להשכים ולהעריב. מדת הזריזות היא תכשיט לכל המצות, והיא מתקנת כלם.

ועתה יש לך להבין בדברים הנוהגים תמיד בני אדם להתעצל בהם. כגון אם צריך אתה לראות שום דבר בספר, השתדל לחפש הענין שתחפץ, ותהיה זריז לילך ולשאל ממי שיודע הדבר. אם יבוא עני לביתך לבקש לחם, אל תאמר: "לא אוכל לילך ולהביא הלחם", אף תלך בזריזות להביא. אם תבוא לטל ידך, ויש לך מים מועטים או מאוסים, או אם הפלי אינו כשר כל כך כגון שיש בו סדק, ואתה רעב לאכל – אל תביאך תאותך להקל בנטילה, אלא הזדרז להביא מים וכלי הראוי לנטילה. וצריך זריזות ביותר שלא ישהה נקביו גדולים וקטנים אפלו רגע אחד, שלא יעבר על (ויקרא כ כה) "לא תשקצו" (מכות טז ב). גם המשנה נקביו – מביא עליו חלאים גדולים (בכורות מד ב). וצריך זהירות וזריזות לשמר עצמו בנקיות, שיהיו בגדיו נקיים וגופו נקי, לרחץ פי הטבעת אחר שעשה צרכיו, דאי אפשר להתקנח יפה בלי מים. גם צריך זריזות לעושה צרכיו בלילה ליד מטתו, ויקום ויטל ידיו, וילך במקום נקי לברך "אשר יצר". אם רוצה לשתות מים – יקום ויטל ידיו, וילך למקום נקי, ויברך על המים תחלה וסוף. אם הוא על מטתו ושומע קול רעם או רואה ברקים, שיעמד ויטל ידיו ויברך. גם צריך לקום ממטתו, ולהעביר תנומה מעפעפיו, ולהשכים ללמד תורה.

וצריך זריזות לפרש ממחשבותיו הגרועות, כגון הקנאה, והשנאה, והרהורי נשים, דכל אלה צריכים זריזות גדולה ביותר מאד, להטות כל המחשבות אחר רצון הבורא יתברך. אם יבוא לו שום צער מאבוד ממונו, או במיתת אוהבו, או יסורין – צריך זריזות מאד להגביר במחשבותיו לאהבת צור עולמים, לבטל הצער מלבו. ויהיה לבו זך להצדיק האל יתברך בדיניו ובמשפטיו לקבלם מאהבה, ולהתדבק

בתורה ובתפלה ובמעשים טובים, ולהתחזק בכל כונתו לאל עליון.

כללו של דבר: יבדק אדם עצמו איזו עברה הוא רגיל בה, וימהר לעשות גדרים להזהר ולהשמר מפניה. גם יבדק עצמו באיזה מצוה הוא מתרפה, ויבין תחלה מה גורם לו שהוא רפוי ממנו. כגון אדם בטלן – יבין תחלה שהבטול בא מדברים בטלים, ומי שקובע עצמו לדברים בטלים – הוא מתבטל מתורה ומתפלה ומכל טובה. ויהא זריז להסתלק מן המדברים דברים בטלים, ולא יתחבר עמהם – בזה יש לו רפואה למחלתו. וכן יעשה לכל המדות הגרועות: יבין מתחלה על היסוד הגרוע, ויגרס אותו, ויסיר מעיניו החשף המחשיף אור נפשו. ולכל זה צריך זריזות לסלקם, כי אם יתעצל לעקר ולשרש אותן המדות – אז יעשו בלבו שרש ענף שלא יוכל לקצצם.

ויהיה זריז לבקש שלום ולרדף אחריו, שנאמר (תהלים לד טו): "בקש שלום ורודפהו". ויהיה זריז לבקש ידיעת התורה וידיעת הבורא יתברך, דכתיב (הושע ו ג): "נרדפה לדעת את יי". וכן אמרו חכמים (אבות ד ג): "הוי גולה למקום תורה. ויהיה זריז לבקש צדקה, דכתיב (דברים טו ב): "צדק צדק תרדף"; וכתיב (ישעיהו נא א): "שמעו אלי רדפי צדק מבקשי יי". וצריך זריזות לכתב ספרים אשר הוא צריך ללמד מהם. או כשיראה או כשישמע שום דבר חדוש – יהיה זריז לכתבו, ולא ימתין עד שישכח מלבו.

אמר רבי יהודה בן תימא: הוי עז כנמר וקל כנשר, רץ כפזי וגבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים (אבות ה ב). ראה איך הזהירו לעשות עצמו קל וגבור על המצות! וכן אמר דוד (תהלים קיט ט): "חשתי ולא התמהמהתי לשמר מצותיך". וכן דרשו רבותינו זכרונם לברכם: "ושמרתם את המצות" (שמות יב יז) – אל תקרי "מצות" אלא "מצות": אם תבוא מצוה לידיך אל תחמיצנה, אלא עשה אותה מיד.

וצריך מאד קלות וזריזות וגבורה להלחם נגד הרשעים, להיות אביר לב כמשה רבנו עליו השלום, שאמר (שמות לב כז): "שימו איש חרבו על ירכו". ובפינחס נאמר בו (במדבר כה ז): "וירא פינחס... ויקח רמח בידו". לכן הזהר בעצמך להיות זריז מאד להפרד מחברת רשעים, שלא להיות בעצתם ובהסכמתם. ועל הכל צריך זריזות לעשות תשובה: יחיש ולא יאחר בדרכי תשובה, ולא יהא שעה אחת רשע לפני המקום יתברך. ראה איך משרתי המלכים והשרים זריזים הם בשלחותם

ובעבודתם - כל שכן שיש לזהר ולהזדרז לעשות עבודת מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא.

אף על פי שהזריזות טובה מאד, יזהר שלא ימהר בעבודתו יותר מדי. כי הרוכב במהירות - הוא קרוב מאד להכשל. וכן מי שהוא רץ במהירות - הוא נופל. ולא יתכן לתקן מעשה מתקן בבהלה, אבל במתון יתקנו הענינים. וכן אמרו רבותינו (אבות א א): "היו מתונים בדין". והזריזות: שיהא נעור לבו, ויקיץ מחשבותיו, ויקלו אבריו למלאכתו; אף לא ימהר בשום ענין. וכל אלו הענינים צריכים חכמה גדולה, מתי ימהר ומתי יאחר.

ואף על פי שמדת הזריזות טובה מאד, מיהו לא יהא זריז לרדף אחר תאוותיו, ולטרוח אחר הנאותיו, ולרדף אחר מעשיו הרעים. כי כאשר הזריזות לענין התורה מביאה את האדם למעלה עליונה - כך הזריזות לענין העברות מביאה האדם לשאול תחתית. וכאשר צריך זריזות לתורה - כך צריך זריזות לענין העולם הזה: שיהא זריז במלאכתו. ויש הצלחה גדולה למי שעושה עניניו בזריזות. לכן בן אדם, תהיה זריז לשני עולמים, ועשה מלאכתך, שהוא צרכי העולם הזה - בזריזות, כדי שתפנה מהרה למלאכת שמים.

שער הששה עשר

שער העצלות

העצלות היא מדה רעה מאד. מי שזאת המדה גוברת בו, עניניו מקלקלים מאד בעולם הזה ובעולם הבא. ועליו אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כד ל-א): "על שדה איש עצל עברתי, ועל כרם אדם חסר לב. והנה עלה כלו קמשנים, פסו פניו חרלים, וגדר אבניו נהרסה". דמה חכמת העצל לשדה איש עצל: כי כמו שדה - איש עצל לא די לו שאינו מגדל תבואה, מפני שאינו עובד אותו פראוי, אלא מגדל אף דברים גרועים, כגון חרולים וקמשונים שהם מזיקים לתבואה. ואפלו אם היה טורח בשדהו עד שתגדל התבואה - יפסיד הכל מחמת עצלותו. כי גדר אבניו נהרסה, והוא עצל ואינו מתקן הגדר, ומתוך כך יכנסו הבהמות והגנבים ולוקחים הכל. ואמר "גדר אבניו נהרסה" - אף על פי שגדר אבנים חזקה מאד, מכל מקום הוא נהרס מחמת עצלותו, שלא תקן חסרונה קודם שנפלה בלה. בן ענין העצל בתורה ובמצות: כי העצלים אוהבים מנוחה, ומתוך כך המצות קשות עליהם, ולמוד התורה כבדה על נפשם, ויברחו מבתי המדרשות אל מקום מנוחתם.

וכשֶׁהֵם יושבים בבית הכנסת הם ישינים, כַּעֲנִיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט טו): "עֲצֹלָה תִפִּיל תִרְדָּמָה"; כִּי הַעֲצָלוּת מְבִיאָה שִׁנָּה בְּטַבַּע הָאָדָם. וְכֵבֶד הַזֵּהִיר שֶׁלָּמָּה הַמֶּלֶךְ עָלִיו הַשָּׁלוֹם (שם ו'): "מַעֲט שָׁנוֹת, מַעֲט תְּנוּמוֹת, מַעֲט חֶבֶק יָדַיִם לִשְׁכָּב".

לֹא דִי לַעֲצֹל שְׁלֹא יִגִּיעַ לִידִיעַת הַתּוֹרָה, כִּינֹן שְׁאִינוּ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כְּרָאוּי, אֲלֵא אֶפְלוּ מִחֲמַת הַעֲצָלוּת מַעֲלָה בְּלָבוֹ סְבָרוֹת שֶׁל טְעוּת. כִּי הַעֲצֹל יוֹרָה הֵתֵר לַעֲצָמוֹ וַיֹּאמֶר: "טוֹב לִגּוֹף הַמְּנוּחָה כְּדִי שִׁיתְחַזֵּק, כִּי כְּשֶׁאָדָם חֲזָק הוּא יָכוֹל לַעֲשׂוֹת יוֹתֵר מִן הַחֲלָשׁ". וּמִטָּה אֲזַנִּי לְדִבְרִים בְּטָלִים, וַאֲמַר שְׁבֻזָּה יִהְיֶה לָּבוֹ פְּתוּחַ. נִמְצָא שֶׁהַעֲצָלוּת גּוֹרֶמֶת שִׁיתְחַפֵּשׂ סְבָרוֹת, לוֹמַר שֶׁעוֹשֶׂה מַצּוֹה בַּהֲתַבָּטְלוֹ מִן הַתְּלִמּוּד. אֵף עַל פִּי שְׁזֹאת הַסְּבָרָא הִיא אֲמֵת, שְׁטוֹב לָנוּחַ כְּדִי לְהִתְחַזֵּק, אוֹ לִשְׁמַע מִלִּי דְּבִדְיָחוּתָא לְפִתְחַ הַלֵּב – זֶהוּ דּוֹקָא לָאָדָם הַזֵּרִיז וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה כְּרָאוּי. כִּי אֵין כַּח הָאָדָם כַּכַּח הָאֲבָנִים, אוֹ שִׁיְהִי עֲצָמוּתוֹ כִּנְחָשֶׁת לְטֶרֶחַ תְּמִיד, וּפְעָמִים צָרִיךְ לָנוּחַ כְּדִי שִׁיתְחַזֵּק. אֲבָל הַעֲצֹל מִיִּשְׁרָאֵל זֹאת הַסְּבָרָא, וְנִמְשָׁךְ אַחֲרֶיהָ עַד שִׁיתְבַּטֵּל מִכָּל וְכָל. וְלַעֲוֹלָם בְּכָל הַמַּצּוֹת שִׁישׁ בָּהֶן טֶרֶח – יַעֲשֶׂה סְבָרָא לְפִי הַעֲצָלוּת לְהִתְבַּטֵּל מִן הַמַּצּוֹה. כִּלְלוֹ שֶׁל דָּבָר: הַעֲצֹל יִטָּה כָּל סְבָרוֹתָיו לְצַד הַעֲצָלוּת.

הַעֲצֹל הוּא רַךְ הַלֵּבָב, וְאִינוּ גוֹלָה לַמָּקוֹם תּוֹרָה. וְעָלִיו אָמַר שְׁלָמָה הַמֶּלֶךְ שְׁבַעֲה דְּבָרִים (דְּבָרִים רַבָּה ח ו'). כִּיצַד? אוֹמְרִים לַעֲצֹל: "רַבָּךְ בְּעִיר, לֵךְ וְלִמַּד תּוֹרָה הֵימָנוּ!" וְהוּא מְשִׁיב לָהֶם: "מִתִּירָא אֲנִי מִן הָאָרִי שְׁבִדְרָךְ", שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כו יג): "אֲמַר עֲצֹל שַׁחַל בְּדֶרֶךְ". אוֹמְרִים לוֹ: "רַבָּךְ בַּתּוֹךְ הַמְּדִינָה, עֲמַד וְלֵךְ אֲצִלּוֹ!" וְהוּא מְשִׁיב לָהֶם: "מִתִּירָא אֲנִי שְׁלֹא יָבוֹא אָרִי בַּתּוֹךְ הָרְחוּבוֹת", שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "אָרִי בֵּין הָרְחוּבוֹת". אוֹמְרִים לוֹ: "הָרִי הוּא דֶּרֶךְ אֲצִל בֵּיתְךָ!" וְהוּא מְשִׁיב לָהֶם: "הָאָרִי בַּחוּץ", שֶׁנֶּאֱמַר (שם כב יג): "אֲמַר עֲצֹל אָרִי בַּחוּץ, בַּתּוֹךְ רְחוּבוֹת אֲרָצְךָ". אוֹמְרִים לוֹ: "הָרִי הוּא בַּתּוֹךְ הַבֵּית". וְהוּא מְשִׁיב לָהֶם: "וְאִם הוֹלֵךְ אֲנִי וּמוֹצֵא הַדֵּלֶת נַעֲוִלָה, אֲנִי צָרִיךְ לַחְזוֹר". אוֹמְרִים לוֹ: "פְּתוּחָה הִיא" – עֲדִין לֹא יָקוּם הַעֲצֹל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו יד): "הַדֵּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ, וְעֲצֹל עַל מַטְתּוֹ". וְלִבְסוֹף שְׁלֹא יוֹדַע מָה לְהָשִׁיב, אוֹמַר לָהֶם: "אִם הַדֵּלֶת פְּתוּחָה אוֹ נַעֲוִלָה – אֲנִי מִבְּקֵשׁ לִישָׁן מַעֲט". שֶׁנֶּאֱמַר (שם ו ט): "עַד מָתִי עֲצֹל תִּשְׁכָּב, מָתִי תִקּוּם מִשְׁנִתְךָ". עוֹמֵד מִמַּטְתּוֹ וְנוֹתֵנִים לְפָנָיו לֶאֱכֹל – וְהוּא מִתְעַצֵּל לְתֵת לְתוֹךְ פִּי, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו טו): "טָמֵן עֲצֹל יָדוֹ בַּצִּלְחַת, נִלְאָה לְהָשִׁיבָהּ אֶל פִּי". וַאֲיֵזָהוּ הַשְּׁבִיעִי? שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ ד): "מִחֶרֶף – עֲצֹל לֹא יִחְרֹשׁ". וַאֲמַר רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאִי: זֶה שְׁלֹא לָמַד תּוֹרָה בְּנַעֲוִרָיו, וְרוֹצֵה לְלַמֵּד בְּזַקְנוֹתוֹ וְאִינוּ יָכוֹל. וְזֶהוּ (שם): "וְשָׁאֵל בְּקָצִיר – וְאֵין".

עד כאן היה שלמה מגנה את העצל. ומשה רבנו עליו השלום אמר דבר גדול מכלם, שנאמר (דברים ל יד): "כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיה ובלבבך לעשותו". פרוש: רק הוצא דבר מפיה. ומי שמתעצל בזה, שלא יוציא דברים מפיו – אין לך עצלות גדולה מזו.

ראה איך העצל רחוק מן המדות הטובות. ואינו שווה כלום לשליחות, כחלא [חמץ] שאינה שווה לשנים, שנאמר (משלי י כו): "כחמץ לשנים וכעשן לעינים, כן העצל לשלחיו". ונאמר (שם כו טז): "חכם עצל בעיניו, משבעה משיבי טעם". פרושו של זה הפסוק כך הוא: מלך שיש לו רצים ושלוחים הרבה, ועשו כלם שליחותו של מלך, וגם השיבו דבר למלך כשחזרו משליחותם. אבל אחד מעבדי המלך היה איש עצל, ומערים לומר חולה אני, ונח ואכל משלחן המלך. וכשהוא ראה שחבריו באים יגעים מטרח הדרך, אז הוא החזיק עצמו חכם בעיניו מכל חבריו. אבל שטות הוא בידו, דכתיב (שם כב כט): "חזית איש מהיר במלאכתו, לפני מלכים יתיצב". ואף כאן המלך ישלם גמול לפקחים, שהיו משיבים לו טעם. אבל העצל – לא יחוש לו. כללו של דבר: העצל אינו שווה, לא לעולם הזה ולא לעולם הבא, כי מאנו ידיו לעשות טוב.

ואמר החכם: העצל שכבני אדם – שנתעצל לקנות אוהבים חכמים ויראי השם יתברך. ויש יותר עצל ממנו: שכל אלו היו בידו ואבדם.

הקדוש ברוך הוא ברא בריה חלשה, האוגרת לחמה וטורחת על מאכלה, כדי להחפים בה את העצל, דכתיב (משלי י ו): "לך אל נמלה עצל, ראה דרכיה וחכם". לכן יתביש בראותו הנמלה החלושה, וזריזה היא על ענייניה, וילמד ממנה לאחז כמוה במדת הזריזות, ולצאת מתחת יד העצלות, ולהשיב נשפו מיני שחת.

ויש עצלות שהיא טובה מאד, כגון היושב ומתעצל לעשות רעות ולרדף אחר התאוות. אמרו על אדם שרצה המלך לשלחו למקום סכנה ולא אבה ללכת, וחרפו המלך. אז אמר למלך: מוטב שתחרפני ואני חי, משתתפלל בעדי ואני מת. ועל זה הענין אמרו רבותינו (פסחים נב): יש זריז ונשכר, ויש זריז ונפסד; יש עצל ונשכר, ויש עצל ונפסד.

זריז ונשכר – שעושה מלאכתו כל השבוע ואינו עושה בערב שבת. זריז ונפסד – שעושה מלאכה כל השבוע, ועושה גם כן בערב שבת. עצל ונשכר – שאינו עושה מלאכה כל השבוע, ואינו עושה בערב שבת. עצל ונפסד – שאינו עושה מלאכה

כל השבוע, ועושה בערב שבת.

ראה איך העלו חכמים בלבכם שיש זריזות שהיא טובה ויש זריזות שהיא רעה, וכן בעצלות. לכן תחשב שתעשה הטוב בכל איבריך ובכל מחשבותיך, ותבחר מכל אבר ואבר קצת קלות וקצת כבדות, והכל לשם שמים:

תהא קל לשבות עם חברים המתחברים לתורה ולמצות, ותהא כבד לשבת עם הליצנים ועושים רעה. ותהא קל בעיניך לראות דת ודין ועניני המצות, ותהא כבד בעיניך לראות מעשה הבלים, ולהסתכל באשת איש ובעבודה זרה. ותהא קל באזניך לשמע מוסרים ותוכחות ודין תורה, ותהא כבד באזניך לשמע נבול פה ודברים בטלים. ותהא קל באפך לכעס על הרשעים, ותהא כבד באפך לכעס על הצדיקים. ותהא כבד בפיה ובלשונו המריבות, והשקרים, והליצנות, והלשון הרע, ותהא קל בפיה בדברי תורה, ותוכחות, ולצוות על הטוב. ותהא כבד בידך להרים יד ברעה, ותהא קל בידך לתן צדקה, ולעשות מלאכתך באמונה. ותהא כבד ברגליך לילך בדרכי הרשעים, וללכת למשתאות וללכת בטיולים, ותהא קל ברגליך לרוץ לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, וללכת לבקר חולים, ולעשות לוייה, ולכל המצות. ותהא כבד בלבך לחשב הרהורים רעים, ותהא כבד על הקנאה ועל השנאה, ותהא קל בלבך לחשב הרהורי תורה, ולהשיג מעלות אהבת השם יתברך ויראתו הטהורה. ובזה תהא קל וזריז בלבך להתדבק באור העליון.

שער השבעה עשר

שער הנדיבות

הנדיבות היא המדה אשר יגיע בה האדם למעלות גדולות. וכשהנדיבות על דרך טובה – אז היא משפחת מאד, ובה יגיע אל מעלות רבות בעולם הזה ובעולם הבא, כמו שנאמר (משלי יח טז): "מתן אדם ירחיב לו, ולפני גדלים ינחנו". כי בעבור מתנותיו – יאהבוהו מלכים ושרים וכל אדם. ואין דבר בעולם המביא את האדם לידי אהבת העולם כמו הנדיבות, וגם בעולם הבא יגיע לו גמול טוב עבור מתנתו.

ויש שלשה מיני נדיבות: האחד נדיב בממון, השני נדיב בגוף, השלישי נדיב בחכמה. ואלו השלשה היו באברהם אבינו: שהיה נדיב בממון, דכתיב (בראשית כא ל): "ויטע אשל". נדיב בגופו, שהציל לוט בן אחיו ונלחם עבורו. נדיב בחכמתו,

כִּי לִמַּד לְכָל הָעָם הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר עַד שְׁנִתְגַּיְרוּ, דְּכָתִיב (שם יב ה): "וְאַתָּה הִנָּפֵשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחֶרֶן".

וְזֹאת הַמִּדָּה הִיא מְשַׁבַּחַת מְאֹד, מִפְּנֵי שֶׁבָּהּ הָאָדָם מִתְכַּבֵּד, כְּדָכָתִיב (משלי יט ו): "רַבִּים יַחֲלוּ פָנֵי נָדִיב", וּדְבָרָיו נִשְׁמָעִים כְּשֶׁהוּא מוֹכִיחַ בְּנֵי הָאָדָם לָשׁוּב לַעֲבוּדַת הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ. אִם הוּא צָרִיךְ לַעֲזֹרָה – הֵכֵל יַעֲזֹרוּהוּ, וְהַכֹּל בְּשָׁלוֹם עִמּוֹ.

וְדַע שֶׁהַמִּתְנָה בְּמָקוֹם שֶׁהִיא רְאוּיָה, כְּגוֹן צְדָקָה לַעֲנִיִּים יִרְאִי שָׁמַיִם – אוֹתָהּ הַמִּתְנָה הִיא מְטֻמֶּן סָפוֹן שְׂאִינָה נֶאֱבֶדֶת בְּאַרְיֵכוֹת הַיָּמִים, אֲךָ הִיא עוֹמֶדֶת כָּל הַיָּמִים. וְזוֹ הִיא כְּנֻט שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שְׁאָמַר (קהלת יא א): "שִׁלַּח לַחֲמֶךְ עַל פְּנֵי הַמַּיִם, כִּי בָרֵב הַיָּמִים תִּמָּצְאֶנּוּ". וּפֶשֶׁט הַפָּסוּק דִּבֵּר עַל הַנְּדִיבוּת, כִּי מִי שְׁזוֹרַע חֶסֶד – קוֹצֵר תְּבוּאָתוֹ. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת הוּא מִתְעַשֵּׂר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא כד): "יֵשׁ מִפֶּזֶר וְנוֹסֵף עוֹד"; עוֹד כָּתִיב (שם כח כז): "נוֹתֵן לָרֶשׁ – אֵין מַחְסוֹר". וְאָמַר דָּוִד עַל הָאֲנָשִׁים הַנְּדִיבִים (תהלים קיב ט): "פֶּזֶר נָתַן לְאֲבִיוֹנִים – צְדָקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד". וְהַמִּדָּה הַחֲשׁוּבָה הַזֹּאת הִלּוּאָה הִיא אֲצֵל הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט יז): "מִלּוּהָ ה' חוֹנֵן דָּל".

וְאָמַר הַחֶכֶם: עֲשֵׂה חֶסֶד עִם מִי שֶׁרְאוּי לְכָךְ וְעִם מִי שְׂאִינוּ רְאוּי לְכָךְ. פְּרוּשׁ: "עִם מִי שֶׁרְאוּי לְכָךְ" – יִהְיֶה הַחֶסֶד בְּמָקוֹמוֹ, "וְעִם מִי שְׂאִינוּ רְאוּי לְכָךְ" – תִּהְיֶה אֵתָּה רְאוּי לַעֲשׂוֹתוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: כָּל מִי שֶׁנוֹתֵן מִתְנָה גְדוֹלָה לְמִי שֶׁשָּׂאֵל הַמִּתְנָה – הוּא חֲצִי נָדִיב. אֲבָל הַנְּדִיב הַשָּׁלֵם הוּא הַנוֹתֵן תְּדִיר, הֵן רַב אוֹ מְעַט, קוֹדֵם שֶׁיִּשְׁאֲלוּ מִמֶּנּוּ.

וְעוֹד אָמַר הַחֶכֶם: מִדַּת הַנְּדִיבוּת תְּלוּיָה בְּהַרְגֵּל. כִּי אֵינוּ נִקְרָא "נָדִיב" עַד שֶׁיִּהְיֶה רָגִיל בְּכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה לְהִתְנַדֵּב כְּפִי יִכְלָתוֹ. כִּי אָדָם שֶׁנוֹתֵן לְמִי שֶׁרְאוּי לִתֵּן אֵלָּה זְהוּבִים בְּכַת אַחַת לְמִי שֶׁרְאוּי – אֵינוּ נָדִיב כְּמִי שֶׁנוֹתֵן אֵלָּה זְהוּבִים בְּאֵלֶּף פְּעָמִים, כָּל זְהוּב וְזְהוּב לְמִי שֶׁרְאוּי לוֹ. כִּי אוֹתוֹ שֶׁנוֹתֵן אֵלָּה זְהוּבִים בְּכַת אַחַת – נִתְעוֹרְרָה דַּעְתּוֹ לְהִתְנַדֵּב, וְאַחֵר כִּךְ פֶּסְקָה מִמֶּנּוּ. וְכֵן לַעֲנִין הַשָּׂכָר: אֵין שָׂכָר לְמִי שֶׁפָּדָה שְׂבוּי אֶחָד הַיּוֹשֵׁב בְּמִשְׁמַר עַל דְּבַר חוֹב בְּמֵאָה דִּינָרִים, שֶׁהוּא דִי מַחְסוֹרוֹ, כְּמוֹ מִי שֶׁפָּדָה עֶשְׂרֵה שְׂבוּיִים, אוֹ הַשָּׁלִים לַעֲשֹׂרָה עֲנִיִּים חֲסְרוֹנָם בְּמֵאָה דִּינָרִים, כָּל אֶחָד בְּעֶשְׂרֵה דִּינָרִים. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵנוּ (אבות ג טו): הֵכֵל לְפִי רַב הַמַּעֲשֶׂה, וְלֹא אָמְרוּ: "לְפִי גִדֵּל הַמַּעֲשֶׂה".

כָּל הַמַּעֲלִים עֵינָיו מִן הַצְדָּקָה – כָּאֵלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְנִקְרָא "בְּלִיעַל", "רָשָׁע", "אֲכֹזְרִי" ו"חוטא". "בְּלִיעַל", שְׁנֵאֲמַר (דְּבָרִים טו ט): "הַשָּׁמַר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבָר עִם לִבְכָּךְ". בְּלִיעַל לֵאמֹר: קָרְבָה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה. וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאַחֶיךָ הָאֲבִיוֹן, וְלֹא תִתֵּן לוֹ". "אֲכֹזְרִי", דְּכָתִיב (מְשָׁלִי יב י): "וְרַחֲמֵי רָשָׁעִים אֲכֹזְרִי". וְהוּא מִכְחֵישׁ יְחוּסוֹ, שְׂאִינוּ מְזַרַע אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, שֶׁהֵיוּ רַחֲמָנִים (יְבֻמוֹת עט א), אֲלֹא מְזַרַע גּוֹיִים שֶׁהֵם אֲכֹזְרִים רַחֲמָנִים, שְׁנֵאֲמַר (יִרְמְיָהוּ נ מֵב): "אֲכֹזְרִי הֵמָּה, וְלֹא יִרְחֲמוּ". וְכָל הַמֵּרַחֵם – מֵרַחֲמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם, שְׁנֵאֲמַר (דְּבָרִים יג יח): "וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶךָ וְהִרְבָּךְ" (שְׁבַת קנא ב).

וְהַנּוֹתֵן צְדָקָה לְעֲנִיִּים בְּסֶכֶר פָּנִים רְעוֹת – אֶבֶד זְכוּתוֹ, וְאֶפְלוּ שְׁנוֹתֵן הֶרְבֵּה; וְעוֹבֵר עַל "אֵל יָרַע בְּעֵינֶיךָ בְּתַתֶּךָ לוֹ" (דְּבָרִים טו י). וְטוֹב מִמֶּנּוּ הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה בְּסֶכֶר פָּנִים יְפוֹת לְעֲנִי. וְטוֹב שְׂתִיתֵן קוֹדֶם שְׂיִשְׂאֵל. וְטוֹב שְׂתִיתֵן בְּסֶתֶר, דְּכָתִיב (מְשָׁלִי כא יד): "מִתֵּן בְּסֶתֶר יִכְפֶּה אָף". וַיֵּשׁ שֶׁהֵיוּ קוֹשְׁרִים מַעֲוֹת בְּבִגְד זְוָרָקִים לְאַחֲרֵיהֶם, וּבָאִים עֲנִיִּים וְנוֹטְלִים, וְהַנּוֹתֵן אִינוּ יוֹדֵעַ לְמִי נּוֹתֵן, וְהַמִּקְבֵּל אִינוּ יוֹדֵעַ מִמִּי קִבֵּל וְאִינוּ מִתְבַּיֵּשׁ (כְּתוּבוֹת סז ב). כָּלָּלוּ שֶׁל דְּבָר: כָּל מֶה שְׂיִכּוֹל לְהַסְתִּיר, שֶׁלֹּא יֵדַע הָעֲנִי מִי הוּא הַנּוֹתֵן, וְשֶׁלֹּא יֵדַע הַנּוֹתֵן מִי הוּא הַמִּקְבֵּל – יֵשׁ לוֹ לְהַסְתִּיר.

וּכְשֶׁאָדָם עוֹשֶׂה צְדָקָה – יַעֲשֶׂה חֶסֶד עִם הַצְדָּקָה. כְּגוֹן שֶׁיִּקְנֶה בְּאוֹתָם הַמַּעֲוֹת דְּבָר הַצְרִיךְ לְעֲנִי, שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ הָעֲנִי לְטָרַח, וְאֵף הָעֲשִׂיר יִקְנֶהוּ בְּזוֹל יוֹתֵר מִן הָעֲנִי. וַיִּדְקֶדֶק הָעֲשִׂיר שְׂתִיתֵן לוֹ בְּשַׁעֲה שֶׁהוּא צָרִיךְ מֵהֶם, וּבִזְהָ עוֹשֶׂה עִמּוֹ חֶסֶד. וְעַל זֶה אָמַר הַנָּבִיא (הוֹשֵׁעַ י יב): "זִרְעוּ לָכֶם לַצְדָּקָה, קַצְרוּ לָפִי חֶסֶד". פְּרוּשׁ: הַשָּׂכֶר הוֹלֵךְ אַחֵר הַחֶסֶד.

וְעַתָּה שָׁמַע חֲשִׁיבוֹת הַנְּדִיבוֹת וּבַעֲלֵי הַצְדָּקָה, דְּכָתִיב (מְשָׁלִי יד לד): "צְדָקָה תְּרוֹמֶם גּוֹי". בּוֹא וּרְאֵה כִּמָּה גָדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל צְדָקָה, שֶׁהִיא נְתוּנָה בִּימִינוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שְׁנֵאֲמַר (תְּהִלִּים מח יא): "צְדָק מְלֹאָה יְמִינֶךָ".

גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּשַׁעֲה שְׁעִתִּיד לְהִבְיֵא תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל, שְׁנֵאֲמַר (יִשְׁעִיָהוּ סג א): "אֲנִי מְדַבֵּר בַּצְדָּקָה, רַב לְהוֹשִׁיעַ".

גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁמִּנְחָלֶת כְּבוֹד וְחַיִּים לְעוֹשֶׂיהָ, שְׁנֵאֲמַר (מְשָׁלִי כא כא): "רִדֶּךָ צְדָקָה וְחֶסֶד, יִמָּצֵא חַיִּים צְדָקָה וְכְבוֹד". וּמִשּׁוֹם דְּרִידֶךָ צְדָקָה יִמָּצֵא צְדָקָה?! אֲלֹא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִמָּצִיא לוֹ מַעֲוֹת כְּדִי לַעֲשׂוֹת מֵהֵן צְדָקָה לְבִנֵּי אָדָם הַמֵּהֲגֻנִים, לַעֲשׂוֹת לָהֶן צְדָקָה כְּדִי לְקַבֵּל מֵהֵן שָׂכָר.

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁבָה עֲתִיד הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לַפְדוּת אֶת יִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (ישעיהו א כד):
 "צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְדֶּה, וְשָׁבִיָּה בַצְדָקָה".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁבָה נִשְׁתַּבַּח אַבְרָהָם אַבִּינוּ, שְׁנֹאֲמַר (בראשית טו ו): "וַיְהִי אִמִּין בִּי, וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה"; וְאוֹמַר (שם יח יט): "כִּי יִדְעֲתִיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יַצִּיחַ אֶת בְּנֵיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו, וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, לְמַעַן הָבִיא ה' עַל אַבְרָהָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁבָה נִשְׁתַּבַּח דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (שמואל ב ח טו): "וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה לְכָל עַמּוֹ".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁבָה נִשְׁתַּבַּח שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שְׁנֹאֲמַר (מלכים א י ט): "יְהִי ה' אֱלֹהֶיךָ בְרוּךְ, אֲשֶׁר חָפֵץ בְּךָ לְתֵתָּךְ עַל כֶּסֶּא יִשְׂרָאֵל, בְּאַהֲבַת ה' אֶת יִשְׂרָאֵל לְעַלְמִים, וַיִּשְׁימָךְ לְמֶלֶךְ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּצְדָקָה".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁמַגַּעַת עַד כֶּסֶּא הַכְּבוֹד, שְׁנֹאֲמַר (תהלים פט טו): "צְדָק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כֶּסֶּאֲךָ".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁבָה נִשְׁתַּבַּח יִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (דברים ו כה): "וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָנוּ, כִּי נִשְׁמֵר לַעֲשׂוֹת...".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שְׁבָה עֲתִיד הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהִשְׁתַּבַּח בְּיוֹם הַדִּין, שְׁנֹאֲמַר (ישעיהו ה טז): "וַיִּגְבֹּהַּ ה' צְבָאוֹת בְּמִשְׁפָּט, וְהָאֵל הַקְדוּשׁ נִקְדָּשׁ בַּצְדָקָה".

גְּדוּלָה צְדָקָה, שֶׁהִיא מְלוּחָה לַעֲשׂוֹהַּ בְּשַׁעַת פְּטִירָתוֹ, שְׁנֹאֲמַר (שם נח ח): "וְהֵלֶךְ לִפְנֵיךָ צְדָקָה, כְּבוֹד ה' יֹאסֶפֶךָ".

גְּדוֹל הַחֶסֶד, שְׁבוּ נִבְנָה הָעוֹלָם, שְׁנֹאֲמַר (תהלים פט ג): "עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה".

לִכְךָ יִדְבֹק הָאָדָם בְּמִדַּת הַנְּדִיבוּת, שְׁגוֹרֶמֶת כָּל הַטּוֹבוֹת הָאֵלֶּה.

וְעוֹד יִהְיֶה נְדִיב בְּמִמוֹנוֹ לְקִנּוּת הַמִּצּוֹת, כְּגוֹן רַבֵּן גַּמְלִיאֵל שֶׁקָּנָה אֶתְרוֹג בְּאֶלְף זוֹ (סוכה מא ב). וַיְהִיָּה נְדִיב בְּמִמוֹנוֹ לְהִדָּר בַּמִּצּוֹת, וְהַדּוּר מִצִּיּוֹן עַד שְׁלִישׁ (בבא קמא ט ב). וַיְהִיָּה נְדִיב בְּמִמוֹנוֹ לְכַתֵּב וּלְקִנּוּת סְפָרִים, וְלִהְשָׁאֵילָן לְמִי שָׁאִין לוֹ, שְׁנֹאֲמַר (תהלים קיב ג): "הוֹן וְעֶשֶׂר בְּבֵיתוֹ, וּצְדָקָתוֹ עֲמֻדַת לְעֵד" (כתובות נ א). וַיְהִיָּה וְתָרֵן בְּזֶה, שֶׁלֹּא יַחֲוֹשׂ אִם יִתְקַלְקְלוּ הַסְּפָרִים עֲבוּר שְׁלוֹמִידִים בָּהֶם. וְעַל כָּלֵי בֵּיתוֹ יִהְיֶה נְדִיב,

להשאיל לשכניו ומידעיו. ויהיה נדיב להלוות לעני את כספו, ואם יספיק בידו – ילוה גם לעשירים. ויהיה נדיב במשא ובמתן עם כל העולם, ולא ידקדק עם חברו בדבר מועט. אם הוא מודד יין או שמן או איזה דבר שיהיה – לא יצמצם.

ויהיה נדיב בגופו לטרח עבור כל אדם, לסבל עלם ומשאם, ולהצטער בצרתם, ולהתפלל בעדם, ולשמח בשמחתם, לבקר חולים ולעשות חסד עם המתים.

וביותר צריך להיות נדיב בחכמת תורתו (סוכה מט ב), ללמד לכל אדם דעת ולהמשיך את לבם לשמים. וזהו הנדיבות הגדולה שבכל מיני הנדיבות – המתנדב לאדם להביאו לחיי העולם הבא.

אף על פי שמדת הנדיבות היא טובה, צריך לזהר שלא יהא פזרן, להשיג תאות לבו במיני מאכל ומשתה, ולתת הוננו לזונות, ולעשות בגדים יקרים, ולפזר במיני תחבולות שאינן מביאות לידי שמים. וצריך נדיב הלב שלא לפזר לריק, ושלא לרדף אחר תאוות המביאות כל רע. אף ידקדק להיות ותרן לעניים הטובים, להלבישם ולהאכילם מן המיטב, כדכתיב (ויקרא ג טז): "כל חלב לה". ויהיה שכרו טוב הצפון בעדו, אשר "עין לא ראתה אלהים זולתך, יעשה למחכה לו" (ישע' סד ג).

שער השמונה עשר

שער הציקנות

הציקנות. זאת המדה היא מגנה ברב ענייניה. ועל הציקן אמר שלמה עליו השלום (משלי כג ו): "אל תלחם את לחם רע עין".

ואלה מדות צר העין: לא יתן צדקה, ולא ירחם על העניים. וכשיש לו משא ומתן עם חברו – מדקדק עמו יותר מדי, ולא יותר לו מאומה. אינו מאכיל ואינו מלביש, ולא יהנה שום אדם ממנו. ואין לו בטחון על מי שנותן לו הממון, והוא שנוא לבריות. אינו מהדר אחר המצות, ולא יקנה לו רב וחבר, ומתוך כך ישאר ריק מן התורה ומן המצות.

ואם הוא ציקן בגופו – גם הוא רע ומר, שלא יעשה חסד עם בני אדם. ורע על כל רעות אם הוא כלי בחכמתו או בספריו, כיון שהוא אינו חסר בזה מאומה: כי החכמה דומה לאש, שאינה חסרה אם מדליקים ממנה נרות או אש אחרת. ועליו נאמר (משלי יא כו): "מנע בר – יקבהו לאום". אבל בנדיב נאמר (שם): "וברכה לראש

מִשְׁפִּיר". וּפְשֹׁט הַכָּתוּב מְדַבֵּר בְּצִדְקָה, וְהַמָּשָׁל עַל חֻכְמָתוֹ.

וְהַטּוֹב שֶׁבְּזֹאת הַמִּדָּה: שְׁאִינוֹ מִפְסִיד מְמוֹנוֹ בַּהֲבָלִים, וּפְעָמִים נִמְנָע מֵעֲבֹרוֹת גְּדוּלוֹת. וּמִחֻמַּת שְׁמִחָסֵר נִפְשׁוֹ מְטוֹבָה, מֵתוֹךְ כֵּךְ אֵין לוֹ גְּאוֹת כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לַנָּדִיב, כִּי מֵרֵב טוֹבָה וְהִנָּאָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְאָדָם – יִבְעֵט בִּיּוֹצָרוֹ.

לִכֵּן יִדְקֶדֶק הָאָדָם בְּעֲצָמוֹ, וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָקוֹם שְׂרָאוּי לוֹ לְהִתְנַדֵּב, וּבְמָקוֹם שְׂאִין רָאוּי לוֹ לְהִתְנַדֵּב יִהְיֶה צִיָּקָן וְכֹלִי. וְיִשְׁקַל כָּל זֶה בְּמֵאֲזָנִים שֶׁל תּוֹרָה. וְיִלְמַד מֵיַעֲקֹב אֲבִינוֹ שֶׁהִיָּה צִיָּקָן שְׂאִין דְּגָמָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לב כה): "וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ" – וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵנוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ, שֶׁשָּׂכַח פָּכִים קְטָנִים וְחֹזֵר עָלֵיהֶם. מְלַמֵּד שֶׁהַצְדִּיקִים, חֲבִיב עָלֵיהֶם מְמוֹנָם יוֹתֵר מִגּוֹפָם, לִפִּי שְׂאִין פּוֹשְׁטִים יָד בַּגָּזֵל (חולין צא א). רָאָה הַצִּיָּקָנוּת הַגְּדוּלָּה, שְׁאָדָם עָשִׂיר כְּמוֹ יַעֲקֹב עָלִיו הַשְּׁלוֹם, הִיָּה לוֹ לַחֲזֹר אַחֵר פָּכִים קְטָנִים. וּמֵצִינוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר שֶׁהִיָּה וְתָרַן שְׂאִין דְּגָמָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁדָּרָשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ (שמות רבה לא יז): "בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי" (בראשית ג ה) – מְלַמֵּד שֶׁנֶּטַל יַעֲקֹב כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁהִבִּיא מִבֵּית לָכֵן וַעֲשֶׂה כְּרִי, וְאָמַר לַעֲשׂוֹ: טַל בְּשִׁבְלִי חִלְקָהּ בְּמַעֲרָה. הִיָּשׁ וְתָרַן כִּזֶּה? ! לִכֵּן מִזֶּה יִלְמַד אָדָם שֶׁלֹּא יַפְזֹר לָרִיק וְשֶׁלֹּא לַצָּרָה. וּבְמָקוֹם מֵצוּהָ, כְּגוֹן בְּצִדְקָה וּבִשְׂאֵר מֵצוּוֹת הַתְּלוּיוֹת בְּמַעוֹת, כְּגוֹן לִקְנוֹת רֵב וְחֵבֶר וּסְפָרִים – יִהְיֶה וְתָרַן גְּדוֹל, כְּדִי לְהַשִּׁיג מַעֲלוֹת עֲלִיוֹנוֹת, לְהַשִּׁיב הַנֶּפֶשׁ לְמָקוֹם טְהוֹרָה, שֶׁתִּהְיֶה צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים, כְּדַכְתִּיב (שמואל א כה כט): "וְהִיָּתָה נֶפֶשׁ אֲדָנִי צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים".

שַׁעַר הַתְּשַׁעָה עָשָׂר

שַׁעַר הַזִּכְרָה

הַזִּכְרָה הִיא מִדָּה שְׂאִין הָעוֹלָם יָכוֹל לְהִתְקַיֵּם בְּלִעְדֶּיהָ. כִּי כָּל מַשָּׂא וּמִתֵּן שֶׁל עוֹלָם הַזֶּה – הִכָּל תְּלוּי בְּזִכְרָה. כִּי לֹא הִיָּה אָדָם מֵאֲמִין לַחֲבֵרוֹ אוֹ מְלוּה לוֹ, אִם לֹא הִיָּה זוֹכֵר. וְכָל הָעֲנִינִים שֶׁבְּעוֹלָם, כְּגוֹן מִקָּח וּמִמְכָּר, אִם הִיוּ שׁוֹכְחִים דְּבָרֵיהֶם – לֹא הִיוּ יְכוּלִים לַעֲשׂוֹת מִקָּח וּמִמְכָּר, אוֹ לַעֲשׂוֹת תְּנָאִי בֵּינֵיהֶם בְּלֹא זִכְרָה. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בָּזֶה, כִּי הַדָּבָר יָדוּעַ לְכָל.

לִכֵּן יִקַּח הָאָדָם זֹאת הַמִּדָּה לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְכָל הָעֲנִינִים. כִּי הַזִּכְרָה הִיא גִּדֵּר לְאַמֵּת: אֵיךְ יִזְכֹּר נִדְרָיו שֶׁנֶּדֶר לְקַיֵּם, וְאִם יֵשׁ דָּבָר בֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ – יִזְכֹּר הָעֲנִיָּן וְלֹא יִשְׁנֶה דְּבָרָיו. גָּלָה לוֹ דָּבָר סֵתֵר וְצוּהָ לוֹ שֶׁלֹּא לְגַלּוֹת – יִזְכֹּר צוּוּיוֹ וְלֹא יִגְלֶה. לָהּ מִחֲבֵרוֹ

מעוֹת או שאל ממנו כלי ביתו – יזכר כמה מעוֹת לָוֶה ממנו, וידקדק בחשבונו וישלם הכל. ומי שיש לו עסקים רבים והוא טרוד, צריך לזהר מאד שלא ילוֹה מעוֹת, או שלא ישאל עניינים מן בני אדם; כי כיון שהוא טרוד – ישכח הכל ולא יזכר. גמל לו חֲבֵרו טובה – יזכר כדי שיוכל להשיב לו.

ולענין הצדקה: צריך לזכר העניינים ולהעלות על לבו דוחקים, ומתוך כך יעזר להם. ואם יבוא להעיד בבית דין על מה שראה וידע, צריך האדם שיזהר מאד שיזכר, ולא יפחת ולא יוסיף על מה שראה וידע.

ראה איך הזהיר הקדוש ברוך הוא על הזכירה, שנאמר (דברים ח יא): "השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך, לבלתי שמר מצותיו ומשפטי וחקתיו". וזה דבר גדול: הזכר את השם יתברך בכל מעשיו. וכן אמר דוד (תהלים טז ח): "שויתי ה' לנגדי תמיד".

הזכירה היא מעלה עליונה, והיא כלי שמחזקת כל המצוֹת וכל התורה. בציצית נאמר (במדבר טו לט-מ): "וזכרתם את כל מצוֹת ה' ועשיתם אתם... למען תזכרו ועשיתם את כל מצוֹתיו". בתפלין נאמר (שמות יג ט): "וזהיה לך לאות על ירך, ולזכרון בין עיניך, למען תהיה תורת ה' בפיך"; וכתיב (דברים טז יב): "וזכרת כי עבד היית במצרים, ושמת ועשית את החקים האלה".

וכיון שהכל תלוי בזכירה, יש לי לכתב שלשים דברים שתזכר בכל יום שתי פעמים, ותכניסם בעמקי הלב ובמחשבותיך. לא תזכרם בפיך בלבד, אף תכתבם על לוח לבך; ואז תהיה עבודתך מקבלת לפני המקום ברוך הוא, ותשא חן וחסד לפניו.

הזכירה הראשונה: שתזכר איך הוציאך הבורא יתברך מאין ליש. וזכר הטובה שעשה עמך מעודך עד היום הזה, ואיך גדלך ונשאך על כל הבריות. וכל זה עשה לך ולא שהיה חייב לעשות לך, אלא בחינם עשה לך, ומרב חסדיו גמל לך כל זה, ועבור זה אתה חייב להודות לבורא יתברך.

השנייה: שיזכר חסדי השם יתברך שהוא שלם באיבריו. ויחשב: אם היה חולה אבר אחד, ובא רופא ורפא אותו – כמה היה נכנע ומחזיק טובה לרופא ההוא! קל וחמר שיעשה כן לפני השם יתברך שעשהו שלם.

השלישית: שיזכר חסדי השם יתברך שנתן בו חכמה ודעת. ויחשב: אם הוא היה

שׁוּטָה וּמִקָּרַע כְּסוּתוֹ – כִּמָּה הָיוּ עֲנִינָיו מְקַלְקָלִים, וְלֹא הָיָה נִחָשֵׁב לְמֵאוּמָה. וְאִם הָיָה רֹפֵא מְרַפָּא שְׁטוּתוֹ – כִּמָּה הָיָה רָאוּי לְשִׁבְחוֹ! קַל וְחֹמֶר לְבוֹרָא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ.

הַרְבִּיעִית: שְׁיִזְכֹּר הַטּוֹבָה שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁנָּתַן לוֹ תוֹרָתוֹ הַקְדוּשָׁה לְהוֹרוֹת לוֹ דְרָכָיו הַיְשָׁרִים, לְהַגִּיעַ לַעֲבוֹדַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ; וְיִתְרַצֶּה בָּהּ לְהוֹדוֹת לְאֵל אֲדוֹן הָעֲלִיוֹן, שֶׁבָּהּ יִגִּיעַ לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים לְהַנּוֹת מִזֵּיו הַשְׁכִּינָה.

הַחֲמִישִׁית: שְׁיִזְכֹּר רַחֲמֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁרַחֵם עָלָיו לְתֵת תוֹרָתוֹ הַטְהוֹרָה בִּידּוֹ. וְאֵלּוּ מִלֶּךְ בְּשׁוֹר וְדָם שָׁלַח לוֹ כְּתָב, וְקָרָא כָּל הַכְּתָב, וְהָיָה בּוֹ דְבָר שֶׁלֹּא הֵבִין – כִּמָּה הָיָה מִצְטָעֵר עַל זֶה, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ מַה שֶׁצִּוְּהוּ הַמֶּלֶךְ. וְאִין סִפֵּק, אִם הָיָה בְּמִקְוָמוֹ אֲפִלּוּ קָטָן מִן הַקִּטְנִים שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ לְפָרֵשׁ לוֹ מַה שֶׁלֹּא הֵבִין – הָיָה מְמַהֵר לְלַכֵּת אֵלָיו, וְלֹא הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ. כָּל שֶׁכֵּן שִׁיעֲשֶׂה כֵּן בְּתוֹרַת אֱלֹהֵינוּ.

הַשְּׁשִׁית: שְׁיִזְכֹּר אִם יֵשׁ בּוֹ שׁוֹם דְּבָר מַה שִׁיעֲבֹר בּוֹ עַל שֶׁצִּוְּהוּ יוֹצְרוֹ. וְיִחַשֵּׁב עַל זֶה, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים שֶׁבָּרָא הַבוֹרָא יִתְבָּרַךְ, הֵם עוֹשִׂים מִצְוָתוֹ: הַחֲמוֹר נוֹשֵׂא מִשָּׂא, הַסּוֹס וְהַשּׁוֹר חוֹרְשִׁים, וְאִין שׁוֹם יוֹם שְׁמוֹרָדִים בְּאֲדוֹנֵם. הַשֶּׁמֶשׁ עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם מַה שֶׁצִּוְּהוּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְאִם הָיָה יוֹם אֶחָד שֶׁלֹּא הָיָה זוֹרֵחַ וְהָיָה חֹשֶׁךְ – כִּמָּה הָיָה פֶּלֶא בְּעֵינֵי הָעוֹלָם! אוֹ אִם מִי הֵיטֵב הָיוּ עוֹבְרִים אֶת הַגְּבוּל שֶׁנָּתַן לָהֶם הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא – הָיוּ מַחְרִיבִים אֶת הָעוֹלָם. אוֹ אִם הָאֲדָמָה אֵינָה נוֹתֶנֶת יְבוּלָה וּפְרוֹתֶיהָ, הָיוּ כָּל הָעוֹלָם מֵתִים. וְעַתָּה רְאֵה שֶׁכָּל הַדְּבָרִים עוֹשִׂים שְׁלִיחוּתָם, וְאִין לֹא יִתְבַּיֵּשׁ הָאָדָם לְהַרְגִּיל אֵיבָרָיו, שֶׁנִּבְרָאוּ לְשִׁמְרַת הַתּוֹרָה, וְהוּא מְשַׁנָּה אוֹתָם וּמַרְגִּיל אֵיבָרָיו לַעֲבֹד עַל הַתּוֹרָה?

הַשְּׁבִיעִית: שְׁיִזְכֹּר בְּעֲנִינֵי הָעוֹלָם, עֶבֶד שֶׁרָאָה אֲשֶׁר אֲדוֹנָיו מְטִיב עִמּוֹ וּמִסְפִּיק לוֹ צָרָתוֹ – כִּמָּה צָרִיךְ אוֹתוֹ עֶבֶד לְקַבֵּל עָלָיו מוֹרָא אֲדוֹנָיו וְאַהֲבָתוֹ, וְשִׁיכְנַע לִפְנָיו, וְשִׁישְׁתַּדֵּל בְּכָל כּחוֹ שִׁימְצֵא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו. קַל וְחֹמֶר שִׁיִּקְבַּל הָאָדָם עָלָיו עַל מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְיִחַשֵּׁב עִצְמוֹ כְּעֶבֶד נִכְנַע לִפְנֵי רֵבוֹ, וְאֵל יִרְאֶה בְּעִצְמוֹ שׁוֹם שְׁרָרָה וְגִאוּת.

הַשְּׁמִינִית: שְׁיִזְכֹּר כָּל עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ אִיךָ הֵם זְרִיזִים וּמְשִׁתַּדְלִים בְּעִבּוּדָתוֹ. וְאִם עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ יַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂה הַמֶּלֶךְ, דְּבָר שֶׁצָּרִיךְ חֻכְמָה וְעֲצָה – הֵנָּה יִפְנוּ לָבָם מִכָּל דְּבָר, וְיַשְׁמִימוּ כָּל מַחֲשַׁבוֹתָם וְחֻכְמָתָם לַעֲשׂוֹת עֲנִין הַמֶּלֶךְ בְּתוֹבָנָה וּבְחֻכְמָה וּבְכוּוֹן בְּכָל לֵב אֲשֶׁר יוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת. וְאִם יָבוֹא לְשִׁבְחַת אֶת הַמֶּלֶךְ וְלְהַחֲזִיק לוֹ טוֹבָה עַל הַטּוֹב שֶׁעָשָׂה לוֹ, הֵן אִם יִכְתֹּב לוֹ כְּתָב אוֹ יַעֲמֵד אֲצֻלוֹ עַל פֶּה – יִחַפֵּשׂ בְּלִבּוֹ לְשׁוֹן צַח

ונאָה לִשְׁבַּח בּוֹ הַמֶּלֶךְ. קל וְחִמְרֵי שְׂעִישָׁה כֵּן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים, שְׂשִׁים כָּל כּוֹנֵנוֹ בַּעֲבוּדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ לַעֲשׂוֹת כְּהַלְכָתָהּ וְלִיפּוֹתָהּ.

וְהִנֵּה כָּל מַעֲשֵׂה עֲבוּדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ נִחְלָקוּ לְשִׁלְשָׁה חִלְקִים:

הָאֶחָד: חֻכְתֵּי הַלֵּב לְבַד. אִם יִתְעַסֵּק בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ לִיְחִיד הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ – יִפְנֶה לְבוֹ מִכָּל מַחֲשַׁבּוֹתָיו, וְיִהְיֶה יְחִידוֹ שָׁלֵם לְאַלֵּהִים לְבַד.

הַשֵּׁנִי: עֵסֶק הַלֵּב וְהַאֲבִירִים, כְּגוֹן בַּתְּפִלָּה – יִפְנֶה לְבוֹ מִכָּל עֲסָקָיו, וְיַעֲמִד בְּכוֹנָה גְּדוּלָּה לִפְנֵי הָאֵל הַגְּדוֹל יִתְבָּרֵךְ.

הַשְּׁלִישִׁי: בַּעֲשֻׁתוֹ לְוֹלֵב וְצִיצִית וְכִיּוּצָא בָּאֵלּוּ, שֶׁהֵם מַצּוֹת אִיבָרָיו לְבַד, וְאֵין עֶקֶר הַכוֹנָה כְּמוֹ הַתְּפִלָּה, כִּי עֶקֶר הַתְּפִלָּה הִיא הַכוֹנָה, אֲבָל אֵלּוּ עֶקְרָם בְּאֲבִירִים בְּלֹא לֵב – אֲפִלּוּ הֵכִי קוֹדֵם שְׂעִישָׁה הַמַּצּוֹה יִזְכֹּר לְשֵׁם מִי יַעֲשֶׂה, וְיַעֲשֶׂה בְּהַדּוּר מַצּוֹה עַד שְׁלִישׁ (בבא קמא ט ב) לְאֲדוֹן עוֹלָמִים.

הַתְּשִׁיעִית: שְׂיִזְכֹּר אָדָם שִׂישׁ לוֹ אִשָּׁה שְׂאוּהָב אוֹתָהּ כִּנְפָשׁוֹ, אוֹ בָנוּ שֶׁהוּא אוֹהֵבוֹ בְּכָל לֵב, וְהוּא טוֹרַח תְּמִיד לְהַשִּׁיג לָהֶם כָּל צָרָכָם וְלַעֲשׂוֹת כָּל רְצוֹנָם; וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה זֶה עֲבוּר שְׂרָא מֵהֶם אוֹ שֶׁהֵם יִיטִיבוּ עִמּוֹ עֲבוּר שֶׁהוּא עוֹשֶׂה רְצוֹנָם, אֲלֹא מֵרַב אֲהָבָה שֶׁהוּא חוֹשֵׁק בָּם עוֹשֶׂה. קל וְחִמְרֵי שְׂעִישָׁה כֵּן לִפְנֵי הָאֵל יִתְבָּרֵךְ, שְׂיִכּוֹן כָּל מַעֲשָׂיו לְשֵׁמוֹ הַגְּדוֹל לְבַדוֹ, וְלֹא יַעֲשֶׂה הַמַּצּוֹת מֵאַהֲבַת בְּנֵי אָדָם אוֹ מִיִּרְאָתָם, אוֹ שְׂיִקְנֶה לְקַבֵּל טוֹבָה. אֲלֹא יֵשׁ לוֹ לִיְחִיד כָּל מַעֲשָׂיו לְשֵׁמוֹ הַגְּדוֹל לְבַד, וְלֹא יִשְׁתַּף עִמּוֹ דְּבַר אַחֵר.

הַעֲשִׂירִית: שְׂיִזְכֹּר מֶה הָיוּ כָּל מַעֲשָׂיו עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אִם עֵסֶק בַּעֲבוּדַת יוֹצְרוֹ אוֹ אַחֵר יִצְרוֹ. וְצִרִיף שְׂיִזְכֹּר בְּכָל יוֹם כַּמָּה עֲשֵׂה עֲבוּדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ וְכַמָּה מֵרַד כְּנִגְדּוֹ. וְלַעֲוֹלָם יִתֵּן לְבוֹ שְׂיַעֲסֵק יוֹתֵר בַּעֲבוּדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ מִמָּה שְׂיַעֲסֵק בְּצָרָכָיו. וְאִם לֹא עֵסֶק כָּל יָמָיו בַּעֲבוּדַת הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, לְכָל הַפְּחוֹת מִכָּאן וְאֵילָף יַעֲסֵק בַּעֲבוּדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ.

הָאַחַת עָשָׂר: שְׂיִזְכֹּר אֵיךְ הוּא זָרִיז וּמְמַהֵר בְּעִנְיָנָיו לְאַסֵּף הוֹן, וְחוֹשֵׁב יוֹמָם וְלַיְלָה, וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְאַהֲבָה אֲלֹא לְמִי שְׂעִיזָרָהּ לְקַבֵּץ כֶּסֶף וְזָהָב. וְאֲפָשָׁר שֶׁתֵּהָא יִגִּיעֲתוֹ לְרִיק, שְׂיִאבֵד הַכֹּל, אוֹ שְׂמָא יֵהָא מְמוֹנֵנוֹ לְרַעֲתוֹ, אוֹ שְׂמָא יָמוּת מִהֶרָה; אֵף עַל פִּי כֵּן טוֹרַח כָּל כָּךְ. אִם כֵּן מֶה יַעֲשֶׂה לְנִשְׁמָתוֹ הַקִּיָּמָה לְעוֹלָם וָעֵד? וְעוֹד: כַּמָּה אֶתָּה חַיֵּב לְתַקֵּן עֲנִיָּיָה, וְלִהְיוֹת זָרִיז לְזִכֹּר תְּמִיד לְזִכְוֹתָם וְלַחֲצִצְוֹתָם בְּזִכּוֹת הַקִּיָּמָה לְעוֹלָם וָעֵד וְלַעֲוֹלָמֵי עוֹלָמִים. וְעַתָּה רְאֵה מֶה חִלּוֹק יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת, וּמַעֲלַת הָאֶחָד

מן האחר "כִּיתְרוֹן האור מן החֶשֶׁךְ" (קהלת ב יג).

השְׁתִּים עָשָׂר: שִׁיזְכֹּר שֶׁהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא רוֹאֶה מַחְשְׁבוֹת לְבוֹ. רֹאֶה אִיךָ מְקַשֵּׁט עֲצָמוֹ וּמִיָּפָה עֲצָמוֹ הַהוּלֵךְ לְשֶׁרֶת לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב (אסתר ד ב): "כִּי אֵין לְבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בְּלִבוֹשׁ שָׂק"; וְכֹאֲשֶׁר תִּרְאֶה בְיוֹסֵף הַצַּדִּיק עָלָיו הַשְּׁלוֹם (בראשית מא יד): "וַיִּשְׁלַח פָּרְעָה וַיִּקְרָא אֶת יוֹסֵף, וַיְרִיצֵהוּ מִן הַבּוֹר, וַיַּגְלַח וַיַּחְלֶף שְׂמֹלֶתִיו, וַיְבֹא אֶל פָּרְעָה". וְהִנֵּה רֹאֶה שְׂאִין תְּכָשִׁיט הַעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ שְׁעָה אַחַת. אִם כֵּן אֲנַחְנוּ הַעוֹמְדִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ מְלָכִי הַמְּלָכִים לְעוֹלָם, כִּי הוּא רוֹאֶה מַחְשְׁבוֹת לְבָנוּ בְּסֹתֵר וּבְגָלוֹי, וְאֵין מְנוּס מִמֶּנּוּ כִּי בְּכָל מְקוֹם הוּא, שִׁישׁ לָנוּ לַחֲשׁב תָּמִיד בְּגִדְלָתוֹ, וּלְהִסָּכִים בְּלִבָּנוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, וּלְהִתְקַשֵּׁט עִם הַמַּחְשְׁבוֹת לִפְנָיו.

הַשְּׁלֹשׁ עָשָׂר: שִׁיזְכֹּר אֲשֶׁר חֲכָמָתוֹ יוֹתֵר מִמַּעֲשָׂיו, שְׂאִינוּ עוֹשֶׂה כְּפִי חֲכָמָתוֹ. וַיֵּשׁ לוֹ מָמוֹן, וְאֵינוּ עוֹשֶׂה טוֹבָה עִם מָמוֹנוֹ כְּפִי עֲשָׂרוֹ. וַיַּחֲשֹׁב: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אִם יָבֹא אֵלָיו אָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ "יְהִי לְךָ מֵאָה זְהוּבִים עַל מְנַת שְׂתִתֶּן לְאוֹהֲבֵי עֲשָׂרָה זְהוּבִים", שְׁלֹא יַעֲשֶׂה? קֵל וַחֲמֹר שְׁעוֹשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וְאֵל תֹּאמַר: אֵלֹהֵי הַגִּעַתִּי לַעֲשׂוֹת כֶּךָ וְכָךְ, אוֹ אֵלֹהֵי יִדְעָתִי לַמּוֹד יוֹתֵר מִמָּה שְׂאֵנִי יוֹדֵעַ – הֵייתִי עוֹשֶׂה מָה שְׂאֵנִי חַיֵּב מִן הַעֲבוּדָה. כִּי כָל זֶה הֵבֵל גָּדוֹל מִי שְׂאוֹמֵר כֶּךָ, כִּי כֶךָ דַּחֲתִית יֵצֵר הָרַע. אֲלֹא כָל אָדָם יַעֲשֶׂה מִיָּד כְּפִי חֲכָמָתוֹ וְעֲשָׂרוֹ לְמָה שֶׁהוּא עֹתָה. וְאִם יִהְיֶה לוֹ יוֹתֵר – יַעֲשֶׂה יוֹתֵר.

הָאַרְבַּע עָשָׂר: שִׁיזְכֹּר הָאָדָם שֶׁמִּסְבִּיר פָּנָיו לַחֲבֵרוֹ, אִיךָ לְבוֹ נוֹטָה אֵלָיו לְאַהֲבֵה אוֹתוֹ, כְּדֹכְתִּיב (משלי כז ט): "כַּמִּים הַפָּנִים לִפְנֵים, כֵּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם". כָּל שָׂכֵן אִם רוֹאֶה מֶלֶךְ שֶׁמְקַבְּלוֹ בְּסִבָּר פָּנִים יְפוֹת, וּמִרְאֶה לוֹ שֶׁהוּא אוֹהֵבוֹ – כְּמָה יֵאָהֲבֵנוּ, כְּמָה יִכְבְּדֵנוּ וְיִכְנַע לִפְנָיו, וְכְמָה יִשְׁתַּבְּחוּ וְיִתְהַלְלוּ בִּזְהָ. קֵל וַחֲמֹר לְהַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, שֶׁהוֹדִיעֵנוּ שֶׁהוּא אוֹהֵב אוֹתָנוּ, וְהִבְטִיחָנוּ לְאַהֲבֵה אוֹתָנוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו מד): "וְאָף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתֶם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵּיהֶם, לֹא מֵאֲסָתִים וְלֹא גַעְלָתִים לְכֻלָּתֶם, לְהַפִּיר בְּרִיתִי אִתָּם" – שְׂאֵנוּ חַיִּים לְאַהֲבֵה לְהַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ בְּכָל לַב.

הַחֲמִשׁ עָשָׂר: שִׁיזְכֹּר שֶׁהָאָדָם מְזַמֵּן צָרְכָיו קוֹדֵם שְׁצָרִיךְ, וְהוּא אֵינוּ יוֹדֵעַ אִם יִחְיֶה עַד שִׁיְהִנֶּה מֵהֵן אִם לֹא. וְהַהוּלֵךְ בְּדֶרֶךְ רְחוּקָה – אִיךָ הוּא מְזַמֵּן צִידָה לְדֶרֶךְ. קֵל וַחֲמֹר שֶׁנַּעֲשֶׂה כֵּן לְעוֹלָם הָאָרֶץ, שֶׁהוּא דֶרֶךְ רְחוּקָה, וּפְתָאוֹם שׁוֹלֵחַ הַמְּקוֹם שְׁלוּחוֹ לְהִבְיֵא הָאָדָם, וְאִם אֵין לוֹ צִידָה אוֹ יֵשׁ לוֹ צִידָה. לָכֵן יִהְיֶה זֶהִיר שִׁישׁ לוֹ צִידָה קוֹדֵם

שְׁהִימִין לְדַרְכוֹ וְשִׁיצְטָרֵךְ לוֹ.

הַשֵּׁשׁ עֶשְׂרֵה: שִׁיזְכֹּר הָאָדָם חֲבֵרָיו, בַּחוּרִים וּגְבוּרִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, שֶׁהָיוּ בִּהְנֵאָה גְדוּלָּה, וְלֹא הָאָרִיכוֹ יָמִים. וְאִין הַמּוֹת מִתְעַכֵּב לְבוֹא בְּכָל שָׁעָה, וְאִין אָדָם שׁוֹלֵט בּוֹ. וַיַּחֲשֹׁב: הַנֶּשְׁמָה הִיא פְּקֻדוֹן בְּיָדוֹ, וְאִינוּ יוֹדַע מָתִי יָבוֹא בַּעַל הַפְּקֻדוֹן וַיִּתְּבַע פְּקֻדּוֹנוֹ, וְצָרִיךְ שִׁימָהֵר לְנִקּוֹת אֶת הַפְּקֻדוֹן, שִׁיִּשְׁיבֵהוּ נָקִי כְּאִשֶּׁר בָּא לְיָדוֹ.

הַשֵּׁבַע עֶשְׂרֵה: שִׁיזְכֹּר מַעֲלָה טוֹבָה מְאֹד, לְהַסְתֵּלֵק מִבְּנֵי אָדָם כְּשִׁיכוֹל לְהַנְצִיל מֵהֶם, וַיֵּשֶׁב בַּחֲדָרוֹ יָחִיד. כִּי רַב הָעֲבֻרוֹת אֵינָן נִגְמְרוֹת אֶלָּא בַּשָּׁנִים, כְּגוֹן זְנוּת וְלִשְׁוֹן הָרַע וּשְׂקָרִים וְחֲנִיפוֹת. מְכַל אֱלוֹי יִנְצֵל הַיּוֹשֵׁב יָחִידִי, כִּי הוּא אֵינוֹ מִתְגַּאָּה עַל בְּנֵי אָדָם, וְאִינוֹ שׁוֹמֵעַ לִיצְנוּת שְׁלֵהֶם. וּבַעֲמָדוֹ שָׁם, חָיִב לְהוֹכִיחָם בַּשְּׁלִשָּׁה עֲנִינִים: בַּפְּגִיעַת הַיָּד, כְּפִינְחָס שֶׁלָּקַח רֵמַח בְּיָדוֹ (בַּמִּדְבָּר כ"ה ז); בַּדְּבָרִים, כְּאִשֶּׁר עָשָׂה מֹשֶׁה רַבְּנוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, שֶׁאָמַר לְרָשָׁע (שְׁמוֹת ב' יג): "לָמָּה תִּכָּה רַעֲךָ"; בַּלֵּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תְּהִלִּים כ"ו ה): "שִׁנְאַתִּי קָהַל מְרָעִים, וְעַם רָשָׁעִים לֹא אֲשִׁב".

וּמִי זֶה יָכוֹל לְהַתְקוּטֵט עִמָּהֶם תָּמִיד, כִּיּוֹן שֶׁהֵם עוֹבְרִים תָּמִיד? וְכִשְׁאַתָּה יוֹשֵׁב יָחִיד – בְּטִלְתָּ מַעֲלִיךְ כָּל זֶה הָעֲנִשׁ, וְאַתָּה נִצַּלְתָּ מִעוֹנוֹת הָרַבָּה. אָבֵל עִם הַחֲסִידִים יִתְחַבֵּר, וַיֵּשֶׁב אֶצְלָם וַיִּלְמַד מֵהֶם, דְּכָתִיב (מִשְׁלֵי י"ג כ): "הִלֵּךְ אֶת חֲכָמִים יִחְכָּם".

הַשְּׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה: שִׁיזְכֹּר חֲסִדֵי הַמָּקוֹם, שֶׁהוּא מִצִּיל אוֹתוֹ מִפְּגַעֵי הָעוֹלָם. שֶׁהוּא רוֹאֶה כְּמָה בְּנֵי אָדָם מֵתִים בְּיִסּוּרֵין קָשִׁים: בְּרָעַב, וּבְצָמָא, וּבְסַמֵּי הַמּוֹת, וּבְצָרְעַת, וּבְחֲרָב, וּבְכַמִּים, וּבְאָשׁ; וְהוּא יוֹדַע בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא רָאוּי לְכָל הַצָּרוֹת בַּעֲבוּר כְּמָה עֲבֻרוֹת שָׁעָבֵר, שֶׁלֹּא שָׁמַר מִשְׁמֶרֶת הָאֱלֹהִים. וְאֵף עַל פִּי שֶׁהוּא רָשָׁע גָּמוּר – חָמַל עָלָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהִצִּילוֹ מִכָּל הַצָּרוֹת. וַיֵּדַע כְּמָה הוּא רָאוּי לְהַכְנֹעַ לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ, וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מַחִילָה כָּל פַּעַם, וַיִּזְהַר בַּעֲבוּדָתוֹ לְשִׁבְחוֹ, וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שִׁיִּשְׁמְרֵהוּ מִכָּל הַצָּרוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת בַּעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שְׁמוֹת ט"ו כו): "וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ... כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שִׁמְתִּי בַּמִּצְרִים לֹא אֲשִׁים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵךְ". וְאָמַר רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ (בְּרֻכּוֹת ל"ג א): אִין הָעֶרּוּד מִמִּית, אֶלָּא הַחֲטָא מִמִּית.

הַתִּשְׁעָה עֶשְׂרֵה: שִׁיזְכֹּר וַיַּחֲשֹׁב אִם יֵשׁ לוֹ מָמוֹן – שֶׁהוּא פְּקֻדוֹן אֶצְלוֹ, כִּי כְּשִׁירְצָה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ – יִקְחֵנוּ מִיָּדוֹ וַיִּפְקִידֵנוּ בְּיַד אֲחֵר. לָכֵן לֹא יִצְטָעֵר הָאָדָם לִפְרַע מֶה שֶׁהוּא חָיִב לְחַבְרוֹ, כְּגוֹן אִם הוּא גָּזֹל – יֵשִׁיב הַגְּזוּלָה בְּשִׁמְחָה, וַיִּשְׁבַּח לְהַשֵּׁם יִתְעַלָּה שִׁדּוֹ מַגַּעַת לְהַשִּׁיב הַגְּזוּלָה. וַיִּזְהַר שֶׁלֹּא יִפְחַד עַל מָמוֹן אֶלָּא יַחֲשֹׁב: מֶה שִׁירְצָה

הבורא יעשה, כי הכל הוא שלו. כְּשֶׁרוֹצֶה – נוֹתֵנוּ בִידּוֹ, וּכְשִׁירָצָה – לוֹקֵחַ מִמֶּנּוּ. לֹא יִבְּזֶה עֲנִי בְּשָׂבִיל עֲנִיּוּתוֹ, וְלֹא יִחַשֵׁב שְׂבֻכּוֹתוֹ כֹּא לֹא מִמּוֹנוֹ, אֶךְ יִחַשֵׁב שֶׁהָאֵל יִתְּבַרֵךְ בְּרַחֲמָיו נִתְּנוּ לוֹ. וַיִּבְקֹשׁ מִמֶּנּוּ שִׁישְׁלִיטֵנוּ עַל מִמּוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת רָצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְלֹא יִהְיֶה עֲשָׂרוֹ שְׁמוֹר לְבַעֲלָיו לְרַעְתּוֹ.

הַעֲשָׂרִים: שִׁיזְכּוֹר וַיִּתְּבוֹנֵן בֵּין הָעֲלִיּוֹנִים וּבֵין הַתַּחְתּוֹנִים, וַיִּבִּין שֶׁהוּא קָטָן וְשֶׁלֹּא נֶגֶד הַדְּבָרִים הָעֲלִיּוֹנִים. וַיִּבִּין שֶׁחֶלֶק לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֶלֶק טוֹב, כִּי הַשְּׁלִיטוֹ עַל כָּל הָעוֹלָם: עַל הַבְּהֵמוֹת, עַל הַחַיּוֹת, עַל הַדְּגִים, עַל הָעוֹפּוֹת, עַל הַפִּירּוֹת, עַל הָעֲשָׂכִים; וְהוֹדִיעָנוּ סוּדוֹת גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרָתוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו. וְכַמָּה הוּא חַיֵּב לַהּוֹדוֹת לוֹ עֲבוּר כָּל זֶה, כִּמוֹ עֶבֶד נִבְּזָה שֶׁגִּדְּלוֹ אֲדוֹנָיו, וְנִשְׂאוֹ עַל כָּל שָׂרָיו וְעַבְדָּיו. קָל וְחִמָּר שֶׁהִגִּיעַ לִידִיעַת בּוֹרְאוֹ, אֲשֶׁר הוּא אֲדוֹן הָאֲדוֹנִים, שֶׁהוּא חַיֵּב לְהַשְׁפִּיל אֶת עַצְמוֹ לִפְנֵיו, וּלְשַׁבְּחוֹ בְּאֵימָה וּבִירָאָה.

הָאֶחָת וְעֶשְׂרִים: שִׁיזְכּוֹר תָּמִיד כָּל מַצּוֹת הַמֶּלֶךְ. וַיִּרְגִּיל עַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת הַטוֹב עַד שֶׁיִּהְיֶה רָגִיל בּוֹ מְאֹד, וְאַחֵר כֶּף יוֹסִיף יוֹתֵר. וַיִּשְׁאַל מַאֲלֵהִים עֶזֶר, שִׁיעֲזָרְהוּ וְשִׁיּוּדִיעָהוּ חֻכְמָה, וַיַּחֲזֵק אֵיבָרָיו לְסָבֵל מַצּוּוֹתָיו, וְלַעֲלוֹת מִמִּדְרָגָה אֶל מִדְרָגָה.

הַשְּׁתִּים וְעֶשְׂרִים: שִׁיזְכּוֹר לַעֲלוֹם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה עִם חֲבֵרָיו, לְסִיעַ לָהֶם בְּטָרְחָם וּבְמִשְׁאָם. וַיֵּאָהֵב לָהֶם כִּמוֹ שִׁיֵּאָהֵב לְנַפְשׁוֹ, וַיִּשְׁנֵא לַעֲשׂוֹת לָהֶם מַה שֶּׁשּׁוֹנֵא לַעֲצֻמוֹ. וַיִּשְׁתַּדֵּל לְקַנּוֹת אַחֵים וְרַעִים נְאֻמָּנִים, שִׁיעֲזָרוּהוּ בְּלִמּוּד תּוֹרָתוֹ, כִּי כִּשְׁלִבָּה שָׁלֵם עִמָּהֶם – אִזּוֹ יֵאָהֲבוּ. רַבִּים יִהְיוּ בְּנֵי שְׁלוֹמָךְ, וְגִלָּה סוּדְךָ לְאַחַד מִנֵּי אֶלְיָךְ.

הַשְּׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים: שִׁיזְכּוֹר תָּמִיד גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הָאֵל יִתְּבַרֵךְ. וַיִּבִּין בְּרִיאוֹת הָעוֹלָם גְּדוּלָּתָם וְקִטְנֵיהֶם, וְאֵיךְ הַגְּלִגָּלִים הוֹלְכִים, הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים, וְיִרִידַת הַגְּשָׁמִים וְנִשְׁיבַת הָרוּחֹת, וְכֵאלּוֹ עוֹד הִרְבֵּה עַצְמוֹ מִסֵּפֶר. וּבְשָׂבִיל שְׂאָדָם רֹאֶה אֵלּוֹ הַנִּפְלְאוֹת תָּמִיד אֵינוֹ תִּמָּה לְבוֹ עַל כֶּף, אֲבָל כִּשְׁהַחֲמָה אוֹ הַלְּבָנָה לוֹקָה אִזּוֹ הוּא תִּמָּה מְאֹד – זֶהוּ בְּשָׂבִיל שְׂאֵינוֹ תִּדְרִי וְרָגִיל כִּמוֹ סָבּוֹב הַשֶּׁמֶשׁ בְּכָל יוֹם מִמְּזָרְחַ לְמַעְרָב. לָכֵן הִבֵּט אֱלֹהֵיהֶם, וַעֲשֶׂה עֲצָמָךְ כְּאֵלּוֹ לֹא רֵאִיתָ הַנִּפְלְאוֹת מִיָּמֶיךָ, וַיִּהְיֶה נִרְאָה כְּאֵלּוֹ הֵייתָ סוּמָא עַד עַתָּה וְעַכְשָׁיו פִּתַּחַת עֵינֶיךָ – אִזּוֹ הִיָּה נִפְלָא בְּעֵינֶיךָ מְאֹד, כֶּף תַּעֲשֶׂה עֲצָמָךְ בְּכָל יוֹם. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קלט יד): "נִפְלְאוֹת מַעֲשֶׂיךָ, וְנִפְשֵׁי יִדְעַת מְאֹד".

הָאַרְבַּע וְעֶשְׂרִים: שִׁיזְכּוֹר וַיִּחַשֵׁב, אָדָם שֶׁעֵינָיו רְכוּת – אֵינוֹ יָכוֹל לִרְאוֹת בְּכָלִי כֶּסֶף וְזָהָב הַמְצִיָּרִים בְּצִיּוֹר דֶּק; אֶךְ עַל פִּי שְׂרֹאָה הַכְּלִי, מִכָּל מְקוֹם אֵינוֹ יָכוֹל לְהִסְתַּכֵּל

כל כך כמו מי שעניו חזקות. כך אם למד תורה וחכמה בנעוריו, ונראה לו שהוא מבין אותם כראוי – לא יסמך על אותה ההבנה, כי החכמה מתחזקת כשפוגע לימים יותר ממה שהבין בנעוריו. ולכן בעת שחכמתו מתחזקת, תתחיל להתבונן על ענייניו. ואז תבין ותוסיף להבחין, ותעמד על ברור הענין יותר מבתחלה. ותוסיף לעולם לחקר מכל אדם מה שלא ידעת, כענין שנאמר (תהלים קיט צט): "מכל מלמדי השכלתי". ואל תחשב: מי יודע לחדש לך ממה שידעת בנעוריך בעצמך? ועל זה נאמר (משלי כו יב): "ראית איש חכם בעיניו – תקנה לכסיל ממנו".

החמש ועשרים: שיזכר תמיד נעיונות העולם הבא. ויוציא אהבת העולם הזה מלבו, ויגביר אהבת העולם הבא בקרבו. וכבר אמר אחד מן החסידים: כמו שאין מים ואש מתחברים בכלי אחד, כך לא יתחבר בלב המאמין העולם הזה והעולם הבא. ולא יאהב העולם הזה אלא משום שמעולם הזה יקח צידה לעולם הבא.

השש ועשרים: שיזכר אותם העומדים במצוות המלך, היראים ונבהלים מענש המלך. קל וחמר שירא מענש מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא, וימהר לרוץ לעבודתו.

השבע ועשרים: שיזכר את מי שהכעיס את המלך ונתחייב מיתה, וחמל המלך עליו, והיה מיסר אותו מעט והחזירוהו על כנו – כמה ישמח אותו המכעיס לסבל מעט יסורין תחת המיתה. וכך יחשב אדם אם הוא מיסר: יחשב שהוא עבר על מצוות השם ונתחייב מיתה, והקל לו השם והביא לו יסורין או אבוד ממון תחת המיתה שנתחייב – לכן יקבל אותם בשמחה ובאהבה, וזהו סימן טוב שהוא חפץ בגזרת השם.

השמונה ועשרים: שיזכר מי שנותן ביתו לאדם במתנה גמורה, ורוצה המקבל להרס ולבנות לפי דעתו, והנותן לא יוכל לעכב כי כבר הוציאו מתחת ידו. כך ימסר אדם את נפשו ואת אשתו ואת בניו וכל ממונו ביד השם יתברך, ויהא הכל נתון לו במתנה. וכיון שמתחלה מסר עצמו ביד השם יתברך, הרי שם בטחונו על השם יתברך, וכבר האמין לבו לקבל מאהבה מה שיגזר הבורא יתברך עליו. ואפלו אם לא שלח השם יתברך רעה, לא על גופו, לא על ממונו, ולא על בניו ולא על אשתו – אפלו הכי יש לו שכל גדול על דעתו הנכונה, אשר הכין לבו לסבל הכל לאהבת יוצרו.

התשע ועשרים: שיזכר ויתבונן על בני אדם, ויראה שיש אדם אחד שקול כמאה,

ואין זה מחמת הגוף, אלא מחמת תבונתו וחכמתו וצדקתו. לכן תמהר תקנת נשמתך, כי כל המעלות הן ממנה. כי אם היה אדם חזק וכריא ויפה תאר שאין דגמתו – לא היה שוה כלום אם היה שוטה. ואם היה אדם מכער וחלש, והוא מפלג בחכמה – היה עולה לגדלה ולחשיבות.

השלישים: שיזכר אם אדם בא אל ארץ נכריה, ולא הכיר שום אדם ואין שום אדם מכירו, וחמל עליו אדון המדינה ונתן לו מזונו בכל יום ויום, והזהירו שלא ימרד בו ולא יעבר על מצוותיו, והודיעו גמול טוב על עבודתו, והזהירו על הנסיעה ולא הודיעו העת – באמת העבד הזה חייב להפגע ולעזוב הגאווה, ויחקר על עבודת המלך במה יעשה רצונו, ויאהב גר כמוהו, וישתדל להרבות בעבודת המדינה, מפני שאין לו חומל שיפגע בעדו. כן באמת האדם גר בעולם. כשיגיע זמן צאתו לאויר העולם, ואם היו משתדלים כל העולם להקדימו רגע או לאחרו, או לקשר אחד מאבריו – לא היו יכולים. וכן אחר צאתו לאויר העולם – לא היו יכולים כל העולם לתת לו מזונות זולת האל הנאמן. והוא פתיד שאין לו חבר, וכנכרי שאין לו מכיר כי אם אדונו, ואין לו חומל כי אם בוראו.

הנה השלמנו שלשים דברים שיזכר האדם תמיד. ואנחנו הזכרנו אותם בדרך קצרה, וכל אחד יוסיף להעמיק בהם כפי חכמתו. וילמד מהם כל המדות הטובות החמודות והזכות, והן מזככות הנפשות להתיפות משחרוריתן. ותהיה זריז יותר לזכרם, ויתחדש לה כח עליון אשר לא ידעתו. וחייב אדם לחשב בכל אלו הזכרונות לעולם, בכל שעה והרף עין. ויזהר לזכרם בכל נשימותיו, כדי שלא יפרדו ממנו המורא והפחד והבשת מהאל, הרואה אותו תמיד בכל עת.

צא ולמד מה שהזהירה התורה למלך ישראל, דכתיב (דברים יז יח-ט): "וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר, מלפני הכהנים הלויים... והיתה עמו, וקרא בו כל ימי חייו"; וכתב (יהושע א ח): "לא ימוש ספר התורה הזה מפיה, והגית בו יומם ולילה"; ואמר (דברים ו-ט): "והיו הדברים האלה, אשר אנכי מצוה היום, על לבבך. ושננתם לבניך ודברת בם, בשבתך בביטך ובכלכתך בדרך, ובשכבך ובקומך. וקשרתם לאות על ידך, והיו לטטפת בין עיניך. וכתבתם..."; "והיה לכם לציצית... למען תזכרו..." (במדבר טו לט-מ). ולפי זה ראוי לזכר האלהים בכל רגע. וכתב (קהלת ט ח): "בכל עת יהיו בגדיך לבנים".

ראה מדת הזכירה היא חביבה לפני המקום. כי בשעה שעשו ישראל את העגל

ונתחייבו מיתה, ואמר משה (שמות לב) "זכור לאברהם... ויאמר ה' סלחתי כדבריו...". ראה כי מדת הזכירה רחבה מאד, כי בה זכור כל המדות הטובות, ולולא הזכירה ההיא שכתב הכל ויהיה נשאר ריק מכל. לכן יתחזק בזאת המדה, החזקה בכל המדות.

וזה תקנה גדולה לקנות כל המדות: שיהא רגיל לחזור זה הספר, ואז יזכר כל המדות וישמרם; ולכל הפחות יחזור אותו פעם אחת לשבוע. וסימני כללות של המדות הכתובים בסוף הספר – יחזור בכל יום פעמים, ויבדק עצמו תמיד אם קצר לקים המדות, עד שיהא רגיל לקח מכל מדה הטוב שבה.

ודע לה שהזכירה מביא לידי עשיה, כדכתיב (במדבר טו ט): "וזכרתם... ועשיתם" – לכך התחזק מאד במדת הזכירה. והזהר לזכור כל מצוה ומצוה לשם מי שתעשנה, ומי הוא בעל מלאכתך. ויזהר אדם מאד שלא יזכר אם חברו עשה לו רעה, ועל זה נאמר (ויקרא יט יח): "ולא תטר"; אלא ישכח מלבו כל שנאה. ואם הוא הרע לחברו – יזכר, כדי שיתקן מה שעשה לו. ואם שמע דברים בטלים – לא יזכרם, אף יהיה כנפח הקולטת את הסלת ומוציאה את הפסלת. אבל לא יהיה כמשמרת שקולטת את השמרים ומוציאה את היין.

ענין זכירת התורה נבאר בעזרת השם בשער התורה.

שער העשרים

שער השכחה

השכחה היא מדה רעה מאד בעניני העולם הזה ובעניני העולם הבא. ומי שהוא שכחן – יכתב כל ענינים שיש בינו ובין חברו כדי שיזכר. אם הוא לווה ומלוה – יכתב הכל; אפלו אם לווה פרוטה מחברו – יכתב הכל, ויתן לב שלא ישכח. וראוי לאדם שהוא נכבד ושכחן שלא יהא לווה מבני אדם, כי הם מתבישים לשאל ממנו, והוא שוכח ולא יפרע, ונשא עונו. ומי שידע בעצמו שהוא שכחן – יזהר מאד לחזור עניניו.

משל: כמו שעשה מלך אחד, שנתן לאחד מעבדיו המשרתים כתב, ואמר לו: כשתראה שאני כועס – תגהו לי. והיה בכתב כתוב בזה הלשון: דע כי אינך אלהים, אלא אתה גוף כלה, שיאכל קצתו את קצתו, וישוב בקרבו לרימה ותולעה. והיה

לְמַלְךְ עֶבֶד אֶחָד, שֶׁצִּוָּה שִׁיעָמַד לְפָנָיו בַּעַת שִׁיְצוּהָ לְהַכּוֹת בְּנֵי אָדָם בְּשׁוּטִים שֶׁל אֵשׁ, וְהָיָה אוֹמֵר לוֹ כֵּן לְהַכְנִיעַ אֶת לְבוֹ.

מִזֶּה יִלְמַד כַּמָּה דְּבָרִים: אָדָם שֶׁהוּא שׁוֹכַח – יַעֲשֶׂה לוֹ זְכוּרוֹת. וְצָרִיךְ גְּדָרִים גְּדוּלִּים שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח אֶת הַתּוֹרָה, כְּדִכְתִּיב (דְּבָרִים ד ט): "רַק הִשָּׁמֶר לָךְ וְשָׁמַר נִפְשְׁךָ מֵאֵד, פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ". וְצָרִיךְ לִזְהָר שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח מִדּוֹת הַטּוֹבוֹת.

אֵךְ יִשְׁתַּמֵּשׁ בַּמִּדַּת הַשְׂכָּחָה לְשִׁכַּח הַמַּצּוֹת שֶׁעָשָׂה. כִּי אִם יִתֵּן לֵב לִזְכֹּר מַצּוּתָיו וְתוֹרוֹתָיו, וְיִשְׁכַּח רְעוּתָיו וְתַחבּוּלוֹתָיו – אַז יִהְיֶה צָדִיק בְּעֵינָיו וְלֹא יָשׁוּב. אֵךְ יִזְכֹּר פְּשָׁעָיו, וְיִכְתֹּבם עַל סֵפֶר וְיִקְרָאם כְּדִי שִׁיזְכֹּר הַכֹּל, וְיָשׁוּב מִכָּל אַחַת וְיִתְּוֶדֶה עֲלֵיהֶם. אֵךְ עַל מַצּוֹה שֶׁעָשָׂה לֹא יַחֲוֹשׁ לִזְכֹּר. לַעֲוֹלָם יִדְמָה בְּעֵינָיו כִּאֲלוֹ הוּא רִיק מִמַּצּוֹת וּמֵלֵא עֲבֵרוֹת.

וְיִשְׁכַּח חֲטָאת חֲבֵרוֹ וְיִמַּחֵל לוֹ, וְיִשְׁכַּח מִלְּבוֹ שְׂנְאָה וְקִנְיָאָה וְהִרְהוּרִים רָעִים. וּבַעַת הַתְּפִלָּה יִשְׁכַּח מִלְּבוֹ כָּל דְּבָר שֶׁבְּעוֹלָם, אֵךְ יַעֲלֶה בְּמַחְשַׁבְתּוֹ חֶסֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִדְבֹּק בּוֹ בְּדַבְּקוֹת גְּדוּלָּה. וְכִשֶּׁהוּא עוֹשֶׂה צְרָכָיו – יִשְׁכַּח מִלְּבוֹ כָּל דְּבָרֵי תוֹרָה וְדְבָרֵי קִדְשָׁה, אֵךְ יַחֲשֹׁב בְּצָרְכֵי בֵיתוֹ בְּאוֹתָהּ שְׁעָה. וְיַחֲשֹׁב שֶׁהוּא מֵלֵא צוּאָה, וּבִזְזָה יִשְׁפִּיל לְבוֹ. כָּלֵלוֹ שֶׁל דְּבָר: לְכָל מַצּוֹה וּמַצּוֹה יַעֲשֶׂה מַה שֶׁלֹּא יִשְׁכַּחנָּה, "כִּי יִרַם מַצּוֹה וְתוֹרָה אִוֵּר" (משלי י כג).

שַׁעַר עֲשָׂרִים וְאַחַד

שַׁעַר הַשְּׁתִּיקָה

הַשְּׁתִּיקָה וְהַדְּבָרִים. אָמַר רַבֵּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל (אֲבוֹת א יז): כָּל יָמֵי גְדֻלָּתִי בֵּין הַחֲכָמִים, וְלֹא מִצָּאִיתִי לְגוֹף טוֹב אֲלָא שְׁתִּיקָה. וְכֵן אָמַר שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי יז כח): "גַּם אִוִּיל מַחְרִישׁ – חָכָם יַחֲשֹׁב". וְאָמַר הַחֲכָם: כִּשְׂאֵנִי מְדַבֵּר – הוּא מוֹשֵׁל בִּי, כִּי אִם אֲנִי מְדַבֵּר אֶל הָאָדָם דְּבָר שְׂאֵינִי הֶגְוֵן – אוֹתוֹ הַדְּבֹר מוֹשֵׁל בִּי, וּמִצָּרִיכִי לְהַכְנִיעַ לְפָנָיו וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מַחִילָה. וְכִשְׂאֵנִי מְדַבֵּר – אֲנִי מוֹשֵׁל מִלְּאָמְרוֹ וּמִלְּהַסְתִּירוֹ.

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנֶם לְבִרְכָּה: שְׁנֵי דִיקוּלוֹגִין הָיוּ עוֹמְדִים לְפָנָי אֲנִדְרִינוּס, וְהָיָה אֶחָד מִלְּמַד עַל הַדְּבֹר שֶׁהוּא יָפָה, וְאַחֵד מִלְּמַד עַל הַשְּׁתִּיקָה שֶׁהִיא יָפָה. אָמַר הַמֶּלֶךְ לְאוֹתוֹ שֶׁהִיא מִלְּמַד עַל הַדְּבֹר שֶׁהוּא יָפָה: אֵיךְ אֵתָּה אוֹמֵר? אָמַר לוֹ: מוֹרִי!

אלמלא הדבור איך המלכים מתמלכים בעולם, ואיך ספינות פורשות לים, איך המתים נגמלים חסד, איך הכלות משתבחות, איך משא ומתן בעולם? מיד אמר לו המלך אנדרניוס: יפה דברת!

אמר לו למלמד על השתיקה שהיא יפה: איך שבחת את השתיקה? מיד בא לדבר. בא אותו שהוא מלמד על הדבור שהוא יפה וסטרו. אמר לו המלך: למה סטרת אותו? אמר לו: מורי! אני למדתי משלי על שלי, כי למדתי מן הדבור על הדבור. וזה בא ללמד משלי על שלו! לכן סטרת אותו.

אמר לו: לא כף אמר שלמה! לא אמר שתהיה יושב ושותק כחרש, אלא אמר (משלי יט): "ברב דברים לא יחדל פשע, וחסך שפתיו משכיל". פרוש: החושך ומונע מלדבר בחברו. אין לה גדול מאהרן ומרים, שהבאר עולה ומשקה בזכות מרים עליה השלום, וענני כבוד מקיפים לישראל בזכות אהרן; וכיון שנתנו רשות לפיהם ודברו במשה – מיד נפרעו (במדבר יב). ועל כמה עננים השכינה מסתלקת מישראל: משום שפיכות דמים, עבודה זרה, ולשון הרע.

מעשה ברבן גמליאל שעשה סעדה, ונתן לעבדו לשונות לבשל. עשה מהן מבשלים, ועשה קשים ורפים. הכניס לפניהם הקשים, וחזר ונתן לפניהם הרפים. קרא לעבדו ואמר לו: מה ראית לעשות כך, מהם רכים ומהם קשים? אמר לו: להודיעך שהכל מן הלשון: אם אדם רוצה – עושה אותו רך או קשה.

אמרו לחכם: מה הוא זה שאתה מרבה בשתיקה? אמר להם: הדבור מצאתי נחלק לארבעה חלקים: אחד – כלו נזק, כגון בני אדם הרגילים לקלל בני אדם, ולדבר דברי נבלה. השני – נזק מצד אחד, כגון שמשבח אחד לקבל ממנו תועלת; ובאותו השבב שמשבח הוא מכעיס את שונאו, ויזיק למי שמשבח לשונאו. השלישי – לא נזק ולא תועלת, כגון דברים של הכל: "איך נבנית חומה פלונית", "וכך וכך הוציא עליה", וספורי מלכים ושרים. הרביעי – כלו תועלת, כגון התורה ודברים שהם תלויים בה.

אבל יש חכמי התורה המחלקים את הדבור על חמישה חלקים: האחד – מצוה. השני – נזהר ממנו. השלישי – נמאס. הרביעי – נאהב. החמישי – מתר.

מצוה – הינו לדבר בדברי תורה ויראת שמים. נזהר ממנו – כגון עדות שקר, ונבלות פה, ורכילות. נמאס – שאין בו לא עברה ולא תועלת, כרב ספורי העולם, כגון לדבר מזה שנעשה כבר, וממנהג מלכים, וכמה דברים מעניני העולם. נאהב

- הוא הדבור שמשבח מעשים טובים ומגנה מעשים הרעים. לשבח מעשה הצדיקים, כדי שייטיבו מנהגיהם בעיני בני אדם וילכו בדרכיהם; ולגנות הרעים, עד שיתגנו וימאסו בעיני בני אדם וימח זכרם, ויתרחקו מהם ולא יתנהגו כמנהגם. המתר - אכילה ושתייה ושאר צרכיו; מי שממעט דבריו בענין זה הוא משבח. לפי דברי חכמים - רב דברי העולם אין בו צרך; מלבד דברים שיש אסור גדול לדבר בהם, כגון ליצנות, חניפות ושקר, ומספר לשון הרע. ועל אלו הארבעה יש לכתב שער לכל אחד בפני עצמו לקמן.

בכמה מקומות טובה שתיקה. כגון אדם שפוגע בו מדת הדין, כגון שעשה אהרן, שנאמר (ויקרא יג): "וידם אהרן". ואם שמע בני אדם שמחרפים אותו - ישחק. וזאת היא המעלה הגדולה: לשחק למחרפים. וגם ירגיל אדם עצמו לשחק בבית הכסא, וזהו צניעותו. וזה צריך זריזות גדולה: לשחק בבית הכנסת, ולהמנע מלדבר אפלו בדברי תורה, וקל וחמר לשאר דברים, והכל כדי שיוכל לכוון לבו לתפלה.

ואם הוא יושב בין החכמים - ישחק וישמע דבריהם; כי כשהוא שותק - שומע מה שלא ידע, וכשהוא מדבר - אינו מוסיף ידיעה. אך אם הוא מספק בדברי החכמים - ישאל מהם, כי זאת השתיקה רעה היא מאד. שלמה המלך עליו השלום אמר (קהלת ג ד): "עת לחשות ועת לדבר" - פעמים שהדבור טוב, ופעמים שהשתיקה טובה. ואמר החכם: כשלא תמצא אדם שמלמדך מוסר - הדבק בשתיקה, פן תדבר שטות.

ובעבור שהלשון קלה מאד - צריך לזהר מאד להכביד הלשון, לשמר אותו שלא תדבר. רב דברים - כמשא הכבד. וכבודות של רב דברים - יותר מכבודות של רב שתיקה. ואם שמע שחברו מדבר - ישחק עד שיסיים דבריו, כי "משיב דבר בטורם ישמע, אולת היא לו וכלמה" (משלי יח יג).

מי שהוא רגיל בשתיקה, נצול מכמה עברות: מחניפות, ומליצנות, מלשון הרע, משקרים וגדופים. כי כשאדם מחרף ומגדף אותו, אם יענה לו - יוסיף לדבר לו כפלים. וכן אמר החכם: אני שומע דבר הרע, ואני שותק. אמרו לו: ולמה? אמר להם: אם אשיב ואענה להם למחרפי, אני ירא שאשמע חרופים אחרים יותר קשים מן הראשונים. ואמר: כשהפסיל חולק עם החכם, והחכם שותק - תשובה גדולה היא לפסיל, שהפסיל מצטער בשתיקת החכם יותר משאם היה משיב לו. ועל זה נאמר (משלי כו ד): "אל תען פסיל כאולתו". ועוד: אדם יכול לגלות לו סודות, כיון שאינו רגיל ברב דברים - לא יגלה. ועוד, שאינו רגיל ברכילות.

ועל זה נאמר (משלי יח כא): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן". כי אדם עושה בלשונו יותר ממה שעושה בחרבו: כי אדם עומד כאן ומוסר את חברו הרחוק ממנו למיתה, אבל החרב אינו ממית אלא בסמוך. לכן נבראו באדם שתי עינים, ושתי אזנים, ושתי נחיריים, ופה אחד: לומר שימצט בדבריו.

השתיקה יפה לחכמים, קל וחמר לטפשים. סיג לחכמה – שתיקה (אבות ג יג). סמא דכלא – משתוקא (מגלה יח א).

ולפעמים שהשתיקה רעה, כדכתיב (משלי כו ה): "עֲנָה כְסִיל כְּאוֹלֶתוֹ, פֶּן יִהְיֶה חֶכֶם בְּעֵינָיו". בדברי תורה: אם רואה שהכסילים מלגלים על דברי חכמים – יענם להשיכם מטעותם, שלא יהיו חכמים בעיניהם. אם רואה אדם עובר עברה – ימחה בידו ויזכיתו. וכבר אמר שלמה (משלי טו א): "מַעַנֶה רֶךְ – יִשְׁיֵב חֲמָה"; "וְלִשׁוֹן רַכָּה תִשָּׁפֵר גֵּרִים" (שם כה טו). לכן ירגיל אדם שיהא לו דברים רכים, ולא יהיה רגיל בדברים קשים.

וזהו בלשונך שתשמר אותו כאישון בת עין, כי "פי כסיל מחתה לו, ושפתיו מוקש נפשו" (שם יח ז); וכתיב (שם כא כג): "שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ, שֹׁמֵר מִצְוֹת נִפְשׁוֹ"; ונאמר (איוב יג ה): "מִי יִתֵּן הַחֲרָשׁ תַּחְרִישׁוֹן, וַתְּהִי לָכֶם לְחֻכְמָה". ואם תשב בתבונה, טוב שיאמרו לך "דבר! מה אתה שותק כל כך?" ממה שתהיה מדבר ויהיו דבריך להם למשא, ויאמרו לך "שתק!" וזהו שלא לביש אדם ולא יצטער בדבריו.

אם יושב אצל אדם שיש מום בגופו שהוא מתביש ממנו, או שיש מום בבניו או באשתו שהוא מתביש בו, או שיש פגם במשפחתו – יזהר שלא ידבר על אותו מום או באותו פגם, אפלו אם אינו מדבר עליו אלא מדבר באיש אחר שיש בו פגם זה, כי הוא סבור לעולם שמדבר עליו ויתביש.

אם אדם עושה דבר של גנאי, וחזר בו ועשה תשובה – יהיה נזהר שלא ידבר באותו מעשה לפניו, ולא יאמר לו אפלו דרך שחוק: "איך עשית כך, ולא נזהרת ממנו, כי היה לך לעשות בענין אחר!" או אם אדם אומר לך דבר שידעת כבר – שתק עד שיגמר הדבר, כי אולי יחדש לך בו דבר שלא ידעת מתחלה; גם יש לו הנאה שיאמר לך דבר. ואפלו אם ידעת שלא יחדש לך – תשתק עד שיגמר.

שנים שהיו להם מריבה זה עם זה, ואחר כך נתפסו יחד – אין לשום אחד מהם לדבר ולומר: "אתה עשית לי כך וכך, ולכן עשיתי לך כך וכך", אפלו אין דעתו

לחזור למחלקתו. כי מתוך כך שיאמר לו: "אתה עשית לי כך" – אז ישיב לו חברו: "אדרבה, הפשיעה היתה שלך", ומתוך כך יעוררו המריבה פעם אחרת. ואפלו אם לא תתעורר המריבה – יבישהו שפשע.

יש יושב לפני חכם ושותק ויש לו שֶׁכָּר, כגון שיכון לשמע. ויש שותק ויש לו עברה, כגון שיחשבו: "מה אדבר לפניו, כיון שאינו יודע להשיב לי כראוי? הלא אינו יודע כנגדי כלום." ויזהר מאד במה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ה ז): שבעה דברים בגלם, ושבעה בחכם:

חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע – אומר "לא שמעתי", ומודה על האמת. וחלופיהם בגלם.

אמר החכם: מי שמדבר בחכמה ובהשכל – כמלח בתבשיל. ויש חן לדברי הנבונים כנפך במשבצות זהב. "חכמת המסכן בזויה, ודבריו אינם נשמעים" (קהלת ט ז) – ילך אצל אדם שדבריו נשמעים, וישים דבריו בפיו כדי להשמיעם. אבל הוא ישתק.

כללו של דבר: האדם העושה דלת לפתחו, יש לו עת לפתח ועת לסגר – כך יסגר דלתי פיו בשתי דלתות: השפתיים והשנים. והזהר מאד לפתח פיו, ושמר לשונך, כמו שתשמר כסף וזהב ומרגליות בחדרריך ובתוך תבותיך, ותעשה מסגרת למסגרת. כך תעשה לפיו.

ראה איך היו הראשונים נזהרים משיחה בטלה כל ימיהם. ובזה הענין תקנה גדולה להתפלל בכונה, כי רב בטול הכונה בתפלה בא מדברים בטלים הקבועים בלב. גם השתיקה היא גדר גדול ליראת שמים, כי אי אפשר להיות יראת שמים בלב המרבה דברים.

שער העשרים ושנים

שער הליצנות

עתה יש לפרש לך ארבעה שערים על ארבע כתות שאינן מקבלות פני השכינה (סוטה מב א): **כת ליצנים**, דכתיב (הושע ז ה): "משך ידו את לצצים"; **כת דוכרי שקר**, דכתיב (תהלים קא ז): "דבר שקרים לא יכון לנגד עיני"; **כת חנפים**, דכתיב (איוב יג טז): "כי לא לפניו חנף יבוא"; **כת מספרי לשון הרע**, דכתיב (תהלים ה ה): "כי לא אל חפץ רשע אתה, לא יגרף רע".

ועתה יש להשכילך עסקיהם ולחלק חלקיהם, כי יש תועלת הרבה להבין הענין על בוריו. הליצנות נחלקת לחמשה חלקים:

האחד – איש הנותן דפי בבני אדם, כמו שנאמר (תהלים נ כ): "תשב, באחיהך תדבר, בכן אמה תתן דפי". ומי שעושה כן נקרא "לץ", דכתיב (משלי כא כד): "יזד יהיר לץ שמו, עושה בעברת זדון". פרוש הפסוק כך הוא: "יזד יהיר לץ" – הלצון יש בו שתי מדות רעות:

האחת שהוא זד ועושה העברה בזדון, שהוא מזיד על חברו בדבר שאין לו בו רוח עושה נזק והפסד גדול לחברו. כי כשהוא נותן דפי ומבאיש ריחו בעיני בני אדם ומשניאו – זהו תכלית הזדון יותר מן הגזל וגונב. כי כשהוא גונב או גזל אינו בזדון הלב, כי אם להנאתו הוא כדי להרבות לו הון; אבל הנותן דפי בבני אדם אין לו רוח, והוא גריעות הלב. וגם הלץ הוא יהיר, בעל גאווה, ולכך הוא נותן דפי בבני אדם. אבל החכם ענו ושפל הוא מפיר מומו לעצמו, ומתוך כך לא יתלוצץ בבני אדם לתן בהם דפי, כדרכי הליצנים היושבים ואומרים "פלוגי עשה כך וכך" ומתלוצצים בו.

השני – שלועג על דברי בני אדם עבור שהוא בזה להם מחמת שלא הצליחו גם הם בממון ובכבוד; ולועג בעניים, לא שיתן בהם מום אלא הם נבזים בעיניו. וזה הענין בא מחמת הגאווה. או לפעמים בא מחמת שלוה רוב תענוג, כמו שנאמר (תהלים קכג ד): "רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים". וזה ראיה שאותם שאננים הם לועגים, ופעמים ברוב שלותם לועגים בצדיקים, כמו שנאמר (ירמיהו כ ז): "כלה לעג לי". ונאמר (משלי יז ה): "לעג לרש – חרף עשהו", פרוש: מי שלועג לרש עבור שהוא רש, ונראה בעיניו מה שהוא רש הוא מחמת חסרון חכמתו, ומה שהוא

עשיר הוא מחמת חקמתו, כמו שנאמר (דברים ח יז): "כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה". זה האיש הלועג הוא מחרף הבורא יתברך, כי [הלא הרש] הוא מעשה השם יתברך, כדכתיב (משלי כב ב): "עשיר ורש נפגשו, עשה כלם יי" – הרי הוא עושה ליצנות על מעשה השם יתברך.

השלישי – יש לועג לדברים ואין דעתו להבזות בעליהם, אך מרחיק פעלות שיש תקנה ואחרית לפעלתם. והלץ הזה הוא חכם בעיניו, וכל מעשה שהוא לא התחיל נראה לו שטות ולועג עליו. ופעמים תביאנה המדה הזאת לידי מינות להלעיג על המצות, דכתיב (תהלים קיט נא): "זדים הליצני עד מאד, מתורתך לא נטיתי". וזה הלועג אינו מקבל תוכחה, שנאמר (משלי ט ח): "אל תוכח לץ פן ישנאך"; ואומר (שם פסוק ט): "יסר לץ – לקח לו קלון". ועבור שהוא חכם בעיניו – מתלוצץ בפעלת אדם אחר. והיא המדה שאין לה תקנה, שנאמר (שם כו חב): "ראית איש חכם בעיניו – תקנה לכסיל ממנו".

הרביעי – הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ולדברים בטלים, כמו יושבי קרנות. והם מחפשים בכל יכלתם למצא ליצנות, כי אין להם מלאכה אחרת, כי אם שיושבים ולועגים בבני אדם ומתלוצצים במעשיהם. ושתי רעות יש בדבר: אחת שכל המרבה דברים מביא חטא. השנית שמבטל מדברי תורה. ויש בדבר הזה דרכי מות, כי לא שם אל לבו כי בעת הזאת שהוא יושב ומתלוצץ – היה יכול ללמד או לעשות מצוה, לקנות חיי העולם הבא.

החמישי – המתלוצץ על מעשה ועל דברים, לא מחמת שהוא בז לאותו מעשה שהוא מתלוצץ, אלא הוא לועג בדרך המשחקים בדרך שחוק. ופעמים שגורם לזה משתה היין, שנאמר (משלי כ א): "לץ היין המה שכר".

ודע, כי לא יהיה מנהג ליצנות קבוע באדם עד שהוא פורק על שמים מעליו. על כן יקבל עליו ענש לתת עליו יסורים, מדה כנגד מדה, שנאמר (ישעיהו כח כב): "ועתה אל תתלוצצו, פן יחזקו מוסריכם". והחכמים היו מזהירים לתלמידיהם שלא להתלוצץ אפלו בדרך מקרה ועראי (עבודה זרה יח ב). ועל זה הצרכו להזהיר תלמידיהם, כי רבים נכשלים בליצנות על דרך מקרה.

המתלוצץ על עושי מצוות – זה הדבר נוטה למינות; שאינו מאמין במצוות. והרי זה כמי שמתלוצץ על מצוות המלך – כלום חיים יש לו?! ועוד: זה המתלוצץ מחטיא גם אחרים שלא יעשו המצוות, כי אותו שעושה המצוה יהא נרפה מן

הַמִּצְוָה, וְגַם אַחֲרֵים לֹא יַעֲשׂוּ הַמִּצְוָה כִּי הֵם יֵרָאִים מִן הַלִּיצָנִים.
אָבֵל בְּעִבּוּדָה זָרָה יָכוֹל לְהִתְלוֹצֵץ (סנהדרין סג ב). וְיָכוֹל לְהִתְלוֹצֵץ בְּעוֹשֵׂי עֲבֻרוֹת כְּדִי
לְמַנְעֵם מִן הָעֲבִירָה; וְגַם אַחֲרֵים לֹא יַעֲשׂוּ עֲבֻרוֹת כְּשֶׁמְתַלוֹצְצִים עֲלֵיהֶם.

שֶׁעַר הָעֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ

שֶׁעַר הַשָּׁקֶר

הַשָּׁקֶר. דַּע כִּי כַּאֲשֶׁר יִשְׁקַל הָאָדָם כֶּסֶף וְזָהָב בְּמֵאזְנִים, וּמִבְחִין בֵּין קָל לְכָבֵד – כֶּךָ
יִשְׁקַל הָאָדָם הַחֶכֶם בְּמֵאזְנִים לְהִבִּין הַשָּׁקֶר וְהָאֱמֶת.

וַיֵּשׁ חֲלוּק בֵּין שָׁקֶר לְשָׁקֶר. כִּיצַד? הָאוֹמֵר עַל הָעֵץ שֶׁהוּא זָהָב – אוֹתוֹ שָׁקֶר יְדוּעַ
הוּא. הָאוֹמֵר עַל נֹחַשֶׁת קָלֵל שֶׁהוּא זָהָב – אוֹתוֹ שָׁקֶר צָרִיךְ הִבְחָנָה, כִּי יֵשׁ לִשְׁנֵיהֶם
דְּמוּת אֶחָד, וַיֵּשׁ זִיפְנִים הָעוֹשִׂים דְּמוּת הַנֹּחַשֶׁת כְּדְמוּת הַזָּהָב; וְאִזּוֹ אָפְלוּ הַבְּקִיָּאִים
אִינֵם יְכוּלִים לְהִבְחִין כִּי אִם בְּקָשִׁי גְדוֹל.

כֶּךָ עֲנִין הַמַּחֲשָׁבָה: יֵשׁ מְפַלְפֵּל וְעוֹשֶׂה סְבָרוֹת לְקִים הַשָּׁקֶר, עַד שֶׁנִּרְאָה שֶׁהוּא אֱמֶת.
אָבֵל הַחֶכֶם מִבֵּין כָּל אֶחָד לְהַבְדִּיל בֵּין הַשָּׁקֶר וּבֵין הָאֱמֶת. וְזֶה דְּבַר יְדוּעַ לְכָל,
שֶׁהַשָּׁקֶר וְהָאֱמֶת תְּכוּפִים בָּלָב אֶחָד. יֵשׁ אָדָם מְזִיף, אָפְלוֹ שִׂידוּעַ בּוֹדָאִי שֶׁהַדְּבַר
שָׁקֶר – הוּא נִמְשָׁךְ אַחֲרָיו. כָּל שֶׁכֵּן כְּשֵׁשׁ רְאִיוֹת לְצַדִּידִים לְשָׁקֶר, שְׂדוּמָה לְהִיּוֹת
אֱמֶת, שְׂבּוֹדָאִי יִמְשָׁךְ אַחֲרֵי שָׁקֶרוֹ. אָבֵל יֵשׁ אָדָם אֱמֶתִי, וְלֹא יַעֲשֶׂה שָׁקֶר אֶלָּא כְּשֵׁשׁ
סְבָרוֹת לוֹ לְשָׁקֶר – אִזּוֹ הוּא נִמְשָׁךְ אַחֲרֵי הַשָּׁקֶר. וְהַחֶכֶם יִכְחִישׁ הַסְבָּרוֹת שֶׁל שָׁקֶר
בְּחֻמָּתוֹ.

וַיֵּשׁ לָךְ לְדַעַת, שֶׁכָּל אָדָם נִמְשָׁךְ אַחֲרֵי סְבָרוֹתָיו וְאַחֲרֵי מְדוּתָיו: הַעֲצֵל יַעֲשֶׂה כָּל
סְבָרוֹתָיו אַחֲרֵי הָעֲצָלוּת, וְכֵן הַכַּעֲסָן אַחֲרֵי כַּעֲסוֹ, וְכֵן הַגָּאָה אַחֲרֵי גֵאוּתוֹ. וְכֵן כָּל
הַמְדוּת שֶׁבְּאַרְנוֹ, לְפִי הַמֶּדָּה שֵׁשׁ בּוֹ הוּא עוֹשֶׂה: הַפְּזוּן אַחֲרֵי הַפְּזֻרְנוּת, הַצִּיּוּקָן אַחֲרֵי
הַצִּיּוּקְנוּת, הָאוֹהֵב לְפִי אֲהֻבָּתוֹ, הַשׁוֹנֵא לְפִי שְׂנְאָתוֹ. לְפִיכֵךְ אָדָם שֶׁהוּא רוֹצֵה לְהִיּוֹת
אִישׁ הָאֱלֹהִים אֱמֶתִי – צָרִיךְ לְהִסִּיר תַּחֲלָה מִמֶּנּוּ כָּל הַמְדוּת הַגְּרוּעוֹת, כְּדִי שֶׁלֹּא
תִּמְשָׁכֶהוּ הַמֶּדָּה שֵׁשׁ בּוֹ לְפִי עֲנִינָה. וְאִזּוֹ יוּכַל לְהַשִּׁיג הָאֱמֶת.

וַיֵּשׁ בְּעֵינֵי הַשָּׁקֶר תַּשְׁעָה חֲלָקִים: הָאֶחָד: הַמְּכַחֵשׁ בְּעֵמִיתוֹ בְּפִקְדוֹן אוֹ בְּהִלּוּאָה, אוֹ
שֶׁהַעִיד עֲדוּת שָׁקֶר, וְכִהְנֶה רְבוּת. וַיֵּשׁ בְּזֶה הַשָּׁקֶר שְׁנֵי עֲנָשִׁים: הָאֶחָד מִחֻמַּת הַשָּׁקֶר,
כִּי הַשָּׁקֶר אָפְלוֹ בְּלֹא נֶזֶק הוּא תוֹעֵבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י טו-טז): "שֵׁשׁ הִנֵּה

שָׁנָא יִי, וְשָׁבַע תּוֹעֵבַת נַפְשׁוֹ: עֵינַיִם רְמוּת, לְשׁוֹן שָׁקֶר..., יָפִיחַ כְּזָבִים עַד שָׁקֶר, וּמִשְׁלַח מִדְּנִים בֵּין אֲחִים". ואומר (שם ח יג): "ופי תהפוכות שנאתי". הענש השני מחמת הנזק שהזיק לחברו.

השני: אין בגוף השקר נזק לחברו, אך מתכונן להטעות חברו שיאמין בו, ויבטח בו ולא ישמר ממנו – ואז יוכל להרע, כמו שנאמר (ירמיהו ט ז): "בפיו שלום את רעהו ידבר, ובקרבו ישים ארבו". ואף בעיני בשר ודם נתעב השקר, שנאמר (משלי טז יב-יג): "תועבת מלכים עשות רשע..., רצון מלכים שפתי צדק".

השלישי: המשקר בחברו לא לגלל ממנו דבר שהוא שלו; אף הוא רואה טובה שעתידיה לבוא לחברו, והוא מהדר אחר אותה טובה לקחת אליו בשקר ובמאווה. או ידבר שקרים לחברו עד שיתן לו מתנה, כגון שמבשר לו בשורות שקר ויתן לו מתנות עבור זה, וכיוצא בזה הענין. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צב א): המחליף בדבורו – כאלו עובד עבודה זרה, שנאמר (בראשית י טו): "אולי ימשני אבי, והייתי בעיניו כמתעתע"; ונאמר על עבודה זרה (ירמיהו י טו): "הבל המה, מעשה תעתעים". ולאו דוקא "כאלו עובד עבודה זרה" ממש, אלא בדמיון קצת: כי הוא נסתר בשקר ונעזר בשוא.

הרביעי: המשקר בספור דברים ששמע, ומחליף מקצתם ומתכונן להחליף; ואין לו שום רוח באותו שקר, וגם לא יזיק אותו שקר לחברו. ופעמים שהוא מספר דברים שהוא בודה הכל מלבדו. ויש לו ענש, שאוהב שקר בלא תועלת. ועל זה אמר שלמה עליו השלום (משלי ו יט): "יפיח כזבים עד שקר". ויש לה לידע, שזאת המדה תביאהו להעיד שקר באחיו, מחמת שהוא אוהב שקר.

ויש אנשים שמחליפין מקצת דברים ששמעו בלי דעת, כי אינם שמים על לב בעת שהם שומעים הדברים לחקר על אמתותם – גם זו מדה רעה, ועל זה אמר שלמה עליו השלום (שם כא כח): "ואיש שומע לנצח ידבר"; פרוש: מי שנותן לב לשמע ולהבין תכן הענין והדברים אשר יספרו, עבור שספרו אותם על דרך האמת, שלא ימצא בפיו לשון שקר – אותו האיש לנצח ידבר, כי יתאונו בני אדם לשמע דבריו, ולא יגזרו בו על דבריו.

החמישי: האומר לחברו שיטיב לו או שיתן לו מתנה או שיעזר לו, ולא אמר לו על דרך הבטחון שיבטח בו לב חברו, ובשעה שיאמר לו כך היה בלבבו שלא לתת. ועל זה אמרו רבותינו (בבא מציעא מט א) שלא ידבר אחד בפנה ואחד בלב.

הַשָּׂשִׁי: הַמִּבְטִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ לְהִיטִיב לוֹ, וְהַבְטִיחוֹ כָּל כֶּךָ עַד שִׁיבְטַח בּוֹ לֵב חֲבֵרוֹ – אֵין לוֹ לַחֲלֹל הַבְטָחָתוֹ. וְאִם הוּא מְשַׁקֵּר בְּזֶה יֵשׁ בּוֹ עֲנֹשׁ גָּדוֹל יוֹתֵר מִן הָרָאשׁוֹן, שֶׁלֹּא עָשָׂה אֲלֵא דְבוּר בְּעֶלְמָא. וְהָאוֹמֵר לְחֲבֵרוֹ לְתַת לוֹ מַתָּנָה מוֹעֲטָת, אֵף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר לוֹ לְשׁוֹן הַבְטָחָה, אֲמַרִּינָן (שם): כָּל הַחוֹזֵר בְּדִבְרָיו – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוֹם מַחֲסְרֵי אֲמָנָה, כִּי לֵב חֲבֵרוֹ סוֹמֵךְ עָלָיו וּבוֹטָח בּוֹ אַחֵר שֶׁהַמַּתָּנָה מוֹעֲטָת. וְאִם אִישׁ עֲנִי הוּא, אֵף עַל פִּי שֶׁהַמַּתָּנָה מְרָבָה, אִם חוֹזֵר בּוֹ רָעָתוֹ רַבָּה, כִּי נָדָר וְעָבַר עַל "לֹא יַחֲל דְבוּרוֹ" (בַּמִּדְבָּר ל ג). וְכֵן מִי שֶׁהִתְפָּאֵר בַּפָּנִים רַבִּים לְתַת מַתָּנָה לְאָדָם, דִּהְיוּ כְּמוֹ הַבְטָחָה פִּיּוֹן שֶׁהוּא מְתַהַלֵּל עַל נְדִיבוּתוֹ, וְאֵין נֶכּוֹן שִׁישׁוּב מִדְּבָרָיו מֵאַחֵר שֶׁנִּתְכַּבֵּד וְנִתְהַלֵּל בְּדָבָר.

הַשְּׂבִיעִי: הַמַּתְעָה חֲבֵרוֹ לומר כִּי עָשָׂה עֲמוֹ טוֹבָה אוֹ דִּבֵּר עָלָיו טוֹבָה, וְלֹא עָשָׂה. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבָרְכָה (חולין צד א): אֲסוּר לְגַנֹּב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת, וְאֶפְלוּ דַּעַתוֹ שֶׁל גּוֹי. וְיֵשׁ בְּזֶה חֲטָא, כִּי אָנוּ חֲיִבִּים לְדַבֵּר דְּבָרֵי אֲמֶת, כִּי הוּא מִיסוּדֵי הַנֶּפֶשׁ.

הַשְּׂמִינִי: הַמַּשְׁתַּבַּח בְּמַעֲלוֹת שְׂאִינָן נִמְצְאוֹת בּוֹ, וְזֶהוּ חֲטָא גָדוֹל וְאֶפְלוּ אִם הָיָה אֲמֶת. כִּי כְּשֶׁמְהַלֵּל נִרְאֶה מִדְּבָרָיו שֶׁלֹּא עָשָׂה צְדָקוֹתָיו וְנְדִיבוּתָיו לְשֵׁם שָׁמַיִם אֲלֵא לְשֵׁם עֲצָמוֹ וּלְתַהֲלָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבָרְכָה (ירושלמי שְׁבִיעִית י ה): מִי שֶׁמְכַבֵּדִים אוֹתוֹ שֶׁהֵם סוֹבְרִים שִׁיּוּדַע שְׁתֵּי מַסְכָּתוֹת, וְהוּא לֹא יוֹדֵעַ רַק אַחַת, חֲיִב לומר לָהֶם: "אֵינִי יוֹדֵעַ רַק אַחַת". כָּל שֶׁכֵּן שְׂאִסוּר לוֹ לִכְזֹּב וּלְהִתְפָּאֵר בְּמַעֲלוֹת שְׂאִינָן בּוֹ.

הַתְּשִׁיעִי: הַמַּסְפֵּר בְּסִפּוּר דְּבָרִים שְׂשֻׁמָּע, וְהַחֲלִיף בְּדִבְרֵים אוֹדוֹת חֶפְצוֹ, וְאֵין הַפְסֵד לְשׁוֹם אָדָם בְּזֶה, אֵף יֵשׁ לוֹ מַעַט הִנָּאָה בְּשִׁקְרוֹ, אֵף עַל פִּי שְׂאִינָנוּ מְרוּיַח מְמוֹן בְּכָף. כְּגוֹן (יבמות סג א) רַב, שְׂאָמַר לְאִשְׁתּוֹ: "עָשִׂי לִי טְלוּפְחִי" עֲדָשִׁים וְעָשְׂתָה חֲמָצִי, וּכְשֶׂאָמַר "חֲמָצִי" עָשְׂתָה לוֹ טְלוּפְחִי. הֵלֶךְ חָיָא בְּנוֹ וְהִפָּךְ הַדְּבָרִים: כְּשֶׁהָיָה "חֶפֶץ חֲמָצִי" אָמַר לְאִמּוֹ "תַּעֲשִׂי טְלוּפְחִי", וְהָיָה עָשְׂתָה חֲמָצִי. וְזֶה הֵבִין עָשָׂה לְכַבּוֹד הָאֵב, כְּדִי שִׁיְהֵא לוֹ מְזֻמָּן הַמֶּאֱכָל שְׁחָפֵץ, וְאֵף עַל פִּי כֵּן מַחָה בִּידּוֹ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת עוֹד, מִשּׁוֹם "לִמְדּוֹ לְשׁוֹנוֹ דְּבַר שִׁקֵּר" (ירמיהו ט ד). אֵף אֵין עֲנֹשׁ בְּזֶה הַשִּׁקֵּר כְּעֲנֹשׁ הַמְשַׁקְרִים עַל לֹא דְבַר, כְּאֲשֶׁר הִזְכַּרְנוּ בְּחֵלֶק רַבִּיעִי.

עַד כָּאֵן תַּשְׁעָה חֻלְקֵי שִׁקֵּר.

וְעוֹד יִזְהַר הָאָדָם: אִם יָבוֹא חֲבֵרוֹ אֶצְלוֹ, וַיִּשְׁאַל מִמֶּנּוּ דְּבַר שִׁישׁ בִּידּוֹ – לֹא יֹאמַר לוֹ "אֵין לִי", אֵף יִדְחָהוּ בַּעֲנִיָּן אֲשֶׁר לֹא יִשְׁקֵר. וְיֵשׁ פָּסֵק בְּסִפּוּר חֲסִידִים (סימן תכ"ו): אֶפְלוּ יָבוֹא גּוֹי לְבֵית יְהוּדִי וַיִּבְקֹשׁ לְהִלּוֹת לוֹ מַעוֹת, וְיֵשׁ לְיְהוּדִי מַעוֹת וְאֵין דַּעַתוֹ

להלוות לזה הגוי – לא יאמר לו "אין לי", אך ידחה אותו איך שיוכל בלי שקרים. ויכול להיות שאם היה יודע הגוי שאם היו לו מעות, לא היה יכול להשמיט ממנו בלא שנאה – היה יותר טוב לומר "אין לי" מפני דרכי שלום. אך הפל תלוי בדעתו של אדם, איך שנראה לו ענין של הגוי: אם יוכל לומר "יש לי, אבל אני צריך אותם למקום אחר", אם בענין זה יוכל לדחותו בלא שנאה – יעשה.

וגדול ענשו של שקרן: אפלו כשהוא אומר אמת – אין מאמינים לו (סנהדרין פט ב). ושקר אין לו רגלים (ריש אותיות דרבי עקיבא).

ולא יגרם אדם שאחרים ישקרו בשבילו. כיצד? כשאדם רואה ששנים מדברים יחד דבר סתר שביניהם, לא ילך אצל אחד ויבקש ממנו שיגלה לו הענין, שמא אינו רוצה לגלות לו, ומתוך כך יסלק אותו בדברים אחרים – נמצא שמשקר. וכך ידקדק בכל הענינים שלו, שלא ישקר במשא ובמתן שלו, ולא יגרם שאחרים ישקרו. ויזהר שלא יתחבר לשקרנים, וימעט דבריו עמם. וצריך חכמה גדולה להנצל מן השקר, כי יצר הרע לעולם הוא אורב לאדם להפילו ברשתו.

ופעמים שהתירו חכמים לשקר, כגון לעשות שלום בין אדם לחברו (יבמות סה ב). וכן מתר לשבח הכלה לפני החתן שהיא נאה וחסודה, ואף על פי שאינו כן (כתובות יז א). ובאושפיזא: אם בעל הבית היטיב לו, אל יאמר בפני רבים: "כמה טוב פלוני שנתארחתי בביתו! כמה כבוד גדול עשה לי!" – פן יבאו רבים שאינם מהגנים להתארח אצלו. ועל זה נאמר (משלי כז יד): "מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים – קללה תחשב לו" (ערכין טז א). ובמסכתא: אם שואלין לו אם שגורה בפיו הגירסא, מדת ענוה היא שיאמר "לא". ומטה: אם שעה לבוא לבית הפנסת מפני ששמש מטתו, ושאלוהו למה שעה – יתלה בדברים אחרים (בבא מציעא כג ב). ובכל אלו שהתירו חכמים לשנות, אם יוכל לעשות שלא ישקר הוא טוב יותר ממה שישקר. כגון אם שואלין לו: "יודע אתה מסכתא פלונית?" ישיב: "וכי אתה סבור שאני יודע?!" ואם יוכל לסלק השואל בענין שלא ישקר – הוא טוב מאד.

שער העשרים וארבע

שער החניפות

החניפות נחלקת לתשעה חלקים: הראשון: מי שהוא מכיר בחברו שהוא רשע ורמאי, ושהוא מוציא שם רע על הכשרים, ושהוא גוזל ממון חברו – ובא זה ומחניף לו. ולא די שהוא מחניף לו ומשבחו, אלא שהוא מחליק לו לשון ויאמר: "לא פעלת און במה שעשית" – בדבר הזה יש כמה עברות והרבה ענשין: האחד: שהיה לו להוכיחו על חטאיו. ולא די שאינו מוכיחו, אלא אומר לו "לא חטאת" ומחזיק יד מרעים. ויש לזה החניף ענש שלא קנא על האמת. ועוד: שזה החונף נותן מכשול לפני החוטא, כשאומר "לא חטאת" – לא ישוב מרעתו, ויוסיף עוד לחטא; מלבד הענש שנענש על נזק וצער בני אדם שהזיק וצער החוטא, ולא ישלם להם ולא יפייסם, מחמת החניפות שלזה המצדיק רשע. ונאמר (משלי יד טו): "מצדיק רשע ומרשיע צדיק, תועבת ה' גם שניהם". ואם עוון זה החוטא גלוי לרבים, וזה מחניף לו ברבים ואומר לו: "זך וישר אתה" – אז חלל השם יתברך, ובזה דת ודין. וחייב אדם למסר עצמו לסכנה ולא ישים עצמו בעוון זה.

ואמרו רבותינו עליהם השלום על אגרפס, שהיה קורא בתורה, וכשהגיע לפסוק (דברים יד טו): "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" – זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: "אחינו אתה!" באותה שעה נתחילו שונאי ישראל כליה על שהחניפו לאגרפס. (סוטה מא ב). גם היושב על הדין אל יפחד מאיש, כמו שנאמר (דברים א יד): "לא תגורו מפני איש". ובחניפות כזה יש בו ענש שקר וחניפות.

השני: המשבח רשע בפני בני אדם, בפניו או שלא בפניו. ואף על פי שלא יצדיק אותו על מעשיו הרעים, אלא אמר בסתם: איש טוב הוא – על זה נאמר (משלי כח ד): "עזבי תורה יהללו רשע". כי זה המשבח, לולי שעזב התורה – לא הלל לזה שעבר עליה ועל דבריה. גם לא ימליץ על הרשע בפני בני אדם לומר: הלא הוא עושה טובה זאת, לכן תחמלו עליו. ומי שעושה כך – זהו רע מאד, כי השומעים סבורים שהוא צדיק ויתנו לו כבוד. ויש מכשול גדול בכבוד הרשעים, כי כשיש כבוד לחכמים הצדיקים והם עליונים – אז כל העם ישמעו לעצתם. ועוד: שאחרים יקנאו במעשיהם הטובים, ויוסיפו לקח ותרבה הדעת, ומתוך שלא לשמה בא לשמה.

ועוד: יש הרבה בני אדם בראותם הדר התורה – יכירו מעלתה, ותבא מחשבה בלבם, וילמדו לשם הקדוש ברוך הוא בלב שלם. ועוד יש טעם טוב בכבוד החכמים הצדיקים: כי יסוד נפש האדם הוא להיות בו עבודתו ויראתו ותורתו של הקדוש ברוך הוא, ועבור זה כל העולם מכבדים הצדיקים. נמצא המכבד הצדיקים, כביכול מעמיד ומקים כונת הקדוש ברוך הוא בכריאת העולם, והבונה לתלמיד חכם וליראי שמים – בזה יבטל כונת הקדוש ברוך הוא. והוא כמו שאומר: אין עבודתו עקר! על כן יכבדו עובדי הקדוש ברוך הוא לכבוד הקדוש ברוך הוא, להודיע כי עבודתו לבדה היא עקר. אבל בכבוד הרשעים יש חלול התורה והעבודה, וזהו עברה המכלה עצם ובשר. ועוד: רבים נמשכים אחריהם, ועושים כמעשיהם, ומקבלים פורענות. וכיוצא בזה אמרו (משנה נגעים יב ו): אוי לרשע ואוי לשכנו. ועוד: בכבוד הרשעים משפל כבוד הצדיקים, ואין כבוד לצדיקים אלא לאחר השפלת הרשעים.

ועתה, אחרי שיש מכשול לעולם בכבוד הרשעים – יזהר שלא יספר טובה מרשעים. גם לא יזכירם לטובה, שנאמר (משלי יד): "ושם רשעים ירקב"; וכתוב (שם כט כד): "תועבת צדיקים איש עול". ואם אינו רוצה לספר רשעו – גם טובתו לא יספר.

השלישי: חנף המשבח רשע בפניו, ואומר לו: כמה איש נחמד ואדם טוב אתה! אף אינו מספר בשבחיו ברבים, שלא יהיה לרבים למוקש. גם זה החנף גדול עונו, דכתיב (משלי יא ט): "בפה חנף ישחת רעהו, ובדעת צדיקים יחלצו". כי כשישבחנו יאמין לו, ויחשב שהוא טוב, וירום לבו ויתגאה, ולא ישוב. כי כל מי שאינו צדיק, כשמשבחים אותו, יאמר בלבו: אמנם ידעתי כי כן הוא! וזה נשחת בחניפותו של זה. אבל הצדיק אם משבח אותו אדם – לא יתגאה בזה, עבור שאמרו רבותינו עליהם השלום (גידה לב): אפלו כל העולם אומרים עליך שאתה צדיק – הוי בעיניך כרשע. ואמרו (אבות דרבי נתן כט א): אם יש לך רעים, מקצתם משבחים אותך ומקצתם מיסרים ומוכיחים אותך – אהב המוכיחים ולא את המשבחים; כי אלו לחיי עולם יביאוך, ואלו ברעתך ישמחו כי ישבחוך. ונאמר (משלי כו כח): "ופה חלק יעשה מדחה" – המשיל פה חלק לדרך חלקלקות, כמו שנאמר (תהלים לה ה-ו): "ומלאך ה' דוחה, יהי דרכם חשך וחלקלקת", כי ידחה האדם ויפל, שפה חלק הוא מלא חטא וחנף. ועל זה נאמר (תהלים יב ד): "יכרת ה' כל שפתי חלקות, לשון מדברת גדלות" (שם יב ד). קלל פה חלק בשביל שמשחית רעהו, וקלל לשון הקשה שהוא הפוך

החלק, והוא לשון הרע. ויש חנפים שמחניפים לבעלי זרוע כדי שיאהבו אותם, וינשאו ויגדלו אותם, על זה אמרו רבותינו (אבות דרבי נתן כט ד): כל המחניף לחברו לשם כבוד – לסופו נפטר בקלון.

הרביעי: המתחבר לרשע, אף על פי שאינו מחניף לו ואינו משבח, אלא שהוא מקרבו ומתחבר עמו – יש לו ענש; לא די שאינו מוכיחו אלא שמקרבו, ויש לו ענש בזה. ועוד מוסיף ענש על הקריבות שהוא מקרבו, שנאמר (דברי הימים ב כ לד): "בהתחברך עם אחיזהו, פרץ ה' את מעשיך". והצדיקים מואסים הרשעים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בבא קמא צב ב): לא לחינם הלך הזרזיר אצל העורב, אלא שהוא מינו; וכן אדם המתחבר לרעהו הדומה לו. ואמרו (מגלה כח א): אסור להסתכל בצלם דמות אדם רשע, שנאמר (מלכים ב ג יד): "לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא, אם אביט אליך ואם אראך". וכל המסתכל בדמות אדם רשע – עיניו כהות לעת זקנתו, כיצחק אבינו עליו השלום, שכהו עיניו מפני שהסתכל בעשו, אף על פי שלא היה מכירו במעשיו.

ויש מכשול גדול בחבור הרשעים: האחד מפני שהוא אוהב שונאו של יוצר הכל, ואין העבד הנאמן לאדוניו מתחבר לשונאו. השני שלומד ממעשיו. השלישי שגם אחרים יתחברו אתו ויאמינו לו, והוא גוזל אותם. וגם הם ילמדו ממעשיו, ואפלו אם לא ילמדו ממנו – הם רואים ממנו דברים שאסור להם לראותם. וגם הוא לא ישוב, כי אם היו מוכיחים אותו והיו נבדלים ממנו – היה שב מדרכו הרעה. ומי שמתחבר לרשע – לסוף הרשע מושל עליו; וזהו רע על כלם, כי כיון שהוא מושל עליו – לא יניחנו לעשות טוב. הרביעי שזה צריך להניח מחמת יראה לעשות כמה דברים טובים. לכן אל יתחבר אדם אלא עם ירא שמים; כי ריש לקיש עם מי שהיה מדבר בשוק – היו מאמינים לו סחורה בלא עדים (יומא ט ב), כי היו יודעים בודאי כיון שדבר עמו בשוק שהוא נאמן. הרי הדבור הוי כמו חניפות.

החמישי: איש שהוא נאמן בעיני כל העם, וכלם שומעים לו, והוא מעמיד קרובו להיות פרנס או רב, ואומר עליו: הנהגתיו שהוא חכם – ואינו כן. וכן העם סומכים עליו. וכן אומר על מי שאינו מכירו שהוא נאמן, והעם מפקידים בידו פקדונות – ומכחש. ואמרו החכמים זכרונם לברכה (סנהדרין ז ב): כל המעמיד דין שאינו הגון – כאלו נוטע אשורה בישראל. ובמקום שיש תלמידי חכמים – כאלו נוטע אשורה אצל מזבח, ועתיד הקדוש ברוך הוא לפרע מן המעמיד.

הַשָּׂשִׁי: מִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְמַחֲוֹת וְאִינוֹ מוֹחָה, וְאִינוֹ נוֹתֵן לֵב עַל מַעֲשֵׂה הַחֲטָאִים – זֶה הַדָּבָר קָרוֹב לַחֲנִיפוּת. כִּי הֵם הַחוֹטְאִים חוֹשְׁבִים: כִּיֹּן שְׂאִינָם מוֹחִים בִּיְדֵינוּ וְאִינָן מְקַנְטְרִים אוֹתָנוּ, כָּל מַעֲשֵׂינוּ הֵם טוֹבִים. וְנִצְטוּיֵנוּ לְבַעַר הָרַע מְקַרְבָּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דְּבָרִים יג ו'): "וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבְּךָ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה (שְׁבַת נד ב'): מִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְמַחֲוֹת עַל אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ, וְאִינוֹ מוֹחָה – נִתְפָּס עַל אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ; בְּאֲנָשִׁי עִירוֹ, וְאִינוֹ מוֹחָה – נִתְפָּס עַל אֲנָשִׁי עִירוֹ; בְּכָל הָעוֹלָם כָּלוּ, וְאִינוֹ מוֹחָה – נִתְפָּס עַל כָּל הָעוֹלָם כָּלוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו לד'): "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאַחִיו"; וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה: אִישׁ בַּעֲוֹן אַחִיו. וְאָמְרִינָן (סְנֵהֲדִרִין כז ב'): מִלְּמַד שְׂכָלָן עָרְבִים זֶה בָּזָה.

הַשְּׁבִיעִי: הַרְוֵאָה אֶת אֲנָשִׁי מְקוֹמוֹ עִם קָשִׁי עֶרְף, וְאֹמֵר בְּלָבוּ: אוֹלִי לֹא יִקְשִׁיבוּ אִם אוֹכִיחֵם, וְעַל כֵּן הוּא מוֹנֵעַ מִלְּהוֹכִיחֵם. גַּם זֹאת חֲטָא, וְעוֹנוֹ יִשָּׂא, כִּי לֹא נָסָה לְהִזְהִיר וּלְהוֹכִיחַ אוֹלִי יְשׁוּבוֹ, וְעַל זֶה נִעְנְשׁוּ צַדִּיקִים גְּמוּרִים בַּחֲרָפָן הָרָאוּשׁוֹן. אָבֵל אִם הַדָּבָר גָּלוּי וְיָדוּעַ לְכָל, וְנִבְחָן וְנִחָקָר כִּי הַחוֹטָא שׁוֹנֵא מוֹסֵר, וְלֹא יִשְׁמַע לְמוֹכִיחֵיו, עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי ט ח'): "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנֹאֲךָ". וְאָמְרוּ: כִּשֶּׁם שֶׁמִּצְוָה לֹאֵר דָּבָר הַנִּשְׁמָע, כֵּךְ מִצְוָה שֶׁלֹּא לֹאֵר דָּבָר שֶׁאִינוֹ נִשְׁמָע (יְבֻמוֹת סה ב'). וְאָמְרוּ: מוֹטָב שִׁיְהִיו שׁוֹגְגִין, וְאֵל יִהְיוּ מְזִידִין (שְׁבַת קמח ב').

הַשְּׁמִינִי: הַשּׁוֹמֵעַ מִדְּבָרֵי לְשׁוֹן הָרַע אוֹ נִבְלָה, אוֹ יוֹשֵׁב בְּסוּד מְשַׁחֲקִים וּבוֹזֵי תוֹרָה וּמִצְוֹת, וְיֹדֵעַ שֶׁהֵם קָשִׁי עֶרְף וְלֹא יִקְבְּלוּ תוֹכָחָה, עַל כֵּן הוּא שׁוֹתֵק. גַּם זֶה יַעֲנִשׁ, כִּי הֵיכָּה לוֹ לַעֲנֹשׁ אוֹתָם, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ כִּי הוּא כְּמוֹתָם שֶׁהוּא מוֹדֶה בְּדְבָרֵיהֶם; כִּי הוּא חַיֵּב לַגָּעֵר בָּהֶם לְתַת גְּדֻלָּה לַתּוֹרָה וּלְמִצְוֹת, וּלְקַנֵּא לְכַבּוֹד הַצַּדִּיק שֶׁהִרְשִׁיעוֹ. וְזֶה הוּא נִעְנָשׁ כְּשֶׁשׁוֹמֵעַ דְּבָרֵיהֶם הָרָעִים תָּמִיד, וְהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲנוֹתָם תָּמִיד. וְדָבָר זֶה מְפָרֵשׁ בְּדְבָרֵי שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי כד א-ב): "אַל תִּקְנֵא בְּאֲנָשִׁי רָעָה, וְאֵל תִּתְּאוּ לְהִיּוֹת אִתָּם. כִּי שֹׁד יִהְיֶה לָבָם, וְעַמִּל שְׁפִתֵיהֶם תְּדַבְּרֶנָּה". רוֹצֵה לֹאֵר: שֶׁתִּשָּׂא חֲטָאתָם, כִּי תִשְׁמַע דְּבָרֵיהֶם תָּמִיד וְתִהְיֶה כְּמַחְרִישׁ.

הַתְּשִׁיעִי: הַמְּכַבֵּד הָרָשָׁעִים מִחֲמַת דֶּרֶךְ שְׁלוֹם. אֲמָנָם לֹא יְדַבֵּר טוֹב בְּרָשָׁע, וְלֹא יִתְנַהֵג בְּכַבּוּדוֹ עַל דֶּרֶךְ שִׁיחֲשָׁבוּ בְּנֵי אָדָם שֶׁהוּא נִכְבָּד בְּעִינָיו לְחַלֵּק לוֹ כְּבוֹד, אֲלֵא כְּדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם הַמְּכַבְּדִים הָעֲשִׂירִים בַּעֲבוּר כִּי צִלְחָה דְּרָכָם, וְלֹא מִפְּנֵי חֵן עֲרָכָם. וְאִם בָּזָה יֵשׁ חֲטָא וְאַשְׁמָה, כִּי לֹא הִתֵּר לְכַבֵּד הָרָשָׁעִים אֲלֵא מִחֲמַת מוֹרָא, שֶׁיִּירָא שִׁיִּזִּיק לוֹ הָרָשָׁע וְיִגְרֵם לוֹ הַפֶּסֶד בְּזִמְנָן שֶׁיֵּד הָרָשָׁעִים תִּקְיָפָה – עַל כֵּן הִתֵּר לְכַבְּדוֹ כְּדֶרֶךְ שְׁמִכְבָּדִים בְּנֵי אָדָם בַּעֲלֵי זְרוּעַ. אֵךְ לֹא יִשְׁכַּחְנוּ וְלֹא יְדַבֵּר עָלָיו טוֹב בְּפָנָיו בְּנֵי

אדם. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה מא ב): מתר להחניף את הרשעים בעולם הזה.

ויש רשעים שאין מחניפים להם. מניין? ממרדכי, שאמרו לו "תחניף להמן", והוא השיב להם: "לא תדרש שלמם וטבתם" (דברים כג ז). והיו אומרים לו, שגנו רבותינו: מחניפים להם מפני דרכי שלום?! אפלו הכי לא רצה להחניף לרשע כזה.

ויחניף אדם לאשתו, משום שלום בית. וכן לבעל חובו, שלא ילחצנו. לרבו, שילמדנו תורה. ומצוה גדולה להחניף לתלמידיו ולחבריו, כדי שילמדו ושישמעו לדבריו, לקבל תוכחתו לקיים המצות. וכן כל אדם שהוא סבור שימשכנו אליו, שישמע לו לקיים המצות, ואם יבוא עליו בכעס לא ישמע לו אלא בחניפות יקבל תוכחתו – מצוה גדולה להחניף לו כדי להוציא יקר מזולל. כי יש אדם שאינו מקבל תוכחה בגערה אלא בנחת, שנאמר (קהלת ט יז): "דברי חכמים בנחת נשמעים". ויש שצריך גערה, שנאמר (משלי יז י): "תחת גערה במבין". ויש במלקות, שנאמר (שם יט כט): "ומהלמות לגו כסילים". ויש אפלו בהכאות לא יועיל, שנאמר (שם יז י): "מהכות כסיל מאה". אם כן מה נעשה לו? אין לו תקנה אלא תגרשהו.

ויש חניפות רעה מאד: כגון אדם המחניף לחברו, ומדבר עמו דברים מתיקים כדי שיסמך עליו ויאמין לו. ואחר שיאמין לו ויסמך עליו – הולך עמו ברמאות. וזה כענין שנאמר (משלי א יז-יח): "כי חנם מזרה הרשת, בעיני כל בעל כנה. והם לדמם יארבו, יצפנו לנפשותם". פרוש הפסוק: הצדים עופות זורקים חטים, ובאים עופות לאכל החטים על הרשת, ואז יהיו נצודים – ולזה דומה החניף הזה. ואסרו החכמים להחניף, ואמרו (חולין צד א) שלא ישלח אדם דורון לחברו, ויודע שאינו אוכל. וכן אם רוצה לפתח חבית יין למכר, ובא חברו לקנות יין, לא יאמר לו: אני רוצה לפתח חבית עבורך. וכל זה וכיוצא בזה נקרא "גונב דעת". וזה אסרו חכמים זכרונם לברכה להחניף ולגנוב דעת הבריות, ואפלו דעתו של עובד כוכבים (שם).

אמר רבי שמעון בן חלפתא: מיום שגברה אגרופה של חנפה, נתעונו הדינים ונתקלקלו המעשים, ואין אדם יכול לומר לחברו "מעשי גדולים ממעשיך". אמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו חנפה מביא חרון אף לעולם, שנאמר (איוב לו יג): "וחנפי לב ישימו אף". ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת, שנאמר (שם): "לא ישועו כי אסרם". ואפלו עבדים שבמעי אמן מקללים אותו, והוא נופל בגיהנם. וכל המחניף לרשע – נופל בידו. ואם אינו נופל בידו – נופל ביד בנו. ואם אינו

נוֹפֵל בַּיָּד בְּנוֹ – נוֹפֵל בַּיָּד בֶּן בְּנוֹ (סוּטָה מֵא ב). כָּל עֵדָה שֵׁישׁ בָּהּ חֲנֻפָּה מֵאוֹסָה כְּנֻדָּה, שְׁנֵאֲמֵר (איוב טו לד): "כִּי עֵדֶת חֲנָף גִּלְמוּד". וּלְבִסּוֹף גּוֹלָה (סוּטָה מֵב א).

לִכְּנִי יִתְרַחֵק אָדָם מִן הַחֲנֻפָּה. וְלֹא יִחְנִיף לְאָדָם לְהַחֲזִיקוֹ בְּרָשָׁעוֹ, גַּם אִם יֵשׁ לוֹ לְקַבֵּל טוֹבוֹת הַרְבֵּה מִמֶּנּוּ. לֹא יִחְנִיף לְקִרְבּוֹ וְלֹא לְבָנָיו בְּזִמְנֵי שְׂאִינָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, כִּי כַּמָּה בָנֵי אָדָם עוֹמְדִים בְּרָשָׁעִם מִחֲמַת שְׂרֹאִים שְׂאִין לָהֶם בּוֹשָׁה עֲבוּר דְּרֻכֵּיהֶם הַמְכַעְרִים, וְעֲבוּר שְׂרֹאִים שְׂמַחֲנִיפִים לָהֶם. וְאֵין דְּבַר בְּעוֹלָם הַנוֹעֵל פֶּתַחִי הַתְּשׁוּבָה כְּמוֹ הַחֲנִיפּוֹת.

מַעֲשֵׂה בְּאָדָם אֶחָד כָּשֶׁר שֶׁהָיָה לוֹ בֵּת לְהִשְׁיֵא. וְהָיוּ בְּצִדּוֹ שְׁנֵי בָנֵי אָדָם אֲשֶׁר כָּל אֶחָד חָפֵץ לֵשֵׂא בֵּתוֹ. וְהָלַךְ הָאָדָם הַכָּשֶׁר, וּבִקֵּשׁ מֵאָדָם אֶחָד לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מְרִיבָה, וְלִקַּח לְבִסּוֹף אוֹתָם שְׁנַיִם לְדוֹן בִּינֵיהֶם, וַעֲשׂוּ כָךְ. אֶחָד מֵהֶם הָיָה מִחְנִיף לְאוֹתוֹ אָדָם כָּשֶׁר כְּדֵי שִׁישְׁיָאוֹ בֵּתוֹ, וְהָיָה מְזַכֶּה אוֹתוֹ בְּכָל דְּבָרָיו. וְאוֹתוֹ אַחֵר אָמַר: אֵין הַדִּין עִמָּךְ אֵלָּא עִם חֲבֵרְךָ. וְאָז נָתַן בֵּתוֹ לְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה מַחֲיֵב אוֹתוֹ, כִּי אָמַר: וְדָא הוּא אָדָם טוֹב, שְׁלֹא הִחְנִיף וְלֹא נָשָׂא לִי פָנִים (סֵפֶר חֲסִידִים תַּתְּשֻׁמֵּב).

לִכְּנִי מִי שֶׁהוּא פֶּרְנֶס, אוֹ דִּין, אוֹ גִּבְאֵי צְדָקָה – צָרִיף שְׁלֹא יִהְיֶה חֲנָף. כִּי אִם יִחְנִיף הַפֶּרְנֶס לְשׁוּם אָדָם, וְלֹא יוֹכִיחֵהוּ לַעֲשׂוֹת הַטוֹב וְלִסְרוֹ מִן הָרָע – אָז יִהְיֶה כָּל הַקְּהָל מְקַלְקָלִים. כִּי כָּל אֶחָד יֹאמַר: "הַפֶּרְנֶס מִחְנִיף לְפָלוֹנִי", וְלֹא יִקְבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ. וְכֵן דִּין הַמִּחְנִיף לְאֶחָד מִבְּעָלֵי דִינִים – אָז יִסְתַּתֵּמוּ דְּבָרֵי הַשְּׁנִי, וְלֹא יִדַּע לְטַעַן כְּאֲשֶׁר רָאוּי לוֹ; נִמְצָא שְׁלֹא יֵצֵא הַדִּין לְאַמְתּוֹ. וְכֵן גִּבְאֵי צְדָקָה הַמִּחְנִיפִים, וְיִתְּנוּ צְדָקָה לְזֶה הַמִּחְנִיף לָהֶם, אוֹ שֶׁהֵם מִחְנִיפִים לוֹ וְיִתְּנוּ לוֹ אֵף אִם אֵינוֹ רָאוּי לָכֵךְ. לִכְּנִי צָרִיף הַצָּדִיק לְהִתְרַחֵק מֵאֵד מִן הַחֲנִיפּוֹת, שְׁלֹא יִחְנִיף וְלֹא יִקְבֵּל הַחֲנִיפּוֹת מֵאַחֲרִים. וְיִזְהַר מֵאֵד כְּשִׁיעֲשֶׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים, שְׁלֹא יִתְכַּוֵּן בָּהֶם לְהַחְנִיף לְאַחֲרִים, אֵלָּא לְשֵׁם שְׂמִים בְּלִבָּהּ.

וְהַגְּרוּעַ שֶׁבְּכָל הַחֲנִיפּוֹת: הַמִּחְנִיף לְחֲבֵרוֹ כְּדֵי לְהַחֲטִיאוֹ. כְּגוֹן שֵׁישׁ לוֹ מַחֲלֶקֶת עִם בְּנֵי אָדָם וְאֵין הַדִּין עִמּוֹ, וְהוּא מִחְנִיף לְבָנֵי אָדָם לְסַיֵּעַ לוֹ וּלְחַזֵּק טַעֲוֹתוֹ. אוֹ מִי שֶׁהוּא רוֹדֵף אַחֵר עֲבֻרוֹת כְּגוֹן זִנוּת וּשְׂאָר רָעוֹת, וְהוּא מִחְנִיף לְחֲבֵרוֹ כְּדֵי שִׁיעֲשֶׂה כְּמוֹהוֹ. לִכְּנִי יִרְבְּעֵם בֶּן נִבְטָא זָכָה לְמַלּוּכָה, בְּשִׁבְלִי שְׁלֹא הִחְנִיף לְשִׁלְמָה, וְהוֹכִיחוֹ עַל עֲגִינֵי בָנִין מְלֹא (סֵנְהֶדְרִין קֵא ב).

הַרוֹצֵה לְנַצֵּל מִן הַחֲנִיפּוֹת יִזְהַר לְהִתְרַחֵק עִצְמוֹ מִן הַכְּבוֹד, כִּי מִי שְׂאִינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְהִתְכַּבֵּד לֹא יִצְטָרֵף לְהַחְנִיף. גַּם צָרִיף לְזַהֵר שְׁלֹא יִהְיֶה מֵאַחֲרִים, כִּי רַב הַמִּחְנִיפִים

מַחְנִיפִים לְבְנֵי אָדָם שֶׁסְבוּרִים שִׁיְהִיָּה לָהֶם הַנָּאָה מֵהֶם. לְכֵן מִי שֶׁמִּתְרַחֵק מֵאֵלֹו שְׁנֵי דְבָרִים, הַנָּאָה וְכָבוֹד – נִצּוֹל מִכְּמָה עֲבֵרוֹת. כִּי כְּמָה בְנֵי אָדָם עוֹשִׂים מַעֲשִׂים טוֹבִים כְּדֵי שִׁיקְבְּלוּ כְבוֹד מִבְּנֵי אָדָם, וְזֶה הָעֲנִין מִקְלָקֵל כָּל עֲבוֹדַת הָאָדָם; כִּי כְּמָה בְנֵי אָדָם עוֹשִׂים מַעֲשִׂים טוֹבִים וּמִתְפַּלְלִים, וַיֵּשׁ לָהֶם קוֹל עָרֵב, וְהוּא מְהִרְהֵר בְּלִבּוֹ בִּשְׁעַת הַתַּפִּלָּה: "כְּמָה קוֹלֵי עָרֵב הוּא, וּבְנֵי אָדָם נִהְנִים מִמֶּנִּי שְׁשׁוּמְעִים אוֹתִי". וְכֵן דִּרְכוֹ שֶׁל יֵצֵר הָרַע: עוֹשֶׂה כֵּן לְכָל הַמַּצּוֹת לְהַפִּיל הָאָדָם בְּרִשְׁתּוֹ, שֶׁלֹּא יִהְיֶה מַעֲשִׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְכֵן לְעֲנִין הַהֲנָאָה: מִי שֶׁנִּהְנֶה מִחִבְרוֹ, אֶפְלוּ אִם יֵרְאֶהוּ שֶׁעוֹבֵר כָּל עֲבֵרוֹת שֶׁבְּעוֹלָם – לֹא יִהְיֶה רִשְׁאֵי לְהוֹכִיחוֹ, כִּי יֵרָא שֶׁלֹּא יִהְנֶהוּ עוֹד.

וְעֲנִין הַהוּא תַּקְלַת חֻכְמֵי הַדּוֹר הַזֶּה, שֶׁהֵם רוֹדְפִים לְהַנּוֹת מִן הָעַם – עַל כֵּן יִחְנִיפוּ לָהֶם כְּדֵי שִׁיַּחֲזְקוּ אוֹתָם בַּחֲזָקָה גְּדוֹלָה. וְלֹא דֵי שְׁאֵינָם מוֹכִיחִים אוֹתָם עַל עֲוֲנוֹתָם, אֲלָא מִתּוֹךְ שֶׁהֵם מַחְנִיפִים לָהֶם – הֵם עֲצָמָם אוֹחֲזִים מַעֲשִׂיהֶם וְנִמְשָׁכִים אַחֲרֵיהֶם.

דֶּרֶךְ בְּרִיתוֹ שֶׁל אָדָם לִהְיוֹת נִמְשָׁךְ בְּדַעְתּוֹ וּבְמַעֲשָׂיו אַחֵר רָעִיו וּחִבְרָיו, וְנוֹהֵג כְּמִנְהַג אֲנָשֵׁי מְדִינָתוֹ – אֵיךְ שֶׁהֵם עוֹשִׂים יַעֲשֶׂה גַם הוּא. לְפִיכָךְ יֵשׁ לָאָדָם לְהִתְחַבֵּר לְצַדִּיקִים, וְלִישֵׁב אֲצֵל חֻכְמִים תָּמִיד, כְּדֵי שִׁילְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם; וְיִתְרַחֵק מִן הָרָשָׁעִים הַהוֹלְכִים בַּחֲשָׁךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. וְהוּא שְׁאֵמֵר שְׁלֵמָה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (מִשְׁלֵי יג כ): "הִלֵּךְ אֶת חֻכְמִים יַחְכֵּם, וְרָעָה כְּסִילִים יִרְעֶה". וְאוֹמֵר (תְּהִלִּים א א): "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בַּעֲצַת רָשָׁעִים...".

וְכֵן אִם הָיָה בְּמְדִינָה שֶׁמִּנְהֲגוּתֶיהָ רָעִים, וְאֵין אֲנָשֵׁי הַמְּדִינָה הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל – יִלָּךְ לְמָקוֹם שֶׁאֲנָשֵׁיהָ צְדִיקִים, וְנוֹהֲגִים בְּדֶרֶכִים טוֹבִים. וְאִם הָיוּ כָּל הַמְּדִינּוֹת שֶׁהוּא יוֹדֵעַם וְשׁוֹמֵעַ שְׁמוֹעַתָן נוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה, אִם שְׁאֵינֻ יָכוֹל לִילָךְ לְמְדִינָה שֶׁמִּנְהֲגוּתֶיהָ טוֹבִים, מִפְּנֵי הַגִּיסוֹת אוֹ מִפְּנֵי הַחֲלִי – יֵשֵׁב לְבִדּוֹ יַחֲדִי, כְּעֲנִין שֶׁנֶּאֱמַר (אֵיכָה ג כח): "יֵשֵׁב בְּדָד וַיִּדָּם, כִּי נָטַל עָלָיו". וְאִם הָיוּ רָעִים וְחֻטְאִים, שְׁאֵין מְנִיחִים אוֹתוֹ לִישֵׁב בְּמְדִינָה אֲלֵא אִם כֵּן נִתְעָרֵב עִמָּהֶם וְנוֹהֵג בְּמִנְהַגָּם הָרַע – יֵצֵא לְמַעְרוֹת וּלְחוֹתִים וּלְמִדְּבָרוֹת, וְאֵל יִנְהִיג עֲצָמוֹ בְּדֶרֶךְ חֻטְאִים, כְּעֲנִין שֶׁנֶּאֱמַר (יִרְמְיָהוּ ט א): "מִי יִתְנַנֵּי בַּמִּדְבָּר מְלוֹךְ אֲרָחִים" (רַמְבַּ"ם הַלְכוֹת דְּעוֹת ו א).

שַׁעַר הָעֲשָׂרִים וְחֲמֵשׁ

שַׁעַר לְשׁוֹן הָרַע

לְשׁוֹן הָרַע מִהוּ? הַמִּסְפָּר בְּגִנוּתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אֵף עַל פִּי שְׁאוּמֵר אֲמַת. אֲבָל הָאוּמֵר שֶׁקֶר נִקְרָא "מוֹצִיא שֵׁם רָע". בַּעַל לְשׁוֹן הָרַע זֶה שִׁיּוֹשֵׁב וְאוּמֵר: "כֶּךָ וְכֶךָ עָשָׂה פְּלוֹנִי, כֶּךָ וְכֶךָ הָיוּ אֲבוֹתָיו, כֶּךָ וְכֶךָ שִׁמְעָתִי עָלָיו", וְאוּמֵר דְּבָרִים שֶׁל גִּנְאִי. עָלָיו הִכְתוּב אוּמֵר (תהלים יב ד): "יִכְרַת ה' כָּל שִׁפְתֵי חָלָקוֹת, לְשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדֻלוֹת".

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה: כָּל הַמִּסְפָּר לְשׁוֹן הָרַע כָּאֵלוֹ כֶּפֶר בַּעֲקָר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יב ה): "אֲשֶׁר אָמְרוּ לְלִשְׁנֵנוּ נִגְבִּיר, שִׁפְתֵינוּ אֲתָנוּ, מִי אֲדוֹן לָנוּ". וְלִכְךָ לְשׁוֹן הָרַע הוּא חֲטָא, כִּי הוּא עוֹשֶׂה רָעָה גְדוֹלָה לְחֲבֵרוֹ, שֶׁהוּא מִבְּאִישׁ רִיחוֹ בְּעֵינֵי הָעַם וּשְׁאָר הַפְּסֻדוֹת, וְאֵין רוּחַ לְבַעַל הַלְשׁוֹן. וּבּוֹדָאֵי הָרָגִיל בְּלְשׁוֹן הָרַע פּוֹרֵק עַל שָׁמַיִם מַעֲלָיו, כִּי הוּא חוֹטֵא בְּלִי הִנָּאָה. וְהוּא רַע יוֹתֵר מִגִּנְבִּי וְנוֹאֵף, שֶׁהֵם רוֹדְפִים אַחֵר הַנֶּאֱתָם, וְאֵין פְּרִיקַת עַל כְּמוֹ לְשׁוֹן הָרַע (שׁוּחַר טוֹב קכ).

וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה שֶׁשְׁקוּלָה לְשׁוֹן הָרַע כְּנִגְדַּ עֲבוּדָה זָרָה, וְגִלּוֹי עֲרִיוֹת, וּשְׁפִיכַת דָּמִים. וְדָבָר זֶה תִּמָּה מְאֹד, שֶׁשְׁקוּלָה לְשׁוֹן הָרַע כְּנִגְדַּ אֵלוֹ הָעֲבֻרוֹת, וְעַל כָּל אַחַת מֵהֶן יִהְיֶה וְאֵל יַעֲבֹר (סנהדרין עד א). וְאָמְרוּ: חֲמוּרָה עֲבוּדָה זָרָה, שֶׁכָּל הַכוֹפֵר בָּהּ כְּמוֹדָה בְּכָל הַתּוֹרָה כְּלָהּ (חולין ה א). וְאָמְרוּ עוֹד (חולין ד ב): מוֹמֵר לַעֲבוּדָה זָרָה – מוֹמֵר לְכָל הַתּוֹרָה כְּלָהּ.

וַיֵּשׁ לִתֵּן טַעַם בַּדָּבָר: כִּי בַּעַל הַלְשׁוֹן שׁוֹנֶה בְּאוֹלָתוֹ עֶשֶׂר פְּעָמִים וַיּוֹתֵר, בְּכָל יוֹם מְכַלִּים וּמְבַיֵּשׁ בְּנֵי אָדָם, מְלַבֵּד מֵה שִׁמְזִיק לְמִי שְׁאוּמֵר עָלָיו. וְאֶפְלוֹ עֲבֵרָה קָלָה, כְּשֶׁאָדָם עוֹבֵר עָלֶיהָ כְּמָה פְּעָמִים – הִיא נִעְשִׂית גְּדוֹלָה. כִּי אֶפְלוֹ שֶׁעַר אֶחָד, שֶׁהוּא רֶךְ וְחֹלֵשׁ מְאֹד, כְּשֶׁתִּקְבֹּץ הִרְבֵּה שְׁעֵרוֹת יָחַד – תַּעֲשֶׂה מֵהֶם חֹבֶל חֲזָק. וּמֵה שְׁאָמְרוּ שֶׁשְׁקוּלָה לְשׁוֹן הָרַע נִגְדַּ אוֹתָן שְׁלֹשׁ עֲבֻרוֹת, הַפְּרוּשׁ: שְׁעוֹבֵר עַל אוֹתָן שְׁלֹשׁ עֲבֻרוֹת פַּעַם אַחַת מִחֲמַת רַב הַיֵּצֵר, וְלֹא כְּנִגְדַּ הַמִּשְׁמַד הַיּוֹצֵא מִן הַכָּלָל לַעֲבֹר עָלֵיהֶם בְּכָל עֵת. וְעוֹד בַּעַל לְשׁוֹן הָרַע קָשָׁה לוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה: כִּיּוֹן שֶׁהוּא רָגִיל בְּכֶךָ וְלִמַּד לְשׁוֹנוֹ לְדַבֵּר רַע. וְעוֹד הַחֲטָא קָל בְּעֵינָיו, כִּי אָמַר: "לֹא עָשִׂיתִי רַק דְּבוּר בַּעֲלָמָא!" וַאֲיֵנוּ נוֹתֵן לֵב לְשׁוֹב לְרַב הַנֶּזֶק שִׁיעֲשֶׂה. וְאֶפְלוֹ אִם יָשׁוּב אֵין תְּשׁוּבָתוֹ שְׁלָמָה, כִּי אֵינוּ מַכִּיר גְּדֻלַּת הַחֲטָא אֲשֶׁר עָשָׂה. וְהוּא צָרִיךְ מַחֲלִילָה מֵאוֹתָן שֶׁדִּבֶּר עָלֵיהֶם, וְהוּא אֵינוּ זוֹכֵר מִי הֵם כָּלָם. וְעוֹד יֵשׁ שֶׁדִּבֶּר עָלָיו וְעָשָׂה לוֹ רָעָה, וְהִזִּיק לוֹ לְאוֹתוֹ אָדָם,

ושכח מה דבר עליו, כי לשון הרע מכסה ומכה בסתר, הוא בכאן ומכה אחר בלשונו שרחוק ממנו (ערכין טו ב), וזה החוטא מתביש ממנו להודיע שגמלו רעה. ופעמים ידבר על פגם משפחה, ויזיק לדורות הבאים אחריו; ואין לו מחילה לזה, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי בבא קמא ח ז): המדבר בפגם משפחה – אין לו מחילה עולמית.

ועוד: מי שהוא רגיל בלשון הרע פעמים ידבר דברים כלפי מעלה, דכתיב (תהלים עג ט): "שתו בשמים פיהם, ולשונם תהלך בארץ". ואין בכל עברות שיש ענש עליהם כמו מי שמטיח דברים כלפי מעלה, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טו א): עשרה נסיונות נסו אבותינו, ובכלם לא נחתם גזר דינם אלא על לשון הרע, שנאמר (במדבר יד כח): "אם לא כאשר דברתם באזני – כן אעשה לכם"; ואומר (דברים א לד): "וישמע ה' את קול דבריכם, ויקצף וישבע".

ואין התורה מגנה על בעלי לשון הרע: דואג האדומי, כיון שספר לשון הרע – לא עמדה לו חכמתו, ולא הגנה עליו תורתו (סוטה כא א). ומה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה שם): עברה מכבה מצנה, ואין עברה מכבה תורה, שנאמר: "כי נר מצנה ותורה אור" (משלי ו כג) – על העובר דרך מקרה אמרו, ולא על הפורק על אזהרת עברה.

אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שוחר טוב לט א): כנסת ישראל אהובה בקולה, שנאמר (שיר השירים ב יד): "השמיעני את קולך, כי קולך ערב"; ושנואה בקולה, שנאמר (ירמיהו יב ח): "נתנה עלי בקולה – על כן שנאתיה". אמר מעתה (משלי יח כא): "מות וחיים ביד לשון, ואהביה יאכל פריה"; פרוש "אוהב הלשון" – אדם החפץ לדבר תמיד, עצה הגונה ונכונה אצלו שיאכל פריה, פרוש: שלא ידבר דברים בטלים. רק ידבר בדברי תורה והבאת שלום, וללמד לרבים לעשות טובה, ולהורות להם הטוב ולהרחיקם מן הרע, ולקנות האמת. כי אין קץ למצות שיוכל לעשות בלשון, וזהו: "מות וחיים ביד לשון".

כת מספרי לשון הרע נחלקת לששה חלקים: האחד: מי שהוא אומר רע על בני אדם, שכן עשו לו. ולפעמים יאמר דפי על אדם כשר ונקי – אז הוא משקר וגם מספר לשון הרע. והזהרנו מן התורה שלא לקבל לשון הרע. ודע: כאשר יודה השומע על לשון הרע – אז הוא כמו מספר, כי כל השומעים שהוא מודה יאמרו: כיון שהוא מודה, אם כן אמת הוא הדבר. ואפלו אם לא יודה אלא שומע ומראה עצמו כמקשיב אל הדברים ומאמין בדברים בפני בני אדם – בזה יאמינו גם

אחרים. והוא מסייע למספר לשון הרע, כי אם היה גוער במספר לשון הרע – היה מונע עצמו למספר לו יותר. אבל עתה שהוא מקשיב ומראה לו פנים – אז גורם לו לדבר יותר. והזהירנו במצות לא תעשה (שמות כג א): "לא תשא שמע שווא" – שלא נאמין ספור לשון הרע בלבבנו, להחזיק במחשבותינו שהדברים אמת, ולהבזות בעינינו את מי שנאמר עליו.

השני: כשאמר לשון הרע שהוא אמת, אם יזכר לו בינו ובינו מעשה אבותיו הרעים, עובר על מה שכתוב בתורה (ויקרא כה יד): "לא תונו איש את עמיתו" – באונאת דברים הכתוב מדבר (בבא מציעא נח ב).

השלישי: אם יכלים אותו בפני אחרים על מעשה אבותיו, על זה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ג יא): כל המלבין פני חברו ברבים – אין לו חלק לעולם הבא. הרביעי: אם הוא מודיע תועבות אבותיו בפני בני אדם שלא בפניו, לבישו בעיני בני אדם, על זה אמרו: כת מספרי לשון הרע – אין מקבילים פני השכינה (סוטה מב א).

החמישי: אם הוא בעל תשובה ומספר עליו עוונות ראשונים, בזה יש לו ענש גדול (בבא מציעא נח ב), כי השב מעוונותיו – עוונות שלו נעשים כזכויות (ירושלמי פאה א א), וזה מבישו בעברות שהם זכויות. ועוד: הוא נותן מכשול לפניו, כי מחשב בלבו: כמו שמבישני, גם אני אבישנו, ויכנס עמו במחלקת, ומתוך כך יתקלקל בתשובתו ויחזור לענין הראשון. ועוד: אחרים השומעים הבשת של זה ימנעו ולא יעשו תשובה, נמצא שזה נועל דלתי התשובה.

ודע: שאם יראה איש שחברו עבר על דבר תורה בסתר, והוא גלה לרבים – יש לו חטא בזה, כי אולי החוטא שב מדרך הרעה. ולא היה לו לגלות אלא לחכם צנוע, שלא יבישנו, רק הרחק ירחיק מחברתו עד שיודע כי שב מדרך הרעה. ואם החוטא תלמיד חכם איש ירא חטא, ראוי לחשב עליו בפרור שעשה תשובה, ואם תקפו יצרו פעם אחת – נתחרט אחר כן.

המספר לשון הרע נענש מן הנזק שהזיק לחברו, ועוד יש ענש ששמח בקלון חברו. וכתוב (ויקרא יט יח): "ואהבת לרעך כמוך". וכמו שאוהב בכבוד עצמו – כן יאהב בכבוד חברו. וכתוב (משלי יז ה): "שמח לאיד לא ינקה". יש צד שיהיה עוון גדול על המספר לשון הרע שהוא אמת, יותר מן המספר על דרך שהוא שקר: כי

כש'אדם מספר דברים כנים על חבירו - יאמינו לו, ויהיה לבשת בעיניהם אחר שנתחרט ועשה תשובה על חטאתו. אבל לשון הרע על דרך שקר - יבינו כל העולם שהוא שקר ולא יאמינו. אבל לעולם רב עניני השקר יש בו ענש יותר מן האמת.

הששי: המספר לשון הרע על הגבאים, שהם כשרים וגוברים באמונה ומחלקים ליראי שמים. המספרים לשון הרע עליהם שהם גונבים הצדקה, ונושאים פנים ונותנים למי שהם רוצים ולקרוביהן - זהו לשון הרע אין ערך לענשו. כי גורם שאותם גבאים יסתלקו, ויתמנו אחרים רעים במקומן, ונמצא שמונע טוב מן הנותנים צדקה, וגוזל העניים הטובים, כי אותן אחרים הרעים לא יחמלו על הטובים. ונמצא שזה בטל הקדוש ברוך הוא, וביש עבדי הקדוש ברוך הוא ובניהם וקרוביהם, כי תחת אשר היה לו לכבדם - לא די שלא כבדם אלא גם הרע להם. ומונע שאר יראי שמים שלא להיות גבאים, כי יחשבו: "למה נעשה דבר שאחר כך יחשדו אותנו, כאשר נחשדו פלוני ופלוני יראי שמים".

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טו ב): לשון הרע הורגת שלשה בני אדם: האומרו, והמקבלו, ואותו שנאמר עליו. והמקבל לשון הרע על חבירו נענש יותר ממי שאומרו. מספרי לשון הרע אסור לדור בשכונתם, כל שכן לישב אצלם לשמע דבריהם.

עוד יש רעה בלשון הרע: כי המספר לשון הרע על חבירו אז הוא מתגאה, ויראה עצמו צדיק בעיניו, כי יחשב: "פלוני עשה כך וכך, ואני לא עשיתי!" נמצא שהוא מתגאה, ומחזיק טובה לעצמו. ואלו יעשה מצוה והחזיק טובה לעצמו - היה רע מאד, כל שכן וכל שכן שעושה עברה גדולה בלשון הרע ומחזיק טובה לעצמו. ואם אדם מספר לשון הרע על היתומים ועל האלמנות, אז ענשו עוד יותר; כי בלאו הכי הם מצטערים, והוא מצער אותם יותר.

מי שאומר לחבירו: "היכן יש אש? אלא בבית פלוני דשכיח בה בשר ודגים" - אפלו זה הוא לשון הרע (ערכין טו ב). בוא וראה איך צריך אדם לזהר בלשון הרע! ועוד יש אבק לשון הרע, כגון שאמר: "תשתקו מפלוני, איני רוצה להודיע מה שאני יודע בו". וכן כל כיוצא בזה.

ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טז א): אל יספר אדם בטובתו של חבירו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו. פרוש: אם תספר טובתו בפני שונאו, אז הוא ישיב:

"אין תשבחהו, והוא עושה כך וכך?" ועל זה נאמר: "מברך רעהו בקול גדול, בבקר השמים, קללה תחשב לו" (משלי כו יד). אבל בפני אוהביו מתר, דתנן (אבות ב ח): "חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, והוא היה מונה שבחן...". וכן המספר לשון הרע דרך שחוק וקלות ראש, כלומר שאינו מדבר בשנאה, הוא שאומר הפסוק (משלי כו יח-יט): "כמתלהלה הירה זקים חצים ומות, כן איש רמה את רעהו, ואמר הלא משחק אני". וכן המספר לשון הרע דרך רמיזות, והוא שמספר לתמו כאלו אינו יודע שדבר זה לשון הרע, אלא כשמוכחים בו אומר: "איני יודע שאלו מעשיו של פלוני, או שזהו לשון הרע".

המספר דברים שגורמים הזק לחברו, הן בגופו והן בממונו, אפלו להצר לו או להפחידו – הרי זה לשון הרע. והאומר דבר לחברו – אסור לגלותו בלא רשותו (יומא ד ב). כל הנאמר בפני שלשה, אז הוא כמו ידוע לכל; ואם ספר אחד מן השלשה – אין בו משום לשון הרע (ערכין טז א). אבל אם הוא מתכוון לגלותו יותר – יש בו משום לשון הרע. ואם האומר הזהיר השומעים שלא יגלו, אפלו אמרו בפני רבים – יש בו משום לשון הרע. מעשה בתלמיד אחד, שגלה דבר שנאמר בבית המדרש אחר עשרים ושתים שנה, והוציאו אותו מבית המדרש, ואמרו: "זה מגלה סודות" (סנהדרין לא א).

ועוד יש עברה אחת הנקראת רכילות. איזהו רכיל? זה שהולך מזה לזה ואומר: "כך וכך שמעתי על פלוני!" – אף על פי שהוא אמת, הרי הוא מחריב העולם. והזהרנו בזה כדכתיב (ויקרא יט טז): "לא תלך רכיל בעמך".

ואיזהו רכילות? המגלה לחברו דברים שדברו ממנו בסתר. ותניא: מנין לדין שלא יאמר: "אני מזכר וחברי מחיבין, אבל מה אעשה שחברי רבו עלי?" לכן נאמר: "לא תלך רכיל בעמך". ואומר (משלי יא יג): "הולך רכיל מגלה סוד" (סנהדרין כט א).

הזהר בני מאד מלשון הרע, כי בזה אתה מביש עצמך. כי כל הפוסל – פסול. ואינו מדבר בשבחו של עולם, ודרכו לפסל בני אדם במומו (קדושין ע א), כי המום שיש בו הוא מנח כל היום בלבבו, וכיון שהוא בלבבו הוא מוציאו בפיו. כי כל אדם נבחן ונכר במעשיו. כיצד? אם תראה אדם שהוא רגיל לשבח נשים, ולדבר מהן תמיד – דע לך שהוא אוהב נשים. ואם הוא משבח מאכלים טובים ויין, ובזה רגיל – דע לך שהוא זולל וסוּבא. וכן בכל דבר. וראייה מהפסוק (תהלים קיט צז): "מה אהבתי תורתך, כל היום היא שיחתי" – בשביל שאני אוהב את התורה, לעולם אני מדבר

בה. כי כל דבר שאדם אוהב בלבו – הוא מדבר בו תמיד.

בעל הלשון מחפש מומי בני אדם. והוא דומה לזבובים, שהם ינוחו לעולם על מקום הלכלוך; אם יש באדם שחין – הזבובים מניחים את הגוף וישובו על השחין. וכך הוא בעל לשון הרע: מניח כל הטוב באדם, ומדבר מן הרע.

מעשה באדם אחד, שהלך עם חכם בשדה וראה נבלה אחת. אמר אותו האדם: "כמה מסרחת נבלה זו!" אמר החכם: "כמה לבנים שניה!" החכם הוכיח לאותו אדם ואמר: "למה תאמר הגנאי שלו, תאמר השבח!" כי לעולם יספר אדם בשבחו של עולם.

אם תראה אדם אשר ידבר דבר או יעשה מעשה, ויש לדון דבריו ומעשיו לצד חובה ולצד זכות, אם הוא ירא אלהים – נתחייב לדונו לכף זכות על דרך אמת, אפלו אם הדבר נוטה לחובה יותר מלזכות. ואם הוא בינוני, אשר נזהר מן החטא ופועמים יכשל בו – יש עליך להטות הספק ולהכריעו לכף זכות, והמקום יתעלה יכריע אותנו לכף זכות (שבת כז ב). והיא מצות עשה מן התורה, שנאמר (ויקרא יט טו): "בצדק תשפט עמיתך". ואם הדבר נוטה לצד חובה, אם האיש רב מעשיו לרעה, וידעת כי אין יראת השם יתעלה בלבו – תכריע מעשיו ודבריו לכף חובה.

אם גלה אדם חטאתו, אל תאמר: "כמו שגלה חטאתי, גם אני אגלה חטאתו", שנאמר (ויקרא יט יח): "לא תקם ולא תטור". וגם לא תתפאר: "אף על פי שהוא גלה עלי, אני לא אגלה עליו", כי בזה הדבור גלית החצי. וזה הדבר עקר גדול ביראת שמים. ואם החוטא אינו ירא שמים, כמו הפורק על מעליו ואינו נזהר מעברה אחת, אשר כל בני עירו יודעים שהיא עברה – מצוה לספר בגנותו, לגלות חטאיו ולהבאיש לבלי עברות בעיני בני אדם, בעבור שישמעו העם וימאסו בו, וירחיקו עצמן מן העברות, שנאמר (משלי כט כד): "תועבת צדיקים איש עול". ונאמר (שם ח יא): "יראת ה' שנאת רע". ונאמר (סנהדרין נב א): "רשע בן צדיק – מתר לקרותו 'רשע בן רשע'; צדיק בן רשע – מתר לקרותו 'צדיק בן צדיק'. ודוקא על דרך זה מתר להכלימו לשם שמים. אבל מי שמתקוטט עמו, ומכונן לחרפו להנאתו לבד ולא לשם שמים – אין לו לגלות חטאתו. וכן אם המגלה הזה הוא חוטא – אין לו לגלות פשע של חוטא אחר, כי בודאי אין מגלה מסתירו לטובה; וידבר שפתים אף למחסור" (משלי יד כג).

אף מעוט פעמים שלשון הרע מצוה. כגון שני רשעים שנתיעצו לעשות רעה –

מִתֵּר לְגִלּוֹת בְּלִשׁוֹן הָרַע, וְלִגְרוֹם שִׁישְׁנָאוּ זֶה אֶת זֶה וַיַּעֲשׂוּ רַע זֶה לָזֶה, שְׁלֹא יַעֲשׂוּ רַע לְטוֹבִים. וְכֵן נִוָּאֵף מִחֲזוֹר אַחֵר נִוָּאֶפֶת – מִצְוָה לְדַבֵּר לְשׁוֹן הָרַע, שְׁלֹא יַעֲשׂוּ הָעֹבְרָה. וּפְעָמִים אֶפְלוּ כְּשֶׁחֹטֵא רָשָׁע גָּמּוֹר – אֵין לְהַכְלִימוֹ בְּרַבִּים בְּמָקוֹם שִׁישׁ לְדַאֵג שְׂמָא יֵצֵא לְתַרְבוֹת רָעָה. וּמִתֵּר לְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע עַל בְּעָלֵי מַחֲלָקָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א א יד): "וַאֲנִי אָבוֹא אַחֲרֶיךָ, וּמִלֵּאתִי אֶת דְּבָרֶיךָ" (ירושלמי פאה א א).

עֲבוּר אֲשֶׁר הִרְבֵּה דְּבָרִים תְּלוּיִים בְּלִשׁוֹן, צָרִיךְ לְשַׁמֵּר לְשׁוֹנוֹ מְאֹד. וְעַל כֵּן אָמַר דּוֹד (תהלים לד יד): "נִצֵּר לְשׁוֹנְךָ מֶרַע". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (ויקרא רבה טז ב): מַעֲשֵׂה בָאָדָם אֶחָד שֶׁקָּרָא בְּרוּחוֹב: "מִי רוּצָה לְקַנּוֹת סֵם חַיִּים?" בָּאוּ כָּל הָעוֹלָם לְקַנּוֹת, וְהוֹצִיא סֵפֶר תְּהִלִּים וְהִרְאָה לָהֶם מַה שֶּׁכְּתוּב בוֹ: "מִי הָאִישׁ הַחֹפֵץ חַיִּים, אֲהַב יָמִים לְרֵאוֹת טוֹב, נִצֵּר לְשׁוֹנְךָ מֶרַע". וּכְשֶׁרָאָה זֶה רַבִּי יִנְאִי הַכְּנִיסוֹ בְּבֵיתוֹ, וְהֶאֱכִילוֹ וְהִשְׁקָהוּ וְנָתַן לוֹ מְעוֹת. בָּאוּ תַלְמִידָיו וְאָמְרוּ לוֹ: "עַד עַתָּה לֹא יָדַעְתָּ זֶה הַפְּסוּק?" אָמַר לָהֶם: "יָדַעְתִּי, אָבָל לֹא שָׁמַתִּי עַל לְבִי לְהִזְהָר בְּדַבָּר זֶה. וּכְשֶׁהִיִּיתִי קוֹרֵא זֶה הַפְּסוּק עֲבַרְתִּי עָלָיו וְלֹא חֲשַׁתִּי, וּבֹא זֶה וְקִיְמוּ בִידִי, וּמַעַתָּה אֲזַהֵר יוֹתֵר בְּלִשׁוֹנִי".

לְכֵן אָדָם שֶׁהִרְגֵּל בְּלִשׁוֹנוֹ לְהַחֲנִיף וּלְהַתְלוּצֵץ, וּלְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע, וּלְדַבֵּר כְּזָב וּדְבָרִים בְּטִלִּים, וְעַתָּה הוּא רוּצָה לְהַכְנִיעַ וּלְמַנֵּעַ מִזֶּה, וּלְעֲשׂוֹת גָּדֵר גָּדוֹל וְחֻזְקָה מְאֹד – יַעֲשֵׂה גָדֵר שִׁיתְרַחֵק מִחֻבְרֵי הָרָאוּשׁוֹנִים, שֶׁהֵיָה רִגְלִי לְדַבֵּר עִמָּהֶם לִיצְנוּת וְחֲנִיפוּת וּלְשׁוֹן הָרַע וְשִׁקָּר. כִּי אִם יִתְקַרֵּב אֶצְלָם לֹא יוּכַל לְמַנֵּעַ, כִּי הֵם יִתְחִילוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁהִרְגֵּלוּ, וְאֵז לֹא יוּכַל לְהִתְאַפֵּק מִלְּדַבֵּר עִמָּהֶם כְּמוֹ שֶׁהִרְגֵּל. וְצָרִיךְ לְהִרְגִּיל עַצְמוֹ בְּשִׁתִּיקָה מְאֹד מְאֹד, כְּדִי לְהִרְגִּיל עַצְמוֹ לְמַעַט פְּתִיחַת פִּי; וְיִרְכֶּה לֵישֵׁב בַּחֲדָר לְבִדּוֹ וּלְעֶסֶק בַּתוֹרָה, וְיִתְחַבֵּר עִם הַחֲסִידִים שְׂאִינָם מְדַבְּרִים כִּי אִם מְדַבְּרֵי תוֹרָה וְיִרְאוֹת שְׂמִים. וּבִזֶּה הָעֲנִיֵן יִרְגִּיל עַצְמוֹ יָמִים רַבִּים, וְאֵז יִמָּצֵא רְפוּאָה לְמַכְתּוֹ.

כְּתִיב (משלי יח כא): "מִוֹת וְחַיִּים בִּיד לְשׁוֹן, וְאַהֲבִיָּה יֹאכֵל פְּרִיָּה". מַעֲשֵׂה הֵיָה בְּמִלָּךְ פָּרַס שִׁחְלָה. אָמְרוּ לוֹ הַרּוֹפְאִים: "אֵין לָךְ רְפוּאָה עַד שִׁיבִיאוּ לָךְ חֵלֶב לְבִיָּאָה, וְנַעֲשֵׂה לָךְ רְפוּאָה." אֵז עָנָה אֶחָד וְאָמַר לוֹ: "אֲנִי אָבִיא לָךְ חֵלֶב לְבִיָּאָה אִם רְצוֹנָךְ, וְתִנּוּ לִי עֶשֶׂר עֲזִים." אָמַר הַמֶּלֶךְ לְעַבְדּוֹ שִׁיתְּנוּ לוֹ. נִתְּנוּ לוֹ. הֵלֶךְ לִגְבֹּ אֲרִיּוֹת, וְהִיתָה שָׁם לְבִיָּאָה אַחַת מִיִּנְקַת גּוֹרִיָּה. יוֹם רָאוּשׁוֹן עָמַד מִרְחוֹק וְהִשְׁלִיךְ יָז אַחַת וְאַכְלָתָהּ. יוֹם שְ�נִי נִתְקַרֵּב מְעַט, וְהִשְׁלִיךְ לָהּ אַחֲרָת. וְכֵן הֵיָה עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם וְיוֹם עַד שֶׁהֵיָה מְשַׁחֵק עִמָּהּ, וְלָקַח מִחֻלְבָּהּ וְהִלָּךְ לוֹ.

כשהיה בחצי הדרך ראה בחלום שהיו כל איבריו מריבים זה עם זה. הרגלים אומרות: "אין בכל האיברים דומים לנו, לפי שאם לא הלכנו לא היה יכול להביא מן הלבִיאה חלב". והידיים אומרות: "אין כמונו, לפי שאם לא היינו אנו שחלבנו, לא היה יכול לעשות שום דבר". העינים אמרו: "אנו למעלה מן הכל, שאם לא היינו מראים לו את הדרך לא היה נעשה דבר". ענה הלב ואמר: "אין כמוני, אם לא נתתי עצה מה הועלתם כלכם?" ענה הלשון ואמר להם: "אין כמוני, לפי שאם לא אמרתי את הדבר מי היה עושה אותו?" השיבו לה כל האיברים: "איך לא יראת להדמות אלינו, הלא את סגורה ונתונה במקום חשך ואפלה, ואין בך עצם כֹּאֶשֶׁר לִשְׂאֵר אַבְרִים." אמרה להם הלשון: "הלא תראו שאני מלך ושולט עליכם". שמר האיש את הדברים האלה.

הלך אצל המלך, אמר לו: "אדוני המלך, הא לך חלב כלבה!" קצף המלך ואמר לתלואתו. כשהיה הולך להתלות, התחילו האברים לבכות. אמרה להם הלשון: "הלא אמרתי לכם שאין בכם ממש." ואמרה הלשון: "אם אני מצלת אתכם, תודו לי שאני מלך עליכם?" מיד אמרה הלשון: "השיבני אל המלך, אולי אנצל." השיבוהו אליו. אמר לו: "למה צוית לתלותי? זו תורה וזו שכרה?!" אמר לו: "שהבאת לי חלב כלבה". אמר לו: "ומה אכפת לך אם יהיה לך רפואה? ועוד: 'לביאה' – 'כלבה' קרין לה". לקחו ממנו ונסו אותו, ונמצא חלב לביאה. אמרו לה האיברים: "עכשיו אנו מודים לך שאתה אמרת האמת. וזהו: 'מות וחיים ביד לשון' (שוחר טוב לב ב-ג)."

לך אמר דוד (תהלים לט ב): "אשמרה דרכי מחטוא בלשוני". ראה שהלשון טובה מקרבנות, שנאמר (שם סט לא-לב): "אהללה שם אלהים בשיר, ואגדלנו בתודה, ותיטב ליי משור פר מקרן מפריס".

צריך שתתבונן ותבחין ענין הלשון, אשר כל עניני האדם לרעה ולטובה תלויים בה. יכול האדם לעשות בלשון עבירות גדולות ועצומות אין מספר, כגון מלשינות ורכילות וליצנות וחניפות ושקר וכיוצא באלו. וכל אלו עבירות גדולות, אין רוח לבצל הלשון. ויכול לעשות מצוות לאין חקר בלשונו. ויש כמה בני אדם האומרים: מה נוכל לעשות מצוה? הלא אין בידינו ממון לעשות צדקה לעניים. והם אינם יודעים אשר מקור המצוות קרוב להם מאד, מקור חיים בעולם הזה ובעולם הבא, והוא הלשון. וכן אמר דוד: "מי רוצה לקנות עולם הזה ועולם

הָבָא?" אָמְרוּ לוֹ: "אֵין אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד בְּשִׁנְיָהֶם". אָמַר לָהֶם: "בְּזוֹל הוּא מָאָד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר: 'מִי הָאִישׁ הַחֹפֵץ חַיִּים' (תהלים לד יג). "אָמְרוּ לוֹ: "מִי יוֹכֵל לְקַנּוֹת חַיִּים?" אָמַר לָהֶם: "נֹצֵר לְשׁוֹנֶה מָרַע" (שם פסוק יד).

וַיִּגְלֵל עֲצָמוֹ בְּלִשׁוֹן לְדַבֵּר דְּבָרֵי תוֹרָה וַיֵּרָא אֶת שָׁמַיִם, וּלְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם, וּלְצוּת בְּנָיו אַחֲרָיו לְשָׁמֵר וּלְעֲשׂוֹת. וּלְנַחֵם אַבְלִים, וּלְנַחֵם עֲנִיִּים, וּלְדַבֵּר עַל לִבָּם דְּבָרִים שֶׁל תַּנְחומִים טוֹבִים, וּלְדַבֵּר אֱמֶת, וּלְהַתְרַגֵּל בְּשִׁירוֹת וּתְשַׁבְּחוֹת. וְאִזּוֹ יִהְיֶה אֱהוֹב לַמָּטָה וְנִחְמָד לַמַּעֲלָה, וַיִּהְיֶה שְׁכָרוֹ בְּרַב טוֹב הַצָּפוֹן לְצַדִּיקִים.

שַׁעַר הָעֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ

שַׁעַר הָאֱמֶת

הָאֱמֶת. הַנִּשְׁמָה נִבְרָאת מִמָּקוֹם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ב ד): "וַיִּפַּח בְּאַפִּיו נִשְׁמַת חַיִּים"; וְנִחְצְבָה מִמָּקוֹם טְהוֹרָה, וְנִבְרָאת מִזֵּהָר הָעֲלִיּוֹן מִכֶּסֶּא הַכְּבוֹד. וְאֵין לַמַּעֲלָה בְּמָקוֹם קָדְשֵׁי הַקֹּדְשִׁים שָׁקָר, אֶלָּא הַכֹּל אֱמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו י י): "וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת". וּמִצָּאתִי כִּי כְּתִיב: "אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה" (שמות ג יד), וְכְּתִיב: "וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת, הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמְלַךְ עוֹלָם" (ירמיהו שם). וְעַתָּה יֵשׁ לְהוֹדִיעַ שֶׁהַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא אֱלֹהִים אֱמֶת: כִּי תִמְצָא עֲשָׂרִים וְאַחַת פְּעָמִים "אֱהִיָּה" שֶׁהוּא בְּגִימָטְרִיא "אֱמֶת", וְגַם כֵּן "אֱהִיָּה" בְּגִימָטְרִיא עֲשָׂרִים וְאַחַת.

וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם לְהִיּוֹת יָשָׁר (קהלת ז כט), וְחוֹתָמוֹ שֶׁל הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא אֱמֶת (שבת נה א). וְכְּתִיב: "דַּבֵּר שְׁקָרִים לֹא יִכּוֹן לִנְגֹד עֵינַי" (תהלים קא ז). וְכִשְׁאָדָם עוֹסֵק בְּשָׁקָר – אִזּוֹ אֵין הַשְׁקָר דִּבְק לְאֱמֶת. וְכִשְׁיֵשׁ אֱמֶת, כְּבִיכּוֹל מְכוֹן שְׁבָתוֹ בְּשָׁמַיִם כְּנִגֹּד בְּנֵי אָדָם, כִּי כִשְׁיֵשׁ אֱמֶת בְּבִנְיָ אָדָם – אִזּוֹ מוֹדִים שֶׁעָשָׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהֵם וְכָל אֲשֶׁר בָּם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שם קמו ו): "עָשָׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם", וְסָמִיךְ לִיה: "הַשּׁוֹמֵר אֱמֶת לְעוֹלָם, עוֹשֶׂה מִשְׁפָּט...". וְכִשְׁיֵשׁ בְּגִידָה וְשָׁקָר, כְּבִיכּוֹל אִזּוֹ כְּמִי שֶׁאֵין מְכוֹן שְׁבָתוֹ בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ.

וּמִי שֶׁהוּא זוֹכֶה לְהִתְבּוֹנֵן בְּדְבָרִים אֱלֹהִים, אֵיךְ הַנִּשְׁמוֹת נִחְצְבוֹת מִמָּקוֹר הָאֱמֶת – יַעֲשֶׂה כָּל עֲנִיּוֹ בְּאֱמֶת, וְלֹא יִכְנִס הַשְׁקָר בְּמָקוֹם קָדְשֵׁת הָאֱמֶת. וּלְכֹךְ אָמַר הַפְּסוּק (תהלים קמה יח): "קְרוֹב ה' לְכָל קָרְאִיו, לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאֻהוּ בְּאֱמֶת", כִּי הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא אֱמֶת – מִתְקָרֵב לְמִי שֶׁקוֹרְאוֹ בְּאֱמֶת.

ואיזה דבר נקרא "קריאת אמת"? זהו המפנה לבו מכל דבר שבעולם, ומתקרב אל הקדוש ברוך הוא לבד, ושכלו הולך ומתחזק להדבק באור העליון, וישים מחשבתו בחשקו תמיד. וזה הענין ישיג האדם כשהוא מתבודד בחדרו. ומפני זה ירבה כל חסיד להפרד ולהתבודד, ולא יתחבר עם בני אדם רק לצורך גדול. אבל אם התפלל בהנעת שפתיו אל הכתל ומחשב בעניני העולם, ויקרא בלשונו ולבו בענין אחר, אם שיחשב להתכבד איך קולו ערב כדי למצא חן בעיני בני אדם לקבל מהן שבח – אז אין עבודתו אמת. והוא מאותם שנאמר עליהם (ירמיהו יב ב): "קרוב אתה בפייהם, ורחוק מכליותיהם".

לכך אנו מתפללים: "וטרה לבנו לעבדך באמת" – שנעשה כל עבודתנו באמתות, ולהאמין בלב ונפש חפצה, ולא מפני אנשים ולא בשביל ממון או רעות רוח. וזהו שנאמר (איוב כב כג): "אם תשוב עד שדי, תבנה" – שאין מחשבה חוצצת בינה ובין שדי, אז תבנה בבנין חזק בזהר השכינה. לכן אמר דוד (תהלים טו א-ב): "י מי יגור באהלך, מי ישכן בהר קדשך: הולך תמים, ופעל צדק, ודבר אמת בלבו" – ולא אמר "דובר אמת בפיו", אלא רוצה לומר שיהיה האמת תקוע וקבוע בלב האדם. לכך חסידים הראשונים, כשהיה להם מקח – היו נותנים אותו לקונה כפי הסכמת לבבם, איך שהיו מסכימים לתן; אפלו אם היה הקונה רוצה להוסיף – לא היו רוצים אלא כפי הסכמת לבבם.

אדם חשוב ההולך בדרך זה לדבר אמת בלבבו, אם קבל עליו במחשבותיו לעשות דבר אחד – יכתב אותה מחשבה, שלא ישכחנה ולא יחל דברי מחשבותיו. ואם אינו יכול לעמד בו – ילך אצל חכם ויתיר לו מחשבותיו. ויהדר שלא יהיה במחשבתו כלום כל זמן שלא יוציאם בפיו.

כל הדובר אמת בלבבו, ואינו רוצה לחשב השקר, אפלו דברים שלא יכון להם – כל דבריו ומחשבותיו יתקיימו, שנאמר (איוב כב כח): "ותגזר אמר ויקם לו". ומי שהוא איש אמת, בכל משא ומתן שלו, הן במקח וממכר הן בהלוואה – לעולם יאמר בראשון סוף דעתו, וירגיל כל אותם המתעסקים עמו שידעו שלא ישנה, ולא יעדיף ולא יחסיר.

אמר החכם: תדיר תשים האמת לעמתך. רצונו לומר: שיעשה סימנים לעצמו. כגון לעשות משא ומתן שיזכר שלא ישקר – יכתב בכתב, ויביא אצלו אותו כתב, ויראה בו קודם משאו ומתנו. וכן יכתב בבית מדרשו ועל שלחנו, שיזכר ולא ידבר

שָׁקֶר, וְכַדִּי שְׁלֹא יִשְׁכַּח לְדַבֵּר הָאֱמֶת. וְכֵן עָשָׂה חָכֵם אֶחָד: כָּתַב עַל כְּתָלֵי בֵּיתוֹ וּבֵבִית מְדֻרָּשׁוֹ בְּכָל הַכְּתָלִים לְמַעַלָּה: "זָכֹר יוֹם הַמִּיתָה וְלֹא תַחֲטֵא".

וּמִי שְׁאִינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא אֱמֶת – יִחְיֶה וַיֵּאָרִיךְ יָמָיו וַיִּנָּצֵל. סֵמֶךְ לְדַבֵּר מֵה שְׁאוּמֵר הַפְּסוּק (יִרְמְיָהוּ י'): "וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת, הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם". וְאִם לֹא יְדַבֵּר אֶלָּא אֱמֶת – יִנָּצֵל כָּל יְמֵי חַיָּיו, דְּכָתִיב (מֵלָאכִי ב' ו'): "תּוֹרַת אֱמֶת הִיטָה בְּפִיָּהּ, וְעוֹלָה לֹא נִמְצָא בִשְׁפָתָיו... כִּי מֵלֶאךָ ה' צָבָאוֹת הוּא".

הַמֵּלָאכִים הָעֲלִיּוֹנִים הֵם צוֹרֵת אֱמֶת וְאִינָם בְּגוֹפּוֹת, וְהַנְּשָׁמוֹת יֵאִירוּ מֵהֶם כְּאוֹר הַיּוֹצֵא מִן הַשֶּׁמֶשׁ. הַנְּשָׁמוֹת הֵם בְּגוֹפּוֹת, עַל כֵּן אִינָם יוֹדְעִים הַנִּסְתָּרוֹת רַק מַעֲט וּבִמְרָאוֹת הַלֵּילָה, שְׁאִין הַנְּשָׁמוֹת מִתְעַסְקוֹת בְּצָרְכֵי הַגּוֹף, וְהַיּוֹדֵעַ סוֹד הַנְּשָׁמוֹת יַעֲדִיד בְּדַבָּר. וְהַחֲלוּמוֹת מַעֲיִין הַמַּחֲשָׁבוֹת, דְּכָתִיב (דְּנִיָּאל ב' כט): "רָעִיוֹנָךְ עַל מִשְׁכְּבְּךָ סָלְקוּ". וְהַחֲלוּמוֹת עַל יְדֵי מֵלֶאךָ הַמִּלּוֹה לְאָדָם. וּלְפִי שְׁאִין כָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת אֱמֶת, עַל כֵּן אֵין כָּל הַחֲלוּמוֹת אֱמֶת. וּמִי שֶׁמֶרְגִּיל עֲצָמוֹ שִׁיחִיו כָּל מַחֲשָׁבוֹתָיו אֱמֶת – גַּם בַּלֵּילָה יֵרָאֶה מְרָאוֹת אֱמֶת, וַיֵּדַע הָעֲתִידוֹת כְּמוֹ הַמֵּלָאכִים.

וְהַמְדַּבֵּר אֱמֶת – אֵין מַעַלָּה כְּמוֹהָ. וְכֵן כָּתִיב (תְּהִלִּים קיט קס): "רֹאשׁ דְּבָרְךָ אֱמֶת"; וְנֶאֱמַר (שְׁמוֹת כג ד'): "מְדַבֵּר שָׁקֶר תִּרְחֹק". גַּם הַרְמִיזוֹת שֶׁל אָדָם יִהְיוּ אֱמֶת, כִּי שָׁכַר הָאֱמֶת גָּדוֹל מְאֹד, לָכֵן יִרְגִּיל עֲצָמוֹ לֵילֶךְ בְּאֱמֶת. וַיִּלְמַד תּוֹרָה וַיֵּדַע הָאֱמֶת, שְׂיֻכַּל לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוֹת עַל אֲמַתוּתָן וְכַהֲלָכָתָן. וְלַעֲוֹלָם יוֹדָה עַל הָאֱמֶת. אֲפֹלוּ בְּדַבְּרֵי הָאֲגָדָה שְׁאִין בּוֹ קִיּוֹם מִצְוֹת יִלְמַד, כְּדִי שְׂיֵאֱמִין הֵלֵב דְּבַר אֱמֶת. וְאֵל תְּבוּשׁ לְקַבֵּל הָאֱמֶת מֵאִיזָה אָדָם שִׁיחִיָּה, אֲפֹלוּ מִקָּטָן שֶׁבְּקִטְנִים וְנִבְזָה – אֲפֹלוּ הָכִי תִקְבַּל הָאֱמֶת מִמֶּנּוּ. כִּי מִרְגְּלִית טוֹבָה שֶׁהִיא בִּיד קָטָן וְנִבְזָה, אֲפֹלוּ הָכִי – תְּשׁוּבָה הִיא הַמִּרְגְּלִית.

וְעַתָּה שֶׁהֵאָרִיךְ הַגְּלוּת בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים יוֹתֵר מְדִי, יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל לְהַבְדִּיל מֵהַבְּלִי הָעוֹלָם וְלֵאחֹז בַּחוּתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא אֱמֶת, וּלְקַדֵּשׁ עֲצָמָם אִף בְּמִתָּר לָהֶם (יְבִמוֹת כ א), וְשְׁלֹא לִשְׁקֹר לֹא לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא לְגוֹי, וְלֹא לַהֲטָעוֹתָם בְּשׁוּם עֲנָן, שֶׁנֶּאֱמַר (צִפְנִיָּה ג יג): "שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עוֹלָה וְלֹא יְדַבְּרוּ כִזָּב, וְלֹא יִמְצָא בְּפִיָּהֶם לְשׁוֹן תְּרִמִּית". וְעוֹד כָּתִיב (הוֹשֵׁעַ ב כה): "וַיִּזְרַעְתִּיהָ לִי בְּאַרְצִי" – כָּלוּם אָדָם זוֹרֵעַ כּוֹר אֶחָד אֶלָּא לְהַכְנִיס כְּמָה כּוֹרִים? כִּךְ זָרַע הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׂרָאֵל בְּאַרְצוֹת, כְּדִי שִׁיתּוֹסְפוּ עֲלֵיהֶם גְּרִים (פְּסָחִים פז ב), וְכָל זְמַן שֶׁהֵם מִתְנַהֲגִים עִמָּהֶם בְּלֹא מִרְמָה – יִדְּבִקוּ בָהֶם. וְהִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הַקַּפִּיד עַל גְּזֹל שֶׁל רְשָׁעִים, שֶׁנֶּאֱמַר (בְּרַאשִׁית ו יא): "וְתִמְלֹא הָאָרֶץ חֲמָס".

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן שֹׁטָח, שֶׁקָּנָה חֲמוֹר מִיִּשְׁמַעְאֵל אֶחָד. הֵלְכוּ תַלְמִידָיו וּמָצְאוּ
אֶבֶן טוֹבָה תְּלוּיָה בְּצוּאָרוֹ. אָמְרוּ לוֹ תַלְמִידָיו: רַבִּי, "בְּרַכַּת ה' הִיא תַעֲשִׂיר" (משלי י
כב). אָמַר לָהֶם: חֲמוֹר קָנִיתִי, אֶבֶן טוֹבָה לֹא קָנִיתִי. הֵלֶךְ וְהַחֲזִיר לְאוֹתוֹ הַיִּשְׁמַעְאֵלִי.
קָרָא עָלָיו אוֹתוֹ הַיִּשְׁמַעְאֵלִי: בְּרוּךְ הַשֵּׁם אֱלֹהֵי שְׁמַעוֹן בֶּן שֹׁטָח! (דברים רבה ג ג).

וְכֵן יֵשׁ בִּירוּשָׁלַיִם (ירושלמי בבא מציעא ב ה): חֲכָמִים הִזְקִינִים קִנּוּ חֲטִים מִן הַגּוֹיִים, וּמָצְאוּ
בּוֹ צָרוֹר שֶׁל מַעוֹת וְהַחֲזִירוּ לָהֶם. אָמְרוּ הַגּוֹיִים: בְּרִיךְ אֱלֹהֵינוּ דִּיהוּדָא! וְכֵן יֵשׁ
הַרְבֵּה מַעֲשִׂים שֶׁהַחֲזִירוּ מִפְּנֵי קְדוּשַׁת הַשֵּׁם.

וּכְשֵׁי אֵמֶת לְמִטָּה – אִזּוֹ יִשְׁקִיף הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּצֶדֶק עַל הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פה יב):
"אֵמֶת מֵאֲרֶץ תִּצְמַח, וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקֶף". לָכֵן רָאָה שִׁיְהִי כָּל עֲנִינִיךָ בְּאֵמֶת, רַע
אוֹ טוֹב, וְתִסְמָךְ עַל הָאֵל הַנָּאֵמָן, שֶׁמֶר הַבְּרִית וְהַחֲסֵד לְאַהֲבָיו וּלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתָיו"
(דברים ז ט). וְמָה הִיא נֶאֱמָנוּתוֹ? שֶׁהוּא שׁוֹמֵר הַבְּרִית.

אִם צַדִּיק שֶׁחָטָא חָטָא קָל, הוּא פּוֹרֵעַ גְּמוּלוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה. וְזֶה דָּבָר בְּרוּר, שֶׁטּוֹב
יֹתֵר לְצַדִּיק לִהְיוֹת נֶדוֹן אֶפְלוּ בִּיסוּרִין כְּאִיּוֹב כָּל יָמָיו בְּגוֹפוֹ שֶׁהוּא דָּבָר בְּזוּי,
בְּעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא לוֹ זְמַן קָצֵר לַחַיּוֹת, וְלִתֵּת גְּמוּלָה טוֹבָה לַנֶּשֶׁמָה שֶׁהִיא נִכְבֶּדֶת
בְּעוֹלָם הָעֲלִיּוֹן, שֶׁאֵינוֹ כֵּלָּה וְאֵינוֹ פּוֹסֵק לְעוֹלָמִים – וְזֶה יֹתֵר טוֹב לְצַדִּיק מִמָּה שֶׁלֹּא
הָיָה פּוֹרֵעַ לוֹ חָטָאיו בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְהָיָה דֵּן אוֹתוֹ בְּעוֹלָם הַנִּשְׁמוֹת בִּיסוּרֵי גִיהֲנוֹם;
אוֹ מַחֲמַת חָטָא וְיַמְעֵט לַנֶּשֶׁמָתוֹ מִן מַעֲלָתָהּ בְּעוֹלָם הַנִּשְׁמוֹת וְהַדְּבָקָה לְזִיו הָעֲלִיּוֹן,
אֲשֶׁר לְזֶה הָאוֹר אֵין לוֹ עֶרֶךְ וְדַמְיוֹן. וְלִרְשָׁעִים נָתַן לָהֶם גְּמוּלָה בְּהִנָּאָה מוֹעֲטָה
הַפּוֹסֶקֶת בְּעוֹלָם קָצֵר הוּא הָעוֹלָם הַזֶּה, וְחָטָאֵם שְׁמוֹר לְעוֹלָם הָאָרֶץ, וּבִצְעָר גְּדוֹל
שֶׁהוּא גִיהֲנוֹם, אֲשֶׁר לְאוֹתוֹ צַעַר אֵין לוֹ עֶרֶךְ.

הַרְחַמֵּן יְדִרִיכֵנוּ בְּאֵמֶתוֹ, וַיְבִיאֵנוּ לַחֲדָרָיו לְהַגִּיעַ לְאוֹר הָעֲלִיּוֹן, אֲשֶׁר שֵׁם חֲבִיּוֹן עֶזֶר
וְצָבִי תַפְאָרְתּוֹ.

שַׁעַר הָעֲשָׂרִים וְשֶׁבַע

שַׁעַר הַתְּשׁוּבָה

הַתְּשׁוּבָה. אָמַר רַבִּי לִוִּי: גְּדוּלָּה תְּשׁוּבָה, שְׁמַגַּעַת עַד כֶּסֶּא הַכְּבוֹד; שְׁנֵאמַר (הוֹשֵׁעַ יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ" (יומא פו א).

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה: כְּשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָרָקִיעַ הָרִאשׁוֹן, מָצָא כְּתוּת שֶׁל מַלְאָכִים. פָּתַחוּ לְפָנָיו סֵפֶר תּוֹרָה, וְקָרְאוּ מַעֲשֵׂה יוֹם רִאשׁוֹן, וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה.

עָלָה לַשְּׁנִיָּה, וּמָצָא חֲבִילוֹת שֶׁל מַלְאָכִים, וְקוֹרִין מַעֲשֵׂה יוֹם שְׁנִי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְשֶׁל יִשְׂרָאֵל.

עָלָה לַשְּׁלִישִׁי, וּמָצָא מַלְאָכִים וּגְדוּדִים קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם שְׁלִישִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם.

עָלָה לְרִבְעִיעִי, מָצָא אֲרָאִלִים קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם רִבְעִיעִי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל מִשִּׁיחַ.

עָלָה לַחֲמִישִׁי, מָצָא מַחְנוֹת מַחְנוֹת קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם חֲמִישִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּעֶצְבוֹנָהּ שֶׁל גִּיהֶנָם.

עָלָה לַשְּׁשִׁי, וּמָצָא שֵׁם מַלְאָכִים, וְהָיוּ קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם שְׁשִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּמַעֲשֵׂה גֵן עֵדֶן, וּמִבְקָשִׁים לְפָנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְתֵן חֶלֶקֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּגֵן עֵדֶן.

עָלָה לַשְּׁבִיעִי, וּמָצָא אוֹפָנִים וּשְׂרָפִים, גִּלְגָּלִים וּמַלְאָכֵי רַחֲמִים, מַלְאָכֵי חֶסֶד וְצַדִּיקָה, וּמַלְאָכֵי רֵתֶת וְזִיעַ. מִיָּד אָחֲזוּ בְּכֶסֶּא הַכְּבוֹד. הִתְחִילוּ לְקִרּוֹת בְּמַעֲשֵׂה יוֹם שְׁבִיעִי: "וַיְכַלּוּ", וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תְּשׁוּבָה.

לְלַמֶּדֶךָ שֶׁתְּשׁוּבָה מַגַּעַת עַד כֶּסֶּא הַכְּבוֹד, שְׁנֵאמַר: "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ" (הוֹשֵׁעַ יד ב).

אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא (פְּסָחִים נד א): שְׁבַעַת דְּבָרִים קָדְמוּ לְעוֹלָם, וְאֵלוּ הֵן: תּוֹרָה, תְּשׁוּבָה, גֵּן עֵדֶן וְגִיהֶנָם, וְכֶסֶּא הַכְּבוֹד, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וְשִׁמּוֹ שֶׁל מִשִּׁיחַ.

וּלְמָהּ אֵלוּ שְׁבַעַת? דַּע לָךְ, שֶׁעַקֵּר בְּרִיאַת הָעוֹלָם הוּא בְּשִׁבְלֵי הָאָדָם, כִּי אֵין צָרָךְ

בעולם התחתון אלא באדם, והוא מושל בכל עולם התחתון, בבהמות וחיות ועופות ודגים ושרצים.

ומאחר שעקר הבריאה בשביל האדם, אם כן הצרך להקדים התורה שהיא קיום העולם, דכתיב: "אם לא בריתי יומם ולילה, חקות שמים וארץ לא שמתי" (ירמיהו לג כה). וכיון שהקדים התורה, הצרך כמו כן להקדים התשובה, כי כיון שיש בתורה עשה ולא תעשה וענשים המפרשים בתורה, הצרך על כל פנים להקדים תשובה, שאם יחטא האדם שיהיה לו זמן לשוב; שאם לא כן לא היה העולם קיים דור אחד, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), כי מיד שהדור חוטא הוא ראוי לכלותו ולהשמידו. ולכך נכתב מעשה סדום בתורה, להודיע לחוטאים שהם ראויים להיות כלים, הם וכל אשר להם, וגם הארץ היתה ראויה להתהפך כמו סדום, אלא שהקדוש ברוך הוא הקדים תשובה, וממתין דור אחר דור. וכיון שהקדים תורה ותשובה, הצרך להקדים כמו כן גן עדן וגיהנם וכסא הכבוד, שהם מקומות לשלם לאיש כמעשיו. וכיון שהקדים כל אלו, הצרך להקדים בית המקדש ושמו של משיח, כי בימים ההמה תמלא הארץ דעה, ולא יהיה יצר הרע בבני אדם, וכלם ידעו שעקר בריאת העולם בשביל עבודת הבורא יתעלה. לכן הקדים אלו השבעה לעולם. "ועלו מושעים בהר ציון" (עובדיה א כא), "ובא לציון גואל, ולשבי פשע ביעקב" (ישעיהו נט כ). אמן, וכן יהי רצון.

עבור שבעה דברים יקדים האדם לשוב בבחירתו כשהוא בגדל כחו: האחד – כי עבודת התורה והיראה, וכל המעלות שהאדם חייב, המה רבים מאד מאד. ועל זה נאמר: "ארפה מארץ מדה, ורחבה מני ים" (איוב יא ט). "והיום קצר" (משנה אבות ב טו), כי העולם הזה יום קצר מאד, "כצל ימינו על הארץ" (דברי הימים א כט טו). ואמר רבותינו זכרונם לברכה (בראשית רבה צו ב): לא כצל כהל ולא כצל אילן, אלא כצל עוף הפורח באויר. "והפועלים עצלים" – זהו האדם שיש בו מדת העצלנות.

ועתה התבונן: אדם שמחייב לילך מהלך יום עשר פרסאות ויותר, והדרך מלא מכשולים מטיט ואבנים, ויש לסטים ורוצחים באותו הדרך, והוא צריך ללכת על כל פנים, כי כן צוה לו המלך ולא יוכל לדחותו – כמה צריך האדם להקדים בבקר ולחגר מתניו בזריזות וללכת במהירות. לכן יש להשכים ולהקדים לעבודת הבורא יתעלה. ואפלו כשיעשה כל יכלתו – ישיג רק מעט מן המעלות. כמו שאמרו רבותינו (אבות דרבי נתן טז ד) על מה שכתוב: "כי הוא ידע יצרנו" (תהלים קג יד): משל

לְמַלְךְ שֶׁנָּתַן שְׂדֵה לַעֲבָדָיו, וְאָמַר לָהֶם לַעֲבֹדוּ וּלְשָׁמְרוּ, וּלְהָבִיא מִמֶּנּוּ שְׁלֵשִׁים כּוֹר בְּכָל שָׁנָה. וְהֵם טָרְחוּ בָּהּ וַעֲבָדוּ אוֹתָהּ הֵיטֵב, וְהָבִיאוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ חֲמִשָּׁה כּוֹרִין. אָמַר לָהֶם: מָה זֹאת עָשִׂיתֶם? אָמְרוּ לוֹ: אֲדוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ, הַשְּׂדֵה שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ הִיא זְבוּרִית, וְאֲנַחְנוּ בְּכָל כּוֹחֵנוּ עֲבַדְנוּהָ, וְלֹא עָשִׂתָּה יוֹתֵר מִזֶּה הַשְּׁעוֹר. כִּךְ הָאָדָם, אֲפֹלוּ כְּשִׁיעֵבֵד בְּכָל כָּחוֹ – עֲבֹדְתוֹ קִטְנָה. וְאִם יֹאמֶר: אֲמַתִּין עַד שְׁאֵהִיָּה פָּנוּי וְעַד שְׁאֲרוֹיִחַ דִּי סְפוּקִי – הִנֵּה טְרֵדוֹת הָעוֹלָם אֵינָן פּוֹסְקוֹת, וְכִדְבָּרֵי רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה: "וְאַל תֹּאמַר לְכַשְׁאָפְנָה אֲשֵׁנָה, שְׁמָא לֹא תִפְּנָה" (מִשְׁנָה אֲבוֹת ב ד).

הַשְּׁנִי – אִם יֵאָחֵז תְּשׁוּבָתוֹ עַד שִׁיכָּנִים וַיֵּאֱסֹף הוֹן, אִזּוֹ יַחֲמַד וַיִּכְסֹּף יוֹתֵר, כְּמוֹ שְׁאֲמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (קֵהֶלֶת רַבָּה א יג): אֵין אָדָם יוֹצֵא מִזֶּה הָעוֹלָם וְחֲצִי תַּאֲנוֹתוֹ בִּידוֹ, יֵשׁ בִּידוֹ מָנָה – מִתַּאֲנוּהָ לַעֲשׂוֹת מַאֲתִים, הַשִּׁיגָה יָדוֹ לְמַאֲתִים – מִתַּאֲנוּהָ לַעֲשׂוֹת אַרְבַּע מֵאוֹת. וְכֵן אָמַר הַכֶּתוּב: "אֶהָב כֶּסֶף לֹא יִשְׁבַּע כֶּסֶף" (קֵהֶלֶת ה ט).

הַשְּׁלִישִׁי – הַזְּמַן מִתְמַעֵט וְהַמְּלָאכָה מְרַבָּה: מְלָאכַת הַתּוֹרָה, וְתִקּוֹן הַנֶּפֶשׁ, וְהַשְׁגוֹת הַמַּעֲלּוֹת כְּמוֹ הִירָאָה.

הַרְבִּיעִי – כְּשִׁיתְּאָחֵר לְתַקֵּן נִפְשׁוֹ, אִזּוֹ הֵצֵר הוֹלֵךְ וּמִתְגַּבֵּר, וּמִתְקַשֵּׁה הַלֵּב, וְכִבֵּר הַרְגֵּל בַּעֲבֻרוֹת, וְכָל הָעֲבֻרוֹת הֵן בְּעֵינָיו כְּהִתֵּר, וְלֹא יוּכַל לְטַהֵר עַצְמוֹ.

הַחֲמִישִׁי – מִי שְׁאֵינּוּ רוֹצֵה לְהִקָּדִים לְשׁוֹב, אוֹלֵי לֹא יֵאָרִיךְ יָמִים וַיָּמוּת טָרֵם יָשׁוּב, עַל כֵּן הִזְהִיר "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְּגִדֶיךָ לְבָנִים" (קֵהֶלֶת ט ח).

הַשִּׁשִּׁי – כְּשִׁיתְּאָחֵר לְשׁוֹב יִהְיוּ עוֹוֹנוֹתָיו יִשְׁנִים, וַיִּשְׁכַּח וְלֹא יִדְאָג לָהֶם כְּאִשּׁוֹר בַּתְּחִלָּה.

הַשְּׁבִיעִי – כְּשֶׁהוּא בָּא לְיָמִים וַיַּחֲלֵשׁ כַּח הַיָּצֵר, לֹא יִקְבַּל שָׂכָר עַל הַתְּשׁוּבָה כְּאִלּוּ עָשָׂה תְּשׁוּבָה בְּיָמֵי בַּחֲרוּתוֹ כְּשֶׁהָיָה בַּחֲזֶק כָּחוֹ. וּבַעֲבוּר אֵלּוֹ שְׁבַעַה דְּבָרִים יִקָּדִים אָדָם אֶת עַצְמוֹ, לְתַקֵּן נִפְשׁוֹ לִפְנֵי מֶלֶךְ עֲלִיוֹן.

שְׁיַעֲלָה בְּלֵב הָאָדָם לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה אִם לֹא יֵשִׁים עַל לְבוֹ שְׁבַעַה דְּבָרִים:

הָרֵאשׁוֹן – שִׁידַע מַעֲשָׂיו וַיִּזְכִּירֵם כָּלָם. כִּי אָדָם שֶׁלֹּא הִרְגֵּל לִקְיָם הַמִּצְוֹת מִנְעוּרָיו – כָּל יָמָיו יַעֲשֶׂה עֲבֻרוֹת.

וְכַמָּה בְּנֵי אָדָם סְבוּרִים שְׁאֵין אָדָם נִקְרָא "בַּעַל תְּשׁוּבָה" אֲלֵא אִם כֵּן בָּא עַל אִשְׁתּוֹ

איש או על גויה, או יוצא לתרבות רעה, וכיוצא באלו מעברות גדולות; אבל בשאר עברות אין יודעים לשוב עליהם. וזה אינו כן, כי על כל מה שהזהירו רבותינו עליו – הוא יותר חמור מדברי תורה. כי כל העובר על דברי חכמים – חייב מיתה (ברכות ד ב). וכל מי שעובר על דברי תורה או על דברי חכמים צריך לשוב.

ועתה שמע בני, כי רב העולם אין נזהרים מדברים בטלים, ומלהסתכל בנשים, ומלדבר עמהן שלא לצורך. גם לא נזהרים להתפלל בכוונה, ומלדבר בבית הכנסת, ומשחוק ומקלות ראש. גם לא נזהרים בצדקה לתת למי שהגון לו, ולאמץ הלב ולקפץ היד, ולדבר דברים קשים לעניים. גם לא נזהרים משבועת חנם, ולקלל חברו או עצמו בשם; והזכרת שם שמים לבטלה, או במקום שאינו טהור, או בידיים שאינן נקיות; ובטול תלמוד תורה כנגד כלם. גם לא נזהרים מקנאה, ושנאה, ולשון הרע, וגאווה, וכעס, ומכל המדות האמורות בספר הזה. גם לא נזהרים בענייני קיום המצוות התלויות במעשה, כגון נטילת ידים, ומענייני נזיקין בין אדם לחברו, ומקיום שבת כדין, ורבים נכשלים בזה.

כי דבר פשוט הוא מאד: מי שאינו בקי במצוות נכשל בהרבה מקומות. וכהנה עושה אדם עברות כל ימיו ולא מרגיש. כן צריך זה השב לידע העברות שעשה ואיך יכול האדם לדעת? ילמד המצוות, ויבין בכל מצוה ומצוה מה חסר ממנה שלא קיים ובמה עבר. ואם לא ידע במה עבר, איך יתחרט? אלא אם כן ידע העברה שיתחרט עליה, כמו שאמר הכתוב: "כי פשעי אני אדע, וחטאתי נגדי תמיד" (תהלים

נא ה).

השני – אפלו כשהוא יודע עברות שעשה, לא יתחרט עליהם אם לא ידע בודאי רעת העברות שעבר. כי אם יחשב: "מה בכך אם נהניתי מן העולם הזה בלא ברכה, או אם בטלתי מן התורה? אין זה דבר רע כל כך!" – מי שחושב כך לא יתחרט ולא ישוב בלב שלם. אלא צריך לחשב: "אין שום דבר רע בכל העולם כמו מי שאינו חושש על מצוות המלך המרום; קל וחמר ממלך בשר ודם: העובר על צווי, כמה הוא דבר רע.

השלישי – צריך החוטה לידע ולהאמין מעמק הלב, שיש לו גמול וענש בדינים קשים על העברות שעשה, ואם לא ידע זה לא יחוש לשוב. אבל אחר שיברר אצלו הענש, אז ישוב ויתחרט, ויבקש מאת האל המהלל מחילה, כמו שנאמר: "סמך

מִפְחָדָךְ בְּשָׂרִי, וּמִמַּשְׁפָּטֶיךָ יִרְאֵתִי" (תהלים קיט קכ).

הַרְבִּיעִי – צָרִיךְ שִׁידַע הַחוּטָא, שְׁכָל עֲבֻרֹתָיו שֶׁעָבַר כָּל יָמָיו, עֲבֻרֹת גְּדוּלוֹת וּקְטָנוֹת, וְכָל הַמַּחֲשָׁבוֹת הָרְעוֹת וּדְבָרִים בְּטָלִים, וְכָל עֲנִינָיו מִקָּטָן וְעַד גְּדוֹל – הַכָּל כְּתוּבִים בַּסֵּפֶר. וְאֵין שְׂכָחָה לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה, דְּכָתִיב: "הֲלֹא הוּא כְּמֹס עֲמָדִי, חָתָם בְּאוֹצְרֹתַי" (דברים לב לד); וְאוֹמֵר: "בְּיַד כָּל אָדָם יִחְתּוֹם" (איוב לו ז). כִּי אִם יִחַשֵׁב שִׁישׁ שְׂכָחָה לַעֲוֹנוֹתָיו, לֹא יִתְחַרֵּט וְלֹא יִבְקֹשׁ מִמֶּנּוּ עֲלֵיהֶם מַחִילָה. כִּי רַבִּים חוֹשְׁבִים בְּשִׁבְלִי שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מֵאַחֵר לִפְרַע הָעֲבֻרֹת, שִׁישְׁתַּכְחוּ וְלֹא יָבוֹא לְדוֹן עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "אֲשֶׁר אֵין נַעֲשֶׂה פִתְגָם, מַעֲשֵׂה הָרָעָה מְהִירָה, עַל כֵּן מְלֹא לֵב בְּנֵי הָאָדָם בָּהֶם לַעֲשׂוֹת רָע" (קהלת ח יא).

הַחֲמִישִׁי – שִׁידַע בְּאֵמֶת שֶׁהַתְּשׁוּבָה הִיא רְפוּאָה שְׁלֵמָה לַעֲבֻרֹת. כִּי הַחֻלָּה שֶׁאֵינוֹ מֵאֲמִין בְּרְפוּאָה שְׁעוֹשִׂים לוֹ שֶׁהִיא תְּרַפָּא אוֹתוֹ – לֹא יִחוּשׁ לֵאכֹל הַרְפוּאָה אוֹ לְשִׁתּוֹת הַמִּשְׁקָה. אֲבָל כִּשְׁהוּא יוֹדֵעַ בּוֹדָאי תוֹעֵלֶת הַסֵּם וְהַמִּשְׁקָה – אִזּוֹ יִתְאַוֶּה לְסִבֵּל מְרִירוֹת הַרְפוּאָה. כֵּן כְּשִׁידַע בּוֹדָאי תוֹעֵלֶת הַתְּשׁוּבָה, אִזּוֹ יִתְאַוֶּה לְהִגִּיעַ אֶל מַעֲלוֹת הַתְּשׁוּבָה.

הַשִּׁשִּׁי – צָרִיךְ לְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה לוֹ הַבוֹרָא יִתְבָּרַךְ מֵעוֹדוֹ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה, וְהָיָה לוֹ לְהוֹדוֹת עֲבוֹר הַטּוֹבוֹת, וְזֶה לֹא עֲשֵׂה אֶלָּא עֲבַר מִצְוֹתָיו. וַיֵּשׁ לוֹ לְשַׁקֵּל עֲנֵשׁ הָעֲבֻרָה כְּנֶגֶד הַמִּתְקִינֹת, וּשְׂכָר הַמִּצְוָה כְּנֶגֶד צַעֲרָה בַּעֲוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁאֲמָרוּ חֲכָמִים: הַיּוֹי מִחֲשֵׁב הַפֶּסֶד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ, וּשְׂכָר עֲבֻרָה כְּנֶגֶד הַפֶּסֶדָהּ (מִשְׁנַה אֲבוֹת ב א).

הַשְּׁבִיעִי – צָרִיךְ שִׁידַע לְהִתְחַזֵּק מְאֹד, וְלִסְבֵּל סִבֵּל גְּדוֹל לְהִמָּנַע מִן הָרַע אֲשֶׁר הָרָגַל בּוֹ. כִּי זֶה דְּבָר פְּשׁוּט מְאֹד: עֲבֻרָה שֶׁהָרָגַל בָּהּ כָּל יָמָיו, שֶׁהִיא דּוֹמָה לוֹ לְהִתַּר (יומא פו ב), וְקִשָּׁה לוֹ מְאֹד לִפְרֹשׁ מִמֶּנָּה. וְעַל כֵּן צָרִיךְ אָדָם חֲזוּק גְּדוֹל וּגְדָרִים גְּדוּלִּים לִפְרֹשׁ מִמָּה שֶׁהָרָגַל, וְצָרִיךְ הַסִּכָּמָה גְּדוּלָּה בְּכָל לְבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ לְהִמָּנַע. וַיִּסִּיר הָרָגַל מִלְּבוֹ כְּאִלוֹ לֹא הָרָגַל, וַיִּרְגֵּל וַיִּמָּאֵס בְּלִבּוֹ הָרְעוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "וְקִרְעוּ לְבַבְכֶּם וְאֵל בְּגִדֵיכֶם" (ירמיהו ב יג).

וְכִשְׁהַחוּטָא קוֹבֵעַ בְּלִבּוֹ אֵלֵי הַשְּׁבָעָה עֲנִינִים, אִזּוֹ הוּא קְרוֹב לְדֶרֶךְ הַתְּשׁוּבָה. וְהִנֵּה מִדְּרָגוֹת רַבּוֹת לְתְּשׁוּבָה, וּלְפִי הַמִּדְרָגוֹת יִתְקַרֵּב הָאָדָם אֶל הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וְלַעֲוֹלָם אֵין הַנִּשְׁמָה טְהוֹרָה בְּטְהוּרָה שְׁלֵמָה שֶׁיְהִי הָעוֹנוֹת כְּלֹא הָיָה, אֶלָּא אַחֵר

שִׁיטְהָר הָאָדָם אֶת לְבוֹ. כְּמוֹ בְּגֵד הַמְטָנֶף: אִם יִכְבֵּס אוֹתוֹ מֵעַט אָז יַעֲבֹר הַטָּנוּף, אֲבָל רֶשֶׁם וְכֶתֶם יִשָּׂאָר בּוֹ; אֲבָל לְפִי רַב הַכְּבוֹס יִתְלַבֵּן לְגַמְרִי. וְכֵן כְּתִיב: "הָרֹב כְּכֹסֵי מַעֲוִינִי" (תהלים נא ד). לָכֵן תִּכְבֹּס לְבָבְךָ מִן הַעֲוֹן, דְּכָתִיב: "כְּכֹסֵי מַרְעָה לְבָבְךָ יְרוּשָׁלַם" (ירמיהו ד יד).

וַעֲתָה יֵשׁ לִי לִכְתֹּב לָךְ עֲשָׂרִים עֲנִינִים שֶׁהֵן מַעֲקָרֵי הַתְּשׁוּבָה: הָרָאשׁוֹן – יִתְפַּס בְּמַדַּת הַחֲרָטָה. וְיֵשׁ אֵל לְבוֹ כִּי יֵשׁ עֲנֹשׁ גָּדוֹל לְמִי שֶׁעָבַר עַל מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו יג טז): "תָּנוּ לִי אֱלֹהֵיכֶם כְּבוֹד בְּטָרֵם יַחֲשֹׁף...". וְכִשְׁאָדָם יַחֲשֹׁב יְמֵי חֲשָׁף אֲשֶׁר יִגִּיעוּ לְמִי שֶׁפָּשַׁע בְּאֱלֹהֵי יַעֲקֹב, אָז יִירָא מְאֹד וְיִתְחַרֵּט עַל מַעֲשָׂיו, וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ: "מָה עָשִׂיתִי? אֵיךְ לֹא הָיָה פָּחוֹד אֱלֹהִים לְנֹגֵד עֵינַי! וְאֵיךְ לֹא יִגְרָתִי מִתּוֹכָחוֹת עַל עֲוֹנַי! וְאֵיךְ לֹא מְשַׁלְתִּי עַל יִצְרִי בַּהֲנָאת רָגַע אַחַד! וְאֵיךְ טִמְאַמְתִּי נִשְׁמָתִי הַטְּהוֹרָה, אֲשֶׁר נִפְתָּחָה בִּי מִמְקוֹר הַקֹּדֶשׁ! וְאֵיךְ עָשִׂיתִי חֲלוּף עוֹלָם גָּדוֹל וְאֶרֶץ, קָיָם לְעוֹלָמִי עַד, בְּעוֹלָם קָטָן הַכֶּלֶה! וְאֵיךְ לֹא זָכַרְתִּי יוֹם הַמָּוֶת, אֲשֶׁר לֹא נִשְׂאָר לִפְנֵי נִשְׁמָתִי, בְּלִתִּי גּוֹיָתִי וְאֲדַמְתִּי!" – וְכֵן יִרְבֶּה בְּלִבּוֹ מַחֲשָׁבוֹת בְּעִנְיָן זֶה. וְזֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר דִּבֶּר יִרְמְיָהוּ (ירמיהו ח ו): "אֵינִי אִישׁ נָחֵם עַל רָעָתוֹ לֵאמֹר 'מָה עָשִׂיתִי'".

הַשֵּׁנִי – עֲזִיבַת הַחֲטָא: שִׁיעֲזֹב הַחוּטָא דְּרָכָיו הָרָעִים, וַיִּגְמַר בְּכָל לְבוֹ שְׁלֹא יוֹסִיף לְבוֹא בְּדֶרֶךְ הָרַע הַהוּא עוֹד. וְזֶה רֵאשִׁית הַתְּשׁוּבָה, לַעֲזֹב דְּרָכָיו וּמַחֲשָׁבוֹתָיו הָרָעִים, לְהִסָּכִים בְּלִבּוֹ וּלְקַבֵּל עָלָיו שְׁלֹא יוֹסִיף לַחֲטָא, וַיִּשְׁיֵב מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה אֲשֶׁר חָשַׁב, וַיִּכְרִית מַעֲשָׂיו הָרָעִים מִיָּדוֹ.

הַשְּׁלִישִׁי – הִיָּגוֹן: שִׁיאֲנֹחַ בְּמִרְרוֹת הַלֵּב. כִּי אִם אָדָם הִפְסִיד דִּינָר – קָשָׁה לוֹ; וְאִם אָבֵד עֶשְׂרוֹ – יִתְאַבֵּל וּלְבוֹ מֵר בְּקִרְבּוֹ; וְכֵן אִם יִפְגְּעוּהוּ שְׂאָר צְרוֹת – יִצְטָעַר מְאֹד. קֵל וְחֶמֶר שִׁיעֲטָעַר מִי שֶׁמָּרַד בְּאֶדוֹן הַגָּדוֹל וְהַשְּׁחִית דִּרְכּוֹ לִפְנֵיו, וְהוּא עָשָׂה לוֹ חֶסֶד – כָּל שֶׁכֵּן שִׁיעֲטָעַר בְּכָל רָגַע.

וְדַע שֶׁמִּדְּרָגוֹת הַתְּשׁוּבָה וּמַעֲלוֹתֶיהָ – לְפִי גֹדֶל הַמִּרְרוֹת וְהַצָּעַר עַל הַעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, כִּי הִצָּעַר בָּא מִטְּהֵרַת הַנִּשְׁמָה הָעֲלִיוֹנָה; וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מֵרַחֵם עַל הָאָדָם בַּהֲיֹוֹת נִשְׁמָתוֹ שְׂרוּיָהּ בְּצָעַר עַל פְּשָׁעָיו. וְהַמֶּשֶׁל בְּזֶה: כִּי הַמֶּלֶךְ יֵרַחֵם יוֹתֵר עַל יְלִידֵי בֵיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו וְהֵם מֵאֲצִילֵי הָאָרֶץ הַנִּכְבָּדִים, מִמֶּה שֶׁהוּא יֵרַחֵם עַל הַכֹּפְרִיִּים. לָכֵן כִּשֶׁהַנִּשְׁמָה שֶׁנִּפְרְדָּה מִלְּמַעְלָה מִמְּקוֹם קְדוֹשׁ, כִּשֶׁהִיא מִצְטָעֶרֶת – אָז יִקְבֹּלָנָה מִהֵרָה יוֹצֵר הַכֹּל.

הָרְבִיעִי – יָגוֹן וְצָעַר בְּמַעֲשָׂה. עַד כָּאן דִּבְרַנּוּ מִצָּעַר וְיָגוֹן בְּלֵב, וְזֶה הָעִנְיָן הָרְבִיעִי

הוא צַעַר וְיִגּוֹן בַּמַּעֲשֶׂה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב יב): "וְגַם עֲתָה נָאֻם יי, שְׁבוּ עָדִי בְּכָל לְבַבְכֶּם, וּבְצֹם וּבְכָבִי וּבְמִסְפֹּד".

וְצָרִיךְ לְהִרְאוֹת סִמְנֵי צַעַר וְיִגּוֹן בַּמַּלְבוּשִׁיו כְּגוֹן לַחְגֹר שֶׁק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יונה ג ח): "וַיִּתְּכֶסּוּ שָׁקִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה". וַיִּסִּיר בְּגָדֵיו הַחֲמוּדוֹת מִמֶּנּוּ, וַיִּמְעַט תַּעֲנוּגִים: בְּמִינֵי הַמֵּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה וְהַטִּיּוֹלִים.

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (ירושלמי ברכות א ה): הַלֵּב וְהָעֵינַיִם – שְׁנֵי סִרְסוּרֵי הַחֲטָא, וּכְתִיב (במדבר טו לט): "וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם". לָכֵן כְּזֹאת יִכְפֹּר עוֹוֹן הַסִּרְסוּרִים: עוֹוֹן סִרְסוּת הַלֵּב בַּמְרִירוֹת וְצַעַר, וְעוֹוֹן סִרְסוּת הָעֵינַיִם יִתְּכֹפֵר בְּדַמְעוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט קלו): "פִּלְגֵי מַיִם יִרְדּוּ עֵינַי, עַל לֹא שִׁמְרוּ תוֹרָתְךָ" – לֹא אָמַר "עַל לֹא שִׁמְרָתִי" אֲלָא "עַל לֹא שִׁמְרוּ", פְּרוּשׁ: אֵלּוּ הָעֵינַיִם הֵם הָיוּ מְרַגְלִים לְתוֹר אַחֵר הַחֲטָא, עַל כֵּן הוֹרְדָתִי פִלְגֵי מַיִם.

וּכְשִׁיכַכָּה עַל פִּשְׁעָיו וַיִּתְּעֶנָּה, יֹאמַר: "דַּמְעוֹתַי – יִכְבוּ חֲרוֹן אַפֶּךָ; וּתְשׁוּבַת מַעֲשִׂי – יִשִּׁיבוּ אַפֶּךָ מִמֶּנִּי; וְעֶרְךָ שִׁלַּחְנִי אֲשֶׁר לֹא עָרַכְתִּי – יַחֲשֹׁב כְּמִזְבֵּחַ עֶרְוֶה; וְהִסִּיר אֲשֶׁר לֹא הִצַּגְתִּי עַל גִּחְלִים – כְּאֵשׁ תּוֹקֵד עַל מִזְבֵּחְךָ; וְאֵת חֲסִרוֹן דָּמִי – יִכְפֹּר כְּדָם עַל קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ; וּמַעוֹט חֲלָבִי – כְּחֵלֶב אֲמוּרִים; וְקוֹל בְּכִי – כְּקוֹל שִׁירִים מְשׁוֹרְרִים; וְרִיחַ רָעֲבוֹן נִפְשִׁי – כְּרִיחַ הַקְטֹרֶת; וְחִלְשׁוֹת אַכְרִי – כְּנִתְחֵי קֶרֶן; וּשְׁבִירוֹן לִבִּי – יִקְרַע הַסְּפָרִים שֶׁכְּתוּבִים בָּהֶם עוֹנוֹתַי; וְשִׁנּוּי בְּגָדֵי הַחֲמוּדוֹת – כְּבְּגָדֵי כְּהֵנָה; וּמְנִיעַת רְחִיצָה – כְּקִדּוּשׁ יָדַי וְרַגְלֵי; וּתְשׁוּבוֹתַי – יִשִּׁיבוּנִי אֵלֶיךָ; כִּי נִחְמַתִּי עַל רַע מַעֲלָלִי שֶׁעָשִׂיתִי, וְלֹא אָשׁוּב לְהִרְעֵ לְפָנֶיךָ".

הַחֲמִישִׁי – הַדָּאָגָה, שֶׁיֵּדָאג מַעֲנֵשׁ עוֹנוֹתָיו. כִּי יֵשׁ עוֹנוֹת שֶׁהַתְּשׁוּבָה תּוֹלָה כְּפָרְתָן וַיִּסּוּרִין מִמָּרְקִין (יומא פו א), כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לח יט): "כִּי עוֹנֵי אֲגִיד, אֵדָאג מִחֲטָאתִי".

וּמָה חֲלוּק יֵשׁ בֵּין הַ"יִּגּוֹן" וְהַ"דָּאָגָה"? כִּי הַיִּגּוֹן עַל מָה שֶׁעָבַר כָּבֵר; וְהַדָּאָגָה עַל הָעֵתִיד, שֶׁיֵּדָאג לְעוֹלָם אוֹלֵי יִקְצֹר בְּעֵינֵי הַתְּשׁוּבָה, וְלֹא יִשְׁלִים חֶק הַתְּשׁוּבָה. וַיֵּדָאג שֶׁמָּא יִתְּגַבֵּר יִצְרוֹ עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבִרְכָּה (משנה אבות ב ד): אַל תֵּאֱמִין בְּעֶצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ.

הַשְּׁשִׁי – הַבּוּשָׁה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא יח): "בִּשְׁתִּי וְגַם נִכְלַמְתִּי, כִּי נִשְׁאַתִּי חֶרְפַּת נַעֲוִרִי". וְהִנֵּה הַחוּטָא יִתְּבַיֵּשׁ מְאֹד לְעֹבֵר עֲבָרָה לְפָנֵי בְנֵי אָדָם, וְאֵיךְ לֹא יָבוֹשׁ לְפָנֵי הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא! וְכָבֵד בְּאַרְנוֹ עֵינֵי הַבּוּשָׁה בְּשַׁעַר הַבּוּשָׁה.

השביעי - ההכנעה בכל לב והשפלות. כי המכיר את בוראו ידע במה שעבר על דבריו, וישפיל עצמו ויכנע. וכתוב (תהלים נא יט): "ובחי אלהים רוח נשברה, לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה" - "רוח נשברה" היא רוח נמוכה. ההכנעה היא מעקרי התשובה, ובהכנעה יתקרב האדם אל השם ברוך הוא, שנאמר (ישעיהו סו ב): "ואל זה אביט: אל עני ונכה רוח". והמדרגה העליונה בהכנעה המחייבת מדרך התשובה: שיגדיל ויאדיר בעבודת הבורא, ולא יחזיק טובה לעצמו אלא יהיה הכל קטן בעיניו כנגד מה שהוא חייב בעבודת השם יתברך. על כן יכנע ויעבד בהצנע, ולא יחמד כבוד על מעשיו הטובים.

השמיני - ההכנעה במעשה: שיתנהג במענה רך. אם חרף אותו אדם על מעשיו הראשונים - ישתק, או יאמר: "ידעתי כי חטאתי". ולא יעשה מלבושים נאים ותכשיטים, כמו שנאמר (שמות לג ה): "ועתה הורד עדיך מעליך". ויהיו תמיד עיניו שחות, כמו שנאמר (איוב כב ט): "ושח עינים יושע". וסימני ההכנעה: מענה רך, וקול נמוך, ושחות העין. ואלו הענינים מכניעים את הלב.

התשיעי - שבירת תאוה. ישים אל לבו כי התאוה מקלקלת כל המעשים, ויפרש מן המותרות אפלו בדבר המתיר לו, רק לשבע נפשו ולקיים גופו, וכן לענין האשה. כי כל זמן שאדם הולך אחר תאוה, נמשך אחר תולדות הגוף ויתרחק מדרך הנפש המשכלת, כדכתיב (דברים לב טו): "וישמן ישרון ויבעט"; וכתוב (משלי ט): "פן אשבע וכחשתי, ואמרתי מי יי". והנה התאוה הנותנה בלב האדם היא שרש כל הפעולות, לכן ימהר לתקן תאוה, וכבר הארכנו לעיל. ויש בשבירת התאוה תועלת גדולה, כי בזה יגלה שלבו טוב וישר, כי הוא מואס הטבע אשר גרם לו החטא. והפורש אפלו מן המתיר - הוא גדר גדול שלא יגע באסור, כלומר: "הן אפלו במתיר לא אמלא תאותי, ואיך אשלח ידי באסור?!"

העשירי - להשיב פעלו. כיצד? המסתכל בעריות - יתנהג בשחות עינים; בלשון הרע - יעסק בתורה (ערכין טו ב). ובכל אבר ואבר שחטא ישתדל לקיים בו מצוות. וכן אמרו חכמינו: באבר שחוטאים - בו מתרצים. ועוד אמרו חכמינו (ויקרא רבה כא ה): אם עשית חבילות של עבירות - עשה כנגדם חבילות של מצוות; רגלים ממהרות לרוץ לעברה - יהיו ממהרים לרוץ לדבר מצוה; פה שדבר סרה - אמת יהגה חכו, ופיו יפתח בחכמה; ידים שופכות דם נקי - יפתח ידו לעני; עינים רמות - יהא דכא ושח עינים; לב חרש מחשבות און - בלבו יצפן אמרי תורה.

האחד עשר – חפוש דרכיו, כמו שנאמר (איכה ג מ): "נחפשה דרכינו ונחקרה, ונשובה עד יי". והחפוש הוא שיבדק עצמו מן העברות שעשה בימיו. ויש בזה תועלת לשלשה דברים: האחד: שיזכר כל הדברים שחטא בהם ויתודה על כלם, כי הודוי מעקרי הכפרה. השני: שידע כמה יש לו עברות וחטאים, וכזה יוסיף ההכנעה. השלישי: כי אף על פי שהוא מקבל עליו לעזב כל חטא, צריך לידע הדברים שחטא עליהם כדי לעשות גדר להזהר מאותן דברים שנכשל בהן. כי צריך האדם יותר שמירה מאותן עברות שהרגל בהן, ושהן קלות בעיניו לעבור עליהן, והיצר שולט בהם. והוא כחולה, כשהוא מתחיל להבריא – צריך להזהר מכמה ענינים שלא יחזירוהו לחליו; כך מי שהוא חולה מן העברות, כשיתחיל לשוב צריך להזהר מאד.

השנים עשר – שיחקר וידע גדל כל אחד מעוונותיו, ובאיזה עברה יש מלקות, או מיתת בית דין, או כרת. וכשידע גדל החטא – ימרר לבו בודוי ויוסיף הכנעה.

השלשה עשר – שיהיו העברות הקלות דומות בעיניו פחמורות, כגון הסתכלות בנשים ולהרבות עמהן דברים, או דברים בטלים או לילך בטל, או להזכיר שם שמים לבטלה – כל אלו ועוד רבות כהם בעיני אנשים רבים, ואפלו בעיני גדולי הדור, הם נחשבים קלות – כל אלו יהיו נחשבים לו חמורות מאד.

ויש בזה ארבעה טעמים: האחד: שאין להביט לקטנות העברה, אלא יביט לגדלת המלך שהזהיר עליה. משל למלך שצוה לשני עבדיו: לאחד צוה להביא לו לשתות כי הוא צמא מאד, לשני צוה לעשות דבר שאינו צריך כל כך, והזהיר כל אחד בנפשו – בודאי כל מי שעובר חייב מיתה, כי עונשין אותו שגנב דינר אחד כמו שעונשין אותו שגנב אלף, כי כל אחד עובר מצות המלך. כך על כל התורה הזהיר (דברים כז א): "שמר את כל המצוה אשר אנכי מצוה אתכם היום", וכתיב (שם כו): "ארוך אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם". השני: כי מי שעובר הקלה הרבה פעמים – אז היא חמורה, כי יצטרפו העונשים על כל פעם ופעם. השלישי: כי כשהוא מרגל בעברות, והן לו כהתר ולא ישתמר מהם – נחשב עם פורקי על ומומר לדבר אחד. הרביעי: כי דרך היצר, כשהוא נוצח בדבר קל – אז ינצח בדבר חמור. לכן אמרו חכמים (משנה אבות ב א): הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה. ואמרו עוד (שם ד ב): שמצוה גוררת מצוה, ועברה גוררת עברה.

הארבעה עשר – הודוי, שנאמר (ויקרא ה ה): "והתודה אשר חטא עליה". ויש חוכה

עָלֵיוּ לְהִזְכִּיר עֲוֹנוֹתָיו וְעֲוֹנוֹת אֲבוֹתָיו. וְלָמָּה יִתְּנָה עַל חַטָּאוֹת אֲבוֹתָיו? מִשּׁוּם שֶׁהוּא נֶעְנֵשׁ כְּשֶׁאֲחִיז מַעֲשֵׂה אֲבוֹתָיו בְּיָדוֹ, וְכֵן כְּתִיב (ויקרא כו מ): "וְהִתְּנוּדוּ אֶת עֲוֹנֵם, וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתָם". וְיִזְהַר מְאֹד בַּעֲת הַיּוֹדֵי שִׁיגְמֵר בְּלִבּוֹ לַעֲזֹב דְּרָכֵי הָרָעִים, כִּי אִם חֲזָר עָלֵיהֶם וְאִינוּ עֹזְבֵם – אַז הוּא כְּטוֹבֵל וְשָׂרָץ בְּיָדוֹ (תענית טז א). כִּי הַיּוֹדֵי הוּא כְּטַבִּילָה, וְהַחֲטָא כְּשָׂרָץ, וְזֶה דְּבַר בְּרוּר שֶׁאֵין טְבִילָה מוֹעֵלֶת לְהֵאֻחַז הַשָּׂרָץ.

הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר – הַתְּפִלָּה: שִׁיתְּפִלֵּל הַחוּטָא לִשְׁם בְּרוּךְ הוּא, וְיִבְקֹשׁ מֵאֵת הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא שִׁיעֲזָרְהוּ עַל תְּשׁוּבָתוֹ, וְיִפְתַּח לוֹ שַׁעֲרֵי טְהָרָה.

הַשִּׁשָּׁה עָשָׂר – תְּקוּנַת הַמַּעֲוֹת: שִׁיתֵּקֵן כָּל מַה שֶׁעָוָת. כְּגוֹן אִם גָּזַל לְאָדָם – יִשְׁיֵב הַגְּזֻלָּה קוֹדֵם הַיּוֹדֵי, כְּדִי שִׁיתְרַצֶּה בְּיָדוֹ. וְאִם גָּזַל אֶת הָאָדָם וְאֵין לוֹ לַפְּרַע – יִתְּפַלֵּל לְאַלֵּהִים שִׁיתֵּן לוֹ הַשְּׂגָת יָד שִׁיפְרַע.

הַשְּׁבַעָה עָשָׂר – לְרֹדֶף פַּעֲלַת הַחֶסֶד וְהָאֱמֶת, שְׁנֶאֱמַר (משלי טז ו): "בְּחֶסֶד וָאֱמֶת יִכְפֹּר עוֹן". וְאִם הַחוּטָא לֹא שָׁב אֶל הַשֵּׁם יִתְּבַרַךְ – לֹא יִתְּכַפֵּר עֲוֹנוֹ בְּפַעֲלוֹ חֶסֶד, כְּמוֹ שֶׁאֱמַר הַכְּתוּב (דברים י ז): "אֲשֶׁר לֹא יֵשׂא פָנִים, וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד". וּפְרָשׁוֹ חֲכָמִים: "לֹא יִקַּח שֹׁחַד" – לְמַחֵל עַל הַמַּעֲוֹת וּלְהַעֲבִיר עַל הָעֲוֹנוֹת. וְזֶה הַפְּסוּק "בְּחֶסֶד וָאֱמֶת יִכְפֹּר עוֹן" – עַל בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה דְּבַר, כִּי יֵשׁ עֲבֻרוֹת שֶׁהִתְשׁוּבָה וְיוֹם הַכְּפּוּרִים תּוֹלִין, וְיִסּוּרֵין מִמֶּרְקִין. וְהִנֵּה הַחֶסֶד מִגֵּן בַּעַד הַחוּטָא וְיִשְׁמַר עָלָיו מִן הַיִּסּוּרִין, גַּם יִצְּלִנּוּ מִן הַמּוֹת, כְּמוֹ שְׁנֶאֱמַר (משלי י ב): "וּצְדִיקָה תִּצְּלֵל מִמּוֹת". וְעוֹד יֵשׁ עוֹוֹן חֲלוּל הַשֵּׁם, שֶׁהִתְשׁוּבָה וְיוֹם הַכְּפּוּרִים תּוֹלִין וּמִיתָה מִמֶּרְקֶת, כְּמוֹ שְׁנֶאֱמַר (ישעיהו כב יד): "אִם יִכְפֹּר הָעוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תִּמָּתוּן". וְכִשְׁאָדָם מִשְׁתַּדֵּל לְאַחֵז בְּיָדוֹ הָאֱמֶת, וְיִחְזִיק יָדֵי אֲנָשֵׁי אֱמֶת וְיֵשׂא רֹאשׁוֹ, וְיִשְׁפִּיל אֲנָשֵׁי הַשָּׂקֶר וְיִגִּיעֵם עַד הָעֶפֶר – הִנֵּה אֵלֶּה דְּרָכֵי קְדוּשַׁת הַשֵּׁם. וְהִנֵּה כְּשִׁיתְעוֹרֵר אָדָם בְּמִדַּת הָאֱמֶת, אַז יִסְלַח לוֹ עוֹוֹן הַחֲלוּל עִם הַתְּשׁוּבָה.

הַשְּׁמוֹנֶה עָשָׂר – שִׁיְהִיו חַטָּאֵיו נִגְדוּ תְּמִיד וְלֹא יִשְׁכַּח אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב (תהלים נא ה): "כִּי פִשְׁעֵי אָנִי אֲדַע, וְחַטָּאתִי נִגְדִי תְּמִיד".

הַתְּשַׁעָה עָשָׂר – עֲזִיבַת הַחֲטָא, כְּשֶׁבָּא הַחֲטָא לְיָדוֹ וְהוּא בְּחִזָּק תְּאוּתוֹ. וְאֱמַרוּ חֲכָמִים (יומא פו ב): אֵיזָהוּ בַּעַל תְּשׁוּבָה אֲשֶׁר תְּשׁוּבָתוֹ מִגַּעַת עַד כְּסֵא הַכְּבוֹד? זֶהוּ אֲשֶׁר נִבְחַן וְיֵצֵא נָקִי, בְּאוֹתוֹ פָּרַק וּבְאוֹתוֹ מָקוֹם וּבְאוֹתָהּ אֶשָּׁה. פְּרוּשׁ: כְּשִׁיזְדַּמֵּן הַחֲטָא לְיָדוֹ וְהוּא בְּתַקְףָּהּ יִצְרוֹ, וְכִבְשׁ יִצְרוֹ בַּעֲבוּר יִרְאֵת הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא. וְאִם לֹא נִזְדַּמֵּן בְּיָדוֹ בַּעֲגִינָה זֶה – יוֹסִיף בְּנִפְשׁוֹ יִרְאֵת הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ. כִּכָּה

יַעֲשֶׂה כָּל הַיָּמִים, וְזֶה מַדְרָגָה עֲלִיוֹנָה מִן הַתְּשׁוּבָה.

הָעֲשָׂרִים – לְהָשִׁיב רַבִּים מֵעוֹן כְּאֲשֶׁר תִּשְׁיג יָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל יח ל): "שׁוּבוּ וְהָשִׁיבוּ מִכָּל פְּשָׁעֵיכֶם" – לְמַדְנֵנוּ שֶׁזֶּה מַעֲקָרֵי הַתְּשׁוּבָה. וְנֶאֱמַר (ויקרא יט יז): "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֶטְא" – לְמַדְנֵנוּ שֶׁאִם לֹא יוֹכִיחֵנוּ יַעֲנֵשׁ עַל חֶטְאֵינוּ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים נא טו): "אַל־מִדָּה פִּשְׁעִים דִּרְכֶּיךָ, וְחֲטָאִים אֲלֶיךָ יָשׁוּבוּ".

אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים מַעֲכָבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אַרְבָּעָה מֵהֵן עוֹן גָּדוֹל, וְהַעוֹשֶׂה אֶחָד מֵאלוֹ הָאַרְבָּעָה – אֵין הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִסְפִּיק בִּידוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה לְפִי גִדְל חֶטְאוֹ. וְאלוֹ הֵן: הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, וּבִכְלָל עוֹן זֶה – הַמַּעֲכָב אֶת הָרַבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה. וְהַמַּטָּה אֶת הָרַבִּים אוֹ חֲבָרוֹ מִדֶּרֶךְ טוֹבָה לְדֶרֶךְ רָעָה, כְּגוֹן מִסִּית וּמְדִית. וְהַרְוָאָה אֶת בְּנוֹ יוֹצֵא לְתַרְבוֹת רָעָה וְאֵינוֹ מוֹחָה בִּידוֹ, כִּי אִם הִיא מוֹחָה בִּידוֹ הִיא פּוֹרֵשׁ, וְנִמְצָא שֶׁמַּחֲטִיא אוֹתוֹ. וּבִכְלָל זֶה הָעוֹן – כָּל שֶׁאֶפְשָׁר בִּידוֹ לְמַחוֹת בְּאַחֲרִים, בֵּין רַבִּים בֵּין יְחִידִים, וְאֵינוֹ מוֹחָה אֶלָּא מִנִּיחַ אוֹתָם בְּכַשְׁלוֹנָם. וְהָאֹמֵר "אֲחֻטָּא וְאָשׁוּב". וּבִכְלָל זֶה: הָאֹמֵר "אֲחֻטָּא וַיּוֹם הַכַּפּוֹרִים מִכַּפֵּר", כִּי כָּל הַמַּחֲשֵׁב כֵּךְ – תְּשׁוּבָתוֹ קִשָּׁה מְאֹד; כִּי לַעוֹלָם יִחֻטָּא כִּינּוֹן שְׁחוּשָׁב שִׁישׁוּב, אִזְּ הַעֲבִירָה קִלָּה בְּעִינָיו.

וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים, מֵהֵן חֲמִשָּׁה שֶׁהֵם נוֹעֲלִים דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה בַּפְּנֵי עוֹשֵׂיהֶם. וְאלוֹ הֵם:

הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצָּבוּר כְּשֶׁעוֹשִׂים תְּשׁוּבָה, וְהוּא אוֹמֵר "שְׁלוֹם עָלַי נִפְשִׁי" וְאֵינוֹ מַצְטַעַר בַּצָּעַר צָבוּר – לִכְן אֵינוֹ זוֹכֶה בְּזָכוֹת שְׁעוֹשִׂים.

וְהַחוֹלֵק עַל דְּבָרֵי חֲכָמִים; לְפִי שֶׁהַמַּחֲלָקֶת גּוֹרֶמֶת לַפֶּרֶשׁ מֵהֶם, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה.

וְהַמְּלִיעִיג עַל הַמִּצְוֹת; שֶׁכִּינּוֹן שְׁנִתְּבָזוּ בְּעִינָיו – אֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עֲלֵיהֶן לַעֲשׂוֹתָן. וְאִם לֹא יַעֲשֶׂה – בְּמָה יִזְכֶּה?

וְהַמְּבִיזָה רַבּוֹתָיו; שֶׁדִּבֶּר זֶה גּוֹרֵם לְדַחְפוֹ וּלְטָרְדוֹ מִן הָעוֹלָם כְּאוֹתוֹ הָאִישׁ, וּבְזָמַן שֶׁנִּטְרָד – לֹא יִמָּצֵא מִלְּמַד שְׁמוּרָה לוֹ דֶּרֶךְ הָאֱמֶת.

וְהַשּׁוֹנֵא אֶת הַתּוֹכָחוֹת; שֶׁהָרִי לֹא הִנִּיחַ לוֹ דֶּרֶךְ תְּשׁוּבָה, שֶׁהַתּוֹכָחוֹת גּוֹרֶמֶת לַתְּשׁוּבָה. שֶׁבְּזָמַן שֶׁמוֹדִיעִים לְאָדָם חֶטְאֵיו וּמִכְלִימִים אוֹתוֹ – חוֹזֵר בַּתְּשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט ז): "זָכַר אֶל תִּשְׁכַּח... מִמֶּרִים הֵייתָם..."; "וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב

לדעת... " (שם כט ג) ; "עם נבל ולא חכם..." (שם לב ו). וכן ישעיה הנביא הוכיח את ישראל עד שחזרו בתשובה.

לפיכך צריך כל קהל וקהל להעמיד אחד מחמיהם, זקן וירא שמים מנעוריו ואהוב להם, שיהא מוכיח לקהל להתזירם בתשובה. וזה ששונא את התוכחות – אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו, ולפיכך יעמד בחטאיו שהם טובים בעיניו.

ומאותן ארבעה ועשרים דברים יש חמשה דברים, העושה אותן אי אפשר לו שישוב בתשובה גמורה; לפי שהם עברות שבין אדם לחברו, ואינו יודע חברו שחטא לו שיבקש ממנו מחילה. ואלו הן:

המקלל את הרבים, ולא קלל אדם ידוע שיבקש ממנו מחילה.

והחולק עם הגנב, כי הוא חושב שאין זה גנבה כי "אני לא גנבתי"; ואפלו אם ירצה לשוב ולהחזיר – למי יחזיר? כי הוא אינו יודע ממי גנב הגנב, והוא מחזיק ידי הגנב ומחטיא אותו.

והמוצא אבדה ואינו מכריז עליה להחזיר לבעליה, וכשרוצה לעשות תשובה – אינו יודע של מי היתה.

והאוכל שור עניים, יתומים ואלמנות: אלו בני אדם אמללים הם, ואינם ידועים ומפרסמים, וגולים מעיר לעיר, וזה האוכל אינו יודע של מי הוא שיחזיר לו. ויש אומרים "שוד" בדל"ת, לשון דחק, פרוש: שהוא דוחק אלו העניים בחוב שהן חייבים לו עד שמחליטים לו קרקעותיהם או מטלטלים שלהם בפחות משוים; ואינו חושב שיש בזה חטא, כי יאמר: "שלי אני נוטל!"

והמקבל שחד להטות דין, ואינו יודע עד היכן מגיע הטיה זו וכמה כחה, כדי שיחזיר הדבר. ועוד: הוא מחזיק יד זה שהטה לו הדין ומחטיא אותו.

ומאותן ארבעה ועשרים דברים יש חמשה דברים, שהעושה אותן אין חזקתו לשוב מהן; לפי שהן דברים קלים בעיני רב בני אדם, ונמצא חוטא והוא אין נראה לו חטא. ואלו הן:

האוכל מסעדה שאינה מספקת לבעליה. כגון אדם שנכנס לבית עני והוא מזמין לו הרבה, ואינו עושה ברצון לבו אלא שהוא מתבייש ממנו להזמין מעט; וזה אינו נראה לו חטא בזה, כי הוא חושב שאוכל ברשותו ולא בעל כרחו.

והמשתמש בעבוטו של עני, אפלו אינו אלא קרדם ומחרשה, ואומר בלבו: "לא חסרתי מהם והרי לא גזלתי".

והמסתכל בעריות, כי המסתכל חושב בלבו: "אין בכך כלום". שהוא אומר: "וכי בעלתי או קרבתתי?!" והוא אינו יודע שראות העין עוון גדול, שהיא גורמת לגופן של העריות, שנאמר (במדבר טו לט): "ולא תתרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם".

והמתכבד בקלון חברו אומר בלבו שלא חטא, לפי שאין חברו עומד אצלו, ולא הגיע לו בשת ולא בישו, אלא שהוא עורך מעשיו הטובים וחכמתו וחרिפותו יותר ממעשה חברו וחכמתו וחריפותו, והשומע דבריו יהיה הוא מכבד בעיניו וחברו בזוי.

והחושד בכשרים בלבו. ואומר שאינו חוטא, לפי שהוא אומר: "מה עשיתי? והלא לא עשיתי שום דבר, אלא חשד בעלמא!" והוא אינו יודע שהחשד עוון גדול, שמשים אדם כשר בדעתו כבעל עברות.

ומאותן ארבעה ועשרים דברים יש חמשה מהם, העושה אותן נמשך אחריהן תמיד, וקשים הם לפרש מהם. לפיכך צריך האדם להזהר בהם מאד שמא ידבק בהם, והם כלם רעות עד מאד. ואלו הן:

רכילות; ולשון הרע; ובעל כעס; ובעל מחשבה רעה; והמתחבר לרשע, מפני שהוא לומד ממעשיו. כי כשהוא תמיד אצל הרשע ורואה מעשיו – אז הם רשומים בלבו. והוא שאמר שלמה: "ורעה כסילים ירוע" (משלי יג כ).

כל אלו הדברים וכיוצא בהן, אף על פי שמעכבים את התשובה, מכל מקום אינן מונעים את התשובה. אלא אם עשה אדם תשובה מהם – הרי הוא בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא.

העוונות שני מינים הם: האחד שבינו לבין המקום ברוף הוא לבד, כגון תפלין וציצית וסכה, וכיוצא באלו. והמין השני שבין אדם לחברו.

אותן העברות שבין אדם למקום ברוף הוא, יעשה תשובה באותו ענין שעבר. כגון: אם לא קים מצות עשה – ישתדל לקים; אם לא עסק בגמילות חסדים – יטרח מעת התשובה ואילך לגמל חסד; ואם עבר על מצות לא תעשה – יתן בלבו שלא יעבר מעתה ואילך.

כללו של דבר: מי שרוצה להיות מבעלי התשובה השלמים – צריך לערוך מלחמה גדולה בלבד. ואין הענין כמו שחושבים העולם, כי לא יחשבו בעלי תשובה אלא מי שעבר עברות ידועות, כגון מי שבא על כותית או על אשת איש, או שגנב, או פיוצא באלו. ואין הענין כן, כי יש גזלנים הרבה שאינן יודעים שהם גזלנים, כגון מי שקורא חברו לדון עמו, ויודע שאינו חייב לו מאומה, אבל הוא מתכוון להקניטו ולצער ולחפסידו שיפזר מעותיו, ואינו מעלה בלבו שזה הדבר הוא גזל. אדם המשביע את חברו שבועה אפלו בדין – יש לו ענש בזה. וכענין זה אדם עושה בכל יום ובכל שעה חבילות של עברות.

כיצד? אדם חייב להתפלל בכונה ולברך כל ברכות בכונה, ויש מעטים בעולם המכונים בכל לבם. וככה יש בכל המצות ענינים שאפלו גדולי הדור הזה אינן נזהרים בהן, מחמת שאינם שמים על לבם ומחמת שאינן לומדים המצות והמדות הטובות. לכן מי שנדבקה לבו לעשות תשובה שלמה, יהיה רגיל להגות בספר המדות הזה, ובו יראה טעותו במה שטעה כל ימיו, ויתבונן על כל דבר ודבר שיקרא אם קים אותו ואם לאו. ואם יראה שלא קים – ישתדל ויטריח בכל כחו כדי לקיימו. וגם יהיה רגיל בספר המצות, להגות בו ולהבין בכל מצוה כמשפטה, ויתן לב על כל מצוה לקים כמאמרה. וזה הענין הוא הדרך הגדול בדרכי התשובה, לעשות תשובה מכל דבר ודבר בפני עצמו.

יש עברות שבין אדם לחברו, אשר הן קשות מאד לתקן ולעשות תשובה. כגון אדם שהרגל בגזל כל ימיו, ואינו יודע ממי גזל, או אינו יודע היכן הוא דר, או שמא הלך לו למדינות הים, או שמא אבד המעות ואין לו להשיב. ויש שנהג בעברות כל ימיו עד שהוא מרגל בהם ומלמד, כמו שאמר (ירמיהו ט ד): "למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו". ויש מי שבא על הערוה והוליד ממנה בן, והחרפה לא תמוש. ויש מי שרגיל בדברי כזב ולספר גנאי על בני אדם. ויש מי שהדיח בני אדם, והתעה אותם לדבר אסור. ויש מי שרואה בני אדם הולכים בדרך רעה ותעו מן הדרך הישר, וזה היה ירא מהם להוכיחם, או היה מתביש מהם, עד שנמנע להורות להם הדרך הישר; עליו הכתוב אומר (יחזקאל ג יח): "הוא רשע בעינו ימות, ודמו מידו אבקש". בכל אלה הדברים וכיוצא בהן קשה בהן מאד התשובה.

אף יש תקנה גדולה לתקן הכל: מתחלה יחשב החוטא בכל עניני התשובה, ויראה ויבין בכל חלקי התשובה, וימסר נפשו לעשות; והכל יעשה לשם שמים בכל כחו

ובכל לבו, בסתר ובגלוי – אז הקדוש ברוך הוא מקל עליו עניני התשובה ומדריכו לדרך ישר לתשובה.

כגון אם הוליד בן מעריות – הקדוש ברוך הוא יכרית אותו הנזרע וישתכח הדבר כאלו לא היה. ואם גזל ממון – הקדוש ברוך הוא יזמין לו ממון ויפרע לנגזל, וירצנו וימחל לו. ואם עשה לאדם דבר בגופו או בממונו – יכניס לו הבורא יתברך רצון ואהבה בלבו שימחל לו, כמו שנאמר (משלי טז ז): "ברצות ה' דרכי איש – גם אויביו ישלם אתו". ואם אותו שנגזל רחוק ממנו – הקדוש ברוך הוא יקרנו אצלו עד שירצהו וימחל לו. ואם לא ידע חשבון הממון, ואינו מכיר האנשים אשר גזל – יתן לו הקדוש ברוך הוא שיעשה צרכי רבים: כגון לבנות גשר, או לתקן בארות, או לבנות בתי כנסיות, או שאר צרכי רבים. ויהיה הנאה ממנו לכל העולם: למי שגזל ממנו וגם לאחרים. ואם ימות הנגזל – ישיב הממון ליורשיו. הדיקו בגופו או דבר עליו דפי – ילך על קברו במעמד עשרה בני אדם ויבקש מחילה מאת השם יתברך ומאתו, והקדוש ברוך הוא ימחל לו.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה שאין התשובה נמנעת מן החוטא אלא מפני רע לבו. אבל מי שרוצה להתקרב אל האלהים – לא יסגר שערי התשובה לפניו, אף פותח לו שערי תשובה ומורה לו הדרך הישר, דכתיב (תהלים כה ח): "טוב וישר יי, על בן יורה חטאים בדרך"; ואומר (דברים כט ד): "ויבקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת, כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך"; ואומר (שם ל יד): "כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיו ובלבבך לעשותו"; ואומר (תהלים קמה יח): "קרוב ה' לכל קראיו, לכל אשר יקראהו באמת".

טובה גדולה היטיב הקדוש ברוך הוא עם בני אדם, אשר הכין דרך לפושעים ולחוטאים לנוס מחשך לאור, ואינו סוגר דרך התשובה אף אם הרבו לפשע, שנאמר (ירמיהו ג כב): "שובו בנים שובבים, ארפה משובתיכם". והתשובה מקבלת גם אם ישוב החוטא מרב צרותיו, וכל שכן אם ישוב מיראת שמים, כמו שנאמר (דברים ד ל): "בצר לך, ומצאוך כל הדברים... ושבת עד ה' אלהיך". והקדוש ברוך הוא עוזר לשבים לעשות תשובה, אפילו בדבר שאין כחו של אדם יכול להשיג ומחדש בקרבו רוח טהרה עד שישגי עניני התשובה, שנאמר (שם ל ב): "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו". ואומר בסוף הענין (שם ל ו): "וימל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך", פרוש: אפילו בדבר שאין בך כח להשיג, הקדוש ברוך הוא ימול

לכבד ויתן לך כח לעשותו.

ויש ארבעה דברים בעניני התשובה: הראשון – השב מחזק הכרתו את אלהיו. והוא כמו עבד הבורח מאדוניו, וכשחושב בטוב אשר גמלו, שמרצונו מבקש מחילה ממנו. ובכמוהו אמר הכתוב (ירמיהו ד א): "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב" – קודם בוא הענש. ואומר (מלאכי ג ז): "שובו אלי ואשובה אליכם".

והשני – ששב מחמת שיש לו מוכיחים המכלימים אותו עד שישוב. והוא כעבד שפרח מאדוניו, ופגע בו עבד נאמן והוכיחו והכלימו על שפרח מאדוניו. ומיעץ אותו לשוב, והבטיחו שימחל לו, ושב אליו ונכנע.

השלישי – כשהוא רואה ענשים שהבורא יתברך מעניש למי שיצא מדרכיו, אז ישוב אל השם מיראת ענשו. והוא כעבד הבורח מאדוניו, כשישמע הענשין שעשה למי שפרח ממנו, ואז ישוב.

הרביעי – שבא עליו ענש וצרות ושב. והוא כעבד שפרח, ופגעו בו לסטים, ותפשוהו ויסרו אותו על בריחתו, ושב. והמשכיל יאחז תשובתו בדרך הראשון, ולשוב מאהבת גדלותו.

ששה דרכים יעוררו לב האדם לשוב: האחד – כאשר תמצאנה את האיש צרות, ישיב אל לבו ויאמר: אין זה כי אם מחמת עוונותי ודרכי הרעים, וישוב אל השם וירחמהו, כמו שנאמר (דברים לא יז): "ומצאהו רעות רבות וצרות, ואמר ביום ההוא: הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה".

והתשובה הזאת מקבלת לפני השם; לא כמנהג בשר ודם כשיחטא איש לאיש, ובעת צרתו מתחרט ונכנע אליו מפני שהוא צריך לעזרתו – זאת התרטה היא גרועה בעיניו, כמו שאמר יפתח (שופטים יא ד): "ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם?" אבל מן חסדי האל יתברך שהוא מקבל תשובה מתוך צרה והוא מתרצה בה, שנאמר (הושע יד ב): "שובה ישראל עד ה' אלהיך, כי כשלת בעונך"; וכתיב (משלי ג יב): "כי את אשר יאהב ה' יוכיח...".

ואם אין האדם עושה תשובה בעת צרתו – אז ענשו כפול, כמו מלך בשר ודם אם איש חטא לו, והוא מיסר אותו ואינו רוצה לקבל מוסרו – יוסיף ליסרו ויכביד עלו, וכן מדת הקדוש ברוך הוא, כדכתיב (ויקרא כו יח): "ואם עד אלה לא תשמעו לי, ויספתי ליסרה אתכם". ואם לא יתבונן שהרעות באות עליו מפני חטאיו, אלא

יאמר "מקרה הוא" – בזה יש קצף גדול על האיש ההוא, שאינו מאמין שמחמת עוונותיו באין לו יסורין.

תדע ותשכיל, כי מוסר השם ברוך הוא שמיסר את האדם, הוא עושה להיטיב לו שתי טובות: האחד: לכפר חטאיו, כמו שנאמר (תהלים כה יח): "ראה עניי ועמלי, ושא לכל חטאותי". השני: כדי להוכיחו ולהשיבו מדרכיו הרעים, כמו שנאמר (צפניה ג ז): "אף תיראי אותי, תקחי מוסר". ואם לא עשה תשובה מפני הצרות – אז אוי לו, שסבל יסורין ולא נתפפרו עוונותיו. ועוד נכפלו ענשיו, שאינו מאמין שבעבור חטאיו נתיסר.

ויש על הבוטח בשם ברוך הוא לידע, כי הצרות הם לטובתו ולהיטיב באחריתו, שנאמר (מכה ד ח): "אל תשמחי איבתי לי, כי נפלתי קמתי, כי אשב בחשך ה' אור לי". ואמרו רבותינו זכרונם לברכה: אלמלא שנפלתי – לא קמתי; ואלמלא שישבתי בחשך – לא היה אור לי. לכן כל איש, כשיש לו צרה בגופו או בממונו או בבניו – יתן לבו להתענות בעת צרתם, כאשר תקנו חכמינו זכרונם לברכה (תענית יא). לכן בעת צרה יחפש במעשיו; חפש ולא מצא עוון – בידוע שיסורין של אהבה הן (ברכות ה א).

השני – כאשר יבואו ימי הזקנה ויראה חלישות כחו, אז יחשב אחריתו ויזכר קיצו, וישוב אל השם וירחמהו. ומי שאינו חוזר לעת זקנתו יהיו ענשיו כפולין, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (פסחים קיג ב): ארבעה אין הדעת סובלתן: דל גאה, עשיר מכחש, זקן מנאף, ופרנס מתגאה על הצבור בחינם.

וכשאדם רואה שימיו הולכין, ובגין גופו מתדלדל והולך, וזהו התחלת הנסיעה שהוא נוסע לבית עולמו, הלוך ונסוע יומם ולילה – זהו תמהון גדול, איך לא יתן אל לבו להכין צידה לדרך הגדול והרחוק? אין זה בא אלא מחמת מעוט אמונה, והם חוטאים לשם ברוך הוא מאד שלא יראו אור התשובה. והם כמו חולה שאינו מרגיש בחליו, ומתוך שאינו מרגיש חליו לא יחשב על הרפואה. כך זה האיש אינו מרגיש חטאיו ואינו מתבונן לקצו, ועל כן לא יחוש לתקן עניניו.

ויש אנשים, אשר כל חפצם וכל מחשבותיהם וכל עניניהם על עניני גופם, ועוסקים כל היום בהבלי העולם, ולא יתנו חלק לתורה וליראה את השם ברוך הוא, כמה הם במדרגה התחתונה! לכן מי שהלך בשרירות לבו בנעוריו, לעת הזקנה יתן אל לבו לגרש מקרבו עניני העולם הזה, ויתיחד תמיד להתבונן ביראת

השם, ולבקש תורה ומצוות.

השלישי – כאשר ישמע מוסר חכמים וישמע המוכיחים אותו, בזה יעורר לבו לחזור בתשובה ויקבל עליו כל דברי התוכחות. ואחר שיקבל, אז יזכה זה האיש זכות גדולה, ובשעה קטנה יוצא מאפלה לאור גדול, ויש לו שכר וזכות על כל המצות ועל כל המוסרים, כיון שגמר במחשבתו לקבל עליו. ואשרי לזה המקבל, שזכה בשעה קלה.

וכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה: "וילכו ויעשו בני ישראל" (שמות יב כח) – וכי מיד עשו? והלא לא עשו עד ארבעה עשר לחדש? אלא כיון שקבלו עליהם לעשות – מעלה עליהם הפתוב כאלו עשו.

ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (משנה אבות ג ט): כל שמעשיו מרבין מחכמתו – חכמתו מתקיימת, שנאמר (שמות כד ד): "נעשה ונשמע". פרוש זה הענין: אדם שקבל על עצמו בלב נאמן לשמר ולעשות את כל דברי התורה, ולעשות כאשר יאמרו לו חכמים, ואחרי אשר קבל לקיים הכל דורש וחוקר ושואל לחכמים מה לעשות – אז יש לו שכר אפלו מאותן המצות והמוסרים שאינו יודע, כיון שקבל עליו וגמר בלבו לעשות; כמו שאמרו ישראל על הר סיני "נעשה ונשמע", שהקדימו עשייה לשמיעה (שבת פח א). ובענין אחר לא יתכן שיהיו מעשיו מרבין מחכמתו. וכענין זה נאמר בדניאל איש חמודות, כדכתיב (דניאל י יב): "אל תירא דניאל, כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך – נשמעו דבריך"; אלמא כשאדם נותן אל לבו לעשות הטוב – מיד מתקבל לרצון לפני השם ברוך הוא. ומי שאינו מתעורר לשוב מחמת מוכיחיו – הלא יהיו ענשיו כפולים.

הרביעי – כשיקרא האדם מצוות האל, ויקרא בנביאים ובדברי חכמי התלמוד, ויראה האזהרות והענשין והמצות והמוסרים הנעמים, אז יתעורר בלבו ויחשב: "איך אקרא ענין התורה כמשל בעלמא? אף אתן אל לבי דברי התורה, לשמר ולעשות כל אשר אקרא". כמו שכתוב אצל יאשיהו (מלכים ב כב יא): "ויהי כשמע המלך את דברי ספר התורה, ויקרע את בגדיו". ובענין עזרא נאמר (נחמיה ח ט): "כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה".

ואדם שלא ישית לבו לדברי השם ברוך הוא – רבו על זה פשעיו, כמו שנאמר (ירמיהו לו כד): "ולא פחדו, ולא קרעו את בגדיהם". ואמרו חכמים (ירושלמי ברכות א ב): כל הלומד ואינו מקיים – נח לו שנהפכה שליתו על פניו, ולא יצא לאויר העולם.

וַנֹּאמֶר (הושע ח יב): "אֲכַתֵּב לְךָ רַבִּי תוֹרָתִי, כִּמּוֹ זֶר נִחְשְׁבוּ"; וַנֹּאמֶר (ירמיהו ח ח): "אִיכָּה תֹאמְרוּ חֻכָּמִים אֲנַחְנוּ, וְתוֹרַת ה' אֲתָנוּ, אֲכֵן הִנֵּה לְשֹׁקֶר עָשָׂה עֵט שֹׁקֶר סִפְרִים".

הַחֲמִישִׁי – כִּאֲשֶׁר יִגְיֵעוּ עֲשֶׂרֶת יָמֵי תְּשׁוּבָה, אִזּוֹ כָּל אָדָם יַעֲזֹרֵר לְבֹו וְיִזְדַּעֵזַע נֶגֶד יוֹם הַדִּין. כִּי יִחְשֹׁב כִּי כָּל מַעֲשָׂיו בְּסִפּוֹר נִכְתָּבִין, וּבַעֲת הַהִיא הָאֱלֹהִים יָבִיא בְּמִשְׁפָּט אֶת כָּל מַעֲשֵׂה וְכָל נַעֲלָם אִם טוֹב וְאִם רָע. כִּי הָאָדָם נִדּוֹן בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, וְגִזְרֵי דִין נִחְתָּם בְּיוֹם הַכַּפּוּרִים (ראש השנה טז א).

הֵלֵא בַּשָּׁעָה שֶׁמִּבְּאִינן הָאָדָם לְמִשְׁפָּט לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם – הֵלֵא יִחְרַד חֲרָדָה גְּדוֹלָה, וְיִשִּׁית עֲצוֹת בְּנַפְשׁוֹ, וְלֹא יַעֲלֶה עַל לְבֹו לַעֲשׂוֹת שׁוֹם דְּבָר אַחֵר זִוְלָתִי לְמַצֵּא זְכוּת אֵיךְ יִנָּצַל מִן הַמִּשְׁפָּט. לָכֵן מִה נּוֹאֲלוּ וּמִה נִשְׁתַּטּוּ אֵלֹו שְׂאִינָן יוֹדְעִים אֵיךְ יִהְיֶה מִשְׁפָּטָם, וְעוֹסְקִים בְּדִבְרֵים בְּטָלִים זִוְלָתִי הַתְּשׁוּבָה לְמַצֵּא חֵן לִפְנֵי הַדִּין הַגָּדוֹל. לָכֵן רְאוּי לְכָל יִרְאָ שְׁמִים לְמַעַט עֲסָקִיו, וְלִהְיוֹת רַעֲיוֹנִי נִחְתָּם, וְלִקְבַּע בְּיוֹם וּבְלִילָה עֲתִים לְהִתְבּוֹדֵד בַּחֲדָרָיו וּלְחַפֵּשׂ דְּרָכָיו וּלְחַקֵּר, וּלְקַדֵּם בְּאִשְׁמֶרֶת וּלְהִתְעַסֵּק בְּדִרְכֵי הַתְּשׁוּבָה.

וְלֹא שְׂיַעֲשֶׂה כַּעֲנִינֵי הָעוֹלָם, שֶׁמִּתְעַנִּין וּמִקְדִּימִין לְהִתְפַּלֵּל, אֲבָל אֵינָן עוֹרְכִין מַעֲרֻכּוֹת נֶגֶד הָעוֹנוֹנוֹת לְסַלֵּק מִהֶן כָּל דְּבָר מְכַעֵר. כִּי כָּל אִישׁ שֶׁמִּתְפַּלֵּל וּמִתְעַנֶּה וּמִתְנַדֵּה, וְאוֹחֵז דְּרָכָיו הָרָאשׁוֹנִים – אֵין זֶה דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה. אֵלֹא יִתְעוֹרֵר הָאָדָם לְשׁוּב בַּתְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה בַּעֲשֶׂרֶת יָמֵי תְּשׁוּבָה, שֶׁהֵם עֵת רְצוֹן וְהִתְפַּלָּה נִשְׁמַעַת בָּהֶם, כִּמּוֹ שֶׁנֹּאמֶר (ישעיהו מט ח): "בַּעֲת רְצוֹן עֲנִיתִיךָ, וּבְיוֹם יִשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ". וַאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ראש השנה יח א): "דְּרָשׁוּ ה' בְּהִמָּצְאוֹ" (ישעיהו נה ו) – אֵלֹו עֲשֶׂה יָמִים שְׁבִין רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְיוֹם הַכַּפּוּרִים. וַאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּה (יומא פה ב) כִּי יוֹם כַּפּוּר מְכַפֵּר עִם הַתְּשׁוּבָה, עַל כֵּן הִזְהִירָנוּ הַכְּתוּב שֶׁנִּשְׁוֹב וְנִטְהַר לִפְנֵי הָשֵׁם בְּרוּךְ הוּא בַּתְּשׁוּבָתֵינוּ, וּיְכַפֵּר עֲלֵינוּ בְּיוֹם הַזֶּה לְטַהֵר אוֹתָנוּ.

הַשִּׁשִּׁי – לְעוֹלָם יִרְאֶה אָדָם עֲצָמוֹ כְּאֵלֹו הוּא נוֹטֶה לְמוֹת. וְלֹא יֹאמֶר "כִּשְׂאֲזִקִּין אֲשׁוּב", שֶׁמָּא יָמוּת קוֹדֵם שְׂיִזְקִין. עַל כֵּן בְּכָל עֵת יִכֵּן לְקִרְאָת אֱלֹהֵיו, כִּי אֵין אָדָם יוֹדֵעַ עֲתוֹ. עַל כֵּן יַעֲזֹרֵר אֶת נַפְשׁוֹ לְהִיוֹת טָהוֹר לְהִשְׁיֵב רוּחוֹ בְּטַהֲרָה אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה בּוֹ.

וּיְחַפֵּשׂ מַעֲשָׂיו בְּכָל רֶגַע, כְּמֹאמֶר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (שבת קנג א): שׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ. אֲמָרוּ לוֹ תַלְמִידָיו: רַבֵּנוּ, וְכִי אָדָם יוֹדֵעַ מִתִּי יָמוּת? אָמַר לָהֶם: יָשׁוּב הַיּוֹם שֶׁמָּא יָמוּת לְמַחֵר, וְנִמָּצֵא כָּל יָמָיו בַּתְּשׁוּבָה, וְיִהְיֶה מִתְקַשֵּׁט בְּכָל שָׁעָה כְּאֵלֹו עֲתָה יָבֹוא

לפני המלך הגדול. לכן ידאג אדם לעולם, אפלו כשהוא שלו ושקט. וירעד מיום המות, שאז צריך לתן דין וחשבון, ויתודה בכל עת בלב נשבר ונדכא כאלו עתה ימות, ויהא מורא שמים עליו.

יש לאדם לחדש מצוה בכל יום, אולי הגיעה עת מותו, ואם יעשה כן אז אינו חסר מכל המצוות אפלו אחת. כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קהלת רבה ג כד): כל העושה מצוה אחת סמוך למיתתו – דומה למי שקים כל התורה כלה. לכן יקין האדם משנת תרדמתו ויתעורר להבין אחריתו, לקשט עצמו בתכשיטי המצוות, להיות לפני האלהים בכל רגע.

ארבע מיני תשובות הן: תשובת הבאה, תשובת הגדר, תשובת המשקל, ותשובת הכתוב.

תשובת הבאה כיצד? אם חטא באשה או בגנבה, ובאה האשה או אותו עוון לידו, והיה יכול לחטא כבראשונה, והוא עדין בחזק תאותו ובחשק יצרו, ולבו בוער אחריה והיא מתרצית לו, ועוצר רוחו ומנתק תאותו מיראת שמים לבד – זהו תשובה שלמה.

תשובת הגדר כיצד? לא יראה שחוק נשים ובתולות, ולא יסתכל באשה בפניה או בין ידיה, ואפלו באשתו בעוד שלא טבלה. וכן יעשה גדר לכל המצוות.

וכתב הראב"ד זכרוננו לברכה: וראינו לרבותינו שהיו חסידים גמורים, והיו גודרים עצמם בכמה גדרים. והיה מהם מי שפרש מאשתו אחרי שקים מצוות פריה ורביה. וכל אחד ואחד היה גודר עצמו, לפי מה שהיה מכיר את עצמו. יש אדם שיש לו תאוה לעברה אחת ואין לו תאוה לעברה אחרת, כגון לאחד יש תאוה לזנות ולא לגנב, ולשני יש תאוה לגנב ולא לזנות. לכן כל אחד יעשה גדרים לפי מה שרואה שיצרו מתגבר עליו: אם דעתו נמשך לגנבה – יתרחק מלקבל פקדונות ולהשתדל בשל אחרים; וכן בענין הזנות – יגדר עצמו גם במתן לו; וכן יעשה גדרים לכל דבר.

וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה על אברהם אבינו, עליו השלום, שהיצר השלים עמו, ועל זה נאמר (משלי טז ז): "ברצות ה' דרכי איש – גם אויביו ישלם אתו". דוד המלך עשה מלחמה עם יצרו, וראה שלא היה יצרו רך וטבעו נח, ולא היה יכול לו; ועמד והרגו, שנאמר (תהלים קט כב): "ולבי חלל בקרבי". פירוש: אברהם היה

יצרו רך וטבעו נח וערב, ולא היה צריך לעשות עמו מלחמה, כדאמרינן (נדרים לב ב): בתחלה לא היה אברהם מלך אלא על מאתים ארבעים ושלשה אברים, ולבסוף המליכו על מאתים ארבעים ושמונה אברים, והוסיף לו ממשלה על שתי עינים ושתי אזנים וראש הגויה. אבל דוד היה לעולם יצרו קשה וחזק, והיה צריך לעשות עמו מלחמה בכל יום, וכאשר ראה שאינו יכול לעמד בו – עמד עליו והרגו. יש אומרים שהרגו בתענית, ויש אומרים שפרש מן האשה לגמרי, כי ראה שמתוך ההתרסותו אל האסור; בין כדברי זה ובין כדברי זה, אחרי שראה שיצרו מתגבר עליו – שם פניו להכריעו ולהלחם עמו עד שהכניעו והכריעו.

הגדר המועיל להכנעת היצר הוא רעבון הנפש, למעט התענוגים וההנאות במאכל ובמשתה, רק שיהנה מן הריח הטוב; ומן רחיצת חמין למי שהחמין ערבין עליו. והמאכל המועט יהיה מתביל ומתקן יפה, בעבור שייערב עליו ותהיה נפשו מקבלתו ומתפייסת במעט ממנו. ולעולם יניח מעט מכדי צרכו ומהשלמת תאוותו, ולא ישתה יין כי אם מזוג, כדי שלא ישתכר. ועל זה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (גיטין ע א): סעדה שהנאתה ממנה – משך ידך ממנה. ושני תקנות יש בענין: האחד – שלא תזיקנו אכילתו, והשני – היא כניעת היצר ושכירת התאוה.

וכמו שבארנו בסעדה, כן הדרך בכל ההנאות ותענוגים שבעולם, שלא ימלא אדם כל תאוותו. ואין צריך לומר שישמר אדם עצמו מן המאכלים שהוא מכיר שהם מזיקים אותו, כי האוכל דברים שמזיקים אותו ואפשר לו במאכל אחר – הרי הוא פושע בגופו, מפני שהולך אחר תאוותו ואינו חושש על אבדת גופו. והרי זה דרך יצר הרע ועצתו, שמסיתו מדרך החיים אל דרך המות.

וידע כל חי שאין דרך ליצר הרע אלא דרך הסתה: מתחלה מסיתו אל המתן למלא תאוותו, ואחר שהרגל למלא תאוותו מן ההתר, והרעב נפשו להיות שוקקה בכל עת למלאת תאוותו – אז מסיתו אל האסור הקל, ומן הקל אל החמור. על כן הזהר בהתר לעשות גדר למעט התאוה מן המתן, ואז אם יעלה בלבד האסור, מזה אתה נושא קל וחמר בעצמך, ומבטח לך שאתה פורש מן ההרהור וכל שכן מן המעשה.

ואל יתענה אדם ענויי נפש, פן יחלש לבו ויתערבב מחו. ויהיה הפסדו מרבה משכרו, כי יבטל מן התורה; שילך בטל מן החלשות, ואפלו בשעה שלומד לא יוכל לדקדק כראוי ולהבין הענינים, לפי שאין תורה נקנית אלא מתוך שמחה (שבת לב). ואל ימנע עצמו מכל שמחת מצוה ומכל הנאת מצוה, כדי שיהיו עיניו פקוחות

כנגד היצר הרע ויהיה נזהר עליו, פן ימלא כל תאוותו. ואם יחלש לבו על מעוט אכילתו, טוב לו שיאכל שתי פעמים ביום מעט מעט, ולא ימלא כרסו בפעם אחת. ואם לא יזדמן לאכל שתי פעמים, יהיה אצלו מן המרקחת המשמחת הלב, ויאכל ממנה מעט ויתחזק לבו. גם אם יראה בעיניו שיהיה צריך להתענות יום או יומים בשבוע, יתענה לפי תקנתו, כי היושב בתענית והוא צריך לו – נקרא "קדוש", ובלבד שלא יתבטל מן התורה ומן המצות עבודה.

כל אדם יכול לדעת בעצמו איך יגדר לפי עניניו. והראש לכל הגדרים שישמר עיניו ממה שאינו שלו. ואם ימעט ראיתו ממה שאינו שלו, נקרא "צנוע" ו"בישן", כמו שאמרו (שבת נג ב) על אותה אשה שהיתה גדמת, ולא הכיר בה בעלה עד יום מותה. ואמרו עליו: כמה צנוע איש זה, שלא הכיר באשתו. ואם ישמר עיניו – נמצא שלבו שמור; ומתוך שלבו ועיניו שמורים – נמצא כלו שמור.

תשובת המשקל כיצד? כפי הנאה שנהנה מן העברה – יעשה לו צער בתענית ובמעוט אכילה ושתיה; בענין המשכב ובענין כל ההנאות – ימעט.

תשובת הכתוב כיצד? אם בא על הנדה ויש לו בזה כרת, או שעבר על חיבי מיתות בית דין או מלקות – יקבל עליו להצטער ולעשות צער לעצמו כענין הכתוב בתורה.

והנה הרוקח כתב איך יעשה צער לעצמו על כמה עברות. וכן מצינו בתלמוד, שהיו רגילים בתענית אפלו על חטא קל מאד, אפלו בדבור בעלמא. כמו שאמר חכם אחד (חגיגה כב ב): "בושגי מדבריכם בית שמאי" – ועל זה ישב בתענית עד שהשחרו שניו. וכן מעשה ברב חסדא שאמר לרב הונא (בבא מציעא לג א): תלמיד ורבו צריך לו, מהו שיעמד לפניו? אמר לו רב הונא לרב חסדא: "חסדא! חסדא! לא צריכנא לך!" ועל זה ישבו בכמה תעניות. וכן מצינו בדוד, שנסתלקה שכינה ורוח הקדש ממנו עשרים ושתים שנה, ובכל יום ויום היה מוריד דמעות, והיה אוכל פתו באפר, שנאמר (תהלים קב י): "כי אפר כלחם אכלתי". אמר לפניו: רבונו של עולם! קבלני בתשובה שלמה לפניך, כדי שתזכה הרשעים בעולם, שנאמר (שם נא טו): "אלמדה פשעים דרכיך" – כל אדם ילמד מדוד בענין התשובה. וכן אדם הראשון, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו – ישב מאה ושלשים שנה בתענית, ופרש מן האשה, והעלה זרזי תאנים על בשרו (ערוכין יח ב).

וְאִם אָדָם עָשָׂה תְּשׁוּבָה וַחֲזוֹר לְסוּרוֹ, אָפְלוּ עוֹשֶׂה כֵּן הַרְבֵּה פְּעָמִים – לְעוֹלָם יָכוֹל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. אֲךָ יֵשׁ לְהַחֲמִיר בַּתְּשׁוּבָה שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית יוֹתֵר מִבְּרֵאשׁוֹנָה. וְגִרְסִינֵן בִּירוּשְׁלָמִי (פֶּאֱה א א): מִי שֶׁהָיָה רָשָׁע כָּל יָמָיו וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה – הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְקַבְּלוֹ. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: וְלֹא עוֹד, אֲלֵא כָּל עֲבֻרוֹת נַעֲשׂוּ לוֹ כְּזָכוּיּוֹת. וּבִפְרָק "יּוֹם הַכַּפּוּרִים" (יוֹמָא פו ב): אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה מֵאַהֲבָה – זְדוֹנוֹת נַעֲשׂוּ לוֹ כְּזָכוּיּוֹת. מִיָּרְאָה – זְדוֹנוֹת נַעֲשׂוּ לוֹ כְּשִׁגְגּוֹת. וְכָל אוֹתָן שָׂאִין לָהֶם חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא וְנִדּוּנִים בְּגִיהֶנֶם לְדוּרֵי דוֹרוֹת – דּוֹקָא אוֹתָן שְׁמָתוֹ בְּרִשְׁעָתָם; אֲבָל אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה – אֵין לָהּ דְּבַר שְׁעוּמִד בְּפָנֵי בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה.

וְלֹא יַחֲשֹׁב אָדָם: "הוֹאִיל וְחֲטָאֲתִי, וְהִחֲטָאֲתִי אֲחֵרִים – לֹא אוֹכַל לְשׁוּבָה", וּמִרְפָּה יָדוֹ מִן הַתְּשׁוּבָה – חֲלִילָה מֵעֲשׂוֹת זֹאת! כִּי אָמְרוּ בִּפְרָק "חֶלֶק" (סְנַהֲדְרִין קב א): אָפְלוּ יִרְבְּעִם שְׁחָטָא וְהִחֲטִיא – הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אָמַר לוֹ "עֲתָה תְּשׁוּבָה", וְלֹא רָצָה. צֹא וּלְמַד מֵאַחָאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁגָּזַל וְחָמַד וְרָצַח, וְקָרָא לִיהוֹשֻׁפֶּט מֶלֶךְ יְהוּדָה וְנָתַן לוֹ מַלְקוֹת בְּכָל יוֹם שְׁלֹשׁ פְּעָמִים. וְהָיָה מְשָׁכִים וּמַעֲרִיב בָּצוּם וּבַתְּפִלָּה לְפָנֵי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, וְהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל יָמָיו, וְלֹא שָׁב אֶל מַעֲשָׂיו הָרָאשׁוֹנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מַלְכִּים א כא כט): "הִרְאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחָאָב מִלִּפְנֵי? יַעַן כִּי נִכְנַע מִפְּנֵי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו". וְאָמְרוּ בִּפְסִיקְתָּא: אִם הָיָה רִגְלִי לֶאֱכֹל בְּשָׁלֹשׁ שָׁעוֹת – הָיָה אוֹכֵל בְּשִׁשָּׁה שָׁעוֹת. אִם הָיָה רִגְלִי בְּשִׁשָּׁה שָׁעוֹת – הָיָה אוֹכֵל בְּתִשְׁעֵי שָׁעוֹת. וּמַהוּ "וַיִּהְיֶה אֵט" (שֵׁם פֶּסוּק כז)? אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ יַחַף. וּמִמֶּנּוּ יִלְמַד כָּל אָדָם. וְעוֹד צֹא וּלְמַד מִמְּנוּשָׁה בֶּן חֲזַקְיָה, שֶׁעָשָׂה הַתּוֹעֲבוֹת הָרָעוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, וְקִבְּלוּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בַּתְּשׁוּבָה (פְּרָקִי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר מַג). וְתַנִּי תַנָּא קָמָה דְּרַבִּי יוֹחָנָן: מְנוּשָׁה עָשָׂה תְּשׁוּבָה שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ שָׁנָה, וְקִבְּלוּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא (סְנַהֲדְרִין קג א).

וְעֲתָה בַּדּוֹרוֹת הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר בְּנֵי אָדָם חֲלָשִׁים מְאֹד בְּגוֹפָם, וְאֵין לָהֶם כֹּחַ כְּבִרְאשׁוֹנָה – מַה יַּעֲשֶׂה אָדָם שְׁחָטָא כָּל יָמָיו בְּלִשׁוֹן הָרַע וּבַחֲנִיפוֹת וּבְכָל הַמַּדּוּת כְּלָן, וְלֹא נִזְהָר כָּל יָמָיו בְּגוֹפֵי הַמַּצּוֹת, שֶׁלֹּא הָיָה מְקַיֵּם אוֹתָן מִחֲמַת שְׁלֹא רָאָה אָדָם מְקַיֵּם אוֹתָן שֶׁיִּלְמַד מִמֶּנּוּ, וְלֹא חָשׂ כָּל יָמָיו לְהַתְּפִלֵּל וּלְבָרֵךְ הַבְּרָכוֹת, וְכֵן בְּכָל הַמַּצּוֹת – אֵיךְ יִסְבֵּל צֶעַר לִפְנֵי מַה שֶׁעֶבֶר? כִּי הֲלֹא אֵין חֶקֶר וְאֵין מִסְפָּר לְרַבִּי הָעֲבֻרוֹת לֶאֱדָם שֶׁאֵינוֹ מְדַקְדָּק בְּמַעֲשָׂיו. לָכֵן יֵשׁ לָשׁוּם דֶּרֶךְ לְפָנֵי בְּנֵי אָדָם הַמִּתְנַדְּבִים לְשׁוּבָה.

וְיֵשׁ חֲלוּקָה בֵּין אָדָם לְאָדָם. כִּיצַד? אִם זֶה הַחוּטָא בַּעַל תּוֹרָה, וְאִם יִכְבִּידוֹ עָלָיו בְּעֵינָיו הַצָּעֵר וּבַתְּעֵנִית, אֲזַי לֹא יוֹכֵל לְתַקֵּן מַדּוּתָיו הָרָעִים – יֵשׁ לְהַקֵּל עָלָיו בְּמֵינִי

התענינות והצער, ויש להורות לו שיעסק בתורה בעסק גדול. וכן אמרו בויקרא רבה (כה א): אם נכשל אדם בעברה ונתחייב מיתה בידי שמים, מה יעשה ויחיה? אם הוא למוד להיות קורא דף אחד – יקרא שני דפין; לשנות פרק אחד – ישנה שני פרקים. אלמא יש כפרה ברב למוד. ויעשה חסד ואמת, ובזה יתכפרו עוונותיו, שנאמר (משלי טו ו): "בחסד ואמת יכפר עון". ויטרח לעשות כל מצוה ומצוה כמאמרה; ויטרח לזכות הרבים, ולגמל חסדים לבני אדם, ולהתפלל בכונה ובהכנעה ובקריעת הלב, ולבקש מחילה מאת השם על כל פשעיו. וימנע עצמו משחוק וטיולים ודברים בטלים, ומלשמע חדושי העולם. וכן ימנע מכל הדברים. וישער בעצמו בשעור מכון איזה דבר יוכל לעשות ומה יוכל לסבל עם עסק התורה והמצות. וישתדל לעולם שיהיה נכנע לאלהים, ולכל הפחות יום אחד בשבוע יתענה; ובאותו היום יפנה עצמו מכל דבר שבועלם, וישב יחיד לבדו, ויערוך מחשבות בלבו לאלהים להדבק בו, ולהיות מר רוח על שעמד במרד נגד המלך הגדול. ויכבה ויתאבל בשכרון הלב, וירבה בתחנונים, וירבה בתשבחות. וילקה עצמו באותו היום שלש פעמים, ובשעה שמלקין אותו יאמר: "והוא רחום יכפר עון ולא ישחית... עד "כל חמתו" (תהלים עח לח); וכן יאמר בכל מלקות ומלקות שלש פעמים. וכן יעשה כל הימים, עד שימצא חן לפני המלך העליון.

ואם החוטא הבא לעשות תשובה הוא אדם שאינו יכול ללמד, או שהוא מטפל, או שהוא עם הארץ, או שהוא למדן אף אינו יכול לכף עצמו לשמר את כל דברי הספר הזה – לכל אלה יש להחמיר לסבל יסורין קשים. ואין היסורין שוין לכל אדם, כי יש אדם שהוא בריא מאד, ויש שהוא חלוש. הלא בהיות בית דין בירושלים בלשכת הגזית, והיו דנין דיני נפשות ומלקיות, היו אומדים במלקיות כפי כח האיש הנלקה. וכך יש לעשות עכשיו הכל לפי ענין האיש: יש אדם אם מחמירין עליו בענין הצער – יעזוב לגמרי ולא יעשה תשובה. לכן צריך החכם לחקר ענין האיש, ולהורות לפי ראות עיניו.

ועתה יש לכתב עניני הצער לפי כל עברה ועברה:

הבא על הגזיה – יתענה וילקה, ולא יאכל בשר ולא ישתה זין לכל הפחות ארבעים יום; או יתענה שלשה ימים לילה ויום, שלש שנים פעם לשנה. ואם אחר התשובה יחזור לסורו, יחמיר יותר עליו: בימות החמה ילך במקום גמלים הרבה וישב ביניהם ערום, ובימות החורף ישבר הקרח וישב במים עד החטם. ואם עוד יחזור

לסורו יחמיר עליו יותר ויותר.

המוציא שכבת זרע לבטלה – יתענה ארבעים יום, ואפלו אינם רצופין. וישב במים בימות החורף כדי צלית ביצה וגמיעתה כל הארבעים יום; ולא יאכל בשר ולא ישתה יין ודבר חם, לבד משבתות וימים טובים. וירחץ הראש מעט במים פעמים או שלש, כל אותן ארבעים יום.

אם חבק או נשק אשתו נדה – יתענה ארבעים יום. הבא על אשתו נדה – יתענה ארבעים יום רצופים וילקה בכל יום; ולא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא יאכל מאכל חם לבד משבתות וימים טובים. ולא ירחץ כל אותם הימים, ויתודה בכל יום. המנשק שאר נשים או מחבקם – יתענה שני וחמישי, וירחק מפתח ביתה. רבה בהמה, חיה או עוף – יתענה ולא ירחץ ארבעים יום, ולא יסתכל בבהמה חיה ועוף בשעה שנזקקים זה לזה.

רוצח – ילך בגולה שלש שנים, וילקה בכל עיר ועיר ויאמר "רוצח אני". ולא יאכל בשר ולא ישתה יין, ולא יגלח שער ראשו וזקנו אלא פעם אחת בחדש. ויקשר ידו אשר רצח בה וזרועו בברזל ובצוארו, וילך יחף, ויבכה על חטאתו, ויתענה בכל יום עד שיגמר תעניתו וגלותו. ואחר כך יתענה שנה אחת שני וחמישי ושני. אם יחרפוהו – ישתק. ואותן שלש שנים לא ילך בטיול ושחוק. וכשיגלה, ישכיב עצמו לפני פתח בית הפנסת; ויעברו עליו העוברים ושבים, אך לא ידרכוהו.

משמד – יסיר מלבושיו הנאים, ויתאבל ויבכה ויצטער כל ימי חייו, וישפיל רוחו וגאותו, ויתודה שלש פעמים בכל יום. ולא יאכל בשר ולא ישתה יין כי אם בשבתות וימים טובים. וירחץ מעט, ולא יחף ראשו כי אם פעם אחת או פעמים בחדש. ולא ילך לשחוק ולא לנשואין, כי אם בברכת נשואין לבדה. וירחק מעבודה זרה ומעובדיה, ולא ישב אצל גלחים וכמרים, ולא במקום שמדברים דברי מינות; ויתרחק מפתח ביתם ולא יהנה מהם. ומיד כשישוב – צריך טבילה. ויסבל צער ויסורין כנגד חטאיו: כי כפר בעקר, וחלל שבתות, ובעל נכריות, ועבר כרתות ומיתות בית דין. לכן צריך יסורים גדולים ותשובה גדולה.

הבא על אשת איש או נערה המאוסה – הרי זה אוסרה על בעלה כיון שנתרצית, וחייב עליה מיתת בית דין. לכן יסבל צער הקשה כמות: בימות החורף ישב בשלג או בקרח בכל יום שעה אחת, כן יעשה כל החורף, פעם אחת או פעמים או שלש פעמים. ובימות החמה ישב לפני זבובים או לפני הדבורים, או שאר יסורים

הקשים כמות, ויתודה בכל זה בכבי ואנחה. ושנה תמימה לא יאכל בשר ולא ישתה יין, לבד משבתות וימים טובים ופורים. ולא יאכל מאכל חם, ולא ירחץ פי אם בערבי שבתות וימים טובים מעט. ולא יראה שום שחוק, רק לשמע ברכת חתנים. ולא יעדן עצמו בשום דבר. וילקה בכל יום, וישכב על הארץ או על דף אחד בלא כר וכסת, כי אם בשבתות וימים טובים ישכב על תבן וקש וכר בראשו, עד כי יסיר הרוח הגסה שבו וימית התאווה. וחיי צער יחיה, וילבש שק על בשרו. ולא ידבר מעגין תאות נשים, ולא יסתכל בנשים ובתכשיטיהן אפלו כשאין עליהן, ולא ישמע קול נגונן. ולא יהיה עם הנשים כלל, לא ברמיזה ולא בשום דבר; ואפלו עם אשתו כשהיא נדה – לא יתיחד עמה בשום יחוד.

הנשבע לשקר או מעל בחרם – יש לו ללקות כמה פעמים כל ימי חייו, ויתודה ימים רבים. ולאחר כן יזהר לבלתי השבע אפלו באמת, לא בתורה ולא בנשמות אבותיו, אך ידר בחיי ראשו. אבל ישבע לקים את המצות. ויזהר שלא יוציא שם שמים לבטלה מפיו, ויזדעזעו אבריו כשיזכיר את השם ברוך הוא. ויזהר בברכה לבטלה; ואם שגג וברך ברכה לבטלה, יאמר אחריו: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" (ירושלמי ברכות ו א). ואותם המרגילים בפיהם ובפי זרעם להזכיר שם שמים במרחצאות ובמקום הטנפת ולהזכיר שם שמים לבטלה – אוי לנפשם ולזרעם כי כן למדו לשונם. לכן ישמר ויגדר עצמו וזרעו וחבריו הנשמעים לו, מלהזכיר שם שמים לבטלה. ואם הצרך זה השב לעשות שבועה לבעל חובו אפלו באמת – יתענה אותו היום בכל שנה.

אם הרגל לדבר בבית הכנסת, ולעשות שחוק וקלות ראש – מעת שישוב יזהר שלא ידבר בבית הכנסת שום דבר של חול, ואפלו שלא בשעת התפלה. וישב במורא גדול ויתפלל בהכנעה. ויתענה ארבעים יום, בין רצופים בין מפלגים, וילקה בצנעה בכל יום.

גנב או לקח רבית – ישיב, ויבקש ממנו מחילה. ויתענה ארבעים יום או יותר, ויתודה בכל יום. ויזהר מלקבל פקדונות, ולא ירגיל ללקח אל ממון חברו. ויעשה גמילות חסד בגופו ובממונו, ויותר משלו לעמלי תורה יראי שמים. וזה שלקח רבית, אם היה יכול שלא לטל רבית אפלו מן הגוי – היה טוב.

המלשין חברו – הרי זה משניאו בעיני השור. ומעליל עליו, ולוקח ממונו, וממית רעהו, ואשתו ובניו התלויים בו – יפרע לחברו כל מה שהפסיד ויבקש ממנו

מחילה. וילקה ויתענה יותר משנתיים, ויתודה כל ימי חייו, כי נחשב כאלו הרג חברו ואשתו ובניו, וכמה עברות עשה – על כן ישבר רוחו. ואם אין לו מה לשלם – ירבה עליו רעים ויבקש ממנו מחילה, ויצמצם ויפרע לו או ליורשיו.

הולך רכיל – כיוצא בו. ואין לו רפואה [אם לא] יבקש ממנו מחילה. ויתענה ארבעים יום או יותר, וילקה בכל יום, ויתודה כל ימי חייו. ויהיו כל עסקיו במצות, ובעסק השלום בין כל אדם ובין איש לאשתו.

המכה חברו וצער, בין בממון בין באונאת דברים – אין לו כפרה אם לא ירצה את חברו. ואין יום הכפורים מכפר אלא עברות שבינו ובין המקום, אבל שבינו ובין חברו – צריך לפיטו (יומא פה ב). המגביה ידו על חברו נקרא "רשע" (סנהדרין נח ב) – ויבקש ממנו מחילה ויתכפר.

המלבין פני חברו – יתענה ארבעים יום או יותר, וילקה בכל יום, ויתודה כל ימי חייו. המכנה שם לחברו – יבקש ממנו מחילה בפני רבים, ויתענה ארבעים יום, ויתודה בצנעה בכל יום.

המאנה את הגר – יבקש ממנו מחילה; וילקה, ויתודה, ויתענה ארבעים יום.

המקניט את חברו – יביא שלש שורות של בני אדם, ויאמר: "חטאתי וישר העויתי, ולא שוה לי" (ע"פ איוב לג כז). ויבקש ממנו שלש פעמים ולא יותר. ואם מת – יוליך עשרה בני אדם על קברו, ויאמר: "חטאתי ליי אלהי ישראל, וחטאתי גם לפלוני זה שהקניטו (יומא פז א). ומתחלה ילך המקניט למי שהקניטו, ויאמר: "פשעתי בך". ואם אינו מקבל – יביא עשרה בני אדם, ויבקש ממנו מחילה בפניהם. ודוקא שלא בזהו ברבים, אבל בזהו ברבים, לא די לו מחילה בבקשת פיוס בינו לבינו. ולא יהא המוחל אכזרי (בבא קמא צב א). ואם הקניטו והוציא עליו שם רע – אין לו מחילה עולמית (ירושלמי בבא קמא ח ז), אלא אם כן יתענה וילקה בינו לבין עצמו ארבעים יום או יותר.

המחלל את השם – חלול השם הוא עוון גדול מאד. ומהו חלול השם? אמר רב (יומא פז א): כגון אנא, דאזילנא לבי טבחא, ושקילנא בשרא, ולא יהיבנא דמי לאלתר. פרוש: מביא עצמו לידי זלזול דגזל, והעולם לומדים ממנו ומזלזלים יותר. רבי יוחנן אמר: כגון אנא, דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפלין. [פרוש:] והעולם מזלזלים ולומדים ממנו להקל יותר. דבי רבי אמי אמרי: כל

שחבריו בושים מחמת שמועתו. פרוש: שאומרים עליו מעשים שאינם מהגנים, ובני אדם לומדים ממעשיו, ונושאים קל וחמר ממנו, ומורים הטר על גופי עברות.

אמר רבי אבהו משום רבי חנינא (קדושין מ א): נח לו לאדם שיעבר עברה בסתר, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. פרוש: שלא ילמדו בני אדם ממעשיו. ואמר רבי אלעאי הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו – ילך למקום שאין מכירים אותו, וילבש שחורים ויתעטף שחורים, ויעשה מה שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. ופרש רבנו חננאל: חס ושלום שהתר לו לעבר עברה, אלא חכמים עמדו כנגד יצר הרע, שאינו מתאנה אלא אל האסור ולמלאות תאוותו, וכיון שהולך למרחוק ולובש שחורים – אז לבו ישתפר וימנע מן החטא. אבל לעשות אסורים – כלל וכלל לא. אך מעשים הללו משברים רע יצר הרע, ומונעים אותו מלעבר. כדאמר רבי אלעאי, כי גיעת דרכים ואכסניות, ולבישת שחורים – משברים יצר הרע, ומונעים אותו מן העברות. ואמרו: כל שלא חס על כבוד קונו – ראוי לו שלא בא לעולם (חגיגה יא ב). ואמרו בגמרא: אמר רב יוסף: זה העובר עברה בסתר. ואמר רבי יצחק: כל העובר עברה בסתר – כאלו דוחק רגלי השכינה.

חלול השם היא עברה שיש לה פרות. כי כשעשה דבר רע – אז אחרים לומדים ממנו. ומזאת העברה יש לכל אדם לירא מאד מאד, כי חלול השם ישנו בכמה דרכים ואין לו שעור, כי כל המבזה מצוה אחת ומקל בכבוד שמים נקרא "מחלל השם", כי אחרים ילמדו ממנו ויקלו יותר. לכן צריך אדם לזהר מאד בכל מעשיו, שלא ילמדו ממנו להקל ולזלזל. עבר אדם על כרתות ומיתות בית דין – תשובה ויום הכפורים מכפר מחצה, ויסורים מכפרים מחצה. אבל נתחלל שם שמים על ידו – אין כח בתשובה לתלות, ולא יום הכפורים לכפר, ולא ביסורים למרק. אלא הכל תולין, ומיתה ממרקת (יומא פו א). על כן יזהר כל אדם מחלול השם, ויתרחק מן הפעור ומן הדומה לו (חולין מד ב). ועקר תשובה של חלול השם – שיודה חטאיו כנגד רבים, ויאמר להם: "אל תלמדו ממני, כי אני חטאתי, עויתי ופשעתי, חללתי השם יתברך באולתי". ויתענה כמה תעניות, ויתודה בכל יום עד יום מותו.

על כל עברה ועברה שאדם עושה, בין בשוגג בין במזיד, כגון שנגע בנר או הדליק ואינו זוכר שהוא שבת, או שעשה בלא ידיעה – יש לו להתודות ולהתענות לכל הפחות שני ימים: שני וחמישי. וכן על כל עברות, גדולות וקטנות, שאדם עושה – יתענה.

וּבָזָה יֵשׁ שְׁתֵּי טוֹבוֹת: הָאֶחָת – שֶׁהִתְעַנִּית מִכִּפָּרַת. וְהַשֵּׁנִית – שִׁימְנַע מִעֲבֻרוֹת, כִּי יִחְשַׁב: "אִם אֶעֱשֶׂה זֶה אֶצְטָרֵךְ לְהִתְעַנּוֹת", וְיִמְנַע מִתּוֹךְ כֶּךָ מִן הָעֲבֵרָה. וְזֶהוּ הַגָּדוֹל הַגָּדוֹל לִפְנֵי כָּל הָעֲבֻרוֹת, שִׁיקְנָס עֲצָמוֹ: אוֹ לִתֵּן צִדְקָה אוֹ לַעֲשׂוֹת צַעַר בְּגוֹפוֹ כְּשֶׁעוֹבֵר. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְכָל הָעֲבֻרוֹת שֶׁהוּא רָגִיל בָּהֶם, כְּגוֹן שִׁנְאָה וְקִנְאָה, וְשִׁמְחָה לְאִיד חֲבֵרוֹ, וְדִבְרִים בְּטִלִּים, וְלִשׁוֹן הָרָע; אוֹ שְׁלֹא הִתְכַּוֵּן בִּבְרָכוֹת וּבִתְפִּלָּה, שְׁזָרַק הַבְּרָכוֹת מִפִּיו בְּלֹא כּוֹנֵת הַלֵּב, וְכָל כִּיּוֹצָא בָּאֵלּוּ. הִרְבֵּה מְאֹד יְבַדֵּק עֲצָמוֹ בְּכָל יוֹם בָּאֵלֶּה הָעֲנִינִים, אִם פָּגַע בְּאַחַד מֵאֵלּוּ וְעִבֵּר עָלֵיהֶם – יִמְהַר לְהִצְטַעַר וּלְהִתְאַבֵּל וּלְהִתְנוּדוֹת עַל אֵיזָה עוֹוֹן שֶׁעָשָׂה, וּלְבַקֵּשׁ מַחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּלֵב נִשְׁפָּר.

וְעֲנִין גָּדוֹל הוּא הַיְּדוּי. כִּי שְׁנֵי רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה (סְנֵהֲדִין מִג ב): הִזָּה רְחוֹק מִבֵּית הַסֵּקִילָה כְּעֶשֶׂר אַמּוֹת, אוֹמְרִים לוֹ: "הַתְּנוּדָה!" שֶׁכֵּן דִּרְךְ הַמוֹמְתִין – מִתְּנוּדִין, שֶׁכָּל הַתְּנוּדָה יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. שֶׁכֵּן מְצִינוּ בְּעֶכְזָן, שֶׁאָמַר לוֹ יְהוֹשֻׁעַ: "בְּנֵי שֵׁים נָא כְבוֹד לִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתֵן לוֹ תְּנוּדָה, וְהִגֵּד נָא לִי מָה עָשִׂיתָ, אֵל תִּכְחַד מִמֶּנִּי. וַיַּעַן עֶכְזָן אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמֶר: אֲמַנָּה אֲנִכִּי חֲטָאתִי לִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְכִזְזַת וְכִזְזַת עָשִׂיתִי" (יהוֹשֻׁעַ ז ט-כ). וּמִנֵּיין שֶׁכָּפַר לוֹ הַיְּדוּי? דְּכָתִיב: "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ מָה עָכַרְתָּנוּ? יַעֲכָרְךָ ה' בַּיּוֹם הַזֶּה!" (שֵׁם פֶּסוּק כה) – "בַּיּוֹם הַזֶּה" אֶתָּה עֹכּוֹר, וְאֵין אֶתָּה עֹכּוֹר לְעוֹלָם הַבָּא. וְאִם אֵינוּ יוֹדֵעַ לְהִתְנוּדוֹת, אוֹמְרִים לוֹ: אָמַר: "תִּהְיֶה מִיתָתִי כְּפָרָה עַל כָּל עוֹנוֹתַי".

כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁבִּתְנוּדָה, בֵּין עֲשֶׂה וּבֵין לֹא תַעֲשֶׂה, אִם עָבַר אָדָם עַל אֶחָת מֵהֶן, בֵּין בְּזִדּוֹן בֵּין בְּשׁוּגָג, כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וַיָּשׁוּב מִחֲטָאוֹ – חַיִּב לְהִתְנוּדוֹת לִפְנֵי הָאֵל בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר: "אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חֲטָאת הָאָדָם לְמַעַל מַעַל בֵּי, וְאִשְׁמָה הִנָּפֵשׁ הֵהוּא. וְהִתְנוּדוֹ אֶת חֲטָאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ" – זֶה וְדוּי דְּבָרִים. וְכָל בְּעָלֵי חֲטָאוֹת וְאִשְׁמוֹת, וְכָל חַיְבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין אוֹ מַלְקוֹת – אֵין מִתְּכַפֵּר לָהֶם בְּמִיתָה אוֹ בְּמַלְקוֹת אוֹ בְּקִרְבָּן, עַד שֶׁיַּעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה וַיִּתְנוּדוּ. וְכֵן הַחוּבָל בַּחֲבֵרוֹ וּמִזִּיק מִמוֹן חֲבֵרוֹ, אֵף עַל פִּי שֶׁשָּׁלַם לוֹ – אֵין מִתְּכַפֵּר לוֹ עַד שֶׁיִּתְנוּדָה וַיָּשׁוּב מִלַּעֲשׂוֹת כָּזֶה לְעוֹלָם.

וְכִיצַד מִתְּנוּדָה? יֹאמַר: "אֲנִי הֵשֵׁם! חֲטָאתִי עוֹיְתִי פִּשְׁעֵתִי לִפְנֵיךְ, וְעָשִׂיתִי כֶּךָ וְכָךְ. וְהִרִי נַחֲמָתִי וּבִשְׁתִּי בְּמַעֲשֵׁי, וּלְעוֹלָם אֵינִי חוֹזֵר לְדַבֵּר זֶה". זֶהוּ עֲקָרוֹ שֶׁל וְדוּי, וְכָל הַמְּרָבָה לְהִתְנוּדוֹת וּמֵאֲרִיךְ בְּעֲנִין זֶה – הִרִי זֶה מִשְׁבַּח. וְגַם זֶה עֲקָר הַיְּדוּי: "אֲבָל אֲנַחְנוּ חֲטָאנוּ".

וטוב מאד לפרש החטא שלו בתוך הודוי. כגון אם אכל נבלות וטרפות או שאר דבר אסור, כשיאמר "אשמתי" – יאמר "אכלתי דבר אסור". ואם חטא בזנות, כשיאמר "בגדתי" – יאמר "בעלתי בעילת זנות", ויפרש בה אם בעל גויה או נדה. ואם גנב, כשיאמר "גזלתי" – אז יאמר "מפלוגי ומפלוגי גנבתי וגזלתי". ואם הוציא שם רע על חברו, או לשון הרע או שום נדוי – יאמר עליו "דברתי דפי". ואם הוציא שכבת זרע לבטלה, כשיגיע ל"העויתי" – אז יאמר "הוצאתי שכבת זרע לבטלה". ואם זנה עם עריות, כשיגיע ל"זדתי" – יאמר "זנתי". ואם חלל שבתות, כשיגיע ל"חמדתי" – אז יאמר "חללתי שבתות"; ואם חמד – יאמר "חמדתי". וכן לכל אלפא-ביתא, לכל אות נאות שבדוי – יאמר מעין אותה עברה שעשה. ויאמר בבכי: "יעזב רשע דרכו, ואיש און מחשבתיו, וישב אל ה' וירחמהו, ואל אלהינו כי ירבה לסלח" (ישעיהו נה ז); ואז יועיל לו. ובסוף הודוי: "סרתי ממצותיך וממשפטריך הטובים ולא שנה לי. אתה צדיק על כל הבא עלי, כי אמת עשית ואני הרשעתי". ואז יאמר כך: "עברתי על מצוות עשה ועל מצוות לא תעשה; עברתי על חייבי כרתות ומיתות בית דין; עברתי על התורה שבכתב, עברתי על התורה שבעל פה; שכחתי שמך הגדול, שכחתי על מלכותך ויראתך; ואתה צדיק על כל הבא עלינו". ואיתא בירושלמי (ירושלמי יומא ח ז): כיצד מתודה? "רבון העולמים! הרע בעיניך עשיתי, ובדרך רע הייתי עומד, ובשרירות לפי הלכתי, ותוכחותיך לא שמעתי. ושוב איני עושה כן. יהי רצון מלפניך השם אלהי ואלהי אבותי, שתכפר לי על כל פשעי, ותמחל לי על כל עוונותי, ותסלח לי על כל חטאותי".

כללו של דבר: ישוב אדם מכל המדות הרעות. והמדות הרעות הן צריכות חזוק רב וגדול מאד, כי כבר אדם מרגל בזה וקשה לו לפרש מהן. ועל זה נאמר: "יעזב רשע דרכו, ואיש און מחשבתיו" (ישעיהו נה ז).

ואל יחשב בעל תשובה שהוא מרחק ממעלות התשובה, מפני החטאים והעוונות שעשה – אין הדבר כן. אלא הוא אהוב ונחמד לפני הבורא יתברך, כאלו לא חטא מעולם. ולא עוד אלא ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם חטא, ופרש ממנו וכבש יצרו. ואמרו חכמים (ברכות לד ב): במקום שבעלי תשובה עומדים – אין צדיקים גמורים יכולים לעמד בו. כלומר: מעלתם גדולה ממעלתם של אלו שלא חטאו מעולם, מפני שהן כובשים את יצרם יותר מהם.

וְכָל הַנְּבִיאִים כָּלָם צִוּוּ עַל הַתְּשׁוּבָה (ברכות שם), וְאֵין יִשְׂרָאֵל נִגְאָלִין אֶלָּא בַּתְּשׁוּבָה (סנהדרין צו ב). וְכִבְר הַבְּטִיחָה הַתּוֹרָה שְׁסוּף יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה בְּסוּף גְּלוּתָם, וּמִיָּד הֵם נִגְאָלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל א-ג): "וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לִפְנֶיךָ, וְהִשְׁבַּתְּ אֶל לִבְּךָ... וְשִׁבַּת עַד ה' אֱלֹהֶיךָ... וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתָךְ וְרַחֲמֶךָ, וְשָׁב וּקְבַצְךָ מִכָּל הָעַמִּים..."

גְּדוּלָּה תְּשׁוּבָה שֶׁמִּקְרַבֶּת אֶת הָאָדָם לַשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ" (יזמא פו א), וְנֶאֱמַר (עמוס ד ו): "וְלֹא שִׁבַּתְם עַדִּי נָא יִי". וְנֶאֱמַר (ירמיהו ד א): "אִם תְּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נָא ה' – אֵלֵי תְּשׁוּב"; כְּלוּמַר: אִם תִּחְזֹר בַּתְּשׁוּבָה – אֵלֵי תִּדְבָּק.

הַתְּשׁוּבָה מִקְרַבֶּת אֶת הָרְחוּקִים. אֲמֵשׁ הָיָה זֶה שְׁנוּא לִפְנֵי הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, מִשְׁקָן וּמִרְחֹק וּמִתַּעֲב, וְהַיּוֹם הוּא אֶהוּב וְנִחְמָד וְקָרוֹב וְיָדִיד. וְכֵן אִתָּהּ מוֹצֵא: בְּלִשׁוֹן שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִרְחִיק אֶת הַחוּטָאִים – בּוֹ מִקְרַב אֶת הַשָּׂכִים, בֵּין יָחִיד בֵּין רַבִּים, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב א): "וְהָיָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יֹאמַר לָהֶם לֹא עָמִי אַתֶּם, יֹאמַר לָהֶם בְּנֵי אֵל חַיִּי". עַל יְכִינָה בְּרַשְׁעָתוֹ נֶאֱמַר (ירמיהו כב ל): "כְּתַבּוּ אֶת הָאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי גִבֹּר וְלֹא יִצְלַח בְּיָמָיו..."; "אִם יִהְיֶה כְּנִיחוֹ בֶּן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חוֹתֶם עַל יָד יְמִינִי, כִּי מִשֵּׁם אֶתְקַנֶּה..."; (שם פסוק כד). וְכִינֵן שֶׁשָּׁב בְּגִלוּתוֹ, נֶאֱמַר בְּזִרְכָּבִל בְּנוֹ (חגי ב כג): "בַּיּוֹם הַהוּא נָא ה' צְבָאוֹת, אֶקְחֶךָ זִרְכָּבִל בֶּן שְׂאִלְתִּיאֵל עַבְדִּי נָא יִי, וְשִׁמְתִּיךָ כַּחוֹתֶם".

כְּמָה מַעֲלָה מַעֲלַת הַתְּשׁוּבָה! אֲמֵשׁ הָיָה זֶה מִבְּדֹל מֵהַשֵּׁם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נט ב): "עֲוֹנֹתֵיכֶם הָיוּ מִבְּדָלִים בֵּינֵכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם"; צוּעֵק וְאֵינוֹ נִעְנֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א טו): "גַּם כִּי תִרְבוּ תַּפְלָה אֵינִנִּי שִׁמֵּעַ"; וְעוֹשֶׂה מַצּוֹת וְטוֹרְפִין אוֹתָן בְּפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א יב): "מִי בָקֵשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם רִמָּס חֲצָרִי"; "מִי גַם בָּכֶם וְיִסְגֹר דְּלֹתֵיכֶם" (מלאכי א י); "עֲלוֹתֵיכֶם סָפוּ עַל זִבְחֵיכֶם וְאָכְלוּ בָשָׂר" (ירמיהו ז כא). וְהַיּוֹם הוּא מַדְבִּיק בַּשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ד): "וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בֵּי אֱלֹהֵיכֶם"; צוּעֵק וְנִעְנֶה מִיָּד, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סה כד): "וְהָיָה טָרֶם יִקְרָאוּ וְאֲנִי אֶעֱנֶה"; וְעוֹשֶׂה מַצּוֹת וּמִקְבָּלִים אוֹתָן בְּנִחָת וּבְשִׁמְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט ז): "כִּי כִבֹּר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיךָ". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שִׁמְתָאוֹהָ לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג ד): "וְעִרְבָה לִי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם, כִּימִי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קִדְמָנוֹת".

בְּעֲלֵי תְּשׁוּבָה דִּרְכָּן לַהֲיוֹת שְׁפִלִים וְעֲנוּיִם בְּיוֹתֵר. וְאִם יִחַרְפוּ אוֹתָם הַכְּסִילִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם הָרָאוּשׁוֹנִים, וְיֹאמְרוּ לָהֶם "אֲמֵשׁ הָיִיתָ עוֹשֶׂה כֶּךָ וְכָךְ" – אֵל יִרְגִּישׁ לָהֶם,

אלא שומעים ושומחים, ויודעים שזהו זכות להם, ושכל זמן שבושים ממעשיהם שעברו ונכלמים מהם – זכותם מרבה ומעלתם מתגדלת. וחטא גדול הוא לומר לבעל תשובה: "זכר מעשיך הראשונים", או להזכירם לפניו כדי לבישו. ועל זה נאמר (ויקרא כה יז): "ולא תנונו איש את עמיתו".

ומי שהוא בעל תשובה יש לו לדרש במעשים טובים, ולהתרחק מן עשתונות העולם הזה, ולהרהר בעצת השם ולחסות בצלו. ולשאת על תורת השם וחרפת אילים ובזיון, ולהיות כחרש וכעור וכמת, כענין שנאמר (תהלים סט ח-יד): "כי עליך נשאתי חרפה... ואתנה לבושי שק... ואני תפילתי לך יי עת רצון".

שער העשרים ושמונה

שער התורה

התורה. בשלשה כתרים נכתרו ישראל: כתור תורה, כתור כהנה, כתור מלכות (משנה אבות ד יג). כתור כהנה זכה בו אהרן, שנאמר: "והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם" (במדבר כה יג). כתור מלכות זכה בו דוד עליו השלום, שנאמר: "זרעו לעולם יהיה, וכסאו כשמש נגדי" (תהלים פט לד). כתור תורה – הרי הוא מנח ועומד ומוכן לכל ישראל, שנאמר: "תורה צוה לנו משה, מורשה קהלת יעקב" (דברים לג ד). כל מי שירצה – יבוא ויטל.

שמה תאמר שאותן כתרים גדולים מכתור תורה? הרי הוא אומר: "בי מלכים ימלכו, ורזנים יחקקו צדק. בי שרים ישורו" (משלי ח טו-טז). הא למדת שכתור תורה גדול מכתור כהנה ומכתור מלכות (יומא עב ב). ואמרו חכמנו זכרונם לברכה (הוריות יג א): ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ, שנאמר: "יקרה היא מפנינים" (משלי ג טו) – מכהן גדול הנכנס לפני ולפנים.

אין לה מצוה בכל המצות שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, רק תלמוד תורה שקולה כנגד כל המצות, לפי שהתלמוד מביא לידי מעשה (בבא קמא יז א). ומה שאמרו "תלמוד תורה כנגד כלם" (משנה פאה א א) – זה הלומד על מנת ללמד וללמד, לשמר ולעשות ולקיים; ומפני קביעתו של תורה אינו יכול לקיים כל המצות, ובשעה שאינו לומד – עושה כל מה שיוכל לעשות, ובזה מראה דעתו שחפץ בעשיית המצוה. ואז תלמוד תורה כנגד כלם, כי כשהוא לומד המצוה וחפץ לקיימה

– אִי יֵשׁ לוֹ שָׂכָר כְּאֵלּוּ קִימָה, כִּינֹן שְׁנִתְעַכֵּב מִחֲמַת קִבְיַעְתּוֹ, וְנִמְצָא שְׂשֹׁכֵר עֲשִׂיהַּ וְלִמּוּד בִּידּוֹ. אָבֵל מִי שֶׁהוֹלֵךְ בְּטֵל פְּעָמִים רַבּוֹת, וְהָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת מִצְוָה בְּעַת הַבְּטוּל וְאִינוֹ חוֹשֵׁשׁ לַעֲשׂוֹתָהּ, אוֹ בְּשַׁעַה שֶׁעוֹשֶׂה שׁוּם מִצְוָה אִינוֹ מְדַקְדָּק בָּהּ כְּרָאוּי – עַל זֶה לֹא נֶאֱמַר: "תִּלְמּוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כָּלֶם".

מִי שֶׁנִּשְׁאָר לְבוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוָה זֹו וְלִקְיָמָה כְּרָאוּי לוֹ, וְלִהְיוֹת מְכַתֵּר בְּכַתְרָה שֶׁל תּוֹרָה – לֹא יִסִּיחַ דַּעְתּוֹ לְדִבְרִים בְּטִלִּים, וְלֹא יֵשִׁים אֶל לְבוֹ שִׁיקְנָה תּוֹרָה עִם עֶשֶׂר וּכְבוֹד כְּאַחַד. אֲלֹא כֵךְ הִיא דִּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: פֶּת בַּמִּלַּח תֹּאכֵל, וּמִים בַּמִּשְׁוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישֹׁן, וְחַיִּי צֶעֶר תַּחֲיָה, וּבִתּוֹרָה אֶתָּה עֹמֵל (אֲבוֹת ד' ד'). וְאִם תֹּאמַר: עַד שֶׁאֶקְבִּץ מָמוֹן וְכִשְׁאֶפְנָה מַעֲסָקִי – אִי אֶחָזֵר וְאֶקְרָא וְאֶשְׁנָה. אִם תַּעֲלֶה מִחֲשָׁבָה זֹו בְּלִבְךָ, אִי אֵין אֶתָּה זֹוכֶה לְכַתְרָה שֶׁל תּוֹרָה לְעוֹלָם; אֲלֹא עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קִבֵּעַ, וּמִלֵּאכְתָּךְ עֲרֹאֵי (מִשְׁנָה אֲבוֹת א טו). וְאֵל תֹּאמַר: "לְכִשְׁאֶפְנָה אֶשְׁנָה", שֶׁמָּא לֹא תִפְנָה (מִשְׁנָה אֲבוֹת ב ד').

כְּתִיב בַּתּוֹרָה: "לֹא בְּשָׁמַיִם הִיא" (דְּבָרִים ל' יב), פֶּרוּשׁ: בְּגִסֵּי הָרוּחַ. "וְלֹא מִעֵבֶר לַיָּם הִיא" (שם יג), פֶּרוּשׁ: בְּאוֹתָם שֶׁהוֹלְכִים מִעֵבֶר לַיָּם (עֲרוּבִין נה א). לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה: וְלֹא כָל הַמְרַבֵּה בִּסְחוּרָה מַחֲכִים (מִשְׁנָה אֲבוֹת ב ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ: הָיוּ מִמַּעַט בְּעֶסֶק וְעֶסֶק בַּתּוֹרָה (שם ד י').

וּמִתּוֹךְ שֶׁאָדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה לְשִׁמָּה, וְטוֹרַח וְיִגַּע לְשֵׁם שָׁמַיִם – אִי נַעֲשֶׂה שְׁתֵּי כְּלִיּוֹתָיו כְּשֵׁנִי מַעֲיֵנוֹת, וּמוֹצִיא טַעַם וְהִלְכוֹת מַעֲצָמוֹ, מֵה שֶׁלֹּא לִמַּד מֵעוֹלָם וּמֵה שֶׁלֹּא נָתַן אֶפְלוֹ לְמֹשֶׁה מִסִּינִי. כֹּאֲשֶׁר מְצִינוּ בְּאַבְרָהָם אֲבִינוֹ זְכוֹרֹנוֹ לְבִרְכָּה, שֶׁלֹּא לִמַּד מֵעוֹלָם מִשׁוּם אָדָם, אֶךְ מַעֲצָמוֹ הָיָה יוֹשֵׁב וּמַחֲשֵׁב אַחֵר הַמִּצְוֹת, וְלִמַּד מִלְּבוֹ כָּל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, עַד שֶׁהָעִיד עָלָיו הַכָּתוּב: "וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֶרְתִּי, מִצְוֹתֵי חֻקּוֹתֵי וְתוֹרֹתַי" (בְּרֵאשִׁית כו ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה, שֶׁאֶפְלוֹ עֲרוּבֵי תַבְשִׁילִין הָיָה יוֹדֵעַ (עֵינִן בְּרֵאשִׁית רַבָּה צה ג). וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה (עֲבוּדָה זֶרֶה יד ב): אֲבָרְהָם אֲבִינוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם לִמַּד אֶרְבַּע מֵאוֹת פָּרָקִים. וּמִי לִמַּד לוֹ כָּל זֶה? אֲלֹא נַעֲשֶׂה שְׁתֵּי כְּלִיּוֹתָיו כְּשֵׁנִי מַעֲיֵנוֹת, וְנוֹכְעוֹת לוֹ חֲכָמָה וְתוֹרָה. וְכֵן מְצִינוּ בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל: מִתּוֹךְ שֶׁעֹסֵק בַּתּוֹרָה הִרְבָּה, הָעִידוֹ עָלָיו רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה שֶׁנִּתְגַּלָּה לוֹ מֵה שֶׁלֹּא נִתְגַּלָּה לְמֹשֶׁה מִסִּינִי (פְּרָקִי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר ב). וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבִרְכָּה: מִדּוּרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם עַד דּוּרוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, וּמִיְהוֹשֻׁעַ לְזֻקְנִים, וּלְנִבְיָאִים, וְלֶאֱנָשֵׁי כְּנֶסֶת הַגָּדוֹלָה, וּלְתַנָּאִים, וְלֶאֱמֹרָאִים, וְלִגְאֹוֹנִים, וְלָכֵל חֲכָמֵי הָדוֹר שֶׁעֹסְקוּ בַּתּוֹרָה הִרְבָּה וְנִתְּנוּ נַפְשָׁם עֲלֵיהֶם – נִתְגַּלּוּ לָהֶם רִזֵּי תּוֹרָה וְסוּדֵי

חכמה, מה שאין אדם יכול למצא מעצמו. וכבר מנו חכמינו זכרונם לברכה בפרקי אבות (ו) ארבעים ושמונה דברים שנקנית התורה בהם. ומי שיעלה על לבו להיות זוכה לדרך התורה, יטריח לקים אותם ארבעים ושמונה דברים, ואז יעלה לכל טוב.

וצריך הלומד להיות זריז וזהיר ללמד. כי מלאכת התורה אינה דומה לשאר מלאכות, כי הלומד שאר מלאכות אפלו יבטל ממנה כמה שנים – לא ישפחנה. אבל כשלומד תורה ואינו חוזר – מיד שוכח. ואפלו אם יחזור מאה פעמים, אם יסיח דעתו ממנה ישפח הכל. והדין נותן, כי כל מלאכות אינן צריכות לב כי אם כשלומד המלאכה בתחלה; אבל בעשיתן אינן צריכות לב, אף עושה מלאכתו וחושב הנה ונהנה. אבל הלמוד אינו כן, כי כל פעם ופעם צריך לבו לכוון שמועתו, ולא לחשב בשום דבר אחר כי אם בשמועתו. לכן מי שיפנה לבו לבטלה – מיד הוא שוכח מה שטרח כל ימיו.

וגם אמרו חכמינו זכרונם לברכה: אם אין אדם שוכח מה שלמד, אם פן היה לומד כל התורה כלה, ואחר כך היה הולך בטל. והבטלה מביאה לידי שעמום ולידי עברה (כתובות נט ב). לכך נגזרה גזרת השכחה, שיהא אדם עוסק בתורה כל ימיו, ומתוך כך אינו בא לידי חטא. והתורה מביאה לידי מעשים טובים וזכות, כי כאשר הוא עוסק בתורה והגד לו ענש העברות וזכות המצות – אז נותן אל לבו לעשות הטוב. ויגיעת התורה משפחת ומונעת אותו מן העוון. אבל הבטלה גוררת את העוון, ומורידתו לשאול.

לכן יהא זריז לעסק בתורה תמיד יומם ולילה, ואף כשהוא הולך בדרך או שוכב במטתו. ואם אינו יכול ללמד בפה, יחשב בלבו על שמועתו, ויהא דעתו על למודו שלא יסיח דעתו מלמודו, ואז קים "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א ח). כי אינו אומר "ודברת בו יומם ולילה" אלא "והגית בו", והגיון אינו אלא בלב. ועל זה נאמר: "ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו ז, יא יט). וזהו שנשתבחו רבותינו זכרונם לברכה, שלא הלכו ארבע אמות בלא תורה (מגלה כח א): או היו לומדים וגורסים, או היו מחשבים בלבם בשמועתם או בלמודם.

לכן תתן לבך וכל דעתך על התורה בכל עת, כי אדם לומד בתורה חכמה, ודרך ארץ, וענוה וצניעות, וכל מעשים טובים; ומן השמים עושים לו צרכיו, והתורה משמרתו ומגדלתו ומרוממתו, כמו ששנו חכמים (משנה אבות ו א): אמר רבי מאיר:

כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לְשִׁמָּה – זֹכֶה לְדַבָּרִים הַרְבֵּה. וְלֹא עוֹד, אֲלֹא שֶׁכָּל הָעוֹלָם כְּדֹאִי הוּא לוֹ. נִקְרָא "רַע", "אֲהוּב"... וּמִגִּדְלָתוֹ וּמִרֹמְמָתוֹ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים. הֵרִי שֶׁכָּר פָּרוּעַ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא: "עֵינַי לֹא רָאִיתָה אֱלֹהִים זֹלָתְךָ" (ישעיהו סד ג), וְאֵינִי לְמַעֲלָה הַיָּמָנָה לָעוֹלָם הַבָּא.

אֵיטָא בַּמִּדְרָשׁ (רות רבא א א): רַבִּי שָׂאֵל לְרַבִּי בְּצִלְאֵל: מִהוּ דְכַתִּיב: "כִּי זָנְתָה אִמָּם" (הושע ב ז)? אָמַר לוֹ: אֵימָתִי נַעֲשִׂית דְּבָרֵי תּוֹרָה כְּזוֹנָה? בְּזִמְנָן שְׂבַעֲלִיָּה מְבִזִּים אוֹתָהּ. כִּיצַד? חָכָם יוֹשֵׁב וְדוֹרֵשׁ "לֹא תִטָּה מִשְׁפָּט" (דברים טז יט), וְהוּא מִטָּה מִשְׁפָּט; "לֹא תִכִּיר פָּנִים" (שם), וְהוּא מִכִּיר פָּנִים; "וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד" (שם), וְהוּא לֹקַח שֹׁחַד.

וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה: "וְחֻכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה" (קהלת ט טז) – אֵיזָה חֻכְמַת מִסְכֵּן בְּזוּיָה? זֶהוּ שֶׁהוּא עָנִי בַּמַּעֲשִׂים טוֹבִים, אֲזִי חֻכְמָתוֹ בְּזוּיָה. וְכִשְׂיֹרָה הוֹרְאוֹת לַעֲשׂוֹת טוֹב וְהוּא אֵינוֹ עוֹשֶׂה, אֲזִי אֵינִי דְבָרָיו מְקַבְּלִים. וְלֹא הַמִּדְרָשׁ עָקָר אֲלֹא הַמַּעֲשֶׂה (מִשְׁנָה אֲבוֹת א ד). לָכֵן יֵשׁ לְכָל אָדָם לְכוֹן מַעֲשִׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם.

וְרֹאֵה וְהִבֵּן מֵאֲלִישֶׁע בֶּן אֲבוּיָה, בְּשִׁבִּיל שְׁלֹמֹדוֹ אָבִיו תּוֹרָה שְׁלֹא לְשִׁמָּה – לְסוּף נִהְפָּךְ לְמִינּוּת. דָּאֲמִרִינָן בִּירוּשְׁלָמִי חֲגִיגָה (ב א) וּבַמִּדְרָשׁ קֵהֶלֶת (ו יח): כְּשֶׁנִּמְלָא עָשָׂה אָבִיו סַעֲדָה לְחֻכְמַיִם, וְהִזְמִין לְרַבּוֹתֵינוּ: לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וּרְבִי יְהוֹשֻׁעַ וּשְׂאֵר חֻכְמַיִם. וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּסַעֲדָה וּמִדְּבָרִים דְּבָרֵי תּוֹרָה עַד שֶׁבָּא הָאִשׁ סְבִיבָם. בָּא אָבִיו שֶׁל אֱלִישֶׁע וְאָמַר לָהֶם: רַבּוֹתֵי, וְכִי בָאתֶם לְשׂוּרָף אֶת הַבַּיִת?! אָמְרוּ לוֹ: אֵינוֹ כֵּן אֲלֹא שְׁמִפְנֵי שְׂאֲנוֹ חוֹזְרִים בְּדְבָרֵי תּוֹרָה וּנְבִיאִים וְכַתּוּבִים, וְהַדְּבָרִים מְעִידִים בִּינוֹתֵינוּ שֶׁמֶהָרִי סִינֵי נִתְּנוּ, וּמִתּוֹךְ הָאִשׁ נִתְּנוּ. אָמַר: כִּיֵּן שְׂאֲנֵי רוּאָה שְׁכַךְ כָּח הַתּוֹרָה, אִם נִתְּקִים לִי בֶן זֶה אֲנִי נוֹתֵנוּ לַתּוֹרָה. וּבְשִׁבִּיל שֶׁהָיָה מִתְּכּוֹן שְׁלֹא לְשִׁמָּה, אֲלֹא לְכַבּוֹד – נִהְפָּךְ בְּנוֹ לְמִינּוּת. וְאֵף עַל פִּי כֵן, לָעוֹלָם יִלְמַד אָדָם אֲפֹלוֹ שְׁלֹא לְשִׁמָּה, שְׁמִתּוֹךְ שְׁלֹא לְשִׁמָּה – בָּא לְשִׁמָּה (פסחים נ ב).

וַעֲתָה יֵשׁ לִי לְכַתֵּב עֲנִינֵי הַתְּלִמוֹד וְהַמְצוֹת:

כָּל הַמְצוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ לְמֹשֶׁה בְּסִינֵי – בְּפִירוּשָׁן נִתְּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לַחַת הָאֵבֶן, וְהַתּוֹרָה וְהַמְצוֹה" (שמות כד יב); "תּוֹרָה" – זֹאת תּוֹרָה שֶׁבְּכַתֵּב, "וְהַמְצוֹה" – זֹאת פִּירוּשָׁה (בְּרֻכּוֹת ה א). וְצִוְּנוּ לַעֲשׂוֹת הַתּוֹרָה עַל פִּי הַמְצוֹה, וְהַמְצוֹה זֹאת הִיא הַנִּקְרָאת "תּוֹרָה שְׂבַעֲלִיָּה".

כָּל הַתּוֹרָה כְּתוּבָה מִשֶּׁהָ רַבְּנוּ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם קוֹדֵם שְׁמַת בְּכַתֵּב יָדוֹ, וְנִתֵּן סֵפֶר לְכָל

שָׁכַט וְשָׁכַט; וְסֵפֶר אֶחָד נִתְּנוּ בְּאֶרֶץ לְעַד, שֶׁנֶּאֱמַר: "לִקַּח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה, וְשָׁמַתָּם אֹתוֹ מִצַּד אֶרֶץ בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם, וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד" (דברים לא כו). וְהַמְצָוָה שֶׁהָיָא פְּרוּשׁ הַתּוֹרָה – לֹא כְּתוּבָה, אֲלָא צִוָּה בָּהּ לְזִקְנִים וְלִיהוֹשֻׁעַ וְלִשְׂאֵר כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֵת כָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצִוֶּה אֲתָכֶם – אֹתוֹ תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת, לֹא תִסָּף עָלָיו וְלֹא תִגָּרַע מִמֶּנּוּ" (שם יג א); וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרְאָת "תּוֹרָה שְׁבַעַל פֶּה".

וּמִימֹת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם וְעַד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא, לֹא חִבְּרוּ חֲבוּר שְׁמֵלֻמִּידִים אוֹתוֹ בְּרַבִּים בַּתּוֹרָה שְׁבַעַל פֶּה. אֲלָא בְּכָל דּוֹר וְדוֹר רֹאשׁ בֵּית דִּין, אוֹ נָבִיא שֶׁיְהִיָּה בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר – כּוֹתֵב לַעֲצֻמוֹ זְכוּרֹן הַשְּׁמוּעוֹת שֶׁשָּׁמַע מִרְבוֹתָיו, וְהָיָה מְלַמֵּד עַל פֶּה בְּרַבִּים. וְכֵן כָּל אֶחָד וְאֶחָד כּוֹתֵב לַעֲצֻמוֹ כְּפִי כָחוֹ מִבְּאוֹר הַתּוֹרָה וּמֵהַלְכוּתֶיהָ כְּמוֹ שֶׁשָּׁמַע, וּמְדַבְּרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ בְּכָל דּוֹר וְדוֹר בְּדִינֵים שֶׁלֹּא לְמַדּוֹם מִפִּי הַשְּׁמוּעָה אֲלָא בְּמִדָּה מְשֻׁלֶּשׁת עֲשָׂרָה מִדּוֹת, וְהִסְכִּימוּ עֲלֵיהֶם בֵּית דִּין הַגָּדוֹל. וְכָךְ הָיָה הַדְּבָר תָּמִיד עַד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא.

וְלָמָּה עָשָׂה רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ כֵּךְ, וְלֹא הֵנִיחַ הַדְּבָר כְּמוֹת שֶׁהָיָה? כִּי רָאָה שֶׁהַתְּלִמִּידִים מִתְמַעֲטִים וְהוֹלְכִים, וְהַצִּירוֹת מִתְחַדְּשׁוֹת וּבָאוֹת, וּמִלְכוּת רוּמִי פּוֹשֶׁטת בְּעוֹלָם וּמִתְגַּבְּרָת, וְיִשְׂרָאֵל מִתְגַּלְגָּלִים וְהוֹלְכִים לְקִצּוֹת לְהִשְׁתַּעֲבֵד – כְּשֶׁרָאָה עֲנִיָּן זֶה, שֶׁהָיָה יִשְׂרָאֵל מְבַלְבָּלִים וְהִתְהַתְּרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִיִּשְׂרָאֵל, אֲזַי חִבְּרַת הַמִּשְׁנֵאוֹת לְהִיּוֹת בְּיַד כָּל אֶחָד וְאֶחָד, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ בְּמַהֲרָה וְלֹא יִשְׁתַּכַּחוּ. וַיֵּשֶׁב כָּל יָמָיו הוּא וּבֵית דִּינוֹ, וְלִמְדוֹ הַמִּשְׁנָה בְּרַבִּים. וְהָיוּ לִפְנֵי גְדוּלֵי הַחֲכָמִים שֶׁקָּבְלוּ מִמֶּנּוּ, וְעִמָּהֶם אֲלָפִים וּרְבָבוֹת מִשְׁאֵר הַחֲכָמִים.

וְתִלְמִידָיו שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא גַם כֵּן חִבְּרוּ חֲבוּרִים: רַב חֲבֵר "סִפְרָא" וְ"סִפְרִי", לְבָאֵר וּלְהוֹדִיעַ עֲקָרֵי הַמִּשְׁנָה. וְרַבִּי חִזְיָא חֲבֵר הַ"תּוֹסֶפֶתָא" לְבָאֵר עֲנִינֵי הַמִּשְׁנָה, וְכֵן רַבִּי הוֹשַׁעְיָא וְכֵן קִפְרָא חֲבֵרוּ הַבְּרִיתוֹת לְבָאֵר דְּבָרֵי הַמִּשְׁנָה. וְנִתְגַּלְגַּל הַדְּבָר כֵּךְ, עַד שֶׁבָּאוּ הָאֱמּוּרָאִים, וְהָיוּ לָהֶם מַחְלוקוֹת בְּפִרוּשׁ הַמִּשְׁנֵאוֹת וְהַבְּרִיתוֹת וְהַתּוֹסֶפֶתוֹת, עַד שֶׁחֲבֵר רַבִּי יוֹחָנָן הַ"תְּלָמוּד יְרוּשְׁלָמִי" בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, אַחֵר חֲרַפֵּן הַבֵּית בְּקָרוֹב שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. וְנִקְרָא "יְרוּשְׁלָמִי" בְּשִׁבְלִי שֶׁהָיָה דֵּר בִּירוּשָׁלַיִם. וְאַחֵר כֵּךְ כְּמוֹ מֵאָה שָׁנָה חֲבֵר רַב אֲשִׁי שֶׁהָיָה בְּבֶבֶל הַ"תְּלָמוּד בְּבִלִי". וְעֲנִיָּן שְׁנֵי הַתְּלָמוּדִים הוּא פְּרוּשׁ דְּבָרֵי הַמִּשְׁנָה וּבְאוֹר עֲמֻקּוֹתֶיהָ, וְדַבְּרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ בְּכָל בֵּית דִּין וּבֵית דִּין מִימֹת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ וְעַד חֲבוּר הַתְּלָמוּד. וּמִשְׁנֵי הַתְּלָמוּדִים, וּמִן

הַתּוֹסֵפֶתָּא וּמִן הַסְּפָרָא וּמִן הַסְּפָרִי וּמִן הַתּוֹסֵפֶתוֹת, מְכַלֵּם יִתְבָּאָר הָאָסוּר וְהַמְּתָר, הַטָּמֵא וְהַטְּהוֹר, הַחַיִּיב וְהַפְּטוּר, הַפְּסוּל וְהַכָּשֵׁר, כְּמוֹ שֶׁהֶעֱתִיקוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה מְסִינִי.

גַּם יִתְבָּאָר מֵהֶם דְּבָרִים שֶׁגִּזְרוּ חֲכָמִים וּנְבִיאִים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר לַעֲשׂוֹת סִיג לַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁשִּׁמְעוּ מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה בְּפִרוּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי" (ויקרא יח ל) – עֲשׂוּ מִשְׁמַרְתַּת לְמִשְׁמַרְתִּי (מוֹעֵד קָטָן ה א).

וְכֵן יִתְבָּאָר מֵהֶם הַמְּנַהֲגוֹת וְהַתְּקֵנוֹת שֶׁהִתְקִינוּ אוֹ שֶׁנֶּהֱגוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁרָאוּ בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר. לְפִי שֶׁאָסוּר לְסוּר מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגְדִּירוּ לָךְ יָמִין וּשְׂמָאל" (דברים יז יא).

וְכֵן מִשְׁפָּטִים וְדִינִים מְפֻלְאִים שֶׁלֹּא קָבְלוּם מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה, וְדִינוּ בָּהֶן בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר בְּמִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן, וּפָסְקוּ אוֹתָם הַזְּקֵנִים וְגִמְרוּ שֶׁהַדִּין כֵּךְ הוּא – הֵכֵל חֵבֶר רַב אֲשִׁי בַתְּלִמּוּד, מִימּוֹת מֹשֶׁה וְעַד יָמֵינוּ.

וְאַחֵר בֵּית דִּינוֹ שֶׁל רַב אֲשִׁי, שֶׁחִבֵּר הַתְּלִמּוּד וְגִמְרוּ בִּימֵי בְנוֹ, נִתְפָּזְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּכָל הָאֲרָצוֹת פְּזוּר יָתֵר; וְהִגִּיעוּ לְקִצּוֹת וּלְאֵיִם הֶרְחוּקִים, וְרִבְתָּה קִטְטָה בְּעוֹלָם, וְנִשְׁתַּבְּשׁוּ הַדְּרָכִים בְּגִיטוֹת, וְנִתְמַעַט תְּלִמּוּד תּוֹרָה, וְלֹא נִכְנסוּ יִשְׂרָאֵל לְלִמּוּד בִּישִׁיבוֹתֵיהֶם אֲלֵפִים וּרְכָבוֹת כְּמוֹ שֶׁהָיָה מִקּוֹדֶם. אֲלֹא מִתְקַבְּצִים יַחֲדִידִים, הַשְּׂרִידִים אֲשֶׁר הָשֵׁם קוּרָא, בְּכָל עִיר וָעִיר וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה; וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וּמְבִינִים בַּחֲבוּרֵי הַחֲכָמִים כָּלֵם, וְיוֹדְעִים מֵהֶם דֶּרֶךְ הַמִּשְׁפָּט הַיָּאֵךְ הוּא.

אַחֵר הָאֲמוּרָאִים עָמְדוּ הַגָּאוֹנִים אֲשֶׁר יָדְעוּ כָּל הַתְּלִמּוּד, בְּבָלִי וִירוּשְׁלָמִי וְסַפְרָא וְסַפְרִי וְתוֹסֵפֶתָּא, וְהֵם הוֹצִיאוּ לְאוּר תַּעֲלוּמוֹתָיו שֶׁל הַתְּלִמּוּד וּבִאֲרוּ עֲנִינָיו. לְפִי שֶׁדֶּרֶךְ הַתְּלִמּוּד עָמוּק הוּא מְאֹד, וְעוֹד שֶׁהוּא בִּלְשׁוֹן אֲרָמִי מְעַרְב עִם לְשׁוֹנוֹת אַחֲרוֹת, לְפִי שֶׁאוֹתָהּ הִלְשׁוֹן הֵיטָה בְּרוּרָה לְכָלֵם בְּכָל בֵּעַת שֶׁחִבֵּר הַתְּלִמּוּד. אֲבָל בְּשָׂאָר מְקוֹמוֹת, וּבִימֵי הַגָּאוֹנִים אֲפִלוּ בְּכָבֵל, לֹא הָיוּ מְכִירִים אוֹתָהּ הִלְשׁוֹן עַד שֶׁיִּלְמְדוּ אוֹתָהּ. וּשְׂאֵלוֹת רַבּוֹת הָיוּ שׁוֹאֲלִים אֲנָשִׁי כָּל עִיר וָעִיר לְכָל גָּאוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵיהֶם, לְפָרֵשׁ לָהֶם דְּבָרִים קָשִׁים שֶׁבַתְּלִמּוּד, וְהֵם הָיוּ מְשִׁיבִים לָהֶם כְּפִי חֲכָמָתָם. וְאוֹתָם הַשׁוֹאֲלִים הָיוּ מְקַבְּצִים הַתְּשׁוּבוֹת, וְעוֹשִׂים מֵהֶם סְפָרִים לְהִבִּין מֵהֶם.

גַּם חִבְּרוּ הַגָּאוֹנִים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר חֲבוּרִים לְבָאָר הַתְּלִמּוּד, מֵהֶם מִי שֶׁפָּרֵשׁ הִלְכוֹת יַחֲדוֹת, וּמֵהֶם מִי שֶׁפָּרֵשׁ מִסְכָּתוֹת וְסִדְרִים. וְעוֹד חִבְּרוּ הִלְכוֹת פְּסוּקוֹת בְּעִנְיָן

האסור והמתר, והחייב והפטור, בדברים שהשעה צריכה להם, כדי שיהיו קרובים למדע מי שאינו יכול לירד לעמקו של תלמוד.

אחר כך עמד הרב הגדול רבנו משה בר מימון, וכלל כל התורה כלה שבעל פה בספר אחד, בלשון קל מאד.

ואחר כך עמד רבנו משה מקוצי וחבר ספר אחר, ולקט מאותו ספר של מימוני וחבר עליו שאר דברים של אחרונים. וכן כל אחד ואחד עשה ספר לפי מה שראה עניני הדור שהיה בו. וכן חברו רבנים רבים פסקות, כגון: הרוקח, ורבי אליעזר ממין, ואבי העזרי, ואור זרוע. וכן עשו רבנים רבים, כל אחד חבר ספר לפי מה שראה עניני הדור שהיה בו, כי ראו שנתמעט בעוונותינו הרבים ידיעת התלמוד, ואין אדם יכול לידע אם לא מתוך ספר פוסקים.

וגם רבנו שלמה עליו השלום, שראה בימיו מעוט הלכבות, שהיו הדורות בעוונותינו הרבים מתמעטים והולכים, ועל כן נתעורר לבו לפרש התלמוד, ללמד בני ישראל דעה. ואחר כך עמדו יוצאי ירכו, רבנו תם ורבנו יצחק ושאר רבנים, ופלפלו פלפול גדול עד שחברו ה"תוספות" בישיבתו של רבי יצחק בעל התוספות. ושם היו גדולים, כגון רבנו שמשון משאנץ שחבר גם כן תוספות, לבד משארי תלמידים שהיו לרב מאד. והם היו גבורים בתורה, והיה לבכם גדול מאד ופתוח כאולם, ולמדו בעסק גדול, ומסרו נפשם על התורה, וידעו בלא עיון כל התלמוד, פרוש [רש"י] ותוספות.

ואחר כך בעוונותינו הרבים רבו הצרות, ונתמעטו הישיבות, והיו אותם התוספות האחרונים כבדים עליהם ולא יכלו לשאת. ובאו גדולים אחרים וקצרו התוספות ההן, כל אחד כפי חכמתו, להקל לאנשי דורו הלמוד.

ועדין בימים ההם היו בקיאים בכל התלמוד, והיו יודעים המצות מתוך התלמוד. עד שנתגלגל שנתגרשו מצרפת, אשר שם היו מחזיקים בתורה והיו לומדים בעסק גדול, כענין שעשו ראשונים בימי חכמי התלמוד, שהיה עקר למודם לחזור התלמוד, כדי לקים מה שאמרו: "ושננתם לבניך" (דברים יז) – שיהיו דברי תורה מחזקים בפיה; שאם ישאלך אדם דבר – אל תגמגם ותאמר, אלא אמר לו מיד (קידושין ל א). כי זה הדבר אי אפשר הוא, שיהיו המצות שנונים ומזמנים בפי האדם להשיב לשואל, אם לא ברב חזרות, כמו שאמרו (חגיגה ט ב): אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים, למי ששונה אותו מאה ואחד. ואמרינן (ח א) שריש לקיש היה

חֲזֹר הִהְלָכָה אַרְבָּעִים פַּעַמִּים קֹדֶם שֶׁבָּא לִפְנֵי רַבִּי יוֹחָנָן. וְכֵן עָשָׂו כָּלֶם בִּימֵי חֲכָמֵי הַתְּלָמוּד, שֶׁעָקַר לַמּוֹדֵם הָיָה חֲזָרָה.

וְאַמְרִינֵן (מגלה ז ב): רַב אֲשִׁי הָוָה יִתֵּב קָמִיָּה דְּרַב כְּהֵנָא. נִגָּה וְלֹא קָאֲתוּ רַבָּנָן. אָמַר לִיה: מַאי טַעְמָא לֹא אֲתוּ רַבָּנָן? אָמַר לִיה: דְּלָמָּא טְרִידִי בְּסַעֲדַת פּוּרִים. אָמַר לִיה: וְלֹא הָוָה אֶפְשָׁר לְמִיכַל מְדֹאֲרֵתָא? אָמַר לִיה: לֹא שְׁמִיעַ לִיה לְמַר לְהָא דְּאָמַר רַבָּא: סַעֲדַת פּוּרִים שְׁאַכְלָה בְּלִילָה – לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבְתָו. מַאי טַעְמָא? "יְמֵי מִשְׁתָּה וּשְׁמִחָה" כְּתִיב (אסתר ט כב). אָמַר לִיה: אָמַר רַבָּא הֲכִי? אָמַר לוֹ: אֵין! תִּנָּא מִנִּיה אַרְבָּעִין זְמָנִין, וְדָמִי לִיה כְּמָאן דְּמָנַח בְּכִיסוֹ.

וְעַתָּה רֹאֵה: זֶה הָיָה דְּבַר קַל מְאֹד, וְאֶפְלוּ הֲכִי הָיָה חֲזֹר אוֹתוֹ כְּמָה פַּעַמִּים. וְעַכְשָׁו אֵין שׁוּם אָדָם שִׁיחִיָּה חֲזֹר דְּבַר כְּזֶה יוֹתֵר מִפַּעַם אַחַת אוֹ שְׁתֵּי פַּעַמִּים. וְיֵשׁ רְאִיּוֹת גְּדוּלוֹת בְּרוּרוֹת בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתְּלָמוּד, שֶׁהָיוּ כָּלֶם רְגִילִים בַּחֲזָרָה, וְלִכְל אֶחָד הָיָה לוֹ סָכוּם מִנֵּין כֹּךְ וְכֹךְ פְּרָקִים לְיוֹם, וְכִשְׁהָיוּ טְרוּדִים בְּיוֹם – אָז הָיוּ פּוֹרְעִים בְּלִילָה (עֲרוּבִין סה א). וְכָל שְׁלֹשִׁים יוֹם הָיוּ חוֹזְרִים תְּלָמוּדִם. וּבְזֶה הָעֲנָן הָיוּ לוֹמְדִים גַּם כֵּן בְּצִרְפָּת, עַד שֶׁהִגִּיעוּ לְמַעֲלוֹת רַבּוֹת וּלְיָדִיעָה גְּדוּלָּה. וְלֹא הֶעֱרָכוּ לְסַפְּרֵי פּוֹסְקִים, כִּי הָיוּ יוֹדְעִים הַמְּצוֹת מִתּוֹךְ הַתְּלָמוּד וְהַתּוֹסְפוֹת. אָבֵל מִיּוֹם שֶׁנִּתְגַּרְשוּ מִצִּרְפָּת נִתְמַעַט הַלְמוּד מְאֹד מְאֹד.

וְעוֹד בְּדוֹר הַזֶּה נִשְׁתַּכַּחַתָּה הַתּוֹרָה, מִחֲמַת כִּי הַלּוֹמְדִים הִלְלוּ סְבוּרִים לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ הָרֵאשׁוֹנִים לְהַחֲזִיק בְּפִלְפוּלִים, אֲךָ אֵינָם דּוֹמִים לְחֲכָמֵי צִרְפָּת כָּלִל וְכָלִל. שְׁלֹכָם הָיָה פְתוּחַ כְּאוֹלָם, וְתוֹרָתָם הָיְתָה אֲמֻנוֹתָם, וְהָיוּ מְמִיתִים עַצְמָם עָלֶיהָ יוֹמָם וּלְיָלָה; לְכֵן הִשְׁיגוּ וַיִּדְעוּ בְּפִלְפוּלָם. אָבֵל עַכְשָׁו אֵינָם יוֹדְעִים כֵּן, אֲלֵא מְבַלְבְּלִים זֶה אֶת זֶה, וּמְבַטְלִים רַב הַיּוֹם וְעוֹסְקִים בְּאוֹתוֹ לַמּוֹד כְּחֲצִי יוֹם, וְהַלְמוּד שְׁלָהֶם עָרָא דְּעָרָא וְהַבְּטוּל קִבְּעָה. אָבֵל בִּימֵי חֲכָמֵי הַתְּלָמוּד הִלְכוּ לְלַמֵּד עֶשֶׂר שָׁנִים וְיוֹתֵר, וְהָיָה לַמּוֹדֵם גְּדוּל בְּקִבְעוֹת, שְׁאֵם הָיָה אֶחָד מִתְעַטֵּשׁ לֹא הָיוּ אוֹמְרִים "אֲסוּתָא" מִפְּנֵי בְטוּל בֵּית הַמְּדֻרָּשׁ (בְּרֻכּוֹת נג א). מִזֶּה הָעֲנָן יֵשׁ לְדַעַת רַב קִבְעוֹתָם.

וְאַמְרִינֵן (כתובות סג א): רַב יוֹסֵף בְּרִיה דְּרַבָּא, שְׁדִּרְיָה אָבוּהָ לְבִי רַב קָמִי דְּרַב יוֹסֵף. פָּסַק לֵה שֵׁת שָׁנִין. כִּי הָוָה תִּלַּת שָׁנִין, מְטָא מַעְלֵי יוֹמָא דְּכַפּוּרָא, אָמַר: "אֲזִיל וְאֲחֲזִי לְאַנְשֵׁי בֵּיתִי." שָׁמַע אָבוּהָ, שָׁקַל נִרְגָּא נִפְקָא לְאַפִּיָּה. אָמַר לִיה: "יּוֹנָתָן נִזְכָּרְתָּ?!" וְאַמְרֵי לִיה: "וּיּוֹנָתָן נִזְכָּרְתָּ?!" אָטֵרֵד, לֹא מַר אֶפְסִיק וְלֹא מַר אֶפְסִיק.

רֹאֵה וְהִבֵּן זֶה הָעֲנָן, כְּמָה הָיוּ דְּבָקִים בַּתּוֹרָה, עַל כֵּן זָכוּ לְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ! וְכֵן בְּאַרְצָא

צרפת היו עוסקים בעסק גדול וזמן רב, והיו יושבים במקום אחד ללמד כל התלמוד, והיו חוזרים תמיד, ולא פסקה תורה מפיהם. והיו עושים כמו מעשי הראשונים, כדאמרינן (עבודה זרה יט א): לעולם לגרס איניש ואף על גב דמשכח, ואף על גב דלא ידע מאי קאמר. ואמרי (שבת סג א): מעקרא לגמר איניש, והדר לסבר.

וכל זה אינם עושים עתה, כי כל אחד רוצה ללמד תוספות, וכל חדושים וחדושי דחדושים, קודם שידע צורת התלמוד. אם כן איך יצליחו, כיון שעושה להפך ממה שאמרו חכמי התלמוד? כי כל מה שנאמר בתלמוד הכל אמת, ואין להשיב עליו או לשנותו, ולא להוסיף ולא לגרע. ועל כן מרב טרח התלמוד, העיון והפלפול, רבים פורשים מן התלמוד מרב טרח השמועות והדקדוק שאומר על פה. כי אומרים: "מה נוכל להבין סברות מבחוץ? הלאי שהיינו יודעים מה שבתוך הספרים!" ואם היו לומדים בקביעות יומם ולילה, אז היו לומדים והיו בקיאים בתלמוד, והיו מתאזרים ללמד, כי היה להם לב להבין בקל; והיה אדם בא ללמד לעולם "נים ולא נים, תיר ולא תיר". והיו מוסיפים בכך יראת שמים שלמה, וגם היו מתרבים התלמידים, והיו עוסקים תמיד בתורה. אבל עתה מרב טרח השמועות – נעשית עליהם ההלכה כמשא כבד ולא יוכלו עוד להביט בה, ומתוך כך עוסקים בשגעון ובליצנות, ומבלבלים ומבטלים ועוסקים במיני תחבולות, ואין להם יראת שמים.

ואמרו בפרק "השוחר את הפועלים" (בבא מציעא פה א): רבי זירא יתיב בתענית מאה יום, דלשכח מניה תלמודא דבבל, כי היכי דלא נטרדי. ואמרו (ויקרא רבה כה א): נכשל אדם בעברה אחת ונתחייב מיתה לשמים, מה יעשה ויחיה? אם היה רגיל לקרות דף אחד – יקרא שני דפים; או לשנות פרק פעם אחת – ישנה פעמים; או ללמד פרק אחד – ילמד שני פרקים. אלמא רב גרסא עקר; כי אם היה הפלפול עקר, לצעק ולהרים קול חצי יום בדבור אחד, אז היה לו לומר: אם מתחלה היה רגיל להקשות קשיא אחת – יקשה שתי קשיות. ובפרק "האיש מקדש" (קדושין נב ב) אמרינן: כשמת רבי מאיר, אמר רבי יהודה: אל יכנסו תלמידי רבי מאיר לכאן, שקנתרנים הם. וכל זה שלא היה רוצה להתבטל מגרסתו, כי רבי מאיר היה חריף ולא עמדו חבריו על סוף דעתו (ערובין נג א). ועוד התם אמר רבי יוחנן: לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סדקית. ואמר אביי: ואנן כי סכתא בגודא לגמרא. ואמר רבא: ואנן כאצבע בקירא לסברא. ואמר רב אשי: ואנן כי אצבעתא בבירא לשכחה. ועכשיו אנן עניי הדעת,

אין אנו יכולים לומר "כְּאֶצְבַּע", כי אם "כְּאֶבֶן שִׁישׁ" לְגִמְרָא וְלִסְבָּרָא.

וְהָא דְאָמַר בְּפֶרֶק "בְּמָה מְדַלְקִין" (שבת לא א), אָמַר רַבָּא: בְּשַׁעָה שְׁמִכְנִיסִים אָדָם לְדִין שׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ: נִשְׁאֵת וְנִתְתָּ בְּאֻמוֹנָה? פְּלַפְלֵת בְּחֻכְמָה? – מִשְׁמַע שְׁצָרִיךְ אָדָם לְפַלְפֵּל? – זֶה לַמּוֹד הִגְמָרָא, שְׁמַקְשִׁינָן מִשְׁנִיּוֹת עַל הַבְּרִיתוֹת וּמִתְרַצִּינָן לָהּ. אִי נָמִי: עַל יְדֵי עֶסֶק וְהִגְיוֹן בַּתּוֹרָה תָּמִיד – נוֹתֵן דַּעְתּוֹ לְדַקְדָּק וּמוֹצֵא טַעְמוֹ. אָבֵל לִישֵׁב כָּל הַיּוֹם לַפֶּטֶפֶט, פְּשִׁיטָא שְׁלֵא לַעֲשׂוֹת כֵּן.

וְכֵן עָתָה רַב הַלּוֹמְדִים מוֹדִים בְּעֶצְמָם שֶׁאֵין לּוֹמְדִים כַּהֲגֵן, וְיוֹדְעִים שֶׁאֵינָם לּוֹמְדִים כְּדֶרֶךְ הַיֵּשֶׁר, כִּי מֵרַב טָרַח הַפֶּטֶפּוּטִים שֶׁהֵם מִפֶּטֶפּוּטִים הֵם מִתְבַּטְּלִים לְגִמְרִי, וְלֹא יִשְׁגּוּ לְלַמֵּד לֹא תּוֹרָה, וְלֹא נְבִיאִים, וְלֹא כְּתוּבִים, וְלֹא אֲגָדוֹת, וְלֹא מִשְׁנָה, לֹא מִדְּרָשִׁים, וְלֹא שׁוּם חֻכְמָה מִחֻמַּת רַב תַּחְבּוּלוֹת שֶׁלָּהֶם.

וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן כד ו) עַל פֶּסוּק זֶה: "עַל שְׂדֵה אִישׁ עֲצַל עֲבָרְתִּי, וְעַל כָּרֶם אָדָם חָסַר לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כָּלוּ קַמְשָׁנִים, כָּסוּ פָּנָיו חֲרָלִים, וַגֵּדֶר אֲבָנָיו נִהְרָסָה" (משלי כד ל-לא) – מִי שֶׁאֵינוֹ מַחְזִיר תִּלְמוּדוֹ מִתַּחֲלָה מִחֲלִיף רֹאשִׁי פְּרָקִים, סוֹף מִחֲלִיף דְּבָרֵי חֻכְמִים, סוֹף שֶׁאֹמֵר עַל טָמֵא "טָהוֹר", וְהָרִי הוּא מַחְרִיב אֶת הָעוֹלָם. אֲלֵמָּא, מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר תִּלְמוּדוֹ לֹא יוּכַל לְהוֹרוֹת כְּדִין, אֲלֵא טוֹעָה בְּרַב הַהוֹרָאוֹת. וְאִמְרִינָן (מדרש משלי י א), אָמַר רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל: בּוֹא וּרְאֵה כְּמָה קָשָׁה יוֹם הַדִּין! שְׁעָתִיד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְדוֹן כָּל הָעוֹלָם כָּלוּ עַל עֵמֶק יְהוֹשֻׁפֶּט, וְכִיּוֹן שֶׁתִּלְמִיד חָכָם בָּא לְפָנָיו, אוֹמֵר לוֹ: "כָּלוּם עֲסָקְתָּ בַּתּוֹרָה?" אוֹמֵר לוֹ: "הֵן!" אוֹמֵר לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: הוֹאִיל וְהוֹדִיעַ לְפָנָי, אָמַר לִי מָה קָרִיתָ וּמָה שְׁנִיתָ וּמָה שְׁמַעַת בִּישִׁיבָה. מִכָּאֵן אָמְרוּ: כָּל מָה שֶׁקָּרָא אָדָם יִתְפַּס בִּידּוֹ, שְׁלֵא תִשְׁגִּיהוּ בּוֹשָׁה וְכָלְמָה לְיוֹם הַדִּין.

שַׁעַר הָעֲשָׂרִים וְתִשְׁעַ

שַׁעַר יִרְאֵת שָׁמַיִם

כְּתוּב בַּתּוֹרָה: "וְעָתָה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁאֵל מֵעֲמֶךָ, כִּי אִם לִירְאָה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים י יב). וְכִתְיָב (ישעיהו לג ו): "יִרְאֵת ה' הִיא אוֹצְרוֹ". וְאָמְרוּ (שבת לא ב): אֵין לְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בַּעֲוֹלָמוֹ אֲלֵא יִרְאֵת שָׁמַיִם בְּלִבָּד, דְּכִתְיָב (איוב כח כח): "וַיֹּאמֶר לְאָדָם הֵן יִרְאֵת ה' הִיא חֻכְמָה", יַחֲדִידָה הִיא הִירְאָה בַּעֲוֹלָם (רש"י שם); "הֵן" מִשְׁמַע אַחַת, שֶׁכֵּן בְּלִשׁוֹן יוֹנִי קוֹרִין לְ"אַחַת" – "הֵן". וְאָמַר רַבָּא (שבת לא א): בְּשַׁעָה שְׁמִכְנִיסִין אָדָם לְדִין, אוֹמְרִים לוֹ: "נִשְׁאֵת וְנִתְתָּ בְּאֻמוֹנָה? קִבַּעְתָּ עֵתִים לַתּוֹרָה?"

עסקת בפריה ורביה? צפית לישועה? פלפלת בחכמה? הבנת דבר מתוך דבר? ואפלו הכי: אי יראת השם היא אוצרו – אין, אי לא – לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: "העלה לי כור חטין לעליה." הלך והעלה לו. אמר ליה: "ערכת לי בהן קב חומטין?" אמר ליה: "לאו." אמר ליה: "מוטב אם לא העלית".

ואמר רבה בר רב הונא (שבת לא א-ב): כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים – דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו. בהי עייל? מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד. פרוש "דרתא" – "חצר", "תרעא" – "שער". ובא רבי ינאי לומר: מי שאין לו חצר, מה יועיל לו שיעשה שער בחנם? כך התורה אינה אלא שער לכנס בה ליראת שמים. ואמר להו רבא לרבנן (יומא עב ב): במטותא מיניכו, לא תירתו תרתי גיהנום! – להיות יגעים ועמלים בתורה בעולם הזה ולא תקימוה, ותירשו גיהנום במותכם; ובחייכם לא נהניתם מזה העולם מחמת טרח הלמוד, ובמותכם תאבדו מעלמא דאתי.

ומאחר שאנו רואים שהכל תולה ביראת שמים, וכל התורה אינה מועלת לאדם אלא ביראת שמים, והיא יתד שהכל תלוי בה, והיא לבדה עומדת לאדם לעולמי עולמים. וכן דוד, זכרוננו לברכה, העיד (תהלים יט י): "יראת ה' טהורה, עומדת לעד". וכן שלמה המלך, עליו השלום, העיד ואמר (קהלת ג יד): "והאלהים עשה שיראו מלפניו". וכתיב (משלי טו טז): "טוב מעט ביראת יי, מאוצר רב ומהומה בו".

לכן יש לידע שיש שלשה מיני יראה:

האחת היא יראה גרועה מאד, כגון אדם שאינו ירא מלפני האלהים, אף כשיעשה איזה מעשה טוב הוא עושה מפני בני אדם: שאם לא יעשה המעשה הטוב, הן בלמוד, הן בצדקה, הן בתפלה, הן בכל דבר – אז לא יאמינו בו ויבזוהו, אם כן מה שיעשה אינו אלא למצא חן בעיניהם. ואם איש זה מכון כך כל ימיו, אז אחריתו עדי אויב, כיון שאין מחשבתו להקדוש ברוך הוא.

השני הוא ירא מלפני האלהים, אף הוא ירא מלפניו מחמת ענש גיהנום או שלא יבוא לגן עדן, ומתוך כך יתחזק במעשה הטוב. וזה האיש, אפלו מקים כל התורה בכונה זו – טוב הוא שיירא מלפני הקדוש ברוך הוא שיביאוהו למשפט, אף לא הגיע לעקר הטובה, כי כל כונתו בעבודתו אינה אלא לטובת עצמו, ולא לכבוד הקדוש ברוך הוא.

אבל השלישי, המרגלית הטובה, זהו שירא מפני הקדוש ברוך הוא לא מפני שום דבר בעולם, רק שהוא נרעד מלפניו, וכל איבריו מזדעזעים בזכרו וגדלתו וגבורתו. ועבור שזה הדבר עמק מאד מאד לבני אדם להבין, כי דרך בני אדם שלא יעשו מעשיהם אם לא יקונו שיהיה להם רוח או ירחק הנזק מעליהם, ואם אין אחד מאלו אז המעשה אצלם הבל וריק. ועבור שזאת המדרגה השלישית היא קשה להשיג, לכן התיירו לעשות המצות ליראת הענש ולתקנת הגמול.

על כן תמצא ברכות וקללות להפחיד לב הקורא כדי שיתעורר לבו, כמו שעושים לנער עבור שהוא קטן בחכמה, לעורר לבו לתן לו אגוזים ופרות. ונמצא שהנער אינו לומד לכבוד התורה, כי אינו יודע ערפה ואינו יודע בלמודו טובה, אלא חושב הלמוד עמל ויגיעה, והוא עמל ולומד כדי להשיג הפרות, כמו העושה מלאכה שאינה חשובה בעיניו אלא בשביל הרוח שבה. אבל אם היו מבטיחים לנער קטן לאמר לו: תלמד ואתן לך אשה יפה, או בית, או תהיה מלך – אז לא ילמד עבור זה, ויותר יתעורר ללב הנער עבור פרי אחד ממה שיתעורר עבור כל אלה, כי אין לבו מפיר טובות האשה או המלך.

וכן ענין התורה הוא, להעיר לב האדם בדברים שהוא מכירם ויודע שהם טובים, להמשיך לבו לעשות הטוב. וכל זאת צריך לעשות לאדם עבור שחכמתו קטנה וחלשה, ואין בו הבחנה להבחין סוד הענין, וזה נקרא "שלא לשמה". לכן אל תהא דומה לנער, אף תבקש האמת לכבוד האמת. וזה הענין צריך בינה והבחנה גדולה.

לכן יש להודיע ענין הנשמה, כחה וגבורתה, ואז תשים שכלך אל היסוד העליון. ודומה זה הענין לבן מלך, נער בן שנה או שנתיים שנגנב, והוליקוהו למרחוק אלף פרסאות או יותר, ונתגדל בבית כפרי, ונתלמד מעשה כפריות, ולא חשב ולא זכר אחר מלכותו כי לא הפיר ולא ידע. ואחר שעמד על דעתו, בא אליו אחד ובשרו ואמר לו: "אתה בן מלך!" אבל לא הגיד לו איזה בן מלך. אז גבה לבו קצת, אף לא חשש כל כך, כיון שלא ידע מי הוא אביו. ואחר כך בא אליו מבשר אחר והגיד לו איזה מלך הוא אביו, והגיד לו מדינתו וארצו. אז גבה לבו יותר ויתאונה לילך שם. מכל מקום השפל לבו בזכרו: "אפלו אם אלך שם לא יחושו בי, כי לא מכירים אותי!" אחר כך שמע המלך היכן בנו, ושלח אחריו מבני ביתו שהכירו סימנים בגופו, ושלח עמהם שרים ובגדי מלכות להביא בנו אצלו. וכשפאו אלו

אֵלָיו וְרֹאוּהוּ וְהִפְרִירוּהוּ, וְהָרָאוּ לוֹ הַבְּגָדִים שֶׁל מַלְכוּת – אֵז גְּבֵה לְבוּ מָאד. וְאַחֵר שֶׁהִלְבִּישׁוּהוּ וְהִרְכִּיבוּהוּ עַל הַסּוּס אֲשֶׁר רָכַב בּוֹ הַמֶּלֶךְ – אֵז יָדַע תִּקְפוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְהָיָה לוֹ לֵב מֶלֶךְ וּגְבֵה מָאד מָאד.

כִּף עֲנִיָּן הַנִּשְׁמָה: הִיא בַת מֶלֶךְ, נְפֻחָה בְּאֶדָם מְכַסָּא הַכְּבוֹד, וְהוֹבָאָה בַּגּוֹף הַמִּלְכָּלֶךְ אֲשֶׁר חֲשָׁקוֹ רַב מָאד לַעֲוֹלָם הַזֶּה וַיֵּשׁ לוֹ כְּמָה מִיְּנֵי תַאֲוֹת, עַד שֶׁנִּקְבְּעָה הַנִּשְׁמָה שֶׁהִיא בַת הַמֶּלֶךְ בִּיְנִיחָהּ וְנִמְשַׁכְתָּ אַחֵר תַּאֲוֹת הַגּוֹף וְשׁוֹכַחַת אֲבִיהָ הַעֲלִיּוֹן. וּבִעֵת שֶׁמֵּרְאִים לָהּ שָׁמַיִם, וְכוֹכָבִים, וְחֻמָּה, וּלְבָנָה, הֵיאָךְ מִתְנַהֲגִים הֵם בְּמִנְהַג שְׁוָה, וְאוֹמְרִים לָהּ שֶׁהִיא נִבְרָאת מִמִּי שֶׁבָּרָא אוֹתָם – אֵז הִיא מִתְעַלָּה יוֹתֵר וַיּוֹתֵר. וּבִעֵת שֶׁמִּלְמָדִים אוֹתָהּ סוּד יַחֲוֵד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְסוּד חֻכְמַת הַנִּשְׁמָה – אֵז הִיא לּוֹבֶשֶׁת בְּגָדֵי מַלְכוּת וְנִכְנָסֶת בְּסוּד הִירָאָה.

וְגַם אֶפְלוּ אָדָם שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ כָּל זֶה, כִּשְׁחוֹשֵׁב לְמַעַלָּה מֵעַמֶּק הַלֵּב, וּמִבְּחִין גְּבוּרֹת הָאֵל בְּרוּךְ הוּא – אֵז יִלְבֹּשׁ מוֹרָא בְּלִבּוֹ, דְּכָתִיב (ישעיהו מ כו): "שָׂאוּ מְרוֹם עֵינֵיכֶם וְרֹאוּ מִי בָרָא אֱלֹהִים, הַמוֹצִיא בְּמִסְפָּר צָבָאָם, לְכֹלָם בְּשֵׁם יְקָרָא, מֵרַב אוֹנִים וְאִמִּין כַּח, אִישׁ לֹא נַעֲדָר".

וְגַם לֹא נָתַן הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא רְשׁוֹת לְשׁוֹם אוֹמָה בְּעוֹלָם לְסַפֵּר תַּהֲלֻתּוֹ אֶלָּא לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מג כא): "עַם זֶה יִצְרָתִי לִי, תַּהֲלֻתִי יִסְפְּרוּ". וְכָתִיב (דברים י ז): "כִּי עַם קְדוֹשׁ אַתָּה לַיְי אֱלֹהֶיךָ". וְכָתִיב (דברים כו יח): "וַיְי הָאֱמִירָךְ הַיּוֹם, לַהֲיוֹת לוֹ לְעַם סֶגְלָה". וְכָתִיב (דברים כו יט): "וּלְתַתָּךְ עֲלִיּוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם". וְגַם לֹא לְשׁוֹם בְּרִיָּה נָתַן הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרָךְ אֶלָּא לְיִשְׂרָאֵל, דְּכָתִיב (דברים ד לה): "אַתָּה הָרָאָתָּ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים, אֵין עוֹד מִלְּבָדוֹ". וְכָתִיב (דברים ד ח): "וַיְמִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צִדִּיקִים כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת". וְכָתִיב (דברים ו יג): "אַתָּה ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֵתוֹ תַעֲבֹד".

וּמֵאלוּ הַפְּסוּקִים אָנוּ לְמַדִּים שְׁחִיבִים יִשְׂרָאֵל לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרָךְ, וְלַהֲתַעֲסֵק בְּהִגִּיּוֹן תּוֹרָתוֹ וּלְקַיֵּם מִצְוֹתָיו, שֶׁמִּתּוֹךְ יְרֵאת ה' יִתְעַלָּה יַעֲסֻקוּ בַּתּוֹרָה וַיְקִימוּ מִצְוֹתָיו, וּמִתּוֹךְ הִגִּיּוֹן הַתּוֹרָה יְכִינּוּ פְרוֹשׁ טַעְמִיָּה וְחִדּוּשִׁיָּה, וַיִּתְחַכְּמוּ לְדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרָךְ, וְכַחוֹ וּגְבוּרָתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ, וּמַעֲשָׂיו הַגְּדוֹלִים וְהַנּוֹרָאִים וְהַנִּפְלְאִים, כְּדָכָתִיב (תהלים יו ג): "אִמְרוּ לְאֱלֹהִים מַה נּוֹרָא מַעֲשִׂיךָ". וְכָתִיב (תהלים לד יב): "לָכוּ בָנִים שִׁמְעוּ לִי, יְרֵאת ה' אֲלַמְּדֻכֶם".

אֵין דְּבָר בְּעוֹלָם שְׁקוּל כְּנֶגֶד הִירָאָה, לֹא כֶסֶף וְלֹא זָהָב וּמִרְגָּלִיּוֹת וְכָל מִטְמוֹנִים –

כִּלְמָם הֵם כְּאִין נִגְדַּת הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, כִּי "יִרְאֵת ה' הִיא אוֹצְרוֹ" (ישעיהו לג ו'). לִכֵּן יִמְהַר לֵאמֹר בְּגִנְיָ לִכְבוֹ דְּכַר שֶׁהוּא אוֹצְרוֹ שֶׁל הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא. וְיִלְמַד אָדָם בְּעוֹלָם הַזֶּה כִּי כָל אָדָם מִשְׁתַּדֵּל לֵאמֹר הַטוֹב מֵהַיָּסוּד, וְיִמְיָ שִׁיכּוֹל, וְיִמְיָ שִׁיכּוֹל לֵאמֹר כְּמוֹ הַמְּלָכִים וְדַאי עוֹשֶׂה כֵּן. אִם כֵּן, מִי הוּא לֹא יֵאָמֵר מֵהַשָּׂאֵר מִלֶּךְ מְלִכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא?

וְעַתָּה אוֹדִיעֶךָ חֻכְמַת הַנֶּפֶשׁ וְרוּחַ וְנִשְׁמָה, כְּדֵי לִירְאָה אֶת הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא. הַנֶּפֶשׁ הִיא הַכֶּבֶד, כִּי הִדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ. וְהוּא מִתְאַוֶּה לֵאכֹל וְלִשְׁתּוֹת, וְחוֹשֶׁק מִמְּשָׁלָה וְתַאֲוָתָהּ. לְפִי שֶׁהַכֶּבֶד מֵלֹא דָם וּמִתְאַוֶּה לְעִדּוֹנִים וּלְשַׁעֲשׁוּעִים, וְזֶהוּ (משלי כז ז): "נֶפֶשׁ שֶׁבַעַת תְּבוּס נִפְתָּ".

הַרוּחַ הוּא הַלֵּב, וּמִבְקֵשׁ שְׂרָרָה גְדוֹלָה וּמִלְכוּת בְּלִב בְּנֵי אָדָם לְרֹדֶף אַחֵר הַכֶּבֶד. עַל כֵּן גָּאוֹת הַלֵּב נִקְרָאת "גִּסּוֹת הָרוּחַ". וְהוּא הַמִּגְבִּיהַ דַּעַת בְּנֵי אָדָם לְהַשְׁתַּרֵּר וּלְהִתְגַּדֵּל.

הַנִּשְׁמָה הִיא הַחֻכְמָה, וְהִיא יוֹשֶׁבֶת בְּמִחַ כְּמֶלֶךְ בְּגִדּוּד, וְדוֹמָה לְכִבּוּד בּוֹרְאָהּ, וּמוֹאֶסֶת בְּתַעֲנוּגֵי בְנֵי אָדָם וְהַבְּלִי שֶׁעָשׂוּעִיהֶם. וּמִחֻכְמַת וּמִשְׁכַּלֶּת דַּעַת, וְכָל מַחֲשַׁבוֹתֶיהָ לְעַבֵּד לְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בִּירְאָה, וּמִחֻשְׁבֶּת מֵהַיָּהִי בְּסוֹף בְּעַת שְׁיָמוֹת הַגּוֹף וְיִכְלָהּ, וְאִיךָ תִּשׁוּב בְּטִהְרָה לְמִי שֶׁבִּרְאָה וְהִכְנִיסָהּ בְּגוֹף.

הָאָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי אֲדוֹנִים, וּבְמֹתוֹ נַעֲשֶׂה חֻפְשֵׁי מֵהֶם, שְׁנַאֲמַר (איוב ג יט): "קָטַן וְגִדּוֹל שָׁם הוּא, וְעַבֵּד חֻפְשֵׁי מֵאֲדוֹנָיו". שְׁנֵי הָאֲדוֹנִים הֵם רוּחַ וְנֶפֶשׁ, שֶׁהֵם חוֹשְׁבִים בְּתַעֲנוּגִים, וְלִהְרַבּוֹת מְמוֹן, וְלֵאכֹל וְלִשְׁתּוֹת, וְלִשְׁמֹחַ וְלַעֲשׂוֹת כָּל מַחֲשַׁבוֹת הַלֵּב וּמִרְאֵה עֵינָיו, וְלִדְבַר דְּבָרִים הַבְּלִים וְלִהְנָאוֹת הַגּוֹף. וְהַנִּשְׁמָה הוֹפֶכֶת מַחֲשַׁבוֹתֶיהָ וְאוֹמֶרֶת: "מֵה שׁוּוֹה לְאָדָם וּמֵה יִתְרוֹן לוֹ בְּכָל עֲמָלוֹ שִׁיעֲמַל, וּבְרִגָע אֶחָד אֵינְנוּ וְהַגּוֹף כָּלָה, וְאֵז אֵיךָ חֻכְמָתוֹ וְיָפִיו? אִם כֵּן, אֵינְנוּ טוֹב אֶלָּא לְעַבֵּד אֶת הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וּלְדַבְּקָהּ בּוֹ". זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה אוֹמֵר בְּכֹה. אִם הַנֶּפֶשׁ וְהַרוּחַ מִתְגַּבְּרִים, אֵז תַּחֲלֵשׁ הַנִּשְׁמָה וְאֵינְנוּ לָהּ כֹחַ לַעֲמֹד בְּפָנֶיהֶם. עַל כֵּן הַמַּתְעַסֵּק בְּאִכְלָהּ וּבִשְׁתִּיהָ לֹא יִחְכֵּם לַעֲשׂוֹת. וְכִשְׁהַנִּשְׁמָה מִתְגַּבֶּרֶת עַל הַרוּחַ וְהַנֶּפֶשׁ, אֵז תִּפְקַחְנָה עֵינֵי הַנִּשְׁמָה לְהַבִּין חֻכְמַת הָעֲלִיוֹנִים. לִכֵּן צְרִיכָה הַנִּשְׁמָה לְהַחֲלִישׁ הַרוּחַ אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצְאִים הַכֶּסֶם וְהַגָּאוֹה, וְהַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר הִיא בַּעֲלַת הַתַּאֲוָה. וְכִשְׁמִתְגַּבֶּרֶת הַנִּשְׁמָה בַּחֻכְמָה, אֵז תִּבְיָא לִידֵי עֲנוּהָ.

גם לבהמה יש נפש ורוח, כי הבהמה מתאנה וכוועסת כמו אדם. אבל האדם יש לו נשמה יתרה המדברת והמכרת בין אמת לשקר. וכשימות הגוף, אז תמות נפש התאנה ונפש הרוח, ונשארת צורת הנשמה העליונה החכמה שאינה מתה במיתת הגוף, שנאמר (קהלת יב ז): "והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה" – היא רוח החכמה. וכשאדם חוטא, מתה נשמת נפשו ונשמת רוחו, דכתיב (יחזקאל יח ד): "הנפש החטאת היא תמות". ואמר משה רבנו, עליו השלום, איש האלהים (ויקרא כג ל): "והאבדתי את הנפש ההיא מקרב עמה" – שמע מניה קורא "נפש" אותה שהיא מתה. ולאחר מות הרשע, הנשמה החכמה יקלענה בכף הקלע מפני ששמעה לרוח ונפש. ונפש צדיק אשר הנשמה העליונה התחזקה על רוח ונפש – היא צורה תחת כסא הכבוד. והכסיל ששמע לרוח ונפש – נשמתו הכרת תכרת. והחכם ששמע לנשמה העליונה, שנפחה לו מכסא הכבוד – נשמתו תזכה לרב טוב הצפון.

ועתה הטה אָנְךָ, ותבין ותדע שהנשמה היא שכוונה בלב, והוא מושב היראה כי משם תוצאות המחשבה. והמחשבה מתרוממת ומתגדלת בחדרי הלב, כאשר יתרוממו גלי הים. הנשמה דורשת וחוקרת ומתבוננת בכל המעשים, והלב משוטט בחכמתו למרחוק וצופה בראיתו ענינים רבים, ברגע קטן מחשב הנה והנה ורץ ושב מענין לענין.

האדם החכם והשפיל אותו צור עולמים, ולמד אותו חכמה ודעת. ובזאת החכמה זוכר האדם כל העברות, ורואה כל הנולדות. ובזאת החכמה עושה גלגלים וריחים לטחן בלי עמל. ובזאת החכמה עושה צבאות ומעמיד חילים ומזרזם, ומצליח במלכותו, ומנהיג בממשלתו ותופש עמה. ובזאת החכמה פורש רשתות לעמקי מצולות ימים ונהרות, לצוד ציד דגים מעמקי תהומות. ובזאת החכמה יצוד חיות מדבריות, ובה ילכד עופות המעופפים בגבהי שמים. ובה יודע ומבין תחלואי הגוף ורפואתו לבקש הרפואות, ומבחין תועלת הסמים ונזקם, ומכיר שרשים ועשבים ומיני הפרות, קררים וחמים, לחים ויבשים. ובה יודע להשקות את הגוף במרקחי הרפואות להעמידו על חזקתו.

והנה עיניכם רואות גדלת האדם וכבודו, אשר גדלו ונשאו הקדוש ברוך הוא על כל היצורים, והשליטו על כל בריות התחתונים, ואין כח בפה לספור רב פעלות אשר יפעל האדם בעולם התחתון. ואף בעולם העליון שולח האדם תאותו, ויעוף

וַיְטוּס עַל כְּנָפֵי הַחֲכָמָה. אֵף עַל פִּי שְׁגוּפוֹ הוֹלֵךְ בְּאָרֶץ כְּמוֹ בְּהִמּוֹת וּשְׂרָצִים, נִשְׁמָתוֹ הוֹלֶכֶת בְּעוֹלָם הָעֲלִיּוֹן מְרַב חֲכָמָה, וְהִיא תִּתְּבוֹנֵן וַיִּדְעַת חֲכָמָה מִדַּע שְׂבַעֲלִיּוֹנִים, וְחֲכָמָה מִדַּע שְׂבַרְקִיעִים, וְהַלּוֹךְ הַכּוֹכָבִים וְשַׁעוֹר קוֹמָתָם. אֵף עַל פִּי שְׁגוּף אָדָם קָטָן מְאֹד, נִשְׁמָתוֹ גְּדוֹלָה וְרַחֲבָה יוֹתֵר מִן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, כִּי יוֹדַעַת רוּמָם וְגִבּוֹתָם, וְדַרְכֵי חֲמָה וּמִזְלוֹת וְכָל חֲלּוּקֵיהֶם – הַכֹּל נִכְנָס בְּנִשְׁמָתָהּ. וְכִיּוֹן שֶׁהַכֹּל כָּלוּל בָּהּ, אִם כֵּן הִיא גְּדוֹלָה מִכֻּלָּם. שָׂאֵם לֹא כֵן לֹא הִיָּתָה יְכוּלָה לְהַחֲזִיק אֶת הַכֹּל, כִּי אֵי אֶפְשָׁר לְהַכְנִיס מִי הֵימָּה בְּנֹאֵד קָטָן.

וַעֲתָה בְּרֹאוֹתֵנוּ שֶׁהָאָדָם שׁוֹלֵט בְּחֲכָמָתוֹ בְּשָׁנֵי עוֹלָמִים, בְּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וּבְעוֹלָם הָעֲלִיּוֹן, אִם כֵּן רְאוּי לְכָל אָדָם לַחֲשֹׁב וּלְהִתְבּוֹנֵן: לָמָּה הוֹדִיעוּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא כָּל זֹאת? אֵין זֶה כִּי אִם לְהַשְׁכִּיל לַעֲבֹדוֹ בְּלִבָּב שָׁלֵם, כִּי כְּשֶׁמִּבִּין וּמִכִּיר הַנִּפְלְאוֹת הַגְּדוֹלִים וְהַנּוֹרְאִים, אָז רְאוּי לְהַכְנִיעַ עַצְמוֹ וּלְשַׁעֲבֹד הַגּוּף לְנִשְׁמָתָהּ. כִּי כָּל הַחֲכָמּוֹת הַגְּדוֹלוֹת הָאֵלוּ הֵן מִן הַנִּשְׁמָה וְלֹא מִן הַגּוּף, כִּי הַנִּשְׁמָה מְנַהֶגֶת אֶת הַגּוּף, כְּמוֹ אָדָם רוֹכֵב עַל סוּס וּמְנַהִיג אוֹתוֹ וּמַהֲפִכּוֹ לְכָל צֵד שִׁירָצָה; אִם כֵּן הַסּוּס טָפֵל לָאָדָם, וְאֵין הָאָדָם טָפֵל לַסּוּס. לָכֵן אוּי וְהוּי וְאִבּוּי לְאוֹתָם הַמְּשַׁעֲבָדִים הַנִּשְׁמָה לַגּוּף, וּמִכְנִיעִים הָעֵקֶר תַּחַת יָד הַטָּפֵל.

וְזֶה יוֹכֵל לַדַּעַת: אַחֵר אֲשֶׁר הָעוֹלָם הָעֲלִיּוֹן מְשַׁמֵּשׁ לְעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כְּגוֹן הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים, בּוֹדָאִי וּבִכְרוֹר אֵין זֶה לְהִנָּאת הַגּוּף שִׁיְהִינָה בְּהִנָּאת עוֹלָם זֶה; כִּי אֵין בּוֹ מִמֶּשׁ, וְהוּא עֶפֶר רִימָה וְתוֹלַעָה, וּמִזְמָן לַפִּגְעִים, וּמוֹכֵן לְמוֹת. וְהַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים הֵם זִכִּים וְצִלּוּלִים, וְאֵיךְ יִתְּכֵן שְׁאוֹתוֹ הָעֲנִיִן הַגְּדוֹל יִשְׁמֵשׁ לַגּוּף הַכֹּלֵה הַמְּדַלְּדֵל? אֵף הַנִּשְׁמָה שֶׁהִיא צִלּוּלָה וְזֹפָה, וּמְנַשְׂאָה עַד שְׁחָקִים וּמַעֲלָה מֵהֶם, וּגְדוֹלָה יוֹתֵר מִן שָׁמַיִם וְאָרֶץ, כִּי בָּהּ נִכְנָסֶת יְדִיעַת שָׁמַיִם וְאָרֶץ וְהִיא מַקְפֶּת אוֹתָם – בְּאֵמֶת זֹהִי סִבָּרָה וְרֵאזִיָּה גְּדוֹלָה שֶׁשָּׁמַיִם וְאָרֶץ נִבְרְאוּ לְצָרְכָּהּ שֶׁל נִשְׁמָה וּלְשִׁמְשׁ לָהּ. וְהִיא תִּתְּבוֹנֵן וְתִבְחִין: "מִי אֲנִי, אֲשֶׁר שָׁמַיִם וְאָרֶץ נִבְרְאוּ לְצָרְכִי? אֵין זֶה כִּי אִם לְהַשְׁתַּעֲבֹד לְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, לְהַבִּין נִפְלְאוֹתָיו וּלְהַלְלוֹ וּלְשַׁבְּחוֹ!" וְלִוְלֵי הַתּוֹרָה כְּדִי לְצָרְף וּלְלַבֵּן נִשְׁמַת הָאָדָם, מֵה צָרָף יֵשׁ לוֹ בְּעוֹלָם? וְכִי זֶה סִבָּרָה, שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא לְהִנָּאת הַגּוּף הָאֶפֶל וְהַטָּפֵל?

וַעֲתָה בְּרֹאוֹתֵנוּ שֶׁהָאָדָם נִבְחָר מִכָּל הַיְּצוּרִים מְרַב חֲכָמָתוֹ וְרַב פְּעֻלוֹתָיו, כִּי כָּל הַיְּצוּרִים מְשַׁעֲבָדִים לָאָדָם, וַיֵּשׁ בּוֹ כַחַ לְלַמֵּד חֲכָמָה וּלְהַבִּין הַסּוּדוֹת הָעֲמֻקִּים, רְזִי עוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וְהָעֲלִיּוֹן – זֶהוּ סִימָן מִבְּהֶק לָאָדָם שֶׁתִּהְיֶה נִפְשׁוֹ צְרוּרָה בְּצִרוֹר הַחַיִּים,

אם הוא מקים את התורה. משל למה הדבר דומה? למלך שהכניס עבדיו בחדרי חדרים, והראה להם אוצרותיו ומרגליות וכל גנזיו, והמשילם והשליטם על כל זה, וגלה להם סודיו, והזהירם שיהיו עמו באמונה, ואז יתן להם טובה גדולה וינשא אותם כפלי כפלים יותר ממה שהיו עד עכשיו. וזה יהיה להם לאות: שגלה להם סודותיו ואוצרותיו, והמשילם על ארצו באמת, בזה יבחינו שהמלך אומר אמת. כך הקדוש ברוך הוא הראה לאדם גדלו ותפארתו, וגלה לו סודיו מעליונים ותחתונים, והמשילו על כל – בודאי בזה יבחין רב גדלותו לעתיד, אם יזהר בעבודת הקדוש ברוך הוא.

גם יש ראיה גדולה שהנשמה באה מלמעלה: כי אנו רואים שכל אדם אין לו די במה שיש לו, אלא לעולם מבקש מעלה יתרה ממעלתו. אם יש לו אלף חומד אלפים, אם הוא שר במדינה זו מבקש להיות מושל במדינה אחרת; ואין לה מלך או שר שאין מבקש מעלה יתרה ממעלתו. וזאת באה מחמת שאין הנשמה מתדבקת לאלו הטובות, אבל היא מתאנה לעולם למעלות יותר גדולות, כי היא עליונה על כל הברואים. ועל פן האדם הולך בקומה זקופה עבור הנשמה, ושאר הבריות הולכים על גחונם וכפופים.

ועבור שהנשמה באה מלמעלה מכסא הכבוד, על פן הגוף שהיא שרויה בו יש בו דמיון של כל העולם, ועל פן נקרא האדם "עולם קטן". הנשמה היא דומה לבוראה, והגוף דומה לעולם התחתון והעליון.

ועתה שמע חכמה מפלאה. כמו שהאלהים עליון, ומושל על האדם ועל כל העולם למעלה ולמטה – כן האדם, כל עת שיעשה רצון בוראו. כי למשה עליו השלום, אמר הקדוש ברוך הוא במעשה העגל (דברים ט יד): "הרף ממני ואשמידם", ובמעשה קרח בלעה הארץ אותם ואת כל אשר להם על פיו (במדבר טז). ואליהו זכור לטוב, נשבע שלא יהיה טל ומטר כי אם לפי דברו (מלכים א יז א), והוריד האש (מלכים א יח ושמ ב א), והרג נביאי הבעל (מלכים א ט), והחיה המת (מלכים א יז), וגזר על אלישע להיות פי שנים ברוחו (מלכים ב ב). וכן כל הקדושים שהיו בארץ, היו מושלים למעלה ולמטה ברצון הקדוש ברוך הוא כשעושים רצונו. לכן תזהר שתקים תורותיו חקותיו ומצוותיו, כדי שתזכה לרב טוב הצפון.

וכמו שהאלהים יודע ומבין אחר וקדם – כן האדם שנתן לו האלהים חכמה. וכמו שמספיק האלהים ונותן לחם לכל בשר – כן האדם מכלכל בני ביתו, ומשרתו,

ובהמתו. וכמו שהאלהים משלם גמול טוב ורע – כן האדם. וכמו שהאלהים עושה
בנין העולם, ומסדות הארץ, ונטית הרקיע, ומקנה ימים – כן גם האדם עשוי
לבנות, וליסד, ולקרות, ולהקנות, ולהזריע, ולהצמיח, ולנטע, ולעשות כל דבר;
אך ביגיעה ותלאה, והכל ברצון הבורא.

וכמו שאין כל בריה יכולה לראות את האלהים – כך אין יכולת לשום בריה לראות
את הנשמה. וכמו שהאלהים יודע עתידות – כן גם האדם, בעת אשר ינוח רוחו
וגופו מלעסוק בעמל צרכיו, וינח וישקט רוח החיים מלהתעסק בצרכי הגוף, אז
יראה בחלומותיו עתידות, ויראה רוחות המיתים, ומקומות שלא ראה, ובני אדם
שלא ראה, ודברים ותמונות גדולות, מה שהוא אינו יכול לראות כשהוא ער. וכמו
שאין בריה בעולם שידעת סתרי האלהים – כן אין בריה בבני אדם שידעת סתרי
מחשבות לב האדם, כי אם האלהים לבדו, ככתוב (תהלים צד יא): "יְיָ יָדַע מַחְשְׁבוֹת
אָדָם". ובכרב דברים ידמה האדם מעט מזער לאלהים, לפי מעט הכח וקצר החיים
שנתן לו האלהים.

והוסיף הקדוש ברוך הוא לאדם יצר הרע לטובתו ולרעתו: כדי לבחננו ולנסותו
בין טוב ובין רע, וכדי להתנאות, לבנות ולנטע, ולהרס ולעקר נטוע, ולהרג וליסר,
לצבר הון, להלחם, למשל, ולשלל, ולקצף עד מאד. ואם לא היה היצר הרע,
בשביל אימת המות לא היה עוסק בפריה ורביה, ולא היה בונה בנין, ולא היה
מתאווה לקנות מקנה וקנין, ולא היה נוטע, ולא היה זורע, כי היה אומר בלבו:
"מאחר שנגזרה גזרת המות, מה לי לעמל לאחר?" והיה כל העולם נאבד ונהרס.
והקדוש ברוך הוא לא ברא העולם מימי בראשית כי אם להבנות ולהתנהג ברחמיו
הרבים על ידי בני אדם. ואם יתגבר ביצרו הטוב לכבש את יצר הרע שלא יחטא
לפני יוצרו, כי ישתמש ביצרו הרע לעשות הכל ביראת השם ברוך הוא, בלא עוון
ופשע – זו היא טובתו, אשריו ואשרי יולדתו.

וכמו שהאדם דומה מעט מזער לאלהים, כן בנין גופו דומה לכל העולם: עשה לו
גלגלת הראש – כמו רקיע השמים שעל הרקיע הזה. עשה לו תקרה העליונה של
פה, ונטועות בה שנים והמלתעות – כדמות הרקיע הזה שעלינו. וכמו שמבדיל
הרקיע הזה שעלינו בין מים העליונים למים התחתונים – כן גם התקרה העליונה
של פה מבדילה בין הלחה של הפה ובין הלחה שבראש ובין לחה שבקרום
העליון. וכמו שהאלהים שכן שכינתו הקדושה בשמים העליונים שקרה על המים,

כְּדִכְתִּיב (תהלים קד ג): "הַמִּקְרָה בְּמִים עֲלִיּוֹתָיו" – כֵּן שָׁכַן אֶת רוּחַ נְשֻׁמַּת חַיִּים, וְהִדְעַת וְהִבִּינָה, בְּקִרוֹם הַמֶּחֱ שֶׁל הָרֹאשׁ, הַנִּקְרָם עַל הַמֶּחֱ וְעַל הַלְחָה. וְרָאָה וְהִבֵּן הָאֲמֵת, כִּי אִם יִקְרַע קִרוֹם הַמֶּחֱ אוֹ יִנָּקֵב – מִיָּד יָמוּת הָאָדָם, עַל אֲשֶׁר בּוֹ שׁוֹכֵן רוּחַ חַיִּים.

וּכְמוֹ שֶׁשָּׁכַן הָאֵל יִתְבָּרַךְ שְׁכִינָתוֹ הַקְדוּשָׁה בְּמַעְרָב – כֵּן שָׁכַן אֶת הַמֶּחֱ אַחֲרֵי הָרֹאשׁ עַל הָאֲזָנִים, וְשָׁכַן אֶת רוּחַ חַיִּים עַל הַמֶּחֱ. וּכְמוֹ שֶׁמִּתְקַיֵּם כָּל הָעוֹלָם וּמִתְנַהֵג בְּכַח אֵל אֶחָד – כִּךָּ מִתְנַהֵג כָּל הַגּוֹף בְּכַח רוּחַ חַיִּים אֶחָד שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וּמִתְקַיֵּם בּוֹ לִהְיוֹת בְּרִיא וּמִקְיָם עַד בּוֹא קִצּוֹ. וְאִם יִתְעַרֵּב בְּגוֹפוֹ מְאוּמָה רוּחַ רָעָה אַחֲרֵת – לֹא יִתְקַיֵּם לִהְיוֹת כְּבִתְחֻלָּה.

וּכְמוֹ שֶׁנָּתַן בְּרִקִּיעַ הַשָּׁמַיִם שְׁנֵי מְאוּרוֹת וְחֲמִישָׁה כּוֹכָבִים – כֵּן בְּרָא בְּרֹאשׁ הָאָדָם שְׁבַע שְׁמָשִׁים: שְׁתֵּי עֵינַיִם, וְשְׁתֵּי אָזְנוֹת, וְשְׁנֵי נְחִירִים, וְהִפָּה. הָעֵיִן הַיְמָנִית דּוֹמָה לַחֲמָה, וְהַשְּׂמָאלִית דּוֹמָה לְנֶגֶה. הָאֵף הַיְמָנִית דּוֹמָה לְכוֹכֵב, וְהַשְּׂמָאלִית דּוֹמָה לְמַאֲדִים. הִפָּה, וְהַלְשׁוֹן, וְהַשְּׁפָתִים – דּוֹמִים לְצֶדֶק, וְלִלְבָנָה, וְלִשְׁפָתַי.

וּכְמוֹ שֶׁנַּעֲשֶׂה אֲוִיר בֵּין רִקִּיעַ וּבֵין הָאָרֶץ – כֵּן נַעֲשֶׂה בְּגוֹף הָאָדָם וְהַחֲזָה וְהַגּוֹיָה. וּכְמוֹ שֶׁהַשֵּׁבִיב הָרוּחַ בְּאֲוִיר בַּחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם – כֵּן תִּצָּא נְשֻׁמַּת רוּחַ חַיִּים מִן הָרִיָּאָה שֶׁבַחְזָה וּבְגוֹיָה, הוּא חֲלָלוֹ שֶׁל גּוֹף. וּכְמוֹ שֶׁרִקִּיעַ הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם – כֵּן קָרַם וּמִתַּח קִרוֹם הַבָּשָׂר שֶׁעַל הַכֶּבֶד, וְעַל הַבֶּטֶן, וְהַמַּעַיִם, וְעַל הַטְּחוּל – הוּא הַבָּשָׂר שֶׁבֵּין הָרִיָּאָה וּבֵין הַכֶּבֶד וְהַטְּחוּל וְהַמַּעַיִם וְהַבֶּטֶן.

וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה הָאֵל יִתְבָּרַךְ עוֹפוֹת וְדָגִים, וְחַיּוֹת וּבְהֵמּוֹת, תְּמִימִים וְרַחֲמָנִים מְלַעֲשֵׁק זֶה לָזֶה, וַיֵּשׁ שֶׁהֵם אֶכְזָרִיִּים וְטוֹרְפִים וּבוֹלְעִים זֶה לָזֶה – כֵּן עָשָׂה גַם בְּנֵי אָדָם: הַטּוֹבִים נִדְמוּ לְעוֹפוֹת וּלְבְהֵמּוֹת הַטּוֹבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ה ב): "יוֹנָתִי תִמְתִּי"; וְנֶאֱמַר (יחזקאל לד לא): "וְאַתָּן צֹאנִי, צֹאן מִרְעִיתִי". וּבְנֵי אָדָם הָרָעִים נִדְמוּ לְחַיּוֹת רָעוֹת: לְאַרְיָה, דְּכָתִיב (תהלים יז יב): "דְּמִינוּ כְּאַרְיָה יְכַסּוֹף לְטְרוֹף". וַיֵּשׁ דּוֹמִים לְדְבִים וְזֹאֲבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג ג): "שִׁפְטִיָּה זֹאֲבִי עָרֵב".

בְּעוֹלָם יֵשׁ אֵילָנוֹת וְעֶשְׂבִּים וּפְרוֹת טוֹבִים וְרָעִים. יֵשׁ שֵׁשׁ לָהֶם רִיחַ טוֹב וּפְרוֹת טוֹבִים לְתַחֲהָ וּלְרַפּוּאָה, וַיֵּשׁ עֶשְׂבִּים וְשָׂרָשִׁים וּפְרוֹת לְהִמִּית, כְּעֶשְׂבִּי סְמִי הַמּוֹת, וּכְקוֹץ וְדוֹדָר. הַטּוֹבִים נִדְמוּ לְטוֹבִים, כְּדָכְתִּיב (שיר השירים ב ב-ג): "כְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחֲחִים... כְּתַפּוּחַ בְּעֵצִי הִיעֵר". וְהָרָעִים נִדְמוּ לְרָעִים, כְּדָכְתִּיב (שמואל ב כג ו): "וּבְלִיעַל – כְּקוֹץ מְגַד כְּלָהֶם".

וכמו שַעֲשֶׂה מַתַּחַת לָאָרֶץ תְּהוֹמוֹת וְטִיט וְרֶפֶשׁ – כֵּן עָשָׂה בְּאָדָם הַקָּרֵב הָעֲלִיּוֹן וְהַמְּעִים, שֶׁמִּקְבָּלִים הַמֵּאֲכָל וְהַמִּשְׁתָּה. וְכִמּוֹ שֶׁשׁוֹרְצִים מִן הָרֶפֶשׁ וּמִן הַטִּיט שְׂרָצִים וְרִמָּשִׁים לְמִינֵיהֶם – כֵּן נִשְׂרָצִים בַּמַּעַי הָאָדָם מֵרֶפֶשׁ הַשְּׂמָרִים שֶׁל מֵאֲכָל וּמִשְׁתָּה שְׂרָצִים וְרִמָּשִׁים תּוֹלְעִים, אֲרָכִים וְקִצָּרִים, גְּדוֹלִים וְקֹטָנִים.

וְכִמּוֹ שֶׁעָשָׂה מְקִנָּה מִים בְּעוֹלָם – כֵּן עָשָׂה מְקִנָּה מִי רִגְלִים, הוּא הַנֶּבֶל, הִיא הַשְּׁלֻחוּפִית. וְכִמּוֹ שֶׁעָשָׂה אֲדוֹנֵי הָאָרֶץ לַמָּטָה מְמֻנָּה – כֵּן עָשָׂה יְסוֹד כָּל בְּנֵי הַגּוֹף אֶת עֲצָמוֹת הָעֶצֶה מְזָה וּמְזָה וְשִׁתֵּי יָרֵכִים. וְכִמּוֹ שֶׁעָשָׂה אֲבָנִים מִפְּלֻמוֹת הַמִּשְׁקָעוֹת בְּתֵהוֹם, אֲשֶׁר מְבִינִיהֶן הַמִּים יוֹצְאִים – כֵּן עָשָׂה שְׁתֵּי הַכְּלִיּוֹת לְצֹאת וּלְעֹבֵר מְבִינֵיהֶן מִתּוֹךְ גִּידֵיהֶן מִי הַרְגָלִים, הוּא הַשֶּׁתֶּן, אֶל הַשְּׁלֻחוּפִית. וְגַם לַחֲלוֹת הַזָּרַע עוֹבֵר וְיוֹצֵא מְבִינֵיהֶן אֶת בִּיצֵי הָעֶרְוָה. וְכִמּוֹ שֶׁתֵּהוֹם קוֹרָא אֶל תֵּהוֹם, כְּדָכְתִּיב (תהלים מב ח): "תֵּהוֹם אֶל תֵּהוֹם קוֹרָא" – כֵּן קוֹרָא קָרֵב הָעֲלִיּוֹן, הוּא הָאֲצִטוֹמְכָא, אֶל הַמְּעִים לְהַקְבִּילָם שָׁאֵר הַמֵּאֲכָל וְהַמִּשְׁתָּה; וְהַמְּעִים קוֹרָאִים אֶל גִּידֵי הַכְּלִיּוֹת, שֶׁהֵם כְּצִנּוּרִים לְהַקְבִּילָם הַמִּים. מִי רִגְלִים הֵם הַמִּתְמַצִּים וְנִפְרָדִים מִן מֵאֲכָל הַמְּעִים לְלַכֵּת אֶל הַשְּׁלֻחוּפִית. וְצִנּוּרֵי הַכְּלִיּוֹת קוֹרָאִים אֶל גִּיד הַשְּׁלֻחוּפִית לְהַקְבִּילָם הַמִּים הֵם, לְהוֹלִיכָם לְהַקְוֹתָם בְּתוֹךְ הַשְּׁלֻחוּפִית, שֶׁהוּא דוֹמָה לַתַּחְתּוֹן, שֶׁהוּא תַּחְתּוֹן לְכָל הַתְּהוֹמוֹת. וְעוֹד אוֹתוֹ מַעַי קוֹרָא אֶל מַעַי אֲצִטוֹמְכָא, לְקַבֵּל אֶת הַצּוֹאָה וְהַגָּלָל.

וְכִמּוֹ שֶׁעָשָׂה הָאֱלֹהִים נְהֻרוֹת לְהַשְׁקוֹת הָעוֹלָם – כֵּן עָשָׂה בְּגוֹף הָאָדָם וְרִידִים, הֵם גִּידֵי הָדָם הַמוֹשְׁכִים אֶת הָדָם לְהַשְׁקוֹת אֶת כָּל הַגּוֹף. וְכִמּוֹ שֶׁיֵּשׁ בְּעוֹלָם מִים צְלוּלִים וְעֹכוּרִים, מִתּוֹקִים וּמְלוּחִים וּמָרִים – כֵּךְ בְּאָדָם: מַעֲיָנִי יוֹצְאִים מִים מְלוּחִים, מִנְחִירֵי יוֹצְאִים מִים קָרִים, וּמִגְרוֹנוֹ מִים חֲמִים, וּמִפִּי מִים מִתּוֹקִים, וּמִמְאֲזָנָיו מִים מָרִים, וּמִי הַשֶּׁתֶּן הֵם מָרִים וְסָרוּחִים.

בְּעוֹלָם יֵשׁ רוּחוֹת קָרִים וְחֲמִים, כֵּן בְּאָדָם: כְּשִׁפּוֹתָח פִּי וְנוֹפֶת – אִזְ הָרוּחַ חָם, וְכְשִׁסּוּגָר פִּי וְנוֹפֶת – אִזְ הָרוּחַ קָר. רְעֵמִים בְּעוֹלָם – קוֹל בְּאָדָם, בְּרָקִים בְּעוֹלָם – בְּאָדָם פִּנּוּי מְאִירִים כְּבָרָק. מְזֻלוֹת בְּעוֹלָם, וְהַחוּזִים בְּכּוֹכָבִים יוֹדְעִים מֵהֶם עֲתִידוֹת – כֵּךְ יֵשׁ אוֹתוֹת בְּאָדָם: כְּשִׁישׁ חֲכוּךְ לְאָדָם בִּלֹּא שְׁחִין וּבִלֹּא כִּנָּה וּבִלֹּא פְרָעוֹשׁ, בְּזָה יוֹדְעִים הַבְּקִיאִים בְּחֻכְמָה הַזֹּאת עֲתִידוֹת; וְכֵן בְּשִׁרְטוּטֵי יַד הָאָדָם וּבְתֵאֵר פִּנּוּי יוֹדְעִים עֲתִידוֹת. וְהַחֻכְמָה הַזֹּאת הֵיטָה בְּיַד הַחֻכְמִים הַקְּדֻמוֹנִים, אֲבָל מִן הָאֲחֵרוֹנִים נִשְׁתַּכְּחָה. וְכֵן יְכוֹלִים הַחֻכְמִים לִידַע עֲתִידוֹת מִן הָאֵילָנוֹת וְהָעֶשְׂבִּים, וְזֶהוּ מֵה שֶׁאֲמָרוּ עַל רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זַכָּאי, שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שִׁיחַת דְּקָלִים (סוכה כח א), פְּרוֹשׁ: הֵיכָּה בָקִי

לראות בתנועת הדקלים, ומזה היה יודע עתידות.

וכאשר יוצאים מצד דרום, והוא צד ימין של העולם, החום וטללי ברכה וגשמי ברכה – כן יצא מצד ימינו של אדם החם מן המריה התלויה בכבד, וכן יוצא לחלות הדם מן הכבד שבצד ימינו של אדם. וכמו שיוצאת הרעה לעולם מצד צפון העולם – כן יצא הקר מצד השמאל של אדם, מן הטחול ומן המרה השחורה השוכנת בטחול בתוכו. וכמו שיוצאה הרעה לעולם מצפון – כן יצא כל חלי רע וקשה מן המריה השחורה השוכנת בטחול בצד שמאל. וכמו שבצד צפון של עולם מדור כל המזיקים, והזיקים, והזועות, והרוחות, והברקים, והרעמים מצויים – כך הוא מקור מריה השחורה בטחול בצד שמאל, שממנה תולדות כל חלי רע וקשה, כמו השחפת, והקדחת הרביעית, וכל מיני שגעון, והפחד, והרעד של אברים. וכמו שעולים הנשיאים, שהם כעשן, מן הארץ, ומעלים המים מן התהומות אל אור הרקיע להמטיר על הארץ – כן עולה עשן מקרב העליון ומעלה לחלות אל הפה ואל הראש; ומן אותו הלחות העולה מן הקרב – יזלו הדמעות, וריר הנחירים, ורק הפה.

וכמו שברא בעולם ההרים – כן ברא בגוף האדם שכמי הכתפים, וקשרי הזרועות, והארכבות על ברקים, וקשרי הקרסולים, ושאר הקשרים של כל האברים. וכמו שברא בעולם אבנים וצורים חזקים וקשים – כן ברא באדם השניים והמלתעות, שהם קשים מברזל ומכל עצם. וכמו שברא בעולם אילנות קשים ורכים – כן ברא באדם עצמות קשים ורכים. וכמו שברא בעולם ארץ עבה וקשה, וארץ לחה ורכה – כן ברא באדם הבשר כנגד הארץ הרכה, והעור כנגד הארץ הקשה. וכמו שהאילנות והעשבים יש שעושים פרי וזרע, ויש שאינם עושים פרי וזרע – כך יש בני אדם המולידים ויש שאינם מולידים. וכמו שמצמיח עשבים מן הארץ – כך מצמיח האדם שער הראש והזקן. וכמו ששורצים חיות ורמשים ביצר ובארץ – כך שורצים בראשו של אדם ובשערו.

וכמו שברא האלהים בעולם התלי, ונטהו ברקיע ממזרח ועד מערב מקצה אל קצה, והכוכבים והמזלות וכל דבר שבעולם אדוקים בו – כך ברא בגוף האדם את המוח הלבן אשר בתוך חלית השדרה, והוא נטוי מקצה מוח הראש ועד עצם העצה, ושנים עשר הנתחים והצלעים וכל אברי הגוף אדוקים בו מפה ומפה. וכמו שיש בשנה שס"ה ימים – כך יש באדם שס"ה גידים.

סוף דבר: מעשה בראשית ומעשה מרכבה – הכל רמוז באדם מעט מזער. והיודע

סוד הדבר יבין נפלאות השם יתעלה. על כן נקרא האדם "עולם קטן".

ועבור אשר גוף האדם הוא מציר דגמת העולם העליון והעולם התחתון, לכן נתנה בו הנפש שהיא דומה מעט מזער [לבוראה].

ועל כן אמר דוד (תהלים קג): "ברכי נפשי את יי". ולמה אמר לנפש לברך?

אמר דוד (ויקרא רבה ד ח): נפש זו ממלאה כל הגוף ומבילה את הגוף, ואינה אוכלת, וסובלת את הגוף. והיא יחידה בגוף, והיא טהורה, ורואה ואינה נראית, ואינה ישנה.

כך הקדוש ברוך הוא ממלא את עולמו ומבילה את הכל, שנאמר (תהלים קב כז): "המה יאבדו, ואתה תעמד". והקדוש ברוך הוא אין לפניו שינה, שנאמר (תהלים קכא ד): "הנה לא ינום ולא ישן". והוא יחיד וטהור. והוא רואה את הכל, ואין דבר אחר רואהו. לכן תבוא הנפש שיש בה כל המדות הללו, ותשבח לקדוש ברוך הוא שיש בו כל המדות הללו.

הנפש יושבת וחושבת מי בראה, ואז היא לובשת ענוה ויראת השם. לכן צריך האדם לראות את עצמו ולהבין ענינו: מאין שרשו וגזעו, ואיך נוצר מטנוף זרע, ואחר כך חתיכת בשר, ונופח בו רוח עליונים, ומרקם בעצמות וגידים, דם ומח, ולבוש עור ובשר. ונוצר בקלסתר פנים וקומת אפים. ואיך נקובים נחיריו לפניו ולגרונן להנשים ולהריח, ואזניו לשמע וחורו עיניו לראות. ובתוך העין יש בו כמה צבעים, וריסי עיניו, ופה וגרון, וחד ולשון, ושפתים לפתח ולסגור, והמלתעות והלחיים, ואצילי ידים ורגלים, וחלל הגוף, ואצבעות וקשריהן וצפרניהן. ויבין איך כל אחד משנה מחברו, ואיך היה אסור תשעה חדשים בכטן אמו, ויצא ערום עור חרש וחסר.

כל אלה יחשב ויאמר בלבו: מי פתח פיה, עיניו ואזניו? ומי עשה לה כל תקוני גופה? ובימי בחורותיה מי השחיר שערותיה, ואם היו רוחצים השער בכל נתר ובורית שהיה בעולם לא היה מועיל ללבן שער אחד, ובימי זקנותה הוא מתלבן מאליו? כאלה וכאלה תחשב תמיד, ותהיה ענו ושפל רוח וירא שמים.

"סוף דבר הכל נשמע, את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם" (קהלת

יב יג).

תם ונשלם, שבח לאל בורא עולם.

מסילת ישרים

תוכן עניינים מסילת ישרים

פרק יד'	הקדמת הרב המחבר זצ"ל.....357
409.....בחלקי הפרישות.	פרק א'
פרק טו'	בביאור כלל חובת האדם
410.....בדרכי קניית הפרישות.	בעולמו.....361
פרק טז'	פרק ב'
411.....בביאור מידת הטהרה.	בביאור מדת הזהירות.....364
פרק יז'	פרק ג'
414.....בדרכי קניית הטהרה.	בביאור חלקי הזהירות.....366
פרק יח'	פרק ד'
415.....בביאור מידת החסידות.	בדרך קניית הזהירות.....368
פרק יט'	פרק ה'
417.....בביאור חלקי החסידות.	בביאור מפסידי הזהירות וההרחקה
פרק כ'	מהם.....373
430.....במשקל החסידות.	פרק ו'
פרק כא'	בביאור מידת הזריזות.....377
432.....בדרכי קניית החסידות.	פרק ז'
פרק כב'	בביאור חלקי הזריזות.....379
434.....בביאור מידת הענווה.	פרק ח'
פרק כג'	בדרך קניית הזריזות.....381
בדרכי קניית הענווה וההרחקה	פרק ט'
439.....ממפסידיה.	בביאור מפסידי הזריזות וההרחקה
פרק כד'	מהם.....382
442.....בביאור יראת החטא.	פרק י'
פרק כה'	בביאור מידת הנקיות.....385
445.....בדרך קניית היראה.	פרק יא'
פרק כו'	בפרטי מידת הנקיות.....386
בביאור מידת הקדושה ודרך	פרק יב'
446.....קנייתה.	בדרכי קניית הנקיות.....404
450.....חתימה.	פרק יג'
	בביאור מידת הפרישות.....405

מסלת ישרים

הקדמת הרב המחבר

אמר המחבר, החבור הזה לא חברתיו ללמד לבני האדם את אשר לא ידעו, אלא להזכירם את הידוע להם כבר, ומפרסם אצלם פרסום גדול. כי לא תמצא ברוב דברי אלא דברים שרוב בני האדם יודעים אותם ולא מסתפקים בהם כלל, אלא שפני רב פרסומם וכנגד מה שאמתתם גלויה לכל, כך ההעלם מהם מצוי מאד והשכחה רבה. על כן אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת, כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חדושים אחר קריאתו שלא היו בו לפני קריאתו אלא מעט. אבל התועלת יוצא מן החזרה עליו וההתמדה, כי יזכרו לו הדברים האלה הנשפכים מבני האדם בטבע, וישים אל לבו חובתו אשר הוא מתעלם ממנה.

ותראה אם תתבונן בהנהגת הרב העולם, כי רב אנשי השכל המהיר והפקחים החריפים ישימו רב התבוננם והסתכלותם בדקות החכמות ועמק העיונים, איש איש כפי נטית שכלו וחשקו הטבעי. כי יש שיטרחו מאד במחקר הקריאה והטבע, ואחרים יתנו כל עיונם לתכונה ולהנדסה, ואחרים למלאכות, ואחרים יכנסו יותר אל הקדש, דהיינו למוד התורה הקדושה, מהם בפלפולי ההלכות, מהם במדרשים, מהם בפסקי הדינים. אך מעטים יהיו מן המין הזה, אשר יקבעו עיון ולמוד על עניני שלמות העבודה, על האהבה, על היראה, על הדבקות ועל כל שאר חלקי החסידות.

ולא מפני שאין דברים אלה עקרים אצלם, כי אם תשאל להם, כל אחד יאמר שזהו העקר הגדול, ושלא ידמה חכם שיהיה חכם באמת שלא יתבררו אצלו כל הדברים האלה. אך מה שלא ירבו לעיין עליו הוא מפני רב פרסום הדברים ופשיטותם אצלם, שלא יראה להם צורך להוציא בעיונם זמן רב. ולא ישאר למוד הדברים האלה וקריאת הספרים מזה המין, כי אם אצל אותם שאין שכלם כל כך דק וקרוב להיות גס, שאלה תראה אותם שוקדים על כל זה ולא יזוזו ממנו, עד שלפי המנהג הנוהג בעולם, כשתראה אחד מתחסד, לא תוכל למנע מלחשד אותו לגס השכל.

ואולם תולדות המנהג הזה רעות מאד לחכמים ולבלתי חכמים, כי גורם שמאלה

ומאלה יחסר החסידות האמתית ויהיה יקר מאוד למצא אותו בעולם, כי יחסר מן החכמים למעוט עיונם בו. ויחסר מן הפלתי חכמים למעוט השגתם אותו, עד שידמו רב בני האדם שהחסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה, וודויים ארפים מאד, צומות קשים, וטבילות קרח ושלג, כלם דברים אשר אין השכל נח בהם ואין הדעת שוקטה, והחסידות האמתית הנרצה והנחמד רחוק מציור שכלנו, כי זה דבר פשוט, – "מלתא דלא רמיא עליה דאיניש, לאו אדעתיה" (בבא בתרא לט.). ואף על פי שפבר קבועים בלב כל האדם הישר התחלותיו ויסודותיו, אם לא יעסק בהם – יראה פרטיו ולא יפירם, יעבר עליהם ולא ירגיש בם.

ראה, כי אין דברי החסידות ועניני היראה והאהבה וטהרת הלב דברים מטבעים באדם, עד שלא יצטרכו אמצעים לקנותם, אלא ימצאו אותם בני האדם בעצמם כמו שימצאו כל תנועותיהם הטבעיות, כשנה והיקיצה, הרעב והשבע וכל שאר התנועות החקוקות בטבענו, אלא ודאי שצריכים הם לאמצעים ולתחבולות לקנות אותם ולא יבצרו גם כן מפסידים להם שירחיקום מן האדם ולא יחסרו דרכים להרחיק מפסידיהם. אם כן אפוא, איך לא יצטרך להוציא זמן על העיון הזה לדעת אמתת הדברים ולדעת הדרך לקנותם ולקיימם? מאין תבוא החכמה הזאת בלב האדם אם לא יבקשנה?

וכיון שפבר התאמת אצל כל חכם צרך תמימות העבודה וחובת טהרתה ונקיונה, שזולת אלה אינה נרצית ודאי כלל, אלא נמאסת ומתעבת, "כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין" (דברי הימים א, כח, ט) מה נענה ביום תוכחה אם התרשלנו מן העיון הזה, והנחנו דבר שהוא כל כך מטל עלינו, שהוא עקר מה ה' אליהנו שואל מעמנו. היתכן שייגע ויעמל שכלנו בחקירות אשר לא נתחייבנו בם, בפלפולים אשר לא יצא לנו שום פרי מהם, ודינים אשר אינם שיכים לנו, ומה שחייבים אנו לבוראנו חובה רבה, נעזבהו להרגל ונניחיהו למצות אנשים מלמדה? אם לא נסתכלנו ולא עיננו מה היא היראה האמתית, ומה ענפיה, איך נקנה אותה, ואיך נמלט מן ההבל העולמי המשפח אותה מלבנו? הלא תשכח ותלך אף על פי שידענו חובתה! האהבה כמו כן, אם לא נשתדל לקבוע אותה בלבבנו בכח כל האמצעים המגיעים אותנו לזה – איך נמצאה בנו? מאין יבוא הדבקות וההתלהטות בנפשותינו עמו יתברך ועם תורתו, אם לא נשעה אל גדלתו ואל רוממותו אשר יוליד בלבנו הדבקות הזה? איך תטהר מחשבתנו אם לא נשתדל לנקותה מן המומין שמטיל בה הטבע הגופני? והמדות כלם הצריכות כל כך תקון

והישרה, מי יישרם ומי יתקנם, אם לא נשים לב עליהם ולא נדקדק בדבר דקדוק גדול? הלא אם עינו על הדבר עיון אמתי, היינו מוצאים אותו על אמתו ומיטיבים לעצמנו ומלמדים אותו לאחרים ומיטיבים להם גם כן!

הוא מה שאמר שלמה (משלי ב, ד-ה), "אם תבקשנה כפסך וכמטמנים תחפשנה, אז תבין יראת ה'". אינו אומר, אז תבין פילוסופיה, אז תבין תכונה, אז תבין רפואה, אז תבין דינים, אז תבין הלכות, אלא, "אז תבין יראת ה'". הרי לך, שלהבין היראה צריך לבקש אותה כפסך ולחפש אותה כמטמנים. הדי אפוא במה שמלמד לנו מאבותינו ובמה שמפרסם אצל כל בן דעת דרך כלל. או, הנמצא זמן לכל שאר חלקי העיון ולעיון הזה לא יהיה זמן, למה לא יקבע אדם לעצמו עתים לפחות להסתכלות הזה, אם מכרח הוא בשארית זמנו לפנות אל עיונים או אל עסקים אחרים?

והנה הכתוב אומר (איוב כח, כח) "הן יראת ה' היא חכמה", ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת לא:): "הן" - אחת. הרי שהיראה היא חכמה, והיא לבדה חכמה, ונדאי שאין נקרא "חכמה" מה שאין בו עיון. אף האמת היא, כי עיון גדול צריך על כל הדברים האלה לדעת אותם באמת, ולא על צד הדמיון והסברה הכוזבת, כל שכן לקנות אותם ולהשיגם, ומי שיתבונן בם, יראה שאין החסידות תלוי באותם הדברים שיחשבו המתחסדים הטפשים, אלא בדברי שלמות אמתי וחכמה רבה.

הוא מה שמשוה רבנו עליו השלום מלמדנו באמרו, (דברים י, יב-ג) "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך [כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אתו ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך לשמר את מצות ה' ואת חקתיו אשר אנכי מצוך היום לטוב לך]. כאן כלל כל חלקי שלמות העבודה הנרצית לשם יתברך והם, היראה, ההליכה בדרךיו, האהבה, שלמות הלב, ושמירת כל המצות.

היראה - היא יראת רוממותו יתברך, שיירא מלפניו כמי שיירא מלפני מלך גדול ונורא, ויבוש מגדלתו על כל תנועה שהוא בא להתנועע, כל שכן בדברו לפניו בתפלה או בעסקו בתורתו.

ההליכה בדרךיו - כולל כל ענין ישר המדות ותקונם, והוא מה שבארו זכרונם לברכה (שבת קלג:), "מה הוא חנון ורחום אף אתה רחום וכו'. וכלל כל זה, שינהג האדם כל מדותיו וכל מיני פעלותיו על פי הישר והמוסר. וכללו חכמינו זכרונם לברכה (אבות ב, א), "כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם", דהינו, כל

ההולך אל תכלית ההטבה האמתית, דהינו, שתולדתה חזוק התורה ותקון אמות המדינות.

האהבה - שיהיה נקבע בלב האדם אהבה אליו יתברך, עד שתתעורר נפשו לעשות נחת רוח לפניו, כמו שלבו מתעורר לעשות נחת רוח לאביו ולאמו, ויצטער אם חסר זה מצדו או מאחרים, ויקנא על זה וישמח שמחה רבה בעשותו דבר מזה.

שלמות הלב הוא - שתהיה העבודה לפניו יתברך בטהר הכונה, דהינו, לתכלית עבודתו בלבד ולא לשום פניה אחרת, ונכלל בזה, שיהיה לבו שלם בעבודה ולא כפוסח על שתי הסעפים, או כעושה מצות אנשים מלמדה, אלא שיהיה כל לבו נתון לזה.

שמירת כל המצות - כמשמעו, דהינו, שמירת כל המצות כלן בכל דקדוקיהן ותנאיהן.

והנה כל אלה כללים צריכים פרוש גדול. ומצאתי לחכמינו זכרונם לברכה, שכללו החלקים האלה בסדר וחלוק אחר יותר פרטי ומסדר לפי ההדרגה המצטרפת בהם לקנות אותם על נכון. והוא מה שאמרו בברייתא הובאה במקומות שונים בש"ס, ואחד מהם בפרק לפני אידיהן (עבודה זרה כ:), זה לשונם: "מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר, תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי קדשה, קדשה מביאה לידי רוח הקדש, רוח הקדש מביאה לידי תחית המתים". והנה על פי הברייתא הזאת הסכמתי לחבר חבורי זה, ללמד לעצמי ולהזכיר לאחרים תנאי העבודה השלמה למדרגותיהם ואבאר בכל אחד מהם ענינו וחלקיו או פרטיו, הדרך לקנות אותו ומה הם מפסידיו והדרך להשמר מהם, כי אקרא בו אני וכל מי שימצא בו נחת, למען נלמד ליראה את ה' אלקינו, ולא תשכח ממנו חובתנו לפניו. ואשר חמירות הטבע משתדל להסיר מלבנו - הקריאה וההסתכלות יעלה על זכרוננו ויעירנו אל המצוה עלינו. וה' יהיה בכסלנו וישמר רגלינו מלכוד, ותתקיים בנו בקשת המשורר האהוב לאלהיו (תהלים פו, יא), "הורני ה' דרכך, אהלך באמתך, יחד לבבי ליראה שמך". אמן כן יהי רצון.

פרק א

בבאור כלל חובת האדם בעולמו

יסוד החסידות ושרש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו, ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו.

והנה, מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכירתו, שזהו התענוג האמתי והעדון הגדול מכל העדונוים שיכולים להמצא. ומקום העדון הזה באמת הוא העולם הבא, כי הוא הנברא בהכנה המצטרפת לדבר הזה, אך הדרך כדי להגיע אל מחוז חפצנו זה הוא זה העולם. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (אבות ד, טז), "העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא". והאמצעים המגיעים את האדם לתכלית הזה, הם המצות אשר צונו עליהן האל יתברך שמו. ומקום עשיית המצות הוא רק העולם הזה. על פן הושם האדם בזה העולם בתחלה, כדי שעל ידי האמצעים האלה המזדמנים לו כאן יוכל להגיע אל המקום אשר הוכן לו, שהוא העולם הבא, לרוות שם בטוב אשר קנה לו על ידי האמצעים האלה. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (ערובין כב.), "היום לעשותם ומחר לקבל שכרם".

וכשתסתכל עוד בדבר תראה, כי השלמות האמתי הוא רק הדבקות בו יתברך, והוא מה שהיה דוד המלך אומר (תהלים עג, כח), "ואני קרבת אלהים לי טוב" ואומר (שם כז, ד), "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, שבתי בבית ה' כל ימי חיי". כי רק זה הוא הטוב, וכל זולת זה שיחשבוהו בני האדם לטוב אינו אלא הבל ושוא נתעה. אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי שיעמל ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והינו, שישתדל לדבק בו יתברך בכל מעשים שתולדותם זה הענין, והם הם המצוות.

והנה שמו הקדוש ברוך הוא לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך, והם הם התאוות החמריות, אשר אם ימשך אחריהן הנה הוא מתרחק והולך מן הטוב האמתי: ונמצא שהוא מושם באמת בתוך המלחמה החזקה. כי כל עניני העולם, בין לטוב בין למוטב, הנה הם נסיונות לאדם, העני מצד אחד והעשר מצד אחד, כענין שאמר שלמה (משלי ל, ט), "פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי

ה', ופן אנרש וגנבתי" וגו', השלוח מצד אחד והיסורין מצד אחר. עד שנמצא המלחמה אליו פנים ואחור. ואם יהיה לבן חיל וינצח המלחמה מכל הצדדין, הוא יהיה האדם השלם אשר יזכה לדבק בבוראו ויצא מן הפרוזדור הזה ויכנס בטרקלין לאור באור החיים, וכפי השעור אשר כבש את יצרו ותאוותיו ונתרחק מן המרחיקים אותו מהטוב ונשתדל לדבק בו – כן ישיגהו וישמח בו.

ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשמוש האדם, אמנם הנה הוא עומד בשקול גדול, כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל ומקלקל העולם עמו, ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבד בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו. כי הנה עלוי גדול הוא לבריות כלם בהיותם משמשי האדם השלם המקדש בקדשתו יתברך, והוא כעין מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (חגיגה יב.) בענין האור שנגזז הקדוש ברוך הוא לצדיקים, זה לשונם, "וכיון שראה אור שנגזז הקדוש ברוך הוא לצדיקים שמח, שנאמר, (משלי יג, ט), "אור צדיקים ישמח". ובענין אבני המקום שלקח יעקב ושם מראשותיו אמרו (חולין צא.), "אמר רבי יצחק, מלמד שנתקבצו כלן למקום אחד והיתה כל אחת אומרת, עלי ניח צדיק ראשו".

והנה על העקר הזה העירונו זכרונם לברכה במדרש קהלת (ז, יג), שאמרו זכרונם לברכה, "ראה את (כל) מעשי האלהים [כי מי יוכל לתקן את אשר עויתו] בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו, ראה מעשי כמה נאים ומשפחים הן, וכל מה שבראתי – בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי".

כללו של דבר, האדם לא נברא בעבור מצבו בעולם הזה, אלא בעבור מצבו בעולם הבא. אלא שמצבו בעולם הזה הוא אמצעי למצבו בעולם הבא, שהוא תכליתו. על כן תמצא מאמרי חכמינו זכרונם לברכה רבים כלם בסגנון אחד, מדמים העולם הזה למקום וזמן ההכנה, והעולם הבא למקום המנוחה ואכילת המוכן כבר. והוא מה שאמרו (אבות ב, טז), "העולם הזה דומה לפרוזדור", וכמו שכתבתי לעיל, "היום לעשותם ולא למחר לעשותם, היום לעשותם ומחר לקבל שכרם", (ערובין כב.). "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת" (עבודה זרה ג.), "העולם הזה דומה ליבשה והעולם הבא לים" וכו' (קהלת רבה א, טו). וכאלה רבים על זה הדרך.

ותראה באמת שכבר לא יוכל שום בעל שכל להאמין שתכלית פריאת האדם הוא

למצבו בעולם הזה, כי מה הם חיי האדם בעולם הזה? או מי הוא ששם ושלל ממש בעולם הזה? "ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ואם בגבורת שמונים שנה, ורבהם עמל ואון" (תהלים צ, י). בכמה מיני צער וחלאים ומכאובים וטרדות, ואחר כל זאת – המות. אחד מני אלף לא ימצא שירבה העולם לו הנאות ושלוח אמתית, וגם הוא – אלו יגיע למאה שנה כבר עבר ובטל מן העולם.

ולא עוד, אלא שאם תכלית בריאת האדם היה לצורך העולם הזה, לא היה צריך מפני זה שתנפח בו נשמה כל כך חשובה ועליונה שתהיה גדולה יותר מן המלאכים עצמם, כל שכן שהיא אינה מוצאה שום נחת רוח בכל ענוגי זה העולם, והוא מה שלמדונו זכרונם לברכה במדרש קהלת (י, י) וזו לשונם, "[כל עמל האדם לפיהו] וגם הנפש לא תמלא" (קהלת י, י) – "משל למה הדבר דומה, לעירוני שנשא בת מלך, אם יביא לה כל מה שבעולם, אינם חשובים לה כלום, שהיא בת מלך. כך הנפש אלו הבאת לה כל מעדני עולם, אינם כלום לה, למה? שהיא מן העליונים. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד, כב), "על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד", כי אין הנשמה אוהבת העולם הזה כלל, אלא אדרבה מואסת בו, אם כן ודאי לא היה בורא הבורא יתברך בריאה לתכלית שהוא נגד חקק ונמאס ממנה. אלא בריאתו של האדם למצבו בעולם הבא היא, ועל כן נתנה בו נשמה זאת, כי לה ראוי לעבד ובה יוכל האדם לקבל השכר במקומו וזמנו, שלא יהיה דבר נמאס אל נשמתו בעולם הזה, אלא אדרבה נאהב ונחמד ממנה. וזה פשוט.

והנה אחר שידענו זה נבין מיד חמור המצות אשר עלינו ויקר העבודה אשר בידינו. כי הנה אלה הם האמצעים המביאים אותנו אל השלמות האמתית אשר בלעדם לא ישג כלל. ואולם ידוע כי אין התכלית מגיע אלא מכח קבוצ כל האמצעים אשר נמצאו ואשר שמשו להגיעו, וכפי כח האמצעים ושושם כן יהיה התכלית הנולד מהם, וכל הפרש קטן שימצא באמצעים תבחן תולדתו בבור ודאי בהגיע זמן התכלית הנולד מקבוצ כלם כמו שכתבתי, וזה ברור. מעתה ודאי הוא שהדקדוק שידקדק על ענין המצות והעבודה, מכרח שיהיה בתכלית הדקדוק, כאשר ידקדקו שוקלי הזהב והפנינים לרב יקרים, כי תולדתם נולדת בשלמות האמתית והיקר הנצחי שאין יקר למעלה ממנו.

נמצינו למדים, כי עקר מציאות האדם בעולם הזה הוא רק לקים מצוות ולעבד ולעמד בנסיון, והנאות העולם אין ראוי שיהיו לו אלא לעזר ולסיוע בלבד, לשיהיה

לו נחת רוח וישוב דעת למען יוכל לפנות לבו אל העבודה הזאת המטלת עליו.

ואמנם ראוי לו שתהיה כל פנייתו רק לבורא יתברך ושללא יהיה לו שום תכלית אחר בכל מעשה שיעשה אם קטן ואם גדול אלא להתקרב אליו יתברך ולשבור כל המחצות המפסיקות בינו לבין קונו, הן הנה כל עניני החמירות והתלוי בהם, עד שימשך אחריו יתברך ממש ככרזל אחר אבן השואבת, וכל מה שיוכל לחשב שהוא אמצעי לקרבה הזאת – ירדף אחריו ויאחז בו ולא ירפהו, ומה שיוכל לחשב שהוא מניעה לזה – יברח ממנו כבורח מן האש וכענין שנאמר (תהלים סג, ט), "דבקה נפשי אחריו כי תמכה ימינו", כיון שביאתו לעולם אינה אלא לתכלית הזה, דהינו להשיג את הקרבה הזאת במלטו נפשו מכל מונעיה ומפסידיה.

והנה אחר שידענו והתברר אצלנו אמתת הכלל הזה, יש לנו לחקר על פרטיו לפי מדרגותיהם, מתחלת הדבר ועד סופו, כמו שסדרם רבי פנחס בן יאיר במאמר שלו שהבאנו כבר בהקדמתנו, והם, הזירות, הזריות, הנקיות, הפרישות, הטהרה, החסידות, הענוה, יראת החטא והקדשה. נעתה נבארם אחד אחד בסיעתא דשמיא.

פרק ב

בבאור מדת הזירות

הנה ענין הזירות הוא שיהיה האדם נזהר במעשיו ובמעניניו, כלומר, מתבונן ומפקח על מעשיו ודרכיו, הטובים הם אם לא, לבלתי עזוב נפשו לסכנת האבדון חס וחלילה, ולא ילך במהלך הרגלו כעור באפלה. והנה זה דבר שהשכל יחייבהו ודאי, כי אחרי שיש לאדם דעה והשכל להציל את עצמו ולברוח מאבדון נשמתו, איך יתכן שירצה להעלים עיניו מהצלתו? אין לך פחיתות והוללות רע מזה ודאי!

והעושה כן הנה הוא פחות מהבהמות ומהחיות אשר בטבעם לשמר את עצמם ועל כן יברחו וינוסו מכל מה שיראה להם היותו מזיק להם. וההולך בעולמו בלי התבוננות – אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנחל אשר סכנתו ודאי עצומה, ורעתו קרובה מהצלתו, כי אולם חסרון השמירה מפני העיון הטבעי או מפני עיון הרצוני, דהינו, סתימת העינים בבחירה וחספץ, אחד הוא.

והנה ירמיה היה מתאונן על רע בני דורו מפני היותם נגועים בנגע המדה הזאת, שהיו מעלימים עיניהם ממעשיהם בלי ששימו לב לראות מה הם, להעשות אם להעזב? ואמר עליהם (ירמיה ח, ו), "אין איש נחם על רעתו לאמר [מה עשיתי], כלה שב במרוצתם כסוס שוטף במלחמה", והינו, שהיו רודפים והולכים במרוצת הרגלם ודרכיהם מבלי שיינחו זמן לעצמם לדקדק על המעשים והדרכים ונמצא שהם נופלים ברעה בלי ראות אותה.

ואולם הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו, להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם עד שלא ישאר להם רוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים. כי יודע הוא שאלולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם, ודאי שמיד היו מתחילים להנחם ממעשיהם והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי. והרי זה מעין עצת פרעה הרשע שאמר (שמות ה, ט), "תכבד העבדה על האנשים [ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר]", שהיה מתכונן שלא להניח להם רוח כלל לבל יתנו לב או ישימו עצה נגדו, אלא היה משתדל להפריע לבם מפל התבוננות בכח התמדת העבודה הפלתי מפסקת. כן היא עצת היצר הרע ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלמד בערמימות, ואי אפשר לימלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה.

הוא מה שהנביא צווח ואומר (חגי א, ה), "שימו לבבכם על דרכיכם". ושלמה אומר בחכמתו (משלי ו, ד - ה), "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך הנצל כצבי מיד [וכצפור מיד יקוש]".

וחכמינו זכרונם לברכה אמרו (מועד קטן ה), "כל השם ארחותיו בעולם הזה, זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא". ופשוט הוא שאפלו אם יפקח האדם על עצמו, אין בכחו לנצל, אלולי הקדוש ברוך הוא עוזרו (קדושין ל:), כי היצר הרע תקיף מאד, וכמאמר הכתוב (תהלים לו, לב - לג), "צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו [כידו]", אך אם האדם מפקח על עצמו, אז הקדוש ברוך הוא עוזרו ונצול מן היצר הרע. אבל אם אינו מפקח הוא על עצמו ודאי שהקדוש ברוך הוא לא יפקח עליו, כי אם הוא אינו חס, מי יחוס עליו? והוא כענין מה שאמרו זכרונם לברכה (ברכות לג), "כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו". והוא מה שאמרו (אבות א, יד), "אם אין אני לי מי לי".

פרק ג

בבאור חלקי הזהירות

הנה הרוצה לפקח על עצמו, שמים הנה ההשקפות הצריכות לו. האחת, שיתבונן מהו הטוב האמתי שיבחר בו האדם והרע האמתי שינוס ממנו, והשניה, על המעשים אשר הוא עושה לראות אם הם מכלל הטוב או מכלל הרע. וזה בשעת מעשה ושלא בשעת מעשה. בשעת מעשה, שלא יעשה שום מעשה מבלי שישקל אותו במאזני זאת הידיעה, ושלא בשעת מעשה, שיעלה לפניו זכרון כלל מעשיו וישקל אותם כמו כן במאזני המשקל הזה לראות מה יש בם מהרע למען ידחה אותו ומה מן הטוב להתמיד בו להתחזק בו, ואם ימצא בהם מן הרע אז יתבונן ויחקר בשכלו איזה תחבולה יעשה לסור מן הרע ההוא ולטהר ממנו. ודבר זה הודיעונו חכמינו זכרונם לברכה באמנם (ערוכין ג'), "נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועכשו שנברא - יפשפש במעשיו, ואכא דאמרי, ימשמש במעשיו". ותראה ששני הלשונות הם שתי אזהרות טובות ומועילות מאד, כי הנה הפשפוש במעשים הוא לחקר על כלל המעשים ולהתבונן בו, הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו, אשר אינם הולכים על פי מצוות ה' וחקיו, כי כל אשר ימצא מאלה יבערם מן העולם, אך המשמוש הוא החקירה אפלו במעשים הטובים עצמם, לחקר ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה, או איזה חלק רע שישטורף להסירו ולבערו, והרי זה כמשמש בבגד - לבחן הטוב וחקיו, או חלש וכלוי, כן ימשמש במעשיו - לבחן תכונתם בתכלית ההבחנה עד שישאר זך ונקי.

כלל הדבר, יהיה האדם מעין על מעשיו כלם ומפקח על כל דרכיו שלא להניח לעצמו הרגל רע ומדה רעה, כל שפן עברה ופשע. והנני רואה צרך לאדם, שיהיה מדקדק ושוכל דרכיו דבר יום ביומו, כסוחרים הגדולים אשר יפלוסו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו, ויקבע עתים ושעות לזה, שלא יהיה משקלו עראי אלא בקביעות גדול, כי רב התולדה הוא. ונחמם זכרונם לברכה הורונו בפרוש צרך החשבון הזה, והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (בבא בתרא עח:), "על כן יאמרו המשלים באו חשבון", (במדבר כא, כז), "על כן יאמרו המושלים ביצרם בואו ונחשב חשבוננו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה" וכו'.

וזה כי העצה האמתית הזאת לא יוכלו לתת אותה ולא לראות אמתה אלא אותם שכבר יצאו מתחת יד יצרם ומשלו בו, כי מי שהוא עדין חבוש במאסר יצרו

אין עִינְיוֹ רוֹאוֹת הָאֱמֶת הַזֹּאת, וְאִינוּ יָכוֹל לְהַכִּירָהּ, כִּי הַיֵּצֵר מַסְמָא אֶת עִינְיוֹ מִמֶּשׁ וְהֵנָּה הוּא כְּהוֹלֵךְ בַּחֲשָׁךְ שֵׁישׁ לִפְנֵי מַכְשׁוֹלוֹת וְאִין עִינְיוֹ רוֹאוֹת אוֹתָם, וְהוּא מֵה שֶׁאָמְרוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָהּ (בבא מציעא פג:), "תַּשֵּׁת חֲשָׁךְ וְיִהְיֶה לַיְלָה" (תהלים קד, כ) - זֶה הָעוֹלָם הַזֶּה שְׂדוּמָה לַלַּיְלָה. וְהֵבֵן כְּמָה נִפְלָא הַמֶּאֱמָר הָאֱמֶתִי הַזֶּה לְמִי שֶׁמַּעֲמִיק לְהִבִּין בּוֹ.

כִּי הֵנָּה חֲשָׁךְ הַלַּיְלָה - שְׁנֵי מִינֵי טַעֲיוֹת אֲפָשָׁר לוֹ שִׁיגְרוֹם לַעֲיֵן הָאָדָם, אוֹ יִכְסֶּה אֶת הָעֵיִן עַד שֶׁלֹּא יֵרָאֶה מֵה שֶׁלִּפְנֵיו כָּלֵל, אוֹ שִׁטְעָה אוֹתוֹ עַד שֶׁיִּרְאֶה לוֹ עֲמוּד כָּאֵלוֹ הוּא אָדָם וְאָדָם כָּאֵלוֹ הוּא עֲמוּד. כֵּן חֲמִרְיוֹת וְגִשְׁמִיּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה הֵנָּה הוּא חֲשָׁךְ הַלַּיְלָה לַעֲיֵן הַשֶּׁכֶּל וְגוֹרָם לוֹ שְׁתֵּי טַעֲיוֹת. הָאֶחָת, אִינוּ מְנִיחַ לוֹ שִׁירְאָה הַמַּכְשׁוֹלוֹת שֶׁבְּדַרְכֵי הָעוֹלָם וְנִמְצָאִים הַפְּתָאִים הוֹלְכִים לְבִטָּח וְנוֹפְלִים וְאוֹבְדִים מִבְּלִי שֶׁהִגִּיעַם פֶּתַח תַּחֲלָה, וְהוּא מֵה שֶׁאָמַר הַכְּתוּב (משלי ד, יט), "דֶּרֶךְ רָשָׁעִים כְּאִפְלָה לֹא יָדְעוּ בְּמָה יִכְשָׁלוּ", וְאוֹמֵר (שם כב, ג), "עֲרוּם רָאָה רָעָה וְנִסְתָּר וּפְתִיִּים עָבְרוּ וְנִעְנָשׁוּ", וְאוֹמֵר (שם יד, טז), "וְכִסִּיל מִתְעַבֵּר וּבֹטָח", כִּי לְבָם בְּרִיא לָהֶם כָּאוֹלָם וְנוֹפְלִים טָרָם יָדְעוּ מִהַמַּכְשׁוֹל כָּלֵל. וְהַטְעָנוֹת הַשְּׁנִי, וְהוּא קָשָׁה מִן הָרֵאשׁוֹן, הוּא, שֶׁמִּטְעָה רְאִיתָם עַד שֶׁרוֹאִים הָרַע כָּאֵלוֹ הוּא מִמֶּשׁ טוֹב, וְהַטּוֹב כָּאֵלוֹ הוּא רַע, וּמִתּוֹךְ כֵּךְ מִתְחַזְקִים וּמִתְחַזְקִים מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים, כִּי אִין דִּי שְׁחִסְרָה מֵהֶם רְאִית הָאֱמֶת לְרֹאוֹת הָרַעָה אֲשֶׁר נִגַּד פְּנִיָּהֶם, אֲלֵא שֶׁנִּרְאָה לָהֶם לְמַצָּא רְאִיוֹת גְּדוּלוֹת וְנִסְיוֹנוֹת מוֹכִיחִים לְסִבְרוֹתֵיהֶם הָרָעוֹת וּלְדַעוֹתֵיהֶם הַכּוֹזְבוֹת, וְזֹאת הִיא הָרַעָה הַגְּדוּלָה הַמְּלַפֶּפֶתָם וּמִבְּיָאתָם אֶל בָּאָר שְׁחַת. וְהוּא מֵה שֶׁאָמַר הַכְּתוּב (ישעיה ו, י), "הַשֶּׁמֶן לֵב הָעָם הַזֶּה וְאֲזַנְיוֹ הַכֶּבֶד וְעִינְיוֹ הַשֶּׁעַ פֶּן" וְגו', וְכֵן זֶה מִפְּנֵי הַיּוֹתָם תַּחַת הַחֲשָׁךְ וּכְבוּשִׁים הֵמָּה תַּחַת מַמְשַׁלְת יֵצֶרָם.

אֲךָ אוֹתָם שֶׁכָּבַר יֵצְאוּ מִן הַמֶּאֱסָר הַזֶּה, הֵם רוֹאִים הָאֱמֶת לְאֱמֶתוֹ וִיכוֹלִים לִיַּעַן שֶׁאֵר בְּנֵי אָדָם עָלְיוֹ. הֵא, לְמָה זֶה דּוּמָה? לְגַן הַמְּבוֹכָה, הוּא הֵגֶן הַנְּטוּעַ לְצִחוֹק הַיְדוּעַ אֲצֵל הַשָּׂרִים, שֶׁהִנְטִיעוֹת עֲשׂוּיֹת כְּתָלִים כְּתָלִים, וּבִינֵיהֶם שְׂבִילִים רַבִּים נְבוֹכִים וּמַעֲרָבִים - כֻּלָּם דּוּמִים זֶה לָזֶה, וְהַתְּכָלִית בָּם הוּא לְהִגִּיעַ אֶל הָאֲכַסְדָּרָה אַחַת שֶׁבְּאֲמָצֵעַם, וְאִמָּנָם הַשְּׂבִילִים הָאֵלֶּה מֵהֶם יִשָּׁרִים וּמִגִּיעִים בְּאֱמֶת אֶל הָאֲכַסְדָּרָה, וּמֵהֶם מִשְׁגִּים אֶת הָאָדָם וּמְרַחֲקִים אוֹתוֹ מִמֶּנָּה, וְאִמָּנָם הַהוֹלֵךְ בֵּין הַשְּׂבִילִים, הוּא לֹא יוֹכֵל לְרֹאוֹת וּלְדַעַת כָּלֵל אִם הוּא בְּשִׁבִּיל הָאֱמֶתִי אוֹ בְּכוֹזֵב, כִּי כֻּלָּם שְׂוִים וְאִין הַפְּרָשׁ בִּינֵיהֶם לַעֲיֵן הָרוֹאֶה אוֹתָם, אִם לֹא שִׁידַע הַדֶּרֶךְ בְּבִקְיָאוֹת וּבִטְעִינוֹת עֵין שֶׁכָּבַר נִכְנָס בָּם וְהִגִּיעַ אֶל הַתְּכָלִית, שֶׁהוּא הָאֲכַסְדָּרָה. וְהֵנָּה הָעוֹמֵד כָּבֵר עַל

האכסדרה הוא רואה כל הדרך כל פניו ומבחין בין האמיתיים והכוזבים, והוא יכול להזהיר את ההולכים בם, לומר, "זה הדרך לכו בו!" והנה מי שירצה להאמין לו - יגיע למקום המיעד, ומי שלא ירצה להאמין וירצה ללכת אחר עיניו - ודאי שישאר אוכד ולא יגיע אליו. כן הדבר הזה, מי שעדין לא משל ביצרו, הוא בתוך השבילים - לא יוכל להבחין ביניהם, אך המושלים ביצורם, שכבר הגיעו אל האכסדרה וכבר יצאו מן השבילים וראו כל הדרך לעיניהם בברור, הם יכולים לייעץ למי שירצה לשמע, ואליהם צריכים אנו להאמין. ואמנם מה היא העצה שהם נותנים לנו, "בואו חשבון" - "בואו ונחשב חשבוננו של עולם"! כי כבר הם נסו וראו וידעו שזה לבדו הוא הדרך האמיתי להגיע האדם אל הטובה אשר הוא מבקש ולא זולת זה.

כללו של דבר, צריך האדם להיות מתבונן בשכלו תמיד בכל זמן, ובזמן קבוע לו בהתבודדו - מהו הדרך האמיתי לפי חק התורה שהאדם צריך לילך בו, ואחר כך יבוא להתבונן על מעשיו אם הם על הדרך הזה אם לא, כי על ידי זה ודאי שיהיה לו נקל לטהר מכל רע ולישר כל דרכיו, וכמו שהכתוב אומר (משלי ד, כו). "פֶּלֶס מַעְגַּל רִגְלָךָ וְכָל דַּרְכֶּיךָ יִכְנוּ" ואומר (איכה ג, מ). "נִחַפְּשָׁה דַרְכֵינוּ וְנַחֲקֹרָה וְנִשְׁוֹכָה עַד ה'".

פרק ד

בדרך קניית הזהירות

הנה מה שמביא את האדם [על דרך כלל] אל הזהירות, הוא למוד התורה. והוא מה שאמר רבי פנחס בתחלת הברייתא (עבודה זרה כ:), "תורה מביאה לידי זהירות". אמנם על דרך פרט, המביא לזה, הוא ההתבוננות על חמור העבודה אשר חייב בה האדם, ועמק הדין עליה. ויצא לו זה מן העיון במעשים הכתובים בספרי הקדש ומן הלמוד במאמרי החכמים וזכרונם לברכה המעוררים על זה.

והנה יש בהתבוננות הזה הערות הערות בהדרגה, לשלמי הדעת ולפחותים מהם, ולכלל ההמון כלו. לשלמי הדעת - תהיה להם ההערה במה שיתברר להם כי רק השלמות הוא הדבר הראוי שיחמד מהם ולא זולת זה. ושאיין רע גדול מחסרון השלמות וההרחקה ממנו. כי הנה אחר שיתבאר זה אצלם, ויתבאר להם כמו כן היות האמצעים אליו, המעשים הטובים והמדות הטובות, ודאי הוא שלא יתמצו מעולם להמעיט באלה האמצעים או להקל בהם, כי כבר נתבאר אצלם שאם

אֲמָצְעִים אֵלֶּה יִמְעָטוּ לָהֶם, אוֹ אִם הָאֲמָצְעִים יִהְיוּ חֲלָשִׁים וְלֹא בְּכָל הַחֶזֶק הַמְצָטָרֶךְ בָּהֶם, הִנֵּה לֹא יִשְׁיגוּ בָּהֶם שְׁלֵמוֹת אֲמָתִי אֲלֹא יִגְרַע מֵהֶם כְּפִי מִה שְׁגָרְעוּ הֵם בַּהֲשָׁתָדְלוּתָם, וְנִמְצָאִים חֲסָרֵי הַשְׁלֵמוֹת, מִה שֶׁהוּא לָהֶם צָרָה גְדוֹלָה וְרָעָה רַבָּה. עַל כֵּן לֹא יִבְחָרוּ אֲלֹא לַהֲרִבּוֹת בָּהֶם וּלְהַחֲמִיר בְּכָל תְּנָאִיָּהֶם וְלֹא יִנּוּחוּ וְלֹא יִשְׁקָטוּ מִדְּאָגָה מְדַבֵּר, פֶּן יִחְסֹר מֵהֶם מִה שִׁיגִיעַ אוֹתָם אֶל הַשְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר הֵם חֲפָצִים. וְהוּא מִה שֶׁאָמַר שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם (מְשָׁלִי כח, יד), "אֲשֶׁרִי אָדָם מִפֶּחַד תָּמִיד", וּפָרְשׁוּ זְכֵרֹנָם לְבִרְכָּה (בְּרֻכּוֹת ס), "הֵהוּא בְּדַבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב".

וְהִנֵּה סוּף זֹאת הַמַּדְרָגָה הִיא הַנִּקְרָאת "יִרְאֵת חֲטָא", שֶׁהִיא מִן הַמְשַׁבְּחוֹת שֶׁבַּמַּדְרָגוֹת וְהוּא שִׁיָּהִיָּה הָאָדָם יֵרָא תָּמִיד וְדוֹאג פֶּן יִמָּצֵא בִּידוֹ אֵיזָה שְׁמֵץ חֲטָא שִׁיעֲכָבְהוּ מִן הַשְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר הוּא חַיִּב לְהַשְׁתַּדֵּל בְּעִבּוּרוֹ. וְעַל זֶה אָמְרוּ זְכֵרֹנָם לְבִרְכָּה (בבא בתרא עה.), עַל דֶּרֶךְ הַמָּשָׁל, "מִלְּמַד שְׁכָל אֶחָד נִכְוָה מִחֻפְתּוֹ שֶׁל חֲבֵירוֹ". כִּי אֵין זֶה מִטַּעַם הַקְּנָאָה, אֲשֶׁר תִּפֹּל רַק בְּחֲסָרֵי הַדַּעַת, כְּמוֹ שֶׁאֲכַתֵּב עוֹד בְּסִיעֵתָא דְשִׁמְיָא, אֲלֹא מִפְּנֵי רֵאוּתוֹ עֲצָמוֹ חֲסֹר מִן הַשְׁלֵמוֹת מַדְרָגָה שֶׁהִיא יָכוֹל לְהַשִּׁיגָהּ כְּמוֹ שֶׁהַשִּׁיגָה חֲבֵירוֹ. וְהִנֵּה עַל פִּי הַהִתְבּוֹנְנוֹת הַזֶּה וְדַאי שֶׁלֹּא יִמְנַע הַשְּׁלֵם בְּדַעְתּוֹ לִהְיוֹת זֶהִיר בַּמַּעֲשִׂי.

אֲךָ לִפְחוּתִים מֵאֵלֶּה תִּהְיֶה הַהֶעֱרָה לְפִי הַבְּחִינָתָם, וְהוּא לְפִי עֲנִיִּן הַכְּבוֹד אֲשֶׁר הֵם מִתְּאוּמִּים לוֹ, וְזֶה, כִּי זֶה פָּשׁוּט אֲצֵל כָּל בַּעַל דַּעַת שֶׁאֵין הַמַּדְרָגוֹת מִתְחַלְקוֹת בְּעוֹלָם הָאֲמָתִי שֶׁהוּא הָעוֹלָם הַבָּא אֲלֹא לְפִי הַמַּעֲשִׂים וְשֶׁלֹּא יִתְרוֹמֵם שֵׁם אֲלֹא מִי שֶׁהוּא רַב הַמַּעֲשִׂים מִחֲבֵירוֹ, וְאֲשֶׁר הוּא מַעֲט הַמַּעֲשִׂים הוּא יִהְיֶה הַשְּׁפָל, אִם כֵּן אִפּוּא, אֵיךְ יוֹכֵל הָאָדָם לְהַעֲלִים עֵינָיו מִמַּעֲשָׂיו אוֹ לְמַעַט הַשְׁתַּדְּלוּתוֹ בָּזֶה, אִם אַחֵר כֶּךָ וְדַאי יִצָּר לוֹ בְּזֶמֶן שֶׁלֹּא יוֹכֵל לְתַקֵּן אֶת אֲשֶׁר עָוְתוֹ.

וְהִנֵּה יֵשׁ מִהַפְתָּאִים הַמְּבַקְשִׁים רַק לְהַקֵּל מַעֲלִיָּהֶם שִׁיאֲמָרוּ, לְמָה נִיגַע עֲצָמִנוּ בְּכָל כֶּךָ חֲסִידוֹת וּפְרִישׁוֹת? הֲלֹא דִי לָנוּ שֶׁלֹּא נִהְיֶה מִהַרְשָׁעִים הַנְּדוֹנִים בְּגִיָּהֵם, אֲנַחְנוּ לֹא נִדְחַק עֲצָמִנוּ לְכַנֵּס בְּגֵן עֵדֶן - לְפָנַי וּלְפָנֶיךָ, אִם לֹא יִהְיֶה לָנוּ חֶלֶק גְּדוֹל יִהְיֶה לָנוּ חֶלֶק קָטָן, אָנוּ דִי לָנוּ בָּזֶה וְלֹא נִכְבֵּיד עַל מִשְׁאֲנוּ בְּעִבּוּר זֹאת. אֲמָנָם שֶׁאֵלֶּה אַחַת נִשְׁאָל מֵהֶם, הֵיוּכְלוּ כָּל כֶּךָ עַל נִקְלָה לְסַבֵּל בְּעוֹלָם הַזֶּה, הַחוּלָף, לְרֵאוּת אֶחָד מִחֲבֵרֵיהֶם מְכַבֵּד וּמִנְשֵׂא יוֹתֵר מֵהֶם וּמוֹשֵׁל עֲלֵיהֶם, וְכָל שְׂכֵן אֶחָד מִעַבְדֵיהֶם אוֹ מִן הָעֲנִיִּים הַנִּבְזִים וְשְׁפָלִים בְּעִינֵיהֶם, וְלֹא יִצְטָעְרוּ וְלֹא יִהְיֶה דָמָם רוֹתַח בְּקִרְבָּם? לֹא, וְדַאי! כִּי הִנֵּה עֵינֵינוּ הֵרֵאוּת כָּל עַמֵּל הָאָדָם לְהַנְשֵׂא עַל כָּל מִי שִׁיוֹכֵל וְלָשִׁים

מקומו בין הרמים יותר, כי היא קנאת איש מרעהו, ואם יראה חברו מתרומם והוא נשאר שפל, ודאי שמה שיסבל הוא מה שיכרח לסבלו, כי לא יוכל למנע ולכבו יתעשש בקרבו. מעתה, אם כך קשה עליהם להיות שפלים מזולתם במעלות המדמות והכוזבות, שאין השפלות בם אלא לפנים, ולא ההנשא אלא שוא ושקר, איך יוכלו לסבל שיראו עצמם שפלים יותר מאותם האנשים עצמם אשר הם עתה שפלים מהם? וזה במקום המעלה האמתית והיקר הנצחי, שאף על פי שעכשו אין מכירים אותו ואת ערכו, על כן לא יחושו אליו – אבל בזמנו ודאי שיכירוהו לאמתו לצערם ולבשתם, ודאי שלא יהיה להם זה אלא צער גדול ונצחי.

הרי לך, שאין הסבלנות הזו אשר הם דורשים לעצמם להקל מהם חמר העבודה, אלא פתוי כוזב שמפתה יצרם אותם, ולא דבר אמת כלל. וכבר לא היה מקום לפתוי זה להם לולי היו רואים אמתת הענין, אבל לפי שאין מבקשים אותו, והולכים ושוגים לרצונם, הנה לא יוסר מהם פתוים עד הזמן אשר לא יועיל להם, כי לא יהיה עוד בידם לתקן את אשר שחתו. והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ט, ט), "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת [וחכמה] בשאול אשר אתה הלך שמה", והינו, כי מה שאין האדם עושה עד שהפח מסור בידו מבוראו, הוא הפח הבחירי המסור לו כל ימי חייו, שהוא בהם בחירי ומצוה לעשות, הנה לא יוכל לעשותו עוד בקבר ובשאול, שאין הפח הזה עוד בידו, כי מי שלא הרבה מעשים טובים בחייו, אי אפשר לעשותם אחרי כן. ומי שלא חשב חשבון מעשיו, לא יהיה לו זמן לחשבו אז. ומי שלא התחכם בעולם הזה, לא יתחכם בקבר, וזהו שאמר (שם), "כי אין מעשה וחשבון ודעת [וחכמה] בשאול אשר אתה הולך שמה".

אף ההערה לכל ההמון, הנה הוא בענין השכר וענש עצמם, בראות עמק הדין עד היכן מגיע, אשר באמת ראוי להזדעזע ולהתחרד תמיד, כי מי יעמד ביום הדין, ומי יצדק לפני בוראו באשר השקפתו מדקדקת על כל דבר קטן או גדול. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (חגיגה ה:), "ומגיד לאדם מה שחוו" (עמוס ד, יג). – "אפלו שיתחזה קלה שבין איש לאשתו מגידין לו לאדם בשעת הדין". עוד אמרו (יבמות קכא:), "וסביביו נשערה מאד" – "מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם חסידיו כחוט השערה".

אברהם הוא אברהם האהוב לקונו, עד שהפתוב אמר עליו (ישעיה מא, ח), "אברהם

אֶהְיֶה, לֹא פָלַט מִן הַדִּין מִפְּנֵי דְבָרִים קָלִים שְׁלֹא דִקְדַּק בָּהֶם, עַל שְׁאָמַר (בראשית טו, ח) "בְּמָה אֲדַע [כִּי אֲרֻשְׁנָה]" אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא (שם יג), "חַיִּיךָ, יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֶךָ [בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם]", וְעַל שְׁכַרְת בְּרִית עִם אַבְימֶלֶךְ בְּלֹא צוּוּי שֶׁל מָקוֹם, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא "חַיִּיךָ, שְׁאֵנִי מִשְׁהָה בְּשִׁמְחַת בְּנִיךָ שִׁבְעָה דוֹרוֹת" (בראשית רבה נד, ד).

יַעֲקֹב, עַל שְׁחָרָה אָפּוּ בְּרַחֵל, שְׁאָמְרָה לוֹ (בראשית ל, א) "הֲבָה לִי בָנִים", אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה עא, ז) זֶה לְשׁוֹנוֹ, "אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, כִּךְ עוֹנִים אֶת הַמַּעֲוִקוֹת? חַיִּיךָ שְׁכַנִּיךָ עוֹמְדִים לִפְנֵי בְּנָה". וּלְפִי שְׁנַתֵּן אֶת דִּינָה בַּתְּבָה כְּדִי שְׁלֹא יִקְחָנָה עֶשׂוֹ, אֵף עַל פִּי שְׁכַנְתּוֹ הִיטָה וְדָאִי לְטוֹבָה, אֵף לְפִי שְׁמַנַּע חֶסֶד מֵאֲחִיו, אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה עו, ט), "אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, "לִמָּס מִרְעָהוּ חֶסֶד" (איוב ו, יד), לֹא בִקְשָׁת לְהַשִּׁיאוֹהָ לְמַהוּל הָרִי הִיא נִשְׁאֵת לְעָרֵל. לֹא בִקְשָׁת לְהַשִּׁיאוֹהָ דֶּרֶךְ הַתֵּר הָרִי הִיא נִשְׁאֵת דֶּרֶךְ אֲסוּר".

יוֹסֵף, לְפִי שְׁאָמַר לְשׁוֹר הַמִּשְׁקִים (בראשית מ, יד) "כִּי אִם זָכַרְתִּי אֶתְךָ" נִתּוּסְפוּ לוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים, כְּמֵאמָרָם זְכָרוֹנָם לְבִרְכָּה (בראשית רבה פט, ג), יוֹסֵף עֲצָמוֹ עַל שְׁחַנַּט אֶת אָבִיו בְּלִי רְשׁוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם אוֹ לְפִי שְׁשַׁמַּע, "עֲבַדְךָ אָבִינוּ" וְשִׁתַּק, לְמַר כְּדָאִית לֵה וּלְמַר כְּדָאִית לֵה, מִת לִפְנֵי אֲחִיו (בראשית רבה ק, ג).

דָּוִד, לְפִי שְׁקָרָא לְדַבְרֵי תוֹרָה, "זְמִירוֹת", נַעֲנֵשׁ שְׁנִכְשֵׁל בְּדַבָּר עֲזָה וְנִתְעַרְבְּבָה שְׁמִחָתוֹ (סוּטָה לה.), מִיכָל, לְפִי שְׁהוֹכִיחָה אֶת דָּוִד בְּמָה שְׁרָקָד בַּחוּץ לִפְנֵי הָאָרוֹן, נַעֲנֵשָׁה שְׁלֹא הָיָה לָהּ וְלָד אֱלָא בְּמוֹתָה (שְׁמוּאֵל ב ו, כ), חֲזָקִיהוּ, לְפִי שְׁהִרְאָה אֶל שְׂרִי מֶלֶךְ בְּכָל אֶת בֵּית נְכוֹתוֹ, נִגְזֹר עַל בְּנָיו לְהִיּוֹת סְרִיסִים בְּהִיכָל מֶלֶךְ בְּכָל (מַלְכִים ב כ, יד). וְרַבִּים כְּאֵלֶּה מְאֹד.

וּבַפֶּרֶק (אֵין דוֹרְשִׁין) [הַכֹּל חַיִּבִּין] (סְנֵהדְרִין ז, א), אָמְרוּ, "רַבֵּן [יִחוּנָן] כִּד הָוָה מְטִי לְהָאִי קָרָא הָוָה בְּכִי, "וְקִרְבַּתִּי אֲלֵיכֶם לְמִשְׁפָּט וְהִיִּיתִי עַד מְמַהֵר [בְּמִכְשָׁפִים וּבְמִנְאָפִים וּבְנִשְׁבָּעִים לְשָׁקֵר וּבְעִשְׂקֵי שָׂכָר שָׂכִיר אֲלֻמָּנָה וְיִתּוֹם וּמִטִּי גֵר]" (מִלָּאכִי ג, ה), עֲבָד שְׁשׁוּקָלִים עָלָיו קָלוֹת כַּחַמּוּרוֹת, תִּקְנָה יֵשׁ לוֹ? "וּבּוֹדָאִי שְׁאֵין כּוֹנֵת הַמֵּאמָר שִׁיְהִיָּה הָעֲנֵשׁ עַל שְׁתִּיחָן אַחַד, כִּי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֵינוֹ מְשַׁלֵּם אֱלָא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. אֲמָנָם הָעֲנִין הוּא, שְׁלַעֲנִין מִשְׁקָל הַמַּעֲשִׂים כִּךְ עוֹלוֹת בַּכֶּף הַקְּלוֹת כְּמוֹ הַחַמּוּרוֹת, כִּי לֹא יִשְׁכִּיחוּ הַחַמּוּרוֹת אֶת הַקְּלוֹת, וְלֹא יַעֲלִים הַדִּין עֵינּוֹ מֵהֶם כָּלֵל, כְּאֲשֶׁר לֹא יַעֲלִים מִהַחַמּוּרוֹת, אֱלָא עַל כָּלֵם יִשְׁגִּיחַ וּיִפְקַח בְּהַשְׁוָאָה אַחַת לְדוֹן כָּל אַחַד מֵהֶם

וּלְהַעֲנִישׁ אַחֵר כִּךְ עַל כָּל אֶחָד כְּפִי מֶה שֶׁהוּא, וְהוּא מֶה שֶׁשְּׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ עָלָיו
הַשְּׁלוֹם אוֹמֵר (קהלת יב, יד), "כִּי אֵת כָּל מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים יָבִיא בְּמִשְׁפָּט" וגו'. כִּי כְּאִשֶּׁר
אֵין הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְנִיחַ מִלְשִׁכְתּוֹ כָּל מַעֲשֵׂה טוֹב קָטָן כְּמוֹת שֶׁהוּא, כֵּן לֹא יִנִּיחַ
מִלְשִׁפְט וְלִהְיוֹכִיחַ כָּל מַעֲשֵׂה רַע קָטָן כְּמוֹת שֶׁהוּא, וְלִהְיוֹצִיא מִלֵּב הָרוֹצִים לְהִתְפַּתּוֹת
וּלְחֹשֶׁב שֶׁלֹּא יַעֲלֶה הָאָדוֹן בְּרוּךְ הוּא בְּדִינָיו הַדְּבָרִים הַקְּלִים וְלֹא יִקַּח חֶשְׁבוֹן
עֲלֵיהֶם, אֲלֹא כָּלֵל הוּא (בבא קמא נ.), "כָּל הָאוֹמֵר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְתָרַן הוּא, יוֹתָרוֹ
מֵעוֹהֵי". וְכֵן אָמְרוּ (חגיגה טז.), "אִם אוֹמֵר לָךְ יֵצֵר הָרַע, חֲטָא וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מוֹחֵל
לָךְ, אֵל תִּשְׁמַע לוֹ".

וְזֶה דְּבַר פָּשוּט וּמִבְרָר, כִּי הֵנָּה אֵל אֲמֵת ה', וְהוּא מֶה שֶׁאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו
הַשְּׁלוֹם (דברים לב, ד), "הַצּוֹר תָּמִים פָּעָלוֹ, כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עוֹל"
וגו', כִּי כִּיּוֹן שֶׁהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא רוֹצֶה בְּמִשְׁפָּט הֵנָּה כִּךְ הוּא עוֹבֵר עַל הַמִּשְׁפָּט
הַעֲלָם אֵת הָעֵין מִן הַזְכוּת כְּמוֹ מִן הַחוּבָה, עַל כֵּן אִם מִשְׁפָּט הוּא רוֹצֶה, צָרִיךְ שִׁיתֵּן
לְכָל אִישׁ כְּדִרְכָּיו וּכְפָרִי מַעֲלָלָיו בְּתַכְלִית הַדְּקִדּוּק בֵּין לְטוֹב בֵּין לְמוֹטֵב, וְהֵינּוּ,
"אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עוֹל צָדִיק וְיֵשֶׁר הוּא", שֶׁפָּרְשׁוּ זְכָרוֹנָם לְבִרְכָּה, "לְצַדִּיקִים
וּלְרַשְׁעִים", כִּי כִּךְ הִיא הַמִּדָּה, וְעַל הַכֹּל הוּא דָן וְעַל כָּל חֲטָא הוּא מַעֲנִישׁ וְאֵין
לְהַמְלִיט.

וְאִם תֹּאמַר, אִם כֵּן מִדַּת הַרְחָמִים לָמָּה הִיא עוֹמֶדֶת, כִּיּוֹן שֶׁעַל כָּל פָּנִים צָרִיךְ לְדַקְדֵּק
בְּדִין עַל כָּל דְּבַר? הַתְּשׁוּבָה, וְדַאי מִדַּת הַרְחָמִים הִיא קִיוְמוֹ שֶׁל עוֹלָם, שֶׁלֹּא הִיָּה
עוֹמֵד זוּלָתוֹ כָּלֵל וּכְלָל, וְאַף עַל פִּי כֵּן אֵין מִדַּת הַדִּין לוֹקָה, וְזֶה – כִּי לְפִי שׁוֹרֵת הַדִּין
מִמֶּשׁ הִיָּה רְאוּי שֶׁהַחוּטָא יַעֲנִשׁ מִיד תַּכְף לְחֲטָאוֹ בְּלִי הַמִּתְנָה כָּלֵל, וְגַם שֶׁהַעֲנִשׁ
עֲצָמוֹ יִהְיֶה בְּחֶרֶן אֵף כְּרְאוּי לְמִי שֶׁמִּמֶּרָה פִּי הַבוֹרָא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ, וְשֶׁלֹּא יִהְיֶה תַקוֹן
לְחֲטָא כָּלֵל, כִּי הֵנָּה בְּאֲמֵת אֵיךְ יִתְקַן הָאָדָם אֵת אֲשֶׁר עוֹת וְהַחֲטָא כְּבֵר נַעֲשֶׂה? הֲרִי
שֶׁרָצַח הָאָדָם אֵת חֲבֵרוֹ, הֲרִי שִׁנְאָף, אֵיךְ יוֹכֵל לְתַקֵּן הַדְּבַר הַזֶּה? הַיּוֹכֵל לְהִסְיֵר
הַמַּעֲשֵׂה הָעָשׂוּי מִן הַמִּצִּיאוֹת?

אָמְנָם, מִדַּת הַרְחָמִים הִיא הַנוֹתֶנֶת הַפֶּךְ הַשְּׁלִשָּׁה דְּבָרִים שֶׁזְכָּרְנוּ, דִּהְיִנּוּ, שִׁיתֵּן זְמַן
לְחוּטָא וְלֹא יִכְחַד מִן הָאָרֶץ מִיד כְּשִׁחְטָא, וְשֶׁהַעֲנִשׁ עֲצָמוֹ לֹא יִהְיֶה עַד לְכֻלָּה,
וְשֶׁהַתְּשׁוּבָה תִּתֵּן לְחוּטָאִים בְּחֶסֶד גָּמוֹר, שֶׁתִּחְשַׁב עֲקִירַת הָרָצוֹן כְּעֲקִירַת הַמַּעֲשֵׂה,
דִּהְיִנּוּ, שֶׁבְּהִיּוֹת הַשֵּׁב מְפִיר אֵת חֲטָאוֹ וּמוֹדָה בּוֹ, וּמִתְבּוֹנֵן עַל רָעָתוֹ וְשֵׁב וּמִתְחַרֵּט
עָלָיו חֲרָטָה גְּמוּרָה דִּמְעָקְרָא כְּחֶרֶט הַנֶּגֶד מִמֶּשׁ, שֶׁהוּא מִתְנַחֵם לְגַמְרִי וְהִיָּה חֶפֶץ

ומשתוקק שמעולם לא נעשה הדבר ההוא ומצטער בלבו צער חזק על שכבר נעשה הדבר, ועוזב אותו להבא ובורח ממנו, הנה עקירת הדבר מרצונו יחשב לו כעקירת הנדר ומתכפר לו. והוא מה שאמר הכתוב (ישעיה ו, ז), "וְסָר עֲוֹנְךָ וְחַטְאֲתֶךָ תִּכָּפֵּר", שהעון סר ממנו מהמציאות ונעקר במה שעכשו מצטער ומתנחם על מה שהיה למפרע. וזה חסד ודאי שאינו משורת הדין, אך על כל פנים הנה הוא חסד שאינו מכחיש הדין לגמרי, שהרי יש צד לתלות בו, שתחת הרצון שנתרצה בחטא וההנאה שנהנה ממנו בא עתה הנחמה והצער, וכן אריכות הזמן איננו ותרון על החטא, אלא סבלנות קצת לפתח לו פתח תקון, וכן שאר כל דרכי חסד, כענין (סנהדרין קד.), "בְּרָא מִזֶּכֶה אָבָא", או, "מִקְצַת נֶפֶשׁ כָּל הַנֶּפֶשׁ" (קהלת רבה ז, כז), המזכרים בדברי חכמים, ודרכי חסד הם לקבל את המועט כמרבח, אך לא מתנגדים ומכחישים ממש מדת הדין, כי כבר יש בהם טעם הגון להחשיב אותם. אך שיותרו עברות בלא כלום או שלא ישגח עליהם, זה היה נגד הדין לגמרי, כי כבר לא היה משפט ודין אמתי בדברים, על כן זה אי אפשר למצא כלל. ואם אחד מן הדרכים שזכרנו לא ימצא לחוטא למלט, ודאי שמדת הדין לא תשוב ריקם, וכן אמרו חז"ל (בראשית רבה טז), "מֵאֲרִיךְ אִפֶּה וְגַבִּי דִּילָה".

נמצא שאין לאדם הרוצה לפקח עיניו פתוי שיוכל להתפתות בו לבלתי הזהר במעשיו תכלית הזהירות ולדקדק בהם תכלית הדקדוק. הן כל אלה השקפות שישקוף עליהן האדם ויקנה בהם מדת הזהירות ודאי אם בעל נפש הוא.

פרק ה

בבאור מפסידי הזהירות והתרחקה מהם

הנה מפסידי המדה הזאת ומרחיקיה הם שלשה. האחד, הוא הטפול והטרדה העולמית, השני, השחוק והלצון, השלישי, התבירה הרעה. ונדבר בהם אחד לאחד.

הנה הטפול והטרדה כבר דברנו מהם למעלה, כי בהיות האדם טרוד בעניני עולמו, הנה מחשבותיו אסורות בזקי המשא אשר עליהם, ואי אפשר להם לתת לב אל המעשה. והחכמים עליהם השלום בראותם זה אמרו (אבות ד, ט), "הָיוּ מִמַּעַט בְּעֵסֶק, וְעֵסֶק בְּתוֹרָה". כי הנה העסק מכרח הוא לאדם לצורך פרנסתו, אך רבוי העסק אינו מכרח שיהיה כל כך גדול עד שלא יניח לו מקום אל עבודתו, על כן

נצטוינו לקבע עתים לתורה. וכבר זכרנו שהיא המצטרכת יותר לאדם לשיגיע אל הזהירות, וכמאמר רבי פנחס, "תורה מביאה לידי זהירות". וזולתה לא יגיע אליו כלל, והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (שם ב, ה), "ולא עם הארץ חסיד".

וזה כי הבורא יתברך שמו שברא היצר רע באדם הוא שברא התורה תכלין לו, וכמו שאמרו (קדושין ל:), "בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תכלין". והנה פשוט הוא, שאם הבורא לא ברא למכה זו אלא רפואה זו, אי אפשר בשום פנים שירפא האדם מזאת המכה בלתי זאת הרפואה, ומי שיחשב לנצל זולתה, אינו אלא טועה ויראה טעותו לבסוף – כשימות בחטאו. כי הנה היצר הרע באמת חזק הוא באדם מאד, ומבלי ידיעתו של האדם הולך הוא ומתגבר בו ושולט עליו. ואם יעשה כל התחבולות שבעולם ולא יקח הרפואה שנבראת לו, שהיא התורה, כמו שכתבתי, לא ידע ולא ירגיש בתגברת חליו אלא כשימות בחטאו ותאבד נשמתו. הא למה זה דומה? לחולה שדרש ברופאים והכירו חליו ואמרו לו שיקח סם מה. והוא מבלתי שתקדם לו ידיעה במלאכת הרפואה, יניח הסם שהוא ויקח מה שיעלה במחשבתו מן הסמים – הלא ימות החולה ההוא ודאי! כן הדבר הזה, כי אין מי שמכיר בחלי היצר רע ובכחו המטבע בו, אלא בוראו שבראו, והוא הזהירנו שהרפואה לו היא התורה, מי אפוא יניחה ויקח מה שיקח זולתה ויחיה? ודאי שחשף החמירות ילך ויגבר עליו מדרגה אחר מדרגה והוא לא יבין, עד שימצא שקוע ברעה ורחוק מן האמת הרחק גדול, שאפלו הרהורי דברים לא יעלו על לבו לבקש האמת. אף אם הוא עוסק בתורה, בראותו דרכיה, צווייה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שביאהו אל הדרך הטוב. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (פתיחת דאיה רבתי), "הלואי אותי עזבו ותורת שמי, שהמאור שבה מחזירן למוטב".

והנה בכלל זה גם כן קביעות העתים אל חשבון המעשה ותקונו, כמו שכתבתי למעלה, ומלבד כל זה, כל מה שישאר לו פנאי מעסקיו, אם חכם הוא, ודאי שלא יאבדהו, אלא יאחז בו מיד ולא ירפהו לעסק בו בעסק נפשו ותקון עבודתו. וזה המפסיד אף על פי שהוא היותר כללי, הנה הוא היותר קל למי שרוצה למלט, שימלט ממנו.

אף השני הנה הוא קשה מאד, והוא השחוק והלצון, כי מי שטובע בם הוא כמי שטובע בים הגדול, שקשה מאד להמלט ממנו, כי הנה השחוק הוא מאבד את לב

הָאָדָם, עַד שֶׁכָּבַר אֵין הַטַּעַם וְהַדְּעָה מוֹשְׁלֵת בּוֹ, וְהָרִי הוּא כְּשָׂכּוֹר אוֹ שׁוֹטָה, אֲשֶׁר אֵי אֶפְשָׁר לָתֵת לָהֶם עֲרֻמָּה אוֹ לְהַנְהִיגֵם, כִּי אֵינָם מְקַבְּלִים הַנְּהִיגָה. וְהוּא מֵה שְׁאָמַר שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם (קהלת ב:), "לְשֹׁחֹק אָמַרְתִּי מֵהוֹלָל וּלְשִׁמְחָה מֵה זֶה עוֹשֶׂה". וְחֻכָּמִים זָכְרוּנָם לְבָרְכָה אָמְרוּ (אבות ג, יג), "שֹׁחֹק וְקִלּוֹת רֹאשׁ מְרַגְּלִים אֶת הָאָדָם לַעְרוֹה", כִּי אֵף עַל פִּי שְׁחֻמּוֹרָה הִיא הָעֲרוּה אֲצֵל כָּל בֶּן דַּעַת, וְלָבוּ יֵרָא מִקָּרֵב אֵלֶיהָ, מִכַּח הַצִּיּוֹר שֶׁכָּבַר נֶצְטִיר בְּשִׁכְלוֹ מֵאֲמַתָּה גָּדֹל פְּשָׁעָה וְרַב עֲנָשָׁה, הִנֵּה הַשֹּׁחֹק וְקִלּוֹת רֹאשׁ מְמַשִּׁיכִים אוֹתוֹ מַעַט מַעַט וּמְקַרִּיבִים אוֹתוֹ הַלֹּךְ וְקָרֵב שְׁתֵּהִיָּה הִירָאָה סָרָה מֵעָלָיו מַעַט מַעַט מִדְּרָגָה אַחֵר מִדְּרָגָה עַד שִׁיִּגִיעַ אֶל הָעוֹוֹן עֲצָמוּ וַיַּעֲשֶׂהוּ. וְכָל כֵּךְ לָמָּה? לְפִי שֶׁכָּמוּ שֶׁכָּל מְצִיאוֹת הַזְּהִירוֹת תְּלוּי בְּשִׁימַת הַלֵּב עַל הַדָּבָר, כֵּן כָּל עֲצָמוּ שֶׁל הַשֹּׁחֹק אֵינוֹ אֶלָּא מְסִיר הַלֵּב מִן הַמַּחֲשָׁבוֹת הַיְשָׁרוֹת וְהָעִינִיּוֹת, וְנִמְצָא שֶׁלֹּא יָבוֹאוּ הַרְהוּרֵי הִירָאָה בְּלָבוּ כָּלֵל.

וְתִרְאָה קָשִׁי הַלְצוֹן וְהַשְׁחַתָּתוֹ הָרַבָּה, כִּי כְמוֹ הַמָּגֵן הַמְּשׁוּחַ בְּשִׁמֶן אֲשֶׁר יִשְׁמִיט וַיִּפֹּל מֵעָלָיו הַחֲצִים וּמַשְׁלִיכֵם לָאָרֶץ, וְלֹא יִנִּיחַ אוֹתָם שִׁיִּגִיעוּ אֶל גּוֹף הָאָדָם, כֵּן הַלְצוֹן בְּפָנֵי הַתּוֹכְחָה וְהַמְּרָדוּת, כִּי בְּלִיצְנוֹת אֶחָד וּבַשֹּׁחֹק קָטָן יִפֹּל הָאָדָם מֵעָלָיו רַבּוּי גָּדוֹל מִן הַהֲתַעֲרוּרוֹת וְהַהֲתַפְּעָלוֹת, מֵה שֶׁהֵלֵב מִתְּעוֹרָר וּמִתְּפַעֵל בְּעֲצָמוּ מִדִּי רֹאוֹתוֹ אוֹ שִׁמְעוֹ עֲנִינִים שִׁיעִירוּהוּ אֶל הַחֲשָׁבוֹן וְהַפְּשָׁפוֹשׁ בְּמַעֲשִׂים. וּבְכַח הַלִּיצְנוֹת יִפֹּל הַכָּל לָאָרֶץ וְלֹא יַעֲשֶׂה בּוֹ רֶשֶׁם כָּלֵל, וְלֹא מִפְּנֵי חֲלֹשַׁת הָעֲנִינִים וְלֹא מִפְּנֵי חֲסָרוֹן הַבְּנֵת הַלֵּב, אֶלָּא מִפְּנֵי כַח הַלְצוֹן הַהוֹרֵס כָּל עֲנִינֵי הַמוֹסֵר וְהִירָאָה. וְהִנֵּה הַנִּבְיָא יַשְׁעִיָּה הִיָּה צוּחַ עַל זֶה כְּכֹרוּכָא, כִּי הִיָּה רוֹאֶה שְׂזָה הִיָּה מֵה שֶׁלֹּא הִיָּה מְנִיחַ מְקוֹם לְתוֹכְחוֹתָיו שִׁיעֲשׂוּ רֶשֶׁם וְהִיָּה מְאֻבָּד תְּקוּנָתָם שֶׁל הַחוּטָאִים, וְהוּא מֵה שְׁאָמַר (ישעיה כח, כב), "וַעֲתָה אֵל תִּתְּלוּצְצוּ פֶן יִחְזְקוּ מוֹסְרֵיכֶם".

וּכְבָּר גָּזְרוּ אָמַר חֻכָּמִים זָכְרוּנָם לְבָרְכָה (עבודה זרה יח:), שֶׁהֵלֵךְ מִבֵּיא הַיְסוּרִין עָלָיו. וְהוּא מֵה שֶׁהַכְּתוּב עֲצָמוּ מְבָאָר בְּפִרוּשׁ (משלי יט כט), "נִכּוֹנוּ לְלִצִּים שְׁפָטִים", כִּי זֶה הוּא דָּבָר שֶׁהִדִּין נוֹתֵן אוֹתוֹ, כִּי מִי שֶׁמִּתְּפַעֵל מִן הַהֲתַבּוֹנָנוֹת וּמִן הַלְמוּדִים, אֵינוֹ צָרִיךְ שִׁיתִּיסֵר בְּגוּפוֹ, כִּי כָּבַר יָשׁוּב מִחֲטָאָתוֹ בְּלִי זֶה – מִכַּח הַרְהוּרֵי תְּשׁוּבָה שִׁיּוֹלְדוֹ בְּלָבָבוּ עַל יְדֵי מֵה שִׁיקְרָא אוֹ שִׁישְׁמַע מִן הַמוֹסְרִים וְהַתּוֹכְחוֹת. אֵף הַלִּצִּים שְׂאִינָם מִתְּפַעֵלִים מִן הַתּוֹכְחוֹת מִפְּנֵי כַח לִיצְנוֹתָם, אֵין לָהֶם תְּקוּן אֶלָּא הַשְּׁפָטִים, שְׂאֵלָה לֹא יִהְיֶה לָהֶם כַּח בְּלִיצְנוֹתָם לְדַחוֹתָם מֵעֲלֵיהֶם כְּאֲשֶׁר יִדְחוּ הַמוֹסְרִים, וְהִנֵּה כְּפִי חֲמֵר הַחֲטָא וְתוֹלְדוֹתָיו, הַחֲמִיר הַשׁוּפֵט הָאֲמָתִי בְּעֲנָשׁוֹ. וְהוּא מֵה שֶׁלְּמוֹדוֹ זָכְרוּנָם לְבָרְכָה (עבודה זרה יח:), "קָשָׁה הַלִּיצְנוֹת – שֶׁתַּחֲלֹתוּ יְסוּרִין וְסוּפוֹ כְּלִיָּה, שְׁנֵאָמַר (ישעיה

כח, כב), פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי" וגו'.

והמפסיד השלישי, הוא החברה, דהינו, חברת הטפשים והחוטאים, והוא מה שהכתוב אומר (משלי יג, כ), "ורעה כסילים ירוע", כי הנה אנחנו רואים פעמים רבות, אפלו אחר שנתאמת אצל האדם חובת העבודה והזהירות בה, יתרפה ממנה או יעבר על איזה דברים ממנה, כדי שלא ילעגו עליו חבריו או כדי להתערב עמם.

והוא מה ששלמה מזהיר ואומר (משלי כד, כא), "עם שונים אל תתערב". כי אם יאמר לך אדם, "לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם הבריות" (כתובות יד.), אף אתה אמר לו, במה דברים אמורים? בבני אדם שעושים מעשה אדם, אף לא בבני אדם שעושים מעשה בהמה. ושלמה מזהיר עוד (משלי יד, ט), "לך מנגד לאיש כסיל", ודוד המלך אמר (תהלים א, א), "אשרי האיש אשר לא הלך [בפעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב]", וכבר פָּרְשׁוּ זְכוֹנָם לְבָרְכָה (עבודה זרה יח.), "אם הלך סופו לעמד ואם עמד סופו לישב". ואומר, (תהלים כד, ד-ה), "לא ישבתי עם מתי שוא [ועם נעלמים לא אבוא], שנאתי קהל מרעים [ועם רשעים לא אשב]". אין לו לאדם אלא לטהר ולנקות עצמו ולמנע רגליו מדרךי ההמון השקועים בהבלי הזמן, וישיב רגליו אל חצרות ה' ואל משכנותיו. הוא שדוד עצמו מסים ואומר (שם ו), "ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'".

ואם יאירע לו שימצא בחברת מי שילעג עליו, לא ישית לבו אל הלעג ההוא. אדרבא ילעג על מלעיגיו ויבזם, ויחשב בדעתו כי לולי היה לו להרויח ממון הרבה, ההיה מניח מה שהיה צריך לזה מפני חבריו שלא ילעיגו? כל שפן שלא ירצה לאבד נשמתו מפני לעג. ועל דרך זה הזהירו זכרונם לברכה (אבות ה, כ), "הוי עז כנמר [וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי] לעשות רצון אביך שבשמים". ודוד אמר (תהלים קיט, מו), "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש", שאף על פי שרב המלכים עסקם ודבורם בדברי גדולות והנאות, ודוד שהיה גם כן מלך, לכאורה תהיה לו לחרפה אם בהיותו בחברתם יהיה הוא מדבר בדברי מוסר ותורה, תחת ספרו מן הגדולות ומתענוגות בני אדם כמוהם, הנה לא חש לזה כלל, ולא היה לבו נפתח בהבלים האלה, אחרי שכבר השיג האמת, אלא מפרש ואומר, "ואדברה בעדתיך נגד" וגו'. וישעיה כמו כן אמר (ישעיה נ, ט), "על כן שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש".

פרקו

בבאור מידת הזריזות

אחר ההזירות יבוא הזריזות, כי ההזירות סובב על הלא תעשה, והזריזות על העשה, והינו "סור מרע ועשה טוב".

וענינו של הזריזות מבאר, שהוא ההקדמה למצות ולהשלמת ענינם. וכלשון הזה אמרו זכרונם לברכה (פסחים ד), "זריזים מקדימים למצוות". וזה, כי כמו שצריך פקחות גדולה והשקפה רבה לנצל ממוקשי היצר, ולמלט מן הרע - שלא ישלט בנו להתערב במעשינו, כן צריך פקחות גדולה והשקפה לאחז במצוות ולזכות בהן, ושלא תאבדנה ממנו, כי כמו שמסבב ומשתדל היצר הרע בתחבולותיו להפיל את האדם במקמורות החטא, כן משתדל למנע ממנו עשית המצוות, ולאבדם ממנו, ואם יתרפה ויתעצל, ולא יתחזק לרדף אחריהם ולתמוך בהם, ישאר נעור וריק מהם בודאי.

ותראה כי טבע האדם כבוד מאד, כי עפריות החמירות גם, על כן לא יחפץ האדם בטרח ומלאכה, ומי שרוצה לזכות לעבודת הבורא יתברך, צריך שיתגבר נגד טבעו עצמו ויתגבר ויזדרז, שאם הוא מניח עצמו ביד כבודותו, ודאי הוא שלא יצליח, והוא מה שאמר התנא (אבות ה, כ), "הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים", וכן מנו חכמים זכרונם לברכה (ברכות לב:) בדברים הצריכים חזוק, תורה ומעשים טובים, ומקרא מלא הוא (יהושע א, ז), "חזק ואמץ [מאד לשמר לעשות ככל התורה אשר צוה משה עבדי]", כי חזוק גדול צריך למי שרוצה לכפות הטבע אל הפכו.

והנה שלמה שנה מאד באזהרתו על זה, בראותו את רע העצלה וההפסד הגדול הנמשך ממנה, ואמר (משלי ו, י - יא), "מעט שנות, מעט תנומות, מעט חבק ידים לשכב, ובא כמהלך ראשך [ומחסרך כאיש מגן]", כי הנה העצל, אף על פי שאינו עושה רע בקום עשה, הנה הוא מביא את הרעה עליו בשב ואל תעשה שלו. ואמר (שם יח, ט), "גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית". כי אף על פי שאינו המשחית העושה את הרעה בידי, לא תחשב שהוא רחוק ממנו, אלא אחיו הוא ובן גילו הוא.

ואמר עוד לבאר רעת העצל באור ציורי, מה שיקרה ויולד לעינינו יום יום (שם כד, ל - לד), "על שדה איש עצל עבדתי, ועל כרם אדם חסר לב, והנה עלה כלו קמשנים, כסו פניו חרלים וגו' ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר - מעט שנות, מעט תנומות וגו' וכא מתהלך רישך" וגו'. והנה מלבד פשוטו, אשר הוא אמתית כמשמעו, שהוא מה שקורה, אל שדה העצל ממש, הנה דרשו בו חכמים זכרונם לברכה (ילקוט) מדרש נאה, זה לשונם, "והנה עלה כלו קמשנים - שמבקש פרוש של פרשה ואינו מוצא, כסו פניו וגו' - מתוך שלא עמל בהם הוא יושב ומטמא את הטהור ומטהר את הטמא ופורץ גדרן של תלמידי חכמים. ומה ענשו של זה? שלמה פרש (קהלת י, ח), "ופרץ גדר ישכנו נחש".

והינו, כי רעת העצל אינה באה בבת אחת, אלא מעט מעט בלא שידע וירגיש בה, כי הנה הוא נמשך מרעה אל רעה עד שימצא טבוע בתכלית הרעה. הנה בתחלה אינו אלא מחסיר הטרח אשר היה ראוי לו, ומזה נמשך שלא ילמד בתורה ככל הצרך, ומפני חסרון הלמוד כשיבוא אחר כך ללמד - תחסר לו ההבנה. והנה אלולי היתה גומרת רעתו בזה, כבר היתה רבה, אך עוד מתרבה והולכת במה שפרצותו על כל פנים לישוב הפרשה והפרק ההוא, הנה יגלה בה פנים שלא כהלכה וישחית האמת ויהפכה, ויעבר על התקנות ויפרץ את הגדרים, וסופו כלליה כמשפט כל פורץ גדר. אמר שלמה, "ואחזה אנכי אשית לבי", התבוננתי על הדבר הזה וראיתי גדל הרע שבו שהוא כארס ההולך ומתפשט מעט מעט ואין פצלתו נכרת עד המיתה, וזהו, "מעט שנות [מעט תנומות מעט חבק ידים לשפכ] וכא כמהלך רישך [ומחסרך כאיש מגן]".

והנה אנחנו רואים בעינינו כמה וכמה פעמים, שכבר לבו של האדם יודע חובתו ונתאמת אצלו מה שראוי לו להצלת נפשו, ומה שחובה עליו מצד בוראו, ואף על פי כן יניחנה, לא מחסרון הכרת החובה ההיא, ולא לשום טעם אחר, אלא מפני שכבודות העצלה מתגברת עליו, והרי הוא אומר, אכל קמעא או אישן קמעא או קשה עלי צאת מביתי, פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה, חמה עזה בעולם, הקרה רבה או הגשמים, וכל שאר האמתלאות והתאנות אשר פי העצלים מלא מהם, ובין כך ובין כך התורה מנחת והעבודה מבטלת והאדם עוזב את בוראו. הוא מה ששלמה אמר (קהלת י, יח), "בעצלותים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלך הבית".

ואולם אם תשאל את פי העצל, יבוא לך במאמרים רבים ממאמרי החכמים והמקראות מן הכתובים והטענות מן השכל, אשר כלם יורו לו לפי דעתו המשבשת להקל עליו להניחו במנוחת עצלתו, והוא איננו רואה שאין הטענות ההם והטעמים ההם נולדים לו מפני שקול דעתו, אלא ממקור עצלתו הם נובעים, אשר בהיותה היא גוברת בו – מטה דעתו ושכלו אל הטענות האלה אשר לא ישמע לקול החכמים ואנשי הדעה הנכונה. הוא מה ששלמה צווח ואומר (משלי כו, טז), "חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם". כי העצלה איננה מנחת לו שיהיה אפלו חש לדברי המוכיחים אותו, אלא יחשב הפל לתועים ושוטים, והוא לבדו חכם.

והנה תדע כי זה כלל גדול מנסה במלאכת הפרישות, שכל קלא צריכה בדיקה, כי אף על פי שיכולה להיות ישרה ונכונה, אמנם קרוב הדבר שתהיה מעצת היצר ומרמותו, על כן צריך לבדק אחריה בחקירות ודרישות רבות ואם אחר כל אלה תצדק, ודאי שהיא טובה.

כללו של דבר, חזוק גדול צריך האדם להתחזק ולהתגבר בזריזות לעשות המצות בהשליכו מעליו כבד העצלה המעכבת על ידו. ותראה שהמלאכים נשתבחו במדה הטובה הזאת, שנאמר בהם (תהלים קג, כ), "גבורי כח עושי דברו לשמע בקול דברו". ואומר (יחזקאל א, יד), "והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק". והנה האדם הוא אדם ולא מלאך, על כן אי אפשר לו שיגיע לגבורתו של המלאך, אף ודאי שכל מה שיוכל להתקרב במדרגתו אליו ראוי הוא שיתקרב. ודוד היה משבח על חלקו ואומר (תהלים קיט, ס), "חשתי ולא התמהמהתי לשמר מצותיך".

פרק ז

בבאור חלקי הזריזות

חלקי הזריזות שנים, אחד קדם התחלת המעשה, ואחד אחרי כן.

קדם התחלת המעשה הוא, שלא יחמיץ האדם את המצוה, אלא בהגיע זמנה, או בהזדמנה לפניו, או בעלותה במחשבתו, ימהר יחיש מעשהו לאחוז בה ולעשות אותה ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתים, כי אין סכנה כסכנתו, אשר הנה כל רגע שמתחדש יוכל להתחדש איזה עכוב למעשה הטוב. ועל אמתת זה הדבר, העירונו זכרונם לברכה (בראשית רבה עו, ב), בענין המלכת שלמה, שאמר דוד לבניהו (מלכים א א,

לג - לו), "והורדתם אתו אל גחון", וענה בניהו, "אמן כן יאמר ה'". אמרו זכרונם לברכה, "רבי פינחס בשם רבי (יוחנן) [חנן] דצפורי, והלא כבר נאמר (דברי הימים א כב, ט), 'הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה', אלא הרבה קטגורין יעמדו מכאן ועד גיחון" (בראשית רבה עו, ב). על כן הזהירו זכרונם לברכה (מכילתא שמות יב, ז), "ושמרתם את המצות" - "מצוה הבאה לידיך אל תחמיצנה". ואמרו (נזיר כג,): "לעולם יקדים אדם לדבר מצוה שלפי שהקדימה בכירה לצעירה, זכתה וקדמה ארבעה דורות בישראל למלכות". ואמרו (פסחים ד,): "זריזים מקדימים למצות". וכן אמרו, (ברכות ו,): "לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה, ואפלו בשבת". ובמדרש אמרו, (בראשית רבה יא, ט), "הוא ינהיגנו על מות", בזריזות, כאלין עולמתא, כמה דאת אמר, "בתוך עלמות תופפות" (תהילים סח, כו). כי הזריזות היא מדת שלמות גדול אשר טבעו של האדם מונעה ממנו עתה, ומי שמתגבר ותופש בה כל מה שיוכל, הנה לעתיד לבוא יזכה לה באמת, אשר הבורא יתברך יתנה לו שכרו חלף מה שהשתדל אחריה בזמן עבודתו.

אף הזריזות אחר התחלת המעשה הוא, שכיון שאחז במצוה ימהר להשלים אותה, ולא להקל מעליו, כמי שמתאנה להשליך מעליו משאו, אלא מיראתו פן לא יזכה לגמר אותה. ועל זה הרבו להזהיר זכרונם לברכה ואמרו (בראשית רבה פה, ג), "כל המתחיל במצוה ואינו גומר אותה, קובר אשתו ובניו". ואמרו (שם), "אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה". ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כב, כט), "חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב, בל יתיצב לפני חשפים". וחכמים זכרונם לברכה (סנהדרין קד,): יחסו לו השבח הזה, על שמהר במלאכת בנין הבית ולא נתעצל בה לאחר אותה, וכן דרשוהו על משה עליו השלום, על שמהר במלאכת המשכן. וכן תמצא כל מעשיהם של צדיקים תמיד במהירות. אברהם כתוב בו (בראשית יח, ו-ז), "וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי", "ויפתן אל הנער וימהר", רבקה (שם כד, ב) "ותמהר ותער כדה" וגו'. וכן אמרו במדרש (במדבר רבה י,): "ותמהר האשה" וגו'. (שופטים יג, י) - "מלמד שכל מעשיהם של צדיקים במהירות", אשר לא יתנו הפסק זמן לא אל התחלת המצוה ולא אל השלמתה.

ותראה, שהאדם אשר תלהט נפשו בעבודת בוראו, ודאי שלא יתעצל בעשיית מצותיו, אלא תהיה תנועתו כתנועת האש המהירה, כי לא ינוח ולא ישקט עד אם כלה הדבר להשלימו. ואמנם התבונן עוד, שפמו שהזריזות הוא תולדת ההתלהטות הפנימית, כן מן הזריזות יולד ההתלהטות, והינו, כי מי שמרגיש

עצמו במעשה המצוה כמו שהוא ממהר תנועתו החיצונית, כן הנה הוא גורם שתבער בו תנועתו הפנימית כמו כן והחשק והחפץ יתגבר בו וילך, אך אם יתנהג בכבודות בתנועת איבריו, גם תנועת רוחו תשקע ותכבה. וזה דבר שהנסיין יעידהו.

ואמנם כבר ידעת שהנרצה יותר בעבודת הבורא יתברך שמו הוא חפץ הלב ותשוקת הנשמה. והוא מה שדוד המלך מתהלל בחלקו הטוב ואומר (תהלים מב, ב), "כאיל תערג על אפיקי מים כן נפשי תערג אליך אלהים, צמאה נפשי לאלהים" וגו', (שם ד, ג) "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'". (שם סג, ב) "צמאה לך נפשי כמה לך בשירי". ואולם האדם אשר אין החמדה הזאת לזהות בו פראוי, עצה טובה היא לו שידרוז ברצונו כדי שימשך מזה שתולד בו החמדה בטבע, כי התנועה החיצונית מעוררת הפנימית, ובדאי שיותר מסורה בידו היא החיצונית מהפנימית, אך אם ישתמש ממה שבידו, יקנה גם מה שאינו בידו בהמשך, כי תולד בו השמחה הפנימית והחפץ והחמדה מכח מה שהוא מתלהט בתנועתו ברצון. והוא מה שהיה הנביא אומר (הושע ו, ג), "ונדעה נרדפה לדעת את ה'". וכתוב (שם יא, י), "אחרי ה' ילכו כאריה ישאג".

פרק ח

בדרך קניית הזריזות

הנה האמצעים אשר נקנה כם הזריזות הם אותם אשר נקנה כם הזהירות, ומדרגותיהם כמדרגותיהם, וכמו שכתבתי למעלה. כי ענינם קרוב זה לזה מאד ואין הפרש ביניהם, אלא שזה בעשין וזה בלאוין. וכאשר יתאמת אצל האדם גדל ערך המצות ורב חובתו בהם, ודאי שיתעורר לבו אל העבודה ולא יתרפה ממנה.

ואמנם מה שיוכל להגביר ההתעוררות הזו הוא, ההסתכלות ברב הטובות שהקדוש ברוך הוא עושה עם האדם בכל עת ובכל שעה, והנפלאות הגדולות שעושה עמו מעת הלידה עד היום האחרון, כי כל מה שירבה להסתכל ולהתבונן בדברים אלה, הנה ירבה להפיר לעצמו חובה רבה אל האל המיטיב לו, ויהיו אלה אמצעים לשלא יתעצל ויתרפה מעבודתו, כי הרי הואיל ואינו יכול ודאי לגמל לו טובתו יתברך, לפחות יודה לשמו ויקים מצוותיו.

והנה אין לך אדם באיזה מצב שימצא, אם עני ואם עשיר, אם פריא ואם חולה,

שלא יראה נפלאות וטובות רבות במצבו, כי העשיר והפריא - כבד הוא חייב לו יתברך על עשרו ועל בריאותו, העני - חייב לו שאפלו בעניו ממציא פרנסתו דרך גס ופלא ואינו מניחו למות ברעב. החולה על שמחזיקו בכבד חליו ומכותיו, ואינו מניחו לרדת שחת, וכן כל כיוצא בזה, עד שאין לך אדם שלא יכיר עצמו חייב לבוראו. ובהסתכלו בטובות אלה שהוא מקבל ממנו, ודאי שיתעורר להזדרז לעבודתו כמו שכתבתי למעלה, כל שכן אם יתבונן היות כל טובו תלוי בידו יתברך. ומה שמצטרף לו ומה שמוכרח אליו ממנו יתברך הוא ולא מאחר, אשר על כן ודאי שלא יתעצל מעבד עבודתו יתברך ולא יחסר לו מה שהוא מוכרח אליו. והנה רואה מה שפילתי פה בדברי שלשת המדרגות אשר חלקתים בזהירות, כי כבר ענינם אחד, והדבר למד מענינו, שלשלמי הדעת תהיה ההערה מצד החובה ומצד ערך המעשים וחיובותם, לפחותים מהם מצד העולם הבא וכבודו, שלא תשיגהו בושח ליום הגמול בראותו הטובה שהיה יכול להשיג ואבדה, ולהמון מצד העולם הזה וצרכיו כענין שפרשתי שם למעלה.

פרק ט

בבאור מפסידי הזריות וההרחקה מהם

הנה מפסידי הזריות הם מגדילי העצלה, והגדול שבכלם הוא בקשת המנוחה הגופנית, ושנאת הטרח ואהבת העדונים בתשלום כל תנאיהם, כי הנה אדם כזה ודאי שתכבד עליו העבודה לפני בוראו כבוד גדול, כי מי שירצה לאכל אכילותיו בכל הישוב והמנוחה ולישן שנתו בלא טורד, וימאן ללכת אם לא לאטו, וכיוצא בדברים כאלה, הנה יקשה עליו להשכים לבתי כנסיות בבקר, או לקצר בסעודתו מפני תפלת המנחה בין הערבים, או לצאת לדבר מצוה אם לא יהיה העת ברור, כל שכן למהר עצמו לדברי מצוה או לתלמוד תורה, ומי שמרגיל עצמו למנהגות האלה, איננו אדון בעצמו לעשות הפך זה כשירצה, כי כבר נאסר רצונו במאסר ההרגל הנעשה טבע שני.

ואמנם צריך שידע האדם כי לא למנוחה הוא בעולם הזה, אלא לעמל וטרח, ולא ינהג בעצמו אלא מנהג הפועלים העושים מלאכה אצל משכיריהם, וכענין מה שהיה אומר (עירובין סה.), "אגירי דיומא אנן", וכדרך יוצאי הצבא במערכותיהם, אשר אכילתם בחפזון, ושנתם עראי, ועומדים תמיד מוכנים לעת קרב, ועל זה

נֹאמַר (איוב ה, ז), "כִּי אָדָם לְעֵמֶל יוֹלֵד", וּכְשִׁירְגִיל עֲצָמוֹ עַל זֶה הַדֶּרֶךְ יִמָּצָא הָעֲבוּדָה קָלָה עָלָיו וְדָאִי, כִּיּוֹן שֶׁלֹא יִחְסַר בְּעֲצָמוֹ הַהֲזָמָנָה וְהַהֲכָנָה אֵלֵיָּהּ, וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ אָמְרוּ זְכוּרֹנִים לְבִרְכָּהּ (אבות ו, ד), "כֶּךָ הִיא דִּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה – פֶּת בְּמַלְחָתָא כָּל וּמִים בְּמִשְׁוֹרָה תִּשְׁתֶּה וְעַל הָאָרֶץ תִּישָׁן", שֶׁהוּא כָּלֵל הַהֲרַחֲקָה בְּתַכְלִית מִן הַמְּנוּחָה וְהָעֲדוּנִים.

עוֹד מִמִּפְסִידֵי הַזִּרְיוֹת הוּא רַב הַפְּחָד וְגִדְל הַמּוֹרָא מִן הַזְּמַן וְתוֹלְדוֹתָיו, כִּי פַעַם יִירָא מִהֶקֶר אוֹ מִהַחֵם וּפַעַם מִהַפְּגָעִים וּפַעַם מִן הַחֲלָאִים וּפַעַם מִן הָרוּחַ וְכֵן כָּל כִּיּוּצָא בָּזֶה. הוּא הַעֲנִיָּן שֶׁאָמַר שְׁלֵמָה עָלָיו הַשְּׁלוֹם (משלי כו, יג), "אָמַר עֲצֵל שֶׁחַל בְּדֶרֶךְ אֲרִי בֵּין הָרְחוּבוֹת". וְכֵן גִּנּוּ חֲכָמֵינוּ זְכוּרֹנִים לְבִרְכָּהּ הַמֶּדָּה הַזֹּאת וַיִּחְסוּהָ אֶל הַחֲטָאִים, וּמִקְרָא מְסִיעֵם, דְּכָתִיב (ישעיה לג, יד), "פָּתְחוּ בְצִיּוֹן חֲטָאִים אֲחֻזָּה רַעְדָּה חֲנָפִים". עַד שֶׁאָמַר אֶחָד מִן הַגְּדוֹלִים אֶל תַּלְמִידוֹ בְּרֹאוֹתוֹ אוֹתוֹ מִתְּפַחַד, "חֲטָאָה אַתָּה" (ברכות ס). אֲלָא עַל זֶה נֹאמַר (תהלים לו, ג), "בְּטִיחַ בַּה' וַעֲשֵׂה טוֹב שָׁכֵן אֶרֶץ וְרַעַה אֲמוֹנָה".

כָּלֵלוֹ שֶׁל דְּבַר, צָרִיךְ שִׁישִׁים הָאָדָם אֶת עֲצָמוֹ עֲרָאִי בְּעוֹלָם וְקַבּוּעַ בְּעֲבוּדָה, יִתְרַצֶּה וַיִּסְתַּפֵּק בְּכָל עֲנִיָּי הָעוֹלָם בְּמָה שֶׁמְזַדְּמֵן לוֹ וַיִּקַּח מִן הַבָּא בִּידוֹ וַיִּהְיֶה רְחוּק מִן הַמְּנוּחָה וְקָרוֹב לְמַלְאָכָה וְעַמָּל, וַיִּהְיֶה נֶכּוֹן לְבוֹ בְּטִיחַ בַּה' וְלֹא יִירָא מִתּוֹלְדוֹת הַזְּמַן וּפְגָעָיו.

שֶׁמָּא תֹאמַר, הֲרִי מְצִינוּ שֶׁחִיבוֹ חֲכָמִים בְּכָל מְקוֹם שִׁישְׁמַר הָאָדָם אֶת עֲצָמוֹ שֶׁמִּירָה מַעֲלָה וְלֹא יִשִּׁים עֲצָמוֹ בְּסִכְנָה אֲפִלּוּ הוּא צָדִיק וּבַעַל מַעֲשִׂים, וְאָמְרוּ (כתובות ל), "הַכֹּל בִּידֵי שְׁמַיִם חוּץ מִצְנִים פָּחִים" וּמִקְרָא כְּתוּב (דברים ד, טו), "וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם", הֲרִי שְׁאִין לְהַחֲלִיט הַבְּטָחוֹן הַזֶּה עַל כָּל פָּנִים, וְהֵתָם אָמְרוּ, "וְאֲפִלּוּ לְדַבֵּר מִצְוָה". דַּע כִּי יֵשׁ יִרְאָה וַיֵּשׁ יִרְאָה, יֵשׁ יִרְאָה רְאוּיָה וַיֵּשׁ יִרְאָה שׁוֹטָה, יֵשׁ בְּטָחוֹן וַיֵּשׁ הוֹלָלוֹת, כִּי הִנֵּה הָאֲדוֹן בְּרוּךְ הוּא עֹשֶׂה אֶת הָאָדָם בַּעַל שְׁכָל נֶכּוֹן וּסְבָרָא נִכּוּחָה לְשִׁינָהּ עֲצָמוֹ עַל דֶּרֶךְ טוֹב וַיִּשְׁמַר מִן הַדְּבָרִים הַמְּזִיקִים אֲשֶׁר נִבְרְאוּ לַעֲנֹשׁ אֶת הָרָשָׁעִים, וּמִי שִׁירְצָה שֶׁלֹא יִנְהַג עֲצָמוֹ בְּדֶרֶךְ הַחֲכָמָה וַיִּפְקִיר עֲצָמוֹ לְסִכְנוֹת הִנֵּה אֵין זֶה בְּטָחוֹן אֲלָא הוֹלָלוֹת, וְהִנֵּה הוּא חוּטָא בְּמָה שֶׁהוּא עוֹשֶׂה נֶגֶד רְצוֹן הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ, שְׂרוּצָה שִׁישְׁמַר הָאָדָם אֶת עֲצָמוֹ, וְנִמְצָא שֶׁמִּלְבַּד הַסִּכְנָה הַמְּטַבֵּעַת בְּדִבְרָא אֲשֶׁר הוּא עוֹלֵל אֵלֵיָּהּ מִפְּנֵי חֲסִירוֹן שְׁמִירָתוֹ, הִנֵּה עוֹד הוּא מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ בְּקוֹם עֹשֶׂה בְּחֻטָּא אֲשֶׁר הוּא חוּטָא, וְנִמְצָא הַחֲטָא עֲצָמוֹ מְבִיאוֹ לַעֲנֹשׁ.

ואולם השמירה הזאת וזאת היראה המיסדת על הנהגת החכמה והשכל היא הראויה, שעליה נאמר (משלי כב, ג), "ערום ראה רעה ונסתר ופתים עברו ונענשו". אך היראה השווה היא שיהיה האדם רוצה להוסיף שמירות על שמירות ויראה על יראה ועושה משמרת למשמרתו, באפן שיגיע מזה בטול לתורה ולעבודה.

והכלל להבחין בין שתי היראות הוא מה שחלקו חכמים זכרונם לברכה באמרו (פסחים ח:), "היכא דשכיח הוקא שאני", כי מקום שההזק מצוי ונודע, יש לשמר, אך מקום שאין ההזק נודע, אין לירא. ועל כיוצא בזה נאמר (חולין מח:), "רעותא דלא חזינן לא מחזקינן", ואין לו לחכם אלא מה שענינו רואות, הוא עצמו ענין הפסוק שהבאנו למעלה, "ערום ראה רעה ונסתר", הא אינו מדבר אלא בנסתר מן הרעה אשר רואה, לא ממה שיוכל להיות שיהיה אפשרי שיבוא, והוא ממש ענין הפסוק שהזכרתי למעלה, "אמר עצל שחל בדרך" וגו'. וחכמים זכרונם לברכה פרשו הענין כמין חמר, להראות עד היכן מגעת יראת ההכל להפריש האדם מן המעשה הטוב.

ואמרו (דברים רבה ח, ו), "שבעה דברים אמר שלמה בעצלו, כיצד, אמרו לעצלו, הרי רבך בעיר לך ולמד תורה ממנו, והוא משיב אותם, מתירא אני מן הארי שבדרך, רבך בתוך המדינה, אומר להם, מתירא אני שלא יהיה ארי בין הרחובות, אומרים לו, הרי הוא בתוך ביתך אומר להם, אם אני הולך אצלו אני מוצא הפתח נעולה" וכו' עין שם. הא למדת שאין היראה גורמת שיתעצל, אלא עצלה גורמת לו שיתירא. וכל הדברים האלה, הנסיון היומי יעיד עליהם, ממה שפכר פשוט הוא ורגיל ברב המון בני האדם אשר זה דרכם פסל למו, ומשפיל על דבר ימצא אמת לאמתו ודעת לנבון נקל. וכבר נתבאר ענין הזריזות באור שאחשב היותו מספיק להערת הלב, והחכם יחכם ויוסיף לקח.

והנה רואה כי ראוי לזריזות להיות במדרגה אחר הזהירות, כי על הרב לא יהיה האדם זריז אם לא יהיה זהיר בתחלה, כי מי שלא ישים לבו להזהר במעשיו ולהתבונן בעבודה ומשפטיה, שזו היא מדת הזהירות, כמו שכתבתי, קשה שילבש אהבה וחמדה אליה ויזדרז בתשוקה לפני בוראו, כי הנה הוא עודנו טובע בתאוות הגופניות ורץ מרוצת הרגלו המרחיקו מכל זה, אמנם אחר שפכר פקח עיניו לראות מעשיו ולהזהר בם, וחשב חשבון המצות והעברות, כאשר זכרנו, נקל הוא לו שיסור מן הרע וישתוקק אל הטוב ויזדרז בו. וזה פשוט.

פרקי

בבאור מדת הנקיות

מדת הנקיות היא, היות האדם נקי לגמרי מכל מדה רעה ומכל חטא, לא די ממה שהחטא בו מפרסם וגלוי, אלא גם כן ממה שהלב נפתח בו להורות התר בדבר, שכאשר נחקר עליו באמת נמצא שלא היה התר ההוא נראה לו אלא מפני היות הלב עדין נגוע קצת מן התאוה, כי לא טהר ממנה מכל וכל, על כן תמסכהו להקל לו. אף האדם אשר טהר מזה הנגע לגמרי ונקי מכל רשם רע שמשארת התאוה אחריה, הנה ראיתו תהיה ברורה לגמרי והבחנתו זכה ולא תטהו החמדה לשום דבר, אלא על כל מה שהוא חטא, אפלו שיהיה קל שבקלי החטאים, תכירהו שהוא רע ותרחיקהו ממנו. וכלשון הזה אמרו חכמים על השלמים המטהרים מעשיהם טהרה רבה שלא יהיה בהם אפלו נדנוד דבר רע, "נקיי הדעת שבירושלים" (סנהדרין כג.).

והנה רואה עתה ההפך שבין הזהיר והנקי, אף על פי שקרובים הם זה לזה בענינם, הזהיר הוא הנזהר במעשיו ורואה שלא יחטא במה שכבר נודע לו ומפרסם אצל הכל היותו חטא, אמנם עדין איננו אדון בעצמו שלא ימשך לבו מן התאוה הטבעית שלא תטהו להראות לו התרים באיזה דברים שאין רעתם מפרסמת. וזה, כי אף על פי שהוא משתדל לכבש את יצרו ולכפות את תאוותיו, לא מפני זה ישנה את טבעו ולא יוכל להסיר מלבו התאוה הגופנית, אלא שיכבש אותה וילך אחר החכמה ולא אחריה, אף על כל פנים חשק החמריות עושה את שלו להסיתו ולפתותו.

אמנם אחר שיתרגל האדם הרגל גדול בזהירות הזה, עד שינקה נקיון ראשון מן החטאים המפרסמים, וירגיל עצמו בעבודה ובזריזותה, ותגבר בו האהבה אל בוראו והחמדה אליו, הנה כח ההרגל הזה ירחיק אותו מעניני החמר וידיבק דעתו אל השלמות הנפשית עד שסוף סוף יוכל להגיע אל הנקיון השלם, שכבר יכבה אש התאוה הגופנית מלבו בזה התגבר בו החמדה האלהית ואז תשאר ראיתו זכה וברה, כמו שכתבתי למעלה, שלא יפתה ולא ישיגהו חשך חמריותו וינקה במעשיו מכל וכל. והנה על מדה זו היה דוד שמח בעצמו ואומר (תהלים כו, ו), "ארחץ בנקיון כפי ואסבכה את מזבחך ה'", כי באמת רק מי שינקה לגמרי מכל נדנוד חטא ועון, הוא הראוי לראות את פני המלך ה', כי זולת זה אין לו אלא לבוש ולהכלם מלפניו,

וּכְמָאֵמֶר עֲזָרָא הַסּוֹפֵר, (עזרא ט, ו), "אֱלֹהֵי בִשְׁתִּי וְנִכְלַמְתִּי לְהָרִים אֱלֹהֵי פָנַי אֵלַיִךְ".

וְהִנֵּה וַדַּאי כִּי מְלֹאכָה רַבָּה הִיא לְאָדָם לְהַגִּיעַ אֶל שְׁלֵמוֹת הַמִּדָּה הַזֹּאת, כִּי הָעֲבֻרוֹת הַנִּכְפָּרוֹת וַיְדוּעוֹת קְלוֹת הֵם לִישְׁמֵר מֵהֶם, כִּיּוֹן שְׂרַעְתָּם גְּלוּיָה, אַךְ הַדְּקֻדּוֹק הַזֶּה הַמְצַטְרֵף לְנִקְיּוֹת הוּא הַקָּשָׁה יוֹתֵר, כִּי הוֹרָאת הַהִתֵּר מְכַסֶּה עַל הַחֲטָא, וְכִמּוֹ שְׁכַתְּבִתִּי. וְהוּא כְּעִנְיָן מֵה שְׁאֵמְרוּ חֲכָמִים זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה (עבודה זרה יח), "עֲבֻרוֹת שְׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקָבִיו סוֹכְבוֹת אוֹתוֹ בְּשַׁעַת הַדִּין", וְעַל דֶּרֶךְ זֶה אָמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה (בבא בתרא קסה), "רַבָּם בְּגִזּוֹל, וּמַעֲוֹטָם בַּעֲרִירוֹת, וְכָלֶם בְּאַבֶּק לְשׁוֹן הָרַע", כִּי מִפְּנֵי רַב דְּקוּתוֹ כָּל בְּנֵי אָדָם נִכְשָׁלִים בּוֹ בְּמֵה שְׁאֵין מְכִירִים אוֹתוֹ. וְאָמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה, שְׁדוֹד הָיָה נִזְהָר וּמִנְקָה עֲצָמוֹ נִקְיוֹן גָּמוֹר מִכָּל אֱלֹה, וְעַל כֵּן הָיָה הוֹלֵךְ לְמַלְחָמָה בְּבִטְחוֹן חֲזָק וְהָיָה שׁוֹאֵל (תהלים יח, לח), "אֶרְדּוּף אוֹיְבִי וְאֲשִׁיגָם וְלֹא אָשׁוּב עַד כְּלוֹתָם", מֵה שְׁלֹא שְׁאֵלוֹ יְהוֹשֻׁפֵּט, אֲסָא וְחִזְקִיָּה, לְפִי שְׁלֹא הָיוּ מְנַקִּים כָּל כֶּךָ, וְהוּא מֵה שְׁאֵמֶר הוּא עֲצָמוֹ בְּתוֹךְ דְּבָרָיו (שם כא), "יִגְמְלֵנִי ה' כְּצַדִּיקִי כִּבֵּר יְדֵי יוֹשִׁיב לִי". וְאָמֵר עוֹד (שם כה), "וַיֵּשֶׁב ה' לִי כְּצַדִּיקִי כִּבֵּר יְדֵי לִנְגַד עֵינָיו", וְהוּא הִבֵּר וְהִנְקִיּוֹן הַזֶּה שְׁזָכְרָנוּ, וְאֵז חֲזַר וְאָמֵר עוֹד (שם ל), "כִּי כֶךָ אֲרוֹץ גְּדוּד" וְגו' "אֶרְדּוּף אוֹיְבִי וְאֲשִׁיגָם" (שם לח). וְהוּא עֲצָמוֹ אָמֵר עוֹד (שם כד ג-ד), "מִי יַעֲלֶה בְּהֵר ה' וּמִי יָקוּם בְּמָקוֹם קִדְשׁוֹ נָקִי כַפִּים וְכֵר לִכְבֵּ".

וְאִמְנָם וַדַּאי שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת קָשָׁה, כִּי טִבֵּעַ הָאָדָם חָלַשׁ וְלָבּוֹ נִפְתָּה עַל נִקְלָה וּמִתִּיר לְעֲצָמוֹ הַדְּבָרִים שְׁיוּכָל לְמַצֵּא בָּהֶם כְּדִי הִטְעָאָה, וּבּוֹדַאי שְׁמִי שֶׁהִגִּיעַ לְזֹאת הַמִּדָּה, כִּבֵּר הִגִּיעַ לְמִדְרָגָה גְּדוּלָּה, כִּי בְּפָנַי מַלְחָמָה חֲזָקָה עָמַד וְנִצָּח. וְנִבּוֹא עֲתָה לְבָאֵר פְּרָטֵי הַמִּדָּה הַזֹּאת.

פֶּרֶק י"א

בְּפֶרֶטִי מִדַּת הַנִּקְיּוֹת

פְּרָטֵי מִדַּת הַנִּקְיּוֹת רַבִּים הֵם מְאֹד וְהֵנָּם כָּכָל הַפְּרָטִים שֶׁכָּכָל הַשֵּׁס"ה מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה. כִּי אִמְנָם עִנְיָן הַמִּדָּה כִּבֵּר אִמְרָתִי שֶׁהוּא לְהִיטֵר נָקִי מִכָּל עֲנִפֵּי הָעֲבֻרוֹת, וְאוּלָם אַף עַל פִּי שֶׁכָּכָל הָעֲבֻרוֹת מְשִׁתַּדֵּל הַיֵּצֵר הָרַע לְהַחֲטִיא אֶת הָאָדָם, כִּבֵּר יֵשׁ מֵהֶם שֶׁהִטְבִּיעַ מִחֲמַדָּן יוֹתֵר וּבִהֵן מִרְאֶה לוֹ יוֹתֵר הִתְרִים, אֲשֶׁר עַל כֵּן יִצְטָרֵף בִּהֵן יוֹתֵר חֲזוֹק לְנִצָּח אֶת יֵצֶרוֹ וְלִהְנִקּוֹת מִן הַחֲטָא, וְכֵן אָמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה (חגיגה יא:), "גִּזּוֹל וְעֲרִירוֹת נִפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם מִחֲמַדָּתָן וּמִתְאַוָּה לְהֵן".

והנה אֲנַחְנוּ רוֹאִים, שָׁאֵף עַל פִּי שְׁלֹא רַב בְּנֵי הָאָדָם גִּנְבִּים בְּגִלּוֹי הֵם, דְּהִינוּ, שִׁישְׁלָחוּ יָד מִמֶּשׁ בְּמִמּוֹן חֲבֵרֵיהֶם לְקַחַת וּלְשׁוּם בְּכָלֵיהֶם, אֵף עַל פִּי כֵן רַבָּם טוֹעֲמִים טַעַם גִּנְבָה בְּמִשְׁאֵם וּמִתָּנָם, בְּמֵה שִׁיּוּרוֹ הֵתֵר לַעֲצָמָם לְהִשְׁתַּכֵּר אִישׁ בְּהִפְסְדוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, וַיֹּאמְרוּ "לְהַרְוִיחַ שְׂאֵנִי". וְאוּלָם לְאוּיִם הִרְבֵּה נֹאמְרוּ בְּגִזְל, "לֹא תַעֲשֶׂק", "לֹא תִגְזֹל", "לֹא תִגְנֹב", וְלֹא תִכְחֹשׁוּ וְלֹא תִשְׁקְרוּ אִישׁ בַּעֲמִיתוֹ", "לֹא תִנוּ אִישׁ אֶת אַחִירוֹ", "לֹא תִשִּׁיג גְּבוּל רֵעֶךָ", הֵן כָּל אֵלֶּה חִלּוּקֵי דִינִים שֶׁבְּגִזְל, כּוֹלָלִים מַעֲשִׂים רַבִּים מִן הַמַּעֲשִׂים הַנַּעֲשִׂים בְּכָלֵל הַמִּשְׁאֵל וְהַמִּתָּן הַמְּדִינִי, וּבְכָלֵם אֲסוּרִים רַבִּים. כִּי לֹא הַמַּעֲשֵׂה הַנֶּכֶד וּמִפְרָסָם בַּעֲשֶׂק וּבְגִזְל הוּא לְבַדּוֹ הָאָסוּר, אֲלֹא כָּל שְׂסוּף סוּף יִגִּיעַ אֵלָיו וַיִּגְרַם אוֹתוֹ, כְּכָר הוּא בְּכָלֵל הָאָסוּר.

וְעַל עֵינֵן זֶה אָמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה (סנהדרין פא.), "וְאַתָּה אֲשֶׁת רַעְהוּ לֹא טָמְא" (יחזקאל יח, ו) – "שְׁלֹא יִרְדַּ לְאֲמֻנוֹת חֲבֵרוֹ". וְכָכָר הִיָּה רַבִּי יְהוּדָה אוֹסֵר לְחַנּוּנִי שְׁלֹא יִחַלֵּק קְלִיּוֹת וְאֲגוּזִים לְתִינוּקוֹת כְּדִי לְהַרְגִּילָן שְׂיִבּוּאוֹ אֲצִלוֹ, וְלֹא הִתִּירוּ חֲכָמִים אֲלֹא מִפְּנֵי שְׂגָם חֲבֵרוֹ יָכוֹל לַעֲשׂוֹת כֵּן (בבא מציעא ט.). וַאֲמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה (בבא בתרא פח:), "קִשָּׁה גִזְל הַדְּיוּט מִגִּזְל גְּבוּהָ, שְׂזָה הַקָּדִים חֲטָא לְמַעֲלָה [וְזָה הַקָּדִים מַעֲלָה לְחֲטָא]". וְכָכָר פָּטְרוּ אֶת הַפּוֹעֲלִים הַעוֹשִׂים אֲצֵל בַּעַל הַבֵּית מִבְּרַכַת הַמוֹצֵא, וּמִבְּרַכַת אַחֲרוֹנוֹת דְּבִרְכַת הַמְּזוֹן, וְאָפְלוּ בְּקִרְיַת שְׂמַע לֹא חִיבוּם לְבָטֵל מִמְּלֹאכְתָּן אֲלֹא בְּפִרְשָׁה רִאשׁוֹנָה בְּלִבָּד (ברכות טז.), קָל וַחֲמֹר בֵּן בָּנוּ שֶׁל קָל וַחֲמֹר לְדַבְּרֵי הַרְשׁוּת, שְׁכָל שְׁכִיר יוֹם אָסוּר בָּהֵן שְׁלֹא לְבָטֵל מִמְּלֹאכְתּוֹ שֶׁל בַּעַל הַבֵּית, וְאִם עָבַר הָרִי זֶה גִזְלָן. הִנֵּה אָבָא חִלְקִיָּה אָפְלוּ שְׁלוֹם לֹא הִשִּׁיב לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ שְׁלוֹם, שְׁלֹא לְבָטֵל מִמְּלֹאכְתָּ רַעְהוּ (תענית כג:). וַיַּעֲקֹב אֲבִינוּ עָלָיו הַשְׁלוֹם מִבְּאֵר בְּפִיו וְאוֹמֵר (בראשית לא, מ), "הָיִיתִי בְּיוֹם אֲכָלְנִי חָרִב וְקָרַח בְּלִילָה וַתִּדֹּד שְׁנַתִּי מֵעֵינַי", מֵה יַעֲנוּ אָפּוֹא הַעוֹסְקִים בְּהִנְאוּתֵיהֶם בְּשַׁעַת מְלָאכָה וּבְטָלִים מִמֶּנָּה? אוֹ כִּי יַעֲסֻקוּ בְּחִפְצֵיהֶם אִישׁ לְבָצְעוֹ?.

כָּלֵלוּ שֶׁל דְּבָר, הַשְׁכוּר אֲצֵל חֲבֵרוֹ לְאִיזָה מְלָאכָה שֶׁתִּהְיֶה, הִנֵּה כָּל שְׁעוֹתָיו מְכוּרוֹת הֵן לוֹ לְיוֹמוֹ, כַּעֲנִיָן שְׂאֲמְרוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה (בבא מציעא נו:), "שְׁכִירוֹת מְכִירָה לְיוֹמִיָּה", וְכָל מֵה שִׁיקַח מִהֵן לְהִנְאֹת עֲצָמוֹ בְּאִיזָה אֲפֵן שִׁיְהִיָּה אֵינוֹ אֲלֹא גִזְל גָּמוּר, וְאִם לֹא מִחֲלוֹ אֵינוֹ מִחּוּל, שְׁכָכָר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה (ירמא פה:), "עֲבֵרוֹת שְׁבִין אָדָם לְחֲבֵרוֹ אֵין יוֹם הַכְּפוּרִים מְכַפֵּר עַד שִׁירָצָה אֶת חֲבֵרוֹ".

וְלֹא עוֹד אֲלֹא שְׂאָפְלוּ אִם עָשָׂה מַצּוֹה בְּזִמָּן מְלָאכְתּוֹ, לֹא לְצַדִּיקָה תַּחֲשֵׁב לוֹ אֲלֹא

עברה היא בידו, שאין עברה מצוה (ירושלמי חלה א, ה), וקרא כתיב (ישעיה סא, ח), "שונא גזל בעולה". וכענין זה אמרו זכרונם לברכה (בבא קמא צד.), "הרי שגזל סאה חטים וטחנה ואפאה ומכרה, אין זה מכרה אלא מנאץ, דכתיב (תהלים י, ג), "ובוצע ברך נאץ ה'", ועל כיוצא בזה נאמר, "אוי לו לזה שנעשה סנגורו קטגורו", וכמאמר זכרונם לברכה (ירושלמי סוכה ג, א) בענין לולב הגזול, והדין נותן, כי הרי גזל חפץ – גזל, וגזל זמן – גזל, מה גזל את החפץ ועושה בו מצוה – נעשה סנגורו קטגורו, אף גזל את הזמן ועושה בו מצוה – נעשה סנגורו קטגורו. ואין הקדוש ברוך הוא חפץ אלא באמונה, וכן הוא אומר, (תהלים לא, כד) "אמונים נוצר ה'". ואומר, (ישעיהו כו, ב) "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים". ואומר (תהלים קא, ו), "עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי". ואומר (ירמיה ה, ג), "עיניך הלא לאמונה".

ואף איוב העיד על עצמו ואמר (איוב לא, ז-ח), "אם תטה אשרי מני הדרך ואחר עיני הלב לבי ובכפי דבק מאוס", והבט יפי המשל הזה, כי דמה הגזל הבילתי נגלה כדבר המתדבק ביד האדם, שאף על פי שאין האדם הולך לכתחלה לטל אותו, ונשאר דבק מאליו, סוף סוף בידו הוא – כן הדבר הזה, שאף שלא יהיה האדם הולך וגזל ממש, קשה הוא שיהיו ידיו ריקניות ממנו לגמרי. אמנם באמת כל זה נמשך ממה שתחת היות הלב מושל בעינים, שלא יניח להיות נעים להם את של אחרים, העינים מושכים את הלב לבקש התרים על מה שנראה להם יפה ונחמד, על כן אמר איוב, שהוא לא כן עשה ולא הולך לבו אחר עיניו, על כן לא דבק בכפיו מאוס.

ראה נא בענין האונאה, כמה נקל הוא לאדם להתפתות ולכשל, באשר לכאורה יראה לו שראוי הוא להשתדל ליפות סחורתו בעיני האנשים, ולהשתכר ביגיע כפיו, לדבר על לב הקונה למען יתרצה לו, ויאמרו על כל זה, "יש זריז ונשכר", "ויד חרוצים תעשיר", אמנם אם לא ידקדק וישקל מעשיו הרבה, הנה תחת חטה יצא חוח, כי יעבר ונכשל בעוון ההונאה אשר הזהרנו עליה (ויקרא כה, יז), "לא תונו איש את עמיתו". ואמרו ז"ל, אפלו לרמות את הגוי אסור, וקרא כתיב (צפניה ג, יג) "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, ולא ימצא בפייה לשון תרמית", וכן אמרו (בבא מציעא ס:), "אין מפרכסין את הכלים הישנים שיראו כחדשים", "אין מערבין פרות בפרות, אפלו חדשים בחדשים, אפלו סאה בדינר, ואפלו יפה דינר וטרסית לא יערב וימכרם סאה בדינר", "כל עושה אלה כל עושה עול" (דברים כה, טז), וקרוי ה' שמות, עול, שנאוי, משקץ, חרם, תועבה. עוד אמרו זכרונם לברכה

(בבא קמא קיט.), "כל הגזול את חברו אפלו שנה פרוטה כאלו נוטל נפשו ממנו", הרי לך חמר העוון הזה אפלו בשעור מעט. ואמרו עוד (תענית ז:), "אין הגשמים נעצרים אלא בעוון גזול". ועוד אמרו (ויקרא רבה לג, ג), "קפה מלאה עוונות מי מקטרג בראש כלם? - גזול". ודור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזול (סנהדרין קח, א). ואם תאמר בלבבך, ואיך אפשר לנו שלא להשתדל במשאנו ומתננו לרצות את חברנו על המקח ועל שויו? חלוק גדול יש בדבר, כי כל מה שהוא להראות את הקונים אמת טוב החפץ ויפיו, הנה ההשתדלות ההוא טוב וישר, אך מה שהוא לכסות מומי חפצו אינו אלא אונאה ואסור. וזה כלל גדול באמונת המשא והמתן. לא אמר מענין המדות, שהרי בפרוש כתוב בהם, "תועבת ה' אליהך כל עשה אלה", ואמרו (בבא בתרא פח:), "קשה ענין של מדות מענין של עריות וכו', ואמרו (שם ע"א), "הסיטון מקנח מדותיו אחת לשלשים יום", וכל כך למה? כדי שלא יחסרו בלא דעת ולא יענש.

כל שכן עון הרבית שגדול הוא ככופר באלהי ישראל חס וחלילה, ואמרו זכרונם לברכה על פסוק (יחזקאל יח, יג), "בנשך נתן ותרבית לקח חיה לא יחיה", שאינו חי לתחית המתים, כי הוא ואבק שלו משקץ ומתעב בעיני ה'. ואיני רואה צרך להאריך בזה, שכבר אימתו מטלת על כל איש ישראל.

אמנם כללו של דבר, כמו שחמדת הממון רבה, כן מכשלותיו רבים, וכדי שיהיה האדם נקי מהם באמת, עיון גדול ודקדוק רב צריך לו, ואם נקה ממנו, ידע שהגיע כבר למדרגה גדולה, כי רבים יתחסדו בענפים רבים מענפי החסידות, ובענין שנאת הבצע לא יכלו להגיע אל מחוז השלמות. הוא מה שאמר צופר הנעמתי לאיוב (איוב יא, יד-טו), "אם אנון בידך - הרחיקהו, ואל תשכן באהליך עולה, כי אז תשא פניך ממום, והיית מצק ולא תירא".

והנה דברתי עד הנה מפרטי מצוה אחת מן המצוות, וכפרטי חלוקים אלה ודאי שנמצאים בכל מצוה ומצוה, אמנם אינני מזכיר אלא אותם שרגילים רב בני האדם לכשל בהם.

ונדבר עתה מן העריות שגם הם מן החמורים, והם שניים במדרגה אל הגזול, כמאמרם זכרונם לברכה (בבא בתרא קסה.), "רבים בגזול ומעוטם בעריות".

והנה מי שירצה להנקות לגמרי מזה החטא, גם לו תצטרך מלאכה לא מועטת, כי אין בכלל האסור גופו של מעשה בלבד, אלא כל הקרב אליו, ומקרא מלא הוא

(ויקרא יח), "לא תקרבו לגלות ערוה". ואמרו זכרונם לברכה (שמות רבה טז, ב), "אמר הקדוש ברוך הוא, אל תאמר, הואיל ואסור לי להשתמש באשה, הריני תופשה ואין לי עוון, הריני מגפפה ואין לי עוון, או שאני נושקה ואין לי עוון, אמר הקדוש ברוך הוא, כשם שאם נדר נזיר שלא לשנות יין - אסור לו לאכל ענבים לחים ויבשים ומשרת ענבים וכל היוצא מגפן היין, אף אשה שאינה שלך אסור ליגע בה כל עקר, וכל מי שנוגע באשה שאינה שלו מביא מיתה לעצמו" וכו'.

והבט מה נפלאו דברי המאמר הזה, כי המשיל את האסור הזה לנזיר, אשר אף על פי שעקר האסור אינו אלא שתית יין, הנה אסרה לו תורה כל מה שיש לו שיכות עם היין, והיה זה למוד שלמדה תורה לחכמים, איך יעשו הם הסיג לתורה במשמרת שנמסר בידם לעשות למשמרתה, כי ילמדו מן הנזיר לאסר בעבור העקר גם כל דדמי ליה, ונמצא שעשתה התורה במצוה זאת של נזיר, מה שמסרה לחכמים שיעשו בשאר כל המצוות, למען דעת שזה רצונו של מקום, וכשאוסר לנו אחד מן האסורין, ילמד סתום מן המפרש לאסר כל הקרוב לו. ועל זה הדרך אסרו בענין זה של העריות כל מה שהוא ממינו של הזנות או הקרוב אליו, יהיה באיזה חוש שיהיה דהינו, בין במעשה, בין בראיה, בין בדבור בין בשמיעה, ואפלו במחשבה.

ועתה אביא לך ראיות על כל אלה מדבריהם זכרונם לברכה. במעשה, דהינו, הנגיעה או החבוק וכיוצא. כבר נתבאר למעלה במאמר שזכרנו ואין צורך להאריך. בראיה, אמרו ז"ל (ברכות סא), "יד ליד לא ינקה רע" - "כל המרצה מעות מידו לידה כדי להסתכל בה לא ינקה מדינה של גיהנם". ואמרו עוד (שבת סד), "מפני מה הצרכו ישראל שבאותו הדור כפרה? מפני שזנו עיניהם מן הערוה" וכו', "אמר רב ששת, מפני מה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים? לומר לך, כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאלו מסתכל" וכו' (ברכות כד), ואמרו עוד, "ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג, י) "שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפלו היא פנויה, אשת איש ואפלו היא מכווערת, (עבודה זרה כ)."

בענין הדבור עם האשה, בהדיא שנינו (אבות א), "כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו". ובשמיעה, אמרו (ברכות כד), "קול באשה ערוה".

עוד בענין זנות הפה והאזן, דהינו, הדבור בדברי הזנות או השמיעה לדברים האלה, כבר צווחו כפרכיאי, "ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כג, טו) - "ערות דבור

זֶה נְבוּל פֶּה", וְאָמְרוּ (שבת לג, א), "בְּעוֹן נְבִלוֹת פֶּה צָרוֹת רַבּוֹת וּגְזֵרוֹת קָשׁוֹת מִתַּחֲדָשׁוֹת וּבַחֲזָרֵי יִשְׂרָאֵל מֵתִים" חֵס וְשָׁלוֹם, וְאָמְרוּ עוֹד (שם), "כָּל הַמְּנַבֵּל פִּיּו מִעֲמִיקִים לוֹ גִּיהֶנֶם", וְאָמְרוּ עוֹד (שם), "הַכֹּל יוֹדְעִים כָּלָה לָמָּה נִכְנָסֶת לַחֶפֶה, אֲלֹא כָּל הַמְּנַבֵּל פִּיּו וְאָמְרוּ כֹּה" אָפְלוּ גִזֵּר דִּין שֶׁל שִׁבְעִים שָׁנָה לְטוֹבָה הוֹפְכִים לוֹ לְרָעָה", וְאָמְרוּ עוֹד (תְּהִיגָה ה:), "אָפְלוּ שִׁיחָה קָלָה שְׂבִין אִישׁ לְאַשְׁתּוֹ מִגִּידִים לוֹ לְאָדָם בְּשַׁעַת הַדִּין". וּבְעֵינֵי הַשְּׁמִיעָה הִרְעָה הַזֹּאת גַּם כֵּן אָמְרוּ (שבת לג, א), "אִף הַשּׁוֹמֵעַ וְשׁוֹתֵק, שְׁנֹאֲמַר "זַעֲמוּ ה' יִפֹּל שָׁם", (משלי כב, יד) הָרִי לָךְ שִׁכָּל הַחוֹשִׁים צָרִיכִים לִהְיוֹת נָקִים מִן הַזְנוּת וּמַעֲנִינוֹ. וְאִם לַחֲשֹׁךְ אָדָם לֹאמַר, שְׁמָה שְׁאָמְרוּ עַל נְבוּל פֶּה, אֵינוֹ אֲלֵא כְּדִי לֵאמֹר וּלְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵרָה, וּבְמִי שֶׁדָּמוֹ רוֹתַח הַדְּבָרִים אָמּוּרִים, שְׁמַדִּי דְּבָרוֹ בָּא לִידֵי תַּאֲוָה, אֲכַל מִי שְׁאָמְרוּ דֶּרֶךְ שַׁחֲוֹק בְּעֶלְמָא לְאוּ מִלְתָּא הִיא וְאֵין לְחוֹשׁ עָלֶיּוּ, אִף אֶתָּה אָמַר לוֹ, עַד כָּאֵן דְּבָרֵי יֵצֵר הָרַע. כִּי מִקְרָא מְלֵא שֶׁהֵבִיאוּ ז"ל לְרִאֲיָתָם (ישעיה ט, טז), "עַל כֵּן עַל בַּחוּרֵי לֹא יִשְׁמַח ה' וְגו' כִּי כָּלוּ חֲנָף וּמִרַע וְכָל פֶּה דֹבֵר נְבִלָה", הִנֵּה לֹא הַזְכִּיר הַפְּתוּב הַזֶּה לֹא עֲבוּדָה זָרָה וְלֹא גִלּוּי עֲרִיּוֹת וְלֹא שְׁפִיכוֹת דָּמִים, אֲלֵא חֲנֻפָּה וְלִשׁוֹן הָרַע וְנְבוּל פֶּה, כָּלֵם מַחֲטָאֵת הַפֶּה בְּדַבְּרוֹ, וְעָלִיהֶם יֵצֵא הַגְּזֵרָה, "עַל בַּחוּרֵי לֹא יִשְׁמַח ה' וְאֵת יְתוּמָיו וְאֵת אֲלֻמְנוֹתָיו לֹא יִרְחֵם", אֲלֵא הָאֲמַת הוּא כְּדַבְּרֵי רַבּוֹתֵינוּ ז"ל, שֶׁנְבוּל פֶּה הוּא עֲרוּתוֹ שֶׁל הַדְּבוּר מִמֶּשׁ, וּמִשּׁוֹם זֵנוּת הוּא שְׁנֹאֲסֵר כָּכָל שְׂאֵר עֲנִינֵי הַזְנוּת חוּץ מִגּוּפּוֹ שֶׁל מַעֲשֶׂה, שְׂאֵף עַל פִּי שְׂאִין בָּהֶם כָּרַת אוֹ מִיתַת בֵּית דִּין אֲסוּרִים הֵם אֲסוּר עֲצָמָם, מִלְּבַד הֵיוּתָם גַּם כֵּן גּוֹרָמִים וּמִבִּיאִים אֶל הָאֲסוּר הָרָאשִׁי עֲצָמוֹ, וּכְעֵינֵי הַנִּזְיָר שֶׁזָּכְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁהֵבִיאוּ לְמַעֲלָה.

בְּעֵינֵי הַמַּחֲשָׁבָה, כִּכָּר אָמְרוּ בְּתַחֲלַת הַבְּרִיתָא שְׁלָנוּ, "וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבָר רָע" – "שֶׁלֹּא יִהְיֶה אָדָם בְּיוֹם [וְיָבוֹא לִידֵי טְמֵאָה בְּלִילָה]", וְאָמְרוּ עוֹד (יומא כט, א), "הַהֲרוּרֵי עֲבֵרָה קָשִׁים מִעֲבֵרָה", וּמִקְרָא מְלֵא הוּא (משלי טו, כו), "תוֹעֵבֶת ה' כָּל מַחֲשַׁבּוֹת רָע". וְהִנֵּה דְּבָרָנוּ מִשְׁנֵי גּוּפֵי עֲבֵרוֹת חֲמוּרוֹת שֶׁבִּנֵּי אָדָם קְרוּבִים לְכַשֵּׁל בְּעֵנִיפֵיהֶם מִפְּנֵי רַבָּם שֶׁל הָעֲנָפִים וְרַב נִטִּית לְבוֹ שֶׁל אָדָם בְּתַאֲוָתוֹ אֲלֵיהֶם.

וְהַמִּדְרָגָה הַשְּׁלִישִׁית אַחֵר הַגָּזֵל וְהָעֲרִיּוֹת לְעֵינֵי הַחֲמֵדָה – הִנֵּה הוּא אֲסוּר הַמֶּאֱכָלוֹת, בֵּין בְּעֵינֵי הַטְּרָפוֹת עֲצָמָם, בֵּין בְּעֵינֵי תַּעֲרֻבוֹתֵיהֶן, בֵּין בְּעֵינֵי בִּשּׁוּר בְּחֶלֶב אוֹ חֶלֶב וְדָם וְעֵינֵי בִּשּׁוּלֵי גוֹיִים וְעֵינֵי גִעּוּל גוֹיִים, יֵין נִסְכָּם וְסִתָּם יֵינָם, כָּל אֵלֶּה הַנִּקְיוֹת בָּהֶם צָרִיךְ דְּקְדוּק גָּדוֹל וְצָרִיךְ חֲזוּק, כִּי יֵשׁ תַּאֲוַת הַלֵּב הַמִּתַּאֲוָה בְּמֶאֱכָלִים הַטּוֹבִים וְחֲסָרוֹן הַפִּס בְּאֲסוּרֵי הַתַּעֲרֻבוֹת וְכִיּוּצָא בְּזֶה, וּפְרָטִיהֶם רַבִּים כָּכָל דִּינֵיהֶם

הידועים והמבארים בספרי הפוסקים, והמקל בהם במקום שאמרו להחמיר אינו אלא משחית לנפשו.

וכך אמרו בספרי, "לא [תטמאו בהם] ונטמתם בהם" (ויקרא יא, מג) "אם מטמאים אתם בהם סופכם לטמא בהם" (ספרא שמיני יב, ג), והינו, כי המאכלות האסורות מכניסים טמאה ממש בלבם ובנפשם של אדם עד שקדשתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו, והוא מה שאמרו בש"ס גם כן (יומא לט.), "ונטמאתם בהם" – "אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם", שהעברה מטמטמת לבו של אדם, כי מסלקת ממנו הדעה האמתית ורוח השכל שהקדוש ברוך הוא נותן לחסידים, כמו שאמר הכתוב (משלי ב, 1), "כי ה' יתן חכמה", והנה הוא נשאר בהמי וחמרי משקע בגסות העולם הזה. והמאכלות האסורות יתרות בזה על כל האסורין, כיון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו.

וכדי להודיענו שלא הבהמות הטמאות או השקצים בלבד הם הטמאים, אלא גם הטרפות שבמין הפשר עצמו הם בכלל טמאה, אמר הכתוב (ויקרא יא, מז), "להבדיל בין הטמא ובין הטהור". ובא הפרוש לרבותינו ז"ל (תורת כהנים), "אין צריך לומר בין חמור לפרה, למה נאמר בין הטמא ובין הטהור? בין טמאה לך ובין טהורה לך, בין נשחט רבו של קנה לנשחט חציו, וכמה בין רבו [לחציו? מלא השערה]", עד כאן לשונם. ואמרו לשון זה בסיום מאמרם, "וכמה בין רבו לחציו וכו'. להראות כמה נפלא כח המצוה – שחוט השערה מבדיל בין טמאה לטהרה ממש.

והנה כל מי שיש לו מח בקדקדו יחשב אסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי, כי הנה אם דבר זה יאירע, היקל אדם על עצמו לאכל ממנו? אם ישאר לו בו איזה בית מחוש ואפלו חששא קטנה? ודאי שלא יקל, ואם יקל לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור, אף אסור המאכל כבר בארנו שהוא ארס ממש ללב ונפש, אם כן מי אפוא יהיה המקל במקום חששא של אסור, אם בעל שכל הוא? ועל דבר זה נאמר (משלי כג, ב), "ושמת סכין בלעף אם בעל נפש אתה".

ונדבר עתה על החטאים המצויים הנולדים מחברת בני האדם וקבוצם, כגון, הונאת דברים, הלבנת הפנים, הכשלת העור בעצה, רכילות, שנאה ונקימה, שבועות, דבר שקר וחלול השם, כי מי יאמר נקייתי מהם? טהרתי מאשמה בהם? כי ענפיהם רבים ודקים עד מאד, אשר ההזהר בהם טרח גדול.

הונאת הדברים, בכללה הוא לדבר בפני חברו, דבר שיבוש ממנו, כל שכן האמירה בפרוש דבר שיבוש בו, או לעשות לו מעשה שיגרם לו שיבוש, והוא מה שאמרו בפרק הזהב (בבא מציעא נח:), "אם היה בעל תשובה, לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים" וכו', "אם היו חללים באים עליו, לא יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב, "זכור נא מי הוא נקי אבד" וכו' (איוב ד, ז), אם היו חמרים מבקשים הימנו תבואה, לא יאמר להם, לכו אצל פלוני שהוא מוכר תבואה, ויודע בו שלא מכר תבואה מימיו". וכבר אמרו ז"ל (שם), "גדול אונאת דברים מאונאת ממון" וכו'. וכל שכן אם הוא ברבים, שבהדיא שנינו, המלכין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא, ואמר רבי חסדא (בבא מציעא נט:), "כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה", ואמר רבי אלעזר (שם), "הכל – הקדוש ברוך הוא נפרע על ידי שליח, חוץ מאונאה", ואמרו (שם), "שלושה אין הפגוד ננעל בפניהם, ואחד מהם אונאה". ואפלו לדבר מצוה אמר הכתוב (ויקרא יט, טז), "הוכח תוכיח את עמיתך", ואמרו ז"ל (ערכין טז:), "יכול אפלו פניו משתנות? תלמוד לומר, "ולא תשא עליו חטא". מכל אלה המאמרים תראה עד היכן מתפשטים ענפי האזהרה הזאת, וכמה ענשה קשה.

בענין נתינת העצה, שנינו בתורת כהנים (ויקרא יט, יד), "ולפני עור לא תתן מכשל" – לפני סומא בדבר. אמר לה בן פלוני מהי לכהנה? אל תאמר לו, כשרה היא, והיא אינה אלא פסולה. היה נוטל ממך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו, ואל תאמר לו, מכר שדך וקח להך חמור, ואתה עוקף עליו ונוטלה ממנו. שם תאמר, עצה יפה אני נותן לו, הרי הדבר מסור ללב, שנאמר, "ויראת מאלהיך". נמצאנו למדים, שבין בדבר שיכול להיות נוגע בו, ובין בדבר שאינו נוגע בו כלל, חייב אדם להעמיד את הבא להתייעץ בו על האמת הזו והברור. ותראה שעמדה תורה על סוף דעתם של רמאים, דלאו בשופטני עסקינן שייצעו עצה שרעתה מפרסמת ונגלית, אלא בחכמים להרע, אשר יתנו עצה לחבריהם שלפי הנגלה בה, יש בה מן הרוח אל חברו באמת, אף סוף הענין אינו לטובתו של חברו, כי אם לרעתו ולהנאתו של המיעץ, על כן אמרו, "שםא [תאמר] עצה יפה [אני נותן לך], והרי הדבר מסור ללב" וכו'. וכמה נכשלים בני האדם באלה החטאים יום יום, בהיותם קרואים והולכים לתקף חמדת הבצע. וכבר התבאר גדל ענשה בכתוב (דברים כז, יח), "ארור משנה עור בדרך", אף זאת היא חובת האדם הישר, כאשר יבוא איש להתייעץ בו ייעצוהו העצה שהיה הוא נוטל לעצמו ממש, מבלי שישקוף בה אלא לטובתו של המתיעץ, לא לשום תכלית אחר, קרוב או רחוק שהיה, ואם יאירע

שִׁירָאָה הוּא הָזֶק לַעֲצָמוֹ בַּעֲצָה הִיא, אִם יָכוֹל לְהוֹכִיחַ אוֹתָהּ עַל פְּנֵיו שֶׁל הַמְתִּיעֵץ – יוֹכִיחֶהּ, וְאִם לֹא יִסְתַּלַּק מִן הַדְּבָר וְלֹא יִיעָצֶהּ, אָךְ עַל כָּל פְּנִים אֵל יִיעָצֶהּ עֲצָה שֶׁתְּכַלִּיתָהּ דְּבָר זולת טוֹבָתוֹ שֶׁל הַמְתִּיעֵץ, אִם לֹא שְׁכוּנַת הַמְתִּיעֵץ לְרַעָה, שְׂאֵז וּדְאִי מַצְוָה לְרַמּוֹתוֹ, וּכְבָר נֶאֱמַר (תהלים יח, כז), "וְעַם עֶקֶשׁ תִּתְּפֹל", וְחוּשֵׁי הָאָרֶץ יוֹכִיחַ (שמואל ב, יז).

הַרְכִּילוֹת וְלִשׁוֹן הָרַע, כְּבָר חָמְרוּ נוֹדַע, וְגִדֹּל עֲנָפָיו כִּי רַבּוּ מְאֹד, עַד שֶׁכְּבָר גָּזְרוּ אָמַר חֲז"ל בַּמֶּאֱמָר שֶׁכְּבָר הַזִּכְרָתִי, "וְכֹלָם בֶּאֱבֹק לִשׁוֹן הָרַע", וְאָמְרוּ (ערכין טו:), "הֵיכִי דְמִי לִשׁוֹן הָרַע? כְּגוֹן דְּאָמַר הֵיכָא מִשְׁתַּכַּח נוֹרָא אֱלָא בִּי פְּלִנְיָא", אוֹ שִׁיסְפֹּר טוֹבָתוֹ לְפָנֵי שׁוֹנְאָיו, וְכָל כִּיּוֹצֵא בָּזֶה, אָךְ עַל פִּי שְׁנָרָאִים דְּבָרִים קָלִים וּרְחוּקִים מִן הַרְכִּילוֹת, הִנֵּה בִּאֲמַת מֶאֱבֹק שְׁלוֹ הֵם. כָּלְלוּ שֶׁל דְּבָר, הַרְבֵּה דְרָכִים לִיעֵר. אֲבָל כָּל דְּבָר שְׁיוּכַל לְהוֹלֵד מִמֶּנּוּ נֶזֶק אוֹ בִּזְיוֹן לַחֲבֵרוֹ, בֵּין בְּפָנָיו בֵּין שְׁלֹא בְּפָנָיו, הָרִי זֶה בְּכָל לִשׁוֹן הָרַע הַשְּׁנֹאוֹי וּמִתְעַב לְפָנֵי הַמָּקוֹם שֶׁאָמְרוּ עָלָיו (שם טז:), "כָּל הַמְּסַפֵּר לִשׁוֹן הָרַע – כְּאִלּוּ כּוֹפֵר בַּעֲקָר", וְקָרָא כְּתִיב (תהלים קא, ה), "מִלְּשֹׁנִי בִּסְתֵר רַעֲהוּ אוֹתוֹ אֲצַמִּית".

גַּם הַשְּׁנֹאָה וְהַנְקִימָה קִשָּׁה מְאֹד לְשִׁמְלִיט מִמֶּנּוּ לֵב הוֹתֵל אֲשֶׁר לְבָנֵי הָאָדָם, כִּי הָאָדָם מְרָגִישׁ מְאֹד בַּעֲלֻבוֹנוֹתָיו, וּמִצִּטְעָר צִיּוֹר גָּדוֹל. וְהַנְקָמָה לוֹ מִתּוֹקָה מְדַבֵּשׁ, כִּי הִיא מְנוּחָתוֹ לְבִדָּה, עַל כֵּן לְשִׁיחִיָּה בְּכוּחוֹ לַעֲזוֹב מֶה שֶׁטְּבָעוּ מִכְרִיחַ אוֹתוֹ, וַיַּעֲבֵר עַל מְדוּתָיו וְלֹא יִשְׁנֹא מִי שֶׁהִעִיר בּוֹ הַשְּׁנֹאָה וְלֹא יִקָּם מִמֶּנּוּ בַּהֲזָדָמָן לוֹ שְׁיוּכַל לְהִנָּקֵם, וְלֹא יִטֹּר לוֹ, אֱלָא אֵת הַכֹּל יִשְׁכַּח וַיִּסֵּר מִלְּבּוֹ כְּאִלּוּ לֹא הָיָה – חֲזֹק וְאִמִּין הוּא, וְהוּא קָל רַק לְמִלְאָכֵי הַשֶּׁרֶת שֶׁאֵין בִּינֵיהֶם הַמְדוּת הַלָּלוּ, לֹא אֵל שׁוֹכְנֵי בְּתִי חֹמֶר אֲשֶׁר בַּעֲפָר יִסּוּדָם. אֲמָנָם גִּזְרַת מֶלֶךְ הִיא, וְהַמְקַרְאוֹת גְּלוּיִים בְּאֵר הַיֵּטֵב, אֵינָם צְרִיכִים פְּרוּשׁ, "לֹא תִשְׁנֹא אֵת אַחִיךָ בְּלִבְכָּךְ" (ויקרא יט, יד–יח). "לֹא תִקָּם וְלֹא תִטֹּר אֵת בְּנֵי עַמֶּךָ" (שם). וְעַנִּין הַנְקִימָה וְהַנְטִירָה יְדוּעַ, דְּהֵינּוּ, נְקִימָה – לְמַנַּע מִהִיטִיב לְמִי שְׁלֹא רָצָה לְהִיטִיב לוֹ, אוֹ שֶׁהִרַע לוֹ כְּבָר. וְנִטְרָה – לְהִזְכִּיר בַּעֲת שֶׁהוּא מִיטִיב לְמִי שֶׁהִרַע לוֹ אֵיזָה זְכוּרָן מִן הָרַעָה שֶׁעָשָׂה לוֹ. וּלְפִי שֶׁהִיצֵר הוֹלֵךְ וּמִרְתִּיחַ אֵת הַלֵּב, וּמִבְקֵשׁ תְּמִיד לְהַנִּיחַ לְפָחוֹת אֵיזָה רִשָּׁם אוֹ אֵיזָה זְכוּרָן מִן הַדְּבָר, וְאִם לֹא יוֹכֵל לְהַשְׁאִיר זְכוּרָן גָּדוֹל, יִשְׁתַּדֵּל לְהַשְׁאִיר זְכוּרָן מוֹעֵט, יֹאמַר דֶּרֶךְ מִשָּׁל לְאָדָם, אִם תִּרְצֶה לְתֵן לְאִישׁ הַזֶּה אֵת אֲשֶׁר לֹא רָצָה הוּא לָתֵת לָךְ כְּשֶׁנֶּצְרַכְתָּ, לְפָחוֹת לֹא תִתְּנֶנּוּ בְּסִכָּר פְּנִים יְפוֹת, אוֹ אִם אֵינְךָ רוֹצֶה לְהִרַע לוֹ, לְפָחוֹת לֹא תִיטִיב לוֹ טוֹבָה גְּדוֹלָה, וְלֹא תִסְיַעֲהוּ סִיוַע גָּדוֹל. אוֹ אִם תִּרְצֶה גַם לְסִיעוֹ הַרְבֵּה, לְפָחוֹת לֹא תַעֲשֶׂהוּ בְּפָנָיו,

או לא תשוב להתחבר עמו ולהיות לו לרע, אם מחלת לו שלא תראה לו לאויב – די בזה, ואם גם להתחבר עמו תרצה, אך לא תראה לו כל כך חבה גדולה כבראשונה, וכן כל כיוצא בזה ממניי החריצות שביצור, מה שהוא משתדל לפתות את לבות בני האדם. על כן באה התורה וכללה כלל שהכל נכלל בו, "ואהבת לרעך כמוך", כמוך בלי שום הפרש, כמוך בלי חלוקים, בלי תחבולות ומזמות, כמוך ממש.

אולם השבועות, אף על פי שמן הסתם – כל שאינו מן ההדיוטות נשמר מהוציא שם שמים מפיו לבטלה, כל שכן בשבועה, יש עוד איזה ענפים קטנים, שאף על פי שאינם מן החמורים יותר, על כל פנים ראוי למי שרוצה להיות נקי לשמר מהם, והוא מה שאמרו (שבועות לו.), "אמר רבי אלעזר, לאו – שבועה והן – שבועה. אמר רבא, והוא דאמר, לאו לאו תרי זמני, והוא דאמר, הן הן תרי זמני", וכן אמרו (בבא מציעא מט.), "והין צדק" – "שיהא לאו שלך צדק והן שלך צדק".

והנה דבר השקר, גם הוא חלי רע נתפשט מאד מאד בבני האדם. ואולם מדרגות מדרגות יש בו. יש בני אדם שאמנותם ממש היא השקרנות, הם ההולכים ובודים מלבם כזבים גמורים למען הרבות שיחה בין הבריות, או להחשב מן החכמים ויודעי דברים הרבה, ועליהם נאמר (משלי יב, כב), "תועבת ה' שפתי שקר". ואומר (ישעיה נט, ג), "שפתותיכם דברו שקר, לשונכם עולה תהגה". וכבר גזרו דינם חכמינו ז"ל (סוטה מב.), "ארבע כתות אינן מקבלות פני השכינה", ואחת מהם כת שקרנים.

ויש אחרים קרובים להם במדרגה אף על פי שאינם כמוהם ממש, והם המכזבים בספוריהם ודבריהם, והינו, שאין אמנותם בכך – ללכת ולבדות ספורים ומעשים אשר לא נבראו ולא נהיו, אבל בבואם לספר דבר מה, יערבו בהם מן השקרים כמו שיעלה על רוחם, ויתגלו בזה עד ששלב להם כמו טבע, והם הם הבדאים אשר אי אפשר להאמין לדבריהם, וכמאמרם ז"ל (סנהדרין ט:), "כך הוא ענשו של בדאי, שאפלו אומר אמת אין שומעין לו", שכבר הטביעו בהם הרעה הזאת שלא יוכלו לצאת דבריהם נקיים מן הכזב מתוך פיהם. הוא מה שהנביא מצטער ואומר (ירמיהו ט, ד), "למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו".

ויש עוד אחרים שחלים קל מחלי הראשונים, והם אותם שאינם קבועים כל כך בשקר, אלא שלא יחושו להתרחק ממנו, ואם יזדמן להם יאמרוהו, ופועמים רבות

יאמרוהו דרך שחוק או כיוצא בזה בלא כוונה רעה. ואמנם החכם הודיענו שכל זה הוא הפך רצון הבורא ברוך הוא ומדת חסידיו, הוא מה שכתוב (משלי יג, ה), "דבר שקר ישנא צדיק". והוא מה שבאה עליו האזהרה (שמות כג, ז), "מדבר שקר תרחק", ותראה שלא אמר, "משקר תשמר", אלא "מדבר שקר תרחק", להעיר אותנו על ההרחק הגדול והבריחה הרבה שצריך לברח מזה. וכבר נאמר (צפניה ג, יג), "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית". וחז"ל אמרו (שבת נה), "חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת". ובדאי שאם האמת הוא מה שבחר בו הקדוש ברוך הוא לקחתו לחותם לו, כמה יהיה הפכו מתעב לפניו.

והזהיר הקדוש ברוך הוא על האמת אזהרה רבה ואמר (זכריה ח, טז), "דברו אמת איש את רעהו". ואמר (ישעיה טז, ה), "והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת". ואמר (שם סג, ח), "ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו", הא למדת שזה תלוי בזה. ואמר (זכריה ח, ג), "ונקרא ירושלים עיר האמת", להגדיל חשיבותה. וכבר אמרו ז"ל (מכות כד), "ודובר אמת בלבבו" – "כגון רב ספרא" וכו', להודיענו עד היכן חובת האמת מגעת. וכבר אסרו לתלמיד חכם לשנות בדבורו חוץ משלשה דברים. ואחד מן העמודים שהעולם עומד עליו הוא האמת, אם כן מי שדובר שקר כאלו נוטל יסודו של עולם, וההפך מזה מי שזהיר באמת – כאלו מקים יסודו של עולם. וכבר ספרו חז"ל (סנהדרין צז), מאותו המקום שהיו זהירים באמת, שלא היה מלאך המות שולט שם, ולפי שאשתו של רבי פלוני שנתה בדבריה, אף על פי שהיה לכוונה טובה, גרטה בהם מלאך המות, עד שגרשוה משם בעבור זה וחזרו לשלונתם. ואין צריך להאריך בדבר הזה שהשכל מחיבו והדעת מכריחו.

ענפי חלול השם גם כן הם רבים וגדולים, כי הרבה צריך האדם להיות חס על כבוד קונו ובכל מה שיעשה צריך שיסתכל ויתבונן מאד שלא יצא משם מה שיוכל להיות חלול לכבוד שמים חס וחלילה וכבר שנינו (אבות ד, ד), "אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם". ואמרו ז"ל (יומא פו), "היכי דמי חלול השם? אמר רב, כגון אנא דשקילנא בשרא ולא יהיבנא דמי לאלתר. ורבי יוחנן אמר, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפלין". והענין שכל אדם לפי מדרגתו ולפי מה שהוא נחשב בעיני הדור, צריך שיתבונן לבלתי עשות דבר בלתי הגון לאיש כמותו, כי כפי רבות חשיבותו וחכמתו כן ראוי שירבה זהירותו בדבריו העבודה ודקדוקו בה. ואם איננו עושה כן, הרי שם שמם מתחלל בו חס וחלילה. כי כבוד התורה הוא שמי שמרבה הלמוד בה ירבה כמו כן בישר ובתקון המדות, וכל מה

שִׁיחֹסר מְזֶה לְמִי שֶׁמִּרְבֵּה בְּלִמּוּד גִּוּרִים בְּזִיוֹן לְלִמּוּד עֲצָמוֹ, וְזֶה חֵס וְחִלְלָה חִלּוּל לְשֵׁמוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁנֶּתַן לָנוּ אֶת תּוֹרָתוֹ הַקְדוּשָׁה וְצִוָּנוּ לַעֲסֹק בָּהּ לְהַשִּׁיג עַל יָדָהּ שְׁלֵמוֹתָנוּ.

וְהִנֵּה גַם שְׁמִירַת הַשְּׁבֻתוֹת וַיָּמִים טוֹבִים רַבָּה הִיא, כִּי הַמְשָׁפְטִים רַבִּים, וְכֵן אָמְרוּ (שְׁבֻת יב.), "הִלְכְּתָא רַבְתָּא לְשֻׁבְתָּא", וְאָפְלוּ דְבָרֵי הַשְּׁבֻת, אַף עַל פִּי שְׁמַדְבְּרֵי חֲכָמִים הֵם, עֲקָרִים הֵם. וְכֵן אָמְרוּ (חֲגִיגָה טז.), "לְעוֹלָם אַל תְּהִי שְׁבֻת קֵלָה בְּעֵינֶיךָ, שֶׁהִרִי סְמִיכָה שְׁבֻת הִיא וְנִחְלָקוּ בָּהּ גְּדוּלֵי הַדּוֹר". וְאוֹלָם פְּרָטִי הַדִּינִים לְמַחְלָקוֹתָם מִבְּאָרִים הֵם אֲצֵל הַפּוֹסְקִים בְּסִפְרֵיהֶם, וְכֹלָם שׁוֹיִם לְחֻכְתָּנוּ בָּם וּלְזִהְיוֹת הַמַּצְטָרֶךְ. וְמָה שֶׁקָּשָׁה עַל הַהֲמוֹן שְׁמִירָתוֹ, הוּא הַשְּׁבִיתָה מִן הָעֵסֶק, וּמַדְבֵּר בְּמִשְׁאֵם וּבְמִתְנֶם, וְאוֹלָם הָאִסּוּר הַזֶּה מִבְּאֵר בְּדְבָרֵי הַנְּבִיא (יִשְׁעִיָּה נח, יג), "וְכִבְדְּתוּ מַעֲשֹׂת דְּרָכֶיךָ מִמִּצּוֹא חֲפָצֶךָ וְדִבְרֶךָ דְּבָר". וְהַכֵּלֵל הוּא, שֶׁכָּל מָה שֶׁאִסּוּר בְּשֻׁבְתָּ לַעֲשׂוֹתוֹ, אִסּוּר לְהַשְׁתַּדֵּל בְּעִבּוּרוֹ, אוֹ לְהַזְכִּירוֹ בְּפִיו. וְלָכֵן אָסְרוּ לַעֲיֵן בְּנִכְסֵיו לִרְאוֹת מָה צָרִיךְ לְמַחֵר, אוֹ לִילֵךְ לִפְתַּח הַמְּדִינָה – לְצֹאת בְּלִילָה מִהֶרָה לְמַרְחָץ (טוֹר ס"י שו). וְאָסְרוּ לוֹמַר, "דְּבַר פְּלוֹנִי אֶעֱשֶׂה לְמַחֵר", אוֹ "סְחוּרָה פְּלוֹנִי אֶקְנֶה לְמַחֵר" (טוֹר ס"י שז), וְכֵן כָּל כִּיּוֹצֵא בְּזֶה.

וְהִנֵּה עַד הִנֵּה דְבָרֵי מִן קִצֵּת הַמִּצְוֹת מָה שֶׁאֲנוּ רֹאִים שְׁבִנֵי הָאָדָם נִכְשָׁלִים בָּהֶם עַל הָרֵב, וּמֵאֲלֵה נִלְמַד לְכָל שָׂאֵר הָלְאוּיִן, שָׂאִין לָךְ אִסּוּר שָׂאִין לוֹ עֲנָפִים וּפְרָטִים, מֵהֶם חֲמוּרִים וּמֵהֶם קִלִּים. וּמִי שְׂרוּצָה לְהִיּוֹת נָקִי, צָרִיךְ שִׁיְהִיָּה נָקִי מִכָּלָם וְטָהוֹר מִכָּלָם, וּכְבָּר אָמְרוּ ז"ל (שִׁיר הַשִּׁירִים רבא ו), "שְׁנִיף כְּעֶדֶר הָרַחֲלִים" (שִׁיר הַשִּׁירִים ו, א) – "מָה רַחֵל זֹאת צְנוּעָה, [כֶּךָ הָיוּ יִשְׂרָאֵל צְנוּעִים וְכַשְׂרִים] בְּמִלְחָמַת מִדְּיָן", רַב הוֹנָא בְּשֵׁם רַב אֲחָא אָמַר, "שְׁלֹא הִקְדִּים אֶחָד מֵהֶם תְּפִלִּין שֶׁל רֹאשׁ לְתַפְלִין שֶׁל יָד, שֶׁאֵלּוּ הִקְדִּים אֶחָד לֹא הָיָה מִשָּׁה מְשֻׁכָּח וְלֹא הָיוּ יוֹצְאִים מִשָּׁם בְּשָׁלוֹם", וְכֵן אָמְרוּ (בִּירוּשְׁלָמִי): "הַמְּסַפֵּר בֵּין יִשְׁתַּבַּח לְיוֹצֵר – עֲבָרָה הִיא בִּידוֹ וְחֹזֵר עָלֶיהָ מַעֲזֹרְכִי הַמִּלְחָמָה", הִרִי לָךְ עַד הֵיכָן צָרִיךְ לְהַגִּיעַ הַדְּקֻדָּה וְהַנְּקִיּוֹת הָאֲמִתִּי בַּמַּעֲשִׂים.

הִנֵּה, כְּמוֹ שֶׁצָּרִיךְ בַּמַּעֲשִׂים, כֶּךָ צָרִיךְ נְקִיּוֹת בַּמַּדּוֹת. וְכַמְעַט שְׁיֹתֵר קֶשֶׁה הוּא הַנְּקִיּוֹת בַּמַּדּוֹת מִמָּה שֶׁהוּא בַּמַּעֲשִׂים, כִּי הַטָּבַע פּוֹעֵל בַּמַּדּוֹת יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהוּא פּוֹעֵל בַּמַּעֲשִׂים, יַעַן הַמְּזֶג וְהַתְּכוּנָה הֵם אוֹ מְסִיעִים אוֹ מְתַנַּגְדִּים גְּדוּלִּים לָהֶם, וְכָל מִלְחָמָה שֶׁהִיא נֶגֶד נֻטִּית הַטָּבַע – מִלְחָמָה חֲזָקָה הִיא, וְהוּא מָה שֶׁפָּרְשׁוּ בַּמֶּאֱמָר ז"ל (אֲבוֹת ד, א), "אֵיזִיהוּ גִבּוֹר? הַכּוֹבֵשׁ אֶת יָצְרוֹ". וְהִנֵּה הַמַּדּוֹת הֵן רַבּוֹת, כִּי כְּפִי כָּל הַפְּעֻלוֹת שֶׁשִּׁיכִים לָאָדָם בְּעוֹלָם, כְּמוֹ כֵּן מַדּוֹתֶיהֶן שֶׁאֲחֵרֵיהֶן הוּא נִמְשָׁךְ בַּפְּעֻלוֹתָיו.

אמנם כמו שדברנו במצוות שהיה הצורך להנקות בם יותר, דהינו, ממה שרגילות בני האדם לכשל, כן נדבר במדות הראשיות באריכות עיון יותר מפני רגילותנו בם, והם, הגאונה, הכעס, הקנאה והתאווה, הן כל אלה מדות רעות אשר רעתם נכרת ומפרסמת, אין צריך לה ראיות, כי הנה רעות הנה בעצמן ורעות בתולדותיהן, כי כלן חוץ משורת השכל והחכמה וכל אחת כדאי לעצמה להביא את האדם אל עברות חמורות: על הגאונה – מקרא מלא מזהיר ואומר (דברים ח, יד), "ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך". על הכעס – אמרו ז"ל (רמב"ם דעות ב, ג), "כל הכועס יהיה בעיניו כאלו עובד עבודה זרה": על הקנאה והתאווה – שנינו בהדיא (אבות ד, כא), "הקנאה והתאווה והפכוד מוציאים את האדם מן העולם": אמנם העיון המצטרף בם הוא, להמלט מהם ומכל ענפיהם, כי כלם כאחד סורי הגפן נכריה. ונתחיל לדבר בם ראשון ראשון.

הנה כלל ענין הגאונה הוא זה, שהאדם מחשיב עצמו בעצמו, ובלבבו ידמה כי לו נאווה תהלה. ואמנם זה יכול למשך מספרות רבות מתחלפות, כי יש מי שיחשיב את עצמו בעל שכל, ויש מי שיחשיב עצמו נאה, ויש שיחשיב עצמו נכבד, ויש שיחשיב עצמו גדול, ויש שיחשיב עצמו חכם. כללו של דבר, כל אחד מן הדברים הטובים שבעולם אם יחשב האדם שישנה בו, הרי הוא מסכן מיד לפול בשחת זה של גאונה. אך אחרי שקבע האדם בלבו היותו חשוב וראוי לתהלה, לא תהיה התולדה היוצאת מן המחשבה הזאת אחת בלבד, אלא תולדות רבות ומשנות תצאנה ממנה, ואפלו הפכיות נמצא בהן, ונטולדות מסבה אחת, ושתייהן לדבר אחד מתכונות.

הנה ימצא גאה אחד שיחשב בלבו, שפיון שהוא ראוי לתהלה והוא מיחד ורשום במעלתו כפי מחשבתו, ראוי לו גם כן שיתנהג בדרך מיחד ורשום בכבוד רב, בין בלכתו, בין בשבתו, בין בקומו, בדבורו ובכל מעשיו, לא ילך אלא בנחת גדול, עקבו בצד גודלו, לא ישב אלא אפרקדן, לא יקום אלא מעט מעט כנוחש, לא ידבר עם הכל אלא עם נכבדי העם, וגם ביניהם לא ידבר אלא מאמרים קצרים כמאמרי התרפים, וכל שאר מעשיו, בתנועותיו, בפעלותיו, במאכלו ובמשותיו, במלבושיו ובכל דרכיו, יתנהג בכבודות גדול, כאלו כל בשרו עופרת וכל עצמו אבן או חול.

וימצא גאה אחר שיחשב, שלפי שהוא ראוי לתהלה ורב המעלות, צריך שיהיה מרגיז הארץ ושהכל ירעשו מפניו, כי לא יאות שיהרסו בני האדם לדבר עמו ולבקש ממנו דבר, ואם יעפילו לעלות אליו – יבהלם בקולו וברוח שפתי ייהם,

בענות להם עזות ופניו זועפות בכל עת ובכל שעה.

ויש גאה אחר שיחשב בלבו, שכבר הוא כל כך גדול ומכבד עד שאי אפשר לכבוד שיתפרש ממנו, ואינו צריך לו כלל, ולהראות הדבר הזה יעשה מעשים כמעשה הענו, ויפריז על מדותיו להראות שפלות גדול וענוה עד אין חקר, ולבו מתנשא בקרבו לאמר, אני כל כך רם וכל כך נכבד שכבר איני צריך לכבוד ואין לי אלא לותר עליו, שכבר רב הוא אצלי.

וימצא גאה אחר שרוצה להיות נרשם הרבה במעלותיו ולהתיחד בדרכיו, עד שלא די לו שיהללוהו כל העולם על המעלות אשר הוא חושב שיש בו, אלא שרוצה שעוד ירבו להוסיף בתהלתו – שהוא הענו שבענוים. ונמצא זה מתגאה בענותו ורוצה בכבוד על מה שמראה עצמו בורח ממנו. והנה גאה כזה ישים עצמו תחת קטנים ממנו הרבה, או תחת נבזים שבעם, שיחשב להראות כזה תכלית הענוה, וכבר לא ירצה בשום תאר מתארי הגדלה, וימאן בכל העלויים, ולבו אומר בקרבו, "אין חכם וענו כמוני בכל הארץ".

ואמנם גאים כאלה, אף על פי שלכאורה מראים עצמם ענוים, לא יבצרו מכשולות להם שבלי ידיעתם תהיה מתגלית גאותם כלהבה היוצאת מבין החרסים. וכבר משלו חז"ל (במדבר רבה יח, יז), משל לבית מלא תבן, והיה בבית חורין והיה התבן נכנס בהם, לאחר ימים התחיל אותו התבן שהיה בתוך אותם החורין יוצא, ידעו הכל כי היה אותו בית של תבן, כן הדבר הזה, שלא יוכלו תמיד להסתיר את עצמם, ומחשבתם הרעה תהיה נכרת מתוך מעשיהם, אך דרכיהם הם בענוה פסולה ושפלות מרמה.

וימצאו גאים אחרים שתשאר גאותם קבורה בלבם לא יוציאוה אל המעשה אבל יחשבו בלבם שכבר הם חכמים גדולים יודעי הדברים לאמתם ושלא רבים יחכמו כמוהם, על כן לא ישיתו לב אל דברי זולתם, בחשבם כי מה שקשה עליהם לא יהיה נקל לאחרים, ומה ששכלם מראה להם כל כך ברור, הוא וכל כך פשוט, עד שלא יחושו לדברי החולקים עליהם, אם ראשונים ואם אחרונים, וספק אין אצלם על סברתם.

כל אלה תולדות הגאווה המשיכה החכמים אחור ודעתם מסתלת, מסירה לב ראשי החכמה, ואף כי תלמידים שלא שמשו כל צרכם, שכמעט שנפקחו עיניהם – כבר חכמי החכמים שוים להם בלבם, ועל כלם נאמר (משלי טז, ה), "תועבת ה' כל גבה

לב", ומכלם צריך שינקה הרוצה במדת הנקיות וידע ויבין כי אין הגאונה אלא עניון ממש אשר אין שכל האדם רואה חסרונותיו ומכיר פחיתותו, שאלו היה יכול לראות, והיה מכיר האמת, היה סר ומתרחק מכל הדרכים הרעים והמקלקלים האלה הרחק גדול. ועוד נדבר מזה בסיעתא דשמיא בבואנו אל מדת הענוה, אשר מפני הקשי הגדול שיש בהשגתה הושמה בדברי רבי פנחס מן האחרונות.

ונדבר עתה מן הפעם. הנה יש הרגזון שאמרו עליו, "כל הפועס כאלו עובד עבודה זרה", והוא הנכעס על כל דבר שיעשו נגד רצונו ומתמלא חמה, עד שפכר לבו בל עמו ועצתו נבערה, והנה איש כזה כדאי להחריב עולם מלא אם יהיה יכולת בידו, כי אין השכל שולט בו כלל, והוא סר טעם ממש ככל החיות הטורפות, ועליו נאמר (איוב יח, ד), "טורף נפשו באפו הלמענה תעזב ארץ", והוא קל ודאי לעבר כל מיני עברות שבעולם אם חמתו תשיאהו להם, כי כבר אין לו מניע אחר אלא כעסו, ואל אשר יביאהו - ילך.

ויש כעסן רחוק מזה, והוא שלא על כל דבר אשר יבואהו שלא כרצונו אם קטן ואם גדול יבער אפו, אך בהגיעו להרגז - ירגז ויכעס כעס גדול, והוא שקראוהו חז"ל (אבות ה, יא), "קשה לכעס וקשה לרצות", וגם זה רע ודאי, כי כבר יכולה לצאת תקלה רבה מתחת ידו בזמן הפעם, ואחרי כן לא יוכל לתקן את אשר עותו.

ויש כעסן פחות מזה שלא יכעס על נקלה, ואפלו כשיגיע לכעס יהיה כעסו קטן ולא יסור מדרכי השכל, אך עודנו ישמר עברתו, והנה זה רחוק מן ההפסד יותר מהראשונים שזכרנו, ואף גם זאת ודאי שלא הגיע להיות נקי, כי אפלו זהיר איננו עדין, כי עד שהפעם עושה בו רשם, לא יצא מכלל כעסן.

ויש עוד פחות מזה, והוא, שקשה לכעס וכעסו לא להשחית ולא לכלה, אלא כעס מועט, וכמה זעמו? - רגע ולא יותר, דהינו, משעה שהכעס מתעורר בו בטבע עד שגם התבונה תתעורר כנגדו, והוא מה שאמרו חז"ל (אבות שס) "קשה לכעס ונוח לרצות". הנה זה חלק טוב ודאי, כי טבע האדם מתעורר לכעס, ואם הוא מתגבר עליו שאפלו בשעת הכעס עצמו לא יבער הרבה, ומתגבר עליו שאפלו אותו הכעס הקל לא יעמד בו זמן גדול אלא יעבר וילך, ודאי שראוי לשבח הוא, ואמרו חז"ל (חולין פט.), "תולה ארץ על בלימה" (איוב כו, ז) - "אין העולם מתקים אלא בשביל מי שכולם את עצמו בשעת מריבה", והינו שפכר נתעורר טבעו בכעס והוא בהתגברותו בולם פיו.

אִמָּנָם מִדָּתוֹ שֶׁל הַלֵּל הִזְקֵן עוֹלָה עַל כָּל אֱלֹהִים, שֶׁכֶּבֶד לֹא הָיָה מִקְפִּיד עַל שׁוּם דָּבָר וְאֶפְלוּ הַתַּעֲוִרוֹת שֶׁל כַּעַס לֹא נַעֲשֶׂה בּוֹ, זֶה הוּא וְדַאי הִנָּקִי מִן הַכַּעַס מְכַל וְכָל.

וְהִנֵּה אֶפְלוּ לְדָבָר מִצְוַת הַזִּהְיוּנוֹ ז"ל שֶׁלֹּא לַכַּעַס, וְאֶפְלוּ הָרֵב עִם תַּלְמִידוֹ וְהָאֵב עִם בָּנוּ וְלֹא שֶׁלֹּא יִיטָרֵם, אֲלֵא יִיטָרֵם וְיִיטָרֵם, אֲךָ מִבְּלִי כַּעַס, כִּי אִם לְהַדְרִיךְ אוֹתָם בְּדֶרֶךְ הַיְשָׁרָה, וְהַכַּעַס שִׁירָאָה לָהֶם, יִהְיֶה כַּעַס הַפָּנִים לֹא כַּעַס הַלֵּב (שְׁבַת קה:). וְאָמַר שְׁלֹמֹה (קֹהֶלֶת ז, ט), "אֵל תִּבְהַל בְּרוּחְךָ לְכַעֲסוֹ" וְגו'. וְאָמַר (אִיּוֹב ה, ב), "כִּי לֹאֲוִיל יִהְיֶה רַג (כַּעַס) [כַּעַשׁ]". וְאָמְרוּ ז"ל (עִירוּבִין סה:), "בְּשִׁלְשָׁה דְּבָרִים הָאָדָם נִכָּר – בְּכוֹסוֹ בְּכִיסוֹ בְּכַעֲסוֹ".

הַקִּנְאָה, גַּם הִיא אֵינָה אֲלֵא חֶסֶד וְיָדִיעָה וְסִכְלוּת, כִּי אֵין הַמִּקְנָא מְרוֹיֵחַ כְּלוּם לַעֲצָמוֹ, וְגַם לֹא מִפְסִיד לְמִי שֶׁהוּא מִתְקַנָּא בּוֹ. אֵינוֹ אֲלֵא מִפְסִיד לַעֲצָמוֹ, וְכַמֵּאֲמָר הַכְּתוּב שֶׁזִּכְרָתִי (אִיּוֹב שם), "וּפִתָּה תִמְתִּית קִנְאָה". וְאִמָּנָם יֵשׁ מִי שֶׁסִּכְלוּתוֹ רַבָּה כָּל כָּךְ, עַד שֶׁאִם יִרְאֶה לַחֲבֵרוֹ אֵיזָה טוֹבָה יִתְעַשֵּׂשׂ בַּעֲצָמוֹ וְיִדְאֵג וְיִצְטָעֵר, עַד שֶׁאֶפְלוּ הַטּוֹבוֹת שֶׁבִּידוֹ לֹא יִהְיוּ מִצָּעֵר מֵה שֶׁהוּא רוֹאֶה בְּיַד חֲבֵרוֹ. וְהוּא מֵה שֶׁאָמַר עָלָיו הַחֶכֶם (מִשְׁלֵי יד, ל), "וְרָקֵב עֲצָמוֹת קִנְאָה".

אִמָּנָם יֵשׁ אַחֲרֵים שֶׁאֵינָם מִצְטָעֵרִים וְכוֹאֲבִים כָּל כָּךְ, אֲף עַל פִּי כֵן יִרְגִּישׁוּ בַּעֲצָמָם אֵיזָה צָעֵר, וּלְפָחוֹת יִתְקַרֵּר רוּחָם בְּרֹאוֹתָם אֶחָד עוֹלָה אֵיזָה מַעֲלָה יִתְרָה, אִם לֹא יִהְיֶה מֵאוּהָבִיו הַיּוֹתֵר דְּבָקִים לוֹ, כָּל שָׂכֵן אִם מֵאוֹתָם אֲשֶׁר אֵין לוֹ אֶהְבָּה רַבָּה עִמּוֹ הוּא, כָּל שָׂכֵן אִם יִהְיֶה גֵר מֵאַרְץ אַחֲרָת. וְתִרְאֶה שֶׁבְּפִיָּהֶם אֶפְשָׁר שִׁיאֲמְרוּ דְּבָרִים כְּשִׁמְחִים, אוֹ מוֹדִים עַל טוֹבָתוֹ, אֲךָ לִבָּם רָעָה בְּקִרְבָּם, וְהוּא דָּבָר יָאֲרַע עַל הָרֵב בְּרֵב בְּנֵי הָאָדָם, כִּי אֲף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִהְיוּ בַּעֲלֵי קִנְאָה מִמֶּשׁ, אִמָּנָם לֹא נִקּוּ מִמֶּנָּה לְגַמְרִי. כָּל שָׂכֵן אִם בַּעַל אֲמָנוּתוֹ מַצְלִיחַ בָּהּ שֶׁכֶּבֶד כָּל אֲמֵן סָנִי לְחֲבֵרִיהָ (מִדְּרַשׁ תַּהֲלִים יא, ו) וְכָל שָׂכֵן אִם מַצְלִיחַ בָּהּ יוֹתֵר מִמֶּנּוּ.

וְאִמָּנָם לוֹ יִדְעוּ וְלוֹ יִכְיֶנוּ כִּי אֵין אָדָם נוֹגֵעַ בְּמוֹכֵן לַחֲבֵרוֹ אֶפְלוּ כִּמְלֵא נִימָא (יומא לח:), וְהַכֵּל כֹּאֲשֶׁר לְכָל מֵה הוּא, כִּפִּי עֲצָתוֹ הַנִּפְלְאָה וְחִכְמָתוֹ הַבִּלְתִּי נוֹדַעַת, הִנֵּה לֹא הָיָה לָהֶם טַעַם לְהִצְטָעֵר בְּטוֹבַת רַעֲיָהֶם כָּלָל. וְהוּא מֵה שֶׁיַּעֲד לָנוּ הַנְּבִיא עַל הַזְמַן הָעָתִיד, שֶׁלְמַעַן תִּהְיֶה טוֹבַת יִשְׂרָאֵל שְׁלֹמָה, יִקְדִּים הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַסִּיר מִלְּבַבְנוּ הַמִּדָּה הַמְּגַנָּה הַזֹּאת, וְאִז לֹא יִהְיֶה צָעֵר לְאֶחָד בְּטוֹבַת הָאֲחֵר, וְגַם לֹא יִצְטָרֵךְ הַמַּצְלִיחַ לְהַסְתִּיר עֲצָמוֹ וּדְבָרָיו מִפְּנֵי הַקִּנְאָה, וְהוּא מֵה שֶׁכְּתוּב (יִשְׁעִיָּה יא, יג), "וְסָרָה קִנְאָת אֶפְרַיִם וְצַרְרֵי יְהוּדָה יִכְרְתוּ אֶפְרַיִם לֹא יִקְנָא אֶת יְהוּדָה" וְגו', הוּא

השלוש והשלשה אשר למלאכי השרת, אשר כלם שמחים בעבודתם – איש איש על מקומו, ואין אחד מתקנא בחברו כלל, כי כלם יודעים האמת לאמתו, ועלזים על הטוב אשר בידם ושמחים בחלקם.

ותראה, כי אחות הקנאה היא החמדה והתאוה, הלא היא המינעת לב האדם עד יום מותו, וכמאמרם ז"ל (קהלת רבה א, יג), "אין אדם מת וחצי תאוותו בידו". ואמנם עקר התאוה פונה לשני ראשים, האחד הוא הממון, והשני הוא הכבוד, שניהם כאחד רעים מאד וגורמים לאדם רעות רבות.

הנה חמדת הממון היא האוסרת אותו במאסר העולם, ונותנת עבותות העמל והעסק על זרועותיו, כענין הכתוב (קהלת ה, ט), "אוהב כסף לא ישבע כסף", היא המסירה אותו מן העבודה, כי הנה כמה תפלות נאבדות וכמה מצוות נשכחות מפני רב העסק ויגיעת המון הסחורה, כל שכן תלמוד תורה, וכבר אמרו ז"ל (עירובין נה,), "לא מעבר לים היא" (דברים ל, יג) – "באותם שהולכים מעבר לים בסחורה", וכן שנינו (אבות ב, ה), "לא כל המרבה בסחורה מחכים", היא המוסרת אותו לסכנות רבות ומתשטת את כחו ברב הדאגה, אפלו אחרי השיגור הרבה, וכן שנינו (אבות ב, ז), "מרבה נכסים מרבה דאגה", היא המעברת פעמים רבות על מצוות התורה ואפלו על חקות השכל הטבעיים.

יתרה עליה חמדת הכבוד, כי כבר היה אפשר שיכבש האדם את יצרו על הממון ועל שאר ההנאות, אך הכבוד הוא הדוחק, כי אי אפשר לו לסבל ולראות את עצמו פחות מחבריו, ועל דבר זה נכשלו רבים ונאבדו. הנה ירבעם בן נבט לא נטרד מהעולם הבא אלא בעבור הכבוד, הוא מה שאמרו ז"ל (סנהדרין קב,), "תפסו הקדוש ברוך הוא בבגדו, ואמר לו, חזר בך, ואני ואתה וכן ישי נטיל בגן עדן, אמר לו, מי בראש? אמר לו, בן ישי בראש, אמר לו, אי הכי לא בעינא", מי גרם לקרח שיאבד הוא וכל עדתו עמו? אלא מפני הכבוד, ומקרא מלא הוא (במדבר טז, ז), "ובקשתם גם כהנה", וחו"ל (במדבר רבה יח, ב) הגידו לנו, כי כל זה נמשך מפני שראה אליצפן בן עוזיאל נשיא, והיה רוצה להיות נשיא במקומו, הוא שגרם לפי דעת חז"ל (זהר ח"ג קנח ע"א) אל המרגלים שיוציאו דבה על הארץ, וגרמו מיתה להם ולכל דורם – מיראתם פן ימעט כבודם בכניסת הארץ, שלא יהיו הם נשיאים לישראל, ויעמדו אחרים במקומם. על מה התחיל שאול לארוב אל דוד? אלא מפני הכבוד, שנאמר (שמואל א יח, ט-ז), "ותענינה הנשים המשחקות ותאמרן, הכה שאול וגו' ויהי שאול

עוין את דוד מהיום ההוא והלאה", מי גרם לו ליואב שימית את עמשא? אלא הכבוד. שאמר לו דוד (שמואל ב כ, י), "אם לא שר צבא תהיה לפני כל הימים".

כללו של דבר, הכבוד הוא הדוחק את לב האדם יותר מכל התשוקות והתמדות שבעולם, ולולי זה כבר היה האדם מתרצה לאכל מה שיוכל, ללבש מה שיקסה ערותו, ולשכן בבית שתסתיירו מן הפגעים, והיתה פרנסתו קלה עליו, ולא היה צריך להתיגע להעשיר כלל, אלא שלבלתי ראות עצמו שפל ופחות מרעיו – מכניס עצמו בעבי הקורה הזאת, ואין קץ לכל עמלו. על כן אמרו רבותינו ז"ל (אבות ד, כא), "הקנאה והתאווה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם". והזהירונו (אבות ו, ד), "אל תבקש גדלה ואל תחמד כבוד". כמה הם שמתענים ברעב וישפילו את עצמם להתפרנס מן הצדקה ולא יתעסקו במלאכה שלא תהיה מכבדת בעיניהם, מיראתם פן ימעט כבודם, היש להם הוללות גדול מזה? ויותר ירצו בבטלה המביאה לידי שעמום ולידי זמה ולידי גזל ולידי כל גופי עברות, שלא להשפיל מעלתם ולהבזות כבודם המדמה. ואמנם חז"ל, אשר הורנו והדריכנו תמיד בדרכי האמת, אמרו (אבות א, י), "אהב את המלאכה ושנא את הרבנות". ואמרו עוד (פסחים ק"ג), "פשוט נבלתא בשוקא ולא תימר, גברא רבא אנא, כהנא אנא". ואמרו עוד (בבא בתרא ק"י), "לעולם יעבד אדם עבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריות".

כלל הדברים, הכבוד הוא מן המכשולות היותר גדולים אשר לאדם, ואי אפשר לו להיות עבד נאמן לקונו כל זמן שהוא חס על כבוד עצמו, כי על כל פנים יצטרך למעט בכבוד שמים מפני סכלותו. זהו מה שאמר דוד המלך עליו השלום (שמואל ב ו, כב), "ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני". והכבוד האמתי אינו אלא ידיעת התורה באמת, וכן אמרו ז"ל (אבות ו, א), "אין כבוד אלא תורה, שנאמר, כבוד חכמים ינחלו", וזולתה אינו אלא כבוד מדמה, וכוזב, והכל ואין בו מועיל. וראוי הנקי להנקות ולהטהר ממנו טהרה גמורה אז יצליח.

והנה כללתי עד הנה רבים מפרטי הנקיות, וזה בנין אב לכל שאר המצוות והמדות כלם, ישמע חכם ויוסיף לקח ונבון תחבולות יקנה (משלי א, ה): והנה אינני יכול להכחיש שיש קצת טרח לאדם להגיע אל הנקיות הזה, אף על פי כן אומר אני שאין צריך כל כך כמו שנראה לכאורה, והמתשבה בדבר הזה קשה מן המעשה, כי כאשר ישים האדם בלבו ויקבע ברצונו בקביעות להיות מבצלי המדה הטובה הזאת, הנה במעט הרגל שירגיל עצמו בזה, תשוב לו קלה הרבה יותר ממה שהיה יכול לחשב, וזה דבר שהנסיח יוכיח אמתו.

פרק יב

בדרכי קניית הנקיות והתרחקה ממפסידיה

הנה האמצעי האמתי לקנות הנקיות, הוא התמדת הקריאה בדברי חכמים ו"ל, אם בענייני ההלכות ואם בענייני המוסרים. כי הנה אחר שכבר התאמת אצל האדם חובת הנקיות והצורך בו, אחר שכבר השיג הזהירות והזריזות במה שנתעסק בדרכי קנייתם, והתרחק ממפסידיהם, הנה לא ישארו לו עתה עכובים לקנות הנקיות אלא ידיעת הדקדוקים אשר במצוות כדי שיוכל לזהר בכלם. ועל כן הנה צריך לו בהכרח ידיעת ההלכות על ברי, לדעת ענפי המצוות עד היכן הם מגיעים. וגם לפי שהשכחה מצויה בדברים הדקים האלה, הנה תצטרך לו התמדת הקריאה בספרים המבארים אלה הדקדוקים, למען חדש בשכלו וזכירתם, אז ודאי שיתעורר לקיים. וכן בענין המדות מברחת לו קריאת מאמרי המוסר לקדמונים או לאחרונים.

כי פעמים רבות אפלו אחר שיקבע האדם בעצמו להיות מן המדקדקים הנקיים אפשר לו שיאשם בפרטים מפני שלא הגיעה ידיעתו בהם, כי אין אדם נולד חכם, ואי אפשר לו לדעת את הכל. אך בקריאת הדברים יתעורר במה שלא ידע ויתבונן במה שלא השכיל מתחלה ואפלו במה שלא ימצא בספרים עצמם, כי בהיות שכלו נעור על הדבר הולך ומשגיח הוא על כל הצדדין וממציא ענינים חדשים ממקור האמת.

ואמנם מפסידה המדה הזאת הם כל מפסידי הזהירות, ונוסף עליהם חסרון הבקיאות בידיעת הדינים או המוסרים כמו שכתבתי. וכבר אמרו ו"ל (אבות ב, ה), "ולא עם הארץ חסיד", כי מה שלא ידע אי אפשר לו לעשות, וכן אמרו (קדושין מ:), "תלמוד גדול שמביאה לידי מעשה".

פרק יג

בבאור מִדַּת הַפְּרִישׁוֹת

הַפְּרִישׁוֹת, הִיא תַּחֲלַת הַחֲסִידוֹת. וְתִרְאָה שְׁכָל מֶה שֶׁבִּאֲרָנוּ עַד עֵתָה הוּא מֶה שֶׁמִּצְטָרֵךְ אֶל הָאָדָם לְשִׁיחִיהָ צָדִיק, וּמִכָּאן וּלְהִלָּאָה הוּא לְשִׁיחִיהָ חֲסִיד. וְנִמְצָא הַפְּרִישׁוֹת עִם הַחֲסִידוֹת הוּא כְּמוֹ הַזְּהִירוֹת עִם הַזְּרִיזוֹת, שֶׁזֶּה בְּסוּר מִרַע וְזֶה בַּעֲשֵׂה טוֹב.

וְהִנֵּה כָּלֵל הַפְּרִישׁוֹת הוּא מֶה שֶׁאֲמָרוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (יבמות כ.), "קִדְשׁ עֲצָמָךְ בְּמִתָּר לָךְ", וְזֹאת הִיא הוֹרָאָתָה שֶׁל הַמֶּלֶךְ עֲצָמָה פְּרִישׁוֹת, רוֹצֶה לוֹמַר, לִהְיוֹת פּוֹרֵשׁ וּמִרְחִיק עֲצָמוֹ מִן הַדָּבָר, וְהֵינּוּ שְׂאוּסֵר עַל עֲצָמוֹ דְּבַר הַתֵּר, וְהַפּוֹנָה בְּזֶה לְשֵׁלֹא יִפְגַּע בְּאִסּוּר עֲצָמוֹ. וְהֶעֱנִין, שֶׁכָּל דְּבַר שְׂיוֹכֵל לְהוֹלֵד מִמֶּנּוּ גְרַמַּת רַע אֵף עַל פִּי שֶׁעָשׂוֹ אֵינוֹ גּוֹרֵם לוֹ, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאֵינָנו רַע מִמֶּשׁ, יִרְחַק וְיִפְרֹשׁ מִמֶּנּוּ.

וְהַתְּבוּנָה וְתִרְאָה שֶׁיֵּשׁ כָּאֵן שֶׁלֹּשׁ מַדְרָגוֹת, יֵשׁ הָאִסּוּרִים עֲצָמָם וְיֵשׁ סִיגוּתֵיהֶם, וְהֵם הַגְּזוּרוֹת וְהַמְשָׁמְרוֹת שֶׁגְּזָרוּ חַז"ל עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, וְיֵשׁ הַהֲרַחָקִים שֶׁמִּטֵּל עַל כָּל פְּרוֹשׁ וּפְרוֹשׁ לַעֲשׂוֹת לִהְיוֹת כּוֹנֵס בְּתוֹךְ שְׁלוֹ וּבּוֹנָה גְדָרִים לַעֲצָמוֹ, דִּהְיֵנוּ, לְהַנִּיחַ מִן הַהֲתָרִים עֲצָמָם שֶׁלֹּא נֶאֱסָרוּ לְכָל יִשְׂרָאֵל וּלְפֹרֵשׁ מֵהֶם, כְּדִי שִׁיחִיהָ מִרְחָק מִן הָרַע הַרְחָק גָּדוֹל.

וְאִם תֹּאמַר, מִנֵּיין לָנוּ לִהְיוֹת מוֹסִיפִים וְהוֹלְכִים בְּאִסּוּרִים, וְהִרִי חַז"ל (ירושלמי נדרים ט, א) אָמְרוּ, "לֹא דִיךְ מֶה שֶׁאֲסָרָה תוֹרָה שֶׁאֲתָהּ בָּא לְאָסֵר עֲלֶיךָ דְּבָרִים אַחֲרִים?", וְהִרִי מֶה שֶׁרָּאוּ הַחֲכָמִים ז"ל בְּחֻכְמָתָם שֶׁצָּרִיךְ לְאָסֵר וּלְעֲשׂוֹת מִשְׁמֶרֶת כְּבֹר עֲשׂוּהוּ וּמֶה שֶׁהִנִּיחוּ עֵתָה לְהִתֵּר הוּא מִפְּנֵי שֶׁרָּאוּ הִיּוֹתוֹ רָאוּי לְהִתֵּר וְלֹא לְאִסּוּר, וְלִמָּה נִחַדְשׁ עֵתָה גְזוּרוֹת אֲשֶׁר לֹא רָאוּ הֵם לְגַזֵּר אוֹתָם? וְעוֹד שֶׁאֵין גְּבוּל לְדָבָר הַזֶּה, וְנִמְצָא אִם כֵּן הָאָדָם שׁוֹמֵם וּמַעֲנֶה וְלֹא נִהְיָה מִן הָעוֹלָם כָּלֵל, וְחַז"ל (ירושלמי קדושין ד, יב) אָמְרוּ, שֶׁעֲתִיד אָדָם לִתֵּן דִּין לְפָנֵי הַמָּקוֹם עַל כָּל מֶה שֶׁרָּאוּ עֵינָיו וְלֹא רָצָה לֵאכֹל הֵימָנוּ, אֵף עַל פִּי שֶׁהָיָה מִתֵּר לוֹ וְהָיָה יָכוֹל, וְאִסְמְכוּהָ אֶקְרָא (קהלת ב, ט), "וְכָל אֲשֶׁר שָׁאֲלוּ עֵינֵי לֹא אֶצְלָתִי מֵהֶם". הַתְּשׁוּבָה הִיא, כִּי הַפְּרִישׁוֹת וְדַאי צָרִיךְ וּמִכְרָח, וְהַזְּהִירוֹ עָלָיו חַז"ל. הוּא מֶה שֶׁאֲמָרוּ (ספרא קדושים א, ה), "קִדְשִׁים תִּהְיוּ" (ויקרא יט, ב) – "פְּרוֹשִׁים תִּהְיוּ". עוֹד אָמְרוּ (תענית יא.), "כָּל הַיּוֹשֵׁב בְּתַעֲנִית נִקְרָא קָדוֹשׁ קֵל וְחִמָּר מִנְזִיר". עוֹד אָמְרוּ (פסיקתא דרב כהנא ו, נט), "צָדִיק אוֹכֵל לְשִׁבְעָה נִפְשׁוֹ" (משלי יג, כה), "זֶה חֲזָקִיהוּ מִלֶּךְ

יהודה, אמרו עליו ששתי אגדות של ירק וליטרף של בשר היו מעלין לפניו בכל יום והיו ישראל מלעיגין ואומרים, זה מלך? עוד אמרו (כתובות קד.) ברכנו הקדוש, שבשעת מיתתו זקף עשר אצבעותיו ואמר, "גלוי וידוע לפניך שלא נהניתי מן העולם הזה אפלו באצבע קטנה שלי". עוד אמרו (תנא דבי אליהו רבא, כד) "עד שאדם מתפלל על דברי תורה שיכנסו בתוך מעיו, יתפלל על אכילה ושתיה שלא יכנסו בתוך מעיו". הן כל אלה מאמרים מורים בפרוש צרך הפרישות והחובה בו. אמנם על כל פנים צריכים אנו לתרץ המאמרים המורים הפך זה.

אף הענין הוא, כי ודאי חלוקים רבים ועקרים יש בדבר, יש פרישות שנצטוינו בו ויש פרישות שהזהרנו עליו לבלתי הפשל בו, והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ז, טו), "אל תהי צדיק הרבה".

ונבאר עתה הפרישות הטוב ונאמר, כי הנה אחר שהתבאר לנו היות כל עניני העולם נסיונות לאדם, וכמו שכתבנו כבר למעלה והוכחנוהו בראיות, והתאמת לנו גם כן רב חלשת האדם וקרכת דעתו אל הרעות, יתברר בהכרח שכל מה שיוכל האדם להמלט מן הענינים האלה ראוי שיעשהו, כדי שיהיה נשמר יותר מן הרעה אשר ברגליהם, כי הנה אין לך תענוג עולמי אשר לא ימשך אחריו איזה חטא בעקבו, דרך משל, המאכל והמשתה כשנקו מכל אסורי האכילה הנה מתרים הם, אמנם מלוי הכרס מושך אחריו פריקת העל ומשתה היין מושך אחריו הזנות ושאר מינים רעים, כל שכן שבהיות האדם מרגיל עצמו לשבע מאכילה ושתיה, הנה אם פעם אחת יחסר לו רגילותו יכאב לו וירגיש מאד, ומפני זה נמצא הוא מכניס עצמו בתקף עמל הסחורה ויגיעת הקנין לשתיה שלחנו ערוכה כרצונו, ומשם נמשך אל העול והגזל, ומשם אל השבועות וכל שאר החטאים הבאים אחר זה, ומסיר עצמו מן העבודה ומן התורה ומן התפלה, מה שהיה נפטר מכל זה אם מתחלתו לא משך עצמו בהנאות אלה. וכענין זה אמרו בענין בן סורר ומורה (סנהדרין עב.), "הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו, ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות". וכן על ענין הזנות אמרו (סוטה ב.), "כל הרואה סוטה בקלוקלה יזיר עצמו מן היין". ותראה כי זאת היא תחבולה גדולה לאדם למען הנצל מיצרו, כי כיון שבהיותו בעסק העברה, קשה עליו לנצחו ולכבש אותו, על כן צריך שבעודנו רחוק ממנה ישאיר עצמו רחוק, כי אז יהיה קשה ליצר לקרבו אליה.

הנה הבעילה עם אשתו מתרת היא התר גמור, אמנם כבר תקנו טבילה לבעלי קריין (בבא קמא פב.), שלא יהיו תלמידי חכמים מצויים אצל נשיהם כתרנגולים, לפי שאף על פי שהמעשה עצמו מתר, אמנם כבר הוא מטביע בעצמו של האדם התאוה הזאת, ומשם יכול למשך אל האסור, וכמאמרם ז"ל (סנהדרין קז.), "אבר קטן יש באדם, משביעו - רעב, מרעיבו - שבע". ולא עוד, אלא שאפלו בשעה הראויה והעת ההגון, אמרו על רבי אליעזר (נדרים כ:) שהיה מגלה טפח ומכסה טפחים ודומה למי שפפאו שד, כדי שלא להנות אפלו בשעת הנאתו.

המלבושים וקשטים לא הזהירה התורה על יפים או על תבניתם, אלא שלא יהיה בהם כלאים ויהיה בהם ציצית, ואז כלם מתרים. אמנם מי לא ידע שמלבישת הפאר והרקמה תמשך הגאון, וגם הזנות יגבל בה, מלבד הקנאה והתאוה והעשק הנמשכים מכל מה שהוא יקר על האדם להשיגו. וכבר אמרו ז"ל (בראשית רבה כב, ו), "כיון שרואה היצר, אדם שתולה בעקבו, מממשש בגדיו, ומסלסל בשערו, אומר, זה שלי".

הטיול והדבור אם אינו בדבר אסור ודאי דין תורה מתר הוא, אמנם כמה בטול תורה נמשך ממנו? כמה מן הלשון הרע? כמה מן השקרים, כמה מן הליצנות? ואומר (משלי י, יט), "ברב דברים לא יחדל פשע".

כלל הדבר, כיון שכל עניני העולם אינם אלא ספנות עצומות, איך לא ישבח מי שירצה להמלט מהם, ומי שירבה להרחיק מהם. זהו ענין הפרישות הטוב שלא יקח מן העולם בשום שמוש שהוא משתמש ממנו אלא מה שהוא מכרח בו מפני הצורך אשר לו בטבעו אליו. הוא מה שהשתבח רבי במאמר שזכרתי, שלא נהנה מן העולם הזה אפלו באצבע קטנה, עם היותו נשיא ישראל, ושלחנו שלחן מלכים בהכרח ליקר נשיאותו, וכמאמרם ז"ל (ברכות נז:), "שני גוים בכטנד" - "זה רבי ואנטונינוס שלא פסק מעל שלחנם [לא צנון ולא חזרת ולא קישואין, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים]". וחזקיהו מלך יהודה כמו כן. ושאר המאמרים שזכרתי כלם מקימים ומורים שיש לאדם לפרש מכל מה שהוא תענוג עולמי, למען לא יפל בסכנתו.

ואם תשאל ותאמר, אם כן אפוא, שזה דבר מצטרף ומכרח, למה לא גזרו עליו החכמים, כמו שגזרו על הסיגות ותקנות שגזרו? הנה התשובה מבארת ופשוטה, כי לא גזרו חכמים גזרה אלא אם כן רב הצבור יכולים לעמד בה, ואין רב הצבור

יכולים להיות חסידים, אבל די להם שיהיו צדיקים. אך השרידים אשר בעם, החפצים לזכות לקרבתו יתברך ולזכות בזכותם לכל שאר ההמון הנתלה בם, להם מגיע לקים משנת חסידים אשר לא יכלו לקים האחרים, הם הם סדרי הפרישות האלה, כי בזה בחר ה', שפיון שאי אפשר לאמה שתהיה כלה שוה במעלה אחת, כי יש בעם מדרגות מדרגות, איש לפי שכלו, הנה לפחות יחידי סגלה ימצאו אשר יכינו את עצמם הכנה גמורה, ועל ידי המוכנים יזכו גם הבלתי מוכנים אל אהבתו יתברך והשראת שכירתו, כענין שדרשו ז"ל בארבעה מינים שבלולב (ויקרא רבה ל, יב), "יבואו אלה ויכפרו על אלה". וכבר מצאנו לאליהו זכור לטוב שאמר לרבי יהושע בן לוי במעשה דעולא בר קושב (ירושלמי תרומות ח, י) כשהשיבו, "ולא משנה היא?" אף הוא אמר לו, "וכי משנת חסידים היא?".

אך הפרישות הרע הוא כדרך הסכלים, אשר לא די שאינם לוקחים מן העולם מה שאין להם הכרח בו, אלא שכבר ימנעו מעצמם גם את המכרח וייסרו גופם ביסורין ודברים זרים אשר לא חפץ בהם ה' כלל, אלא אדרבא חכמים אמרו (תענית כב:), "אסור לאדם שישגף עצמו", ובענין הצדקה אמרו (ירושלמי פאה ח, ט), "כל מי שצריך לטל ואינו נוטל, הרי זה שופך דמים", וכן אמרו (תענית כב:), "לנפש חיה – נשמה שנתתי בך החיה אותה", ואמרו (תענית יא:), "כל היושב בתענית נקרא חוטא". והעמידוה בדלא מצי מצער נפשיה. והלל היה אומר (משלי יא, יז), "גומל נפשו איש חסד", על אכילת הבקר, והיה רוחץ פניו וידיו לכבוד קונו, קל וחמר מדיוקנאות המלכים (ויקרא רבה לד, ג).

הרי לך הכלל האמתי, שכל מה שאינו מכרח לאדם בעניני העולם הזה ראוי לו שיפרש מהם, וכל מה שהוא מכרח לו מאיזה טעם שיהיה, כיון שהוא מכרח לו, אם הוא פורש ממנו, הרי זה חוטא. הנה זה כלל נאמן. אך משפט הפרטים על פי הכלל הזה אינו מסור אלא אל שקול הדעת, ולפי שכלו יהלל איש, כי אי אפשר לקבץ כל הפרטים, כי רבים. ואין שכל האדם יכול להקיף על כלם אלא דבר דבר בעתו.

פרק יד

בחלקי הפרישות

חלקי הפרישות הראשיים שלשה. כי הנה יש פרישות בהנאות, פרישות בדינים, פרישות במנהגים.

הפרישות בהנאות הוא מה שהזכרנו בפרק הקודם, דהינו שלא לקחת מדברי העולם אלא מה שהצרך יכריח. ודבר זה יקיף על כל מה שהוא תענוג לאחד מן החושים, והינו, במאכלות, בבגדים, במלבושים, בטוילים, בשמיעות, וכל כיוצא בזה, רק בימים שהענג בהם מצוה.

והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד לחוש אפלו לדברי יחיד במחלקת אם טעמו נראה אפלו שאין הלכה כמותו, ובתנאי שלא יהיה חמרו קלו, ולהחמיר בספקות אפלו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר בארו לנו חז"ל (חולין לו:), מאמר יחזקאל, "הנה נפשי לא מטמא [ונובלה וטרפה לא אכלתי מנעורי ועד עתה, ולא בא בפי בשר פגול]" (יחזקאל ד, יד) – "שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם ולא אכלתי מבשר כס כס. והנה כל זה מתר הוא מן הדין ודאי אלא איהו דאחמיר אנפשיה. וכבר זכרתי למעלה שאין ללמד ממה שהתר על כל ישראל, לפרושים שיש להם להרחיק מן הפעור ומן הדומה לו ומן הדומה לדומה. וכן אמר מר עוקבא (שם קה.), "אנא בהאי מלתא חלא בר חמרא לגבי אבא, דאלו אבא כד אכל בשרא האינדא לא הוה אכל גבינה עד למחר כי השתא, ואנא בהאי סעודתא לא אכילנא בסעודתא אחריתא אכילנא", ובודאי שאין פסק ההלכה כמו שהיה אביו עושה, שאם לא כן לא היה מר עוקבא עושה נגד זה, אלא שאביו מחמיר היה בפרישותו ולכן היה מר עוקבא קורא עצמו חלא בר חמרא, לפי שלא היה פרוש כל כך כמוהו.

והפרישות במנהגים הוא ההתבודדות וההבדל מן החברה המדינית, לפנות לבד אל העבודה וההתבוננות בה כראוי, ובתנאי שלא יטה גם בזה אל הקצה האחר, שכבר אמרו חז"ל (כתובות יז:), "לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם הבריות", וכן אמרו (ברכות לג:), "תרח אל הבדים ונאולו" (ירמיה ג, לו) – "תרח על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה", אלא יתחבר האדם עם הטובים זמן מה שמצטרף לו ללמודו או לפרנסתו ויתבודד אחר כך להדבק

באלקיו ולהשיג דרכי הישר והעבודה האמתית. ובכלל זה – למעט בדבורו ולהזהר מן השיחה בטלה ושלא להסתפל חוץ מארבע אמותיו וכל כיוצא בזה מן הענינים שהאדם מרגיל את עצמו בהם עד שנשארים לו בטבע אל תנועותיו.

והנה שלשת החלקים האלה, אף על פי שאמרתם להם בכללים קצרים, הנה רואה שהם כוללים פעולות רבות מפעלות האדם, וכבר אמרתי להם שהפרטים – אי אפשר למסר כי אם לשקול הדעת, להישיר אותם על ישר הכלל ואמתו.

פרק טו

בדרכי קניית הפרישות

הנה הדרך המבחר לקנות את הפרישות הוא, שישתפל האדם בגריעות תענוגות העולם הזה ופחיתותם מצד עצמם והרעות הגדולות שקרובות להולד מהם. כי הנה מה שמטה הטבע אל התענוגות האלה עד שיצטרף כל כך כח ותחבולות להפרישו מהם, הוא פתוי העינים הנפתים במראה הדברים אשר הוא טוב וערב לכאורה, הוא הפתוי שגורם לחטא הראשון שיעשה, כעדות הכתוב (בראשית ג, ו), "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל, וכי תאנה הוא לעינים וגו' ותקח מפריה ותאכל". אבל כשיתברר אל האדם היות הטוב ההוא כוזב לגמרי, מדמה ובלי שום התמדה נכונה, והרע בו אמתית או קרוב להולד ממנו באמת, ודאי שימאס בו ולא ירצהו כלל. על כן זהו כל הלמוד שצריך שילמד האדם את שכלו, להכיר בחלשת התענוגים האלה ושקרם, עד שמאלי ימאס בהם ולא יקשה בעיניו לשלחם מאתו.

הנה תענוג המאכל, הוא היותר מוחש ומרגש, היש דבר אבד ונפסד יותר ממנו? שהרי אין שעורו אלא כשעור בית הבליעה כיון שיצא ממנה וירד בבני המעים אבד זכרו ונשכח פאלו לא היה. וכך יהיה שבע אם אכל ברבורים אבוסים, כמו אם אכל לחם קבר, אם אכל ממנו כדי שביעה. כל שכן אם ישים אל לבו החלאים הרבים שיכולים לבוא עליו מחמת אכילתו ולפחות הכבד שמגיעהו אחר האכילה והעשנים המהבילים את שכלו, הנה על כל אלה ודאי שלא יחפץ אדם בדבר הזה, כיון שטובתו אינה טובה ורעתו רעה. ושאר כל ההנאות שבעולם כמו כן, אלו יתבונן בהם יראה שאפלו הטוב המדמה שבהם איננו אלא לזמן מועט והרע שיכול להולד מהם קשה וארוך, עד שלא יאות לשום בעל שכל לשום עצמו בסכנות הרעות על רוח הטוב המועט ההוא. וזה פשוט.

וּכְשִׁירְגִיל אֶת עֲצָמוֹ וַיִּתְּמִיד בְּעֵיּוֹנוֹ עַל הָאָמֶת הַזֹּאת, הִנֵּה מַעֲט מַעֲט יֵצֵא חֲפָשִׁי מִמָּאָסֶר הַסְּכָלוֹת אֲשֶׁר חֲשָׁךְ הַחֲמָר אוֹסֵר אוֹתוֹ בּוֹ, וְלֹא יִתְּפֹתָה מִפְתּוּיֵי הַהֲנָאוֹת הַכּוֹזְבוֹת כָּלָל, אִזּוּ יִמָּאֵס בָּהֶן וַיֵּדַע שְׂאִין לוֹ לִקְחַת מִן הָעוֹלָם אֲלֵא הַהֲכָרְחִי, וּכְמוֹ שִׁכְתְּבִתִּי.

וְהִנֵּה, כְּמוֹ שֶׁהִתְבּוֹנֵן עַל זֶה הַדָּבָר גּוֹרֵם קִנְיַת הַפְּרִישוֹת, כִּךְ סְכָלוֹתוֹ מִפְּסִיד אוֹתוֹ, וְהִתְמַדָּה בֵּין הַשָּׂרִים וְאֲנָשֵׁי הַגְּדֻלוֹת הַרוֹדְפִים אַחֵר הַכְּבוֹד וּמִרְבִּים הַהֶבֶל, כִּי בְּרֹאוֹתוֹ אֶת הַיָּקָר הַהוּא וְהַגְּדֻלָּה הַהִיא, אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא תִתְּעוֹרֵר תַּאֲוָתוֹ בּוֹ לְחַמֵּד אוֹתָם, וְאֶפְלוּ לֹא יֵנִיחַ אֶת יָצְרוֹ שִׁינָצַח אוֹתוֹ, עַל כָּל פְּנִים מִיְּדֵי מִלְחָמָה לֹא יִמְלֹט, וְהִנֵּה הוּא בְּסַפָּנָה. וְכַעֲנִין זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז, ב), "טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אָבִל מִלָּכֶת אֶל בֵּית מְשֻׁתָּה".

וַיָּקָר מִן הַכָּל הוּא הַהִתְבּוֹדְדוֹת, כִּי כְמוֹ שֶׁמִּסִּיר מַעֲיָנוֹ עֲנִינֵי הָעוֹלָם, כֵּן מַעֲבִיר חֲמֻדָּתָם מִלְּבוֹ. וְכִכֵּר הַזְּכִיר דָּוִד הַמֶּלֶךְ ע"ה בְּשִׁבְחַת הַהִתְבּוֹדְדוֹת וְאָמַר (תהלים נה, ו-ח), "מִי יִתֵּן לִי אֶבֶר כִּיּוֹנָה [אֶעֱוֹפָה וְאֶשְׁכְּנָה] הִנֵּה אֲרַחֵיק נֶדָד אֶלֵּין בַּמִּדְבָּר סֵלֶה", וְהַנְּבִיאִים אֱלֹהֵיו וְאֱלִישָׁע מִצְאָנוּ הַיּוֹתָם מִיַּחֲדִים מְקוֹמָם עַל הַהָרִים מִפְּנֵי הַתְּבּוֹדְדוֹתָם, וְהַחֲכָמִים הַחֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים ז"ל הִלְכוּ בְּעֻקְבוֹתֵיהֶם, כִּי מִצְאוּ לָהֶם זֶה הָאֲמֻצָּעִי הַיּוֹתֵר מוֹכֵן לְקִנּוֹת שְׁלֵמוֹת הַפְּרִישוֹת, לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִבְיֹאוּם הַבְּלִי חֲבָרֵיהֶם לְהַהֲבִיל גַּם הֵם כְּמוֹתָם.

וּמִמָּה שֶׁצָּרִיךְ לְזַהֵר בַּקִּנְיַת הַפְּרִישוֹת הוּא, שֶׁלֹּא יִרְצֶה הָאָדָם לְדַלֵּג וּלְקַפֵּץ אֶל הַקִּצָּה הָאַחֲרוֹן שְׁבוּ רַגַע אֶחָד, כִּי זֶה וְדֹאֵי לֹא יַעֲלֶה בִּידּוֹ, אֲלֵא יִהְיֶה פּוֹרֵשׁ וְהוֹלֵךְ מַעֲט מַעֲט, הַיּוֹם יִקְנֶה קֶצֶת מִמֶּנּוּ וּמִחֵר יוֹסִיף עָלָיו מַעֲט יוֹתֵר, עַד שִׁיתְּרַגֵּל בּוֹ לְגִמְרִי, כִּי יָשׁוּב לוֹ כְּמוֹ טֹבַע מִמֶּשׁ.

פרק טז

בבאור מדת הטהרה

הַטְּהָרָה הִיא תְּקוּן הַלֵּב וְהַמַּחֲשָׁבוֹת. וְזֶה הַלְּשׁוֹן מִצְאָנוּהוּ אֶצֶל דָּוִד שְׁאָמַר (תהלים נא, יב), "לֵב טָהוֹר בְּרָא לִי אֱלֹקִים". וְעֲנִינָהּ, שֶׁלֹּא יֵנִיחַ הָאָדָם מְקוֹם לִיָּצֵר בְּמַעֲשָׂיו, אֲלֵא יִהְיֶה כָּל מַעֲשָׂיו עַל צַד הַחֲכָמָה וְהִירָאָה וְלֹא עַל צַד הַחֲטָא וְהַתַּאֲוָה. וְזֶה אֶפְלוּ בְּמַעֲשֵׂים הַגּוֹפְנָאִים וְהַחֲמָרִיִּים, שֶׁאֶפְלוּ אַחֲרֵי הַתְּנַהֲגוּ בַּפְּרִישוֹת, דִּהְיָנוּ שֶׁלֹּא יִקַּח מִן הָעוֹלָם אֲלֵא הַהֲכָרְחִי, עַדִּין יִצְטָרֵךְ לְטַהֵר לְכַבּוֹ וּמִחֲשַׁבְתּוֹ, שְׁגַם בְּאוֹתוֹ הַמַּעֲט

אשר הוא לוקח לא יכון אל ההנאה והתאנה כלל, אלא תהיה כונתו אל הטוב היוצא מן המעשה ההוא על צד החכמה והעבודה, וכענין שאמרו ברבי אליעזר (נדרים כ:) שהיה מגלה טפח ומכסה טפחים ודומה למי שכפאו שד, שלא היה נהנה כלל ולא היה עושה המעשה ההוא אלא מפני המצוה והעבודה. ועל דרך זה אמר שלמה (משלי ג, ו) "בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך".

ואמנם צריך שתדע, שכמו ששייך טהרת המחשבה במעשים הגופניים, אשר הם מצד עצמם קרובים ליצר, לשיתרחקו ממנו ולא יהיו משלו, כן שייך טהרת המחשבה במעשים הטובים הקרובים לבורא יתברך שמו, לשלא יתרחקו ממנו ולא יהיו משל היצר, והוא ענין "שלא לשמה" המזכר בדברי רז"ל פעמים רבות.

ואולם כבר נתבארו דברי חז"ל שיש מינים שונים של שלא לשמה, הרע מכלם הוא שאנינו עובד לשם עבודה כלל, אלא לרמות בני האדם ולהרויח כבוד או ממון, וזהו שאמרו בו (ירושלמי ברכות א, ב), "נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו". ועליו אמר הנביא (ישעיה סד, ה), "ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקותינו". ויש מין אחר של שלא לשמה, שהוא העבודה על מנת לקבל פרס, ועליו אמרו (פסחים ג:), "לעולם יעסק אדם בתורה ובמצוות ואפלו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה". אך על כל פנים מי שלא הגיע עדין מתוך שלא לשמה אל לשמה, הרי רחוק הוא משלמותו.

אמנם מה שצריך לאדם יותר עיון ומלאכה רבה הוא תערכת האסור, דהינו, שלפעמים האדם הולך ועושה מצוה לשמה ממש, שכן גזר אבינו שבשמים, אמנם לא יחדל מלשתף עמה איזה פניה אחרת, או שישבחוהו בני האדם, או שיקבל שכר במעשהו, ולפעמים אפלו אם לא יהיה מתכונן ממש לשישבחוהו, בשמח לבו על השבח ירבה לדקדק יותר, כעין מעשה של בתו של רבי חנינא בן תרדיון (עבודה זרה יח.) שהיתה פוסעת פסיעות יפות, וכיון ששמעה שאומרים, "כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו", מיד דקדקה יותר. הרי התוספת הזו נולד מכח השבח ששבחוה, ואמנם אף על פי שאסור כזה בטל במעוטו, על כל פנים המעשה שתערכת כזה בתוכו – טהור לגמרי איננו.

כי הנה כשם שאין עולה על גבי המזבח שלמטה אלא סלת נקיה מנפה בשלש עשרה נפה, שכבר טהור לגמרי מכל סיג, כך אי אפשר לעלות על רצון מזבחו העליון להיות מעבודת האל השלמה והמבחרת אלא המבחר שבמעשים הטהור

מכל מיני סיג: ואינני אומר שמה שהוא זולת זה יהיה נדחה לגמרי, כי הרי הקדוש ברוך הוא אינו מקפח שכר כל בריה ומשלם שכר המעשים לפי מה שהם, אמנם על העבודה התמימה אני מדבר, הראויה לכל אוהבי ה' באמת, שלא יקרא בזה השם אלא העבודה הטהורה לגמרי, שלא תהיה הפניה בה אלא לשם יתברך ולא לזולתו. וכל מה שיתרחק מן המדרגה הזאת, כפי הרבות רחוקו כן ירבה החסרון בה. הוא מה שדוד המלך ע"ה אומר (תהלים עג, כה), "מי לי בשמים ועמך לא חפצתי בארץ". ואמר כמו כן (שם קיט, קמ), "צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה", כי באמת העבודה האמתית צריכה להיות צרופה הרבה יותר מן הזהב ומן הכסף, והוא מה שאמר על התורה (שם יב, ז), "אמרות ה' אמרות טהורות, כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים".

ומי שהוא עובד ה' באמת, לא יסתפק בזה במועט ולא יתרצה לקחת כסף מערב בסיגים ובדילים, דהיינו, עבודה מערבת בפניות לא טובות, אלא הוזהר כראוי, ואז יקרא עושה מצוה כמאמרה שעליו אמרו ז"ל (שבת סג, א), "כל העושה מצוה כמאמרה, אין מבשרין אותו בשורות רעות", וכן אמרו ז"ל (נדרים סב, א), "עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמן", והוא מה שבוחרים אותם שהם עובדי ה' בלב שלם, כי מי שלא נתייבש עמו יתברך באהבה אמיתית, צרוף העבודה הזאת תהיה לו לטרח ולמשא גדול, כי יאמר מי יוכל לעמד בזה. ואנחנו בני חמר ילודי אשה אי אפשר להגיע אל הזקוק והצרוף הזה. אמנם אוהבי ה' וחפצי עבודתו, הנה שמח לבם להראות אמונת אהבתם לפניו יתברך ולהתעצם בצרופה וטהרתה, הוא מה שסוים דוד עצמו באמרו (תהלים קיט, קמ), "ועבדך אהבה".

והנה באמת זהו המבחן שבו נבחנים ונבדלים עובדי ה' עצמם במדרגתם, כי מי שיודע לטהר לבו יותר, הוא המתקרב יותר והאהוב יותר אצלו יתברך, הם המה הראשונים אשר בארץ המה אשר גברו ונצחו בדבר הזה, האבות ושאר הרועים אשר טהרו לבם לפניו. הוא מה שדוד מזדיר את שלמה בנו (דברי הימים א כח, ט), "כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות (הוא) מבין". וכן אמרו ז"ל (סנהדרין קו:), "רחמנא לבא בעי". כי אין די לאדון ברוך הוא במעשים לבדם שיהיו מעשי מצוה, אלא העקר לפניו שהלב יהיה טהור – לכוון בה לעבודה אמיתית. והנה הלב הוא המלך לכל חלקי הגוף ונוהג בהם. ואם הוא אינו מביא עצמו אל עבודתו יתברך אין עבודת שאר האברים כלום, כי אל אשר יהיה שמה רוח הלב ללכת – ילכו. ומקרא כתוב בפרוש (משלי כג, כו), "תנה בני לבך לי".

פרק יז

בדרכי קניית הטְהָרָה

הנה הדרך להשיג המדה הזאת קל הוא למי שכבר השתדל והשיג המדות השנויות עד הנה. כי הנה כשיחשב ויתבונן על פחיתות תענוגי העולם וטובותיו, כמו שכתבתי למעלה ימאס בהם, ולא יחשבם אלא לרעות ולחסרונות הטבע החמרי החשוך והגס. ובהתאמת אצלו היותם ממש חסרונות ורעות ודאי שיקל לו להבדל מהם ולהסירם מלבו, על כן כל מה שיעצמיק ויתמיד להכיר פחיתות החמריות ותענוגיו יותר יהיה נקל לו לטהר מחשבותיו ולבו שלא לפנות אל היצר כלל בשום מעשה מן המעשים, אלא יהיה במעשים החמריים כאנוס, לא זולת.

ואמנם, כמו שטהרת המחשבה חלקנוה לשני חלקים, האחד במעשים הגופניים והאחד במעשי העבודה, כן העיון המצטרף כדי לקנותה יתחלק לשנים. כי הנה לטהר מחשבתו במעשי גופניותו, הדרך הוא להתמיד הסתכלותו על פחיתות העולם ותענוגיו, כמו שכתבתי, ולטהר מחשבתו במעשי עבודתו, ירכה התבוננותו על תרמית הכבוד וכזביו וירגיל עצמו לברח ממנו, אז ינקה בעת עבודתו מפנות אל השבח ואל התהלה אשר יהללוהו בני האדם ותהיה מחשבתו פונה ביחוד אל אדונינו אשר הוא תהלתנו והוא כל טובנו ושלמותנו ואפס זולתו, וכן הוא אומר (דברים י, כא), "הוא תהלתך והוא אלקיך".

ומן המעשים המדריכים את האדם לבוא לידי מדה זו, הוא ההזמנה לדברי העבודה והמצוות, והינו, שלא יכנס בקיום המצוה בפתע פתאם, שאין דעתו עדין מישבת עליו ויכולה להתבונן במה שהוא עושה, אלא יזמין עצמו לדבר ויכין לבו במתון עד שיכנס בהתבוננות, ואז יתבונן מה הוא הולך לעשות ולפני מי הוא הולך לעשות, שהרי, בהכנסו בעיון הזה קל הוא שישליך מעליו הפניות החיצונות ויקבע בלבו הפונה האמתית הרצויה. ותראה שהחסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת קדם תפלתם ואחר כך מתפללים (ברכות ל), כדי שיכונו לבם למקום, וכודאי שלא היו פונים שעה אחת לבטלה, אלא מתכוננים ומכינים לבם לתפלה שהיה להם להתפלל ודוחים מעליהם המחשבות הזרות ומתמלאים היראה והאהבה הצריכה. ואומר (איוב יא, יג), "אם אתה תכינות לבך ופרשת אליו כפף".

והנה מפסידי המדה הם חסרון ההתבוננות על הענינים שזכרנו, דהינו, סכלות

פחיתות התענוגים, רדיפת הכבוד ומעוט ההכנה לעבודה. כי השנים הראשונים הם מפתים את המחשבה וממשיכים אותה אל הפניות, כאשר המנאפת אשר תחת אישה תקח את זרים, וכבר נקראו המחשבות החיצונות, "זנות הלב", דכתיב (במדבר טו, לט), "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם", כי נמצא הלב פונה מן המבט השלם אשר היה לו לקשר בו, אל הבלים ודמיונות כוזבים, ומעוט ההכנה גורם לסכלות הטבעי הבא מצד החמר שלא יגרש מתוכו והרי הוא מבאיש את העבודה בסרחונו.

ונבאר עתה מדת החסידות.

פרק יח

בבאור מדת החסידות

מדת החסידות צריכה היא באמת לבאור גדול, כי מנהגים רבים ודרכים רבים עוברים בין רבים מבני האדם בשם חסידות ואינם אלא גלמי חסידות, בלי תאר ובלי צורה ובלי תקון. ונמשך זה מחסרון העיון וההשכלה האמתית אשר לבעלי המדות ההם, כי לא טרחו ולא נתיגעו לדעת את דרך ה' בידיעה ברורה וישרה, אלא התחסדו והלכו כמה שנודמן להם לפי הסברא הראשונה, ולא העמיקו בדברים ולא שקלו אותם במאזני החכמה. והנה אלה הבאישו את ריח החסידות בעיני המון האנשים, ומן המשכילים עמהם, באשר כבר יחשבו שהחסידות תלוי בדברי הבל או דברים נגד השכל והדעה הנכונה ויאמינו היות כל החסידות תלוי רק באמירת בקשות רבות וודוים גדולים ובכיות והשתחוויות גדולות ובסגופים הזרים שימית בהם האדם את עצמו, כטבילת הקרח והשלג, וכיוצא בדברים האלה. והנה לא ידעו, כי אף על פי שקצת דברים אלה צריכים לבעלי תשובה, וקצתם ראויים לפרושים, הנה לא על אלה נוסד החסידות כלל, כי אם הטוב שבמנהגים האלה הוא ראוי להתלוות אל החסידות.

אך מציאות החסידות עצמו הוא דבר עמק מאד להבינו על נכון, והוא מיסד על יסודות חכמה רבה ותקון המעשה בתכלית, אשר ראוי לכל חכם לב לדרך אחריו, כי רק לחכמים להשיגו באמת, וכן אמרו ז"ל (אבות ב, ה), "לא עם הארץ חסיד". ונבאר עתה ענין זה על הסדר.

הנה שרש החסידות הוא מה שאמרו ז"ל (ברכות יז.), "אשרי אדם שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו". והענין הוא, כי הנה המצות המטלות על כל ישראל כבר ידועות הן, וחובתן ידועה עד היכן היא מגעת, אמנם מי שאוהב את הבורא יתברך שמו אהבה אמיתית, לא ישתדל ויכוון לפטר עצמו במה שכתב מפרסם מן החובה אשר על כל ישראל בכלל, אלא יקרה לו כמו שיקרה אל בן אוהב אביו, שאלו יגלה אביו את דעתו גלוי מעט שהוא חפץ בדבר מן הדברים, כבר ירבה הבן בדבר ההוא ובמעשה ההוא כל מה שיוכל, ואף על פי שלא אמרו אביו אלא פעם אחת ובחצי דבור, הנה די לאותו הבן להבין היכן דעתו של אביו נוטה, לעשות לו גם את אשר לא אמר לו בפרוש, כיון שיוכל לדון בעצמו שיהיה הדבר ההוא נחת רוח לפניו, ולא ימתין שיצוהו יותר בפרוש או שיאמר לו פעם אחרת. והנה דבר זה אנחנו רואים אותו בעינינו, שילד בכל עת ובכל שעה בין כל אוהב ורע, בין איש לאשתו, בין אב ובנו. כללו של דבר, בין כל מי שהאהבה ביניהם עזה באמת, שלא יאמר, לא נצטוית יותר, די לי במה שנצטויתי בפרוש, אלא ממה שנצטוה ידון על דעת המצוה וישתדל לעשות לו מה שיוכל לדון שיהיה לו לנחת.

והנה, כמקרה הזה יקרה למי שאוהב את בוראו גם כן אהבה נאמנת, כי גם הוא מסוג האוהבים, ותהיינה לו המצות אשר צווים גלוי ומפרסם, לגלוי דעת לבד, לדעת שאל הענין ההוא נוטה רצונו וחפצו יתברך שמו, ואז לא יאמר, "די לי במה שאמור בפרוש", או, "אפטר עצמי במה שמטל עלי על כל פנים", אלא אדרבא יאמר, כיון שכתב מצאתי ראיתי שחפצו יתברך שמו נוטה לזה, יהיה לי לעינים להרבות בזה הענין ולהרחיב אותו בכל הצדדין שאוכל לדון שרצונו יתברך חפץ בו. וזהו הנקרא, "עושה נחת רוח ליוצרו". נמצא כלל החסידות, הרחבת קיום כל המצות בכל הצדדין והתנאים שראוי ושאפשר.

והנה רואה שהחסידות ממין הפרישות, אלא שהפרישות בלאוין והחסידות בעשין, ושניהם ענין אחד, שהוא, להוסיף על המפרש מה שנוכל לדון לפי המצוה המפרשת שיהיה נחת רוח לפניו יתברך. זה גדר החסידות האמתית. ועתה נבאר חלקיו הראשיים.

פרק יט

בבאור חלקי החסידות

חלקי החסידות הראשיים שלשה: הראשון במעשה, השני באפן העשיה, השלישי בכונה. החלק הראשון במעשה - אף הוא יתחלק לשני חלקים, האחד במה שבין אדם למקום, והשני במה שבין אדם לחברו.

החלק הראשון שבראשון, הוא במעשה שבין אדם למקום, וענינו - קיום כל המצות בכל הדקדוקים שבהם עד מקום שיד האדם מגעת, ואלה הם שקראים חז"ל "שירי מצוה", ואמרו (סוכה לח.), "שירי מצוה מעכבים את הפרענות", כי אף על פי שגוף המצוה נשלם וזולתם וכבר יצא בזה ידי חובתו, הנה זה לכל המון ישראל, אף החסידים אין להם אלא להרבות בהשלמתם ולא למעט בהם כלל.

החלק השני שבראשון הוא במה שבין אדם לחברו, וענינו גדל ההטבה, שיהיה האדם לעולם מיטיב לבריות ולא מרע להם. וזה בגוף, בממון ובנפש.

בגוף - שיהיה משתדל לעזור כל אדם במה שיוכל ויקל משאם מעליהם, והוא מה ששנינו (אבות ו, י), "ונושא בעול עם חברו", ואם מגיע לחברו איזה נזק בגופו והוא יכול למנע אותו או להסירו יטרח כדי לעשותו.

בממון - לסייעו כאשר תשיג ידו ולמנע ממנו הנזקין בכל מה שיוכל, כל שכן שירחיק הוא כל מיני נזקין שיכולים לבוא מחמתו, בין ליחיד בין לרבים, ואפלו שעתה מיד אין הזקן מצוי, כיון שיכול לבוא לידי כך יסירם ויעבירם, ואמרו חז"ל (אבות ב, יב), "יהי ממון חברך חביב עליך כשלך".

בנפש - שישתדל לעשות לחברו כל קרת רוח שיש בידו, בין בעניני הכבוד בין בכל שאר הענינים, כל מה שהוא יודע שאם יעשהו לחברו הוא מקבל נחת רוח ממנו. מצות חסידות הוא לעשותו, כל שכן שלא יצערנו בשום מיני צער כלל, יהיה באיזה אפן שיהיה. וככלל כל זה הוא גמילות חסדים, אשר הפליגו חז"ל בשבתה ובחובותינו בה. ובכלל זה רדיפת השלום, שהוא ההטבה הכללית בין כל אדם לחברו.

ועתה אביא לך ראיות על כל הדברים האלה מן החז"ל, אף על פי שהדברים פשוטים ואין צריכים לחזוק ראיה.

בפרק בני העיר (מגילה כז:), "שאלו תלמידיו את רבי זכאי, במה הארכת ימים? אמר להם, מימי לא השתנתי בתוך ארבע אמות של תפלה, ולא כניתי שם לחברי, ולא בטלתי קדוש היום. אמא זקנה היתה לי, פעם אחת מכרה כפה שבראשה והביאה לי קדוש היום". הרי לך פה מן החסידות במה שנוגע אל דקדוקי המצוות, כי כבר פטור היה מן הדין מהבאת יין לקדוש, כיון שלא היה לו, עד שהיתה צריכה אמו למכר כפה שבראשה. אמנם ממדת חסידות היה עושה כן, ובמה שנוגע לכבוד חברו, שלא כנהו אפלו כנוי שאינו של גנאי, וכדפרשו התוספות שם (ד"ה ולא כניתי). ורב הונא גם כן קשר גמי על לבושו, לפי שמכר המינו לקנות יין לקדוש היום.

עוד שם, "שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בן שמוע, במה הארכת ימים? אמר להם, מימי לא עשיתי קפנדריא לבית הכנסת, ולא פסעתי על ראשי עם קדש". הנה זה חסידות בענין כבוד בית הכנסת ובענין כבוד הבריות – שלא לפסע על גב מסבתן שלא לראות כמבזה אותן.

עוד שם, "שאלו תלמידיו את רבי פרידא, במה הארכת ימים? אמר להם, מימי לא קדמני אדם לבית המדרש, ולא ברכתי לפני כהן, ולא אכלתי מבהמה שלא הורמה מתנותיקה". ואמרו עוד (מגילה שם), "שאלו תלמידיו את רבי נחוניא, במה הארכת ימים? אמר להם, מימי לא נתפכדתי בקלון חברי, ולא עלתה על מטתי קללת חברי", ומפרש התם, "כי הא דרב הונא דרי מרא אכתפיה, אתא רב חנא בר חנילאי וקא דרי מיניה, אמר ליה, אי רגילת דדרית במאתיך – דרי, ואי לא – אתיקורי אנא בזילותא דידך לא נחא לי". הרי לנו, שאף על פי שמשמעות 'בקלון חברו' הוא המשתדל לבזות חברו כדי שיעל ידי זה ירבה כבודו, הנה לחסידים לא יאות לקבל כבוד אפלו אם חברו הוא הבא ומתרצה בזה, אם יהיה זה בזיון לחברו.

וכענין זה אמר רבי זירא (שם), "מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא הרהרתי במבואות המטנפות, ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפלין, ולא ישנתי בבית המדרש לא שנת קבע ולא שנת עראי, ולא ששתי בתקלת חברי, ולא קראתי לחברי בחניכתו". הרי לך מעשי חסידות מכל הדרכים שזכרנו למעלה. ואמרו עוד ז"ל (בבא קמא ל.), "אמר רב יהודה, האי מאן דבעי למהוי חסידא – לקים מלי דברכות", וזה למה שבינו לבין קונו, "ואמרי לה – לקים מלי דנזיקין", וזה למה שבינו לבין חברו, "ואמרי לה לקים מלי דאבות", ששם נכללים ענינים מכל החלקים.

והנה גמילות חסדים הוא עקר גדול לחסיד, כי חסידות עצמו נגזר מחסד, ואמרו ז"ל (אבות א, ב), "על שלשה דברים העולם עומד, ואחד מהם – גמילות חסדים. וכן מנוהו ז"ל עם הדברים שאוכל פרותיהן בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא, ואמרו עוד (סוטה יד.), "דרש ר' שמלאי, תורה – תחלתה גמילות חסדים, וסופה גמילות חסדים".

ואמרו עוד (כלה רבתי י.), "דרש רבא, כל מי שיש בו שלש מדות הללו, בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, רחמן ובישן וגומל חסדים", ואמרו (סוכה מט.), "אמר רבי אלעזר, גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שנאמר (הושע י, יב) "זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד". ואמרו עוד (סוכה שם), "בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים מן הצדקה, שהצדקה במקומו, וגמילות חסדים בגופו. צדקה לעניים, וגמילות חסדים לעניים ולעשירים. צדקה לחיים, וגמילות חסדים בין לחיים בין למתים".

ואמרו עוד (שבת קנא.), "ונתן לה רחמים ורחמך" (דברים יג, יח) – "כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים". וזה פשוט, כי הקדוש ברוך הוא מודד מדה כנגד מדה (סנהדרין צ.), ומי שמרחם ועושה חסד עם הבריות גם הוא בדינו ירחמוהו וימחלו לו עוונותיו בחסד, שהרי מחילה זו דין הוא, כיון שהיא מדה כנגד מדתו, והוא מה שאמרו ז"ל (ראש השנה יז.), "למי נושא עוון? למי שעובר על פשע", ומי שאינו רוצה להעביר על מדותיו, או אינו רוצה לגמל חסד, הנה הדין נותן שגם עמו לא יעשו אלא שורת הדין. ראה עתה מי הוא זה ואיזה הוא שיוכל לעמד אם הקדוש ברוך הוא עושה עמו שורת הדין? ודוד המלך מתפלל ואומר (תהלים קמג, ב), "ואל תבוא במשפט את עבדך, כי לא יצדק לפניך כל חי". אמנם העושה חסד יקבל חסד, וככל מה שירבה לעשות כן ירבה לקבל, ודוד היה מתהלל במדתו זאת הטובה, שאפלו לשונאיו היה משתדל להיטיב. זהו מה שאמר (שם לה, יג), "ואני בחלותם לבושי שק, עניתי בצום נפשי". ואמר (שם ז, ה), "אם גמלתי שולמי רע" וגו'.

ובכלל הענין הזה, שלא לצער לשום בריה, אפלו בעלי חיים, ולרחם ולחוס עליהם. וכן הוא אומר (משלי יב, י.), "יודע צדיק נפש בהמתו". וכבר יש שסוברים (בבא מציעא לג.) "צער בעלי חיים דאורייתא" ועל כל פנים דרבנן: כללו של דבר, הרחמנות וההטבה צריך שתהיה תקועה בלב החסיד לעולם, ותהיה מגמתו תמיד לעשות קרת רוח לבריות ולא לגרם להם שום צער וכו'.

החלק השני מן החסידות הוא באפן העשייה. והנה גם זה נכלל בשני ענינים. אמנם תחתיהם נכללים פרטים רבים, ושנים הראשיים הם, היראה והאהבה – שני עמודי העבודה האמתית שזולתם לא תכון כלל: בכלל היראה יש, ההכנעה מלפניו יתברך, הבשת בקרב אל עבודתו, והפבוד הנעשה אל מצוותיו אל שמו יתברך ואל תורתו. ובכלל האהבה, השמחה, הדבקות והקנאה. ועתה נבארם אחד אחד.

הנה, עקר היראה היא יראת הרוממות, שצריך האדם לחשב בעודו מתפלל או עושה מצוה, כי לפני מלך מלכי המלכים הוא מתפלל או עושה המעשה ההוא. והוא מה שהזהיר התנא (ברכות כח:), "וכשאתה מתפלל, דע לפני מי אתה מתפלל".

והנה שלשה דברים צריך שיתכלל האדם ויתבונן היטב כדי שיגיע אל זאת היראה, האחד, שהוא עומד ממש לפני הבורא יתברך שמו, ונושא ונותן עמו, אף על פי שאין עינו של אדם רואהו. ותראה כי זה הוא היותר קשה שיצטרך בלב האדם ציור אמתי, יען אין החוש עוזר לזה כלל, אמנם מי שהוא בעל שכל נכון, במעט התבוננות ושימת לב יוכל לקבץ בלבו אמתת הדבר, איך הוא בא ונושא ונותן ממש עמו יתברך, ולפניו הוא מתחנן, ומאתו הוא מבקש, והוא יתברך שמו מאזין לו מקשיב לדבריו, כאשר ידבר איש אל רעהו, ורעהו מקשיב ושומע אליו.

ואחר שיקבע זה בדעתו צריך שיתבונן על רוממותו יתברך אשר הוא מרומם ונשגב על כל ברכה ותהלה, על כל מיני שלימות שתוכל מחשבתנו לדמות ולהבין: ועוד צריך שיתבונן על שפלות האדם ופחיתותו, לפי חמריותו וגסותו, כל שפן לפי החטאים שחטא מעודו, כי על כל אלה אי אפשר שלא יחרד לבו, ולא ירעש בעודו מדבר דבריו לפניו יתברך ומזכיר בשמו ומשתדל להרצות לו. הוא מה שאמר הכתוב (תהלים ב, יא), "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה". וכתוב (שם פט, ח), "אל נערץ בסוד קדושים, רבה ונורא על כל סביביו". כי המלאכים – להיותם יותר קרובים אליו יתברך מבני הגוף החמרי, קל להם יותר לדמות שבח גדלתו, על כן מראו עליהם יותר ממה שהוא על בני האדם. ואמנם דוד המלך ע"ה היה משבח ואומר (שם ה, ח), "אשתתחנה אל היכל קדשך ביראתך". וכתוב (מלאכי ב, ה), "מפני שמי נחת הוא". ואומר (עזרא ט, ו), "אלקי, בשתי ונכלמתי להרים, אלקי, פני אליך".

ואולם היראה הזאת צריך שתתגבר בלב בתחלה, ואחר כך תראה פעולותיה גם באיברי הגוף, הלא המה, כבד הראש וההשתחואה, שפלות העינים וכפיפת

היָדִים, כַּעֲבֹד קָטָן לִפְנֵי מֶלֶךְ רַב, וְכֵן אָמְרוּ בַּגְמָרָא (שבת י.), "רַבָּא פִּכְר יִדְיָה וּמַצְלִי, אָמַר, כַּעֲבֹדָא קָמִי מֵאַרְיָה".

וְהִנֵּה דִבְרָנוּ עַד עֵתָה מִן הַהֲכָנָעָה וּמִן הַבִּשְׁת. וְנִדְבַר עֵתָה מֵעַנִּין הַכְּבוֹד. הִנֵּה, כְּבוֹד הַמִּצְוָה וְיִקְרָה כְּכֹר הַזִּהְיוּנוּ עָלָיו חַז"ל וְאָמְרוּ (שבת קלג:), "זֶה אֵלֵינוּ וְאֵנִי" (שמות טו, ב) – "הַתְּנָאָה לִפְנֵינוּ בְּמִצְוֹת – צִיצִית נָאָה, תְּפִלִּין נָאָה, סֵפֶר תּוֹרָה נָאָה, לֹוֶלֶב נָאָה" וכו'. וְכֵן אָמְרוּ (בבא קמא ט:), "הַדּוֹר מִצְוָה עַד שְׁלִישׁ, עַד כָּאֵן מִשְׁלוֹ מִכָּאֵן וְאֵילָף מִשְׁלֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא". הֵרִי דַעַת שְׁפִתוֹתֵיהֶם ז"ל בְּרוּר מְלֵלוֹ, שְׁאִין דִּי בַעֲשׂוֹת הַמִּצְוָה לְבַד, אֵלָּא שְׁצָרִיךְ לְכַבֵּדָה וְלַהֲדָרָה, וְלַהּוּצִיא מִמֵּי שְׁלֵהֲקֵל עַל עַצְמוֹ יֵאמַר, "אֵין הַכְּבוֹד אֵלָּא לְבְנֵי הָאָדָם הַמִּתְפַּתִּים בְּהַבְלִים אֵלָּה, אֵף הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לָזֶה כִּי הוּא מְרוֹמָם מִדְּבָרִים הָאֵלָּה וְנִשְׁגָּב מֵהֶם, וְכִיּוֹן שֶׁהַמִּצְוָה נַעֲשִׂית לְאַמְתָּהּ דִּי בִּזְהָ. אָמְנָם הָאֵמֶת הוּא, שֶׁהָאֲדוֹן בְּרוּךְ הוּא נִקְרָא אֶל הַכְּבוֹד, וְאֵנוּ חִיָּבִים לְכַבֵּדוֹ, אֵף עַל פִּי שְׁאִינוֹ צָרִיךְ לְכַבֵּדָנוּ וְלֹא כְּבוֹדָנוּ חֲשׁוֹב וְסָפוֹן לִפְנֵינוּ, וּמִי שֶׁמִּמַּעַט בִּזְהָ בְּמָקוֹם שֶׁהִיא יָכוֹל לְהַרְבּוֹת, אֵינוֹ אֵלָּא חוֹטָא, הוּא מָה שֶׁהִנְבִּיא מִלֵּאכִי מִתְרַעַם עַל יִשְׂרָאֵל בְּדִבְרֵי ה' (מלאכי א, ח), "וְכִי תִגְשׁוֹן עוֹר לְזִבְחָ – אֵין רָע, הַקְרִיבָהּ נָא לִפְתָּחָהּ הִירְצָהּ אוֹ הִישָׂא פָנֶיהָ". וְאוֹלָם חֲכָמִים ז"ל הַזִּהְיוּנוּ לְהַתְנַהֵּג הַפֶּךְ זֶה בְּעִבּוּדָהּ וְאָמְרוּ [סוּכָה נ] בְּעַנִּין מִים שֶׁנִּתְגַּלּוּ שְׁלֹא יִסְנְגָם בְּמִסְנַגְתָּ, מִטַּעַם, אִימּוֹר דְּאִמְרֵי לְהִדְיוּט, לְגַבּוּהָ מִי קָאָמַר, לִית לָהּ "הַקְרִיבָהּ נָא לִפְתָּחָהּ", רָאָה נָא מָה חֲסִרוֹן יֵשׁ בְּמִים שֶׁנִּסְתַּנְּגוּ? וְכִבֵּר מִתְרִים הֵם לְהִדְיוּט, וְאִפְלוּ הֵכִי אֲסוּרִים הֵם לְגַבּוּהָ מִשּׁוּם שְׁאִינוֹ דְּרָךְ כְּבוֹד. וְאָמְרוּ עוֹד בְּסִפְרֵי, "וְכָל מִבְּחָר נִדְרִיכֶם" (דברים יב, יא), דְּהֵינּוּ, שְׁלֹא יָבִיא אֵלָּא מִן הַמִּבְּחָר. וְכִבֵּר מִצְאָנוּ קִין וְהָבֵל, הָבֵל הִבִּיא מִכְּבוֹרוֹת צֹאנוּ וּמִחֲלִבְיָהֶן, וְקִין מִן הַפִּסְלָתָה – מִפְּרִי הָאֲדָמָה, כְּפִרוּשָׁם ז"ל (בראשית רבה כב), וּמָה עָלָה בָּהֶם – "וַיִּשַׁע ה' אֶל הָבֵל וְאֶל מִנְחָתוֹ, וְאֶל קִין וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה" (בראשית ד, יח). וְאוֹמַר (מלאכי א, יד), "וְאִרְוֹר נוֹכַח, וַיֵּשׁ בְּעִדְרוֹ זָכָר, וְנִדָּר וְזִבְחָ מִשְׁחָת לָהּ כִּי מֶלֶךְ גָּדוֹל אֲנִי". וְכִמָּה דְּבָרִים הַזִּהְיוּנוּ ז"ל שְׁלֹא יִהְיוּ מִצְוֹת בְּזוּיוֹת עֲלֵינוּ. וְכִבֵּר אָמְרוּ (שבת יד.), "כָּל הָאוֹחֵז סֵפֶר תּוֹרָה עָרֶם – נִקְבֵּר עָרֶם" מִפְּנֵי בְזוּי הַמִּצְוָה.

וְסִדֵּר הַעֲלָאָה בְּכוֹרִים יִהְיֶה לָנוּ לַעֲנִינִים לְרֹאוֹת מָה הוּא הַדּוֹרָן שֶׁל מִצְוֹת, שְׁכָף שְׁנִינִי (בכורים ג, ג), "הַשּׁוֹר הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם, וְקִרְנוֹ מִצְּפוֹת זֶהָב, וְעֵטְרָה שֶׁל זֵית בְּרָאשׁוֹ" וכו'. עוֹד שָׁם, "הַעֲשִׂירִים מְבִיאִים בְּכוֹרֵיהֶם בְּקִלְתוֹת שֶׁל זֶהָב, וְהָעֲנִיִּים בְּסִלִּי נִצָּרִים" כו'. עוֹד שָׁם, "שְׁלֹשׁ מִדּוֹת בְּבִכּוּרִים, בְּכוֹרִים, תּוֹסֶפֶת בְּכוֹרִים, וְעֵטוֹר בְּכוֹרִים וכו'. הֵרִי לָנוּ בְּהִדְיָא כְּמָה רָאוּי לָנוּ לְהוֹסִיף עַל גּוֹפָה שֶׁל מִצְוָה כְּדִי לְהַדְרָהּ.

ומכאן נלמד לכל שאר מצוות שבתורה. ואמרו (שבת י.), "רבא רמי פוזמקי ומצלי, אמר, (עמוס ד, יב) הכון לקראת אלקיך ישראל". עוד אמרו רז"ל (בראשית רבה סה, טז) על פסוק "בגדי עשו בנה [הגדל] החמודות" (בראשית כז, טו) – "אמר רבן שמעון בן גמליאל, אני שמשתי את אבא [בבגדים מלכלכין], אבל עשו – כשהיה משמש את אביו, לא היה משמש אלא בבגדי מלכות". והנה אם כן לבשר ודם, קל וחמר למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהעומד לפניו להתפלל, ראוי הוא שילבש בגדי כבוד וישב לפניו כמו שיושב לפני מלך גדול.

והנה בכלל זה יש כבוד השבתות וימים טובים, שכל המרבה לכבדם ודאי עושה נחת רוח ליוצרו, שכן צונו (ישעיה נח, יג), "וכבדתו". וכיון שכבר התאמת לנו שכבודו מצוה, הנה מיני הכבוד רבים הם, אך הכלל הוא שכל מעשה שבו נראה חשיבות לשבת, צריכים אנו לעשותו, על כן היו החכמים הראשונים עוסקים בהכנות השבת, איש איש לפי דרכו (שבת קיט), "רבי אבהו הוה יתיב אתכתקא דשינא ומנשב נורא. רב ספרא מחרף רישא. רבא מלח שבוטא, רב הונא מדליק שרגא. רב פפא גדיל פתילתא. רב חסדא פרים סלקא. רבה ורב יוסף מצלחו ציבי. רב נחמן מכתף ועייל, מכתף ונפיק, אמר, אלו מקלעין לי רבי אמי ורבי אסי, מי לא מכתפינא קמיהו?". ותראה הקשו של רב נחמן, שיש לנו ממנו מקום למוד, כי הנה היה מתבונן מה היה הוא עושה לפי דרכו לאדם שהוא חפץ לכבודו, וכזה עצמו היה עושה בשבת.

ועל דבר זה נאמר (ברכות יז.), "לעולם יהא אדם ערום ביראה" – לדעת ולהתבונן דבר מתוך דבר, ולחדש המצאות לעשות נחת רוח ליוצרו בכל הדרכים שאפשר להראות, היות מפירים גדל רוממותו עלינו. אשר על כן, כל מה שיתיחס לו יהיה נכבד עלינו כבוד גדול, וכיון שהוא יתברך בטובו הגדול עם כל שפלותנו רצה בענותו לחלק לנו כבוד ולמסר לנו דברי קדשותו, לפחות בכל כחנו נכבדם ונראה היקר אשר להם אצלנו. ותראה שזאת היא היראה האמתית שהיא יראת הרוממות שזכרנו, שבה תלוי הכבוד המתקרב אל חבוב האהבה, וכמו שאכתב עוד בסיעתא דשמיא. מה שאין כן יראת הענש שאינה העקרית, ואין מעלות המדות האלה נמשכות הימנה.

ונחזור לענין השבת, הנה אמרו (שבת קיט.), "רב ענן לביש גונדא", דהינו, שהיה לובש בגד שחר בערב שבת, כדי שיהיה נפר יותר כבוד השבת בלבשו בו בגדים

נאים, נמצא שלא לכד ההכנה לשבת הוא מכלל הכבוד, אלא אפלו ההעדר – שמכחו יבחן יותר מציאות הכבוד, גם הוא מכלל המצוה. וכן אסרו (גיטין לח) לקבצ סעודה בערב שבת, מפני כבוד השבת. וכן כל כיוצא בזה.

ובכלל היראה עוד, כבוד התורה ולומדיה. ובהדיא שנינו (אבות ד, ו), "כל המכבד את התורה, גופו מכבד על הבריות". ואמרו ז"ל (סנהדרין קב:), "אמר רבי יוחנן, מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושתים שנה? לפי שכבד את התורה שנתנה בעשרים ושתים אותיות, שנאמר, "וישלח מלאכים אל אחאב וגו' ויהיה כל מחמד עיניו ישימו בידם ולקחו, ויאמר למלאכי בן הדד, אמרו לאדוני המלך כל אשר שלחת אלי בראשונה אעשה] והדבר הזה לא אוכל לעשות". [מאי "מחמד עיניו"? לאו ספר תורה]. ואמרו (ברכות יח:), "היה הולך ממקום למקום ונספר תורה עימו] לא יניחנו בשק ויניחנו על החמור וירכב עליו, אלא מניחו בחיקו" וכו'. ואסרו עוד (מועד קטן כה). לישב על המטה שספר תורה עליה. וכן אמרו (עירובין צח:), רמב"ם הלכות ס"ת י, ה), "אין זורקין כתבי הקדש ואפלו הלכות ואגדות". ואסרו (מגילה כו:), להניח נביאים וכתובים על גבי חמשים. הן אלה דברים שאסרו חז"ל לכל עדת ישראל, והחסיד – יש לו ללמד מאלה ולהוסיף עליהם כהנה וכהנה לכבוד שם ה' אלקיו.

ובכלל זה, הנקיון והטהרה הצריכה לדברי תורה, שלא לעסק בה אפלו בהרהור במקומות המטנפים, ולא בידים שאינם נקיות, וכבר הרבו חז"ל להזהיר על זה במקומות רבים.

ובענין לומדי תורה, הנה מקרא כתוב (ויקרא יט, לב), "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן". ומינה ילפינן לכל מיני כבוד שאפשר לעשות להם שראוי ודאי לחסיד שיעשהו. וכבר אמרו ז"ל (כתובות קג:), "ואת יראי ה' יכבד" (תהלים טו, ד) – "זה יהושפט מלך יהודה, שכיון שהיה רואה תלמיד חכם, היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו, ואומר לו, רבי רבי מורי מורי". ורבי זירא, כשהיה חלש מלמודו היה משים עצמו על פתח בית המדרש לעשות מצוה כשיקום מלפני התלמידי חכמים (ברכות כח:). כל אלה דברים שכבר רואים אנחנו היות הבורא יתברך שמו חפץ בם וגלה דעתו העליון בזה, וכיון שכן, מי האיש החפץ לעשות נחת רוח ליוצרו, הנה בדרך זה ילך ויוסיף לקח בתחבולותיו ולעשות הישר לפניו יתברך.

ובכלל זה כמו כן כבוד בית הכנסת ובית המדרש (מגלה כח:), שאין די שלא ינהג בהם

קלות ראש, אלא שינהג בהם כל מיני כבוד ומורא בכל מנהגיו ובכל פעולותיו, וכל מה שלא היה עושה בהיכל מלך גדול, לא יעשה בהם.

ונדבר עתה מענין האהבה, וענפיה הם שלשה, השמחה, הדבקות והקנאה: והנה ענין האהבה הוא שיהיה האדם חושק ומתאנה ממשי אל קרבתו יתברך, ורודף אחר קדושתו, כאשר ירדף איש אחר דבר הנחמד ממנו חמדה עזה, עד שיהיה לו הזכרת שמו יתברך ודבור בתהלותיו והעסק בדברי תורתו ואלהותו יתברך שעשוע וענג ממשי, כמי שאוהב את אשת נעוריו או בנו יחידו אהבה חזקה, אשר אפלו הדבור כס יהיה לו לנחת ותענוג, וכענין הכתוב (ירמיה לא, יט), "כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד".

והנה ודאי שמי שאוהב את בוראו אהבה אמיתית, לא יניח עבודתו לשום טעם שבעולם, אם לא יהיה אנוס ממשי, ולא יצטרך רצוי ופתוי לעבודה, אלא אדרבה לבו ישארו וירצהו אליה, אם לא יהיה עכוב גדול שימנעהו. הנה זאת היא המדה הנחמדת אשר אליה זכו החסידים הראשונים קדושי עליון, וכמאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים מב, ב-ג), "כאיל תערג על אפיקי מים, כן נפשי תערג אליך אלהים, צמאה נפשי לאלהים לאל חי, מתי אבוא וגו'". ואומר (שם פד, ג), "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' וגו'", (שם סג, ב), "צמאה לך נפשי כמה לך בשירי וגו'", כל זה מתקף התשוקה שהיה משתוקק לו יתברך, וכענין מה שאמר הנביא (ישעיה כו, ח), "לשמך ולזכרך תאות נפש". ואומר (שם ט), "נפשי אויתך בלילה אף רוחי בקרפי אשחרך". ודוד עצמו אמר (תהלים סג, ט), "אם זכרתיך על יצועי באשמות אהגה כף", באר הענג והשעשוע שהיה לו בדברו בו ובשבתיו יתברך שמו, ואמר (שם קיט, מז), "ואשתעשע במצותיך אשר אהבתי". ואמר (שם כד), "גם מצותיך שעשועי וגו'".

והנה זאת ודאי שאהבה זאת צריך שלא תהיה אהבה התלויה בדבר, דהינו, שיאהב את הבורא יתברך על שמיטיב אליו ומעשירו ומצליח אותו, אלא כאהבת הבן לאביו, שהיא אהבה טבעית ממשי, שטבעו מכריחו וכופהו לזה, כמאמר הכתוב (דברים לב, ו), "הלא הוא אביך קנך". ומבחן האהבה הזאת הוא בזמן הדחק והצרה. וכן אמרו ז"ל (ברכות נד), "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו, ה) – "אפלו נוטל את נפשך", "ובכל מאדך" – "בכל ממונך".

אמנם כדי שלא תהיה הצרות והדחקים קשי ומניעה אל האהבה, יש לאדם להשיב אל עצמו שתי תשובות, האחת מהן שנה לכל נפש. והשניה – לחכמים בעלי הדעה

העמקה. האחת היא, "כל מאי דעבדין מן שמיא לטב" (ברכות ס:). וזה, כי אפלו הצער ההוא, והדחק הנראה בעיניו רעה, איננו באמת אלא טובה אמיתית, וכמשל הרופא החותך את הבשר או את האבר שנפסד כדי שיכריא שאר הגוף ולא ימות, שאף על פי שהמעשה אכזרי לכאורה, אינו אלא רחמנות באמת – להיטיבו באחריתו, ולא יסיר החולה אהבתו מהרופא בעבור זה המעשה, אלא אדרבא – יוסיף לאהבה אותו, כן הדבר הזה, כשיחשב האדם שכל מה שהקדוש ברוך הוא עושה עמו – לטובתו הוא עושה, בין שיהיה בגופו, בין שיהיה בממונו, ואף על פי שהוא אינו רואה ואינו מבין איך זה הוא טובתו, ודאי טובתו הוא, הנה לא תחלש אהבתו מפני כל דחק או כל צער, אלא אדרבא תגבר ונוספה בו תמיד.

אך בעלי הדעה האמתית אינם צריכים אפלו לטעם הזה, כי הרי אין להם לכוון עצמם כלל, אלא כל תפלתם להגדיל כבוד השם יתברך, ולעשות נחת רוח לפניו, וכל מה שיתגברו עכובים נגדם עד שיצטרכו הם יותר כח להעבירם, הנה יאמץ לבם וישמחו להראות תקף אמונתם, כשר צבא הרשום בגבורה, אשר יבחר לו תמיד במלחמה החזקה יותר, להראות תקפו בנצחונה. וכבר מרגל זה הענין בכל אוהב בשר – ודם שישמח כשיזדמן לו מה שיוכל להראות בו אל אשר הוא אוהב, עד היכן מגיע עצם אהבתו.

ונבאר עתה ענפי האהבה, הם השלשה שזכרתים, הדבקות, השמחה והקנאה.

הדבקות הוא, שיהיה לבו של אדם מתדבק כל כך בשם יתברך עד שכבר יסור מלפנות ולהשגיח אל שום דבר זולתו. והוא שבא עליו המשל בדברי שלמה (משלי ה, יט), "אילת אהבים ויעלת חן, ודיה ירוך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד". ובגמרא אמרו ז"ל (עירובין נד:), "אמרו עליו על רבי אלעזר בן פדת, שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של צפורי, וסדינו מוטל בשוק העליון של צפורי". והנה תכלית המדה הזאת הוא, להיות האדם מתדבק כך אל בוראו בכל עת ובכל שעה, אמנם לפחות בשעת עבודה, אם אוהב הוא את בוראו ודאי שיהיה לו הדבקות הזה. ובירושלמי אמרו רבי חנינא בן דוסא היה עומד ומתפלל, וכא חברבר והפישו, ולא הפסיק תפלתו ונהלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו. אמרו לו תלמידיו, רבי, ולא הרגשת? ואמר להם, יבוא עלי! מתוך שהיה לבי מכוון בתפלה לא הרגשתי". ועל הדבקות הזהרנו בתורה פעמים רבות (דברים ל, כ), "לאהבה את ה' אלהיך וגו' ולדבקה בו". "ובו תדבק", (שם י, כ), "ובו תדבקון"

(שם יג, ה). וְדוֹד אָמַר (תהלים סג, ט), "דְּבַקָה נַפְשִׁי אַחֲרֶיךָ", וְעִנִּין כָּל אֵלֶּה הַפְּסוּקִים אַחַד, שֶׁהוּא הַדְּבָקוֹת שֶׁהָאָדָם מִתְדַּבֵּק בּוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁאִינוֹ יָכוֹל לִפְרֹד וּלְזוּז מִמֶּנּוּ, וְאָמְרוּ ז"ל (בראשית רבה פ, ז), "אָמַר רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן לָקִישׁ, בְּשָׁלֹשׁ לְשׁונוֹת שֶׁל חֶבֶה חִבֵּב הַקָּב"ה אֶת יִשְׂרָאֵל, בְּדִבְיָקָה, בְּחִשְׁיָקָה, וּבְחִפְיָצָה. וְאָנוּ לְמִדִּים [אוֹתָם מִפְּרָשְׁתּוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשַׁע], וְהֵם מִמֶּשׁ עֲנִפֵּי הָאֱהָבָה הָעֲקָרִית, וְהֵינוּ הַתְּשׁוּקָה שֶׁזִּכְרָתִי, וְהַדְּבָקוֹת וְהַנַּחַת וְהָעֲנָג הַנִּמְצָא בְּעֶסֶק עֲנִינֵינוּ שֶׁל הַנֶּאֱהָב.

הַשְּׁנִי הוּא, הַשְּׂמִיחָה, וְהוּא עָקֵר גָּדוֹל בְּעִבּוּדָה, וְהוּא מֵה שְׁדוּד מְזֻהָר וְאוֹמֵר (תהלים ק, ב), "עֲבָדוּ אֶת ה' בְּשִׂמְחָה, בָּאוּ לִפְנֵי בְּרִנָּה", וְאוֹמֵר (שם סח, ד), "וְצִדִּיקִים יִשְׂמְחוּ יַעֲלִצוּ לִפְנֵי אֱלֹהִים וְיִשְׁיִשׁוּ בְּשִׂמְחָה", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (שבת ל:,), "אֵין הַשְּׂכִינָה שׁוֹרָה אֶלָּא מִתּוֹךְ שְׂמִיחָה שֶׁל מִצְוָה". וְעַל הַפְּסוּק שֶׁזִּכְרָנוּ לְמַעַל "עֲבָדוּ אֶת ה' בְּשִׂמְחָה", אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (שׁוּחַר טוֹב), "אָמַר רַב, כְּשֶׁתִּהְיֶה עוֹמֵד לְהַתְפַּלֵּל יֵהָא לְבָב שְׂמִיחָה עָלֶיךָ שְׂאֵתָה מִתְפַּלֵּל לְאֱלֹהִים שְׁאִין כְּיוֹצֵא בּוֹ", כִּי זֹאת הִיא הַשְּׂמִיחָה הָאֲמִתִּית, שֶׁיִּהְיֶה לְבוֹ שֶׁל הָאָדָם עָלֹז עַל שֶׁהוּא זוֹכֵה לְעַבֵּד לִפְנֵי אֲדוֹן יִתְבָּרַךְ שְׁאִין כְּמוֹהוּ, וְלַעֲסֵק בְּתוֹרָתוֹ וּבִמְצֻוֹתָיו שֶׁהֵם הַשְּׁלֵמוֹת הָאֲמִתִּי וְהַיָּקָר הַנִּצְחִי, וְאָמַר שְׁלֵמָה בַּמֶּשֶׁל הַחֲכָמָה (שִׁיר הַשִּׁירִים א, ד), "מִשְׁכְּנִי אַחֲרֶיךָ נְרוּצָה, הִבִּיאֲנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו נְגִילָה וְנִשְׂמִיחָה בָךְ", כִּי כָל מֵה שֶׁזוֹכֵה הָאָדָם לִפְנֵים יוֹתֵר לִפְנֵים בְּחֲדָרֵי יָדִיעַת גְּדֻלָּתוֹ יִתְבָּרַךְ, יוֹתֵר תְּגַדֵּל בּוֹ הַשְּׂמִיחָה וְיִהְיֶה לְבוֹ שֶׁשׁ בְּקִרְבּוֹ, וְאוֹמֵר (תהלים קמט, ב), "יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעוֹשָׁיו, בְּנֵי צִיּוֹן יִגִּילוּ בְּמִלְכָם". וְדוֹד, שֶׁכָּבֵר הִגִּיעַ אֶל הַמַּעַלָּה הַזֹּאת שְׁעוֹר גָּדוֹל, אָמַר (שם קד, לד), "יַעֲרֹב עָלָיו שִׁיחִי, אֲנִכִּי אֶשְׂמַח בָּהּ". וְאוֹמֵר (שם מג, ד), "וְאֶבּוֹאָה אֶל מִזְבַּח אֱלֹהִים אֶל אֵל שְׂמִיחַת גִּילִי, וְאוֹדֶךָ בְּכִנּוֹר אֱלֹהִים אֱלֹהֵי". וְאָמַר (שם עא, כג), "תִּרְנְנָה שְׂפָתַי כִּי אֲזַמְּרָה לָךְ, וְנַפְשִׁי אֲשֶׁר פָּדִיתָ", וְהֵינוּ, כִּי כָל כֶּף הִיָּתָה מִתְגַּבְּרֶת בְּקִרְבּוֹ הַשְּׂמִיחָה, שֶׁכָּבֵר הַשְּׂפָתִים הָיוּ מִתְנַעֲנְעוֹת מֵאֲלֵיהֶם, וּמִרְנָנוֹת בְּהִיוֹתוֹ עוֹסֵק בְּתֵהֳלוֹתָיו יִתְבָּרַךְ, וְכָל זֶה מְגַדֵּל הַתְּלַהטוֹת נַפְשׁוֹ שֶׁהִיָּתָה מִתְלַהטֶת בְּשִׂמְחָתָהּ לִפְנֵינוּ, הוּא מֵה שְּׁסִים, "וְנַפְשִׁי אֲשֶׁר פָּדִיתָ". וּמִצִּינוּ שְׁנֵתָרְעֵם הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי שֶׁחֲסָרוּ תִּנְאִי זֶה בְּעִבּוּדָתָם, הוּא שְׁנֵאָמַר (דברים כח, מז), "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב". וְדוֹד, לִפִּי שְׂרָאָה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּעַת הַתְּנַדָּבָם עַל בְּנֵין הַבֵּית, שֶׁכָּבֵר הִגִּיעוּ לְמַעַלָּה הַזֹּאת, הַתְּפַלֵּל עֲלֵיהֶם שְׂתַתְּקִים הַמִּדָּה הַטּוֹבָה בָּהֶם וְלֹא תִסּוּר, הוּא מֵה שְׁאָמַר (דברי הימים א כט, יז-יח), "וְעֵתָה עֲמֵךְ הַנִּמְצָאוֹ פֹּה, רְאִיתִי בְּשִׂמְחָה לְהִתְנַדֵּב לָךְ ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל אֲבוֹתֵינוּ, שְׁמֵרָה זֹאת לְעוֹלָם לִיַּצֵּר מַחְשְׁבוֹת לֵבָב עִמָּךְ וְהִכֵּן לְבָבָם אֵלֶיךָ".

הענף השלישי הוא הקנאה, שיהיה האדם מקנא לשם קדשו, שונא את משנאיו ומשתדל להכניעם במה שיוכל, כדי שתהיה עבודתו יתברך נעשית, וכבודו מתרבה. והוא מה שאמר דוד עליו השלום (תהלים קלט, כא-כב), "הלא משנאיה ה' אשנא, ובתקוממיה אתקוטט תכלית שנאה שנאתים" וגו', ואליהו אמר (מלכים א יט, י), "קנא קנאתי לה צבאות" וגו'. וכבר ראינו למה זכה בעבור קנאתו לאלהיו, כמאמר הכתוב (במדבר כה, יג), "תחת אשר קנא לאלהיו וכפר על בני ישראל". וכבר הפליגו חז"ל (שבת נד:) לדבר במי שיש בידו למחות ואינו מוחה, וגזרו דינו לתפס בעוון החוטאים עצמו. ובמדרש איכה (איכה רבה א, לג) אמרו, "היו שריה פאילים" (איכה א, ו) - "מה אילים הללו בשעת שרב הופכים פניהם אלו תחת אלו, כך היו גדולי ישראל - רואים דבר עברה והופכים פניהם ממנו. אמר להם הקדוש ברוך הוא, תבוא השעה ואני אעשה להם כן".

[וזה פשוט, מי שאוהב את חברו, אי אפשר לו לסבל שיראה מכים את חברו או מחרפים אותו, ובדאי שיצא לעזרתו, גם מי שאוהב שמו יתברך, לא יוכל לסבל ולראות שיחללו אותו חס וחלילה, ושיעברו על מצוותיו. והוא מה שאמר שלמה (משלי כח, ד), "עוזבי תורה יהללו רשע, ושומרי תורה יתגרו בם", כי אותם שמהללים רשע ברשעתו ולא יוכיחו על פניו מומו, הנה הם עוזבי התורה ומניחים אותה שתתחלל חס וחלילה. אך שומריה המתחזקים להחזיקה, ודאי שיתגרו בם - [כי] לא יוכלו להתאפק ולהחריש. ואמר הקדוש ברוך הוא אל איוב (איוב מ, יא-יג), "הפץ עברות אפך, וראה כל גאה והשפילהו, ראה [כל גאה] (1)הכניעהו, והדף רשעים תחתם, טמנם בעפר יחד, פניהם חבש בטמון", כי זהו תקף האהבה - שיוכל להראות מי שאוהב את בוראו באמת. ואומר (תהלים צז, c), "אוהבי ה' שנאו רע".

והנה בארנו עד הנה החסידות מה שתלוי במעשה ובאפן העשייה. נבאר עתה התלויה בפונה. וכבר דברנו גם כן למעלה מענין לשמה ושללא לשמה למדרגותיהם. אמנם ודאי שמי שמתכוון בעבודתו לטהר נפשו לפני בוראו, למען תזכה לשבת את פניו בכלל הישרים והחסידים, לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו ולקבל הגמול אשר בעולם הבא, לא נוכל לומר שתהיה פונה זו רעה, אכן לא נוכל לומר גם כן שתהיה היותר טובה, כי עד שהאדם מתכוון לטובת עצמו סוף סוף עבודתו לצרך עצמו.

אך הפונה האמתית המצויה בחסידים אשר טרחו והשתדלו להשיגה, הוא שיהיה האדם עובד רק למען אשר כבודו של האדון ברוך הוא יגדל וירבה, וזה יהיה אחר שהתגבר באהבה אליו יתברך ויהיה חומד ומתאנה אל הגדלת כבודו ומצטער על כל שימצט ממנו, כי אז יעבד עבודתו לתכלית זה – שלפחות מצדו יהיה כבודו יתברך מתגדל, ויתאנה שכל שאר בני האדם יהיו כמו כן, ויצטער ויתאנה על מה שמימצטים שאר בני האדם, וכל שכן על מה שמימצט הוא עצמו, בשוגג או באנס או בחלשת הטבע, אשר קשה לו לשמר מן החטאים בכל עת, כענין הכתוב (קהלת ז, כ), "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא".

ודבר זה בארוהו בתנא דבי אליהו זכור לטוב (רבה פרק ד), אמרו, "כל חכם מישאל שיש בו דבר תורה לאמתו ומתאנה על כבודו של הקדוש ברוך הוא, ועל כבודו של ישראל כל ימיו, ומתאנה ומצר לכבוד ירושלים, ולכבוד בית המקדש, ולישועה שתצמח בקרוב, ולכנס גלילות, זוהר לרוח הקדש בדבריו" וכו'. נמצאת למד, שזאת היא הפונה המעלה, שהיא רחוקה לגמרי מכל הנאת עצמו, ואינה אלא לכבודו של מקום ולקדוש שמו יתברך המתקדש בבירותיו בשעה שעושים רצונו. ועל זה אמרו (זוהר ח"ג, רפה.), "איזהו חסיד? – המתחסד עם קונו".

והנה החסיד הזה, מלבד העבודה שהוא עובד במעשה מצוותיו על הפונה הזאת, הנה ודאי צריך שיצטער תמיד צער ממש על הגלות ועל החרבן, מצד שזה גורם מעוט כפיכול לכבודו יתברך, ויתאנה לגאולה, לפי שבה יהיה עלוי לכבוד השם יתברך, והוא מה שאמר התנא דבי אליהו שהבאנו למעלה, "ומתאנה ומצר לכבוד ירושלים וכו', ויתפלל תמיד על גאולתן של ישראל והשבת כבוד שמים לעלוי".

ואם יאמר אדם, מי אני ומה אני ספון שאתפלל על הגלות ועל ירושלים, המפני תפלתי יכנסו הגלילות ותצמח הישועה? תשובתו בצדו, כאותה ששנינו (סנהדרין לו.), "לפיכך נברא אדם יחידי – כדי שכל אחד יאמר, בשבילי נברא העולם", וכבר נחת רוח הוא לפניו יתברך שיהיו בניו מבקשים ומתפללים על זאת, ואף שלא תעשה בקשתם, מפני שלא הגיע הזמן או מאיזה טעם שיהיה, הנה הם עשו את שלהם והקדוש ברוך הוא שמח בזה.

ועל העדר זה הדבר התרעם הנביא (ישעיה נט, טז), "וירא כי אין איש, וישתומם כי אין מפגיע". ואמר (שם סג, ה), "ואביט ואין עוזר, ואשתומם ואין סומך". ואומר (ירמיה ל, יז), "ציון היא, דרש אין לה", ופרשו ז"ל (סוכה מא.), "מכלל דבעיא דרישה", הרי

כאן שחִיבִים אֲנַחְנוּ בָּזֶה, וְאֵין לָנוּ לִפְטֹר מִפְּנֵי מַעוֹט כַּחֲנוּ, כִּי עַל כִּיּוֹצֵא בָּזֶה שְׁנִינוּ (אבות ב, טז), "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמֹר, וְאִי אַתָּה בֶן חוֹרִין לְבַטֵּל הַיְמִנָּה". וְאָמַר עוֹד הַנִּבְיָא (ישעיה נא, יח), "אֵין מִנְהֵל לָהּ מִכָּל בָּנִים יִלְדָּה, וְאֵין מִחֲזִיק בִּידָהּ מִכָּל בָּנִים גִּדְּלָה", וְאָמַר (שם מ, ו), "כָּל הַבָּשָׂר חָצִיר, וְכָל חֲסִידוֹ כְּצִיץ הַשָּׂדֶה", וּפָרְשׁוּ ז"ל (תיקוני זוהר עג, ב) שְׁכָל חֲסִיד שְׁעוֹשִׂים – לְעֶצְמָם הֵם עוֹשִׂים, לְטוֹבַת נַפְשָׁם וּלְהִנָּאֵתָם, וְאִינֶם מִתְּכַוְּנִים לְכוֹנֵנָה הַשְּׁלֵמָה הַזֹּאת, וְלֹא מִבְּקָשִׁים עַל עֲלוֹי הַכְּבוֹד וּגְאֻלָּתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֲרִי אִי אֶפְשָׁר לְכְבוֹד הַעֲלִיּוֹן לְהִתְרַבּוֹת אֲלֵא בְּגֻאֲלָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּבִרְבוּי כְבוֹדָם, שֶׁזֶה תְּלוּי בָּזֶה בְּאַמֶּת, וְכִמּוֹ שֶׁכְּתוּב בְּתַנָּא דְּבִי אֱלִיהוּ שֶׁהִזְכַּרְתִּי, "וּמִתְאַנַּח עַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְעַל כְּבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל". נִמְצְאָתָ לָמַד שֶׁשְׁנֵי דְּבָרִים יֵשׁ בְּעֵינֵינוּ זֶה, אֶחָד – הַכּוֹנֵנָה בְּכָל מִצְוָה וְעִבּוּדָהּ שֶׁתְּהִיָּה לְעֲלוֹי כְבוֹדוֹ שֶׁל מְקוֹם בְּמֵה שֶׁבְּרִיּוּתוֹ עוֹשִׂים נַחַת רוּחַ לְפָנָיו. וְעוֹד – הַצָּעַר וְהַבְּקָשָׁה עַל עֲלוֹי הַכְּבוֹד הַזֶּה שֶׁיַּעֲשֶׂה בִשְׁלֵמוֹת בְּעֲלוֹי כְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְשִׁלּוּתָן.

וְאִמָּנָם עוֹד עָקַר שְׁנֵי יֵשׁ בְּכוֹנֵנַת הַחֲסִידוֹת, וְהוּא, טוֹבַת הַדּוֹר. שֶׁהֵנָּה רְאוּי לְכָל חֲסִיד שֶׁיִּתְּכּוֹן בְּמַעֲשָׂיו לְטוֹבַת דּוֹרוֹ כְּלוּ, לְזִכּוֹת אוֹתָם וּלְהַגִּין עֲלֵיהֶם. וְהוּא עֵינֵינוּ הַכְּתוּב (ישעיה ג, י), "אִמְרוּ צְדִיק כִּי טוֹב כִּי פָּרִי מַעַלְלֵיהֶם יֵאכְלוּ", שְׁכָל הַדּוֹר אוֹכֵל מִפְּרוֹתָיו. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (בבא בתרא טו.), "הֵיִשׁ בָּהּ עֵץ" (במדבר יג, כ) – "אִם יֵשׁ מִי שֶׁמִּגֵּן עַל דּוֹרוֹ כְּעֵץ". וְתִרְאֶה שֶׁזֶּהוּ רְצוֹנוֹ שֶׁל מְקוֹם שֶׁיְהִי חֲסִידֵי יִשְׂרָאֵל מְזֻכָּרִים וּמְכֻפָּרִים עַל כָּל שְׂאֵר הַמַּדְרָגוֹת שֶׁבָּהֶם, וְהוּא מֵה שֶׁאָמְרוּ ז"ל בְּלוּלָב וּמִיָּנוֹ (ויקרא רבה ל, יב), "יְבוֹאוּ אֵלָה וַיְכַפְּרוּ עַל אֵלָה", שֶׁאֵין הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֲפֵץ בְּאַבְדֵּן הָרָשָׁעִים, אֲלֵא מִצְוָה מְטֻלָּת עַל הַחֲסִידִים לְהַשְׁתַּדֵּל לְזִכּוֹתָם וּלְכַפֵּר עֲלֵיהֶם, וְזֶה צָרִיךְ שֶׁיַּעֲשֶׂה בְּכוֹנֵנַת עִבּוּדָתוֹ וְגַם בְּתַפְלָתוֹ בְּפִעֵל, דְּהֵינּוּ, שֶׁיִּתְּפַלֵּל עַל דּוֹרוֹ לְכַפֵּר עַל מִי שֶׁצָּרִיךְ כִּפְרָה וּלְהָשִׁיב בְּתִשּׁוּבָה מִי שֶׁצָּרִיךְ לָהּ וּלְלַמֵּד סִגְנוּרְיָא עַל הַדּוֹר כְּלוּ.

וְכִבֵּר אָמְרוּ ז"ל עַל פְּסוּק (דניאל י, יב), "וְאֵנִי בָּאתִי בְּדְבָרֶיךָ" – שֶׁלֹּא חָזַר גְּבַרְיָאֵל וְנִכְנָס לְפָנִים מִן הַפְּרָגוֹד אֲלֵא כְּשֶׁלַּמֵּד סִגְנוּרְיָא עַל יִשְׂרָאֵל. וְגִדְעוֹן נֶאֱמַר לוֹ (שופטים ו, יד), "לֵךְ בְּכֶחֱךָ זֶה", לְפִי שֶׁלַּמֵּד סִגְנוּרְיָא עַל עַמּוֹ (יִלְקוּט שְׁמַעוֹנִי שׁוּפְטִים סב). כִּי אֵין הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אֲלֵא לְמִי שֶׁאוֹהֵב אֶת יִשְׂרָאֵל, וְכָל מֵה שֶׁאָדָם מַגְדִּיל אֶהְבָּתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, גַּם הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מַגְדִּיל עָלָיו, וְאֵלָה הֵם הָרוּעִים הָאֱמַתִּיִּים שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֲפֵץ בָּהֶם הִרְבָּה, שְׁמוֹסְרִים עֲצָמָם עַל צִאֲנוּ וְדוֹרְשִׁים וּמִשְׁתַּדְּלִים עַל שְׁלוֹמָם וְטוֹבָתָם בְּכָל הַדְּרָכִים. וְעוֹמְדִים תָּמִיד בְּפֶרֶץ לְהַתְּפַלֵּל עֲלֵיהֶם לְבַטֵּל הַגְּזוּרוֹת הַקְּשׁוֹת, וּלְפַתֵּחַ עֲלֵיהֶם שְׁעָרֵי הַבְּרָכָה. הֲאֵל לְמֵה זֶה דּוֹמָה?

לֵאב שְׁאִינוּ אוֹהֵב שׁוּם אָדָם יוֹתֵר מִמִּי שֶׁהוּא רוֹאֶה שְׁאוֹהֵב אֶת בְּנֵיו אֶהְיֶה נֶאֱמָנָה, וְהוּא דָּבָר שֶׁהֵטְבַע יַעֲרִיד עָלָיו. וְהוּא עֲנִין כֹּהֵן גָּדוֹל שֶׁאָמְרוּ עָלָיו (מכות יא.), "שֶׁהָיָה לָהֶם לִבְקֶשׁ רַחֲמִים עַל דּוֹרָם וְלֹא בִקְשׁוּ", וְכֵן אָמְרוּ (שם), "הֵהוּא גִבְרָא דְאַכְלִיָּה אַרְיָא בְּרַחוּק תִּלְת פָּרְסֵי דְרַבִּי יְהוֹשֻעַ בֶּן לֵוִי, וְלֹא אֲשַׁתְּעִי אֲלֵיהּ בְּהִדָּה תִּלְתָּא יוֹמִי". הָרִי לָךְ הַחֻבָּה הַמְטָלֶת עַל הַחֲסִידִים לִבְקֶשׁ וּלְהַשְׁתַּדֵּל עַל בְּנֵי דוֹרָם.

וְהִנֵּה כִּבְר בְּאַרְנו חֲלָקֵי הַחֲסִידוֹת הָרָאשִׁיִּים, וּפְרִטִיהֶם מְסוּרִים לְכָל בֵּר – שֶׁכָּל וְלְכָל לֵב טָהוֹר לְהַתְנַהֵּג בָּהֶם בְּדֶרֶךְ הַיָּשָׁר לְפִי הַשְּׂרָשִׁים הָאֵלֶּה, כָּל דָּבָר בְּעֵתוֹ.

פרק כ – בַּמִּשְׁקָל הַחֲסִידוֹת

מֵה שֶׁצָּרִיף לְבָאָר עֵתָה הוּא מִשְׁקָל הַחֲסִידוֹת הַזֶּה, וְהוּא עֲנִין עֲקָרִי מֵאֵד מֵאֵד. וְתַדַּע בְּאֵמֶת שְׁזוּהִי הַמְּלֹאכָה הַקָּשָׁה שֶׁבְּחֲסִידוֹת, כִּי דִקְוֹתוֹ רַב וַיֵּשׁ לִיצֵר בְּדָבָר הַזֶּה כְּנִיסָה גְדוֹלָה, עַל כֵּן נִמְצְאוּ סִפְנָתוֹ עֲצוּמָה, כִּי הִרְבָּה דְּבָרִים טוֹבִים יוּכַל הַיָּצֵר לִרְחֹק כְּאֵלוֹ הֵם רְעִים, וְהִרְבָּה חֲטָאִים לִקְרֹב כְּאֵלוֹ הֵם מַצּוֹת גְּדוֹלוֹת.

וּבְאֵמֶת שֶׁלֹא יוּכַל אִישׁ לְהַצְלִיחַ בַּמִּשְׁקָל הַזֶּה אֲלֹא בִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, שִׁיְהִיָּה לְבוּ יָשָׁר שֶׁבְּלִבּוֹת, שֶׁלֹא תִהְיֶה פְּנִיתוֹ אֲלֹא לַעֲשׂוֹת הַנֶּחֱמָה רֹחַם לְפָנָיו יִתְבָּרֵךְ וְלֹא זוּלָתָה זֶה כָּלֵל, וְשִׁיְהִיָּה מַעֲיֵן עַל מַעֲשָׂיו עֵינֵי גְדוֹל וַיִּשְׁתַּדֵּל לְתַקְנָם עַל פִּי הַתְּכָלִית הַזֶּה, וְאַחֵר כָּל זֹאת יִהְיֶה מְשֻׁלֵּץ יִהְיוּ עַל ה', שֶׁאֵז יֹאמֶר בּוֹ, "אֲשֶׁרִי אָדָם עוֹז לוֹ בֶּךָ וְגוֹ' לֹא יִמְנַע טוֹב לְהַלְכִּים בְּתַמִּים" (תהלים פד, ו-ז). אֲמַנָּם אִם אֶחָד מִן הַתְּנָאִים הָאֵלֶּה יִחְסֹר לוֹ, לֹא יִגִּיעַ אֶל הַשְּׁלֵמוֹת וְקִרְוֵב הוּא לְכַשֵּׁל וְלִפְּלוֹ, דִּהְיִנּוּ, אוֹ אִם הַכּוֹנֵה לֹא תִהְיֶה מִבְּחֵרֶת וְזָכָה, אוֹ אִם יִתְרַשֵּׁל מִן הָעֵינִי בְּמָה שִׁיּוּכַל לַעֲיֵן, אוֹ אִם אַחֵר כָּל זֶה לֹא יִתְּלֶה בְּטַחֲוֹנוֹ בְּקוֹנוֹ, קָשָׁה לוֹ שֶׁלֹא יִפּוֹל. אֵךְ אִם שְׁלֹשָׁתָם יִשְׁמֹר כְּרָאוּי, תְּמִימוֹת הַמִּחְשָׁבָה, עֵינֵי וּבְטָחוֹן, אֲזִי יִלָּךְ בְּטַח בְּאֵמֶת וְלֹא יֵאָנֶה לוֹ כָּל רָע. הוּא הַדָּבָר שֶׁאֲמָרָה חֲנָה בְּנִבּוּאָתָהּ (שמואל א ב, ט), "רִגְלֵי חֲסִידָיו יִשְׁמֹר", וְדוֹד כְּמוֹ כֵּן אָמַר (תהלים לו, כח), "וְלֹא יַעֲזֹב אֶת חֲסִידָיו לְעוֹלָם נִשְׁמְרוּ".

וְהִנֵּה מֵה שֶׁצָּרִיף לְהַבִּין הוּא, כִּי אֵין לְדוֹן דְּבָרֵי הַחֲסִידוֹת עַל מִרְאִיָּהן הָרָאשׁוֹן, אֲלֹא צָרִיף לַעֲיֵן וְלְהַתְּבוֹנֵן עַד הֵיכֵן תּוֹלְדוֹת הַמַּעֲשֶׂה מְגִיעוֹת, כִּי לְפַעְמִים הַמַּעֲשֶׂה בְּעֲצָמוֹ יִרְאֶה טוֹב, וּלְפִי שֶׁהַתּוֹלְדוֹת רָעוֹת יִתְחַיֵּב לְהַנִּיחוֹ. וְאִם יַעֲשֶׂה אוֹתוֹ יִהְיֶה חוּטָא וְלֹא חֲסִיד. הִנֵּה מַעֲשֶׂה גְדוֹלָה בֶּן אַחִיקָם (ירמיה מ, טז) גָּלוּי לַעֲיִנֵּינוּ שֶׁמִּפְּנֵי רַב חֲסִידוֹתוֹ שֶׁלֹא לְדוֹן אֶת יִשְׁמַעְיָל לְכַף חוּבָה אוֹ שֶׁלֹא לְקַבֵּל לְשׁוֹן הָרַע אָמַר לְיוֹחָנָן

בן קרח, "שקר אתה דובר על ישמעאל", ומה גרם? גרם שמת הוא ונפזרו ישראל וכבה גחלתם הנשארה. וכבר יחס הכתוב אליו הריגת אנשים אשר נהרגו כאלו הרגם הוא, וכמאמרם ז"ל (נדה סא.) על פסוק "את כל פגרי האנשים אשר הכה ביד גדליהו" (ירמיה מא, ט). והבית השני גם הוא חרב על ידי חסידות כזה אשר לא נשקל במשקל צדק. במעשה דבר קמצא (גיטין נו.) אמרו, "סבור רבנן לקרובה, אמר להם רבי זכריה בן אנקליס, יאמרו 'בעלי מומין קרבין לגבי מזבח', סבור למקטלה, אמר להם רבי זכריה בן אנקליס, יאמרו 'מטיל מום בקדשים יהרג'. בין כך ובין כך הלך אותו הרשע והלשין את ישראל, בא הקיסר והחריב ירושלים. והוא מה שאמר רבי יוחנן על זה, "ענותנותו של רבי זכריה החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלתנו לבין האמות". הרי לך שאין לדון בחסידות המעשה באשר הוא שם לבד, אף צריך לפנות כה וכה לכל הצדדין שיוכל שכל האדם לראות, עד שידון באמת איזה יכשר יותר העשיה או הפרישה.

הנה התורה צותה (ויקרא יט, טז), "הוכח תוכיח את עמיתך", וכמה פעמים יכנס אדם להוכיח חוטאים במקום או בזמן שאין דבריו נשמעים, וגורם להם להתפרץ יותר ברשעים ולחלל ה' להוסיף על חטאתם פשע, הנה בכיוצא בזה אינו מן החסידות אלא לשותק. וכך אמרו רבותינו ז"ל (יבמות סה:), "כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר את שאינו נשמע". ראה, פשוט הוא שראוי לכל אדם להיות מקדים ורץ לדבר מצוה ולהשתדל להיות מן העוסקים בה, אף הנה לפעמים יכול להוליד מזה מריבה, שיותר תתבזה המצוה ויתחלל בה שם שמם ממה שיתכבד, - בכיוצא בזה ודאי שחייב החסיד להניח את המצוה ולא לרדף אחריה. וכן אמרו ז"ל בענין הלויים ז"ל (במדבר רבה ה, א), "מפני שהיו יודעים שכל מי שטוען בארון שברו מרבה, והיו מניחין את השלחן והמנורה והמזבחות וכלן רצים לארון לטל שֶׁכֶר, ומתוך כך היה זה מריב ואומר, אני טוען כאן, וזה מריב ואומר, אני טוען כאן, ומתוך כך היו נוהגין קלות ראש, והיתה השכינה פוגעת בהם" וכו'.

הנה חייב האדם לשמר כל המצוות בכל דקדוקיהם לפני מי שיהיה, ולא יירא ולא יבוש, וכן הוא אומר (תהלים קיט, מו), "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש". וכן שנינו (אבות ה, כ), "הוי עז כנמר" וכו'. אמנם גם בזה צריך חלוק והבחנה, כי כל זה נאמר על גופי המצוות שחייבים אנו בהם חובה גמורה, שבהם יש פניו כחלמיש. אף יש איזה תוספות חסידות, שאם יעשה אותם האדם לפני המון העם ישחקו עליו ויתלוצצו, ונמצאו חוטאים ונענשים על ידו, והוא היה יכול להניח

מלעשות הדברים ההם, כי אינם חובה מחלטת, הנה דבר כזה ודאי שיותר הגון הוא לחסיד שיניחם משיעשהו, והוא מה שאמר הכתוב (מלכה ו, ח), "והצנע לכת עם אלהיך", וכמה חסידים גדולים הניחו ממנהגי חסידות בהיותם בין המון העם, משום דמחזי כיהרא. כללו של דבר, כל מה שהוא עקרי במצוה יעשהו לפני כל מלעיג ומה שאינו עקרי והוא גורם שחוק והתול לא יעשהו.

נמצאת למד, שהבא להתחסד חסידות אמתי, צריך שישקל כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם ולפי התנאים המתלולים להם, לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום, ואם הפרישה תוליד יותר קדוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה - יפרש ולא יעשה, או אם מעשה אחד במראיתו הוא טוב ובתולדותיו או בתנאיו הוא רע, ומעשה אחר רע במראיתו וטוב בתולדותיו, הכל הולך אחר החתום והתולדה, שהיא פרי המעשים באמת. ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון, כי אי אפשר לבאר הפרטים שאין להם קץ ו"ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב, ו). ומעשה דרבי טרפון (ברכות י:), יוכיח, שהחמיר להטות כבית שמאי ואמרו לו, "כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל", אף על פי שמחמיר היה. וזה, שענין מחלקת בית שמאי ובית הלל היה ענין כבד לישראל, מפני המחלקת הגדולה שרבתה ביניהם, וסוף סוף נגמר שהלכה כבית הלל לעולם (עירובין יג.), הנה קיומה של תורה שגמר דין זה ישאר בכל תקף לעד ולעולמי עולמים ולא יחלש בשום פנים, שלא תעשה תורה חס ושלום כשתי תורות, ועל כן לדעת המשנה הזאת, יותר חסידות הוא להחזיק כבית הלל אפלו לקלא מלהחמיר כבית שמאי. וזה לנו לעינים לראות אי זה דרך ישכן אור באמת ובאמונה לעשות הישר בעיני ה'.

פרק כא

בדרך קניית החסידות וההרחקה ממפסדיה

הנה ממה שיועיל הרבה לקנות החסידות, הוא גדל ההסתכלות ורב ההתבוננות. כי כאשר ירבה האדם להתבונן על גדל רוממותו יתברך ותכלית שלמותו ורב ההרחק הבלתי משער שבין גדלתו ובין שפלותנו, יגרם לו שימלא יראה ורעדה מלפניו, ובתבוננו על רב חסדיו עמנו ועל גדל אהבתו יתברך לישראל ועל קרבת הישרים אליו, ומעלות התורה והמצוות, וכיוצא מן העיונים והלמודים, ודאי

שֶׁתִּתְּלֶהֱט בּוֹ אֶהְבֶּה עֲזָה וַיִּבְחַר וַיִּתְּאֶנֶּה לְדָבֵק בּוֹ. כִּי בְּרֹאוֹתוֹ שֶׁהִבּוֹרָא יִתְּבַרֵּךְ הוּא לָנוּ לְאֵב מִמֶּשׁ וּמִרְחַם עָלֵינוּ כָּאֵב עַל בָּנִים, יִתְעוֹרֵר בּוֹ בְּהִמְשֵׁךְ הַחִפְּץ וְהַתְּשׁוּקָה לְגַמֵּל לוֹ כִּבְּן אֶל אָבִיו.

וְהִנֵּה לָזֶה צָרִיךְ הָאָדָם שֶׁיִּתְּבַוֹּד בַּחֲדָרָיו וַיִּקְבֹּץ כָּל מַדְעוֹ וַיִּתְּבַוְּנֵהוּ אֶל הַהִסְתַּכְלוּת וְאֶל הָעִיּוֹן בַּדְּבָרִים הָאֲמִתִּיִּם הָאֵלֶּה, וְהִנֵּה וְדָאִי שֶׁיַּעֲזֹרֵהוּ לָזֶה רַב הַהִתְמַדָּה וְהָעִיּוֹן בְּמִזְמוּרֵי דּוֹד הַמֶּלֶךְ ע"ה וְהַהִתְבַּוְּנוּת בָּם בְּמֵאמְרֵיהֶם וְעִנְיָנָם. כִּי בְּהִיּוֹתָם כָּלֵם מְלָאִים אֶהְבֶּה וַיִּרְאֶה וְכָל מִינֵי חֲסִידוֹת, הִנֵּה בְּהַתְּבַוְּנוֹ בָּם לֹא יִמְנַע מִהִתְעוֹרֵר בּוֹ הַתְּעוֹרוֹרוֹת גָּדוֹל לְצִאָתָא בְּעַקְבוֹתָיו וְלִלְכֶת בְּדַרְכָּיו. וְכֵן תוֹעִיל הַקְּרִיאָה בְּסִפּוֹר מַעֲשֵׂה הַחֲסִידִים בְּאַגְדוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם, כִּי כָל אֵלֶּה מְעוֹרְרִים אֶת הַשֶּׁכֶּל לְהַתִּיעֵץ וּלְעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂיהֶם הַנִּחְמָדִים. וְזֶה מִבְּאֵר.

אֲךָ מִפְּסִידֵי הַחֲסִידוֹת הֵם הַטְּרָדוֹת וְהַדְּאָגוֹת. כִּי בְּהִיּוֹת הַשֶּׁכֶּל טְרוּד וְנַחֲפֹז בְּדֹאגוֹתָיו וּבְעִסְקָיו, אִי אֶפְשָׁר לוֹ לִפְנוֹת אֶל הַהִתְבַּוְּנוּת הַזֶּה, וּמִבְּלִי הַתְּבַוְּנוּת לֹא יִשְׁגִּי הַחֲסִידוֹת, וְאֶפְלוּ אִם הִשְׁיִגוּ כִּכֹּר, הִנֵּה הַטְּרָדוֹת מְכַרִּיחוֹת אֶת הַשֶּׁכֶּל וּמַעֲרַכְבוֹת אוֹתוֹ וְאֵינָם מְנִיחוֹת אוֹתוֹ לְהַתְּחַזֵּק בִּירְאָה וּבְאַהֲבָה וּבִשְׂאֵר הָעִנְיָנִים הַשְׂכִּינִים אֶל הַחֲסִידוֹת, כְּאֲשֶׁר זָכַרְתִּי. עַל כֵּן אָמְרוּ חַז"ל (שְׁבַת ל:), "אֵין הַשְׂכִּינָה שׁוֹרָה לֹא מִתּוֹךְ עֲצָבוֹת [וְלֹא מִתּוֹךְ עֲצָלוֹת וְלֹא מִתּוֹךְ שְׁחוּק וְלֹא מִתּוֹךְ קָלוֹת רֹאשׁ אֶלָּא מִתּוֹךְ דְּבַר שְׂמֻחָה שֶׁל מִצְוָה]". כָּל שֶׁכֵּן הַהִנָּאוֹת וְהַתְּעַנּוּגִים, שֶׁהֵם הַפְּכִיִּים מִמֶּשׁ אֶל הַחֲסִידוֹת, כִּי הִנֵּה הֵם מִפְּתִים הַלֵּב לְמִשְׁךְ אַחֲרֵיהֶם וְסֵר מִכָּל עִנְיָנֵי הַפְּרִישׁוֹת וְהַיְדִיעָה הָאֲמִתִּית.

אֲמָנָם מֵה שְׂיֻכָּל לְשַׁמֵּר אֶת הָאָדָם וּלְהַצִּילוֹ מִן הַמִּפְּסִידִים הָאֵלֶּה הוּא הַבְּטָחוֹן, וְהוּא שֶׁיִּשְׁלִיךְ יְהוָה עַל ה' לְגַמְרִי. בְּאֲשֶׁר יֵדַע כִּי וְדָאִי אִי אֶפְשָׁר שֶׁיַּחֲסֹר לְאָדָם מֵה שֶׁנִּקְצַב לוֹ, וְכִמוֹ שֶׁאָמְרוּ ז"ל בְּמֵאמְרֵיהֶם (בִּיצָה טז:), "כָּל מִזְוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם קְצוּבִים לוֹ מִרֹאשׁ הַשָּׁנָה [וְעַד יוֹם הַכְּפוּרִים]" וְכֵן אָמְרוּ (יוֹמָא לח:), "אֵין אָדָם נוֹגֵעַ בְּמוֹכֵן לְחִבְרוֹ אֶפְלוּ כְּמֵלָא נִימָא".

וּכְבֹּר הָיָה הָאָדָם יָכוֹל לְהִיּוֹת יוֹשֵׁב וּבָטֵל וְהַגְּזֵרָה הֵיטָה מִתְקַיֶּמֶת, אִם לֹא שֶׁקָּדַם הַקֶּנֶס לְכָל בְּנֵי אָדָם, וְאָמַר (בְּרֵאשִׁית ג, יט), "בְּזַעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם", אֲשֶׁר עַל כֵּן חָיִב אָדָם לְהַשְׁתַּדֵּל אִיזָה הַשְׁתַּדְּלוֹת לְצַרְךָ פְּרִנְסָתוֹ, שֶׁכֵּן גִּזַּר הַמֶּלֶךְ הָעֲלִיּוֹן, וְהָרִי זֶה כְּמֵס שְׁפוּרֵעַ כָּל הַמִּין הָאֲנוּשִׁי אֲשֶׁר אֵין לְהַמְלִט מִמֶּנּוּ. עַל כֵּן אָמְרוּ (מִדְּרַשׁ תְּהִלִּים קלו), "יָכוֹל, אֶפְלוּ יוֹשֵׁב וּבָטֵל? תִּלְמוּד לּוֹמֵר (דְּבָרִים כח, כ), 'בְּכָל מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר

תעשה". אף לא שֶׁהַשְׁתַּדְּלוּת הוּא הַמוֹעִיל, אֲלָא שֶׁהַשְׁתַּדְּלוּת מְכַרַח, וְכִיּוֹן שֶׁהַשְׁתַּדְּלָה הָרִי יֵצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ, וְכִבֵּר יֵשׁ מְקוֹם לְבִרְכַּת שָׁמַיִם שֶׁתִּשְׁרֶה עָלָיו, וְאִינוֹ צָרִיךְ לְבִלּוֹת יָמָיו בְּחָרִיצוֹת וְהַשְׁתַּדְּלוּת.

הוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים עה, ז-ח), "כי לא ממוצא וממערב ולא [ממדבר הרים], כי אלהים שופט [זה ישפיל וזה ירים]". ושלמה המלך עליו השלום אמר (משלי כג, ד), "אל תיגע להעשיר, מבינתך חדל". אלא הדרך האמתית היא דרכם של החסידים הראשונים, עושים תורתן עקר ומלאכתן טפלה, וזה וזה נתקיים בידם (ברכות לה:). כי כיון שעשה אדם קצת מלאכה, משם והלאה אין לו אלא לבטח בקונו ולא להצטער על שום דבר עולמי, אז תשאר דעתו פנויה ולבו מוכן לחסידות האמתית ולעבודה התמימה.

פרק כב

בבאור מדת הענוה וחלקיה

הנה כבר דברנו למעלה מגנות הגאון, ומכללה נשמע שבח הענוה. אף עתה נבאר יותר בדרך עקר הענוה ותתבאר הגאון מאליה.

הנה כלל הענוה הוא: היות האדם בלתי מחשיב עצמו משום טעם שיהיה, וזה הפך הגאון ממש, והתולדות הנמשכות מזה תהיינה ההפכיות של תולדות הגאון. וכשננדקדק נמצא, שתלוייה במחשבה ובמעשה. כי בתחלה צריך שיהיה האדם ענו במחשבתו, ואחר כך יתנהג בדרך הענוים, כי אם לא יהיה ענו בדעתו, וירצה להיות ענו במעשה, לא יהיה אלא מן הענוים המדמים והרעים שזכרנו למעלה, שהם מכלל הצבועים אשר אין בעולם רע מהם. ונבאר עתה החלקים האלה.

הענוה במחשבה - הוא שיתבונן האדם ויתאמת אצלו אשר אין התהלה והכבוד ראויים לו, כל שכן ההתנשא על שאר בני מינו, וזה מפני מה שחסר ממנו - בהכרח. וגם מפני מה שכבר יש בידו. מפני מה שחסר ממנו - פשוט הוא, כי אי אפשר לאדם, באיזה מדרגה שיהיה מן השלמות, שלא יהיו בו חסרונות רבים, או מצד טבעו, או מצד משפחתו וקרוכיו, או מצד מקרים שקרו לו, או מצד מעשיו, ש"אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, ב). הן כל אלה מומים באדם שאין מניחים לו מקום התנשאות כלל, אפלו יהיה בעל מעלות רבות, כי כבר עניני החסרונות האלה יספיקו להחשיכם.

הנה החכמה היא המביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאווה, לפי שכבר היא מעלה שבאדם עצמו בחלק הנכבד שלו, דהיינו, השכל. והנה אין לך חכם שלא יטעה ושללא יצטרך ללמד מדברי חבריו, ופעמים רבות אפלו מדברי תלמידיו, אם כן אפוא איך יתנשא בחכמתו? ואמנם מי שהוא בעל שכל ישר, אפלו אם זכה להיות חכם גדול ומפלג, באמת כשיסתכל ויתבונן יראה שאין מקום לגאווה והתנשאות. כי הנה מי שהוא בעל שכל שיודע יותר מהאחרים אינו עושה אלא מה שבחוק טבעו לעשות, כעוף שמגביה לעוף לפי שטבעו בכך, והשור מושך בכחו לפי שחקו הוא, כן מי שהוא חכם, הוא לפי שטבעו מביאו לזה, ואלו אותו שעכשו אינו חכם כמוהו היה לו שכל טבעי כמוהו – היה מתחכם כמו שנתחכם. אם כן אין כאן להתנשא ולהתגאות, אלא אם יש בו חכמה רבה הנה הוא מחייב ללמדה למי שצריך אליה, וכמאמר רבן יוחנן בן זכאי (אבות ב, ח), "אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך כי לך נוצרת". אם עשיר הוא – ישמח בחלקו, ועליו הוא לעזר למי שאין לו. אם גבור הוא – לעזר לכושלים ולהציל לעשוקים. הא למה זה דומה? למשרתי הבית, שכל אחד ממנה על דבר מה, וראוי לו לעמד במשמרתו לפי פקדתו, להשלים מלאכת הבית וצרכיה, ואין בכאן מקום לגאווה לפי האמת.

והנה זה העיון וההתבוננות הראוי לכל איש אשר שכלו ישר ולא מתעקש. וכשיתברר זה אצלו, אז יקרא ענו אמתי, שבלבו ובקרבו הוא ענו, והוא כענין דוד שאמר למיכל (שמואל ב, כב), "והייתי שפל בעיני", ואמרו ז"ל (סוטה ה:), "כמה גדולים נמוכי הרוח, שבזמן שפית המקדש קים, אדם מקריב עולה שזכר עולה בידו. מנחה – שזכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה עליו, מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות כלם, שנאמר (תהלים נא, יט), "זבחי אלהים רוח נשברה". הרי זה שבח של נמוכי הרוח, שהם ענוים בלבם ומחשבתם.

וכן אמרו עוד (חולין פט.), "לא מרבכם מכל העמים [חשק ה' בכם ויבחר בכם]" (דברים ז, יז) – "אמר להם הקדוש ברוך הוא, בני, אני חושק בכם, שאפילו כשאני משפיע לכם גדלה אתם ממעטין עצמכם לפני, נתתי גדלה לאברהם, אמר (בראשית יח, כז), "ואנכי עפר ואפר". נתתי גדלה למשה ואהרן, אמרו (שמות טז, ז), "ונחנו מה". נתתי גדלה לדוד, אמר (תהלים כב, ז), "ואנכי תולעת ולא איש". כל זה ממה שאין הלב הישר מניח עצמו להתפתות משום מעלה אשר יבואהו, בידעו באמת שכבר לא מפני זה יוצא מידי שפלותו, מצד התסרונות האחרות שאי אפשר שלא יהיו

בו. ועוד, שאפלו באותם המצות עצמם שהשיג לא הגיע ודאי לתכלית האחרון. ועוד, אפלו לא יהיה בו חסרון אחר, אלא היותו בשר ודם יליד אשה, די לו זה והותר לפחיתות וגריעות, עד שלא יאות לו ההנשא כלל. כי הרי כל מעלה שהוא משיג אינו אלא חסד אל עליו, שרוצה לחן אותו, עם היותו מצד טבעו וחקמיותו שפל ונבזה עד מאד, על כן אין לו אלא להודות למי שחננו, ולכנע תמיד יותר. הא למה זה דומה? לעני ואביון שמקבל מתנה בחסד, שאי אפשר לו שלא יבוש, כי כל מה שירבה החסד שיקבל, כך ירבה הבשת שיבוש, כן הדבר הזה, בכל אדם שעיניו פקוחות לראות את עצמו בהיותו משיג מעלות טובות מאת השם יתברך, וכענין שאמר דוד המלך (תהלים קטז, יב), "מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי".

וכבר ראינו חסידים גדולים שנענשו על שהחזיקו טובה לעצמם עם כל חסידותם, נחמיה בן חכליה, אמרו ז"ל (סנהדרין צג:), "מפני מה לא נקרא ספרו על שמו? מפני שהחזיק טובה לעצמו", וכן חזקיה אמר (ישעיה לח, יז), "הנה לשלום מר לי מר", לפי שענהו הקדוש ברוך הוא (שם לו, לה), "וגננתי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי", וכמאמרם ז"ל (ברכות י:), "כל התולה בזכות עצמו, תולין לו בזכות אחרים". הרי לך שאין לאדם אפלו להחזיק טובה לעצמו על טובותיו וכל שכן שלא יתנשא ויגבה בהם.

ואמנם כל זה הוא ממה שראוי להשיב אל לבו מי שיהיה כאברהם, כמשה, כאהרן, כדוד ושאר החסידים שזכרנו, אבל אנחנו, יתומי יתומים, אין אנו צריכים לכל זה, כי כבר יש ויש אתנו חסרונות רבות שאין צריך עיון גדול לראות פחיתותנו, וכל חכמתנו כאין נחשבת, כי היותר חכם גדול שבינינו אינו כי אם מן תלמידי התלמידים אשר בדורות הראשונים. וזה מה שראוי שנבין ונדע באמת, ולא יזוח עלינו לבנו חנם, אלא נפיר שדעתנו קלה ושכלנו חלש עד מאד, הסכלות רב בנו והטעות גוברת, ואשר נדע אותו אינו אלא מעט מן המעט, אם כן ודאי שאין ראוי לנו ההנשא כלל, אלא הבשת והשפלות. וזה פשוט.

והנה דברנו עד הנה מענות המחשבה, נדבר עתה מענות המעשה, והיא תתחלק לארבעה חלקים, בהתנהג עצמו בשפלות, בסבול העלבונות, בשנא הרבנות וברח מן הכבוד, בחלוק כבוד לכל.

האחד הוא בהתנהג בשפלות וזה ראוי שיהיה בדבורו, בהליכתו, בשבתו ובכל תנועותיו.

בדבורו – אמרו ז"ל, "לעולם יהיה דבורו של אדם בנחת עם הבריות", ומקרא מלא הוא (קהלת ט, יז), "דברי חכמים בנחת נשמעים". צריך שיהיו דבריו דברי כבוד ולא דברי בזיון. וכן הוא אומר (משלי יא, יב), "כז לרעהו חסר לב", ואומר (שם יח, ג), "כבוא רשע בא גם בוז".

בהליכתו – אמרו ז"ל (סנהדרין פח:), "שלחו מתם, איזהו בן העולם הבא? ענותן ושפל ברוך, שייף ציל, שייף נפק". ולא ילך בקומה זקופה ולא בכבדות גדול עקב בצד גדל, אלא בדרך כל הולך לעסקיו. וכן אמרו ז"ל (ברכות מג:), "כל ההולך בקומה זקופה, כאלו דוחק רגלי השכינה", וכתוב (ישעיהו י, לג), "ורמי הקומה גדעים".

בשבתו – שיהא מקומו בין השפלים ולא בין הרמים, והוא גם בן מקרא מלא (משלי כה, ו-ז), "אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדלים אל תעמד" וגו'. וכן אמרו ז"ל בויקרא רבה (א, ה), "הרחק ממקומך שנים ושלושה מקומות ושב עד שיאמרו לך עלה. ואל תעלה שיאמרו לך רד". ועל כל המקטין עצמו אמרו ז"ל (בבא מציעא פה, ב), "כל מי שמקטין עצמו על דברי תורה בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא", וכנגד זה אמרו (יחזקאל כא, לא), "הסר המצנפת והרם העטרה" – "כל מי שהוא גדול בעולם הזה קטן בעולם הבא" (ילקוט שמעוני, יחזקאל שסא) ומנה להפך – מי שהוא קטן בעולם הזה, זמן גדלתו לעולם הבא, ואמרו (סוטה ה), "לעולם ילמד אדם מדעת קונו, שהרי הניח הקדוש ברוך הוא כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני", וזה מפני שפלותו, וכן אמרו (ראש השנה יז:), "לשארית נחלתו" (מיכה ז, יח) – "למי שמשים עצמו כשירים".

החלק השני הוא סבילת העלבונות. והנה בפרוש אמרו (ראש השנה יז:), "למי נושא עוון? למי שעובר על פשע. ואמרו עוד (שבת פח:), "הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, עליהם הכתוב אומר (שופטים ה, לא), 'ואהביו כצאת השמש בגברתו', וספרו מגדל ענותו של בבא בן בוטא, זה לשונם (נדרים סו, ב), 'ההוא בר בכל דסליק לארץ ישראל, נסיב אתתא, אמר לה, בשילי לי [תרי טלפי וכו', אמר לה, זילי אייתי לי תרי בוציני, אזלת ואיתי ליה תרי שרגי, אמר לה, עד זיל תברי יתהון על רישא דבבא. הוה יתיב בבא בן בוטא ודאין דינא, אזלת ותברת יתהון על רישיה, אמר לה, מה הדין דעבדת? אמרה לו, כך צוני בעלי. אמר, עשית רצון בעלך, המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא', והלל כמו כן ספרו מרב ענותנותו במסכת שבת (ל:), זה לשונם, 'תנו רבנן, לעולם יהא אדם ענותן

כהלל" וכו', ורבי אבהו אחרי רב עננתו מצא שעדין לא הגיע להיות ראוי ליקרא ענו, זה לשונם (סוטה מ.), "אמר רבי אבהו, מריש הוה אמינא ענותנא אנא, כיון דחזינא לרבי אבא דעכו, דאמר איהו חד טעמא, ואמר אמוריה חד טעמא ולא קפיד, אמינא, לאו ענותנא אנא".

שנאת הרבנות ובריחת הכבוד – משנה ערוכה היא (אבות א, י'), "אהב את המלאכה ושנא את הרבנות", ואמרו עוד (שם ד, ט), "הגס לבו בהוראה – שוטה רשע וגס רוח". ואמרו, "כל הרודף אחר הכבוד, הכבוד בורח ממנו". ואמרו (פסיקתא רבתי כב), "אל תצא לריב מהר" (משלי כה, ח) – "לעולם אל תהי רץ אחר השפלה, למה? פן מה תעשה באחרייתה" – למחר באים ושוואלים לך שאלות, מה אתה משיבם?" עוד שם, "רבי מנחמא בשם רבי תנחום, כל המקבל עליו שפלה כדי להנות ממנה, אינו אלא כנואף הוה שהוא נהנה מגופה של אשה. עוד שם, "אמר רבי אבהו, אני נקראתי קדוש [ר"ל: הקב"ה], הא אם אין בך כל המדות הללו שיש בי לא תקבל עליך שפלה. ותלמידי רבי יהושע יוכיחו, שהיו מצרכים מפני ענייתם ולא רצו לקבל עליהם שפלה, הוא מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק כהן משוח (הוריות י.) זה לשונם, "כמדמין ששפלות אני נותן לכם [עבודות אני נותן לכם]". ואמרו עוד (פסחים פד:), "אוי לה לרבנות שמקבצת את בעליה", ומנלן? מיוסף, שמפני שהנהיג עצמו ברבנות מת קדם אחיו (ברכות נה.).

כללו של דבר, אין הרבנות אלא משא גדול אשר על שכם הנושא אותו. כי עד שהאדם יחיד ויושב בתוך עמו, מבלע בין האנשים, אינו נתפס אלא על עצמו, כיון שנתעלה לרבנות ושפלה כבר הוא נתפס על כל מי שתחת ידו וממשלתו, כי עליו להשקיף על כלם ולרעות אותם דעה והשכל ולהישיר מעשיהם, ואם לאו "ואשמים בראשיכם" (דברים א, יג) כתיב, אמרו חכמים (דברים רבה א, י').

והכבוד אינו אלא הכל הבלים, המעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו ומשפחו כל חובתו, ומי שמכירו ודאי שימאס בו וישנאו, והתהלות אשר יהללוהו בני האדם יהיו עליו לטרח, כי בראותו אותם מגדילים הלוליהם על אשר אינו בו באמת, אינו אלא מתבושש ומתאנח על שלא די לו רעתו שחסרות ממנו המעלות ההם אלא שיעמיסו עליו תהלות שקר למען יכלם יותר.

החלק הרביעי הוא חלוק הכבוד לכל אדם, וכן שנינו (אבות ד, א), "איזהו מכבד? המכבד את הבריות", ואמרו עוד (פסחים קיג:), "מניין היודע בחברו שהוא גדול ממנו אפלו דבר אחד, שחייב לנהג בו כבוד?" [שנאמר "כל קבל די רוח יתירא בה

ומלכא עשית להקמותה על כל מלכותא"]. ועוד שנינו (אבות ד, טו), "הוי מקדים בשלום כל אדם". ואמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדים לו אדם שלום מעולם ואפלו נכרי בשוק (ברכות יז). ובין בדבור ובין במעשים חייב לנהג כבוד בחבריו, וכן ספרו ז"ל (יבמות סב): מעשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבא שמתו על שלא היו נוהגין כבוד זה לזה. וכמו שהבזיון הוא דבר מתיחס אל הרשעים, כדבר הכתוב שזכרנו, "בבוא רשע בא גם בוז", כן הכבוד מתיחס אל הצדיקים. כי הכבוד שוכן עמם ואינו מתפרש מהם, ואומר (ישעיה כד, כג), "ונגד זקניו כבוד".

והרי נתבארו חלקי הענוה הראשיים ופרטיהם ככל פירטי המינים המתרחבים והולכים לפי הנושאים ולפי העתים והמקומות – ישמע חכם ויוסיף לקח. והנה זה ודאי שהענוה מסירה מדרך האדם מכשולות רבים ומקרכת אותו אל טובות רבות, כי הענו יחוש מעט על דברי העולם ולא יקנא בהבלי, ועוד שחברת הענו נאה עד מאד ורוח הבירות נוחה הימנו בהכרח, לא יבוא לידי כעס ולא לידי מריבה, אלא הכל בהשקט, הכל במנוחה. אשרי מי שזוכה למדה זו. וכבר אמרו (ירושלמי שבת ג, ג), "מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסלייתה", כי כל החכמה כלה לא יערכנה. וזה ברור.

פרק כג

בדרכי קניית הענוה והרחקה ממפסידיה

שנים הם המרגילים את האדם אל הענוה, הרגילות וההתבונן.

הרגילות הוא, שיהיה האדם מרגיל עצמו מעט מעט בהתנהג בשפלות על הדרך שזכרנו, בישיבת המקומות הפחותים וללכת בסוף החברה, ללבש בגדי צנועים, דהינו, מכבדים אך לא מפארים, כי בהתרגלו בדרך הזה תכנס ותבוא הענוה בלבו מעט מעט עד שתקבע בו כראוי, כי הנה להיות טבע לב האדם לזוח ולהתנשא קשה עליו לעקר מעקרה הנטיה הטבעית הזאת, אלא אם כן בפעולות החיצונות המסורות בידו ימשך מעט מעט הדבר בפנימיותו הבלתי מסור לו כל כך, וכענין שבארנו בזריות שכל זה נכלל במאמר ז"ל (ברכות יז), "לעולם יהא אדם ערום ביראה", דהינו, שיבקש תחבולות נגד הטבע ונטייתו עד שינצחם.

אף ההתבונן הוא על ענינים שונים. האחד הוא המזכר בדברי עקיבא בן מהללאל (אבות ג, א), "דע מאין באת – מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך – למקום עפר רמה

ותולעה, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון - לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא." כי באמת כל אלה הם נגדיים לגאונה ועוזרים אל הענוה, כי בהיות האדם מסתכל בפחיתות חמרו וגריעות התחלתו, אין לו טעם לנשא כלל אלא לבוש ולכלם. הא למה זה דומה? לרועה חזירים שהגיע למלך, כל עת אשר יזכר ימיו הראשונים, אי אפשר לו שיתגאה. וכשיחשב כמו כן שבסוף כל גדלותיו ישוב לעפר, מאכל לתולעת, כל שכן שיפגע גאונו וישכח שאון גאותו, כי מה טובו ומה גדלותו - ואחריתו בוש וכלמה.

וכשיחשב עוד וידמה בלבו רגע הכנסו לפני הבית דין הגדול של צבא מעלה, בעת שיראה עצמו לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא, הקדוש והטהור בתכלית הקדשה והטהרה, בסוד קדושים משרתי גבורה גבורי כח עושי דברו, אשר אין בהם כל מום, והוא עומד לפנייהם - גרוע, פחות ונבזה מצד עצמו, טמא ומגאל מצד מעשיו, הרים ראש? היהיה לו פתחון פה? וכי ישאלוהו, איזה אפוא פיה? איזה גאונו וכבודו אשר נשאת בעולמו? מה יענה או מה ישיב על תוכחתו? הנה ודאי שאלו רגע אחד יציר האדם בשכלו האמת הזה ציור אמתי וחזק, פרוח תפרח ממנו כל הגאונה ולא תשוב אליו עוד.

השני הוא ענין חלוף תולדות הזמן ורב תמורותיהם, כי העשיר - קל להיות עני, והמושל - לעבד, והמכבד - לנקלה, ואם הוא יכול כל כך על נקלה לשוב אל המצב הנבזה בעיניו היום, איך יגבה לבו על מצבו אשר אינו בטוח עליו? כמה מיני חלאים יכולים חס ושלום לבוא על האדם שיצטרך במו פיו להתחנן למי שיעזור אותו ויסיעהו, ויקל לו במקצת? כמה צרות חס ושלום יכולים לבוא עליו שייצטרך ללכת לשחר פני רבים אשר מאס לפעמים לתת להם שלום, למען יהיו לו למושיעים? ודברים אלה אנחנו רואים בעינינו דבר יום ביומו, כדאי הם להסיר מלב האדם גאותו ולהלכישו ענוה ושפלות.

וכשיתבונן עוד האדם על חובתו לפניו יתברך, וכמה היא נעוצת ממנו, וכמה הוא מתרשל בה, ודאי שיבוש ולא יתגאה, יכלם ולא ירום לבו. וכן הוא אומר (ירמיה לא, יד-ט), "שמוע שמעתי אפרים מתגודד כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי ספקתי על ירך בשתי וגם נכלמתי" וגו'.

ועל הכל יתבונן תמיד להפיר חלשת השכל האנושי ורב טעיותיו וכזביו, שיותר קרוב לו תמיד הטעות מהידיעה האמתית, על כן ירא תמיד מהסכנה הזאת, ויבקש

ללמד תמיד מכל אדם ולשמע תמיד לעצה פן יכשל, והוא מה שאמרו ז"ל (אבות ד, א), "איזהו חכם? הלומד מכל אדם", וכן הוא אומר (משלי יב, טו), "שומע לעצה חכם": אך מפסידי המדה הזאת הוא הרבוי והשביעה בטובות העולם הזה, וכענין הכתוב שבפרוש אומר (דברים ח, יב-יד), "פן תאכל ושבעת וגו' ורם לבבך" וגו'. על כן מצאו להם החסידים - טוב להיות האדם מענה נפשו לפעמים, למען השפיל יצר הגאווה, אשר איננו מתגבר אלא מתוך הרבוי, וכענין שאמרו ז"ל (ברכות לב), "אין ארי נוהם מתוך קפה של תבן אלא מתוך קפה של בשר".

והנה בראש כל המפסידים הוא הסכלות ומעוט הידיעה האמתית, כי תראה שאין הגאווה מצויה יותר אלא במי שסכל יותר, ורבותינו ז"ל אמרו (סנהדרין כד), "סימן לגסות הרוח עניות התורה", וכן אמרו (זהר ח"ג, קצג:), "סימן דלא ידע כלום שבוחי", ואמרו עוד (בבא מציעא פה:), "אסתרא בלגינא קיש קיש קריא". עוד אמרו (בראשית רבה טז, ג), "שאלו לאילני סרק, מפני מה קולכם נשמע? אמרו, הלאי יהיה קולנו נשמע ונזכר", וכבר ראינו שמשה, שהוא מבחר שבכל האדם היה ענו מכל האדם.

עוד ממפסידי הענוה הוא ההתחברות או ההשתמש בבני אדם חנפים, אשר לגנב לבו בחנפתם למען ייטב להם ישבחוהו וירוממוהו, בהגדיל מה שיש בו מן המעלות עד התכלית, ובהוסיף עליו מה שאין בו כלל, ולפעמים שמה שיש בו הוא ההפך ממה שמשבחין אותו, והנה סוף סוף דעת האדם קלה, וטבעו חלש ומתפתה בנקל, כל שכן בדבר שאליו הוא נוטה בטבע, על כן בשמעו את הדברים האלה יוצאים מפי שהוא מאמין לו - יכנסו בו כארס ועכס, ונמצא נופל ברשת הגאווה ונשבר. הרי לנו יואש (דברי הימים ב כד, יז), אשר היטיב לעשות כל ימי הורוהו יהודיע הכהן רבו, ואחרי מות יהודיע באו עבדיו והתחילו להחניף לו ולהגדיל הלוליו עד שדמוהו לאלוה, אז שמע המלך אליהם. ותראה זה הדבר בברור, כי רב השרים והמלכים, או כל בעלי היכלת, יהיו באיזה מדרגה שיהיו, נכשלים הם ונשחיתים בעבור חנפת משרתיהם. על כן מי שענינו בראשו יותר יזהר ויעיז במעשי מי שרוצה לקנותו לו לחבר או ליועץ או לפקיד על ביתו, יותר ממה שיזהר ויעיז במאכלו ובמשתיו, כי המאכל והמשתה יוכל להזיק לגופו בלבד, והחברים או הפקידים יוכלו להשחית נפשו ומאודו וכל כבודו. ודוד המלך עליו השלום אומר (תהלים קא ו-ז), "הולך בדרך תמים הוא ישרתני". לא ישב בקרב ביתי עשה רמיה".

ואין טוב לאדם אלא שיבקש לו חברים תמימים, שיאירו עיניו במה שהוא עור בו, ויזכירוהו באהבתם, ונמצאו מצילים אותו מכל רע, כי מה שאין האדם יכול לראות, לפי שאינו רואה חוכה לעצמו, הם יראו ויבינו ויזהירוהו ונשמר. ועל זה נאמר (משלי כד, ו), "ותשועה ברב יועץ".

פרק כד

בבאור יראת החטא

הנה ראיתנו המדה הזאת נמנית אחר כל המדות הטובות אשר זכרנו עד הנה, די לנו להעירנו על ענינה שראוי שיהיה ודאי ענין נכבד ועקרי מאד וקשה להשיג אותו, שכבר לא יוכל להגיע אליו אלא מי שכבר השיג כל המדות שקדם זכרם.

אמנם צריך שנקדים, כי מיני היראה הם שנים שהם שלשה, האחת קלה מאד להשיגה אין דבר קל כמוהו. והשניה קשה מן הכל, ושלמותה כמו כן שלמות גדול מאד. יש יראת הענש, וזהו המין האחד, ויש יראת הרוממות, וזהו המין השני, שיראת החטא חלק שני ממנו. ונבאר עתה ענינם והבדליהם.

יראת הענש כפשוטה, שאדם יירא מעבר את פי ה' אלהיו מפני הענשים אשר לעברות, אם לגוף ואם לנפש. והנה זאת קלה ודאי, כי כל אדם אוהב את עצמו ויירא לנפשו, ואין דבר שירחיק אותו מעשות דבר אחד יותר מן היראה שלא תבואהו בו איזה רעה, ואין יראה זו ראוייה אלא לעמי הארץ ולנשים אשר דעתן קלה, אף אינה יראת החכמים ואנשי הדעת.

המין השני הוא יראת הרוממות, והוא שהאדם ירחק מן החטאים ולא יעשה מפני כבודו הגדול יתברך שמו, כי איך יקל או איך יערב לבו של בשר ודם שפיל ונמאס לעשות דבר נגד רצונו של הבורא יתברך ויתעלה שמו. והנה זאת היראה אינה כל כך קלה להשיג אותה, כי לא תולד אלא מתוך ידיעה והשכלה, להתבונן על רוממותו יתברך ועל פחיתותו של האדם, כל אלה דברים מתולדות השכל המבין ומשפיל, והיא היראה אשר שמנוה לחלק שני, מאחד מחלקי החסידות אשר זכרנו, בה יבוש האדם ויחרד בעמדו לפני קונו להתפלל או לעבד כל עבודה, היא היראה המשכחת שנשתבחו בה חסידי עולם, והוא מה שמשה מדבר ואומר (דברים כח, נח), "ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך".

זאת הִירָאָה שְׁאַנְחָנוּ בְּבֹאוֹרָה עֵתָהּ, דְּהִינוּ, יִרְאֵת הַחֲטָא, הִיא כְּמוֹ חֶלֶק מִיִּרְאֵת הָרוֹמְמוֹת שְׁזָכְרָנוּ, וְכֵמוֹ מִן בְּפָנֵי עֲצָמוֹ. וְהִינוּ כִּי הִנֵּה עֲנִיָּה הִיא שְׁיִהְיָה הָאָדָם יִרְאֵת וְדוֹאֵג תְּמִיד עַל מַעֲשָׂיו, פֶּן נִתְעַרֵּב בָּם אֵיזָה שְׁמֵץ חֲטָא אוֹ פֶּן יִהְיָ שֵׁם אֵיזָה דְּכָר קֶטֶן אוֹ גָּדוֹל שְׁאִינוּ לְפִי גָדֹל כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ וְרוֹמְמוֹת שְׁמוֹ.

וְהִנֵּה רוֹאֶה הַיָּחַס הַגָּדוֹל שֶׁבֵּין יִרְאֶה זֶה וְיִרְאֵת הָרוֹמְמוֹת שְׁזָכְרָנוּ. כִּי הַתְּכָלִית בְּשִׁנְיָהֶם שְׁלֵא לַעֲשׂוֹת דְּכָר נֶגֶד רוּם כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ. אֲמָנָם הַהִבְדֵּל שְׁבִינְיָהֶם, שְׁבַעֲבוּרוֹ תַּחֲשֹׁב כְּמִין אַחֵר וּבָשָׁם אַחֵר תִּקְרָא, הִיא, כִּי יִרְאֵת הָרוֹמְמוֹת הִיא בְּשַׁעַת הַמַּעֲשֶׂה אוֹ בְּשַׁעַת הָעֲבוּדָה אוֹ בְּפָרֶק הָעֲבָרָה, דְּהִינוּ, אוֹ בְּשַׁעַת שֶׁהוּא עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל אוֹ עוֹבֵד, שְׁאֵז יָבוֹשׁ וְיִכָּלֵם יִרְעֵשׁ וְיִרְעַד מִפְּנֵי רוּם כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ, אוֹ בְּשַׁעַת שֶׁמִּזְדַּמְנָת עֲבָרָה לְפָנָיו וְהוּא מְכִיר בָּהּ שֶׁהִיא עֲבָרָה, שְׁעִיבֹת מַלְעֲשׂוֹתָהּ לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה דְּכָר לְמִרוֹת עֲיָנֵי כְּבוֹדוֹ חֵס וְחִלְיָלָהּ. אֵךְ יִרְאֵת הַחֲטָא הִיא בְּכָל עֵת וּבְכָל שַׁעַת, שֶׁהִנֵּה בְּכָל רֵגַע הוּא יִרְאֵת פֶּן יִכָּשֵׁל וְיַעֲשֶׂה דְּכָר אוֹ חֲצִי דְּכָר שְׁיִהְיָה נֶגֶד כְּבוֹד שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וְעַל כֵּן נִקְרָאת יִרְאֵת חֲטָא כִּי עֲקָרָה הִירְאֶה מִן הַחֲטָא שְׁלֵא יִכְנָס וְיִתְעַרֵּב בְּמַעֲשָׂיו מִחֲמַת פְּשִׁיעָה וְהַתְרַשְׁלוּת אוֹ מִחֲמַת הָעֵלֶם, יִהְיָ בְּאֵיזָה דְּרוֹךְ שְׁיִהְיָה. וְהִנֵּה עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כח, יד), "אֲשֶׁרִי אָדָם מִפְּחַד תְּמִיד", וּפִרְשׁוּ ז' (ל בְּרוֹכּוֹת ס), "הֵהוּא בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב", כִּי אָפְלוּ בְּשַׁעַת שְׁאִינוּ רוֹאֶה הַמְכָּשׁוֹל לִנְגֵד עֲיָנָיו צָרִיךְ שְׁיִהְיָה לְבוֹ חֶרֶד בְּקִרְבּוֹ, פֶּן טָמוֹן הוּא לְרַגְלָיו וְהוּא לֹא נִשְׁמָר.

וְעַל יִרְאֶה זֹאת אָמַר מִשֶּׁה רַבְּנוּ ע"ה (שמות כ, יז), "וּבַעֲבוּר תִּהְיָה יִרְאֵתוֹ עַל פְּנִיכֶם לְבַלְתִּי תַּחֲטֹאוּ". כִּי זֶה עֶקֶר הִירְאֶה, שְׁיִהְיָה הָאָדָם יִרְאֵת וּמִזְדַּעְזַע תְּמִיד, עַד שְׁלֵא תִסּוֹר יִרְאֶה זֶה מִמֶּנּוּ, כִּי עַל יָדֵי זֶה וְדָאֵי לֹא יָבוֹא לְיָדֵי חֲטָא, וְאִם יָבוֹא – כְּאִנֵּס יִחַשֵׁב. וְיַשְׁעִיָּהוּ אָמַר בְּנִבְּוֹאָתוֹ (ישעיה סו, ב), "וְאֵל זֶה אֲבִיט – אֵל עֲנִי וְנִכְה רוּחַ וְחֶרֶד עַל דְּבָרָי". וְדוֹד הַמֶּלֶךְ הַשְּׁתַּבַּח בְּזֶה וְאָמַר (תהלים קיט, קסא), "שָׁרִים רַדְפוּנִי חֲנָם וּמִדְּבָרָךְ פָּחַד לִבִּי". וְכִבֵּר מִצָּאֵנוּ שֶׁהַמְּלָאכִים הַגְּדוֹלִים וְהָרָמִים חֲרָדִים וְרוֹעֲשִׁים תְּמִיד מִפְּנֵי גְאוּת ה', עַד שְׁאָמְרוּ ז' (ל בְּמִשְׁל חֲכָמָתָם (חגיגה יג, ט)), "נִהַר דִּינֹור מֵהִיכָן יוֹצֵא? – מִזְעָתָן שֶׁל חַיּוֹת", וְהוּא מִפְּנֵי הָאֵימָה אֲשֶׁר עֲלִיהֶם תְּמִיד מִרוֹמְמוֹתוֹ יִתְבָּרַךְ, פֶּן יַעֲדֵרוּ דְּכָר קֶטֶן מִן הַכְּבוֹד וְהַקְדָּשָׁה הָרְאוּי לְפָנָיו, וּבְכָל שַׁעַת שְׁנִגְלִית הַשְּׁכִינָה עַל אֵיזָה מְקוֹם שְׁיִהְיָה, יִהְיָ רַעַד וְרַעַשׁ וְרִגְזוֹ, הוּא מֵה שְׁאָמַר הַכְּתוּב (תהלים סח, ט), "אֶרֶץ רָעָשָׁה אֵף שָׁמַיִם נָטְפוּ גַם עֲבִים נָטְפוּ מַיִם, הָרִים נָזְלוּ מִפְּנֵי ה'". וְאוֹמֵר, (ישעיהו סג, יט) "לֹא קִרְעַת שָׁמַיִם יִרְדֹּת מִפְּנִיךְ הָרִים נָזְלוּ". כֹּל שֶׁפֶן בְּנֵי הָאָדָם שְׂרָאוּי שִׁירְגָזוּ וְיִרְעֵשׁוּ בִּידְעָם שֶׁלְפָנֵי ה' הֵם עוֹמְדִים תְּמִיד, וְנִקָּל לָהֶם לַעֲשׂוֹת אֵיזָה

דבר שאינו לפי רוממות כבודו יתברך שמו. והוא מה שאמר אליפז לאיוב (איוב טו, יד-טו), "מה אנוש כי יזכה, וכי יצדק ילוד אשה, הן בקדושו לא יאמין, ושמים לא זכו בעיניו". ואומר (שם ד, יח-יט), "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה, אף שוכני בתי חמר" וגו'. כי הנה על כן צריך ודאי שיחרד תמיד וירעש כל האדם, וכמאמר אליהוא (שם לו, א-ב), "אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו שמעו שמוע ברגז קולו" וגו'. זאת היא היראה האמתית שראוי לאיש החסיד שתהיה על פניו תמיד ולא תסור ממנו.

אף חלקי היראה הזאת - שנים. האחד הוא בהוה או עתיד, והשני בעבר: בהוה הוא - שיהיה האדם ירא ודואג על מה שהוא עושה או על מה שהולך לעשותו, פן יהיה בו דבר או פן יכנס בו איזה דבר אשר לא לפי כבודו יתברך, וכמו שכתבתי לעיל. בעבר הוא - שיהיה האדם חושב תמיד על מה שכבר עשה, וירא וידאג פן יצא מתחת ידיו איזה חטא בלא שידע, והוא כענין בבא בן בוטא שהיה מקריב אשם תלוי בכל יום (כריתות ו, ג). ואיוב, אחר משה בניו, היה משכים "והעלה עולות מספר כלם, כי אמר איוב, אולי חטאו בני" וגו' (איוב א, ה).

ואמרו ז"ל על משה ואהרן בענין שמן המשחה שמשח משה לאהרן, שהרי נאמר בו (שמות ל, לב), "על בשר אדם לא ייסך", ולאהרן נצטוה שימשחהו בו, והיו מתיראים שמא מעלו בו באיזה צד שנהגו שלא כמצוה, זה לשונם (הוריות יב), "ועל דבר זה דאג משה ואמר, שמא מעלתי בשמן המשחה? יצתה בת קול ואמרה, כטל חרמון, [מה טל חרמון אין בו מעילה אף שמן המשחה שבזקן אהרן אין בו מעילה]. ועדין היה אהרן דואג שמא משה לא מעל, ואני מעלתי, יצאה בת - קול ואמרה [לו, הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, מה משה לא מעל אף אתה לא מעלת"]. הרי לך מדתם של חסידים, שאפלו במצוה שעשו היו דואגים ואומרים, שמא נתערב בהם שמן פסול חס ושלום.

ואברהם אחרי שיצא לעזור לכן אחיו לוט ששבו אותו, היה מתפחד ואומר, שמא לא זכו מעשיו לגמרי, הוא מה שפרשו ז"ל (בראשית רבה מד, ד) על פסוק "אל תירא אברהם" - "רבי לוי אמר, לפי שהיה אברהם מתפחד ואומר, בין כל אוכלוסין שהרגתי, שמא היה ביניהם צדיק אחד או ירא שמים אחד, לפיכך נאמר לו, אל תירא אברהם". ואמרו בתנא דבי אליהו (רבה, כג), "אל תירא אברהם" - "אין אומרים אל תירא אלא למי שהוא ירא שמים לאמתו". והיא זאת היראה האמתית שאמרו

עָלֶיהָ (ברכות לג:), "אֵין לוֹ לְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא אוֹצֵר שֶׁל יִרְאֵת שָׁמַיִם בְּלִבָּד", שֶׁרָק לְמִשָּׁה הָיָה קָל לְהַשִּׁיגָה מִפְּנֵי רַב דְּבָקוּתוֹ בּוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ. כִּי הָאֲחֵרִים וְדַאי שֶׁהַחֲמֵר מוֹנֵעַ גָּדוֹל הוּא לָהֶם. אֲמַנָּם כָּל חֲסִיד וְחֲסִיד רָאוּי לוֹ לְהַשְׁתַּדֵּל לְהַשִּׁיג מִמֶּנָּה כָּל מָה שְׁיֻכַּל, וְנֶאֱמַר (תהלים לד, י), "יִרְאוּ אֶת ה' קְדוֹשִׁיו".

פרק כה

בְּדֶרֶךְ קִנְיַת הִירָאָה

אך דֶּרֶךְ קִנְיַת הִירָאָה הַזֹּאת הוּא הַהֲתַבּוֹנֵן עַל שְׁנֵי עֲנִינִים אֲמִתִּיִּים.

הָאֶחָד הוּא הַיּוֹת שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ נִמְצְאָת בְּכָל מְקוֹם שֶׁבְּעוֹלָם, וְשֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ מְשִׁיחַ עַל כָּל דָּבָר – קֶטֶן וְגָדוֹל אֵין נִסְתָּר מִנֶּגֶד עֵינָיו, לֹא מִפְּנֵי גָדֹל הַנוֹשֵׂא וְלֹא מִפְּנֵי פְחִיתוּתוֹ, אֶלָּא הַדָּבָר הַגָּדוֹל וְהַדָּבָר הַקָּטָן, הַנִּקְלָה וְהַנִּכְבֵּד, הוּא רוֹאֶה וְהוּא מִבִּין בְּלִי הַפֶּרֶשׁ. הוּא מָה שֶׁאֱמַר הַכָּתוּב (ישעיה ו, ג), "מָלֵא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ", וְאוֹמַר (ירמיה כג, כד), "הֲלֹא אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֲנִי מָלֵא", וְאוֹמַר (תהלים קיג, ה-ו) "מִי כֹה" אֲלֵהֵינוּ הַמַּגְבִּיֵּה לְשִׁכְתּוֹ, הַמְשַׁפִּיל לְרֹאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ", וְאוֹמַר (שם קלח, ו) "כִּי רָם ה' וְשֹׁפֵל יִרְאֶה, וְגִבּוֹה מִמְּרוֹחַק יִידַע". וְכִיּוֹן שִׁיתְבָּרַר לוֹ שֶׁבְּכָל מְקוֹם שֶׁהוּא, הוּא עוֹמֵד לִפְנֵי שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ, אֲזִי מֵאֲלִיָּה תְּבוּא בּוֹ הִירָאָה וְהַפְחַד פֶּן יִכְשַׁל בְּמַעֲשָׂיו שֶׁלֹּא יִהְיוּ כְּרָאוּי לִפְנֵי רוֹמְמוֹת כְּבוֹדוֹ. וְהוּא מָה שֶׁאֱמַר (אבות ב, א), "יָדַע מָה לְמַעֲלָה מִמֶּךָ – עֵין רוֹאֶה וְאֶזֶן שׁוֹמַעַת וְכָל מַעֲשִׂיךָ בִּסְפָר נִכְתָּבִים", כִּי כִיּוֹן שֶׁהַשְׁגָּחַת הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל כָּל דָּבָר, וְהוּא רוֹאֶה הַכָּל וְשׁוֹמַעַת הַכָּל, וְדַאי שֶׁכָּל הַמַּעֲשִׂים יִהְיוּ עוֹשִׂים רֶשֶׁם וְכָלֶם נִכְתָּבִים בִּסְפָר אִם לְזָכוֹת אוֹ לְחוּבָה.

וְאֲמַנָּם הַדָּבָר הַזֶּה אֵינוֹ מִצְטִיר הֵיטֵב בְּשִׁכְלֵי הָאָדָם, אֶלָּא עַל יְדֵי הַתְּמַדּוּת הַהֲתַבּוֹנָנוֹת וְהַסִּתְּפָלוּת הַגָּדוֹל, כִּי כִיּוֹן שֶׁהַדָּבָר רָחוֹק מִחוּשֵׁינוּ, לֹא יִצְרֶהוּ הַשִּׁכְלֵי אֶלָּא אַחֵר רַב הָעֵיוֹן וְהַשְׁקָפָה, וְגַם אַחֵר שִׁיִּצְרֶהוּ יְסוֹר הַצִּיּוֹר מִמֶּנּוּ בְּנִקְלָא אִם לֹא יִתְמַד עָלָיו הַרְבֵּה.

וְנִמְצָא שֶׁכְּמוֹ שֶׁרַב הַהֲתַבּוֹנֵן הוּא הַדֶּרֶךְ לְקִנּוּת הִירָאָה הַתְּמִידִית, כֵּן הֵסֵחַ הַדַּעַת וּבִטּוֹל הָעֵיוֹן הוּא הַמִּפְסִיד הַגָּדוֹל שֶׁלָּהּ, יִהְיֶה מִחֲמַת טְרוֹדוֹת אוֹ בְּרָצוֹן, כָּל הֵסֵחַ דַּעַת בִּטּוֹל הוּא לִירָאָה הַתְּמִידִית. הוּא מָה שֶׁצָּנָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמֶּלֶךְ (דברים י, יט), "וְהִיִּתָּה עִמּוֹ, וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו, לְמַעַן יִלְמַד לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו", הָא

למדת שאין היראה נלמדת אלא מן הקריאה הבלתי נפסקת, ויתדקדק שאמר, "למען ילמד ליראה", ולא אמר, "למען יירא", אלא לפי שאין היראה הזאת משגת בטבע, כי אדרבא רחוקה היא ממנו מפני גשמיות החושים, ואינה נקנית אלא על ידי למוד. ואין למוד ליראה אלא ברב ההתמדה בתורה ודרכיה בלי הפסק, והוא שיהיה האדם מתבונן ומעין בדבר הזה תמיד, בשבתו, בלכתו, בשכבו ובקומו, עד שיקבע בדעתו אמתת הדבר, דהינו אמתת המצא שכינתו יתברך בכל מקום, והיותו עומדים לפניו ממש בכל עת ובכל שעה, ואז יירא אותו באמת.

והוא מה שהיה דוד המלך מתפלל ואומר (תהלים פו, יא), "הורני ה' דרכך אהלך באמתך יחד לבכי ליראה שמך".

פרק כו

בבאור מדת הקדשה ודרך קנינה

ענין הקדשה כפול הוא, דהינו, תחלתו עבודה וסופו גמול, תחלתו השתדלות וסופו מתנה, והיינו שתחילתו הוא מה שאדם מקדש עצמו וסופו מה שמקדשים אותו. והוא מה שאמרו ז"ל (יומא לט.), "אדם מקדש עצמו מעט - מקדשים אותו הרבה, מלמטה - מקדשים אותו מלמעלה". ההשתדלות הוא שיהיה האדם נבדל ונעתיק מן החמירות לגמרי ומתדבק תמיד בכל עת ובכל שעה באלהיו. ועל דבר זה נקראו הנביאים 'מלאכים', כענין שנאמר באהרן (מלאכי ב, ז), "כי שפתי כהן ישמרו דעת, ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה' צבאות הוא", ואומר (דברי הימים ב לו, טז), "ויהיו מלעבים במלאכי אלהים" וגו'. ואפילו בשעת התעסקו במעשים הגשמיים המכרחים לו מפאת גופו, הנה לא תזוז נפשו מדבקותה העליון, וכענין שנאמר (תהלים סג, ט), "דבקה נפשי אחריך בי תמכה ימינך".

ואמנם לפי שאי אפשר לאדם שישים הוא את עצמו במצב הזה, כי כבד הוא ממנו, כי סוף סוף חמרי הוא ובשר ודם, על כן אמרתי, שסוף הקדשה מתנה, כי מה שיוכל האדם לעשות - הוא ההשתדלות בדיפת הידיעה האמתית והתמדת ההשכלה בקדשת המעשה, אך הסוף הוא, שהקדוש ברוך הוא ידריכהו בדרך הזה שהוא חפץ ללכת בה, וישרה עליו קדשתו ויקדשהו, ואז יצלח בידו זה הדבר שיוכל להיות בדבקות הזה עמו יתברך בתמידות, כי מה שהטבע מונע ממנו - יעזרהו יתברך וסיועו יתן לו, וכענין שנאמר (תהלים פד, יב), "לא ימנע טוב להולכים

בתמים". ועל כן אמרו במאמר שזכרתי, "אדם מקדש עצמו מעט", שהוא מה שיוכל האדם לקנות בהשתדלותו, "מקדשים אותו הרבה", שהוא העזר שעוזר אותו השם יתברך, וכמו שזכרתי.

והנה, האיש המתקדש בקדשת בוראו, אפלו מעשיו הגשמיים חוזרים להיות עניני קדשה ממש, וסימנך אכילת קדשים, שהיא עצמה מצות עשה, ואמרו ז"ל (פסחים נט, ב), "כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים".

ותראה עתה ההפרש שבין הטהור לקדוש, הטהור – מעשיו החמריים אינם לו אלא הכרחיים והוא עצמו אינו מתפונן בהם אלא על צד ההכרח, ונמצא שעל ידי זה יוצאים מסוג הרע שבחמירות ונשארים טהורים, אך לכלל קדשה לא באו, כי אלו היה אפשר בלתם כבר היה יותר טוב. אך הקדוש, הדבק תמיד לאלהיו ונפשו מתהלכת בין המשפלות האמתיות באהבת בוראו ויראתו, הנה נחשב לו כאלו הוא מתהלך לפני ה' בארצות החיים עודנו פה בעולם הזה, והנה איש כזה הוא עצמו נחשב כמשכן, כמקדש וכמזבח, וכמאמרם ז"ל (בראשית פב, ו), "ויצל מעליו אלהים" (בראשית לה, יג) – "האבות הן הן המרפכה", וכן אמרו, "הצדיקים הן הן המרפכה", כי השכינה שורה עליהם כמו שהיתה שורה במקדש.

ומעתה – המאכל שהם אוכלים הוא כקרבן שעולה על גבי האש, כי ודאי הוא שיהיה נחשב לעלוי גדול אל אותם הדברים שהיו עולים על גבי המזבח, כיון שהיו נקרכים לפני השכינה, וכל כך יתרון היה להם בזה עד שהיה כל מינם מתברך בכל העולם, וכמאמרם ז"ל במדרש, כן המאכל והמשתה שהאיש הקדוש אוכל עלוי הוא למאכל ההוא ולמשתה ההוא וכאלו נקרב על גבי המזבח ממש, והוא הענין שאמרו עליו ז"ל (כתובות קה:), "כל המביא דורון לתלמיד חכם כאלו הקריב בכורים" וכן אמרו (יומא עא.), "ימלא גרונם של תלמידי חכמים יין", במקום נסכים. ואין הדבר הזה שיהיו התלמידי חכמים להוטים אחרי האכילה והשתיה, חס וחלילה, שימלאו גרונם כמלעיט את הגרגרן. אלא הענין הוא לפי הפונה שזכרתי, כי התלמידי חכמים הקדושים בדרךיהם ובכל מעשיהם הנה הם ממש כמקדש וכמזבח, מפני שהשכינה שורה עליהם כמו שהיתה שורה במקדש ממש, והנה הנקרב להם כנקרב על גבי המזבח ומלוי גרונם תחת מלוי הספלים.

ועל דרך זה כל תשמיש שישתמשו מדברי העולם אחרי היותם כבר דבוקים לקדשתו יתברך הנה עלוי ויתרון הוא לדבר ההוא שזכה להיות תשמיש לצדיק,

ובכר הזכירו ו"ל בענין אבני המקום שלקח יעקב ושם מראשותיו (חולין צא:), "אמר רבי יצחק, מלמד שנתקבצו כלן והיתה כל אחת אומרת, עלי יניח צדיק ראשו".

כללו של דבר, ענין הקדשה הוא שיהיה האדם דבק כל כך באלהיו עד שבשום מעשה אשר יעשה לא יפרד ולא יזוז ממנו יתברך, עד שיותר יתעלו הדברים הגשמיים אשר ישמשו לאחד מתשמישיו במה שהוא משתמש בהם ממה שירד הוא מדבקו ומעלתו בהשתמשו מדברים גשמיים.

ואמנם זה בהיות שכלו ודעתו קבועים תמיד בגדלתו יתברך ורוממותו וקדשתו, עד שימצא כאלו הוא מתחבר למלאכים העליונים ממש עודהו בעולם הזה, ובכר אמרתי שאין האדם יכול לעשות בזה מצדו, אלא להתעורר בדבר ולהשתדל עליו, וזה אחר שכבר ימצאו בו כל המדות הטובות שזכרנו עד הנה מתחלת הזהירות ועד יראת החטא, בזאת יבא אל הקדש ויצליח, שהרי אם הראשונות חסרות ממנו הרי הוא כזר ובעל מום שנאמר בו (במדבר יח, ד), "וזה לא יקרב", אך אחרי הכינו את עצמו בכל הכנות אלה, אם ירבה לדבק בתקף האהבה ועצם היראה בהשכלת גדלתו יתברך ועצם רוממותו, יפריד עצמו מעניני החמר מעט מעט ובכל פעולותיו ובכל תנועותיו יכון לבבו אל מצפוני ההתדבקות האמתית, עד שיערה עליו רוח מפורם, וישכין הבורא יתברך את שמו עליו כמו שעושה לכל קדושי ואז יהיה כמלאך ה' ממש וכל מעשיו, אפלו השפלים והגשמיים, כקרבות ועבודות.

והנה רואה שדרך קניית זאת המדה הוא על ידי רב הפרישה והעיון העצום בסתרי ההשגחה העליונה ומצפוני הבריאה וידיעת רוממותו יתברך ותהלותיו, עד שיתדבק בו דבקות גדול וידע לכון מחשבתו בהיותו הולך ומשתמש בדרכים הארציים כמו שהיה ראוי לכהן שיתכונן בעודו שוחט הזבח או מקבל דמו או זורקו עד שימשיך בזה הברכה ממנו יתברך החיים והשלום, וזולת זה אי אפשר שישגי מעלה זו וישאר על כל פנים חמרי וגשמי ככל שאר בני אדם. והנה מה שעוזר להשגת המדה הזאת הוא ההתבודדות והפרישה הרבה, כדי שבהעדר המטרדים תוכל נפשו להתגבר יותר ולהדבק בבורא.

מפסידי המדה הם, חסרון הידיעות האמתיות ורב החכרה עם בני האדם. כי החמירות מוצא את מינו ונעור ומתחזק ונשארת הנפש לכודה בו ולא תצא ממאסרה. אך בהפריד מהם והשארו לבד ויכין עצמו אל השראת קדשתו, הנה בדרך שרוצה לילך, בה יוליכוהו, ובעזר האלהי אשר יתן לו תתגבר נפשו בו

וּתְנַצַּח אֶת הַגּוֹפְנוֹת וְתִדְבֹּק בְּקִדְשָׁתוֹ יִתְבָּרַךְ וְתִשְׁלַם בּוֹ. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה אֶל מַעְלָה גְבוּהָהּ יוֹתֵר וְהִיא הָרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, שֶׁכָּכֵר תִּגְיַע הַשְּׁכָלְתוֹ לְהִיּוֹת לְמַעְלָה מִחֵק הָאֲנוּשִׁי. וַיְכּוֹל לְהִגִּיעַ דְּבָקוֹתוֹ אֶל מַעְלָה כָּל כֶּף גְּדוּלָּה שֶׁכָּכֵר יִמְסֹר בִּידוֹ מִפְּתַח שֶׁל תַּחֲתֵי הַמֵּתִים, כְּמוֹ שֶׁנִּמְסַר לְאֵלֵיהוּ וְלֹאֲלִישָׁע, שֶׁהוּא מֵה שְׁמוּרָה עַל עֵצִים הַהִתְדַבְּקוֹת בּוֹ יִתְבָּרַךְ, שֶׁבְּהִיּוֹת הוּא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ מִקּוֹר הַחַיִּים, הַנּוֹתֵן חַיִּים לְכָל חַי. וּכְמֵאֲמָרָם ז"ל (תענית ב.), "שְׁלֹשָׁה מִפְּתָחוֹת לֹא נִמְסְרוּ בְּיַד שְׁלִיחַ, מִפְּתַח תַּחֲתֵי הַמֵּתִים" וכו'. הִנֵּה הַדְּבִק בּוֹ יִתְבָּרַךְ דְּבָקוֹת גָּמוּר, יוֹכֵל לְמַשֹּׁךְ מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ אֶפְלוֹ מִשָּׁךְ הַחַיִּים עֲצָמָם, שֶׁהוּא מֵה שֶׁמִּתְיַחַס לוֹ בְּפֶרֶט יוֹתֵר מִן הַכֹּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתִּי. וְהוּא מֵה שְׁסִיִּים הַבְּרִיתָא, "וּקְדָשָׁה מְבִיאָה לַיְדֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְבִיאָה לַיְדֵי תַּחֲתֵי הַמֵּתִים".

וְאַתָּה קוֹרֵא נָעִים, יִדְעָתִי שֶׁכְּמוֹנִי תִדְעַ אֲשֶׁר לֹא כְלִיתִי בְּסִפְרֵי זֶה אֶת כָּל חֻקֵּי הַחֲסִידוֹת, וְלֹא אֲמַרְתִּי כָּל מֵה שֵׁישׁ לומר בְּעִנְיָן זֶה, כִּי אֵין לְדַבֵּר סוֹף, וְאֵין לְהִתְבּוֹנֵן תְּכֵלִית, אֲבָל אֲמַרְתִּי קֶצֶת מִכָּל פֶּרֶט שֶׁבְּפֶרֶטִי הַבְּרִיתָא, אֲשֶׁר עָלֶיהָ יִסְדֹּתִי חֲבוּרֵי זֶה, וְהוּא מֵה שֶׁיְכּוֹל לְהִיּוֹת הַתְּחִלָּה וְרֵאשִׁית לְהַרְחִיב הָעֵינִין בְּעִנְיָנִים הֵּם, בִּיּוֹן שְׁנִגְלָה דְּרָכָם וְנִפְתַּח אֲרָחָם לְעִינֵינוּ לְלַכֵּת בָּם בְּדֶרֶךְ מִישׁוֹר, וְעַל כָּל כִּיּוֹצֵא בְּזֶה נֶאֱמַר (משלי א, ה), "יִשְׁמַע חֲכָם וְיוֹסֵף לְקַח וְנָכוֹן תַּחְבְּלוֹת יִקְנֶה", וְהֵבֵא לְטָהָר מְסִיעִים אוֹתוֹ, "כִּי ה' יִתֵּן חֲכָמָה, מִפִּיּוֹ דַּעַת וְתִבְוֵנָה" (שם ב, ו) לְהִישִׁיר אִישׁ אִישׁ אֶת דְּרָכּוֹ לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ.

וְזֶה פְּשׁוּט, כִּי כָּל אָדָם לְפִי הָאֱמָנוֹת אֲשֶׁר בִּידוֹ, וְהַעֲסֵק אֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק, כֶּף צָרִיף לוֹ הִישָׁרָה וְהִדְרָכָה. כִּי דֶרֶךְ הַחֲסִידוֹת הָרְאוּי לְמִי שֶׁתּוֹרָתוֹ אֱמָנוֹתוֹ, אֵינוֹ דֶּרֶךְ הַחֲסִידוֹת הָרְאוּי לְמִי שֶׁצָּרִיף לְהַשְׁפִּיר עֲצָמוֹ לְמִלְאכַת חֲבֵרוֹ, וְלֹא זֶה וְזֶה דֶּרֶךְ הַחֲסִידוֹת הָרְאוּי לְמִי שֶׁעוֹסֵק בְּסִחוּרָתוֹ, וְכֵן כָּל שְׁאֵר הַפְּרָטִים אֲשֶׁר בְּעֵסְקֵי הָאָדָם בְּעוֹלָם – כָּל אֶחָד וְאֶחָד לְפִי מֵה שֶׁהוּא, רְאוּיִים לוֹ דְּרָכֵי הַחֲסִידוֹת. לֹא לְפִי שֶׁהַחֲסִידוֹת מְשַׁתְּנָה, כִּי הִנֵּה הוּא שׁוֹה לְכָל נֶפֶשׁ וְדָאִי, הוֹאִיל וְאֵינָנו אֵלָּא לַעֲשׂוֹת מֵה שֵׁישׁ נַחַת רוּחַ לְיוֹצְרוֹ בּוֹ. אֲבָל הוֹאִיל וְהַנּוֹשָׂאִים מְשַׁתְּנִים אִי אֶפְשָׁר שְׁלֹא יִשְׁתַּנּוּ גַם הָאֱמָצְעִים הַמְּגִיעִים אוֹתָם אֶל הַתְּכֵלִית – כָּל אֶחָד לְפִי עִנְיָנו. וְכָכֵר יְכּוֹל לְהִיּוֹת חֲסִיד גָּמוּר אִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִפְסֹק מִפִּיּוֹ הַלְמוּד, כְּמוֹ מִי שֶׁמִּפְּנֵי צָרְכּוֹ הוּא בַּעַל מְלָאכָה פְּחוּתָהּ. וְכָתִיב (משלי טז, ד), "כָּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ". וְאוֹמֵר (שם ג, ו), "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעְהוּ, וְהוּא יִישֹׁר אֲרַחְתֶּיךָ". הוּא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ בְּרַחֲמָיו יִפְקַח עֵינֵינוּ בְּתוֹרָתוֹ, וְיורֵנוּ דְּרָכָיו, וְיִוְלִיכֵנוּ בְּאוֹרְחוֹתָיו, וְנִזְכֶּה לְתֵת כְּבוֹד לְשִׁמּוֹ וְלַעֲשׂוֹת נַחַת רוּחַ לִפְנֵינוּ.

יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו: ישמח ישראל בעושיו, בני ציון יגילו
במלכם: אמן אמן אמן:

חתימה

אמר המחבר, הפעם אודה את ה' אשירה ואזמרה, אשר עד הנה עזרוני רחמי
להוציא לאור ספרי זה "מסלת ישרים", אשר להתלמד בו חברתיו, ולהועיל
לשכמותי - לרבים נתתיו, אולי אזכה שיזכו אחרים על ידי, ויטב להם בעבורי
ואעשה נחת רוח ליוצרי. ותהי זאת נחמתי בארץ תלאובות, ואקרא שמה רחובות.
כן יאמר ה' לתת חלקי בתורתו - ללמד וללמד לשמר ולעשות וחפצו בידי יצליח.
אמן, כן יהי רצון:

ותשואות חן חן ממני ישא: איש אשר כלבבי:

מדושתי ובן גרני: עטרה לראשי:

וחותם על יד ימיני: זה דודי וזה רעי:

רבי אלופי ומידעי: הלא הוא החכם הנעלה:

כמוהר"ר יעקב בן כ"ר אברהם בשן נר"ו:

אשר נכנס בעביה של קורה: לזכותני בדבר הזה: מתחלה ועד סוף:

להדפיס ולהגיה ולהשלים: כל המלאכה בשלם שבפנים:

ומשנהו נודע בשערים שמו: מהלל בתשבחותיו ונמוקו עמו:

זריז ונזכר לטובה: על כל מגייה ספרים:

איש מהיר במלאכתו: בין החכמים מרום שבתו:

הלא הוא החכם הנעלה: כמוהר"ר דוד:

בן להרב הגדול המפלא והמבהק: כמוהר"ר רפאל מילדולה נר"ו:

יברך ה' חילם ופעל ידיהם: בכל אשר יפנו ישכילו:

שמחת עולם תהיה להם: ישבעו בנים:

והניחו יתרם לעולליהם: כה דברי הצעיר:

משה בן כבוד רבי יעקב חי לוצאטו ס"ט:

תומר דבורה

תוכן עניינים

453.....	פרק א' - האדם ראוי שיתדמה לקונו:
463.....	פרק ב' - כמה גופי פעולות שהם עיקר ההנהגה:
469.....	פרק ג' - האיך ירגיל האדם עצמו במדת החכמה:
471.....	פרק ד' - האיך ירגיל האדם עצמו במדת הבינה:
472.....	פרק ה' - כיצד ירגיל האדם עצמו במדת החסד:
476.....	פרק ו' - היאך ירגיל אדם עצמו במדת הגבורה:
477.....	פרק ז' - היאך ירגיל האדם עצמו במדות התפארת:
479.....	פרק ח' - היאך ירגיל האדם עצמו במדות נצח הוד יסוד:
481.....	פרק ט' - היאך ירגיל האדם עצמו במדות המלכות:
484.....	פרק י' - להתחבר עם הספירות לפי הזמן:

פרק א' - האדם ראוי שיתדמה לקונו:

האדם ראוי שיתדמה לקונו ואז יהיה בסוד הצורה העליונה צלם ודמות, שאלו ידמה בגופו ולא בפעולות הרי הוא מכזיב הצורה ויאמרו עליו צורה נאה ומעשים כעוירים. שהרי עיקר הצלם והדמות העליון הן פעולותיו ומה יועיל לו היותו כצורה העליונה דמות תבנית אבריו ובפעולות לא יתדמה לקונו. לפיכך ראוי שיתדמה אל פעולות הכתר שהן י"ג מדות של רחמים עליונות. ורמוזות בסוד הפסוקים: "מי אל כמוך נשא עון ועבר על פשע לשאריה נחלתו לא החזיק לעד אפו כי תפץ חסד הוא. ישוב ירחמנו יכפש עונותינו ותשליך במצלות ים כל חטאותם. תתן אמת ליצלב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם" (מיכה ז, יח-כ) אם כן ראוי שתמצאנה בו י"ג מדות אלו. ועכשו נפרש אותן הפעולות י"ג שראוי שתהיינה בו:

הא' – "מי אל כמוך"

מורה על היות הקדוש ברוך הוא מלך נעלב, סובל עלבון מה שלא יכילהו רעיון. הרי אין דבר נסתר מהשגחתו בלי ספק ועוד אין רגע שלא יהיה האדם נזון ומתקיים מלח עליון השופע עליו והרי תמצא שמעולם לא חטא אדם נגדו שלא יהיה הוא באותו הרגע ממש שופע שפע קיומו ותנועת אבריו, עם היות שהאדם חטא בפת ההוא לא מנעו ממנו כלל אלא סבל הקדוש ברוך הוא עלבון כזה להיות משפיע בו פת תנועות אבריו והוא מוציא אותו פת באותו רגע בחטא ועון ומכעים והקדוש ברוך הוא סובל. ולא תאמר שאינו יכול למנוע ממנו הטוב ההוא ח"ו שהרי בלחו ברגע כמימרא ליבש ידיו ורגליו כעין שעשה לירבעם (מלכים א יג, ד) ועם כל זאת שהפח בידו להחזיר הפת הנשפע ההוא והיה לו לומר כיון שאפה חטא נגדי תחטא בשלך לא בשלי, לא מפני זה מנע טובו מן האדם אלא סבל עלבון והשפיע הפת והטיב לאדם טובו. הרי זה עלבון וסבלנות מה שלא יספר ועל זה קוראים מלאכי השרת להקדוש ברוך הוא 'מלך עלוב' (פרקי היכלות פרק כה) והינו אומרו "מי אל כמוך" אפה "אל" בעל חסד

המטיב, "אל" בעל כח לנקם ולְאַסֹּף אֶת שְׁלֹף וְעַם כָּל זֹאת אֶתָּה סוֹבֵל וְנֶעְלָב עַד יָשׁוּב בְּתִשׁוּבָה.

הרי זו מדה שצריך האדם להתנהג בה רצוני הסבלנות וכן היותו נעלב אפלו למדרגה זו ועם כל זאת לא יאסף טובתו מן המקבל:

הב' – "נשא עון"

והרי זה גדול מהקדם שהרי לא יעשה האדם עון שלא יברא משחית פדתן 'העובר עברה אחת קנה לו קטגור אחד' (אבות ד, יא) והרי אותו קטגור עומד לפני הקדוש ברוך הוא ואומר פלוני עשאני ואין בריה מתקיימת בעולם אלא בשפוע של הקדוש ברוך הוא והרי המשחית הזה עומד לפניו ובמה מתקיים, הדין נותן שיאמר הקדוש ברוך הוא איני זן משחיתים ילף אצל מי שעשאו ויתפרנס ממנו והיה המשחית יורד מיד ונוטל נשמתו או כורתו או נענש עליו כפי ענשו עד שיתבטל המשחית ההוא ואין הקדוש ברוך הוא עושה כן אלא "נשא" וסובל העון וכמו שהוא זן העולם כלו זן ומפרנס המשחית הזה עד שיהיה אחד משלשה דברים; (1) או שישוב החוטא בתשובה ויבטלהו בסגפיו, (2) או יבטלהו שופט צדק ביסורים ומיתה, (3) או ילף בגיהנם ושם יפרע חובו. והינו שאמר קין "גדול עוני מנשוא" (בראשית ד, יג) ופרשו חז"ל: 'כל העולם כלו אתה סובל' ירצה, זן ומפרנס 'ועוני כבד שאין אתה יכול לסובלו?'! (תנחומא בראשית סימן ט) פרוש לפרנסו עד שאשוב ואתקן, אם כן הרי זה מדת סבלנות גדולה שיזון ומפרנס בריה רעה שברא החוטא עד שישוב.

ילמד האדם כמה צריך שיהיה סבולן לסבל על חברו ורעותיו שהריע עד שעור כזה שעדין רעתו קיימת, שחטא נגדו והוא יסבל עד יתקן חברו או עד שיתבטל מאליו וכיוצא:

הג' – "ועבר על פשע"

זו מדה גדולה שהרי אין המחילה על ידי שליח אלא על ידו ממש של הקדוש ברוך הוא כדכתיב: "כי עמך הסליחה למען תנא" (תהלים קל, ד) ומה היא "הסליחה" שהוא רוחץ העון כדכתיב: "אם רחץ אדני את צאת בנות ציון ואַת

דמי ירושלם ידית מקרבה ברוח משפט וברוח בער" (ישעיה ד, ד) וכן כתיב:
 "וְזָרַקְתִּי עֲלֵיכֶם מִים טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם מִכָּל טְמֵאוֹתֵיכֶם וּמִכָּל גִּלּוּלֵיכֶם אֲטַהֵר
 אֶתְכֶם" (יחזקאל לו, כה) וְהִינִי "וְעָבַר עַל פְּשַׁע" שולח מימי רחיצה "וְעָבַר" ורוחץ
 הפשע.

והנה ממש כדמות זה צריך להיות האדם שלא יאמר וכי אני מתקן מה שפלוגי
 חטא או השחית? ! לא יאמר כך שהרי האדם חטא והקדוש ברוך הוא בעצמו
 שלא על ידי שליח מתקן את מעות ורוחץ צאת עונו.

ומכאן יתביש האדם לשוב לחטא שהרי המלך בעצמו רוחץ לכלוך בגדיו:

הד' – "לשארית נחלתו"

הנה הקדוש ברוך הוא מתנהג עם ישראל בדרך זה לומר מה אעשה לישראל
 והם קרובי שאר בשר יש לי עמם שהם בת זוג להקדוש ברוך הוא וקורא לה
 בתי, אחותי, אמי. כדפראשו ז"ל (שיר השירים רבה סוף פ"ג) וכתיב: "ישראל עם
 קרובו" (תהלים קמח, יד) ממש קרבה יש לו עמם ובניו הם. וְהִינִי; "לשארית
 נחלתו" לשון: שאר בשר (ע"פ ויקרא יח, ו) וסוף סוף הם "נחלתו". ומה אמר, אם
 אענישם הרי הפאב עלי כדכתיב: "בכל צרתם לו צר" (ישעיה סג, ט) כתיב ב'אלף'
 ("בכל צרתם לא [לו] צר") לומר שצערם מגיע לפלא העליון וכל שכן לזו פרצופין
 שבהן עיקר ההנהגה וקרין ב'ואו' "לו צר". וכתיב: "ותקצר נפשו בעמל
 ישראל" (שפטים י, טז) לפי שאינו סובל צערם וקלונם מפני שהם "לשארית
 נחלתו".

כך האדם עם חברו כל ישראל הם שאר בשר אלו עם אלו מפני שהנשמות
 כלולות יחד יש בזה חלק זה ובזה חלק זה ולכן אינו דומה מרבים העושים את
 המצות (ספרא בחקותי פרק ב) וכ"ז מפני כללותם ולכן פראשו רבותינו זכרונם
 לברכה על הנמנה מעשרה ראשונים בבית הפנסת אפלו מאה באים אחריו
 מקבל שחר כנגד כלם (ברכות מז:) מאה (100) ממש כמשמעו, מפני שהעשרה (10)
 הם כלולים אלו באלו הרי הם עשרה פעמים עשרה מאה וכל אחד מהם כלול
 ממאה אם כן אפלו יבואו מאה הוא יש לו שחר מאה וכן מטעם זה ישראל
 ערבים זה לזה (שבועות לט.) מפני שממש יש בכל אחד חלק אחד מחברו

ובקשחוטא האחד פוגם את עצמו ופוגם חלק אשר לחברו בו, נמצא מצד החלק ההוא חברו ערב עליו. אם כן הם שאר זה עם זה ולכך ראוי לאדם להיותו חפץ בטובתו של חברו ועינו טובה על טובת חברו וכבודו יהיה חביב עליו כשלו (ע"פ אבות ב, י) שהרי הוא הוא ממש ומטעם זה נצטוינו: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) וראוי שירצה בכשרות חברו ולא ידבר בגנותו כלל ולא ירצה בו בדרך שאין הקדוש ברוך הוא רוצה בגנותנו ולא בצערנו מטעם הקרבה, אף הוא לא ירצה בגנות חברו ולא בצערו ולא בקלקולו וירע לו ממנו כאלו הוא ממש היה שרוי באותו צער או באותו טובה:

הה' – "לא תחזיק לעד אפו"

זו מדה אחרת שאפלו שהאדם מחזיק בחטא אין הקדוש ברוך הוא מחזיק אף ואם מחזיק לא "לעד" אלא יבטל כעסו אפלו שלא ישוב האדם, כמו שמצינו בימי ירבעם בן יואש (מלכים ב יד, כה) שהחזיר הקדוש ברוך הוא גבול ישראל והם היו עובדים עגלים ורחם עליהם ולא שבו אם כן למה רחם, בשביל מדה זו ש; "לא תחזיק לעד אפו" אדרבא מחליש "אפו" עם היות שצדין החטא קים אינו מעניש אלא מצפה ומרחם אולי ישובו והינו; "כי לא לנצח אריב ולא לעולם אטור" (ישעיה נז, טז) אלא הקדוש ברוך הוא מתנהג ברפות ובקשות הפל לטובת ישראל.

וזו מדה ראויה לאדם להתנהג בה על חברו אפלו שהוא רשאי להוכיח ביסורים את חברו או את בניו והם מתספרים לא מפני זה ירבה תוכחתו ולא יחזיק כעסו אפלו שכעס אלא יבטלנו ולא יחזיק "לעד אפו" גם אם אף הוא המתר לאדם כעין שפרשו "פי תראה חמור שנאף רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו" (שמות כג, ה) ופרשו מה היא השנאה הזאת? – שראה אותו עובר עברה והוא יחיד אינו יכול להעיד ושנא אותו על דבר עברה (פסחים קיג:) ואפלו הכי אמרה תורה "עזב מעזב עמו" (שם) – "שבוק ית דבלבך" (אונקלוס) אלא מצוה לקרב אותו באהבה אולי יועיל בדרך זו והינו ממש מדה זו "לא תחזיק לעד אפו":

הו' – "כי חפץ חסד הוא"

הלא כבר פִּרְשָׁנוּ בַּמִּקְוָמוֹ (פרדס רימונים, שער ההיכלות, סוף פרק ה') שֵׁשׁ בְּהִיכָל יְדוּעַ מְלֻאָכִים מְמַנִּים לְקַבֵּל גְּמִילוֹת חֶסֶד שְׁאֵדָם עוֹשֶׂה בְּעוֹלָם הַזֶּה וְכֹאֲשֶׁר מֵדַת הַדִּין מְקַטְרֶגֶת עַל יִשְׂרָאֵל, מִיָּד אֲתָם הַמְּלֻאָכִים מֵרְאִים הַחֶסֶד הַהוּא וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מֵרַחֵם עַל יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי שֶׁהוּא חָפֵץ בַּחֶסֶד וְעַם הַיִּיטוֹ שֶׁהֵם חֲבִיבִים אִם הֵם גּוֹמְלִים חֶסֶד זֶה לָזֶה - מֵרַחֵם עֲלֵיהֶם וְכִמּוֹ שֶׁהִיָּה בְּזִמְנָה הַחֲרֹבָן שֶׁנֶּאֱמַר לְגַבְרִיאֵל: **"בֹּא אֵל בֵּינֹת לְגַלְגַּל אֵל תַּחַת לְפְרוּב וּמֵלֵא חֲפִנִיךָ גִּחְלִי אֵשׁ מִבֵּינֹת לְפְרָבִים וְזֹרֵק עַל הָעִיר וַיָּבֵא לְעֵינַי"** (יחזקאל י, ב) כִּי הוּא שֶׁר הַדִּין וְהַגְּבוּרָה וְנָתַן לוֹ רְשׁוּת לְקַבֵּל פְּחוֹת הַדִּין **"בֵּינֹת לְגַלְגַּל"** מִתַּחַת לְפְרוּבִים מֵאֵשׁ הַמְּזַבֵּחַ דִּהְיִינוּ דִּין גְּבוּרַת הַמְּלָכוֹת וְהִיָּה הַדִּין מִתְחַזֵּק עַד שֶׁבִקֵּשׁ לְכָלוֹת אֶת הַכֹּל לְקַעֲקַע בִּיצְתָן שֶׁל שׁוֹנְאֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי שֶׁנִּתְחַיְבוּ כְּלִיָּה (רח"ל) וְכָתִיב **"וַיֵּרָא לְפְרוּבִים תַּבְּנִית יָד אָדָם תַּחַת כְּנָפֵיהֶם"** (שם, ח) וְהִינוּ שְׁאֵמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְגַבְרִיאֵל הֵם גּוֹמְלִים חֶסְדִּים אֵלֹהֵם עִם אֵלֹהֵם (ויקרא רבה סוף פרק כו) וְאַף אִם הֵם חֲבִיבִים נִצְוָה לְהִיָּה לָהֶם שְׁאֵרִית. וְהַטַּעַם מִפְּנֵי מֵדָה זֹאת **"כִּי חָפֵץ חֶסֶד הוּא"** רוֹצֵה בָּמָה שִׁישְׁרָאֵל גּוֹמְלִים חֶסֶד וְאוֹתוֹ צַד מְזַכֵּיר לָהֶם עִם הַיִּיטוֹ שֶׁאֵינָם כְּשָׂרִים בְּצַד אַחֵר.

אִם כֵּן בְּסִדְרָה זֹאת רָאוּי לְאָדָם לְהִתְנַהֵג אִף אִם רָאָה שְׁאֵדָם עוֹשֶׂה לוֹ רָע וּמְכַעִסוֹ אִם יֵשׁ בּוֹ צַד טוֹבָה שְׁמַטִּיב לְאַחֲרִים אוֹ מֵדָה טוֹבָה שֶׁמִּתְנַהֵּג כְּשׁוֹרָה יִסְפִּיק לוֹ צַד זֶה לְבַטֵּל כַּעֲסוֹ מֵעָלָיו וַיִּרְצֶה לְבֹרַע עֲמוֹ וַיַּחֲפֹץ חֶסֶד וַיֹּאמֶר דִּי לִי בְטוֹבָה זֹאת שֵׁשׁ לוֹ וְכָל שֶׁכֵּן בְּאִשְׁתּוֹ כִּדְפָרְשׁוֹ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוֹם לְבָרְכָהּ: **"דֵּינֵנו שֶׁמְגַדְּלוֹת אֶת בְּנֵינוּ וּמַצִּילוֹת אוֹתָנוּ מִן הַחֲטָא"** (בְּמֹת סג, א) כֵּן יֹאמֶר עַל כָּל אָדָם דִּי לִי בְטוֹבָה פְּלוֹנִית שֶׁעָשָׂה לִי אוֹ שֶׁעָשָׂה עִם פְּלוֹנִי אוֹ מֵדָה טוֹבָה פְּלוֹנִית שֵׁשׁ לוֹ יְהִיָּה **"חָפֵץ חֶסֶד"**:

הז' – "ישוב ירחמינו"

הַנֶּה אֵין הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מִתְנַהֵּג כְּמֵדַת בְּשֶׁר וָדָם שְׁאֵם הַכַּעֲסוֹ חֲבֵרוֹ כְּשֶׁהוּא מִתְרַצֶּה עִמּוֹ מִתְרַצֶּה מַעַט לֹא כְּאַהֲבָה הַקּוֹדֶמֶת. אֲבָל אִם חֲטָא אָדָם וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה, מַעַלְתּוֹ יוֹתֵר גְּדוֹלָה עִם הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְהִינוּ **"בְּמִקְוָם שְׁבַעֲלִי תְשׁוּבָה עוֹמְדִים אֵין צַדִּיקִים גְּמוּרִים יְכוּלִּין לַעֲמוֹד"** (בְּרָכוֹת לד:) וְהַטַּעַם כִּדְפָרְשׁוֹ בַּפֶּרֶק הַבּוֹנֶה (לְפָנֵינוּ הוּא בְּמִנְחוֹת כט:) בְּעֵנֶן ה' אֵל לָמָּה הִיא עֲשׂוּיָה כְּאֶכְסֹדְרָא?

- שְׁכַל הַרוּצָה לְצֹאת מֵעוֹלָמוֹ יֵצֵא, פְּרוּשׁ הָעוֹלָם נִבְרָא בֵּה' וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בָּרָא הָעוֹלָם פְּתוּחַ לְצַד הָרַע וְהַחֲטָא לְרוּחָהּ אֵין צַד שְׁאִין חֲמֵר וַיֵּצֵר הָרַע וּפְגָם כְּמִין אֲכֻסְדָּרָא, אֵינוּ בַעַל גְּדָרִים אֲלָא פְּרָצָה גְּדוּלָּה פְּרוּצָה לְצַד הָרַע לְצַד מָטָה כָּל מִי שִׁירָצָה לְצֹאת מֵעוֹלָמוֹ כְּמָה פְּתַחִין לוֹ לֹא יִפְנֶה לְצַד שְׁלֹא יִמָּצֵא צַד חֲטָא וְעוֹן לִכְנֶס אֶל הַחֲצוֹנִים וְהִיא פְּתוּחָה מִלְמַעְלָה שְׁאֵם יֵשֵׁב יִקְבְּלוּהוּ. וְהַקְשׁוּ וּלְהַדְרוּהוּ בֵּהאֵי ? - לֹא מִסְתַּיֵּעֵא מִלְתָּא, רְצוּ בִזָּה שֶׁהִשָּׁב בַּתְּשׁוּבָה לֹא יִסְפִּיק לוֹ שִׁיחִיָּה נִגְדֵר בְּעוֹן כְּגֵדֵר הַצְדִּיקִים מִפְּנֵי שֶׁהַצְדִּיקִים שְׁלֹא חֲטָאוּ גְדֵר מְעַט יִסְפִּיק אֲלֵיהֶם אֲמָנָם הַחוּטָא שֶׁחֲטָא וְשֵׁב לֹא יִסְפִּיק לוֹ גְדֵר מְעַט אֲלָא צָרִיךְ לְהַגְדִּיר עֲצָמוֹ כְּמָה גְדָרִים קָשִׁים מִפְּנֵי שְׁאֵתוֹ הַגְדֵר הַמְעַט כְּבֵר נִפְרָץ פַּעַם אַחַת אִם יִתְקַרֵב שֶׁם בְּקַל יִפְתָּהוּ יֵצֵרוֹ אֲלָא צָרִיךְ לְהַתְרַחֵק הָרַחֵק גְּדוּל מֵאֵד וּלְזָה לֹא יִכְנֶס דֶּרֶךְ פְּתַח הָאֲכֻסְדָּרָה שֶׁהַפְּרָצָה שֶׁם אֲלָא יִתְעַלֶּה וְיִכְנֶס דֶּרֶךְ פְּתַח צֹר וַיַּעֲשֶׂה כְּמָה צְרוּת וְסִגּוּפִים לְעַצְמוֹ וְיִסְתֵּם הַפְּרָצוֹת.

וּמִטַּעַם זֶה "בְּמִקּוֹם שֶׁבַעֲלִי תְּשׁוּבָה עוֹמְדִים אֵין צְדִיקִים גְּמוּרִים יְכוּלִין לְעֲמוֹד" מִפְּנֵי שְׁלֹא נִכְנְסוּ דֶּרֶךְ פְּתַח הַצְדִּיקִים כְּדֵי שִׁיחִיו עִם הַצְדִּיקִים, אֲלָא נִצְטַעְרוּ וְעָלוּ דֶּרֶךְ פְּתַח הָעֲלִיּוֹן וְסִגְפוּ עֲצָמָן וְנִבְדְּלוּ מִן הַחֲטָא יוֹתֵר וְיוֹתֵר מִן הַצְדִּיקִים לְכַף עָלוּ וְעָמְדוּ בְּמִדְרַגָּה ה' הֵיכַל חֲמִישִׁי שֶׁבִּגְן עֵדֶן דִּהְיָנוּ גַּג הַה"א וְצְדִיקִים בְּפְתַח הַה"א בְּכִנִּיסַת הָאֲכֻסְדָּרָא וּלְזָה כַּאֲשֶׁר הָאָדָם יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה דִּהְיָנוּ תְּשׁוּבָה ה' אֶל מִלְכָּה וַיַּחֲזִיר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שְׁכִינָתוֹ עָלָיו אֵינוּ שֵׁב כְּאַהֲבָה הִרְאֵנוּהָ בְּלִבָּהּ, אֲלָא יוֹתֵר וְיוֹתֵר. וְהִינוּ "יָשׁוּב רַחֲמָנוּ" שִׁיּוּסִיף רַחֲמִים לְיִשְׂרָאֵל וְיִתְקַנְּנוּ וְיִקְרְבוּ יוֹתֵר.

וְכַף הָאָדָם צָרִיךְ לְהַתְנַהֵג עִם חֲבֵירוֹ לֹא יִהְיֶה נוֹטֵר אֵיבָה מִהַפְּעֵס הַקּוֹדֵם אֲלָא כְּשִׁירָאָה שֶׁחֲבֵירוֹ מִבְּקָשׁ אֶהְבְּתוֹ יִהְיֶה לוֹ בְּמִדְרַגַּת רַחֲמִים וְאַהֲבָה יוֹתֵר וְיוֹתֵר מִקֵּדָם וַיֹּאמֶר הָרִי הוּא לִי כְּבַעֲלִי תְּשׁוּבָה שְׁאִין צְדִיקִים גְּמוּרִים יְכוּלִים לְעֲמוֹד אֲצֵלָם וְיִקְרְבוּהוּ תְּכִלִּית קִרְבָּה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁמִּקְרֵב אֹתָם שֶׁהֵם צְדִיקִים גְּמוּרִים עִמוֹ שְׁלֹא חֲטָאוּ אֲצֵלוֹ:

הח' – "כַּבֵּשׁ עֲוֹנֵינוּ"

הרי הקדוש ברוך הוא מתנהג עם ישראל במדה זו והיא סוד כבישת העון. פי הגה המצות היא **כפרחת עלתה נצה** ובוקע ועולה עד אין תכלית לכנס לפניו יתברך אמנם העונות אין להם פניסה שם ח"ו אלא כבשם שלא יפנסו כדכתיב: **"לא יגרף רע"** (תהלים ה, ה) **"לא יגור במגורף רע"** (שבת קמט:) אם כן אין העון נכנס פנימה. ומטעם זה **"שכר מצוה בהאי עלמא ליכא"** (קדושין לט.) מפני שהם לפניו יתברך והאיד יתן לו ממה שלפניו שכר רוחני בעולם גשמי? ! והרי כל העולם אינו פדאי למצוה אחת ולקורת רוח אשר לפניו. ומטעם זה **לא יקח שחד** (דברים י, יז) של מצות, המשל בזה, אין הקדוש ברוך הוא אומר עשה ארבעים (40) מצות ועשר (10) עברות נשארו שלשים (30) מצות וילכו עשר בעשר חס ושלום אלא אפלו צדיק גמור ועשה עברה אחת (1) דומה לפניו כאלו שרף את התורה עד שירצה חבו ואחר כך יקבל שכר כל מצותיו. וזה חסד גדול שעושה הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים שאינו מנכה מפני שהמצות חשובות מאד ומתעלות עד לפניו יתברך והאיד ינכה מהן בשביל העברות? ! כי שכר העברה הוא מחלק הגיהנם - מהנכזה והמצות שכן מהנכבד ויו שכינה, האיד ינכה אלו בצד אלו? ! אלא הקדוש ברוך הוא גובה חוב העברות ומשפיר שכר כל המצות. והינו; **"כַּבֵּשׁ עֲוֹנֵינוּ"** שאין העונות מתגברים לפניו כמצות אלא כובש אתם שלא יתעלו ולא יפנסו עם היות שהוא משגיח על דרכי איש הטוב והרע עם כל זה הטוב אינו כובשו אלא פורח ועולה עד למאד ונכלל מצוה במצוה ונבנה ממנו בגן ולבוש נכבד ועונות אין להם סגלה זו אלא כובש אתם שלא יצליחו הצלחה זו ולא יפנסו פנימה.

אף מדה זו צריך האדם להתנהג בה שלא יכבש טובת חברו ויזכור רעתו שגמלהו אלא אדרבה יכבש הרע וישפחהו ויזניחהו ולא יגור במגורו רע ותהיה הטובה סדורה תמיד לפניו ויזכור לו הטובה ויגביר לו על כל המעשים שעשה לו ולא ינכה בלבו ויאמר אם עשה לי טובה הרי עשה לי רעה וישפח הטובה לא יעשה כן אלא ברעה יתרצה כל דרך רצוי שיוכל והטובה אל יזניחה לעולם מבין עיניו ויעלים עינו מן הרעה כל מה שיוכל כדרך שהקדוש ברוך הוא כובש עונות כדפרשתי:

הט' – "ותשליך במצלות ים כל חטאותם"

זו מדה טובה להקדוש ברוך הוא שהרי ישראל חטאו מסרם ביד פרעה ושבו בתשובה למה יעניש פרעה וכן סנחריב וכן המן ודומיהם אין הקדוש ברוך הוא מתנחם בלבד לומר שבו בתשובה אם כן לא יהיה להם עוד רעה אם כן יסתלק המן מעליהם או פרעה או סנחריב זה לא יספיק אלא ישוב צמל המן על ראשו וכן פרעה וכן סנחריב והטעם להנהיגה זו היא בסוד: **"ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזרה"** (ויקרא טז, כב) ופרשו השעיר נושא עונות ממש וזה קשה מאד וכי ישראל חטאו והשעיר נושא! אלא המדה היא כף האדם מתודה וכוונתו בודוי לקבל עליו טהרה כענין שאמר דוד: **"הִרְבַּב בְּכַסֵּי מַעֲוֵי"** (תהלים נא, ד) וכן הוא אמרנו **"מחוק ברחמיך הרבים"** אינו מתפלל אלא שיהיו יסורים קלים שלא יהיה בהם בטול תורה. וזה שאומרים **"אבל לא על ידי יסורים רעים"** וכך הוא מכון בהיותו אומר: **"ונאתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו"** (נחמיה ט, לג) ממש הוא מקבל יסורים בסבר פנים יפות להתכפר מפני שיש עונות שיסורים מרקים או מיתה מרקה. וכך היא המדה מיד שזה מתודה בתפלתו ופרשו בזה בפרשת פקודי (דף רסב:) שהוא חלק סמא"ל כעין **"השעיר"** מהו חלקו? - שהקדוש ברוך הוא גזר עליו יסורים ומיד מודמן שם סמא"ל והולך וגובה חובו והרי נושא **"השעיר"** העונות שהקדוש ברוך הוא נותן לו רשות לגבות חובו וישראל מתטהרים והנה הפל יתגלגל על סמא"ל והטעם שהקדוש ברוך הוא גזר על עולמו שכל מי שיעשה כן יתבטל וזה טעם: **"ונאת הבהמה תהרגו"** (ויקרא כ, טו) וכן האבן של מצות הנסקלין והסיף של מצות הנחרגין טענין קבורה (סנהדרין מה:) לבטל מציאותם וכחם אחר שיגמר דינם.

והרי בזה ממש סוד הצלם של נבוכדנאצר נמסרו ישראל ביד מלך בבל **"ראשה די דהב טב"** (דניאל ב, לב) נכנע שהוא רישא ונמסרו ביד פרס שהן **"חדוהי ודרעוהי די כסף"** (שם) וכן נדחו אלו מפני אלו עד שיירדו ישראל ל; **"רגלוהי מנהון [מנהיין] די פרזל ומנהון [ומנהיין] די חסף"** (שם, לג) ומה יהיה תכלית הטוב? בסוף הקדוש ברוך הוא מעמידם ועושה בהם דין כדכתיב: **"חצי אכלה בם"** (דברים לב, כג) – **"חצי כלים וישראל אינם כלים"** (סוטה ט). **"באדין דקו כחדה פרזלא חספא נחשא כספא ודהבא וזהו כעור מן אדרי קיט ונשא המון ורחא וכל אתר לא השתכח להון ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלת כל**

אַרְעָא (שם, לה) הִנֵּה בַּהֲתַחֲלָה כְּתִיב: **"וּמָחַת לְצִלְמָא עַל רִגְלוֹהִי"** (שם, לד) אֵין מִכָּל הַצֵּלָם אֵלֹא רִגְלֵי שְׁכָר נִתְבַּטֵּל כְּחֵם וְעָבְרוּ רֹאשׁ וּדְרֻעֹהִי וּמַעֲוֵהִי וְעַם כָּל זֶה בְּסוּף **"דְּקוּ כְּחֻדָּה"** עֲתִיד הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַעֲמִיד סִמָּא לְוְהַרְשָׁעִים עוֹשֵׂי מַעֲשָׂיו וּפְעֻלוֹתָיו וַיַּעֲשֶׂה בָּהֶם הַדִּין. וְהִינוּ **"וְחַשְׁלֵיהּ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטָּאוֹתָם"** יִרְצֶה הַשְׁלִיף כֹּחַ הַדִּין לְהַפִּיל עַל יְדֵי אֵלֹהֵי שָׁהֶם מַצּוֹלוֹת יָם **"וְהַרְשָׁעִים כַּיֵּם נִגְרָשׁ כִּי הַשְׁקֵט לֹא יוּכַל וַיִּגְרָשׁוּ מִיָּמֵינוּ רָפֵשׁ וְטִיט"** (לְשׁוֹנָה נֹז, כ) אֵלֹהֵי הֵם הַעוֹשִׂים דִּין בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁיָּשׁוּב אַחֵר כִּף כָּל גְּמוּלָם בְּרֹאשָׁם וְהַטָּעַם מִפְּנֵי שְׂאֵחַר שֶׁיִּשְׂרָאֵל קָבְלוּ הַדִּין הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מִתְנַחֵם אֶפְלוּ עַל מַה שֶּׁקָּדַם וְתוֹבֵעַ עֲלִבּוֹנָם וְלֹא דִי אֵלֹא **"אֲנִי קָצַפְתִּי מַעַט וְהִמָּה עֲזָרוּ לְרָעָה"** (זְכַרְיָה א, טו).

גַּם בְּמִדָּה זוֹ צָרִיף לְהַתְנַהֵּג הָאָדָם עִם חֲבֵרוֹ, אֶפְלוּ שְׂיִהְיֶה רָשָׁע מְדַכָּא בִּיסּוּרִין אֶל יִשְׁנָאָהוּ שְׂאֵחַר שְׁנִקְלָה הָרִי הוּא כְּאַחִיף (מִכּוֹת כג.) וַיִּקְרַב תְּמָרוּדִים וְהַנֶּעֱנָשִׁים וִירַחֵם עֲלֵיהֶם וְאֶדְרֹכָה יִצְיִלָם מִיַּד אוֹיֵב וְאֵל יֹאמֶר עֲוֹנוֹ גָּרַם לוֹ אֵלֹא יִרְחַמְהוּ בְּמִדָּה זוֹ כְּדִפְרָשְׁתִּי:

ה' – "תַּתֵּן אֶמֶת לְיַעֲקֹב"

מִדָּה זוֹ הִיא, שֶׁיֵּשׁ בְּיִשְׂרָאֵל מַעֲלָה, אֲתָם הַבִּינוּנִיִּים שְׂאִינָם יוֹדְעִים לְהַתְנַהֵּג לִפְנֵים מִשּׁוֹרֵת הַדִּין וְהֵם נִקְרָאִים **"יַעֲקֹב"** מִפְּנֵי שְׂאִינָם מִתְנַהֲגִים אֵלֹא עִם הַנְּהֻגוֹת אֲמִתִּיּוֹת גַּם הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יֵשׁ לוֹ מִדַּת **"אֶמֶת"** שֶׁהוּא עַל צֶד מְצִיאוֹת הַמִּשְׁפָּט הַיָּשָׁר וְאֵלֹהֵי הֵם הַמִּתְנַהֲגִים בְּעוֹלָם בִּיָּשָׁר וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מִתְנַהֵּג עִמָּהֶם בְּאֶמֶת מְרַחֵם עֲלֵיהֶם עַל צֶד הַיָּשָׁר וְהַמִּשְׁפָּט.

גַּם כֵּן הָאָדָם צָרִיף לְהַתְנַהֵּג עִם חֲבֵרוֹ עַל צֶד הַיָּשָׁר וְהָאֶמֶת בְּלִי לְהַטּוֹת מִשְׁפָּט חֲבֵרוֹ לִרְחֹם עָלָיו בְּאֶמֶת כְּמוֹ שֶׁהָשֵׁם יִתְבָּרַךְ מְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת הַבִּינוּנִיִּים בְּמִדַּת **"אֶמֶת"** לְתַתֵּן אֲתָם:

ה"א – "חֲסֹד לְאַבְרָהָם"

הֵם הַמִּתְנַהֲגִים בְּעוֹלָם לִפְנֵים מִשּׁוֹרֵת הַדִּין כְּאַבְרָהָם אֲבִינוּ גַּם הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מִתְנַהֵּג עִמָּהֶם לִפְנֵים מִשּׁוֹרֵת הַדִּין, אֵינוּ מַעֲמִיד עִמָּהֶם הַדִּין עַל תּוֹקְפוֹ אֵף לֹא כְּדֶרֶךְ הַיָּשָׁר אֵלֹא נִכְנָס עִמָּהֶם לִפְנֵים מִן הַיָּשָׁר כְּמוֹ שֶׁהֵם מִתְנַהֲגִים וְהִינוּ **"חֲסֹד"**

לְאַבְרָהָם "הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִתְנַהֵג בְּמִדַּת חֶסֶד עִם אֹתָם שֶׁהֵם כְּמוֹ אֲבָרָהָם בְּהִתְנַהֲגוּת.

גַּם הָאָדָם עִם הָיִוֹת שָׁעַם כָּל אָדָם יִהְיֶה מִתְנַהֵג בְּצֶדֶק וּבִישׁוּר וּבְמִשְׁפָּט, עִם הַטּוֹבִים וְהַחֲסִידִים תִּהְיֶה הַנְּהַגְתּוֹ לְפָנִים מְשׁוּרֵת הַדִּין. וְאִם לִשְׂאֵר הָאָדָם הִיָּה סִבְלָן קָצֵת לֵאלּוֹ יוֹתֵר וְיוֹתֵר וִירְחֹם עֲלֵיהֶם לְכַנֵּס עִמָּהֶם לְפָנִים מְשׁוּרֵת הַדִּין שֶׁהוּא מִתְנַהֵג בָּהּ עִם שְׂאֵר הָאָדָם וְצָרִיף שִׁיְהִיו אֵלּוֹ חֲשׁוּבִים לְפָנָיו מְאֹד מְאֹד וְחַבִּיבִים לוֹ וְהֵם יִהְיוּ מֵאַנְשֵׁי חֲבֵרָתוֹ:

ה"ב – "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם"

יֵשׁ בְּנֵי אָדָם שְׂאִינָם הַגּוֹנִים וְהַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְרַחֵם עַל כָּלָם וּפָרְשׁוּ בְּגִמְרָא (בְּרֵכּוֹת ז.) "וְחִמַּתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲחֻן" (שְׁמוֹת לג, יט) אָמַר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹצֵר זֶה לְאוֹתָם שְׂאִינָם הַגּוֹנִים יֵשׁ אוֹצֵר חֲנוּנִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חוֹנֵן וְנוֹתֵן לָהֶם מִתְּנַת חֲנֻם לְפִי שְׂאֵמֶר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הִרִי יֵשׁ לָהֶם זְכוּת אַבּוּת, אֲנִי נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבּוֹת אִם כֵּן עִם הָיִוֹת שְׂאִינָם הַגּוֹנִים יִזְכּוּ בְּשִׁבְלִי שֶׁהֵם מְזַרְעֵי הָאֲבוֹת שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לָהֶם לְפִיכָף אֲנִיִּלֵם וְאֲנִיִּלֵם עַד שִׁתְּקֶנּוּ.

וְכָף יִהְיֶה הָאָדָם אִף אִם יִפְגַּע בְּרָשָׁעִים אֵל יִתְאַכְזֹר כְּנִגְדָם אוֹ יִחַרְפֵם וְכִיּוֹצֵא, אֲלֵא יִרְחֹם עֲלֵיהֶם וְיֹאמֶר סוֹף סוֹף הֵם בְּנֵי אֲבָרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, אִם הֵם אִינָם כְּשָׂרִים, אֲבוֹתֵיהֶם כְּשָׂרִים וְהַגּוֹנִים וְהַמְבַזֵּה הַבָּנִים מְבַזֵּה הָאֲבוֹת, אֵין רְצוֹנִי שִׁתְּבֹזוּ אֲבוֹתֵיהֶם עַל יְדֵי וּמִכְסָה עֲלֻבוֹנָם וּמִתְקַנָּם כְּפִי כָחוֹ.

ה"ג – "מִיָּמִי קָדָם"

הִרִי מִדָּה שֵׁשׁ לְהַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עִם יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁתִּמָּה זְכוּת וְכִיּוֹצֵא מֵהַיָּעֲשֶׂה וְהִרִי הֵם מְצִד עֲצָמָם אִינָם הַגּוֹנִים, כְּתִיב: "זִכְרֹתִי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵת כְּלוּלֶיךָ" (יִרְמְיָה ב, ב) מִמָּשׁ זִכְרֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יָמֵי קְדָמוֹנִים, אֲהַבָה שֶׁהִיָּה מִקְדָם וּמְרַחֵם עַל יִשְׂרָאֵל וּבִזָה יִזְכִּיר לָהֶם כָּל הַמַּצּוֹת שֶׁעָשׂוּ מִיּוֹם שֶׁנוֹלְדוּ וְכָל מַדּוֹת טוֹבוֹת שֶׁהַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְנַהִיג בָּהֶם עוֹלָמוֹ וּמִכָּלָם עוֹשֶׂה סִגְלָה לְרַחֵם בְּשִׁבְלֵם וְהִרִי זֶה הַמִּדָּה כּוֹלֵלֶת כָּל הַמַּדּוֹת כָּלָם כְּדִפְרָשׁוֹ בְּאַדְרָא (זֶהר נְשֵׁא קֶלֶד:).

כִּף הָאָדָם יִתְקַן הַנְּהֻגָתוֹ עִם בְּנֵי אָדָם שְׁאֵפְלוּ שְׁלֹא יִמָּצֵא טַעֲנָה מֵאֵלּוּ הַנְּזָכְרוֹת יֵאמָר כָּכָר הָיוּ שְׁעָה קֹדֶם שְׁלֹא חָטְאוּ וְהָרִי אֶתְּהָ שְׁעָה אוֹ בְּיָמִים קְדָמוֹנִים הָיוּ כְּשֵׁרִים וַיִּזְכָּר לָהֶם הַטּוֹבָה שְׁעָשׂוּ בְּקִטְנוּתָם וַיִּזְכָּר לָהֶם אֶהְבֵּת גְּמוּלִי מִחֻלָּב עֲתִיקִי מִשְׁדִּים וּבָזָה לֹא יִמָּצֵא אָדָם שְׁאֵינּוּ רְאוּיִי לְהִטִּיבוֹ וּלְהַתְּפַלֵּל עַל שְׁלוֹמוֹ וּלְרַחֵם עָלָיו.

עַד כָּאן הִגִּיעַ שְׁלֹשׁ עֲשָׂרָה מִדּוֹת שְׁבָהֵן יִהְיֶה הָאָדָם דּוֹמָה אֶל קוֹנוֹ שֶׁהֵן מִדּוֹת שֶׁל רַחֲמִים עֲלִיוֹנוֹת וְסִגְלָתָן כְּמוֹ שִׁיְהִיָּה הָאָדָם מִתְּנַהֵג לְמִטָּה כִּף יִזְכָּה לִפְתָּח לוֹ מִדָּה עֲלִיוֹנָה מְלֻמָּעָה מִמֶּשׁ כְּפִי מֵהַ שִׁיתְנַהֵג כִּף מִשְׁפִּיעַ מְלֻמָּעָה וְגוֹרֵם שְׁאוֹתָהּ הַמִּדָּה תֹּאִיר בְּעוֹלָם. וּלְכִף אֵל יִלְזוּ מַעֲיָנֵי הַשֶּׁכֶּל שְׁלֹשׁ עֲשָׂרָה מִדּוֹת אֵלּוּ וְהַפְּסוּק לֹא יִסּוּף מִפְּנֵי כָּדִי שִׁיְהִיָּה לוֹ לְמִזְכָּרַת כְּאֲשֶׁר יָבֹא לוֹ מַעֲשֵׂה שִׁיִּצְטָרֵף לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִדָּה אַחַת מֵהֵן יִזְכָּר וַיֵּאמֶר הָרִי דְּבָר זֶה תְּלוּי בְּמִדָּה פְּלוֹנִית אֵינִי רוֹצֶה לְזוּז מִמֶּנָּה שְׁלֹא תִתְעַלֵּם וְתִסְתַּלַּק הַמִּדָּה הַהִיא מִן הָעוֹלָם:

פרק ב' - כמה גופי פעולות שהם עיקר ההנהגה:

עוֹד, לְהִיּוֹת הָאָדָם דּוֹמָה לְקוֹנוֹ בְּסוֹד מִדַּת הַכֶּתֶר צָרִיף שִׁיְהִיו בּוֹ כְּמֵה גּוּפֵי פְעֻלּוֹת שֶׁהֵם עִיקַר הַהֲנַהֲגָה:

הָרֵאשׁוֹנָה - הַכּוֹלָלֶת הַכֹּל הִיא מִדַּת הָעֲנּוּה מִפְּנֵי שֶׁהִיא תְּלוּיָה בַּכֶּתֶר שֶׁהָרִי הִיא מִדָּה עַל כָּל הַמִּדּוֹת וְאֵינָה מִתְעַלֵּית וּמִתְגָּאָה לְמַעְלָה אֲמָנָם יוֹרֶדֶת וּמִסְתַּכֶּלֶת לְמִטָּה תְּדִיר וְזֶה מִשְׁנֵי טַעֲמִים: **הָאֶחָד** שֶׁהוּא בּוֹשׁ לְהִסְתַּכֵּל בְּסִבְתּוֹ אֲלֹא מֵאֲצִילוֹ מִבֵּיט בּוֹ תְּמִיד לְהִטִּיבוֹ וְהוּא מִבֵּיט בַּתְּחַתּוֹנִים. כִּף הָאָדָם צָרִיף שִׁיִּבּוֹשׁ מִלְּהִסְתַּכֵּל לְצַד מַעְלָה לְהִתְגָּאוֹת אֲלֹא תְּדִיר יִסְתַּכֵּל לְצַד מִטָּה לְהַפְחִית עַצְמוֹ כָּל מֵה שִׁיֻּכַּל. וְהָרִי הַמִּדָּה הַזֹּאת הִיא תְּלוּיָה דְּרָף כָּלֵל בְּרֹאשׁ שְׁאֵין הָאָדָם מִתְגָּאָה אֲלֹא בְּהִרְמַת רֹאשׁוֹ כְּלָפִי מַעְלָה וְהָעֲנִי מִשְׁפִּיל רֹאשׁוֹ לְמִטָּה. וְהָרִי אֵין סִבְלָן וְעָנּוּ כְּאִלְהִינוּ בְּמִדַּת הַכֶּתֶר שֶׁהוּא תְּכָלִית הָרַחֲמִים וְלֹא יִכְנֹס לִפְנֵיו שׁוֹם פָּגֶם וְלֹא עוֹן וְלֹא דִין וְלֹא שׁוֹם מִדָּה מוֹנַעַת מִלְּהַשְׁגִּיחַ וּלְהַשְׁפִּיעַ וּלְהִיטִיב תְּדִיר. כִּף צָרִיף הָאָדָם שְׁשׁוֹם סִבָּה שְׁבַעֲוָלָם לֹא תִמְנַעְהוּ מִלְּהִטִּיב וְשׁוֹם עוֹן אוֹ מַעֲשֵׂה בְּנֵי אָדָם בְּלִתִּי הִגּוֹן לֹא יִכְנֹס לִפְנֵיו כְּדִי שִׁיַּעֲבֹהוּ מִלְּהִיטִיב לְאוֹתָם הַצָּרִיכִים טוֹבָתוֹ בְּכָל

עת ובכל רגע. וכמו שהוא יושב וזן מקרני ראמים ועד ביצי כנים ואינו מבזה שום בריה שאלו יבזה הברואים מפני פחיתותם לא יתקומו בעולם אפלו רגע, אלא משגיח ונותן רחמיו על כלם. כן צריך שיהיה האדם מטיב לכל ולא יתבזה שום נברא לפניו אלא אפלו בריה קלה שפקלים תהיה מאד חשוכה בעיניו ויתן דעתו עליה ויטיב לכל המצטרף אל טובתו וזו מדה תלויה בפתר בסוד הראש דרך כלל:

השניה - מחשבתו תדמה למחשבת הפתר. כמו שאותה החכמה לא תפסק תמיד לחשב מחשבות טובות והרע לא יכנס בה מפני שהיא רחמים גמורים ואין שם דין ולא שום קשי כלל, כן האדם תמיד תהיה מחשבתו פנויה מכל דבר מכוער. וכמו שהיא סוד חכמה תורה קדומה ולא יחסר שם סוד תורה, כן לא יפנה אל שום פניה חוץ ממחשבת התורה ולחשב בגדלות האל ופעולותיו הטובות ולהיטיב וכיוצא.

כללו של דבר - לא יכנס זר ובטל במחשבתו וזו היתה מעלת רבי שמעון ונחביו. והנה כשהפריד רבי יוסי מחשבתו מעט, כמה הוכיחו רבי שמעון בזה בפרשת ויקהל:

השלישית - מצחו לא יהיה בו קשי כלל, אלא ידמה תמיד למצח הרצון שירצה את הכל אפלו שימצא בני אדם כועסים ירצם וישקיטם ברצונו הטוב, שכן מצח הרצון הוא תמיד רוצה ומרצה הגבורות ומתקנם, אף הוא ירצה הגבורים המתגברים כעסם והוא ינהלם ברצון טוב וישתף שם חכמה גדולה להשבית הפעס, שלא יעבר הגבול ויקלקל חס ושלוש ויעשה דגמא לרצון העליון שהוא נמשך מן החכמה הנפלאה במצחא דעתיקא ומשם מרצה הכל.

וזה ימשך להיותו תמיד נח לבריות, שאם מדותיו קשות מצד אחד עם בני אדם, לא יתמצו ממנו. וזה טעם המשנה: 'כל שריות הבריות נוחה הימנו, וית המקום נוחה הימנו' (אבות ג, י):

הרביעית - שיהיו אָזְנוֹ נטויות תמיד לשמע הטוב, אָמֵנָּה "שמע שוא" או המנגנה לא יכנס בהם כלל, בדרך שסוד האזנה העליונה אין שום צעקת דין ולא פגם לשון הרע נכנס שם, כן לא יאזין אלא הטובות והדברים המועילים ושאר

דְּבָרִים הַמִּגְבִּירִים כַּעַס לֹא יֵאָזִין אֲלֵיהֶם כָּלֹל וְכִמּוֹ שֶׁהִנָּחַשׁ וְדִבּוּרוֹ וְלִשְׁוֹנוֹ אֵינוֹ נִכְנָס לַמַּעֲלָה, כִּךְ לֹא יִכְנָס אֵלָיו שׁוֹם דְּבָר מְגִנָּה. וְהֵינּוּ "לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שְׁוֹא" (שְׁמוֹת כג, א) כֹּל שֶׁכֵּן שָׁאֵר הַמְּגִנָּה שְׁלֹא יִכְנָס לְאָזְנוֹ כָּלֹל וְלֹא תִהְיֶה קִשְׁבַּת אֶלָּא אֶל הַדְּבָרִים הַטּוֹבִים.

הַחֲמִישִׁית - עֵינָיו לֹא יִסְתַּכֵּל בְּהֵן כָּלֹל בְּשׁוֹם דְּבָר מְגִנָּה. אֲמָנָם תִּהְיֶינָה תָּמִיד פְּקָחוֹת לְהַשְׁגִּיחַ וּלְרַחֵם עַל הָאֲמֻלָּלִים כְּפִי כָחוֹ וְכַשִּׁירָאָה בְּצִרַת עֵנִי לֹא יַעֲצִים עֵינָיו כָּלֹל, אֶלָּא יִתְבּוֹנֵן בְּדַעְתּוֹ עָלָיו כְּפִי כָחוֹ וַיַּעֲזֹר רַחֲמִים עָלָיו בְּפָנֵי שָׁמַיִם וּבְפָנֵי הַבְּרִיּוֹת. וַיִּתְרַחֵק מִכָּל הַשְׁגָּחָה רָעָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁהָעֵין הָעֲלִיּוֹנָה פְּקוּחָה וּמִסְתַּכֵּלֶת מִיָּד אֶל הַטּוֹב:

הַשְּׁשִׁית - בַּחֲטָמוֹ מַעֲוֹלָם לֹא יִמָּצֵא בּוֹ חֲרוֹן אָף כָּלֹל, אֶלָּא תָּמִיד בְּאִפּוֹ חַיִּים וְרָצוֹן טוֹב וְאַרְיכוֹת אָף, אֲפֹלוּ לְאוֹתָם שְׁאִינָם הַגּוֹנִים. וְתָמִיד רוֹצֶה לְמַלְאוֹת רָצוֹן וּלְהַפִּיק כָּל שְׂאֵלָה וּלְהַחֲיוֹת כָּל נִדְכָּה וּמוֹצִיא מִחֲטָמוֹ תָּמִיד מַחֲלִילַת עוֹן (וְהַעֲצֹרָה) [וְהַעֲבֹרָה] פֶּשַׁע וְאֵינוֹ כּוֹעֵס בַּחֲטָא לוֹ, אֶלָּא מִתְרַצֶּה תָּמִיד וְחַפֵּץ חֶסֶד לַעֲשׂוֹת נִמְתָּ רֹחַ לְכָל:

הַשְּׁבִיעִית - פָּנָיו תִּהְיֶינָה מְאִירוֹת תָּמִיד וַיִּקְבֵּל כָּל אָדָם בְּסִכָּר פָּנִים יְפוֹת (אֲבוֹת א, טו) שֶׁכֵּן בִּכְתָר עֲלִיּוֹן נֶאֱמָר: "בְּאוֹר פָּנָיו מִלֶּךְ חַיִּים" (מְשָׁלִי טז, טו) וְאֵין שׁוֹם אָדָם וְדִין נִכְנָס שָׁם כָּלֹל, כִּךְ אוֹר פָּנָיו לֹא יִשְׁנֶה וְכָל הַמִּסְתַּכֵּל בָּהֶם לֹא יִמָּצֵא אֶלָּא שְׂמֻחָה וְסִכָּר פָּנִים וְשׁוֹם סִבָּה לֹא תִטְרִידֶהוּ מִזֶּה כָּלֹל:

הַשְּׁמִינִית - פִּיּוֹ לֹא יוֹצִיא אֶלָּא טוֹבָה וְגִזְרַת אֲמָרֵיו תּוֹרָה וְהַפְקַת רָצוֹן טוֹב תָּמִיד וְלֹא יוֹצִיא מִפִּיו דְּבָר מְגִנָּה וְלֹא קָלָלָהּ וְלֹא רָגַז כַּעַס כָּלֹל וְלֹא דְבָרִים בְּטָלִים וַיִּהְיֶה דוֹמָה לְאוֹתוֹ הַפֶּה הָעֲלִיּוֹן שְׁאֵינוֹ נִסְתָּם כָּלֹל וְלֹא יִמְנַע טוֹב תָּמִיד וְלִכֵּן צָרִיךְ שְׁלֹא יַחֲשֶׂה מִלְּדַבֵּר טוֹבָה עַל הַכֹּל וּלְהוֹצִיא מִפִּיו טוֹבָה וּבִרְכָּה תָּמִיד.

הֵרִי אֵלָה שְׂמֻנָּה מְדוּת טוֹבוֹת וְכִלְקָן תַּחַת דָּגֹל הָעֲנֻנָּה שֶׁכֵּלֵן לְמַעֲלָה בִּכְתָר בְּאֲבָרִים הָעֲלִיּוֹנִים. וּבָעֵת שֶׁיִּרְצֶה הָאָדָם לְהִתְקַרֵּב לְמַעֲלָה לְהַדְמוּת אֵלָיו לִפְתּוֹחַ מְקוּרֹתָיו אֶל הַתַּחֲתוֹנִים צָרִיךְ שִׁישְׁתַּלֵּם בְּשָׁנֵי פָרָקִים אֵלּוּ.

מתי צריך להתנהג במדות הכתר:

אמנם ידענו שאי אפשר להתנהג באלו המדות תמיד, מפני שיש מדות אחרות שהאדם צריך להשתלם בהן והן מהגבורות התחתונות, כאשר נבאר. אבל יש ימים ידועים שאין הגבורות פועלות ואין בני אדם צריכים אליהן, לפי שהכתר שולט בהם, או שעות שהכתר מתבקש, אז צריך שישתמש בכל אלה המדות שזכרנו.

אמנם שאר המדות עם היות שהם צריך עבודה בשעתן, אין צת עתה להשתמש בהן, מפני שאור הכתר מבטלן. וכך הוא לא ישתמש באותן המדות הקשות, כגון שבת שהעולם מתתקן בסוד ענג ואין דנין בשבת, אז ישתמש במדות אלו כלן, כדי לפתח המקורות העליונים. שאלו יכון בכונתו אל אורות הכתר בתפלותיו והוא יפעל בפעלותיו בהפך, היאך יפתח מקור הכתר והרי הוא דוחהו ממש במעשיו. והרי הדברים קל וחמר, אם הספירות העליונות מגבירות הדינים הקדושים והכעס, הקדוש לא ישרה הכתר בהן, אם האדם יגביר הכעס החיצוני אפלו יהיה לשם שמים, כל שכן שלא ישרה הכתר ואורו עליו. ומה גם שהוא בא לעוררו על המדות העליונות והן אומרות כמה עזות פנים יש בו, אין אור הכתר מתגלה בנו, מפני דיננו הקדוש והטהור והוא רוצה לגלותו מלא כעס ופעלות מגנות חצונות.

לכך צריך האדם בימים טובים ובשבתות וביום הכפורים ובשעת התפלה ושעות עסק התורה שאינן שעות הגבורות, אלא שעות גלוי הרצון העליון, לכוון דעותיו במדות האלו כלן. ושאר שעות ישתמש במדות הנשארות לעבודת ה', לא המגנה מהן, שאין לו צת לשלוט באדם אלא לרעתו, כאשר נבאר. ואז כאשר ישתמש במדות אלו יהיה נכון ובטוח שיפתח המקורות העליונים. לפיכך צריך כל אדם להרגיל עצמו באלו המדות מעט מעט והעקרית שיתפס, שהיא מפתח הכל - הענוה, מפני שהיא ראש לכלן, בחינה ראשונה בכתר ותחתיה יכלל הכל.

והנה עיקר הענוה הוא שלא ימצא בעצמו ערך כלל, אלא יחשב שהוא האין וכמאמר העניו: "ונחננו מה פי תלינו עלינו" (שמות טו, ט) עד שיהיה הוא בעיניו הבריה השפלה שבכל הנבראים ובזוי ומאוס מאד. וכאשר יגיע תמיד להשיג

הַמִּדָּה הַזֹּאת, כָּל שְׂאֵר הַמִּדּוֹת נִגְרָרוֹת אַחֲרֶיהָ. שֶׁהָרִי הַכֶּתֶר הַמִּדָּה הָרִאשׁוֹנָה אֲשֶׁר בּוֹ, שֶׁנִּרְאָה עֲצָמוֹ לֵאמֹר לִפְנֵי מַאֲצִילוֹ, כִּי יָשִׁים הָאָדָם עֲצָמוֹ אֵין מִמֶּשׁ וַיִּחְשַׁב הַעֲדָרוֹ טוֹב מְאֹד מִן הַמַּצִּיאוֹת וּבָזָה יִהְיֶה לְנֹכַח הַמַּבְזִּים אוֹתוֹ כְּאִלוֹ הַדִּין עִמָּהֶם וְהוּא הַנִּבְזָה אֲשֶׁר עָלָיו הָאֵשׁ וְזוֹ תִהְיֶה סִבַּת קִנְיִן הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת:

עצות להרגיל עצמו בענוה:

וְאֵנִי מַצָּאתִי תְרוּפָה לַהֲרַגִּיל הָאָדָם עֲצָמוֹ בְּדַבָּרִים אֵלּוֹ מַעַט מַעַט, אֲפָשָׁר שְׂתִרְפָּה בָּהּ מִחֲלֵי הַגָּאֻנָּה וַיִּכְנַס בְּשַׁעֲרֵי הָעֲנוּהָ וְהוּא תַחֲבֹשֶׁת הַנַּעֲשָׂה מִשְׁלֶשָׁה סָמִים:

הָאֲחֵת - שֶׁיִּרְגִּיל עֲצָמוֹ לִהְיוֹת בּוֹרַח מִהַכְּבוֹד כָּל מָה שְׂיוֹכֵל. שְׂאֵם יִתְנַהֵג שְׂיִכְבְּדוּהוּ בְּנֵי אָדָם, יִתְלַמֵּד בָּהֶם עַל צֶד הַגָּאֻנָּה וַיִּתְרַצֶּה הַטָּבַע תָּמִיד בְּכָף וּבִקְשֵׁי יוֹכֵל לַהֲרַפָּא.

הַשְּׂנִיָּה - שֶׁיִּרְגִּיל מִחֲשַׁבְתּוֹ לִרְאוֹת בְּבִזְיוֹנוֹ וַיֹּאמֶר, עִם הָיִית שְׂבִנִי אָדָם אֵינָם יוֹדְעִים אֶת גְּרִיעוֹתַי מִה לִי מִזֶּה וְכִי אֲנִי אֵינִי מִכִּיר בְּעֲצָמִי שְׂאֵנִי נִבְזָה בְּכָף וְכָף, אִם בְּהַעֲדָר הַיְדִיעָה וְחִלְשֶׁת הַיִּכְלָת וּבִזְיוֹן הַמַּאֲכָל וְהַפֶּרֶשׁ הַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ וְכִיּוֹצֵא, עַד שְׂיִהְיֶה נִבְזָה בְּעֵינָיו נִמְאָס.

הַשְּׁלִישִׁית - שֶׁיִּחְשַׁב עַל עֲוֹנוֹתָיו תָּמִיד וַיִּרְצֶה בְּטַהֲרָה וְתוֹכַחַת וַיִּסּוּרִים וַיֹּאמֶר, מִה הֵם הַיִּסּוּרִין הַיּוֹתֵר טוֹבִים שֶׁבַּעוֹלָם שְׁלֹא יִטְרִידוּנִי מִעֲבוֹדַת ה', אֵין חֲבִיב בְּכֻלָּם מֵאֵלּוֹ שֶׁיִּתְרַפּוּהוּ וַיִּבְזּוּהוּ וַיַּגְדִּפּוּהוּ, שֶׁהָרִי לֹא יִמְנָעוּ מִמֶּנּוּ כָּחוֹ וְאֵנּוּ בְּחִלָּאִים וְלֹא יִמְנָעוּ אֲכִילָתוֹ וּמִלְבוּשׁוֹ וְלֹא יִמְנָעוּ חֲזִיוֹ וְחִיָּי בְּנִיּוֹ בְּמִיתָה. אִם כֵּן מִמֶּשׁ יִחַפֵּץ בָּהֶם וַיֹּאמֶר מִה לִי לַהֲתַעֲנוּת לַהֲסַתְּגָף בְּשָׂקִים וּבְמַלְקוֹת הַמַּחְלָשִׁים כָּחִי מִעֲבוֹדַת ה' וְאֵנִי לוֹקֵחַ אֹתָם בְּיָדִי, יוֹתֵר טוֹב אֶסְתַּגֵּף בְּבִזְיוֹן בְּנֵי אָדָם וְחִרְפָּתָם לִי וְלֹא יִסּוּר כָּחִי וְלֹא יִחְלַשׁ. וּבָזָה כְּשִׁיבָאוּ הָעֲלִבוֹנוֹת עָלָיו יִשְׁמַח בָּהֶם וְאִדְרָבָה יִחַפֵּץ בָּהֶם. וַיַּעֲשֶׂה מִשְׁלֶשֶׁת סָמִים אֵלּוֹ תַחֲבֹשֶׁת לְלִבּוֹ וַיִּתְלַמֵּד בָּזָה כָּל יָמָיו.

עצות נוספות להתרגל לענוה:

ועוד מצאתי משקה טוב מאד אבל לא יועיל המשקה כל כך כמו שיועיל אחר תחבשת הנזכר לעיל והוא שירגיל עצמו בשני דברים:

האחד - הוא לכבד כל הנבראים כלם, אחר שיפיר מעלת הבורא אשר יצר האדם בחכמה וכן כל הנבראים חכמת היוצר בהם ויראה בעצמו שהרי הם נכבדים מאד מאד, שנטפל יוצר הכל החכם הנעלה על כל בבריאתם ואלו יבזה אותם חס ושלום נוגע בכבוד יוצרם. והרי זה ידמה אל חכם צורף, עשה כלי בחכמה גדולה והראה מעשהו אל בני אדם והתחיל אחד מהם לגנותו ולבזותו, כמה יגיע מהפצע אל החכם ההוא מפני שמבזין חכמתו בהיותם מבזים מעשה ידיו. ואף הקדוש ברוך הוא ירע בעיניו אם יבזו שום בריה מפירותיו וזה שכתוב: **"מה רבו מעשיך ה' "** (תהלים קד, כד) **"לא אמר "גדלו" אלא "רבו" לשון "רב ביות" (אסתר א, ח) חשובים מאד "כלם בחכמה עשית" (תהלים קד, כד) ואחר שנטפלה חכמתך בהם רבו וגדלו מעשיך וראוי לאדם להתבונן מתוכם חכמה, לא בזיון.**

השני - ירגיל עצמו להכניס אהבת בני אדם בלבו ואפילו הרשעים, כאלו היו אחיו ויתר מזה, עד שיקבע בלבו אהבת בני אדם כלם ואפילו הרשעים יאהב אתם בלבו ויאמר, מי יתן ויהיו אלו צדיקים שבים בתשובה ויהיו כלם גדולים ורצויים למקום. כמאמר אוהב נאמן לכל ישראל, אמר: **"ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם"** (במדבר יא, כט) ובמה יאהב, בהיותו מזכיר במחשבתו טובות אשר בהם ויכסה מומם ולא יסתכל בנגעיהם אלא במדות הטובות אשר בהם. ויאמר בלבו, אלו היה העני המאוס הזה בעל ממון רב כמה הייתי שמח בחברתו, כמו שאני שמח בחברת פלוני. והרי זה, אלו ילבישוהו הלבושים הנאים כמו פלוני הרי אין בינו לבינו הבדל, אם כן למה יעדר כבודו בעיני והרי בעיני ה' חשוב ממני, שהוא נגיע מדכה עני ויסורים ומנקה מעון ולמה אשנא מי שהקדוש ברוך הוא אוהב? ! ובזה יהיה לבבו פנה אל צד הטוב ומרגיל עצמו לחשב בכל מדות טובות שזכרנו.

פרק ג' - האיך ירגיל האדם עצמו במדת החכמה:

הנה החכמה העליונה פרושה על כל הנמצאים כלם, עם היותה נעלמת ונשגבה מאד ועליה נאמר: "מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית" (תהלים קד, כד) כן ראוי לאדם שתהיה חכמתו מצויה בכל ויהיה מלמד להועיל לבני אדם לכל אחד ואחד כפי כחו כל מה שיוכל להשפיע עליו מחכמתו ישפיעהו ולא תטרידהו סבה כלל.

שני פנים לחכמה: והנה אל החכמה שני פנים:

הפן העליון הפונה אל הכתר - ואין אתם הפנים מסתכלים למטה אלא מקבלים מלמעלה.

הפן השני התחתון פונה למטה - להשגית בספירות שהיא מתפשטת בחכמתה אליהם.

כן יהיה אל האדם שני פנים:

הפן הראשון - הוא התבודדותו בקונו כדי להוסיף בחכמתו ולתקנה.

השני - ללמד בני אדם מאותה חכמה שהקדוש ברוך הוא השפיע עליו.

וכמו שהחכמה משפעת אל כל ספירה וספירה כפי שעורה וצרכה, כן ישפיע בכל אדם כפי שעור שכלו אשר יוכל שאת והנאות אליו וצרכו. וישמר מלתת יותר משעור שכל המשפיע, שלא תמשך ממנו תקלה, שכן הספירה העליונה אינה מוספת על השעור המגבל במקבל.

השגחה על צרכי אחרים:

ועוד מדרך החכמה להיותה משגחת על כל המציאות מפני שהיא המחשבה החושבת על כל הנמצאות ועליה נאמר: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם" (ישעיה נה, ח) וכתוב: "וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח" (שמואל ב יד, יד) וכתוב: "כי אנכי ידעתי את המחשבת אשר אני חושב עליכם בית ישראל מחשבות

שְׁלוֹם וְלֹא רָעָה לָתֵת לָכֶם אַחֲרֵית תַּקְנוֹהָ" (ירמיה כט, יא) כִּף צָרִיף הָאָדָם לֵהוּיֹת עֵינָיו פְּקָחוֹת עַל הַנִּהְגָּת עִם ה' לְהוֹעִילָם וּמַחְשָׁבוֹתָיו תַּהֲיִינָה לְקָרֵב הַנִּדְחִים וְלִחְשֹׁב עֲלֵיהֶם מַחְשָׁבוֹת טוֹבוֹת, כִּמּוֹ שֶׁהַשָּׂכֵל חָשַׁב תּוֹעֵלֶת הַנִּמְצָא כָּלוּ, כִּף יִחְשַׁב הוּא תּוֹעֵלֶת הַחֲבָרִים וַיִּתְּנֵץ עֲצוֹת טוֹבוֹת עִם ה' וְעִם עַמּוֹ בְּפָרֵט וּבְכָלֵל וַהֲיֹצֵא מִהַנִּהְגָּה הַטּוֹבָה יִנְהַלְהוּ אֶל הַהִנִּהְגָּה הַיִּשְׁרָה וַיִּהְיֶה לוֹ כִּמּוֹ שָׂכֵל וּמַחְשָׁבָה לִנְהַגוֹ וּלְנַהֲלוֹ אֶל הַמִּנְהַג הַטּוֹב וַהֲיִשֵּׁר, כִּמּוֹ שֶׁבַּה הַעֲלִינָה הַמִּישְׁרָת הָאָדָם הַעֲלִיּוֹן.

להשפיע חיים:

וְעוֹד הַחֲכָמָה תַּחֲיָה הַפֶּל כְּדַכְתִּיב: "וְהַחֲכָמָה תַּחֲיָה בְּעָלֶיהָ" (קֹהֶלֶת ז, יב) כִּף יִהְיֶה הוּא מוֹרֶה חַיִּים לְכָל הָעוֹלָם וְגוֹרֵם לָהֶם חַיִּי הָעוֹלָם הַזֶּה וְחַיִּי הָעוֹלָם הַבָּא וּמַמְצִיא לָהֶם חַיִּים. זֶה הַפֶּלֶל יִהְיֶה נוֹבֵעַ חַיִּים לְכָל.

להיות כמו אב:

וְעוֹד הַחֲכָמָה אָב לְכָל הַנִּמְצָאוֹת כְּדַכְתִּיב: "מָה רַבּוֹ מַעֲשֵׂיךָ ה' כָּלֵם בְּחֲכָמָה עֲשִׂיתָ" (תְּהִלִּים קד, כד) וְהֵן חַיִּים וּמִתְקִימִים מִשֵּׁם, כִּף יִהְיֶה הוּא אָב לְכָל יְצוּרָיו שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְלִישְׂרָאֵל, עֶקֶר שֶׁהֵם הַנִּשְׁמוֹת הַקְּדוֹשׁוֹת הָאֲצִלוֹת מִשֵּׁם וַיִּבְקֹשׁ תְּמִיד רַחֲמִים וּבִרְכָּה לְעוֹלָם, כְּדֶרֶךְ שֶׁהָאָב הַעֲלִיּוֹן רַחֲמָן עַל בְּרוּאָיו וַיִּהְיֶה תְּמִיד מִתְפַּלֵּל בְּצִרְת הַמִּצְרִים כָּאֵלּוּ הָיוּ בָּנָיו מִמֶּשׁ וּכְאֵלּוּ הוּא יִצְרֵם, שֶׁזֶּהוּ רְצוֹנוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר הַרוּעָה הַנֶּאֱמָן: "הָאֲנָכִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי תֹאמַר אֵלֵי שֶׁאֲהוּ בְּחִיקָךְ" (בְּמִדְבָּר יא, יב) וּבְזֶה יִשָּׂא אֶת כָּל עִם ה' "כְּאִשּׁוֹר יִשָּׂא הָאֵמָן אֶת הַיִּנֶּק" (בְּמִדְבָּר יא, יב) "בְּזוֹרְעוֹ יִקְבֹּץ טְלָאִים וּבְחִיקוֹ יִשָּׂא עֲלוֹת יִנְהַל" (יִשְׁעִיָּה מ, יא) הַנִּכְחָדוֹת יִפְקֹד, הַנֶּעֱר יִבְקֹשׁ, הַנִּשְׁפָּרֵת יִרְפָּא, הַנִּצְבָּה (יִשִּׁישׁ לֵה כח קצת לַעֲמֹד עַל רַגְלִיהָ וּצְרִיכָה סִיוַע לִנְהַלָּה לֹאט' רש"י) יִכְלֹל (ע"פ זְכַרְיָה יא, טז) הָאֲבֹדוֹת יִחְזִיר. וַיִּרְחַם עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׂא 'בְּסֶכֶר פָּנִים יָפוֹת' (אֲבוֹת א, טו) מִשָּׂאֵם כָּאָב הַרַחֲמָן הַעֲלִיּוֹן הַסּוֹבֵל כָּל וְלֹא יָבוֹל וְלֹא יִתְעַלֵּם וְלֹא יִקְוֶץ וַיִּנְהַל לְכָל אֶחָד כְּפִי צָרְכוֹ.

אֵלּוּ הֵן מִדּוֹת הַחֲכָמָה אָב רַחֲמָן עַל בָּנָיו:

לרחם על כל הנבראים:

עוד צריך להיות רחמים פרושים על כל הנבראים, לא יבזם ולא יאבדם. שהרי החכמה העליונה היא פרושה על כל הנבראים דומם וצומח וחי ומדבר. ומטעם זה הזהרנו מבזוי אוכלים. ועל דבר זה ראוי, שכמו שהחכמה העליונה אינה מבזה שום נמצא והכל נעשה משם כדכתיב "כלם בחכמה עשית" כן יהיה רחמי האדם על כל מעשיו יתברך. ומטעם זה היה ענש רבינו הקדוש על ידי שלא חס על בן הבקר שהיה מתחבא אצלו ואמר לו "זיל לך נוצרת" (בבא מציעא פה). באו לו יסורין, שהם מצד הדין שהרי הרחמים מגנים על הדין וכאשר רחם על החלדה ואמר "ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה, ט) פתיב - נצול מן הדין מפני שפרש אור החכמה עליו ונסתלקו היסורים. ועל דרך זה לא יבזה בשום נמצא מן הנמצאים שכלם בחכמה ולא יעקר הצומח אלא לצורך ולא ימית הבעל חי אלא לצורך ויבורר להם מיתה יפה בסכין בדוקה לרחם כל מה שאפשר.

זה הפלל: החמלה על כל הנמצאים שלא לחבלם תלויה בחכמה, זולתי להעלותם ממעלה אל מעלה, מצומח לחי, מחי למדבר שאז מתר לעקר הצומח ולהמית החי - לחוב על מנת לזכות:

פרק ד' - האיך ירגיל האדם עצמו במדת הבינה:

בינה היא תשובה:

והוא לשוב בתשובה שאין דבר חשוב כמוה מפני שהיא מתקנת כל פגם וכמו שדרך הבינה למתקן כל הדינים ולבטל מרירותם, כך האדם ישוב בתשובה ויתקן כל פגם. ומי שמהרהר תשובה כל ימיו גורם שתאיר הבינה בכל ימיו ונמצאו כל ימיו בתשובה דהינו לכלל עצמו בבינה שהיא תשובה וימי חייו מעטרים בסוד התשובה העליונה. וראה כי כמו שהתשובה יש בה שרש כל הנמצאות בסוד היובל והרי שרש החצונים סוד נהר דינור הנכלל בקדשה בסוד הגבורות נשרש שם ויתפשט משם ויקרא התפשטות חרון אף ובסוד "וירח ה' את ריח הניחח" (בראשית ח, כא) יחזר ההתפשטות ההוא אל מקורו וימתקו

הדינים וישקט החרון "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב, יד) כף האדם בסוד תשובתו עושה סוד זה.

התשובה טובה גם לרע:

שלא תאמר שהתשובה טובה לחלק הקדשה שבאדם, אלא גם לחלק הרע שבו, מתמתק כעין המדה הזאת. תדע שהרי קין רע היה ומנחש היה ונאמר לו: "הלא אם תיטיב שאת" (בראשית ד, יז) אל תחשב מפני שאתה מצד הרע שאין לך תקנה, זה שקר. "הלא אם תיטיב" ותשריש עצמך בסוד התשובה שאם תסתלק שם בסוד הטוב המשרש שם שכל מר עליון שרשו מתוק ויכול לכנס דרך שרשו ולהטיב עצמו ולזה הפעלות עצמן מטיב האדם וזרונות נעשו לו פזכויות (ע"פ יומא פו, ב) כי הנה אתם הפעלות שעשה היו מקטרגות מסטרא דשמאלא, שב בתשובה שלמה, הרי מכניס ומשריש אותן הפעלות למעלה וכל אתם המקטרגים אינם מתבטלים אלא מטיבין עצמן ומשתרשים בקדשה כעין הטבת קין והרי אם קין שב בתשובה ונתקן הנה ודון אדם הראשון שבו הוליד את קין - קינא דמסאבותא, היה נחשב לו זכות, בסוד "ברא מזכה אבא" (פנהדרין קד). אמנם לא רצה לשוב ולכך כל סטרא דשמאלא נמשך משם וכל ענפיו עתידין להתמתק והם שבים ומתמתקים והינו ממש מן הטעם שפרשנו, שהאדם משריש בעצמו סוד הרע וממתקו ומכניסו אל הטוב. לפיכך האדם מטהר יצר הרע ומכניסו אל הטוב והוא משתרש בקדשה למעלה.

וזו היא מעלת התשובה שהאדם יתנהג בה, צריך שבכל יום ויום יתרחק בה ויעשה תשובה בצד מה כדי שיהיו כל ימיו בתשובה:

פרק ה' - כיצד ירגיל האדם עצמו במדת החסד:

העקר - אהבת ה':

עיקר פניסת האדם אל סוד החסד הוא לאהב את ה' תכלית אהבה שלא יניח עבודתו לשום סבה מפני שאין דבר נאהב אצלו כלל לערוך אהבתו ותברך ולזה

יתקן תחלה צרכי עבודתו ואחר כך המותר יהיה לשאר הצרכים ותהיה האהבה הזאת תקועה בלבם בין יקבל טובות מאת הקדוש ברוך הוא ובין יקבל יסורין ותוכחות יחשבים לאהבה לו פדכתיב: "נאמנים פצעי אוהב" (משלי כז, ו) וכדכתיב: "ובכל מאדך" (דברים ו, ה) ופרשו "בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו" (ברכות נד.) כדי לכלל כל המדות בחסד ונמצא סוד הנהגתו מהמלכות ועם היות שהיא פועלת דין היא קשורה בחסד והינו מדת נחום איש גם זו שהיה אומר "גם זו לטובה" (תענית כא.) רצה לקשרה תמיד בצד החסד הנקרא טוב (זוהר תרומה קסח, ב) והיה אומר "גם זו" שנקראה שהיא בשמאל קשורה בגבורה אינו אלא "לטובה" היא קשורה בחסד והיה שם דעתו אל צד הטוב במדה ההיא ומסתיר דיניה. וזו היא הנהגה גדולה להקשר בחסד תמיד.

ובתקונים פשוטו (בהקדמה) "איזה חסיד המתחסד עם קונו". לפי שגמילות חסדים שאדם עושה בתחתונים צריך שיכונן בהם התקון העליון דגמלתו והוא שגומל חסד עם קונו.

מהחסד בבני אדם ילמד החסד עם קונו:

ועתה צריך לדעת כמה הן מדות גמילות חסדים בבני אדם וכלם יעשה עם קונו למעלה אם ירצה לקנות מדת החסד ולזה נאמר כי מדות גמילות חסדים הם אלו:

ראשונה - בלדת האדם צריך לגמל עמו כל תקון למזונו. אם כן יעלה בדעתו עת לדת הבינה - התפארת. ויהי בהקשטה בלדתה מצד הדין חס ושלום, יצא התפארת לצד הגבורות ולדתה בקשי, צריך לתקן שם כל האפשר שתהיה לדת התפארת לצד הימין כדי שיצא הולד בלי מום כלל כדאמרינן "ותוציא לאור משפטינו קדוש" דהינו שיוציא התפארת משפט לצד האור שהוא הימין ויהיה קדוש ונבדל מן הגבורות ובה נכלל היותו מכונן במעשיו לקושרו תמיד בחסד ולהוציא מן הבינה בצד החסד ואז יצא הולד מזרז ומלבן וכמעט בזה נכלל כל אזתרה שפתורה כדי שלא יעוררו הגבורות תגברת הדינים שם ויהיה קשי בלדתה חס ושלום.

שְׁנִיָּה - למול את הולד הינו לעשות פתקוני מצותיו. שכל איזה צד קלפה וערלה מטפלת אל היסוד ימול אתה וירדף אחר כל אתם הגורמים שם ערלה ויחזירם בתשובה, באפן שבהיותו מל את ערלת לבכם גורם שיהיה הצדיק העליון בלי ערלה ויצמד בחזקה לתקן כל הדברים הגורמים שם ערלה ולזה פנחס כשםל ערלת בני ישראל זכה אל כהנה מפני שגמל חסד עם קונו בסוד המילה שםל היסוד מאותה ערלה זכה אל החסד. וכן מזה ילמד אל כל שאר מדות החסד.

שְׁלִישִׁית - לבקר חולים ולרפאותם. כן ידוע שהשכינה היא חולת אהבה מהיחוד בְּדַכְתִּיב: "**כִּי חוֹלַת אֶהְיֶה אֲנִי**" (שיר השירים ב, ה) ורפואתה ביד האדם להביא לה סמנים יפים בְּדַכְתִּיב: "**סִמְכוֹנִי בְּאִשִּׁשׁוֹת רַפְדוֹנִי בַתְּפוּחִים**" (שם) ופרשו בתקונים (דף לט): שסוד אשישות הינו כל הדברים הנקשרים במלכות, באיש י' חסד ובאשה ה' גבורה, בשני זרועות ושם היא נסמכת עליהם ומי שעושה זה סומך החולה בחליו.

השני, "**רַפְדוֹנִי בַתְּפוּחִים**" פרוש לקשרה בין נצח והוד ששם היא רפידתה בהיותה חור וסומק בתפוחים הללו שגנניהם מזוגים מצד החסד. וצריך לבקרה ולזכר אתה ולחלות פניה שתקבל מאכל ומשקה מהשפע העליון שהיא מונעת עצמה ממנו "**וּתְקַצֵּר נִפְשׁוֹ בַּעֲמַל יִשְׂרָאֵל**" (שופטים י, טז) כדרך שהוא בחולים הגשמיים, כן צריך בחולים העליונים שהיא חולה כדאמרן. והוא חולה דנע מאתריה - עלמא דאתי בינה ונד אבתרה בעלמא דין בְּדַכְתִּיב: "**כְּצֹפֹר נוֹדֶדֶת מִן קִנָּה**" (משלי כז, ח) שהיא השכינה "**כֵּן אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ**" (שם) ונטיר לה ואומי דלא יתיב לאתריה עד דיחזיר לה לאתרה (זוהר כי תצא רעת, א) הנה גם הוא מחלל מפשענו מדכא לרצונו מעונותינו (ע"פ ישעיה נג, ה) ורפואת שניהם בדינו. וראוי לבקרים ולהזמין צרכיהם בתורה ובמצות.

רְבִיעִית - לתת צדקה לעניים. ודגמתם יסוד ומלכות. והצדקה הראויה אליהם פרשו בתקונים (תקון י"ח, דף ל"ג): לקים צ' אמנים ד' קדשות ק' ברכות ה' חמשי תורה, בכל יום. ועל דרך זה כל אחד כפי פחו ימשיך צדקה מתפארת לעניים הללו ויזמין אליהם "**לְקַט**" מהספירות כלם, "**שְׂכַחָה**" מסוד העמר העליון שהיא בינה "**וּפָאָה**" מבחינת המלכות עצמה שהיא פאה לשאר המדות וכתוב:

"לעני ולגור תעזוב אתם" (ויקרא יט, י) שאפילו התפארת גר למטה במלכות וצריך לתת לו מאלו התקונים וכן מעשר עני להעלות המלכות שהיא מעשר אל היסוד הנקרא עני ואם יקשרנה בתפארת יתן מן המעשר אל הגר. וכמה תקונים נכללים בזה.

חמישית - הכנסת אורחים. הם התפארת והיסוד לתת להם בית מנוחה שיגורו בו דהינו המלכות, כיון שהם הולכי דרכים בסוד הגלות לחזור על אבדתם צריך להכניסם שם. ולפי המתבאר בזהר (וירא, ח"א קטו:) שזה המצוה מתקיימת ב: "הלכי על דרך שיחיו" (שופטים ה, י) שהם המתגורשים מביתיהם לעסוק בתורה שגורמים שיהיו האורחים עוסקים בצרכי המלכות. וכן כל העושה יחיד אל התפארת במלכות מבחינה אחרת וקובע מקום לתורתו, גורם שהתפארת יעשה מלוננו במלכות. וכן פרשו בתקונים (בהקדמה) וא"ל האורחים צריך להכין אכילה שתיה לניה, דהינו שצריך להכניס התפארת והיסוד אל המלכות ולתת להם שם "אכילה" מעין "באתי לגני אכלתי יערי עם דבשי" (שיר השירים ה, א) שהוא שפע ראוי להנהיגה התחתונה המתפשטת מצד הגבורה המתוקה. ו"שתיה" מעין "שתיתי ייני עם חלבי" (שם) שהוא שפע פנימי מן היין המשמר ומסוד החלב המתמתק לקשר התפארת והמלכות - יעקב ורחל והגבורה בנצח או בהוד כי כן פרשו ברעיא מהימנא (ויקרא, דף ד.) וה"לניה" להביא עצמו ונשמתו שם עמהם בדיוקן עליון ללוותם שם. עוד להביא שאר הספירות שם עמהם לעשות להם לניה טובה. וכמה דברים נכללים בתקון זה.

כלל של דבר, ישתדל בצרך הדיוט ויכון ברמיזתו ומבטח הוא שיעשה למעלה פיוצא בו אחר שיהיה בקי בסודות. ומה טוב להזכיר בפיו רמיזת פונתו הנכונה בשעת מעשה לקים "בפיו ובלבבו לעשותו" (דברים ל, יד).

ששית - עסק החי עם המת. ודבר זה היאך יתיחס למעלה קשה מאד, כי הוא סוד הספירות שהם מתעלמות ומסתלקות אל נרתיקן למעלה כמה צריך לתקן להרחיץ מכל חלאת עון ולהליבשין לבנים לבוני הספירות באור המעשה הטוב, להתעלות בסוד אחד לקשרם למעלה ולשאת אתם על הכתף סוד עלוי הספירות אחת אל אחת עד שיתעלו למעלה מהכתף שהוא תחלת חבור הזרוע בגוף ולמעלה מזה הוא סוד ההעלם שאין השגה בו. ויכון בסוד הקבורה

לפסוק: "וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי" (דברים לד, ו) דמפתגמינן בתליסר מכילין דרחמי (תקונים מזורח חדש) שְׁהֵן נובעות בכחיותיו הפנות למטה לרחם בתחתונים ומשם יעלה הנקבר אל העדן העליון חכמה שבפותר וצריך התישבות הדעת בזה מאד.

שביעית - הכנסת פלה לחפה. ובה נכללים כל צרכי היחוד שכל התפלות והיחודים הם סוד הכנסת פלה לחפה ועקרה בסוד התפלה מפמה מדרגות זו אחר זו: קרבנות, זמירות, תפילה מישוב שבה קריאת שמע וברכותיה, אחר כך תפלה מעמד ושאר תקונים הבאים אחריהם, הכל גמילות חסד אל החתן והכלה לפקח על צרכיהם ותקוני זוגם.

שמינית – 'הקאת שלום בין אדם לחברו' (פאה א, א) שְׁהֵם התפארת והיסוד, לפעמים יתרחקו זה מזה וצריך להשלימם ולתקנם שיהיו שוים ונקשרים יחד באהבה וחבה וזה על ידי פשרון המעשה הטוב שפאשר יהיה היסוד נוטה אל השמאל והתפארת אל הימין, אז הם נגדיים זה לזה עד שהיסוד יטה אל הימין כמוהו וכאשר חס ושלום יש איזה פגם של עון בעולם אז יש שנאה נגדית בין שניהם ואין יחוד נקשר בין הספירות כלל. ועל דרך זה יהיה גם כן בין כל שתי ספירות שֵׁהֵם ימין ושמאל, בין החכמה והבינה או בין החסד והגבורה או בין הנצח וההוד, צריך להכניס שלום ביניהם והינו 'הקאת שלום בין אדם לחברו' וכן בין איש לאשתו דהינו היסוד שלום בין התפארת ומלכות וכל פיוצא בזה מדרך שלום, הוא גמילות חסדים למעלה:

פרק ו' - היאך ירגיל אדם עצמו במדת הגבורה:

דע כי כל פעולות התעוררות יצר הרע הם ממש מעוררות הגבורות החזקות, לכן לא יתנועע יצר הרע שלא יעורר גבורה. והטעם שהאדם נוצר בשתי יצירות יצר טוב ויצר הרע, זה חסד וזה גבורה, אמנם פרשו בזה בפרשת בראשית (דף מט.) שיצר טוב נברא לאדם עצמו לצרכו ויצר הרע לצרף אשתו. ראה כמה מתוקים דבריו הרי התפארת בעל החסד נוטה אל הימין וכל הנהגותיו בימין - יצר טוב. והנקבה שמאלית וכל הנהגותיה בגבורה אם כן ראוי שלא יתעורר יצר הרע

לתועלת עצמו שהרי מעורר אדם העליון בגבורה ומאבד העולם. אם כן כל מדות שיעורר האדם לעצמו לצד הגבורה ויצר הרע פוגם האדם העליון ומכאן יראה כמה מגנה הפעם וכל פיוצא בו שהוא מגביר הגבורות הקשות, אמנם יצר הרע צריך להיות קשור ואסור לבלתי יתעורר לשום פעלה שבעולם מפעלות גופו לא לחמוד ביאה ולא לחמדת ממון ולא לצד כעס ולא לצד כבוד כלל.

אמנם לצורך אשתו יעורר יצרו בנחת לצד הגבורות המתוקות כגון להלבישה, לתקן לה בית ויאמר הרי בזה שאני מלבישה אני מתקן השכינה, שהיא מתקשטת בבניה שהוא גבורה דכליל פולהו גבורות והן מתמתקות בהמון רחמיה. לפיכך כל תקוני הבית הם תקוני השכינה שהיא מתמתקת מצד יצר הרע הנברא לעשות רצון קונו לא זולת, לפיכך לא יכון האדם בו שום הנאה של כלום אלא כשאשתו מתנאה לפניו בדירה נאה יכון לתקוני שכינה שהיא מתתקנת בגבורות השמאליות הטובות שמשם העשר והכבוד. ומצד זה יעורר היצר הרע לאהבתה ואז יכון אל השמאל המתעורר לקרבה בסוד "שמאלו תחת לראשי" (שיר השירים ח, ג) אינה מתקשרת תחלה אלא מצד השמאל ואחר כך "וימינו תחבקני" (שם) יכון למתק כל אתם התקונים ביצרו הטוב ולתקן אתה ממש לשמחה בדבר מצוה (ע"פ פסחים עב, ב) לשם היחוד עליון הרי המתיק כל הגבורות ותקנם בימין ודרך זה יהיה לכל מיני חמדה הבאים מצד יצר הרע יהיה עקרים לתקוני האשה אשר הוכיח ה' לו ל: "עזר פנגדו" (בראשית ב, יח) ויחפף כולם אחר כך לעבודת ה', לקשרם בימין:

פרק ז' - היאך ירגיל האדם עצמו במדות התפארת:

אין ספק שמדת התפארת הוא העסק בתורה, אמנם צריך זהירות גדול שלא יתגאה אדם בדברי תורה שלא יגרם רעה גדולה, שהרי כמו שהוא מתגאה כך גורם שמדת התפארת שהיא התורה תתגאה ותסתלק למעלה חס ושלום אלא כל המשפיל עצמו בדברי תורה גורם אל התפארת שתתד ותשפיל עצמה להשפיע למלכות. והרי למטה מהתפארת ארבע ספירות ולכן שלש מדות:

ראשונה - המתגאה על תלמידים גורם שהתפארת יתגאה ויתעלה מעל נצח ויהוד שהם למדי ה' תלמידי התפארת. והמשפיל עצמו ומלמדה באהבה, גם התפארת ישפיל עצמו אל תלמידיו וישפיעם, לפיכך יהיה האדם נוח לתלמידיו וילמדם כאשר יוכלון שאת והתפארת בזכותו ישפיע בלמודי ה' כפי בחינתם הראויה אליהם.

שנית - המתגאה בתורתו על העני ומבזה אותו, כההוא עובדא דאליהו שנדמה לרבי שמעון בן אלעזר פעני מכער, נבזה ונמאס, להכשילו, שזחה דעתו עליו וגנה את העני והוא הוכיח על פניו מומו (תענית כ.) כי המתגאה על העני גורם שהתפארת יתגאה על היסוד ולא ישפיע בו ואם תהיה דעתו של חכם מישבת עליו עם העני אז התפארת ישפיע בייסוד. לפיכך יחשב העני מאד אצל החכם ויקרבהו וכן יחשב למעלה היסוד אצל התפארת ויתקשר בו.

שלישית - המתגאה בתורתו על עמא דארעא שהוא כלל עם ה', גורם שהתפארת יתגאה מעל המלכות ולא ישפיע בה אלא יהיה דעתו מערבת עם הבריות וכל עם הישוב חשובים לפניו, מפני שהם למטה בסוד הארץ וחס ושלום אם קורא אתם חמורים מורידם אל הקלפות לכך לא יזכה לבן שיהיה בו אור תורה כדאיתא בגמרא (נדרים פא.) אלא יתנהג עמהם בנחת על פי דרכם, כעין התפארת שהוא משפיע למלכות ומנהיגה כפי עניות דעתה, כי דעתן של נשים קלה (שבת לג:) ובכלל זה שלא יתגאה על כל חלושי הדעת שהם בכלל עפר הארץ. ומפני זה הקדמונים לא היו מתגאים בתורה כעובדא דרב המנונא בפרשת בראשית (הקדמת הזוהר דף ז.) וכעובדא דרבי חגאי (זוהר חלק א' דף קנח.) ובתקונים (סוף תקון כ"ו, דף ע"ב, ב) ההוא סבא דבעו לנשקא ליה פרח, שלא היה רוצה להתגאות בדברי תורה.

עוד יהיה רגיל בהיותו נושא ונותן בדברי תורה לבון אל תקוני שכינה לתקנה ולקשטה אל התפארת דהינו הלכה אל האמת וזהו מחלקת לשם שמים (ע"פ אבות ה, יז) דהינו חסד וגבורה לבא אל התפארת - שמים, להסכים הלכה עמו. וכל מחלקת שיצא מן השורה הזאת יבדל ממנו כי לא ירצה התפארת להתאחז בחוץ אפלו שיהיה בדברי תורה, אם הוא לקנטר סופה גיהנם חס ושלום ואין

לך מחלקת שלא יפגם התפארת אלא מחלקת התורה לשם שמים, שכל נתיבותיה שלום (משלי ג, יז) ואהבה בסופה (קידושין ל, ב).

והאוכל הנאות מדברי תורה פוגם במדה הזאת שהיא קדש ומוציאה אל דברי חול וכאשר יעסק בתורה להנאת גבוה אשרי חלקו. ועקר הכל הוא לצרף דעתו במבחן המחשבה ולפשפש בעצמו דרך משא ומתן אם ימצא שמץ ערות דבר יחזר בו ולעולם יודה על האמת, כדי שימצא שם התפארת מדת אמת:

פרק ח' - היאך ירגיל האדם עצמו במדות נצח הוד יסוד:

תקוני הנצח וההוד בכללות:

ואולם בתקוני הנצח וההוד, קצתם משתפים לשניהם וקצתם מיוחדים כל אחד לעצמו.

והנה ראשונה צריך לסייע לומדי התורה ולהחזיקם אם במקומו או במעשהו להזמין להם צרכי שמוש והזמנת מזון והפקת כל רצונם שלא יתבטלו מדברי תורה ולהזהר שלא לגנות תלמודם שלא יתרפו מעסק התורה, אלא לכבדם ולהלל מעשיהם הטובים כדי שיתחזקו בעבודה ולהזמין להם ספרים צריך עסקם ובית מדרש וכל כיוצא, שהוא חזוק וסעד לעוסקי התורה. הפל תלוי בשתי מדות הללו כל אחד כפי כחו המצט הוא אם רב. סוף דבר כל מה שירבה בזה לכבד התורה ולהחזיק בדבור בגופו ובממונו ולעורר לב הבטיות אל התורה שיתחזקו בה, הכל נאחז ונשרש בשתי ספירות אלה, מפני שהם נקראים מחזיקים בה ותומכים.

עוד צריך העוסק בתורה שילמד מפל אדם פדכתיב: "מפל מלמדי השפלת" (תהלים קיט, צט) כי אין התורה משתלמת אצל רב אחד וכיון שהוא נעשה תלמיד לכל זוכה להיות מרפכה אל נצח והוד למודי ה' והמשפיע אליו תורה הוא במדרגת תפארת. והרי בהיותו ישב ולומד זוכה אל התפארת שישפיע בנצח והוד והוא במדרגתם ממש.

נצח והוד בפרטות:

והנה בהיותו לומד מקרא שהוא מן הימין יש לו יחס פרטי אל הנצח ובהיותו לומד משנה שהיא מן השמאל יש לו יחס פרטי אל ההוד והגמרא הכלולה בפל שמביא ראיה לדיני המשנה מן הפתוב הרי זה תקון לשניהם יחד.

תקוני היסוד:

ואולם האיד נרגיל האדם עצמו במדת היסוד, צריך האדם להזהר מאד מהדבור המביא לידי הרהור כדי שלא יבא לידי קרי, אין צריך לומר שלא ידבר נבלה אלא אפילו דבור טהור המביא לידי הרהור ראוי להשמר ממנו והכי דיק לישנא דקרא: "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך" (קהלת ה, ה) הזהיר שלא יתן פיו בדבור שמביא להחטיא בשר קדש אות ברית - בקרי. וכתוב "למה יקצף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך" ואם הוא נבלות הפה, מאי "לחטיא" הרי הוא בעצמו חטא, אלא אפילו שהדבור לא יהיה חטא אלא דבור טהור, אם מביא לידי הרהור צריך להזהר ממנו ולזה אמר "לחטיא את בשרך למה יקצף" ירצה אחר שמחטיא "יקצף" על אותו קול אפילו שיהיה מתר, כי על ידי פעולה רעה הנמשכת ממנו, חזר הקול והדבור רע. כל כך צריך זהירות לאות ברית, שלא להרהר ולא ישחית.

ועוד צריך להזהר שהיסוד הוא אות ברית הקשית והקשית אינה דרוכה למעלה אלא לשלח חצים למדת המלכות שהיא מטרה לחץ, שומרת הטפה היורה כחץ לעשות ענף ולשאת פרי וכשם שמעולם לא ידרף הקשית העליון אלא לנכח המטרה הנזכרת, כך האדם לא ידרף הקשית ולא יקשה עצמו בשום צד, אלא לנכח המטרה הראויה, שהיא אשתו בטהרתה שהוא עת הזיווג ולא יותר מזה, שלא יפגם במדה הזאת חס ושלום ומאד מאד צריך זהירות ועקר השמירה בהיותו שומר עצמו מן ההרהור.

פרק ט' - היאך ירגיל האדם עצמו במדות המלכות:

להשפיל את עצמו:

ראשונה לכלן שלא יתגאה לבו בכל אשר לו וישים עצמו תמיד כעני ויעמיד עצמו לפני קונו כדל שואל ומתחנן. ולהרגיל עצמו במדה זו אפלו שיהיה עשיר יחשב שאין דבק עמו מכל אשר לו מאומה והוא נעזב צריך לרחמי הבורא תמיד, שאין לו כל דבר אלא הלחם אשר אכל ויכניע לבבו ויעני עצמו ומה גם בעת תפלותיו שזו סגלה נפלאה ולהפך מזה נאמר: **"וְרַם לְכַבֵּד וְשַׁכַּחְתָּ"** (דברים ח, יד) שהשכחה החצונית מצויה שם. ודוד התנהג במדה זו הרבה שאמר: **"כִּי יַחֲדִיד וְעָנִי אָנִי"** (תהלים כה, טז) שהרי כל אנשי ביתו כל אחד ואחד צריך להעזר לעצמו, מה כלם אליו אפלו אשתו ובניו מה יעילוהו בהיותו נשפט לפני הבורא או בעת סלוק נשמתו, כלום ילווהו אלא עד קברו. מה הם לו בעת דינו מפתח הקבר ואילו, לפיכך ישפיל ויתקן עצמו בסוד המדה הזאת.

לצאת לגלות:

עוד **שניה** פרשו בספר הזהר (ביקהל, קצ"ח:) והיא חשובה מאד, יגלה ממקום למקום לשם שמים ובזה יעשה מרפכה אל השכינה הגולה. וידמה עצמו הרי אני גליתי ורחי כלי תשמישי עמי, מה יעשה כבוד גבוה שגלתה שכינה וכליה אינם עמה, שחסרו בסבת הגלות. ולזה ימעט בכליו בכל יכלתו כדכתיב: **"כְּלִי גוֹלָה עָשִׂי לָךְ"** (ירמיה מו, יט) ויכניע לבבו בגולה ויתקשר בתורה ואז שכינה עמו ויעשה לעצמו גרושין ויתגרש מבית מנחתו תמיד כדרך שהיו מתגרשים רבי שמעון וחבריו ועוסקים בתורה. ומה גם אם יכתת רגליו ממקום למקום בלי סוס ורכב, עליו נאמר: **"שִׁבְרוּ עַל ה' אֱלֹהֵינוּ"** (תהלים קמו, ה) ופרשו בו (זוהר ויקהל קצח, א) לשון שבר שהוא משבר גופו לכבוד גבוה.

ליראה את השם:

עוד ממדת המלכות מדה חשובה מאד, שער העבודה כלה והיא **"לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא"** (דברים כח, נח) והנה היראה מסכנת מאד לפגם ולהכנס בה

החצונים שְׁהָרִי אִם הוּא יֵרָא מִן הַיְסוּרִים אוֹ מִן הַמִּיתָה אוֹ מִגִּיהֶם, הָרִי זֶה יֵרָא הַחֲצוֹנִים, שְׁכָל פְּעֻלֹת אֵלֹה מִן הַחֲצוֹנִים, אֲמַנָּם הַיֵּרָאָה הַעֲקָרִית "לִיִּרְאָה אֶת הַשֵּׁם" וְהוּא שִׁיחֵשֵׁב בְּשִׁלְשָׁה דְבָרִים :

הָאָחָד - לִהְיוֹת גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל יוֹצֵר הַכָּל עַל כָּל נִמְצָא. וְהָרִי הָאָדָם יֵרָא מִן הָאָרִי, מִן הַדָּב, מִן הָאֲנָס, מִן הָאֵשׁ, מִן הַמַּפְלָת וְאֵלֹהֵם שְׁלוּחִים קְטָנִים וְלָמָּה לֹא יֵרָא מִן הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל ? ! וְיִהְיֶה פָתָחוֹ עַל פָּנָיו מִגְדֻלָּתוֹ וַיֹּאמֶר הַיֵּאָדָּה יִחְטֹא הָאָדָם הַנִּבְזָה לְאֶדוֹן רַב כְּזֶה וְהָרִי אֵלֹה הָיָה דָּב יֹאכֻלָּהוּ וְאֵלֹה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא סוֹבֵל עֲלֻבוֹן, מִפְּנֵי זֶה לֹא יֵרָא מִפָּתָחוֹ וְגִדֻלָּתוֹ ? !

הַשֵּׁנִי - כַּאֲשֶׁר יִדְמָה הַשְּׁגָחָתוֹ תָּמִיד שֶׁהוּא צוֹפֶה וּמַבִּיט בּוֹ וְהָרִי הָעֶבֶד יֵרָא מִרְבּוֹ תָּמִיד בְּהִיּוֹתוֹ לְפָנָיו וְהָאָדָם תָּמִיד לְפָנֵי הַבוֹרָא וְעֵינָיו פְּקוּחָה עַל כָּל דְּרָכָיו, יֵרָא וַיִּפְתָּח הַיֵּאָדָּה יִרְאֵנוּ מִבְּטָל מַצּוֹתָיו.

הַשְּׁלִישִׁי - הִיּוֹתוֹ שֶׁרֶשׁ כָּל הַנִּשְׁמוֹת וְכֵלֶן מְשַׁרְשׁוֹת בְּסִפִּירוֹתָיו וְהַחוּטָא פּוֹגֵם הַיִּכְלוֹ וְלָמָּה לֹא יֵרָא הַיֵּאָדָּה יִהְיֶה הַיִּכָּל הַמֶּלֶךְ מְלַכְלֵךְ מִמַּעֲשָׂיו הָרַעִים.

הַרְבִּיעִי - יִרְאָה שְׁפָגַם מַעֲשָׂיו הֵם דּוֹחִים שְׂכִינָה מְלַמְעֵלָה וַיֵּרָא הַיֵּאָדָּה יִגְרֹם הָרַעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת לְהַפְרִיד חֹשֶׁק הַמֶּלֶךְ מִן הַמַּלְכָּה. וְהַיֵּרָאָה שֶׁהִיא כִּיּוֹצֵא כְּזֶה הִיא יִרְאָה הַמִּשְׁרֵת הָאָדָם אֶל תְּקוּן הַמִּדָּה הַזֹּאת וְהוּא דָּבֵק בָּהּ.

לעשות שהשכינה תדבק בו על ידי ההתנהגות עם אשתו:

עוֹד זִהִירוֹת הַרְבֵּה צָרִיךְ לִקַּח הָאָדָם לַעֲצֹמוֹ לַעֲשׂוֹת שְׂתִיחָה שְׂכִינָה דְּבִקָּה עִמּוֹ וְלֹא תִפְרָד מִמֶּנּוּ וְהִנֵּה הָאָדָם בְּעוֹד שֶׁלֹּא נָשָׂא אִשָּׁה פְּשִׁיטָא שְׂאִין עִמּוֹ שְׂכִינָה כָּלִל כִּי עָקֵר שְׂכִינָה לָאָדָם מִצַּד הַנִּקְבָּה וְהָאָדָם עוֹמֵד בֵּין שְׁתֵּי הַנִּקְבוֹת, נִקְבָּה תַּחְתּוֹנָה גְּשָׁמִית שֶׁהִיא נוֹטֶלֶת מִמֶּנּוּ שְׂאֵר כְּסוֹת וְעוֹנָה (שְׁמוֹת כ"א, י') וְהַשְּׂכִינָה הָעוֹמֶדֶת עָלָיו לְבָרְכוֹ בְּכֻלָּם שִׁיתֵּן וַיִּחְזֹר וַיִּתֵּן לְאִשָּׁת בְּרִיתוֹ כְּעֵנֶן הַתַּפְּאָרֶת שֶׁהוּא עוֹמֵד בֵּין שְׁתֵּי הַנִּקְבוֹת, אִימָא עִילָאָה לְהַשְׁפִּיעַ לוֹ כָּל הַצָּרָף וְאִימָא תַּתָּא לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ שְׂאֵר כְּסוֹת וְעוֹנָה, חֹסֵד דִּין רַחֲמִים כְּנוֹדָע. וְלֹא תִבָּא אֵלָיו שְׂכִינָה אִם לֹא יִדְמָה אֶל מַצִּיאֹת הָעֲלִיוֹן.

והנה לפעמים האדם פורש מאשתו לאחת משלשה סבות:

הא' - להיותה נדה.

הב' - שהוא עוסק בתורה ובודל ממנה כל ימי החל.

הג' - שהוא הולך בדרך ושומר עצמו מן החטא.

ובזמנים אלו השכינה דבקה וקשורה עמו ואינה מנחת אותו, כדי שלא יהיה נעזב ונפרד, אלא לעולם אדם שלם זכר ונקבה והרי שכינה מזדווגת לו, צריך אדם לזהר שלא תפרד שכינה ממנו בהיותו יוצא לדרך ויהיה זריז ונשכר להתפלל תפלת הדרך ולאחז בתורה, שבסבה זו שכינה שהיא שמירת הדרך, עומדת לו תמיד בהיותו זהיר מן החטא ועוסק בתורה. וכן בהיות אשתו נדה שכינה עומדת לו כששומר הנדה כראוי. אחר כך בליל טהרתה או בליל שבת או בבאו מן הדרך, כל אחד מהן זמן בעילת מצוה הוא. ושכינה תמיד נפתחת למעלה לקבל נשמות קדושות, גם אשתו ראוי לפקד אתה וכזה שכינה תמיד עמו, כן פרש בזהר בפרשת בראשית (דף מ"ט). הפקידה לאשתו צריך שתהיה דוקא בזמן שהשכינה במקומה, דהינו כשהיא בין שתי זרועות. אמנם בזמן צרת הצבור שאין השכינה בין שתי זרועות, אסור. וכן פירשו בתקונים פרשת בראשית (תקון ס"ט).

לתקן המדות כלם ולקבל על מצות:

הרוצה להזדווג עם בת המלך ושללא תפרד ממנו לעולם צריך תחלה שיקשט עצמו בכל מיני קשוסים ומלבושים נאים והם תקוני המדות הנזכרות כלם. ואחר שתקן עצמו בתקוניה יכון לקבלה עליו בהיותו עוסק בתורה ונושא על מצות בסוד כוננת היחוד תמיד ומיד היא נשאת לו ואינה פורשת ממנו. וזה בתנאי שיטהר ויקדש עצמו ואחר שהוא טהור וקדוש יכון לקיים לה שאר כסות ועונה שהם שלשה דברים שחייב האדם לאשתו:

האמת - להשפיע לה בכל מעשיו שפע מן הימין - מזונה.

השניה - לכסות עליה מצד הגבורה. שלא ישלטו בה החצונים שלא יהיה צד יצר הרע בעסק מצותיו, כגון להנאת הגוף ולתקנת הכבוד המדמה וכיוצא, שיצר הרע מצוי באותה מצוה והיא בורחת ממנו מפני שהיא ערן"ה, אם כן צריך לכסות הערוה ולהסתירה תמיד שלא ישלט בה. כיצד, כל מעשיו לשם שמים בלי חלק ליצר הרע. וכן תפלין וציצית הם מגנים גדולים בעדה שלא ישלטו החצונים בה ויהיה רגיל בהם.

השלישי - ליחדה עם התפארת בעונת קריאת שמע, בקביעות עתים לתורה ובשיקבע עונה לכל דבר, יבון שזהו עונת השכינה בת מלך ויש רמז לזה בתקונים:

פרק י' - להתחבר עם הספירות לפי הזמן:

פרש רבי שמעון בפרשת בראשית (דף יא.) עצה רבה וגדולה מן התורה היא יתקשר האדם בקדשה העליונה ויתנהג בה ולא יפרד מן הספירות העליונות תדיר וצריך האדם בזה להתנהג כפי הזמן, רוצה לומר לדעת איזו ספירה שולטת ולהתקשר בה ולעשות התקון המתאים אל המדה השולטת.

בלילה יתקשר עם המלכות:

והתחיל מהלילה את שכיבת האדם על מטתו והרי השליטה היא לילה מדת המלכות והוא הולך לישן, השנה היא כעין מיתה ואילנא דמותא שלטא, מה יעשה, יתקן ויגדלים להתקשר בסוד הקדשה דהינו סוד מדת המלכות בבחינת קדשטה ולזה ילך על מטתו ויקבל על מלכות שמים שלמה בכונת הלב. קם בחצות לילה יטול ידיו מהקלפה השולטת עליהם ויעביר רעה מבשרו ויברך ויתקן השכינה בעסק התורה ועל זה נאמר עליה: "בשכבך תשמר עליך" (משלי ו, כב) מן החצונים "והקיצות היא תשיחך" (שם) ויתקשר עמו והוא עמה ויתעלה דיוקן נשמתו כגן עדן עם השכינה הנקנסת שם עם הצדיקים והתפארת יבא שם גם הוא להשתעשע עם הצדיקים ועמו בחברתם, שכלם מקשיבים לקולו. הרי ממש נסע עמה מהמיתה והשנה אל סוד החיים העליונים ונקשר בסוד גן עדן

והתחיל להתנוצץ עליו אור התפארת המתנוצץ בגן עדן על הצדיקים וכן פירש בפירשת תרומה (דף קל:).

בשחר יתקשר עם מדות שלשת האבות הכלולים בתפארת:

השכים ועלה עמוד השחר, התחיל הוא גם כן לבא לכנס לבית הכנסת וקשר עצמו בשלשה אבות. בפתח בית הכנסת אומר "ואני ברב חסדך אבוא ביתך אשתתנה אל היכל קדשך ביראתך" (תהלים ה, ח) וכולל עצמו בסוד התפארת אדם כלול חסד גבורה תפארת ונכנס לכנסת מלכות.

ומכון בפסוק בשלשה אבות: "ברב חסדך" - דא אברהם, "אשתתנה אל היכל קדשך" - דא יצחק, דמסטריה השתתנה לכפף קומתו נגד מדת הדין להיות נדחה מפניה ואז השעה נדחית מפניו כי ימשך שפע הרחמים מלמעלה עליה למתקה.

"ביראתך" - דא יעקב, דכתיב ביה: "ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים" (בראשית כח, יז).

והרי כלל עצמו בהם במחשבה דבור ומעשה, כי מחשבה שזכרנו היא הכוונה, הדבור הוא הפסוק והמעשה הביאה לבית הכנסת והשתתותו נגד היכלו.

המדות שמתקשר בהם במשך היום:

קדם תפילה עומד בבית הכנסת, פיו מקור נובע תפילה ויחיד יסוד, מקור הבאר נפתח בבאר שהוא בית הכנסת ומתקן שכינה בכל יכלת פונתו בתפלתו. יוצא משם, עולה בסוד התורה ומתקשר בה בסוד מדת יום ומתנהג עמה כל היום עד שעת המנחה, שמתקשר בגבורה. שהרי בבקר נקשר בחסד בתפלתו וביום בתפארת בעסק התורה ובערב בגבורה. וכל זה במדת יום שהוא בא לבית הכנסת ליחד בסוד הגבורה, כדרך שעשה בצד החסד.

ובין זה לזה קושר השכינה עמו בסעודתו, שגומל חסד עם הענייה הזאת, כמו שהיה אומר הלל הזקן (ויקרא רבה לד, ג) "יודע צדיק נפש בהמתו" (משלי יב, י) וזו תהיה פונתו בסעודתו לגמל חסד לנפש בהמה ולקשרה בסוד המזון.

ואחר שְׁעָלָה לַשַּׁעַת הַמִּנְחָה וְנִקְשָׁר בְּגָבוּרָה, הִמָּתִין לַעֲרֹב וַיֵּרֶד הַתַּפְּאֶרֶת אֶל הַמַּלְכוּת וְהָרִי הוּא עָמָה בַּתְּחִלַּת הַלַּיְלָה קוֹשֶׁר עֲצָמוֹ בָּהּ וְנִכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת עִם הַכּוֹנֵנָה הַנּוֹכְרֶת לְמַעַלָּה וְקוֹשֶׁר עֲצָמוֹ לְמַטָּה - תַּפְּאֶרֶת בָּא לְבֵית מְלוֹנוֹ.

יֵצֵא מִבֵּית הַכְּנֶסֶת יִיחָד עֲצָמוֹ מִמָּשׁ בַּמַּלְכוּת לְבֹד, בְּסוּד קְבִלַּת עַל מַלְכוּת שָׁמַיִם וְזֶהוּ תְּקוּפַתוֹ בַּיּוֹם עִם תְּקוּפַת הַסְּפִירָה וּלְעוֹלָם דְּבִק בְּאוֹר הַשּׁוֹלֵט.

עֲצָה זֶה עֲקָרָה בְּפִרְשֵׁת בְּרָאשִׁית וְהַשָּׂאָר מְקַבֵּץ מִמְּקוֹמוֹת רַבִּים מֵהַזֶּהָר. וְהִיא עֲצָה כּוֹלֶלֶת לְהַתְקַשֵּׁר הָאָדָם תָּמִיד בְּקִדְשָׁהּ וְלֹא יִחָסֵר עֲטוּר הַשְּׂכִינָה מֵעַל רֹאשׁוֹ:

תָּם וְנִשְׁלַם שָׁבַח לְאֵל יוֹדֵעַ כָּל נֶעְלָם, הַיּוֹם יוֹם ד' י"ב יָמִים לְמִרְחֻשׁוֹן, שְׁנַת "יַעֲרֹב עָלָיו שִׁיחִי אֲנֹכִי אֲשַׁמַּח בָּהּ" (תהלים קד, לד):

"אֵל נָא רַפָּא נָא לָהּ"
(במדבר יב, יג)

צילה בת איריס
רפואה שלימה
בתוך שאר חולי ישראל מהרה
אמן!

"נַר הַשֵּׁם נִשְׁמַת אָדָם"
(משלי כ, כז)

לעילוי נשמת:
ר' יחיא זכריה בן עוואד,
מרת **רומיה בת סאלם,**
יוסף בן זהרה,
חיים בן ברכה,
דוד בן אסתר
תנצב"ה.

סגולת השעותים וחצי:

הסגולה לרפואה / ישועה / להצלחה / לזיווג / לזש"ק וכל מילי דמיטב.
גברים - שעותיים לימוד תורה (לא תהילים ולא "שנים מקרא ואחד תרגום")
בתענית דיבור ללא הפסקה.

נשים - חצי שעה ספר "שערי תשובה" של רבנו יונה.
3 חודשים רצוף - כל יום כולל שבתות, חגים וצומות.
הפסקה בדיבור - מתחיל שעותיים מחדש.
יום - מהבוקר ועד השינה.
במידה ופספסתם יום - מתחילים 3 חודשים מחדש.

סגולת השמחה:

ב"ה ישועות רבות זוכים עמך בית ישראל בפרנסה, בריאות ועוד...
בזכות השירים והריקודים בשמחה לכבוד השי"ת!
גם אתם מוזמנים להצטרף למעגל הישועות הענק! ולשיר כל יום
במשך רבע שעה: **"עבדו את ה' בְּשִׂמְחָה בָּאוּ לִפְנֵי בְרִנָּה"** (תהלים ק, ב)
לפירוט הישועות ראו נא במדור **'הכרת הטוב'**
1. שרים בפעם הראשונה:

עבדו עבדו עבדו את ה' בְּשִׂמְחָה, עבדו עבדו עבדו את ה' בְּשִׂמְחָה, בָּאוּ לִפְנֵי בְרִנָּה, בָּאוּ לִפְנֵי בְרִנָּה, בָּאוּ לִפְנֵי בְרִנָּה, בָּאוּ לִפְנֵי בְרִנָּה.
2. משלבים את שם הוי"ה בשיר, כך:

אומרים בקול רם את האו"ת י' **(בניקוד ציריה)** וחוזרים על השיר **"עבדו..."**
אומרים בקול רם את האו"ת ה' **(בניקוד ציריה)** וחוזרים על השיר **"עבדו..."**
אומרים בקול רם את האו"ת ו' **(בניקוד ציריה)** וחוזרים על השיר **"עבדו..."**
אומרים בקול רם את האו"ת ה' **(בניקוד ציריה)** וחוזרים על השיר **"עבדו..."**

3. מברכים אחד את השני. ניתן לשמוע את השירה הנפלאה
מפיו של כבוד הרב **אמנון יצחק** שליט"א בליווי מוזיקלי.
נב. הסגולה בעקבות הספרים הנפלאים על השמחה:
שמחת עולם וכן **וישמחו בך ישראל** מאת הרב **ישראל שלמה** שליט"א.

סגְלָה לַפְרִנָּסָה טוֹבָה (סגולת הביסים):

וְכָתֵב הָרֶה"ק רַבִּי מִנַּחֵם מִנְדֵּל מֵרִימֹנוֹב זִיע"א,
שְׂפִינָן שְׂפָל הַשְּׁפַע שֶׁל כָּל שָׁבוּעַ יוֹרֵד בְּשָׁעָה זוֹ, לָכֵן יָכוֹן הָאָדָם בְּאַכִּילְתּוֹ אֶת
סְעוּדָה שְׁלִישִׁית לְהַמְשִׁיךְ שְׁפַע לְכָל הַשָּׁבוּעַ כְּלוּ. דְּהִינּוּ, שְׂבַחְתִּיכֶם הַחֲלָה
הָרִאשׁוֹנָה שְׂאוּכָל יָכוֹן לְהַמְשִׁיךְ שְׁפַע לְיוֹם רִאשׁוֹן, וּבַחֲתִיכָה הַשְּׁנִיָּה לְיוֹם שְׁנִי, וְכֵן
הַלָּאָה, וּבִזְכוּת כֶּךָ מִבְּטָח לֹא יִחָסֵר לֹא שְׁפַע שֶׁל פְּרִנָּסָה לְכָל הַשָּׁבוּעַ כְּלוּ.
וְכֵן כָּתֵב בְּעַל הַ"בְּנֵי יִשְׁשַׁכָּר" זִיע"א,
שְׂמֻסְגָּלַת סְעוּדָה זוֹ לַפְּרִנָּסָה טוֹבָה, מִפְּנֵי שְׂסַעוּדָה זוֹ הִיא כְּנִגֵּד יַעֲקֹב אֲבִינוּ עָלֵינוּ
הַשְּׁלוֹם אֲשֶׁר בִּגְשׁ מִהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא: "וְנָתַן לִי לָחֶם לֶאֱכֹל וּבִגְד לְלַבֵּשׁ" וְכו'.
וְכֵן כָּתֵב רַבִּי פִּנְחָס מְקוֹרִיץ זִיע"א,
שְׁשָׁעָה זוֹ הִיא עֵת רָצוֹן לַפְּעַל בָּהּ פְּרִנָּסָה טוֹבָה לְכָל הַשָּׁבוּעַ כְּלוּ.
(ע"פ הספר ישמחו במלכותך - הדרך לזכות לאורה הגדול של שבת המלכה).

יהודים יקרים!

הצגנו עבורכם חלק מה"מסלולים"

נר למאור

בתרומת 4,000 ₪

הנכם זוכים להיות שותפים בכל התפילות
ההרצאות והשיעורים
בבית מדרש 'קהילות פז'
ובזכויות של לומדי הכולל
ובחורי הישיבה לבעלי תשובה!
ואחזקת בית המדרש לשנה שלמה.

כסא בית כנסת

בתרומת 2,000 ₪

בתרומת 4,000 ₪

תזכו בכסא לשנה בבית כנסת
'קהילות פז' עם שמכם חרוט;
לרפואה שלימה, או לעילוי נשמת
ליד כבוד הרב לשנה
(בשורה הראשונה!).

מסלול דיסק און קי

בתרומת 2,000 ש"ח

יחולקו עבורכם בהרצאות ברחבי הארץ
40 דיסק און קי עם מאגר השיר'ת הגדול בעולם
של הרב אמנון יצחק שליט"א

מאגר השיר'ת הגדול בעולם - חלק ב'!!! ב"ה בדרך...
מתאים לשמיעה ברכב - שיעורי תורה במגוון נושאים

תרומה לחלוקת ספרי מוסר

חלוקת ספרים "אעירה שחר", "ישמחו במלכותך",
"ישראל והזמנים", "שלום רב", "אשא עיני"
מאת הרב ישראל שלמה.

עלות ספר: 15.5 ש"ח

זכות הקרנת הרצאה

שידורים חיים של הרב אמנון יצחק שליט"א
ברחבי הארץ והעולם המועברים באתר שופר
ומעתה גם בבית כנסת 'קהילות פז' בבני ברק
עבור אלו שאין להם אפשרות לצפות בבית.

בשקל וחצי ליום - להציל יהודים!

גם אתם בתרומה של שקל וחצי בלבד ליום
תוכלו לתת כתף ולשמש כמנוף
כדי שנוכל להגיע לעוד יהודים
להכיר להם את היהדות

ולקרובם אל אבינו שבשמים!

כעת, ניתן לרכוש את זכות הקרנת
שידורים חיים בבית הכנסת
ולהקדיש לרפואה/לעילוי נשמת ועוד...

מסלול חוזרים בעבר

בתרומת 700 ש"ח

תזכו להפיק קלטת וידאו נדירה מהרצאותיו הראשונות,
הנפלאות והמיוחדות של כבוד הרב אמנון יצחק שליט"א
מרחבי הארץ והעולם, משנות ה-80 ועד שנת 2009 שלא

פורסמו מעולם! ב"ה מאז עלו לאתר שופר

מערל 270 קליפים של הרצאות מרחבי הארץ והעולם
ניתן לצפות באתר שופר ולשמיעה בשופר קול.

הוצאה לאור של ספרי 'גנזי המלך'

הוצאת ספרי 'גנזי המלך' מאצרות דרשותיו של

הרב אמנון יצחק שליט"א

שנמסרו ברחבי הארץ והעולם

ונדפסו והופצו בכ- 90 אלף עותקים בכל ערב שבת
במשך כעשור (בין השנים 2003-2013) ברחבי הארץ
על חמישה חומשי תורה, מועדי ישראל וחגי השנה.

ועכשיו! זו ההזדמנות הנדירה שלכם!!

לזכות ולקחת חלק
בהפצת דברי התורה היקרים מפז
על פרשיות השבוע ומועדי השנה
ב-2 כרכים 'גנזי המלך'
בעימוד חדש ובסדר נאה -
כדי שיהיה דבר נאה ומתקבל!

כדי שתוכלו לבחור את המסלול שמתאים לכם לזכות את הרבים,
ולהיות מבני העולם הבא עם זכויות לאין שיעור!

מסלול נציב יום

הדרך שלך להגיע לכל בית יהודי -
בשיעור תורה על הבוקר!

בתרומת 1,000 ש"ח

תזכו לשיעור בשידור חי וחוזר בהקדשה אישית

מהרב אמנון יצחק שליט"א;
לעילוי נשמת, רפואה שלמה,
פרנסה, זיווג הגון ועוד...

חלוקת עשרות סטים 'לכתחילה'

בתרומת 20 ש"ח לכרך
או 200 ש"ח לסט.

בקיום מצוות בנ"א לחבירו ובנ"א למקום העוסקים
בנושאים הנצרכים ופותרים צוהר ענק לקיום המצוות
'לכתחילה'

תקציר ברור: מחובות האדם בכל תחום
(12 כרכים!!!)

וכך יודעים הרבה מהמצוות איך לקיים בפועל!!
ומתחדשים דברים!! ויש סגולות איך לתקן
כאבי רגלים, ראש, מחלות, צרות,
ואיך ב"ה להשתחרר מהכל! ע"י קיום
מצוות ספציפיות.

מסלול סעודה שלישית

בזכות סעודה שלישית ניצלים מחבלו של משיח,
מדינה של גיהנם, וממלחמת גוג ומגוג (שבת קית, א)
"רַעְוָא דְרַעְוִין" ("רצון הרצונות")

עם הרב אמנון יצחק שליט"א

בבית הכנסת קהילות פז רח' מתתיהו 10 בני ברק
סעודה שלישית כיד המלך ודברי תורה מחוקים מדבש

ניתן להקדיש את הסעודה לע"נ או להבדיל
לרפואה שלימה, הצלחה, זיווג הגון, זרע קודש
בר קיימא, ועוד... כל הקודם זוכה!

המחיר לזמן מוגבל 1,000 ש"ח

מסלול מדיה

בתרומת 1,200 ש"ח לשנה

תזכו להיות שותפים באחזקת
אתר 'שופר' ובשידורים חיים (גם בטל' 073-3376900)
ובשידורים חוזרים המשודרים בארץ ובעולם, אפליקציית
'שופר' ו'שופר קול' (גם בקומה הכשרה 02-3724787).

מסלול קרן הרצאות

בתרומת 50 ש"ח למשך 12 חודשים

תזכו להיות שותפים בארגון הרצאותיו
של הרב אמנון יצחק שליט"א
ברחבי הארץ.

מסלול ספרים ודיסקים

בתרומת 1,000 ש"ח

הנכם זוכים שארגון 'שופר' יחלק לזכותכם
ספרי קודש (ספרי יסוד ועוד)
ודיסקים לצפיה ולשמיעה.
ליזכיו הרבים ברחבי הארץ,
וגם יחולק על ידי

הרב אמנון יצחק שליט"א
בהרצאותיו.

משפיעים בגדול-2!

בתרומה של 250*12=3,000 יחולקו 15 מארזים חינם!

מארז 50 דיסקים לצפיה ולשמיעה -
היום הדרך הטובה ביותר להכיר את היהדות
גם לרחוקים מהיהדות!

